

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

HARVARD LAW LIBRARY

2044 097 726 079

BIBLIOTHECA

TEUBNERIANA.

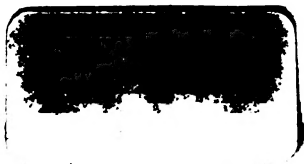

HARVARD LAW LIBRARY.

GIFT OF

J. M. Barnard Esq.

Received *Sept. 27, 1900.*

Germany

IVRISPRVDENTIAE
ANTEIVSTINIANAE
QVAE SVPERSVNT.

ack
2a. copy
x

IVRISPRVDENTIAE
ANTEIVSTINIANAE
QVAE SVPERSVNT.

IN VSVM MAXIME ACADEMICVM

COMPOSUIT, RECENSUIT, ADNOTAVIT

PH. EDVARDVS HVSCHKE.

EDITIO QUINTA DENVO AVCTA ET EMENDATA.

16.
LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

MDCCCLXXXVI.

0

7.
A 175

For W
H

Rec. Sept. 27, 1900.

PRAEFATIO.

Cum ante hoc biennium et quod excedit, a bibliopola de omni genere bonarum litterarum meritissimo rogarer, ut in edenda nova reliquiarum iuris civilis anteiustiniani collectione, quae usibus quidem maxime academicis accommodata, sed etiam dotibus suis nostro tempore non indigna esset, consilio atque opera mea eum adiuvarem, intellexi quidem opus et informatione et perfectione arduum a me desiderari. Cogitans tamen magnam rei utilitatem et studiorum meorum non alienam a tali opere rationem, deesse desideriiis honestissimi viri nolui et alacri studio rem aggressus sum. Iam ad finem perducto opere video hoc loco exspectari a me, ut, quod in eo adornando consilium secutus sim, exponam.

Quae expositio in tres partes commodè dispescetur. Primum enim quaeritur, quae antiquitatis monumenta hac collectione receperim, deinde quemadmodum ea composuerim, postremo quomodo singula instruxerim.

Ad primam quaestionem quod attinet, cum et bibliopolae et meo consilio ad ius civile anteiustinianum eo sensu sylloge nostra spectaret, quo solum ius prudentium auctoritate constitutum intellegitur, constitutiones principum ab ea procul habendae erant, et ne hoc in dubium veniret (meminimus enim, et Gustavum Hugonem et Ictos Bonnenses latiore sensu iuris civilis mentionem suis collectionibus etiam Codices constitutionum complectentibus inscrip-

sisse), Antonium Schultingium secutus, statim in titulo operis ad iurisprudentiam anteiustinianam id retuli. Itaque etiam 'Divi Hadriani sententias et epistolas', a Dositheo grammatico nobis servatas, quas Schultingius recepit, omittendas censui; ut enim ipsae, quatenus ad ius pertinent, constitutionibus principum sine dubio adnumerandae sunt, ita nec compositio earum, qua Dositheus usus est, a iurisconsulto profecta vel iuris studii promovendi causa facta esse videtur. Hoc idem quidem de Codicibus Gregoriano et Hermogeniano dici nequit, ex quibus etiam Visigothos quae excerpserunt inter iuris civilis scintillas retulisse satis notum est, nec profecto peccasse mihi viderer, si hos quoque admissem; quum tamen, quae nunc ex his Codicibus supersunt, ex meris constitutionibus principum consistant, ex ea ratione, qua nunc iuris civilis fontes intuemur et tractamus, rectius atque consultius facere arbitratus sum, si eos omitterem. Nec vero hanc rationem eo perducere, ut etiam singulae constitutiones, quae in Collatione, Fragmentis Vaticanis et Consultatione inveniuntur, eiiciendae fuissent, vix est, quod moneam.

Alia ex parte certos fines mihi praescribebat illa taxatio, quae ad ius anteiustinianum hanc collectionem restringebat. Quaecunque igitur libris iuris a Iustiniano confectis continentur, nec alia ratione ex antiquitate ad nos pervenerunt, aliena ab hoc opere duxi. Hanc vero rationem quod in tantum tenui, ut etiam singula Digestorum vel Institutionum loca, quibus manci vel lacunosi libri huius collectionis proprii, velut Ulpiani liber singularis Regularum, eiusdem Institutiones et Paulli Sententiae repleri poterant, et partim in editionibus repleri solent, suo loco, verbis ipsis omissis, tantum indicarem, id, fateor, simul vel etiam magis alia de causa, scilicet ut spatio parcerem, factum est, quamobrem idem institutum etiam in his locis custodivi, quae ex aliis partibus nostrae collectionis servata sunt, (utputa

Paulli Sententiae in Consultatione,) et recessi ab eo, ubi maior quaedam utilitas id suadebat, velut in Gaii Institutionibus. Intra eos autem, quos dixi, fines etiam omnia veteris iurisprudentiae monumenta, quae aetatem tulerunt, corpori nostro vindicanda putavi. Neque igitur, ut antea ab omnibus eiusmodi collectionum compositoribus sed sine iusta causa, si quid video, factitatum est, ad eos tantum Ictos, qui post Hadrianum vixerunt, animum adverti, sed etiam ex antiquiore iurisprudentia si quid in aliis scriptoribus superstes est, quod hactenus tantum a Dirkseno propria collectione unum sub conspectum redactum erat,*) ad rem meam pertinere ratus sum. Scio quidem, inter utrumque genus reliquiarum aliquid interesse. Quae enim ex posteriore aevo restant, pleraque ut propria scripta et suo quasi nomine servata sunt: antiquiora tantum ab aliis scriptoribus referuntur. Sed hoc discrimen nec per omnia verum est (nam ex. gr. etiam ex posterioribus fragmentum iuris, quod vocatur Dositheanum et ipsae Paulli Sententiae aliis operibus insertae ad nos pervenerunt) nec omnino ad rem pertinet, cum non minus idcirco intersit vel deceat, utroque modo et ex utroque aevo quae nobis tradita sunt, uno opere collecta habere. Imo imperfectum iuris civilis anteiustiniani syntagma videri debet, in quo non etiam anteriora illa locum suum obtinuerint. Et cum in iure magis res quam verba spectentur, ne illud quidem referre existimavi, utrum sententia tantum an etiam verba alicuius iurisconsulti nobis referrentur, et utrum iudicando vel ore respondendo eam sententiam protulerit, an etiam scriptam ipse reliquerit.

Sed alia quaestio diu multumque me torsit, quae maxime ad antiquiorum litterarum monumenta per-

*) 'Bruchstücke aus den Schriften der Römischen Juristen, gesammelt von H. E. Dirksen. Königsb. 1814. 8.' Liber nunc quidem non sufficiens, sed illa aetate omni laude dignus.

tinebat, illam dico, quemadmodum fines inter iurisprudentiam et cognata litterarum genera regi deberent, ut nec aliena miscuisse, nec necessaria vel apta certe et utilia omisisse viderer. Sane facile poteram defungi, si eorum tantum nomina sequerer, qui et nunc iurisconsulti vulgo feruntur, et iam imperatorum aetate vulgo ferebantur. Sed ad iurisprudentiam magis quam ad iurisconsultos totius operis ratio me conferebat, et ut iurisconsulti, qui proprie appellantur, etiam alia multa, quae ad ius non pertinent, scribere solent, ita alii, quae iurisprudentiae sunt. Accedit, quod maxime ante Caesarum tempora, nondum accurate discretis hominum studiis, non tam facile in unoquoque dixeris, an iurisprudens censendus sit necne. Sed et si magis ad argumenta librorum respicias, nova difficultas exoritur. Cum enim toto priore aevo, ne primis quidem Caesarum temporibus exceptis, iurisconsulti praeprimis etiam in iure pontificio, augurali et publico versarentur, tamen iam ad finem vergente libera rep. multae iuris sacri et publici partes et antiquarum legum monumenta etiam ab aliis, qui foro et respondendo operam non dabant, tractari coepta sunt, partim quidem ipsius usus gratia, partim vero etiam ut magis antiquitates historiamque populi Rom. vel priscam loquendi consuetudinem illustrarent, quam ut iurisprudentiae inservirent, donec imperatorum aetate et maxime post gentis Iuliae interitum hoc litterarum genus a grammaticis et antiquitatis scrutatoribus proprie exerceri et a iurisprudentia plane disiungi coeptum est. Sic fit, ut haud paucis in libris incertus haereas, utrum iurisprudentiae, an aliis artium litterarumque generibus eos attribuas. In tanta igitur certorum finium obscuritate hanc fere rationem tenui, ut iurisconsultorum quidem, qui proprie dicuntur, omnia, quae non plane aliena essent a iurisprudentia, reciperem; ceterorum vero, si modo ante illam, quam dixi, aetatem scripserant, ea,

quae ex librorum argumentis iurisprudentiae vindicanda esse videbantur, ita tamen ut, si scriptores magis alia castra secutos esse constaret, de hoc, asterisco nomini eorum appposito, tirones admonerem. Nec tamen ita mihi placeo, ut vel hanc ipsam normam omnibus harum rerum peritis probatum iri vel in adhibenda ea ad singulos scriptores nunquam peccasse confidam. Quod ad extrema imperii tempora attinet, ipsa ratio faciebat, ut praeter Consultationem, iurisconsultorum occidentalium fetum, etiam quae ex commentariis Graecorum iuris interpretum Iustiniano paullo anteriorum quamquam in libris iuris postiustiniani supersunt, huic corpori adiungerem. Nec iniucundum vel infructuosum adolescentibus fore spero, qui amplis Basilicorum voluminibus deterri solent, si hac quasi promulside monumentorum iuris Graeco-Romani studio imbuantur. E diverso etiam recte atque ordine fecisse mihi videor, quod Visigothorum Interpretationem omisi et ne Paulli quidem Sententiis subieci. Nam cum dicimus ius anteiustinianum, etiam Visigothorum iurisprudentiam excludere videmur, a quibus in occidente non minus quam a Iustiniano in oriente nova iuris et civitatis conditio incepit. Ex Gaio tantum in novam formam ab iis redacto quaedam genuinis eius Institutionibus in notis subieci, spectantia scilicet ad eos locos, qui in codice Veronensi perierunt.

Quae receperim vel non receperim, exposui. Alterum erat, ut recepta quemadmodum ordinaverim, dicerem. Sed temporis ordinem sequendum esse, ita res ipsa clamat, ut eius rationem reddere insipidum foret. Difficilius erat, quibusdam scriptoribus ceterum ignotis, vel scriptis, quorum auctores ignorantur, sua tempora assignare. Scriptores illi omnes antiquioris aevi sunt; in his ignorantiam confessus, tamen probabilitate quadam usus sum, maxime ex rerum tractatarum indole argumentis ductis. In scriptis vero prae ceteris operam dedi, ut auctorem,

ad quem probabiliter referri viderentur, exquirerem: quod si fieri non poterat, in tempore definiendo, cui assignandum quodque esset rationibus redditus, acquievi.

Postremo dicendum est, quemadmodum in singulis partibus huius collectionis instruendis versatus sim. Qua in re ante omnia prae oculis habui, librum academicis maxime usibus destinatum esse. Itaque primum cavendum erat, ne hac mensura adhibita, otiosis oneraretur, quibus et pretium libri nimis augeretur et aliter iuventus deterreretur, deinde vero, ne quid deesset, quo studium iuris civilis ad ipsos fontes accedens incitaretur et adiuvaretur. Cum vero pleraque iurisprudentiae monumenta, quae aetatem tulerunt, vel corruptelis deturpata vel etiam lacunosa et lacera ad nos pervenerint et hac praesertim re studium eorum impediatur, prima cura in hoc ponenda erat, ut quam integerrimum quodque praestarem. Itaque omnium invenies novam recensionem ab editionibus, quibus nunc utimur, adeo discrepantem, ut multo magis audaciae et novarum rerum studii incusari verear, quam desidia vel superstitiosae in traditis perseverantiae. Sed tamen conscius mihi sum, nihil me mutasse, nisi omnibus adhibitis, quae praesto erant, criticis subsidiis, et re iterum iterumque perpensa. Si qui vero sint, qui vitio vertant, quod in corruptis locis correctiones, quae sola coniectura nituntur, plerumque statim in ipsa scriptoris oratione scripserim, codicum editionumque scriptura vel aliorum coniecturis tantum subnotatis, eos monitos velim, non stolidi confidentia me id fecisse, sed iuvenilium animorum ratione habita, qui initio certa malint sibi tradi, post, si opus est, in disquisitionem vocanda, quam in dubio relinqui, ex quo datis quanquam auxiliis ipsi se expediant. Similiter vereor offensioni fore, quod saepissime lacunas, etiam multorum verborum, explevi, ut integra oratio restitueretur. Sed primum hoc magnorum virorum

exemplo, deinde etiam optima, ut puto, ratione feci. Nam quod de corruptis locis dixi, id multo magis cadit in abruptos vel hiatibus deformes, qui non tirones tantum ita solent deterrere, ut paene omnino neglegantur fastidiumque lectoris saepe etiam vicina pertingat. Verumtamen ut suppleta aliquo usu esse possint, imo ne magis noceant quam prosint, supplementa certis legibus regi oportet easque ubique hasce observavi: primum ut modicus hiatus sit, quamobrem plurium versuum, qui plane interierunt, restitutiones plerumque in notis tantum retuli demonstrandi causa, quomodo ea, quae deinceps legantur, cum iis, quae antecedunt, ex mente scriptoris probabiliter coniuncta fuerint: deinde id, quod suppletur, ut spatio pro codicis cuiusque scriptura conveniat, postremo ut eius loci sit et ne quid contineat, in quo offendas, sive rem sive orationem spectes. Ab his enim rebus pendet, ut supplementa probabilitatem habeant. In probabilitate autem tanta pars cognitionis humanae posita est, ut qui eam hoc loco solo exulare iubeat, videndum ei sit, ne magnum ipsius veritatis cognoscendae fermentum nobis eripiat. Quam maxime vero etiam cavendum est, ne plus quis eiusmodi supplementis tribuat, quam ipse iis vindicavi. Quod ne fieret, et litterarum diversitate ea a reliqua scriptura ubique distinxi, praeterea iis, quae librariorum culpa excidisse videbantur, uncinis rotundis inclusis, et in notis saepissime admonui, sententiam tantum, non verba me restituere.

In levioribus, velut litterarum genere, in significandis diversis orationis generibus, hiatuum indicatione et quae similia sunt, aequalitatem quandam per omnes operis partes, ut par erat, servavi, neque tamen servilem in modum: in quibusdam enim singulariâ earum habitus faciebat, ut quaedam accuratius significanda viderentur, velut versuum ms. codicis indicatio in fragmento de iure fisci. Interpungendi rationem consulto non eam secutus sum, quae

nunc plerisque placet, sed accuratorem, qua olim uti solebamus, ea quoque in re tironum desideriis et commodis inserviens. Etiam orthographiam non eam, quae in codicibus manuscriptis diversorum scriptorum varie observatur, sed fere aequalem eamque, qua nunc plerumque utimur, adhibui.

Adnotatio partim ad integritatem monumentorum spectat, partim ad interpretationem. Ad illam quod attinet, universum criticum apparatus in notis adstruere, a consilio totius operis alienum erat. Hoc tantum referebat, in tradito textu si quid mutaveram, de eo lectorem admoneri necessariisque subsidiis instrui, ut ipse iudicare posset. Itaque singulas partes ad optimam vel vulgatissimam cuiusque qua nunc utimur, editionem in praefatione indicatam accommodavi, ita ut si ab hac in quo nostra recensio deflecteret, indicaretur, ubi opus videbatur, etiam ratione reddita. — Interpretationem commentario adjuvare extra propositum erat. Tales enim exhibere Ictorum libros volumus, ut qui modice iurisprudentia imbutus esset, per semet ipsum intellegere eos posset: in quam rem plerumque sufficiebat vitiis purgatos et quatenus fieri poterat, integros eos praestare. Tanta enim est Ictorum loquendi proprietas, ut modo ipsorum loquelam audias nec rudis sis in re quae tractatur, intentum quidem in rem animum et meditationem poscant, interprete vero plerumque non egeant. Itaque in summa meditationem tantum adjuvare placuit, in iis praesertim libris, unde iuris civilis antiquioris cognitio maxime hauritur, locis indicatis aliorum monumentorum, in quibus eadem res tractatur: raro etiam notulas interspersi ad intellectus aliquam difficultatem pertinentes. Sed et in locis illis similibus indicandis modum servavi, pro genere quidem cuiusque scriptionis diversum, omnino vero hac norma aestimatum, ut ea tantum allegarentur, quae ad rem, de qua ageretur, intellegendam facerent, non etiam, quae ipsa ex eo loco, qui illu-

strandus esset, lucem acciperent: quodsi illa compluscula erant, etiam ad libros, unde peti possent, remisi. — Initio adnotationem criticam ab exegetica prorsus separare constitueram. Sed cum animadverterem, ea re multum spatii absumi, consilium hoc abieci et tantum in Gaii Institutionibus retinui.

Indices uberes et apte institutos in huiusmodi praesertim operibus magno lectoribus usui esse, me non fugit. Sed cum a tironibus minus desiderentur, et nec pretium libri in eorum incommodum hac de causa augeri, nec hunc ipsum diutius premi bibliopola vellet, indices post, quam primum tamen, confici et suo parabiles pretio separatim edi placuit.

His de consilio, quod secutus sum, praemonitis restat, ut librum meum aequo peritorum iudicio commendem. Quibus si in universum probabitur (in singulis enim nunquam peccasse, quis sanus speret?) et si iurisprudentiae studiosis, maxime adolescentibus, utilitatem aliquam adferet, hinc dulcissimum insumpti laboris fructum capiam.

Scr. Vratislaviae m. Octobri CIOIOCCCLX.

AD ALTERAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Certior factus a bibliopola, quae primum huius collectionis exemplaria typis impressa erant, ea prope omnia divendita esse, novamque eius editionem desiderari, operam equidem dedi, ut ea, quantum fieri posset, et auctior et emendatior prodiret. Sed augeri, si ipsae reliquiae collectae spectantur, tantum in quibusdam superioris antiquitatis scriptoribus, quorum pauca tantum supersunt, potuit, maximeque, Mommseni merito, in Valerio Probo. Emendationes primum officii causa et grato animo commemoro ad

eosdem fere scriptores pertinentes eas, quas debeo doctissimis viris, qui de priore editione publice retulerunt et iudicaverunt, Mart. Hertzio in *Fleckeiseni Annal. philol.* 1862. p. 40—56. J. Chr. Fel. Baehrio in *Annal. Heidelb.* 1862. p. 130 —144. et A. Ubbe-lohdio in *Ephem. lit. Gotting.* 1863. p. 1128. 1142 —1160. Alias, quas quotidiana lectio vel meditatio obtulit, omnes operis partes passim expertae sunt. Sed et integrum novae recensitionis laborem impendi iis partibus, quae ut totae retractarentur, nova subsidia ab aliis interim suppeditata monere videbantur. De quibus ad singulas partes, quas ita retractavi, Valerium Probum, Gaium et fragmentum quod vocatur de iure fisci, praemonui.

Tandem huic editioni accedunt, quos in prioris praefatione pollicitus eram quosque interim viri docti iterum iterumque desideraverunt, indices, ut ipse existimo et alios peritos iudicaturos esse spero, etiam tales, quales pollicitus eram, 'uberres et apte instituti'. Sed huic operis verius accessioni quam parti a Ferd. Fabricio rogatu et partim etiam arbitrato meo susceptae etiam absolutae cum peculiariter praefatus sim, hoc loco de ea monuisse eamque iis, quorum interest, commendasse sufficit.

Scr. Vratislaviae m. Aprili CIOIOCCCLXVI.

AD TERTIAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Quod hanc tertiam editionem in titulo operis rursus auctam et multis locis emendatam praedicavi, non immerito id, imo etiam potiore iure quam in secunda editione factum esse, iudicabunt spero omnes, quicumque eam cum antecedente contulerint. Accesserunt enim (ut singula quaedam iam hoc loco ipse commemorem) nonnulla ex vetustiorum ICtorum scriptis adhuc praetermissa, aliis paucis, quae iniuria

iis attributa erant, eiectis. Accesserunt inprimis Ciceronis de legibus libri superstites, collectioni nostrae, ut post demum vidi, ex instituto eius non minus iure vindicandi, quam quibus prius solis locum dederam, ex libro eius de iure civili in artem redigendo servata nobis paucula frusta: quos libros tamen, cum amplum occupent spatium, et plerisque, qui eos usurpant, in operibus Ciceronis vel separatim editi ad manus sint, recipere dubitassem, nisi etiam castigatiores, quam nunc circumferuntur, haud paucis in locis me eos praestare confisus essem. Deinde etiam fragmentum quod dicitur de iure fisci et Ulpiani Institutionum reliquiae Vindobonenses ex novis curis iis impensis paene novam induerunt formam. Quod item fortasse praedicare liceret de gravissima totius sylloges parte, Gaii Institutionibus, si Studemundi studiorum in codicem Veronensem collatorum plenis fructibus uti iam posse contigisset. Hi tamen publici iuris nondum facti erant, nec operiendi, donec id fieret, potestas data est, bibliopola, qui nostrum opus redemit, ut quam primum priore editione paene exhausta nova pararetur, instante nec propter partem fortasse imperfectam totum opus cum detrimento suo differri oportere caussante. Interim et Gaius aliquantum auctus et correctus prodit nec ceterarum cuiquam sylloges partium sive in textu sive in adnotationibus emendatrix manus defuit.

Indices ad secundam editionem confecti partimque ad paginas eius relati ut quantum fieri posset, etiam his, qui tertiam usurpant, usui esse ne desinerent, curavi, ut secundae editionis paginarum numerus, ubi quaeque inciperet, huic novae in interiore margine uncis inclusus adscriberetur.

Itaque dimitto opus favorque, quo priores eius editiones exceptae sunt, etiam has postremas meas curas ut prosequatur, et opto et spero.

Scr. Vratislaviae mense Septembri MDCCCLXXIII.

AD QVARTAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Quod per hanc provectam aetatem fore non speraveram, Dei benignitate factum est, ut etiam quartum huic syllogae edendae cum vita tum vires suppetere. Nec sine causa tertiae editionis in titulo adscriptum elogium auctae et emendatae etiam in hac quarta retinere licuit. quanquam id iam, perpaucis et subitaneis tantum in ceteris partibus exceptis, fere solum ad Gaii Institutiones spectat nunc ad Studemundi apographum exactas, qua de re ad eas separatim praemonui. Mallem sane, etiam cetera ut novis curis perpetuis adhibitis limatiora prodirent et ita posteris traderentur. Sed eas cum senescentibus viribus impendere non potuerim, solatio est, quod sic uti adhuc quae edo infructuosa non fuerunt, eadem etiam in posterum aliquam utilitatem habere posse videntur, donec melioribus cedant.

Scr. Vratislaviae mense Octobri MDCCCLXXVIII.

AD QVINTAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Evenit Dei gratia, quod nunquam speraveram et, ut ipsa res clamat, multo minus etiam quam in curanda quarta editione, fore exspectari poterat, ut adeo quintae huius syllogae editio a me desideraretur eique nunc praefandum sit.

Quae cum retento elogio auctae et emendatae prodit, hoc quod ad ceteras quidem partes collectionis attinet, rursus ut in quarta editione potissimum ad Gaii institutiones nunc 'Supplementis Studemundianis' auctas referri velim, de qua re in praefatione peculiari accuratius disserui.

Interim tamen etiam novae quaedam reliquiae iurisprudentiae anteiustinianae in lucem protractae sunt, quae permodici nec paene separatae editioni in posterum sufficientis ambitus ob id ipsum multo aptius collectioni inseruntur et ita hanc syllogen nostram denuo edendam pro consilio et ratione eius quasi naturaliter auxerunt.

Ex Papiniani responsis et libro quidem eorum primo extra Iustiniani corpus iuris antea pauci tantum versus et quasi in memoriam vel honorem modo tanti viri Breviario Alariciano servati erant. Accesserunt nunc ex proprio pervetustoque huius operis cum notis Pauli et Ulpiani codice primo folium duplicatum Berolinense et paulo post frustra quaedam Parisiis asservata, illud libro quinto, haecce libro nono assignanda: utraque vero, quatenus suo nitori potuerunt restitui, rursus praeclarorum horum ingeniorum insignes foetus.

Sed et ipsi Ulpiano suo nomine et libris quidem eius, ut demonstravi, ad edictum, ex quibus extra *Digesta* antea tantum verba aliqua ab aliis scriptoribus relata habebamus, novae maioris momenti quanquam mutilae sententiae addendae erant, quas folium singulare Berolinense suppeditavit.

Deinde ex inferiore aetate Iustiniano iam vicina nisi adeo coaeva prodierunt incerti auctoris scholiorum Graecorum in Ulpiani libros ad Sabinum reliquiae quae vulgo nunc *Fragmenta iuris Romani Sinaitica* ex monasterio, ubi reperta sunt, appellantur, nec ea contemnenda, et suo loco inserenda.

Haec omnia augmenta ex mea recensioe, partim tantum iam antea publici iuris facta vulgantur, ut etiam hac parte nostra editio nova lectori offerat.

In votis quidem aliquando erat, etiam librum iuris Syro Romani a C. G. Brunsio socio assumpto Sachau publicato, et ipsum sane ante Iustinianum confectum vel saltem sententias iuris consultorum Romanorum, quae in eo continentur, aliquo modo in nostram collectionem posse recipere, ne quid in ea, quod titulus promittere videtur, desideraretur. Sed et linguae diversitas aliaeque difficultates rei apte perficiendae effecerunt, ut perpensa re, hoc consilium, peritorum ut spero, cum plausu, abiicerem.

Scrib. Vratislaviae mense Maio a. MDCCCLXXXV.

EORVM QVAE INSUNT CONSPECTVS.

	Pag.
Ti. Coruncanius	1
Sex. Aelius Paetus Catus	1
M. Porcius Cato Censorius	2
Numerius Fabius Pictor.	2
M'. Manilius	5
M. Iunius Brutus	6
P. Mucius Scaevola.	6
C. Sempronius Tuditanus	8
Q. Cosconius	8
M. Iunius Gracchanus.	8
P. Rutilius Rufus.	11
Furius	11
Q. Mucius Scaevola.	13
C. Aquillius Gallus	18
M. Tullius Cicero	19
L. Cincius	84
Ser. Sulpicius Rufus	91
C. Aelius Gallus	94
P. Alfenus Varus	99
P. Aufidius Namusa.	99
Q. Aelius Tubero	99
C. Trebatius Testa	100
A. Cascellius	102
L. Iulius Caesar	102
M. Valerius Messalla Corvinus.	103
L. Cornelius Balbus.	105
Veranius	106
Granius Flaccus	107

	Pag.
M. Antistius Labeo	110
C. Ateius Capito	115
Masurius Sabinus	123
C. Cassius Longinus.	128
M. Valerii Probi 'de notis antiquis' expositio	129
Caelius Sabinus.	144
T. Aristo	145
Laelius Felix	145
Sex. Pomponius	146
Gaius.	
De Gaio eiusque scriptis dissertatio praeuia	148
Gaii institutionum iuris civilis commentarii quattuor	172
Gaii reliqua fragmenta	409
L. Volusii Maeciani assis distributio	411
Iurisconsulti cuiusdam, Cervidii Scaevolae, ut videtur, ex regularum libro primo desumpta pars, a Dositheo servata.	424
Aemilius Papinianus.	
Aemilii Papiniani ex libro I responsorum	435
Aemilii Papiniani ex libro V responsorum fragmenta Berolinensia	436
Aemilii Papiniani ex operis libro IX fragmenta Pa- risina	439
Iulius Paullus.	
De Iulio Paulo eiusque sententiarum libris praemonitio	450
Iulii Paulli sententiarum ad filium libri quinque . .	457
Eiusdem ex institutionum lib. II. fragmentum . . .	562
Domitius Ulpianus	
De Ulpiani fragmentis praemonitio	563
Domitii Ulpiani quae vocant fragmenta sive libri sin- gularis regularum reliquiae	568
Domitii Ulpiani institutionum reliquiae ex cod. Vin- dobonensi	617
Domitii Ulpiani ut videtur fragmentum ex libro ad edictum	623
Ulpiani reliqua fragmenta.	625
Incerti auctoris, fortasse Ulpiani, 'de gradibus cognatio- num' expositio	626

	Pag.
Stemmata cognationum	628
Fragmentum de iure fisci, ex Ulpiani, ut videtur, opinionum libris servatum	633
Herennius Modestinus	644
Lex Dei sive Mosaicarum et Romanarum legum collatio	645
Fragmenta iuris Romani Vaticana	706
Fragmenta iuris Romani Sinaitica	815
Consultatio	835
Cyrillus. Domninus. Demosthenes. Eudoxius. Patricius. Amblichus	860

TI. CORVNCANIVS

(obiit circa a. u. 509).¹

1. Coruncanius ruminales hostias, donec bidentes² fierent, puras negavit. — Plin. N. H. 8, 51, 77.

2. Placuit P. Scaeuolae et Coruncanio etc. — Cic. de legib. 2, 21. Cf. infra P. Mucium Scaeuolam 3.

SEX. AELIVS PAETVS CÁTVS

(cos. a. u. 556).³

Tripertita.

1. Praeterea de penu adscribendum hoc etiam putavi: Seruium Sulpicium in reprehensis Scaeuolae capitibus scripsisse, Cato Aelio placuisse, non quae esui et potui forent, sed thus quoque et cereos in penu esse, quod esset eius familiae⁴ comparatum. — Gell. 4, 1. §. 20...

2. Illuseras heri inter scyphos, quod dixeram, controuersiam esse, possetne heres, quod furtum antea factum esset, furti recte agere. Itaque etsi domum bene potus seroque redieram, tamen id caput, ubi haec controuersia est, notavi et descriptum tibi misi, ut scires id, quod tu neminem sensisse dicebas, Sex. Aelium, M'. Manilium, M. Brutum sensisse. Ego tamen Scaeuolae et Testae assentior. — Cic. ad fam. 7, 22.

¹) *Scripta eius non extabant* L. 2. §. 38. *D. de orig. iur.* (1, 2).

²) Cf. Gell. 16, 6. *Macrob. Sat.* 6, 9, 1. *Fest. ep. v. Bidental.* p. 33.

³) *Aelii dictum de nocte intempesta, quod Varr. de L. L. 8, 1, 7. refert, L. Aelii Stilonis esse videtur. Idem mihi persuasit de Aelii etymologia verbi 'assiduus', quam ex Cic. Top. 2. §. 10. priore editione huc retuleram, M. Hertz. in Fleckeiseni Jahrb. f. class. Phil. 1862 p. 45.* ⁴) *Ex Cannegieteri cj. Momseno quoque probata. quod esset eius (non eius vel non esset alii) ferme rei causa edd. quodque esset eius ferme rei edd. meae 1. 2.*

3.¹ 'Mulieres genas ne radunto neue lessum funeris ergo habento'. Hoc ueteres interpretes Sex. Aelius, L. Acilius non satis se intellegere dixerunt, sed suspicari uestimenti aliquod genus funebris: L. Aelius lessum quasi lugubrem eiulationem, ut uox ipsa significat. — Cic. de leg. 2, 23. §. 59.

M. PORCIUS CATO CENSORIVS

[2]

(natus a. u. 520. obiit 605).

Commentarii iuris ciuilis.

1. Qui (sc. mundus) quid ita dicatur, sic refert Cato in commentariis iuris ciuilis:² 'Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim eius est, ut ex his, qui intrauere, cognoscere potui, adsimilis illae.' — Fest. v. Mundus p. 154 Müller.

2. Cato cum esset consultus a quodam, qui sibi erosas a soricibus caligas diceret, respondit: Non esse illud monstrum, sed uere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur. — Augustin. de doctr. Christ. 2, 20.

NVMERIVS FABIVS PICTOR

(Catonis aequalis minor natu).³

Iuris pontificii.

1. Nam primo pontificii iuris libro apud Pictorem uerbum hoc positum est 'uitulari'.⁴ — Macrob. Sat. 3, 2. §. 11.

¹) Accessit 3. ed. ²) Alii hos commentarios Catonis filii esse putant. De Catonis responsis cf. Cic. de orat. 2, 33. Catonis filii iudicis dati sententia refertur a Cic. de offic. 3, 16, 66. et Valer. Max. 8, 2, 1. ³) In hoc maxime secutus sum H. Meyer. ad Cic. Brut. 21. p. 69. ubi tamen pro nuaserius (similibusve, unde edd. effecerunt una Servius) ex Cic. de divin. 1, 21. legendum putavi Numerius; quamquam M. Hertz. in Mus. Rhen. XVII p. 579. etiam hoc Cic. loco Numerium exterminari voluit, adstipulante Bernhardio Roem. Liter. p. 641. ed. 4. idem enim, ut Cicero ait, et iuris et literarum et antiquitatis bene peritus rerum gestarum libros scripsit teste Non. 12, 3. p. 518. (infra 5.), a quibus eiusdem Graecos annales Cic. de divin. l. c. distinxisse videtur. Alii velut Hertz. Jahrb. f. Phil. 1862. p. 47. antiquiori Q. Fabio libros iuris pontificii tribuunt.

⁴) Cf. lib. meum Iguv. Tafeln p. 801.

2. . . sicut Veranius ex primo libro¹ Pictoris ita dissertationem huius uerbi executus est: 'Exta porriciunto, dis danto in altaria aramue focumue eoue, quo exta dari debebunt'. — Macrob. Sat. 3, 2. §. 3.

3. Caerimoniae impositae flamini Diali multae, item castus [3]multiplices, quos in libris, qui de sacerdotibus publicis compositi sunt, item in Fabii Pictoris librorum primo scriptos legimus; unde haec ferme sunt, quae commeminimus:² Equo Dialem flaminem uehi religio est, (et) classem procinctam extra pomerium, id est exercitum armatum, uidere; idcirco rarer flamen Dialis creatus consul est, cum bella consulibus mandabantur. item iurare Dialem fas nunquam est. item annulo uti nisi peruio cassoque fas non est. ignem e flaminia id est flaminis Dialis domo nisi sacrum efferri ius non est. uinctum, si aedes eius introierit, solui nécessaire est et uincula per impluium in tegulas subduci atque inde foras in uiam demitti. Nodum in apice neque in cinctu neque in alia parte ullum habet. si quis ad uerberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die uerberari piaculum est. capillum Dialis, nisi qui liber homo est, non 'detondet'.³ capram et carnem incoctam et hederam et fabam neque tangere Diali mos est neque nominare. propagines e uitibus altius praetentos non succedit. pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet, et de eo lecto trinoctium continuum non decubat, neque in eo lecto cubare alium fas est; denique⁴ apud eius lecti fulcrum capsulam esse cum strue atque ferto oportet. unguium Dialis et capilli segmina subter arborem felicem terra operiuntur. Dialis quotidie festatus est. sine apice sub diuo esse licitum non est. sub tecto uti liceret, non pridem a pontificibus constitutum, Masurius Sabinus scripsit, et alia quaedam remissa gratiaque aliquot caerimoniarum facta dicitur. Farinam fermento imbutam attingere ei fas non est. tunica intima, nisi in locis tectis, non exuit se, (ne) sub coelo tanquam

¹) *puta: iuris pontificii, qui libri item deinceps intelligendi sunt, ubi alius titulus adscriptus non est.* ²) *Non omnia, quae sequuntur, ex Fabio desumpta esse, palam est.* ³) *detonset edd.* ⁴) *Scripsi; neque ante alium addito ne (quod fugitivum et mutatum ex de esse videtur) Cdd. ne[que] alium fas est neque aput . . . Aput eius etc. ed. Hertz.*

sub oculis Iouis nudus sit. super flaminem Dialem in conuiuio, nisi rex sacrificulus, haud quisquam alius accumbit. uxorem si amisit, flaminio decedit. matrimonium flaminis nisi morte dirimi ius non est. locum, in quo bustum est, nunquam ingreditur. mortuum nunquam attingit; funus tamen exsequi non est religio. Eadem ferme caerimoniae sunt flaminicae Dialis. (*alias*¹⁾ seorsum aiunt obserulare, ueluti est: quod uenenato [4] operitur et quod in rica surculum de arbore felici habet et quod scalas (*nisi*) quae Graecae appellantur, ascendere ei plus tribus gradibus religiosum est, atque etiam, cum it ad Argeos, quod neque comit caput neque capillum depectit. — Gell. 10, 15. §§. 1—30.

4. In libro primo Fabii Pictoris, quae uerba pontificem maximum dicere oporteat, cum uirginem capit, scriptum est. Ea uerba haec sunt: 'Sacerdotem Vestalem, quae sacra faciat, quae ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus, uti quae optima lege fuit, ita te, Amata, capio'. — Gell. 1, 12. §. 14.

5. Idem lib. iuris pontificii tertio: 'Pilumno et Picumno'. — Non. 12, 3. p. 518 Merc.

6. Fabius Pictor hos deos enumerat, quos inuocat flamen sacrum Cereale faciens Telluri et Cereri: 'Veruactorem, Reparactorem, Imporcitorem, Insitorem, Obaractorem, Occactorem, Sarritorem, Subruncinactorem, Messorum, Conuectorem, Conditorem, Promitorem'. — Serv. ad Georg. 1, 21.

7. Fabius Pictor lib. XVI.: 'Aquam manibus pedibusque dato, polubrum sinistra manu teneto, dextera uasum cum aqua'. — Non. 19, 11. p. 544.

8. Varro: Commentario ueteri Fabii Pictoris legi: 'Muries fit ex sale, quod sale sordidum si pistum et in ollam rudem fictilem² (*coniectum et in forn*)aci coctum est³, postea

¹⁾ *Scripti*; fortasse post seorsum excidit eam. — [flaminicae....] flaminicas Dialis ed. Hertz. ²⁾ *Ita nunc monstrante fere M. Hertz. modestius scripsi.* et sale quo sale sordidum sustum (siistum C. Leid.) est et ollam rudem facidem Cdd. ³⁾ *Supplevi et emendavi ex Fest. v. Muries p. 158. adiectum est et Cdd. adiectum ex aci coctum ortum et ob similitudinem quae interciderunt omissa esse videntur. Ceterum cf. infra Veranius 11.*

id sal uirgines Vestales serra ferrea secant'. — Non. 3, 197. p. 223.

9. Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim, ait Fabius Pictor. — Fest. v. Puilia p. 250.¹

M'. MANILIVS

(cos. a. u. 605).

A c t i o n u m.²

1. Itaque stipulantur paucis exceptis uerbis, ac Manilius [5] scriptum reliquit, sic: 'ILLAS CAPRAS HODIE RECTE ESSE ET BIBERE POSSE HABEREQVE RECTE LICERE, HAEC SPONDESNE'? — Varro de r. r. 2, 3. §. 5.

2. Emi solent sic:³ 'ILLASCE SVES SANAS ESSE HABEREQVE RECTE LICERE 'NOXASQVE⁴ PRAESTARI, NEQVE DE PECORE MORBOSO ESSE SPONDESNE? Quidam adiiciunt: PERPVNCTAS ESSE A FEBRI ET A FORIA'. — Varro de r. r. 2, 4. §. 5.

3. Eos cum emimus domitos, stipulamur sic: ILLOSCE BOVES 'SANOS ESSE 'NOXASQVE⁴ PRAESTARI; cum emimus indomitos, sic: ILLOSCE IUVENCOS SANOS RECTE DEQVE PECORE SANO ESSE 'NOXASQVE⁴ PRAESTARI SPONDESNE? Paulo uerbosius haec, qui Manilianas actiones sequuntur. — Varro de r. r. 2, 5. §. 11.

¹) Ad annales antiquioris Fabii Pictoris referendi videntur Quintil. I. O. 1, 6. §. 12. Non. 12, 3. p. 518. — Cassium Heminam annalium scriptorem omisi; cuius et si qui proprii fuerunt libri de censoribus (Non. 4, 800. p. 346), his magis res gestas singulorum censorum videtur enarrasse. Item omisi Q. Fabium Maximum Servilianum cos. a. u. 612., quem de iure pontificio libros scripsisse, non efficitur ex Macrob. Sat. 1, 16., ubi laudatus liber XII potest et videtur esse annalium, in quibus interdum etiam sacri ritus referebantur. Cf. Liv. 3, 10, 11. ²) Hunc verum librorum eius titulum fuisse crediderim, quem refert Varro de re rust. 2, 7. §. 6. Pomponii aetate appellabantur 'Manilii monumenta' L. 2. §. 38. D. de orig. iur. (1, 2), de quo loco adi Maïans. de M'. Manilio. Opp. I. p. 145. Pars inscripta fuerit 'uenalium uendendorum leges' (Cic. de orat. 1, 58. §. 246) unde Varro sua hausit. ³) Haec quoque, modo contracta, ut cetera, ex Manilio esse, vix dubitandum est. ⁴) Scripsi; dictum puta ut dolum, culpam, evictionem praestare; noxis- vel noxiisque edd.

4. Emtio equina similis fere ac boum et asinorum, quod iisdem rebus in emtione dominum mutant, ut in Manilii actionibus perscripta sunt. — Varro de r. r. 2, 7. §. 6.

5. Nexum Manilius scribit omne, quod per libram et aes geritur, in quo sint mancipia. — Varro de L. L. 7, 5. §. 105.

6. An partus ancillae sitne in fructu habendus, disseretur inter principes ciuitatis P. Scaeuolam, M'. Manilium, ab hisque M. Brutus¹ dissentiet (quod et acutum genus est et ad usus [6] ciuium non inutile, nosque ea scripta reliquaue eiusdem generis et legimus libenter et legemus): haec, quae uitam continent omnem, negligentur? — Cic. de fin. 1, 4. §. 12.

7. Illuseras heri etc. — Cf. supra Sex. Aelium Catum 2.

8.² . . . ut hic iuris noster interpret alia nunc Manilius iura dicat esse de mulierum legatis et hereditatibus, alia solitus sit adolescens dicere nondum Voconia lege lata. — Cic. de rep. 3, 10. §. 17.

M. IVNIVS BRVTVS

(eiusdem aetatis).

De iure ciuili libri tres.

1. Ex libro primo: 'Forte euenit, ut in Priuernati essemus'. — Cic. de orat. 2, 55. §. 224.

2. Ex secundo libro: 'In Albano eram ego et Marcus filius'. — Cic. ib.

3. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit (tot enim, ut audiui Scaeuolam dicere, sunt ueri Bruti libri): 'In Tiburti forte assedimus ego et Marcus filius'. — Cic. ib.³

4. Illuseras heri etc. — Cf. supra Sex. Aelium Catum 2.

P. MVCIVS SCAEVOLA

(cos. a. u. 621. pont. max. ex a. u. 628).

1. . . . ut si ita respondeas: Quoniam P. Scaeuola id solum esse ambitus aedium dixerit, 'quom⁴ parietis communis tegendi

¹) Cf. L. 68. D. de usufr. (7, 1). ²) Accessit 3. ed.

³) Paulo aliter et fere plenius haec refert Cic. pro Clu. 51. §. 141. unde etiam apparet, haec initia fuisse trium librorum. — Ex eiusdem Bruti libris etiam esse v. 'requietem', quod citat Inc. ap. Haupt. ad Ovid. Hal. p. 95., suspicatur Osannus ad Pompon. p. 73.

⁴) Scripsi; quod edd. Cf. Boeth. Comm.

causa tectum proliceretur, ex quo in tectum eius, aedes qui protexisset, aqua proflueret, id tibi ius uideri. — Cic. Top. 4 fin.

2. C. Caelius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat: P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit.¹ — Auct. ad Herenn. 2, 3. §. 19.

[7] 3. Placuit P. Scaeuolae et Coruncanio pontificibus maximis itemque caeteris, qui tantundem caperet, quantum omnes heredes, sacris alligari. Habeo ius pontificium. Quid huc accessit ex iure ciuili? Partitionis caput, scriptum caute, ut centum nummi deducerentur. Inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. Quid si hoc qui testamentum faciebat, cauere noluisse? admonet iurisconsultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur: quibus par, dicebant, qui cepisset, adstringi.² Rursus sacris liberantur. Hoc uero nihil ad pontificium ius, set³ e medio est iure ciuili, ut per aes et libram heredem testamenti soluant, et eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeat, sitque ea non *'mortis causa capta'*.⁴ — Cic. de leg. 2, 21. §§. 52. 53.

4. Itaque in eo, qui in naui necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuit P. Mucius, familiam puram, quod os supra terram non exstaret, porcam heredi esse contractam, habendas triduum ferias et porco semina piaculum *'dari'*.⁵ Si in mari mortuus esset, eadem praeter piaculum et ferias. — Cic. de leg. 2, 22. §. 57.

5. — P. Scaeuola pontifex maximus pro collegio respondit: *'quod in loco publico Licinia, Gaii filia, iniussu populi dedicasset, sacrum non uideriet'*. — Cic. pro dom. 53. §. 137.

¹) Cf. *librum meum 'Gaius'* p. 138. 164. ²) *Vid. infra ipsos Cic. de leg. libros.* ³) *Ex Halmii cj. et edd.* ⁴) *Supplevi. Ceterum si statim quod ei per damnationem debebatur, stipulando novasset, cum novatio pro solutione sit, mortis causa ex damnatione cepisse videretur, perinde ac si ei legatum solutum esset. Hoc fugit Savign. Zeitsch. f. gesch. RW. II. p. 379. De tota re cf. infra Q. Mucium Scaeuolam 14.* ⁵) *Scripti; pati edd. piari edd. 1. 2.*

*C. SEMPRONIUS TVDITANVS

(cos. a. u. 625).

M a g i s t r a t u u m.¹

1. Tuditanus refert libro tertio magistratuum, decemuiros, qui decem tabulis duas addiderunt, de intercalando populum [8] rogasse. — Macrobr. Sat. 1, 13. §. 21.

2. . . . ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, quia imperium minus praetor, maius habet consul, et a minore imperio maius aut maioris collega rogari iure non potest.² — Messalla apud Gell. 13, 15. §. 5.

*Q. COSCONIVS

(incertae, sed huius fere, ut videtur, aetatis).

1. Hoc idem Cosconius³ in actionibus scribit praetorem accensum solitum esse iubere, ubi ei uidebatur horam esse tertiam, inclamare, horam esse tertiam, itemque meridiem et horam nonam.⁴ — Varro de L. L. 6, 9. §. 89.

*M. IVNIVS GRACCHANVS

(C. Sempronii Gracchi tr. pl. aequalis).⁵C o m m e n t a r i i.⁶

1. Celeres sub Romulo regibusque sunt appellati, deinde flexuntes, postea trossuli, cum oppidum in Tuscis citra Vol-

¹) Quae Plin. N. H. 13, 13. ex Tuditani decimo tertio habet, probabilius ad eius annales referuntur. ²) Cf. infra M. Valerium Messallam 1. ³) Cum eundem de rebus grammaticis scripsisse constet (Varr. de L. L. 6, 5. §. 36. Suet. vit. Ter. 5.) malim nunc cum Hertzio statuere, non in actionibus eum hoc scripsisse, sed scripsisse, praetorem in actionibus ea, quae sequuntur, iussisse. De Hostilianis actionibus vid. Cic. de orat. 1, 57. §. 245. ⁴) Cf. Censorin. 23. ⁵) De hoc cf. L. Mercklin de Iunio Gracch. Comm. part. 1. 2. Dorp. 1841. et M. Hertz de Iunio Gracch. disp. adiecta comm. de L. Cincii Berol. 1842. p. 88 seqq. ⁶) Hic titulus nititur quidem tantum loco Varr. de L. L. 6, 9. §. 95. hoc ipsum 'inligium' scriptum inueni in M. Iunii commentariis; sed quin idem sit sic M. Iunius cum nostro, iam cum Hertzio non dubito. Ipse Gracchanus scripsit etiam 'de potestatibus' librum, notum ex Cic. de leg. 3, 20, 49. L. 1 pr. §. 1. D. de offic. quaest. (1, 13) et Lyd. de mag. 1, 24. quem locum, cum Lydum sua tantum ex Digestis hausisse constet, omisimus.

sinio's p. VIII sine ullo peditum adiumento cepissent eius uocabuli; idque durauit ultra C. Gracchum. Iunius certe, qui ab amicitia eius Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his uerbis: 'Quod ad equestrem ordinem attinet, antea trossulos uocabant, nunc equites uocant ideo, quia non intelligunt, [9] trossulos nomen quid ualeat, multosque pudet eo nomine appellari,' et causam, quae supra indicata est, exponit inuitosque etiamnum tamen trossulos uocari. — Plin. N. H. 33, 2. §. 9.

2. Antiquum oppidum in hoc fuisse Saturnia scribitur. Eius uestigia etiam nunc manent tria: quod Saturni fanum in faucibus; quod Saturnia porta, quam Iunius scribit ibi, quam nunc uocant Pandanam; quod post aedem Saturni in aedificiorum legibus priuatis parietes postici muri sunt scripti. — Varro de L. L. 5, 7. §. 42.

3. Subura Iunius scribit ab eo, quod fuerit sub antiqua urbe. — Varro de L. L. 5, 7. §. 48.

4. Luceres, ut Iunius, a Lucumone. — Varro de L. L. 5, 9. §. 55.

5. Mensium nomina fere aperta sunt, si a Martio, ut antiqui constituerunt, numeres. Nam primus a Marte. Secundus, ut Fuluius scribit et Iunius, a Venere, quod ea sit Aphrodite, quouis nomen ego antiquis literis quod nusquam inueni, magis puto dictum, quod uer omnia aperit, Aprilem. Tertius a maioribus Maius, quartus a iunioribus dictus Iunius. Dehinc quintus Quintilis et sic deinceps usque ad Decembrem a numero. Ad hos qui additi, prior a principe deo Ianuarius appellatus; posterior, ut iidem dicunt scriptores, ab diis inferis Februarius appellatus, quod tum his parentetur. — Varro de L. L. 6, 4. §§. 33. 34.

6. Nomina decem mensibus antiquis Romulum fecisse Fuluius et Iunius auctores sunt: et quidem duos primos a parentibus suis nominasse Martium a Marte patre, Aprilem ab Aphrodite id est Venere, unde maiores eius oriundi dicebantur: proximos duos a populo, Maium a maioribus natu, Iunium a iunioribus; ceteros ab ordine, quo singuli erant, Quintilem usque ad Decembrem perinde a numero. — Censorin. 22.

7. Annum uertentem Romae Licinius quidem Macer et postea Fenestella statim ab initio duodecim mensium fuisse scripserunt. sed magis Iunio Gracchano et Fuluius et Varroni

et Suetonio aliisque credendum, qui decem mensium putaerunt fuisse, ut tunc Albanis erat, unde orti Romani. — Censorin. 20.

8. Postea siue a Numa, ut ait Fuluius, siue, ut Iunius, a Tarquinio duodecim facti sunt menses et dies CCCLV, quamuis luna duodecim suis mensibus CCCLIII dies uideatur explere. — Censorin. 20.

9. Iunius Seruium Tullium regem primum intercalasse commemorat. — Macrob. Sat. 1, 13. §. 20.

10. Praefectum urbi Latinarum causa relictum senatum habere posse Iunius¹ negat, quoniam ne senator quidem sit, neque ius habeat sententiae dicendae, quum ex ea aetate praefectus fiat, quae non sit senatoria. — Gell. 14, 8. §. 1.

11. Publica pondera et in mensuris obseruata sunt. ex ea causa Iunius in *plebiscito cautum esse ait*, quod duo Sillii P. et M. trib. pleb. rogariint, his uerbis: 'Ex ponderibus publicis, quibus hac tempestate populus oetier' [qui]² solet, uti 'coeret pr(aetor)³ se dolo m(alo), uti quadrantal uini octoginta pondo siet, congius uini decem p(ondo) siet, sex sextarii congius siet uini, duodequingaginta sextari quadrantal siet uini, 'sextarius aequus aequo cum librario siet,⁴ sexdecimque 'librarii⁵ in modio sient. si quis magistratus aduersus hac d(olo) m(alo) pondera modiosque uasaeque publica 'modica⁶ minora maioraue faxit, iussitue fieri, dolumue adduit, quo ea fiant, eum quis uolet magistratus 'multare q(uantam) u(olet) p(ecuniam),⁷ dum minore parti familias taxat, liceto; siue quis in sacrum iudicare uoluerit, liceto.' — Fest. v. Publica pondera p. 246.

¹) Cf. infra Ateium Capitonem 4. ²) An: uulgo? (go absorpta a so-). ³) Nunc (ed. 3.) scripsi. coaequetur Cd. edd. ⁴) Hoc est: sextarius (qui primus et maximus modulus est liquidorum et aridorum communis) simpliciter dictus (non uini) sive vas, quo sextarium uini aliusue rei metimur, aequus spatii modo sit cum aequo (sextario id, quod continet, accurate aequante) librario, sive ad uini pondus exacto, quem Graeci σταδμικόν appellant. Cf. Boeckh. Metrol. p. 18. 26. Ad hanc sententiam lacunas initio supplui. ⁵) Ex Mülleri c.; intellige sextarios librarios. librae Cd. edd. ⁶) i. e. ad modum vel ad metiendum pertineutia. ⁷) Correxī multaretur Cd. edd. Cf. Wrell. Inscr. Lat. coll. 2488 = C. I. L. I. 603, 15.

[11]

P. RUTILIUS RUFVS

(cos. a. u. 649).

Ἰστορίας Ῥωμαϊκῆς.¹

1. Rutilius scribit, Romanos instituisse nundinas, ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die, intermisso rure, ad mercatum legesque accipiendas Romam uenirent, et ut scita atque consulta frequentiore populo referrentur, quae trinundino die proposita a singulis atque uniuersis facile noscebantur. unde etiam mos tractus, ut leges trinundino die promulgarentur. ea re etiam candidatis usus fuit in comitium nundinis uenire et in colle consistere, unde coram possent ab uniuersis uideri. sed haec omnia negligentius haberi coepta et post abolita, postquam internundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adesse coeperunt.² — Macrob. Sat. 1, 16. §. 34.

*FVRIVS.³

1. Reperi in libro quinto rerum reconditarum Sammonici Sereni⁴ utrumque carmen, quod ille se in cuiusdam Furii uetustissimo libro reperisse professus est. Est autem carmen huiusmodi, quo di euocantur, cum oppugnatione ciuitas cingitur: **SI DEVS SI DEA EST, CUI POPVLVS CIVITASQVE KARTHAGINIENSIS EST IN TVTELA, TEQVE MAXIME ILLE, QVI VRBIS HVIVS POPOLIQVE TVTELAM RECEPISTI, PRECOR VENERORQVE VENIAMQVE A VOBIS PETO, VT VOS POPOLVM CIVITATEMQVE KARTHAGINIENSEM DESERATIS, LOCA, TEMPLA SACRA VRBEMQVE EORVM RELINQVATIS ABSQVE HIS**

¹) Non recepissem has reliquias, nisi Rutilius hoc libro magis instituta populi Rom. quam res gestas persecutus esse videretur. Cetera quae feruntur eius fragmenta (Kraus. fragm. hist. Rom. p. 290) ex libris de vita sua deprompta esse malim existimare. ²) Incertum, quatenus haec Rutilii sint. ³) Incertum, quis. Sed scriptor iuris sacri videtur fuisse, et, si alias notus, malim intellegere A. Furium Antiatem, aequalem Rutilii Rufi, poetamque annalium, quem et alias Macrob. velut Sat. 6, 1. 3. 4. solo Furii nomine laudat et de quo vid. Meyer ad Cic. Brut. 35, quam M. Furium Bibaculum Augusti aequalem, Macrobio Sat. 2, 1. memoratum, de quo adi Bernhardy Röm. Liter. p. 541 ed. 4. M. Hertz. de L. Furio Philo cos. a. u. 618 cogitavit. ⁴) Qui fuit imperante Caracalla.

ABEATIS, EIQVE POPOLO CIVITATIQVE METVM, FORMIDINEM, OBLIVIONEM INIICIATIS, 'PROPITIIQVE¹ ROMAM AD ME MEOSQVE VENIATIS, NOSTRAQVE VOBIS LOCA, TEMPLA SACRA, VRBS ACCEPTIOR PROBATIORQVE SIT, MIHIQVE POPOLOQVE ROMANO MILITIBVSQVE MEIS PRAEPOSITI SITIS, '(idque faciat is extis)² VT SCIAMVS INTELLIGAMVSQVE. SI ITA FECERITIS, VOVEO VOBIS TEMPLA LVDSQVE FACTVRVM'. In eadem uerba hostias fieri oportet,³ auctoritatemque uideri extorum, ut ea promittant futura. Vrbes uero exercitusque sic deuouentur, iam numinibus euocatis; sed dictatores imperatoresque soli possunt deuouere his uerbis: 'DIS PATER, VEIOVIS, MANES, SIVE VOS QVO ALIO NOMINE FAS EST NOMINARE, VT OMNES ILLAM VRBEM KARTHAGINEM EXERCITVMQVE, QVEM EGO ME SENTIO DICERE, FVGA, FORMIDINE TERRORQVE COMPLEATIS, QVIQVE ADVERSVS LEGIONES EXERCITVMQVE NOSTRVN ARMA TELAQVE FERENT, VTI VOS EVM EXERCITVM, EOS HOSTES, EOSQVE HOMINES, VRBES AGROSQVE EORVM ET QVI IN HIS LOCIS REGIONIBVSQVE, AGRIS VRBIBVSVE HABITANT, 'OBDVCATIS,⁴ LV-MINE SVPERO PRIVETIS, EXERCITVMQVE HOSTIVM, VRBES AGROSQVE EORVM, QVOS ME SENTIO DICERE, VTI VOS EAS VRBES AGROSQVE, 'CAPITA AETATESQVE⁵ EORVM DEVOTAS CONSECRATASQVE HABEATIS ILLIS LEGIBVS, QVIBVS QVANDOQVE SVNT MAXIME HOSTES DEVOTI, EOSQVE EGO VICARIOS PRO ME, FIDE MAGISTRATVQVE MEO PRO POPOLO ROMANO, EXERCITIBVS LEGIONIBVSQVE NOSTRIS DO, DEVOLVEO, VT ME MEAMQVE FIDEM IMPERIVMQUE, LEGIONES EXERCITVMQVE NOSTRVN, QVI IN HIS REBVS GERVNDIS SVNT, BENE SALVOS SIRITIS ESSE. SI HAEC ITA FAXITIS, VT EGO SCIAM, SENTIAM INTELLIGAMQVE, TVNC QVISQVIS HOC VOTVM FAXIT, VBIVBI FAXIT, RECTE FACTVM ESTO OVIBVS ATRIS TRIBVS. (TE)⁶ TELLVS MATER TEQVE IVPITER OBTESTOR'. Cum Tellurem dicit, manibus terram tangit;^[13] cum louem dicit, manus ad coelum tollit; cum uotum recipere

¹) *Scripsi*; PRODITIQVE *edd. et mea* 1. ²) *Supplevi*, quae similiter desinentia excidisse videntur. ³) *Nam piaculum erat, alienigenam eos invocare.* ⁴) *Scripsi Iguv. Tafeln p. 253. abducatis edd.* ⁵) *Legendum videtur*: habitatoresque. ⁶) *Supplevi.*

dicat, manibus pectus tangit. In antiquitatibus autem haec oppida inueni deuota, 'Tonios,¹ Fregellas, Gabios, Velos, Fidenas; haec intra Italiam. praeterea Karthaginem et Corinthum; sed et multos exercitus oppidaque hostium Gallorum, Hispanorum, Afrorum, Maurorum, aliarumque gentium, quas prisci loquuntur annales. — Macrob. Sat. 3, 9. §§. 6—13.

Q. MUCIVS SCAEVOLA

(cos. a. u. 659. post pont. max. obiit a. u. 672).

De iure ciuili libri XVIII.

1. Nam Q. Scaeuolam² ad demonstrandam penum his uerbis usum audio: 'Penus est, inquit, quod³ esculentum aut posculentum⁴ est, quod ipsius patrisfamilias (aut matrisfamilias) aut liberum patrisfamilias⁵ (aut familiae) eius, quae circum eos⁶ aut liberos eius est et opus non facit, causa paratum est. (Sed partim haec improbasse Seruium Sulpicium, qui 'At non omne', inquit, quod esus potusque eorum causa paratum est) ut Mucius ait, penus uideri debet. Nam quae ad edendum bibendumque in dies singulos prandii aut cenae causa parantur, penus non sunt, sed ea potius, quae huiusce generis longae usionis gratia contrahuntur et reconduntur, ex eo, quod non in promptu sint, sed intus et penitus habeantur, penus dicta sunt'. — Gell. 4, 1. §. 17.

2. Itaque Q. Scaeuola in librorum, quos de iure ciuili composuit, XVI. uerba haec posuit: 'Quod cui seruandum datum est, si id usus est, siue quod utendum accepit, ad aliam rem atque accepit, usus est. furti se obligauit'. — Gell. 7 (6), 15. §. 2.

3. Legis ueteris Atinae uerba sunt: 'Quod subruptum erit, eius rei aeterna auctoritas esto'. Quis aliud putet in hisce

¹) Fortasse: Thurios (ab Hannibale receptos); nam ordinem geographicum sequi videtur. Ceterum incertum, an haec quoque Furii, an Sereni Sammonici sint. ²) Libro secundo. Cf. L. 3 pr. §. 6. D. de penu leg. (33, 9). ³) Retinui nunc Cdd. lectionem, Mommsenum (Symbol. Hollwegio obl. Berol. 1868. p. 91) secutus, qui docuit, infra post v. paratum est quaedam excidisse, quae et ipsa ab eo fere mutuatus sum. non quidque et postea sed pro est edd. 1. 2. ⁴) Cdd. Moms. malim potulentum. ⁵) Sic rectius Moms., quam quod dederam edd. 1. 2. patrisfamilias aut liberum matris(ue)familias. ⁶) Sic ex Cdd. Moms. eum edd. 1. 2.

uerbis, quam de tempore tantum futuro legem loqui? Sed^[14] Q. Scaeuola patrem suum et Brutum et Manilium, uiros adprime doctos, quaesisse ait dubitasseque, utrumne in post facta modo furta lex ualeret, an etiam in ante facta? quoniam 'subruptum erit' utrumque tempus uideretur ostendere, tam praeteritum quam futurum. — Gell. 17, 7. §. 1.

4. Illuseras heri etc.¹ — Cic. ad fam. 7, 22. Cf. supra Sex. Aelius Catus 2.

5. Scaeuola autem, P. f., iunctum esse putat uerbum, ut sit in eo et 'post' et 'limen': ut, quae a nobis alienata sunt, quum ad hostem peruenerint et ex suo tanquam limine exierint, dein quum redierint post ad idem limen, postliminio uideantur rediisse. — Cic. Top. 8. §. 37.

6. (Nexum) Mucius: quae per aes et libram fiant, ut obligentur praeter quae mancipio dentur. — Varro de L. L. 7, 5. §. 105.

7. (Q.) quoque Mucium iureconsultum dicere solitum legi, non esse usurpatam mulierem, quae cum Kalendis Ianuariis apud uirum matrimonii causa esse coepisset, ante diem III. Kalendas Ianuarias sequentes usurpatum isset: non enim posse impleri trinoctium, quod abesse a uiro usurpandi causa ex duodecim tabulis deberet, quoniam tertiae noctis posteriores sex horae alterius anni essent, qui inciperet ex Kalendis. — Gell. 3, 2. §§. 12. 13.

8. Itemque ut illud: Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo seruitutem seruauit. Abest etiam nunc. Qui capite non sunt deminuti. Hoc fortasse satis est. Nihil enim uideo Scaeuolam pontificem ad hanc definitionem addidisse. — Cic. Top. 6. §. 29.

Aliunde, ut videtur.

9. Pontifices, ut Q. Scaeuola pontifex maximus dicebat, a posse et facere. — Varro de L. L. 5, 15. §. 83.

10. Praetor, qui tum (sc. diebus fastis tria uerba) fatus est, si imprudens fecit, piaculari hostia facta piatur; si prudens

¹) Recte Momsenus (*Symb. Hollwegio obl. p. 93*) iudicat, caput istud, in quo controversia exposita erat, exscriptum fuisse ex Mucii libris de iure civili (puta XVI, in quo de furtis egit).

dixit, Q. Mucius ambigebat, eum expiari ut impium non posse. — Varro de L. L. 6, 4. §. 30.

11. Praeter multam uero affirmabatur, eum, qui talibus diebus (sc. feriis) imprudens aliquid egisset, porco piaculum [15] dare debere; prudentem expiari non posse, Scaeuola pontifex affirmabat. — Macrob. Sat. 1, 16. §. 10.

12. Scaeuola denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, quod praetermissum noceret: si bos in specum decidisset eumque paterfamilias adhibitis operis liberasset, non est uisus ferias polluisse; nec ille, qui trabem tecti fractam fulciendo ab imminente uindicauit ruina. — Macrob. Sat. 1, 16. §. 11.

13. Sed adrogationes non temere nec inexplorate committuntur; nam comitia arbitris pontificibus praebentur, quae curiata appellantur, aetasque eius, qui adrogare uult, an liberis potius gignundis idonea sit, bonaque eius, qui adrogatur, ne insidiosae adpetita sint, consideratur, iusque iurandum a Q. Mucio, pontifice maximo, conceptum dicitur, quod in adrogando iuraretur. — Gell. 5, 19. §§. 5. 6.

14. . . . saepe, inquit Publi filius, ex patre audiui, pontificem bonum neminem esse nisi qui ius ciuile cognosset. totumne? quid ita? quid enim ad pontificem de iure parietum aut aquarum aut ullo omnino nisi eo, quod cum religione coniunctum est? id autem quantum est? de sacris credo, de uotis, de feriis et de sepulcris et si quid eiusmodi est. cur igitur haec tanta facimus, cum caetera perpauca sint, de sacris¹ autem, qui locus patet latius, haec sit una sententia, ut conseruentur semper et deinceps familiis prodantur, et, ut in lege posui, perpetua sint sacra. hoc post² pontificum auctoritate consecuta sunt, ut, ne morte patrisfamilias sacrorum memoria occideret, iis essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. Hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinae satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur iurisconsultorum libri. Quaeruntur enim, qui adstringantur sacris. Heredum causa iustissima est; nulla est enim persona, quae ad ulcem eius, qui e uita emigrauit, propius accedat. Deinde qui

¹) Cf. Savigny Zeitschr. f. gesch. RW. II. p. 363 seq. et supra P. Mucium Scaevolam 5. ²) Vid. infra ipsos Cic. de leg. libros.

morte testamentouae eius tantundem capiat,¹ quantum omnes heredes. Id quoque ordine; est enim ad id, quod propositum est, accommodatum. Tertio loco, si nemo sit heres, is, qui de bonis, quae eius fuerint, quom moritur, usu ceperit plurimum possidendo. Quarto, [qui] si nemo sit, qui ullam rem ceperit, 'de creditoribus² eius qui plurimum seruet. Extrema persona est, ut, si qui ei, qui mortuus sit, pecuniam debuerit,^[16] neminique eam soluerit, proinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Haec nos a Scaeuola didicimus, non ita descripta ab antiquis. — Cic. de leg. 2, 19. §§. 47—49. c. 20 init.

15. Atque etiam hoc dant Scaeuolae, quom est partitio, ut, si in testamento deducta scripta non sit, ipsique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligentur. In donatione hoc iidem secus interpretantur: et quod paterfamilias in eius donatione, qui in eius potestate esset, approbavit, ratum est;³ quod eo insciente factum est, si id is non approbat, ratum non est.⁴ — Cic. de leg. 2, 20. §. 50.

16. *Nefrendes dictos asserit Q. Mucius Scaeuola arietes*, quod dentibus frendere non possint. — Fest. v. Nefrendes p. 162.

17. Petilam suram siccam et substrictam uulgo interpretantur. Scaeuola ait, ungulam albam equi ita dici. — Fest. v. Petilam p. 205.

18. Scaeuolam quoque et L. Aelium etc. — Vid. infra Ateium Capitonem 27.

19. Pueris non prius, quam togam uirilem sumerent, puellis non antequam nubarent, praenomina imponi moris

¹) *Itaque unus tantum, ut sacrorum ratio desiderabat, quod et in sequentibus gradibus servatur: secus atque in heredibus; nam inter eos erat actio familiae herciscundae qua qui sacra fecerat, ceteros de indemnitate convenire poterat.* ²) creditoribus Savign. c. j. Sed. vid. lib. meum 'Recht d. Nexum' p. 91. ³) *Qua ratione cum filius heres plus retinere videatur (suo enim facto habet hereditatem deminutam), partius sacris non obligatur.* ⁴) *Ideoque adhuc in peculio est ad eumque, cuius peculium fit (velut legatarii partiarum pro parte), etiam nolentem morte pervenit et sacris eum alligat: quanquam is, qui cum nulla testamento deductio scripta est, minus ex legato, quam omnibus heredibus relictum est, ipse capere potest, itaque sacris non alligatur.*

fuisse, Q. Scaeuola auctor est. — Auct. epit. de nomin. rat. post Valer. Max.

20. Relatum est in literas, doctissimum pontificem Scaeuolam disputasse, tria genera tradita deorum: unum a poetis, alterum a philosophis, tertium a principibus ciuitatis. Primum genus nugatorium dicit esse, quod multa de diis fingantur indigna; secundum non congruere ciuitatibus, quod habeat aliqua superuacua, aliqua etiam, quae obsit populis nosse. De superuacuis non magna causa est; solet enim et a iurisperitis dici 'superflua non nocent'. Quae sunt autem illa, quae prolata in multitudinem nocent? Haec, inquit: non esse deos [17] Herculem, Aesculapium, Castorem; Pollucem; proditur enim a doctis, quod homines fuerint et humana condicione defecerint. Quid aliud? Quod eorum, qui sint dii, non habeant ciuitates uera simulacra, quod uerus deus nec sexum habeat, nec aetatem, nec definita corporis membra. Poëticum sane deorum genus cur Scaeuola respuat, eisdem literis non tacetur: quia sic uidelicet deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cum alium faciunt furari, alium adulterare; sic item aliquid aliter turpiter atque inepte dicere ac facere: tres inter se deas certasse de praemio pulcritudinis, uictas duas a Venere Troiam euertisse; Iouem ipsum conuerti in bouem aut cygnum, ut cum aliqua concumbat; deam homini nubere; Saturnum liberos deuorare; nihil denique posse confingi miraculorum atque uitiorum, quod non ibi reperiatur atque a deorum natura longe absit. — Augustin. de ciuit. dei 4, 27.

21. ¹Q. quidem Scaeuola pontifex maximus summam uim, dicebat, esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur ex FIDE BONA: fideique bonae nomen, existimabat, manare latissime, idque uersari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis uenditis, conductis locatis, quibus uitae societas contineretur. In his magni esse iudicis statuere (praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid quemque cuique praestare oporteret. — Cic. de offic. 3, 17. §. 70.

¹ Hunc locum errore antea omissum monente Ubbelohdio (Gött. gel. Anz. 1863. p. 1149) iam (ed. 2) suppleui.

C. AQUILLIUS GALLVS.

(praetor a. u. 688).

1. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquillius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis cum ex eo quaereretur, quid esset dolus malus? respondebat: cum esset aliud simulatum, aliud actum. — Cic. de offic. 3, 14. §. 60. Cf. c. 15. §. 61. de nat. deor. 3, 30. §. 74.

2. Solebat igitur Aquillius, collega et familiaris meus,^[18] quum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse uultis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire: 'qua fluctus eluderet'. — Cic. Top. 7. §. 32. Cf. Boeth. III. p. 333. Orell. Quintil. I. O. 5, ult. §. 34.

3. — C. Visellius Varro, graui morbo correptus, trecenta milia nummum ab Otacilia Laterensi, cum qua commercium libidinis habuerat, expensa ferri sibi passus est eo consilio, ut si decessisset, ab heredibus eam summam peteret; quam legati genus esse uoluit, libidinosam liberalitatem debiti nomine colorando. Euasit deinde Visellius ex illa tempestate aduersus uota Otaciliae. Quae offensa, quod spem praediae suae morte non maturasset, ex amica obsequenti subito dstrictam foeneratricem agere coepit nummos petendo, quos ut fronte inuerecunda, ita inani stipulatione captauerat. De qua re C. Aquillius, uir magnae auctoritatis et scientia iuris ciuillis excellens, iudex addictus, adhibitis in consilium principibus ciuitatis, prudentia et religione sua mulierem repulit. — Valer. Max. 8, 2. §. 2.

4. ... ὅς (Γάϊος) Ἀκύλιος) . . . qui (C. Aquilius) refert,
 φησιν ἀμεληθεῖσθαι ποτε τῶν neglectas aliquando cloacas
 τάφρων καὶ μηκέτι διαρροο- nec amplius aquam trans-
 μένων, τοὺς τιμητὰς τὴν mittentes a censoribus pur-
 ἀνακάθαρσιν αὐτῶν καὶ τὴν gandas et reficiendas mile
 ἐπισκευὴν χιλίων μισθῶσαι talentis locatas esse.
 ταλάντων. — Dionys. Hal.
 3, 67.

*M. TVLLIVS CICERO

(natus a. u. 648. obiit 711).

DE LEGIBVS LIBRI.

Ex Ciceronis de legibus libris quae supersunt, editionibus prima atque altera omissa quid in causa fuerit, ut in hanc syllogen recipienda ducerem, in annalibus historiae iuris dicatis (Zeitschrift f. Rechtsgeschichte T. XI. p. 107) exposui. Ibidem de consilio auctoris, de tempore conscribendi edendique operis, denique de tota horum librorum ratione dictum est. In textu constituendo in universum quidem novissimi editoris Vahleni recognitionem (Berol. 1871) secutus, haud raro tamen ab ea recedendum putavi. Quarum omnium mutationum, paucis exceptis, in eodem quem laudavi, commentariolo ratio reddita est. Restat, ut lectorem moneam, codicum manu exaratorum qui soli fere fide digni videntur, duorum Vossianorum puta, alterum qui seculo undecimo scriptus putatur, litera *A*, alterum, quem duodecimo assignant, litera *B*, ex editionibus V. Vahlenianam *edd.* vulgares significari.

LIBER PRIMVS.

I. 1. *Atticus*. Lucus quidem ille et haec Arpinatium quercus agnoscitur saepe a me lectus in Mario: si manet illa quercus, haec est profecto; etenim est sane uetus.

Quintus. Manet uero, Attice noster, et semper manebit: sata est enim ingenio; nullius autem agricolae cultu stirps tam diuturna quam poëtae uersu seminari potest.

A. Quo tandem modo, Quinte, aut quale est istuc, quod poëtae serunt? mihi enim uideris fratrem laudando suffragari tibi.

2. *Q*. Sit ita 'sane.¹ uerum tamen, dum Latinae loquentur litterae, quercus huic loco non deerit, quae Mariana dicatur, eaque, ut ait Scaeuola de fratris mei Mario, 'canescet saeculis innumerabilibus;' nisi forte Athenae tuae sempiternam in arce oleam tenere potuerunt aut, quod Homericus Vlixes Deli se proceram et teneram palmam uidisse dixit, hodie monstrant eandem, multaque alia multis locis diutius commemoratione manent quam natura stare potuerunt. qua re glandifera illa quercus, ex qua olim euolauit 'nuntia fulua Iouis, miranda uisa figura,' nunc sit haec. sed cum eam tempestas uetustasue consumpserit, tamen erit his in locis quercus, quam Marianam quercum uocant.

¹) sane uerum *AB* uerum *om. edd.*

3. *A.* Non dubito id quidem; sed haec iam (*non*) ex te, Quinte, quaero, uerum ex ipso poëta, tuine uersus hanc quercum seuerint, an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis.

Marcus. Respondebo tibi equidem, sed non ante quam mihi tu ipse responderis, Attice, certen (*non*) longe a tuis aedibus inambulans post excessum suum Romulus Proculo Iulio dixerit se deum esse et Quirinum uocari templumque sibi dedicari in eo loco iusserit, et uerumne sit, ut Athenis non longe item a tua illa antiqua domo Orithyiam Aquilo sustulerit; sic enim est traditum.

4. *A.* Quorsum tandem aut cur ita quaeris?

M. Nihil sane, nisi ne nimis diligenter inquiras in ea, quae isto modo memoriae sint prodita.

A. Atqui multa quaeruntur in Mario, fictane an uera sint, et a non nullis, quod et in recenti memoria et in Arpinati homine uersere, ueritas a te postulatur.

M. Et me hercule ego me cupio non mendacem putari, sed tamen (*non*) nulli isti, Tite noster, faciunt imperite, qui in isto periculo non ut (*a*) poëta, sed ut a teste ueritatem exigant; nec dubito, quin idem et cum Egeria conlocutum Numam et ab aquila Tarquinio apicem inpositum putent.

5. *Q.* Intellego te, frater, alias in historia leges obseruandas putare, alias in poëmate.

M. Quippe cum in illa (*omnia*) ad ueritatem, Quinte, referantur, in hoc ad delectationem pleraque: quamquam et apud Herodotum, patrem historiae, et apud Theopompum sunt innumerabiles fabulae.

II. *A.* Teneo quam optabam occasionem neque omittam.

M. Quam tandem, Tite?

A. Postulatur a te iam diu uel flagitatur potius historia; sic enim putant, te illam tractante effici posse, ut in hoc etiam genere Graeciae nihil cedamus. atque ut audias, quid ego ipse sentiam, non solum mihi uideris eorum studiis, qui litteris delectantur, sed etiam patriae debere hoc munus, ut ea, quae salua per te est, per te eundem sit ornata; abest enim historia litteris nostris, ut et ipse intellego et ex te persaepe audio. potes autem tu profecto satis facere in ea, quippe cum sit opus, ut tibi quidem uideri solet, unum hoc oratorium maxime. 6. quam ob rem adgredere, quaesumus, et sume ad hanc rem

tempus, quae est a nostris hominibus adhuc aut ignorata aut relicta; nam post annalis pontificum maximorum, quibus nihil potest esse ieiunius, si aut ad Fabium aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem aut ad Pisonem aut ad Fannium aut ad Vennonium uenias, quamquam ex his alius alio plus habet uirium, tamen quid tam exile quam isti omnes? Fanni autem aetati coniunctus Antipater paulo inflauit uehementius habuitque uires agrestis ille quidem atque horridas, sine nitore ac palaestra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut adcuratius scriberent. ecce autem successere huic belli, Clodius, Asellio: nihil ad Caelium, sed potius ad antiquorum languorem et inscitiam. 7. nam quid Macrum numerem, cuius loquacitas habet aliquid argutiarum, nec id tamen ex illa erudita Graecorum copia, sed ex librariolis Latinis, in orationibus autem multas ineptias, (*in men*)dacio¹ summam inpudentiam. Sisenna, eius amicus, omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superauit; is tamen neque orator in numero uestro umquam est habitus et in historia puerile quiddam consecratur, ut unum Clitarchum neque praeterea quemquam de Graecis legisse uideatur, eum tamen uelle dum taxat imitari: quem si adsequi posset, aliquantum ab optumo tamen abesset. qua re tuum est munus hoc, a te expectatur, nisi quid Quinto uideatur secus.

III. 8. Q. Mihi uero nihil, et saepe de isto conlocuti sumus; sed est quaedam inter nos parua dissensio.

A. Quae tandem?

Q. A quibus temporibus scribendi capiat exordium: ego enim ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem, ipse autem aequalem aetatis suae memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit.

A. Ego uero huic potius adsentior; sunt enim maxumae res in hac memoria atque aetate nostra, tum autem hominis amicissimi Cn. Pompei laudes inlustrabit, incurret etiam in illum (*diuinum*) et memorabilem annum suum: quae ab isto malo praedicari quam, ut aiunt, de Remo et Romulo.

M. Intellego equidem a me istum laborem iam diu postu-

¹) *Ex Sigonti cj.* dacio A datio B elatio *ed. V.*

lari, Attice: quem non recusarem, si mihi ullum tribueretur uacuum tempus et liberum; neque enim occupata opera neque impedito animo res tanta suscipi potest: utrumque opus est, et cura uacare et negotio.

9. *A.* Quid? ad cetera, quae scripsisti plura quam quicquam e nostris, quod tibi tandem tempus uacuum fuit concessum?

M. Subsiciva quaedam tempora incurrunt, quae ego perire non patior, ut, si qui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum adcommodentur quae scribimus: historia uero nec institui potest nisi praeparato otio nec exiguo tempore absolui; et ego animi pendere soleo, cum semel quid orsus sum, si trahor alio, neque tam facile interrupta contexo quam absoluo instituta.

10. *A.* Legationem aliquam nimirum 'ista oratio¹ postulat aut eius modi quampiam cessationem liberam atque otiosam.

M. Ego uero aetatis potius uacationi confidebam, cum praesertim non recusarem, quo minus more patrio sedens in solio consulentibus responderem senectutisque non inertis grato atque honesto fungerer munere. sic enim mihi liceret et isti rei, quam desideras, et multis uberioribus atque maioribus operae quantum uellem dare.

IV. 11. *A.* Atqui uereor, ne istam causam nemo noscat tibi que semper dicendum sit, et eo magis, quod te ipse mutasti et aliud dicendi instituisti genus, ut, quem ad modum Roscius, familiaris tuus, in senectute numeros in cantu 'leniuerat² ipsasque tardiores fecerat tibias, sic tu à contentionibus, quibus summis uti solebas, cottidie relaxes aliquid, ut iam oratio tua non multum a philosophorum lenitate absit: quod sustinere quom uel summa senectus posse uideatur, nullam tibi a causis uacationem uideo dari.

12. *Q.* At me hercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari, si te ad ius respondendum dedisses: quam ob rem, quom placebit, experiendum tibi censeo id.

M. Si quidem, Quinte, nullum esset in experiundo periculum: sed uereor ne, dum minuere uelim laborem, augeam atque ad illam causarum operam, ad quam ego numquam nisi

¹) *An historiae ratio?* ²) *cecinerat AB remissius cecinerat ed. V.*

paratus et meditatus adcedo, adiungatur haec iuris interpretatio, quae non tam mihi molesta sit propter laborem, quam quod dicendi cogitationem auferat, sine qua ad nullam maiorem umquam causam sum ausus accedere.

13. A. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his subsiciuis, ut ais, temporibus et conscribis de iure ciuili subtilius quam ceteri? nam a primo tempore aetatis iuri studere te memini, quom ipse etiam ad Scaeuolam uentitarem, neque umquam mihi uisus es ita te ad dicendum dedisse, ut ius ciuile contemneres.

M. In longum sermonem me uocas, Attice, quem tamen, nisi Quintus aliud quid nos agere mauult, suscipiam et, quoniam uacui sumus, dicam.

Q. Ego uero libenter audierim; quid enim agam potius aut in quo melius hunc consumam diem?

14. M. Quin igitur ad illa spatia nostra sedesque pergimus, ubi, cum satis erit ambulatum, requiescemus; nec profecto nobis delectatio deerit aliud ex alio quaerentibus.

A. Nos uero et hac quidem ad Lirem si placet per ripam et umbram. sed iam ordire explicare, quaeso, de iure ciuili quid sentias.

M. Egone? summos fuisse in ciuitate nostra uiros, qui id interpretari populo et responsitare soliti sint, sed eos magna professos in paruis esse uersatos. quid enim est tantum, quantum ius ciuitatis? quid autem tam exiguum, quam est munus hoc eorum, qui consuluntur? quamquam est populo necessarium. nec uero eos, qui ei muneri praefuerunt, uniuersi iuris fuisse expertis existimo, sed hoc ciuile quod uocant eatenus exercuerunt, quoad populo praestare (se)¹ uoluerunt; id autem in cognitione tenue est, in usu necessarium. quam ob rem quo me uocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum ac de parietum iure? an ut stipulationum et iudiciorum formulas componam? quae et conscripta a multis sunt diligenter et sunt humiliora quam illa, quae a nobis expectari puto.

V. 15. A. Atqui, si quaeres, ego quid expectem, quoniam scriptum est a te de optimo rei publicae statu, consequens esse uidetur, ut scribas tu idem de legibus: sic enim fecisse

¹) se addidi.

uideo Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis.

M. Visne igitur, ut ille Cretae cum Clinia et cum Lacedaemonio Megillo aestiuo, quem ad modum describit, die in cupressetis Gnosiorum et spatiis siluestribus, crebro insistens, interdum adquiescens, de institutis rerum publicarum ac de optimis legibus disputat, sic nos inter has procerissimas populos in uiridi opacaeque ripa inambulantes, tum autem residentes, quaeramus isdem de rebus aliquid uberius quam forensis usus desiderat?

16. *A.* Ego uero ista audire cupio.

M. Quid ait Quintus?

Q. Nulla de re magis.

M. Et recte quidem: nam sic habetote, nullo in genere disputando posse ita patefieri, quid sit homini natura tributum, quantam uim rerum optimarum mens humana contineat, cuius muneris colendi efficiendique causa nati et in lucem editi simus, quae sit coniunctio hominum, quae naturalis societas inter ipsos; his enim explicatis fons legum et iuris inueniri potest.

17. *A.* Non ergo a praetoris edicto, ut plerique nunc, neque a duodecim tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas.

M. Non enim id quaerimus hoc sermone, Pomponi, quem ad modum caueamus in iure aut quid de quaque consultatione respondeamus. sit ista res magna, sicut est, quae quondam a multis claris uiris, nunc ab uno summa auctoritate et scientia sustinetur, sed nobis ita complectenda in hac disputatione tota causa est uniuerſi iuris ac legum, ut hoc ciuile quod dicimus in paruum quendam et angustum locum concludatur: natura¹ enim iuris explicanda nobis est eaque ab hominis repetenda natura, considerandae leges, quibus ciuitates regi debeant, tum haec tractanda quae composita sunt et descripta iura et iussa populorum, in quibus ne nostri quidem populi latebunt. quae uocantur iura ciuilia.

VI. 18. *Q.* Alte uero et, ut oportet, a capite, frater, re-

¹) naturae, natura *AB*.

petis quod quaerimus; et qui aliter ius civile tradunt, non tam iustitiae quam litigandi tradunt vias.

M. Non ita est, Quinte, ac potius ignoratio iuris litigiosa est quam scientia. sed hoc posterius: nunc iuris principia videamus.

Igitur doctissimis uiris proficisci placuit a lege, haud scio an recte, si modo, ut idem definiunt, lex est ratio summa, insita in natura, quae iubet ea, quae facienda sunt, prohibetque contraria: eadem (*enim*)¹ ratio cum est in hominis mente confirmata et perfecta, lex est. 19. itaque arbitrantur prudentiam esse legem, cuius ea vis sit, ut recte facere iubeat, uetet delinquere; eamque rem illi Graeco putant nomine (*a*) suum cuique tribuendo appellatam, ego nostro a legendo: nam ut illi aequitatis, sic nos delectus uim in lege ponimus, et proprium tamen utrumque legis est. quod si ita recte dicitur, ut mihi quidem plerumque uideri solet, a lege ducendum est iuris exordium; ea est enim naturae vis, ea mens ratioque prudentis, ea iuris atque iniuriae regula. sed quoniam in populari ratione omnis nostra uersatur oratio, populariter interdum loqui necesse erit et appellare eam legem, quae scripta sancit quod uult aut iubendo (*aut prohibendo*), ut uulgus appellat; constituendi uero iuris ab illa summa lege capiamus exordium, quae saeculis omnibus ante nata est quam scripta lex ulla aut quam omnino ciuitas constituta.

20. *Q.* Commodius uero et ad rationem instituti sermonis sapientius.

M. Visne ergo ipsius iuris ortum a fonte repetamus? quo inuento non erit dubium, quo sint haec referenda, quae quaerimus.

Q. Ego uero ita esse faciendum censeo.

A. Me quoque adscribe fratris sententiae.

M. Quoniam igitur eius rei publicae, quam optumam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis et seruandus status omnesque leges adcommodandae ad illud ciuitatis genus, serendi etiam mores nec scriptis omnia sancienda, repetam stirpem iuris a natura, qua duce nobis omnis est disputatio explicanda.

¹) enim *addidi*.

A. Rectissime, et quidem ista duce errari nullo pacto potest.

VII. 21. *M.* Dasne igitur hoc nobis, Pomponi, nam Quinti noui sententiam, deorum immortalium ui, natura, ratione, potestate, mente, numine, siue quod est aliud uerbum, quo planius significem quod uolo, naturam omnem regi? nam si hoc non probas, ab eo nobis causa ordienda est potissimum.

A. Do sane, si postulas; etenim propter hunc concentum auium strepitumque fluminum non uereor condiscipulorum ne quis exaudiat.

M. Atqui cauendum est; solent enim, id quod uirorum bonorum est, admodum irasci, nec uero ferent, si audierint, te primum caput libri optimi prodidisse, in quo scripsit, 'nihil curare deum nec sui nec alieni.'

22. *A.* Perge, quaeso: nam id, quod tibi concessi, quorsus pertineat expecto.

M. Non faciam longius; huc enim pertinet, animal hoc prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et consilii, quem uocamus hominem, praeclara quadam conditione generatum esse a supremo deo. solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps rationis et cogitationis, quom cetera sint omnia expertia. quid est autem, non dicam in homine, sed in omni caelo atque terra, ratione diuinius? quae quom adoleuit atque perfecta est, nominatur rite sapientia. 23. est igitur, quoniam nihil est ratione melius eaque¹ et in homine et in deo, prima homini cum deo rationis societas. inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio² communis est; quae cum sit lex, lege quoque consociati homines cum dis putandi sumus. inter quos porro est communio legis, inter eos communio iuris est; quibus autem haec sunt inter eos communia, ei ciuitatis eiusdem habendi sunt. si uero isdem imperiis et potestatibus parent, multo iam magis; parent autem huic caelesti descriptioni mentique diuinæ et praepotenti deo. ut iam uniuersus hic mundus (*sit*) una ciuitas communis deorum atque hominum existimanda. et quod in ciuitatibus ratione quadam, de qua dicetur idoneo loco,

¹) *AB* est ex *Madvigii* *cj.* addidit *V.* ²) et addunt *AB*, *ed. V.* par et *cj. idem.*

agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius tantoque praeclarius, ut homines deorum agnatione et gente teneantur. VIII. 24. nam cum de natura hominis quaeritur, disputari solet, (et) nimirum ita est ut disputatur, perpetuis cursibus conuersionibus(que) caelestibus extitisse quandam maturitatem serendi generis humani, quod sparsum in terras atque satum diuino auctum sit animorum munere, quomque alia, quibus cohaerent homines, e mortali genere sumpserint, quae fragilia essent et caduca, animum esse ingeneratum a deo. ex quo uere uel agnatio nobis cum caelestibus uel genus uel stirps appellari potest. itaque ex tot generibus nullum est animal praeter hominem, quod habeat notitiam aliquam dei, ipsisque in hominibus nulla gens est neque tam mansueta neque tam fera, quae non, etiam si ignoret, qualem habere deum deceat, tamen habendum sciat. 25. ex quo efficitur illud, ut is agnoscat deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur ac noscat.¹ iam uero uirtus eadem in homine ac deo est neque alio ullo in genere praeterea; est autem uirtus nihil aliud nisi perfecta et ad summum perducta natura: est igitur homini cum deo similitudo. quod cum ita sit, quae tandem esse potest propior certiorue cognatio? itaque ad hominum commoditates et usus tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea, quae gignuntur, donata consulto nobis, non fortuito nata uideantur, nec solum ea, quae frugibus atque bacis terrae fetu profunduntur, sed etiam pecudes 'quoque² perspicuum sit partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad uescendum procreatas. 26. artes uero innumerae repertae sunt docente natura, quam imitata ratio res ad uitam necessarias sollerter consecuta est. IX. ipsum autem hominem eadem natura non solum celeritate mentis ornauit, sed et sensus tamquam satellites adtribuit ac nuntios, et rerum plurimarum obscuras (set) necessarias³ intellegentias ei³ donauit quasi fundamenta quaedam scientiae, figuramque corporis habilem et aptam ingenio humano dedit: nam cum ceteras animantes abiiecisset ad pastum, solum hominem erexit ad caeli-

¹) agnoscat AB. et agnoscat ed. V. ²) quod AB. ³) obscuras nec satis intellegentias (mutatum in gendas) et AB. obscuras nec satis ** intellegentias et ed. V. Cf. 1, 22, 59. de fin. 5, 21, 59.

(*que*) quasi cognationis domicilique pristini conspectum exci-
tauit; tum speciem ita formauit oris, ut in ea penitus recon-
ditos mores effingeret: 27. nam et oculi nimis¹ arguti, quem
ad modum animo affecti simus, locuntur, et is, qui appellatur
uultus, qui nullo in animante esse praeter hominem potest,
indicat mores, quous uim Graeci norunt, nomen omnino non
habent. omitto opportunitates habilitatesque reliqui corporis,
moderationem uocis, orationis uim, quae conciliatrix est huma-
nae maxime societatis; neque enim omnia sunt huius disputa-
tionis ac temporis et hunc locum satis, ut mihi uidetur, in iis
libris, quos legistis, expressit Scipio. nunc quoniam hominem,
quod principium reliquarum rerum esse uoluit, generauit et
ornauit deus, perspicuum sit illud, ne omnia disserantur, ipsam
per se naturam longius progredi, quae etiam nullo docente
profecta ab iis, quorum ex prima et inchoata intellegentia ge-
nera cognouit, confirmat ipsa per se rationem et perficit.

X. 28. A. Dii immortales, quam tu longe iuris principia
repetis, atque ita, ut ego non modo ad illa non properem,
quae expectabam a te de iure ciuili, sed facile patiar te hunc
diem uel totum in isto sermone consumere; sunt enim haec
maiora, quae aliorum causa fortasse conplecteris, quam ipsa
illa, quorum haec causa praeparantur.

M. Sunt haec quidem magna, quae nunc breuiter attin-
guntur, sed omnium, quae in hominum doctorum disputatione
uersantur, nihil est profecto praestabilius quam plane intellegi,
nos ad iustitiam esse natos neque opinione, set natura consti-
tutum esse ius. id iam patebit, si hominum inter ipsos socie-
tatem coniunctionem(*que*) perspexeris. 29. nihil est enim
unum uni tam simile, tam par, quam omnes inter nosmet ipsos
sumus. quod si deprauatio consuetudinum, si opinionum ua-
nitas non inbecillitatem animorum torqueret et flecteret, quo-
cumque coepisset, sui nemo ipse tam similis esset quam omnes
essent omnium. itaque quaecumque est hominis definitio, una
in omnis ualet. 30. quod argumenti satis est, nullam dissi-
militudinem esse in genere; quae si esset, non una omnis de-
finitio contineret; etenim ratio, qua una praestamus beluis,
per quam coniectura ualemus, argumentamur, refellimus, dis-

¹) *Fuitne inprimis, ut p supra lineam scriptum exciderit?*

serimus, conficimus aliquid, concludimus, certe est communis, doctrina differens, discendi quidem facultate par. nam et sensibus eadem omnia comprehenduntur, et ea, quae mouent sensus, itidem mouent omnium, quaeque in animis inprimuntur, de quibus ante dixi, inchoatae intellegentiae, similiter in omnibus inprimuntur, interpretsque mentis oratio uerbis discrepat sententiis congruens; nec est quisquam gentis ullius, qui ducem nactus ad uirtutem peruenire non possit. XI. 31. nec solum in rectis, sed etiam in prauitatibus insignis est humani generis similitudo. nam et uoluptate capiuntur omnes, quae etsi est inlecebra turpitudinis, tamen habet quiddam simile naturalis boni; 'ingenita est enim¹ et suauitate delectans: sic ab errore mentis tamquam salutare aliquid adsciscitur; similique inscitia mors fugitur quasi dissolutio naturae, uita expetitur, quia nos in quo nati sumus continet, dolor in maximis malis ducitur, cum sua asperitate, tum quod naturae interitus uidetur sequi; 32. propterque honestatis et gloriae similitudinem beati qui honorati sunt uidentur, miseri autem qui sunt inglorii. molestiae, laetitiae, cupiditates, timores similiter omnium mentes peruagantur, nec, si opiniones aliae sunt apud alios, idcirco qui canem et faelem ut deos colunt, non eadem superstitione, qua ceterae gentes, conflictantur. quae autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum et beneficii memorem diligit? quae superbos, quae maleficos, quae crudeles, quae ingratos non aspernatur, non odit? quibus ex rebus cum omne genus hominum sociatum inter se esse intellegatur, illud extremum est, quod recte uiuendi ratio meliores efficit. quae si adprobatis, pergam ad reliqua: sin quid requiritis, id explicemus prius.

A. Nos uero nihil, ut pro utroque respondeam.

XII. 33. M. Sequitur igitur ad participandum alium (cum)² alio communicandumque inter omnes ius nos natura esse factos. atque hoc in omni hac disputatione sic intellegi uolo, quod dicam naturam, **³ esse, tantam autem esse corruptelam malae consuetudinis, ut ab ea tamquam igniculi ex-

¹) leuitatis est enim AB leuitate est enim ed. V. ²) Addidi.

³) *Supplendum uidetur* iustitiam ceterasque uirtutes ingenitas nobis natura.

tinguantur a natura dati exorianturque et confirmentur uitia contraria. quod si, quo modo est natura, sic iudicio homines humani, ut ait poëta,¹ nihil a se alienum putarent, coleretur ius aequae ab omnibus. quibus enim ratio natura data est, isdem etiam recta ratio data est, ergo et lex, quae est recta ratio in iubendo et uetando; si lex, ius quoque: at² omnibus ratio; ius igitur datum est omnibus. recteque Socrates exsecrari eum solebat, qui primus utilitatem a iure seiunxisset; id enim querebatur caput esse exitiorum omnium. unde 'enim³ illa Pythagorae iam (*trita*) uox de amicitia **⁴ locus. 34. ex quo perspicitur, quom⁵ hanc beniuolentiam tam late longe(*que*) diffusam uir sapiens in aliquem pari uirtute praeditum contulerit, tum illud effici⁶, quod quibusdam incredibile uideatur, sit autem necessarium, ut nihilo sepe plus quam alterum diligat: quid enim est quod differat, quom sint cuncta paria? quod si interesse quippiam tautulum modo potuerit in (*amicitia*), amicitiae nomen iam occiderit, cuius est ea uis, ut, simul atque sibi aliquid alter maluerit, nulla sit. quae praemuniuntur omnia reliquo sermoni disputationique nostrae, quo facilius ius in natura esse positum intellegi possit; de quo quom perpauca dixero, tum ad ius ciuile ueniam, ex quo haec omnis est nata oratio.

XIII. 35. Q. Tu uero iam perpauca scilicet; ex his enim, quae dixisti, (*an*) Attico (*nescio*)⁷, uidetur mihi quidem certe, ex natura ortum esse ius.

A. An mihi aliter uideri possit, cum haec iam perfecta sint, primum quasi muneribus deorum nos esse instructos et ornatos, secundo autem loco unam esse hominum inter ipsos uiuendi parem communem(*que*) rationem, deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia et beniuolentia, tum etiam societate iuris contineri? quae quom uera esse recte, ut arbitror, concesserimus, qui iam licet nobis a natura leges et iura seiungere?

¹) ut *inserunt AB*. ²) et *AB ed. V*. ³) *Malim etiam*. ⁴) *Lacunam V. non inscite sic explendam putat: nimirum huic communioni est in hominum societate non solum in amicitia Sed tamen plura intercidiisse videntur; et fortasse vox locus ex adnotatione librarii superest: periit de amicitia locus*. ⁵) *Fortasse quor.* ⁶) *Malim efficiatur*. ⁷) *dixisti Attico, uidetur ed. V. ex AB*.

36. M. Recte dicis, et res se sic habet. uerum philosophorum more, non ueterum quidem illorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiae, quae fuse olim disputabantur ac libere, ea nunc articulatim distincta dicuntur; nec enim satis fieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi separatim hoc ipsum, natura esse ius, disputarint.

A. Et scilicet tua libertas disserendi amissa est, aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium sequare, set auctoritati aliorum pareas.

37. M. Non semper, Tite, sed iter huius sermonis quod sit uides; ad res publicas firmandas et ad stabiliendas urbes sanandos(que) populos omnis nostra pergit oratio. quocirca uereor committere, ut non bene prouisa et diligenter explorata principia ponantur, nec tamen ut omnibus probentur, nam id fieri non potest, sed ut eis, qui omnia recta atque honesta per se expetenda duxerunt et aut nihil omnino in bonis numerandum, nisi quod per se ipsum laudabile esset, aut certe nullum habendum magnum bonum, nisi quod uere laudari sua sponte posset: **38.** iis omnibus, siue in Academia uetere cum Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt, siue Aristotelem et Theophrastum, cum illis congruentis re, genere docendi paulum differentis, secuti sunt, siue, ut Zenoni uisum est, rebus non commutatis inmutauerunt uocabula, siue etiam Aristonis difficilem atque arduam, sed iam tamen fractam et conuictam sectam secuti sunt, ut uirtutibus exceptis atque uitiis cetera in summa aequalitate ponerent, iis omnibus haec, quae dixi, probentur. **39.** sibi autem indulgentis et corpori deseruientis atque omnia, quae sequantur in uita quaeque fugiant, uoluptatibus et doloribus ponderantis, etiam si uera dicunt, nihil enim opus est hoc loco litibus, in hortulis suis iubeamus dicere, atque etiam ab omni societate rei publicae, quouis partem nec norunt ullam neque umquam nosse uoluerunt, paulisper facessant rogemus. perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam, hanc ab Arcesila et Carneade recentem, exoremus ut sileat; nam si inuaserit in haec, quae satis scite nobis instructa et composita uidentur, nimias edet ruinas: quam quidem ego placare cupio, summouere non audeo. **XIV. 40.** *** nam et in iis sine illius suffimentis expiati sumus: at uero scelerum in homines

atque impietatum¹ nulla expiatio est; itaque poenas luunt non tam iudiciis, quae quondam nusquam erant, hodie multifariam nulla sunt, ubi sunt, tamen persaepe falsa sunt, (*set*) ut eos agitent insectenturque furiae, non ardentibus taedis, sicut in fabulis, sed angore conscientiae fraudisque cruciatu. quod si homines ab iniuria poena, non natura arcere deberet, quaenam sollicitudo uexaret impios sublato suppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax umquam fuit, quin aut abnueret a se commissum esse facinus, aut iusti sui doloris causam aliquam fingeret defensionemque facinoris a naturae iure aliquo quaereret: quae si appellare audent impii, quo tandem studio colentur a bonis? quod si poena, si metus supplici, non ipsa turpitudine deterret ab iniuriosa facinerosaque uita, nemo est iniustus, aut incauti potius habendi sunt improbi. 41. tum autem qui non ipso honesto mouemur, ut boni uiri simus, sed utilitate aliqua atque fructu, callidi sumus, non boni: nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem et iudicem? quid in deserto quo loco nactus, quem 'multo² auro spoliare possit, inbecillum atque solum? noster quidem hic natura iustus uir ac bonus etiam conloquetur, iuuabit, in uiam deducet, is uero, qui nihil alterius causa facit et metitur suis commodis omnia, uidetis, credo, quid sit acturus: quod si negabit se illi uitam erepturum et aurum ablaturum, numquam ob eam causam negabit, quod id natura turpe iudicet, sed quod metuatur, ne emanet, id est, ne malum habeat. o rem dignam, in qua non modo docti, sed etiam agrestes erubescant. XV. 42. iam uero illud stultissimum, existimare omnia iusta esse, quae sita sint in populorum institutis aut legibus. etiamne, si quae leges sint tyrannorum? si triginta illi Athenis leges imponere uoluissent aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco eae leges iustae haberentur? nihilo, credo, magis illa, quam interrex noster tulit, ut dictator quem uellet ciuium (*indemnatum*) aut indicta causa impune posset occidere: est enim unum ius, quo deuincta est hominum societas et quod lex constituit una; quae lex est recta ratio imperandi atque prohibendi: quam qui ignorat, is est iniustus, siue est illa scripta uspiam siue nusquam. quod si iustitia est obtemperatio

¹) *in deos impietatum ed. V.* ²) *Lege uita, cui in adhaesit (vid. seq.).*

scriptis legibus institutisque populorum et si, ut eidem dicunt, utilitate omnia metienda sunt, negleget leges easque perumpet, si poterit, is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore; ita fit, ut nulla sit omnino iustitia, si 'non natura est, ea-que¹, quae propter utilitatem constituitur, utilitate illa conucllitur. 43. Atque si natura confirmatura ius non erit, tollentur **: ² ubi enim liberalitas, ubi patriae caritas, ubi pietas, ubi aut bene merendi de altero aut referendae gratiae uoluntas poterit existere? nam haec nascuntur ex eo, quia natura propensi sumus ad diligendos homines, quod fundamentum iuris est. neque solum in homines obsequia, sed etiam in deos caerimoniae religionesque tollentur, quas (non) metu, set ea coniunctione, quae est homini cum deo, conseruandas puto. XVI. Quod si populorum iussis, si principum decretis, si sententiis iudicum iura constituerentur, ius esset latrocinari, ius adulterare, ius testamenta falsa supponere, si haec suffragiis aut scitis multitudinis probarentur. 44. quae si tanta potestas est stultorum sententiis atque iussis, ut eorum³ suffragiis rerum natura uertatur, cur non sanciant, ut, quae mala perniciosaeque sunt, habeantur pro bonis et salutaribus? aut quor ius ex iniuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo? atqui nos legem bonam a mala nulla alia nisi naturae norma diuidere possumus; nec solum ius et iniuria natura diiudicatur, sed omnino omnia honesta et turpia. nam et (ut) communis intellegentia nobis notas res efficit eas, quas⁴ in animis nostris inchoauit, (ita)⁵ honesta in uirtute ponuntur, in uitiiis turpia. 45. ea autem in opinione existimare, non in natura posita dementis est; nam nec arboris nec equi uirtus quae dicitur, in quo abutimur nomine, in opinione sita est, sed in natura: quod si ita est, honesta quoque et turpia natura diiudicanda sunt. nam si opinione uniuersa uirtus, eadem eius etiam partes probarentur: quis igitur prudentem et, ut ita dicam, catum non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? est enim uirtus perfecta ratio, quod certe in natura

¹) neque ... et post ea AB, vitio sc. ex transpositione orto. neque ... eaque ed. V. ²) Excidisse fere uirtutes omnes, quae in hominum societate cernuntur V. cj. Malim: tollantur (sic AB) necesse est uirtutes omnes etc. ³) quorum (corr. eorum) AB ed. V. ⁴) eas quae A easque B ed. V. ⁵) Addidi.

est: igitur omnis honestas eodem modo. XVII. Nam ut uera et falsa, ut consequentia et contraria sua sponte, non aliena iudicantur, sic constans et perpetua ratio uitae, quae uirtus est, itemque inconstantia, quod est uitium, sua natura ** probauit,¹ nos ingenia iuuenum non item? 46. an ingenia natura, uirtutes et uitia, quae existunt ab ingeniis, aliter iudicabuntur? at(si)² ea non aliter, honesta et turpia non ad naturam referri necesse erit? quod laudabile bonum est, in se habeat quod laudetur necesse est; ipsum enim bonum non est opinionibus, sed natura. nam, ni ita esset, beati quoque opinione essent, quo quid dici potest stultius? qua re quom et bonum et malum natura iudicetur et ea sint principia naturae, certe honesta quoque et turpia simili ratione iudicanda et ad naturam referenda sunt. 47. Sed perturbat nos opinionum uarietas hominumque dissensio, et quia non idem contingit in sensibus, hos natura certos putamus, illa, quae aliis sic, aliis secus nec isdem semper uno modo uidentur, ficta esse dicimus: quod est longe aliter. nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poëta, non scena deprauat, non multitudinis consensus abducit: at uero³ animis omnes tenduntur insidiae uel ab iis, quos modo enumeraui, qui teneros et rudes quom acceperunt, inficiunt et flectunt, ut uolunt, uel ab ea, quae penitus in omni sensu implicata insidet, imitatrix boni, uoluptas, malorum autem mater omnium; quouis blanditiis corrupti, quae natura bona sunt, quia dulcedine hac et scabie carent, non cernunt satis.

XVIII. 48. Sequitur, ut conclusa mihi iam haec sit omnis oratio, id quod ante oculos ex iis est, quae dicta sunt, et ius et omne honestum sua sponte esse expetendum; etenim omnes uiri boni ipsam aequitatem et ius ipsum amant, nec est uiri boni errare et diligere quod per se non sit diligendum: per se igitur ius est expetendum et colendum; quod si ius, etiam iustitia; sin ea, reliquae quoque uirtutes per se colendae sunt. quid? liberalitas gratuitane est an mercennaria? si sine praemio benignus est, gratuita; si cum mercede, conducta. nec est

¹) *V. supplendum existimat; natura (iudicabitur. an agricola surculi ingenium natura) probabit. Pro 'iudicabitur' malim 'iudicatur'.* ²) ad (corr. ab) *B* an *A* ed. *V.* ³) abducit (*a uero*) at uero *cj. V.*

dubium, quin is, qui liberalis benignusue dicitur, officium, non fructum sequatur; ergo item iustitia nihil expetit praemii, nihil pretii: per se igitur expeditur. eademque omnium uirtutum causa atque sententia est. 49. atque etiam si emolumentis, non suapte (*u*) uirtus expeditur, una erit uirtus, quae malitia rectissime dicitur; ut enim quisque maxime ad suum commodum refert quaecumque agit, ita minime est uir bonus, ut qui uirtutem praemio metiuntur, nullam uirtutem nisi malitiam putent: ubi enim beneficus, si nemo alterius causa benigne facit? ubi gratus, si non eum ipsum cernunt grati, quoi referunt gratiam? ubi illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se amatur toto pectore, ut dicitur? qui etiam deserendus et abiiciendus est desperatis emolumentis et fructibus: quo quid potest dici immanius? quod si amicitia per se colenda est, societas quoque hominum et aequalitas et iustitia per se expectenda: quod ni ita est, omnino iustitia nulla est; id enim iniustissimum ipsum est, iustitiae mercedem quaerere. XIX. 50. quid uero de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de uerecundia, pudore pudicitiaque dicemus? infamiaene metu non esse petulantis an legum et iudiciorum? innocentes ergo et uerecundi sunt, ut bene audiant, et ut rumorem bonum colligant, erubescunt, pudet etiam loqui de pudicitia: at me istorum philosophorum pudet, qui ullum iudicium uitari nisi uitio ipso uitato putant.¹ 51. quid enim? possumus eos, qui a stupro arcentur infamiae metu, pudicos dicere, quom ipsa infamia propter rei turpitudinem consequatur? nam quid aut laudari rite aut uituperari potest, si ab eius natura recesseris, quod aut laudandum aut uituperandum putes? an corporis prauitates, si erunt perinsignes, habebunt aliquid offensionis, animi deformitas non habebit, cuius turpitudine ex ipsis uitiiis facillime percipi potest? quid enim foedius avaritia, quid inmanius libidine, quid contemptius timiditate, quid abiectius tarditate et stultitia dici potest? quid ergo? eos, qui singulis uitiiis excellunt aut etiam pluribus, propter damna aut detrimenta aut cruciatus aliquos miseros esse dicimus an propter

¹) qui illum (illam *B*) iudicium uitare nisi uitio ipso uitato (*A* notatum *corr.* mut *B*) putant *AB* qui *neminem* ullum iudicium multare nisi uitio ipso notatum putant *ed. V.*

uim turpitudinemque uitiorum? quod item ad contrariam laudem in uirtutem dici potest. 52. Postremo, si propter alias res uirtus expetitur, melius esse aliquid quam uirtutem necesse est: pecuniamne igitur an honores an formam an ualitudinem? quae et, quom adsunt, perparua sunt, et, quam diu adfutura sint, certum sciri nullo modo potest; an, id quod turpissimum dictu est, uoluptatem? at in ea quidem spernenda et repudianda uirtus uel maxime cernitur.

Sed uidetisne quanta series rerum sententiarumque sit atque ut ex alio alia nectantur? quin labebar longius, nisi me retinuisssem.

XX. Q. Quo tandem? lubenter enim, frater, quod istam orationem, tecum prolaberer.

M. Ad finem¹ bonorum, quo referuntur et quouis apiscendi causa sunt facienda omnia, controuersam rem et plenam dissensionis inter doctissimos, sed aliquando iam iudicandam.

53. A. Qui istuc fieri potest L. Gellio mortuo?

M. Quid tandem id ad rem?

A. Quoniam Athenis audire ex Phaedro meo memini, Gellium, familiarem tuum, quom pro consule ex praetura in Graeciam uenisset (*esset*)que Athenis, philosophos, qui tum erant, in locum unum conuocasse ipsisque magno opere auctorem fuisse, ut aliquando controuersiarum aliquem facerent modum: quod si essent eo animo, ut nollent aetatem in litibus conterere, posse rem conuenire, et simul operam suam illis esse pollicitum, si posset inter eos aliquid conuenire.

M. Ioculare istuc quidem, Pomponi, et a multis saepe derisum: sed ego plane uellem me arbitrum inter antiquam Academiam et Zenonem datum.

A. Quo tandem istuc modo?

M. Quia de re una solum dissident, de ceteris mirifice congruunt.

A. Ain tandem? unane est solum dissensio?

54. M. Quae quidem ad rem pertineat, una: quippe quom antiqui omne, quod secundum naturam esset, quo iuuaremur

¹) tecu addit B.

in uita, bonum esse decreuerint, hic (*nihil*) nisi quod honestum esset putarit¹ bonum.

A. Non paruam uero controuersiam dicis, set eam,² quae dirimat omnia.

M. Probe quidem sentires, si re ac non uerbis dissiderent.

XXI. *A.* Ergo adsentiris Antiocho familiari meo, magistro enim non audeo dicere, quocum uixi et qui me ex nostris paene conuellit hortulis deduxitque in Academiam perpauculis passibus.

M. Vir iste fuit ille (*quidem*) prudens et acutus et in suo genere perfectus mihique, ut scis, familiaris, quoi tamen ego adsentiar in omnibus necne, mox uidero: hoc dico, controuersiam totam istam posse sedari.

55. *A.* Quin istuc tandem (*non*) uile'st?³

M. Quia, si, ut Chius Aristo dixit solum bonum esse quod honestum esset, malumque quod turpe, ceteras res omnis plane paris ac ne minimum quidem utrum adessent an abessent interesse, ualde a Xenocrate et Aristotele et ab illa Platonis familia discreparet esset (*que*) inter eos de re maxima et de omni uiuendi ratione dissensio: nunc uero, quom decus, quod antiqui summum bonum esse dixerant, hic solum bonum dicat, itemque dedecus illi summum malum, hic solum, diuitias, ualetudinem, pulchritudinem commodas res appellet, non bonas, paupertatem, debilitatem, dolorem incommodas, non malas, sentit idem quod Xenocrates, quod Aristoteles, loquitur alio modo. ex hac autem non rerum, sed uerborum discordia controuersia est nata de finibus; in qua, quoniam usum⁴ capionem duodecim tabulae intra quinque pedes esse noluerunt, depasci ueterem possessionem Academiae ab hoc acuto homine non sinemus, nec Mamilia lege singuli, sed e XII tres arbitri finis regemus.

56. *Q.* Quamnam igitur sententiam dicimus?

M. Requiri placere terminos, quos Socrates pegerit, iisque parere.

Q. Praeclare, frater, iam nunc a te uerba usurpantur ciuilis iuris et legum, quo de genere expecto disputationem tuam;

¹) hic nisi quod honestum esset *nihil esse* putarit *ed. V.* ²) parum uero controuersiam dicis sat non eam *AB* Paruam uero c. d. at non eam *ed. V.* ³) Qui istuc tandem uides? *edd.* quin istuc tandem (*tandē** *A*) uides *AB.* ⁴) usus *AB. ed. V.* usu *ed. mea* s.

nam ista quidem magna diiudicatio est, ut ex te ipso saepe cognoui. sed certe ita res se habet: ut ex natura uiuere summum bonum sit, id est, uita modica et apta uirtute perfrui, aut naturam sequi et eius quasi lege uiuere id est, nihil, quantum in ipso sit, praetermittere quo minus ea, quae natura postulet, consequatur, 'quom¹ inter haec uelit uirtute tamquam lege uiuere. quapropter hoc diiudicari nescio an numquam, sed hoc sermone certe non potest, si quidem id, (quod suscepimus, perfecturi sumus.

XXII. 57. A. At ego huc declinabam nec inuitus.

Q. Licebit alias: nunc id agamus, quod coepimus, quom praesertim ad id nihil pertineat haec de summo malo bonoque dissensio.

M. Prudentissime, Quinte, dicis; nam quae a me adhuc dicta sunt ** te² Lycurgi leges neque Solonis neque Charondae neque Zaleuci nec nostras duodecim tabulas nec plebiscita desidero, sed te existimo cum populis tum etiam singulis hodierno sermone leges uiuendi et disciplinam daturum.

58. M. Est huius nero disputationis, Quinte, proprium id, quod expectas, atque utinam esset etiam facultatis meae. sed profecto ita se res habet, ut, quoniam uitiorum emendatricem legem esse oportet commendatricemque uirtutum, ab ea uiuendi doctrina ducatur. ita fit, ut mater omnium bonarum rerum (sit) sapientia, (a) quoius amore Graeco uerbo philosophia nomen inuenit, qua nihil a dis immortalibus uberius, nihil florentius, nihil praestabilius hominum uitae datum est. haec enim una nos cum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsos nosceremus: cuius praecepti tanta uis et tanta sententia est, ut ea non homini quoipiam, sed Delphico deo tribueretur. 59. nam qui se ipse norit, primum aliquid se habere sentiet diuinum ingeniumque in se suum sicut simulacrum aliquod dicatum putabit, tantoque munere deorum semper dignum aliquid et faciet et sentiet, et, quom se ipse perspexerit totumque temptarit, intelleget, quem ad modum a

¹) quod AB ed. V. ²) sunt tē corr. nec AB Haec fere perisse puto: nec (ipse alia mente disputaui, quam ut adpareret, populis nulla alia constitui oportere, quam quae uere bona) sunt. Q. Nec Lycurgi.

natura subornatus in uitam uenerit quantaque instrumenta habeat ad optinendam adipiscendamque sapientiam, quoniam principio rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit, quibus inlustratis sapientia duce bonum uirum et ob eam ipsam causam cernat se beatum fore. XXIII. 60. nam quom animus cognitis perceptisque uirtutibus a corporis obsequio indulgentiaque discesserit uoluptatemque sicut labem aliquam dedecoris oppresserit omnemque mortis dolorisque timorem effugerit societatemque caritatis coierit cum suis omnisque natura coniunctos suos duxerit cultumque deorum et puram religionem susceperit et exacuerit illam, ut oculorum, sic ingenii aciem ad bona eligenda et reicienda contraria, quae uirtus ex prouidendo est appellata prudentia, quid eo dici aut cogitari poterit beatius? 61. idemque quom caelum, terras, maria rerumque omnium naturam perspexerit, eaque unde generata, quo recursura, quando, quo modo obitura, quid in iis mortale et caducum, quid diuinum aeternumque sit, uiderit ipsumque ea moderantem et regentem paene prenderit seseque non his circumdatum moenibus popularem alicuius definiti loci, set ciuem totius mundi quasi unius urbis agnouerit, in hac ille magnificentia rerum atque in hoc conspectu et cognitione naturae, dii immortales, quam se ipse noscet, quod Apollo praecepit Pythius, quam contemnet, quam despiciet, quam pro nihilo putabit ea, quae uolgo dicuntur amplissima. XXIV. 62. Atque haec omnia quasi saepimento aliquo uallabit disserendi ratione, ueri et falsi iudicandi scientia et arte quadam intellegendi, quid quamque rem sequatur et quid sit quoique contrarium, quomque se ad ciuilem societatem natum senserit, non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros uiros, quae praecepta salutis et laudis apte ad persuadendum edat suis ciuibus, qua hortari ad decus, reuocare a flagitio, consolari possit adflictos factaque et consulta fortium et sapientium cum improborum ignominia sempiternis monumentis prodere. quae quom tot res tantaeque sint, quae inesse in homine perspiciantur ab iis, qui se ipsi uelint nosse, earum parens est educatrixque sapientia.

63. *A.* Laudata quidem a te grauiter et uere: sed quorsus hoc pertinet?

M. Primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi iam sumus, quae tanta esse uolumus; non enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissima; deinde facio et lubenter et, ut spero, recte, quod eam, quouis studio teneor quaeque me eum, quicumque sum, effecit, non possum silentio praeterire.

A. Vero facis et merito et pie, fuitque id, ut dicis, in hoc sermone faciendum.

LIBER SECVNDVS.

1. *A.* Sed uisne, quoniam et satis iam ambulatum est et tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus et in insula, quae est in Fibreno, nam, opinor, id illi alteri flumini nomen est, sermoni reliquo demus operam sedentes?

M. Sane quidem; nam illo loco libentissime soleo uti, siue quid mecum ipse cogito, siue aut quid scribo aut lego.

2. *A.* Equidem, qui nunc potissimum huc uenerim, satiari non queo, magnificasque uillas et pauimenta marmorea et laqueata tecta contemno; ductus uero aquarum, quos isti Nilos et Euripos uocant, quis non, cum haec uideat, inriserit? itaque, ut tu paulo ante de lege et de iure disserens ad naturam referebas omnia, sic in his ipsis rebus, quae ad quietem animi delectationemque quaeruntur, natura dominatur. qua re antea mirabar, nihil enim his in locis nisi saxa et montes cogitabam itaque ut facerem et orationibus inducebar tuis et uersibus, sed mirabar, ut dixi, te tam ualde hoc loco delectari: nunc contra miror te, cum Roma absis, usquam potius esse.

3. *M.* Ego uero, cum licet pluris dies abesse, praesertim hoc tempore anni, et amoenitatem hanc (et) salubritatem¹ sequor, raro autem licet. sed nimirum me alia quoque causa delectat, quae te non attingit ita.

A. Quae tandem ista causa est?

M. Quia, si uerum dicimus, haec est mea et huius fratris mei germana patria: hic enim orti stirpe antiquissima sumus; hic sacra, hic genus, hic maiorum multa uestigia. quid plura? hanc uides uillam, ut nunc quidem est, lautius aedificatam patris nostri studio, qui cum esset infirma uoletudine, hic fere

¹) hanc add. *AB* *Fuitne* tunc?

aetatem egit in litteris: sed hoc ipso in loco, cum auos uiueret et antiquo more parua esset uilla, ut illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum; qua re inest nescio quid et latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse (*recte*) delectet, si quidem etiam ille sapientissimus uir, Ithacam ut uideret, immortalitatem scribitur repudiasse.

II. 4. A. Ego uero tibi istam iustam causam puto, cur huc libentius uenias atque hunc locum diligas: quin ipse, uere dicam, sum illi uillae amicio modo factus atque huic omni solo, in quo tu ortus et procreatus es; mouemur enim nescio quo pacto locis ipsis, in quibus eorum, quos diligimus aut admiramur, adsunt uestigia. me quidem ipsae illae nostrae Athenae non tam operibus magnificis exquisitisque antiquorum artibus delectant quam recordatione summorum uirorum, ubi quisque habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus, studioseque eorum etiam sepulchra contemplor: qua re istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum.

M. Gaudeo igitur, me incunabula paene mea tibi ostendisse.

5. A. Equidem me cognosse admodum gaudeo. sed illud tamen quale est, quod paulo ante dixisti, hunc locum, idem ego te accipio dicere Arpinum, germanam patriam esse uestram? numquid duas habetis patrias, an est una illa patria communis? nisi forte sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum.

M. Ego me hercule et illi et omnibus municipibus duas esse censeo patrias, unam natu(*rae, alte*)ram ciuitatis. ut ille Cato, quom esset Tusculi natus, in populi Romani ciuitatem susceptus, itaque¹ ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris, ut uestri Attici, prius quam Theseus eos demigrare ex agris et in astu, quod appellatur, omnis se conferre iussit, et sui (*oppidi*) erant idem² et Attici, sic nos et eam patriam ducimus, ubi nati, (*et illam, a qua excepti*) sumus. sed necesse est caritate eam praestare, (*e*)³ qua rei publicae nomen uniuersae ciuitati⁴ est, pro qua mori et cui nos totos dedere et in qua nostra omnia ponere et quasi consecrare debemus. dulcis autem non multo secus

¹) susceptus est, ita, quom AB ed. V. ²) et symfranti dem A et simfrant idem B et sui erant idem ed. V. ³) ex Madvig. cj. addidi ⁴) ciuitatis AB eda.

est ea, quae genuit, quam illa, quae excepit. itaque ego hanc meam esse patriam prorsus numquam negabo, dum illa sit maior, haec in ea contineatur; **¹ habet ciuitatis, set unam illam ciuitatem putat.

III. 6. A. Recte igitur Magnus ille noster me audiente posuit in iudicio, quom pro Ampio tecum simul diceret, rem publicam nostram iustissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo duo sui conseruatores extitissent: uti iam uidear adduci, hanc quoque, quae te procrearit, esse patriam tuam. sed uentum in insulam est; hac uero nihil est amoenius. ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, et diuisus aequaliter in duas partes latera haec adluit rapideque dilapsus cito in unum confluit et tantum conplectitur quod satis sit modicae palaestrae loci. quo effecto, tamquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim praecipitat in Lirem et, quasi in familiam patriciam uenerit, amittit nomen obscurius Liremque multo gelidiorem facit; nec enim ullum hoc frigidius flumen attingi, cum ad multa accesserim, ut uix pede temptare id possim, quod in Phaëdro Platonis facit Socrates.

7. M. Est uero ita; sed tamen huic amoenitati, quem ex Quinto saepe audio, Thyamis Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit.

Q. Est ita, ut dicis; caue enim putes, Attici nostri Amalthio platanisque illis quicquam esse praeclarius. sed, si uideatur, considamus hic in umbra atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur.

M. Praeclare exigis, Quinte; at ego effugisse arbitrabar, et tibi horum nihil deberi potest.

Q. Ordire igitur; nam hunc tibi totum dicamus diem.

M. 'A Ioue Musarum primordia,' sicut in Aratio carmine orsi sumus.

Q. Quorsum istuc?

M. Quia nunc item ab eodem et a ceteris diis immortalibus sunt nobis agendi capienda primordia.

¹) *Supple: 'neque enim etiam duas, cum ab altera quis excipitur' postea pro et AB edd. scripsi set. Similis locus Ausonii clar. urb. v. 38 . . . 40.*

8. *Q.* Optime uero, frater, et fieri sic decet.

IV. *M.* Videamus igitur rursus, prius quam adgrediamur ad leges singulas, uim naturamque legis, ne, quom referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis ignoremusque uim 'relationis'¹ eius, qua iura nobis definienda sint.

Q. Sane quidem hercle, et est ista recta docendi uia.

M. Hanc igitur uideo² sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam nec scitum aliquod esse populorum, sed aeternum quiddam, quod uniuersum mundum regeret imperandi prohibendique sapientia. ita principem legem illam et ultimam mentem esse dicebant omnia ratione aut cogentis aut uetantis dei: ex qua illa lex, quam di humano generi dederunt, recte est laudata; est enim ratio mensque sapientis ad iubendum et ad deterrendum idonea.

9. *Q.* Aliquotiens iam iste locus a te tactus est, sed ante quam ad populares leges uenias, uim istius caelestis legis explana, si placet, ne aestus nos consuetudinis absorbeat et ad sermonis morem usitati trahat.

M. A paruis enim, Quinte, didicimus 'si in ius uocat' atque³ eius modi leges alias nominare; sed uero intellegi sic oportet, et hoc et alia iussa ac uetita populorum uim habere ad recte facta uocandi et a peccatis auocandi, quae uis non modo senior est quam aetas populorum et ciuitatum, sed aequalis illius caelum atque terras tuentis et regentis dei. 10. neque enim esse mens diuina sine ratione potest, nec ratio diuina non hanc uim in rectis prauisque sancendis habet⁴; nec, quia nusquam erat scriptum, ut contra omnis hostium copias in ponte unus adsisteret a tergoque pontem interscindi iuberet, idcirco minus Coclitem illum rem gessisse tantam fortitudinis lege atque imperio putabimus, nec, si regnante L. Tarquinio nulla erat Romae scripta lex de stupris, idcirco non contra illam legem sempiternam Sex. Tarquinius uim Lucretiae, Tricipitini filiae, attulit. erat enim ratio, profecta a rerum natura et ad recte faciendum impellens et a delicto auocans, quae non tum denique incipit lex esse, quom scripta est, sed tum, cum orta est; orta autem est simul cum mente diuina. quam

¹) sermonis *AB* rationis *ed. V.* ²) ex *add. AB ed. V.* ³) atque at *AB* ⁴) *Malim* habere.

ob rem lex uera atque princeps apta ad iubendum et ad uetandum ratio est recta summi Iouis.

V. 11. *Q.* Adséntior, frater, ut, quod est rectum uerumque, (*aeternum quoque*) sit neque cum litteris, quibus scita scribuntur, aut oriatur aut occidat.

M. Ergo ut illa diuina mens summa lex est, item, quom in homine est perfecta **¹ in mente sapientis; quae sunt autem uarie et ad tempus descriptae populis, fauore magis quam re legum nomen tenent. omnem enim legem, quae quidem recte lex appellari possit, esse laudabilem quibusdam talibus argumentis docent. constat profecto, ad salutem ciuium ciuitatumque incolumitatem uitamque hominum quietam et beatam inuentas esse leges, eosque, qui primum eius modi scita sanxerint, populis ostendisse, ea se scripturos atque laturos, quibus illi adscitis susceptisque honeste beateque uiuerent; quaeque ita composita sanctaque essent, eas leges uidelicet nominarent. ex quo intellegi par est, eos, qui perniciosa et iniusta populis iussa descripserint, quom contra fecerint quam polliciti professique sint, quiduis potius tulisse quam leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse uim et sententiam iusti et ueri legendi. quaero igitur a te, Quinte, sicut illi solent: 12. quo si ciuitas careat, ob eam ipsam causam, quod eo careat, pro nihilo habenda sit, id estne numerandum in bonis?

Q. Ac maxumis quidem.

M. Lege autem carens ciuitas estne ob (*id*) ipsum habenda nullo loco?

Q. Dici aliter non potest.

M. Necesse est igitur legem haberi in rebus optimis.

Q. Prorsus adsentior.

13. *M.* Quid? quod multa perniciose, multa pestifere sciuntur in populis, quae non magis legis nomen attingunt, quam si latrones aliquas consessu suo sanxerint. nam si neque medicorum praecepta dici uere possent, quae² inscii inperiti- que pro salutaribus mortifera conscripserunt, neque in populo

¹) ratio, lex est: ea uero est perfecta *supplet V.* ²) nam neque medicorum praecepta dici uere possent, si quae *AB*, *item mutato* possent *in* possunt *ed. V.*

lex, cuiusmodi fuerit illa, etiam si perniciosum aliquid populus acceperit. ergo est lex iustorum iniustorumque distinctio, ad illam antiquissimam et rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quae supplicio improbos addiunt, defendunt ac tuentur bonos.

VI. *Q.* Praeclare intellego, nec uero iam aliam esse ullam legem puto non modo habendam, sed ne appellandam quidem.

14. *M.* Igitur tu Titias et Apuleias leges nullas putas?

Q. Ego uero ne Liuias quidem.

M. Et recte, quae praesertim uno uersiculo senatus puncto temporis sublatae sint: lex autem illa, cuius uim explicauī, neque tolli neque abrogari potest.

Q. Eas tu igitur leges rogabis uidelicet, quae numquam abrogentur.

M. Certe, si modo acceptae a duobus uobis erunt. sed, ut uir doctissimus fecit Plato atque idem grauissimus philosophorum omnium, qui princeps de re publica conscripsit idemque separatim de legibus eius, id mihi credo esse faciundum, ut, prius quam ipsam legem recitem, de eius legis laude dicam; quod idem et Zaleucum et Charondam fecisse uideo, quom quidem illi non studii et delectationis, sed rei publicae causa leges ciuitatibus suis scripserunt: quos imitatus Plato uidelicet hoc quoque legis putauit esse, persuadere aliquid, non omnia ui ac minis cogere.

15. *Q.* Quid? quod Zaleucum istum negat ullum fuisse Timaeus?

M. At Theophrastus, auctor haud deterior mea quidem sententia (meliozem multi nominant) commemorat et¹ uero ipsius ciues, nostri clientes, Locri. sed siue fuit siue non fuit, nihil ad rem: loquimur quod traditum est.

7. Sit igitur hoc iam a principio persuasum ciuibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores deos eaque, quae gerantur, eorum geri iudicio ac numine, eosdemque optime de genere hominum mereri et qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri piorumque et impiorum habere rationem. his enim rebus inputae mentes haud sane abhorrebunt ab utili aut a uera sen-

¹) commemorant *AB ed. V.*

tentia: quid est enim uerius quam neminem esse oportere tam stulte adrogantem, ut in se rationem et mentem putet inesse, in caelo mundoque non putet, aut ut ea, quae uix summa ingenii (*ratione comprehendantur, nulla*) ratione moueri putet. quem uero astrorum ordines, quem dierum noctiumque uicissitudines, quem mensum temperatio quemque ea, quae gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogunt, hunc hominem omnino numerari qui decet? quomque omnia, quae rationem habent, praestent iis, quae sint rationis expertia, nefasque sit dicere, ullam rem praestare naturae omnium rerum, rationem inesse in ea confitendum est. utilis esse autem has opiniones quis neget, quom intellegat, quam multa firmentur iure iurando, quantae salutis sint foederum religiones, quam multos diuini supplicii metus a scelere reuocarit quamque sancta sit societas ciuium inter ipsos diis immortalibus, interpositis iis¹ tum iudicibus, (*tum*) testibus. en habes² legis prohoemium; sic enim haec appellat Plato.

17. *Q.* Habeo uero, frater, et in hoc admodum delector, quod in altis rebus aliisque sententiis uersaris atque ille; nihil enim tam dissimile quam uel ea, quae ante dixisti, uel hoc ipsum de deis exordium: unum illud mihi uideris imitari, orationis genus.

M. Velle fortasse; quis enim id potest aut umquam poterit imitari? nam sententias interpretari perfacile est; quod quidem ego facerem, nisi plane esse uellem meus. quid enim negotii est eadem prope uerbis isdem conuersa dicere?

Q. Prorsus adsentior; uerum, ut modo tute dixisti, te esse malo tuum. sed iam exprome, si placet, istas leges de religione.

18. *M.* Expromam equidem, ut potero, et quoniam et locus et sermo familiaris est, leges legum³ uoce proponam.

Q. Quidnam id est?

M. Sunt certa legum uerba, Quinte, neque ita prisca, ut in ueteribus XII sacratisque legibus, et tamen, quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora quam hic sermo est: eum morem igitur cum breuitate, si potuero, consequar. leges autem

¹) interpositis *AB* *edd.* sed postea testib; his (is *B*) *AB*

²) Jhabes *AB* habes *edd.* ³) legum leges *AB* *ed. V.*

a me edentur non perfectae, nam esset infinitum, sed ipsae summae rerum atque sententiae.

Q. Ita uero necesse est; qua re audiamus.

VIII. 19. *M.* Ad diuos adeunto caste, pietatem adhibento, opes amouento. qui secus faxit, deus ipse uindex erit.

Separatim nemo habessit deos neue novos neue aduenas nisi publice adscitos; priuatim colunto, quos rite a patribus (*cultos acceperint*).

In urbibus) delubra¹ habento: lucos in agris habento et Larum sedes. ritus familiae patrumque seruanto.

Diuos et eos, qui caelestes semper habiti, colunto, et ollos, quos endo caelo merita locauerint, Herculem, Liberum, Aesculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum, ast olla, propter quae datur homini ascensus in caelum, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem: earumque laudum delubra sunt, ne uncula uitiorum.

Sacra sollemnia obeunto. feriis iurgia amouento easque in famulis operibus patratis habento; itaque ut ita cadat² in annuis anfractibus descriptum esto. certasque fruges certasque bacas sacerdotes publice libanto: hoc certis sacrificiis ac diebus, 20. itemque alios ad dies ubertatem lactis feturaeque seruanto; idque ne committi possit, ad eam rem ratione³ cursus annuos sacerdotes finiunto, quaeque quoique diuo decorae grataeque sint hostiae prouidento. diuisque aliis (*alii*) sacerdotes, omnibus pontifices, singulis flaminis sunt; uirginesque Vestalis in urbe custodiunto ignem foci publici sempiternum.

Quoque haec priuatim et publice modo ritumque fiant, discunto ignari a publicis sacerdotibus. eorum autem genera sunt tria, unum,

¹) *Partim Madvigium secutus supplevi. ** Delubra ed. V.*

²) *Malim ut rite kalentur. 3) Ex Turnebi cj. rationem AB ed. V.*

quod praesit caerimoniis et sacris, alterum, quod interpretetur fatidicorum et uatium ecfata incognita, quorum senatus populusque ascuerit: interpretes autem Iouis optimi maximi, publici augures, signis et auspiciis postera uidento, disciplinam tenento; 21. sacerdotesque, uincta uirgetaque et salutem populi auguranto; quique agent rem duelli quique propopularem¹, auspiciū praemonento ollique optemperanto; diuorumque iras prouidento sisque apparento, caeli-que fulgera regionibus ratis temperanto, urbemque et agros et² templa liberata et effata habento; quaeque augur iniusta, nefasta, uitiosa, dira defixerit, inrita infectaque sunt, quique non paruerit, capital esto.

IX. Foederum, pacis, belli, indotiarumque ratorum³ fetiales iudices, nontii sunt: bella disceptanto.

Prodigia et portenta ad Etruscos⁴ aruspices, si senatus iussit, deferunto, Etruriaque principis disciplinam doceto. quibus diuis creuerint, procuranto, idemque fulgura atque obstipa pianto.

Nocturna mulierum sacrificia ne sunt praeter olla, quae pro populo rite fient: neue quem initiant nisi, ut adsolet, Cereri Graeco sacro.

22. Sacrum commissum, quod neque expiari poterit, impie commissum esto: quod expiari poterit, publici sacerdotes expianto.

Loedis publicis, quod sine curriculo et sine certatione corporum fiat, popularem laetitiam in cantu et fidibus et tibiis moderanto eamque cum diuum honore iungunto.

Ex patriis ritibus optuma colunto.

Praeter Idaeae matris famulos, eosque iustis diebus, ne quis stipem cogito.

¹) *AB* popularem *edd.* ²) [*et*] *ed. V.* ³) indōtiarū oratorum *AB ed. V.* ⁴) prodigia portenta ad Etruscos et aruspices *AB* [*et*] *ed. V.*

Sacrum sacroue commendatum qui clepsit rapsitue parricida esto.

Periurii poena diuina exitium, humana dedecus (*esto*)¹.

Incestum pontifices supremo supplicio sanciunt.

Impius ne audeto placare donis iram deorum.

Caute uota reddunto: poena uiolati iuris esto. quocirca ne quis agrum consecrato. auri, argenti, eboris sacrandi modus esto.

Sacra priuata perpetua manento.

Deorum Manium iura sancta sunt. 'sepultos² leto datos diuos habento; sumptum in ollos luctumque minuunt.

X. 23. Q. Conclusa quidem est a te, frater, magna lex sane quam breui, set, ut mihi quidem uidetur, non multum discrepat ista constitutio religionum a legibus Numae nostrisque moribus.

M. An censes, quom in illis de re publica libris persuadere uideatur Africanus, omnium rerum publicarum nostram ueterem illam fuisse optumam, non necesse esse optumae rei publicae leges dare consentaneas?

Q. Immo prorsus ita censeo.

M. Ergo adeo expectate leges, quae genus illud optimum rei publicae contineant, et, si quae forte a me hodie rogabuntur, quae non sint in nostra re publica nec fuerint, tamen erant³ fere in more maiorum, qui tum ut lex ualebat.

24. A. Suade igitur, si placet, istam ipsam legem, ut ego 'utei [tu] rogas' possim dicere.

M. Ain tandem, Attice, non es dicturus aliter?

A. Prorsus maiorem quidem rem nullam sciscam aliter, in minoribus, si uoles, remittam hoc tibi.

Q. Atque mea quidem (*eadem*) sententia est.

M. At, ne longum fiat, uidete.

A. Utinam quidem! quid enim agere malumus?

M. Caste iubet lex adire ad deos, animo uidelicet, in quo

¹) Ex Lambini *cj. addidi; nam in lege deesse non potest.*

²) nos AB ed. V. ³) erunt AB edd.

sunt omnia; nec tollit castimoniam corporis, sed hoc oportet intellegi, quom multum animus corpori praestet obserueturque, ut casta corpora adhibeantur, multo esse in animis id seruandum magis: nam illud uel aspersione aquae uel dierum numero repolitur¹; animi labes rec diuturnitate euanescere nec amnibus ullis elui potest. 25. quod autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet, significat probitatem gratam esse deo, sumptum esse remouendum: qui enim paupertatem cum diuitiis etiam inter homines esse aequalem uelimus, cur eam sumptu ad sacra addito deorum aditu arceamus? praesertim cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit quam non omnibus patere ad se placandum et colendum uiam. quod autem non iudex, sed deus ipse uindex constituitur, praesentis poenae metu religio confirmari uidetur.

Suos (*quos*)que² deos aut nouos aut alienigenas coli confusionem habet religionum et ignotas caerimonias 'sacerdotibus. 26. suos uero a³ patribus acceptos deos ita placet coli, si huic legi paruerint ipsi patres.

Delubra esse in urbibus censeo, nec sequor Magos Persarum, quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera quorumque hic mundus omnis templum esset et domus. XI. Melius Graii atque nostri, qui ut augerent pietatem in deos, easdem illos urbis, quas nos, incolere uoluerunt; adfert enim haec opinio religionem utilem ciuitatibus: si quidem et illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo uiro, tum maxume et pietatem et religionem uersari in animis, cum rebus diuinis operam daremus, et quod Thales, qui sapientissimus in septem fuit,⁴ homines existimare oportere omnia, (*quae*) cernerent, deorum esse plena; fore enim omnis castiores uelutique in fanis essent, maxime religiosos;⁵ est enim quaedam opinione species deorum in oculis, non solum in mentibus. 27. eandemque rationem luci habent in agris; neque ea, quae a maioribus prodita est cum dominis tum famulis, posita in fundi uillaeque conspectu religio Larum repu-

¹) tollitur *AB* *edd.* ²) suosque *A* suosq. *B* *edd.* ³) nos sacerdotibus *nā AB* nos sacerdotibus. nam *a* *ed. V.* ⁴) *Add* 'ait' vel 'dixit' ⁵) *Ex Turnebi* *cj.* ueluti quom in fanis essent maxime religiosi *ed. V.*

dianda est. iam ritus familiae patrumque seruare id est, quoniam antiquitas proxime accedit ad deos, a dis quasi traditam religionem tueri.

Quod autem ex hominum genere consecratos, sicut Herculem et ceteros, coli lex iubet, indicat, omnium quidem animos immortalis esse, set fortium bonorumque diuinos. 28. bene uero, quod Mens, Pietas, Virtus, Fides consecratur manu, quarum omnium Romae dedicata publice templa sunt, ut illa qui habeant, habent autem omnes boni, deos ipsos in animis suis conlocatos putent. nam illud uitiosum Athenis, quod, Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente fecerunt Contumeliae fanum et Impudentiae; uirtutes enim, non uitia consecrare decet. araque uetusta in Palatio Febris et altera Esquiliis Malae Fortunae detestataque omnia eius modi repudianda sunt. quod si fingenda nomina, Vicae Potae potius uincendi atque potiundi, Statae standi, cognominaque Statoris et Inuicti Iouis, rerumque expetendarum nomina, Salutis, Honoris, Opis, Victoriae; quoniamque expectatione rerum bonarum erigitur animus, recte etiam Spes a Calatino consecrata est; Fortunaque sit uel Huiusce diei, nam ualet in omnes dies, uel Respicens, ad opem ferendam, uel Fors, in quo incerti casus significantur magis, uel Primigenia, a gignendo comes.

XII. 29. Tum seriarum festorumque dierum ratio in liberis requietem habet litium et iurgiorum, in seruis operum et laborum; quas compositio anni conferre debet ad perfectionem operum rusticorum. quod tempus, ut sacrificiorum libamenta seruentur fetusque pecorum, quae dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est; quod institutum perite a Numa posteriorum pontificum negligentia dissolutum est. iam illud ex institutis pontificum et aruspicum non mutandum est, quibus hostiis immolandum quoque deo, cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui feminis. plures autem deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes et respondendi iuris et conficiendarum¹ religionum facultatem adferunt. quomque Vesta quasi focum urbis, ut Graeco nomine est appellata, quod nos prope idem Graecum, (*non*) interpretatum nomen tenemus, complexa sit, ei colendae uirgines praesint, ut aduigiletur faci-

¹) confitendarum *AB ed. V.*

lius ad custodiam ignis, et sentiant mulieres in (*illis*), naturam feminarum omnem castitatem pati.

30. Quod sequitur uero, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad ciuitatis statum, ut sine iis, qui sacris publice praesint, religioni priuatae satis facere non possint; continet enim rem publicam, consilio et auctoritate optimatum semper populum indigere. descriptioque sacerdotum nullum iustae religionis genus praetermittit. nam sunt ad placandos deos alii constituti, qui sacris praesint sollemnibus, ad interpretanda alii praedicta uatum, neque multorum, ne esset infinitum, neque ut ea ipsa, quae suscepta publice essent, quisquam extra conlegium nosset. **31.** maximum autem et praestantissimum in re publica ius est augurum cum auctoritate coniunctum. neque uero hoc, quia sum ipse augur, ita sentio, sed quia sic existimare nos est necesse. quid enim maius est, si de iure quaerimus, quam posse a summis imperiis et summis potestatibus comitiatus et concilia uel instituta demittere uel habita rescindere? quid grauius quam rem susceptam dirimi, si unus augur 'alio (*die*)' dixerit? quid magnificentius quam posse decernere, ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius quam cum populo, cum plebe agendi ius aut dare aut non dare, quid leges non iure rogatas tollere, ut Titiam decreto conlegi, ut Liuias consilio Philippi, consulis et auguris, nihil domi, nihil militiae per magistratus gestum sine eorum auctoritate posse cuiquam probari?

XIII. 32. A. Age, iam ista uideo fateorque esse magna, set in conlegio uestro inter Marcellum et Appium, optimos augures, magna dissensio (nam eorum ego in libros incidi), cum alteri placeat auspicia ista ad utilitatem esse rei publicae composita, alteri disciplina uestra quasi diuinari uideatur¹ posse: hac tu de re quaero quid sentias.

M. Egone? diuinationem, quam Graeci *μαντικήν* appellant, esse sentio et huius hanc ipsam partem, quae est in aui-
bus ceterisque signis disciplinae nostrae. si enim deos esse concedimus eorumque mente mundum regi et eosdem hominum consulere generi et posse nobis signa rerum futurarum ostendere, non uideo, cur esse diuinationem negem. **33.** sunt

¹) diuinare uideantur *ed. V.*

autem ea, quae posui: ex quibus id, quod uolumus, efficitur et cogitur. iam uero permultorum exemplorum et nostra est plena res publica et omnia regna omnesque populi cunctaeque gentes, augurum praedictis multa incredibiliter uera cecidisse; neque enim Polyidi neque Melampodis neque Mopsi neque Amphiarai neque Calchantis neque Heleni tantum nomen fuisset, neque tot nationes id ad hoc tempus retinuissent, ut Phrygum, Lycaonum, Cilicum maximeque Pisidarum, nisi uetustas ea certa esse docuisset. nec uero Romulus noster auspicato urbem condidisset, neque Atti Naui nomen memoria floreret tam diu, nisi omnes hi multa ad ueritatem admirabilia dixissent. sed dubium non est, quin haec disciplina et ars augurum euauerit iam et uetustate et neglegentia: ita neque illi adsentior, qui hanc scientiam negat umquam in nostro collegio fuisse, neque illi, qui esse etiam nunc putat; quae mihi uidetur apud maiores fuisse duplex, ut ad rei publicae tempus non numquam, ad agendi consilium saepissime pertineret.

34. A. Credo hercle ita esse istique rationi potissimum adsentior; sed redde cetera.

XIV. M. Reddam uero et id, si potero, breui: sequitur enim de iure belli; in quo et suscipiendo et gerendo et depouendo ius ut plurimum ualeret et fides eorumque ut publici interpretes essent, lege sauximus. iam de aruspicum religione, de expiationibus et procurationibus sat esse plane in ipsa lege dictum puto.

A. Adsentior, quoniam omnis haec in religione uersatur oratio.

M. At uero quod sequitur quo modo tu adsentire aut¹ ego reprehendam, sane quaero, Tite.

35. A. Quid tandem id est?

M. De nocturnis sacrificiis mulierum.

A. Ego uero adsentior, excepto praesertim in ipsa lege sollemni sacrificio ac publico.

M. Quid ergo aget Iacchus Eumolpidaeque uostri² et augusta illa mysteria, si quidem sacra nocturna tollimus? non

¹) quomodo aut tu adsentire *AB* quomodo aut tu adsentire *aut ed. V.* ²) nostri *AB edd.*

enim populo Romano, sed omnibus bonis firmisque populis leges damus.

36. A. Excipis, credo, illa, quibus ipsi initiati sumus.

M. Ego uero excipiam: nam mihi cum multa eximia diuinaque uidentur Athenae tuae peperisse atque in uitam hominum attulisse, tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti immanique uita exculti ad humanitatem et mitigati sumus; initiaque ut appellantur, ita re uera principia uitae cognouimus, neque solum cum laetitia uiuendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi. quid autem mihi displiceat in nocturnis, poëtae indicant comici; qua licentia Romae data quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quo ne inprudentiam quidem oculorum adici fas fuit?

A. Tu uero istam Romae legem rogato: nobis nostras ne ademeris.

XV. 37. M. Ad nostra igitur reuertor: quibus profecto diligentissime sanciendum est, ut mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat, initienturque eo ritu Cereri, quo Romae initiantur; quo in genere seueritatem maiorum senatus uetus auctoritas de Bacchanalibus et consulum exercitu adhibito quaestio animaduersio(*que*) declarat. atque omnia nocturna, ne nos duriores forte uideamur, in media Graecia Diagondas Thebanus lege perpetua sustulit; nouos uero deos et in his colendis nocturnas peruigilationes sic Aristophanes, facetissimus poëta ueteris comoediae, uexat, ut apud eum Sabazius et quidam alii dei peregrini iudicati e ciuitate eiciantur.

Publicus autem sacerdos inprudentiam consilio expiatam metu liberet, audaciam et in inmittendis religionibus foedis¹ damnet atque impiam iudicet.

Iam ludi publici quoniam sunt cauea circoque diuisi,² corporum certatione, cursu et pugillatu et lutatione curriculisque equorum usque ad certam uictoriam circo constitutis, cauea cantu mulceat,³ fidibus et tibiis, dum modo ea moderata sint, ut lege praescribitur. adsentior enim Platoni nihil tam facile in ani-

¹) audaciam inet inmittendas *A* (audaciam inet inmittendis *B*) religionibus foedas *AB* audaciam ruentem in licentias religionibus foedas *cj. V.* ²) diuisi sint *AB* diuisis *ed. V.* ³) uice ad ^c*B* uice ac *A* ^ddeat *ed. V.*

mos teneros atque molles influere quam uarios canendi sonos. quorum dici uix potest quanta sit uis in utramque partem: namque et incitat languentes et languefacit excitatos et tum remittit animos, tum contrahit, ciuitatumque hoc multarum in Graecia interfuit, antiquom uocum conseruare modum; quarum mores lapsi ad mollitias¹ (*mollitis*) pariter sunt inmutati cum cantibus, aut hac dulcedine corruptelaque deprauati, ut quidam putant, aut, cum seueritas eorum ob alia uitia cecidisset, tum fuit in auribus animisque mutatis etiam huic mutationi locus. 39. quam ob rem ille quidem sapientissimus Graeciae uir longeque doctissimus ualde hanc labem ueretur; negat enim mutari posse musicas leges sine mutatione legum publicarum. ego autem nec tam ualde id timendum nec plane contemnendum puto. illud quidem (*uideo*), quae solebant quondam conpleri seueritate iucunda Liuianis et Naeuianis modis, nunc ut eadem exultent et ceruices oculosque pariter cum modorum flexionibus torqueant. grauiter olim ista uindicabat uetus illa Graecia, longe prouidens, quam sensim perniciēs inlapsa ciuium animos malis studiis malisque doctrinis repente totas ciuitates euerteret, si quidem illa seuera Lacedaemo neruos iussit, quo plures quam septem haberet, in Timothei fidi-
bus incidi.

XVI. 40. Deinceps in lege est, ut de ritibus patriis colantur optumi: de quo cum consulerent Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent, oraculum editum est 'eas, quae essent in more maiorum'. quo cum iterum uenissent maiorumque morem dixissent saepe esse mutatum quaesissentque, quem morem potissimum sequerentur e uariis, respondit 'optimum'. et profecto ita est, ut id habendum sit antiquissimum et deo proximum, quod sit optimum.

Stipem sustulimus nisi eam, quam ad paucos dies propriam Idaeae Matris excepimus; implet enim superstitione animos et exhaurit domos.²

Sacrilego poena est, neque ei soli, qui sacrum abstulerit,

¹) sic AB mollitiam mollitis ed. V. ²) Memoriter haec nec accurate Serv. ad Aen. 6, 611. ita reddidisse putandus est: Cicero ait in libris legum: 'Stipem prohibeo: nam auget superstitionem et exhaurit domos'. Nam quae sequuntur Dignis igitur largiendum est, ipse Servius uidetur adnotasse.

41. sed etiam ei, qui sacro commendatum; quod et nunc multis fit in fanis, (et) Alexander in Cilicia deposuisse apud Solensis in delubro pecuniam dicitur et Atheniensis Clisthenes Iunoni Samiae, cuius egregius, quom rebus timeret suis, filiarum dotis credidisse.

Iam de periuriis, de incesto nihil sane hoc quidem loco disputandum est.

Donis impii ne placare audeant deos, Platonem audiant, qui uetat dubitare, qua sit mente futurus deus, quom uir nemo bonus ab improbo se donari uelit.

Diligentiam uotorum satis in lege dictum est **¹ ac uotis sponsio, qua obligamur deo. poena uero uiolatae religionis iustam recusationem non habet. quid ego hic sceleratorum utar exemplis, quorum plenae tragoediae? quae ante oculos sunt, ea potius adtingam. etsi haec commemoratio uereor ne supra hominis fortunam esse uideatur, tamen, quoniam sermo mihi est apud uos, nihil reticebo uolamque hoc, quod loquar, diis immortalibus gratum potius uideri quam graue. XVII. 42. omnia tum perditorum ciuium scelere discessu meo religionum iura polluta sunt, uexati nostri Lares familiares, in eorum sedibus exaedificatum templum Licentiae, pulsus a delubris is, qui illa seruauit: circumspicite celeriter animo, nihil enim attinet quemquam nominari, qui sint rerum exitus consecuti: nos, qui illam custodem urbis omnibus ereptis nostris rebus ac perditis uiolari ab implis passi non sumus eamque ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus, iudicia senatus, Italiae, gentium denique omnium conseruatae patriae consecuti sumus; quo quid accidere potuit homini praeclarius? quorum scelere religiones tum prostratae adflictaeque sunt, partim ex illis distracti ac dissipati iacent, qui uero ex iis et horum scelerum principes fuerant et praeter ceteros in omni religione impli, non solum uita **² cruciati atque dedecore, uerum etiam sepultura et iustis exequiarum caruerunt.

43. Q. Equidem ista agnosco, frater, et meritas dis gratias ago, sed nimis saepe secus aliquanto uidemus euadere.

¹) *Intercidisse V. putat: 'seruari oportere; grauissima enim ex omnibus promissis est', Malim: 'seruari oportere; quod enim promissum aequae sanctum est'* ac uoti sponsio in fine interrogationis signo posito. ²) *'excesserunt conscientia' supplet V.*

M. Non enim, Quinte, recte existimamus, quae poena diuina sit, sed opinionibus vulgi rapimur in errorem nec uera cernimus. morte aut dolore corporis aut luctu animi aut offensione iudicii hominum miserias ponderamus, quae fateor humana esse et multis bonis uiris accidisse: sceleris est poena tristis et praeter eos euentus, qui secuntur, per se ipsa maxima est. uidimus eos, qui, nisi odissent patriam, numquam inimici nobis fuissent, ardentis tum cupiditate, tum metu, tum conscientia, (*quid*) quid agerent, modo timentis, uicissim contemnens religiones, iudicia, perrupta ab isdem corruptela hominum, non deorum. 44. reprimam iam et non insequar longius, eoque minus, quo plus poenarum habeo quam petiui; tantum ponam breui, duplicem poenam esse diuinam, quod constat et¹ ex uexandis uiuorum animis et ea fama mortuorum, ut eorum exitium et iudicio uiuorum et gaudio conprobetur.

XVIII. 45. Agri autem ne consecrentur, Platoni prorsus adsentior, qui, si modo interpretari potuero, his fere uerbis utitur: 'terra igitur, ut focus domiciliorum, sacra deorum omnium est; quocirca ne quis iterum idem consecrato. aurum autem et argentum in urbibus et priuatim et in fanis inuidiosa res est. tum ebur ex inani corpore extractum haud satis castum donum deo. iam aes atque ferrum duelli instrumenta, non fani. ligneum autem quod qui uoluerit uno e ligno dicato, itemque lapideum, in delubris communibus, textile ne operosius quam mulieris opus menstruum. color autem albus praecipue decorus deo est cum in cetero, tum maxime in textili, tincta uero absint nisi a bellicis insignibus. diuinissima autem dona aues et formae ab uno pictore uno absolutae die; itemque cetera huius exempli dona sunt.' haec illi placent. sed ego cetera non tam restricte praeфинio, uel hominum uitii uel subsidiis temporum uictus: terrae cultum segniores suspicore, si ad eam utendam ferroque subigendam superstitionis aliquid accesserit.

A. Habeo ista: nunc de sacris perpetuis et de Manium iure restat.

M. O miram memoriam, Pomponi, tuam. at mihi ista exciderant.

¹) constaret *AB* const[ar]et *ed. V.*

46. *A.* Ita credo, sed tamen hoc magis eas res et memini et expecto, quod et ad pontificium ius et ad ciuile pertinent.

M. Vero, et a peritissimis sunt istis de rebus et responsa et scripta multa, et ego in hoc omni sermone nostro, quod ad cumque legis genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo, quoad potero, eius ipsius generis ius ciuile nostrum, sed ita, locus ut ipse notus sit, ex quo ducatur quaeque pars iuris, ut non difficile sit, qui modo ingenio possit moueri, quaecumque noua causa consultatione acciderit, eius tenere ius, quom scias, a quo sit capite repetendum. XIV. 47. sed iuris consulti, siue erroris obiciundi causa, quo plura et difficiliora scire uideantur, siue, quod similis ueri est, ignoratione docendi, nam non solum scire aliquid artis est, sed quaedam ars etiam docendi, saepe, quod positum est in una cognitione, id (*in*) infinitam dispertuntur: uelut in hoc ipso genere, quam magnum illud Scaeuolae faciunt, pontifices ambo et eidem iuris peritissimi. 'saepe', inquit Publi filius, 'ex patre audiui, pontificem bonum neminem esse nisi qui ius ciuile cognosset'. totumne? quid ita? quid enim ad pontificem de iure parietum aut aquarum aut ullo omnino nisi eo, quod cum religione coniunctum est? id autem quantulum est. de sacris, credo, de uotis, de feriis et de sepulchris et si quid eius modi est. cur igitur haec tanta facimus, cum cetera perparua sint, de sacris autem, qui locus patet latius, haec sit una sententia, ut conseruentur semper et deinceps familiis prodantur et, ut in lege posui, perpetua sint sacra. 48. 'hoc post' pontificum auctoritate consecuta sunt, ut ne morte patris familias sacrorum memoria occideret, iis essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinae satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur iuris consultorum libri. quaeruntur enim, qui astringantur sacris. heredum causa iustissima est; nulla est enim persona, quae ad uicem eius, qui e uita emigrarit, propius accedat. deinde, qui morte testamentouae eius tantundem capiat quantum omnes heredes: id quoque ordine; est enim ad id, quod propositum est, adcommodatam. tertio loco, si nemo sit heres, is, qui de

¹⁾ haec posite haec iura *A* haec iura *sed lineola subducta B* exposite haec iura *ed. V.*

bonis, quae eius fuerint, quom moritur, usu ceperit plurimum possidendo. quarto, qui, si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de creditoribus eius plurimum seruet. 49. extrema illa persona est, ut is, si qui ei, qui mortuus sit, pecuniam debuerit neminique eam soluerit, proinde habeatur quasi eam pecuniam ceperit. XX. Haec nos a Scaeuola didicimus: non ita descripta sunt ab antiquis. nam illi quidem his uerbis docebant, tribus modis sacris adstringi: hereditate, aut si maiorem partem pecuniae capiat, aut, si maior pars pecuniae legata est, si inde quippiam ceperit. 50. sed pontificem sequamur. uidetis igitur omnia pendere ex uno illo, quod pontifices cum pecunia sacra coniungi uolunt isdemque ferias et caerimonias adscribendas putant. atque etiam dant hoc Scaeuolae, quom est partitio, ut, si in testamento deducta scripta non sit ipsique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligentur. in donatione hoc idem secus interpretantur, et quod pater familias in eius donatione, qui in ipsius potestate est, adprobauit, ratum est, quod eo insciente factum est, si id is non adprobat, ratum non est. 51. his propositis quaestiuiculae multae nascuntur, quas qui (*unde*) nascuntur¹ intellegat, non, si ad caput referat, per se ipse facile perspiciat? ueluti, si minus quis cepisset, ne sacris alligaretur, et² post de eius heredibus aliquis exegisset pro sua parte id, quod ab eo, quoi ipse heres esset, praetermissum fuisset, eaque pecunia non minor esset facta cum superiore exactione, quam heredibus omnibus esset relicta, qui eam pecuniam exegisset, solum sine coheredibus sacris alligari. quin etiam cauent, ut, cui plus legatum sit, quam sine religione capere liceat, is per aes et libram heredes testamenti soluat, propterea quod eo loco res est ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata non esset. XXI. 52. Hoc ego loco multisque aliis quaero a uobis, Scaeuolae, pontifices maximi et homines meo quidem iudicio acutissimi, quid sit quod ad ius pontificium ciuile appetatis? ciuilibus enim iuris scientia pontificium quodam modo tollitis. nam sacra cum pecunia pontificum auctoritate, nulla lege coniuncta sunt; itaque si uos tantum modo pontifices essetis, pontificalis maneret auctoritas, sed quod idem iuris ciuilibus estis peritissimi,

¹) '*unde*' addidi. nascuntur eiciunt edd. ²) ut AB ac edd.

hac scientia illam eluditis. placuit P. Scaeuolae et Ti. Coruncanio, pontificibus maximis, itemque ceteris, eos, qui tantundem caperent, quantum omnes heredes, sacris alligari. habeo ius pontificium. 53. quid huc accessit ex iure ciuili? partitionis caput scriptum caute, ut centum nummi deducerentur: inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. quid si¹ hoc, qui testamentum faciebat, cauere noluisset? admonet iuris consultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat² quam omnibus heredibus relinquatur, quibus par dicebant qui cepisset,³ adstringi: rursus sacris liberatur.⁴ hoc uero nihil ad pontificium ius, set⁵ e medio est iure ciuili, ut per aes et libram heredem testamenti soluant, et eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeatur, sitque ea non (*mortis causa capta*)⁶ ** doctum hominem sane, 54. cuius fuit Accius per-familiaris, sed mensem, credo, extremum anni, ut ueteres Februarium, sic hic Decembrem sequebatur. hostia autem maxima parentare, pietatis esse adiunctum putabat.

XXII. 55. Iam tanta religio est sepulchrorum, ut extra sacra et gentem inferri fas negent esse, idque apud maiores nostros A. Torquatus in gente Popillia iudicauit. nec uero tam denicales, quae a nece appellatae sunt, quia residentur mortuis, quam ceterorum caelestium quieti dies feriae nominarentur, nisi maiores eos, qui ex hac uita migrassent, in deorum numero esse uoluissent. (*set et*)⁷ eas in eos dies conferri⁸ ius, ut nec ipsius (*domus*)⁹ neque publicae feriae sint, totaque huius iuris compositio pontificalis magnam religionem caerimoniamque declarat; neque necesse est edisseri a nobis, quae finis funestae familiae, quod genus sacrificii Lari ueruecibus fiat, quem ad modum os resectum terra optegatur, quaeque in porca contracta iura sint, quo tempore incipiat sepulchrum

¹) quid si A quisi B quasi ed. V. omisso in fine interrogationis signo. quodsi edd. ex R. Stephani cj. ²) Fortasse excidit cui est legat(um). ³) relinquatur sup dicebant quicquid (quic B) coepisset A B relinquatur, super dicebant quicquid cepisset edd. ⁴) liberantur A B edd. ⁵) et AB ed. V. ⁶) Ad sententiam explendam addidi. Ad ea, quae post lacunam sequuntur, cf. Plutarch. qu. Rom. 34 et 19. ⁷) Addidi. ⁸) conferre B ed. V. con*ferre A. ⁹) Addidi.

esse et religione teneatur. 56. at mihi quidem antiquissimum sepulturae genus illud fuisse uidetur, quo apud Xenophontem Cyrus utitur: redditur enim terrae corpus et ita locatum ac situm quasi operimento matris obducitur. eodemque ritu in eo sepulchro, quod (*haud*) procul a Fontis ara est, regem nostrum Numam conditum accepimus gentemque Corneliam usque ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse usam. C. Mari sitas reliquias apud Anienem dissipari iussit Sulla victor, acerbior odio incitatus, quam (*si tam*) sapiens fuisset quam fuit uehemens. 57. quod *haud* scio an timens (*ne*) suo corpori posset accidere, primus e patriciis Corneliis igni uoluit cremari. declarat enim Ennius de Africano: hic est ille situs. uere; nam siti dicuntur ii, qui conditi sunt. nec tamen eorum ante sepulchrum est, quam iusta facta et porcus caesus est. et quod nunc communiter in omnibus sepultis uenit usu, ut humati dicantur, id erat proprium tum in iis, quos humus iniecta contexerat, eumque morem ius pontificale confirmat. nam prius quam in os iniecta gleba est, locus ille, ubi crematum est corpus, nihil habet religionis: iniecta gleba 'tum illic et¹ humatus est et (*ex*)² gleba uocatur, ac tum denique multa religiosa iura complectitur. itaque in eo, qui in naue necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuit P. Mucius familiam puram, quod os supra terram non extaret; porcā heredi esse contractam et habendas triduum ferias, et porco femina piaculum dari³; si in mari mortuus esset, eadem praeter piaculum et ferias.

XXIII. 58. A. Video, quae sint in pontificio iure, sed quaero, ecquidnam sit in legibus.

M. Pauca sane, Tite, et, uti arbitror, non ignota uobis; sed ea non tam ad religionem spectant, quam ad ius sepulchrorum. hominem mortuum, inquit lex in duodecim, in urbe ne sepelito neue urito. credo uel propter ignis periculum. quod autem addit neue urito, indicat, non qui uratur sepeliri, sed qui humetur.

A. Quid? 'quod uel⁴ post XII in urbe sepulti sunt clari uiri?

¹) tumulis et AB tum et illis (illic *cf.*) ed V. ²) Addidi.

³) pati AB edd. vid. Macrob. Sat. 1, 16, 10. ⁴) qui AB ed. V.

M. Credo, Tite, fuisse aut eos, quibus hoc ante hanc legem uirtutis causa tributum est, ut Poplicolae, ut Tuberto, quod eorum posteri iure tenuerunt, aut 'post¹ qui hoc, ut C. Fabricius, uirtutis causa soluti legibus consecuti sunt. sed (*ut*) in urbe sepeliri lex uetat, sic decretum a pontificum collegio, non esse ius, in loco publico fieri sepulchrum. nostis extra portam Collinam aedem Honoris: aram in eo loco fuisse memoriae proditum est; ad eam cum lamina esset inuenta et in ea scriptum lamina HONORIS, ea causa fuit, (*ut*) aedis haec dedicaretur.² sed quom multa in eo loco sepulchra fuissent, exarata sunt; statuit enim collegium, locum publicum non potuisse priuata religione obligari.

59. Iam cetera in XII minuendi sumptus sunt lamentationisque funebris, translata de Solonis fere legibus. hoc plus, inquit, ne facito; rogum ascea ne polito. nostis, quae secuntur; discebamus enim pueri XII ut carmen necessarium, quas iam nemo discit. extenuato igitur sumptu tribus riciniis et tunicula purpurae et decem tibiae tollit etiam (*rimiam*)³ lamentationem: mulieres genas ne radunto neue lessum funeris ergo habento. hoc ueteres interpretes Sex. Aelius, L. Acilius non satis se intellegere dixerunt, sed suspicari uestimenti aliquod genus funebris, L. Aelius lessum quasi lugubrem eiulationem, ut uox ipsa significat; quod eo magis iudico uerum esse, quia lex Solonis id ipsum uetat. haec laudabilia et locupletibus fere cum plebe communia; quod quidem maxime e natura est, tolli fortunae discrimen in morte. XXIV. 60. Cetera item funebria, quibus luctus augetur, XII sustulerunt. homini, inquit, mortuo ne ossa legito, quorum⁴ pos funus faciat. excipit bellicam peregrinamque mortem. haec praeterea sunt in legibus: de unctura (*uectura*)⁵ que⁵ seruillis unctura tollitur omnisque circumportatio⁶; quae et recte tolluntur, neque tollerentur, nisi fuissent. ne sumptuosa respersio (*sit*),⁷ ne longae coronae nec⁸ acerrae praeferantur:⁹ credoque, quod erat factitatum,

¹) eos si *AB* edd. ²) fuit aedis haec dedicare *AB* fuit (*cur*) haec aedis dedicaretur *cj. V.* fuit aedis huius dedicandae edd. ³) *Addidi.* ⁴) quos *A* quo quos *B* quo edd. ⁵) '*uectura*' addidi. '*cena*' supplet *V.* ⁶) circumportatio *AB* ed. *V.* ⁷) *Addidi.* ⁸) *AB* ne ed. *V.* ⁹) praetereantur *AB* ed. *V.*

ut uni plura (*funera*)¹ fierent lectique plures sternerentur, id quoque² ne fieret, lege sanctum est.³ illa iam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam uirtute partam et ei, qui peperisset, et eius parenti sine fraude esse lex inpositam iubet. qua in lege quom esset neue aurum addito, (*uidete*), quam humane excipiat altera lex ex praecepto⁴ altera lege: at cui auro dentes iuncti escunt, ast im cum illo sepeliet uretue, se fraude esto. et simul illud uidetote, aliud habitum esse sepellire et urere. 61. duae sunt praeterea leges de sepulchris, quarum altera priuatorum aedificiis, altera ipsis sepulcris cauet: nam quod rogum bustumue nouum uetat propius sexaginta pedes adici aedes alienas inuito domino, incendium ueretur ac urbi cauet⁵; quod autem forum, id est uestibulum sepulchri, bustumue usu capi uetat, tuetur ius sepulchrorum. haec habemus in XII, sane secundum naturam. quae norma legis est; reliqua sunt in more, funus ut indicatur, si quid ludorum, dominusque funeris utatur accenso atque lictoribus, 62. honoratorum (*ut*) uiuorum⁶ laudes in contione memorentur eosque exin et⁷ cantus ad tibicinem prosequatur, cui nomen neniae, quo uocabulo etiam Graecorum⁸ cantus lugubres nominantur.

XXV. A. Gaudeo, nostra iura ad naturam accommodari maiorumque sapientia admodum delector; sed recte, credo, requiro⁹, ut ceteri sumptus, sic etiam sepulchrorum modum.

M. Recte requiris: quos enim ad sumptus progressa iam ista res sit, in C. Figuli sepulchro uidisse (*te*) credo. minimam olim istius rei fuisse cupiditatem, multa extant exempla maiorum. nostrae quidem legis interpretes, quo capite iubentur (*nimius*)¹⁰ sumptus et luctus remoueri¹¹ a deorum Manium

¹) Ex aliorum cj. addidi. ²) AB corr. quod ed. V. ³) Verba credoque quod lege sanctum est in AB et edd. non hoc loco, sed transposita post illa lex inpositam iubet leguntur. ⁴) lex precipit A ex precipit B lex praecepit ed. V. ⁵) acerbū uetat A, acebū uetat B acerbum [uetat] ed. V. ⁶) 'ut' addidi. uiuorū AB uiuorum edd. ⁷) easque etiā et AB easque etiam [et] ed. V. ⁸) gracchos B graccus B apud Graecos ed. V. ⁹) recedoquiro A recedo phyro B recedo[quiro] ed. V. ¹⁰) Addidi. ¹¹) sumptus et luctū remouere AB suinptum et luctum remouere ed. V.

iure, hoc intellegant in primis, sepulchrorum magnificentiam esse minuendam. 63. nec haec a sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt. nam et Athenis iam ille mos et¹ a Cecrope, ut aiunt, permansit hoc ius terra humandi, quam quom proximi fecerant obductaque terra erat, frugibus obserebatur, ut sinus et gremium quasi matris mortuo tribueretur, solum autem frugibus expiatum uiuis² redderetur; sequebantur epulae, quas inibant propinqui coronati; apud quas³ de mortui laude quom, si quid ueri, erat praedicatum, nam mentiri nefas habebatur, (*sepultura*)⁴ ac iusta confecta erant. 64. postea quam, ut scribit Phalereus, sumptuosa fieri funera et lamentabilia coepissent, ea⁵ Solonis lege sublata sunt: quam legem eisdem prope uerbis nostri decemuiri in decimam tabulam coniecerunt; nam de tribus reciniis et pleraque illa Solonis sunt. de lamentis uero expressa uerbis sunt: mulieres genas ne radunto neue lessum funeris ergo habento. XXVI. de sepulchris autem nihil est apud Solonem amplius quam ne quis ea deleat neue alienum inferat, poenaeque est, si quis bustum, nam id puto appellari *τύμβον*, aut monimentum inscriptum⁶ aut columnam uiolarit, raserit,⁷ fregerit. sed post aliquanto propter has amplitudines sepulchrorum, quas in Ceramico uidemus, lege sanctum est, ne quis sepulchrum faceret operosius quam quod decem homines effecerint triduo; 65. neque id opere tectorio exornari nec hermas hos quos uocant licebat inponi, nec de mortui laude nisi in publicis sepulturis nec ab alio, nisi qui publice ad eam rem constitutus esset, dici licebat. sublata etiam erat celebritas uiro- rum ac mulierum, quo lamentatio minueretur; auget enim luctum concursus hominum. 66. quocirca Pittacus omnino accedere quemquam uetat in funus aliorum. sed ait rursus idem Demetrius, increbuisse eam funerum sepulchrorumque magnificentiam, quae nunc fere Romae est; quam consuetudinem lege minuit ipse: fuit enim hic uir, ut scitis, non solum eruditissimus, sed etiam

¹) ille mos** A illō mores B illo mores ed. V. nam et Athenis, nostis iam illos mores, a Cecrope idem cj. ²) ut uiuis AB edd.

³) AB; dictum apud epulas ut 'apud mensam'. quos ed. V. ⁴) Ex V. cj. addidi. ⁵) et A om. B ed. V. ⁶) inquit B inquit A. edd. Cf. Orell. 4424. 5048. C. I. Gr. 2831. T. III. p. 1119. ⁷) iacerit (j et c corr.) A acirit B. Spectat hoc ad monimentum. iacerit ed. V. deiecerit edd.

ciuis e re publica maxime tuendaeque ciuitatis paratissimus. is igitur sumptum minuit non solum poena, sed etiam tempore; ante lucem enim iussit efferri. sepulchris autem nouis finiuit modum; nam super terrae tumulum noluit quid statui nisi columellam tribus cubitis ne altiore aut mensam aut labellum, et huic procurationi certum magistratum praefecerat.

XXVII. 67. Haec igitur Athenienses tui. sed uideamus Platonem, qui iusta funerum reicit ad interpretes religionum: quem nos morem tenemus. de sepulchris autem dicit haec: uetat ex agro culto eoue, qui coli possit, ullam partem sumi sepulchro; sed quae natura agri tantum modo efficere possit, ut mortuorum corpora sine detrimento uiuorum recipiat, ea potissimum ut compleatur: quae autem terra fruges ferre et ut mater cibos suppeditare possit, eam ne quis nobis minuat neue uiuos neue mortuos. 68. extrui autem uetat sepulchrum altius quam quod (*quinque homines*) quinque diebus absoluerint, nec e lapide excitari plus nec inponi quam quod capiat laudem mortui, incisam ne plus quattuor herois uersibus, quos longos appellat Ennius. habemus igitur huius quoque auctoritatem de sepulchris summi uiri, a quo item funerum sumptus praefinitur ex censibus a minis quinque usque ad minam. deinceps dicit eadem illa de immortalitate animorum et reliqua post mortem tranquillitate bonorum, poenis impiorum.

69. Habetis igitur explicatum omnem, ut arbitror, religionum locum.

Q. Nos uero, frater, et copiose quidem; sed perge cetera.

M. Pergam equidem, et quoniam libitum est uobis me ad haec impellere, hodierno sermone conficiam, spero, hoc praesertim die: uideo enim Platonem idem fecisse omnemque orationem eius de legibus peroratam esse uno aestiuo die. sic igitur faciam et dicam de magistratibus; id enim est profecto, quod constituta religione rem publicam contineat maxime.

A. Tu uero dic et istam rationem quam coepisti tene.

LIBER TERTIVS.

I. 1. *M.* Sequar igitur, ut institui, diuinum illum uirum, quem quadam admiratione commotus saepius fortasse laudo quam necesse est.

A. Platonem uidelicet dicis.

M. Istum ipsum, Attice.

A. Tu uero eum nec nimis ualde umquam nec nimis saepe laudaueris; nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem nisi suum laudari uolunt, concedunt, ut eum arbitrato meo diligam.

M. Bene hercle faciunt. quid enim est elegantia tua dignius? cuius et uita et oratio consecuta mihi uidetur difficillimam illam societatem gravitatis cum humanitate.

A. Sane gaudeo, quod te interpellauī, quoniam quidem tam praeclarum mihi dedisti iudicii tui testimonium; sed perge, ut coeperas.

2. M. Laudemus igitur prius (*magistratus*)¹ legem ipsam ueris et propriis generis sui laudibus.

A. Sane quidem, sicut de religionum lege fecisti.

M. Videtis igitur, magistratus hanc esse uim, ut praesit praescribatque recta et utilia et coniuncta cum legibus: ut enim magistratibus leges, ita populo praesunt magistratus, uereque dici potest, magistratum legem esse loquentem, legem autem mutum magistratum. *3.* nihil porro tam aptum est ad ius condicionemque naturae, quod cum dico, legem a me dici intellegi uolo, quam imperium, sine quo nec domus ulla nec ciuitas nec gens nec hominum uniuersum genus stare nec rerum natura omnis nec ipse mundus potest; nam et hic deo paret et huic oboediunt maria terraeque et hominum uita iussis supremæ legis obtemperat. *II. 4.* Atque ut ad haec citeriora ueniam et notiora nobis, omnes antiquae gentes regibus quondam paruerunt: quod genus imperii primum ad homines iustissimos et sapientissimos deferebatur, id quod² in re publica nostra maxime ualuit, quoad ei regalis potestas praefuit, deinde etiam deinceps posteris prodebatur, quod et in iis etiam, qui nunc regnantur,³ manet; quibus autem regia potestas non placuit, non illi nemini, sed non semper uni parere uoluerunt. nos autem, quoniam leges damus liberis populis, quaeque de optima re publica sentiremus, in sex libris ante diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, ciuitatis statum. *5.* magistratibus igitur opus est, sine quorum prudentia ac diligentia esse ciuitas non potest, quorumque de-

¹) *Addidi.* ²) *Ex Bakii cf. idque** A idq; ut B idque [ut] ed. V.* ³) *regnant AB edd.*

scriptione omnis rei publicae moderatio continetur; neque solum iis praescribendus est imperandi, sed etiam ciuibus obtemperandi modus: nam et qui bene imperat, paruere aliquando necesse est, et qui modeste paret, uidetur qui aliquando imperet dignus esse. itaque oportet et eum, qui paret, sperare se aliquo tempore imperaturum, et illum, qui imperat, cogitare, breui tempore sibi esse parendum. nec uero solum ut optemperent oboediantque magistratibus, sed etiam ut eos colant diligentque praescribimus, ut Charondas in suis facit legibus, noster uero Plato Titanum e genere statuit eos, qui ut illi caelestibus, sic hi aduersentur magistratibus. quae cum ita sint, ad ipsas iam leges ueniamus, si placet.

A. Mihi uero et istud et ordo iste rerum placet.

III. 6. *M.* Iusta imperia sunt, isque ciuis moeste ac sine recusatione parento: magistratus ac oboedientem et (*ex*) in noxium¹ ciuem multa, (*ignore*),² uinculis uerberibusue coerceto, nisi maiorue potestas populusue prohibessit, ad eos prouocatio esto. cum magistratus iudicassit inrogasitue, per populum multae poenae certio esto. militiae ab eo, qui imperabit, protectio nec esto, quodque is, qui bellum geret, erassit, ius ratumque esto.

Minoris magistratus partiti iuris plures in praesentia sunt. militiae, quibus iussi erunt, immunitio eorumque tribuni sunt: domi pecuniam custodiunt, (*uiarum curam gerunt*),³ mala suntium seruanto capitalia (*que*)⁴ uindictae, aes, argentum aurumue publice signant, contractas iudicant. quaestores,⁵ quod de senatus creuerit, agunt. 7. suntque sacros curatores urbis, annonae ludorumque praefectum, collisque ad honoris amplioris gradus primus ascensus esto.

sacros populi aequitates, suboles, familias atque censeo, urbis (*sarta tecta*)⁶ tem-

innoxium *AB* ed. *V.* ²) *Addidi.* ³) *Addidi.* ⁴) *Addidi.* *B* edd. ⁶) *urbista AB urbis tecta ex Bakii cj. ed. V.*

pla, uias, aquas, aerarium uectigalia tuento, populique partis in tribus describunto, exin pecunias, aeuitatis, ordinis partiunto, equitum peditumque prolem describunto, caelibes esse prohibento, mores populi regunto, probrum in senatu ne relinquo: bini sunt, magistratum quinquennium habento: reliqui magistratus anni sunt: eaque potestas semper esto.

8. Iuris disceptator, qui priuata iudicet iudicarie iubeat, praetor esto: is iuris ciuilis custos esto: huic potestate pari quocumque senatus creuerit populusue iusserit, tot sunt.

Regio imperio duo sunt, iique praeundo, iudicando, consulendo praetores, iudices, consules appellamino: militiae summum ius habento, nemini parento: ollis salus populi suprema lex esto.

9. Eumdem magistratum, ni interfuerint decem anni, ne quis capito: aeuitatem annali lege seruanto.

Ast quando duellum grauius discordiae(ue)¹ ciuium escunt, oenus ne amplius sex menses, si senatus creuerit, idem iuris quod duo consules teneto, isque aue sinistra dictus populi magister esto: equitatumque qui regat habeto pari iure cum eo, quicumque erit iuris disceptator. reliqui magistratus ne sunt.² ast quando consulis magisterue populi nec escunt,³ auspicia patrum sunt, ollique ec se produnto, qui comitiatu creare consules rite possint.⁴

Imperia, potestates, legationes, cum senatus creuerit populusue iusserit, ex urbe exeunto, duella iusta iuste gerunto, sociis parcunto, se et suos continente, populi sui gloriam augento,

¹) *Addidi.* ²) *Verba* reliqui magistratus ne sunt *in AB et edd. paulo post inter* nec escunt *et auspicia patrum leguntur.* ³) *nec. f̄ A B nec erunt edd.* ⁴) *AB possit ed. V.*

domum cum laude redeunto. rei suae ergo ne quis legatus esto.

Plebes quos pro se contra vim auxilii ergo decem creassit, ei tribuni eius sunt, quodque ii prohibessint quodque plebem rogassint, ratum esto: sanctique sunt neque¹ plebem orbam tribunis relinquant.

10. Omnes magistratus auspicium iudiciumque habento, exque is senatus esto. eius decreta rata sunt, ast (si)² potestas par maiorue prohibessit, perscripta seruant. is ordo uitio uacato, ceteris specimen esto.

Creatio magistratum, iudicia populi, iussa uetita cum consciuntur, suffragia³ optumatis nota, plebi libera sunt.

IV. Ast quid erit, quod extra magistratus coerari oesus sit, qui coeret populus creato eique ius coerandi dato.

Cum populo patribusque agendi ius esto consuli, praetori, magistro populi equitumque eique, quem patres produnt consulum rogandorum ergo; tribunis,⁴ quos sibi plebes creassit,⁵ ius esto cum patribus agendi: idemque⁶ ad plebem quod oesus erit ferunt.

Quae cum populo quaeque in patribus aguntur, modica sunt.

11. Senatori, qui nec aderit, aut causa aut culpa esto: loco senator et modo orato, causas populi teneto.

Vis in populo abesto. par maiorue potestas plus ualeto. ast quid turbassitur in agendo, fraus actoris esto. intercessor rei malae salutaris ciuis esto.

Qui agent, auspicia seruant, auguri publico parento, promulgata proposita in aerario co-

¹) neue AB ed. V. ²) ast AB ed. V. ³) suffragio consciuntur AB ed. V. ⁴) tribunis B edd. ⁵) Cum Bakio scripsi rogassit AB edd. ⁶) que huc revocavi cf. not. 4.

gnita agunto, nec plus quam de singulis rebus semel consulunto, rem populum docento, doceri a magistratibus priuatisque patiunto.

Priuilegia ne inroganto: de capite ciuis nisi per maximum comitiatum ollosque, quos censores in partibus populi locassint, ne ferunto.

Donum ne capiunto neue danto neue petenda neue gerenda neue gesta potestate.

Quod quis earum rerum migrassit, noxiae poena par esto.

Cesoris fidem legum custodiunto: (*gesta potestate*)¹ priuati ad eos acta referunto nec eo magis lege liberi sunt.

Lex recitata est: discedere et tabellam iubebo dari.

V. 12. Q. Quam² breui, frater, in conspectu posita est a te omnium magistratuum descriptio, sed ea paene nostrae ciuitatis, etsi a te paulum adlatum est noui.

M. Rectissime, Quinte, animaduertis; haec est enim, quam Scipio laudat in libris (*nostris*)³ et quam maxime probat temperationem rei publicae, quae effici non potuisset nisi tali descriptione magistratuum. nam sic habetote, magistratibus iisque qui praesint, contineri rem publicam et ex eorum compositione, quod cuiusque rei publicae genus sit, intellegi. quae res cum sapientissime moderatissimeque constituta esset a maioribus nostris, nihil habui, saltem⁴ non multum, quod putarem nouandum in legibus.

13. A. Reddes igitur nobis, ut in religionis lege fecisti admonitu et rogatu meo, sic de magistratibus, ut disputes, quibus de causis maxime placeat ista descriptio.

M. Faciam, Attice, ut uis, et locum istum totum, ut a doctissimis Graeciae quaesitum et disputatum est, explicabo et, ut institui, nostra iura attingam.

A. Istud maxime exspecto disserendi genus.

M. Atqui pleraque sunt dicta: quod faciendum fuit⁵ in illis libris, cum de optima re publica quaereretur; sed huius

¹) *Addidi.* ²) quam com AB ³) *Addidi. illis libris ex Turnebi cj. ed. V.* ⁴) sane AB *edd.* ⁵) *Verba quod faciendum fuit post illa in illis libris habent AB edd*

loci de magistratibus sunt propria quaedam, a Theophrasto primum, deinde a Dione Stoico quaesita subtilius.

VI. 14. *A.* Ain tandem? etiam a Stoicis ista tractata sunt?

M. Non sane nisi ab eo, quem modo nominaui, et postea a magno homine et in primis erudito, Panaetio. nam ueteres uerbo tenus acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem atque ciuilem, de re publica disserebant. ab academia¹ magis ista manarunt, Platone principe; post Aristoteles illustrauit omnem hunc ciuilem in disputando locum Heraclidesque Ponticus profectus ab eodem Platone; Theophrastus uero, institutus ab Aristotele, habitauit, ut scitis, in eo genere rerum, ab eodemque Aristotele doctus Dicaearchus huic rationi studioque non defuit; post a Theophrasto Phalereus ille Demetrius, de quo feci supra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum[que] otioque non modo in solem atque in puluerem, sed in ipsum discrimen aciemque produxit: nam et mediocriter doctos magnos in re publica uiros et doctissimos homines non nimis in re publica uersatos multos commemorare possumus; qui uero utraque re excelleret, ut et doctrinae studiis et regenda ciuitate princeps esset, quis facile praeter hunc inueniri potest?

A. Puto posse et quidem aliquem te tribus nobis: sed perge, ut coeperas.

VII. 15. *M.* Quaesitum igitur ab illis est, placeret(ne) unum in ciuitate esse magistratum, cui reliqui parerent, quod exactis regibus intellego placuisse nostris maioribus; sed quoniam regale ciuitatis genus, probatum quondam, postea non tam regni quam regis uitiiis repudiatum est, nomen tantum uidebitur regis repudiatum, res manebit, si unus omnibus reliquis magistratibus imperabit. 16. qua re nec ephori Lacedaemone sine causa a Theopompo oppositi regibus nec apud nos consulibus tribuni. nam illud quidem ipsum, quod in iure positum est, habet consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno, qui post extitit, ne id, quod fuerit, esset. hoc enim primum minuit consulare ius, quod exstitit ipse, qui eo non teneretur, deinde quod attulit auxilium reli-

¹) ab hanc familia *AB* ab hac familia *edd.*

quis non modo magistratibus, sed etiam priuatis consuli non parentibus.

17. *Q.* Magnum dicis malum; nam ista potestate nata grauitas optimatum cecidit conualuitque uis multitudinis.

M. Non est, Quinte, ita. non ius enim illud solum superbius populo et uiolentius uideri necesse erat? quo postea quam modica et sapiens temperatio accessit.

VIII. 18. *** conuerte, lex in omnis est. domum cum laude redeunto; nihil enim praeter laudem bonis atque innocentibus neque ex hostibus neque a sociis reportandum. iam illud apertum est, profecto ipso¹ nihil esse turpius quam est quemquam legari nisi rei publicae causa. omitto, quem ad modum isti se gerant atque gesserint, qui legatione hereditatis aut syngraphas suas persecuntur; in hominibus est hoc fortasse uitium; sed quaero, quid reapsa sit turpius quam sine procuratione senator legatus, sine mandatis, sine ullo rei publicae munere? quod quidem genus legationis ego consul, quamquam ad commodum senatus pertinere uidebatur, tamen adprobante senatu frequentissimo, nisi mihi leuis tribunus plebis tum intercessisset, sustulissem. minui tamen tempus et, quod erat infinitum, annuum feci. ita turpitudine manet diuturnitate sublata. sed iam, si placet, de prouinciis decedatur in urbemque redeatur.

A. Nobis uero placet, sed iis, qui in prouinciis sunt, minime placet.

19. *M.* At uero, Tite, si parebunt his legibus, nihil erit iis urbe, nihil domo sua dulcius, nec laboriosius molestiusque prouincia. sed sequitur lex, quae sancit eam tribunorum plebis potestatem, quae (est)² in re publica nostra: de qua disseri nihil necesse est.

Q. At me hercule ego, frater, quaero, de ista potestate quid sentias; nam mihi quidem pestifera uidetur, quippe quae in seditione et ad seditionem nata sit: cuius primum ortum si recordari uolumus, inter arma ciuium et occupatis et obsessis urbis locis procreatum uidemus; deinde cum esset cito necatus tamquam ex xxi tabulis insignis ad deformitatem puer, breui

¹) profecto ** *A* profecto & *B* profecto, *edd.* ²) Cum Goerenzio addidi.

tempore nescio quo pacto recreatus multoque taetrior et foedior (*re*)natus est. IX. quae enim mala¹ non edidit? qui primum, ut impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit, omnia infima summis paria fecit, turbauit, miscuit; cum adflisset principum grauitatem, numquam tamen conqueiuit. 20. namque ut C. Flaminium atque ea, quae iam prisca uidentur propter uetustatem, relinquam, quid iuris bonis uiris Tiberi Gracchi tribunatus reliquit? etsi quinquennio ante Decimum Brutum et P. Scipionem consules, quos et quantos uiros, homo omnium infimus et sordidissimus, tribunus pl. C. Curiatius in uincula coniecit, quod ante factum non erat. C. uero Gracchi ruinis et iis siciis, quas ipse se proiecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se ciues, nonne omnem rei publicae statum permutauit? quid iam de Saturnino, Sulpicio, reliquis dicam? quos ne depellere quidem a se sine ferro potuit res publica. 21. cur autem aut uetera aut aliena proferam potius quam et nostra et recentia? quis, inquam,² tam audax, tam nobis inimicus fuisset, ut cogitaret umquam de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunicium exacuisset in nos? quem cum homines scelerati ac perdit non modo ulla in domo, sed nulla in gente reperirent, gentes sibi in tenebris rei publicae perturbandas putauerunt. quod nobis quidem egregium et ad immortalitatem memoriae gloriosum, neminem in nos mercede ulla tribunum potuisse reperiri, nisi cui ne esse quidem licuisset tribuno. 22. sed ille quas strages edidit. eas uidelicet, quas sine ratione ac sine ulla spe bona furor edere potuit impurae beluae multorum inflammatus furoribus. quam ob rem in ista quidem re uehementer Sullam probo, qui tribunis plebis sua lege iniuriae faciendae potestatem ademerit, auxilii ferendi reliquerit, Pompeiumque nostrum ceteris rebus omnibus semper amplissimis summisque ecfero laudibus, de tribunicia potestate taceo; nec enim reprehendere libet nec laudare possum.

X. 23. *M.* Vitia quidem tribunatus praeclare, Quinte, perspicis, sed est iniqua in omni re accusanda praetermissis bonis malorum enumeratio uitiorumque selectio: nam isto quidem

¹) *Ex Davistii cj.* quæ enim ille *AB ed. V.* ²) *Ex Goerenzii cj.* umquam *AB ed. V.*

modo uel consulatus uituperari potest, si consulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris; ego enim fateor, in ista ipsa potestate inesse quiddam mali, sed bonum, quod est quaesitum in ea, sine isto malo non haberemus. 'nimia potestas est tribunorum plebis.' quis negat? sed uis populi multo saeuior multoque uehementior, quae, ducem quod habet, interdum lenior est, quam si nullum haberet; dux enim suo (*se*) periculo progredi cogitat, populi impetus periculi rationem sui non habet. 'at aliquando incenditur.' 24. et quidem saepe sedatur. quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo e decem sana mente sit? quin ipsum Ti. Gracchum non solum neglectus, sed etiam sublatu*s* intercessor euerit; quid enim illum aliud perculit, nisi quod potestatem intercedenti collegae abrogauit? sed tu sapientiam maiorum in illo uide: (*cum*)¹ concessa plebei est a patribus ista potestas,² arma ceciderunt, restincta seditio est, inuentum est temperamentum, quo tenuiores cum principibus aequari se putarent, in quo uno fuit ciuitatis salus. 'at duo Gracchi fuerunt.' et praeter eos quamuis enumeres multos licet, cum deni creentur, (*non*) nullos in omni memoria reperi*es* perniciosos tribunos, leues, etiam non bonos, fortasse plures: inuidia quidem summus ordo caret, plebes de suo iure periculosas contentiones nullas facit. 25. quam ob rem aut exigendi reges non fuerunt aut plebi re, non uerbo danda libertas: quae tamen sic data est, ut multis (*meritis*)³ praeclarissimis adduceretur, ut auctoritati principum cederet. XI. nostra autem causa, quae, optume et dulcissime frater, incidit in tribuniciam potestatem, nihil habuit contentionis cum tribunatu; non enim plebes incitata nostris rebus inuidit, sed uincula soluta sunt et seruitia concitata, adiuncto terrore etiam militari. neque nobis cum illa tum peste certamen fuit, sed cum grauissimo rei publicae tempore, cui (*ni*) cessissem, non diuturnum beneficii mei patria fructum tulisset. atque haec rerum exitus indicauit: quis enim non modo liber, (*sed*) seruus libertate dignus fuit, cui nostra salus cara non esset? 26. quod si is casus fuisset rerum, quas pro salute rei

¹) *Addidi.* ²) concessa plebē ista patribus ista potestas *A* concessa plebe ista potestas *B* concessa plebei ista *a* patribus [*ista*] potestate *ed. V.* ³) *Addidi.*

publicae gessimus, ut non omnibus gratus esset, et si nos multitudinis furentis inflammata inuidia pepulisset tribuniciaque uis in me populum, sicut Gracchus in Laenatem, Saturninus in Metellum, incitasset, ferremus, o Quinte frater, consolarenturque nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, quamuis¹ hoc facere debent, quam clarissimi uiri, qui illa urbe pulsi carere ingrata ciuitate quam manere improbam maluerunt. Pompeium uero quod una ista in re non ita ualde probas, uix satis mihi illud uideris attendere, non solum ei, quid esset optimum, uidendum fuisse, sed etiam quid necessarium: sensit enim, deberi non posse huic ciuitati illam potestatem; quippe quam tanto opere populus noster ignotam expetisset, qui posset carere cognita? sapientis autem ciuis fuit causam nec perniciosam et ita popularem, ut non posset obsisti, perniciose populari cui non relinquere. Scis solere, frater, in huius modi sermone, ut transiri alio possit, dici 'admodum' aut 'prorsus ita est'.

Q. Haud equidem adsentior, tu tamen ad reliqua pergas uelim.

M. Perseueras tu quidem et in tua uetere sententia permanes.

Q. Nunc² me hercule.

A. Ego sane a Quinto nostro dissentio, sed ea quae restant audiamus.

XII. 27. *M.* Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia et iudicia dantur, iudicia, ut esset populi potestas, ad quam prouocaretur, auspicia, ut multos inutiles comitiatus probabiles impedirent morae; saepe enim populi impetum iniustum auspicis di immortales represserunt. ex his autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus efficitur, populare est³ sane, neminem in summum locum nisi per populum uenire sublata cooptatione censoria. sed praesto est huius uitae temperatio, quod senatus lege nostra confirmatur auctoritas; **28.** sequitur enim: eius decreta rata sunt. nam ita se res habet, ut, si senatus dominus sit publici consilii, quodque is creuerit, defendant

¹) qui *AB* edd. ²) *AB* edd. Nec ex *Madvigii* cf. *ed. V.* omnia haec Nec. . . audiamus *Attico* attribuens. ³) Ex *Turnebi* cf. popularem *AB* populare *ed. V.*

omnes et si ordines reliqui principis ordinis consilio rem publicam gubernari uelint, possit ex temperatione iuris, cum potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus et concors ciuitatis status, praesertim si proximae legi parebitur; nam proximum est: is ordo uitio careto, ceteris specimen esto.

Q. Praeclara uero, frater, ista lex, sed et late patet, ut uitio careat ordo, et censorem quaerit¹ interpretem.

29. A. Ille uero etsi tuus est totus ordo gratissimamque memoriam retinet consulatus tui, pace tua dixerim, non modo censores, sed etiam iudices omnes potest defatigare.

XIII. M. Omitte ista, Attice; non enim de hoc senatu nec his de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui forte his legibus parere uoluerint, haec habetur oratio; nam cum omni uitio carere lex iubeat, ne ueniet quidem in eum ordinem quisquam uitii particeps. id autem difficile factu est nisi educatione quadam et disciplina, de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci aut temporis.

30. A. Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum, tempus uero largitur longitudo diei. ego autem, etiam si praeterieris, repetam a te istum de educatione et de disciplina locum.

M. Tu uero et istum, Attice, et si quem alium prae(teriero. ce)teris specimen esto. quod si (tenemus), tenemus omnia: ut enim cupiditatibus principum et uitii infici solet tota ciuitas, sic emendari et corrigi continentia. uir magnus et nobis omnibus amicus, L. Lucullus, ferebatur, quasi commodissime respondisset, cum esset obiecta magnificentia uillae Tusculanae, duo se habere uicinos, superiorem equitem Romanum, inferiorem libertinum: quorum cum essent magnificae uillae, concedi sibi oportere, quod iis, qui inferioris ordinis essent, liceret. (set)² non uides, Luculle, a te id ipsum natum,³ ut illi cuperent? quibus id, si tu non faceres, non liceret. *31.* quis enim ferret istos, cum uideret eorum uillas signis et tabulis refertas, partim publicis, partim etiam sacris et religiosis? qui non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, cupiditatis eiusdem tenerentur? *XIV.* nec

¹) *Ex Turnebi cj.* quaerat *AB ed. V.* ²) *Addidi.* ³) *Malim datum.*

enim tantum mali est peccare principes, quamquam est magnum hoc per se ipsum malum, quantum illud, quod permulti imitatores principum existunt. nam licet uidere, si uelis replicare memoriam temporum, qualescumque summi ciuitatis uiri fuerint, talem ciuitatem fuisse; quaecumque mutatio morum in principibus extiterit, eandem in populo secutam. 32. idque Platoni nostro placet *et*¹ haud paulo est uerius quam quod musicorum cantibus ait mutatis mutari ciuitatum status; ego autem nobilium uita uictuque mutato mores mutari ciuitatum puto. quo perniciosius de re publica merentur uitiosi principes, quod non solum uitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in ciuitatem, neque solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt plusque exemplo quam peccato nocent. atque haec lex, dilatata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest; pauci enim atque admodum pauci honore et gloria amplificati uel corrumpere mores ciuitatis uel corrigere possunt: sed haec et nunc satis et in illis libris tractata sunt diligentius. qua re ad reliqua ueniamus.

XV. 33. Proximum autem est de suffragiis, quae iubeo nota esse optimatibus, populo libera.

A. Ita me hercule attendi nec satis intellexi, quid sibi lex aut quid uerba ista uellent.

M. Dicam, Tite, et uersabor in re difficili ac multum et saepe quaesita, suffragia in magistratu mandando ac de reo iudicando (*iubenda*)que² in lege aut rogatione clam an palam ferri melius esset.

Q. An etiam id dubium est? uereor, ne a te rursus dissentiam.

M. Non facies, Quinte. nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis uoce melius; sed optineri an possit uidendum est.

34. *Q.* Atqui, frater, bona tua uenia dixerim, ista sententia maxime et fallit imperitos et obest saepissime rei publicae, cum aliquid uerum et rectum esse dicitur, sed optineri, id est obsisti posse populo negatur. primum enim obsistitur,

¹) *Verba* Platoni nostro placet *absque* 'et', quod addidi, et addito qui, quod deleui, post uerba quam quod in *AB* edd. leguntur.

²) '*iubenda*' addidi; *sciscenda*que ed. *V*.

cum agitur seuere; deinde ui opprimi in bonâ causa est melius quam malae eedere. quis autem non sentit, omnem auctoritatem optimatum tabellariam legem abstulisse? quam populus liber numquam desiderauit, idem oppressus dominatu ac potentia principum flagitauit. itaque grauiora iudicia de potentissimis hominibus extant uocis quam tabellae. quam ob rem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua bonis ignorantibus, quid quisque sentiret, tabella uitiosum occultaret suffragium. itaque isti rationi neque lator quisquam est inuentus nec auctor umquam bonus. XVI. 35. sunt enim quattuor leges tabellariae, quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto et sordido. secuta biennio post Cassia est de populi iudiciis, a nobili homine lata, L. Cassio, sed, pace familiae dixerim, dissidente a bonis atque omnis rumsculos populari ratione aucupante. Carbonis est tertia de iubendis legibus ac uetandis, seditiosi atque improbi ciuis, cui ne reditus quidem ad bonos salutem a bonis potuit adferre. 36. uno in genere relinqui uidebatur uocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perduellionis: dedit huic quoque iudicio C. Caelius tabellam doluitque, quoad uixit, se, ut opprimeret C. Popilium, nocuisse rei publicae. et auus quidem noster singulari uirtute in hoc municipio, quoad uixit, restitit M. Gratidius, cuius in matrimonio sororem, auiam nostram, habebat, ferenti legem tabellariam: excitabat enim fluctus in simpulo, ut dicitur, Gratidius, quos post filius eius Marius in Aegaeo excitauit mari. ac nostro quidem auo ciui,¹ cum res esset ad se delata, M. Scaurus consul 'utinam', inquit, 'M. Cicero, isto animo atque uirtute in summa re publica nobiscum uersari quam in municipali maluisses.' 37. quam ob rem, quoniam non recognoscimus nunc leges populi Romani, sed aut repetimus ereptas aut nouas scribimus, non quid hoc populo optineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. nam Cassiae legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. tu, si tabellariam tuleris, ipse praestabis; nec enim mihi placet nec Attico nostro, quantum e uultu eius intellego.

¹) quidem qui *et paulo post* utinamque AB quidem 'auo magnam ea res attulit laudem' cj. V. *deleto tantum post illo* que.

XVII. *A.* Mihi uero nihil umquam popolare placuit eamque optimam rem publicam esse dico, quam hic consul constituerat, quae sit in potestate optimorum.

38. *M.* Vos quidem, ut uideo, legem antiquastis sine tabella. sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen iustam¹ libertatem istam largior populo, ut auctoritate et ualeant et utantur boni; sic enim a me recitata lex est de suffragiis: optimatibus nota, plebilibera sunt. quae lex hanc sententiam continet, ut omnes leges tollat, quae postea latae sunt, quae tegunt omni ratione suffragium, ne quis inspiciat tabellam, ne roget, ne appellet; pontes etiam lex Maria fecit angustos. 39. quae si opposita sunt ambitiosis, ut sunt fere, non reprehendo; sin² ualuerint tamen leges, ut ne sit ambitus, habeat sane populus tabellam quasi uindicem libertatis, dum modo haec optimo cuique et grauissimo ciui ostendatur ultroque offeratur, ut in eo sit ipso libertas, in quo populo potestas honeste bonis gratificandi datur. eoque nunc fit illud, quod a te modo, Quinte, dictum est, ut minus multos tabella condemnet, quam solebat uox, quia populo licere satis est: hoc retento reliqua uoluntas auctoritati aut gratiae traditur. itaque, ut omittam largitione corrupta suffragia, non uides, si quando ambitus sileat, quaeri in suffragiis, quod³ optimi uiri sentiant? quam ob rem lege nostra libertatis species datur, auctoritas honorum retinetur, contentionis causa tollitur.

XVIII. 40. Deinde sequitur, quibus ius sit cum populo agendi aut cum senatu. (*tum*) grauis et, ut arbitror, praeclara lex: (*quae cum populo*) quaeque in patribus agitur, modica sunt, id est modesta atque⁴ sedata; actor enim moderatur et fingit non modo mentem ac uoluntates, sed paene uultus eorum, apud quos agit. (*it*)que est⁵ in senatu non difficile; est enim ibi⁶ senator is, cuius non ad actorem⁷ referatur animus, sed qui per se ipse spectari uelit. huic iussa

¹) istam *AB* ed. *V.* hic deleto altero istam. ²) 'non' addidit ed. *V.* ³) qui *B* qui superscripta d. *A* quid ed. *V.* ⁴) ad addunt *AB* ⁵) quodsi *AB* ed. *V.*, qui post in quaedam omissa esse censet. ⁶) ipse *B* ipse *A* edd. ⁷) Ex Turnebi *cj.* ab auctore *AB* ad auctorem ed. *V.* potest etiam fuisse ab actore et deinde regatur pro referatur.

tria sunt: ut adsit; nam grauitatem res habet, cum frequens ordo est; ut loco dicat, id est rogatus; ut modo, ne sit infinitus; nam breuitas non modo senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in sententia: nec est umquam longa oratione utendum, nisi aut peccante senatu, quod fit ambitione saepissime, nullo magistratu adiuvante tolli diem utile est, aut cum tanta causa est, ut opus sit oratoris copia uel ad hortandum uel ad docendum; quorum generum in utroque magnus noster Cato est. 41. quodque addit(ur)¹ causas populi teneto, est senatori necessarium nosse rem publicam, idque late patet, quid habeat militum, quid ualeat aerario, quos socios res publica habeat, quos amicos, quos stipendiarios, qua quisque sit lege, condicione, foedere; tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla maiorum. uidetis iam genus hoc ompe scientiae, diligentiae, memoriae, sine quo paratus esse senator nullo pacto potest.

42. Deinceps sunt cum populo actiones, in quibus primum et maximum uis abesto. nihil est enim exitiosius ciuitatibus nihil tam contrarium iuri et legibus, nihil minus et ciuile et² humanum quam composita et constituta re publica quicquam agi per uim. (dein)³ pareri iubet(ur)⁴ intercessori, quo nihil praestantius; impediri enim bonam rem melius quam concedi malae. XIX. quod uero actoris iubeo esse fraudem, id totum dixi ex Crassi, sapientissimi hominis, sententia: quem est senatus secutus, cum decreuisset C. Claudio consule de Cn. Carbonis seditione referente, inuito eo, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri, quippe cui liceat concilium, simul atque intercessum turbarique coeptum sit, dimittere. quod qui permouet, cum agi nihil potest, uim quaerit, cuius impunitatem amittit hac lege. 43. sequitur illud intercessor rei malae salutaris ciuis esto. quis non studiose rei publicae subuenerit hac tam praeclara legis uoce laudatus?

Sunt deinde posita deinceps, quae habemus etiam in publicis institutis atque legibus: auspicia seruanto, auguri parento. est autem boni auguris meminisse, (se)⁵ maximis rei publicae temporibus praesto esse debere louique optimo

¹) addit AB edd. ²) est ed. V. superscripto et A ³) Addidi.
⁴) parere iubet AB edd. ⁵) Addidi.

maximo se consiliarium atque administrum datum, ut sibi eos, quorum¹ in auspicio esse iussus erit,² caelique partes sibi definitas esse traditas, e quibus saepe opem rei publicae ferre possit. deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priuatis magistratibusue audiendis. 44. Tum leges praeclarissimae de duodecim tabulis tralatae duae, quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari nisi maximo comitiatu uetat, et nondum inuentis seditiosis tribunis plebis, ne cogitatis quidem, admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse. in priuatos homines leges ferri noluerunt; id est enim priuilegium: quo quid est iniustius, cum legis haec uis sit, scitum et iussum in omnis ferri? (*et si necesse sit in causa capitis ferri*)³ de singulis, (*id aliis ni*)si⁴ centuriatis comitiis noluerunt; descriptus enim populus censu, ordinibus, aetatibus plus adhibet ad suffragium consilii quam fusa in tribus conuocatus. 45. quo uerius in causa nostra uir magni ingenii summaque prudentia, L. Cotta, dicebat nihil omnino actum esse de nobis; praeter enim quam quod comitia illa essent armis gesta seruilibus, praeterea neque tributa capitis comitia rata esse posse neque ulla priuilegii; quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actum esset legibus; sed uisum est et uobis et clarissimis uiris melius, de quo serui et latrones sciuisse aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam quid sentiret ostendere.

XX. 46. Sequitur de captis pecuniis et de ambitu. legesque cum magis iudiciis quam uerbis sanciendae sint, adiungitur noxae poena par esto, ut in suo uitio quisque plectatur, uis capite, auaritia multa, honoris cupiditas ignominia sanciantur. Extremae leges sunt nobis non usitatae, rei publicae necessariae. legum custodiam (*iam*)⁵ nullam habemus, a librariis petimus;⁶ itaque eae leges sunt, quas apparitores nostri uolunt: (*item*)⁷ publicis litteris consignatam memoriam publicam nullam habemus. Graeci hoc diligentius, apud quos νομοφύλακες creabantur; nec ei solum (*legum*)⁸ litteras, nam

¹) quos *A* edd. ²) iusserit *A* edd. ³) *Addidi.* ⁴) *Addidi.* si *AB* nisi edd. *Quae praecedunt sic exhibet ed. V.:* scitum et iussum in omnis. ferri de singulis nisi ⁵) *Addidi.* ⁶) *Verba a librariis petimus in AB edd. post uolunt leguntur.* ⁷) *Addidi.* ⁸) *Addidi.*

id quidem etiam apud maiores nostros erat, sed etiam facta hominum observabant ad legesque reuocabant. haec detur cura censoribus, quando quidem eos in re publica semper uolumus esse: apud eosdem, qui magistratu abierint, edant et exponant, quid in magistratu gesserint, deque iis censores praeiudicent. hoc in Graecia fit publice constitutis accusatoribus: qui quidem graues esse non possunt, nisi sunt uoluntarii; quocirca melius, rationes referri causamque exponi censoribus, integram tamen legi, accusatori iudicioque seruari. sed satis iam disputatum est de magistratibus, nisi forte quid desideratis.

A. Quid? si nos tacemus, locus ipse te non admonet, quid tibi sit deinde dicendum?

M. Mihine? de iudiciis arbitror, Pomponi; id est enim iunctum magistratibus.

48. *A.* Quorum¹ de iure populi Romani, quem ad modum instituisti, dicendum nihil putas?

M. Quid tandem hoc loco est quod requiras?

A. Egone? quod ignorari ab iis, qui in re publica uersantur, turpissimum puto: nam ut modo a te dictum est, leges a librariis peti, sic animaduerto plerosque in magistratibus ignorance iuris sui tantum sapere, quantum apparitores uelint. quam ob rem, si de sacrorum alienatione dicendum putasti, quom de religione leges proposueras, faciendum tibi est, ut, magistratibus lege constitutis, de potestatum iure disputes.

49. *M.* Faciam breuiter, si consequi potuero; nam pluribus uerbis scripsit (*it*)² ad patrem tuum M. Iunius sodalis, perite meo quidem iudicio et diligenter; nos autem de iure naturae cogitare per nos atque dicere debemus, de iure populi Romani quae relictæ sunt et tradita.

A. Sic prorsum censeo et id ipsum, quod dicis, expecto.

Fragmenta.

1. Quam sententiam Cicero in legibus³ sic explicauit: 'gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem quam qui est in uita, aut certe non deteriore adlatura est statum: nam

¹) Quid *A* quo *B* quid? *edd.* ²) *Addidi.* ³) *libro secundo, ut Vahleno non sine ratione visum, in his, quae sub finem cap. 21. periere.*

sine corpore animo uigente diuina uita est; sensu carente nihil profecto est mali.' — Lactant. instit. diu. 3, 19, 2.

2. Cicero de legibus tertio:¹ 'Qui poterit socios tueri, si dilectum rerum utilium et inutilium non habebit?' — Macrob. de differ. et soc. Graeci Lat. q. uerbi 17, 6. et auct. inc. de uerbo 5, 6.

3. Nunc autem mali sunt ignoratione recti ac boni. quod quidem Cicero uidit: disputans enim de legibus,³ 'sicut una', inquit, 'eademque natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohaeret ac nititur, sic omnes homines inter se natura confusi, prauitate dissentiunt, nec se intellegunt esse consanguineos et subiectos omnes sub unam eandemque tutelam: quod si teneretur, deorum profecto uitam homines uiuerent.' — Lactant. instit. diu. 5, 8, 10.

4. Sunt qui aestiment, hoc uerbum 'umbracula' Virgilio auctore compositum, cum Varro . . . dixerit . . . et Cicero in quinto de legibus: 'Visne igitur, quoniam sol paululum a meridie iam deuehens uidetur nequedum satis ab his nouellis arboribus³ omnis hic locus opacatur, descendamus⁴ ad Lirim eaque, quae restant, in illis alnorum umbraculis persequamur? — Macrob. Sat. 6, 4, 8.

5. Magnum Cicero audaxque consilium suscepisse Graeciam dicit, quod Cupidinum et Amorum simulacra in gymnasiis consecrasset. adulatus est uidelicet Attico et irrisit hominem familiarem. Non enim illud magnum aut omnino consilium dicendum fuit, sed impudicorum hominum perdita et deplorata nequitia, qui liberos suos, quos erudire ad honesta deberent, prostituerunt libidini iuuentutis: a quibus flagitiorum deos, et in illis potissimum locis, ubi nuda corpora cor-

¹) in his, ut idem recte iudicat, quae ante c. 8. interciderunt spectabantque ad legem illam sociis parcunt (8, 8, 9) interpretandum. ²) quarto, ut puto, libro, in quo de iudiciis poenisque disse-ruisse uidetur. Certe Lactantius ea affert, ubi de legibus poenis-que agit non necessariis, si omnes veri dei legem sequerentur. E-i-dem libro haec Augustini (de civ. dei 21, 11) assignanda forent, si omnino id quod affert, ex libris de legibus petatum esse certo constaret. Octo genera poenarum in legibus esse scribit Tullius: damnum, uincula, uerbera, talionem, ignominiam, exsilium, mortem, seruitutem. ³) Earum mentio facta esse uidetur disputaturo iam de liberorum educatione. ⁴) Ex Vahleni qj. descendatur Macrob.

ruptorum luminibus patent, et in illa coli aetate uoluerunt, quae simplex et improuida prius irretiri et in laqueos potest cadere, quam cauere. Quid mirum, si ab hac gente uniuersa flagitia manarunt, apud quam ipsa uitia religiosa sunt, eaque non modo non uitantur, uerum etiam coluntur? Et ideo huic sententiae tanquam Graecos prudentia uinceret, adiecit: 'uir-tutes enim oportere, non uitia consecrari'. — Lactant. instit. diu. 1, 20, 14 ... 16.

De iure ciuili in artem redigendo.

1. 'Nec uero scientia iuris maioribus suis Q. Aelius Tubero defuit; doctrina etiam superfuit.' — Gell. 1, 22. §. 7.

2. 'Aliquo eccellente ac nobile uiro.' — Charis. inst. gr. l. p. 111. ed. Putsch. p. 138. ed. Keil.

*L. CINCIUS

[19]

(Ciceronis fere aequalis).¹

De fastis.

1. Cincius in eo libro, quem de fastis reliquit, ait, imperite quosdam opinari, Aprilem mensem antiquos a Venere dixisse, cum nullus dies festus nullumque sacrificium insigne Veneri per hunc mensem a maioribus institutus sit, sed ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla ut ceterorum coelestium laus celebretur. — Macrobian. Sat. 1, 12. §. 12.

2. *Κίγκιος δὲ ὁ Πρωμαῖος σοφιστῆς φησὶ, τὴν Ἀφροδίτην ἐξ ἀφοῦ τεχθῆναι οἶονεῖ ἐκ τοῦ χιονώδους ἀέρος καὶ τῆς ψυχρᾶς οὐσίας τὸ ἔαρ ἀποτεχθῆναι.* — Io. Laur. Lyd. de mens. 4, 44.

Cincius autem sophista Romanus Venerem ex spuma natam dicit, velut ex aëre nivoso et frigida essentia ver procreatum.

3. Cincius (Maium sc.) mensem nominatum putat a Maia, quam Vulcani dicit uxorem, argumentoque utitur, quod flamen Vulcanalis Kalendis Maiis huic deae rem diuinam facit. — Macrobian. Sat. 1, 12. §. 18.

¹) Probe distinguendus a L. Cincio Alimento annalium scriptore, qui praetor fuit a. u. 544. Cf. Mart. Hertz. de L. Cinciis. Berol. 1842. quem fere sequor.

4. Iunius ut Cincius arbitratur, quod Iunonius apud Latinos ante uocitatus diuque apud Aricinos Praenestinosque hac appellatione in fastos relatus sit. — Macrob. ib. §. 30.

5. Κίγκιος ἐν τῷ περὶ τῶν ἑορτῶν λέγει, τὸν Νοέμβριον παρὰ τοῖς παλαιοῖς Μερκηδίνον ὀνομασθῆναι ὥσανεὶ μισθοφόρον. ἐν αὐτῷ γὰρ τοῖς κτήτορσιν οἱ μισθωτοὶ τὰς προσόδους εἰσέφερον τοῦ παρελθόντος κύκλου ἐτέρων καρπῶν αὐθις ἐπερχομένων. Νοέμβριος [20] δὲ ὕστερον ὀνομάσθη ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ· ἔννατος γὰρ ἐκ τοῦ Μαρτίου. — Io. Laur. Lyd. de mens. 4, 92.

Cincius in libro de fastis¹ ait, Novembrem apud veteres Mercedonium nominatum fuisse, velut mercedesferentem; illo enim mense dominis conductores pensiones inferbant praeteriti spatii temporis, aliis fructibus rursus provenientes. November autem postea nominatus est a numero; nonus enim a Martio.

De comitiis.

6. Patricios Cincius ait in libro de comitiis eos appellari solitos, qui nunc ingenui uocentur. — Fest. v. Patricios p. 241.

De consulum potestate.

7. Praetor ad portam salutatur is, qui in prouinciam pro praetore aut pro consule exit: cuius rei morem ait fuisse Cincius in libro de consulum potestate talem: Albanos rerum positos usque ad Tullum regem. Alba deinde diruta usque ad P. Decium Murem cos. populos ad caput Ferentinae, quod est sub monte Albano, consulere solitos et imperium communi consilio administrare. itaque quo anno Romanos imperatores² ad exercitum mittere oporteret iussu nominis Latini, complures nostros in Capitolio a sole oriente auspiciis operam dare solitos. ubi aues addixissent, militem illum, qui a communi Latio missus esset, illum, quem aues addixerant, praetorem salutare solitum, qui eam prouinciam optineret praetoris nomine. — Fest. v. Praetor p. 241.

¹) *proprie: 'de festis': sed Lydus ita de fastis librum intellexisse videtur.* ²) *Lege imperatorem.*

De officio iurisconsulti.

8. 'Nuncupata pecunia est', ut ait Cincius in l. II. de officio iurisconsulti, 'nomine concepta,¹ nominibus propriis pronuntiata. "cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto" id est, uti nominarit locutusue erit, ita ius esto. uota nuncupata dicuntur, quae consules, praetores, cum in prouinciam proficiscuntur, faciunt; ea in tabulas praesentibus multis referuntur.' at Santra etc. — Fest. v. Nuncupata p. 173.

9. ²Sunt, qui et inferiores dici putant colonias, quae sunt deductae Alba Longa in Priscos Latinos, quas Tarquinius rex subegerit secundum mare non longe infra Romam in ciuitatibus Latinorum; eosque sanatis appellatos, quod eos rex praeter opinionem breui pacauisset sanauissetque ac cum iis pacisci potuisset nomine a re dato, ut ait Cincius l. II. de officio iurisconsulti. — Fest. v. Sanates p. 321.

10. Subici aries dicitur, qui pro occiso datur, quod fit, ut ait Cincius in libro . . . de officio iurisconsulti, exemplo Atheniensium, apud quos expiandi gratia aries inigitur ab eo, qui inuitus scelus admisit, poenae pendendae loco. — Fest. v. Aries³ p. 347.

Mystagogicon.

11. Trientem tertium pondo coronam auream dedisse se Ioui donum, scripsit T. Quinctius dict(ator), quom per nouem dies totidem urbes et decimam Praeneste cepisset. id significare ait Cincius in Mystagogicon l. II. duas libras pondo et trientem. — Fest. v. Trientem p. 363.

De re militari.

12. Cincius in libro tertio de re militari facialem populi Romani bellum indicentem hostibus telumque in agrum eorum iacentem his uerbis uti scripsit: 'QVOD POPVLVS HERMVN-

¹) Scripsi Zeitschr. f. gesch. RW. XII. p. 293. Cf. 'Recht d. Nexum' p. 24. nomina certa Cod. nominata, certa Ursin. cj. ²) Restitui fere 'Recht d. Nexum' p. 253. ³) Cf. infra M. Antistium Labeonem 5. et lib. meum 'Serv. Tull.' p. 275. Osenbrüggen über das Parricid. p. 18.

DVLVS HOMINESQVE POPVLI HERMVNDVLI ADVERSVS POPVLVM ROMANVM BELLVM FECERE DELIQVERVNTQVE, QVODQVE POPVLVS ROMANVS CVM POPVLO HERMVNDVLO HOMINIBVSQVE HERMVNDVLIS BELLVM IVSSIT, OB EAM REM EGO POPVLVSQVE ROMANVS POPVLO HERMVNDVLO HOMINIBVSQVE HERMVNDVLIS BELLVM (IN)DICO FACIOQVE'. — Gell. 16, 4 §. 1.

13. Item in libro eiusdem Cincii de re militari quinto ita scriptum est: 'Quum delectus antiquitus fieret et milites scriberentur, iusiurandum eos tribunus militaris adigebat in uerba haec:¹ "C. LAELII C. FILII CONSVLIS, L. CORNELII P. FILII [22] CONSVLIS IN EXERCITV DECEMQVE MILIA PASSVVM PROPE FVRTVM NON FACIES DOLO MALO (NEQVE) SOLVS NEQVE CVM PLVRIBVS PLVRIS NVMMI ARGENTEI IN DIES SINGVLOS; EXTRAQVE HASTAM, HASTILE, 'LORVM,² PABVLVM, VTREM, FOLLEM, FACVLAM SI QUID IBI INVENERIS SVSTVLERISVE, QVOD TVVM NON ERIT, QVOD PLVRIS NVMMI ARGENTEI ERIT, VTI TV AD C. LAELIVM C. FILIVM CONSVLEM LVOIVMVE CORNELIVM P. FILIVM CONSVLEM, SIVE QVEM AD VTER EORVM IVSSERIT, 'PERFERES³ AVT PROFITEBERE IN TRIDVO PROXIMO, 'QVVM QVID⁴ INVENERIS SVSTVLERISVE, SINE DOLO MALO, AVT DOMINO SVO, CVIVM ID CENSEBIS ESSE, REDDES, VTI QVOD 'RECTE⁵ FACTVM ESSE VOLES". Militibus autem scriptis dies praefinibatur, quo die adessent et citanti consuli responderent; deinde concipiebatur iusiurandum, ut adessent, his additis exceptionibus: "NISI HARVNCE QVAE CAUSA ERIT: FVNVS FAMILIARE FERIAEVE DENICALE,⁶ QVAE NON EIVS REI CAUSA IN EVM DIEM COLLATAE SINT, QVO IS EO DIE MINVS IBI ESSET, MORBVS SONTIOVS, AVSPICIVMVE, QVOD SINE PIACVLO PRAETERIRE NON LICEAT, SACRIFICIVMVE ANNIVERSARIVM, QVOD RECTE FIERI

¹) Quae sequuntur in Cdd.: mag. uerba ut glossema omisi. Postea neque supplavi. ²) Correxī; pom (pro rom, ante quod lo propter antecedens -le videtur excidisse) Cdd. pomum ed. Hertz. Sunt omnes res, quibus militi militiae gratia opus esse possit, quocirca recte intra triduum non reddat. ³) proferes edd. ⁴) quicquid edd. ⁵) rectum edd. ⁶) In honorem mortui celebrandae, quas in eos dies conferre ius erat, ubi neque heredis privatae neque publicae feriae erant. Cic. de leg. 2, 22.

NON POSSIT, NISI IPSVS EO DIE IBI SIT, VIS HOSTISVE, STATVS CONDUCTVSVE DIES CVM HOSTE. SI CUI EORVM HARVNCE QVAE CAUSA ERIT, TVM SE POSTRIDIE QVAM PER EAS CAVSAS LICEBIT, EO DIE VENTVRVM 'ADITVRVMQVE'¹ EVM, QVI EVM PAGVM, VICVM OPPIDVMVE DELEGERIT'. — Gell. 16, 4. §§. 2—4.

14. Item in eodem libro uerba haec sunt: 'Miles quum die, qui praedictus erat, aberat neque excusatus erat, infrequens 'censebatur'². — Gell. 16, 4. §. 5.

15. Item in libro sexto hoc scriptum est: 'Alae dictae^[23] exercitus equitum ordines, quod circum legiones dextra sinistrae tanquam alae in auium corporibus locabantur. In legione sunt centuriae sexaginta, manipuli triginta, cohortes decem'. — Gell. 16, 4. §. 6.

De uerbis priscis.³

16. Scenam genus *fuisse ferri* manifestum est; sed utrum securis an dolabra sit, ambigitur. 'quamquam⁴ Cincius in libro de uerbis priscis dolabram ait esse pontificiam. — Fest. v. Scenam p. 330.

17. Peremere Cincius in lib. de uerbis priscis ait significare idem, quod prohibere. — Fest. v. Peremere p. 214.

18. Recondit refecerit, ut condere urbem facere, aedificare, ut Cincius testatur in libro de uerbis priscis. — Fest. v. Recondit (Reconductae) p. 277.

19. Cincius de uerbis priscis sic ait: 'Quemadmodum omnis fere materia 'nondum formata⁵ rudis appellatur, sicut uestimentum rude non perpolitum, sic aes infectum 'rudus. quia⁶ apud aedem Apollinis aes infectum iacuit, 'id ad rudus⁷ appel-

¹) *Ex Guelf. scripsi adiuturumque edd.* ²) *Scripsi; dabatur edd., ubi cens- ob antecedens freq-uens excidisse videtur. Cf. Paul. ex Festo v. Censionem facere. Censio hastaria. p. 54. item Plaut. Truc. 2, 1. v. 19. unde apparet, militem ob infrequentiam hastas dare censum, nisi daret, ignominiose missum esse.* ³) *In his fragmentis, quae non a Festo laudantur, minus certum est, ea ex hoc libro petita esse.* ⁴) *Scripsi; quam Cd. et post inter libro et de uerbis quod in eo additur: qui est ei ex v. quam huc translata et tanquam nota explicata factum esse puto.* ⁵) *Scripsi; non deformata (pro nond. formata) Cd. edd.* ⁶) *rudusculum edd. rudusculū Cd. De rudusculo hic non quaerit Festus.* ⁷) *id adrudus edd. Fortasse: aedem ad rudus.*

labant; *et adhuc*¹ in aestimatione censoria aes infectum rudus appellatur. rudiarii ab eodem dicuntur, quod saga noua poliunt'.² — Fest. v. Rodus p. 265.

20. Tuditantes, tundentes *negotium i. e. agentes* significare ait Cincius *de uerbis priscis*.³ — Fest. v. Tuditantes p. 352.

21. Gentilis dicitur et ex eodem genere ortus et is, qui simili nomine appellatur; ut ait Cincius: 'Gentiles mihi sunt, qui meo nomine appellantur'. — Paul. ep. Fest. v. Gentilis p. 94.

[24] 22. *Natio in eadem terra hominum genus natum. Cincius genus hominum, qui non aliunde uenerunt, sed ibi nati sunt, significari ait, idemque nationem ait non tantum uniuersim de omnibus sed etiam de singularibus hominibus se iunctim dici solere.* — Fest. v. Natio p. 166.

23. Naccae appellantur uulgo fullones, ut ait Curiatius, quod nauci non sint, id quod est nullius pretii. idem sentit et Cincius. — Fest. v. Naccae p. 166.

24. Naucum ait Ateius philologus poni pro nugis. Cincius, 'cutim oleae nucis, quae intus sit'.⁴ — Fest. v. Nauci p. 166.

25. Nuptias dictas Aelius et Cincius, quia flammeo caput nubentis obuoluatur, quod antiqui obnubere uocarint: ob quam causam legem quoque 'Praenestinam'⁵ iubere caput eius obnubere, qui parentem necauisset, quod est obuoluere. — Fest. v. Nuptias p. 170.

26. *Noualem agrum Cincius eum esse, ubi terra sine cultura ad nouam sementem sit relicta.* — Fest. v. Noualem agrum p. 174.

27. Obstitutum Cloatius et Aelius Stilo esse aiunt uiolatum attactumque de caelo. Cincius, quom qui deo deaeue obstituerit, id est, qui uiderit, quod uideri nefas esset. — Fest. v. Obstitutum p. 193.

28. *Praecedanea porca producta syllaba secunda pronuntianda est; quod enim, ut ait L. Cincius, antequam no-*

¹) *Supplevi.* ²) *Postrema verba fortasse novum Festi lemma sunt.* ³) *Ex Hertzii cj.* ⁴) *Correxi; quod in oleae nucis quod intus sit Cd. edd.* ⁵) *Ex Bergkii cj. parenstam Cd. An: peruetustam.*

uam frugem secant, familiae purgandae causa Cereri caeditur, praecidaneae dicitur. — Fest. v. Praecidaneae p. 218.¹

29. Refriua faba dicitur, ut ait Cincius, 'quom ea, quae² ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii causa, quasi 'reuocantur³ fruges, ut domum 'lata messe uirtute (*sint eadem*) ad⁴ rem diuinam faciendam. — Fest. v. Refriuap. 277.

30. Salias uirgines Cincius ait esse conductitias, quae ad Salios adhibeantur apicibus paludatas, quas Aelius Stilo scripsit^[25] sacrificium facere in regia cum pontifice paludatas cum apicibus in modum Saliorum. — Fest. v. Salias p. 329.

31. Sinistrae aues sinistrumque siue sinistimum auspicium i. quod sinat fieri. Varro l. V. epistolicarum quaestionum ait: 'A deorum sede cum in meridiem spectes, (*quod*) ad sinistram sunt partes mundi exorientes, ad dexteram occidentes, factum arbitror, ut sinistra meliora auspicia quam dextera esse existimentur'. Idem fere sentiunt Sinnius Capito et Cincius. — Fest. v. Sinistrae p. 339.

32. Vindiciae de quo uero Cincius sic ait: 'Vindiciae 'olim⁵ dicebantur illae, quae ex fundo sumptae in ius adlatae erant'. — Fest. v. Vindiciae p. 376.

33. . . Alii, ut Cincius, dicunt delubrum esse locum ante templum, ubi aqua currit, a diluendo. — Serv. ad Aen. 4, 56.

34. Cincius et Cassius aiunt, ab Euandro Faunum deum appellatum, ideoque aedes sacras faunas primo appellatas, postea fana dicta et ex eo, qui futura praecinerent, fanaticos dici. — Serv. ad Georg. 1, 10.

35. . . Cincius numina peregrina nouitate ex ipsa (sc. Nouensiles) appellata pronunciat: nam solere Romanos religiones urbium superatarum partim priuatim per familias spargere, partim publice consecrare: ac ne aliquis deorum multitudine aut ignorantia praeteriretur, breuitatis et compendii causa uno pariter nomine cunctos Nouensiles inuocari. — Arnob. adv. gent. 3, 38. cf. c. 39.⁶

¹) *Mülleri supplementa paullum mutavi. Cf. Gell. 4, 6.* ²) quoque quae *Cd. edd.* ³) reuocant *Cd. edd.* ⁴) *Paullo audacius correxī locum desperatum; datantes tenuitico ad Cd. Cf. Müller p. 402.* ⁵) *Fortasse: gleue (glebae). Nam etiam Cincii tempore ita dicebantur. An postea ex -ur illae faciendum uirgulae?* ⁶) *Paucula fragmenta aut mere grammatica aut incerta omisi, de quibus vid. Hertz. l. c. p. 58 seq.*

SERVIUS SVLPICIUS RVFVS

(cos. a. u. 704. obiit 711).

De dotibus.

1. Seruius quoque Sulpicius in libro, quem composuit de dotibus, tum primum cautiones rei uxoriae necessarias esse [26] uisas scripsit, cum Spurius Caruilius, cui Ruga cognomentum fuit, uir nobilis, diuortium cum uxore fecit, quia liberi ex ea corporis uitio non gignerentur, anno urbis conditae quingentesimo uicesimo tertio M. Atilio P. Valerio coss. Atque is Caruilius traditur uxorem, quam dimisit, egregie dilexisse carissimamque morum eius gratia habuisse, sed iurisiurandi religionem animo atque amoris praeuertisse, quod iurare a censoribus coactus erat, uxorem se liberum quaerendum gratia habiturum. — Gell. 4, 3. §. 2.

2. Sponsalia in ea parte Italiae, quae Latium appellatur, hoc more atque iure solita fieri, scripsit Seruius Sulpicius in libro, quem (in)scripsit de dotibus: 'Qui uxorem', inquit, 'ducturus erat, ab eo, unde duceunda erat, stipulabatur, eam in matrimonium (*datum iri; qui daturus erat, id eidem spondebat. item qui uxorem daturus erat, ab eo, cui eam daturus erat, stipulabatur, eam in matrimonium*) ductum iri,¹ qui ducturus erat, id eidem¹ spondebat. Is contractus stipulationum sponsonumque dicebatur sponsalia. item² quae promissa erat, sponsa appellabatur, qui sponderat ducturum, sponsus. Sed si post eas stipulationis uxor non dabatur aut non ducebatur, qui stipulabatur,³ ex sponsu agebat. Iudices cognoscebant.⁴ Iudex, quamobrem data acceptaue non esset uxor, quaerebat. Si nihil iustae causae uidebatur, litem pecunia aestimabat, quantique interfuerat, eam uxorem 'dari aut accipi,⁵ eum, qui sponderat, 'ei, qui stipulatus erat,⁶ con-

¹) Ex Momseni cj. (*Symb. Bethm. Hollw. obl. p. 98*). ²) *Scripsi*. tunc *Cdd.* tum *edd.* ³) *Malim* stipulatus erat ⁴) *Non, ut Romae in causis pecuniariam condemnationem non admittentibus, ipsi magistratus, veluti si quis filium familias ex i. Qu. suum vindicabat, sive is, qui noxae datus erat, pecunia soluta ut manumitteretur, petebatur. Collat. 2, 3.* ⁵) *Scripsi*; accipi aut dari *Cdd. edd.* ⁶) *Scripsi Zeitschr. f. gesch. RW. X. p. 319. Omisso v. ei cetera uncis incl. Hertz.*

dempnabat'. Hoc ius sponsaliorum observatum dicit Servius ad id tempus, quo ciuitas uniuerso Latio lege Iulia data est. Haec eadem Neratius scripsit in libro, quem de nuptiis composuit. — Gell. 4, 4.

De sacris detestandis.

3. Seruius Sulpicius iureconsultus, uir aetatis suae doctissimus, in libro de sacris detestandis secundo qua ratione adductus 'testamentum' uerbum esse duplex scripserit, non reperiō. Nam compositum esse dixit a mentis contestatione. — Gell. 7 (6), 12. §§. 1. 2.

Reprehensorum Scaeuolae capitum.

4. Praeterea de penu etc. — Cf. supra S. Aelius Catus 1. et Q. Mucius Scaevola 1.

Ex incertis libris.

[27]

5. In quo (sc. uerbo postliminii) Seruius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum, nisi 'post', et 'liminium' illud productionem esse uerbi uult, ut in 'finitimo, legitimo, aeditimo' non plus 'inesset'¹ 'timum', quam in 'meditullio' 'tullium'. — Cic. Top. 8. §. 36.

6. 'Pedem struit' in XII. significat fugit, ut ait Seruius Sulpicius. — Fest. v. Pedem p. 210.

7. At Ser. Sulpicius *nomine etiam* singulariter formato uindiciam esse ait '*dictam*',² qua de re controuersia est, ab eo, quod uindicatur. '*inde*'² et in XII.: 'si uindiciam falsam tulit, si uelit is,³ *qui uicit, praetor*³ arbitros tres dato; eorum arbitrio '*reus*'⁴ fructus duplione damnum decidito'. — Fest. v. Vindiciae p. 376.

8. Ser. Sulpicius Rufus et Opilius *Aurelius ita existimant* dici inferioris superiorisque loci socios, ut Tiburtes *supra Romam aliosque, qui cum populo Tiburti coniurauerant in agro Tiburti idemque in foedus et alios quos-*

¹) inesse edd. ²) Supplevi. Alii aliter. ³) Ex Wetzelli *cj. omiseram 'qui uicit'* ed. 1. 2. Cf. Gai. 4, 163. ⁴) Ex Mülleri *cj. 'rei'* ed. 1. 2.

*dam inferiorisque loci populos receperant.*¹ *Hinc in XII. : 'Nexi mancipique cum p. R. idem forti sanatique supra infraque ius esto'.² id est bonorum et in fidem receptorum. — Fest. v. Sanates p. 321.*

9. *Noxia*, ut Ser. Sulpicius Rufus ait, 'in XII.³ *damnum significat*, apud poetas autem et oratores ponitur pro culpa. — Fest. v. Noxia p. 174.

10. 'Sarcito' in XII. Ser. Sulpicius ait significare *damnum soluito, praestato*. — Fest. v. Sarcito p. 322.

11. *Orba* apud poetas *significatur priuata aliqua persona cara*: apud oratores, *quae patrem amisit; item mater*, ut Ser. Sulpicius ait, *quae liberos, quasi oculos, orba est in tabulis censoriis dicta.*⁵ — Fest. v. Orba p. 182.

12. *Posticam lineam in agris diuidendis* Ser. Sulpicius appellauit *ab exoriente sole ad occasum spectantem*. — Fest. v. Posticam p. 233.

[28] 13. Quod in agris quotquotannis rursum facienda eadem, ut rursus capias fructus, appellata *rura*. 'Diuidit in illo', Seruius scribit Sulpicius, 'plebei rura largitura adorea'.⁶ — Varro de L. L. 5, 4. §. 40.

14. Seruius Sulpicius⁷ religionem esse dictam tradidit, quae propter sanctitatem aliquam remota ac seposita a nobis sit, quasi a relinquendo dicta, ut a carendo caerimonia. — Macro. Sat. 3, 3. §. 8.

15. *Mancipatus et adoptatus*, ut patris sui heres esse *desinit, ita eius, qui adoptet, tam heres est, quam ex eo natus. Set et arrogatus, qui in potestate aliena non est, ar-*

¹) Quaedam in Müllerianis supplementis emendavi. ²) Paullo aliter supplevi lib. 'Recht des Nexum' p. 255. Rursus alia commentus est Em. Hoffmann das Gesetz über d. Forcten u. Sanaten. Vindob. 1866. ³) Addidi. ⁴) Accessit ed. 3. ⁵) Ita paullo rectius videor mihi restituere. Cf. Liv. 3, 3. et lib. meum de Serv. Tull. p. 371. Censorios libros Seruium tractasse, apparet ex Gell. 2, 10. aut matrem (matr. Cd.) ut Ser. S. a. q. l. q. oculos edd. Caeterum nunc mallet 'quae liberos amisit paruulos' (quippe adultiores magis pater videbatur amisisse), nisi Paulli epitome obstare videretur. ⁶) Emendavi locum et Servio vindicavi in lib. 'd. Iguv. Taf.' p. 437. ⁷) Nisi potius Masurius Sabinus, cui haec tribuit Gell. 4, 9. §. 8. Et rectius ibi religiosi, non religionis haec traditur definitio. Ceterum extabat Seruii Sulpicii commentatio, quamobrem mensa linquenda non est', Plin. H. N. 28, 2. §. 26.

*rogatoris filius et suus heres ut patris naturalis. Haec ait Ser. Sulpicius in ea oratione, quam habuit contra Messallam pro Aufidia.*¹ — Fest v. Mancipatus (Mancipatione) p. 153.

16. Silii causam te docui. Is postea fuit apud me. Quum ei dicerem, tibi uideri sponsionem illam nos sine periculo facere posse: ni bonorum Turpiliae possessionem Q. Caepio praetor ex edicto suo mihi dederit, negare aiebat Seruium, tabulas testamenti esse eas, quas instituisset is, qui factionem testamenti non habuerit: hoc idem Offilium dicere.² — Cic. ad div. (Trebatium) 7, 21.

17. Eum uero, cui dens deesset, Seruius redhiberi posse, respondit. — Gell. 4, 2. §. 12.

C. AELIVS GALLVS

[29]

(eiusdem fere aetatis).³

De uerborum, quae ad ius ciuile pertinent, significatione.

1. 'Postliminio'⁴ receptum Gallus Aelius in libro primo significationum, quae ad ius pertinent, ait esse eum, qui liber ex qua ciuitate in aliam ciuitatem abierat, in eandem ciuitatem redit eo iure, quod constitutum est de postliminiis. Item qui seruus a nobis in hostium potestatem peruenit, postea ad nos redit in eius potestatem, cuius antea fuit, iure postliminii. Equi et muli et nauis eadem ratio est 'postliminio' receptis iis,⁵ quae serui. Quae genera rerum ab hostibus ad nos postliminio redeunt, eadem genera rerum a nobis ad hostis redire

¹) Totum locum paullo aliter supplēvi ac Müllerus ceterique.

²) De causa Siliana cf. lib. meum 'Studien d. R. R.' p. 1. — Servii epistolam consolatoriam, quae legitur inter Cic. ep. ad. div. 4, 5., omittimus. — Servilius quis sit in hoc loco (Fest. v. Municeps p. 142): At Servilius aiebat initio fuisse, qui ea conditione ciues Ro. fuissent, ut semper remp. separatim a populo Ro. haberent, Cumanos, Acerranos, Atellanos, qui aequae ciues Ro. erant et in legione merebant, sed dignitates non capiebant, non constat. Alius videtur P. Servilius augur, cuius meminit Fest. v. Stellam p. 351. Sunt, qui corrigant Serui filius.

³) Cf. C. Guil. Heimbach C. Aelii Galli Icti de verb. q. ad ius civ. pert. signif. fragmenta Lips. 1823. C. Lachmann in Zeitschr. f. gesch. RW. XI. p. 116. ⁴) postliminium Cd. hic et infr. ⁵) postliminium receptum is Cd.

possunt. cum populis liberis 'set non foederatis¹ et cum re-
gibus postliminium nobis est ita, uti cum hostibus. quae na-
tiones in' . . . ditione² nostra sunt, cum his (*postliminium non*
est). — Fest. v. Postliminio p. 218.

2. Gallus Aelius libro II. significationum uerborum, quae
ad ius pertinent, ait: 'Reus est, qui cum altero litem conte-
statam habet, siue is egit, siue cum eo actum est. Reus stipu-
lando³ est idem, qui stipulator dicitur, quippe suo nomine ab
altero quid stipulatus est, non is, qui alteri adstipulatus est.
Reus promittendo est, qui suo nomine alteri quid promisit,
(*non*) qui pro altero quid promisit'. — Fest. v. Reus p. 273.

3. Saltum Gallus Aelius I. II. significationum, quae ad ius
pertinent, ita definit: 'Saltus est, ubi siluae et pastiones sunt,
quarum causa casae quoque: si qua particula in eo saltu pa-
storum aut custodum causa aratur, ea res non peremit nomen
[30] saltui, non magis quam fundi, qui est in agro culto et eius
causa habet aedificium, si qua particula in eo habet siluam'.
— Fest. v. Saltum p. 302.

4. Torrens significat etiam fluuium, subitis imbri-
bus concitatum, qui alioqui siccitatibus exarescit, cuius aquam
ipsam, quae fluit, flumen recte dici ait Aelius Gallus I. II.
'(*significationum*)',⁴ quae ad ius pertinent; ceterum uolgi con-
suetudine iam dici flumen et perennem fluuium et torrentem.
— Fest. v. Torrens p. 352.

5. C. Aelius Gallus in libro de significatione uerborum,
quae ad ius ciuile pertinent, secundo uestibulum esse dicit non
in ipsis aedibus neque partem aedium, sed locum ante ianuam
domus uacuum, per quem a uia aditus accessusque ad aedis
est, cum dextra sinistraque ianuam tecta '(*sunt*)', quae⁵ sunt
ulae iuncta, atque ipsa ianua procul a uia est, area uacanti
intersita. — Gell. 16, 5. §. 3. Cf. Macrobr. Sat. 6, 8. §. 16.

6. C. Aelius⁶: 'Impubes libripeus esse non potest neque

¹) *Scripti*; et cumfoederatis *Cd.* et non foederatis *cj. E. F. Hase*
'*d. ius postlim.*' p. 39. Cf. *L.* 5. §. 2. *L.* 7 pr. §. 1. *L.* 19 pr. *D. de*
capt. et postlim. (49, 15). ²) opinione *Cd.* Fortasse: *of* (officio, fide)
dicionem. [*ditione, arbitrato amicitia h*]ospicioe nostro *cj. Hase l. c.*
p. 40. ³) *Nolo hic et infra mutare Cd. scripturam; postea geneti-*
vum usurpabant. ⁴) *Supplevi.* ⁵) *Scripti*; tecta quae *Cdd.* tectaque
ed. Hertz. ⁶) *Dubito nunc, num recte hic intellegatur Aelius Gallus,*

antestari'. — Priscian. 8, 16. p. 892 ed. Putsch. p. 382 ed. Hertz.

7. 'Municeps est', ut ait Aelius Gallus, 'qui in municipio liber natus est. Item qui ex alio genere hominum munus functus est. Item qui in municipio ex seruitute se liberauit a municepe. Item municipes erant, qui ex aliis ciuitatibus Romam uenissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem'. — Fest. v. Municeps p. 142.

8. 'Necessarii sunt', ut Gallus Aelius ait, 'qui aut cognati aut affines sunt, in quos necessaria officia conferuntur praeter ceteros'. — Fest. v. Necessarii p. 162.

9. 'Nexum est', ait Gallus Aelius, 'quodcunque per aes et libram geritur, idque necti dicitur, quo in genere sunt haec: testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio. — Fest. v. Nexum p. 165.

10. Perfugam Gallus Aelius ait, qui liber aut seruus,^[31] 'hostis aut sui¹ uoluntate ad hostes transierit. Qui idem dicitur transfuga: quanquam sunt, qui credant, perfugam esse non tam, qui alios fugiat, quam qui ob spem commodorum ad quempiam perfugiat. — Fest. v. Perfugam p. 214.

11. . . . at alterum (sc. petrarum genus) manu factum, ut docet Aelius Gallus: 'petra est, qui locus dextra ac sinistra fornicem expletur usque ad libramentum summi fornicis'. — Fest. v. Petrarum p. 206.

12. 'Possessio est', ut definit Gallus Aelius, 'usus quidam agri aut aedificii, non ipse fundus aut ager. non enim possessio est *in* rebus, quae tangi possunt, *nec* qui dicit se possidere, is suam rem potest dicere. itaque in legitimis actionibus nemo ex iure Quiritium possessionem suam uocare audet, sed ad interdictum uenit, ut praetor utatur his uerbis: VTI NVNC POSSIDETIS EVM FVNDVM, Q(VO) D(E) A(GITVR), QVOD NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO POSSIDETIS,

quem nunquam nisi addito Galli cognomine laudari video: et variant Cdd.; meliores: melius, unde M. Hertzius nuper de M. Livio Druso tr. pl. cogitauit; cuius vix quicquam ad Prisciani aetatem pervenerit. ¹) Scripsi; possis tamen etiam tentare: seruus haut hostis, sua, ut captus ex iisdem hostibus, qui postliminio ad eos redierit, perfuga dici nequeat. aut hostis sui Cd. sua (deletis prioribus vocibus) cj. Müller.

ITA POSSIDEATIS: ADVERSUS EA VIM FIERI VETO'¹ — Fest. v. Possessio p. 233.

13. 'Reciperatio est', ut ait Gallus Aelius, 'cum inter populum et reges nationesque et ciuitates peregrinas lex conuenit, quomodo per recipitatores reddantur res reciperenturque, resque priuatas inter se persequantur'. — Fest. v. Reciperatio p. 274.

14. Relegati dicuntur proprie, quibus ignominiae aut poenae causa necesse est ab urbe Roma alioque quo loco abesse lege senatusue consulto aut edicto magistratus, ut etiam Gallus Aelius indicat. — Fest. v. Relegati p. 278.

15. (*Religiosum ait*) esse Gallus Aelius, quod homini ita facere non liceat, ut si id faciat, contra deorum uoluntatem uideatur facere. quo in genere sunt haec: in aedem Bonae Deae uirum introire; aduersus auspicia legem ad populum ferre; die nefasto apud praetorem lege agere. Inter sacrum autem et sanctum et religiosum differentias bellissime refert: sacrum [32] aedificium consecratum deo; sanctum murum, qui sit circum oppidum; religiosum sepulcrum, ubi mortuus sepultus aut humatus sit, constare ait. sed ut pro ratione quadam et temporibus eadem uideri possint: siquidem quod sacrum est, idem lege aut instituto maiorum sanctum esse 'putandum, (*ut*)² uiolari id sine poena non possit. idem religiosum quoque esse, quoniam sit aliquid, quod ibi homini facere non liceat, quod si faciat, aduersus deorum uoluntatem uideatur facere. similiter de muro et sepulcro debere obseruari, ut eadem et sacra et sancta et religiosa fiant, sed eo modo, quo supra expositum est, cum de sacro diximus. — Fest. v. Religiosus p. 278. Cf. v. Sanctum p. 317.

16. Remancipatam Gallus Aelius esse ait, quae mancipata sit ab eo, cui in manum conuenerit. — Fest. v. Remancipatam p. 277.

17. Itaque Gallus Aelius ait: 'Inter legem et rogationem hoc interest: rogatio est genus legis; quae lex, non continuo ea rogatio est; (*quae rogatio est*)',³ non potest non esse

¹) De scriptura et de sensu loci cf. lib. meum 'über d. Stelle d. Varro v. d. Licin.' p. 93 seq. ²) putant Cd. putat ut cf. Müller.
³) Edd. 1. 2. tantum 'rogatio' suppleveram.

lex, si modo iustis comitiis rogata est'. — Fest. v. Rogatio p. 266.

18. Gallus Aelius ait, sacrum esse, (*quod*) quocunque modo atque instituto civitatis consecratum sit, siue aedis, siue ara, siue signum, siue locus, siue pecunia, siue quid aliud, quod diis dedicatum atque consecratum sit. 'quom¹ autem priuati suae religionis causa aliquid earum rerum deo dedicent, id pontifices Romanos non existimare sacrum. at si qua sacra priuata suscepta sunt, quae ex instituto pontificum stato die aut certo loco facienda sint, ea sacra appellari tanquam 'sacrificia';² ille locus, ubi ea sacra priuata facienda sunt, uix uidetur sacer esse. — Fest. v. Sacer mons p. 319.

19. Senatus decretum a consulto Aelius Gallus sic distinguit, ut id dicat particulam quandam esse senatusconsulti, ut cum provincia alicui decernitur, quod tamen ipsum senatusconsulti est. — Fest. v. Senatus decretum p. 339.

20. 'Sepulcrum est', ut ait Gallus Aelius, 'locus, in quo mortuus sepultus est, quod antiqui *bustum* appellabant. isque [ss] cippis aut aliqua alia re mortui causa designatus est, intra quos *fines* sepultura est facta'. — Fest. v. Sepulcrum p. 339.

21. 'Sobrinus est', ut ait Gallus Aelius, 'patris mei consobrini filius, et matris meae consobrinae filius. femina iisdem de causis appellat fratrem et fratrem patrualem et consobrinum et proprius 'sobrino et sobrinum'.³ iidem gradus in sobrina quoque sunt'. — Fest. v. Sobrinus p. 297.

22. . . quam (sc. stirpem) Gallus Aelius sic definit: 'Stirps est gentis *propagatio*, ut qui a quoque est *prognatus*'. — Fest. v. Stirps p. 313.

23. Aelius Gallus de uerbis ad ius ciuile pertinentibus uallos tegulas grandes, quae supra collicias infimae ponuntur, appellat. — Serv. ad Virgil. Georg. 1, 264.⁴

¹) quod Cd. edd. ²) sacrificium Cd. edd. Fortasse leg.: sacrificia; at et antea et pro at. ³) consobrino et sobrina Cd. edd. consobrino iam correxit Augustinus. ⁴) Quae praeterea ab antiquis scriptoribus referuntur Aelii sententiae, aut certo Stilonis grammatici sunt, aut incertum an Galli.

P. ALFENVS VARVS

(eiusdem aetatis).

Digestorum.

1. Alfenus iureconsultus, Seruii Sulpicii discipulus rerumque antiquarum non incuriosus, in libro digestorum tricesimo et quarto, coniectaneorum autem secundo 'In foedere', inquit, 'quod inter populum Romanum et Carthaginienses factumst, scriptum inuenitur, ut Carthaginienses quotannis populo Romano darent certum pondus argenti puri puti, quaesitumque est, quid esset purum putum? Respondi', inquit, 'ego, putum esse ualde purum, sicut nouum nouicium dicimus et proprium propicium, augere atque intendere uolentes noui et proprii significationem'. — Gell. 7 (6), 5. §. 1.

P. AVFIDIUS NAMVSA

(eiusdem aetatis).

1. P. Aufidius: 'Si quis alio uocitatur nomine tum, cum [34]lis¹ contestatur, atque olim uocitabatur'. — Priscian. 8, 4. §. 18. p. 793. ed. Putsch. p. 384. ed. Hertz.

Q. AELIVS TVBERO

(eiusdem aetatis).²

1. (Ateius Capito) Tuberonem dicere ait, nullum senatusconsultum fieri posse non discessione facta, quia in omnibus senatusconsultis, etiam in iis, quae per relationem fierent, discessio esset necessaria. — Gell. 14, 7. §. 13. Cf. infra Ateium Capitonem 3. 4.

2. (?) Aelium quoque Tuberonem libro ad C. Oppium scripto 'occecurrerit' scripsisse, Probus adnotauit, et haec eius uerba apposit: 'Si generalis species occurrerit'.³ — Gell. 7, 9. §. 11.

¹) Cf. *Zeitschr. f. gesch. RW.* X. p. 339. ²) *Ex 'praeceptis Aelii Tuberonis super officio iudicis', quae Gell. 14, 2. §. 20. laudat, nihil superest.* ³) *Incertum est, Tuberonis iurisconsulti an historici haec sint. De variis Tuberonibus vid. Kraus. fragm. vet. hist. Rom. p. 321 — 28.*

C. TREBATIVS TESTA

(eiusdem aetatis).

De religionibus.

1. 'Sacrum est', ut Trebatus libro primo de religionibus refert, 'quicquid est, quod deorum habetur'. — Trebatus profanum id proprie dici ait, quod ex religioso uel sacro in hominum usum proprietatemque conuersum est. — Macrob. Sat. 3, 3. §. 2.

2. Trebatus in libro primo religionum ait, nundinis magistratum posse manumittere iudiciaque addicere. — Macrob. Sat. 1, 16. §. 28.

3. Cum enim Trebatus libro primo de religionibus doceat, hostiarum genera esse duo,¹ unum, in quo uoluntas dei per exta disquiritur, alterum, in quo sola anima deo sacratur, unde etiam haruspices animales has hostias uocant, utrumque hostiarum genus in carmine suo Vergilius ostendit. — Macrob. [35] Sat. 3, 5. §. 1.

4. Nam in libro de religionibus secundo: 'sacellum est', inquit, 'locus paruus deo sacratus cum ara'. Deinde addit uerba haec: 'Sacellum ex duobus uerbis arbitror compositum, sacri et cellae, quasi sacra cella'. — Gell. 7 (6), 12. §. 5.

5. . . . secundum Trebatium, qui de religionibus libro septimo ait: 'Luci (si) qui sunt in agris, qui 'quondam bello² capti sunt, hos lucos eadem ceremonia moreque 'coinqui³ haberique oportet, ut ceteros lucos, qui in antiquo agro sunt'. — Serv. ad Aen. 11, 316.

6. Hoc loco non alienum uidetur de conditione eorum hominum referre, quos leges sacros esse certis diis iubent: quia non ignoro, quibusdam mirum uideri, quod cum cetera sacra uiolari nefas sit, hominem sacrum ius fuerit occidi. Cuius rei causa haec est. Veteres nullum animal sacrum in finibus suis esse patiebantur, sed abigebant ad fines deorum, quibus sacrum esset: animas uero sacratorum hominum, quos Graeci *ζωάνας* uocant, dis debitas aestimabant. Quemadmodum igitur quod

¹) Cf. Marquardt *Röm. Alt.* IV. p. 366. Hartmann *Ordo iudic.* p. 53. ²) *Scripsi*; concilio (*pro* quond. bello, *opinor*) *edd.* Antea post *lu-ci* *supplevi* si. ³) *conquiri edd.*

sacrum ad deos ipsos mitti non poterat, a se tamen dimittere non dubitabant, sic animas, quas sacras in coelum mitti posse arbitrati sunt uiduas corpore, quam primum illo ire uoluerunt. Disputat de hoc more etiam Trebatius religionum libro nono, cuius exemplum, ne sim prolixus, omisi. — Macrob. Sat. 3, 7. §§. 5—8.

7. 'Sanctum est', ut idem Trebatius libro decimo¹ religionum refert, 'interdum idem, quod sacrum, idemque, quod religiosum; interdum aliud, hoc est, nec sacrum nec religiosum est'. — Macrob. Sat. 3, 3. §. 5.

8. (Compita) 'ut Trebatius² placet, locus ex pluribus partibus in se uel in easdem partes ex se 'uias atque itinera'³ dirigens, siue is cum ara, siue sine ara, siue sub tecto, siue sub [36] diuo sit, ubi pagani agrestes buccina conuocati solent certa inire concilia. Hinc et Lares compitalicii et feriae compitaliciae. — Philargyr. ad Verg. Georg. 2, 381.

9. MACTVS HOC VINO INFERIO ESTO. 'Inferio', inquit Trebatius, 'uerbum ea causa est additum eaque ratione proferitur, ne uinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud, quod effunditur, promptum est, esse sacrum incipiat et ex usibus eripiat humanis. Addito ergo hoc uerbo solum erit, quod inferetur, sacrum, nec religione obligabitur ceterum'. — Arnob. adv. gent. 7, 31.

Ex libris de iure ciuili uel aliunde.

10. De sterili autem muliere, si natiua sterilitate sit, Trebatium contra Labeonem respondisse dicunt. Nam cum redhiberi eam Labeo quasi minus sanam putasset, negasse aiunt Trebatium, ex edicto a(gi) posse, si ea mulier a principio genitali sterilitate esset. At si ualitudo eius offendisset exque ea uitium factum esset, ut concipere foetus non posset, tum sanam non uideri et esse in causa redhibitionis. — Gell. 4, 2. §§. 9. 10.

¹) Sed teste Porphyryone ad Horat. Sat. 2, 1. init. 'Trebatius aliquot libros de iure civili composuit et de religionibus novem'

²) Ex Osanni cj. ad Pompon. de orig. iur. p. 90. ut relatio edd. Fue. rit locus ex libro II. ³) Scripsi; uia atque itinere edd.

A. CASCELLIVS

(eiusdem aetatis).

1. Cascellius iurisconsultus urbanitatis mirae libertatisque habebatur; praecipue tamen is iocus eius innotuit: Lapidatus a populo Vatinius, cum gladiatorium munus ederet, obtinuerat, ut aediles edicerent, ne quis in arenam nisi pomum misisse uellet. forte his diebus Cascellius consultus a quodam, an nux pinea pomum esset, respondit: 'Si in Vatinium missurus es, pomum est'.¹ — Macrob. Sat. 2, 6. §. 1.

2. Mercatori deinde, quemadmodum cum socio nauim diuideret, interroganti respondisse traditur; 'Nauim si diuidis, nec tu nec socius habebis'. — Macrob. ib. §. 2.²

*L. IVLIVS CAESAR

(cos. a. u. 690).³

[37]

Auspicioꝝum.

1. Iulius Caesar sexto decimo auspicioꝝum libro negat, nundinis contionem aduocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. — Macrob. Sat. 1, 16. §. 29.

2. Caesar in auguralibus: 'Si sincera pecus erat'. — Priscian. 6, 16. §. 86. p. 719 Putsch. p. 270 Hertz.

3. L. Caesar: 'Certaque res augurantur' οἰωνοσκοποῦνται. — Priscian. 8, 4. §. 15. p. 791 Putsch. p. 380 Hertz.

4. Maiorem consulem L. Caesar putat dici⁴ uel eum, penes quem fasces sint, uel eum, qui prior factus sit; praetorem autem maiorem urbauum, minores ceteros. — Fest. v. Maiorem p. 161.

¹) Cf. Cic. in Vatin. 15. — L. 205. D. d. verb. sign. (50, 16). Plin. 15, 9 et 22. ²) Elegantius Quintil. I. O. 6, 3. §. 87. 'Cascellio, qui consultori dicenti: Nauim diuidere uolo. 'Perdes', inquit'. Ceterum Cascellius haec faceta responsa libro benedictorum inseruisse uideri potest. Cf. L. 2. §. 45. D. de orig. iur. (1, 3). ³) Hic cum idem fuisse videatur, qui auctore Macrob. Sat. 2, 9. Lentulum flaminem Martialem inaugurauit (cf. Drumann Gesch. Roms II. p. 552. III. p. 123), non dubito, quin ei hi augurales libri tribuendi sint. C. Caesari dictatori tribui non posse, etiam uidit Nipperdey in ed. Caesaris p. 785. ⁴) Puta in auguriis. Fest. v. Remisso exercitu p. 290. infra in M. Antist. Labeone 18.

*M. VALERIVS MESSALLA CORVINVS

(eiusdem aetatis).

De auspiciis.

1. Super hac re meis uerbis nil opus fuit, quoniam liber M. Messallae auguris de auspiciis primus, cum haec scriberemus, forte adfuit. Propterea ex eo libro uerba ipsius Messallae subscripsimus: 'Patriciorum auspicia in duas sunt diuisa potestates. Maxima sunt consulum, praetorum, censorum. Neque tamen eorum omnium inter se eadem aut eiusdem potestatis, ideo quod collegae non sunt censores consulum aut praetorum, praetores consulum sunt. Ideo neque consules aut praetores censoribus neque censores consulibus aut praetoribus turbant aut retinent auspicia;¹ at censores inter se, rursus [38] praetores consulesque inter se et utiunt et obtinent. Praetor etsi collega consulis est, neque praetorem neque consulem iure rogare potest, ut quidem nos a superioribus accepimus ante haec tempora seruatum esse² et ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, 'quia³ imperium minus praetor, maius habet consul, et a minore imperio maius aut maioris collega rogari⁴ iure non potest'.⁵ nos his temporibus praetore praetores creante ueterum auctoritatem sumus secuti neque his comitiis in auspicio fuimus. Censores aequae⁶ non eodem rogantur auspicio atque consules et praetores. Reliquorum magistratuum minora sunt auspicia. Ideo illi minores, hi maiores magistratus appellantur. Minoribus creatis magistratibus tributis comitiis magistratus, ius eius⁷ curiata datur lege; maiores centuriatis comitiis fiunt'. — Gell. 13, 15. §. 4. Cf. Fest. v. Minora itemque maiora auspicia p. 157.

¹) *Contraria aut eadem auspicia accipiendo.* ²) *Sic nunc ex cj. ed. 3. scripsi. accepimus aut ante haec tempora seruatum est Cdd. edd. etiam meae 1. 2.* ³) *Fortasse excidit 'inquit'.* ⁴) *Meum errorem (ed. 2.) corrigendo nunc ad veram codd. scripturam et Hertzi ed. recessi, nisi quod pro maiore collega, quod durius videbatur, meam et iam P. Merulae cj. maioris collega retinui.* ⁵) *Ed. 1. hic nondum finiveram periodum coeptam tunc a v. quia.* ⁶) *Intellige: ut eadem auspicia non habent.* ⁷) *sed iustius codd. edd. sed ius eius scripseram libro meo 'Serv. Tull.' p. 407. edd. 1. 2. sed ex antecedente litera enatum videtur. Cf. Cic. de legib. 3, 4. qui coeret, populus creato, eique ius coerandi dato.*

2. Idem Messalla in eodem libro de minoribus magistratibus ita scripsit: 'Consul ab omnibus magistratibus et comitiatum et contionem auocare potest. Praetor et comitiatum et contionem usquequaque auocare potest, nisi a consule. Minores magistratus nusquam nec comitiatum nec contionem auocare possunt. Ea re qui eorum primus uocat ad comitiatum, is recte agit, quia bifariam cum populo agi non potest. Nec auocare aliis alii possunt, si (*sic*) contionem¹ habere uolunt, uti ne cum populo agant, quamuis multi magistratus simul contionem habere possunt'. — Gell. 13, 16 (c. 15 extr.).

3. Huius rei (sc. Auentini montis intra effatos urbis fines non inclusi) Messalla aliquot causas uideri scripsit; sed praeter eas omnis ipse unam probat, quod in eo monte Remus urbis condendae gratia auspicauerit auesque inritas habuerit superatusque in auspicio a Romulo sit. 'Idcirco', inquit, 'omnes, qui [39] pomerium protulerunt, montem istum excluserunt, quasi auibus obscenis ominosum'. — Gell. 13, 14. §. 5. 6.

4. 'Bene sponsis beneque uolueris' in precatione augurali Messalla augur ait significare spoponderis, uolueris. — Fest. v. Bene sponsis p. 351.

5. 'Serpula serpserit' ait idem Messalla, serpens inrepserit. — Fest. v. Serpula p. 351.

6. 'Solino' idem ait esse consulo. — Fest. v. Solino p. 351.

7. 'Suad ted' ait esse sic te. — Fest. v. Suad. p. 351.

8. Vernisera Messalla auguria.² — Paul. ep. Fest. v. Vernisera p. 379.

9. Marspedis siue sine r littera maspedis in precatione solitaurilium quid significet, ne Messalla quidem augur in explanatione auguriorum reperire se potuisse ait. — Fest. v. Marspedis p. 161.

10. Quod Iulius Modestus affirmat, Messalla augure consulente pontifices, an nundinarum Romanarum nonarumque dies feriis tenerentur, respondisse eos, nundinas sibi ferias non uideri.³ — Macro. Sat. 1, 16. §. 28.

¹) *Scripsi*; alius alii posset, si contionem *edd.* ²) *Fuerint auguria, quae uerno tempore extremo capiebantur.* ³) *Messalla hoc reuonsum libris suis inseruisse uidetur.*

11. *Pecunia*, quae erogatur in *spectacula*,¹ ideo
 [40] *est 'lucaris dicta*,² *quod in luco dabatur*. Idem tamen in
 eodem libro *lucar aes*, *quod ex lucis capiatur*, dici existimat,
cuius opinionis est et Valerius Messalla in explanatione au-
guriorum.³ — Fest. v. *Pecunia* p. 253.

12. ὁθεν ὁ Μεσσαλας Unde Messalla eum esse aeon-
 τοῦτον (sc. Ἰανόν) εἶναι τὸν nem arbitratur; etenim quin-
 αἰῶνα νομίζει. καὶ γὰρ ἐπὶ to huius mensis die ferias
 τῆς πέμπτης τοῦ μηνὸς τού- Aeonis celebrabant veteres.⁴
 του ἑορτὴν αἰῶνος ἐπετέλουν
 οἱ πάλοι. — Io. Laur. Lyd.
 de mens. 4, 1.

*L. CORNELIVS BALBUS

(pontifex eiusdem aetatis).⁵

Ἑξηγητικῶν.

1. Et Cornelius Balbus ἐξηγητικῶν libro octavo decimo
 ait apud aram maximam observatum ne lectisternium fiat. —
 Macrob. Sat. 3, 6. §. 16.

¹) Excidit h. l. auctoris nomen, cuius sententia refertur, ut
 puta: Opilio auctore. ²) Scripsi; lucari edicta Cd. edd. ³) Totum
 locum aliter atque editur, Paulum vv. Lucaris pecunia et Lucar p.
 119. secutus, restitui. Nunc uero Schöllium leg. XII tab. rel. p. 85.
 secutus 'auguriorum' scripsi pro 'XII tab.' et ad hunc Messallam
 rettuli. Idem Sch. quod suspicatur p. 97., ex eodem libro glossas
 sumptas esse Festi p. 161. v. Minorum pontificum et Maximum prae-
 torem plane incertum est. ⁴) Edd. 1. 2. Messallae etiam quae ex
 Valerii cuiusdam explanatione XII tab. et de dictis involute libro
 apud Fest. v. Sanates p. 321. et v. Tuguria p. 355. exstant, adscri-
 pseram, quanquam eiusdem non videri monens. Nunc ea ne Valerii
 quidem Messallae esse, docuit Schöll. l. c. p. 37. Cum vero nec ad
 Valerium Ictum spectare videantur, ad quem Cic. ad fam. 1, ult.
 coll. 3, 1 extr. scripsit, sed ad Q. illum Valerium Soranum gramma-
 ticum et antiquitatum scrutatorem, de quo vid. Meyer ad Cic. Brut.
 46., nunc haec loca omittenda esse arbitratus sum. ⁵) Cf. Vellei. 2,
 51. Eckhel I. p. 21. Drumann Gesch. Roms II. p. 609. Ἑξηγητικά
 sunt indigitamenta.

*VERANIVS

(incertae sed huius fere aetatis).

Auspiciorum.

1. 'Referri diem predictam, id est anteferri, religiosum est', ut ait Veranius in eo, qui est auspiciorum de comitiis, idque exemplo comprobatur L. Iulii et P. Licinii censorum, qui id fecerint sine ullo decreto augurum, et ob id lustrum parum felix fuerit. — Fest. v. Referri p. 289.

2. Veranius ait, non utique ex lecto, sed ex cubili (sc. surgere eum silentio, qui auspicaturus sit), nec rursus se in lectum recipere necesse esse. — Fest. v. Silentio p. 348.

3. 'Paludati in libris auguralibus significat', ut ait Vera-^[41]nius, 'armati, ornati'. omnia enim militaria ornamenta paludamenta dici. — Fest. v. Paludati p. 253.

Quaestionum pontificalium.

4. Veranius enim in pontificalibus quaestionibus docet, eximias dictas hostias, quae ad sacrificium destinatae eximuntur e grege, uel quod eximia specie quasi offerenda numinibus eligantur. — Macrobius. Sat. 3, 5. §. 6.

5. Ait enim Veranius de uerbis pontificalibus:¹ 'Felices arbores putantur esse quercus, aesculus, ilex, suberies, fagus, corylus, sorbus, ficus alba, pirus, malus, uitis, prunus, cornus, lotus'. — Macrobius. Sat. 3, 20. §. 2.

6. . . . sicut Veranius ex primo libro Pictoris etc. — Vid. supra Num. Fabium Pictorem 2.

7. 'Praesentanea porca dicitur', ut ait Veranius, 'quae familiae purgandae causa Cereri immolatur, quod pars quaedam eius sacrificii fit in conspectu mortui eius, cuius funus instituitur'. — Fest. v. Praesentanea p. 250.

8. Prodiguae hostiae uocantur, ut ait Veranius, quae consumuntur, unde homines quoque luxuriosi prodigi. — Fest. v. Prodiguae p. 250.

9. Offendices ait esse Titius nodos, quibus apex retineatur. At Veranius coriola existimat, quae sint in loris apicis,

¹) Puta libro aliquo quaestionum pontificalium ita inscripto. Cf. num. 12.

quibus apex retineatur et remittatur, quae ab offendendo dicantur. nam quom ad mentum peruentum sit, offendit mentum. — Fest. v. Offendices p. 205.

10. Oletum stercus humanum. Veranius: 'Sacerdotula in sacrario Martiali fecit oletum'. — Paul. ep. Fest. p. 203.

11. 'Muries' est, quemadmodum Veranius docet, 'ea, quae fit ex sali sordido, in pila pisato et in ollam fictilem coniecto ibique operto gypsatoque et in furno percocto, cui virgines Vestales serra ferrea secto et in seriam coniecto, quae est intus in aede Vestae in penu exteriori, aquam iugem uel [42] quamlibet, praeterquam quae per fistulas uenit, addunt atque ea demum in sacrificiis utuntur'. — Fest. v. Muries p. 158.

12. Sed Veranius Pontificalium eo libro, quem fecit de supplicationibus, ita ait: 'Pinariis, qui nouissimi comeso prandio uenissent, cum iam manus pransores lauarent, praecepisse Herculem, ne quid postea ipsi aut progenies ipsorum ex decima gustarent sacrandi sibi, sed ministrandi tantummodo causa, non ad epulas conuenirent'. — Macrobian. Sat. 3, 6. §. 14.

*GRANIUS FLACCUS LICINIANUS

(eiusdem aetatis).²

De indigitamentis.

1. Eundem esse Genium et Larem, multi ueteres memoriae prodiderunt, in quibus etiam Granius Flaccus in libro,

¹) Cf. supra Num. Fabium Pictorem 8. ²) Qui duos statuunt Granios, Flaccum alterum, alterum Licinianum, nulla id idonea ratione facere videntur. Quamobrem nunc et nomen Granii auxi et fr. 2. ei adscripsi. Quaedam etiam eorum ex hoc Granio videntur petita, quae Arnob. 6, 7. compluribus praeter Granium auctoribus laudatis de Oli historia refert, a cuius capite invento Capitolium dictum esse fabulabantur. — Ceterum in hoc finem facere placuit eorum, qui libera republica scripserunt. Ex quibus si quosdam omisi, quos quis desiderauerit, id ea maxime de causa factum est, quod quae eorum reciperem, incertus haesitabam. In his praeprimis numerandus est M. Terentius Varro, doctissimus Romanorum, qui multis quidem partibus etiam ius diuinum humanumque illustravit, sed tamen magis polyhistorum quam iurisperitum agens, de quo vid. Bernhardt Röm. Lit. ed. 4. p. 858. Idem cadit in P. Nigidium Figulum, cuius de studiis et operibus egregie scripsit M. Hertz Berol. 1845. Praeterea etiam M. Fulvium Nobiliorem et qui eum insecuti sunt, tantum

quem ad Caesarem de indigitamentis scriptum reliquit. — Censorin. 3. §. 2.

2. Causam uero huius uarietatis apud Granium Licinianum^[48] libro secundo diligens lector inueniet. Ait enim, nundinas Iouis ferias esse, siquidem flaminica omnibus nundinis in regia Ioui arietem soleat immolare: sed lege Hortensia effectum, ut fastae essent, uti rustici, qui nundiuandi causa in urbem ueniabant, lites componerent; nefasto enim die praetori fari non licebat. — Macrob. Sat. 1, 16. §. 30.

3. Item Boeotii Parnasum montem Apollini sacratum esse memorantes, simul tamen in eodem et oraculum Delphicum et speluncas Bacchicas uni deo consecratas colunt. unde et Apollini et Libero patri in eodem monte res diuina celebratur. Quod cum et Varro et Granius Flaccus affirmant, etiam Euripides his docet etc. — Macrob. Sat. 1, 18. §. 4.

4. Aristoteles, ut Granius memorat, uir ingenio praepotens atque in doctrina praecipuus, Mineruam esse Lunam probabilibus argumentis explicat et litterata auctoritate demonstrat. — Arnob. 3, 31.

5. Nouensiles Piso deos esse credit nouem in Sabinis apud Trebiam constitutos. Hos Granius Musas putat, consensum accommodans Aelio. — Arnob. 3, 38.

fastorum scriptores, Tarquinius Priscum aliosque de disciplina Etrusca scriptores (Bernhardy l. c. p. 858. L. Jan. ad Macrob. p. 664.) *item grammaticos, quanquam ex his quidam hoc aevo vel paullo post velut Aelius Stilo, Santra, Verrius Flaccus, Cloatius Verus, alii etiam XII tabulis aliisque iurisprudentiae fontibus insignem operam dederunt. Nec C. Bassus (Gavius ille, ut puto) de diis* (Lyd. de mens. 4, 2), *Lepidus (orator? Cic. Brut. 26. §. 96) de sacerdotibus* (Lyd. de mag. 1, 17), *Titius de feriis* (Macrob. Sat. 1, 16. cf. 3, 2. alius est C. Titius ib. 2, 12) *aliisque ad religiones spectantibus* (Fest. v. Offendices. Rica p. 205. 253), *ne Fulgentianos quosdam commemorem* (Bernhardy l. c. p. 350. 368), *quo consilio scripserint, constat. Nicostrati, ceterum item incerti scriptoris inferioris aetatis, de senatu habendo quod exstat insigne fragm. apud Fest. v. Senacula p. 347. hic saltem adscribam: Senacula tria fuisse Romae, in quibus senatus haberi solitus sit, memoriae prodidit Nicostratus in libro, qui inscribitur de senatu habendo. unum, ubi nunc est aedis Concordiae inter Capitolium et forum, in quo solebant magistratus d(um)t(axat) cum senioribus deliberare. alterum ad portam Capenam, tertium citra Bellonae, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, senatus dabatur.*

6. Sed et deos conserenteis pari more ac dissimulatione taceamus, quos cum ceteris scribit Flaccus in humani penis similitudinem uersos obruisse se cineri, qui sub ollula fuerat factus extorum: quem cum Tanaquil dimoueret Etruriae disciplinarum perita, surrexisse se deos et neruis obduruisse diuinis. Corniculanae inde imperauisse captiuae, ut intelligeret, qui sibi res¹ uellent: Ocrisiam prudentissimam foeminam diuinos inseruisse genitali: explicuisse motus certos. Tunc sancta [44] et feruentia numina uim uomuisse Lucilii ac regem Seruium natum esse Romanum. — Arnob. 5, 18.

7. Granius quidem ait (sc. ricas et rículas) esse muliebre cingulum capitis, quo pro uitta Flaminica redimiatur. — Fest. v. Ricae p. 277.

8. (?) 'Flaccus² scribit, Numam Pompilium, cum sacra Romanis conderet, uoto impetrasse, ut omnes dii falsum iuramentum uindicarent. — Gramm. inc. gloss. ad Aen. 12, 234. ex Barth. advers. 33, 13.

De iure Papiriano.

9. In Papiriano enim iure euidenter relatum est, arae uicem praestare posse mensam dicatam: 'Ut in templo', inquit, 'Iunonis Populoniae augusta mensa est. namque in fanis alia uasorum sunt et sacrae supellectilis; alia ornamentorum. quae uasorum sunt, instrumenti instar habent, quibus sacrificia conficiuntur. quarum rerum principem locum obtinet mensa, in qua epulae libationesque et stipes reponuntur. ornamenta uero sunt clypei, coronae et huiuscemodi donaria. neque enim donaria dedicantur eo tempore, quo delubra sacrantur; at uero mensa arulaeque eodem die, quo aedes ipsae, dedicari solent. unde mensa hoc ritu dedicata in templo arae usum et religionem obtinet puluinaris'. — Macrob. Sat. 3, 11. §. 5.

¹) *Videtur legendum quid sibi rei.* ²) *Elaus edd. correxit Iusti; sed et ita incertum est, an Granius hoc in indigitamentis dixerit. Verrium Flaccum, de quo Dirksen cogitauit, nolim intelligere. De his, quae ex eius scriptis supersunt, cf. Müller ad Fest. Praef. p. XIII seq.*

M. ANTISTIVS LABEO

(vixit sub Augusto).

De iure pontificio.

1. 'Proculiunt' promittunt ait significare Antistius de iure pontificali l. VIII. — Fest. v. Proculiunt p. 253.

2. 'Spurcum uinum est, quod sacris adhiberi non licet', ut ait Labeo Antistius l. X. commentarii iuris pontificii, 'cui aqua admixta est, defrutumue aut igne tactum est, mustumue, [45] antequam deferuescat'. — Fest. v. Spurcum p. 348.

3. 'Prox bona uox, 'uel ut quidam, proba significare¹ uidetur', ut ait Labeo de iure pontificio l. XI. — Fest. v. Prox p. 253.

4. Sistere fana cum in urbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere. quam(*quam*)² Antistius Labeo ait in commentario XV. iuris pontificii, fana sistere esse lectisternia certis locis et diis habere. — Fest. v. Sistere p. 351.

5. ³Subigere arietem in eodem libro Antistius esse ait dare arietem, qui pro se agatur, caedatur. — Fest. v. Subigere p. 351.

6. Labeo sexagesimo et octauo libro⁴ intulit, nisi Neptuno, Apollini et Marti taurum non immolari. — Macrob. Sat. 3, 10. §. 4.

Ex iisdem libris, ut videtur.⁵

7. *P(r)osimerium* esse ait Antistius Labeo in 1... *iuris pontificalis pomerium*, id est *locum pro muro, qui auspicio*

¹) *Scripti*; uelut quidam praesignificare *edd.* Cf. *Paul. v. prox.*

²) *Supplevi.* ³) Cf. *supra* L. Cincium 10. ⁴) *An iuris pontificii? an omnibus eius libris numeratis, quos quadringentos fuisse* L. 2. §. 47. *D. de orig. iur.* 1, 2. *testatur et in quibus etiam libri iuris pontificii sine dubio digesti erant?* (Cf. L. 2. §. 44. *ib.*) *Posterior malim existimare.* ⁵) *In his Labeonem nostrum etiam de diis egisse et per se verisimile est et constat ex fr. 15. 20. At etiam Cornelius quidam Labeo hoc argumentum theologia potius, ut videtur, ratione, compluribus libris executus erat, de quibus vid. Macrob. Sat. 1, 12. 16. 18. 3, 4. Et hic quidem hunc Labeonem addito Cornelii nomine ubique a nostro accurate discernit. Aliis vero item posterioribus saepius Labeo simpliciter laudatur sententiarum auctor, quae ple-*

olim quidem omnem urbem ambiebat praeter Auentinum, nunc etiam intra aedificia finitur; estque prosimerium quasi pro(x)murium.¹ — Fest. v. Prosimerium (Posimerium) p. 249.

[46] 8. Labeo in commentario iuris pontificii ait, nauteam rubidum quiddam esse, quo pontificum uestimenta colorant. — Fest. v. Nautea p. 166.

9. Oluatum Antistius Labeo ait esse mensurae genus. — Fest. v. Oluatum p. 205.

10. Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim, ait Fabius Pictor; quem locum putat Labeo dici, ubi fuerit Ficana² uia Ostiensi ad lapidem undecimum. — Fest. p. 250.

11. Secespitam esse Antistius Labeo ait cultrum ferreum, oblongum, manibrio eburneo, rotundo, solido, uincto ad capulum auro argentoque, fixum clauis aeneis, aere Cyprio, quo flamines, flaminicae, uirgines pontificesque ad sacrificia utuntur. — Fest. v. Secespitam p. 348.

12. 'Septem dies uel simpliciter septem calo', Antistius Labeo ait, proclamare magistratum publicum, si Nonae septimanae futurae sunt. — Fest. p. 348. ex Muell. cj. (?)

13. Scriptum lapidem esse ait et ita uocari Antistius Labeo, in agro Medullino, '(in quo³) diuinam rem 'facere(n)t.⁴ — Fest. v. Scriptum p. 348.

14. 'Septimontio', ut ait Antistius Labeo, 'hisce montibus feriae: Palatio, cui sacrificium quod fit, Palatuar dicitur; Veliae, cui item sacrificium; Fagutali, Suburae, Cermallo, Oppio 'Caelio⁵ monti, Cispio monti'. — Fest. v. Septimontio p. 348.

15. Penatis singulariter Labeo Antistius posse dici putat, quia pluraliter Penates dicantur, cum patiatur proportio etiam

raeque magis Cornelii quam Antistii rationi convenire videantur, videlicet Serv. ad Aen. 3, 168., Augustino de civ. dei 3, 11. (coll. 8, 13) 14. 3, 25. 9, 19. 22, 28., Fulgentio de pr. serm. 4., Lyd. de mens. 4, 1. 20. de ostent. 3.: quos locos idcirco indicasse satis erit. ¹) In multis ab Ursini et Mülleri supplementis deflexi. Cf. libr. meum Iguv. Taf. p. 100. ²) Itaque sacrificium ibi videtur ab Anco rege susceptum post Ficanam devictam. Cf. num. 13. ³) Supplevi (exciderat in q̄ post -ino). ⁴) faceret Cd. edd. Erat fortasse sacrum gentile gentis Hostiliae publice susceptum. Dionys. 3, 1. ⁵) Deleri vult Müller. Sed sedem tantum mutasse videtur; nam, cum sola Subura mons non sit, legendum puto Suburae in Caelio. Cf. Varr. de L. L. 5, 8. §. 46.

Penas dici, ut optimas, primas, Antias. — Fest. v. Penatis p. 253.

16. 'Popularia sacra sunt', ut ait Labeo, 'quae omnes ciues faciunt, nec certis familiis adtributa sunt: Fornacalia, Parilia, Laralia, porca praecidanea'. — Fest. v. Popularia p. 253.

17. Prop....sta¹ dolia ait dici Labeo, quia.... — Fest.[47] p. 253.

18. ... a quo prius secures habitae sunt, eum et in augure legendo priorem esse, ait Antistius Labeo, et in auspiciis quoque lege significari, cum a maiore iussus in auspiciando dicitur, ut ei augur in auspicio sit.² — Fest. v. Remisso p. 290.

19. Cliuiam quoque auem ab antiquis nominatam animaduerto ignorari; quidam clamatoriam dicunt, Labeo prohibitoriam. — Plin. H. N. 10, 14. sect. 37.

20. Διὰ τί τὸν τῆς Ὁρ-
τας ναὸν ἀνεωγμένον εἶχον
οἱ παλαιοὶ διαπαντός; πότε-
ρον, ὥς Ἀντίστιος Λαβεὼν
ιστόρηκε, τοῦ παρορμᾶν ὁρ-
τὰρι λεγομένου, τὴν οἶον
ἐγκελευομένην πρὸς τὰ καλὰ
καὶ παρορμᾶσαν θεὸν, Ὁρ-
ταν λεγομένην, ὥντο δεῖν
ὥς ἐνεργὸν αἰεὶ μηδέποτε
μέλλειν, μηδ' ἀποκεκλείσθαι,
μηδὲ ἐλιννύειν; — Plutarch.
Q. Rom. 46.

Cur Hortae templum semper
apertum antiqui habuerunt?
An quia, ut Antistius Labeo
tradidit, cum παρορμᾶν hor-
tari dicatur, inde tanquam
ad bona incitantem et hor-
tantem deam Hortam dictam
existimabant oportere ut
actuosam semper nunquam
haesitare neque clausam
esse neque otiosi?

21. Qui de uirgine capienda scripserunt, quorum diligentissime scripsit Labeo Antistius, minorem quam annos sex, maiorem quam annos decem natam negauerunt capi fas esse; item quae non sit patrima et matrima; item quae lingua debili sensuue aurium deminuta aliaue qua corporis labe insignita

1) An: prope adusta? ut haec pertinuerint ad fulminis expiationem. Cf. die Iguv. Tafeln p. 404. 2) Partim Mülleri supplementis usus reliqua nunc (ed. 3) paulum mutavi. Cf. Serv. ad. Aen. 3, 87. et supra L. Caesarem 4.

sit; item quae ipsa aut cuius pater emancipatus sit, etiamsi uiuo patre in aui potestate sit; item cuius parentes alter amboue seruitutem seruierunt aut in negotiis sordidis uersantur. Sed eam, cuius soror ad id sacerdotium lecta est, excusationem mereri aiunt; item cuius pater flamen aut augur aut quindecimuirum sacris faciundis aut septemuirum epulonum aut salius est. Sponsae quoque pontificis et tubicinis sacrorum filiae [48] uacatio a sacerdotio isto tribui solet.¹ — Gell. 1, 12. §§. 1—7.

22. In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo scriptum est, Labeonem scribere, calata comitia esse, quae pro collegio pontificum habentur aut regis aut flaminum inaugurandorum causa. Eorum autem alia esse curiata, alia centuriata. Curjata per lictorem curiatum calari, id est conuocari, centuriata per cornicinem. — Gell. 15, 27. §§. 1. 2.

Ad duodecim tabulas.

23. Labeo in libro de duodecim tabulis secundo acria et seuera iudicia de furtis habita esse apud ueteres scripsit, idque Brutum solitum dicere, et furti dampnatum esse, qui iumentum aliorum duxerat, quam quo utendum acceperat, item qui longius produxerat, quam in quem locum petierat. — Gell. 6 (7), 15. §. 1.

24. Praeterea in commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: 'Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato neque intestatae quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quaeritur'. — Gell. 1, 12. §. 18.

25. Itaque cum eam legem Labeo quoque uester in libris, quos ad duodecim tabulas conscripsit, non probaret, 'tum',² inquit, 'L. Veratius fuit egregie homo improbus atque immani uecordia. Is pro delectamento habebat, os hominis liberi manus suae palma uerberare. Eum seruus sequebatur, ferens crumenam plenam assium; ut quemque depalmauerat, numerari

¹) *Haec omnia Labeo ita dixisse uidetur, ut cuiusque sententiae antiquiores auctores afferret: unde Gellius eum solum a se inspectum omnium diligentissime de hac re scripsisse dixit.* ²) *Scripsi 'Gaius' p. 127. legem cum Labeo . . . postea omisso tum edd.*

statim secundum duodecim tabulas¹ quinque et uiginti asses iubebat. Propterea, inquit, 'praetores postea hanc abolescere et relinqui censuerunt iniuriisque aestumandis recuperatores se daturos edixerunt'. — Gell. 20, 1. §. 13.

Ad edictum praetoris.

[49]

26. Praeterea in libris quos ad praetoris edictum scripsit, multa posuit partim lepide atque argute reperta; sicuti hoc est, quod in quarto ad edictum libro scriptum legimus: 'Soror appellata est, quod quasi seorsum nascitur separaturque ab ea domo, in qua nata est, et in aliam familiam transgreditur'. — Gell. 13, 10. §. 3. et ex eo Non. 1, 258. p. 52.

Incertum, unde petita.

27. Caelius Sabinus in libro, quem de edicto aedilium curulium composuit, Labeonem² refert, quid esset morbus, hisce uerbis definisse: 'Morbus est habitus cuiusque³ corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriore. — Gell. 4, 2. §. 3.

28. Labeonem respondisse aiunt, redhiberi posse (sc. eunuchum) quasi morbosum; sues etiam feminae⁴ si steriles essent et uenum issent, ex edicto aedilium posse agi Labeonem scripsisse. De sterili autem muliere, si natiua sterilitate sit, Trebatium contra Labeonem respondisse dicunt. Nam cum redhiberi eam Labeo quasi minus sanam putasset, negasse aiunt Trebatium ex edicto a(gi) posse. — Gell. 4, 2. §§. 7—10.

29. Eum uero, cui dens deesset, Seruius redhiberi posse respondit, Labeo in causa esse redhibendi negauit; 'nam et magna', inquit, 'pars dente aliquo carent, neque eo magis plerique homines morbosus sunt, et absurdum admodum est dicere, non sanos nasci homines, quoniam cum infantibus non simul dentes gignuntur'. — Gell. 4, 2. §. 12.

30. 'Mortis causa stipulatio existimatur fieri', ut ait Antistivus Labeo,⁵ 'quae ita fit, ut morte promissoris confirmetur'. — Fest. v. Mortis causa p. 161.

¹) Ob sequens hanc malim tabularum legem. ²) Fr. 27—29 ex libris Labeonis ad edictum aedilium curulium scriptis videntur petita esse, quorum alias memoria non extat. ³) Malim quisque. ⁴) feminas edd. ⁵) Fortasse libris posterioribus. Cf. Gell. 13, 10. §. 2.

31. 'Potitus seruitute *ab antiquis dicebatur*, qui', ut ait¹ Labeo, 'seruitutem *seruit*, 'cuiusmodi dictiones'² proxim(a)e [50] Graeci moris sunt. eodem modo dicebatur ab antiquis *potitus hostium*'. — Fest. v. Potitus seruitute p. 250.

C. ATEIVS CAPITO

(Labeonis aequalis, qui tamen ei supervixit).

Coniectaneorum.

1. Cum librum VIII. Ateii Capitonis coniectaneorum legeremus, qui inscriptus est de iudiciis publicis, decretum tribunorum uisum est grauitatis antiquae plenum. Propterea id meminimus. Idque ob hanc causam et in hanc sententiam scriptum est: 'Aulus Hostilius Mancinus aedilis curulis fuit. Is Maniliae meretrici diem ad populum dixit eo, quod e tabulato eius noctu lapide ictus esset, uulnusque ex eo lapide ostendebat. Manilia ad tribunos plebi prouocauit. Apud eos dixit, commessatorem Mancinum ad aedes suas uenisse; eum sibi recipere non fuisse e re sua; sed cum ui irrumperet, lapidibus depulsum. Tribuni decreuerunt, aedilem ex eo loco iure deiectionem, quo eum uenire cum corollario non decuisset. Propterea ne cum populo aedilis ageret, intercesserunt'. — Gell. 4, 14. §§. 1—6.

2. Appi namque illius Caeci filia a ludis, quos spectauerat, exiens, turba undique confluentis fluctuantisque populi iactata est. Atque inde egressa cum se male habitam diceret: 'quid me nunc factum esset', inquit, 'quantoque artius pressiusque conflictata essem, si P. Claudius, frater meus, nauali proelio classem nauium cum ingenti ciuium numero non perdidisset? certe quidem maiore nunc copia populi oppressa intercidissem. Sed utinam', inquit, 'reuiuiscat frater aliamque classem in Siciliam ducat atque istam multitudinem perditum eat, quae me male nunc miseram conuexauit'. Ob haec mulieris uerba tam improba ac tam inuicilia C. Fundanius et Tiberius Sempronius aediles plebei multam dixerunt ei aeris grauis uiginti quinque milia. Id factum esse dicit Capito

¹) Fortasse libris posterioribus. Cf. Gell. 13, 10. §. 2. ²) tales consuetudines ed. Müll.

Ateius in commentario de iudiciis publicis bello Poenico primo, Fabio Licino et Otacilio Crasso consulibus. — Gell. 10, 6. §§. 2—4.

3. Sed quod ait (sc. Varro), senatusconsultum duobus modis fieri solere, aut conquisitis sententiis aut per discessio-^[51] nem, parum conuenire uidetur cum eo, quod Ateius Capito in coniectaneis scriptum reliquit. Nam in libro 'VIII.¹ Tuberonem dicere ait, nullum senatusconsultum fieri posse non discessione facta, quia in omnibus senatusconsultis, etiam in iis, quae per relationem fierent, discessio esset necessaria. idque ipse Capito uerum esse affirmat. — Gell. 14, 7. §§. 12. 13.

4. M. autem Varro in quarto epistularum quaestionum et Ateius Capito in coniectaneorum 'VIII.¹ ius esse praefecto (sc. urbi Latinarum causa relicto) senatum habendi dicunt; deque ea re adsensum esse Capito (Varro)nem Tuberoni contra sententiam Iunii refert: 'nam et tribunis', inquit, 'plebis senatus habendi ius erat, quamquam senatores non essent ante Atinium plebiscitum'. — Gell. 14, 8. §. 2.

5. Legi adeo nuper in Capitonis Ateii coniectaneis senatus decretum uetus C. Fannio et M. Valerio Messalla consulibus² factum, in quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est mutua inter sese dominia agitare, iurare apud consules uerbis conceptis, non amplius in singulas cenas sumptus esse facturos, quam centenos uice-nosque aeris praeter olus et far et uinum, neque uino alienigena, sed patriae usuros, neque argenti in conuiuio plus pondo quam libras centum inlaturos. — Gell. 2, 24. §. 2.

¹) (col) VIII *ed. Hertz*. CCLVIII (vel ducentesimo quinquagesimo nono) *edd. antiquiores*. Quod quominus retineamus, in sola quidem numeri magnitudine horum librorum nulla uidetur esse difficultas. Coniectaneorum enim eadem poterat esse significatio, ut Digestorum, in quae plerique alii libri, suis titulis insigniti, conicerentur, sicut et liber VIII. erat de publicis iudiciis (num. 1). Cf. num. 6. M. Antistii Labeonis. Et quantum scripserit Ateius Capito diversimodae doctrinae, etiam ex Plinii indicibus librorum existimare licet. Sed recte docuit Hertzius, CCL natum esse ex col (ut est in optimo libro ms.), quo quis significauerat, rectius fortasse collectaneorum dici libros (cf. Gai. 4, 15 fin.), nec collato num. 18. dubitandum, quin (quod Mercklinus uidit) hic VIII coniectaneorum liber proprie inscriptus fuerit de officio senatorio. ²) a. u. 592.

6. Esse etiam dicit Capito Ateius edictum, diuine Augusti an Tiberii Caesaris non satis commemorari, quo edicto per uarias sollemnitates a trecentis sestertiis adusque duo sestertia sum-
[52]ptus cenarum propagatus est, ut his saltem finibus luxuriae efferuescentis aestus coerceretur. — Gell. 2, 24. §. 15.

7. Nos autem in Capitonis Ateii conlectaneis inuenimus, siticines appellatos, qui apud sitos canere soliti essent, hoc est uita functos et sepultos, eosque habuisse proprium genus tubae, qua canerent, a ceterorum tubicinum differens. — Gell. 20, 2. §. 3. et ex eo Non. 1, 268. p. 54.

De pontificio iure.

8. Propterea uerba Ateii Capitonis ex quinto librorum, quos de pontificio iure composuit, scripsi: 'Tib. Coruncanio pontifici maximo feriae praecedant in atrum diem inauguratae sunt. Collegium decreuit, non habendum religioni, quin eo die feriae praecedant essent'. — Gell. 4, 6. §. 10.

9. 'Mundus', ut ait Capito Ateius in l. VII. pontificali, 'ter in anno patere solet diebus his: postridie Volcanalia et ante diem (III. Non. Oct. et ante diem)¹ VI. Id. Nou.: qui quid ita dicatur, sic refert Cato in commentariis iuris ciuilibus: "Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim eius est, ut ex his, qui intrauere, cognoscere potui, adsimilis illae": eius inferiorem partem ueluti consecratam dis manibus clausam omni tempore, nisi his diebus, qui supra scripti sunt, maiores *censuerunt habendam*, quos dies etiam religiosos iudicauerunt ea de causa, quod quo tempore ea, quae occultae et abditae religionis deorum Manium essent, ueluti in lucem quandam adducerentur et patefierent, nihil in eo tempore in rep. geri uoluerunt: itaque per eos dies non cum hoste manus conserebant, non exercitus scribebatur, non comitia habebantur, non aliud quicquam in rep. nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur'. — Fest. v. Mundus p. 157.

10. Si uolentibus uobis erit, inquit, in medium profero, quae de hac eadem causa apud Ateium Capitonem pontificii iuris inter primos peritum legisse memini: qui cum nefas esse

¹) *Supplementum suo loco restitui.*

sanciret, deorum formas insculpi annulis, eoque processit, ut et, cur in hoc digito uel in hac manu gestaretur annulus, non taceret. 'Veteres', inquit, 'non ornatus, sed signandi causa [58] annulum secum circumferebant. Unde nec plus quam unum habere licebat, nec cuiquam nisi libero. 'quod eos solos fides deceret,¹ quae signaculo continetur, ideo ius annulorum famuli non habebant. Imprimebatur autem sculptura materiae annuli, siue ex ferro siue ex auro foret; et gestabatur, ut quisque uellet, quacunque manu, quolibet digito. Postea', inquit, 'usus luxuriantis aetatis signaturas pretiosis gemmis coepit insculpere, et certatim haec omnis imitatio lacessiuuit, ut de augmento pretii, quo sculpendos lapides parassent, gloria-rentur. Hinc factum est, ut usus annulorum exemtus dexteræ, quae multum negotiorum gerit, in laeuam relegaretur, quae otiosior est, ne crebro motu et officio manus dextrae pretiosi lapides frangerentur. Electus autem', inquit, 'in ipsa laeua manu digitus minimo proximus quasi aptior ceteris, cui commendaretur annuli pretiositas. Nam pollex, qui nomen ab eo, quod pollet, accepit, nec in sinistra cessat, nec minus quam tota manus semper in officio est. unde apud Graecos ἀντίχειρ', inquit, 'uocatur, quasi manus altera. Pollici uero uicinus nudus et sine tuitione alterius appositi uidebatur; nam pollex ita inferior est, ut uix radicem eius excedat. Medium et minimum uitauerunt', inquit, 'ut ineptos, alterum magnitudine, breuitate alterum, et electus est, qui ab utroque clauditur et minus officii gerit et ideo seruando annulo magis accommodatus est'. Haec sunt, quae lectio pontificalis habet. — Macrobian. Sat. 7, 13. §. 11.

11. Praeterea Capito Atelus scriptum reliquit, neque eius legendam filiam (sc. virginem Vestalem), qui domicilium in Italia non haberet, et excusandam eius, qui liberos tres haberet. — Gell. 1, 12. §. 8.

12. Διὰ τί ὁ ἱερεὺς τοῦ Διὸς ἀποθανούσης αὐτῆς τῆς γυναικός, ἀπετίθετο τὴν ἀρ- *Cur flamen Dialis, uxore mortua, flaminio decedit? sic enim Ateius tradidit.*

¹) quos (pro p eos, ut puto) solos fides deceret (decerneret al. discerneret al.) ed. Ian.

χῆν, ὥς (Α)τῆιος ἱστόρη-
κεν;¹ — Plutarch. Qu. Rom. 50.

13. ²Hinc et Ateius Capito annum a circuitu temporis putat dictum, quia ueteres 'an' pro 'circum' ponere consuerunt, ut Cato in originibus: 'Arator an terminum' id est circa terminum', et 'ambire' dicitur pro circumire. — Macrob. Sat. 1, 14, 5.

[54]

De iure sacrificiorum.

14. Cuius (sc. Ateii Capitonis) uerba ex libro primo sacrificiorum haec sunt: 'Itaque Ioui tauro, uerre, ariete immolari non licet'. — Macrob. Sat. 3, 10. §. 3. — ³Ateius enim Capito, quem in acie contra Maronem locasti, adiecit haec uerba: 'Si quis forte tauro Ioui fecerit, piaculum dato'. — Macrob. Sat. 3, 10. §. 7.

15. ⁴'Propudianus porcus dictus est', ut ait Capito Ateius, 'qui in sacrificio gentis Claudiae uelut piamentum et exsolutio omnis contractae religionis est'. — Fest. v. Propudianus p. 238.

16. Porcam auream et argenteam dici, ait Capito Ateius, quae etsi numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habere, alteram ex auro, alteram ex argento factam adhiberi sacrificio Ceriali. — Fest. v. Porcam p. 238.

17. 'Rutilae canes, id est non procul a rubro colore, immolantur', ut ait Ateius Capito, 'canario sacrificio pro frugibus deprecandae saeuitiae causa sideris caniculae'. — Fest. v. Rutilae p. 285.

De officio senatorio.

18. C. Caesar in consulatu, quem cum M. Bibulo gessit, quattuor solos extra ordinem rogasse sententiam dicitur. Ex his quattuor principem rogabat M. Crassum, sed postquam filiam Cn. Pompeio desponderat, primum coeperat Pompeium rogare. Eius rei rationem reddidisse eum senatui Tiro Tullius, M. Ciceronis libertus, refert, itaque se ex patrono suo audisse

¹) Haec quoque ex libris iuris pontificii esse, verisimile est.

²) Accessits. ed. ³) Hoc supplementum in prima et altera ed. omissum debet Ubbelohdio (Gött. gel. Anz. 1863. p. 1148). ⁴) Vix dubitandum, quin fr. 15—17. ex iisdem sacrif. libris desumpta sint.

scribit. Id ipsum Capito Ateius in libro, quem de officio senatorio composuit, scriptum reliquit. In eodem libro Capitonis id quoque scriptum est: 'C.', inquit, 'Caesar consul M. Catonem sententiam rogauit. Cato rem, quae consulebatur, quoniam non e republica uidebatur, perfici nolebat. Eius rei ducendae gratia longa oratione utebatur eximebatque dicendo diem. Erat enim ius senatori, ut sententiam rogatus diceret ante, quicquid uellet aliae rei et quoad uellet. Caesar consul^[55] uiatorem uocauit eumque, cum finem non faceret, prendi loquentem et in carcerem duci iussit. Senatus consurrexit et prosequeretur Catonem in carcerem. Hac', inquit, 'inuidia facta, Caesar destitit et mitti Catonem iussit'. — Gell. 4, 10. §§. 5—8.

Epistolarum.

19. In quadam epistula Ateii Capitonis scriptum legimus, Labeonem Antistium legum atque morum populi Romani iurisque ciuillis doctum apprime fuisse. 'Sed agitabat', inquit, 'hominem libertas quaedam nimia atque uecors, usque adeo, ut,¹ diuo Augusto iam principe et rempublicam obtinente, ratum, tamen pensumque nihil haberet, nisi quod iustum sanctumque esse in Romanis antiquitatibus legisset', ac deinde narrat, quid idem Labeo per uiatorem a tribunis plebi uocatus responderit. 'Cum a muliere', inquit, 'quadam tribuni plebis aduersum eum aditi² in Gallianum² ad eum misissent, ut ueniret et mulieri responderet, iussit eum, qui missus erat, redire et tribunis dicere, ius eos non habere neque se neque alium quemquam uocandi, quoniam moribus maiorum tribuni plebis prensionem haberent, uocationem non haberent: posse igitur eos uenire et prendi se iubere, sed uocandi absentem ius non habere'. — Gell. 13, 12. §§. 1—4.

Ex incertis libris vel aliunde.

20. ³Sinistrum in auspicando significare ait Atelus Capito laetum et prosperum auspicium; at silentium, ubi duntaxat

¹) Sic edd. antiquiores; tanquam eorum ed. Hertz. ²) ex cj. Hertzii in *Jahrb. f. class. Philol.* 1865. p. 214. Gellianum edd. *Situs erat Gallianus fundus in ciuitate Baebiorum.* Cf. L. 2. §. 47. *D. de orig. iur.* (1, 2). ³) Ex fr. 20. 21. licet conicere, Capitonem etiam re augurali scripsisse. *Libris eius ad Etruscam disciplinam*

uacat uitio. 'igitur silentio surgere cum dicitur, significat, non [56] interpellari, quo minus rem gefat. at sinistrum, hortari quoque auspicia ad agendum, quod animo quis proposuerit'. — Fest. v. Sinistrum p. 351.

21. Stellam significare ait Ateius Capito laetum et prosperum '(augurium)',¹ auctoritatem secutus P. Seruili auguris, '(ob) stellam, quae e lamella aerea adsimili² stellae locis in-auguratis infigatur. — Fest. v. Stellam p. 351.

22. Ateius Capito, publici priuatique iuris peritissimus, quid lex esset, hisce uerbis definiuit: 'Lex', inquit, 'est generale iussum populi aut plebis, rogante magistratu'. — Gell. 10, 20. §. 2.

23. Plebiscitum igitur est secundum eum Capitonem lex, quam plebes, non populus accipit.³ — Gell. 10, 20. §. 6.

24. Quanto opere autem curae fuerit, ne quis uiolare ductus aquamue non concessam deriuare auderet, cum ex multis apparere potest, tum ex eo, quod circus maximus ne diebus quidem ludorum circensium nisi aedilium aut censorum permissu irrigabatur: quod durasse etiam postquam res ad curatores transiit sub Augusto, apud Ateium Capitonem legimus. — Frontin. de aquaed. 97. coll. 102.

25. At Capito Ateius in eadem quidem opinione est, sed exemplo adiuvat interpretationem. 'Etenim⁴ in secunda tabula secunda lege', inquit,⁵ 'scriptum est: "Quid horum fuit unum iudici arbitroue reoue, eo 'dies diffensus⁶ esto". hic uterque actor reusque in iudicio rei uocantur. itemque accusator 'reus⁷ accitur more uetere et consuetudine antiqua'. — Fest. v. Reus p. 273.

pertinentibus se usum ait Lyd. de ostent. 2. 3., ubi eum etiam ἱερεῶν appellat, i. e. pontificem. Nam et leges ludorum secularium exposuit auctore Zosim. 2, 4. (infra num. 34) ut pleraque, quae is de hoc sacrificio tradit, ex Ateio sumpta esse videantur. Quid sit, quod Osann. ad Pompon. p. 94. de Capitone se adnotasse ait ad Laur. Lyd. de comet. p. 22. ignoro, cum ne prodiisse quidem is liber videatur. ¹) Supplevi; ob sequens uerbum excidisse videatur. ²) Scripsi; stellam quae lamella aerea adsimilis Cd. Plerique stellam expungunt. ³) Potest, ut hanc definitionem ipse Gellius ex Capitoniana legis definitione tantum effecerit. ⁴) Scripsi (sc. ete adhaesit v. interpretation.). Numa Cd. nam cj. plerique. ⁵) Scripsi; in qua Cd. edd. ⁶) Hic et in sequentibus Müllerum sequor. De hac lege XII tab. cf. Schöll. p. 120. ⁷) Scripsi; deui Cd. edd. Intellige, a praecone accusatorem 'rei'

26. (*Nefrendes* sc.) Ateius Capito *infantes esse nondum frerentes*, id est *frangentes*: — Fest. v. *Nefrendes* p. 162.

27. Scaeuolam quoque et L. Aelium et Ateium Capitonem in eadem sententia (sc. de uino murrina) fuisse uideo, quoniam [57] in Pseudolo sit:

Quod si opus est, ut dulce promat indidem, ecquid habet? CHAR.
Rogas?

Murrinam, passum, defrutum, mella . . .

quibus apparet, non inter uina modo murrinam sed inter dulcia quoque nominatum. — Plin. N. H. 14, 13. §. 15.

28. Certumque fit (sc. pistores Romae non fuisse ad Persicum usque bellum, ipsosque Quirites, mulieres puta, panem fecisse) Ateii Capitonis sententia, cocos tum panem lautioribus coquere solitos, pistoresque tantum eos, qui far pisebant, nominatos. — Plin. N. H. 18, 11. §. 28.

29. Τὰ γὰρ ἐπίσημα τῶν ἀρχόντων ἀπὸ Θούσκων λαβῶν ὁ βασιλεὺς Νουμᾶς τῇ πολιτείᾳ εἰσήγαγεν, ὥσπερ καὶ τῶν ὅπλων τὸ δύσμαχον ἀπὸ Γαλατῶν. καὶ μάρτυρες μὲν τούτων ὃ τε Καπίτων καὶ Φωντήιος. — Io. Laur. Lyd. de magistr. exord. *Nam insignia magistratus Numa rex a Thuscis mutata in rempublicam introduxit, sicuti et armorum robur a Gallis. testantur haec Capito et Fonteius.*

30. ¹Ateius asserit, Romam ante aduentum Euandri diu Valentiam uocitatam. — Serv. ad Aen. 1, 273.

31. Sed Varro et Ateius contra sentiunt, dicentes 'diuos' perpetuos, 'deos', qui propter sui consecrationem timentur, ut sunt dii Manes. — Serv. ad Aen. 5, 45.

32. Ateius Philologus libertinus Athenis natus. Hunc Capito Ateius notus iurisconsultus inter grammaticos rhetorem, inter rhetores grammaticum fuisse ait. — Suet. de ill. gramm. 10:

33. Hic idem (sc. M. Pomponius Marcellus) cum ex oratione Tiberium reprehendisset, affirmante Ateii Capitone, et

appellatione accitum fuisse. ¹) Haec fr. 30. et 31. ut magis Capitonis, quam Philologi esse existimem, partim argumentum facit, partim quod hunc Serv. ad Aen. 1, 601. pleno Ateii Philologi nomine laudat.

esse illud Latinum et, si non esset, futurum certe iam inde,¹
 [58] 'Mentitur', inquit, 'Capito. Tu enim, Caesar, ciuitatem dare
 potes hominibus, uerbis non potes'. — Suet. de ill. gramm. 22.

34. ²Ταύτης ἐπὶ χρόνον
 τῆς θυσίας ἀμεληθείσης, αὐ-
 θίς τινων συμπεσόντων ἀπο-
 θυμίων ἀνενεώσατο τὴν ἑορ-
 τὴν Ὀκταβιανὸς ὁ σεβαστός,
 προτελεσθεῖσαν μὲν ὑπ' αὐτῶν
 ὄντων Λουκίου Κλησώρηνου
 καὶ Μάρκου Μαλλίου Πουη-
 λίου, τότε δὲ [Λουκίου Κλη-
 σωρίνου καὶ Γαῖου Σαβίνου],
 τὸν θεσμὸν Ἀττηίου Καπίτω-
 νος ἐξηγησαμένου, τοὺς χρό-
 νους, καθ' οὓς ἔδει τὴν θυ-
 σίαν γενέσθαι καὶ τὴν θεω-
 ρίαν ἀχθῆναι, τῶν πεντε-
 καίδεκα ἀνδρῶν, οἳ τὰ Σι-
 βύλλης θεύματα φυλάττειν
 ἐτάχθησαν, ἀνερευνησάν-
 των. — Zosim. 2, 4.

*Eodem sacrificio ad tem-
 pus neglecto, cum rursus
 quidam aduersi casus acci-
 dissent, Octavianus Augu-
 stus ludos instauravit, factos
 illos quidem ante L. Censo-
 rino et M. Manlio Pulio
 coss. (a. u. 605), tunc autem
 [L. Censorino et C. Sabino³]
 cum Ateius Capito leges lu-
 dorum exposuisset, tempus,
 quo rem sacram fieri et edi
 spectacula oporteret, xv viri,
 ad quos oraculorum Sibylli-
 norum custodia pertinebat,
 investigassent.*

MASURIUS SABINUS

(Capitonis discipulus, fuit sub Tiberio et Nerone).

De iure ciuili.

1. Masurius autem Sabinus in iuris ciuilibus secundo,⁴ etiam
 quod iumentorum causa apparatus esset, quibus dominus ute-
 retur, penori attributum dicit. Ligna quoque et uirgas et car-
 bones, quibus conficeretur penus, quibusdam ait uideri esse
 in penu. Ex his autem, quae promercialia et usuaria iisdem in
 locis 'esse(nt)',⁵ ea sola penoris putat, quae satis sint usu
 annuo. — Gell. 4, 1. §§. 21—23.

¹) Nec hanc Capitonis vocem praetermittere volui, ingenium
 hominis maxime prodeniem. ²) Accessit s. ed. ³) Potius L.
 Furnio et C. Junio Silano a. u. 737. ⁴) Puta, ubi de legatis agebat,
 quamobrem hoc fr. primo loco posui. ⁵) Scripsi; esse ed. Hertz.,
 interpunctione ante h. v. posita.

2. Verba sunt Sabini ex libro iuris ciuillis secundo: 'Qui alienam rem attrectauit, cum id se inuito domino facere iudicare deberet, furti tenetur'. — Gell. 11, 18. §. 20.

3. Item alio capite: 'Qui alienum 'tacens'¹ lucri faciendi causa sustulit, furti obstringitur, siue scit, cuius sit, siue nescit'. — Gell. 11, 18. §. 21.

4. Sed meminisse debemus, secundum ea, quae supra scripsi, furtum sine ulla quoque attrectatione fieri posse, sola mente atque animo, ut furtum fiat, adnitente. Quocirca ne id quidem Sabinus dubitare se ait, quin dominus furti sit condemnandus, qui seruo suo, uti furtum faceret, imperauit. — Gell. 11, 18. §§. 23. 24.

5. Verba Masurii Sabini apposui ex libro iuris ciuillis secundo: 'Furiosus mutusue cuius quod membrum lacerum laesumue est aut obest, quo ipse minus aptus sit, morborum sunt. Qui natura longe minus uidet, tam sanus est, quam qui tardius currit'. — Gell. 4, 2. §. 15.

6. Masurius autem Sabinus in libro iuris ciuillis tertio² antiquiorem locum hospiti tribuit quam clienti. Verba ex eo [59] libro haec sunt: 'In officiis apud maiores ita observatum est: primum tutelae, deinde hospiti, deinde clienti, tum cognato, postea adfini. De qua causa³ feminae uiris potiores habitae, '(pupillus)⁴ pupillarisque tutela mulieri praelata. Etiam aduersus quem adfuissent, eius filiis tutores relictis, in eadem causa pupillo aderant'. — Gell. 5, 13. §. 5.

De furtis liber.

7. 'Manifestum autem furtum est', ut ait Masurius, 'quod deprehenditur, dum fit. Faciendi finis est, cum perlatum est, quo ferri coeperat'. Furti concepti, item oblatis, tripli poena est. Sed quod sit oblatum, quod conceptum, et pleraque alia ad eam rem ex egregiis ueterum moribus accepta neque in-

¹) iacens *cf.* Sciopp. Malim sciens. ²) Fortasse cum de interdicto de libero homine exhibendo ageret. *Cf.* L. 3. §§. 11. 12. D. de hom. lib. exh. (43, 39). ³) Puta maioris infirmitatis et indigentiae.

⁴) Supplevi, quod pup. notatum facile excidere poterat. Itaque si forte inter pupillum et mulierem, pariter alicui cognatos, causa emergerit, potius pupillo is aderat, et maxime quidem si tutelam eius gerebat, etiamsi etiam mulieris tutor esset.

utilia cognitu neque iniucunda qui legere uolet, inueniet Sabini librum, cui titulus est de furtis.¹ In quo id quoque scriptum est, quod uolgo inopinatum est, non hominum tantum neque rerum mouentium, quae auferri occulte et subripi possunt, sed fundi quoque et aedium fieri furtum; condemnatum quoque furti colonum, qui fundo, quem conduxerat, uendito, possessione eius dominum interuertisset. Atque id etiam, quod magis inopinabile est, Sabinus dicit, furem esse hominis iudicatum, qui cum fugitiuus praeter oculos forte domini iret, obtentu togae, tamquam se amiciens, ne uideretur a domino, obstitisset. — Gell. 11, 18. §. 11—14.

Fastorum.

8. Masurius fastorum secundo 'Vinaliorum dies', inquit, 'Ioui sacer est, non, ut quidam putant, Veneri'. — Macrob. Sat. 1, 4. §. 6.

9. Masurius etiam secundo fastorum 'Liberalium dies', [60] inquit, 'a pontificibus agonium Martiale appellatur'. — Macrob. ib. §. 15.

10. Et in eodem libro: 'Eam noctem deincepsque insequentem diem, qui est Lucarium'. — Macrob. ib.

11. ² Masurius et alii uno die, id est quarto decimo Kalendas Ianuarias fuisse Saturnalia crediderunt. — Macrob. Sat. 1, 10. §. 5.

12. Masurius adiicit simulacrum huius deae (sc. Angeroniae) ore obligato atque signato in ara Volupiae propterea collocatum, quod qui suos dolores anxietatesque dissimulant, perueniant patientiae beneficio ad maximam uoluptatem. — Macrob. ib. §. 8.

De indigenis.

13. Masurius autem Sabinus in commentariis, quos de indigenis composuit: 'Religiosum', inquit, 'est, quod propter sanctitatem aliquam remotum ac sepositum a nobis est; uerbum a relinquendo dictum, tanquam caerimoniae a carendo'.

¹) Frustra sunt, qui hanc partem fuisse librorum de iure civili opinantur. Ex eoque de furtis libro etiam furti manifesti definitio-nem Gellium petiisse, certe verisimile est. ²) Cum Dirkseno non dubito, quin et hoc et sequens fr. ad eundem librum pertinuerint.

— Gell. 4, 9. §. 8. Cf. Macrob. Sat. 3, 3. (supra in Ser. Sulpicio 14.).

Memorialium.

14. Sed Sabinus Masurius in primo memorialium, secutus quosdam historiae scriptores, Accam Larentiam Romuli nutricem fuisse dicit. 'Ea', inquit, 'mulier ex duodecim filiis maribus unum morte amisit. In illius locum Romulus Accae sese filium dedit seque et ceteros eius filios fratres aruales appellavit. Ex eo tempore collegium mansit fratrum arualium numero duodecim, cuius sacerdotii insigne est spicea corona et albae infulae'. — Gell. 7 (6), 7. §. 8.

15. Huius 'commenti'¹ (sc. Herculis Victoris dicti) causam Masurius Sabinus memorialium libro secundo aliter exponit. 'Marcus', inquit, 'Octavius Herennius prima adolescentia tibicen, postquam artis distisus suae est, instituit mercaturam, et bene re gesta decimam Herculi profanavit. Postea cum nauigans hoc idem ageret, a praedonibus circumventus, fortissime^[61] repugnavit et uictor recessit. Hunc in somnis Hercules docuit, sua opera servatum. Cui Octavius impetrato a magistratibus loco aedem sacrauit et signum, Victoremque litteris incisis appellavit. Dedit ergo epitheton deo, quo et argumentum ueterum uictoriarum Herculis et commemoratio nouae historiae, quae recenti Romano sacro causam dedit, contineretur'. — Macrob. Sat. 3, 6. §. 11.

16. Item aliud refert Sabinus Masurius in septimo memoriali seuere factum. 'Censores', inquit, 'Publius Scipio Nasica et Marcus Popilius² cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum et male habitum, sed equitem eius uberrimum et habitissimum uiderunt, et "cur", inquirunt, "ita est, ut tu sis, quam equus curatior"? "Quoniam", inquit, "ego me curo, equum Statius nihili seruos". Visum est parum esse reuerens responsum relatusque in aerarios, ut mos est'. — Gell. 4, 20. §. 11.

17. Masurius autem Sabinus in undecimo librorum memorialium ciuicam coronam tum dari solitam dicit, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tempore etiam hostem occiderat

¹) cognomenti *Salm. cj. probabili* ²) *a. u. 594.*

neque locum in ea pugna reliquerat; aliter ius ciuicae coronae negat concessum. Tiberium tamen Caesarem consultum, an ciuicam coronam capere posset, qui ciuem in proelio seruasset et hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnat, non retinisset eoque loco hostes potiti essent, rescripsisse dicit, eum quoque ciuica dignum uideri, quod appareret, ex tam iniquo loco ciuem ab eo seruatum, ut etiam a fortiter pugnantibus retineri non quierit. — Gell. 5, 6. §. 14.

Ex incertis libris.¹

18. Masurius auctor est, curru quoque triumphantis myrea corona usos. — Plin. N. H. 15, 29. §. 38.

19. Ob has causas equidem crediderim, honorem ei (sc. lauro) habitum in triumphis potius, quam quia suffimentum sit caedis hostium et purgatio, ut tradit Masurius. — Plin. N. H. 15, 30. §. 40.

[62] 20. In eosdem situs comitatur et spina nuptiarum facibus auspicatissima, quoniam inde fecerint pastores, qui rapuerunt Sabinas, ut auctor est Masurius. — Plin. N. H. 16, 18. §. 30.

21. Verum altera lotos in Volcanali, quod Romulus constituit ex uictoria de decumis, aequaeva urbi intellegitur, ut auctor est Masurius. — Plin. N. H. 16, 44. §. 86.

22. Masurius palmam lupino adipi dedisse antiquos tradidit; ideo nouas nuptas illo perunguere postis solitas, ne quid mali medicamenti inferretur. — Plin. N. H. 28, 9. §. 37.

23. Masurius sanqualem ossifragum esse dicit, inmusulum autem pullum aquilae, priusquam albicet cauda. — Plin. N. H. 10, 7. §. 8.

24. Masurius auctor est, L. Papirium praetorem, secundo herede² lege agente, bonorum possessionem³ contra eum dedisse, cum mater partum se XIII mensibus diceret tulisse, quoniam nullum certum tempus pariendi statum uideretur. — Plin. N. H. 7, 5. §. 4 et ex eo Gell. 3, 16. §. 23.

¹) Ex quibus quae Plinius servauit, non dubito omnia memoria-
lium libris debere. ²) i. e. substituto. ³) i. e. vindicias; vera enim
ingenui bonorum possessio neque in legis actione neque unquam con-
tra aliquem datur.

25. Triumphare P. Ventidium de Parthis uoluit (sc. fortuna) quidem solum, sed eundem in triumpho Ásculano Cn. Pompeii duxit puerum, quamquam Masurius auctor est, his in triumpho ductum. — Plin. N. H. 7, 43. §. 44.

26. Partim enim scripserunt, qui ouaret, introire solitum equo uehentem; at Sabinus Masurius pedibus ingredi ouantes dicit, sequentibus eos non militibus, sed uniuerso senatu. — Gell. 5, 6. §. 27.

27. ¹Libertinos uero ab ingenuis adoptari quidem iure posse, Masurius Sabinus scripsit. Sed id neque permitti dicit, neque permittendum esse umquam putat, ut homines libertini ordinis per adoptiones in iura ingenuorum inuadant. 'Alioquin', inquit, 'si iuris ista antiquitas seruetur, etiam seruus a domino per praetorem² dari in adoptionem potest'. Idque ait plerosque iuris ueteris auctores posse fieri scripsisse. — [63] Gell. 5, 19. §§. 11—14.

28. Sub tecto uti liceret (sc. flamini Diali sine apice) esse, non pridem a pontificibus constitutum, Masurius Sabinus scripsit, et alia quaedam remissa gratiaque aliquot ceremoniarum facta dicitur. — Gell. 10, 15. §§. 17. 18.

C. CASSIUS LONGINVS³

(sub Tiberio et sequentibus imperatoribus).

1. Circa Padum cum ageretur, quod flumen 'ut torrens⁴ aliquando tam uiolentum decurrit, ut alueum mutet et multorum late agros trans ripam, ut ita dicam, transferat,⁵ saepe etiam insulas efficiat, Cassius Longinus, prudentissimus uir, iuris auctor, hoc statuit,⁶ ut quidquid aqua lambiscendo abstulerit, id possessor amittat, quoniam scilicet ripam suam sine

¹) *Haec ex libris iuris civilis esse possunt, quibus etiam 'de dierum diffussionibus et comperendinationibus et aliis quibusdam legitimis ritibus' egisse potest. Gell. 14, 2. §. 1.* ²) *Eo, qui vindicat, statim liberum filiumque suum in potestate esse asserente. Qua ratione et dominus fiducia causa amico mancipatum servum adoptare poterat. §. 12. I. de adopt. (1, 11).* ³) *Accessit 3. ed.* ⁴) *torrens et cdd. edd.* ⁵) *i. e. faciat transpadanos vel cispadanos.* ⁶) *non in libris iuris civilis, ut opinatur Dirksen akad. Abh. 27. Febr. 1851 p. 23., (hinterlass. Schr. ed. Sanio I. p. 180), sed, ut Hyginus refert, ex consultatione de Padana regione responso dato, quod non ad generalia de his acquisitionibus praecepta referendum est.*

alterius damno tueri debet; si uero maiore ui decurrens alueum mutasset, suum quisque modum¹ agnosceret, quoniam non possessoris negligentia sed tempestatis uiolentia abreptum apparet; si uero insulam fecisset, a cuius agro fecisset, is consideret; at si ex communi, quisque suum reciperet. — Hygin. de gen. contr. in grom. vet. ed. Lachm. p. 124. cf. p. 17. 399.

2. Ob haec consalutatus imperator Nero: et senatusconsulto supplicationes habitae, statuaeque et arcus et continui consulatus principi, utque inter festos referretur dies, quo patrata uictoria, quo nuntiata, quo relatum de ea esset, aliaque in eandem formam decernuntur adeo modum egressa, ut C. Cassius de ceteris honoribus assensus, si pro benignitate fortunae diis grates agerentur, ne totum quidem annum supplicationibus sufficere disseuerit, eoque oportere diuidi sacros et negotiosos dies, quis diuina colerent et humana non impedirent. — Tacit. A. 13, 41.

[63]

*M. VALERII PROBI

Berytii, grammatici haud vulgaris doctrinae, qui Neronis fere tempestate claruit et ut Sueton. de illustr. gramm. 24. auctor est, maxime emendandis libris veteribus operam dedit, exstat de notis antiquis libellus, vel ut rectius iudicatur, amplioris libri deperditi caput superstes; hoc enim arguunt verba illa exordii *Est etiam circa perscribendas . . . studium necessarium* et quod ipse quidem Probus, ut idem Suetonius testatur, 'nimis pauca et exigua de quibusdam minutis quae-stiunculis edidit; reliquit autem non mediocrem sylvam observationum sermonis antiqui'. Sed opusculum illud ita ut in editionibus, velut in Putschii ling. Lat. auctor. ant. p. 1494. Dion. Gothofredi auct. ling. Lat. p. 1454. circumfertur, maximam partem esse interpolatum et eas solas notas, quae generatim neglecto ordine alphabetico sub Probi nomine referuntur, recte ei adscribi, demonstravit nuper magno, ut solet, cum acumine magnaue librorum mss. copia adhibita Th. Mommsenus in Act. Societ. Reg. Sax. a. 1853. class. phil. hist. p. 91 sq. Cuius in sententia licet in uniuersum sit acquiescendum, tamen ut et consilium ac ratio

¹) *puta olim assignatum, quem nunc Padus occupavit, iamque quantum fieri potest, ex alveo derelicto sibi resarciendum: quasi haec mens in regione Padana assignantis fuerit, quam possessor, ut alius b. possessionem, agnoscit. unde non puto, Cassium in occupatoriis agris idem sensisse, ut sensisse videtur Sic. Fl. p. 151, 2. . . 5.*

Valeriani opusculi eiusque fata rectius intelligantur et nostrae editionis ratio reddatur, et mihi hac de re video pauca esse disputanda.

De notis antiquis omnino Probum eo potissimum consilio egisse, ut veterum librorum exemplaria etiam ab hac parte recte legerentur et transcriberentur, secundum ea, quae ex Suetonio retulimus, dubitare non licet. Quem ordinem autem in referendis notis sequeretur, ipse indicavisse credendus est verbis illis: *Quod in praenominibus legibus publicis pontificumque monumentis et in iuris civilis libris etiam nunc manet.* In iis tamen vocem *legibus* suum locum iam non tenere, multis argumentis persuasum mihi est. Nam et leges hic frigide publicae appellantur et cum pontificum monumentis parum apte componuntur et a iure civili perperam seiunguntur: nec sic haec respondent ei ordini, quo postea notae recensentur. [64] Ne multa, restituenda illa vox est ante *iuris civilis*, quo loco eam excidisse etiam illud indicio est, quod in quibusdam codd. legitur *iurisque civilis*, omissis verbis, quae praecedunt, et in, in aliis, retentis his, omissum est *que*; scilicet diversimode librarii amisso h. l. verbo *legibus* sermonem redintegrare conati sunt. Ad rem vero conferendus est locus Manil. astr. 4, 209. *Hic etiam legum tabulas et condita iura Noverit, aequae notis levibus pendentia verba.* Iam si legimus in *praenominibus, publicis pontificumque monumentis, et in legibus iurisque civilis libris*, aptissime in duplex genus notae dividuntur: unum earum, quae specialem causam non habent, sed universae civitatis sunt, partim in familiis (= *praenominibus*) partim in populo (= *publicis*) partim in diis (= *pontificumque monumentis*)¹ positae (unde ius tripartitum: privatum, publicum et sacrum), alterum earum, quae ex arte magis profectae sunt (cf. Cic. pro Mur. 12.) unoque nomine iuridicae appellari possunt. Et huic divisioni ipsae tractatus bellissime conveniunt. Primum enim §. 2. referuntur notae, quae in *monumentis publicis et historiarum libris sacrisque publicis reperiuntur*, in quibus *praenominibus* notatis primus locus datur; ut appareat, tantum brevitatis studio praenominum in huius partis praefatione iteratam mentionem factam non esse. Ad alterum genus spectant §§. 3—5. ita ut in §. 3. verba in *iure civili* tanquam generis significatio praemittatur, quod in *leges, legis actiones et edicta* tanquam in suas species diducitur. Apparet

¹) Sane longe aliter haec interpretatur Mommensen, qui in altera Probi editione huius nostrae rationem non habuit. Sed Probum *pontificum monumenta* memorantem non *sacra publica* (ut postea se ipsum interpretatur), sed legis actiones intellexisse, quas tunc nemo nisi ex libris iuris civilis petebat, iisque adeo iuris civilis libros hoc modo opposuisse, cum postea legis actionum notas ad ius civile referat, in animum n induco.

autem, Probum prius notarum genus non proprie hoc libello spectavisse. Paucas tantum huius generis tantumque in praefatione opusculi refert, et in fine addit *et similia*, ut, etiamsi demus, quod saltem in ceteris *sis* dandum est, hic quoque nonnullas notas librariorum culpa intercidisse, exempla tantum ex hoc genere posuisse videatur. Accedit, quod de illis huius generis notis, quas in fine *si* 2. diversarum vitae civilis partium ibi commemoratarum *proprias* dicit, omnino esse eiusmodi notas dicere satis habet, ipsas non affert, haud obscure significans, eas sibi parum curae esse, quoniam videlicet pleraeque non ut priores illae communes in libris vulgaris eruditorum lectionis, quos Probus maxime spectabat, velut historicis, usurpabantur, sed in reconditioribus monumentis delitescabant. At haec ipsa Probi verba male intellecta non dubito fraudi fuisse viris doctis medii aevi, ut Pseudo-Probum hic intruderent. Dum enim ea verba, quibus Probus quasi excusat, cur has notas *proprias* opusculo suo non inserat, tanquam novam praefationem accipiant, quam similiter ut initio *si* 2. notarum seriem huc pertinentium sequi oporteat, eam cum non invenirent, excidisse rati, alii opusculum hic finiverunt et sequentes partes denuo inscripto Probi nomine sigillatim descripserunt, alii aliunde suppleverunt, ubi notas huc facientes nullo inscripto auctoris nomine invenerant. Longam eam seriem esse oportere, persuadebat iis, quod Probus longum illum indicem *curiarum, tribuum, comitiorum, sacerdotiorum* et ceterorum praescripisset; et memorabile illud discrimen intercedit inter hunc Pseudo-Probum et ceteras similes notarum collectiones velut Lindembrogicam, quod illo omnium fere, quas index ille refert, rerum notae continentur, hae praeprimis ad libros iuris civilis spectant. Cum tamen etiam in subpositicia illa serie notarum magnam partem ex iure civili petitam esse viderent, addiderunt indici verba *iuris civilis*, quae subditicia esse etiam Mommensen non fugit.

Alterum genus, quas supra notas iuridicas dixi, etiam eo a priore differebat artemque quandam probebat, quod proprie tantum ex singularibus litteris constabat (§. 3. Cic. l. c.). Et hoc quidem genus maxime Probum spectavisse et executum esse, non modo ipsa res documento est, sed etiam titulus in bonis libris teste Mommseno opusculo praescriptus '*de iuris notarum*' vel '*iuris notarum*'. Vereor tamen in hac opusculi parte non solum singulas notas haud paucas excidisse, sed et alias ipsam eam partem nos integram non habere. Nam si §o 1. alterum hoc genus verbis *in legibus iurisque civilis libris* significatum erat, video quidem ad *leges* tanquam fontem iuris civilis cunctas notas *sis* 3. 4. et 5. propositas recte referri, cum legis actiones et edicta perpetua tantum rivi quidam vel propagines ipsarum legum sint. Sed notas in

iuris civilis libris desidero. Num adeo balbutiebat grammaticus, ut legis actiones et edicta perpetua, fortasse quia etiam in libris legebantur, libros iuris civilis appellaret? An vero non curabat eos, qui proprie sic appellantur, quique veterum librorum, quorum emendationi operam dabat, praecipuam partem constituebant? An nullae dum in iis notae adhibebantur? Nullum eorum dici potest. Itaque sic statuo, eam opusculi partem, qua hae notae expositae erant, interiisse, neque id tam incuria quam nimia cura factum esse. Ea pars enim magno usui erat iis, qui libros iuris civilis describebant. Itaque eam ceteris notis primo neglectis exscripserunt, idque non grammatici sed librarii consilio ac cura, hoc est, auctoris nomine omisso, et ita, ut novis postea notarum [66] compendiis accedentibus, collectionem suam, prout usus posceret, augerent, immutarent, alius etiam alium institueret. In ipso vero Probi libro haec semel ab eo avulsa pars praetermitti coepta est. Hac ratione varias illas notarum collectiones enatas esse existimo, quae partim anonymae partim sub certorum auctorum velut Magnonis, Petri Diaconi, Papias nominibus in codd. mss. inveniuntur, quarumque una singulari fato exeunte medio aevo rursus Valeriano opusculo sed alia eius parte adsui coepit. Ordinem quoque alphabeticum a posterioribus illis notarum collectoribus profectum esse, non tam certo affirmaverim: hunc enim pro ea, quae inter leges et libros iuris civilis intercedebat differentia, iam ipse Probus in hac parte adhibuisse poterat.

Licet vero posterioribus istis collectionibus ea quoque notarum pars, quae Probo periit, saltem maxima ex parte haud dubie contineatur, tamen in animum inducere non potui, ut quae in iis Probi sunt, restituendi ei periculum facerem. Plus enim quam difficile est, eas a ceteris, quae aliunde originem ducunt, segregare. Suo igitur iam loco ista farrago relinquenda est. Ipsum vero Probi opusculum, quatenus exstat, quam emendatissimum potui, iam exhibeo. Qua in re illud maxime tenendum erat, librarios in eo transcribendo non tantum solito more peccavisse, sed etiam haud raro denuo notas explicuisse et partim has ex explicationum mendis partim vice versa interpolasse. Singulorum codicum mss. notitia, quos singularibus litteris ita notavi, ut communi omnium lectioni hoc signum *Cdd.* praefigerem, ex Mommseni commentario petenda est. Eius quoque unius, ut par erat, editionem respexi; de qua praemonendum est, Mommsenum notas earumque explicationes consulto incorrectas reliquisse.

His, cum primum Probi libellum ederem, praeter pauca, quae nunc demum addidi, disputatis, vulgati postea sunt separatim et in Henrici Keili grammaticorum Latinorum

vol. III. p. 267 seq. 'Notarum laterculi edente Th. Mom-seno', in quibus Probus noster cum principem locum obtineat et plurimum et multo meliorum, quam antea, mss. codicum ope editus, non est quod dicam, nova haec subsidia etiam a me in iteratis curis Probo impensis adhibita esse. Itaque prorsus retractatam accipis Probi editionem, in qua laudati codices ad nuper excussos, *ed.* (= *editio*) ad Mom-seni novam referendi sunt. Ceterum in his, quae antea exhibueramus, non admodum multa mutanda fuerunt. Accessit vero his augmentum nec ambitu exiguum et argumento nobile, insignitum in hac nova editione num. 6., de quo nunc aliqua [67] praefanda sunt. Citius enim, quam exspectaveram vel, ut verius dicam, praeter spem confirmatum est id quod in superiore praefatione de avulsa et perdita extrema Valeriani opusculi parte conieceram, qua notae ex 'iuris civilis libris' petitae comprehensae fuerint. Scilicet in membranis a Mom-seno adhibitis est codex Einsidlensis, saeculi X, alphabetico ordine digestus et cetera quidem a Papiana, quae dicitur, notarum sylloga non diversus, sed quibusdam additamentis insignis, quae pleraque ex Probo genuino petita esse, et ipse harum notarum habitus et in fine subiectum praefationis Probianae exordium Mom-senum docuit. Et quaedam quidem harum notarum conveniunt cum his, quas iam noveramus, ut tantum emendandis iis inservire possint; aliae vero novae sunt. Has Mom-senus p. 275 seq. soluto ordine alphabetico composuit, nec quod aliud consilium in ordinandis iis secutus sit, aperuit. Si, ut suspicor, argumenti similitudine ductus est, quaedam notae aliter locandae erant. Nolui tamen in re tam exili ab ordine semel statuto recedere, maxime cum is, quo Probus usus est, restitui nullo modo possit. Nam etiamsi ponamus, ipsum Probum hanc notarum partem secundum alphabetum ordinasse, certe is ordo alius fuit, ac quo usus est scriptor cod. Einsidlensis eiusve archetypi. Eum enim apparet non tantum continuas ipsius Probi notarum formulas pro arbitrio in complures discerpisse, sed etiam ex eadem, una alterave tantum littera omissa, plures fecisse, velut *Dolo Ve Malo Tuo* et *Dolo Ve Malo, Familiam Testamenti Causa* et *Testamenti Causa*, et quasdam formulas adeo mutilasse, ut sensu careant, velut *Malo Tuo Factum Est Possessio Data Est, Rebus Recte Praestari*.

Dixi, has novas notas ex *iuris civilis libris* sumptas esse. Quod probant exempli gratia eiusmodi notae *Mihi Heres Erit, HeredemQue Meum* similesque testamentis vel contractibus propriae, quibus nec in legibus, nec in legis actionibus nec in edictis perpetuis locus erat. Nec huic adversantur multae aliae, quae quanquam primum in legis actionibus ponebantur, velut illa, *Te Mihi Dare Facere Oportere*, vel in edictis, ut pleraeque ceterae, tamen ex his etiam in libros

iuris civilis migraverant. Sed potest etiam coniectura de ipso libro capi non improbabilis, quo Probus in hac opusculi parte usus sit. Cum enim in his notis etiam memoratur S. P. M. = *Sexti Pedii Medmani*, hoc non eo (ut quis forte opinetur) referendum est, quod Paullo auctore L. 6. §. 2. D. de bon. poss. (37, 1) Sex. Pedius libro XXV ad edictum de testamentaria bon. possessione agens 'notas literas non esse' scripserat; (quid enim hoc notarum syllogarium attinebat? qui movere eum poterat, ut hanc ipsam notam poneret?) sed quod Probus in libro, ex quo omnes illas notas colligebat, etiam hanc invenerat. Is vero alius atque ipsius Pedii (68) vix esse poterat. Praeter celebratissimos enim quosdam Ictos, qui et ipsi ab aliis citati pluribus tantum litteris notabantur, velut *cass.*, *sab.*, *ser. sul.*, ipsorum tantum in libris Ictorum principalibus litteris nomen eorum notatum esse, sive cum responsa a se data referrent, ex Paulli exemplo constat, sive cum marginibus paginarum titulus operis inscriberetur, per se probabile est. Cum igitur etiam ex aetate Sexti Pedii adhuc tam incerta, ut Iuliano tantum anteriorem eum fuisse sciremus, nihil causae obstat, non dubito, Probum, ut eum quoque quem dixi, notandi morem ostenderet, notam illam posuisse eamque cum ceteris ex Sexti Pedii ad edictum libris (circiter quinquaginta, ut videtur) sumsisse; namque edicti commentarium pleraeque ceterae notae ex edicti verbis petitaeproduct et ex huiusmodi libris Padianus tunc longe amplissimus erat, quem maximam sibi notarum copiam suppeditaturum esse Probus merito iudicabat.

Ceterum exiguam tantum partem tam harum quam ceterarum, quas Probus composuit, notarum ad nos pervenisse dubitandum non est, idque nunc non tam librariorum negligentiae, quam istius aevi genio, quod antiquarum divitiarum taedio etiam ipsos iuris civilis libros tantum breviatos ferre valuit, tribuendum esse existimo.

Etiam Probi hunc notarum laterculum tertium recognoscens, ne quid praetermitterem, e codice Marconovanae syllogae Bernensi (B. 42), qui optimus censetur, accuratius collato ea, quae H. Hagen in anecdotis Helveticis (Grammat. Lat. ex rec. H. Keilii suppl.) p. CLII. publicavit, inspexi quidem, sed nullum fere fructum inde rettuli.

M. VALERII PROBI

de iuris (civilis) notarum

(significatione commentarius).¹

1. Est etiam circa perscribendas uel paucioribus litteris notandas uoces studium necessarium. Quod partim pro uoluntate cuiusque fit, partim pro usu publico et obseruatione communi. Namque apud ueteres cum usus notarum nullus esset, 'propter perscribendi² 'difficultatem³ maxime in senatu qui [69] scribendo aderant, ut 'celeriter⁴ dicta comprehenderent, quaedam uerba atque nomina ex communi consensu primis litteris notabant et singulae litterae quid significarent, in promptu erat. 'Quod⁵ in praenominibus, publicis pontificumque monumentis et in 'legibus⁶ 'iuris(que)⁷ civilis libris etiamnunc manet. Ad quas notationes publicas 'accessit⁸ 'et studiosorum uoluntas, ut unusquisque familiares sibi notas pro uoluntate signaret; quas comprehendere⁹ infinitum est. publicae sane tenendae, 'quae¹⁰ in monumentis publicis et historiarum libris sacrisque publicis reperiuntur, 'ut¹⁰

2.	P.	Publius
	L.	Lucius
	C.	Gaius
	M.	Marcus

¹) Hoc fere modo supplendam esse inscriptionem, quam optimi libri mss. praebent, suasit mihi Gell. 17, 9. ubi eiusdem Probi citatur commentarius 'de occulta litterarum significatione in epistularum C. Caesaris scriptura'. Ei enim vicinum hunc nostrum commentarium fuisse, etiam probabile fit ex inscriptione quibusdam medii aevi notarum collectionibus a Probo pendentibus praefixa: 'notae Iulii Caesaris', de quibus cf. Mommsen. not. laterc. p. 315. ²) propter scribendi Cdd. et ed.; vitium ex compendio pp pscribendi natum est. ³) facultatem Cdd. et ed.; sed di geminandum erat. ⁴) Refer ad comprehenderent, non ad dicta. Celeritate facto senatusconsulto opus, ut mox ad alia veniri vel discedi posset. ⁵) Quod nō Cdd. Fortasse: Qui mos. ⁶) Cdd. et ed. habent transpositum post praenominibus; vid. praefat. ⁷) et in iuris Cdd. fide digni. iurisque omisso antea et in X. A. ⁸) accedit Cdd. et ed. ⁹) Haec proxime ad Cdd. scripturam accedunt. etiam studiosorum uoluntas; set unusquisque familiares sibi notas pro uoluntate quas signarit comprehendere ed. Momms. altera. ¹⁰) Ex Cdd. in Mommseni ed. altera addidi.

CN.	Gnaeus
Q.	Quintus
MA.	'Manius ¹
TI.	Tiberius
CL.	Claudius
'T.	Titus ²
SP.	Spurius
SEX.	Sextus
SER.	Servius
'OP.	Opiter ³
A. V. C.	ab urbe condita
P. R. E.	post reges exactos
P. C.	patres conscripti
S: P. Q. R.	senatus populusque Romanus
EQ. R.	eques Romanus
V. R.	urbs Roma
C. R.	ciuis Romanus
COL.	coloniae uel colonus
MVN.	municipia uel municeps
N. L.	nominis Latini
L. C.	Latini coloniarii
S. N. L.	socii nominis Latini

[70]

et similia. Secundum 'haec etiam⁴ curiarum nomina, tribuum, comitiorum, sacerdotiorum, potestatum, magistratum, praefectarum, sacrorum, ludorum, rerum urbanarum, rerum militarium, collegiorum, decuriarum, 'fastorum,⁵ 'nummorum, ponderum,⁶ mensurarum⁷ et similium ceterorum notationes proprias habent. ***⁸

¹) Macunius vel Macuuius Cdd. Suspicio Manii et Pacuvii notas in unam conflatas esse. ²) A.; omittunt ceteri Cdd. et ed. ³) E.; omittunt alii Cdd. ⁴) etiam hic C. etiam om. ceteri Cdd. De curiarum nominibus notatis cf. Ovid. F. 2, 528. ⁵) Intellige dierum fastorum, nefastorum et similium. pagorum Moms. cj. ⁶) numerorum Cdd. et ed., quod coaluisse videtur ex numor. p. erum; nummorum Moms. cj. ⁷) De verbis iuris ciuilibus, quae hic Cdd. intrudunt, vid. praefat. ⁸) Hic cum in duas partes opus scinderetur a librariis, non dubito quaedam excidisse, quibus Probus ad notas iuris transitum fecerat.

Litterae singulares in iure ciuili.

3. De legibus et plebiscitis (*senatusque consultis*)¹ haec.²

P. I. R. P. Q. I. S. I. F. populum iure rogauit populusque iure

P. R. E. A. D. P. sciuit in foro pro rostris 'ex³ ante

diem pridie

'E. H. L. N. R. eius hac lege nihilum rogatur⁴

S. R. L. R. I. C. Q. O. siremps lex, res, ius causaque omnibus

O. R. E. omnium rerum esto⁵

[71] L. P. C. R. Latini Prisci, ciues Rōmani

M. E. M. D. D. E. municipibus eius municipii dare damnas
esto

C. E. C. colonis eius coloniae

Q. E. R. F. E. D. quod eius recte factum esse dicetur

L. I. D. A. C. lex Iulia de adulteriis coercendis

V. D. P. R. L. P. unde de plano recte legi possit

A. A. A. F. F. aere, argento, auro flando, feriundo

I. N. Q. Q. iustis nuptiis quaesitos, quaesitas

S. Q. S. S. E. Q. (V.) si quid 'sacrosanctum est,⁶ 'quodue iusI. N. S. R. E. H. L. non⁷ sit 'rogarier,⁸ eius hac lege nihilN. R. 'rogatur⁹

¹) *Supplevi.* *Excidit scq̄tis ob simile antecedens vocabulum scitis.* ²) nunc ponimus *serioris tantum aetatis Cdd.* Litterae singulares in iure ciuili de legibus et plebiscitis *ed.* *Sed vide inscriptiones §§. 4. et 5.* ³) *In lege perlata huic ex proprie nullus locus; sed puto, id interdum ex lege per trinundinum promulgata postea errore retentum esse.* *Notis Ante Diem et Pridie in eadem lege simul locum non esse, vix est, quod moneamus.* *De legum praescriptionibus in uniuersum cf. Ritschl. praef. ind. schol. Bonn. hib. 1860.* ⁴) *Cdd. et ed. ante L. lege addunt: O. omnibus, idque in sequenti nota, ubi testantibus lege Rubria et lege Quinctia (Mus. philol. Rhen. VIII. p. 298. 457 seq.) iustus eius locus est, omittunt, ut appareat, ex inferiori nota in superiore id male irrepsisse.* ⁵) *Varie Cdd. hanc formulam corrumpunt. Quod siremps notatur duabus litteris S. R., factum videtur secundum etymologiam M. Catonis, a 'similis res' eam vocem derivantis. Fest. s. v.* ⁶) *sacrosancti V.; sacri sancti ceteri Cdd. et ed. Vid. Cic. pro Balb. 14.* ⁷) *Q. N. l. quod non iure boni Cdd. quod iure non unus A.; ut tam ante I. quam post littera singularis lecta esse videatur, quam N. acceperunt, quae vero ante erat V. Sunt duae exceptiones, quarum altera spectat ad ea, quae ne quis rogaret, multa tantum similive poena sancitum erat.* ⁸) *rogatum Cdd. Cf. Klenze ad Leg. Servil. p. 94.* ⁹) *Ita recte est in l. Anton. de*

V. P. R.	ueteri possessori redditum ¹
V. A.	ueterano assignatum
V. F.	usufructus ²
S. C. P. S.	senatus consultum, plebi scitum
Q. D. E. R. F. P. D. E. R. V. I. C.	'quid ³ de ea re fieri placeret, de ea re universi ita censuerunt ⁴
Q. F. E. I. S. F. D. C. S.	'quom ⁵ factum est, in senatu fuerunt de consilii sententia
S. Q. M. D. E. R. A. P. P. V. 'L. ⁷ O. E. COS. PR. TR. PL. Q. N. S. Q. E. V. A. P. P. V. F. Q. S. N. T. COS. PR. TR. PL. Q. D. E. Q. E. V. A. P. P. V. F.	si quid 'magistratus ⁶ de ,ea re ad populum 'plebemue lato ⁸ opus est, cos., praetores, tribuni plebis, qui nunc ^[72] sunt, 'quibus eorum ⁹ uidebitur, ad populum plebem 'ue ferant; ¹⁰ quod si non tulerint, cos., praetores, tribuni plebis, qui deinceps erunt, 'quibus eorum ⁹ uidebitur, ad populum ple- bemue ferant
S. F. S.	sine fraude sua

4. In legis actionibus haecce: ¹¹

A. T. M. D. O.	aio, te mihi dare oportere ¹²
Q. N. T. S. Q. P.	quando negas, te sacramento 'quinge- nario ¹³ prouoco
Q. N. Q. A. N. Q. N.	quando neque ais neque negas ¹⁴

Thermens. v. 30., pro quo archaice in aliis aeribus legitur rogator s. rogato(r); nam imperativus in hac formula insipide poneretur. rogatum C. ¹⁾ V. veteri omittunt aliqui Cdd. idque Moms. docte interpolatum putat ex Suet. Dom. 9., de quo dubito. ²⁾ Potuit huic notae etiam in legibus agrariis locus esse. Gai. 2, 7. ³⁾ quod Cdd. ⁴⁾ B. 48. censuere edd. etiam meae 1. 2. ⁵⁾ quod Cdd. et ed. Cf. Orell. 3787. ⁶⁾ mee vel meae vel me Cdd. Erat opinor mag. (Moms. cj.: melius). Deest haec vox in Cic. ad fam. 8, 8. §. 5. ⁷⁾ V. V. ceteri Cdd., factum sc. ex corruptela ualeto. ⁸⁾ V.; plebum ualeto ceteri. ⁹⁾ quod eius Cdd. (quod eis Moms. ed.) ex parum erudita interpolatione; nam quod ferrent, certe potestas non dabatur magistratibus. Cf. Cic. l. c. Etiam consules, praeetores et tribuni pl. plus quam singularibus literis in Cdd. notati videntur interpolationi debere. ¹⁰⁾ V.; plebis ferant ceteri. ¹¹⁾ haec Cdd. et ed. hic et infra §. 5. ¹²⁾ Puta sponsionis illius summam, de qua agit Gai. 4, 95. ¹³⁾ Hoc solum in centumviralibus causis superfuisse videtur. ¹⁴⁾ Hac actione utebatur actor, si adversarius tacuerat.

E. I. M. C. V.	ex iure manum consertum 'uocauit ¹
S. N. S. Q.	si negat, sacramento quaerito ²
S. S. C. S. D. E. T. V.	'secundum suam causam; ³ sicut dixi,
(I.)	ecce tibi, 'uindictam (<i>imposui</i>) ⁴
Q. I. I. T. C. P. A. F.	quando in iure te conspicio, postulo,
A.	anne suas ⁵ auctor
T. P. ⁶ I. A. V. P. V. D.	te praetor iudicem arbitrumue postulo
	uti des ⁷
[73] I. D. T. S. P.	in diem tertium siue perendinum
A. L. A.	arbitrum liti aestimandae

5. In edictis perpetuis haec:

Q. B. F.	quare bonum factum ⁸
I. D. P. E.	iure dicundo praeerit
I. D. C.	iuris dicundi causa
Q. R. F. E. V.	quod recte factum esse uidebitur
V. B. A.	uiri boni arbitratu
D. M. F. V. C.	dolo malo fraudisue causa
I. D.	iudicium dabo
I. D.	iuris dictio
Q. E. R. E. T. P. I. R.	quanti ea res erit, tantae pecuniae iu-
D. T. Q. P. D. T.	dicium recuperatorium dabo testibus-
'D. ⁸ D. P. F.	que publice dum taxat 'decem ⁹ de-
	nuntiandi potestatem 'faciam ¹⁰
Q. S. S. S.	quae supra scripta sunt

¹) uocarit *V.* Sed aut uoco aut vocasti aut generaliter vocare legendum videtur. Vid. Cic. pro Mur. 12. ²) quingenario Moms. cf. Frustra; pertinet haec formula ad publicam legis actionem, in qua adversarius sacramento non provocabatur, sed interrogabatur. Vid. Fest. p. 344. Müll. et nos ad Gai. 4, 14. not. ³) Male haec verba cum sequentibus coniuncta sunt. Cf. Gai. 4, 16. adn. ⁴) Supplevi ex Gai. 4, 16. uindicta Cdd. ⁵) far optimi Cdd. fas alii. De anne post verbum postulo, quod Moms. immerito impugnat, cf. Gai. 4, 16. ⁶) PR. Cdd. Sed singularis littera requiritur ex Probi strictiore ratione (nam alii et binas litteras admitterant. Fest. v. Nota p. 174). Ab initio videamus ne littera A. = abs ob antecedentem notam, quae hac littera clauditur, perierit: nisi forte ipse Probus eam omisit, quoniam vocem non notabat sed ipsa vocula a erat. ⁷) Cf. Keller Civilproc. §. 17. not. 230. ⁸) Cdd. et ed. hanc notam in fine §i antecedentis praebent; sed eam edictorum esse, ubi fere exordium faciebat, docet Brisson. de form. 3, 1. ⁹) Similiter Pondera duodecim PDDC notata eges apud Petrum Diaconum. ¹⁰) facit Cdd.

I. C. E. V.	iusta causa esse uidebitur
N. K. C.	non calumniae causa
C. C.	consilium cepit uel causa cognita ¹
F. C.	fraudare creditores uel fiduciae causa uel fideicommissum
P. C.	² pactum conuentum uel pecunia consti- tuta
C. V.	centum uirum ³
S. T. A.	sine tutoris auctoritate
T. A.	tutore auctore
F. E. D. -	factum esse dicetur
H. S.	haec sic ⁴
Q. A.	quemadmodum
Q. M.	quo modo uel quo magis
P. P. L. V.	pro praede litis uindicarum
I. S.	⁵ iudicatum ⁵ solui
⁷ B. E. E. P. P. V. Q. P.	⁷ bona ex edicto (<i>possideri proscribi ue-</i> <i>nireque pro portione iubebo</i>) ⁶
P. I.	
6. (<i>In iuris ciuilibus libris haec.</i>) ⁷	
I. E.	iudex esto
R. S. .	reciperatores sunt
E. R. A.	ea res ⁸ agatur
Q. D. R. A.	qua de re agitur
N. N.	Numerius Negidius
O. E. R.	ob eam rem
O. O.	oportet oportebit
O. E. F. B.	oportet ⁹ ex fide bona

¹) Quae in B. 42. post haec in ima pagina manu II adscripta leguntur I. D. I. C. iudicium dabo iurisdictione et B. E. R. bona ex re uidentur ex superioribus notis I. D. | I. D. | Q. E. R. etc. corrupta et repetita.

²) Quod plerique Cdd. et ed. praefigunt ab edicto praetoris alienum patres conscripti, uel interpolationem eieci. ³) uel clarissimi uiri addunt Cdd. ed. ⁴) uel hora secunda addunt Cdd. ed. ⁵) iudicium Cdd. et ed. Post hanc notam M. addit C. E. D. conuinctum esse dicetur et M. F. P. malae fidei possessor. ⁶) Alterum P. P. in Momm. ed. omisum, quod explicui pro portione, habent tantum A. et Maruc. I solus E. ⁷) Ad similitudinem exordii §§. 4. et 5. finxi. Caeterum quae sequuntur deberi codici Einsidlensi, in praefatione dictum est. ⁸) agitur Cd. ed. Cf. Gai. 4, 131. ⁹) oportebit E. ed. At intentio semper de praesenti tempore concipitur.

M. A. E.	melius aequius erit ¹
S. D. E. R. Q. D. A.	si de ea re, qua de agitur ²
S. P.	si parret
S. N. P. A.	si non parret, absoluto
T. M. D. F. O.	te mihi dare facere oportere
D. M. F.	dolo malo fecisti
D. V. M. T. F. E.	dolo(ue) malo tuo factum est ³
N. R.	non restituetur
O. C.	ope consilio
V. R.	urbis Romae
R. R. E. P.	Romae recte experiri possit
M. C. F.	municipiis (coloniis) foris ⁴
D. D.	decreto decurionum
M. P. D.	maiores partem diei ⁵
[75] P. P. D.	pro parte dimidia
S. S. S.	supra scripti sunt
Q. I. S. S.	quae infra scripti sunt
L. E.	lege egisse
L. A. E.	lege actum est
R. R.	recte recipitur
M. M. P.	manu mancipio potestate ⁶
E. I. Q.	ex iure Quiritium
(B.) P. D. E.	(bonorum) possessio data est ⁷
S. (L.) P. H. A.	secundum (legem) publicam hoc aere ⁸
H. B. V. P.	heres bonorumue possessor
M. H. E.	mihi heres erit
H. Q. M.	heredemque meum
E. H. E.	exheres esto
V. V. C.	uolo uos curare
S. N. P. M. S. R. S. S.	'....sinito rem sumere sibi que habere ⁹
Q. H.	

¹) Cf. Boeth. ad Cic. Top. 17, 66. p. 378 Or. Cic. de offic. 3, 15, 61. pro Rosc. C. 4, 11. 12. ²) Refer ad pacti exceptionem. Gai. 4, 119. ³) D. V. M. V. dolo uel malo tuo D. V. M. dolo uel male M. T. F. E. malo tuo factum est Cd. ed. ⁴) municipii fores Cd. ed. municipio colonia, foro cf. Momm. Cf. leg. Rubr. c. 21. 23. leg. Iul. munic. v. 83 seq. ⁵) Cf. L. 2. §. 1. D. de verb. sign. (50, 18) ex Paul. lib. 1. ad ed. ⁶) Cf. rubr. leg. Flav. Salp. 22. ⁷) Ex interdicto Quorum bon. L. 1 pr. D. quor. bon. (43, 2). ⁸) Cf. Gai. 2, 104. ⁹) sine prae-summere sibi que habere Cd. sc. R. accepta pro P. et neglectis quat-

P. S. T. Q. H.	praecipito sumito 'tibi que habeto ¹
O. O. O. T.	omnia ornamenta, omnia texta ²
V. M. M.	uestem mundum muliebrem ³
T. T. A. A. A.	tegulas testas ⁴ aurum argentum aēs
T. C. (O.) F. M. C. M.	testamenti causa (omissa) familiae mor-
(M.) V. R. C. L. C.	tis causa manumissae uindicta recte competet liberalis causa ⁵
S. Q. M. M. M. M. M.	si quis 'manu missus ⁶ manumissa moritur[76]
D. D. D. 'V. E. ⁷	deinde deperit diminutumue est
H. COG.	herede cognitore ⁸
D. M. O.	donum munus operas ⁹
O. D. M.	operas donum munus ¹⁰
Q. P. N. M. C.	quod pondere numero mensura continetur

tuor primis litteris, quas suspicor significasse Si Non Potest Mancipare (velut absens), ut haec formula sinendi modo legandi in rebus mancipi per damnationem legatis in usu fuerit (cf. Gai. 2, 204. 214. L. 30. §. 1. D. de leg. 3.) indeque omnino origo legati sinendi modo adhuc ignorata repetenda videatur. ¹) Haec Cd. alio loco sub littera T et ed. tanquam propriam notam repetunt. Revera apud Probum haec et tres sequentes notae unam formulam coniunctim legendam effecisse videntur. ²) Cf. L. 16. 22. 37. D. de auro arg. (34, 2). ³) Cf. L. 8. L. 32. §. 6. D. eod. ⁴) Cf. L. 1. §. 1. D. de tigno (47, 3). ⁵) Sic mihi videor restituuisse Probi probam formulam, in Cd. male in haec quinque frustra discerptam et passim corruptam: F. T. C. familiam testamenti causa (et post sub. lit. T: T. C. testamenti causa) L. C. libertatis causa M. C. M. mortis causa manumissa V. R. C. uindicta recte neempet (iam Moms. correxit competet). Videtur cautela testamento adscripta monendae de iuribus suis familiae causa, quam mortis causa testator liberaverat. De eiusmodi manumissionibus vid. L. 15. D. de manumiss. (40, 1). Et testamentariae quidem manumissiones omissa causa testamenti intercidunt (L. 17. D. si quis omissa c. t. 29, 4). Sicut vero mortis causa donationes ne quidem accusato testamento auferuntur, quod fit legatis et libertatibus testamento datis (L. 5. §§. 15. 17. D. de his quae ut ind. 34, 9), multo minus libertas mortis causa vindicta data omissa causa testamenti infringi debet. ⁶) manumissit Cd. 'principium est edicti de bonis libertorum' Moms. ⁷) Correx. M. Cd. ed. Cf. L. 20. §§. 6. 17. D. de her. pet. (6, 3). Spectabat vero ad stipulationem, quae post memoratur, his rebus recte praestari. Cf. Goeddaeus ad L. 71. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16). ⁸) Spectabat fortasse infamiam. Cf. Gai. 4, 182. Ceterum dubito, an trium litterarum nota ex Probo fuerit. ⁹) Cf. L. 53 pr. D. de verb. sign. (50, 16). Paul. S. R. 2, 32. §. 1. ¹⁰) Cf. L. 7. §. 3. L. 37 pr. D. de op. libert. (38, 1).

F.P.P.R.	forma publica populi Romani ¹
(H.) R. R. P.	(his) rebus recte praestari ²
F. P.	fide promissor ³
P. A.	pluuiarum arcendae
F. E.	familiae erciscundae
F. R.	finium regundorum ⁴
V. F. I.	vadimonium fieri iubere
N. C. N. P.	nec clam nec precario
V. F. V.	uim fieri ueto
F. C. L.	fraudationis causa latitat ⁵
P. P. V.	pupillus pupillae ⁶
R. P. C. S. D. M.	rei publicae causa se dolo malo ⁵
[77] V. I. I.	uidebitur in integrum ⁶
R. A. Q. E. I. E.	restituas ⁷ antequam ex iure ex eas ⁸
EX. C.	ex consuetudine ⁹
O. A. Q.	omnes ad quos ¹⁰
O. F.	(ostia) ¹¹ fenestras
Q. M. E.	quae ¹² mea est ¹³
R. N.	rerum nouarum ¹⁴
S. N. P. Q. 'M. A. ¹⁵	si non plus quam 'm(ile) asses ¹⁵
S. P. M.	Sexti ¹⁶ Pedii 'Medmani ¹⁷

¹) *Utraque formula spectabat titulum de rebus creditis. Cf. L. Rubr. c. 21. L. 2. §. 1. D. de reb. cred. (12, 1).* ²) *Cf. not. 7. p. 142.*
³) *fidei promissor Cd. ed.* ⁴) *finibus regnandis Cd. ed.* ⁵) *Cf. L. 5. 6. §. 1. L. 7. §. 1. D. quib. ex caus. in poss. (42, 4) et nota antiquiorem vocem 'se dolo', cuius loco Iulianus posuit 'sine dolo'.*
⁶) *Integram formulam habet L. 26. §. 9. D. quib. ex caus. mai. (4, 6).* ⁷) *restitutus Cd. An restituito forma Iuliano antiquiore? Ad rem cf. Gai. 4, 164.* ⁸) *Ex hac nota corrupta vel non intellecta Iustiniani iurisprudentes in L. 178. §. 1. D. de reg. iur. (50, 16) verbum lege videntur finxisse.* ⁹) *Non videtur Probi esse.* ¹⁰) *sc. ea res pertinet. Cf. L. 19 pr. D. de adopt. (1, 7).* ¹¹) *Supplevi. Cf. L. 25. §. 1. D. loc. (19, 2) 'si ostia fenestrasve nimium corruptas locator non restituit'. L. 59. D. de rei vind. (6, 1).* ¹²) *quem Cd. ed.*
¹³) *Cf. L. 85. D. de leg. 3. L. 7. D. de auro arg. (34, 2). Potest, ut haec a maiore illa formula (not. 1. p. 142.) abscissa primitus illa secuta sint T. T. A. A. A. et explicari debeant Quod Meum Est vel Quae Mea Erunt.* ¹⁴) *Cf. Fr. Vat. 67.* ¹⁵) *A. D. magnus Cd. Non possunt haec cum Mommseno ad sacramentum quingenarium referri; hoc enim erat rerum mille aeris plurisque ipsumque non Aeris D sed D Aeris. Spectant potius legem Furiam testamentariam, de qua vid. Gai. 2, 225.* ¹⁶) *Sextii Cd.* ¹⁷) *Ex Medma s. Medama in Bruttis, olim Locren-*

CAELIVS SABINVS

(claruit Vespasiano, Tito et Domitiano imperantibus).

Ad edictum aedilium curulium.

1. Caelius Sabinus in libro, quem de edicto aedilium curulium composuit, Labeonem refert, quid esset morbus, hisce uerbis definisse: 'Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriore'. Sed morbum alias in toto corpore accidere dicit, alias in parte corporis. Totius corporis morbum esse, ueluti sit phthisis aut febris, partis autem, ueluti sit caecitas aut pedis debilitas. 'Balbus autem', inquit, 'et atypus uitiosi magis, quam morbosus sunt, et equus [78] mordax aut calcitro uitiosus, non morbosus est. Sed cui morbus est, idem etiam uitiosus est. Neque id tamen contra fit; potest enim, qui uitiosus est, non morbosus esse. Quamobrem cum de homine morbo agatur, 'aeque',¹ inquit, 'ita dicetur: "QVANTO OB ID VITIUM MINORIS SIT"'. — Gell. 4, 2. §§. 3—5.

2. ²Pilleatos seruos uenum solitos ire, quorum nomine uenditor nihil praestaret, Caelius Sabinus iuris peritus scriptum reliquit. Cuius rei causam esse ait, quod eiusmodi conditionis mancipia insignia esse in uendendo deberent, ut emptores errare et capi non possent, neque lex uendundi opperienda esset, sed oculis iam praeciperent, quidnam esset mancipiorum genus; 'sicuti', inquit, 'antiquitus mancipia iure belli capta coronis induta ueniebant et idcirco dicebantur sub corona uenire. Namque ut ea corona signum erat captiuorum uenaliū, ita pilleus impositus demonstrabat, eiusmodi seruos uenundari, quorum nomine emptori uenditor nihil praestaret'. — Gell. 6 (7), 4. §§. 1—3.

sium oppido, oriundi. Strab. 6, 1. §. 5. p. 256. Plin. N. H. 3, 10. §. 73. Mel. 2, 4. Mediūanī Cd. ed. vox nihili ideoque sine mora corrigenda. Expatria etiam alii I Cti uelut Puteolanus, Campanus et Africanus cognominabantur. ¹) Scripsi; neque Cdd. ed. Hertz., quod sensus loci ferre non uidetur: nequam (uel nequaquam) alii. An aequē tm (tamen)? ²) Vix dubitandum, quin Gellius haec ex eodem libro sumserit. Cf. Zimmern hist. iur. Rom. T. I. §. 87. not. 6.

T. ARISTO

(sub imp. Traiano).¹

1. Id etiam memini legere me in libro Aristonis iureconsulti, haudquaquam indocti uiri, apud ueteres Aegyptios, quod genus hominum constat et in artibus repperiendis sollertes extitisse et in cognitione rerum indagandarum sagaces, furta omnia fuisse lieita et inpoenita. — Gell. 11, 18. §. 16. Cf. Diodor. Sic. 1, 80.

[79]

LAELIVS FELIX

(sub imp. Hadriano).²

Ad Q. Mucium.

1. In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo scriptum est, Labeonem scribere etc. (cf. supra M. Antistium Labeonem n. 22.).³ Iisdem comitiis, quae calata appellari diximus, et sacrorum detestatio et testamenta fieri solebant. Tria enim genera testamentorum fuisse accepimus: unum, quod calatis comitiis in populi contione fieret, alterum in procinctu, cum uiri ad proelium faciendum in aciem uocabantur, tertium per familiae mancipationem, cui aes et libra adhiberetur. — Gell. 15, 27. §§. 1—3.

2. In eodem Laelii Felicis libro haec scripta sunt: 'Is, qui non 'uniuersum⁴ populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere debet. Tribuni autem neque aduocant patricos, neque ad eos 'referre⁵ ulla de re possunt. Ita ne leges quidem proprie, sed plebiscita appellantur, quae tribunis plebis ferentibus accepta sunt: quibus rogationibus ante patricii non tenebantur, donec Q. Hortensius dictator legem tulit, ut eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur'. — Gell. 15, 27. §. 4.

¹) *Vid. est de hoc Ian. Iust. Enschedé de T. Aristone ICto Rom. L. B. 1829. 4.* ²) *Sequor communem opinionem eorum, qui hunc eundem Laelium esse statuunt, cuius in L. 3. D. si pars hered. (5, 4) mentio fit: quanquam in hoc scriptore omnia incerta sunt et ipsum nomen, quoties commemoratur, in libris mss. variatur. Cf. Zimmern hist. iur. Rom. I. §. 89. et interpr. ad Gell. 15, 27.* ³) *Haec quoque ex eodem libro petita esse, vix dubitabit, qui sententiarum nexum ipsumque rei, de qua agitur, argumentum reputaverit.* ⁴) *ut uniuersum ed. Hertz.* ⁵) *Retinui iam Cdd. scripturam. ferre edd. 1. 2.*

3. Item in eodem libro hoc scriptum est: Cum ex generibus hominum suffragium feratur, curiata comitia esse; cum ex censu et aetate, centuriata, cum ex regionibus et locis, tributa. centuriata autem comitia intra pomerium fieri nefas esse, quia exercitum extra urbem imperari oporteat, intra urbem imperari ius non sit. propterea centuriata in campo Martio haberi exercitumque imperari praesidii causa solitum, quoniam populus esset in suffragiis ferendis occupatus. — Gell. 15, [80] 27. §. 4.

4. (?) Libertinis uero nullo iure uti praetextis licebat, ac multo minus peregrinis, quibus nulla esset cum Romanis necessitudo. Sed postea libertinorum quoque filiis praetexta concessa est ex causa tali, quam M. Laelius augur¹ refert. qui bello Punico secundo 'decemuiros² dicit ex senatusconsulto propter multa prodigia libros Sibyllinos adiisse et, inspectis his, nunciasse, in capitolio supplicandum lectisterniumque ex collata stipe faciendum, ita ut libertinae quoque, quae longa ueste uterentur, in eam rem pecuniam subministrarent. acta igitur obsecratio est pueris ingenuis, itemque libertinis, sed et uirginibus, patrimis matrimisque, pronunciantibus carmen. ex quo concessum, ut libertinorum quoque filii, qui ex iusta duntaxat matrefamilias nati fuissent, togam praetextam et lorum in collo pro bullae decore gestarent. — Macrob. Sat. 1, 6. §. 13.

SEX. POMPONIVS

(sub Hadriano et insequentibus imperatoribus).

Libro singulari regularum.

1. Et seruitutes diuidi non possunt; nam earum usus ita connexus est, ut, qui eum partiatur, naturam eius corrumpat.³

¹) *Minime spondeo, hunc eundem illum Laelium Felicem fuisse; argumentum tamen simile est et Laelius, a Ictis posterioribus in iure civili semel tantum vel bis citatus, magis iuris publici vel sacri antiquitatibus operam dedisse videtur. Eiusdem Laelii ex mss. librorum fide possit etiam esse, quod supra, Lachmannum non sine dubitatione secuti, C. Aelio Gallo 6. tribuimus fragmentum. Multo antiquior est, ut L. Aelium Stilonem taceam, ad quem etiam referendus Plin. N. H. 14, 18. §. 15., C. Aelius, cuius apud Festum quaedam extant ex oratione fragmenta.* ²) *Ex Iani cj.; duumuiros edd.* ³) *'Ex libris*

Pomponii ex vetustissimis quibusdam fragmentis carie corrosis, quae nobis dono dedit Iulius Caesar Scaliger excepta e
 [31] *bibliotheca Petri Criniti Florentini' haec sumpta esse testatur is, qui primus edidit, Arn. Ferronius in Consult. Burdigal. commentariis Lugd. 1536. p. 72. Cf. A. G. Cramer in Hugon. civ. Mag. VI. p. 1 seq., qui et illud probabiliter coniecit, esse has lacinias ex Pompenii libro singulari regularum, ita ut L. 17. D. de servit. (8, 1) eas excepisse videatur, sola fere voce 'Itaque' interiecta. — Consulto omittimus, quae Laur. Lyd. de magistr. 1, 48. ex Pomponio, scilicet ex L. 2. §. 34. D. de orig. iur. (1, 2) mutila et corrupta refert.*

De Gaio eiusque scriptis et hac Institutionum
eius editione dissertatio praevia.

Pauca sunt, quae de Gaio certo constant. Unum eius hoc nomen nobis traditum est tam in libris iuris, ubi primum in Collatione certo comparet,¹ quam a grammaticis, quorum primus Diomedes (ed. Putsch. p. 375. Keil. I. p. 379), si modo quod traditum ibi est in libris mss. 'Cauium' ad Gaium recte refertur, et paulo inferior seculo fere ineunte quinto Servius Honoratus ad Vergil. Georg. 3, 306. Gaium memorant: omnes vero hoc sine dubio a iurisconsultis vel a Gaii librorum titulis, in quibus dudum unum hoc nomen, ut in libris tritissimis fieri solet, scribi sueverat, mutuati sunt. Id ipsum vero, quamvis etiam in nomen abierit (Osann. ad Pompon. p. XIX), et in cognomen (vid. indices Corp. inscript. Lat.) plerisque tamen et putò recte eius creditur praenomen, sicut Servii alius Icti, plerumque sic tantum nominati, Titi, Marci imperatorum: eoque fortasse solo significatus est, quod nomen et cognomen ei erat cum alio, nescimus quo, Icto commune ut ab hoc simplicissime distingueretur: quanquam nunc Guido Padelletti (Del nome di Gaio Rom. 1874) nomen id gentilitium, alius Italus (Felice Cattaneo [Del nome di Gaio, nota letta al R. Istit. Lomb. 1881]) cognomen fuisse huic Icto, argumentis nec tamen probabilioribus adstruxerunt. Certe Titi praenomen, quod in uno alterove epitomae Visigothicae codice Gaio praescriptum legitur indeque verum eius praenomen fuisse quibusdam visum est, post multos ab Haenelio inspectos codices corruptela vocis *tituli* apparuit. (Cf. Haenel. Lex Rom. Vis. p. XLV. not. 16. p. 314.) De aetate Gaii hoc tantum compertum est, quod sub imperatoribus Hadriano, Antonino Pio et M. Aurelio Antonino vitam suam transegit. Nam quod Hadriani temporibus acciderat, id ipse sua aetate factum esse narrat L. 7. pr. D. de reb. dub. (34, 5). Institutionum commentarium primum et partim secundum imperante Antonino Pio eum scripsisse, plerique inde recte colligunt,² quod constanter ibi (1, 53, 74, 102. 2, 126. 151. ad postremum locum nunc conferenda L. 3. D. de his quae in testam. 28, 4) sine divi commemoratione eum nominat, quam alias defunctis imperatoribus tribuere solet. sed et extremis Pii temporibus scripsisse videtur; nam 2, 195. eum divum appellat. Nec quod M. Antoninus in re tutelari de lege Plaetoria et praetore tutelari in locum consulum substituto (Capitol. Marc. 10. coll. cum 1, 198, 200.) nec quod de cretione con-

[83]

¹) An enim Gaius, quem Pomponius nostrum appellat L. 80. D. de stip. serv. (45, 8.), ad hunc referendus sit, ambigitur. Vid. p. 151. not. 1.

²) Marci temporibus etiam primum comm. assignat Puchta Inst. I. §. 99. not. bb. et nuperrime H. H. Fitting Alter d. Schriften d. Röm. Juristen p. 21.

stituerat (Ulp. 22, 34. coll. cum 2, 177.), in Gaii notitiam pervenerat, cum finem primi et cum secundum commentarium scriberet.¹ Atqui tum iam libros ex Q. Mucio ediderat (1, 188.) et edictum interpretatus erat (1, 188.), quod simpliciter dictum nonnisi urbicum esse potest, ut libri ad edictum urbicum intellegi debeant, quibus solis etiam eiusmodi (quam ibi dicit) de tutelarum divisione disquisitio magis ad artis disciplinam quam ad fori usum pertinens convenit, eorundemque etiam proprii de bonorum possessionibus commentarii pars fuisse videntur, quos laudat 3, 33. (54). sequitur, ut 'imperator noster', quem in his libris laudat L. 73. §. 1. D. de leg. 1. fuerit D. Pius. Praeterea post obitum Antonini Pii scriptos esse libros duos fideicommissorum, constat ex L. 90. D. de condit. et dem. (35, 1) L. 96. D. de leg. 3. L. 63. §. 5. D. ad SC. Treb. (36, 1): idem de libris quindecim ad legem Iuliam et Papiam certe posterioribus² patet ex L. 56. D. de leg. 2. et de libris singularibus ad SC. Tertullianum et ad SC. Orphitianum a. 178 factum ex L. 8 et 9. D. ad SC. Tertull. (38, 17). Cetera eius scripta quando edita fuerint, aut disputatur aut plane incertum est. Sed libros triginta vel, connumeratis libris ad edictum aedilium curulium, triginta duo ad edictum provinciale et ipsos post Institutiones compositos esse, item satis tuto statuere licet; non tantum quia maiore iis componendis opus erat usu et experientia fori (ut non inepte iudicat Stieber ad Wenckii opusc. p. XXIX.), sed etiam (quod me maxime movet) quia libro I. L. 30. §. 2. D. de pactis (2, 14) sententiam reiicit, quam Inst. 3, 179. tentaverat, et libro VI. L. 3. D. de hered. pet. (5, 3) mentionem habet heredum ex senatusconsultis (Tertulliano et Orphitiano): nec facile Inst. 1, 188. simpliciter edicti interpretationem laudasset, si tum iam utrumque edictum interpretatus esset: quamobrem etiam L. 42. D. de don. int. vir. (24, 1) ex lib. XI. commemoratus princeps Antoninus pro Marco habendus erit. Denique etiam rerum quotidianarum libri, si totam eorum rationem perpenderit, non possunt iudicari non post Institutiones compositi esse. Haec omnia vero faciunt, ut Mommseni sententiae (Jahrb. d. gem. deutschen R. III. 1. p. 14.), pleraque Gaium Antonino Pio imperante (a. 138—161.) scripsisse arbitrantis haud facile accedam, sed vegetam aetatem in D. Marci tempora eum [84] transtulisse malim opinari. Quando vero obierit, nescimus.

¹) Etiam quantum comm. proprius initiis D. Marci compositum esse, inde apparet, quod 4, 185—187. abrogati ab eo imperatore vadimoniorum solennis (Victor de Caes. 16.) nulla mentio habetur. ²) Quidam enim ad hos libros referunt proprios commentarios, quorum Gai. 3, 54. meminit. Sed cum lex Papia multa alia caveret, vix de his potest sensisse. Malim igitur intellegere commentarios de bonorum possessionibus, quos iam laudaverat 3, 33. quorumque pars ad bona libertorum spectabat.

Tantum Comodi tempora (a. 176—192.) eum vidisse, ex eo, quod ad SC. Orphitianum scripsit, efficitur.

Idem Mommsenus l. c. Gaium 'Ictum provincialem' fuisse, qui in oriente, et ut probabiliter statuere liceat, Troade in Asia ius docuerit librosque suos ediderit, magno, ut solet, acumine adstruere conatus est: argumentis tamen, quod pace viri de his litteris meritissimi mihiq[ue] amici dixerim, admodum dubiis et magis speciosis quam veris. Primum enim, quod de solo praenomine ad appellandum eum Graeco more usurpato disputat, imperatorum maxime aevo eandem appellandi consuetudinem certis ex causis etiam Romae obtinuisse, ut iam supra obiter significavimus, multa exempla velut imperatorum Gaii, Titi, Marci, et cum hic de iurisconsultorum more quaeratur, Servii (Sulpicii) Sexti (Pomponii, cf. Zimmern Hist. iur. §. 92. not. 6.) et ipsius Gaii (Cassii Longini, cf. Zimmern l. c. §. 85. not. 25.) ostendunt. Deinde quod Gaii responsa non exstant, ipse confitetur Mommsenus, etiam Romae potuisse Ictum, qui respondendo operam non daret, scriptis inclurare. At Gaius edictum provinciale commentatus est, quod Mommsenus negat nisi de certae, itaque eius, quam inhabitabat, provinciae edicto intellegi posse, eamque Asiam fuisse autumat, cum Gaius Bithynorum et Galatarum peregrinum ius (Inst. 1, 55. 193.) et Troadis, Beryti et Dyrrhachii ius Italicum (L. 7. D. de cens. 50, 15) commemoraverit. Sed si, ut existimat, multum etiam tunc singularum provinciarum differebant edicta et suae provinciae edictum Gaius commentatus est, non 'ad edictum provinciale', opinor, sed 'ad edictum Asiaticum' (ut est ubique in Ciceronis Verrinis 'edictum Siciliense') vel certe 'ad edictum proconsulis provinciae Asiae' librum suum inscribere debuit; nam provinciale edictum simpliciter dictum ex analogia, qua provinciale solum, provincialis senator, provincialis iudex, alia dicuntur, edictum in quacunque provincia propositum, quatenus scilicet ea omnia consentiebant, significat. Et serione quisquam statuerit, tunc Ictum aliquem in animum induxisse, ut unius inter tot provincias edictum triginta libris explicaret? Itaque ex hac ipsa appellatione recte colligitur, quod et totius illius temporis ratio facit ut credamus,¹ provinciarum diversarum edicta, si rem, non formam spectas, tunc in unum conflata esse, quod ab omnibus proconsulibus partim per se partim, ut in Caesaris provinciis, per legatos proponeretur,² quamobrem Gaium in his libris

¹) Cf. E. Huschke Censur z. Z. d. Geb. J. Chr. p. 22. ²) Animadvertendum est, hanc edicendi potestatem, qua ius civile supplebatur vel corrigebatur, tantum magistratus populi Romani habuisse (Gai. 1, 6); proinde etiam Caesarem proconsulem in suis provinciis neque vero legatos Caesaris, quibus iurisdictio tantum praetoria delegata erat.

[85] ubique proconsulem tantum nominare vel praetorem, cuius pleraque edicta proconsul receperat (Cic. ad Attic. 6, 1. §. 15.), mirari non licet. De Bithynorum vero et Galatarum iure ut Gaius ipse verba fecerit nec tantum, ut mihi persuasum est, Hadriani retulerit, num forte etiam T. Aristonem idcirco, quod Aegyptiorum ius novit et commemoravit (Gell. 11, 18), Aegyptium vel certe orientalem fuisse statuere debemus? praesertim cum certum sit, plerosque Romanos etiam Ictos ius peregrinum curiose inquisivisse (Gell. 20, 1, 4. Fr. Dosith. 12). Cetera Mommseni argumenta aut leviora sunt aut eiusmodi, ut etiam aliis opinionibus firmandis inservire possint, quare ea interim missa facere liceat. Hoc vero quaero: quamobrem in his, quibus locus, ubi quis scribit, optime cognosci solet, nihil reperiatur in Gaii scriptis, quod Asiam prodatur? Immo haec ad Italiam Romamque nos delegant. In exemplis condicionum hanc ponit: 'si navis ex Asia venerit' (L. 38. D. de hered. inst. (28, 5) ex lib. II. de testam. ad ed. praet. urb. L. 72. D. de fidei. (46, 1) ex lib. III. de V. O.) — miro modo, si Troade haec scripsit: item 'si navis ex Africa venerit' et hanc speciem: 'si inter eos qui Romae (non Troade) sunt, talis fiat stipulatio: *Hodie Carthagine dare spondes*'? (L. 141. §§. 7. 4. coll. L. 73 pr. de V. O. (45, 1.) ex lib. II. de V. O.) et 'si is, qui ita stipulatus fuerit: *X milia Ephesi dare spondes*? . . . Romae pure sic intenderit' (4, 53). Similiter in exemplis ei sunt et in ipsis quidem etiam ad edictum provinciale libris fundus Tusculanus, vinum Campanum, triticum Africum, Tyria purpura (quam usu potius Romanam dixeris) (L. 74. D. de V. O. (46, 1). L. 17. pr. D. de condit. et dem. 35, 1. Inst. 4, 53.) et ipse a praetore (non a proconsule) cautionem petens L. 11. D. ut leg. (36, 3). Quibus convenit, quod, quo die Romae (non in provinciis) vota pro salute imperatoris suscipiantur, exponit (L. 233. §. 1. D. de V. S. 50, 16), quod etiam in libris ad edictum provinciale ab his, quae Romae sunt, ad id, quod in provinciis obtinet, procedit (L. 1. pr. D. quod cuiusq. univ. 3, 4. L. 5. D. de curat. fur. 27, 10) et multa similia. Quae quidem singula, fateor, parum probant, coniuncta vero suum habent maxime ad refellendum momentum. Denique quae tunc erat urbis Romae auctoritas, legum patriae, imperii totiusque iurisprudentiae sedis, quis credat, iurisconsultum, qui tot insignibus libris ius civile illustravit, quique et Cassianum se profitetur et licet non a S. Pomponio Cassiano item 'Gaius noster' appellatus,¹ tamen controversiis scholarum, quae Romae tunc

¹) L. 39. D. de stipul. serv. (45, 3), qui locus num ad Gaium nostrum spectet, nec potius ad C. Cassium Longinum, post disputata de hac re a G. M. Ashero in Zeitschr. f. Rechtsgesch. V. p. 83 seq. ita

florebant, ita se interserit, ut eis et, dum scriberet, interfuisse videatur, non Romae, sed in aliquo provinciarum angulo abditum docuisse ac scripsisse?

Haec tamen ita disputata sunt, ut si quis Gaium natione Graecum et fortasse ex colonia aliqua in partibus orientis oriundum fuisse opinetur, quae olim A. Augustini et Fr. Connani fuit sententia, id equidem neque negare neque affirmare ausim. Non negare, quia probe scio, iam illa aetate multos peregrinae originis viros summos honores et ^[86] magnam etiam in iure civili auctoritatem Romae nactos esse, velut Cirtensis ille vir consularis ius publicum respondens, cuius nomen periit apud Front. ep. ad amic. 2, 10. (6.). Sed nec affirmare; nam id, quod et illos viros partim movit, et quod multo magis in Mommseni disputatione veri quadam specie decipit, Graecam illam dico in Gaio conspicuam eruditionem et peregrinitatis curiosam observantiam, alia ratione contemplandum esse existimo. Quippe inde a Vespasiano et maxime sub Hadriano novam quasi speciem imperium Romanum induit. Multis enim coloniis in provincias deductis, multisque ibi oppidis civitate Romana vel Latinitate, quibusdam etiam iure Italico donatis, Graecis vero quam illi opinabantur *ἀπονομή* reddita, quae olim peregrina ditio tantum fuerat, in aequum paene ius recepta est. Et maxime oriens invaluerat, rursusque 'non tenuis quidam e Graecia rivulus sed abundantissimus amnis (Orontem dixit Iuven. 3, 62) illarum disciplinarum et artium in urbem influxit' (Cic. de rep. 2, 19.), ut iam ex imperio Romano imperium Graeco-Romanum factum videretur. Huius vero rerum mutationis effigies cum etiam in hominum ingeniis non exprimi non posset, si Gaium eius in iurisprudentia primum et verissimum exemplar novumque quasi, huius tamen temporis, Labeonem dixeris, ut Hadrianus, 'princeps ille doctus et navus orbis terrarum non regendi tantum sed etiam perambulandi diligens' (Front. de fer. Als. 3.), fuit in principatu, quem et ipsum idcirco iam aequales Graeculum dixerunt (Spartian. Hadr. 1.), non modo rectissime, ni fallor, de eo iudicaveris, sed etiam omnia, quae eius propria sunt, facillime explicaveris.

Primum igitur mirum non est, quod Institutiones suas, qui liber primus omnium novi imperii status ratione habita compositus esse videtur, non a populi Romani iure sed ita exorditur: 'Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio partim communi omnium hominum iure utuntur' etc. et deinde quoque ceterorum populorum iura respicit, non modo utrum quid iuris civilis an iuris gentium sit in quocunque articulo adnotando (1, 2.), sed etiam in iure

mihi dubium esse factum fateor, ut ad posterius statuendum pronior sim. Prius tamen probat Guido Padelletti del nome di Gaio p. 7.

civili simile vel dissimile aliorum populorum ius afferendo vel comparando (1, 55. 92. 193. 197. 3, 96. 134. et cf. L. 13. D. fin. reg. 10, 1. L. 4. D. de colleg. 47, 22.), ius etiam Latinorum coloniariorum explicando (1, 79. 85. 86. 95. 3, 120.), peregrinis quid ex iure Romano liceat vel non liceat, admonendo (1, 47. 53. 74. 93. 94. 2, 285. 4, 37. 105.), provinciarum et Italiae in iure civili diversitates enarrando (1, 6. 20. 100—102. 105. 183. 185. 197. 200. 2, 7. 21. 24. 27. 31. 46. 63. 278. 3, 121. 122. 4, 109.). Eodemque pertinet, quod non modo edictum urbicum, sed etiam provinciale separatim [87] primus et solus interpretatus est, quodque linguam Graecam saepenumero respicit (2, 281. 3, 93. L. 25. D. loc. 19, 2. L. 30. L. 233. §. 2. L. 236. §. 1. D. de verb. sign. 50, 16).

Praeterea ingenium Graecum prodit, quod Gaius, quamvis et ipse ius de iure respondendi ex auctoritate principis ab imperatore nactus esse dubitari non debeat,¹ doctrinae ac libros scribendo quam foro et respondendo se dare maluit. In libris autem scribendis novam omnino viam ingressus est, ut primus totum iuris civilis opus ad artem revocasse dici possit. Divisionibus enim ut bonus magister omnino plurimum tribuens, vel in toto scribendi opere bipartitione quadam omnes iuris fontes, quos tunc iuri operam daturum maxime nosse oportebat, complexus esse deprehenditur: quamquam, cum eiusmodi partitio totum illud aevum tacite regeret, etiam magis ipsa re quam consilio in eam incidere potuit. Itaque scripsit ad leges XII tabularum, veteris iuris, et ad legem Iuliam et Papiam, novi iuris civilis potissimum fontem. Interpretatus item est edictum utrumque, id est urbicum et provinciale: hac parte etiam propalam Labeonem pro mutata rerum condicione imitatus, qui ad edicta Praetoris urbani et peregrini separatim libris scripserat (L. 19. D. de verb. signif. 50, 16. L. 9. §. 4. D. de dol. mal. 4, 3). Denique ius civile, quod ex responsis prudentium fluxerat, partim traditum libris ex Q. Mucio² factis, qui primus ius civile constituerat (L. 2. §. 41. D. de orig. iur. 1, 2) additoque, ut ille alio tantum nomine (ὁρων) fecerat, libro singulari de regulis, partim arte quadam compositum regularum libris,³

¹) Nam Digestorum compositores eo usi sunt, quibus Iustinianus imperaverat, ut eos tantum adhiberent, 'quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuissent'.

²) Non, ut illius et sequentis aevi viri *πρακτικοί*, ad Sabinum, fastidiente, ut puto, Gaii genio 'deleramenta Masuriana' (Front. ep. ad M. Caes. 2, 1.) i. e. casuum super casus coacervationem, nulla naturalis rerum ordinis ratione habita, quod genus scribendi Sabini libri iuris civilis desiderasse videntur. Nam Gaius omnia ad genera sua revocare malebat, ut Q. Mucius fecerat. ³) Hic quoque librorum titulus paene novus erat nec antea a quoquam nisi a Neratio Prisco usurpatus.

accedente de casibus (exceptis) libro singulari, executus est. Sed non satisfaciens sibi, nisi et universae privati iuris prudentiae in artem redactae imaginem exculperet, etiam novam addidit bigam, Institutiones, per quas ad iurisprudentiam adspirantes viva magistri voce docerentur, et rerum quotidianarum libros septem, ex quibus sic imbuti se ipsos docendo addicerent.¹ Ceteri eius libri tantum supplementa quaedam videntur fuisse maxime eorum librorum, quos ad edictum composuerat, velut de fideicommissis et de manu-^[88] missionibus, cum ad edictum urbicum modo de legatis et de liberali causa scripsisset, de verborum obligationibus, cum ad edictum tantum praetoriae stipulationes explicandae essent, de lege Glicia, quae ad centumvrales causas spectabat inter ius civile et praetorium interpositas, de SCÖ. Tertulliano et Orphitiano, quae antea, cum Orphitianum demum a. 178 factum esset, plene tractare nondum potuerat. Liber enim singularis de formula hypothecaria, collata §. 4. Const. Omnem reip., tantum pars interpretationis edicti videtur fuisse.

Postremo maximi momenti est, quod Gaius ipsos libros suos ex parte saltem aperte scholae potius quam foro destinavit maximusque studii theoretici excitator et promotor exstitit: qua in re ei et Athenaeum Graecarum disciplinarum ab Hadriano Romae institutum et edicti compositionem ab Iuliano absolutam incitamento fuisse perquam credibile est. Omnino enim iuri civili hoc est fere privato, quod solum tum in scholis tractabatur, totum se dans imprimis libros 'ad edictum urbicum' potissimum in scholarum usum scripsisse videtur. Cum enim Ciceronis aetate (de legg. 1, 5. 2, 23.) maxime ex edicto praetoris ius civile disci coeptum esset, hic mos sub imperatoribus non modo retentus sed etiam excultus est. In Gaii vero libris primum hoc sin-

¹) Haec enim utriusque operis inter se ratio esse videtur. Cf. de Buchholtz in Hugon. civ. Mag. VI. p. 232. 261. Omisit Gaius in altero, quod iam hac de causa post Institutiones scriptum esse statuendum est, praemonitionem de iure gentium et civili, ut apparet ex L. 1 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1); itaque totum consilium eius in hoc libro ab Institutionibus diversum et, ut verbo dicam, minus isagogicum fuisse oportet. Ceterum easdem res exponit modo latius et accuratius mutataque aliquantulum materiarum distributione, ne studiosi superioris libri divisionibus quasi artis vinculis tenerentur. Nam primo quidem libro item de personarum iure exposuit; altero vero et tertio de iure, quod ad res pertinet, in quo obligationes plenius ex tribus caussarum generibus derivavit; totum vero ius hereditarium et quod ad actiones pertinet, sequentibus libris (ex quibus nihil superest) reservasse videtur. Quod vero res quotidianae Institutionibus quasi comites additae erant, etiam confirmant prooem. Inst. §. 6. et Bluhm. tab. in Zeitschr. f. gesch. RW. IV. p. 266.

gulare ac novum fuisse videtur, quod 'ad edictum urbicum' scripsit, quem titulum generalem praebet index Flor. ('ad edictum urbicum τὰ μὲν εὐρεθέντα βιβλία δέκα'), complexus ea appellatione, quae post deletam et in officium commutatam magistratum potestatem naturaliter non ad eorum ius sed ad locum spectaret itaque 'edicto provinciali' responderet, ea, quae Cicero ad Attic. 6, 1. §. 15. appellat edicta urbana i. e. praetoris urbani (cum aedilicio) et peregrini.¹ Deinde vero dupliciter eius operis partes distinxisse et numerasse deprehenditur; praeter generalem enim illum titulum, ex quo omnes libri crescente numero significabantur, quoties specialiter quid ex iis refertur, omisso [89] plerumque totius operis titulo et libro,² singuli tituli interdum adiecto 'ad edictum praetoris urbani' et in his quidam in complures libros divisi commemorantur;³ unde apparet, Gaium singulos titulos pro re modo utriusque edicti coniunctos modo separatos tractasse. quod ut faceret, partim quidem ea ipsa utriusque edicti coniunctio effecit, partim vero etiam ratio quaedam ius discentium habita. Cum enim ipsa res ita ferret, ut aliquae tantum partes edicti legi duce magistro possent, sane commodius erat, discipulis singulos libros vel titulos ex toto opere, qui rursus proprios libros quadam ratione efficiebant, tractandos quam totum opus hic illic gustandum in manus dare.⁴ Et ita quidem, si

¹) Qui postea 'ad edictum' tantum scripserunt, tam urbicum quam provinciale complexi esse putandi sunt. ²) Plerique enim singulares tantum libros sibi comparabant et certe Iustiniani prudentes, teste indice Florentino, tales tantum habebant: quod effecit, ut totius operis librorum numeri neglegerentur. ³) In inscriptionibus reperiuntur 'lib. I. II. de testamentis ad edictum praetoris urbani (vel neglegentius 'praetoris' vel 'ad edictum urbicum'); 'lib. I. II. III. de legatis ad edictum praetoris urbani'; 'ad edictum urbicum (i. e. tam praetoris urbani quam peregrini) titulo de operis novi nuntiatione'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto' (ubi sine dubio de praetoris peregrini edicto separato titulo disputavit); 'ad edictum praetoris urbani titulo de aquae pluviae arcendae'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis'; 'ad edictum praetoris (exciderit 'urbani') titulo de praedicatoribus' (et publicanos et praediatore edictum pr. peregrini ignorabat); 'libri' et 'libro II. ad ed. praetoris urbani titulo de liberali causa' (cuius etiam est L. 6. D. de lib. causa 40, 12); 'libro ad ed. praetoris urbani titulo de re iudicata'; 'libro ad ed. praetoris urbani titulo qui neque sequantur neque ducantur'. 'Edicti urbanici' in L. 4. D. de oper. serv. (7, 7) Graecorum licentia significat edictum pr. urbani (cf. L. 30. D. de bon. lib. 38, 2) et aliquoties pro v. 'urbanicum' errore librariorum 'urbicum' videtur positum, velut L. 6. D. de adim. leg. (34, 4), ubi etiam specialis titulus excidit. ⁴) Alia ratione Alfenus Varus,

quid video, Gaio debetur illa ex const. Omnem reip. §. 1.¹ notissima singularium librorum appellatio ad edictum simul et ad scholas ius discentium pertinens; singulares enim libri, [90] qui titulus primum a Q. Mucio post conscriptos XVIII libros de iure civili libro *ᾠδων* datus videtur, quia is illis libris universis velut quidam (ut Iustiniani imitationem in exemplum vocem) titulus de regulis iuris accedebat, singulares, inquam, libri etiam illi Gaiiani non minus apte dicebantur praefixo proprio titulo ratione totius operis 'ad edictum urbicum', ex quo separati accipiebantur.² Quod confirmatur partim iis, quae ipse imperator const. cit. §. 4. de Digestorum libris singularibus tradit, partim indice librorum et titulorum Digestorum, quem scriptor Pandectarum Florentinorum, Iustiniano non multum inferior, Pandectis praemisit; in eo enim aperta librorum ad edictum, ex quibus antea ius discebatur, imitatione,³ praeterquam quod omnes Digestorum libri a primo ad quinquagesimum numerantur, post primam partem, quae etiam antea libros singulares non habebat, seorsim numerantur septem libri singulares de iudiciis (5—11), octo de rebus (12—19), singularium liber primus usque ad decimum (20—29),

ceteroqui simili instituto usus, cum quaecumque de iure civili scripsisset, Digestorum titulo comprehendisset, partes eius operis etiam speciali titulo et librorum numeratione distinxit, ut v. gr. Digestorum liber XXXIV. esset simul Coniectaneorum liber II. auctore Gell. 7, 5. Vid. praeterea L. 19. §. 6. D. de auro arg. (34, 2) et supra Antist. Labeonem p. 110. not. 4. et Ateium Capit. p. 116. not. 1. In ipso edicto Gaium Ulpianus imitatus esse videri potest, cuius lib. I. ad edictum de rebus creditis allegatur Fr. Vat. 266., qui totius operis erat XXVI., nisi hanc separatam numerationem ad posteriores librariorum referre mavis. ¹) De qua, quod postea dicendum causa notandum, rectiora Hugo Civ. Mag. II. p. 245 et Goeschen Zeitschr. f. gesch. RW. II. p. 8 seq. docuerunt, quam Leistius (Rechtssysteme p. 68.) et nuper Mommsenus Jahrb. I. c. p. 12. Est etiam retinenda vulgaris interpunctio 'appellatur, septem libris semotis'; imperator enim verbo 'semotis' idem significat, quod antea dixerat 'titulis ab ea exceptis' — sc. ad legendum, ut apparet ex verbis seq. 'Post eorum vero lectionem'. ²) De aliorum opinionibus cf. Bach hist. iurispr. III. 2, 5. §. 14. de Weyhe edict. perpet. p. 87. Hube ed. Gai. Inst. praef. p. XVII. ³) Non ex ipsa re petitam nec Iustiniani demum aevo inventam esse hanc peculiarem librorum numerationem praeter alia (cf. p. 155. not. 8) argumento est, quod libri terribiles 47. et 48. non appellantur singulares. Desinit haec numeratio in libris 37. 38. fortasse ideo, quod et in Gaii libris ad edictum extremi libri singulares erant de bonorum possessionibus, quos allegat 3, 33. Ceterum hinc etiam nova lux affundi videtur quaestioni, cur sequentibus seculis medius Digestorum triens, qui appellatur Infortiatum, ultra quintam partem, quatenus libri singulares ex Iustiniani praecepto pertinebant, libro 37. et 38. aucta sit.

septem libri singulares de legatis et fideicommissis (30—36), duo de bonorum possessionibus (37. 38): similiaque inveneris in scriptis Thalelaei, Stephani ceterorumque coaevorum iurisprudentium, quorum loca collegit Reizius ad Theoph. II. p. 1237 seq. Sed et ipsi quattuor libri singulares, quos Iustinianus palam Gaio tribuit quosque olim primo anno post Institutiones ex edicto traditos esse memorat, conveniunt cum singularibus Gaii libris ad edictum urbicum; sunt enim de re uxoria (= 'dotalicion βιβλίον ἔν' ind. Flor., licet ibi non dicatur fuisse ex libris ad edictum, quod facile in oblivionem venire potuit; sed Gaius idcirco hanc materiam in Inst. praeferit), de tutelis (allegati Gai. 1, 188), de testamentis et de legatis (p. 155. not. 2): qui quidem libri, ut opinor, ab ipso Gaio,¹ praeunte quodammodo Iuliano,² scite electi et huic anno destinati sunt, quia in his materiis gravissima pars iuris civilis tam veteris quam novi (maxime ex lege Iul. et P. P.) sita erat. Sequentium annorum Iustinianus tantum titulos commemorat, in prima parte ex omnibus eius libris, in partibus de iudiciis et de rebus ex septem delectos; sed et singulis titulis Gaianum opus constituisse iam animadvertimus.³ Ceterum cum etiam in provinciis et maxime Beryti et Constantinopoli ius doceri coeptum esset, his in scholis

¹) Hoc conicienti mihi nescio quomodo Rudorffius (Zeitschr. f. Rechtsgesch. III. p. 39.) vitio vertere possit, quod non respexerim, et Visigothos et Orientales ex quattuor Gaii Institutionum libris duos posteriores in scholis abieciisse. Nam et quod de Orientalibus dicit, nullo auctore nititur (cf. p. 155. not. 3), nec totum hoc, quod omnes partim barbarie istius aevi pigritiaquo scholarum partim desuetudine, in quam ius in illis libris traditum abierat, effectum esse consentiunt, ad rem, de qua hic agitur, quicquam facit. Quod vero de b. p. apud Gai. 3, 33. obiicit, id me nec intellexisse fateor. ²) Is enim has materias, adhuc tantum in libris iuris civilis et maxime in Sabinianis accuratius tractatas, in edicti perpetui compositione etiam edicto asseruerat, quae passim de iis antea edicebantur, colligendo et sub certis titulis semel proponendo. Cf. Leist Rechtssystem^a p. 62., a quo adhibito Byzantinorum testimonio et diserto et verisimili propter caeteram eorum ignorantiam fides deroganda non erat. ³) Etiam mos singulares libros appellandi, cum unico libro opusculum constaret, antiquior Gaio non videtur. Sic praeter ipsum eius aequales Iulianum de ambiguitatibus, Pomponium enchiridii librum singularem invenio scripsisse. Antea liber simpliciter dicebatur, ex. gr. ut antiquiores taceam, Neratii Prisci de dotibus (Gell. 4, 4), Masurii Sabini de furtis (Gell. 11, 18), Labeonis de officio senatorio (Gell. 4, 10), Cascellii unus benedictorum (L. 2. §. 44. D. de orig. iur. 1, 2). Q. Mucium vero alia ratione librum singularem ὁρων scripsisse, ratione scilicet habita librorum octodecim de iure civili, quibus quasi universis accederet, iam dixi.

Gaii libris ad edictum urbicum alteros ad edictum provinciale substitutos esse, solennibus tamen partibus et nominibus retentis, id cum re ipsa verisimile est,¹ tum eo confirmatur, quod Iustiniani tempore libri ad edictum provinciale integri extabant, ex libris ad ed. urbicum vero in provinciis scilicet neglectis tantum decem supererant.

Etiam libros ex Q. Mucio Gaium in scholarum usum^[92] scripsisse, certe probabile est. Nam cum ad eos quoque iuxta edicti interpretationem lectorem ablegat, quasi promulsidis loco aliquid addens verbis 'hoc solum tantisper sufficit admonuisse' (1, 188. cf. 2, 97.), nonne discipulos videtur respicere, ex illis libris postea uberius instruendos? Suspiciari igitur licet, in scholis hos libros antea eum locum obtinuisse, in quem postea Papiniani responsa venerint.

Denique primus Gaius, ut iam dixi, elementa quaedam iuris civilis composuit et ab ipsis instituendis studiosis oratorum exemplum secutus² appellavit Institutiones, vel quem integrum i. e. a librariis nondum mutilatum eiusmodi librorum fuisse titulum malim opinari, 'Institutiones iuris civilis' auctore Lactant. 1, 1. §. 12. 'Et si quidam prudentes et arbitri aequitatis institutiones civilis iuris compositas ediderunt, quibus civium dissidentium lites contentionesque sopirent, quanto melius nos et rectius divinas institutiones litteris persequemur'? Neque audiendus est Mommsenus, qui Lactantii loco ignorato et spretis Collationis, Boethii, Visigothorum et Iustiniani in Latinis constitutionibus et in ipsis Digestorum inscriptionibus testimoniis genuinum iis titulum 'Institutionum' asserit ex unius Prisciani (lib. VI. p. 726 P.) auctoritate (addi tamen poterat Boeth. comm. in Cic. Top. II. p. 299. 303. Bait.), cum dudum Ev. Otto comm. ad Inst. p. 3. alique viri docti ostenderint, scriptores infimae Latinitatis et in his etiam scriptores quosdam exemplarium Iustiniani Institutionum eius in titulo operis hoc verbo usos esse ex licentia Graecorum, totum opus τὰ *Ἰνστιτούται* (ut Flor. ind. etiam habet 'Definiton' pro 'Definition'), singulos eius libros τὴν *πρώτην*, *δευτέραν* κτλ. *Ἰνστιτούταια* appellantium. Secundum ea vero, quae de edicti libris singularibus disputavi, nec dubito, Gaium ipsum

¹) Provinciale enim edictum et ipsum continebat edictum urbicum, quod ut Iulianus praetor composuerat et proposuerat post perpetuo similiter proponendum, ita Hadrianus proconsul in provinciis suis proposuisse et SCTo facto (cuius Iustinianus const. Tanta circa §. 18. meminit) a caeteris proconsulibus proponendum curasse existimandus est. Unde Paeanio teste (ad Eutrop. 8. 9) edictum quod in Italia Latine dicebatur perpetuum, etiam suo tempore τὸ *Ἀδριανιον* vocitatum est. ²) Nam et Quintilianus Institutionem oratoriam et Celsus orator teste Schol. ad Iuvenal. 6, 249. Institutiones scripserat.

haec rudimenta eo consilio scripsisse,¹ ut 'in stationibus ius publice docentium' (Gell. 13, 13) ab iis potius, quam ut hactenus factitatum, ab edicti prima parte iuris studium auspicaretur, quod pariter ei ineptum videri debebat, atque nobis videretur, si quis ab ordine quodam iudiciario explicando ante Institutiones vel Pandectas acceptas initium facere vellet. Atqui iam dudum ex rerum, ni fallor, actu ab Augusto in menses aestivos et hibernos diviso (Suet. Aug. 32. Claud. 23.), qui etiam consilia imperatorum (Dione teste 53, 21. 56, 28. 60, 4) et rescribendi opus semestria fecit, et ex Labeonis noto exemplo (L. 2. §. 47. D. de or. iur. 1, 2) in usum venerat, ut iuris quoque studium per annuos cursus binis quoque anno pensis distinctos absolveretur. Ut igitur a traditis quam minime deflecteret, cum Institutionum libri integro anno non sufficerent, prudentissime Gaius instituit [93] exemploque suo, ut opinor, aliis quoque persuasit, ut iis, quae tunc erant studiorum spatia, novus annus quasi praeficeretur, isque partim Institutionibus partim quattuor libris singularibus occuparetur. Sed etsi placeat, quod multis ex causis verisimile est, iam tunc ante edictum praetoris ius civile ex libris Masurii Sabini semestri cursu traditum esse, ita quoque Gaius his incondite scriptis libris suas vicini argumenti Institutiones et libros singulares,² dehinc anni opus, subrogando³ optime de studiis iuris civilis meritis est,

¹) Nec improbo hoc ita acceptum, ut antequam Institutiones suas in publicum ederet, ea ipsa fere, quae scripserat, viva voce auditoribus traderet, quam sententiam pluribus exsecutus est H. Dernburg libro 'die Institutionen des Gaius ein Collegienheft' 1869. p. 33 seq., modo ne ex commentariorum nomine, quo Gaius hos ut alios libros etiam ore nunquam traditos, modeste appellavit, argumentum eius sententiae ducas neque hac ipsa forma, quam tenemus, ex auditorum schedis in publicum eos prodiisse opineris. Quamquam etiam alia pleraque eo in libro ceterum elegantissime scripto insunt, quae non probo. ²) In vulgus notum est, in libris ad Sabinum materias de testamentis, de legatis (de rerum acquisitionibus et de contractibus), de dote et de tutelis principem locum obtinuisse. Iam cum ea, quae in scholis leguntur, raro absolvi soleant, etiam has materias solas, quamdiu ex Sabino ius civile traderetur, tractatas esse primum ad existimandum est. Quod si ponimus, nova docendi ratio a Gaio instituta quam minime a vetere deflexit, magisque ei addidit tantum, Institutiones suas quasi *πρῶτον* Sabino (nunc IIII libris singularibus) praefigens, quam detraxit. ³) Vestigium eius rei in eo cognoscere mihi videor, quod postea, Iustiniano in const. Omnem reip. §. 1. teste, Gaii Institutiones et quattuor libri singulares 'connumerabantur', id est pro uno libro s. volumine habebantur (sicuti Sabini opus fuerat) scilicet ex sex illis, quos tum ex universa iurisprudencia, 'quae in librorum duo milia extendebatur',

nec omnino dubitandum, Gaio inprimis deberi eum studio-
rum ordinem, quem Iustinianus tradit primusque rursus cum
ipso edicto perpetuo immutavit. Et sane consentaneum erat,
sicut in prima aetate populi Romani duodecim tabularum
libellus, qui cum pubertate eius prodierat, exeunte demum
libera rep. edicto praetoris cesserat, etiam in altera aetate
imperii, quae eius in pubertate maxime Gaii scriptis ad
discendum composita erat iurisprudentia, exeunte demum im-
perio Iustiniani novae compositioni cedere. At, inquis, haec
omnia certis testimoniis non nituntur. Audio; sed maximam
ea habere probabilitatem non facile negabit, qui ipsas res,
ex quibus argumenta duximus, recto iudicio perpenderit.

Iam si hoc Gaii ingenium, si tale totius vitae institutum
erat, ut etiam discriminis origo eorum, qui ius publice re-
sponderent et qui tantum docerent (Gell. l. c. 'ius publice
docentium aut respondentium', Fr. Vat. 150. L. 6. §. 12. D.
de excus. 27, 1. L. 1. §. 5. D. de extraord. cogn. 50, 13)
ab eo potissimum repetenda videatur, quid mirum est, quod
neque responsa dando iuris auctor habitus est neque in [94]
posteriorum libris laudatus? Quod is quidem, si mortuis res
humanas datum esset sentire, aequo animo poterat ferre.
Nam quocumque iuris auctores postea etiam Institutiones
scripserunt, velut Callistratus, Martianus, Florentinus, Paul-
lus, Ulpianus, nemo eorum ad Gaianarum laudem aspiravit
locove, quem in scholis obtinuerunt, deturbare eas valuit.
At Gaius post aliquot saecula assecutus est, ut eius libri,
primum illi, qui in scholis tractabantur, hominum favore et
consuetudine, deinde etiam ceteri omnes lege lata eandem
in iudiciis auctoritatem obtinerent, quae Papiniano, Paullo,
Ulpiano iam antea competierat. Nam Valentinianus L. 3.
Th. C. de resp. prud. (1, 4) cum ait, se Papiniani, Paulli,
Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmare, 'ita
ut Gaium, quae Paullum et Ulpianum et cunctos comitetur
auctoritas lectionesque ex omni eius opere recitentur', non
obscure significat, quaedam Gaii scripta iam tunc summo
studio et indubitata auctoritate recitari solita esse, eaque
quis dubitat praeter res quotidianas, quae tanto in pretio
habebantur, ut aureorum nomen mererent, fuisse omnia
scholastica? quod etiam Collatio confirmat, paullo ante, ut
videtur, composita, cuius auctor inter quinque illustres
iureconsultos etiam Gaii scriptis, sed tamen tantum Insti-
tutionibus eius usus est.

Sed in his ipsis, quas edimus, ut nunc paullo immore-

a voce magistra studiosi accipiebant (ceteri enim quinque libri erant
prima, secunda, tertia pars edicti, responsa Papiniani et Paulli). Mani-
festo errore nunc plerique sex libros illos intelligunt duos (ex quattuor)
Gaii Institutionum et quattuor libros singulares.

mur, iure dixeris, praeclariorem de iure civili librum discentium in usum nunquam scriptum fuisse, sive dotium eius excellentiam, sive mirificam fructus ubertatem et fatorum felicitatem spectes. Praestantia libri praecipue his rebus conspicitur: quod non, ut superiores libri omnes unam alteramve iuris civilis partem, sed revera, ut Lactantius 5, 4. §. 3. a quibusque Institutionibus exigit, 'totius doctrinae substantiam continet', et eius quidem iuris, quo tum imperium Romanum utebatur, de quo iam dixi, substantiam vero ita felicissime enucleatam, ut adhuc rudis tironis animus nec ieiuna exilitate deterreretur, nec otiosa copia aut quaestionum subtilitate et difficultate opprimeretur. Deinde quod hanc ipsam substantiam dispositam habet non modo apte et commode omnino, sed ut, si summam spectas, nulla alia ex re ipsa petita divisio inveniri posse videatur: id quod, cum fontium iuris in ius gentium et ius civile divisio iam ex antiqua populi Rom. iurisprudentia retenta sit, maxime cadit in alteram illam et plane novam ipsius iuris privati in ius quod ad personas (lib. I.), quod ad res (lib. II. III.), et quod ad actiones pertinet (lib. IV.) divisionem. Nam cum omne ius privatum partim in se ipso et per se spectato, partim in iure, cum in controversiam vocatur, adversus iniuriam obtinendo consistat, ipsumque ius rursus aut personas, quibus competit, respiciat, aut res, quae personis inserviunt, apprehendat, addito eo iure, quod actiones apprehendit civibus privatis, quibus iniuriam propulsent, non minus quam populus belli ius competentes, tres illae partes quasi sponte nascuntur.¹ Et similiter ipsarum harum partium distributiones mirabili quodam verorum discriminum sensu inventae et expressae sunt, qua de re disputare longum et ab hoc loco alienum est.² Denique Gaius in ex-

¹) Quo magis postea ipsis populis sub iugum imperii redactis etiam actiones paullatim extraordinariis persecutionibus cessere, in quibus non tam nostro iure privato in iudicio, quod nobis debetur, persequimur (pr. I. de act. 4, 6.), quam novum ius ab imperio pendens indulta a magistratu cognitione exercere videmur, tanto magis actio propria quaedam iuris privati quasi substantia esse desiit, ad quam ab ipso, ex quo agimus, diversum ius pertinere possit. Quod quidem effecit, ut iam Iustiniani tempore inter actiones et obligationes non multum interesse videretur (et sane etiam actiones sunt quaedam obligationes et, quod Theophilum III. 13 pr. IV. 6 pr. maxime movit et in errorem induxit, obligationes inprimis opus habent actione et saepe tantum in agendi facultate praestita consistunt): nostro vero tempore extincta paene actionis substantia, Gaii actiones a plerisque omnino alio sensu sc. pro *πράξεις* acciperentur; qua ratione omnis laus Gaianae divisionis perimitur. ²) 'Tabulas delineationem systematis Gaiianarum Iustinianarumque Institutionum inter se comparati exhibentes ex arte

positione tanta perspicuitate et dicendi simplicitate usus est, ut Herodotum ius narrare opinere: quae res cum primis tironum animos allicit et delectat. Quod vero negligentiae in quibusdam incusatus est, partim librariis potius vitio vertendum (velut quod haud raro contra grammatica de consecutione temporum praecepta peccasse videtur), partim aliter excusandum est. Nam persuasum mihi est, non cunctos quattuor commentarios simul, sed singulos eum in publicum edidisse, sive communi consuetudine (nam et alios hoc fecisse velut ista fere aetate Polyaenum strategematum scriptorem compertum habemus) sive quod ipse hoc adsueverit facere in libris singularibus ad edictum edendis, sive quod diffidentia quaedam in tam novo scriptionum genere eum compulerit, ut iudicia hominum experiretur. Argumento autem est primum, quod si primum commentarium cum altero demum vulgasset, mentionem imperatoris Antonini 1, 102. tanquam vivi habitam non poterat in divi commemorationem non mutare. Similiter iudicabis de secundo commentario ratione tertii, in quo §. 100. ipse rationem placiti reddit, quod 2, 232. non pretiosa ratione receptum esse dixerat. Etiam de usucapione pro herede suo et necessario vel necessario herede extante, controversa sane materia, diversa tradit 2, 58. et 3, 201., ut postea rationem traditi in eo male posuisse videatur, quod necessario extante nihil contra voluntatem testatoris ex hereditate detrahi debeat, idemque fere cadit in cognatam controversiam de in iure cessione hereditatis collatis 2, 37. et 3, 87. Deinde etiam quasdam materias, velut in iure cessionem hereditatis et bonorum possessionem, quae sine re datur (illam 2, 35—37. et 3, 85—87.¹ hanc 2, 151^a. et 3, 35—37), bis et tantum non iisdem verbis sine dubio non explicuisset, sed rem, ut alias facere solet, remittendo lectorem expediisset, nisi cum postea aptius hanc materiam in comm. III. tradit intellexisset, iam [96] manibus elapsus esset comm. II., ut corrigere eum non posset. Denique 3, 56. rem 1, 22. expositam tam late, imo latius repetit, quam non poterat ita scribens, ut lector a

in formam indicis redactas⁹ multa cum arte confecit Boeckingius suaeque Gaii editioni ad calcem adiecit. ¹⁾ Sane nuper Polenaarius ed. suae p. 233. has §§. ut spurias elecit, maxime 2, 98. argumento usus. Sed ut cessicia tutela non tantum sub speciem legitimae tutelae cadit, sed etiam ut propria tutelae species, quae cessione defertur, considerari potest, ita etiam de in iure cessione hereditatis diversimode potest iudicari. Ille ipse vero secundi libri locus etiam evidentius arguit id, quod de ratione inter eum et tertium librum intercedente supra statuimus. Quanquam Gaius nimis molestos post 2, 98. mutati consilii obtrectatores eo etiam refutare poterat, quod cessione quoque 'heredes alicui fiamus'.

primo commentario recens, vel qui eundem certe manibus teneret, ante oculos ei versaretur.

Tot vero tantisque libri virtutibus etiam successus respondit. Per hunc Gaius quasi perpetuum initiandorum Themidos sacerdotum munus adeptus est et, dum stetit imperium Romanum, retinuit. Multi maximi nominis Icti quorumque quibusdam Gaius, si ipsam scientiam spectes, vix comparari potest, eum aperte imitati vel tecte ab eo mutuati sunt. Grammatici quoque ex hoc praecipue libro, quae ad ius civile pertinerent, petierunt. Ruente vero imperio tam occidentales Visigothi in breviario Alariciano Gaium, ut ferre eum poterant, rursus scholis suis prae-fecerunt, quam in oriente Iustinianus, dum novas parat Institutiones, maxime Gaianas cum rebus quotidianis, ex quibus et ipse ius didicerat, suas fecit, unde eum Gaium 'nostrum' appellare (prooem. I. §. 6. §. 5. I. de publ. iud. 4, 18. const. Omnem reip. §. 1.) sane mirum non est. Ita vero Gaius, alio licet sub nomine et multifariam deformatus totius generis humani magister in iure civili factus est. Sed sicut gemmae ingenuus ignis nec extingui longo situ ac pulvere nec perpetuo a cognata luce praepediri potest, ita nostra aetate etiam genuinae Gaii Institutiones e multorum saeculorum oblivione resuscitatae denuo efficacissimum acrioris studii ac penitioris iuris civilis cognitionis fermentum evasere.

Gaii Institutiones unico codice Veronensi palimpsesto servatas esse, Niebuhri ab Hauboldo admoniti merito a. MDCCCXVI. invento et a Goescheno, assumpto socio Hollwegio, anno insequente nunquam satis laudando studio transcripto, in vulgus notum est. De aetate huius codicis ipse Niebuhrius et postea Ulr. Koppius (*Zeitschr. f. gesch. RW. IV. 473.*), non videri eum post Iustinianum scriptum esse, iudicaverunt; quod ut rationem habet, ita tamen addendum est, nec multo ante scriptum videri; id enim glossema evincit adhuc non observatum,¹ quod irrepsit 2, 195. 'legatum sibi esse dimissum'; nam 'dimitti' pro 'relinqui' legatum vel 'legari', quod ut Aleander et Schultingius ad Gai. epit. 2, 7. §. 8. et 1, 1. §. 4. notarunt, in breviario Alariciano saepissime legitur, ante finem saeculi quinti, quo tantam vetus Latinitas ruinam passa est, vix ita in usum venerit, ut pro glossemate scriberetur; illo vero loco iam [97] in eo codice fuisse videtur, unde noster transcriptus est.

¹ Nulla contra ratione Boeckingius ad 3, 198. notans [edd. 3. et 4.] glossema ibi deprehendere sibi visus est, respectu L. 20. C. de furtis (6, 2) confectum. 'Probatum est' ne potest quidem aliud significare atque quod post dicitur 'responsum et iudicatum'. Aliis sane glossematis Veronensis codex deformatus est, sed talibus, quae ad tempus, quo scriptus sit, definiendum non faciunt.

Quid quod 1, 166¹. rubricam qui posuit 'de fiduciaria tutela', ubi ipse Gaius de fiduciariis tutelis loquitur, iuris Iustiniani et ipsius rubricae tit. I. 1, 19. videtur cognitionem et rationem habuisse. Certe abolitam eius aetate tutelam muliebrem prodit rubrica ante 2, 80. Praeterea barbarum aevum sapit vitiorum qualitas, partim deterrimorum, quibus codex refertus est, quaeque faciunt, ut parum ex arte agere videantur, qui casibus, modis, temporibus contra rationem Gaiique aetatis morem a librario positae similibusque, ut vere dicam, vitiis conservandis magna cura student, quasi is antiquitatis testis esset in hisce rebus fide dignus. Eandem aetatem prodit rubricarum ratio, quas librarius¹ singulis materiis maxime initio operis praescripsit quibusve praescribendis saepius spatium vacuum reliquit; licet enim eiusmodi rubricas (quod ipsum nomen aliquoties notatum in C. invenitur) sicut Responsorum, Quaestionum aliisque minus ex arte *εὐσηματικῶς* scriptis (cf. Fr. Vat. 227) ita etiam Institutionum libris inserere librarii mature coeperint² (quod de Ulpiani et Pauli Institutionibus ex Collat. tit. XIV. et

¹) Nam ab ipso Gaio eas profectas non esse, iam Goeschenus Praef. p. XXVIII. XXXV. ed. Lachm. recte iudicavit. Unde Boeckingii consilium non probo, qui ed. 5. etiam eas, quae deesse ei visae sunt, rubricas supplevit. Rectius quis fecerit, qui vel eas exterminaret, quae nunc invito Gaio librum eius onerant; is enim ipsa oratione divisionibusque apte factis multo doctius providit, ut lector non plane inductus singula quaeque facile inveniret. Ipsi librarii rubricas continuo inscribere circa finem loci, qui est de contractibus, videntur desivisse, credo, quia continua lectio in scholis raro ultra eum locum perveniret et ex quarto commentario pauca tantum de actionibus, pauca de exceptionibus traderentur (cf. const. Omnem reip. §. 1). Certe C. Veron. vacuas lineas inscribendis rubricis destinatas non continet nisi usque ad illum locum (cf. not. ad 3, 141. 163.) ubi etiam in Visigot. Epitoma tituli fere deficiunt, et praeterea tantum initio comm. IV. et ante §. 115.

²) In usum scholarum primumque in Sabini libris ad similitudinem edicti, ubi ab ipso praetore positi tituli proprie appellabantur, hoc factum esse, colligere licet ex Pers. 5, 90. Petron. 46, unde Quintil. I. O. 12, §. 11. 'Alii se ad album ac rubricas (intellige Ictorum libros) transtulerunt'; quanquam tituli illi in libris ad edictum etiam rubricae esse coeperunt (L. 2. §. 3. D. de interd. 43, 1.) et iam Vespasiani aetate in iure civili, ut constat ex aeribus Salpensano et Malacitano, ipsa quoque legum (sed tamen principalium tantum) capita quanquam non rubro colore aeri inscripta rubricae appellata sunt, indeque Iuvenal. 14, 101. 'rubras maiorum leges' generaliter dicere potuit. Verum ut in plerisque ius civile iure praetorio paullatim superatum est, ita etiam in hac tenui re maxime puto postquam in Gregoriano et Hermogeniano Codicibus tituli ab ipsis auctoribus ad modum edicti

Boethio in Cic. Top. p. 303 constat), tamen quas Veronensis [98] codex praestat, partim ineptissimae sunt. Quid? quod adeo eius scriptor*) stipes fuit, ut non modo Graecae litteraturae nescius Graeca omnia vel praeteriret vel litteris Latinis reddens corrumpere, sed etiam in Latinis quum ad rubricam venisset vel venisse sibi videretur (et facile sibi ex pigritia videbatur), iudicii, ubi rubrica desineret et nova oratio inciperet, expers, haud raro cum rubrica (si modo rubrica erat) etiam partem, ut plurimum integrum versum, novi articuli omitteret (vide 1, 56. 58. 65. 76. 97. 108. 2, 1. 97. 3, 85. 88. 139. 162. 4, 1.). Nec facile nisi barbara aetate non animadverti poterat folium, quod aliquando exciderat, alieno loco a bibliopega restitutum, quod accidit (quicquid contradicat Boeckingius)¹ ex Heimbachii et mea sententia 2, 65—79., ut simile vitium taceam ad 3, 138. a me indicatum. Quid, quod et totas sententias interdum omisit, velut 1, 6 et ante 18. 2, 269. Noli vero opinari, omnium horum vitiorum ipsum codicis Veronensis scriptorem auctorem fuisse. In libro toties maximeque iuvenum, qui facile decipiebantur, in usum descripto haud pauca sine dubio antiquiorem habuerunt originem:*) id quod circumspecto critico in his praesertim notandum est, quae aliquando exciderunt et ad marginem librorum alius forte formae longiorumque versuum suppleta postea alieno loco restituta sunt vel perierunt. — Habuit codex initio 129 folia formae quadratae mediae, pagina quaque plerumque 24 versus, versu 39 sed et ad 45 litteras continente. Ex his tria folia plane deperdita sunt, salvo tamen initio et fine operis, et ut unum eorum quae continebat saltem ex parte aliunde sarciri possent (lib. III. init.). Quae supersunt folia, turbato ordine deletaque priore scriptura novo codici variorum Hieronymi operum faciendo inservierunt, ita ut paucis exceptis semel, circiter quartae vero foliorum parti adeo bis nova scriptura imponeretur. Lectionem praeterea frequente siglarum sive notarum usu impediens ex earum genere, quae ante Iustinianum in usu fuere,

singulis materiis inscripti essent, idem contigit, tandemque Alarici et Iustiniani aetate, qui etiam totius iuris civilis enucleati codicem Digestorum ad edictum spectante nomine appellavit, eo perventum est, ut vel scholasticae Institutiones ab ipso auctore per totum titulis distribuerentur, eaque honestior appellatio postea (licet nondum in Florentino Dig. codice) librariorum rubricas expelleret. *) Utrumque nunc scriptorem dico. nam duos librariorum praeter correctorem in hoc codice occupatos fuisse, Studemundus deprehendit. ¹) Sed iam veritati concessit ed. 5. Rursus tamen priorem eius opinionem suscepit Th. Mommsenus epist. crit. praemissa ed. Stud. ²) Etiam ea exemplaria, quibus Iustiniani qui composuerunt Institutiones usi sunt, quaedam habuisse menda cum Veron. C. communia, notavi ad 2, 94. 3, 196. 217. 4, 82. vid. etiam 4, 72. 73. 112.

quarumque indicem utilissimum Goeschenus editioni suae adiecit, mirandum non est, quod ex tanto naufragio nec peritissimis urinatoribus omnia contigit servare. Nec tamen multum ultra decimam partem operis interiit, et cum aliquid ex Collatione, ex Alaricana Epitoma, denique ex Iustiniani Institutionibus et Digestis potuit resarciri, tum repetitis virorum doctorum curis effectum est, ut iam in nostra editione non multum ultra tredecimam partem integri operis desideretur, cuius iacturae paene dimidium spectat ad librum quartum.

Editionum indicem accuratissimum, additis etiam aliarum [99] commentationum titulis, quae ad emendandas vel illustrandas Gaii Institutiones faciunt, Boeckingius confecit in praefatione suae editionis, qua ter repetita (postremum Lips. 1855.) ipse de Gaio et Gaianis studiis optime meritus est. Quae post hanc sola prodiit, inserta 'Institutionum et regularum iuris Rom. syntagmati', a Rud. Gneist Lips. 1858. edito, pro totius syntagmatis ratione ceteroqui novo ac consulto consilio instituti, lectiones magis (partim bene) selectas quam novas praestat. Ex superiorum editionum numero tres Goeschenanae, quae ceteris omnibus, codicis scriptura diligenter enotata, quasi fundamenta iecere, segregandae sunt, princeps Berol. a. 1820. publicata, altera, quae difficilioribus codicis locis a Bluhmio denuo inspectis, eius schedis ditata prodiit a. 1824., et tertia, post Goescheni obitum a Lachmanno a. 1842. consummata.

Ad postremae normam nostra quoque editio instituta est, ita tamen ut etiam Boeckingianae novissimae, quae omnium maxime celebratur, ratio haberetur. Nec tamen omnia, in quibus ab his editionibus deflecteremus, in notis indicavimus. Chartae parcendum erat. Itaque levicula, quo in numero maxime ad orthographiam pertinentia sunt, tacite correximus, vel quod in re tantopere ab arbitrio pendente dicere praestat, mutavimus. Praeterea in contextu litteris rectis expressimus, quae in codice leguntur, inclinatis, quae suppleta vel mutata sunt. Stellulae totidem significant litteras, lineae, si breviores sunt, syllabas trium fere litterarum, longiores interposito v. totos versus, qui nec legi nec tuto suppleri potuerunt. In margine exteriori paginas tantum primitivi codicis, quae supersunt, numeravimus; quibus additum 't. s.' spectat ad ter scriptas (Goescheno: bis rescriptas). Etiam versus codicis distinguere, nisi ubi intererat, id est, ubi nova quaedam ad schedarum ductus supplevimus, ut otiosum non placuit. In critica adnotatione ipsos schedarum ductus repraesentare initio constitueram; sed mox consilium difficultatis plenum abieci maxime postquam animadverti, quam male id Boeckingio quamvis diligentissimo cesserit. Itaque hac parte Lachmanni editio adeunda est. Denique

a notis criticis inferiore adnotatione maxime locorum, quibus cuiusque si sententia illustratur, indicationem separare placuit, quia ea ratione in hoc scriptore spatio consuli videbatur.

[100] Gaium ut hac altera editione retractarem, maxime novae Boeckingii curae in causa fuerunt, qui et ipsas Gaianas Institutiones quintum edidit et apographum codicis Veronensis ad Goescheni, Hollwegii, Bluhmii schedas confectum publicavit (utrumque Lips. 1866.). Quod posterius opus quamquam peritis magis pulcrum et nitidum, quam necessarium magnaevae utilitatis esse videbitur, fateor tamen me ipsum hoc nitore allectum esse, ut fere omnes locos difficiliores ad codicis scripturam, sicut enotata est, iterum exigerem. Idem vero et plus etiam ut facerem, nova Boeckingii editio coegit. Quod enim tam peritus Gaii editor in praefatione operis iudicat, meam editionem et vitiis et virtutibus excellere, eius pars prior iudicii, quam potissimum boni consulendam et in rem meam convertendam esse intellexi, incitamento mihi fuit, ut vitia illa quantum possem ipse cognoscerem et corrigerem. Itaque factum est, ut rursus pertractato toto opere haec nova editio multis partibus tam in praevia dissertatione et utraque adnotatione quam in ipso contextu auctior et meo quidem iudicio etiam emendatior prodeat. De quo ut etiam lector facile iudicare possit, exempla locorum emendatorum haec graviora indicare iuvat: I. 2. 6. 111. 182. 184. II. 16. 24. 27. 124. 151. 155. 213. 274. 287. III. 43. 44. 49. 56. 81. 83. 84. 116. 118. 140. 153. 168. 189. 196. IV. 16. 34. 37. 42. 46. 51. 52^a. 84. 95. 139. 153. 175. 177. 183. Caeterum neque haec fere neque permulta omnino fuere, quae a Boeckingio mutuari licuit. Plus ei monitori quam largitori debeo et (quod doleo) non raro sive impugnationibus eius sive noviter repertis et suppletis (in qua non sua provincia minus excellit vir celeb.) palam obloquendum fuit. Et vereor, ne in universum magis ingeniorum et in critica arte exercenda consilii et rationum diversitati tribuendam sit, quod is de 'libidine' mea, et mea tantum, in supplendis reformandisque his commentariis queritur. Qua tamen in re tantum abest, ut mea tantum mihi placeant, ut et optem et fore sperem, ut Boeckingii editio cum omnino tum praesertim iis, quorum textus harum Institutionum historiam accurate nosse interest, in pretio et in usu sit.

Iam in ea praefatione, quam tertiae totius huius syllogae editioni praemisi, de adversa eius fortuna questus sum, quod in ea tempora incidit, ubi gravissimum et fructuosissimum adornandae Gaii Institutionum editionis subsidium, Stude-mundi dico apographum codicis Veronensis eiusdemque Gaii

editionem, propediem quidem in publicum proditurum sperabatur, nec tamen prodierat, nec quando proditurum esset, certo resciri poterat. Quod subsidium ut ab omnibus, quibus haec studia cordi sunt, quo diutius exspectatur, eo ardentius desideratur, ita ei, qui Gaii Institutiones editurus est, prorsus necessarium videri debet. Ex his enim, quae viri in investigandis recognoscendisque scripturis delecticiis exercitissimi ingenium, fides atque doctrina spondent quaeque quibusdam ipsius apographi Veronensis speciminibus passim publicatis confirmata sunt, dubitari non licet, non solum haud pauca, quae priores codicis scrutatores omnino latuerant, ab eo lecta esse, sed etiam plura oculorum acie ita certius cognita ac definita, ut quos illi in schedas suas retulerant litterarum ductus quibusque ei, qui coniectura lacunas replere conabatur, adhuc utendum erat, inexpectatum in modum corrigantur, et nunc demum, quid quoque loco scriptum esse potuerit vel non, tuto statuere liceat. Itaque hoc adiumento destitutus nonnisi necessitate coactus invitus atque ingratis ad iterandam hanc editionem adgressus sum, animo scilicet prospiciens, mox fore, ut quaedam in ea desiderentur aliunde petenda, alia, ex prioribus editionibus retenta, certioribus et melioribus cedere debeant. Ceterum hac fortuna adduci me passus non sum, ut interim omnino tantum priora repeterem. Saltem quae potui, supplevi et emendavi maximeque, quae ex Studemundi apographo vel ipso (maxime in 'Mittheilungen antiqu. Inhalts a. d. Palimpsesten d. Gaius' Lips. 1869) vel aliis fide dignis publice privatimve communicantibus in notitiam meam pervenerant, in rem meam converti. Qua ratione certe quibusdam locis haec editio vel locupletior vel emendatior reperietur velut I. 32^b—35. 78. 95. 112. II. 120. 151. III. 43. 44. 47. IV. 15. 17^a. 95. 152. 166. In adnotatione vero codicem Veronensem a Studemundo inspectum hac nota *Vst* significavi et distinxi.

Tandem Gaium ex ipso apographo Studemundiano edere posse contigit: quod opus admirabilis sane tam prudentiae et vel in minimis diligentiae ac fidei, quam studii ac laboris prodiit, a bibliopola quoque digne adornatum, Lipsiae apud Hirzelium a. MDCCCLXXIV. hoc sub titulo: *Gaii Institutionum commentarii quattuor. Codicis Veronensis denuo collati apographum confecit et iussu academiae regiae scientiarum Berolinensis edidit Guilelmus Studemund.* Praemisum est prooemium omnia, quae ad codicem eiusque fata pertinent, accurate enarrans, adiectus praeter alia 'Index notarum', codicis scripturam tractantibus perutilis. Hoc igitur novo subsidio vulgato, cum iam in Batavia fructus inde percipiendi

publici iuris fieri coepti essent, etiam ipse quod primum mihi otium datum est, ad recognoscendum ex eo Gaii editionem contuli. Postea ubi nuntiatum est, quartam Iurisprudentiae antejustinianae editionem desiderari, etiam hunc ipsum meum laborem iam fere absolutum recognovi, nunc et novis, quae interea innotuerant ab aliis Gaio impensae curae, adhibitis. Omnino vero haec in notitiam meam pervenerunt: *J. E. Goudsmit Krit. Aanteck. etc.*, quas Germanice vertit *S. Sutro* sub titulo: *Studemunds Vergleichung d. Veron. Handschr. sive Kritische Bemerk. zu Gaius. Utrai. 1875. B. J. Polenaar syntagma Institutionum Gaii. Instit. secundum Studem. apogr. etc. Lugd. Bat. MDCCCLXXVI.* denique ipsius Studemundi, socio adsumpto Paulo Krueger, ad hoc apographum curata editio, quae nuper prodiit Berol. a. MDCCCLXXVII, quamque brevitatis causa sigla *Stud. ed.* significavi. Ad eandem editionem spectant ei ipsi iam inserta Theodori Mommsen tam adnotatio quam epistola critica et Henrici Fitting publica eius commendatio in *Jen.-Litt. Zeit.* 1877 p. 687 seq., in quibus et ipsis de compluribus Gaianis locis critice disputatur. Eorum virorum omnium coniecturas et commenta religiose perpensi; sed, ne librum onerarem, graviorum tantum et maxime earum mentionem feci, quae novi aliquid a meis inventis discrepans et sive adprobatione, sive alia de causa commemoratione dignum afferunt. Quae igitur silentio transmissi, non neglecta sed improbata a me censeo.

Ad me ipsum quod attinet, hanc quartam sed re ipsa potius novam editionem presse ad Studemundi apographum ita retuli, ut omnia, quae in superioribus ab imperfecta priore codicis lectione penderent, tam in textu quam in adnotatione plerumque simpliciter ommitterem, nec de novis tanquam novis, si modo certa et sana erant, monerem. In significanda dubia codicis scriptura quae in apographo litteris pallidis id est obscure tantum apparentes in C. reddentibus expressa sunt, ubi interesse videbatur, punctis suppositis distinxi. Ceterum a priorum editionum tota ratione, cum reliquis partibus syllogae iurisprudentiae antejustinianae communi recedere nec volui nec, opinor, debui. Itaque, ut aliqua specialiter ponam, ne nunc quidem id egi, quod Studemundi editio maxime spectavit, ut omnia apographi ceterorumque subsidiorum, quibus harum Institutionum editiones nituntur, sive menda sive variantes lectiones notarem. Hac parte ut plurimum sicut antea tantum litteris inclinatissimis in textu indicavi, quae a corrigenda codicis scriptura deflectunt, hoc modo eos, qui de lectione aliqua dubitent, satis monitos arbitratus, ut ipsum apographum vel ceteros fontes omnibus patentes adeant. Vocum vero vel litterarum, quae in codice perperam abundare vel (quod frequentissimum est vitiorum

genus) locum mutasse videntur, delectum tantum graviorum dedi. Bonus paterfamilias etiam deserta loca vel ruinosa fructuosa reddere cupit. Itaque supplendis iis, quae ab amanuensibus omissa sunt quaeve omnino aut certo legi non potuerunt, nunc quoque peculiarem operam navavi, sed eam maxime tum, ubi de supplementis in textum admittendis quaereretur, cum iam certo fundamento insistamus, ad criticae artis regulam strictius revocatam. Ad sensum suppleta sive deleticia sive omissa et tunc huiusmodi uncis () saepe quamquam in illis spatii semper et ubi licebat etiam vestigiorum scripturae rationem habui, ne tamen ita ea accipiantur ac si aliis verbis suppleri non possint, vix est ut iterum moneam.

Ceterum et eas codicis partes, quibus ex apographo nova lux non affulsit, denuo recensui et in iis quoque non paucorum locorum saniolem lectionem invenisse mihi videor.

Haec de consilio et ratione novae editionis praemonita sufficere ratus benevolentiae eam eorum, qui ea usuri sunt, commendo.

Pauca sunt, quae huic quintae et, ut ipse spero, postremae meae editioni praefanda videantur.

Si quis forte opinetur, nunc etiam aliunde praeterquam ex Codice Veronensi Gaium edituro novum subsidium se obtulisse, ex opinione dico E. C. Ferrini nuper vulgata, Theophili paraphrasin Institutionum Graecam quam denuo emendatus edere coepit (a. 1884), primitus non Iustiniani, ut adhuc creditum, sed Gaii institutionum translationem κατὰ νόδα fuisse, is, me quidem iudice, fallitur, etiamsi plus haec opinio quam re perpensa habet, haberet verisimilitudinis: cuius tamen iudicii rationes reddere et longum nec huius loci est.

Sed ipse codex Veronensis ut rursus aliquibus locis inspectus nova nobis aperiat, indefesso et nunquam satis laudando studio Studemundi debemus, quae in Krügeri et ipsius editione altera (1884) sub titulo 'Supplementa ad Cod. Ver. apographum Studemundianum' in fronte p. XVII—XXXIX praemissa sunt (nobis insignita 'Suppl. St.'). Eaque maxime, licet iam ab aliis in illa altera editione (nobis 'Kr. ed. 2') adhibita, mihi quoque, ut rursus his Gaii commentariis recensendis et edendis meas quoque curas impenderem, in causa fuerunt.

Quae quidem curae quin plane infructuosae non fuerint, sed Gaio non paucis nec iis tantum in locis, quae Supplementa illa spectant, plenius et rectius sive legendo sive intellegendo profuerint, ita non dubito, ut alios quoque, qui, ut Tullius ait, non vulgi more ex opinione sed ex veritate res aestimant, iudicatuos esse, sperem, maxime si contro-

versis in locis, ubi non modo de verbis sed de re et sensu dissentitur vel dubitatur, veluti (nec enim omnia hic allegare opus est) 1, 27. 32. 35. 71. 74. 78. 145. 2, 14. 82. 126. 149^a. 155. 3, 33^a. 43. 44. 56. 67. 95^a. 96. 121. 154^a. 193. 4, 37. 52^a. 62. 63. 66. 131. 175. Krügeranam alteram editionem, quæ propter Supplementa Studemundiana, si contextus fidem spectas, nunc sine dubio caeteras omnes vincit, cum hac mea contulerint.

Itaque iam ad ultimos vitae humanae limites proventus dimitto Gaium meum et non sine magna animi mei commotione, vale ei dico, tanquam tot per annos¹ ut vegetas ita nunc deficientis aetatis fido amico et comiti, qui nunquam non plus beneficii utilia docendo et delectando in me contulit, quam ei ab iniuriis librariorum aliorumque defendendo retribuere potui. Scrib. Vratisl. mense Aprili 1885.

¹) Iam enim Göschenus in corrigendis plagulis alterius suae editionis a. 1824 iuvenili mea opera uti dignatus est, quæ præter lectiones de Gaio tum magno cum ardore docentis et audientium habitas 'notitiam primosque gradus fecit'.

INSTITVTIONVM IVRIS CIVILIS

COMMENTARII QVATTVOR.

(COMMENTARIVS PRIMVS.)

Pag. 1. I. De iure ciuili et naturali.¹ 1. Omnes populi, qui le-
 C. Ver. gibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim
 communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quis²-
 que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium³ est
 uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ⁴ ciuitatis; quod
 uero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud
 omnes populos peraeque custoditur uocaturque ius gentium,
 quasi quo iure omnes gentes utuntur. '(et)⁵ populus itaque

¹) I de iure ciuili et nat *correctoris manu Vst*; ne ex mente
quidem Gaii. ²) *Suppl. ex L. 9. D. cit.* ³) *civitatis add. Inst.*
Inst. et Dig. ⁴) *ipsius, quod h. l. priores addebant edd. ex Inst.,*
abest a Vst. ⁵) *Supplevi ex Inst.*

§. 1. — §. 1. *I. de iure nat. (1, 2), L. 9. D. de iustit. et iure*
(1, 1). Cf. Fr. Dosith. 1. L. 1 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1).

Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sint, suis locis proponemus.

2. Constat autem ius civile populi Romani¹ ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. 3. Lex est, quod populus iubet atque constituit. plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione universi ciues significantur, connumeratis etiam patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri ciues significantur; unde olim patricii dicebant, plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate eorum facta essent; sed postea lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut [102] plebiscita universum populum tenerent: itaque eo modo legibus exaequata sunt. 4. Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis vicem optinet, quamvis fuerit quaesitum. 5. Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit. nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat. 6. '(Edicta sunt praecepta eorum, qui ius edicendi habent.)'² ius autem edicendi habent

¹) Retinui ex ed. 8., cum iuri civili h. l. aperte opponatur omne ius quo utimur §. 8. et cf. Isidor. or. 5, 9, 2. constant at (autem) iura pr Vst edd. iura facto, ut puto, ex ius ē; nam iura p. R. partim etiam iuris gentium sunt, cui hic locus non est. constant autem iura (propria) ed. mea 1. constat autem ius Romanum ed. Bg. 5. constant . . iura nostra cf. Bremer (de Ulp. instit. p. 46).

²) Supplevi ad sententiam. Hanc enim edictorum definitionem

§. 11. I. tit. cit. quae singula] i. e. quae singula praecepta an sive iuris gentium sive iuris civilis sint etc. Cf. 1, 52. 55. 78. 82. 83. 84. 86. 89. 108. 119. 189. 193. 198. 2, 65 seq. 79. 3, 93. 132. 154^a. §. 2. Cf. §. 3. I. tit. cit. L. 7. pr. D. tit. cit. Cic. Top. 5, 28. §. 3. Cf. §. 4. I. de iure nat. (1, 2) ibiq. Schrader. §. 4. Cf. §. 5. I. eod. L. 9. D. de leg. SC. (1, 3). §. 5. Cf. §. 6. I. de iure nat. (1, 2). §. 6. Cf. §. 7. I. eod. Cic. ad Attic. 6, 1. §. 15. quaestores] De eorum iurisdictione cf. Cic. divin. 17. §. 55. Schol. ad Cic. divin. 15. §. 48. quam delegatam aedilibus Cirtensibus in provincia Numidia, quam quaestor proconsulis Africae non facile adibat, nunc cognovimus ex Renier I. A. 2196. (= Orelli-Henzen 6965.) 1869. 1880. 2172. 2173. 2325.

magistratus populi Romani. sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum in prouinciis iurisdictionem praesides earum habent; item in edicto¹ aedilium curulium, quorum iurisdictionem in prouinciis populi Romani quaestores habent; nam in prouincias Caesaris omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his prouinciis non proponitur. 7. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id, quod ita sentiunt, legis uicem optinet; si uero dissentiunt, iudici licet quam uelit sententiam sequi; idque rescripto diui Hadriani significatur.

II. De iuris diuisione. 8. Omne autem² ius, quo utimur,^[108] uel ad personas pertinet, uel | ad res, uel ad actiones. 'et³ prius uideamus de personis.

II. De condicione hominum. 9. Et quidem summa diuisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut serui. 10. Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. 11. Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. 12. Rursus libertinorum (*tria sunt genera: nam aut ciues Romani, aut Latini aut dediticiorum*) numero sunt. de quibus singulis dispiciamus; ac prius de dediticiis.

III. De dediticiis uel lege Aelia Sentia. 13. Lege itaque Aelia Sentia cauetur, ut qui serui a dominis poenae nomine uincti sint, quibusve stigmata inscripta sint, deue quibus ob

excidisse, quod ob repetita postrema verba facile fieri potuit, et sequens prodit autem, praemissam definitionem similemve generalem sententiam indicans, et quod alioqui sola edicta sua definitione carerent. Praecepta accipe eodem generali sensu, quo dicuntur L. 10. §. 1. D. de iustit. (1, 1) L. 1. D. de legib. (1, 3).

¹⁾ *Correxi cum Goesch. ed. 1. edictis C. edd. Sed postea recte tantum edictum appellatur. Librarius male imitatus est quod ante legerat de edictis duorum praetorum.* ²⁾ *Non tantum civile cf. §. 2.*

³⁾ *ex cj. Th. Mommseni sed C. edd. ac Inst. cf. §. 12.*

§. 7. Cf. §. 8. I. eod. cum Theoph. L. 2. §. 47. D. de orig. iur. (1, 2). Senec. ep. 94. §. 8. — L. 1. D. de statu hom. (1, 5). §. 12. I. de iure nat. (1, 2). §. 9. — L. 3. D. statu hom. (1, 5). pr. I. de iur. pers. (1, 3). §. 10. Cf. §. 5 fin. I. eod. Fr. Dosith. 4. §. 11. Cf. L. 5. §. 2. D. de statu hom. (1, 5). §. 12. Cf. Ulp. 1, 5. Fr. Dosith. §§. 4 seq. §. 13. Cf. Ulp. 1, 11. Paul. 4, 12. §§. 5 seq.

noxam quaestio tormentis habita sit, et in ea noxa fuisse conuicti sint, 'quique (ut) aut¹ ferro aut cum bestiis depugnant, traditi sint, inue ludum custodiamue coniecti fuerint, et postea uel ab eodem domino uel ab alio manumissi, eiusdem conditionis liberi fiant, cuius conditionis sunt peregrini² dediticii.

V. De peregrinis dediticiis. 14. Vocantur autem peregrini dediticii hi, qui quondam aduersus populum Romanum armis susceptis pugnaverunt 'et deinde uicti³ se dediderunt. 15. Huius ergo turpitudinis seruos quocumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi pleno iure dominorum fuerint, numquam aut ciues Romanos aut Latinos fieri dicemus, sed omnimodo dediticiorum numero constitui intellegemus.

[104] 16. Si uero in nulla tali turpitudine sit seruus, manumissum modo ciuem Romanum, modo Latinum fieri dicemus. 4. 17. Nam in cuius persona tria haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex iure Quiritium domini, et iusta ac legitima manumissione liberetur, id est uindicta aut censu aut testamento, is ciuis Romanus fit; sin uero aliquid eorum deerit, Latinus erit.

V. De manumissione⁴ uel causae probatione. 18. Quod autem de aetate serui requiritur, lege Aelia Sentia introductum est. nam ea lex minores xxx annorum seruos non aliter uoluit manumissos ciues Romanos fieri, quam si uindicta, apud consilium iusta causa manumissionis adprobata, liberati fuerint. 19. Iusta autem causa manumissionis est ueluti si quis filium filiamue aut fratrem sororemue naturalem, aut

¹) quique aut C. quique ut edd. quique ut ex Goesch. cj. ed. Stud.

²) Erant enim etiam quidam ciues dediticii, uelut olim Campani.

³) Sic Goeschen et V^{nt}, quamquam et errore perducto. deinde ut uicti sunt de Lachm. cj. ed. Bg. deinde autem (pro et deinde) ed. Bg. 5.

⁴) Haec inscriptio fortasse prodit cum particula autem (§. 18 init.), hoc loco in C. excidisse, quae de manumissione uindicta, censu, testamento Gaius ut Ulp. 1, 7—9 sine dubio circa initium materiae exposuit. Cf. 1, 126.

§. 14. Cf. E. Huschke Census u. Steuerverf. p. 162 seq. §. 15. Cf. §§. 17. 26. §. 16. Cf. Fr. Dosith. 5. 13. §. 17. Cf. Ulp. 1, 6. 10. 12. 16. L. 11. C. de act. empti (4, 49). §. 18. Cf. Ulp. 1, 12. Fr. Dosith. 18. Cic. pro Balbo 8. L. 16 pr. D. de manum. vind. (40, 2). L. 27. D. de manum. test. (40, 4). lege Aelia Sentia] a. 3. §. 19. Cf. §. 39.

alumnum, aut paedagogum,¹ aut seruum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa apud consilium manumittat.

VII. De consilio adhibendo. 20. Consilium autem adhibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque equitum Romanorum puberum: in prouinciis autem uiginti recuperatorum ciuium Romanorum. idque fit ultimo die conuentus; sed Romae (*serui*)² certis diebus apud consilium manumittuntur. Maiores uero triginta annorum serui semper manumitti solent, adeo ut uel in transitu manumittantur, ueluti cum praetor aut pro consule in balneum uel in theatrum eat. 21. Praeterea minor triginta annorum seruus 'manumissus'³ [105] potest ciuis Romanus fieri, si ab eo domino, qui soluendo non erat, testamento eum liberum et heredem relictum⁴ * * * *
5. 6. | ——— vv. 24 nunc legi non possunt ——— |⁵ [22] homines Latini

¹) *paedagogum* intellige liberorum manumissoris (L. 35. D. de fideic. lib. 40, 5). *Infra* §. 39. intelligitur is, qui ipsum manumissorem instituit (L. 13. D. de manum. vind. 40, 2). Nihil igitur mutandum.

²) *Omissum ob simile sequens certi-s.* ³) *m m C.* manumissione edd. (praeter Stud.). Neque uero manumissionem et alios ad ciuitatem perueniendi modos Gaius comparat. Cf. 1, 15. 16. ⁴) *Haec a me cum Lachm. et Boeck. ex V. retenta firmat etiam Vst, quibus cur meo more vim intulisse dicar a Goudsm. non intellego. ipse nulla eorum quae sequi poterant ratione habita intrudit cum liber tum et heres relictus sit etiam per se non ferenda.* ⁵) *In ed. 3. ad perficiendam huius §. 21. sententiam in ipso contextu, schedis Bluhmianis nisus, ex §. 2. I. quib. manum. (1, 6) collatis §. 1. I. qui test. tut. (1, 14) L. 5. C. de test. tut. (5, 28) haec formaueram: 'relictum seruus similiter cum libertate heres scriptus testamento non praecedat, et nemo alius | ex eo testamento heres sit. idque eadem lege Aelia Sentia cautum est. | idem fauore libertatis de eo seruo Proculus existimat, | qui sine libertate heres scriptus sit'.* — Sed etiam reliquam partem paginae, ex qua Gösch. 2. eamque secutae edd. singulas tantum voces (spurius —

§. 20. Cf. Ulp. 1, 13 a. §. 2. I. de libert. (1, 5). Theophil. 1, 5. §§. 3. 4. 1, 6. §. 4. L. 16 pr. D. de manum. vind. (40, 2). L. 1. C. eod. (7, 1). Lex Flav. Salpens. 28. L. 3 pr. Th. C. de tutor. et cur. (3, 17). ultimo die conv.] qui cum toto conuentu edicebatur. Cf. Suet. Galb. 10. Plut. Galb. 5. §. 21. Cf. §. 1. I. quib. ex caus. man. (1, 6): *infra* 2, 154. 276. Ulp. 1, 14. Fr. Dos. 16. L. 27. D. de manum. test. (40, 4). L. 60. D. de her. inst. (28, 5).

Iuniani appellantur¹; Latini ideo, quia adsimulati sunt Latinis coloniariis; Iuniani ideo, quia per legem Iuniam libertatem

creditor — sex — debitoris — legis — pecunia — ea traditione — mancipationibus — Latinam — is quia) praestant, ad earundem Sched. ductus et sententiae probabilitatem resarcire conatus eram, in ed. 3. paucis in §. 22. mutatis, in hunc modum: '§. 21^a. Cum uero lege Aelia Sentia testamento | primus scriptus solus cuius Romanus fiat, placuit, si quis forte | ex 'ancilla sua natos spurios' [de hoc vulgari v. spuriorum usu cf. Forcellin. v. spurius in f.] 'liberos et heredes scripse|rit, omnes seruos manere, quia quis primus sit, ex ea oratione non intellegitur, nec in fraudem creditorum plures ex | patrimonio debent decedere; denique senatus consulto ad legem Fufiam Can|iniam facto prouisum est, ne in potestate debitoris esset eius | legis auctoritatem per hanc artem euertere'. 21^b. [cf. §. 17.] 'Ex iure Quiritium | fit seruus noster non per hoc solum, quod pecunia nostra comparatur', [cf. L. 38. §. 2. D. de lib. causa 40, 12] | 'sed ulterius requiritur iusta serui acquisitio prop|terea quod quaedam etiam non iustae sunt acquisitiones; nam | ea, quae traditione alienantur, quamuis mancipi sint, nec uel | mancipatione uel in iure cessione uel usucapio|ne acquiruntur, tantum in bonis fiunt'. 22. [cf. §. 17.] 'Latinus fit ex | lege Aelia Sentia seruus minor XXX annorum, qui testamento uel inter amicos causa probata libe|ratur: quanquam Latinum ipsa lex Aelia Sentia nondum fecit; item qui ea aetate | maior a domino, cuius est in bonis, quamuis iusta manumissione | manumittitur, uel qui inter amicos liberatur', [Epit. 1, 1, 2. addidit per epistolam et conuiuii adhibitione; non ex Gaio. Cf. 1, 41, 44.] 'si modo alia | causa libertatem non impediat'. [cf. §. 44.] 'hi omnes tamen olim qui|dem in forma libertatis seruabantur, cum praetor eos, licet | serui ex iure Quiritium essent, in libertate tueretur. nunc uero hi'. Haec omnia supplementa nunc ex textu eiciendi illa causa fuit, quod Stud.us apogr. p. XIII. et ad h. l., ut nunc comparatus est codex, Bluhmianis illis omnem fidem detrahit, adiecto in ed. praef. p. V. not. 1 (et ed. 2. Suppl. p. XX) etiam ipsius Bluhmii, senis tamen et se excusantis, de iis, quod fertur, iudicio (haec 'olim a se obiter inspecto codice descripta esse' etc.): verum tamen in adn. retinui, Hollwegii de eo tempore, quo Bluhmius ante quinquaginta annos codicem inspexerat suaeque enotauerat, iudicio in Zeitschr. f. Rechtsgesch. V. p. 366. nonnihil tribuens. ¹) Sic V^{et}, ad quem etiam in supplementis antecedentibus quaedam accommodavi.

§. 21^a Cf. Epit. 1, 2. §. 2. infra ad §. 45. §. 21^b. Cf. §. 17. cuius ordinem praescriptum Gaius etiam post in Latino accurate sequitur. Ulp. 1, 16. Fr. Dos. 9. infra §. 35. 2, 41. 204. §. 22. Cf. infra 3, 56. Ulp. 1. 10. 12. Fr. Dosith. 5. 6. Epit. 1, 1. §. 2. inter

acceperunt, cum olim serui uiderentur esse. **23.** Non tamen illis permittit lex Iunia uel ipsis testamentum facere, uel ex testamento alieno capere, uel tutores testamento dari. **24.** Quod autem diximus, ex testamento eos capere non posse, ita intellegemus, 'ut ne quid directo¹ hereditatis legatorumue nomine eos posse capere dicamus; alioquin per fideicommissum capere possunt.

25. Hi uero, qui dediticiorum numero sunt, nullo modo ex testamento capere possunt, non magis quam quilibet peregrinus; 'quin² nec ipsi testamentum facere possunt secundum 'id quod magis³ placuit. **26.** Pessima itaque libertas eorum est, qui dediticiorum numero sunt; nec ulla lege aut senatus consulto aut constitutione principali aditus illis ad ciuitatem Romanam datur. **27.** Quin et in urbe Roma uel intra cente-^[107]simum urbis Romae miliarium morari prohibentur; et 'si qui contra ea fecerint,⁴ ipsi bonaque eorum publice uenire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium seruiant, neue umquam manumittantur, et si manumissi fuerint, serui populi Romani esse iubentur. et haec ita lege Aelia Sentia comprehensa sunt.

7. *Quibus modis* Latini ad ciuitatem Romanam perueniant | **28.** Latini uero multis modis ad ciuitatem Romanam perueniunt. **29.** Statim enim ex lege Aelia Sentia⁵ minores triginta annorum manumissi et Latini facti si uxores duxerint uel ciues

¹) ne quid in directo *Vst*, puta transposito ut et mutato in in — ne quid inde directo *cj. Goudsmit ed. Polenaar.* ne quid directo *ed. Stud.* ²) *Vst*, ut tamen quia notatum *Stud.* do visum sit, pro quin, ut puto, quod et *cj. Goudsm.* litera n ex inferiore versu, ubi abundat, huc tracta. ³) *Vst* addita tamen litera n — quod plerisque *edd. prior.* ⁴) scilicet domicilio ibi collato, ut accuratius 1, 160 habet, quod quidam parum intellexerunt. ⁵) Quod addit h. l. C. cautum est ut nunc apparet glossema esse. om. etiam *Polen. et Stud. edd.*

amicos] *Cf. Petron. 41.* §§. 23. 24. *Cf. infra* 2, 110. 275. *Ulp. 20, 14. 22, 3. 8. Fr. Vat. 172. Isidor. Or. 9, 4. §. 51. L. 29. D. de reb. dub. (34, 5.).* §. 25. *Cf. 3, 75. 2, 285. Ulp. 22, 2. 20, 14. §. 26. Cf. §. 3. I. de libert. (1, 5). Gaii epit. 1, 1. §. 4. infra* 1, 67. 3, 75. *Collat. 4, 3. §. 3.* §. 27. *Cf. Isidor. Or. 9, 4. §. 52. §. 28. Cf. Ulp. 3, 1. Epit. 1, 1. §. 4. L. un. C. de Lat. libert. toll. (7, 6). §. 29. Cf. Ulp. 3, 3.*

Romanas uel Latinas coloniarias uel eiusdem condicionis, cuius et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus ciuibus Romanis puberibus, et filium procreauerint, cum is filius anniculus esse coeperit, datur eis potestas per eam legem, adire praetorem uel in prouinciis praesidem prouinciae et adprobare, se ex lege Aelia Sentia uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere: et si is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiauerit, tunc et ipse Latinus¹ et uxor eius, si et ipsa eiusdem (*condicionis sit, et ipsorum filius, si et ipse eiusdem*) condicionis sit, ciues Romani esse iubentur. 30. Ideo autem 'in ipsorum filio'² adiecimus 'si et ipse eiusdem condicionis sit', quia si uxor Latini cuius Romana est, qui ex ea nascitur, ex nouo senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuis Romanus nascitur.

31. Hoc tamen ius adipiscendae ciuitatis Romanae etiamsi soli [108] minores triginta annorum manumissi et Latini facti ex lege Aelia Sentia habuerunt, tamen postea senatus consulto, quod Pegaso et Pusione consulibus factum est, et maioribus triginta annorum manumissis Latinis factis concessum est. 32. Ceterum etiamsi ante decesserit Latinus, quam anniculi filii causam probarit, potest mater eius causam probare, et sic et ipsa fiet | ciuis Romana, si Latina³ fuerit, et filius, cuius causam proba|rit.⁴ permissum praeterea est filio Latino etiam soli, ut ciuis Romanus fi|at, ex quibusdam causis causam probare, et quanquam | ipse filius ciuis Romanus sit, quia ex ciue Romana matre natus est, tamen debet causam probare, ut suus heres patri fiat. 32^a. (*Quae*) uero di|ximus de filio anniculo,

¹) *Post h. v. in Vst correctoris manu supra lineam additum [iuni]anus insipida magis glossa quam correctio uidetur.* ²) *Possis etiam legere in persona filii (sic ed. Polen.) vel in huius persona (sic ed. Kr. 2.).* ³) *Abhinc hanc §. nunc, reiectis prioribus, ex Suppl. St. p. XX ed. 2. refeci, partim tantum sententiae in eodem spatio significandae gratia. Kr. ed. 2 tantum habet fuerit, permissum, quibusdam et ipse filius cum seq.* ⁴) *In C. uidetur fuisse fuit et filius cui causam pbarit. Scilicet etiam alios filios habere potest.*

§. 30. Cf. §§. 66. 80. *Ulp.* 3, 3. §. 31. Cf. *Ulp.* 3, 4. Peg. et Pus.] cf. 2, 254. §. 5. *I. de fideic. hered.* (2, 28) '*Vespasiani Aug. temporibus*'. §. 32. Cf. *Collat.* 16, 3. §§. 7. 15. *infra* 3. 5. §. 32^a. Cf. *infra* 1, 72.

(*et de | filia annicula*)¹ dicta intellegemus. 32^b. *Praeterea ex lege Visellia tam maiores quam minores XXX annorum manumissi et Latini facti ius Quiritium adipiscuntur*,² id est fiunt ciues Romani, si Romae inter uigiles sex annis militauerint. postea dicitur factum esse senatus consultum, quo data est illis ciuitas Romana, si triennium militiae expleuerint. [109] 32^c. Item edicto (*diui*)³ Claudii Latini ius Quiritium consecuntur, si nauem marinam aedificauerint, quae non minus quam decem milia modiorum frumenti capiat, eaque nauis uel quae in eius locum substituta sit, sex annis frumentum Romam portauerit. 33. *Praeterea a Nerone constitutum est edicto*⁴, ut, si Latinus, qui patrimonium sestertium CC milium plurisue habebit, in urbe Roma domum aedificauerit, in quam⁵ non minus quam partem dimidiam patrimonii sui impenderit, ius Quiritium consequatur. 34. Denique (*diuus*)³ Traianus con-

¹) *Ex Suppl. St. ed. 2. p. XXI. Ceterum in v. 1—5. iam edd. prior. sententiam perfeceram. ciuis Romana — ipse filius cuius — debet causam probare, ut edd. — Quae sequuntur §§. 32^b. 32^c. 33. 34. ad usque finem p. 9 V. magnum ex V^{nt} augmentum sensere, quod abiectis iis, quae in edd. 1. 2. commentus eram, etiam cum emendationibus Stud. di, paucis tantum, quae indicavi, exceptis vel mutatis, huic ed. [4.] inserui.* ²) *Haec ad sententiam ipse supplui.* ³) *Addidi.* ⁴) *In V^{nt} notatum fuisse pulo con, tum et est. Göschenus quidem initium huius §. i ita restituendum censuit: 'lege Iulia cautum est, ut Latinus, si in perficiendo aedificio Romae non minus' etc. ex L. 139. D. de verb. signif. (Ulp. lib. 7. ad l. Iul. et Pap.). Cetera tunc egregie; sed de lege Iulia nec apparet, qua ratione ea de hoc Latinorum beneficio, qui tum nondum erant, quicquam cautum esse potuerit, et L. 64. D. sol. matr. (24, 3) maxime §. 7. ostendit, quid in causa fuerit, ut Ulpianus hoc libro de libertis dotalibus Latinis vel facto mariti vel suo iure civitatem adeptis exponeret. Praeterea cum Gaius ordinem temporis secutus esse videatur, non dubito, ex Tacit. A. 15, 43. ad a. 65. 'addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis' Neronis edicto hoc beneficium adscribere. Nam Vespasianus alia sanxit. Suet. Vesp. 8. Lex Flav. Mal. 62. Sed et senatus nec Tacitus meminuit nec eius partes in re lege non constituta solebant esse.* ⁵) *quo V^{nt} qua cj. Stud. Sed Gaius dicere solet impendere in aliquid. Kr. ed. 2. ut nos.*

§. 32^b. Cf. Ulp. 3, 5. — Orelli-Henzen Inscr. III. 6752. §. 32^c. Cf. Ulp. 3, 6. Suet. Claud. 18. Scaevola L. 3. D. de vacat. (50, 5). Nov. 8. Theodos. II. §. 33. Cf. Ulp. 3, 1. L. 139. D. de verb. sign. (50, 16). — Tacit. A. 15, 43. Suet. Vesp. 8. §. 34. Cf. Ulp. 3, 1. Fr. Vat. 233. 235.

stituit, ut si *Latinus* in urbe triennio pistrinum exercuerit, quod in¹ dies singulos non minus quam centenos modios frumenti pinseret,² ad ius Quiritium perveniret | ³ ———. 9. vv. 1—3 ——— | 35. . .⁴ maiores triginta annorum manumissi et Latini facti eo modo pos|sunt ius Quiritium consequi, quod ut servi triginta annorum manumittantur iusta ac legitima manumissione ab eo, cuius ex iure Quiritium sint. itaque *Latinus* | manumissus vindicta aut censu aut testamento et ciuis Romanus | et eius libertus fit, qui eum iteraverit.⁵ ergo

¹) 'in quo in' cj. Stud. sed ipsum pistrinum est centenarium (Fr. Vat. 233) et cf. antea eaque navis . . . portaverit. ²) Quod antecedit h. v. signum fuitne p omisso r (= populi Rom. cf. Fr. Vat. 236.) an errore positum? Suppl. St. ed. Kr. 2. p. XXI. secutus nunc omisi. ³) Tres primos huius pag. v. nec Stud. legere potuit (excepta v: (con?)sequi in v. 3. med. in Suppl.). Quae vero ex sequentibus v. 4. . . , 18 passim expiscatus est, postremo etiam continuo legit, probant, haec omnia, ut etiam Krügerus (Krit. Beitr. p. 114) iudicat, ad iterationem pertinuisse, unde nunc conicere licet, Gaium in v. 1. . . 3 fere dixisse, *Latinam* solam etiam ter enixam ex Scto, omnem *Latinum* beneficio principali ius Qu. consequi posse, a quo ad iterationem, qua ipse patronus hoc beneficium tribuit, facilis erat transitus, velut his verbis initio §. 35: 'Ab ipso patrono'. ⁴) Restitutio huius §. i, cuius ubique spatii et litterarum V^m ratione habita in ed. 4. periculum feceram, multum discrepabat ab ea, quam Krügerus l. c. excogitavit, ut alia taceam, iam eo improbabilem, quod contra rationem iuris et Ulpiani auctoritatem novum ac mirum ius legis Aeliae Sentiae inducit, et circa finem ab hoc loco plane aliena de patronatus iure Gaio obtrudit. Sed nunc, ubi Suppl. St. p. XXI meliora dederunt, et ipse in multis ab illa discedere cogor, et maxime quidem iam in eo, quod §. i initio, deceptus falsa, uti nunc apparet, priore St. di lectione (velut bis 'Latinorum' pro 'annorum', 'consilium' pro 'consequi' etc.), Gaium etiam minorum XXX ann. manumissorum rationem habuisse posueram: quod omnino credibile quidem, (cf. Fr. Dosith. 14. et supra §. 22 in nota), sed an factum sit, nunc maxime coll. Ulp. 3, 4. in dubio relinquendum. at potius negandum est. Quae nunc propono, in omnibus fere peritis satisfactura esse confido, etiam prae ed. Kr. 2., quae sine causa partim aliena intrudit, partim hiatus in-expletos relinquit, partim recte tradita attentat vel omittit. ⁵) Hic usus loquendi contra Cod. auctoritatem iam post Fr. Vat. 221 in

§. 35. Cf. Ulp. 3, 4. 1, 12. Fr. Vat. 221. Epit. 1, 1, 4. Fr. Dos. 14. Plin. ep. 7, 16. Tacit. A. 13, 27. honorum possessio] Cf. 2, 88 ibiq. cit.

si seruus in | bonis tuis, ex iure Quiritium meus erit, Latinus quidem | a te solo fieri potest, iterari autem a me, non etiam a te potest et eo modo meus libertus fit. set et ceteris modis | ius Quiritium consecutus meus libertus fit. bono|rum autem, quae nunc aut¹ cum is morietur, reliquerit, tibi possessio | datur, quocunque modo ius Quiritium fuerit consecutus. quodsi cuius et in bonis et ex iure Quiritium sit manumissus, ab eodem scilicet et Latinus fieri potest et ius Quiritium consequi.

36. *Non tamen cuicumque uolenti manumittere licet.* [110]

37. *Nam is, qui in fraudem creditorum uel in fraudem patroni manumittit, nihil agit, quia lex Aelia Sentia inpediit libertatem.*

38. Item eadem lege minori xx annorum domino non aliter
10. manumittere permittitur, quam si uindicta apud con|siliu*m* iusta causa manumissionis adprobata 'manumiserit'.² **39.** Iustae autem causae manumissionis sunt ueluti si quis patrem aut matrem aut paedagogum aut con|actaneum manumittat. sed et illae causae, quas superius in seruo minore xxx annorum exposuimus, ad hunc quoque casum, de quo loquimur, adferri possunt. item ex diuerso hae causae, quas in minore xx annorum domino rettulimus, porrigi possunt et ad seruum

dubium vocandus non erat. ¹) *Per claras litteras singulares C. Omisit Kr. ed. 2. in contextu quo facto v. is alieno loco posita ferri non potest, et miramur, quod civis Rom. liberti bonorum possessionis, non hereditatis mentio fit. Intellege: nunc, cum Latinus civitate mutata maiorem (immo maximam, quod nova Romana civitas ex servitute ortam libertatem ei assignat) capitis deminutionem passus etiam bona sua amittit, quae ad manumissorem non nisi Data b. p. ne pertinere possunt; et deinde cum is (iam civis Rom. factus) moritur, nec quae tum amittit bona hereditatis iure ex XII tabulis ad eum, qui cum non ex i. Q. iuste manumiserat, pervenire poterunt. Sane huic non favet ea, quae nunc dominatur falsa de cap. deminutione doctrina. Sed longa disputatio rationem etiam habens Gaii 3, 72 huius loci non est. Vid. autem praeter 1, 160 ad 2, 157 notata et 3, 153.* ²) fuerit C. Vst edd. Cf. Inst. [si] [fuerit] ed. Kr. 2.

§§. 36. 37. — pr. I. quib. ex caus. manum. (1, 6). Cf. Ulp. 1, 15. §. 38. — §. 4. I. eod. Cf. Ulp. 1, 18. Fr. Dosith. 13. Lex Flav. Salp. 28. L. 4. C. de test. mil. (6, 21). §. 39. Cf. 1, 19. §. 5. I. quib. ex c. manum. (1, 6). L. 9. 11—18. 19. 20. 25. D. de manum. vind. (40, 2). L. 21. D. qui et a quib. manum. (40, 9).

minorem xxx annorum. 40. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus xx annorum dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, euenit, ut qui xliii annos aetatis expleuerit, licet testamentum facere¹ et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum xx, libertatem seruo dare non possit. 41. Et quamuis Latinum facere uelit minor xx annorum dominus, tamen nihilo minus² debet apud consilium causam probare, et ita postea inter amicos manumittere.

42. Praeterea lege Fufia³ Caninia certus modus constitutus est in seruis testamento manumittendis. 43. Nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem seruos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur; ei uero, qui plures | quam x neque plures quam xxx^{11. t. s.} seruos habebit, usque ad tertiam partem eius numeri manumittere permittitur. at ei, qui plures quam xxx neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam potestas manumittendi datur. nouissime ei, qui plures quam c habebit nec plures quam D, non plures manumittere permittitur quam quintam partem;⁴ neque plures '(quam D habentis ratio habetur, ut ex eo numero pars defini)atur,⁵ sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam c. quod⁶ si quis unum [112] seruuum omnino⁷ aut duos habet, ad hanc legem non pertinet,

¹) possit, quod hic ex C. praebent edd. multique habent Inst. codices, ex inferiore versu omisum quondam et in margine suppletum irrepsisse videtur. ²) Edd. non invito C. (firmante Vst)

nihilo minus tamen ed. Bg. 5. invito Gaio (cf. 1, 118. 2, 170). ³) Fufia pro Furia ubique nunc ex Vst scripsi. Cf. Act. philol. Wirzeb. 1868. p. 127. ⁴) Sic Vst nisi quod ante manumittere ei, et ut ante quintam videtur addere. ⁵) Apparet, librarium integrum versum praetermisisse, quem, ut sensus flagitabat, aptius nunc quam olim restituisse mihi videor. ⁶) Secundum Vst librarium c(entum) per errorem duplicato q(uod) scripsisse videtur. Sic etiam ed. Stud.

⁷) idem fere quod tantummodo, ut saepe (velut Caes. b. G. 1, 6): itaque non transponendum.

§. 40. Cf. §. 7. I. quib. ex c. manum. (1, 6); infra 2, 118. §. 41. Cf. Fr. Dosith. 13. §. 42. L. Fufia C.] a. 8. Cf. 2, 228. Paul. 4, 14. Tit. I. de l. Fuf. Can. (1, 7). C. 7, 3. §. 43. Cf. Ulp. 1, 24. Paul. 4, 14. §. 4. L. 22. §. 1. D. de fideic. lib. (40, 5).

et ideo liberam habet potestatem manumittendi. 44. Ac nec ad eos quidem omnino haec lex pertinet, qui sine testamento manumittunt.¹ itaque licet iis, qui uindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam 'suam² liberare, scilicet si alia causa non impediat libertatem. 45. Sed quod de numero seruorum testamento manumittendorum diximus, ita intellegemus, ne unquam ex eo numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari potest, pauciores manumittere liceat quam³ ex antecedenti numero licuit. et hoc ipsa 'lege⁴ prouisum est: erat enim sane absurdum, ut x seruorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem eius numeri manumittere ei conceditur, ulterius autem⁵ xii seruos habenti non plures liceret manumittere quam xiii; 'at eis,⁶ qui plures quam x neque | 'plures quam xxx habent, eadem ratione utique etiam quinque, quot x habenti licuit, manumittere licet.⁷

¹) manumittuntur Vst. ²) Kr. ed. 2 ut glossema eiecit. suos 1, 53 retinuit etiam contra Inst. codd. vid. etiam 1, 55 aliique loci. ³) Sic nunc Gösch. schedae interpretandae sunt. ⁴) 'ratione' ed. Polen. fortasse recte cf. Paul. 2, 1, 1. ⁵) Ex Lachm. cj. (Mihitamen is, qui supra voc. concedit(ur) tantum terius at scripsit, legisse videtur concedit'ul) 'contra uero' ed. Bg. 'domino uero' ed. Stud. ⁶) item eis ed. Stud. Malim ei pro eis. ⁷) Sententiam aliquo modo perfeci. — Ex tota p. 12. Bluhmius tantum isque pauca enotauit, in v. 12. 13. 18. 19., unde voces liberari (v. 13.) et concedat (v. 19.) in edd. receptae sunt. Conferenda autem est ad ea, quae perierunt, Gaii epit. 1, 2. §§. 2—4. 'Nam si aliquis testamento plures manumittere uoluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo seruandus est: ut illis tantum libertas ualeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui uero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in seruitute eos certum est permanere. Quodsi non nominatim serui uel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes seruos suos uel ancillas is qui testamentum facit, liberos facere uoluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas, sed omnes in seruituti conditione qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. nam etsi ita in testamento seruorum manumissio adscripta fuerit, id est in circulo, ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem ualere manifestum est, si agnosci non potest, qui prior, qui posterior fuerit manumissus. 3. Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere

[113] ————— vv. 2—24. ————— | 13.

46. nam et si testamento scriptis in orbem seruis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis inuenitur, nulli liberi erunt; quia lex Fufia Caninia, quae in fraudem eius facta sint, rescindit. sunt etiam specialia senatusconsulta, quibus rescissa sunt ea, quae in fraudem eius legis excogitata sunt.

47. In summa sciendum est, (*quod*)¹ lege Aelia Sentia cautum *'est, ut*² (*patroni*) aut creditorum fraudandorum causa manumissi liberi non fiant, etiam hoc ad peregrinos pertinere, (*(nam)* senatus³ ita censuit ex auctoritate *'(diui)*⁴ Hadriani) cetera uero iura eius legis ad peregrinos non pertinere.⁵

48. Sequitur de iure personarum alia diuisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae.

49. Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt.

50. Videamus nunc de iis, quae alieno iuri subiectae sint: *'(nam)*⁶ si cognouerimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, quae sui iuris sint. 51. Ac prius dispiciamus de iis, qui in aliena potestate sunt.

noluerit testamentum, sed epistolis aut quibuscumque aliis rebus seruis suis pluribus quam per testamentum licet, conferre uoluerit libertates et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt, qui uero post statutum numerum manumissi fuerint, serui sine dubio permanebunt. 4. Nam si incolumis quoscumque diuerso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur⁷. Ex his tamen Epitomator ea, quae §§. 3. 4. continentur, aliunde quam ex Gaio sumsisse uidetur. 1) '(cum)' ed. Bg. 2) sit aut Sched. etiam V^{et}, corruptum, ut puto, ex ē ut: sed acceptum pro si ut effecit, ut corrector postea super manumissi suppleret sint. idem quod secundum V^{et} inter aut et creditorum, alieno sane loco, signum superposuit 11, eo significare mihi uidetur voluisse, omissum aliquid esse (puta v. patroni coll. §. 37) quod in margine sub eodem signo supplere oblitus est. certe non dubitandum, etiam apud peregrinos, etiamsi non omnes, patronis aliquod ius in bonis libertorum fuisse. 3) senatus C. edd. Bg. Stud. cf. 1, 54. 4) Addidi ex perpetuo Gaii more. 5) Sequitur linea vacua. 6) Ex Dig. et Inst. supplevi.

§. 46. Cf. supra §. 21^a. L. 37. D. de condit. et dem. (35, 1).
§. 47. Cf. §. 37. §§. 46—51. = L. 1 pr. D. de his qui sui (1, 6).
pr. I. eod. (1, 8). §. 49. Cf. Fr. Vat. 298. 300. Lex Flav. Salp. 22.

52. In potestate itaque sunt serui dominorum. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque ^[114] gentes animaduertere possumus, dominis in seruos uitae necisque potestatem esse, et quodcumque per seruum acquiritur, id domino 'adquiri.¹ 53. Sed hoc tempore neque ciuibus Romanis, nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in seruos suos saeuire: nam ex 'constitutione sacratissimi² imperatoris Antonini qui sine causa seruum suum occiderit, non minus teneri iubetur, quam qui alienum seruum occiderit. sed et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem principis constitutionem coercetur: nam consultus a quibusdam praesidibus prouinciarum de his seruis, qui ad fana deorum uel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis uideatur dominorum saeuitia, cogantur seruos suos uendere. et utrumque recte fit: male enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et prodigis interdicitur bonorum suorum administratio. 54. Ceterum cum apud ciues Romanos duplex sit dominium (nam uel in bonis uel ex iure Quiritium uel ex utroque iure cuiusque seruus esse intellegitur), ita demum seruum in potestate domini esse dicemus, si in bonis eius sit, etiamsi simul ex iure Quiritium eiusdem non sit: nam qui nudum ius Quiritium in seruo habet, is potestatem habere non intellegitur.
55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreauimus. quod ius proprium ciuium Romanorum est: fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus. idque diuus Ha[dria-

¹) acquiritur *C. edd. Sed sententia et res ipsa* (cf. 1, 54. 2, 88.) exigunt, ut cum Haloandro (ad Dig. l. c.) legamus adquiri. ²) constitutiones *C. in quo Stud. us apogr. p. 300. literam s mero calami lapsui tribuit. Sed collata L. 9. D. ad SC. Tertull. (38, 17) etiam h. l., ubi Gaius sui imperatoris primum mentionem facit, sacratissimi cum prior. edd. retinere malui.*

§. 52. = L. 1. §. 1. *D. de his q. sui* (1, 6). §. 1. *I. eod.* (1, 8). §. 53. = L. 1. §. 2. *D. §. 2. I. eod. Cf. Collat. 3, 2. 3. prodigis* Cf. *Paul. 3, 4^a. §. 7.* §. 54. Cf. §§. 21^b. 35. *infra* 2, 40. 88. 3, 166. *Ulp. 1, 16. Theophil. 1, 5. §. 4.* §. 55. = L. 3. *D. de his q. sui v. al. iur.* (1, 6). *pr. §. 2. I. de patr. pot.* (1, 9). *infra* §. 93. *Dionys. 2, 26. Galatarum* cf. *Caes. de b. Gall. 6, 19.*

nus edicto, quod proposuit de his, qui sibi liberisque suis ab eo ciuitatem Romanam petebant, significauit. 'nec me praeterit', ait, 'Galatarum gentem credere, in potestate parentum liberos esse'.¹ 56. 'Iustas autem nuptias contraxisse [115] liberosque iis procreatos in potestate habere ciues Romani ita intelleguntur,² si ciues Romanas uxores duxerint, uel etiam Latinas peregrinasue, cum quibus conubium habeant: cum enim conubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, euenit, ut non (solum) ciues Romani fiant set (et) in potestate patris sint. 57. Unde et ueteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisue, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et ciues Romani et in potestatem parentum fiunt. 57^a. 'Cum seruilibus uero personis ne nuptiae quidem sunt. 58. Sed nec liberas omnes nobis uxores ducere licet:³ nam a quarundam nuptiis abstinere debemus. 59. Inter eas enim personas, quae parentum liberorumue locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt,⁴ nec inter eas conubium est, uelut inter patrem et filiam uel inter matrem et filium uel inter auum et neptem; et si tales personae inter se coierint, nefarias | et incestas nuptias 16.

¹) Cum in C (et V^{et}) sit diui Hadriani et superscripta c super ultimam litteram v. significauit, illud retinens Polenar ed.: significatur sic: „nec me praeterit, Galatarum...esse“. sed cum etiam post praeterit littera a a librario posita sit, mox male expuncta, cum potius it post eam repetendum esset, malim: significauit. 'nec me praeterit', ait 'Galatarum' etc. quae quidem corrector perperam uocula c(um) addita cum significauit coniungere uoluit, ueram labem, quae erat in a(it), tollere oblitus. ²) Restitui. Ipse librarius lacunam uidetur significasse duos versus vacuos relinquens. ³) Rursus duorum versuum lacunam a librario relictam, ut sententiam significarem, replevi. In his Gaius primo loco seruilium personarum mentionem non habere non potuit. Cf. praeter §§. 1. 10. I. de nupt. (1, 10) Ulp. 5, 4. 5., cuius auctoritati plus tribuendum fuit, quam Bgii in ed. 5., aliena haec a Gaiana commentatione esse statuentis. Post spatium 'Sciendum autem est non omnes nobis uxores ducere licere' ed. Bg. ⁴) Exciderit h. l. quia.

§. 56. Cf. Ulp. 5, 2 seq. §. 57. Cf. tabulas honestae missionis, quae adhuc exstant. §§. 58. 59 = §. 1. I. de nupt. (1, 10). Cf. Ulp. 5, 6. Paul. 2, 19. §. 6. Collat. 6, 3. §. 1.

contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt, ut quamvis per adoptionem parentum liberorumue loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio coniungi, in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat; itaque eam, quae mihi per adoptionem filiae aut neptis loco esse coeperit, non potero¹ uxorem ducere, quamvis eam emancipauerim.² 60. Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognatione iunguntur, est quaedam similis observatio, sed non tanta.

61. Sane ¹(enim)³ inter fratrem et sororem prohibita⁴ sunt [116] nuptiae, siue eodem patre eademque matre nati fuerint, siue alterutro eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse coeperit, quam diu quidem constat adoptio, sane inter me et eam nuptiae non possunt consistere; cum uero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; sed et si ego emancipatus fuero, nihil impedimento erit nuptiis. 62. Fratris filiam uxorem ducere licet: idque primum in usum uenit, cum diuus Claudius Agrippinam, fratris sui filiam, uxorem duxisset: sororis uero filiam uxorem ducere non licet. et haec

17. ita principalibus constitutionibus significantur. | Item amitam et materteram uxorem ducere non licet. 63. item eam, quae mihi quondam socrus aut nurus aut priuigna aut nouerca fuit. ideo autem diximus 'quondam', quia si adhuc constant eae nuptiae, per quas talis adfinitas quaesita est, alia ratione mihi nupta esse non potest, quia neque eadem duobus nupta esse potest, neque idem duas uxores habere. 64. Ergo si quis nefarias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere uidetur, neque liberos: itaque hi, qui ex eo coitu nascuntur, matrem quidem habere uidentur, patrem uero non utique, nec ob id in potestate eius sunt, (sed) sunt, quales ii⁴, quos mater uulgo concepit: nam et hi patrem habere non intelleguntur, cum is

¹) potero eam *Vst*. ²) emancipauerimus *Vst*. ³) *Ex Inst. supplevi.* ⁴) quales sunt *C. edd. Cf. §. 12. I. de nupt. (1, 10). Inde fortasse rectius: (sunt, sed tales) sunt, quales sunt hi ed. Kr. 2.*

§§. 60. 61. = §. 2. *I. de nupt. (1, 10). Cf. Ulp. 5, 6. §. 62. Cf. §§. 3. 5. I. eod. Ulp. 5, 6. Collat. 6, 4. §. 5. Tacit. A. 12, 5 seq. 13, 2. Suet. Claud. 26. 39. 43. Dio 68, 2. §. 63. Cf. §§. 6. 7. I. eod. Ulp. 5, 6. Collat. 6, 3. §. 3. §. 64. Cf. §. 12. I. eod. cum Schrad.*

etiam incertus sit; unde solent spurii filii appellari, uel a Graeca uoce quasi *σποράδην* concepti, uel quasi sine patre filii.¹

65. *Aliquando autem euenit, ut liberi, qui statim quidem ut nati*² sunt, parentum in potestate non fiant, ii postea [117] tamen redigantur in potestatem. **66.** *Uelut si Latinus ex lege Aelia Sentia uxore ducta filium procreauerit, aut Latinum ex Latina aut ciuem Romanum ex ciue Romana, non habebit eum in potestate; sed si postea causa probata ciuitatem Romanam | consecutus fuerit, ciuem Romanum eum simul*³ in potestate | sua 18. habere incipit. **67.** Item si ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam ciuem Romanam esse crederet, et filium procreauerit, hic non est in potestate eius, quia ne quidem ciuis Romanus est, sed aut Latinus aut peregrinus, id est eius condicionis, cuius et mater fuerit, quia non aliter quisque ad patris condicionem accedit, quam si inter patrem et matrem eius conubium sit: sed ex senatusconsulto permittitur causam erroris probare, et ita uxor quoque et filius ad ciuitatem Romanam perueniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae dediticiorum numero est, nisi quod uxor non fit ciuis Romana. **68.** Item si ciuis Romana per errorem nupta sit peregrino tamquam ciui Romano, permittitur ei causam erroris probare, et ita filius quoque eius et maritus ad ciuitatem Romanam perueniunt, et aequae simul incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si peregrino tamquam Latino ex lege Aelia Sentia nupta sit; nam et de hoc specialiter senatusconsulto cauetur. idem iuris est aliquatenus, si ei, qui dediticiorum numero est, tamquam ciui Romano aut Latino 'e lege Aelia

¹) Sequitur linea vacua. ²) Ex Inst. Sed sequentium causa addidi 'quidem'. ut et Theophilus legisse uidetur. ³) simul ergo eum Sched. Gösch. quod antea in edd. retentum cum vix huius loci sit, in C. vel archetypo potius fuerit *erom. transposita v. simul; nam etiam filium ciuem Rom. factum, si non erat, tacere Gaius non poterat* (cf. 1, 67); hoc vero recepto etiam in interpretandis iis, quae praecedunt in Gösch. et Bluhm. Sched., aliquid mutandum erat.

§. 65. = §. 13. I. eod. §. 66. Cf. Ulp. 7, 4. supra §. 29. §. 67. Cf. Ulp. 7, 4. 5, 9. infra 2, 142. 3, 5. 73. Collat. 16, 2. §. 5. 16, 3. §§. 7. 15. supra §. 28. Hoc senatusconsultum antiquius fuisse alio sub Hadriano facto, apparet ex 2, 142. 143. §. 68. Cf. Ulp. 7, 4.

Sentia¹ nupta sit; nisi quod scilicet qui dediticiorum numero est, in sua condicione permanet, et ideo filius, quamvis fiat ciuis Romanus, in potestatem patris non redigitur. 69. Item
 19. si Latina peregrino, quem Latinum esse crederet, '(e lege)
 t. s. Aelia Sentia² nupserit, potest ex senatusconsulto filio nato causam erroris probare: *et ita*³ omnes fiunt ciues Romani, et [118.] filius in potestate patris esse incipit. 70. Idem 'constitutum est *et*⁴ si Latinus per errorem peregrinam quasi Latinam aut ciuem Romanam e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. 71. Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisset Latinum 'esse, ob id Latinam tamquam modo e lege Aelia Sentia uxorem duxerit,⁵ permittitur ei filio nato erroris causam probare: item 'his, qui cum⁶ ciues Romani essent, peregrinos se esse credidissent et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex senatusconsulto filio nato causam erroris probare. quo facto fiet uxor ciuis Romana et filius 'quoque *ex ea*⁷ non solum ad ciuitatem Romanam peruenit, sed etiam in potestatem patris redigitur. 72. Quaecumque de filio esse diximus, eadem et de filia dicta intellegemus. 73. Et quantum ad erroris causam probandam attinet, nihil interest,

¹) a. se lege a. s. *Vst*. ut secundum legem Aeliam Sentiam *ed. Polen.* Cf. *sequentem notam.* ²) *Sensu exigente addidi.* Puto vero primum litteris e l(eg)e ob vicinas litteras credere et olim omissis, ceteras a. s. ad marginem aliquando (*h. e. in antiquiore codice, Veronensi priore, quod mirum videri Bgio ed. 5. non debebat*) suppletas pervenisse in §. 69., ubi nunc v. 20. ante e lege A. S. in C. leguntur, ab edd. recte omissae sunt. *vid. ibi not. 3.* ³) 'et ita' edd. prior. *Suppl. St. favent.* ⁴) *Ex Vst, nisi quod ut pro et scriptum fuisse visum est.* ⁵) *Vst, sed addito et post esse et verbis h. l. necessariis tamquam . . . duxissent (hoc facto ex duxerit) in fine periodi post causam probare transpositis, ubi ulterius corrupta et in edd. leguntur. Nunc (in ed. 5) tamen etiam m = modo retinui, quod C. habet post tanq(uam), eo, ut puto, sensu, ut non quasi naturaliter Latinus Latinam uxorem duceret, sed ut ex lege A. S. (§. 29) causa probata aliquando cum uxore et filio civitatem Rom. consequeretur. Secus sc. in eo, qui peregrinum se errore credidit esse. Kr. ed. 2 ante Latinam ob id delendum suspicans, post illam v. (uxorem duxerit) et postea post tanquam (si) de suo addit. Non proba.* ⁶) *In Vst est: hi qui c'; his qui licet edd. hiis qui cum ed. Bg. 5.* ⁷) *Sic nunc Bluhmiana interpretor.*

cuius aetatis filius sit filiaue¹, 'cum senatusconsulto nihil de ea re caueatur: nisi forte'² | Latinus 'uel Latina proponatur',³ quia etiam ex ipsa lege Aelia Sentia Latini, si⁴ minor anniculo sit filius filiaue, causa probari non potest. nec me praeterit, in aliquo rescripto diui Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris quoque | causam probandam 'anniculum filium factum necesse sit';⁵ | 'sed non semper uideri debet generale ius indultum, cum'⁶ imperator 'epistulam ad quendam'⁷ dedit. | 74. 'Si peregrinus (cum ciuem Romanam se crederet)⁸ ciuem Romanam uxorem duxerit, an ex senatus consulto causam probare possit, quaesitum est.⁹ nec tamen potest, quia id peregrino senatus consulto non datur, quamuis ipse deceptus male ciuem Romanam duxerit, nisi¹⁰ | hoc ei specialiter concessum est. sed cum peregrinus ciuem Romanam uxorem duxisset et filio nato alias ciuitatem Romanam consecutus esset, deinde cum quaereretur, an causam probare posset, rescripsit imperator Antoninus, perinde posse eum causam probare, atque si peregrinus mansisset. ex quo colligimus, etiam peregrinum causam probare posse. 75. Ex iis, quae dixi-

¹) Ex Vst et Gösch. Sched. ²) Sensus explicandi causa restitui, notis scriptum arbitratus 'cum', 'consulto', 'nihil' et 'caueatur'. ³) Item restitui notis adhibitis in 'uel' et 'proponatur'. ⁴) Sic nunc quae desunt restituere malui, cum nō si initio v. 19. certum esse videatur. ⁵) Probabilem sensum restitui pro spatii modo et partim secundum ductus Sched., quos interpretor: anniculum filiū fact. necesse sit. Igitur v. 'attinet' omissa est, ut fieri solet (1, 136. 4. 80). ⁶) Ductus Sched. servans tanquam notas non continentes restitui. ⁷) Similiter restitui (erat; epistula). tuendam ex Bluhm. Sched. edd. Sed Goescheno prima littera incerta visa est. Ad rem cf. Schulting pro rescriptis imp. §. 4. Puchta Inst. I. §. 111. ⁸) Nunc (in ed. 5) addidi. Cf. §. 75. ⁹) Haec quidem in Vst (et similiter in Suppl. St. p. XXIII.) quamvis C. hic difficillimo lectu, etiam inde a verbis duxerit an aliquatenus certa videntur: sed tamen b lectum putavi pro c (causam). Quae vero Kr. ed. 2 deinde proxime post lacunam quasi in C. lecta et tantum initio suppleto habet: 'probare | causam non potest', ea etiam Suppl. St. p. XXIII ignorata unde sumpta sint et quid sibi velint, non video. ¹⁰) Huiusmodi quid certe sensus flagitat, et cum a St.do relata concinere viderentur, haec quoque, quam minus certa, in textum recipere conatus sum.

mus, apparet, 'siue ciuis Romanus peregrinam siue peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, eum qui nascitur peregrinum esse; sed si quidem per errorem tale matrimonium contractum fuerit, emendari (*potest eius*) uitium secundum¹ ea, quae superius diximus; si uero nullus error intervenerit, (*set*) scientes suam condicionem ita coierint, nullo casu emendatur uitium eius matrimonii.

76. Loquimur autem de his scilicet, (*inter*) quos conubium non sit; nam alioquin si ciuis Romanus peregrinam, cum qua ei conubium est, uxorem duxerit, sicut supra quoque diximus, iustum matrimonium contrahit et tunc ex iis qui nascitur, ciuis Romanus est et in potestate patris erit. 77. 'Itemque² si ciuis Romana peregrino, cum quo ei conubium est, nupserit³, peregrinus sane procreatur et is iustus patris filius est, tamquam
21. si ex peregrina eum procreasset. | hoc tamen tempore e senatus-consulto, quod auctore diuo sanctissimo Hadriano⁴ factum est, etiam si non fuerit conubium inter ciuem Romanam et peregrinum, qui nascitur, iustus patris filius est. | 78. Quod autem diximus, inter ciuem Romanam peregrinumque nisi conubium sit,⁵ qui | nascitur, peregrinum esse, 'e lege Minicia uenit,⁶ qua cautum | 'est, ut is quidem⁷ deterioris parentis condi-

¹) Ex *Vst*. Sed p(otest) e(ius) post emenda-ri supplevi et initio v. 14. quae retulit St. e' ex. cl. interpretor fuisse secd., fortasse a librario corrupta. emendari uitium eius ex senatus consulto licet (secundum) ed. Stud. ²) Ex Lachm. cj. itaque Sched. *Vst* (pro itēque). ³) nupserit | erit *Vst* et deinde peregrinum.

⁴) hadriano s̄ *Vst*. sed cum de interpretatione sanctissimi (L. 3. D. de natal. rest. 40, 11. L. 87. §. 4. D. de leg. 2. C. I. L. V. 1. num. 875^b. 1874. 3329), quod in nota s̄ accipio, an sacratissimi (cf. ad 1, 53) dubitare liceat, certe haec vox ex perpetua etiam in inscriptionibus consuetudine nomini imperatoris praeposenda est. Cf. etiam 1, 74. 2, 385. Addidit puto Gaius hoc elogium vel non addidit, prout in ipso senatusconsulto invenerat; nam ex actis Hadriani in senatu tantum refertur. ⁵) Sic, quod in ed. 4. suppleveram, secundum Suppl. St. p. XXIV mutavi. ⁶) vel 'lege Minicia efficit(ur)', cum uenit in C. fuisse negetur. ⁷) e ut si is qdem *Vst* litteris maximam partem pallidis, e quibus si vitio librarii tribuo. Quae sequuntur in h. §., ex *Vst*, postquam plene innotuit, et quae legi non potuerunt, ad sensum et spatii rationem restitui. Pro

§. 76. Cf. §. 56. §. 77. Cf. Liv. 23, 2. §. 6. 31, 31. §. 11. 38, 36. §. 6. §. 78. Cf. Ulp. 5, 8.

cionem sequatur. | eadem lege ex diuerso cautum est, ut etiam si peregrinam, cum | qua ei conubium non sit, uxorem duxerit ciuis Romanus peregrinus ex eo coitu nascatur. sed ¹(non) hoc maxime casu necessaria lex Minicia (fuit); nam (in priore)¹ remota ea lege 'qui nascebatur² condicionem sequi debebat matris ciuis Romanae, quia 'ex iis, inter quos non³ | est conubium, qui nascitur iure gentium matris conditioni accedit. qua parte autem iubet lex, ex ciue Romano et peregrina peregrinum nasci, superuacua uidetur; | nam etiam remota ea lege hoc utique iure gentium | futurum erat. 79. Adeo autem hoc ita est, ut 'si ciui Romano Latina nupta sit, qui nascitur, matris conditioni accedat; nam in lege Minicia quidem peregrinorum nomine comprehenduntur non⁴ | solum exterarum nationes et gentes, sed etiam qui Latini nominantur; sed ad alios Latinos pertinet, qui proprios populos propriasque civitates habebant et erant peregrinorum numero. 80. Eadem ratione ex contrario ex Latino et ciue Romana, siue ex lege Aelia Sentia siue aliter | contractum fuerit matrimonium, ciuis [121] Romanus nascitur. fuerunt | tamen, qui putauerunt, ex lege 22. Aelia Sentia contracto matrimonio Latinum nasci, quia uidetur eo casu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam conubium inter eos dari, et semper conubium efficit, ut qui nascitur, patris conditioni accedat; aliter uero contracto matrimonio eum, qui nascitur, iure gentium matris condicionem sequi et ob id esse ciuem Romanum; sed hoc iure utimur, (quod) et⁵ senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano (factum est) significatur,

'deterioris' potest etiam fuisse 'peregrini'. ¹) His demum verbis h. l. suppletis sensui, quo exigente iam in ed. 4 (non) et (fuit) addideram, plene satisfiit; quem nihil supplens Kr. ed. 2 pervertit. ²) Pro hoc ed. Kr. 2 habet diuersam et postea ut nos nunc sequi 'debebat pro sequebatur ex Suppl. St. p. XXIV. sed litteris partim maxime dubiis. ³) Ex Suppl. St. p. XXIV. ⁴) Haec quoque mea supplementa eorum, quae nunc Vth. praestat, ad sensum et spatii modum accommodavi. De initio notat Stud., post ut fortasse scriptum fuisse sicr. Nunc in Suppl. negat post ut existisse si. Ergo fortasse ex ciue Rom. et Latina. ⁵) Omisso v. quod in fine versus, librum ex scripsisse et post etiam f(actum) e(st) omisisse puto. certe illud enunciatum ut... nascatur nonnisi a priore hoc iure utimur pendere potest.

§. 79. Cf. §§. 29. 22. Ulp. 3, 3.

ut quo(quo)modo¹ ex Latino et clue Romana natus ciuis Romanus nascatur. 81. *His conuenienter etiam* illud 'senatusconsulto diuus Hadrianus auctor significauit,² ut ex Latino et peregrina, item contra ex peregrino et Latina (*qui*) nascitur, matris condicionem sequatur. 82. Illud quoque his consequens est, quod ex ancilla et libero iure gentium seruus nascitur, et contra ex libera et seruo liber nascitur. 83. Animaduertere tamen debemus, ne iuris gentium regulam uel *lex* aliqua uel quod *legis* ulcem optinet, aliquo casu commutauerit. 84. Ecce enim ex senatusconsulto Claudiano poterat ciuis Romana, quae alieno seruo uolente domino eius cois̄t, ipsa ex pactione libera permanere, sed seruum procreare; nam quod inter eam et dominum istius serui conuenerit, 'eo³ senatusconsulto ratum esse iubetur. sed postea diuus Hadrianus, iniquitate rei et

23. inelegantia iuris motus, restituit iuris gen[tium] regulam, ut cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat. 85. '(Item [122] *e lege Latina*)⁴ ex ancilla et libero poterant liberi nasci; nam ea lege cauetur, ut si quis cum aliena ancilla, quam credebat

¹) qm *Vst* unde recte quo(quo)modo ed. Polen. ²) diuo Hadrianos (*sed s expunctum*) auctor significauit *Vst*, senatus consultum diuo Hadriano auctore significauit ed. Stud. aequē bene. ³) ex C. edd. ⁴) Restitui. Librarius hic spatium duarum litterarum reliquit, quod expleui 'Item'. Deinde uero 'e. l. latina' olim ob similitudinem cum sequenti ex ancilla facile omitti potuit. Legem enim hanc Romanam non fuisse, apparet tam ex fine quam ex initio §i 86. collato cum SC. Claudiano. (Quod non curans suppleuit 'Etiam lege Aelia Sentia' Bg. ed. 5.) Neque uero alius populi peregrini legem Vespasianus facile mutasset, qui contra in iure Latinorum tantum innovauit, ut qui ante eum Latii ius obtinuissent, Latini ueteres dicerentur (Tacit. A. 4. 5 et infra not. ad 1, 96). Sed et simile quid in nuptiis Romanorum nobilium cum Latinis feminis et contra, bello contra spem exorto, cautum uidemus SCto a. u. 269. Dionys. 6, 1. Denique 'lege Latina' i. e. iure Latino aliquid obtinere Gaius perinde dicere poterat, atque Tryphoninus L. 12. §. 9. D. de captiv. (45, 15) dixit 'lege nostra' i. e. iure Romano. Vid. etiam 1, 193. 3, 96.

§. 82. Cf. infra §§. 88. 59. Ulp. 5, 9. Paul. 2, 24. §§. 1—3. pr. I. de ingen. (1, 4). §. 83. Cf. L. 24. D. de statu hom. (1, 5). §. 84. Cf. Paul. 2. 21. Tac. A. 4. 10. §. 2. ibique not. L. 3. Th. C. ad SC. Claud. (4, 9). infra §§. 91. 160. §. 85. Cf. L. 2 pr. D. ne de statu def. (40, 15). L. 3. C. sol. matr. (5, 18).

liberam esse, colerit, siquidem masculi nascantur, liberi sint, si uero feminae, ad eum pertineant, cuius mater ancilla fuerit. sed et in hac specie diuus Vespasianus, inelegantia iuris motus, restituit iuris gentium regulam, ut omnimodo, etiamsi masculi nascantur, serui sint eius, cuius et mater fuerit. 86. Sed illa pars eiusdem legis salua est, ut ex libera et seruo alieno, quem sciebat seruum esse, serui nascantur. itaque apud quos talis lex non est, qui nascitur, iure gentium matris condicionem sequitur et ob id liber est.

87. Quibus autem casibus matris et non patris condicionem sequitur qui nascitur, iisdem casibus in potestate eum patris, etiamsi is ciuis Romanus sit, non esse plus quam manifestum est. et ideo superius rettulimus, quibusdam casibus per errorem non iusto contracto matrimonio senatum interuenire et emendare uitium matrimonii, eoque modo 'plerumque¹ efficere, ut in potestatem patris filius redigatur. 88. Sed si ancilla ex ciue Romano conceperit, deinde manumissa ciuis Romana facta sit, et tunc pariat, licet ciuis Romanus sit qui nascitur, | sicut pater eius, non tamen in potestate patris est, 24. quia neque ex iusto coitu conceptus est, neque ex ullo senatusconsulto talis coitus quasi iustus constituitur.

89. Quod autem placuit, si ancilla ex ciue Romano conceperit, deinde manumissa pepererit, qui nascitur, liberum nasci, (na)turali ratione fit; nam hi, qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore, quo nascuntur; itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt, nec interest, ex quo mater [123] eos conceperit, cum ancilla fuerit: at hi, qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt. 90. Itaque si cui mulieri ciui Romanae praegnantia aqua et igni interdictum fuerit, eoque modo peregrina 'facta tunc² pariat, complures distinguunt et putant, si quidem ex iustis nuptiis conceperit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceperit, peregrinum ex ea nasci. 91. Item si qua mulier ciuis Romana

¹) Cf. §. 68. ²) Ex *V^{et}* sic facilius legitur. fiat et tunc edd. prior.

§. 87. Cf. §§. 66 seq. §. 88. Cf. L. 46. D. de adopt. (1, 7).
§. 89. Cf. Ulp. 5, 10. L. 18. 24. D. de statu hom. (1, 5). Quintil.
I. O. 3, 6. §. 25. L. 1. §. 2. L. 9. D. ad munic. (50, 1). §. 90. Cf.
§. 161. §. 91. Cf. §§. 64. 160. Ulp. 11, 11. Paul. 2, 24. §§. 2. 3.

praegnas ex senatusconsulto Claudiano ancilla facta sit ob id, quod alieno seruo inuito et denuntiante domino eius (*coitit*), complures *distinguunt* et existimant, si quidem ex iustis nuptiis conceptus sit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceptus sit, *seruum* nasci eius, cuius mater facta esset ancilla. 92. Peregrina quoque si uolgo conceperit, deinde ciuis Romana *'facta* nunc ¹pariat, ciuem Romanum parit; si uero ex 25. peregrino | secundum leges moresque peregrinorum concepit, ita uidetur ex senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuem Romanum parere, si et patri eius ciuitas Romana donetur.²

93. Si peregrinus sibi liberisque suis ciuitatem Romanam petierit, non aliter filii in potestate eius fiunt, quam si imperator eos in potestatem redegerit: quod ita demum is facit, si causa cognita aestimauerit, hoc filiis expedire: diligentius autem exactiusque causam cognoscit de impuberibus absentibusque: et haec ita edicto diui Hadriani significantur. 94. Item si quis cum uxore praegnante ciuitate Romana donatus sit, quamuis is, qui nascitur, ut supra dixi, ciuis Romanus sit, tamen in potestate patris non fit: idque subscriptione diui *'sanctissimi* ³ Hadriani significatur. qua de causa qui intellegit, uxorem suam esse praegnatam, dum ciuitatem sibi et uxori ab imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum, qui natus erit, in potestate sua habeat. 95. Alia causa est eorum, [124] qui *'Latii iure* ⁴ cum liberis suis ad ciuitatem Romanam perueniunt; nam horum in potestate fiunt liberi. 96. ⁵Quod ius

¹) *Vst post trium litterarum spatium, tunc habere videtur. Fuerit facta nc.* ²) *Ex Vst. Rectius uero pro donet scriptum foret donata sit.* ³) *s Vst. cf. 1, 77.* ⁴) *Sic nunc etiam Vst Latini sunt et edd. Cf. de hoc et de tota re post Madvig. opusc. p. 273. lib. nostrum 'Gaius' p. 3 seq. et Rudorffii disp. crit. de maiore ac. min. Latio. Berol. 1860.* ⁵) *Num. §i edd. 1. 2. omisum hic ponere placuit.*

L. 5. §§. 2. 3. L. 18. D. de statu hom. (1, 4). L. 4. C. de poen. (9, 47). §. 92. Cf. §§. 77. 94. §. 93. Cf. 2, 135^a. 3, 20. Collat. 16, 7. §. 2. Plin. ep. 10, 6. Paneg. 37. supra §. 55. §. 94. Cf. §. 92. §. 95. Quod ius] Cf. Ascon. in Cic. Pison. p. 3. Bait. Cic. ad Attic. 5, 11. §. 2. Suet. Aug. 47. Strabo 4, 1. §. 13. p. 186. Plin. N. H. 3, 3 (4). §§. 18. 20. 23. 24. 30. c. 20 (24). §. 133. Tacit. A. 15, 32. H. 3, 55. Plin. paneg. 37. 39. Spartian. Hadr. 20. Orell. 4040.

quibusdam peregrinis 'ciuitatibus datum est uel a populo Romano uel a senatu uel a Caesare — — — aut maius est Latium aut minus; maius est Latium, cum et hi, qui decuriones leguntur, et ei, qui honorem aliquem aut¹ magistratum gerunt,² ciuitatem²⁶. Romanam censecuntur; minus Latium³ est, cum hi tantum, qui uel magistratum uel honorem gerunt, ad ciuitatem Romanam perueniunt. idque conpluribus epistulis principum⁴ significatur.

97. Non solum tamen naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, uerum et hi, quos adoptamus. 98. Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate, aut imperio magistratus, uelut praetoris.

99. Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: [125] quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an uelit eum, quem adoptaturus sit, iustum filium esse: et is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur; et populus rogatur, an id fieri iubeat. imperio magistratus adoptamus eos, qui in potestate parentium

¹) Totum hoc supplementum debetur Vst. In lacuna, quae restat, Stud. dus nihil praeter particulam aliquam perisse putat uelut 'Set'. Cum vero librarius spatium hic, si omnino, certe non maius quam uerbi gratia v. 10. reliquisse putandus sit, malim: 'aliq(uo) ceterum'. Polen. suppleri uult: dicit(ur)q(ue) maius Latium. n(am). Stud. in ed.: huius autem iuris duae species sunt: nam. De re notaveram edd. 1. 2.: Maius Latium dici coepit ius Latii inde a Vespasiano. primum Hispaniae, ita datum, ut hae civitates magis populi Rom. municipia, licet civium Latinorum, quam ut antiquitus hoc iure dato (Plin. N. H. 3, 1. §. 3. 3, 3. §. 4. 3, 4. §. 4. 4, 22. §. 35.) coloniae Latinae (supra §. 22. Suet. Caes. 8. Ascon. in Cic. Pison. init. Dio 43, 39) esse, ideoque (cf. 'Gaius' p. 7—10) qui magistratum ibi gererent, de ipso populo Rom. bene merere viderentur, ut iam quasi radicitus et tanquam iusti et legitimi cives Rom. (Leg. Acil. repet. c. de civitate danda; L. 32. D. de iure fisci 49, 14), qui tribus et iuris honorum Romae participes fierent, etiam cum parentibus et liberis et uxore in civitatem venirent. Cf. etiam Gell. 16, 13. — Sed iam totus hic de Latii iure locus novo indiget tractatu. ²) Veri simile est, librarium hic integrum versum omisisse huius sententiae: nec ipsi solum sed etiam liberi et parentes. ³) Vst latum edd. praeter meas 1. 2. ⁴) ad praesides puta datis. — Sequens v. 8. rubricae tantum videtur destinatus fuisse.

§. 97. — pr. I. de adopt. (1, 11). Cf. Ulp. 8, 1. §§. 98. 99. — L. 2 pr. D. de adopt. (1, 7). §. 1. I. eod. (1, 11). Cf. Ulp. 8, 2. 3. Gell. 5, 19. Cic. pro domo 29, 77.

sunt, siue primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia, siue inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. **100.** Et quidem illa adoptio, quae per populum fit, nusquam nisi Romae fit; at haec etiam in prouinciis apud praesides earum fieri solet. **101.** Item per populum feminae
27. non adoptantur, nam id magis placuit; apud | praetorem uero uel in prouinciis apud proconsulem legatumue etiam feminae solent adoptari. **102.** Item inpuerem apud populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum est: nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse uidebitur, cum quibusdam conditionibus permissum est. apud praetorem uero et in prouinciis apud proconsulem legatumue cuiuscumque '(quemque)¹ aetatis adoptare possumus. **103.** Illud² utriusque adoptionis commune est, quod³ et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt; **104.** feminae uero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent. **105.** Item 'si(ue)⁴ quis per populum siue apud praetorem uel apud praesidem prouinciae adoptauerit, potest eundem alii in adoptionem dare. **106.** 'Sed et illud, (quod) quaesitum⁵ est, an minor natu maiorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis commune est. **107.** 'Hoc uero⁶ proprium est eius adoptionis, quae [126] per populum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tanquam nepotes. |

¹) Addidi. ²) uero, quod C. et edd. addunt, Digesta et Inst. ignorant, ex geminata u. vocis utriusque enatum, omisi. ³) Ex Dig. et Inst. quia C. ed. Bg. ⁴) si C. edd. ⁵) set illa quaestio C. Set illud (quoque quod quaesitum) ed. Bg. illa quaestio . . . (omisso est) et in fine communis est ed. Stud. ⁶) Ex Dig. Illud (factum sc. ex h'.ū) C. edd.

§. 100. Cf. Ulp. 8, 4. §. 101. Cf. Ulp. 8, 5. L. 21. D. de adopt. (1, 7). Gell. 5, 19. L. 8. C. de adopt. (8, 48). §. 102. Cf. Ulp. 8, 5. §. 3. I. de adopt. (1, 11). Gell. l. c. §. 103. = L. 2. §. 1. cit. §. 9. I. de adopt. (1, 11). Cf. Ulp. 8, 6. §. 104. = §. 10. I. eod. Cf. Ulp. 8, 8^a. §. 105. Cf. §. 8. I. eod. §. 106. Cf. §. 4. I. eod. L. 16. L. 40. §. 1. D. eod. (1, 7). Cic. pro domo 13. 14. §. 107. = L. 2. §. 2. D. h. t. §. 11. I. eod. Cf. Ulp. 8, 8. L. 15 pr. L. 40 pr. D. h. t.

108. ¹*Nunc de his personis uideamus, quae in manu* 28.
nostra sunt. quod et ipsum ius proprium ciuium Romanorum
est. 109. Sed in potestate quidem et masculi et feminae
esse solent; in manum autem feminae tantum conueniunt.
110. *Olim itaque tribus modis in manum conueniebant, usu,*
farreo, coemptione. 111. Usu in manum conueniebat, quae
anno continuo nupta 'perseuerabat; quia enim' ²*uelut annua*
possessione usu capiebatur, in familiam uiri transibat filiaeque
locum optinebat. itaque lege duodecim tabularum cautum
est, ut si qua nollet eo modo in manum mariti conuenire, ea
quotannis trinoctio abesset atque eo modo cuiusque anni(usum) ³*interrumperet. sed hoc totum ius partim legibus sublatum*
est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est. 112. Farreo in
manum conueniunt per quoddam genus sacrificii, quod Ioui ⁴*Farreo fit (et) in quo farreus panis adhibetur, unde etiam*
confarreatio dicitur; complura praeterea huius iuris ordinandi
gratia cum certis et sollemnibus uerbis, praesentibus decem
testibus, aguntur et fiunt. quod ius etiam nostris temporibus
in usu est: nam flamines maiores, id est Diales, Martiales, Qui-
[127] rinales, item' ⁴*reges sacrorum, nisi '(qui) ex farreatis nati* 29.

¹) *Duos versus rubricae causa vacuos reliquisse librarius videtur, ex quibus unum Gösch. explevit.* ²) *pseuerabant C sed litteras nl fortasse per correcturam in tq mutatas esse notat V^{ut}. perseuerans, dum ed. mea prior; perseuerabat; quae enim ed. Bg. perseuerabat; nam ed. Gösch.* ³) *usum h. l. videtur omissum, cum aliquando sequens vox interrumpere priore parte notata esset.* ⁴) *Sic V^{ut}. Scripsi vero Farreo non farreo, ne dubitaretur, hunc ipsum Iovem farreum, ut alius dapalis (Cat. 182), Iuno a febris februlis, alii dii similiter appellatum esse; apparet enim, Gaium hoc velle, et a deo Farreo, cui sacrificium fieret, et a farreo pane, qui in eo sacrificio adhiberetur, confarreationem dictam esse, eaque sola de causa dei, cui hoc sacrificium fit, mentionem facere. Cf. 1, 99. Antea ex cj. edideram 'a nupta farreo' 'salso farreo' ed. Bg. 5.*

§. 108. Cf. §. 55. *Dionys. 2, 25.* §. 110. Cf. *Serv. ad Georg. 1, 31. Boeth. ad Cic. Top. c. 3. p. 299 Bait. Arnob. 4, 20.* §. 111. Cf. *Cic. pro Flacco 34. Serv. l. c. Boeth. l. c. Macrob. Sat. 1, 3. Gell. 2, 2. infra §§. 115^b. 118. legibus] Cf. Tacit. A. 4, 16.* §. 112. Cf. *Ulp. 9. Serv. l. c. ad Aen. 4, 104. 374. Dionys. 2, 25. Plin. H. N. 18, 3, 11. Tacit. A. 4, 16. 53. Gell. 1, 12. Lamprid. Alex. Sev. 22 cum Madvig. advers. crit. II. p. 638.*

sunt, non leguntur:¹ ac ne ipsi quidem sine confarreatione sacerdotium habere possunt. 113. Coemptione uero in manum conueniunt per mancipationem, *id est* per quandam imaginariam uenditionem: 'nam adhibitis non minus quam v. testibus ciuibus Romanis puberibus, item 'libripende, asse emit eum (*mulier et is*) mulierem,² cuius in manum conuenit. 114. Potest autem coemptionem facere mulier non solum cum marito suo, sed etiam cum extraneo; scilicet aut matrimonii causa facta coemptio dicitur, aut fiduciae; quae enim cum marito suo facit coemptionem, (*ut*) apud eum filiae loco sit, dicitur matrimonii causa fecisse coemptionem; quae uero alterius rei causa facit coemptionem aut cum uiro suo aut cum extraneo, uelut tutelae euitandae causa, dicitur fiduciae causa fecisse coemptionem. 115. Quod est tale: si qua uelit quos habet tutores 'deponere³ et alium nancisci, illis tutoribus (*auctoribus*) coemptionem facit; deinde a coemptionatore remancipata ei, cui ipsa uelit, et 30. ab eo uindicta | manumissa incipit eum habere tutorem, (a)

¹) exfarreatis natione legunt' V^{at}; littera o pro s scripta vel lecta uidetur, itaque ante qui omissum. ²) Sic formato supplemento omnimodo necessario significavi, librarium, cum v. mulierem errore bis scriptum putaret, secundum solum ut sine vitio exaratum descripsisse. Nec aliter locum vexatissimum recte constitui posse existimo, in quo tamen v. asse, quod praeterea a notatum in hoc cod. non invenitur, dubium est. Ceterum etiam maritum in coemptione a muliere quasi emptum esse, auctores sunt praeter ipsam coemptionem, quam mulier cum marito facere dicitur, Varro teste Nonio 12, 50. s. v. Nubentes, Serv. ad Aen. 4, 108. 214. ad Georg. 1, 31. Isidor. orig. 5, 24, 26. Neque obstat emtionis vox, quae (ab ἐμπον dicta) nihil aliud significat, quam iure aliquo suum facere id quod emitur, hic suum maritum et patrem familiae, qui iam et dote data uxori rei uxoriae actione obligabatur; nam et familiae emptor non tam res quam fictam ipsam testatoris personam rerum dominam et sua superiorem quasi suam facit sibi adiungit. libripendae emit eum mulierem V^{at} — libripende emit is mulierem ed. Stud. ³) Sic ed. Stud. reponere C. edd. etiam meae.

§. 113. Cf. Cic. l. c. de orat. 1, 56, 287. Serv. ad Aen. 4, 108. 214. ad Georg. 1, 31. Non. 12, 50. Boeth. l. c. Isidor. Or. 5, 24. §. 26. adhibitis . . . libripende] = Priscian. 6, 96. p. 726 Putsch. p. 282 Hertz. §. 114. Cf. Cic. pro Mur. 12. Boeth. et Serv. ll. cc. Dionys. 2, 25. infra 1, 136. 2, 159. §. 115. Cf. Fest. v. Remancipatam p. 277; infra §. 166.

quo manumissa est; qui tutor fiduciarius dicitur, sicut (*ex*) inferioribus apparebit. 115^a. 'Olim *quidem*' etiam testamenti faciendi gratia fiduciaria fiebat coemptio: tunc enim non aliter feminae testamenti faciendi ius habebant, exceptis quibusdam personis, quam si coemptionem fecissent remancipataeque et manumissae fuissent; set hanc necessitatem coemptionis faciendae ex auctoritate diui Hadriani senatus remisit; 'censentur enim ipso iure | feminae capite deminutae.'² | 115^b. Si tamen [128] *mulier*³ fiduciae causa cum uiro suo fecerit coemptionem, nihilominus filiae loco incipit esse: nam si omnino qualibet ex causa uxor in manu uiri sit, placuit eam filiae iura nancisci.⁴

116. Superest, ut exponamus, quae personae in mancipio sint. 117. Omnes igitur liberorum personae, siue masculini siue feminini sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem modo possunt, quo etiam serui mancipari possunt. 118. Idem iuris est in earum personis, quae in manu sunt: nam feminae a coemptionatoribus eodem modo possunt (*mancipari, quo liberi a parente possunt, in tantum*)⁵ quidem, ut quamuis ea sola apud coemptionatorem filiae loco sit, quae ei nupta sit, tamen nihilo minus etiam | quae ei nupta³¹. non sit nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit. 118^a. (*Set*)⁶ plerumque solum et a parentibus et a coemptionatoribus mancipantur, cum uelint parentes coemptionatoresque (*e*) suo iure eas personas dimittere, sicut inferius euidentius apparebit. 119. Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imagi-

¹) Olim olim C. olim edd. ²) Restitui nunc (ed. 4) propius ad Hollw. Sched. ductus sane incertos et sensum. Ed. prior. pro ipso iure . . cap. min. feceram fecissent . . coemptionem. Kr. ed. 2 hiatus indicat. ³) Göschen. volebat 'Si qua tamen' vel 'licet autem mulier'. ⁴) Sequitur linea vacua. ⁵) Hoc si scriptum ponis possint, ostendit, qua ratione librarius omnia haec omittere potuerit. 'mancipatur; adeo' ed. Bg. ⁶) Supplevi ex praecedente possit.

§. 115^a. Cf. Cic. Top. 4. Liv. 39, 9. Gell. 1, 12. §. 115^b. Cf. §§. 114. 118. 3, 14. §. 117. Cf. Dionys. 2, 27. Plut. Num. 17 fin. infra 1, 132. L. 10. C. de patr. pot. (8, 47). §. 118. Cf. §§. 114 seq. 123. 137. §. 118^a. Cf. §§. 132 seq. §. 119. = Boeth. in Top. 5. p. 322 Bait. Cf. supra §. 113. Ulp. 19, 3. 4. Varro de L. L. 5, 34. §. 163. 9, 49. §. 83. Epit. 1, 6. §. 3. Theophil. 1, 12. §. 6. Fest. v. Rodus p. 265. C. Aelius apud Priscian. 8, 4. p. 792 P. qui libram — libripens] = Priscian. 6 fin. p. 726 P.

naria quaedam uenditio: quod et ipsum ius proprium ciuium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam quinque testibus ciuibz Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qui mancipio 'accipit, aes¹ tenens ita dicit: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO ISQVE MIHI EMPTVS ESTO HOC AERE AENEAQVE LIBRA; deinde aere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii loco. 120. Eo modo et serviles et liberae [129] personae mancipantur; animalia quoque, quae mancipi sunt, quo in numero habentur boues, equi, muli, asini; item praedia tam urbana quam rustica, quae et ipsa mancipi sunt, qualia sunt Italica, eodem modo solent mancipari. 121. In eo solo praediorum mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personae serviles et liberae, item animalia, quae mancipi sunt, nisi in praesentia sint, mancipari non possunt; adeo quidem, | 32. ut eum, (qui) mancipio accipit, adprehendere id ipsum, quod ei mancipio datur, necesse sit; unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur: praedia uero 'in² absentia solent mancipari. 122. Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur; et erant asses, dupondii, semisses, quadrantes, nec ullus aureus uel argenteus nummus in usu erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus; eorumque nummorum uis et potestas non in numero erat, sed in pondere; namque³ ueluti asses librales erant,⁴ et dupondii

¹) Ita rectius Bg. ex Boethio. accipit rem C. accipit rem aes et mea prior ed. ex 'Gaius' p. 27. ²) Hic in fine versus addidi, quod in C. secundo v. superiore ante mancipio abundat. ³) Scripsi, cum in Vst prima littera sit n. 'aliquo aeris' ed. s. 'nummorum' ex Lachm. cj. ed. Bg. ⁴) 'tum erant bilibres; unde' ed. Bg. Quod ex C. Bluhm. refert fuerant, id ed. s. interpretatus eram p. II erant. 'Nam sic et notare et praeponere 'pondo' et accusativum adhibere solebant. Vid. I. F. Gronov. de pec. vet. 1, 6, p. 27.' Sed post Vst Gaianum potius videtur quod nunc edidi.

§. 120. Cf. Ulp. 19, 1. supra 1, 113. 117. infra 2, 19. 21. 27. 35. §. 121. Cf. Ulp. 19, 6. Isidor. Or. 5, 25. §. 81. Varro de L. L. 6, 8. §. 85. §. 122. Cf. Plin. N. H. 33, 3, 13. Dionys. 9, 27. Gell. 20, 1. Isidor. Or. 10, 67. 16, 18. §. 5. et 25. §. 3. Priscian. p. 708. 1347 P. Fest. v. Pendere. Grave aes. Dispensatores p. 208. 98. 72. Schol. Pers. 2, 59.

duarum librarum, unde etiam dupondius dictus est, quasi duo pondo: quod nomen adhuc in usu retinetur. semisses quoque et quadrantes pro rata scilicet portione ad pondus examinati erant. tunc igitur et qui dabat alicui¹ pecuniam, non adnumerabat eam, sed appendebat; unde serui, quibus permittitur administratio pecuniae, dispensatores appellati sunt et 'ad hunc diem dicuntur.² 123. ³Si tamen quaerat aliquis, [130] qua re si qua coemptio[nem fecit, differat a mancipatis, illa quidem, quae coemptionem facit, non deducitur in seruilem conditionem, at a parentibus et a coemptionatorib[us] mancipati mancipataeue seruorum loco constituuntur, adeo quidem, ut ab eo, cuius in mancipio | sunt, neque hereditatem 33. neque legata aliter capere possint, quam si simul eodem testamento liberi esse iubeantur, sicuti iuris est in persona seruorum. sed differentiae ratio manifesta est, cum a parentibus et a coemptionatoribus iisdem uerbis mancipio 'accipiantur,⁴ quibus serui; quod non similiter fit in coemptione.⁵

124. Videamus nunc, quo modo ii, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberentur.

125. Ac prius de his dispiciamus, qui in potestate sunt.

126. Et quidem serui quemadmodum potestate liberentur, ex his intellegere possumus, quae de seruis manumittendis superius exposuimus. 127. ⁶Hi uero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem recipit; nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeue sui iuris efficiuntur; mortuo uero auo non omnimodo nepotes neptes|ue sui iuris fiunt, sed ita si post mortem aui in patris sui potestatem recasuri non sunt. itaque si moriente auo pater eorum et uiuat et in potestate patris fuerit, tunc post

¹) Haec maxime respondere Sched. videntur. possis tamen etiam facere: convenienter qui dabat olim. ²) Ex Holhw. et mea c[on]f. restitui. ³) In restituenda hac §. post Vte paululum deflexi ab his, quae ed. 3. proposueram. ⁴) accipiuntur C. ed. Bg. ⁵) Ex Gösch. ed. 2. restitui. ⁶) Supplementa debentur Inst.

§. 123. Cf. §§. 118. (cum ibi citt.) 138. 2, 160. 3, 114. et Gell. 18, 6. unde apparet, quosdam uxorem, quae coemptionem fecerat, in manu et mancipio viri esse dixisse. §. 124. = pr. I. quib. mod. i. pot. solv. (1, 12). §. 125. Cf. §§. 13 seq. §. 126. = pr. I. cit. superius] cf. ante §. 18. not. §. 127. = pr. I. cit. Cf. Ulp. 10, 2.

- obitum *aut* in patris sui potestate fiunt; si uero is, quo tempore auus moritur, aut iam mortuus est aut exiit de potestate (*patris, tunc hi, quia in potestatem*) eius cadere non possunt, [131]
34. sui iuris fiunt. 128. Cum | autem is, cui ob aliquod maleficium 'ex lege (*aliqua uelut ex lege*) Cornelia¹ aqua et igni interdictur, ciuitatem Romanam amittat, sequitur, ut quia eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse: nec enim ratio patitur, ut peregrinae condicionis homo ciuem Romanum in potestate habeat. pari ratione et si ei, qui in potestate parentis sit, aqua et igni interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse, quia aequae ratio non patitur, ut peregrinae condicionis homo in potestate sit ciuis Romani parentis. 129. Quodsi ab hostibus captus fuerit parens, quamuis seruus hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii, 'quo² hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pristina iura recipiunt; itaque reuersus habebit liberos in potestate: si uero illic mortuus sit, erunt quidem liberi sui iuris; sed utrum ex hoc tempore, quo mortuus est apud hostes parens, an ex illo, quo ab hostibus captus est, dubitari potest. ipse quoque filius neposue si ab hostibus captus fuerit, similiter dicemus, propter ius postliminii potestatem quoque parentis in suspensio esse. 130. Praeterea exeunt liberi uiriles sexus
35. de parentis potestate, si flamines Diales inaugurentur, et | femini sexus, si uirgines Vestales capiantur. 131. Olim 'quidem,³ quo tempore populus Romanus in Latinas regiones colonias deducebat, (*et*) qui iussu parentis in coloniam Latinam nomen dedissent,⁴ desinebant in potestate parentis esse, quia effice-

¹) *Ex Vst, sed necessario suppletum. ex lege poenali edd. prior. secundum Gösch. Schedas correctas.* ²) quia *Inst.* quod *Vst, sed ut puto nota erronea.* ³) qq. *C. Vst (sed pro qd, ut puto; cf. 1, 157).* quoque *edd., quod non est huius loci.* ⁴) *Ex Vst partim cj. sed certa secundum Suppl. St. p. XXV.*

§. 128. = §. 1. *I. ib. Cf. Ulp. 10, 3.* §. 129. = §. 5. *I. ib. Cf. Ulp. 10, 4. dubitari potest] C. Paul. 2, 24. §. 1. L. 12. §. 1. L. 18. L. 22. §. 2. D. de captiv. (49, 15).* §. 130. *Cf. Ulp. 10, 5. infra §. 145. 3, 114. Tacit. A. 4, 16. Gell. 1, 12. Plutarch. Num. 10.* §. 131. *Cf. Cic. pro Caec. 33. 34. pro Balbo 11—13. pro domo 30. Boeth. in Top. 4. p. 302 Bait.*

[132] rentur¹ alterius ciuitatis ciues.² 132. 'Praeterea³ emancipatione desinunt liberi in potestate parentum esse. set filius quidem tribus mancipationibus, ceteri uero liberi, siue masculini sexus siue feminini, una mancipatione exeunt de parentum potestate: lex enim XII tabularum tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur his uerbis: 'si pater (ter) filium uenum duit, filius (a) patre liber esto'.⁴ eaque res ita agitur: mancipat pater filium alicui; is eum uindicta manumittit: eo facto reuertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat uel eidem uel alii (set in usu est, eidem mancipari) isque eum postea similiter uindicta manumittit; eo facto (cum) rursus in potestatem patris fuerit reuersus,⁵ tertio pater eum mancipat uel eidem uel alii (set hoc in usu est, ut eidem mancipetur) eaque mancipatione desinit in potestate patris esse, etiamsi nondum manumissus sit, set adhuc in causa mancipii |⁶

¹) Ex Vst; quae legi non potuerunt, ad sensum et spatium supplevi. ²) Sequitur linea vacua. ³) Ex Inst. et Bg. ed. 5. addidi. ⁴) Ex Vst; v. ter post pater uerisimilius excidit quam post filium; quanquam Ulp. 10, 1. accuratius uerba legis retulisse uidetur. ⁵) Ex Vst ita locus hic et paulo post reficiendus uidebatur. Confirmarunt Suppl. St. p. XXV. ⁶) Nihil fere in hac pagina legi potuit, nisi a Stud., praesertim in Suppl. fere haec: v. 6. patrono in bonis lib(erti?), v. 11 initio mancipatione exeunt de patris pote — v. 12 medio m(anu)m(issae) fuerint; ut Gaius hic de iure patris emancipatoris in bonis emancipati eodem fere ac quod manumissori in bonis liberti competit, egisse uideatur, postea uero de eodem emancipationis ceterarum praeter filium personarum iure, ubi una mancipatio et manumissio sufficiebat. quod firmat Gaii epit. Itaque in priore paginae parte initio sequebatur fere 'sit apud eum, cui mancipatus est. a quo si rursus manumittatur, sui iuris fit'. Rursus haec quae exceperint, cognosci iam certo potest ex Gaii epit. 1, 6. §. 3 med.: 'Tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remanipetur, et a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat. Feminae uel nepotes masculi ex filio una emancipatione de patris uel aui exeunt potestate et sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet una mancipatione de patris uel aui potestate exeant, nisi a patre fiduciario

§. 132. Cf. Gai. epit. 1, 6. §. 3. Ulp. 10, 1. §. 6. I. quib. mod. i. pot. solv. (1, 12); infra §. 135. 2, 141. 3, 6. 4, 79. Dionys. 2, 27.

36. 133. ¹ *Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui
t. n. filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem [133]
potestate dimittere, nepotem uero in potestate retinere: uel
ex diuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem uero
manumittere, uel omnes sui iuris efficere. eadem et de
pronepote dicta esse intellegemus.*

134. ² *Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem
datos in potestate habere desinunt. et in filio quidem, si in
37. adoptionem datur, tres mancipationes | et duae intercedentes
manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater
de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. deinde aut patri
remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, uindicat apud praetorem,
filium suum esse, et illo contra non uindicante ³ praetore
uindicanti filius addicitur, aut ⁴ non remancipatur patri, ⁵ sed |
ab eo uindicat is qui adoptat, apud quem in ⁵ tertia manci-
patione est: set sane commodius est patri remancipari. ⁶ in
ceteris uero liberorum personis, seu masculini seu feminini
sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipantur
parenti aut non remancipantur. eadem et in prouinciis apud*

*remancipati fuerint et a naturali patre manumissi, succedere eis
naturalis pater non potest, nisi fiduciarius, a quo manumissi sunt.
Nam si remancipatum eum sibi naturalis pater uel auus manu-
miserit, ipse eius in hereditate succedit'. Cf. §. 6. I. quib. mod.
ius pot. solv., verb. 'Et tunc ex edicto Praetoris etc.' ¹) Est
§. 7. I. h. t. L. 28. D. de adopt. (1, 7) a Gösch. recte h. l. posita,
quamquam Stud. nihil eorum conspexit. Mihi tamen verisimilius
visum est, initium §i in Iustiniani Inst. fidelius quam in Dig. ex
Gaio transumptum esse; unde ex illis restitui. 'Liberum arbitrium
est ei' ed. Bg. Nec quicquam, si sententiam spectas, inter haec et
ea, quae not. anteced. significavi, interiisse videtur. ²) Initium
hoc deperditum ex Göscheni fere restitutione ad sensum demon-
strandum supplui. Nihil enim inter hanc §. et 133. intercidisse,
ex §§. 7. 8. I. quib. mod. i. pot. solv. (1, 12) apparet. ³) Hoc a
fugitivum in C. inter uindicat et apud positum huc revocandum erat.
⁴) Ex Scheurlii cj. firmata Vst. iure mancipatur C. edd. ⁵) Ex
Vst et partim ex Scheurlii cj. ⁶) sc. ab eo, cui in adoptionem
daturus est, ne aliam personam, cui mancipetur, adhibere necesse
sit. Scheurl.*

§. 134. Cf. maxime Plin. ep. 8, 18. §. 4. praeterea Gell. 5, 19.
Suet. Oct. 64. Cic. de fin. 1, 7. Tertull. apol. 9. L. ult. C. de adopt.
(8, 48). §. 8. I. t. c. (1, 12).

praesidem prouinciae solent fieri. 135. Qui ex filio semel iterumue mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in aui potestate est, et ideo ab eo et emancipari et in adoptionem dari potest. at is, qui ex eo filio conceptus est, qui in tertia mancipatione est, non [134] nascitur in aui potestate: set eum Labeo quidem existimat in eiusdem mancipio esse, cuius et pater sit: utimur autem hoc iure, ut quamdiu pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius; et si quidem pater eius ex mancipatione manumissus erit, 'cadat¹ in eius potestatem; si uero is, dum in mancipio sit, decesserit, sui iuris fiat. 135^a. Eadem scilicet² intellegemus 38. in nepote, cum semel is mancipatus fuerit, ac in filio, qui in tertia mancipatione est. nam² ut supra diximus, quod in filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una mancipatio in nepote. 136. 'Mulier | eo, quod in manum conuenit, non semper, nisi coemptionem fecerit, parentis potestate hodie liberatur; nam de flaminica Diali lege Asinia Antistia ex auctoritate Cornelii Maximi et | Tiberonis cautum est,³ ut haec quod ad sacra tantum uideatur in manu esse, quod uero ad ceteras causas perinde habeatur, atque si in manum non conuenisset. 'eae | uero mulieres, quae in manum conueniunt per coemptionem,⁴ potestate parentis liberantur; nec interest, an in uiri sui manu sint an extranei, quamuis hae solae loco filiarum habeantur, quae in uiri manu sunt.

¹) Ex Bg. ed. 5. cadit ed. mea prior. ²) Supplementum nunc ad Sched. accuratius accommodavi. ³) Ex his edd. tantum praestant fecerit et Maximi et Tiberonis. In restitutione ad sensum licet etiam ad ductus Sched. facta maxime rationem habui Tacit. A. 4, 16. ad a. 24, cuius coss. fuerunt C. Asinius Pollio et C. Antistius Vetus. De re, an ita salvis religionibus lege caveri posset, iam Augusti aetate videtur tractatum esse (cf. Tacit. l. c. Suet. Oct. 31. Dio 54, ult.) et tum ICtis Cornelio Maximo et Tiberoni (L. 2. §§. 45. 46. D. de orig. iur. 1, 2. L. 16. §. 1. D. de instr. leg. 33, 7) ea sententia placuisse, ex qua Tiberii demum aetate lex lata est. Lachmanno de Scto ex auctoritate coss. a. 743. Pauli Fabii Maximi et Q. Aelii Tiberonis facto cogitanti multa aduersantur, in quibus praeter Taciti auctoritatem etiam hoc, quod illi consules inverso ordine fuerunt. ⁴) Similiter restitui.

137. *'Feminae, quae in manu sunt, similiter eo iure liberantur atque filiae, quae in potestate sunt, uelut morte eius, cuius in manu sunt, siue ei aqua et igni interdictum fuerit.* **137^a.** *Sed et¹ remanicipatione desinunt in manu esse,* [135]

et si ex ea mancipatione manumissae fuerint, sui iuris efficiuntur. ²*et ea quidem, quae fiduciae causa cum extraneo coemptionem fecerit, cogere coemptionatorem potest, ut se remancipet, cui ipsa uelit; at uirum, cuius in manu est,*
39. *nihil magis potest cogere, quam et filia patrem. sed filia quidem nullo modo patrem potest cogere, etiam si adoptiua sit: haec autem (uirum) repudio misso proinde compellere potest, atque si ei nunquam nupta fuisset.*

138. *li, qui in causa 'mancipii³ sunt, quia seruorum loco habentur, uindicta, censu, testamento manumissi sui iuris fiunt.*
139. *Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum habet: itaque nihil requirimus, cuius aetatis sit is, qui manumittit et qui manumittitur; ac ne illud quidem, an patronum creditoremue manumissor habeat; ac ne numerus quidem lege Fufia Caninia⁴ finitus in his personis locum habet.* **140.** *Quin etiam inuito quoque eo, cuius in mancipio sunt, censu libertatem consequi possunt, excepto eo, quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodammodo tunc pater potestatem propriam reseruare sibi uidetur eo ipso, quod mancipio recipit. ac ne is quidem dicitur inuito eo, cuius in mancipio est, censu libertatem consequi, quem pater ex noxali causa*

¹) *Sententiam probabilem deperditorum vv. 16—18. restitui pro spatii modo et in v. 18. ad Sched. ductus (sq̄ scriptum fuisse posui). Item novum §i signum (137^a) feci.* ²) *Similiter v. 21—23. partemque v. 24. restitui, sed nunc ex Vst.* ³) *Sic geminata littera i haec vox h. l., ubi res non spectat, in C. legitur, ut interdum aliae multae similes (velut spurii filii 1, 64. 2, 159. bestiis 1, 13. 14. peculii 4, 74^a. iudicii 4, 133. uadimonii 4, 185) non mancipi, dum in rebus mancipi vel nec mancipi ubique tantum haec forma, quamvis et ipsa a mancipium oriunda invenitur. Quare etiam in edendo hoc discrimen retinendum putavi.* ⁴) *legis Fuf. Can. etiam Vst.*

§. 137. Cf. §§. 127. 128. §. 137^a. Cf. Fest. v. *Remancipatam* p. 277. supra §§. 118. 118^a. §. 9. I. *quibus mod. ius pot. solv.* (1, 12). §. 138. Cf. 1, 123. 2, 160. 3, 114. §. 139. Cf. §§. 38. 18. 42. 47. §. 140. Cf. 4, 75. 79. Collat. 2, 3. L. 3. §. 4. D. *de hom. lib. exh.* (43, 24).

mancipio dedit, uelut quod furti eius nomine damnatus est, et eum mancipio actori dedit: nam hunc actor pro pecunia habet.

141. In summa admonendi sumus, aduersus eos, quos in mancipio habemus, nihil nobis | contumeliose facere licere; alioquin ^{40.}
 [136] 'iniuriarum' *actione*¹ tenebimur. ac ne diu quidem in eo iure detinentur homines, set plerumque hoc fit dicis gratia 'modo'² uno momento; nisi scilicet ex noxali causa 'mancipio dentur'.³

142. Transeamus nunc ad aliam diuisionem. nam ex his personis, quae neque in potestate neque in manu neque in mancipio sunt, quaedam uel in tutela sunt uel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. uideamus igitur, quae in tutela, 'quae'⁴ in curatione sint: ita enim intellegemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. **143.** Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.

144. Permissum est itaque parentibus, liberis, quos in potestate sua habent, testamen(*to tu*)tores dare: masculini quidem sexus 'inpueribus, (*feminini uero inpueribus puberibus*)que, uel cum nuptae sint'.⁵ ueteres enim uoluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi leuitatem in tutela esse. **145.** Itaque si quis filio filiaeque testamento tutorem dederit, et ambo ad pubertatem peruenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia uero nihilominus in tutela permanet: tantum enim ex lege Iulia et Papia Poppaea iure liberorum a tutela liberantur feminae. loquimur autem | ex-^{41.}
 ceptis uirginibus Vestalibus, quas etiam ('*tutela*')⁶ ueteres in

¹) iniuria, rumque Vst. sed cum insolite dicatur iniuriarum causa teneri, suspicor in archetypo fuisse iniuriar' aone. ²) Addidi. m Vst. ³) Sic nunc ed. 5. ex perpetuo Gaii more scripsi; nec hic mancipio dare et mancipare plane idem est. manciparentur C. mancipentur Kr. ed. 2. ⁴) Sic Vst uel edd. prior. ⁵) inpuerib. que c' nuptae sint Vst. Itaque praeter supplementum, de quo dubitari vix possit, unam litterulam l addidi. ⁶) Hoc post sacerdotii suppleant ceterae edd. sed tum pro etiam, quod aperte respicit §. 130, iam dixisset Gaius. liberas simpliciter 7. e. non seruas, ut in Kr. ed. 2. nullo modo ferri potest. Cf. 2, 112. Omittit Kr. ed. 2.

§. 141. Cf. §§. 115. 118^a. 132. 134. 137. §§. 142. 143. = pr. I. de tutelis (1, 13). §. 144. Cf. Ulp. 11, 1. 15. Fr. Vat. 229. §. 3. I. tit. cit. (1, 13); — infra §. 190. 2, 240. 239. Liv. 34, 2. Cic. pro Mur. 12. Boeth. in Cic. Top. 4. 11. p. 302. 335. 342 Bait. Isidor. Or. 9, 7. §. 30. §. 145. Cf. §. 194. 3, 44. Ulp. 11, 14. 15. — Plutarch. Num. 10. Dio 56, 10.

honorem sacerdotii liberas esse uoluerunt: itaque etiam lege xii tabularum cautum est. 146. Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus testamento tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem¹ recasuri non sint. itaque si filius meus mortis meae tempore in potestate mea sit, nepotes, quos ex eo (*habeo*), non poterunt² ex testamento meo habere tutorem, quamuis in potestate mea fuerint; scilicet quia mortuo me in patris sui potestate futuri sunt. 147. Cum [137] tamen in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habeantur, et in hac causa placuit, non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut si uiuis nobis nascantur, in potestate nostra fiant. hos (*enim*)³ etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non sit. 148. (*Vxori*), quae⁴ in manu est, proinde ac filiae, item nurui, quae in filii manu est, proinde ac nepti tutor dari potest. 149. Rectissime autem tutor sic dari potest: LVCIVM TITIVM LIBERIS MEIS TVTOREM 'DO (*uel*) VXORI (*MEAE*) TVTOREM DO.⁵ sed et si ita scriptum sit: LIBERIS MEIS uel VXORI MEAE TITIVS TVTOR ESTO, recte datus intellegitur. 150. In persona 42. tamen | uxoris, quae in manu est, recepta est etiam tutoris optio, id est, ut liceat ei permittere, quem uelit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo: TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DO. quo casu licet uxori (*tutorem optare*)⁶ uel in

¹) iure inserunt C. edd. Vid. 'Gaius' p. 28. ²) potesint C. poterint ed. Bg. ³) Addidi. ⁴) sint quae etiam Vst. An ex sit uc quae? vid. sequ. not. ⁵) dolic.tut do Vst. errore puta inde nato, quod nota antiquior uc = uxor (cf. Putsch. p. 1538), cuius vestigia in 1, 148. et aliquoties in Ulpiani fragmentis (cf. Fleck-eisen N. Jahrb. f. Philol. LXXV p. 373) comparent quaeque in archetypo adhibita fuisse videtur, librario incognita erat. DO LEGO aut DO ed. mea 3. DO ed. Stud. ⁶) Ita Lachm. ed. (Fefellit librarium similitudo litterarum -t ux-ori et tut. opt-are.) (eligere tutorem) ed. Bg. (ita testari, ut tutorem optare liceat) auctore Mommseno ed. Stud.; perperam quantum video, et contra Gaii mentem, ex qua non testatoris est, sed mulieris, data optione (sive

§. 146. = §. 3. I. tit. cit. §. 147. = §. 4. I. ib. — Cf. 2, 180. 242. §. 148. Cf. §. 114. 2, 159. §. 149. Cf. 2, 280. 193. Fr. Vat. 229. §§. 150—153. Cf. Liv. 39, 19. Plaut. Truc. 4, 4. v. 6. Lex Flav. Salp. 22.

omnes res uel in unam forte aut duas. 151. Ceterum aut plena optio datur aut angusta. 152. Plena ita dari solet, ut proxime supra diximus. angusta ita dari solet: *TITIAE VXORI MEAE 'TVTORIS OPTIONEM DVMTAXAT*¹ SEMEL DO, aut *DVMTAXAT BIS DO*. 153. Quae optiones plurimum inter se differunt; nam quae plenam optionem habet, potest semel et bis et ter et saepius tutorem optare: quae uero angustam habet optionem, si dumtaxat semel data est optio, amplius quam semel optare non potest; si tantum bis, amplius quam bis optandi facultatem non habet. 154. Vocantur autem hi, qui nominatim testamento tutores dantur, datui, qui ex optione sumuntur, optiui.

[138] 155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex lege XII '(tabularum)² agnati sunt tutores, qui uocantur legitimi. 156. Sunt autem agnati per uirilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati, ueluti frater eodem patre natus, fratris filius neposue ex eo, item patruus et patruus | filius et nepos ex eo. at hi, qui per feminini sexus per- 43.
sonas cognatione coniunguntur, non sunt agnati, sed alias t. s.
naturali iure cognati. itaque inter auunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. item amitae, materterae filius non est mihi agnatus, set cognatus, et inuicem 'scilicet³ ego illi eodem iure coniungor, quia qui nascuntur, patris non matris familiam sequuntur. 157. Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attinet, etiam feminae agnatos habebant tutores. sed postea lex Claudia lata est, quae quod ad feminas attinet, tutelas (illas) sustulit: itaque masculus quidem in-

plena sive angusta, quod discrimen Gaius hic nondum spectat) statuere, utrum tutorem generalem an in singulas quasdam res sive plures optare velit. Ut nos, ed. Kr. 2. ¹⁾ dumtaxat tutoris optionem *C. et Bg. ed. 5. diuellendo v. duntaxat a suo verbo ita ut poetis tantum licet; nec aliud docet Hand. ad Tursellin. II. p. 339.* ²⁾ Monente Pöschm. suppleui. *Cf. 1, 192.* ³⁾ scilicet si *C. (pro si potius sic Vst, ut manifestius appareat, notatum verbum scilicet librario fraudi fuisse) unde Pöschm. cj.: et inuicem. scilicet etsi ego illi (agnatus sum, non tamen filio illius) eodem iure etc. collato Theoph. I. 15. §. 1.*

§. 154. *Cf. Ulp. 11, 14.* §. 155. = *pr. I. de leg. agn. tut. (1, 15). Cf. Ulp. 11, 3.* §. 156. = §. 1. *I. ib. L. 7. D. de leg. tut. (26, 4). Cf. Ulp. 11, 4. Isidor. Or. 9, 6. §§. 1. 2.* §. 157. *Cf. §. 171. Ulp. 11, 8. L. 2. Th. C. de tut. et cur. cr. (3, 17). L. 3. C. de leg. tut. (5, 30).*

pubes fratrem puberem aut patruum habet tutorem; femina uero talem habere tutorem non potest. 158. Set agnationis quidem ius capitis diminutione perimitur cognationis uero ius eo modo non commutatur; quia ciuilis ratio ciuilia quidem iura corrumpere potest, naturalia uero non potest. 159. Est autem capitis diminutio prioris 'status' permutatio: eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis diminutio, aut minor, quam quidam mediam uocant, aut minima. 160. Maxima est capitis diminutio, cum aliquis simul et ciuitatem et libertatem amittit;

44. 'quae accidit incensis, qui ex forma censu^a |li uenire iubentur: [139]
t. s. quod ius pridem *desuetudine abolitum est. eandem patiuntur dediticii* ex lege *Aelia Sentia*, qui contra eam legem in urbe Roma domicilium habuerint; item feminae, quae ex senatus consulto² | Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus inuitis et denuntiantibus 'nihilominus' cum seruis eorum coierint. 161. Minor siue media est capitis diminutio, cum ciuitas amittitur, libertas retinetur; quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum

¹) capitis C. dubitari potest, num per errorem; sed cf. *infra loc. parall.* ²) Haec omnia fere debentur V^{at}, nisi quod obliuitorum probabilem sensum supplementis significavi. nec dubitati, alterum exemplum similiter ac tertium ad ius lectori ex superioribus iam cognitum ideoque minus accurate hic descriptum spectare, puta ad dediticios ex lege *Aelia Sentia* vendendos (1, 27), quos quamquam cives nullius civitatis sint (Ulp. 20, 15), verumtamen iuri civili Rom. subiecti (3, 74), maximam capitis diminutionem pati negari non potest. Nam de lege *Iunia vel Papia* (Cic. de off. 3, 47) vel de aerariis vel de his, qui in *Caeritum* tabulas referebantur, cogitari non posse, non est quod disputemus. Ceterum apparet, *Gaium* praeter ius antiquum iam abolitum, cui unum exemplum sufficiebat (cf. 1, 131), ex eo iure, quod in usu est, duo exempla referre voluisse, unum, quo, ut antea, publici, alterum, quo novo iure privati commodi causa maxima cap. diminutio accidebat. De lege *Aelia Sentia* h. l. agi recte etiam *Momms. contra Krüg.* censuit, quanquam in resarcienda oratione nec cautus nec felix. Cf. ad 1, 27 notata. ³) dominis C. ut glossema omittit ed. *Stud.* sed sigla fraudi fuit.

§. 158. = §. 3. I. de leg. agn. tut. (1, 15). Cf. *infra* 3, 27. 51. Ulp. 11, 9. — L. 8. D. de cap. min. (4, 5). L. 8. D. de reg. iur. (50, 17). §. 159. = pr. I. de cap. dimin. (1, 16). Cf. L. 1. D. eod. (4, 5). *Boeth. ad Cic. Top.* 4, 18. p. 302. *Bait. Ulp.* 11, 16. §. 160. Cf. §. 1. I. eod. Ulp. 11, 11. *supra* §§. 27. 84. 91. §. 161. = §. 2. I. eod. Cf. Ulp. 11, 12. *supra* §. 128.

fuerit. 162. Minima est capitis diminutio, cum et ciuitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae coemptionem faciunt, et in his, qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur, '(aut ut remancipetur) aut ut¹ manumittatur, totiens capite diminuat. 163. Nec solum maioribus (capitis)² diminutionibus ius agnationis corrumpitur, set etiam minima; et ideo si ex duobus liberis alterum pater emancipauerit, post obitum eius neuter alteri agnationis iure tutor esse poterit. 164. Cum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, set ad eos tantum, qui proximo gradu sunt.³ |

[140] 4 _____ vv. 16. _____ 45.
t. a.

165. Ex eadem lege duodecim tabularum libertarum et impuberum libertorum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet; quae et ipsa tutela legitima uocatur, non quia nominatim ea lege de hac tutela cauetur, sed quia proinde accepta

¹) ant (ut tamen media littera etiam e vel d potuerit esse) Vst. atque ex Lachm. cj. ed. mea 3. Alii: ac. Cave vero legas: aut; nam ut servus et qui in servili condicione est, caput in familia non habet (§. 4. I. h. t.); quare quod nunc supplevi, ipsa iuris ratio postulat.

²) maiore C. maioribus edd. ³) Reliquus versus litteris vacuus est, ut quae in Instit. sequuntur: 'vel si (plures) eiusdem gradus sint, ad omnes' Gaiana non esse statuendum sit. Idque eo confirmatur, quod in nullo tutorum genere Gaius animadvertit, etiam plures personas tutelam nancisci posse. ⁴) In hac pagina, ex qua usque ad v. 17. etiam Studemundo pauca tantum verba vel litteras, velut v. 5. urbe v. 6. serenim v. 8. in urbe Roma v. 9. itaque ut seru . . . est expiscari licuit, recte Hollw. statuit, primum locum tenuisse de legitima gentilium tutela disputationem et curiosam quidem, ad quam lector remittitur 8, 17. Ex ipsis vero illis reliquiis conicere licet, initiis imperii lege aliqua fortasse Iulia Augusti ius gentilitium quoad legitimas hereditates et tutelas cum ad quasdam nobilium familias fortasse ex urbe Roma oriundas, tum ad manumissos ab iis in urbe servos eorumque progeniem restrictum esse: quod et ipsum ius mox aboleverit.

§. 162. = §. 3. I. eod. Ulp. 11, 13. L. 3. §. 1. D. de cap. min. (4, 5). Boeth. ad Cic. Top. 4, 18. p. 302 Bait. §. 163. Cf. Ulp. 11, 9. §. 3. I. de leg. agn. tut. (1, 15). §. 164. = §. 7. I. de cap. dem. (1, 16). L. 9. D. de leg. tut. (26, 4). §. 165. = Tit. I. de legit. patr. tut. (1, 17). Cf. Ulp. 11, 3.

est per interpretationem, atque si uerbis legis *'introducenda'* esset: eo enim ipso, *quod hereditates* libertorum libertarum-
 46. que, si | intestati decessissent, iusserat lex ad patronos li-
 t. b. berosue eorum pertinere, crediderunt ueteres, uoluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, quia et agnatos, quos ad hereditatem uocauit, eosdem et tutores esse iusserat.

[De fiduciaria tutela.] 166. Exemplo patronorum recepta est² et alia tutela, quae et ipsa legitima uocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio et deinceps inpuberes, filiamue vel neptem ex filio et deinceps et iam puberes alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparentur, remancipatosque manumisit, legitimus eorum tutor erit. 166^a. (Sed) sunt et aliae tutelae, quae fiduciariae uocantur, id est, quae ideo nobis competunt, quia liberum caput mancipatum nobis uel a parente uel a coemptionatore manumiserimus.³ 167. Set Latinarum et Latinorum impube-
 rum tutela non omnimodo ad manumissores libertorum eorum⁴ pertinet, sed ad eos, quorum ante manumissionem ex iure Quiritium (*fuerunt: unde si ancilla ex iure Quiritium*) tua sit, in bonis mea, a me quidem solo, non etiam a te manumissa

¹) Sic Inst. accepta Vst. ²) rectae C., cuius scriptor gravissime h. l. peccavit et dupliciter quidem: primum quod v. Exemplo patronorum ad ea quae antecedunt, tanquam finem facientia §. 165. applicavit, deinde quod v. rec(ep)tae (= recepta est) pluralem suspicans, cum initio §. 166^a sunt et aliae etc. coniunxit, omissis intermediis, ex quibus Dorotheus tit. I. de legit. par. tut. 1, 18. finxit, et hic iam praefixa rubrica de fiduciaria tutela = tit. Inst. I. 1, 19. Recte igitur novissimi editores, a quibus primum hoc animadversum est, ea quae insunt tit. I. 1, 18. in ed. Stud. Gaii h. l. restituerunt: quorum supplementum tamen, ut Gaius conveniret, ad 1, 172. formatum, in quibusdam necessario correxi. ³) Cum Gaius de tutelis fiduciariis pluralivo numero loquatur, dubitari potest, num eam quoque, quae in Inst. 1, 19. sola remansit, commemoraverit. Nec tamen hoc loco iniuria ei a librario facta esse videtur. Cf. 1, 175. ⁴) Ex Vst, in quo tamen est liberti|lineorum sed fuerit in C. liberto|reorum.

§. 166. Cf. Tit. I. de leg. parent. tut. (1, 18). infra 1, 172. 175. §. 166^a. = Tit. I. de fiduc. tutela (1, 18); cf. §§. 115. 172. 175. 193^a. Ulp. 11, 5. §. 167. Cf. Ulp. 11, 19. supra §. 35. 3, 56. — L. Flav. Salp. 23.

Latina fieri potest, et bona eius ad me pertinent, sed eius tutela tibi competit: nam ita lege Iunia¹cauetur: itaque si ab eo, cuius et in bonis et ex iure Quiritium ancilla fuerit, facta sit Latina, ad eundem et bona et tutela¹ pertinent.

168. Agnatis et patronis et liberorum capitum manumissoribus permissum est feminarum tutelam alii in iure cedere; pupillorum autem tutelam non est permissum cedere, quia non uidetur²one²rosa, cum tempore pubertatis finiatur. 169. 47. Is autem, cui ceditur tutela, cessicius tutor uocatur. 170. Quo mortuo aut capite diminuto reuertitur ad eum tutorem tutela, qui cessit; ipse quoque, qui cessit, si mortuus aut capite diminutus sit, a cessicio tutela discedit et reuertitur ad eum, qui post eum, qui cesserat, secundum gradum in ea tutela habuerit. 171. Set quantum ad agnatos pertinet, nihil hoc tempore de cessicia tutela quaeritur, cum agnatorum tutelae in feminis lege Claudia sublatae sint. 172. Sed fiduciariorum quoque (*tutores*) quidam putauerunt cedendae tutelae ius non habere, cum ipsi se oneri subiecerint. quod etsi placeat, in parente tamen, qui filiam neptemue aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparetur, remancipatamque manumisit, idem dici non debet, cum is et legitimus tutor habeatur, et non minus huic quam patronis honor praestandus³ sit.

173. Praeterea senatus consulto mulieribus permissum est [142] in absentis tutoris locum alium petere; quo petito prior desinit; nec interest, quam longe aberit⁴ is tutor. 174. Set excipitur, ne in absentis patroni locum liceat libertae tutorem petere. 175. Patroni | autem loco habemus etiam parentem, 48.

¹) pertinet *Vst edd. praeter Stud.* ²) *Ex Holhw. cf. iam Vst firmata. annosa ed. Bg. Sed annosum est, quod iam habet, non quod duraturum est multos annos. De onere vero cf. §. 172.* ³) est C. edd. ⁴) *Mutatione non opus, si longe ad tempus refertur. Cf. 2, 244.*

§. 168. *Cf. Ulp. 11, 6. 8. 17. Boeth. ad Cic. Top. 11. p. 342 Bait. infra §. 196.* §§. 169. 170. *Cf. Ulp. 11, 7. §. 171. Cf. Ulp. 11, 8. supra §. 157. §. 172. Cf. §§. 166. 175. Tit. I. de legit. par. tut. (1, 18).* §§. 173. 174. *Cf. Ulp. 11, 22. §. 175. Cf. §§. 166. 172. Tit. I. de fiduc. tut. (1, 19) cum Theophilo. L. 3. §. 10. L. 4. D. de legit. tut. (26, 4).*

qui ex eo, quod ipse sibi remancipatam filiam neptemue aut proneptem manumisit¹, legitimam tutelam nactus est. cuius quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur; patroni autem liberi eandem tutelam adipiscuntur, quam et pater eorum habuit. 176. Sed aliquando etiam in patroni absentis locum permittitur tutorem petere, ueluti ad hereditatem adeundam. 177. Idem senatus censuit et in persona pupilli patroni filii. 178. Nam et¹ lege Iulia de maritandis ordinibus ei, quae in legitima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendae gratia a praetore urbano tutorem petere. 179. Sane patroni filius, etiamsi impubes sit, ta(men)² libertae efficietur tutor, quamquam in nulla re auctor fieri potest, cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris auctoritate agere. 180. Item si qua in tutela legitima furiosi aut³ muti sit, permittitur ei senatus consulto dotis constituendae gratia tutorem petere. 181. Quibus casibus saluam manere tutelam patrono patronique filio manifestum est. 182. Praeterea senatus censuit, ut si tutor pupilli pupillaeue suspectus a tutela remotus sit, siue ex iusta causa fuerit excusatus, in locum eius alius tutor detur, quo facto prior tutor amittit⁴ tutelam.

49. 183. Haec omnia similiter et Romae et in prouinciis obseruantur, [143] scilicet ut⁵ in prouinciis a praeside prouinciae tutor peti debeat.

184. Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem pupillumue lege⁶ agendum erat: nam quia ipse tutor⁷ in re sua auctor esse

¹) Ex Hollw. cj. 'Itemque' edd. name Vst. Scilicet hoc exemplum senatus §. 177 ante oculos habuit. Nec iustam causam video opinandi, §. 178 post §. 180 collocandam esse. ²) Scripsi; in C. fuerit sicut omissio m (i. e. sit tū); sit edd. ³) Ex Lachm. cj. 'at' ed. Bg. (sed ed. 5). ⁴) amittet Vst. ⁵) et Vst. Ceterum supplemento ut in ed. Stud. h. l. non opus, cum Romae a praetore urbano tutorem peti Gaius ipse iam ante dixerit. ⁶) pupillumque legem Vst. ⁷) Desiderantur in fine v. 5. Vst quattuor

§. 176. Cf. Ulp. 11, 22. §. 177. Cf. Ulp. 11, 22. §. 178. Cf. Ulp. 11, 20. L. 61 pr. D. de i. dot. (23, 3). L. 7. D. de tut. dat. (26, 5). §. 179. Cf. §. 13. I. de excus. tut. (1, 25). §. 180. Cf. Ulp. 11, 21. L. 17. D. de tutel. (26, 1). L. 7. D. cit. §. 181. Cf. L. Flav. Salp. 29 fin. §. 182. Cf. Ulp. 11, 23. L. 11. §§. 1—3. D. de test. tut. (26, 2). L. 41. §. 2. D. fideic. lib. (40, 5). L. 2. 4. C. in quib. cas. tut. (5, 36). §. 183. Cf. Ulp. 11, 20. §. 184. Cf. Ulp. 11, 24. pr. I. de iis, per quos agere (4, 10) §. 3. I. de auct.

non poterat, alius dabatur, quo auctore legis actio peragere-
tur: qui dicebatur praetorius 'tutor,¹ quia a praetore urbano
da(ba)tur. set post sublatas legis actiones quidam putant,
hanc speciem dandi tutoris in usu esse desisse; *allis autem*²
placet; 'et nunc in usu esse, si legitimo iudicio agatur.³

185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma
ex lege Atilia a praetore urbano et maiore parte tribunorum
plebis, qui Atilianus tutor uocatur; in prouinciis uero a prae-
sidibus prouinciarum (*ex*) lege Iulia et Titia. 186. Et ideo si
cui testamento tutor sub condicione aut ex die certo datus sit,
quamdiu condicio aut dies pendet, tutor dari potest; item si
pure datus fuerit, quamdiu nemo heres existat, tamdiu ex *his*
legibus tutor petendus est; qui desinit tutor esse, posteaquam
aliquis ex testamento tutor esse coeperit. 187. Ab hostibus
quoque tutore capto ex *his* legibus tutor peti debet, qui de-
sinit tutor esse, si is, qui captus est, in ciuitatem reuersus
fuerit: nam reuersus recipit tutelam iure postliminii. |

188. Ex *his* apparet, quot sint species⁴ tutelarum. si uero 50.
quaeramus, in quot genera hae species deducantur, longa erit
disputatio: nam de ea re ualde ueteres dubitauerunt. Nos
'quia⁵ diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti
interpretatione, et in his libris, quos ex Quinto Mucio fecimus,
hoc 'solum⁶ tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quinque
genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius; alii tria, ut Seruius

*fere litterae, quae cum St.do elae esse potuisse visae sint (male sc.
ut alias explicata nota tut), supplere nolui -or qd = tutor quidem.*

¹) tutelae *Vst* male explicata nota tut. ut paulo post pro a scri-
ptum est aut. ²) *Ex Vst*; pro autem etiam uero suppleri potest.

³) *Ex Vst* etiam legi potest athunc corr. adhuc. ⁴) *Ex Vst* sta-
tuere licet, *librarium v.* sint etiam post species scribere voluisse.

⁵) qui C. ⁶) totum C. omittit contra Gaii morem ed. Kr. 2.

tut. (1, 21). legit. iudicio] *cf.* 4, 103 seq. §. 185. = *pr. I. de Atiliano*
tut. (1, 20). *Cf. Ulp.* 11, 18. *infra* §. 195. — *Lex Flav. Salp.* 29.
l. Atilia] lata ante a. 566. *cf. Liv.* 39, 9. l. Iulia et Titia] incerti
anni, sed duae leges fuisse (*Theoph.* 1, 20 *pr.*) fortasse a. 722. *Cf.*
'Gaius' p. 31. 32. Iam medio tamen septimo seculo in prouinciis
non habentibus tutores a praesidibus datos esse, apparet ex Dio-
dor. *fr. lib. XXXVI. Tom. X. p. 178. ed. Eyr.* §. 186. = §. 1.
I. ib. §. 187. — §. 2. *I. ib.* §. 188. *Cf. Ulp.* 11, 2. *Boeth. ad*
Cic. Top. §. 38. p. 334. 335. *Bait.*

Sulpicius; alii duo, ut Labeo; alii tot genera esse crediderunt, quot etiam species essent.

189. Sed impuberes quidem in tutela esse, omnium ciuitatum iure contingit; quia id naturali rationi conueniens est, ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur. nec fere ulla ciuitas est, in qua non licet parentibus liberis suis impuberibus testamento tutorem dare; quamuis, ut supra diximus, soli ciues Romani uideantur tantum liberos in potestate habere. 190. Feminas uero perfectae aetatis in tutela esse, fere nulla pretiosa ratio suasisse uidetur: nam quae uulgo creditur, quia leuitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat, eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa uidetur quam uera; mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi
51. negotia tractant, et in quibusdam | causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem suam; saepe etiam inuitus auctor fieri a praetore cogitur. 191. Unde cum tutore nullum ex tutela iudicium mulieri datur: at ubi pupillorum pupillarumue negotia tutores tractant, eis post pubertatem tutelae iudicio rationem reddunt. 192. Sane patronorum et parentum legitimae tutelae uim aliquam habere intelleguntur eo, quod hi neque ad [145] testamentum faciendum, neque ad res Mancipi alienandas, neque ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, praeterquam si magna causa alienandarum rerum Mancipi obligationisue¹ suscipiendae interueniat. eaque omnia ipsorum causa constituta sunt, ut quia ad eos intestatarum mortuarum hereditates pertinent, neque per testamentum excludantur ab hereditate, neque alienatis pretiosioribus rebus susceptouae² aere alieno minus locuples ad eos hereditas perueniat. 193. Apud peregrinos non similiter, ut apud nos, in tutela sunt

¹) quae C. que edd. ²) qu C. que edd.

§. 189. = §. 6. I. de Atil. tut. (1, 20). supra] §. 55. §. 190. Cf. 2, 122. 1, 144 ibiq. cit. L. 26. D. de tut. et cur. (26, 5). §. 191. = §. 7. I. de Atil. tut. (1, 20). §. 192. Cf. Ulp. 11, 27. Cic. pro Flacco 34. §. 84. ad testam. fac.] Cf. 2, 112. 118. 122. 3, 43. Ulp. 20, 15. 29, 8. Cic. Top. 4. Boeth. ib. p. 302 Bait. ad res manc. al.] Cf. 2, 80. 47. Fr. Vat. 1, 45. oblig. susc.] Cf. 3, 108. 91. 176. 1, 176. 178. 180. Cic. pro Caec. 25. §. 72. pro Flacco 35. §. 86. Fr. Vat. 110. L. 60 pr. D. de i. dot. (23, 3). §. 193. Cf. Cic. pro Flacco 30. §. 74. ubi legendum 'mulierculae'. Terent. Andr. 1, 5, 60. Demosth.

feminae; set tamen plerumque quasi in tutela sunt: ut ecce lex Bithynorum, si quid mulier contrahat, maritum auctorem esse iubet aut filium eius puberem.

194. Tutela autem liberantur ingenuae quidem trium (liberorum iure, libertinae vero quattuor, si¹ in patroni) liberorumque eius legitima tutela sint;² nam³ ceterae, quae alterius generis tutores habent, uelut Atilianos aut fiduciarios, etiam trium liberorum | iure tutela liberantur. 195. Potest⁵² autem pluribus modis liberta tutorem⁴ alterius generis habere, ueluti si a femina manumissa sit; tunc enim e lege Atilia petere debet tutorem, uel in prouincia e lege (Iulia et) Titia: nam in patronae tutela esse non potest. 195^a. Item si (sit a) masculo manumissa, et auctore eo coemptionem fecerit, deinde remancipata et manumissa sit, patronum quidem habere [146] tutorem desinit, incipit autem habere eum tutorem, a quo manumissa est, qui fiduciarius dicitur⁵. 195^b. Item si patronus eiusue filius in adoptionem se dedit, debet liberta e lege Atilia uel Iulia et Titia tutorem sibi⁶ petere. 195^c. Similiter ex iisdem legibus petere debet tutorem liberta, si patronus decesserit nec ullum uirilis sexus liberorum in familia reliquerit.⁷ 196. Masculi autem cum⁸ puberes esse coeperint, tutela libe-

¹) Sic nunc Hollw. auctore scribere malui. ²) tutum sint Vst. ³) nam et C; et quidem etiam perscribendum, sed et in C. hic alieno loco positum tanquam fugitivum ante trium restituendum erat; deinde uero uerba uelut Atilianos aut fiduciarios ut pro glossemate habeantur, nulla iusta causa esse uidetur.

⁴) libertina Vst pro liberta tut, ut puto; nam et §. 195^b c. et alias ubi de privato iure manumissarum quaeritur, est liberta. ⁵) Ne haec quidem uerba, quamvis maiore iure suspecta uideri possint, pro glossemate habeam. ⁶) Librarius Vst antea e lege Titia et Titia scripsisse et postea sibi scribere coepisse uidetur. ⁷) recipit Sched. relinquit edd. ⁸) Hoc uerisimile Stud.do visum est.

in Steph. 2. p. 984. Wachsmuth Hellen. Alt. II. 1. §. 97. §. 194. Cf. 1, 145. 3, 43. Ulp. 29, 3. Fr. Dosith. 17. Plutarch. Num. 10. Gruter p. 1081. Orelli-Henzen 6198. §. 195. Cf. §. 185. §. 195^a. Cf. §§. 115. 166. §. 195^b. Cf. §. 4. I. quib. mod. tut. fin. (1, 22). Ulp. 11, 9. §. 195^c. Cf. Liv. 39, 9. supra §. 179. §. 196. Cf. §§. 168. 103. 189. Ulp. 11, 28. pr. I. quib. mod. tut. fin. (1, 22) ibiq. Schrader.

rantur: *puberem autem Sabinus* quidem, Cassius ceterique nostri praeceptores eum esse 'putant,¹ qui habitu corporis pubertatem ostendit, id est eum, qui generare potest; sed in his, qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt; sed diuersae scholae auctores annis putant pubertatem aestimandam, id est, eum puberem esse existimant, qui | XIII annos expleuit.² * — — — — —

53. t. s. 54. t. s. vv. 2—24. 197. ³ . . . | aetatem peruenit, in qua res suas tueri possit, sicuti apud peregrinas gentes custodiri, superius indicauimus. 198. Ex iisdem causis et in prouinciis a praesidibus earum curatores dari uoluit.⁴

¹) *Librarius alteram syllabam errore bis scripsisse videtur.*

²) In p. 53. *Gaius primum de pubertate Neratii Prisci sententiam (Ulp. 11, 28) addidisse, deinde ad eas personas, quae in curatione sunt (cf. 1, 142. 143), transiisse videtur, de quibus haec habet Epit. 1, 8.: 'Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absoluuntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatore sunt minores aetate, maiores euersores, insani. Hi, qui minores sunt, usque ad uiginti et quinque annos impletos sub curatore sunt. Qui uero euersores aut insani sunt, omni tempore uitae suae sub curatore esse iubentur, qui substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.'* ³) *Gaius primum ut Ulp. 12, 1—4. de curatoribus, qui ex lege XII tab. vel ab ipso praetore vel ex lege Plaetoria dantur, disputasse et deinde suo more addidisse videtur, quid in hoc iure naturali ratione constitutum (velut furiosos curatore regi), quid iuris civilis sit. Civium Rom. proprium esse, quod lex Plaetoria curatores ex iustis causis minoribus XXV ann. a praetore urbano dari iussit, cum alioquin naturali rationi conveniat, ut is tantum aliorum arbitrio regatur, qui nondum ad eam aetatem peruenit' etc. De curatoribus adultis testamento datis et a praetore confirmatis Gaium egisse, ut vult ed. Stud., credibile non est. Cf. §. 189. Et de non iure datis sed confirmatis Gaius, si uolebat, potius in tutoribus agere debuisset.* ⁴) *uolunt Vst, quod nullo modo videtur ferri posse. solent Lachm. cj., ut eadem causae spectant ad furiosos, prodigos, minores XXV ann., fortasse recte. Ut nos locum intelleximus, uoluit pertinet ad legem Plaetoriam, quam eo tempore latam esse, quo iam provinciae in ditione Romana erant, etiam alias probabile est. Nec refragatur hic*

§. 197. Cf. §. 189. §. 198. Cf. L. 8. §. 3. D. de tut. et cur. dat. (26, 5).

199. Ne tamen et pupillorum et eorum, qui in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusque consumantur aut diminuantur, curat praetor, ut et tutores (*et*) curatores eo nomine satisfiant. **200.** Set hoc non est perpetuum; nam et tutores testamento dati satisfacere non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; et curatores, ad quos non e lege curatio pertinet, sed (*qui*) uel a consule uel a praetore uel a praeside prouinciae dantur, plerumque non coguntur satisfacere, scilicet quia satis 'honesti'¹ electi sunt.²

locus, sed confirmat, Gaium haec Antonino Pio imperante scripsisse. Marcus enim demum constituit, ut etiam non redditis causis minores curatores acciperent. Capitol. Marc. 18. ¹) Ex Vst. ²) Reliqua paginae pars a scriptura vacua est.

§. 199. 200. = pr. I. de tut. (1, 24). a consule] Cf. Suet. Clau. 23. Plin. ep. 9, 13. Capitol. Marc. 10. §. 3. I. de Atil. tut. (1, 20).

55. 1. *Superiore commentario de iure personarum exposuimus; modo uideamus de rebûs: quae uel in nostro patrimonio sunt, uel extra nostrum patrimonium habentur.*

2. Summa itaque rerum diuisio in duos articulos diducitur: nam aliae sunt diuini iuris, aliae humani. 3. Diuini iuris sunt ueluti res sacrae et religiosae. 4. Sacrae sunt, quae Diis superis consecratae sunt; religiosae, quae Diis Manibus relictæ sunt. 5. Sed sacrum quidem hoc solum existimatur, quod *ex* auctoritate populi Romani consecratum est, ueluti lege de ea re lata aut senatus consulto facto. 6. Religiosum uero nostra uoluntate facimus mortuum inferentes in locum nostrum, si modo eius mortui funus ad nos pertineat. 7. Set in prouinciali solo placet plerisque solum religiosum non fieri, quia in eo 'solo dominium populi Romani est uel Caesaris, nos autem possessionem tantum uel usumfructum habere uidemur; utique tamen, etiamsi non sit religiosus, pro religioso habetur: item quod in prouinciis non ex auctoritate populi Romani consecratum est, proprie sacrum non 'est, at [149] tamen¹ pro sacro habetur. 8. Sanctae quoque res, uelut

¹) esttm *Bluhm*. Malui nunc statuere, in his litteram s pro a scriptam vel lectam esse. Ceterum in prouinciis noli cum *Momms. et ed. Stud.* pro glossemate habere novamque hic §. 7^a. ponere. Cf. §. 8. I. de rer. div. (2, 1) ibique *Schrader*.

§. 1. = pr. I. de rer. diuis. (2, 1). §. 2. 3. = L. 1. pr. D. de rer. diuis. (1, 8). §. 4. Cf. §. 7. I. de rer. div. (2, 1). §. 5. Cf. §. 8. I. ib. L. 9 pr. §§. 1. 2. D. eod. (1, 8). L. ult. D. ut in poss. leg. (36, 4). Cic. de harusp. resp. 6. ad Attic. 4, 2. §. 3. Fest. v. Sacratae leges. Sacer mons p. 318. §. 6. Cf. §. 9. I. de rer. div. (2, 1). §. 7. Cf. 1, 6. 2, 21. 46. *Frontin. de controv. agr.* p. 36. 63. *Lachm. Plin. ep.* 10, 62 (59). *Theophil.* 2, 1. §. 40. §. 8. = L. 1 pr. D. de rer. div. (1, 8). §. 10. I. eod. (2, 1).

muri et portae, quodammodo diuini iuris sunt. 9. Quod autem diuini iuris est, id nullius in bonis est: id uero, quod humani | ¹iuris est, plerumque alicuius in bonis est; potest 56. autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariae, ante-^{t. s.} quam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt. —

vv. fere 8 — ne domino. 10. Hae autem (res), quae humani iuris sunt, aut publicae sunt aut priuatae. 11. Quae publicae sunt, nullius uidentur in bonis esse; ipsius enim universitatis esse creduntur. priuatae sunt, quae singulorum hominum² sunt.

12. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporeales. 13. (Corporales) hae (sunt), quae tangi possunt, uelut fundus, homo, uestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. 14. Incorporeales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae ¹(in)³ iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem per(tinet, quod in hereditate res corporales con)-

¹) Abhinc §§. 9—14. restitutae sunt ex L. 1. D. de rer. div. (1, 8) et tit. I. de reb. corp. (2, 2). Apparet uero idque ex V^{st.} apertius factum est, ea quae initio p. 56. restituta sunt ex Inst. et Dig., non sufficere ad explendos undecim priores versus huius pag. (nam a v. 12, cuius initium est ne domino, incipiunt supplementa Studemundiana). Itaque Iustiniani prudentes versus fere octo reciderunt, idque, ut uerba illa ne domino argumento sunt eo, quem indicavi loco. Quod confirmatur Epit. 2, 1. 1. his quae distinxi uerbis: 'Sed et res hereditariae, antequam aliquis heres existat, id est (aut?) quando dubitatur, utrum scriptus an legitimus heres succedere debeat, in nullius bonis esse uidentur'. Ea enim quamvis inepte adhibita nonnisi ex Gaio sumta esse possunt. Itaque suspicor, hanc fere eius sententiam periisse: 'Sed etiam exstante suo et necessario herede, uelut filio, qui alioquin statim cum moritur pater, heres ac dominus est, si tamen incertum sit, utrum ex testamento scriptus an intestato legitimus heres sit, uelut quod postumus suus heres testamento praeteritus exspectatur, quo nato scilicet testamentum rumpitur, res hereditariae interea sunt sine domino'. Cf. L. 84. D. de acquir. hered. (29, 2). ²) Ex Suppl. St. p. XXVII. ³) Ex Inst. addidi. Omittit ed. Kr. 2.

§. 9. Cf. §. 7. I. eod. §§. 10. 11. Cf. L. 1 pr. L. 2. §. 1. D. de interd. (43, 1). L. 15. D. de verb. sign. (50, 16). L. 6. §. 1. D. de rer. div. (1, 8). §§. 12—14. = Tit. I. de reb. corp. (2, 2).

57. *sunt*,¹ et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales
 t. s. *rumque corporale est, ueluti fundus, homo, pecunia: nam*
 ipsum ius successionis et ipsum ius utendifruendi et ipsum
 ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt iura
 praediorum urbanorum et rusticorum, *quae etiam seruitutes*
*uocantur.*² *'urbanorum, uelut altius tollendi, ut officiant |*
iure luminibus uicini aedes, aut non extollen|di, ne lumi- [150]
nibus uicini officiatur: | item fluminum et stillicidiorum idem
*ius ut sit*³ | ——— vv. 10—14 ——— | . . .

14^a. *Res praeterea aut mancipi sunt aut nec mancipi. |*
 14^b. *Mancipi sunt serui, boues, equi, muli, asini et fundi, |*
*item aedes, in Italico solo*⁴ — — v. 17. dim. | ———
 vv. 18. 19. ——— *seruitutes praediorum urbanorum nec man-*
cipi sunt. | item stipendiaria praedia et tributaria nec mancipi
sunt. 15. Sed quod diximus, boues, equos, mulos et asinos

¹) nam, quod addunt Inst., melius abest. ²) Ex Inst. supplevi. In vv. 7—24. huius paginae Gaium primum exposuisse, quae essent iura pr. urb. et rust., apparebat iam ex Epit. 2, 1. §. 3.: 'Incorporalia etiam sunt iura praediorum urbanorum uel rusticorum. Praediorum urbanorum iura sunt stillicidia, fenestrae, cloacae, altius erigendae domus aut non erigendae, et luminum, ut ita quis fabricet, ut vicinae domui lumen non tollat. Praediorum uero rusticorum iura sunt uia uel iter, per quod pecus aut animalia debeant ambulare uel ad aquam duci, et aquae ductus: quae similiter incorporalia sunt. Haec iura tam rusticorum, quam urbanorum praediorum seruitutes appellantur'. ³) Ex Vst, ubi sunt vv. 6. 7. 8. 9., repletis tamen a me his, quorum dubia vel nulla lectio fuit; et initio quidem nunc (ed. 5) pressius ad Vst et rectius quam antea. Cf. §. 31. Sequebatur fortasse: uti [vel 'ut ea'] nunc sunt [cf. L. 17. §. 3. D. de serv. pr. urb. (8, 2) L. 33 D. de contr. empt. 18, 1], et praeterea alia multa' (cf. 2, 238). Itaque inde a v. 10 fin. usque ad v. 15 initium Gaius egit de iuribus praediorum rusticorum, ubi quae praeter singulas litteras in Vst v. 13 med. supersunt N u (enim uero) ius aq(uae) ducendae sequebatur fortasse: 'etiam numero praediorum urbanorum ser(ui)-utum esse pote|rit'. Res etc. ⁴) §§. 14^{ab}. ex Vst effeci, suppletis quae legi non potuerunt, ut sensus et spatium flagitabant; sunt post mancipi notatum esse posui. v. 17. 18. 19. sequebatur fere: 'itemque iter, actus uia a|quaeductus praediorum in hoc solo; nam si quae aliae sunt numero seruitutum praediorum rusticorum et om|nes'.

res | *mancipi* esse, n — — — | — — v. 24. — — |¹ statim ut 58.
 nata sunt, *mancipi* esse putant; Nerua uero et Proculus et ceteri
 diuersae scholae auctores non aliter ea *mancipi* esse putant,
 quam si domita sunt; et si propter nimiam feritatem domari
 non possunt, tunc uideri *mancipi* esse incipere, cum ad eam aeta-
 tem peruenerint, 'qua² domari solent. 16. At ferae bestiae nec
mancipi sunt, uelut ursi, leones; item ea animalia, quae fere³
 bestiarum numero sunt, uelut elefanti et cameli, et ideo ad rem
 non pertinet, quod haec animalia etiam collo dorsoue domari so-
 lent; nam 'nec (*notitia*)⁴ quidem eorum animalium illo tempore
 fuit, quo constituebatur, quasdam res *mancipi* esse, quasdam nec⁵
 [151] *mancipi*. 17. Sed item fere omnia, quae incorporalia sunt, nec
mancipi sunt, exceptis seruitutibus praediorum rusticorum; nam
 eas *mancipi* esse constat, quamuis sint ex numero rerum in-
 corporalium.

18. Magna autem differentia est *mancipi* rerum et nec *mancipi*.
 19. Nam res nec *mancipi* ipsa traditione pleno iure alterius fiunt,
 si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. 20. Ita-
 que si tibi uestem uel aurum uel argentum tradidero siue ex
 uenditionis causa siue ex donationis siue quauis alia ex causa,
 statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus sim. 21. 'lure 59.
 t. s.

¹) *Suppleri pro spatii modo potest: 'nostri quidem prae-*
ceptores, omnia haec animalia, quae collo dorsoue domantur'.

²) quia *Vst.* ³) Sic *Vst.*, quod iam mutare nolim, cum Gaii sen-
 tentiae in L. 2. §. 2. D. ad l. Aquil. (9, 2) et iis quae in *Vst.* sequuntur
 conveniat. Bestiae enim natura quasi plus quam ferae sunt, quae
 cum in camelis et elephantis dometur, quodammodo ii mixti fiunt vel
 fere bestiarum numero sunt. ⁴) Posterius v. addidi n... | qd
Vst.; neque vel nec quidem Gaius posuit, quod dicere vult, illo tem-
 pore haec animalia non modo nondum ut nunc collo dorsove domari
 solita esse, sed omnino nondum nota in civitate eorum, qui hoc
 discrimen statuebant, ideoque tantum natura fera fuisse. ⁵) non
Vst. — Ceteras res mobiles (§§. 20. 81) praeter animalia Gaius
 omittit etiam §. 32.

§§. 15. 16. Cf. 1, 120. Ulp. 19, 1. Fr. Vat. 259. Boeth. ad Top.
 5. p. 321 seq. Bait. Isidor. Or. 9, 4. §. 55. De asinis emendis cf. Varro
 de r. r. 2, 6. §. 3. de canibus idem 2, 9. §. 7. §. 17. Cf. 1, 120.
 2, 27. 29. Ulp. 19, 1. Fr. Vat. 45. §§. 18. 20. Cf. Boeth. l. c.
 Ulp. 19, 7. §. 80. I. de rer. div. (2, 1) cum Theophilo; infra §. 28.
 §. 21. Cf. 1, 6. 2, 7. Fr. Vat. 259. 283. 285. 289. 293. 315. 316. Theo-
 phil. 2, 1. §. 40.

ciuili¹ in eadem | causa sunt prouincialia praedia, quorum alia stipendiaria, alia tributaria uocamus: stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae Caesaris esse creduntur. **22.** Mancipi uero 'res² per mancipationem ad alium transferuntur; unde etiam mancipi res sunt dictae. quod autem ualet manci(patio, idem ualet et in iure cessio).³ **23.** Et manci(patio) quidem quemadmodum fiat, superiore commentario tradidimus. **24.** In iure cessio autem hoc [152.] modo fit: apud magistratum populi Romani uel(ut) praetorem,⁴ is, cui res in iure ceditur, rem tenens ita 'dicit: ⁵ HVNC EGO HO-

¹) Sic interpretor litteras duas incertas Vst io vel ic vel unam m, quamquam, si m fuit, mero errori librarii tribui possit, postremam litteram v. sim repetentis. Sed hoc Gaius et rectissime quidem dicere potest voluisse, tantummodo iure civili et iam haec praedia, quae iure gentium, cum aut populi Rom. aut Caesaris sint, privatorum omnino esse non possint, traditione ab eo, cuius sint, perinde alienari iuberi, atque aurum vel vestem, quae naturaliter privatorum dominium et traditionem recipiunt. In Suppl. p. XXVII St. nunc negare videtur nisi de m cogitari posse. Quaeritur igitur, utro tempore rectius viderit vel iudicarit. ²) rs quae Vst res sunt quae edd. res aequae edd. meae. nunc verba sunt quae somnolento librario malim tribuere ex antecedentibus hanc quasi formulam cantare assuefacto quam transponere: Res uero quae m. sunt; iam enim non quaeritur, quae res mancipi sint. Cf. §. 19. ³) Bg. ed. 5. male supplevit: manci(patio in mancipi rebus, idem in omnibus rebus ualet in iure cessio). Nam ut taceam, non omnes res in iure cedi posse, in his, quae possunt, ita demum, si mancipi sunt, idem ualet in iure cessio quod mancipatio, velut de auctoritate obligando eum, qui in iure cedit. ⁴) Quod in C. sequitur nupr p̄sidem puiniciae (unde uel apud praesidem prouinciae iam Boethius et edd. etiam meae) natum esse ex glossemate et notis male intellectis, iam ex Vst manifestius apparet, ubi est in fine §. 1: hoc (non quae edd.) fieri potest etc. nam plane idem Gaius certe bis non dixit. ⁵) Ita C. edd. Ex Boeth. et quia sequitur postquam hic uindicauerit in ed. 1. scripseram: (uin)dicat. Postquam uero uerba vindicationis rectius intellegere contigit (cf. ad 4, 16), intellexi etiam h. l. C. Ver. dicit recte habere et quod sequitur uindicauerit spectare uerba illis dictis adiecta SICVTI DIXI, ECCE TIBI VINDICTAM IMPOSVI.

§. 22. Cf. 1, 119. 120. Ulp. 19, 8. Cic. Top. 5. ibiq. Boeth. p. 322. Bait. Fr. Vat. 311. 318. Varro de r. r. 2, 10. §. 4. §. 23. Cf. 1, 119. §. 24. In iure cessio . . . legis actio uocatur] = Boeth. l. c. Cf. Ulp. 19, 9. 10. supra 1, 134.

MINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO; deinde postquam hic vindicauerit, praetor interrogat eum, qui cedit, an contra vindicet; quo negante aut tacente tunc ei, qui vindicauerit, eam rem addicit; idque legis actio uocatur. hoc fieri potest etiam in prouinciis apud praesides earum. 25. Plerumque tamen et fere semper mancipationibus utimur: quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc non interest. (nec) necesse¹ cum maiore difficultate apud praetorem aut apud praesidem prouinciae agere. 26. Quod si neque mancipata, neque in iure cessa sit res Mancipi² | ————— 60: t. s.

| —————² v. 1—5 med. ————— | 61. t. s.
[159] 26^a. . . 'in prouinciis uero non modo | praedium nullum possessorum proprium, sed ne quidem ulla libera ciuitas est.

¹) nec duplicavi. ²) Puta secutum esse 'sed tantum tradita'. Ceterum etiam V^{nt} ex hac pag. pauca tantum continet verba initio quorundam versuum, velut v. 7. m(odo?) plena possessio concessa v. 8. ex formula quamquam (pro hoc sed dubie qua hi qui Suppl.) v. 11. fructus na v. 12. Item adhuc in v. 17. non fuissent. Suspiciari licet, Gaium in hac pag. primum dixisse, rem Mancipi traditam tantum, si quidem a cive Rom., non effici accipientis ex iure Quir. donec usucapiatur (in bonis fieri, postea demum dicit §. 41.); si vero a peregrino, cum quo ius commercii non sit, perinde esse ac si nec Mancipi res tradita esset (cf. ad Fr. Vat. 47 not.); totum enim hoc rerum discrimen iuris civilis esse: sed nec traditione praedia provincialia, quamvis nec Mancipi sint, accipientis pleno iure fieri, quoniam privatis eorum tantum plena possessio concessa sit; verumtamen eum quoque ex formula, quamquam non ea, quae domino iure civili competit, vindicare posse set et fructus, ut nostrae scholae auctores putant, eos quos opera sua adquisierit (L. 45. D. de usur. 22, 1), secundum Proculianorum autem sententiam etiam alios omnes fructus naturali ratione eius perinde ac domini fieri; item adhuc in possessione eorum praediorum ad obtinenda ea non usucapione quidem, si venditoris | non fuissent, sed per longi temporis praescriptionem tueri se posse. Deinde in fine huius pag. et prima parte sequentis, ubi St. dus tantum quaedam certa verba initio versuum, velut v. 2. (com) municatione (?) non (?) v. 3. e(st) quo nomine v. 5. praedium legere potuit, Gaius videtur exposuisse de iure commercii, | quo nomine emendi uendendique invicto ius significatur, et plenius quidem quam Ulp. 19, 14. 15. Mancipationem vero, si ab eo, quicum ius commercii sit, res Mancipi Mancipio accipitur, etiam nexum continere, i. e. ut venditor evicta re

27. *Praeterea hoc loco*¹ *admo|nendi sumus, 'etiam dumtaxat Italici soli nexum*² *| esse, prouincialis soli nexum non 'esse; nam recipit nexus*² *| significationem solum non aliter 'quam si*² *mancipi 'est*²; *at prouinciale nec Mancipi est. aliter enim ueteri lingua 'a | — — —*³ *de rebus Mancipatis. |*

28. Incorporales (*res*) traditionem non recipere manifestum est. **29.** Sed iura praediorum urbanorum in iure (*tantum*) cedi possunt; rusticorum uero etiam Mancipari possunt. **30.** Ususfructus in iure cessionem tantum recipit: nam dominus proprietatis alii usumfructum in iure cedere potest, ut ille usumfructum habeat et ipse nudam proprietatem *retineat*. ipse usufructuarius in iure cedendo domino proprietatis usumfructum *efficit*, ut a se discedat et conuertatur in proprietatem; alii uero in iure cedendo nihilominus ius suum retinet: creditur enim ea cessione nihil agi. **31.** Sed haec scilicet in Italiciis praediis ita sunt, quia et ipsa **62.** praedia Mancipationem | et in iure cessionem recipiunt. alioquin ^[154] in prouincialibus praediis siue quis usumfructum siue ius eundi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini officiantur, ceteraque similia iura constituere

auctoritatis nomine ad duplum pretium solvendum obligetur. Inuicem iuris commercii com|municatione effici, ut si civis Rom. a peregrino liberae civitatis secundum mores legesque peregrinorum rem emat, quae ex his legibus per traditionem acquiri non possit, quo in numero praedia esse soleant, iustus dominus eius rei efficiatur. 'In prouinciis uero non modo praedium nullum' etc. ¹⁾ Ad sensum restitui. In edd. tantum est praedium et postea ulla libera. ²⁾ Haec omnia Gösch. supplementa ad sensum magis quam ad verbum certa a me in contextum sunt recepta, sed nunc ex Vst paullo immutata; pro nexum etiam scribi potest eius uocis. ³⁾ Suspicio in C. fuisse: a(u)c|toris euicta re p(rae)stat(io) sic n(on) dicit(ur) ac.

§. 27. Cf. Frontin. de controu. agr. p. 36. Aggen. urb. p. 62. Lachm. Cic. pro Flacco 32. §. 80. 'Illud quaero, sintne ista praedia censui censendo: habeant ius civile: sint, necne sint Mancipi?'. Notae iurid. L. I. Q. = *Locus Iuris Quiritium*; L. I. I. Q. = *Locus Italicus Iuris Quiritium*. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. X. p. 59. solum uero] Cf. Sozom. hist. eccl. 7, 9. §. 28. Cf. L. 43. §. 1. D. acq. rer. dom. (41, 1). supra §. 19. §. 29. Cf. §. 17. L. 39. D. de serv. pr. urb. (3, 2). §. 30. Cf. Fr. Vat. 45. 48. 54. 75 (3). Ulp. 19, 11. infra §. 33. §. 3. I. de usufr. (2, 4). Paul. 3, 6. §. 32. §. 31. Cf. §. 1. I. de usufr. (2, 4). §. 4. I. de servit. (2, 4). L. 3 pr. D. de usufr. (7, 1).

uelit, pactionibus et stipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut (*in*) iure cessionem recipiunt. 32. Set¹ cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus, horum usumfructum etiam in prouinciis per in iure cessionem constitui posse. 33. Quod autem diximus, usumfructum in iure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamuis etiam per mancipationem constitui possit eo, quod in mancipanda proprietate detrahi potest; non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit, ut apud alium ususfructus, apud alium proprietate sit.²

34. Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit.

35. Nam si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, in iure cum alii ante aditionem cedat, id est antequam heres extiterit, proinde fit heres is, cui in iure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem uocatus esset: post obligationem uero si cesserit, nihilominus ipse | heres permanet, 63. et ob id creditoribus tenebitur, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt; corpora uero eius hereditatis perinde transeunt ad eum, cui cessa est hereditas, ac si ei singula in iure cessa fuissent. 36. Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem hereditatem in iure cedendo eam alii nihil agit; postea uero quam adierit si cedat, ea acci-
[155] dunt, quae proxime diximus de eo, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, si post obligationem (*in*) iure cedat. 37. Idem et de necessariis heredibus diuersae scholae auctores existimant, quod nihil uidetur interesse, utrum (*aliquis*) adeundo hereditatem fiat heres an inuitus 'statim'³ existat.

¹) recipiunt' et C. recipiunt. Et ed. Bg. ²) Sequitur linea vacua. ³) statem habet C. paulo ante inter hntatem et fiat; huc transposui.

§. 33. Cf. §. 30. Fr. Vat. 47. 50. L. 32. D. de usufr. (7, 1.)
§. 34. Cf. Ulp. 19, 11. Serv. ad Aen. 3, 297. §. 35. Cf. 3, 85. Ulp. 19, 12—14. L. 1. C. de revoc. his q. in fraud. (7, 75). Senec. de benef. 6, 5. §. 3. cesserit] sive ipse heres, sive is, cuius is iuri postea subiectus est, velut si sua heres filia in manum eius conuenerit (3, 84). Varr. de r. r. 3, 16. §. 2. ubi legendum 'cessa mi hereditate'. §. 36. Cf. 3, 86. Ulp. 19, 13. 14. Plin. ep. 5, 1. §. 3. §. 37. Cf. 3, 87. suo loco] §. 152 seq.

quod quale sit, suo loco apparebit: sed nostri praeceptores putant, nihil agere necessarium heredem, cum in iure cedat hereditatem.

38. Obligationes quoquo modo contractae nihil eorum¹ recipiunt: nam quod mihi ab aliquo debetur, id si uelim tibi deberi, nullo eorum modo, quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum;² sed opus est, ut iubente me tu ab eo stipuleris; quae res efficit, ut a me liberetur et incipiat tibi teneri. quae dicitur nouatio obligationis. **39.** Sine hac uero nouatione non poteris tuo nomine agere, sed
64. debes ex persona mea quasi cognitor | aut procurator meus experiri.

40. Sequitur, ut admoneamus, apud peregrinos quidem unum esse dominium; nam aut dominus quisque est, aut dominus non intellegitur. quo iure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat, aut non intellegebatur dominus. set postea diuisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere. **41.** Nam si tibi rem Mancipi neque Mancipauero neque in iure cessero, set tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iure Quiritium uero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias: semel enim impleta usucapione proinde pleno iure incipit, id est et in bonis et ex iure Quiritium tua res esse, ac si ea Mancipata uel in iure cessa '(esset. **42.** *Usucapio autem*)³ [156] mobilium quidem rerum anno completur, fundi uero et aedium biennio; et ita lege XII tabularum cautum est.

43. Ceterum etiam earum rerum usucapio nobis competit,

¹) *Excidisse videtur 'quibus quid diximus fieri aliorum'.*

²) *Ex Gösch. et Lachm. edd. p'sum' C. possumus ed. Bg.*

³) *Haec a Lachm. suppleta ut omitterentur, scriptura antiquioris codicis esset ucat post similem vocem cessa videtur effecisse.*

§. 38. Cf. §§. 14. 19. 22. 3. 176. §. 39. Cf. 4. 82. 86. §. 40. Cf. 1. 54. 85. 157. 2. 88. 3. 166. *Theoph.* 1. 5. §. 4. §. 41. Cf. 1. 21^b. 2. 26. 204. 3. 80. *Ulp.* 1. 16. *L.* 38. §. 2. *D. de lib. causa* (40, 12). §. 42. Cf. *Ulp.* 19. 8. *pr. I. de usuc.* (2, 6) *cum Theoph. Cic. Top.* 4. §. 23. *pro Caec.* 19. *infra* §§. 54. 204. §§. 43. 44. Cf. *pr. I. cit. Ulp. ib. infra* §. 49. *L.* 1. *D. de usurp.* (41, 3).

quae non a domino nobis traditae fuerint, siue mancipi sint eae res siue nec mancipi, si modo 'eas¹ bona fide acceperimus, cum crederemus, eum, qui 'traderet,² dominum esse. 44. quod ideo receptum uidetur, ne rerum dominia diutius in incerto essent, cum sufficeret³ domino ad inquirendam rem suam anni aut | biennii spatium, quod tempus ad usucapionem pos- 65. sessori tributum est.

45. Set aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam rem possideat, non tamen illi usucapio procedit, uelut si qui rem furtiuam aut ui possessam possideat; nam furtiuam lex XII tabularum usucapi prohibet, ui possessam lex Iulia et Plautia. 46. Item prouincialia praedia usucapionem (non) recipiunt. 47. '(Item olim)⁴ mulieris, quae in agnatorum tutela erat, res mancipi usucapi non poterant, praeterquam si ab ipsa tutore (auctore) traditae essent: 'quod⁵ ita lege XII tabularum 'cautum erat.⁶ 48. Item liberos homines et res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est. 49. Quod ergo uulgo dicitur, furtiuarum rerum et ui possessarum usu- [157] capionem per 'legem⁷ prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur quique per uim possidet, usucapere possit (nam huic alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet); sed nec ullus alius, quamquam ab eo bona fide emerit,

¹) Ex Gösch. ed. ea C. ed. Bg. ex Lachm. auctoritate, qui exemplis partim incertis partim dissimilibus id defendit. Ceterum puto, hanc vocem aliquando post bona fide ob viciniam omissam huc male translata esse. ²) tradiderit edd. Sed litterae 'di' in fine versus secundum V^{nt} non sunt, nec, cum tradidit, sed cum tradebat, hoc nos credidisse necesse est; denique alias scribendum esset tradidisset. ³) Fortasse excidit et(iam). ⁴) res C. 'item' ed. Bg. Sed it. olim, quibus vv. quis res addiderat, ob similitudinem v. m-ulie-ris excidisse videtur, male retenta v. res. ⁵) id (pro qd) V^{nt} et Suppl. 'et' ed. Bg. ⁶) m (vel ca) V^{nt}. Fuerit c. erit (it ex sequente v.) ⁷) Ex Inst. et ipsa re (neque enim XII tab. ad res vi possessas pertinebant) apparet, XII tab., quod C. addit, glossema esse. Iisdem debentur supplementa in §§. 49. 50.

§. 45. Cf. §§. 1. 2. I. de usuc. (2, 6). Gell. 17, 7. §. 46. Cf. pr. I. ib. L. un. C. eod. (7, 31). supra §§. 7. 21. §. 47. Cf. 1, 192. Cic. ad Attic. 1, 5. §. 6. pro Flacco 34. et vid. ad Fr. Vat. 269. notata. §. 48. Cf. §. 1. I. de usuc. (2, 6). §. 49. = §. 3. I. ib.

- usucapiendi ius habeat. 50. Unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonae fidei possessori usucapio competat, quia qui alienam rem uendidit et tradidit, furtum committit; idemque accidit etiam si ex alia causa tradatur. set tamen hoc aliquando aliter se habet; nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam uel apud eum depositam existimans 66. eam esse hereditariam, uendiderit aut donauerit, furtum non committit; item si is, ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum 'etiam¹ suum esse credens uendiderit aut donauerit, furtum non committit; furtum enim sine affectu furandi non committitur. aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine uitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. 51. Fundi quoque alieni potest aliquis sine ui possessionem nancisci, 'cum ea² uel ex negligentia domini uacet, uel quia dominus sine successore decesserit uel longo tempore afuerit: 'quam³ si ad alium bona fide accipientem transtulerit, poterit usucapere possessor; et quamuis ipse, qui uacantem possessionem nactus est, intellegat, alienum esse fundum, tamen nihil hoc bonae fidei possessori ad usucapionem nocet, (cum) inprobata sit eorum sententia, qui putauerint, furtiuum fundum fieri posse.
52. Rursus ex contrario accidit, ut qui sciat, alienam rem se possidere, usucapiat, uelut si rem hereditariam, cuius possessionem heres nondum nactus est, aliquis possiderit;⁴ nam ei concessum (est usu)capere, si modo ea res est, quae recipit usucapionem, quae species possessionis et usucapionis pro herede uocatur. 53. Et in tantum haec usucapio concessa [158] 67. est, | ut et res, quae solo continentur, anno usucapiantur.

¹) et Sched. unde fuerit ei' = eius. ²) quae C. Dig. edd. sc. pro cū ea. ³) Ex Gösch. cj. n C. nam edd. ⁴) Ex Sched. etiam Vst et Bg. ed. 5. possederit ed. mea prima et Stud.

§. 50. = §. 3 med. — §. 6. I. ib. Cf. L. 36. D. de usurp. (41, 3). furtum non comm. — committitur] = L. 37 pr. D. eod.
 §. 51. Fundi — afuerit] = L. 37. §. 1. D. ib. Cf. §. 7. I. de usuc. (2, 6). L. 38. D. eod. furtiuum f.] Cf. Gell. 11, 18. §. 52. Cf. 3, 201. L. 29. D. de usurp. (41, 3). Plin. ep. 5, 1. §. 10. §§. 53. 54. Cf. Cic. pro Flacco 34. ad Attic. 1, 5. §. 6. Senec. de benef. 6, 5. §. 3. — supra ad §. 42. cit.

54. Quare autem 'hoc casu etiam¹ soli rerum annua constituta sit usucapio, illa ratio est, quod olim rerum hereditiarum possessione 'uelut² ipsae hereditates usucapi credebantur, scilicet anno: lex enim XII tabularum soli quidem res biennio usucapi iussit, ceteras uero anno: ergo hereditas in ceteris rebus uidebatur esse, quia soli non est 'neque corporalis quidem est:³ (et) quamuis postea creditum sit, ipsas hereditates usucapi non posse, tamen in omnibus rebus hereditariis, etiam quae solo tenentur, annua usucapio remansit. **55.** Quare autem omnino tam improba possessio et usucapio concessa sit, illa ratio est, quod uoluerunt ueteres maturius hereditates adiri, ut essent, qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa observatio fuit, 'et ut⁴ creditores haberent, a quo suum consequerentur. **56.** Haec autem species possessionis et usucapionis etiam lucratiua uocatur: nam sciens quisque rem alienam lucrifacit. **57.** Sed hoc tempore 'iam⁵ non est lucratiua: nam ex 'auctoritate diui⁶ Hadriani senatus consultum factum est, ut tales usucapiones reuocarentur; et ideo potest heres ab eo, qui rem usucepit, hereditatem petendo perinde eam rem consequi, atque si usucapta non esset. **58.** (Suo) et | neces- 68.
sario tamen herede extante 'nihil⁷ ipso iure pro herede usucapi potest. **59.** Adhuc etiam ex aliis causis sciens quisque rem

¹) etiam hoc casu C. ²) sut C. pro uūt. ³) quia neque corporalis est C. scilicet nota qd corrupta et transposita. nec me movet exemplum L. 25. §. 9. D. fam. erc. (10, 2); Gaius eiusmodi repetitionem v. quia vitat. cf. 2, 105. ⁴) ut est C. ⁵) etiam C. edd. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 216. ⁶) hauctoritatem C. (m eopuncta V^{ut}) auctoritate edd. Cf. Zeitschr. l. c. p. 215. ⁷) Ex V^{ut}. Quare iam statuendum videbatur, initio §i, h. e. in fine p. 67. ubi sola vox et post eet nunc ferri non potest (etiam omiserunt edd. Polen. et Stud.), ante hanc vocem excidissee et supplendum esse suo, quod etiam iuris ratio admittit, imo potius flagitat. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 167 seq. Excidissee autem puto non forte sed consilio ex 3, 201. interpolantis, de quo loco vide ibi notata.

§. 55. Cf. Cic. de legib. 2, 19 seq. pro Mur. 12. Fest. v. Religiosum. Sacer. p. 329. 318. Paul. 4, 3. §. 3. §. 56. Cf. L. 71. §. 1. D. de furt. (47, 2). L. 2. §. 1. D. pro herede (41, 5). L. 33. §. 1. D. de usurp. (41, 3). §. 57. Cf. L. 1 pr. D. quor. bon. (48, 2). L. 17 pr. D. ex quib. caus. mai. (4, 6). §. 58. Cf. 3, 201. L. 2. C. pro her. (7, 29). §§. 59. 60. Cf. Boeth. in Top. 10. p. 340 Bait. Isidor. Or. 5. 25. §§. 23. 30. Cic. pro Flacco 21. §. 51.

alienam usucapit: nam qui rem alicui fiduciae causa mancipio dederit uel in iure cesserit, si eandem ipse possederit, potest usucapere anno scilicet, (*etiam*) soli si sit. quae species usucapionis dicitur usureceptio, quia id, quod aliquando habui-^[159]mus, recipimus per usucapionem. 60. Sed cum fiducia 'contrahatur¹ aut cum creditore pignoris iure, aut cum amico, quo² tutius nostrae res apud eum sint, si quidem cum amico contracta sit fiducia, sane omnimodo competit 'usureceptio;³ si uero cum creditore, soluta quidem pecunia omnimodo competit, nondum uero soluta ita demum competit, si neque conduxerit eam rem a creditore debitor, neque precario rogauerit, ut eam rem possidere liceret; quo casu lucratiua 'usucapio⁴ competit. 61. Item si rem obligatam sibi populus uendiderit, eamque dominus possiderit, concessa est 'usureceptio:⁵ sed hoc casu praedium biennio usurecipitur: et hoc est, quod uolgo dicitur, ex praediatura possessionem usurecipi: nam qui mercatur a populo, praediator appellatur.

⁵[§§. 62.—64. infra suo loco quaere post §. 79.]

¹) contrahitur C. ed. Bg. et Kr. 2, quae initio omittit cum, postea ante si quidem intrudit et contra C. et Gaii stylum. ²) Iam in ipsa oratione posui quo pro quod C. et postea sint pro essent C; nam alioqui sensus esset: quod putabamus, tutius nostras res apud eum fore: non satis aptus. ³) Sic C. usureceptio edd. 1. 2. ⁴) Sic C. usucapio edd. 1. 2. ⁵) Recte Heimbachius statuit, huc pertinere §§. 65—79. Scilicet per transpositionem fortasse unius folii §§. 62—64. continentis in antiquiore codice, ex quo Veronensis fluxit (folii puta non iustae formae, sed minutae, quippe in quo tantum quae exciderant, erant suppleta), factum est, ut eum, quo in Veron. leguntur, locum obtinerent sane ineptum, quidquid Mommsenus commendandi vel excusandi eius gratia in ed. Kr. 2 contra dicat. Cf. tit. I. 2, 8. qui, ut res flagitat, rerum acquisitionibus etiam naturalibus absolutis, de his, quibus alienare licet vel non, nulla aliena re interiecta agit. Et ut longe aptius quae §§. 80 seq. legimus, §um 64. quam §um 79. sequuntur, ita Gaius §o 65. eo, quem in C. Veron. obtinet locum, dicere non poterat quae diximus, sed more suo quae supra diximus, dicere eum oportebat. — Itaque iam §§. 62—64. suo loco restituere placuit, lectore tamen admonito nec mutatis §§. numeris: quod ipsum Bg. errore suo cognito, fecit ed. 5.

Paul. 2, 18. cum amico] Cf. Valer. Max. 4, 2. §. 7. §. 61. Cf. L. 9. D. de resc. vend. (18, 5).

65. Ergo ex his, quae diximus, adparet, quaedam naturali iure alienari, qualia sunt ea, quae traditione alienantur, quaedam ciuili; nam mancipationis et in iure cessionis et usucapionis ius proprium est ciuium Romanorum.

[160] **66.** Nec tamen ea tantum, quae traditione nostra fiunt, naturali nobis ratione adquiruntur, sed etiam *cum*¹ occupando ideo 'res comparauerimus,² quia antea nullius essent, qualia sunt omnia, quae terra, mari,³ coelo capiuntur. **67.** Itaque si *feram bestiam aut uolucrem aut piscem* 'ceperimus, *simul atque captum fuerit hoc animal*, | *statim*⁴ *nostrum fit*, et eousque nostrum esse intellegitur, | donec nostra custodia coerceatur; 70. cum uero custodiam nostram euaserit et in naturalem libertatem se receperit, rursus occupantis fit, quia nostrum esse 'desiuit:⁵ naturalem autem libertatem recipere uidetur, cum aut oculos nostros euaserit, aut licet in conspectu sit nostro, difficilis tamen in re eius persecutio⁶ sit. **68.** In iis autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, ueluti columbis et apibus, item ceruis, qui in siluas ire et redire solent, talem habemus regulam traditam, ut si reuertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant et fiant occupantium: reuertendi autem animum uidentur desinere habere, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. **69.** Ea quoque, quae ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt.

70. Sed et id, quod per alluionem nobis adicitur, eodem iure nostrum fit: per alluionem autem id uidetur adici, quod

¹) u. Sched. Bluhm. fuerit cu. ²) Sic nunc (ed. 5) pro res adquisierimus scripsi fere ex Vst. In C. fuerit res c'pauerimus. ³) que addit Vst pallidis litteris, ut legi possit quaeue. ⁴) Ex Vst priorem restitutionem paullo immutavi, postquam constitit, primam litteram ultimi v. esse s. ⁵) desinit C. edd. etiam mea 1. ⁶) rei psecutio C. in rei (pro ree) persecutio Vst. rei persecutio edd., ubi rei est intolerabile, unde ed. 3. ex Inst. scripseram eius (et sic ed. Stud.). Sed Gaius hoc dicit, difficilem esse oportere persecutionem non nobis tantum, sed in ipsa re. cf. ex. gr. L. 7. §. 1. B. de except. (44, 1).

§. 65. Cf. §. 11. I. de rer. div. (2, 1). L. 1 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1). Cic. de offic. 1, 12. §§. 66—68. Cf. L. 1. §. 1. L. 3 pr. §. 2. L. 5. pr. §. 5. D. de acq. rer. dom. (41, 1). §§. 12. 15. I. de rer. div. (2, 1). §. 69. Cf. L. 5. §. 7. D. eod. §. 17. I. tit. cit. §. 70. Cf. L. 7. §. 1. D. tit. cit. §. 20. I. tit. cit.

- ita paulatim flumen agro nostro adicit, ut aestimare non possumus, quantum quoque momento temporis adiciatur: (*et*)¹ hoc est, quod uolgo dicitur, per alluionem id adici uideri, quod [161] ita paulatim adicitur, ut oculos nostros fallat. 71. Itaque si flumen partem aliquam ex tuo praedio resciderit² et ad meum
71. praedium pertulerit, haec pars tua manet 72. At si in medio flumine insula nata sit, haec eorum omnium communis est, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident; si uero non sit in medio flumine, ad eos pertinet, qui ab ea parte, quae proxima est, iuxta ripam praedia habent. 73. Praeterea id, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, quamuis ille suo nomine aedificauerit, iure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit. 74. Multoque magis id accidit et in planta, quam quis in solo nostro posuerit, si modo radicibus terram complexa fuerit. 75. Idem contingit et in frumento, quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. 76. Sed si ab eo petamus fundum uel aedificium, et inpensas in aedificium uel in seminaria uel in sementem factas ei soluere nolumus, poterit nos per exceptionem doli mali repellere, utique si bonae fidei possessor fuerit. 77. Eadem ratione probatum est, quod in chartulis siue membranis meis aliquis scripserit, licet aureis litteris, meum esse, quia litterae chartulis siue membranis cedunt: itaque (*et*)³ si ego eos libros easque membranas petam, nec inpensam scripturae soluam, per exceptionem doli mali sum moueri potero. 78. Sed si in tabula mea aliquis pinxerit
72. ueluti imaginem, contra probatur: | magis enim dicitur, tabulam picturae cedere; cuius diuersitatis uix idonea ratio redditur: certe secundum hanc regulam si me possidente petas, imaginem

¹) Addidi. ²) *Vt*, non reciderit vid. apogr. Studem. p. 298.

³) Sic nunc malui scribere quam antea: at aequae.

§. 71. Cf. L. 7. §. 2. D. tit. cit. §. 21. I. tit. cit. §. 72. Cf. L. 7. §. 3. D. tit. cit. §. 22. I. tit. cit. §. 73. Cf. L. 7. §. 12. D. tit. cit. §. 30. I. tit. cit. Epit. 2, 1. §. 4. §. 74. Cf. L. 7. §. 13. D. tit. cit. §§. 13. 31. I. tit. cit. Epit. 2, 1. §. 4. §. 75. Cf. L. 9 pr. D. tit. cit. §. 32. I. tit. cit. Epit. l. c. §. 76. Cf. Epit. 2, 1. §. 6. L. 7. §. 12. L. 9 pr. D. tit. cit. §§. 30. 32. I. tit. cit. §. 77. Cf. Epit. 2, 1. §§. 4. 6. L. 9. §. 1. D. tit. cit. §. 33. I. tit. cit. §. 78. furti actio] cf. 3, 203.

tuam esse, nec solvas pretium tabulae, poteris per exceptionem doli mali summoueri; at si tu possideas, consequens est, ut utilis mihi actio aduersum te dari debeat; quo casu nisi soluam [162] inpensam picturae, poteris me per exceptionem doli mali repellere, utique si bona fide possessor fueris. illud palam est, quod siue tu subripiisses tabulam siue alius, competit mihi furti actio.

79. In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiritur: proinde si ex uuis (*aut oliuis aut spicis*) meis uinum aut oleum aut frumentum feceris, quaeritur, utrum meum sit id uinum aut oleum aut frumentum, an tuum. item si ex auro aut argento meo uas aliquod feceris, uel ex tabulis meis nauem aut armarium aut subsellium fabricaueris, item si ex lana mea uestimentum feceris, uel si ex uino et melle meo mulsum feceris, siue ex medicamentis meis emplastrum aut collgium feceris, (*quaeritur, utrum tuum sit id, quod ex meo effeceris.*) an meum. Quidam materiam et substantiam spectandam esse putant, id est, ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, uideatur esse, idque maxime placuit Sabino et Cassio; alii uero *eius rem* esse putant, qui fecerit, idque maxime diuersae scholae auctoribus uisum est: | sed eum quoque, cuius materia 73. et substantia fuerit, furti aduersus eum, qui subriperit, habere actionem; nec minus aduersus eundem conditionem ei competere, quia extinctae res, licet uindicari non possint, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

62. ¹Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienandae rei potestatem non habeat, et qui dominus non sit, | *alienare* 69. possit. 63. Nam dotale praedium maritus inuita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamuis ipsius sit uel mancipatum ei dotis causa uel in iure cessum uel usucaptum. quod quidem ius utrum ad Italica tantum praedia, an etiam ad prouincialia pertineat, dubitatur. 64. Ex diuerso agnatus

¹ De hoc §§. 62—64. *vero loco cf. not. ante §. 65. et ad §§. 80—85. §. 2. I. quib. alien. lic. (2, 8).*

§. 79. *Cf. L. 7. §. 7. D. tit. cit. §. 25. I. tit. cit. Epit. 2, 1. §. 5. §. 62. = pr. I. quib. alien. lic. (2, 8). §. 63. pr. I. cit. Cf. Paul. 2, 21 B. §. 2. §. 64. Cf. Cic. de invent. 2, 50. ad Herenn. 1, 13. Ulp. 12, 2. L. 56. §. 4. D. de furt. 47, 2. — §. 1. I. quib.*

furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item procurator 'iure ciuili, | cuius persona officio muneris eadem est; ¹ item creditor pignus ex pactione, ² quam-uis eius ea res non sit. sed hoc forsitan ideo uideatur fieri, quod uoluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus uendere, si pecunia non soluatur.

V. De pupillis an aliquid a se alienare possunt. 80. Nunc admonendi sumus, neque feminam neque pupillam sine tutoris auctoritate rem Mancipi alienare posse; nec Mancipi uero feminam quidem posse, pupillum non posse. 81. Ideoque si quando mulier mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, quia facit eam accipientis, cum scilicet 'pecunia³ res nec Mancipi sit, contrahit obligationem. 82. At si pupillus idem fecerit, quia 'non facit accipientis suam pecuniam,⁴ nullam contrahit obligationem: unde pupillus uindicare quidem nummos suos potest, sicubi extent, id est eos petere⁵ suos ex iure Quiritium esse; 'mulier uero per mutui | actionem a reo pecuniam repetere potest, sed non

¹) Reiectis prioribus coniecturis tam mea quam aliorum (Bg. ed. 5. Dernburg Pfandrecht II. p. 169, quibus nunc accedunt Krügiana et Mommsiana), quarum nullam cum codicis ductibus consociari posse St. d. testatur, nunc in hac acquievi, ductus Vst in plerisque anxie subsequente. Exaratum fuisse puta: ic|cui psoffo muneris eadē 5. Gaius addit iure ciuili, ut in curatore furiosi ex lege XII tab., in creditore pactum, non addit rem, quia officium procuratoris (de quo cf. Gaii L. 27. §. 2. D. mandati 17, 1) ad quamcunque rem spectare potest. De ipsa sententia cf. Cic. pro Caec. 20, 57. et Gaius L. 9. §. 4. D. de acq. rer. dom. (41, 1). munus uero etiam dicitur uelut arbitri ex conventionem recepti L. 15. D. de recept. (4, 8). ²) i. e. pignus conventionem ei datum, non captum. ³) ea pecunia edd. cf. 'Gaius' p. 35. ⁴) Sic nunc (ed. 5) fauente, ut spero, Suppl. St. p. XXVIII. suppleui. ⁵) Ex Vst.

alien. (2, 8). L. 29. D. fam. erc. (10, 2). L. 6. §. 8. D. comm. div. (10, 8). L. 4. D. de pign. act. (13, 7). L. 14. §. 5. D. de div. temp. (44, 3). §. 80. Cf. 1, 192. 2, 47. 85. Ulp. 11, 27. Fr. Vat. 1, 45. L. 9. D. de auct. tut. (26, 8). §. 82. Cf. §. 2. I. quib. alien. lic. (2, 8).

*suam esse petere.*¹ unde de pupillo quidem quaeritur, an *'nummis sis*, quos mutuos dedit, ab eo, qui accepit, *consumtis*, | aliqua actione eos persequi possit, quoniam *nisi a possidente uindicari non potest.*² 83. *'At ex contrario | omnes res tam mancipi quam*³ nec mancipi mulieribus | et 74. pupillis *sine* tutoris auctoritate solui possunt, quoniam me-
 [164] liorem condicionem suam facere his etiam sine tutoris auctoritate concessum est. 84. Itaque si debitor pecuniam pupillo soluat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur, quia nullam obligationem pupillus sine tutoris auctoritate dissolvere potest, *'cui nec ullius*⁴ rei alienatio sine tutoris auctoritate concessa est; set tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit, et adhuc petat, per exceptionem doli mali sum-moueri potest. 85. Mulieri uero etiam sine tutoris auctoritate recte solui potest: nam qui soluit, liberatur obligatione, quia res nec mancipi, ut proxime diximus, a se dimittere mulier etiam sine tutoris auctoritate potest: quamquam hoc ita est, si accipiat pecuniam; at si non accipiat, set *'habere*⁵ se dicat et per acceptilationem uelit debitorem sine tutoris auctoritate liberare, non potest.

¹) *Priore restitutione in ed. 3. haec ad nummos pupilli mala fide consumptos retuleram. Sed ex V^{et}, cum St. us testetur, et Göscheni lectiones h. l. incertissimas esse nec videri ibi de mala fide actum fuisse, iam alia cj. verum sensum mihi videor assecutus esse. Scriptum fuisse posui: mul. uero p mutui | actionem a reo pec. repetere potest s'fi sua ee petere. Minus placet Krüg. etiam audacius suppl.: 'mulier uero minime hoc modo repetere potest, set ita: dari sibi oportere'; nullo modo admittendum Mommseni: 'neque tamen stricto iure petere potest sibi eos dari oportere'.*

²) *Etiam haec sententia ex V^{et} aliter atque ed. 3. restituenda fuit. Notas fuisse posui in §(unt), nisi et possidente. Vestigia v. possidente et uindicari apparent in Sched. Bluhmianis. Alia suppl. Krüg. alia Momms.* ³) *Gösch. secutus restitui.* ⁴) *Correxi. cf. 2, 54. quia nullius deinde post alienatio addita voce ei C. edd. etiam meae priores.* ⁵) *i. e. acceptam habere, et fortasse excidit 'acceptam'. Cf. 1. I. quib. mod. obl. toll. (3, 29). L. 7. D. de acceptil. (46, 4) et infra 3, 169.*

§. 83. Cf. §. 2. I. cit. pr. I. de auct. tut. (1, 21). §. 84. Cf. §. 2. I. cit. ibiq. Theophil. Cic. Top. 11 init. §. 85. Cf. 3, 171. Cic. l. c. proxime] §. 80.

86. Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate, manu mancipioque habemus; item per eos seruos, in quibus usum(*fructum*) habemus; item per homines liberos et seruos alienos, quos bona fide possidemus: de quibus singulis diligenter dispiciamus. 87. Igitur (*quod*) liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod serui (*nostr*)i mancipio accipiunt uel ex traditione nanciscuntur, siue quid stipulentur, uel ex aliquolibet causa 'adquirant,¹ id nobis adquiritur: ipse 'enim,² | qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest; et ideo si heres institutus sit, nisi nostro iussu hereditatem adire non potest; et si iuventibus nobis adierit, hereditatem nobis acquirit proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus; et conuenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur. 88. Dum tamen sciamus, si alterius in bonis sit seruus, alterius ex iure Quiritium, ex omnibus causis ei soli per eum adquiri, cuius in bonis est. 89. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio; cuius enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere uidemur; unde etiam per eos usucapio procedit.³ 90. Per eas uero personas, quas in manu mancipioque habemus, proprietas quidem adquiritur nobis ex omnibus causis sicut per eos, qui in potestate nostra sunt; an autem possessio adquiratur, quaeri solet, quia ipsas non possidemus. 91. De his autem seruis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut quidquid ex re nostra uel ex operis suis 'adquirant,⁴ id nobis adquiratur; quod uero extra eas causas, id ad dominum proprietatis pertineat: itaque si iste seruus heres institutus sit

¹) adquirunt C. edd. ²) .. enim Vst; fortassé etenim. ³) In C. sequitur spatium vacuum. ⁴) adquirunt C. ed. Bg.

§. 86. 87. = L. 10 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1). pr. I. per quas pers. nob. acq. (2, 9). Cf. Ulp. 19, 18. 19. Epit. 2, 1. §. 7. Infra §. 96. 3, 167^a. Fr. Vat. 51. 71 (2). Fr. Dosith. 5. Paul. 5, 8. §. 88. Cf. Ulp. 19, 20. supra 1, 54. 3, 166. §. 89. = L. 10. §. 2. D. de acq. rer. dom. (41, 1). §. 3. I. per quas pers. nob. acq. (2, 9). §. 90. Cf. Fr. Vat. 298. Plaut. Cas. 2, 2. v. 26—29. §. 91—93. = L. 10. §§. 3—5. D. tit. cit. §§. 4. 5. I. tit. cit. Cf. 3, 164. 165. Ulp. 19, 21.

legatumue quod ei datum fuerit, non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. **92.** Idem placet de eo, qui a nobis bona fide possidetur, | siue liber sit siue alienus seruus: quod enim ^{76.} placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei possessore: itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id uel ad ipsum pertinet, si liber est, uel ad dominum, si seruus est. **93.** Sed si bonae fidei possessor usuceperit seruum,¹ quia eo modo dominus fit, ex omni causa per eum sibi adquirere potest. usufructuarius uero usucapere non potest; primum quia non possidet, set habet ius 'utendifruendi';² deinde quia scit, alienum seruum esse. **94.** De illo quaeritur, an per eum seruum, in quo usumfructum habemus, possidere aliquam rem et usucapere 'possimus',³ quia ipsum non possidemus. per eum uero, quem bona fide possidemus, sine dubio et possidere et usucapere possumus. loquimur autem in utriusque persona secundum definitionem, quam proxime exposuimus, id est, si quid ex re nostra uel ex operis suis adquirant, 'id nobis ^[168]adquiri'.⁴ **95.** Ex his apparet, per liberos homines, quos neque iuri nostro subiectos habemus, neque bona fide possidemus, 'item per alienos seruos, in quibus neque usumfructum habemus neque iustam possessionem',⁵ nulla ex causa nobis adquiri posse. et hoc est, quod uulgo dicitur, per extraneam personam nobis adquiri non posse; tantum de possessione quaeritur, an 'per personam liberam'⁶ nobis adquiratur. **96.** In summa sciendum est, his, qui in | potestate, manu ^{77.}

¹) Ex *Vst*, in quo quod ante usucepit legitur cum, errori librarii prius si obliiti, quam eum corrigere malui. ²) Ex *Dig. et Inst.* utendi et fruendi *C. edd.* ³) possumus *C. ed. Bg.* ⁴) *Ferri possunt haec uerba, maxime cum Vst definitionem non distinctionem praestet. Edd. 1. 2. initio suppleveram 'an' ex vicino simili -ant et post pro adquiritur (sic C. edd.) scripseram adquiratur. Pro adquiritur tamen nunc malui acquiri. Vitium codd. vetus effecisse videtur, ut Iust. Inst. haec omitterent. Uncis ut glossema inclusit Bg. ed. 5.* ⁵) *Haec errore dupliciter scribere librarius coepit.* ⁶) *Cum in Vst tantum sit pp— dubitari potest, an scriptum fuerit vel potius notatum per personam liberam an per procuratorem. Sed illud, quod etiam tutorem et curatorem comprehendit, rectius est.*

§. 94. Cf. §. 4. *I. cit.* §. 95. = §. 5. *I. cit.* Cf. *Paul. 5, 2. §. 2.* §. 96. Cf. §. 87.

mancipioe sunt, nihil in iure cedi posse; cum enim istarum personarum nihil suum esse possit, conueniens est scilicet, ut nihil suum esse 'posse¹ in iure vindicare possint.²

97. *Hactenus* tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulae res nobis adquirantur: nam legatorum ius, quo et ipso singulas res adquirimus, opportunius alio loco referemus. uideamus itaque nunc, quibus modis per uniuersitatem res nobis adquirantur. **98.** Si cui heredes facti simus, siue cuius bonorum possessionem petierimus, siue cuius bona emerimus, siue quem adoptauerimus,³ siue 'quam⁴ in manum ut uxorem receperimus, eius res ad nos transeunt. **99.** Ac primum⁵ de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam uel ex testamento, uel ab intestato ad nos pertinent. **100.** Et prius est, ut de his dispiciamus, quae nobis ex testamento obueniunt.

101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis 'testamentum⁶ faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, [167] id est, cum belli causa arma 'sumebant⁷; procinctus est enim expeditus et armatus exercitus. alterum itaque in pace et in otio

¹) p'se C. = posse antea a me mutatum in per se, a plerisque (a Mommseno cum antecedentibus verbis suum esse) ut glossema expulsum iam, licet deesse possit, tamen cum scriptum sit nec glossae causa appareat, ob uerba in iure, addita attentare non audeo. Scilicet in iure vindicatio i. e. quae fit, cum quod nostrum non est in iure nobis cedi volumus, a vulgari, qua quod nostrum est persequimur, ea re differt, quod illa eo-tantum nititur, quod id quod vindicamus nostrum tamen esse et censi possit, si in iure cessio ab altera parte sequatur; in personam alieni iuris uero nec hoc posse quidem suum esse cadit. et hoc Gaius uidetur significare uoluisse. Nos hoc diceremus 'das potentiale nostrum esse der in iure cessio vindicieren'. ²) Sequitur in C. linea vacua. ³) Sic V^{ut}. cf. 3, 82. nec opus est emendatione, cum sequatur eius res. ⁴) quem C. ed. Bg. ⁵) primus etiam V^{ut}. prius edd. ⁶) t superscripta in V^{ut}. ⁷) Malim sumserant.

§§. 97—100. = §. 6. I. tit. cit. §§. 101—103. Cf. §. 1. I. de testam. ord. (2, 10) cum Theoph. Ulp. 20, 2. Gell. 15, 27. Plutarch. Coriol. 9. de sera num. vind. p. 550. (VIII. p. 174. Reisk.) Cic. de orat. 1, 53. §. 228. de nat. deor. 2, 3. Vellei. Pat. 2, 5. §. 3. Fest. v. Procincta p. 225. 249. Endo procinctu p. 77. Serv. ad Aen. 7, 612. item lib. meum 'das Röm. Jahr' p. 179.

faciebant, alterum in proelium exituri. **102.** Accessit deinde tertium | genus testamenti, quod per *aes* et *libram* agitur: qui 78. '(enim)¹ neque calatis comitibus neque in procinctu testamentum fecerat, is si subita morte urgebatur, 'amico² familiam suam, 'id est patrimonium suum,³ mancipio dabat, eumque⁴ rogabat, quid cuique post mortem suam dari uellet. quod testamentum dicitur per *aes* et *libram*, scilicet quia per mancipationem peragitur. **103.** Sed illa quidem duo genera testamentorum in desuetudinem abierunt; hoc uero solum, quod per *aes* et *libram* fit, in usu retentum est. sane nunc aliter ordinatur quam olim solebat; namque olim familiae emptor, id est, qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum optinebat, et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam dari uellet; nunc uero alius heres testamento instituitur, a quo etiam legata relinquuntur, alius dicis gratia propter ueteris iuris imitationem familiae emptor adhibetur. **104.** Eaque res ita agitur: qui facit (*testamentum*), adhibitis, sicut in ceteris mancipationibus, v testibus ciuibus Romanis puberibus et libripende, postquam tabulas testamenti scripserit, mancipat alicui dicis gratia familiam suam; in qua re his uerbis familiae emptor utitur: FAMILIAM PECVNIAMQVE TVAM ENDO 'MANDATELA, TVTELA CVSTODELAQVE MEA (EX IVRE QVIRITIVM ESSE AIO, EAQVE),⁵ QVO TV IVRE TESTAMENTVM | FACERE POSSIS 79.

¹) Addidi. Excidit eius nota ob sequens n. ²) Noli corrigere alicui; nam cui suus heres erat, omnino testamentum initio non faciebat. ³) Bg. haec verba Institutionibus aptissima tanquam glossema uncinis inclusit: cuius iusta suspicio nulla. ⁴) Vix excidit 'lege' (sc. mancipii); verum rogatio simili sensu h. l. dicitur atque cum mandatur (§. 103. L. 1. §. 2. D. mand. 17, 1) vel lex contractui dicitur. ⁵) mandatela tuam C. MANDATELAM TVTELAM CVSTODELAMQVE MEAM (ESSE AIO EAQVE) ed. Bg. FAMILIA PECVNIAQVE TVA ENDO MANDATELAM TVTELAM CVSTODELAMQVE MEAM QVO TV IVRE etc. ed. Stud. Sane de verbis EX IVRE QVIRITIVM dubitari potest. Cf. lib. meum 'Studien d. R. R.' p. 245 seq. et 'Recht d. Nexum' p. 23. Librarius, cuius in codice QVE ante QVO periisse videtur, ut illa exiq. ēē aio ea post mea omitteret, eo quod litterae

§. 104 Cf. Ulp. 20, 2. 9. Isidor. Orig. 5, 24. §. 12. in ceteris manc.] cf. 1, 119. mandatela] cf. Sallust. Jug. 14. sec. leg. publ.] cf. 3, 184. Liv. 1, 26.

SECUNDVM LEGEM PVPLICAM, HOC AERE, et ut quidam [168] adiciunt, AENEAQVE LIBRA, ESTO MIHI EMPTA; deinde aere percutit libram, idque aes dat testatori uelut pretii loco; deinde testator tabulas 'testamenti manu¹ tenens ita dicit: HAEC ITA VT IN HIS TABVLIS CERISQVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR, ITAQVE VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM MIHI 'PERHIBETOTE;² et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim palam nominare, et sane quae testator specialiter in tabulis testamenti scripserit, ea uidetur generali sermone nominare atque confirmare. 105. In testibus autem non debet is esse, qui in potestate est aut familiae emptoris aut ipsius testatoris, quia propter ueteris iuris imitationem totum hoc negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur inter familiae emptorem agi et testatorem, quippe olim, ut proxime diximus, is, qui familiam testatoris mancipio accipiebat, heredis loco erat; itaque reprobaturum est in ea re domesticum testimonium. 106. Unde et si is, qui in potestate patris est, familiae emptor adhibitus sit, pater eius testis esse non potest; ac ne is quidem, qui in eadem potestate est, uelut frater eius. sed si filiusfamilias ex castrensi peculio post missionem 80. faciat testamentum, nec pater eius recte testis | adhibetur, nec is, qui in potestate patris 'est.³ 107. De libripende eadem, quae et de testibus, dicta esse intellegemus: nam et is testium numero est. 108. Is uero, qui in potestate heredis aut legatarii est, cuiusue heres ipse aut legatarius in potestate est, quique in eiusdem potestate est, adeo testis et libripens adhiberi potest, ut ipse quoque heres aut legatarius iure adhibeantur. sed tamen quod ad heredem pertinet, quique in

ea recurrebant, inductus esse credendus est. Ceterum sequens quo intellige = ut.

¹) testamenti Vst testamenti edd. cui sane favent 1, 119. 4, 16. sed archetypi scriptor id quod nos dedimus scripsisse videtur. ²) perhibitote C. ed. Bg. ³) Ex Inst. sit C. ed. Bg. Sed et malim: in potestate e(ius) patris.

§. 105. Cf. Ulp. 20, 3. §§. 9. 10. I. de test. ord. (2, 10).

§. 106. Cf. Ulp. 20, 4. 5. §. 9. I. tit. cit. L. 20. §. 2. D. qui test. fac. (28, 1).

§. 107. Cf. Ulp. 20, 3. C. Aelius apud Priscian. 8. p. 792 P.

§. 108. Cf. §§. 10. 11. I. tit. cit.

eius potestate est, cuiusue is in potestate 'est,¹ minime hoc iure uti debemus.

[169] De testamentis militum. 109. Set haec diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam inperitiam constitutionibus principum remissa est: nam quamvis neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque uendiderint familiam, neque nuncupauerint testamentum, recte nihilo minus testantur. 110. Praeterea permissum est iis et peregrinos et Latinos instituere heredes uel iis legare; cum alioquin peregrini quidem ratione ciuili prohibeantur capere hereditatem legataque, Latini uero per legem Iuniam. 111. Caelibes quoque, qui lege Iulia hereditatem legataque capere uetantur, item orbi, id est, qui liberos non habent, quos lex 'Papia plus quam dimidias partes hereditatis legatorumque capere uelat, ex militis testamento solidum capiunt.²

[Fol. deperd.]

| — — — * * prohibentur hi³ — — — | ————— 81
vv. 2—21. ————— | 112. . . . ex 'aucto-^{t. a.}

¹) erit C. edd. ²) Sententiam probabilem perfeci. Folium enim (sexti quaternionis primum, cf. Göscheni praef. p. XXX.), in quo haec de militis testamento materia continuabatur, plane deperditum ideoque nec in margine numeratum est. Transiit in eo Gaius absoluta illa materia ad id, quod Ulp. 20, 10—16, Iustinianus tit. I. quibus non est permissum facere testamentum (2, 12) exponit, cuius tituli quaedam, uelut ipsius tituli partem, Gaiana esse, vix dubitandum est. Ex Epitoma haec huc pertinent 2, 2. §. 1. 'Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum: sicut sunt hi, qui sui iuris non sunt, sed alieno iuri subiecti sunt, hoc est filii, tam ex nobis nati, quam adoptiui. §. 2. Item testamenta facere non possunt impuberes, id est minores quattuordecim annorum, aut puellae duodecim. §. 3. Item et hi qui furiosi, id est mente insani fuerint, non possunt facere testamenta, sed hi qui insani sunt, per interualla, quibus sani sunt, possunt facere testamenta'. ³) Ex Vst; sequebatur fortasse qd (quidem). De iis sermonem esse, qui testamentum facere prohibeantur vel non prohibeantur, palam est, et miror Bgium eumque secutum Gneistium, qui immemores, integrum inter haec folium intercidissee, his

§. 109. = pr. I. de milit. test. (2, 11). Cf. Ulp. 23, 10. infra §. 114. §. 110. Cf. 1, 23 seq. 2, 218. 275. Ulp. 17, 1. 22, 2. 3. L. 13. §. 2. D. de testam. mil. (29, 1). L. 5. C. eod. (6, 21). §. 111. Cf. 2, 144. 286. Ulp. 17, 1. 22, 3. §. 112. Cf. 1, 115^a. Paul. 3. 4^a. §. 1.

ritate diui Hadriani senatus consultum factum est, quo per- [170]
 missum est *capite non minutis*¹ feminis etiam sine coemptione
 testamentum 'tutore auctore² facere, si modo non minores
 82. essent | annis XII; scilicet ut quae tutela liberatae non essent,
 ita testari deberent. 113. Videntur ergo melioris condicionis
 esse feminae quam masculi; nam masculus minor annis XIII
 testamentum facere non potest, etiamsi tutore auctore [testa-
 mentum] facere uelit, femina uero potest; (*nam si est*)³

verbis sententiam §i 111. *perfici putaverunt (quem errorem iam tacite correxit Bg. ed. 5). Mihi vero Gaius absolutis his, qui sui iuris non sunt (pr. I. h. t. Ulp. 20, 10. 11) hoc loco, si recte interpretor in Schedis v. 1. 2. relata, de pupillo et de muliere disseruisse in hanc fere sententiam videtur: 'Etiam mulieres et pupilli facere test. prohibentur, hi qd etiam t(utore) a(uctore) illae tt (tantum s(ine) t(utore) a(uctore) et i(ure) c(ivilis); n(am) secund(um) tab(ulas) b(onorum) possessionem accipere potest, qui s. t. a. testamento facto heres a muliere scriptus est.'* Accuratus haec, ut solet, persequitur §. 118. Postea ad Latinos Iunianos spectant, quae Vst in v. 8 et 9. servavit singula verba, fortasse eo sensu, ut obtinuerit quidem omnes eos prohibitos esse facere testamentum (cf. 1, 23. Ulp. 20, 15), sed cum habeant ius commercii parum certa ea, quae afferatur ratione, quod certae non sint civitatis, ut eius more faciant test. n(ec) mg (magis) p(er) uerba legis Iuniae prohiberi, quae nominatim tantum minoribus xxx annorum manumissis testamentifactionem ademerit; sed etc. (cf. 3, 218). ¹) Ex Vst, sed litteras novem, quae desiderantur, non puberibus (ut cf. Stud.us) fuisse puto, ne SC. idem bis dixisse deprehendatur, nec sui iuris, quod addere paene insipidum erat, sed kn minutis Cf. 1, 115^a. Gaius igitur in fine huius materiae i. e. ut puto, finito de Latinis et dediticiis tractatu (Ulp. 20, 14. 15) suo more (cf. 1, 131) etiam casum nunc abolitum retulerat, quod olim mulieres capite non minutae familiae ratione testari prohibitaе fuerant. ²) In Vst litterae ta adiecta b. post XII leguntur sede manifesto mutata. Itaque in archetypo omissas ad marginem suppletas librarius, cum XII legeret, ad XII tab. eas pertinere arbitratus, et inepto loco et male suppletas eas posuit. Aliter locus formatus est in ed. Stud.; ibi litteris tab. omnino electis postea pro ita legitur ta = tutore auctore: quod nec ipsum displicet. ³) Haec verba a festinante librario post potest omitta suppleri nunc malui, quam quod minus recte antea feci, post XII. annum scribere.

§. 113. Cf. §. 1. I. quib. n. e. perm. fac. test. (3, 12). Epit.
 2, 2. §. 2. Ulp. 20, 12. 15. Paul. l. c.

XII annorum, testamenti 'faciundi tutore auctore ius nascitur.¹

114. Igitur si quaeramus, an ualeat testamentum, in primis aduertere debemus, an is, qui id fecerit, habuerit testamenti factionem: deinde si habuerit, requiremus, an secundum iuris ciuilis regulam testatus sit, exceptis militibus, quibus propter nimiam inperitiam, ut diximus, quomodo uelint uel quomodo possint, permittitur testamentum facere.

115. Non tamen, ut iure ciuili ualeat testamentum, sufficit ea observatio, quam supra exposuimus de familiae uenditione et de testibus et de 'nuncupatione; [116.] sed² ante omnia requirendum est, an institutio heredis sollemni more facta sit; nam aliter facta institutione nihil proficit, familiam testatoris [171] ita uenire 'testesque ita adhibere et nuncupare (ita) testamentum³, ut supra diximus. 117. Sollemnis autem institutio haec est: TITVS HERES ESTO; sed et illa iam conprobata uidetur: TITVM HEREDEM ESSE IVBEO; at illa non est con- 83. probata: TITVM HEREDEM ESSE VOLO; set et illae a plerisque inprobatae sunt: HEREDEM INSTITVO, item: HEREDEM FACIO.

118. Obseruandum praeterea est, ut si mulier, quae in tutela est, faciat testamentum, 'tutore auctore⁴ facere debeat:

¹) faciundis Vst pro faciundi ta. Sequitur linea vacua.

²) nuncupationib (pro nuncupationes) C. nuncupationis uerbis ex ed. mea 1. cf. ed. Bg. deinceps 'sed' desiderans. Equidem post animadverti, 'nuncupationis uerba' tunc dici, ubi 'loqui' additur. Cf. 2, 119. 121. 149. Ulp. 20, 13. nuncupationibus [set] Bg. ed. 5.

³) testesq. ita adhibere & nuncupare testamentum C. testesue ita adhibere aut nuncupare testamentum ed. Bg. Sed cum omnia haec coniunctim adesse debeant, ut ualeat testamentum, locus hic non est particulis alternatiuis. ⁴) Ex Holhw. cf. tutores habet Vst. (male interpretando notam tut. hauct.) tutoris auctoritate invito loquendi usu ed. Bg, quem miror ed. 5. exemplo se defendere, ubi quis auctoritate eorum, quos consuluit, facere aliquid dicitur.

§. 114. = L. 4. D. qui test. fac. poss. (28, 1). ut dix.] §. 109.

§. 115. = pr. I. de exher. lib. (2, 13); cf. supra §. 104. §. 116. Cf. L. 10. D. de iure iudic. (29, 7). §. 34. I. de leg. (2, 20).

§. 117. Cf. Ulp. 21. L. 15. C. de testam. (6, 23). Theoph. 1, 14, 1.

§. 118. Cf. 1, 192. 2, 11. 3, 43. Ulp. 20, 15.

alioquin inutiliter iure ciuili testabitur. 119. Praetor tamen si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti bonorum *possessionem* pollicetur, '(et)¹ si nemo sit, ad quem ab intestato iure legitimo pertineat hereditas, uelut frater eodem patre natus aut patruus aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere hereditatem: nam idem iuris est et si alia ex *causa* testamentum non ualeat, uelut quod familia non uenerit, aut nuncupationis uerba testator locutus non sit. 120. Sed uideamus, an (*non*) etiam si frater aut patruus extant, potiores scripti *his*² heredibus habeantur: rescripto enim imperatoris Antonini significatur, eos, qui secundum tabulas testamenti non iure factas bonorum *possessionem* petierint, posse aduersus eos, qui ab intestato uindicant hereditatem, defendere se per exceptionem doli mali. 121. Quod sane quidem ad masculorum testamenta pertinere, certum est; item ad feminarum, quae ideo non utiliter testatae sunt, quod uerbi gratia familiam non uendiderint, 84. aut nuncupationis uerba locutae non sint: | an item et ad ea [172] testamenta feminarum, quae sine tutoris auctoritate fecerint, haec constitutio pertineat, uidebimus. 122. Loquimur autem 'non³ de his scilicet feminis, quae in legitimi parentum aut patronorum tutela sunt, sed de his, quae alterius generis tutores habent, qui etiam inuiti coguntur auctores fieri: alioquin parentem et patronum sine auctoritate eius acto testamento non summoueri, palam est.

123. Item qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum uel heredem instituat, uel nominatim exheredet; alioquin

¹) *Revocavi, omissum olim, cum scriptus esset pollicet. om. ed. Bg. etiam 5.* ²) *Sic nunc sensu, ut puto, flagitante, geminationis ope scripsi. scriptis C. edd. etiam meae l. 2. Sane quadamtenus etiam C. lectio hoc sensu intellegi potes.* ³) *Hoc v., quod est in C. et edd. post feminis, quae suo loco restitui. alioqui re-renta C. lectione uerba sed de his quae deleuda erunt, quod durius est.*

§. 119. Cf. 2, 147 seq. Cic. Top. 4. *qm Boeth. Cic. Verr.* 2, 45. Ulp. 23, 6. 28, 6. §. 120. Cf. Collat. 16, 2. §. 1. L. 11. §. 2. D. de b. p. s. t. (37, 11) L. 15. D. de b. p. c. t. (37, 4). §. 121. Cf. 2, 104 seq. 115. 118. 119. §. 122. Cf. 1, 19. 192. §. 123. = pr. I. de exher. lib. (2, 13). Cf. Ulp. 22, 16.

si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, ut nostri praeceptores existiment, etiamsi uiuo patre filius defunctus sit, neminem heredem ex eo testamento existere posse, 'scilicet¹ quia statim ab initio non constiterit institutio; sed diuersae scholae auctores, si quidem filius mortis patris tempore uiuat, sane impedimento eum esse scriptis heredibus et 'suum² ab intestato heredem fieri confitentur; si uero ante mortem patris interceptus sit, posse ex testamento hereditatem adiri putant, nullo iam filio impedimento; quia scilicet existimant, '(non)³ statim ab initio inutiliter fieri testamentum filio praeterito. 124. Ceteras uero liberorum personas si praeterierit testator, ualet testamentum: '(quo)⁴ praeteritae istae personae scriptis heredibus in | partem adcrescunt, si sui^{85.} heredes sint, in uirilem; si extranei, in dimidiam: id est, si quis^{t. a.} tres uerbi gratia filios heredes instituerit et filiam praeterierit, filia adcrescendo pro quarta parte fit heres et ea ratione id consequitur, quod ab intestato patre mortuo habitura esset; at [173] si extraneos ille heredes instituerit et filiam praeterierit, filia adcrescendo ex dimidia parte fit 'heres. set⁵ quae de filia diximus, eadem et de nepote deque omnibus liberorum personis seu masculini seu feminini sexus dicta intellegemus. 125. Quid ergo est? licet eae secundum ea, quae diximus, scriptis 'heredibus⁶ dimidiam partem modo detrahant, tamen praetor eis contra tabulas bonorum possessionem promittit, qua ratione extranei heredes a tota hereditate repelluntur et efficiuntur sine re heredes. 126. Et hoc iure utebamur, quasi nihil inter feminas et masculos interesset; set nuper imperator Antoninus significauit 'rescripto, suas⁷ non plus nancisci feminas per bonorum possessionem, quam quod iure adcrescendi consequerentur. quod in 'emancipatarum quoque

¹) q(uod) scilicet C. ²) illum C. ³) Ex ed. Gösch. Bg. supplevit post initio. ⁴) Supplevi. Fortasse hic quoque illud q not. 1. fugituum et huc revocandum est. Cf. Ulp. 22, 17 not. ⁵) heret Vst. ⁶) Vst habet post m(odo). Hoc m(odo) vero Kr. ed. 2 omittit, errore, ut puto. ⁷) rescripto suo C. edd. etiam Kr. 2 insipido additamento ad rescripto, dum suas sensu flagitante careri non possit.

§. 124. Cf. Ulp. 22, 17. Paul. 3, 4^a. §. 8. Epit. 2, 3. §. 1. pr. I. cit. Nov. Maior. tit. VI. 1. §. 3. §. 126. Cf. L. 4. C. de lib. praeter. (6, 28).

persona obseruandum est, ut nimirum *haec quoque quod* ad-
crescendi iure habiturae essent, si in potestate¹ fuissent, id
ipsum etiam per bonorum possessionem habeant. 127. Sed si
quidem filius a patre exheredetur, nominatim *exheredari debet*;
alioquin non *prodest*² exheredari. nominatim autem exhere-
86. dari uidetur, siue ita exhere|detur: *TITIVS FILIVS MEVS EX-*
t. 5. *HERES ESTO, siue ita: FILIVS MEVS EXHERES ESTO*, non
adiecto proprio nomine: (*scilicet si alius filius non exstet*).³
128. 'Ceterae uero liberorum personae uel feminini sexus uel
masculini satis inter ceteros exheredantur, id est his *uerbis*:
CETERI OMNES EXHEREDES SVNTO, quae *uerba statim post*
institutionem heredum adici solent. sed hoc ita est *iure*
ciuili.⁴ 129. Nam praetor omnes uirilis sexus liberorum *per-*
sonas, id est nepotes quoque et pronepotes 'nominatim | *ex-*
heredari iubet, feminini uero sexus liberos, id est filias et [174]
neptes et | proneptes exheredari aut nominatim aut inter
ceteros satis habet.⁵ 130. Postumi quoque liberi nominatim
heredes insti|tui debent uel exheredari. 131. Et 'in eo⁶ *par*
omnium condicio est, quod et in filio postumo et in quolibet
ex ceteris lib|beris siue feminini sexus siue masculini prae-

¹) *Ex Vst*; tantum est ut scripsi pro esset et quae sequuntur
supplevi. ²) *Ex Vst*, in quo tamen est psiet pro prodest. cf. 2, 140.
141. ³) *Ex Inst.* supplevi; deesse enim haec non possunt, et alia
quoque librarius in hac pagina omisit. ⁴) *Ex Vst*, suppletis, quae
legi non potuerunt, ex cj. satis certa. ⁵) Ita ad sensum, sed nunc
Vst secutus, explevi v. 9 et 10. Cf. §. 134. Male Lachm. adsti-
pulante licet Gneistio: 'nominatim exheredari iubet, feminini uero
inter ceteros, qui nisi fuerint ita exheredati, promittit eis contra
tabulas bonorum possessionem'. Nam nec verum hoc est (nisi ad-
dideris: 'qui si nec heredes instituti nec ita fuerint exher.'), nec
haec promissio praetoris huius loci est, nec idem ter dixisse Gaius
imputari debet (cf. §§. 129. 135). ⁶) ideo *Vst* — Etiam quae se-
quuntur supplementa §§. 131—134., ex *Inst.* et *L. 13. D. de iniusto*
rupto (28, 3) petita nunc ad *Vst* exegi, ex quo tamen apparet,
Iustinianum quaedam leuicula mutasse, quaedam recidissee.

§. 127. Cf. pr. *I. cit.* Ulp. 22, 20. Cic. de orat. 1, 38 fin.
§. 128. Cf. pr. §. 1. *I. tit. cit.* (2, 18). Ulp. 22, 20. *L. 4. C. de lib.*
praet. (6, 28). §. 129. Cf. §. 135. §§. 130—132. — §. 1. *I. de*
exhered. lib. (2, 13). Cf. Ulp. 22, 15. 18—21. 23, 2. Cic. de orat.
1, 57. pro Caec. 25. De iure Etruscorum cf. Liv. 1, 34. §. 3., quo
Romae postea milites utebantur. §. 6. *I. tit. cit.*

te|rito ualet *quidem testamentum, sed postea adgnatione postumi si|ue postumae rumpitur, et ea ratione totum infir-* matur. itaque si mulier, ex qua *postumus aut postu|ma* spera- batur, abortum fecerit, nihil impedimento est scrip|tis here- dibus ad hereditatem adeundam. 132. Sed feminini | quidem sexus personae uel nominatim uel in|ter ceteros ex- heredari solent, dum tamen, si inter ceteros exheredentur, aliquid eis legetur, ne uideantur per obliuio|nem praeteritae esse: masculini uero sexus liberorum perso|nas placuit non aliter recte exheredari, nisi no|minatim exheredentur, hoc 87. scilicet modo QVICVMQVE MIHI FILIUS GENITVS FVERIT, EX- t. u. HERES ESTO. — a v. 2 — fere ad 11. med. — 1

133. Postumorum loco sunt et hi, qui in sui heredis locum succedendo quasi adgnascendo fiunt parenti|bus sui here- des: ut ecce si filium et ex eo nepotem ne|ptemue in potestate habeam, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui here- dis habet, quamuis nepos quo|que et neptis ex eo in eadem potestate sint; sed si filius meus me uiuo moriatur, 'aut qualibet ratione exeat de potestate mea², incipit nepos ne- ptisue in eius locum succe|dere, et eo modo iura suorum [175] heredum quasi adgnatio|ne uanciscuntur. 134. Ne ergo eo modo rumpatur mihi te|stamentum, sicut ipsum filium uel heredem instituere uel | exheredare debeo, ne non iure faciam testamentum, ita et ne|potem neptemue ex eo ne- cesse est mihi uel³ heredem instituere uel exheredare, ne forte, me uiuo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos

¹) In his versibus quae scripta erant, Iustinianum et in Inst. et in Dig. omisisse, ex V^{et} apparet, ubi praeter singulas litteras tantum v. 3. potē u, v. 8. agat initio legi potuit. Pertinuisse ea videntur ad ceteras postumorum praeter filium filiamque personas in institutione vel exheredatione recte demonstrandas. ²) Suspicio haec in C., vitio tamen librarii, non fuisse, cum alioquin in eo scripta quae supersunt, non convenient Dig. et Inst. Confirmat, quod et in seq. §. (licet ibi etiam in Dig. et Inst.) mortis tantum filii mentio habetur. ³) uel ex Suppl. Stud. p. XXIX. Notandum est, quae ab- hinc usque ad finem p. 87. ex Inst. et Dig. relata sunt, non sufficere ad explendos V^{et} v. 22—24. Fortasse igitur librarius hic ut aliis locis errore quaedam bis vel in §. 133. omissa male h. l. scripsit.

88. *neptisue* | quasi adgnatione rumpat testamentum: idque lege
 t. s. 'Iunia Vellaea¹ prouisum est, in qua simul exheredationis
 modus notatur, ut uirilis sexus (*postumi*) nominatim, feminini
 uel nominatim uel inter ceteros exheredentur, dum tamen iis,
 qui inter ceteros exheredantur, aliquid legetur. 135. Eman-
 cipatos liberos iure ciuili neque heredes instituere neque ex-
 heredare necesse est, quia non sunt sui heredes: sed praetor
 omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non in-
 stituantur, exheredari iubet, uirilis sexus nominatim, feminini
 uero nominatim uel inter ceteros: quodsi neque heredes in-
 stituti fuerint, neque ita, ut supra diximus, exheredati, praetor
 promittit eis contra tabulas bonorum possessionem. 135^a. In
 potestate patris 'nec² sunt, qui cum eo ciuitate Romana do-
 nati sunt, 'nec³ in accipienda ciuitate Romana pater 'petiit
 statim⁴ aut post, ut eos in potestate 'haberet,⁵ aut si petiit,
 non impetrauit; nam 'qui in potestatem⁶ patris ab imperatore
 rediguntur, nihil differunt a 'sic natis. 136. Item⁷ adoptiui
 filii, quamdiu manent in adoptione, naturalium loco sunt;
 emancipati uero '(a) patre⁸ adoptiuo neque iure ciuili, neque
 quod ad edictum praetoris pertinet, inter liberos numerantur.
 137. Qua ratione accidit, ut ex diuerso, quod ad naturalem
 parentem pertinet, quamdiu quidem sint in adoptiua familia,
 extraneorum numero habeantur; si uero emancipati fuerint ab [178]
 89. adoptiuo patre, tunc incipiant | in ea causa esse, qua futuri
 essent, si ab ipso naturali patre (*emancipati*) fuissent.

138. Si quis post factum testamentum adoptauerit sibi
 filium aut per populum eum, qui sui iuris est, aut per prae-

¹) a. 26. Vid. ad Ulp. 22, 19. ²) n (pro n', ut puto, ratione emancipatorum, de quibus proxime sermo fuerat) Vst, cui tota haec §. debetur. ³) n' (= nec) Vst. sane constructio orationis melius servabitur, si legamus si non. ⁴) Sic interpretor Bluhmiana non refragante nota St. di. Proxime sequitur in Vst a (ut) p (ost). ⁵) habere Vst. ⁶) qui potum Vst litteris pallidis: puta pro q (ui) in potem. ⁷) 'Litteras incertissimas' ratione etiam habita Bluhm. lectionis et §. seq. fuisse puto sic natis it'. ⁸) Sic Inst. Fortasse rectius legitur patri.

§. 135. = §. 1. I. tit. cit. Cf. Ulp. 22, 23. 28, 2—4. supra §. 129. §. 135^a. Cf. 1, 98. 94. 3, 20. Collat. 18, 7, 2. §§. 136. 137. = §. 4. I. tit. cit. (2, 15). §. 138. = §. 1. I. quib. mod. test. infirm. (2, 17). Cf. 1, 98 seq.

torem eum, qui in potestate parentis fuerit, omnimodo testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis. 139. Idem iuris est, si cui post factum testamentum uxor in manum conueniat, uel quae in manu fuit, nubat: nam eo modo filiae loco esse incipit et quasi sua '(heres) fit.¹ 140. Nec prodest, siue haec, siue ille, qui adoptatus est, in eo testamento sit (heres) institutus institutaue:² nam de exheredatione eius superuacuum uidetur quaerere, cum testamenti faciendi tempore suorum heredum numero non fuerint. 141. Filius quoque, qui ex prima secundaue mancipatione manumittitur, quia reuertitur in potestatem patriam, rumpit ante factum testamentum; nec prodest, (si) in eo testamento heres institutus uel exheredatus fuerit. 142. Simile ius olim fuit in eius persona, cuius nomine ex senatus consulto erroris causa probatur, quia forte ex peregrina uel Latina, quae per errorem quasi ciuis Romana uxor ducta esset, natus esset: nam siue heres institutus esset a parente siue exheredatus, siue uiuo patre causa probata siue post mortem eius, omnimodo quasi adgnatione rumpebat testamentum. 90. [177] 143. Nunc uero ex nouo senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, si quidem uiuo patre causa probatur, aequae ut olim omnimodo rumpit testamentum; si uero post mortem patris, praeteritus quidem rumpit testamentum, si uero heres in eo scriptus est uel exheredatus, non rumpit testamentum, ne scilicet diligenter facta testamenta rescinderentur eo tempore, quo renouari non possent. 144. Posteriore quoque testamento, quod iure factum est, superius

¹) i *Vnt.* ²) *Putat hac formula: 'si quem adoptaui', 'si quae mihi in manum conuenit': nam si L. Titius (quem postea adoptauit) uel L. Titia (quae postea in manum conuenit) heres institutus institutaue fuerit, prodest institutio. L. 18. D. de iniusto (28, 3). L. 23. §. 1. D. de lib. et post. (28, 2). Attamen ea, quae sequuntur, docent, Gaium etiam de hac institutione sensisse eamque tum inutilem ad tuendum testamentum visam fuisse.*

§. 139. *Cf. Ulp. 23, 3. supra 1, 114.* §. 140. *Cf. L. 23 pr. §. 1. L. 23. §. 1. D. de lib. et post. (28, 2). L. 18. D. de iniusto (28, 3). L. 8. §§. 7 seq. D. de b. p. c. t. (37, 4). L. 132 pr. D. de verb. obl. (45, 1).* §. 141. *Cf. Ulp. 23, 3. L. 28. §. 1. cit. supra 1, 132. 136. 3, 6. Collat. 16, 3. §. 7.* §. 142. *Cf. 1, (32). 67. 3, 5.* §. 143. *Cf. supra 1, 32. ubi tamen de intestato patre agitur.* §. 144. — §. 2. *I. quib. mod. test. inf. (2, 17). Cf. Ulp. 23, 2.*

rumpitur; nec interest, an extiterit aliquis ex eo heres, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an existere potuerit: ideoque (*tum quoque*)¹ si quis ex posteriore testamento, quod iure factum est, aut noluerit heres esse, aut uiuo testatore, aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit, aut per cretionem exclusus fuerit, aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit, aut propter caelibatum ex lege Iulia summotus fuerit ab hereditate: quibus casibus paterfamilias intestatus moritur: nam et prius testamentum non ualet, ruptum a posteriore, et posterius aequae nullas uires habet, cum ex eo nemo heres extiterit. 145. Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, uelut '(cum)² is, qui fecerit testamentum, capite diminutus 'sit;³ quod quibus modis accidat, primo commentario relatum est. 146. Hoc autem casu inrita fieri testamenta dicemus, cum alioquin et quae rumpuntur, inrita fiant, (*et quae statim ab initio non iure fiunt, inrita sint; sed et ea, quae iure facta sunt et postea propter capitis diminutionem inrita fiunt,*) possunt nihilominus rupta dici: sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure fieri dicuntur, quaedam iure facta rumpi uel inrita fieri.

147. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, [178] quae uel ab initio non iure facta sunt, uel iure facta postea inrita facta aut rupta sunt: nam si septem testium signis signata sint testamenta, potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere, si modo defunctus testator et ciuis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo inritum 'factum sit⁴ testamentum, quod puta ciuitatem

¹) Haec si contra Inst. supplere nolis, cum iis postea pro quibus casibus scribendum erit in his casibus. ²) Ex Inst. '(si)' ed. Bg. ³) fuerit ed. Bg. Quod in C. antea legitur a fortasse est c̄ (cum) fugitivum, quod ante excidit. ⁴) Ex Gösch. cj. fit edd.

Collat. 16, 3. §. 1. per cretionem] cf. 2, 166 seq. ex lege Iulia] cf. 2, 111. 286. §. 145. = §. 4. I. tit. cit. Cf. Ulp. 23, 4. Epit. 2, 3. §. 5. Collat. l. c. primo comm.] §§. 159 seq. §. 146. = §. 5 (4). I. tit. cit. Cf. Collat. 16, 3. §. 2. §. 147. = §. 6. I. tit. cit. Cf. §. 119. Ulp. 23, 6. 23, 6. Cic. Top. 4. §. 18. Boeth. ad h. l. p. 302 Bait. Cic. Verr. 2, 1. c. 45.

uel etiam libertatem testator amisit, 'aut quod¹ in adoptionem se dedit (et) mortis tempore in adoptiui patris potestate fuit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. 148. '(Sed qui)² secundum tabulas testamenti, quae aut statim ab initio non iure factae 'sunt,³ aut iure factae postea ruptae uel irritae 'factae sunt,⁴ bonorum possessionem accipiunt, si modo possunt hereditatem optinere, habebunt bonorum possessionem cum re; si uero ab iis auocari hereditas potest, habebunt bonorum possessionem sine re. 149. Nam si quis heres iure ciuili institutus sit uel ex primo uel ex posteriore testamento, uel ab intestato iure legitimo heres sit, is potest ab iis hereditatem auocare; si uero nemo | sit alius iure ciuili heres, ipsi retinere hereditatem⁹² possunt, 'nec ullum ius aduersus eos habent cognati qui legitimo⁵ iure deficiuntur. 149^a.⁶ 'Aliquando tamen, sicut supra | quoque notauimus, etiam legitimis quoque heredibus | [179] potiores scripti habentur,⁷ ueluti si ideo non iure | factum sit testamentum, quod familia non uenierit aut nuncupationis uerba testator locutus non sit; 'tum enim | si agnati⁸ petant hereditatem, 150. — a v. 8 med. ad v. 11 fin. —⁹ eia lege bona caduca fiunt et ad populum deferri | iubentur, si defuncto nemo 'heres uel bonorum possessor sit.¹⁰

¹) uuthis C. (pro aut quis, ut puto) aut is ed. Bg. aut quia Inst.

²) Addidi, quod notatum ob sequens secundum facile potuit excidere. '(Qui autem)' ed. Bg. (Itaque qui) ed. Kr. 2. ³) sint C. edd. ⁴) erunt (pro f. sunt) C. edd. ⁵) Ex Vst cum Suppl.

St. p. XXIX et ed. Kr. 2. ⁶) Hunc numerum feci item cum ed. Kr. 2. ⁷) Correxī priora praeunte cum Suppl. St. eadem ed.

⁸) In C. fuerit tū | si agnati. ⁹) Horum vv. sententia nunc (ed. 5) secundum Vst sic, et in plerisque etiam quoad uerba, satis tuto mihi refici uidetur: 'per exceptionem d(ol)i m(ali) | ex constitutione imperatoris Antonini summo|ueri p(os)sunt, n(ec) hert (= hereditas) e lege Iulia caduca fit, si pr(a)tor, quos facit b(onorum) | possessores ed(icto), p(er) excon (= exceptionem) q(uo)q(ue) tue-
t(ur), quia scilicet e' | — Cf. §§. 120. 151 et de ultimis uerbis, ubi edictum et exceptio data componuntur similis cogitatio in 4, 111.

¹⁰) Sententiam perfecī.

§. 148. Cf. Ulp. 23, 6. Collat. 16, 3. §. 1. §. 149^a. supra] §§. 120. 121. §. 150. Cf. Ulp. 23, 7. L. 96. §. 1. D. de leg. 1. infra 3, 78.

151.¹ Potest,² ut iure facta testamenta 'uoluntas contraria postea³ infirmet. uerum⁴ apparet, non posse ex eo solo infirmari testamentum, quod postea testator id noluerit ualere, usque | adeo, ut si linum eius inciderit, nihilo minus | iure ciuili ualeat. quin etiam si deleuerit quoque aut 'combusserit⁵ | tabulas testamenti, 'non ideo magis⁶ desinent ualere, | 'quae ibi⁷ fuerunt scripta, licet eorum probatio difficilis | sit. quid ergo est? si quis ab intestato bonorum possessionem petierit et is, | qui ex eo testamento heres est, petat hereditatem, 'potest eum per exceptionem doli mali repellere, si modo ea mens testatoris | fuisse probetur, ut ad eos, qui ab intestato [180] uocantur,⁸ | perueniat hereditas: et hoc ita rescripto imperatoris Antonini significatur.⁹

¹) Hanc §. in edd. 1. 2. ex pauculis illis, quae tum in V. lecta erant, ad b. p. contra tabulas et deinceps (§. 151^a.) ad eam b. p., quam sequens gradus ideo quia antecedens eum iure civili contentus non petierat, agnovit, pertinere ratus eram et in hanc sententiam restitueram. Iam et hic pro opinatis vera licet dare ex Vst referente Krügero (Krit. Versuche p. 18), quem etiam in his, quae corrigenda vel supplenda erant, nisi ubi quid monui, tacite sequor. Köppen in Jahrb. f. Dogm. XI. p. 226 nova non profert. ²) Particula aliqua deesse videtur, velut Potest (etiam). Relatis enim iis casibus, ubi testamentum ipso iure postea infirmatur (§§. 138 seq.), ita tamen, ut scripti heredes interdum b. p. petere possint (§§. 147 seq.), Gaius iam casum affert, in quo iure praetorio tantum infirmatur et ab intestato ad b. possessores hereditas pervenit. Eius in locum §. 7. I. quib. mod. test. infirm. (2, 17) pleraque alia substituit. ³) In V. fuerit uolunt. Enia p'tea 'contraria uolunt'. cj. Kr. interpretans contraria uoluntate. ⁴) infirmetur (ur pro ür' ut puto). infirme(n)(ur). Kr. post apparet addens 'autem'. ⁵) Ex Suppl. St. p. XXIX. ⁶) nideo minus Vst. nihilo minus (non) Kr. cf. §. 173. ⁷) In V. fuerit q̄ibi 'que' (pro quae) Kr. ⁸) Pleraque ad sententiam suppleri, sed Vst vestigiis insistens et constantem de hac re omnium ICtorum et imperatorum Rom. sententiam secutus, ex qua ei, quem testator quocunque supremo iudicio noluit postea heredem fieri, ut indigno ex SCto a fisco hereditas salvis legatis

§. 151. Cf. Collat. 16, 3, 1. L. 1. §. 8. D. si tab. test. nullae (38, 6) L. 1. §. 3. L. 2. 3. 4. D. de his, quae in test. del. (28, 4) L. 36. §. 3. D. de test. mil. (29, 1). L. 12. L. 16. §. 2. D. de his, q. ut ind. (34, 9). L. 22. D. de adim. leg. (34, 4). L. 4. §. 10. D. de d. m. exc. (44, 4).

152. Heredes autem aut necessarij dicuntur aut sui et necessarij aut extranei. **153.** Necessarius heres est servus cum libertate heres institutus; ideo sic appellatus, quia, siue velit siue nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et heres est. **154.** Unde qui facultates suas suspectas habet, solet servum primo aut secundo uel etiam ulteriore gradu liberum et heredem instituere, ut si creditoribus satis non fiat, potius huius heredis quam ipsius testatoris bona ueneant, id est, ut ignominia, quae accidit ex uenditione bonorum, hunc potius heredem quam ipsum testatorem contingat; quamquam apud Fufidium Sabino placeat, eximendum eum esse ignominia, quia non suo uitio, sed necessitate iuris bonorum uenditionem pateretur; sed alio iure utimur. **155.** Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sibi adquisierit, siue ante bonorum uenditionem siue postea, ipsi reseruentur; et quamuis pro portione¹ bona uenierint, iterum ex hereditaria causa bona eius non uenient, nisi si quid ei ex hereditaria causa fuerit acquisitum, | uelut si *Latini bonis, (quem heres)* adquisierit,² locupletior factus sit; cum ceterorum hominum, quo-

aufertur ideoque etiam petenti heredi doli exceptio opponitur; sin vero testator tabulas testamenti inciderit (quo casu testamentaria b. p. deficit) idque aperte ea mente fecerit, ut intestato decederet, b. possessores ab intestato obtinent hereditatem etiam legis concidentibus. *vincat quidem necesse est in hereditatis petitione; sed fiscus ei quasi indigno auferet hereditatem, ne ullo modo ad eum, quem testator heredem habere noluit,* Kr. cf. §. 181 fin. *Alia nunc proponit Kr. ed. 2.* ⁹⁾ *Sequitur linea vacua, rubricae destinata.* ¹⁾ propter contractionem C. pro — — — * ed. Bg. Cf. *Gaius* p. 46. et *Sched. in v. damnationem infra in §§. 205. 209.* ²⁾ *latinus adquisierit C. etiam V^{et} edd. ('aut' addito ed. Bg. 5.) Latinus cum decesserit ed. mea 1. Sed nec haec*

§. 152. = pr. I. de her. qual. et diff. (2, 19). §. 153. = §. 1. I. ib. §. 154. = §. 1. I. cit. ignominia etc.] Cf. L. 3. Th. C. de inoff. test. (2, 19). infra 3, 79. 4, 102. Lex Iul. munic. v. 117 seq. L. 23. D. quae in fr. cred. (42, 8). Cic. pro Quint. 15. §. 49 seq. L. 6. C. qui bon. ced. (7, 71). §. 155. = §. 1. I. cit. Cf. L. 1. §. 18. D. de separat. (42, 6). L. 7. §. 5. D. de minor. (4, 4). etiam saepius] Cf. L. 6. 7. D. de cess. bon. (42, 9). L. 3. C. de bon. auct. iud. (7, 72).

rum bona uenierint pro portione, si quid postea adquirant, [181] etiam saepius eorum bona uenire solent. **156.** Sui autem et necessarij heredes sunt uelut filius filiae, nepos neptisue ex filio (*et*) deinceps ceteri, qui modo in potestate morientis fuerunt: sed uti nepos neptisue suus heres sit, non sufficit, eum in potestate aui mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater quoque eius uiuo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus aut qualibet ratione liberatus potestate; tum enim nepos neptisue in locum sui patris succedunt. **157.** Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et uiuo quoque parente quodammodo domini existimantur, unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum: necessarij uero ideo dicuntur, quia omnimodo, (*siue*) uelint (*siue*) (*nolint, tam*) ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. **158.** Sed his praetor permittit abstinere se ab hereditate, ut potius parentis bona ueneant. **159.** Idem iuris est et (*in*) uxoris persona, quae in manu est, quia filiae loco est, et in nurus, quae in manu filii est, quia 95. neptis loco est. **160.** Quin etiam similiter abstinendi potestatem facit praetor etiam 'ei, qui in causa mancipij est, id est mancipato, (*qui*) cum libertate¹ heres institutus sit; 'quamuis²

nunc mihi satisfaciunt, nec Sav. cj. (ex eo quod) Latinus vel mea: Latini (bonis quae) adquisierit vel in ed. 3. Latini bonis qui decesserit; demonstranda enim erat hereditaria causa acquisitionis et intellegenda est bonorum illa possessio (1, 35) non modo bonorum defuncti sed etiam civis Rom. facti Latini. Sed et nunc demum ex 1, 35 a nobis restituta intellegitur, quemadmodum Gaius hoc exemplum h. l. (ante 3, 56 seq.) ponere potuerit. In archetypo scriptum fuerit Latiniū (pro b) qm h. ¹) ei qui in causa id ē mancipato mācipi e cum liber et C. (et, verbis id est mancipato tantum uncinis inclusis ed. Bg. 5) mancipato, id est ei, qui in causa mancipij est, cum liber et ed. Bg. Cf. 'Gaius' p. 46. ei, qui in causa mancipij est, (si) cum libertate ed. Stud. ²) Correxī. cum (in archetypo puta cū pro qū) C. edd.

§§. 156—158. = §. 2. *I. tit. cit.* (2, 19). Cf. *infra* 3, 2. *L. 11. D. de lib. et post.* (28, 2). *Ulp.* 22. 24. *Collat.* 16, 3. §. 6. §. 159. Cf. 3, 3. 2, 139. 1, 111. §. 160. Cf. 1, 123. 138. 3, 114. *Ulp.* 22, 24^a.

necessarius, non etiam suus heres sit, tamquam seruus. 161. Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur: itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti sicut¹ extranei uidentur; qua de causa et qui a matre heredes instituuntur, eodem [182] numero sunt, quia feminae liberos in potestate non habent. serui quoque, qui cum libertate heredes instituti sunt et postea a domino manumissi, eodem numero habentur. 162. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas data est de adeunda hereditate uel non adeunda. 163. Sed siue is, cui abstinendi potestas est, inmiscuerit se bonis hereditariis, siue is, cui de adeunda (*hereditate*) deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi si minor sit annorum xxv: nam huius aetatis hominibus, sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita etiam si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit. scio quidem, diuum Hadrianum etiam maiori xxv annorum ueniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, apparuisset. |

164. Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis de- 96. liberandi, ut intra certum tempus uel adeant hereditatem, uel si non adeant, temporis fine summoueantur: ideo autem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere. 165. Cum ergo ita scriptum sit: HERES TITIVS ESTO, adicere debemus: CERNITOQVE IN CENTVM DIEBVX PROX/MIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVODNI ITA CREVERIS, EX-HERES ESTO. 166. Et qui ita heres institutus est, si uelit heres esse, debet intra diem cretionis cernere, id est haec uerba dicere: QVOD ME PVBLIVS MEIVVS TESTAMENTO SVO HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE;

¹) *Ut glossema Mommseni auctoritate omisit ed. Stud.*

§. 161. = §. 3. *I. tit. cit.* (2, 19). *Cf. Ulp.* 22, 25. 26, 7. quia feminae] *Cf.* 1, 104. *Ulp.* 26, 7. serui quoque] *Cf.* 2, 188. §§. 162. 163. = §. 5. *I. tit. cit.* *Cf. Paul.* 3, 4^b. §. 11. §. 164. *Cf. Ulp.* 22, 27. *Varro de L. L.* 7, 5. §. 98. *Isidor. Orig.* 5, 24. §§. 15 seq. §. 165. *Cf.* §. 171. *Ulp. l. c. Varro de L. L.* 6, 8. §. 81. *Cic. de orat.* 1, 22. §. 101. §. 166. *Cf. Ulp.* 22, 25. 26. 28. *Fest. ep. v. Crevi p.* 53. *Consult.* 6, 19. §. 7. *I. de her. qual.* (2, 19).

quodsi ita non creuerit, finito tempore cretionis excluditur; nec quicquam proficit, si pro herede gerat, id est, si rebus hereditariis tamquam heres utatur. 167. At is, qui sine cretione heres institutus 'est,¹ aut qui ab intestato legitimo iure ad hereditatem uocatur, potest aut cernendo aut pro herede gerendo uel etiam nuda uoluntate suscipiendae hereditatis heres fieri: eique liberum est, quocumque tempore uoluerit, adire hereditatem; (*sed*) solet praetor postulantibus hereditariis creditoribus tempus constituere, intra quod, si uelit, adeat hereditatem, si minus, ut liceat creditoribus bona defuncti uendere. 97. 168. 'Sicut autem (*qui*)² cum cretione | heres institutus est nisi creuerit hereditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur quam si non creuerit intra id tempus, quo cretio finita sit; itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire, tamen paenitentia actus superante die cretionis cernendo heres esse potest. 169. At is, qui sine cretione heres institutus est, 'quiue³ ab intestato per legem uocatur, sicut uoluntate nuda heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. 170. Omnis autem cretio certo tempore constringitur. in quam rem tolerabile tempus uisum est centum dierum: potest tamen nihilo minus iure ciuili aut longius aut breuius tempus dari; longius tamen interdum praetor coartat. 171. Et quamuis omnis cretio certis diebus constringatur, tamen alia cretio uulgaris uocatur, alia certorum dierum: uulgaris illa, quam supra exposuimus, id est, in qua adiciuntur haec uerba: QVIBVS SCIET POTERITQVE: certorum dierum, in qua detractis his uerbis cetera scribuntur.

¹) sit *C. edd. Bg. Kr.* ²) si qui autem *C. cf. §. 169. Ulp. 22, 20.*

³) quique *C.*

§. 167. *Cf. 3, 87. Ulp. 22, 25. §. 7. I. cit. L. 2. §. 4. Th. C. de in int. rest. (2, 18). Tit. Th. C. de mat. bon. (8, 18). L. 1. Th. C. de cretione (4, 1). L. 1. §§. 1. 2. L. 3. 5 pr. 8. D. de i. delib. (28, 8). L. 9. 10. C. eod. (6, 30). §. 168. *Cf. §§. 144. 166. Ulp. 22, 30. §. 169. Cf. Ulp. 22, 29. §. 7. I. cit. §. 170. Cf. Cic. ad Att. 13, 46. §. 2. 15, 2 fin. ('diem testamenti' i. e. cretionis spatium). L. un. Th. C. de cretione (4, 1). §. 171. *Cf. Ulp. 22, 31. Cic. ad Attic. 11, 12. §. 4. de orat. 1, 22. §. 101. supra §§. 164. 165. Testam. Dasum. Zeitschr. f. gesch. RW. XII. p. 314.***

172. Quarum cretionum magna differentia est: nam vulgari cretione data nulli dies computantur, nisi quibus scierit quisque, se heredem esse institutum, et possit cernere; certorum uero dierum cretione data etiam nescienti, se heredem institutum esse, numerantur dies continui; item ei quoque, qui aliqua 98. ex causa cernere prohibetur, et eo amplius ei, qui sub conditione heres institutus est, tempus numeratur; unde melius [184] et aptius est vulgari cretione uti. **173.** ¹⁾(*Etiam tamen*)¹ continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur; sed quia² dura est haec cretio, altera *'magis in usu'*³ habetur; unde etiam vulgaris dicta est.

De substitutionibus. **174.** Interdum duos pluresue gradus heredum facimus, hoc modo: LVCIVS TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS (*CENTVM*) PROXIMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVODNI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVM MAEVIUS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS *CENTVM* et reliqua; et deinceps in quantum uelimus, substituere possumus. **175.** Et licet nobis uel unum in unius locum substituere pluresue, et contra in plurium locum uel unum uel plures substituere. **176.** Primo itaque gradu scriptus heres hereditatem cernendo fit heres et substitutus excluditur; non

¹⁾ *Supplevi (fortasse aberravit et tm indeque factum infra molestum tm) et necessario quidem; nam supra §. 171. dixerat, hanc cretionem certorum dierum vocari.* ²⁾ *Interserit tm C. unde tam ex Gösch. cj. prior mea ed. tamen edd. sed uncinis circumdatum ed. Bg. 5.* ³⁾ *Ex Gösch. ed. minus (pro mginusu) C. in usu edd. Bg. Stud. — Sed nunc toti loco ex omissionibus in margine repletis veteres luxationes passo remediis adhuc adhibitibus nondum satisfactum esse iudico neque placet, quod Polenaar expulsis verbis §. 172. melius et aptius est vulgari cretione uti et postea §. 173. quia continui dies numerantur tanquam ex glossematis natis praeterea post tempus addit continuum. Modestius et rectius sic fere Gaii manus reparabitur: ... tempus numeratur; unde (etiam) continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur. [sed] quia tamen dura est haec cretio, melius et aptius est, vulgari cretione uti (eaeque magis quam) altera in usu habetur, unde etiam vulgaris dicta est.*

§. 172. Cf. Ulp. 22, 32. §. 174. Cf. Ulp. 22, 33. pr. I. de vulg. subst. (2, 15). Cic. ad Attic. 15, 2 fin. §. 176. Cf. §. 168.

cernendo summouetur, etiamsi pro herede gerat, et in locum eius substitutus succedit; et deinceps si plures gradus sint, in singulis simili ratione idem contingit. 177. Set si cretio sine exheredatione sit data, id est *in* hæc uerba: SI NON CREVERIS, TVM PVBLIVS MEIVS HERES ESTO, illud diuersum inuenitur, 'quod¹ si prior ommissa cretione pro herede gerat, substitutum

99. in partem admittit, et fiunt ambo æquis partibus | heredes; quodsi neque cernat neque pro herede gerat, tum sane in uniuersum summouetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. 178. Sed Sabino quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres fieri possit prior, etiamsi pro herede gesserit, non tamen admitti substitutum; cum uero cretio finita sit, tum pro herede 'gerentem admittere² substitutum: aliis uero placuit, etiam superante cretione posse eum pro herede gerendo in partem substitutum admittere et amplius ad cretione reuerti non posse.

179. Liberis nostris inpueribus, quos in potestate habemus, non solum ita, ut supra diximus, substituere possumus, id est, ut si heredes '(nobis)³ non extiterint, alius nobis heres sit; sed eo amplius ut etiamsi heredes nobis extiterint et adhuc inpuereres mortui fuerint, sit iis aliquis heres, uelut hoc modo: TITIVS FILIVS MEVS MIHI HERES ESTO. SI FILIVS MEVS MIHI (HERES NON ERIT, SIVE HERES MIHI) ERIT ET 'SIC PRIVS⁴ MORIATVR QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT, 'TVNC⁵ SEIVS HERES ESTO. 180. Quo casu si quidem non extiterit heres filius, substitutus patri fit heres; si uero heres extiterit filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. quamobrem duo quodammodo sunt testamenta |

100. aliud patris, aliud filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset; aut certe unum est testamentum duarum hereditatum. 181. Ceterum ne post obitum parentis periculo insidiarum subiectus uideatur pupillus, in usu est, uulgarem quidem sub-

¹) *Malim quod, idque pro quia C. nunc scripsi.* ²) gerente (vel o pro e fuerit ē) admittit V^{et}. gerente admitti Kr. ed. 2. invito Gaii sensu et stylo, ut puto. ³) *Ex Inst., ubi est 'ei'.* ⁴) hic prius V^{et} litteris pallidis. ⁵) tunc esto V^{et}.

§§. 177. 178. Cf. Ulp. 22, 34. §. 179. = pr. I. de pup. subst. (2, 16). Cf. Ulp. 23, 7. §. 180. = pr. §. 2. I. tit. cit. §. 181. Cf. §. 3. I. eod. cum Theoph. Gai. epit. 2, 4. §. 2. L. 3. D. testam. q. adm. aper. (29, 3).

stitutionem palam facere, id est eo loco, quo pupillum heredem instituimus; (*nam*) vulgaris substitutio ita uocat ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres non extiterit; quod accidit, cum uiuo parente moritur, quo casu nullum substituti maleficio suspicari possumus, cum scilicet uiuo testatore omnia, quae in testamento scripta sint, ignorentur: illam autem substitutionem, per quam, etiamsi heres extiterit pupillus, set intra pubertatem decesserit, substitutum uocamus, separatim in inferioribus tabulis scribimus, easque tabulas proprio lino propriaque cera consignamus, et in prioribus tabulis cauemus, ne inferiores tabulae uiuo filio et adhuc inpubere aperiantur. set longe tutius est, utrumque genus substitutionis 'separatim¹ in inferioribus tabulis consignari, quod, si ita 'consignatae uel¹ separatae fuerint substitutiones, ut diximus, ex priore potest intellegi in 'altera² quoque idem esse substitutus. | 182. Non solum autem heredibus institutis in-

[186] pueribus liberis ita substituere possumus, ut si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres, quem nos uoluerimus, sed etiam exheredatis: itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legalisue aut donationibus propinquorum adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinet. 183. Quaecumque diximus de substitutione inpuerum liberorum, uel heredum institutorum uel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegemus. 184. Extraneo uero heredi instituto ita substituere non possumus, ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit; sed hoc solum nobis permissum est, ut eum per fideicommissum obligemus, ut hereditatem nostram uel totam uel (*pro*) parte restituat; quod ius quale sit, suo loco trademus.

185. Sicut autem liberi homines, ita et serui, tam nostri quam alieni, heredes scribi possunt. 186. Sed noster seruus simul et liber et heres esse iuberi debet, id est hoc modo:

¹) Haec cum Mommseno delendi (quod facit Kr. ed. 2) causa nulla est. ²) altera alter C. ed. Bg.

§. 182. = §. 4. I. tit. cit. Cf. Ulp. 23, 8. §. 183. = §. 4. I. cit. Cf. Cic. de orat. 1, 39. §. 180 2, 32 fin. de inv. 2, 21. §. 62. c. 42. §. 122. §. 184. = §. 9. I. tit. cit. (2, 16). suo loco] §. 277 et seq. §§. 185. 186. Cf. pr. I. de her. inst. (2, 14). Ulp. 22, 7. Paul. 3, 4 B. §. 7. supra §. 153. 1, 21.

STICHVS SERVVS MEVS LIBER HERESQVE ESTO, uel: HERES LIBERQVE ESTO. 187. Nam si sine libertate heres institutus sit, etiamsi postea manumissus fuerit a domino, heres esse non potest, quia institutio in persona eius non constitit; 'ideoque.¹ licet alienatus sit, non potest iussu domini noui cernere here-
 102. ditatem. **188.** Cum libertate uero heres | institutus si quidem in eadem causa durauerit, fit ex testamento liber et inde necessarius heres: si uero ab ipso testatore manumissus fuerit, suo arbitrio hereditatem adire potest; quodsi alienatus sit, iussu noui domini adire hereditatem debet, qua ratione per eum dominus fit heres: nam ipse neque heres neque liber esse potest. **189.** Alienus quoque seruus heres institutus si in eadem causa durauerit, iussu domini hereditatem adire debet; si uero alienatus ab eo fuerit aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam cernat, debet iussu noui domini cernere: si uero manumissus est, suo arbitrio adire hereditatem potest. [187] **190.** Si autem seruus alienus heres institutus est uulgaritacione data, ita i(n)tellegitur dies cretionis cedere, si ipse seruus scierit, se heredem institutum esse, nec ullum impedimentum 'fuerit,² quominus certiore dominum faceret, ut illius iussu cernere 'posset.³

191. Post haec uideamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam uidetur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per uniuersitatem res nobis adquiruntur: sed cum omnimodo de testamentis deque heredibus, qui testamento instituuntur, locuti sumus, non sine causa sequenti
 103. loco | poterit haec iuris materia tractari.

De legatis.

192. Legatorum itaque genera sunt quattuor: aut enim per uindicationem legamus, aut per damnationem, aut sinendi modo, aut per praeceptionem.

¹) *Malim adeoque.* ²) sit *C. edd.* (*factum ex impedimento fuit*). ³) possit *C. edd.*

§. 188. *Cf. Ulp. 22, 11. 12. §. 1. I. cit. supra 2, 153. §. 189. Cf. Ulp. 22, 13. §. 1. I. cit. infra §. 245. §. 190. Cf. §. 172. L. 5. D. quis ordo (38, 15). §. 191. = pr. I. de legatis (2, 20). Cf. §. 97. §. 192. Cf. 2. I. ib. Ulp. 24, 3.*

193. Per uindicationem hoc modo legamus: TITIO uerbi gratia HOMINEM STICHVM DO LEGO; sed (*et*) si 'alterum modo'¹ uerbum positum sit, uelut DO aut LEGO, aequè per uindicationem legatum est: item, ut magis *uisum* est, *et si* ita legatum fuerit: '(TITIPS)² SVMITO uel ita: SIBI HABETO, uel ita: CAPITO, aequè per uindicationem legatum est. **194.** Ideo autem per uindicationem legatum appellatur, quia post aditam hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius uel ab herede uel ab alio quocumque, qui eam possidet, petat, uindicare debet, id est intendere, suam rem ex iure Quiritium esse. **195.** In eo solo dissentiunt prudentes, [188] quod Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores quod ita legatum sit, statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret, sibi legatum esse,³ set⁴ posteaquam scierit et 'spre(ue)rit legatum,⁵ perinde esse atque si legatum non esset; Nerua uero et Proculus ceterique illius scholae auctores non aliter putant rem legatarii fieri, quam si uoluerit eam ad se pertinere: sed hodie ex diui Pii Antonini | constitutione hoc magis iure uti uidebimur, quod Proculo placuit; nam cum legatus fuisset Latinus per uindicationem coloniae, 'Deliberent', inquit, 'decuriones, an ad se uelint pertinere, proinde ac si uni legatus esset'. **196.** Eae autem solae res 104.

¹) alteru** Vst. alterutrum edd. Bg. 5. et Stud. In C. fuerit alterum m ²) Ex Vst et St. di. cj., qui asseuerat, magis in usu est et si nullo modo scriptum fuisse. ³) esse dimissum C. edd. De hoc glossemate (a Bg. ed. 5. uncis incluso) vid. praef. ⁴) et C. ed. Bg.; fortasse demum factum (ex essē), postquam dimissum irrepperat. ⁵) Ita nunc collata 3, 62. ex Bgii cj. scripsi, quia id proxime accedit ad Vst. repulerit tum ed. 3. magis ex loquendi usu; nam et tum sic habes post cum §. 178. post si 2, 255. 3, 9. 205. 4, 150. Vid. etiam Fitting Arch. f. civ. Prax. XLII. p. 162.

§. 193. Cf. Ulp. 24, 3. Epit. 2, 5. §. 1. Paul. 3, 6. §. 6. supra 1, 149. Fr. Vat. 47. 57. 64. 83. 87. L. 65 pr. §. 1. D. de leg. 1. Serv. ad Aen. 5, 533. §. 194. Cf. Theoph. 2, 20. §. 2. Epit. 2, 5. §. 1. L. 69 pr. D. de leg. 1. intendere etc.] Cf. 4, 41. §. 195. Cf. Paul. 3, 6. §. 7. L. 81. §. 6. L. 86. §. 2. D. de leg. 1. Nerua etc.] Cf. L. 65. §. 1. D. eod. L. 69. D. de cond. et dem. (35, 1). L. 64. D. de furt. (47, 2). infra §. 200. legat. — Lat.] cf. Plin. ep. 10, 105. §. 196. Cf. §. 222. Ulp. 24, 7. Epit. 2, 5. §§. 1. 3.

per uindicationem legantur recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt; sed eas quidem res, quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, ueluti uinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam; ceteras res uero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est, et quo faceret testamentum, et quo moreretur, alioquin 'inutile esse¹ legatum. 197. Sed sane hoc ita est iure ciuili: postea uero auctore Nerone Caesare senatus consultum factum est, quo cautum est, ut si (uel)² eam rem quisque '(DO LEGO)³ legauerit, quae eius numquam fuerit, perinde utile sit legatum, atque si optimo iure relictum esset: optimum autem ius est per damnationem 'legati;⁴ quo genere etiam aliena res legari potest, sicut inferius apparebit. 198. Sed si quis rem suam '(DO LEGO)⁵ [189] legauerit, deinde post testamentum factum eam alienauerit, plerique putant, non solum iure ciuili inutile esse legatum, sed nec ex senatu sconsulto confirmari. quod ideo dictum |
105. est, quia et si per damnationem aliquis rem suam legauerit eamque postea alienauerit, plerique putant, licet ipso iure debeatur legatum, tamen legatarium petentem per exceptionem doli mali repelli, quasi contra uoluntatem defuncti petat. 199. Illud constat, si duobus pluribusue per uindicationem eadem res legata sit, siue coniunctim siue disiunctim, et omnes ueniant ad legatum, partes ad singulos pertinere et deficientis portionem collegatario ad crescere. coniunctim autem ita legatur: 'LVCIO TITIO⁶ ET SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO; dis-

¹) inutilee (pro inutileē) C. inutile est edd. ²) Addidi u, quod in fine v. facile evanescere potuit. ³) Necessario addidi; nec subleuant quas obiicit Bg. ed. 5. §§. 211. 218. cum h. l. id quod SCto Neroniano cautum sit, referatur, nec id nisi recte referri poterat. Fortasse etiam legendum quis DO LEGO. ⁴) Ex Lachm. et Bg. cj. Cf. Ulp. 24, 11^a. legatum C. ⁵) Hic quoque sequens legauerit effecit, ut haec uerba omitterentur; nam contra postea ponitur et si per damnationem — legauerit. ⁶) * titio C. (fuerit l. titio) TITIO edd. LVCIO TITIO iam et Bg. ed. 5.

§. 197. Cf. Ulp. 24, 11^a. Fr. Vat. 85. inferius] §. 202.
§. 198. Cf. §. 12. I. de legat. (2, 20). Paul. 3, 6. §. 18. §. 199. Cf. Ulp. 24, 12. infra §. 206. Epit. 1, 5. §§. 1. 4. 5. §. 8. I. de legat. (2, 20). Paul. 3, 6. §. 26.

iunctim ita: LVCIO TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO. SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO. 200. Illud quaeritur, quod sub condicione per uindicationem legatum est, pendente condicione cuius 'sit':¹ nostri praeceptores heredis esse putant exemplo statuliberi, id est eius serui, qui testamento sub aliqua condicione liber esse iussus est, quem constat interea heredis seruum esse; sed diuersae scholae auctores putant, nullius interim eam rem esse; quod multo magis dicunt de eo, quod sine condicione pure² legatum est, antequam legatarius admittat legatum.

201. Per damnationem hoc modo legamus: HERES MEVS STICHVM SERVVM MEVM 'DARE LVCIO TITIO'³ DAMNAS ESTO; [190] sed et si DATO | scriptum fuerit, per damnationem legatum est. 106.

202. Eoque genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut heres '(rem)'⁴ redimere et praestare, aut aestimationem eius dare debeat. 203. Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, per damnationem legari potest, uelut fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. 204. Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per uindicationem legatum, continuo legatario acquiritur, sed nihilominus heredis est: et ideo legatarius in personam agere debet, id est intendere, 'heredem'⁵ sibi dare oportere, et tum heres '(rem)',⁶

¹) Eē C. esset edd. ²) Ferri hoc potest. Cf. Fr. Vat. 52.

³) darem C. dare * ed. Bg. dare LVCIO TITIO iam et Bg. ed. 5. Vid. lib. meum 'Nexum' p. 218. L. 44. §. 1. D. de leg. 2. ⁴) Addidi (idem fecit Bg. ed. 5); excidit ob vicinas vv. ⁵) 'heredem (rem)' ed. Bg. Sed cf. 4, 4. 38. 45. 55. 87 etc. Omisit 'rem' Bg. ed. 5.

⁶) Gösch. addidit.

§. 200. Cf. L. 29. §. 1. D. qui et a quib. manum. (40, 9). L. 12. §. 2. D. famil. erc. (10, 2). L. 105. D. de condit. et dem. (35, 1). L. 11. §. 1. D. serv. q. a. m. amitt. (8, 6). Ulp. 2, 1. 2. L. 9 pr. L. 16. D. de statu lib. (40, 7). quod sine condic.] Cf. L. 44. §. 1. D. de leg. 1. L. 80. D. de leg. 2. §. 201. Cf. Ulp. 24, 4. Epit. 2, 5. §. 2. Theoph. 2, 20. §. 2. §. 202. Cf. Epit. 2, 5. §. 2. §. 4. I. de leg. (2, 20). Ulp. 24, 8. supra §. 197. L. 30. §. ult. D. de leg. 3. L. 71. §. 3. D. de leg. 1. L. 61. D. ad leg. Falc. (35, 2) (cf. cum 4, 9). §. 203. = §. 7. I. eod. §. 204. Cf. §§. 194. 213. 41. 42. 44. 54.

si Mancipi sit, Mancipio dare aut in iure cedere possessionem-que tradere debet; si nec Mancipi sit, sufficit, si tradiderit: nam si Mancipi rem tantum tradiderit, nec Mancipauerit, usucapione 'modo¹ pleno iure fit legatarii: completur autem usucapio, sicut alio quoque loco diximus, Mobilium quidem rerum anno, earum uero, quae solo 'tenentur,² biennio. 205. Est et illa differentia huius (et) per uindicationem legati, quod si eadem res duobus pluribusue per damnationem legata sit, si quidem coniunctim, plane singulis partes debentur, 'sicut in illo uindicantur legati nomine;³ si uero disiunctim, singulis 107. 'solida (res) debetur; ita fit | scilicet, ut⁴ heres alteri rem, alteri aestimationem eius praestare debeat; (at)⁵ et in coniunctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, sed in hereditate remanet.

206. Quod autem diximus, deficientis portionem (in) per damnationem quidem legato in hereditate retineri, in per uin-[191] dicationem uero collegatario accrescere, admonendi sumus, ante legem Papiam 'hoc⁶ iure ciuili ita fuisse; post legem uero Papiam deficientis portio caduca fit et ad eos pertinet, qui in eo testamento liberos habent. 207. Et quamuis prima causa sit in caducis uindicandis heredum liberos habentium, deinde si heredes liberos non habeant, legatariorum liberos habentium, tamen ipsa lege Papia significatur, ut collegatarius coniunctus, si liberos habeat, potior sit heredibus, etiamsi liberos habebunt. 208. Set plerisque placuit, quantum ad hoc ius, quod lege Papia coniunctis constituitur, nihil interesse, utrum per uindicationem an per damnationem legatum sit.

¹) m Vst; antea ed.: 'demon' ex Gösch. cf. 'duntaxat' ed. Bg.

²) teneantur C. ed. Bg. ³) sicut in illo uindicati legati Vst. quod ita ut feci videbatur sanandum. pro n erat ligatura n et t'. cf. §. 218. audacius sicut in illo (quod per) uindicationem legatum est Kr. ed. 2. ⁴) Ex Vst, sed ibi solidae deuent'. praeterea transposui ut et scilicet. ⁵) Sensu exigente ex vicino supplevi.

⁶) Duae vel tres litterae in C. h. l. legi non potuerunt.

§. 205. Cf. Epit. 2, 5. §§. 4. 5. Ulp. 24, 13. supra §. 199. Fr. Vat. §§. 85. 87. L. 16 pr. D. de leg. 1. L. 7. L. 13. §. 1. L. 88. §. 6. D. de leg. 2. §§. 206. 207. Cf. §§. 199. 205. 286. Ulp. 24, 12. 13. 17, 2. tit. 18. 19, 17. 1, 21. 25, 17. Fr. de i. fisci §. 3. Fr. Vat. 195. Iuvenal. 9, 87 cum schol. Tacit. A. 2, 28. L. 5. D. de vulg. subst. (28, 6). L. 89. D. de leg. 3.

209. Sinendi modo ita legamus: HERES MEVS 'DAMNAS¹ ESTO SINERE, LVCIVM TITIVM HOMINEM STICHVM SVMERE SIBIQVE HABERE. **210.** Quod genus legati plus quidem habet (*quam*) per uindicationem legatum, minus autem quam per damnationem: nam eo modo non solum suam rem | testator 108. utiliter legere potest, sed etiam heredis sui, cum alioquin per uindicationem nisi suam rem legare non potest, per damnationem autem (*etiam*)² cuiuslibet extranei rem legare potest. **211.** Sed si quidem mortis testatoris tempore res 'uel³ ipsius testatoris sit uel heredis, plane utile legatum est, etiamsi testamenti faciendi tempore neutrius fuerit. **212.** Quodsi post mortem testatoris ea res heredis esse coeperit, quaeritur, an utile sit legatum: et plerique putant, inutile esse. quid ergo est? licet '(inutiliter)⁴ aliquis eam rem legauerit, quae neque eius umquam fuerit, neque postea heredis eius umquam esse coeperit, ex senatus consulto Neroniano proinde uidetur, ac si per damnationem relicta esset. **213.** Sicut autem per damnationem legata res non statim post aditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet heredis eousque, donec is 'rem⁵ tradendo [192] uel mancipando uel in iure cedendo legatarii 'eam⁶ fecerit, ita et in sinendi modo legato iuris est; et ideo huius quoque legati nomine in personam actio est QUIDQVID HEREDEM EX TESTAMENTO DARE FACERE OPORTET. **214.** Sunt tamen, qui putant, ex hoc legato non uideri obligatum heredem, ut mancipet aut in iure cedat | aut tradat, sed sufficere, ut legatarium 109. rem sumere patiat; quia nihil ultra ei testator imperauit, quam ut sinat, id est patiat, legatarium rem sibi habere. **215.** Maior illa dissensio in hoc legato interuenit, '(quod)⁷

¹) dare damnas C. ²) Addidi. cf. 2, 202. ³) Ex C. addidi. Cf. §. 212. . . . neque . . . neque. ⁴) Sensu exigente supplui. ⁵) heres C. edd. et mea 1. in contextu. ⁶) esam C. eam edd. et mea 1, recte, cum in V^{ta} littera s perducta sit. ⁷) Addidi.

§. 209. Cf. Ulp. 24, 5. Epit. 2, 5. §. 6. Theoph. 2, 20. §. 2. §. 210. Cf. Epit. 2, 5. §. 6. Ulp. 24, 10. 8. Paul. 3, 6. §. 11. §§. 211. 212. Cf. Epit. l. c. Fr. Vat. 85. §. 213. Cf. §. 204. Theoph. l. c. QUIDQVID etc.] Cf. 4, 41. §. 214. Cf. Epit. l. c. L. 29. D. locati (19, 2). L. 16. D. de lib. leg. (34, 3). Supra p. 141. not. 9. §. 215. Cf. L. 14. D. de usu et usufr. leg. (33, 2). L. un. §. 11. C. de caduc. toll. (6, 51).

si 'eadem res¹ duobus pluribusue disiunctim 'legata sit,² quidam putant, utrisque solidam³ deberi, sicut per damnationem:⁴ nonnulli occupantis esse meliorem condicionem aestimant, quia cum in eo genere legati damnetur heres patientiam praestare, ut legatarius rem habeat, sequitur, ut si priori patientiam praestiterit et is rem sumpserit, securus sit aduersus eum, qui postea legatum petierit, quia neque habet rem, ut patiat eam ab eo sumi, neque dolo malo fecit, quominus eam rem haberet.

216. Per praeceptionem hoc modo legamus: LVORVS TIVS HOMINEM STICHVM PRAECIPITO. 217. Sed nostri quidem praeceptores nulli alii eo modo legari posse putant, nisi ei, qui aliqua ex parte heres scriptus 'sit:⁵ praecipere enim esse praecipuum sumere; quod tantum in eius persona procedit, qui aliqua ex parte heres institutus est, quod is extra portionem hereditatis praecipuum legatum habiturus sit. 218. ideoque si extraneo legatum fuerit, inutile 'esse⁶ legatum, adeo
110. ut Sabinus | existimauerit, ne quidem ex (senatus) consulto Neroniano posse conualescere: 'nam eo', inquit, 'senatus-consulto ea tantum confirmantur, quae uerborum uitio iure [193] ciuili non ualent, non quae propter ipsam personam legatarii non 'debentur'.⁷ sed Iuliano 'et Sexto⁸ placuit, etiam hoc

¹) eandem r. C. eandem rem edd. ²) legasti Vst elegasti ed. Bg. Cf. 'Gaius' p. 49. legasti edd. Bg. 5. Stud. ³) Vst. Cf. §. 205. ⁴) Ex Gösch. cf. uindicationem C. praeterea addendum uidetur legatam. ⁵) ēē C. esset ed. Bg. ⁶) ē C. est edd. et mea s. ⁷) deberentur C. edd. ⁸) ex Sexto ed. mea s. ubi notaveram: 'Deleri uolunt post Buchholtz. de praeleg. p. 37. Th. Momms. et M. Hertz. (Jahrb. d. gem. deut. R. III. p. 8. 395). Sed sana est lectio, quae significat, Iulianum hanc (Digestorum libris) ex Sexto (Pomponio, cf. Zimmern hist. iur. §. 92. not. 6. Osann. ad Pompon. p. XVII.) relatum sententiam probasse. Simili breuitate Gaius utitur L. 234. §. 2. D. de verb. sign. (50, 16), et adhibita praepositione apud (ubi citatus ab alio Ictus celebrior erat) 2, 154.' — Sed cum in Vst littera x superscripta a prima manu i correcta sit, et scribendum fuit, quod iam pridem Savinius cj., et intellegendus est Sextus Caecilius Africanus. cf. Mommsen in Zeitschr. f. RG. VII. p. 479. Schulin ad Pand. tit. de orig. iur. 1876. p. 15.

§. 216. Cf. Ulp. 24, 6. Theoph. 2, 20. §. 2. Magnonis Notae P. S. T. Q. H. §. 218. Cf. Ulp. 24, 11^a. Plin. ep. 5, 7. — L. 18. D. de leg. 1. Fr. Vat. 85. peregrino] Cf. §. 285.

casu ex senatus consulto confirmari legatum; nam ex uerbis etiam hoc casu accidere, ut iure ciuili inutile sit legatum, inde manifestam esse, quod eidem aliis uerbis recte 'legetur,¹ uelut 'per uindicationem, per damnationem, sinendi modo;² tunc autem uitio personae legatum non ualere, cum ei legatum sit, cui nullo modo legari possit. uelut peregrino, cum quo testamenti factio non sit. quo plane casu senatus consulto locus non est. 219. Item nostri praeceptores quod ita legatum est, nulla '(alia)³ ratione putant posse consequi eum, cui ita fuerit legatum, 'quam⁴ iudicio familiae erciscundae, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est diuidunda, accipi solet: officio enim iudicis id contineri, ut 'ei⁵ quod per praeceptionem legatum est, adiudicetur. 220. Unde intellegimus, nihil aliud secundum nostrorum praeceptorum opinionem per praeceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit: nulla enim alia res, quam hereditaria, deducitur in hoc iudicium: itaque si non suam rem eo modo testator legauerit, | iure quidem 111. ciuili inutile erit legatum; sed ex senatus consulto confirmabitur. aliquo tamen casu etiam alienam rem (per) praeceptionem legari posse fatentur: ueluti si quis eam rem legauerit, [194] quam creditori fiduciae causa mancipio dederit; nam officio iudicis coheredes cogi posse existimant 'soluta pecunia luere⁶ eam rem, ut possit praecipere is, cui ita legatum sit.

¹) legatur C. edd. ²) Ex Gösch. ed. In C. post per uindicationem additur et. Quamobrem Lachm. v. per damnationem et per uindicationem pro interpolatis habuerit (poterat enim loco illorum etiam sinendi modo), non intelligo. et uncis incl. Bg. ed. 5. ³) Addidi, cum exciderit propter n-ulla. ⁴) quod C. (factum ex q., postquam alia interierat) '(praeter)quam' ed. Bg. nulla (alia) quam ed. Bg. 5. ⁵) Vst non et edd. ⁶) solutam pecuniam soluere C., ut appareat, librarium eam rem ad sequentia trahentem pecuniam mutuam datam (solutam) reddi (soluere) intellexisse ideoque ex luere fecisse soluere. Nec me movet, quod praedes praediaque soluti solutaque dicuntur. soluta pecunia soluere edd. [so]luere ed. Bg. 5.

§. 219. Cf. Theoph. l. c. Paul. 3, 6. §. 1. Ulp. L. 22. §. 1. D. fam. erc. (10, 2). L. 17. §. 2. D. de leg. 1. §. 220. Cf. Ulp. 24, 11. supra §. 197. L. 28. D. fam. erc. (10, 2). Paul. 3, 6. §. 8. L. 6. C. de fideic. (6, 42). fiduciae] cf. 2, 60.

221. Sed diuersae scholae auctores putant, etiam extraneo per praeceptionem legari posse proinde, ac si ita scribatur: **TITIVS HOMINEM STICHV M CAPITO**, superuacuo adiecta **PRAE** syllaba; ideoque per uindicationem eam rem legatam uideri: quae sententia dicitur diui Hadriani constitutione confirmata esse.

222. Secundum hanc igitur opinionem si ea res ex iure Quiritium defuncti fuerit, potest a legatario uindicari, siue is unus ex heredibus sit, siue extraneus; set si in bonis tantum testatoris fuerit, extraneo quidem ex senatus consulto utile erit legatum, heredi uero familiae herciscundae iudicis officio praestabitur; quodsi nullo iure fuerit testatoris, tam heredi quam extraneo ex senatus consulto utile erit. **223.** Siue tamen heredibus, secundum nostrorum opinionem, siue etiam extraneis, secundum illorum opinionem, duobus pluribusue eadem res coniunctim aut disiunctim legata fuerit, singuli |

112. partes habere debent.

Ad legem Falcidiam. **224.** Sed olim quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare, nec quicquam heredi relinquere praeterquam inane nomen heredis; idque lex **XII** tabularum permittere uidebatur, qua cauetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his uerbis: 'uti legassit suae rei, ita ius esto:' ¹ 'quare' qui scripti heredes erant, ab hereditate se abstinebant, et idcirco plerique intestati moriebantur. **225.** Itaque lata est lex Furia, qua, exceptis personis quibusdam, ceteris plus mille assibus legat[195] torum nomine mortisue causa capere permissum non est. sed et haec lex non perfecit, quod uoluit: qui enim uerbi gratia quinque milium aeris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis milenos asses legando totum patrimonium erogare. **226.** Ideo postea lata est lex Voconia, qua cautum

¹) quae superscripta a litterae q nec ullo notae signo litteris ae addito Vst; quamobrem nunc cum ceteris edd. emendavi quare.

§. 222. Cf. §§. 40. 196. 197. §. 223. Cf. Epit. 2, 5. §. 7. L. un. §. 11. C. de caduc. (6, 51). §. 224. Cf. pr. I. de lege Falc. (2, 22) cum Theoph. uti legassit] cf. Dirksen XII tabb. 5, 3. Schöll p. 127. §. 225. Cf. Inst. et Theoph. l. c. infra 4, 23. Ulp. 1, 2. 28, 7. Fr. Vat. 301. Varr. fragm. lib. III. de vit. pop. Rom. ed. Bip. p. 247. §. 226. Cf. Inst. et Theoph. l. c. Lex Voconia]

est, ne cui plus legatorum nomine mortisue causa capere liceret, quam heredes caperent: ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere uidebantur; set tamen fere uitium simile nascebatur: nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio 'poterat (*testator*)¹ adeo heredi minimum relinquere, ut non expediret heredi, huius lucri gratia totius hereditatis onera sustinere. 227. Lata est itaque lex Falcidia, qua cautum est, ne plus 'ei legare² liceat quam dodrantem: itaque necesse est, ut heres quartam partem hereditatis habeat: et hoc nunc iure utimur. 228. In libertatibus quoque dandis nimiam licentiam conpescuit lex Fufia Caninia, sicut in primo commentario rettulimus.

De inutiliter relictis legatis. 229. Ante heredis institutionem inutiliter legatur, scilicet quia testamenta uim ex institutione heredis accipiunt, et ob id uelut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. 230. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari potest. [196] 231. Nostri praeceptores nec tutorem eo loco dari posse existimant: set Labeo et Proculus tutorem posse dari (*putant*), quod nihil ex hereditate erogatur tutoris datione. 232. Post mortem quoque heredis inutiliter legatur, id est hoc modo: CVM HERES MEVS MORTVVS ERIT, DO LEGO, aut DATO. ita autem recte legatur: CVM HERES (*MEVS*)³ MORIETVR, quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo uitae eius tempore. rursum ita non potest legari: PRIDIE QVAM HERES MEVS MORIETVR; quod non pretiosa ratione

¹) *Ex Bg. (Gösch.) cj. addidi (sed nota t facilius h. l. ex-cidere poterat quam, quo Gösch. eam supplebat, ante v. ut); poterant ed. Bg. poterat a. h. m. relinqui rei mea cj. 'Gaius' p. 50.*

²) *ei C. et ed. mea 1., ubi notaveram; quod nunc (cum 'testator' praecedat) ferri potest. ideoque hoc iam ubi ex V^{et} constituit ei, non ex scriptum fuisse, revocavi. ³) Supplevit Bg. ed. 5.*

a. u. 585. Cf. §. 274. §. 227. lex Falcidia] a. u. 714. Cf. Inst. l. c. Ulp. 24, 32. Epit. 2, 6. Paul. 3, 8. §. 1. L. 1 pr. D. ad l. Falc. (35, 2). §. 228. Cf. 1, 42 seq. §. 229. Cf. Ulp. 24, 15. §. 34. I. de legat. (2, 30). §. 230. = §. 34. I. cit. Cf. Ulp. 1, 30. §. 231. Cf. §. 3. I. qui dari tut. (1, 14). §. 232. Cf. Ulp. 24, 16. Paul. 3, 6. §§. 5. 6. 4, 1. §. 11. §. 35. I. de legat. (2, 30). infra 3, 100. L. 11. C. de contrah. stip. (8, 38).

114. receptum uidetur. | **233.** Eadem et de libertatibus dicta intellegemus. **234.** Tutor uero an post mortem heredis dari possit, quaerentibus eadem forsitan poterit esse quaestio, quae de (eo) agitur, qui ante heredum institutionem datur. De poenae causa relictis legatis. **235.** Poenae quoque nomine inutiliter legatur: poenae autem nomine legari uidetur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis heres aliquid faciat aut non faciat, uelut quod ita legatur: SI HERES MEVS FILIAM SVAM TITIO IN MATRIMONIUM COLLOCAVERIT, X (MILIA) SEIO DATO. uel ita: SI FILIAM TITIO IN MATRIMONIUM NON COLLOCAVERIS, X MILIA TITIO DATO; sed et si 'heredem, (si)¹ uerbi gratia intra biennium monumentum sibi non fecerit, x milia Titio 'dare² iusserit (*testator*), poenae nomine legatum est. et denique ex ipsa definitione multas similes species 'circumspicere³ possumus. **236.** Nec libertas quidem poenae nomine dari potest, quamuis de ea re fuerit quaesitum. **237.** De tutore uero nihil possumus quaerere, quia non potest datione tutoris heres compelli quidquam facere [197] aut non facere ideo 'quod datur. (si igitur)⁴ poenae nomine tutor datus fuerit, magis sub condicione quam poenae nomine datus uidebitur.

238. '(Item)⁵ incertae personae legatum inutiliter relinquitur: incerta autem uidetur persona, quam per incertam
115. opinionem | animo suo testator subicit, uelut cum ita legatum sit: QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI HERES MEVS X (MILIA) DATO; idem iuris est, si generaliter omnibus lega-

¹) h. (quod et heres et heredem notat) C. heres edd. Subiectum (*testatoris*), quod ex exemplis modo allatis aegre intelligitur, nunc in fine addidi. ²) dari C. edd. ³) Sic fere Vst; quod et defendi posse uidetur eo sensu, quo v. g. Liv. 1, 80, 6. 'circumspicere externa auxilia' dixit. ⁴) Sic nunc locum sanasse mihi uideor, cum secundum Vst post ideo non quae sed magis quae fuisse uideatur. uerba 'si igitur' propter antecedens datur ommissa sunt.

⁵) Addidi, praecedens uidebitur ex parte geminando.

§. 233. Cf. Ulp. 1, 20. §. 234. Cf. §. 281. L. 7. D. de testam. tut. (26, 2). §. 235. Cf. Ulp. 24, 17. 25, 13. §. 36. I. de legat. (2, 20). §. 236. Cf. §. 36. I. cit. §. 237. Cf. L. 2. D. de his quae poenae c. (34, 6). §. 238. Cf. Ulp. 24, 18. Paul. 3, 6. §. 13. §. 25. I. de legat. (2, 20).

uerit, QVICVMQVE AD FVNVS MEVM VENERIT; in eadem causa est, quod ita relinquitur: QVICVMQVE FILIO MEO IN MATRIMONIUM FILIAM SVAM CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS X MILIA DATO; 'illud quoque,¹ quod ita relinquitur: QVI POST TESTAMENTVM '(SCRIPTVM PRIMI)² CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aequae incertis personis legari uidetur; et denique aliae multae huiusmodi species sunt. sub certa uero demonstratione incertae personae recte legatur, uelut: EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI X MILIA HERES MEVS DATO. 239. Libertas quoque non uidetur incertae personae dari posse, quia lex Fufia Caninia iubet, nominatim seruus liberari. 240. Tutor quoque certus dari debet. 241. Postumo quoque alieno inutiliter legatur. (*est*) autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est: ideoque ex emancipato quoque filio conceptus nepos extraneus postumus *est auo; item qui in utero est eius, quae iure ciuili non intellegitur*³ uxor, extraneus postumus [198] patris intellegitur. 242. Ac ne heres quidem potest institui 116. postumus alienus: est enim incerta persona. 243. Cetera uero, quae supra diximus, ad legata proprie pertinent; quamquam non inmerito quibusdam placeat, poenae nomine heredem institui non posse: nihil enim interest, utrum legatum dare iubeatur heres, si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adiciatur; quia tam coheredis adiectione quam legati

¹) *Addunt C. et edd.: in eadem causa est. Sed librarium haec ex superioribus, quo oculi eius aberrauerant, perperam repetiisse, arguunt Inst. Instit., in quibus est: 'Illud quoque, quod ita relinquebatur QVI POST TEST. SCRIPTVM PRIMI CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aequae incertae personae legari uidebatur'. (Itaque nunc uincis incl. ed. Bg. 5.) Alii postea ante aequae addiderunt nam.*

²) *Ex Inst. additi: quamquam pro SCRIPTVM Gaius aliud verbum posuerit uelut nuncupatum.* ³) *Ex Vst, nisi quod is habet in iure ciuili.*

§. 239. Cf. §. 25. I. cit. supra 1, 45 seq. Ulp. 1, 25. L. 24. D. de mmiss. test. (40, 4). §. 240. Cf. L. 20 pr. D. de testam. tut. (36, 2). §. 27 fin. I. de legat. (2, 20). Ulp. 11, 14. §. 241. = §. 28. I. ibid. Cf. infra §. 287. §. 242. Cf. 1, 147. 2, 287. §. 28. I. de legat. (2, 20). §. 243. Cf. §. 36. I. tit. cit.

datione compellitur, ut aliquid contra propositum suum faciat aut non faciat.

244. An ei, qui in potestate sit eius, quem heredem instituimus, recte legemus, quaeritur. Servius recte legari putat, sed evanescere legatum, si quo tempore dies legatorum cedere solet, adhuc in potestate sit; ideoque siue pure legatum sit et uiuo testatore in potestate heredis esse desierit, siue sub condicione et ante condicionem id acciderit, deberi legatum. Sabinus et Cassius sub condicione recte legari, pure non recte, putant; licet enim uiuo testatore possit desinere in potestate heredis esse, ideo tamen inutile legatum intellegi oportere, quia quod nullas vires habiturum foret, si statim post testamentum factum decessisset testator, hoc ideo ualere, quia [199] 117. uitam longius traxerit, absurdum esset. *sed* | diuersae scholae auctores nec sub condicione recte legari (*ei putant*)¹, quia quos in potestate habemus, eis non magis sub condicione quam pure debere possumus. 245. Ex diuerso constat, ab eo, qui in potestate (*tua*) est, herede instituto recte tibi legari; sed si tu per eum heres extiteris, evanescere legatum, quia ipse tibi legatum debere non possis; si uero filius emancipatus aut seruus manumissus erit uel in alium translatus, et ipse heres extiterit aut alium fecerit, deberi legatum.

246. Nunc² transeamus ad fideicommissa.

247. Et prius de hereditatibus uideamus. 248. Inprimis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis heres recto iure instituatur eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat; alioquin inutile est testamentum, in quo nemo recto iure heres instituitur. 249. Verba autem utilia fideicommissorum haec *'fere'*³ maxime in usu esse uidentur: PETO, ROGO,

¹) Etiam '*ei*' nunc supplevi (ed. 5). ²) De Gösch. cj. ex Inst. Cf. 1, 124. 2, 80. 97. 3, 89. 182. 4, 88. Hinc C. et V^{et} edd. (praeter Bg. 5.) ³) Ex Ulp. l. c. recte C. [recte] Bg. et Stud. edd.

§. 244. Cf. §. 32. I. *ibid.* Ulp. 24, 23. L. 1 pr. L. 4. D. de reg. Cat. (34, 7). §. 245. Cf. §. 33. I. *tit. cit.* Ulp. 24, 24. *supra* §. 189. §§. 246. 247. = pr. I. de fdcss. hered. (2, 23). §. 248. = §. 2. *init.* I. *eod.* Cf. Epit. 2, 7 pr. §. 249. = §. 3. I. de *ing. reb. p. fdcss.* (2, 24). Cf. Ulp. 25, 2. 2, 7. Paul. 4, 1. §§. 5. 6.

VOLO, FIDEICOMMITTO, quae proinde firma singula sunt, atque si omnia in unum congesta sint. 250. Cum igitur scripserimus: (LVCIVS) TITIVS HERES ESTO, possumus adicere: ROGO TE, LVCI TITI, PETOQVE A TE, VT, CVM PRIMVM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, GAIO SEIO REDDAS, RESTITVAS. possumus autem et de parte restituenda rogare; et liberum est, uel sub condicione uel pure relinquere | fidei- 118. commissa, uel ex die certa. 251. Restituta autem hereditate is, qui restituit, nihilominus heres permanet; is uero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis loco est, aliquando legatarii. 252. Olim autem nec heredis loco erat nec legatarii, sed potius [200] emptoris: tunc enim in usu erat, ei, cui restituebatur hereditas, nummo uno eam hereditatem dicis causa uenire; et quae stipulationes inter (uenditorem hereditatis et emptorem interponi solent, eadem interponebantur inter) heredem et eum, cui restituebatur hereditas, id est hoc modo: heres quidem stipulabatur ab eo, cui restituebatur hereditas, ut quicquid hereditario nomine condemnatus 'fuisset,¹ siue quid alias bona fide dedisset, eo nomine indemnus esset, et omnino si quis cum eo hereditario nomine ageret, 'ut² recte defenderetur; ille uero, qui recipiebat hereditatem, inuicem stipulabatur, ut si quid ex hereditate ad heredem peruenisset, id sibi restitueretur, '(et)³ ut etiam pateretur, eum hereditarias actiones procuratorio aut cognitorio nomine exequi. 253. Sed posterioribus temporibus Trebellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus senatus consultum factum est, quo cautum est, ut si cui hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, actiones, quae iure ciuili heredi et in heredem competere, (ei) et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas; post⁴ quod senatus consultum desierunt illae cautiones in usu haberi: | 119. praetor enim utiles actiones ei et in eum, qui recepit heredi-

¹) soluisset Krüger. non opus et vid. L. 2. §§. 10. 20. D. de her. v. act. vend. (18, 4). ²) Omisit ed. Bg. 5. u. superposito t V^{at}. ³) Addidi ex vicino olim restitueret. ⁴) Sic Instit. per V^{at}. Kr. ed. 2.

§. 250. — §. 2. med. I. de fdc. hered. (2, 23). Epit. 2, 7 pr. §. 251. — §. 3. I. eod. infra §. 255. §. 252. Cf. Theoph. 2, 28. §. 3. L. 95. D. de leg. 3. §. 253. — §. 4. I. h. t. (2, 23). temporibus] Neronis a. 54—68. Cf. Paul. 4, 2. Ulp. 24, 14.

tatem, quasi heredi et in heredem dare coepit, eaeque in edicto proponuntur. 254. Sed rursus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant, atque ob id exstinguebantur fideicommissa, 'postea Pegaso¹ et Pusione (*consulibus*) senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, proinde liceret quartam partem retinere, atque e lege Falcidia in legatis 'retinendi ius² conceditur: ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquantur, eadem retentio permissa est. per quod^[201] senatus consultum ipse (*heres*) onera hereditaria sustinet; ille autem, qui ex fideicommisso reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiaris loco est, id est eius legatarii, cui pars honorum legatur; quae species legati partitio uocatur, quia cum herede legatarius partitur hereditatem: unde effectum est, ut quae solent stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eadem interponantur inter eum, qui ex fideicommissi causa recipit hereditatem, et heredem, id est, ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. 255. Ergo siquidem non plus quam dodrantem | 120. hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tum ex Trebelliano senatus consulto restituitur hereditas, et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dantur, in heredem quidem iure ciuili, in eum uero, qui recipit hereditatem, ex senatus consulto Trebelliano; quamquam heres etiam pro ea parte, quam restituit, heres permanet, ei que et in eum solidae actiones competunt; sed non ulterius oneratur, nec ulterius illi dantur actiones, quam apud eum commodum hereditatis remanet. 256. At si quis plus quam dodrantem uel etiam

¹) In *Vst* praecedit *p̄*, quod aliqui significat potest, potestate Publius; sed consulis praenomen ignoratur, cumque etiam alias notae *p'* et *p̄* permutentur, cum *St.do* (p. 285) ex *Instit. edidi* postea.
²) retinendis *Vst*. retinere *ed. Stud. Cf.* 1, 31, 3, 75.

§. 254. = §. 5. *I. h. t.* (2, 23). *Epit.* 2, 7 *pr.* *Ulp.* 25, 14. 15. *Paul.* 4, 3. *P. et P. consulibus*] *Vespasiani temporibus a.* 70—80. *partitio*] *cf. Ulp.* 24, 25. *Theoph.* 2, 23. §. 5. §. 255. = §. 6. *I. h. t.* (2, 23). *Cf. Ulp.* 25, 14. *L.* 93. *D. ad l. Falc.* (35, 2).
 §. 256. §§. 6. (7.) *I. h. t.* *Cf. Ulp.* l. c.

totam hereditatem restituere rogatus sit, locus est Pegasiano senatus consulto. 257. Set is, qui semel adierit hereditatem, si modo sua uoluntate adierit, siue retinuerit quartam partem, siue noluerit retinere, ipse uniuersa onera hereditaria sustinet: set quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponi debent tamquam inter partiarium legatarium et heredem; si uero totam hereditatem restituerit, ad exemplum emtae et uenditae hereditatis stipulationes interponendae sunt. 258. Set si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat, eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cauetur Pegasiano senatus consulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu | praetoris adeat et restituat, 121. proindeque ei et in eum, qui receperit, actiones dentur, ac [202] iuris est ex senatus consulto Trebelliano: quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur, qui receperit hereditatem. 259. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus¹ aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogetur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogetur. nam et hoc casu de quarta parte eius partis ratio ex Pegasiano senatus consulto haberi solet.

260. Potest autem quisque etiam res singulas per fideicommissum relinquere, uelut fundum, hominem, uestem, argentum, pecuniam; et uel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, uel legatarium, quamuis a legatario legari non possit. 261. Item potest non solum propria testatoris res per fideicommissum relinqui, sed etiam heredis aut legatarii aut cuiuslibet alterius: itaque et legatarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei legata sit, sed etiam

¹) instituatur *Vst.*

§. 257. = §. 6. *I. cit. Cf. L. 21. 45. D. ad SC. Treb.* (36, 1). *Ulp. 25, 15. Paul. 4, 3. §. 2. supra §. 254.* §. 258. *Cf. Ulp. 25, 16. Paul. 4, 4. §§. 2—4.* §. 259. = §. 8. *I. h. t.* (2, 23). §. 260. = *pr. I. de sing. reb. p. fdcss.* (2, 24). uel legatarium] *cf. §. 271. Ulp. 24, 20.* §. 261. = §. 1. *I. eod. Ulp. 25, 5. Paul. 4, 1. §§. 7. 8.*

- de alia, siue ipsius legatarii siue aliena sit. hoc¹ solum obseruandum est, ne plus quisquam rogetur aliis restituere, quam
122. ipse ex testamento ceperit; nam | quod amplius est, inutiliter relinquitur. 262. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere et praestare, aut aestimationem eius soluere, sicut iuris est et si per damnationem aliena res legata sit: sunt tamen, qui putant, si rem per fideicommissum relictam dominus non uendat, extinguere fideicommissum; sed aliam esse causam per damnationem legati.
263. Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest, ut uel heres rogetur manumittere, uel legatarius. 264. *Nec interest, utrum de suo proprio*² seruo testator roget, [208] an de eo, qui ipsius heredis aut legatarii uel etiam extranei sit. 265. Itaque et alienus seruus redimi et manumitti debet: quodsi dominus eum non uendat, sane extinguitur fideicommissa libertas, quia hoc casu pretii³ computatio nulla interuenit. 266. Qui autem ex fideicommisso manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris seruus fuerit, sed eius, qui manumittit. 267. At qui directo testamento liber esse iubetur, uelut hoc modo: STICHVS SERVVS (MEVS) LIBER ESTO, uel hoc: STICHVM SERVVM MEVM LIBERVVM ESSE IVBEO, is ipsius testatoris fit libertus. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris ex iure Quiritium fuerit, et quo faceret testamentum, et quo moreretur.
123. ⁴268. Multum autem differunt ea, quae per fideicommissum

¹) Ex Inst. sed hoc C. edd. verum sed ex praecedente sit natum videtur. Errore Bg. ed. 5. me prius sed (ante etiam) omittere ait.
²) Ex Inst. Gösch. supplevit. ³) Ex Vst et St. di. cj.; similiter quaedam, quae sequuntur §. 267, ex Inst. ⁴) Praecedunt duae lineae fere vacuae, rubricae destinatae.

§. 262. = §. 1. I. cit. Ulp. 25, 5. Paul. 4, 1. §. 7. L. 14. §. 2. L. 30. §. ult. D. de leg. 3. §§. 263—267. Cf. de ordine supra §§. 185—190; de re = §. 2. I. cod. (2, 24). Theoph. 1, 14, 1. §. 263. Cf. Epit. 2, 7. §. 7. Ulp. 25, 18. 2, 7. Paul. 4, 12. §. 4. 4, 13. §. 264. Cf. 2, 261. 272. Epit. l. c. Ulp. 2, 10. §. 265. Epit. l. c. Ulp. 2, 11. L. 6. C. h. t. (7, 4). §. 2. I. cit. §. 266. Cf. Ulp. 2, 8. Epit. l. c. §. 267. Cf. Ulp. 2, 7. 8. 1, 23. §. 268. Cf. Epit. 2, 7. §. 8. infra §. 284.

relinquuntur, ab his, quae directo iure legantur. 269. Nam ecce per fideicommissum 'etiam ante heredis (institutionem)¹ relinqui potest: cum alioquin legatum testamenti initio datum² inutile sit. †††³ 270. Item intestatus moriturus [204] potest ab eo, ad quem bona eius pertinent, fideicommissum alicui relinquere; cum alioquin ab eo legari non possit. 270^a. Item legatum codicillis relictum non aliter ualet, quam si a testatore confirmati fuerint, id est, nisi in testamento cauerit ante aut post⁴ testator, ut quidquid in codicillis scripserit, id ratum sit; fideicommissum uero etiam non confirmatis codi-

¹) Scripsi; hanc enim differentiam a Gaio omitti non potuisse eamque primam fuisse, quam referret, ex §. 229. efficitur; cf. Ulp. 25, 8. 'institutionem' vero ob archetypi siglam ΗΙΓ, quae est 'heredis institutio' (Putsch. Gramm. vet. p. 1674), tantum pro 'heredis' acceptam excidisse puto. etiam nutu heredi(ta)s ed. Bg. contra quod vid. 'Gaius' p. 51. etiam non instituto herede ed. Bg. 5.

²) In his Bluhmianis t'initio datum, scriptum fuisse putavi. Bg. ed. (etiam 5): nisi | testamento facto. Nec ait, quo hanc primam differentiam spectare velit (infra enim ab eo citati loci ad nutu relictum fdcassum pertinent), utrum, repugnante verborum sensu, ad fdcmissa ante h. institutionem an ab intestato data (ut Gaius idem hic et §. 270. dixisse cogatur). ³) Aut librarius insolite

(quippe statim initio novae materiae) reliquam versus partem vacuam relinquens ipse lacunam codicis, unde describebat, significavit aut statim ad secundum Item oculis delapsus primum cum his quae sequebantur omisit. Certe hic alteram differentiam excidisse, quam Epit. 2, 7. §. 8. hoc ipso loco refert his verbis: 'Fideicommissum ad eum, cui aliquid dimissum est herede mortuo, poterit pervenire, si talis fuerit condicio testamenti: nam legatum ita relinqui non potest', praeter hunc Epitomae locum etiam 2, 232, ubi haec proprietas legatorum et ipsa sequitur eam, quam Gaius §. 269. rursus commemoravit, et infra verba §. 277. et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest ostendunt; more enim suo Gaius hanc causam afferre non poterat, nisi iam rem retulisset. ⁴) Cum litterae rit non sufficiant ad explendum ver-

sum, ubi 'septem vel plures' litterae legi non potuerunt, addendum erat ante a(ut) p(ost) cf. §. 135^a. Omittit Kr. ed. 2, nisi fuerit fortasse ibi additum ipse.

§. 269. Cf. 2, 229. Ulp. 25, 8. §. 270. Cf. Epit. l. c. Ulp. 25, 4. §. 10. I. de fdcss. hered. (2, 23). §. 270^a. Cf. Epit. l. c. Ulp. 25, 8. Paul. 4, 1. §. 10. §. 1. I. de codic. (2, 25). C. de finib. 2, 17.

cillis relinqui potest. **271.** Item a legatario legari non potest, sed fideicommissum relinqui potest. quin etiam ab eo quoque, cui per fideicommissum relinquimus, rursus alii per fideicommissum relinquere possumus. **272.** Item seruo alieno directo libertas dari non potest, sed per fideicommissum potest. **273.** Item codicillis nemo heres institui potest neque exheredari, quamvis testamento confirmati sint; at is, qui testamento heres institutus est, potest codicillis rogari, ut eam hereditatem alii totam uel ex parte restituat, quamvis testamento codicilli confirmati non sint. | **274.** Item mulier, quae ab eo, qui centum milia aeris census est, per legem Voconiam 'heres instituta capere¹ non potest, tamen fidei- [205] commissio relictam sibi hereditatem capere potest. **275.** Latini quoque, qui hereditates legataeque directo iure lege Iunia capere prohibentur, ex fideicommisso capere possunt. **276.** Item cum senatus consulto prohibitum sit proprium seruum minorem annis xxx liberum et heredem instituere, plerisque placet, posse nos iubere liberum esse, cum annorum xxx erit, et rogare, ut tunc illi restituatur hereditas. **277.** Item quamvis non (*possimus*) post mortem eius, qui nobis heres

¹) hdes institutio *Sched.* (o in *Vst* expuncta) heres institui *edd.*, quomodo sane oratores de capacibus dicunt *Quintil. I. O. 9, 2. § 74. Vid. 'Gaius' p. 52. heredis institutione (capere) ed. mea 1.: quod satis Latine dici recte negavit Bg. ed. 5. Iam puto, librum cum notam ē (= capere) libri, unde describebat, non intellexeret (plerumque enim tantum ut valet usucapere) fecisse o indeque etiam antea a mutasse in i, r in d.*

§. 271. Cf. §§. 260. 161. *Ulp. 24, 20. Epit. l. c. §. 1. I. de sing. reb. (2, 24).* §. 272. Cf. *Epit. l. c. §§. 264. 267. §. 2. I. de sing. reb. (2, 24).* §. 273. Cf. *Ulp. 25, 11. Epit. l. c. §. 2. I. de codic. (2, 25).* §. 10. *I. de fess. hered. (2, 28).* §. 274. Cf. *Cic. Verr. 2, 1. c. 42. cum Schol. ed. Bait. p. 189. de senect. 5. §. 14. de leg. 2, 20 seq. de rep. 3, 10. de fin. 2, 17. §. 55. Dio Cass. 56, 10. Quintil. decl. 264. Plin. paneg. 42. Liv. ep. 41. Gell. 7, 13. 17, 6. 20, 1. Augustin. de civ. D. 3, 21. Plutarch. Cic. 41. Polyb. 32, 14. §. 275. Cf. *Ulp. 25, 7. 22, 3. supra 1, 23 seq. L. 13 pr. D. de tut. cur. (26, 5).* §. 276. Cf. *Ulp. 22, 8. L. 29. D. de reb. dub. (34, 5). L. 38. 46. D. de man. test. (40, 4). L. 13. §. 5. D. de statu lib. (40, 7). L. 39. §. 2. D. fam. erc. (10, 2) et lib. meum 'Gaius' p. 53. §. 277. Cf. *Epit. 2, 7. §. 8. supra §. 184. et p. 279. not. 3.***

extiterit, alium in locum eius heredem instituere, tamen possumus eum rogare, ut, cum morietur, alii eam hereditatem totam uel ex parte restituat; et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest, idem efficere possumus et si ita scripserimus: CVM TITIVS HERES MEVS MORTVVS ERIT, VOLO HEREDITATEM MEAM AD PVBLIVM MAEVIYM PERTINERE: utroque autem modo, tam hoc quam illo, Titium heredem suum obligatum relinquit de fideicommisso restituendo. 278. Praeterea legata (*per*) formulam petimus: fideicommissa uero Romae quidem apud consulem uel apud eum praetorem, qui praecipue de fideicommissis ius dicit, persequimur; in prouinciis uero apud praesidem prouinciae. 279. Item de fideicommissis semper | in urbe ius dicitur; de 125. legatis uero, cum res aguntur. 280. Item fideicommissorum usurae et fructus debentur, si modo moram solutionis fecerit, [206] qui fideicommissum debeat; legatorum uero usurae non debentur: idque rescripto diui Hadriani significatur: scio tamen, Iuliano placuisse, in eo legato, quod sinendi modo relinquitur, idem iuris esse, quod in fideicommissis; quam sententiam et hiis temporibus magis optinere uideo. 281. Item legata Graece scripta non ualent; fideicommissa uero ualent. 282. Item si legatum per damnationem relictum heres infitietur, in duplum cum eo agitur; fideicommissi uero nomine semper in simplum persecutio est. 283. Item (*quod*) quisque ex fideicommisso plus debito per errorem soluerit, repetere potest; at id, quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum

§. 278. Cf. Ulp. 25, 12. Paul. 4, 1. §. 18. L. 178. §. 2. D. de verb. sign. (50, 16). L. 2. §. 32 fin. D. de orig. iur. (1, 2). Suet. Claud. 23. Quintil. I. O. 3, 6. §. 69. §. 1. I. de fcss. her. (2, 23) ibique Schrader. §. 279. Cf. Zimmermann Civilproc. §. 128. §. 280. Cf. Epit. 2, 7. §. 8. Paul. 3, 8. §. 4. L. 17. §. 3. L. 34. D. de usur. (22, 1). L. 87. §. 1. D. de leg. 2. L. 92 fin. D. de condic. et dem. (35, 1). L. 89. §. 1. D. de leg. 1. L. 5 pr. D. de oper. publ. (50, 10). L. 1. §. 13. D. ut legat. v. fdcss. serv. (36, 3). Tit. C. de usur. et fr. leg. (6, 47). §. 281. Cf. Ulp. 25, 9. L. 11 pr. D. de leg. 3. L. 34. §. ult. D. de leg. 2. L. 37. §. 5. L. 101 pr. D. de leg. 3. §. 282. Cf. Epit. 2, 7. §. 8. infra 4, 9. 171. Paul. 1, 19. §. 1. §. 7. I. de obl. quae q. ex contr. (3, 27). §. 283. Cf. Ulp. 24, 33. §. 7. I. cit. §. 25. I. de legat. (2, 20). Paul. 3, 6. §. 92. Gai. L. 23. D. de dolo (4, 3) scripserat per damnationem legatum est.

sit, repeti non potest. idem scilicet iuris est de 'solido,¹ quod non debitum uel ex hac uel ex illa causa per errorem solutum fuerit.

284. Erant etiam aliae differentiae, quae nunc non sunt.

285. Ut ecce peregrini poterant fideicommissa capere, et fere haec fuit origo fideicommissorum: sed postea id prohibitum est,² et nunc ex oratione diui 'sacratissimi³ Hadriani senatus consultum factum est, ut ea fideicommissa fisco uindicarentur.⁴

126. 286. Caelibes | quoque, qui per legem Iuliam 'testamentarias⁵ hereditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa [207] uidebantur capere posse; [286^a.] item orbi, qui per legem Papiam 'ob id, quod liberos non habent,⁶ dimidias partes hereditatium legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa uidebantur capere posse. sed postea senatus consulto Pegasiano perinde fideicommissa quoque, ac legata hereditatesque capere 'posse⁷ prohibiti sunt; eaque translata sunt ad eos, qui (in eo)⁸ testamento liberos habent,⁹ aut si nullus

¹) Scripsi; eo legato, C. edd. solido nunc etiam Bg. ed. 5. Alii deleri v. legato uoluerunt. ²) Primum puta, ne exsules hoc modo iuuantur. ³) sunt C. male scilicet explicata nota ẽ. Cf. adnotata ad 1, 77. ⁴) Excepit postea D. Pius, ut Graeci cives Romani facti liberis, qui peregrini mansissent, hereditatem (fideicommissum) relinquere possent, quod a Pausan. 8, 43, 3. relatum Gaius ut nimis speciale omisit, non omissurus, si Graecus 'Ictus provincialis' fuisset. ⁵) testamento scripseram antea (item deinde Bg. ed. 5) sed nunc nas quod praestat V^{at}, fuisse puto tias, antecedente Iulia. ⁶) Polen. haec uerba ut glossema eiicit, Stud. uncis includit; sed orbi varie accipiebantur. habebant C. pro habent. ⁷) Suspecta vox, cum capere prohiberi sufficiat et rectum sit. (Cf. 2, 110. 111. 286. Ulp. 22, 3.) p'sem C. an — pro semisse? ut aliquid exciderit; nam et certum subiectum desideratur. Et sane commode ita orationem supplebimus: capere (caelibes omnino, orbi) pro semisse. ⁸) Addidit ex 2, 206. ed. Polen. item Stud. ⁹) Primo tamen ad eum patrem, cuius fides electa erat. L. 60. D. de leg. 2.

§. 284. Cf. §. 268. §. 285. Cf. Theoph. 2, 23. §. 1. Cic. Verr. II. 1, 47. §. 123. Plin. ep. 10, 80 (79).; hic de peregrina civitate. Valer. Max. 4, 2. §. 7. huc non pertinet. Vid. ad 2, 60. §. 286. Cf. §§. 111. 144. 150. 206. 207. Ulp. 17, 1. 22, 3. L. 1. Th. C. de infirm. poen. coel. (8, 16). Sozom. h. eccl. 1, 9. §. 286^a. SC. Pegas.] cf. §. 254.

liberos habebit, ad populum, sicuti iuris est in legatis et in hereditatibus. 287. (*Cum*)que eadem aut simili ex causa item¹ olim incertae personae uel postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat, quamuis neque heres institui neque legari ei² posset, senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, idem in fideicommissis, quod in legatis hereditatibusque constitutum est.³ 288. Item poenae nomine iam non dubitatur nec per fideicommissum quidem relinqui posse.

289. Set quamuis in multis iuris partibus longe latior causa sit fideicommissorum quam eorum, quae directo relinquuntur, in quibusdam tantumdem ualeant, tamen tutor non aliter testamento dari potest, quam directo, ueluti hoc modo: LIBERIS MEIS TUTIVS TUTOR ESTO, uel ita: LIBERIS MEIS TUTIVM TUTOREM DO; per fideicommissum uero dari non potest.

¹) hereditatibusque eadem aut simile ex autem C. Vst hereditatibus. 287. Eadem aut simili ex causa autem edd. hereditatibus. 287. Eadem a. s. e. causa cum ed. mea prior. Quod nunc dedi et Codici et sensui magis accommodatum est. Ante que excidit similis nota c', ex caitem factum; autem Aequae tamen bene et fortasse melius ita nunc locus in edd. Polen. et Stud. sanatus est: hereditatibus, quae eadem aut simili cau(sa caduca fiunt. 287. Item postea retento posset. set ²) possit; set C. edd. possit ed. mea 1. facta v. set ex praecedente pos-sit, ut supra §. 261. not. ³) Sed nota, incertam personam vel postumum alienum, cui cum alio per fideicommissum vel legatum per damnationem relictum erat, partem huic detraxisse, ut non perinde esset, ac si nulli personae relictum esset. Cf. L. 4. 7. §. 1. D. de reb. dub. (34, 5). L. 7. D. de leg. 2. item 3, 103.

§. 287. Cf. Ulp. 25, 13. neq. her. inst.] cf. Ulp. 22, 4. §. 12. I. de hered. inst. 2, 14. neq. legari] cf. supra §§. 238. 241. L. 3. 4. 5 pr. D. de reb. dub. (34, 5). Interpolata est L. 5. §. 1. eod. §. 288. Cf. Ulp. l. c. supra §§. 235 seq. 243. §. 289. Cf. 1, 149. L. 7. 33. D. de testam. tut. (26, 2). L. 1. §. 1. D. de confirm. tut. (26, 3).

1. ¹ *Intestatorum hereditates (ex) lege XII tabularum primum ad suos heredes pertinent.* 2. *Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerunt, ueluti filius filiae, nepos neptis ex filio, pronepos proneptis ex nepote filio nato prognatus prognatae: nec interest, utrum naturales sint liberi an adoptiui: ita demum tamen nepos neptis et pronepos proneptis suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, siue morte id acciderit siue alia ratione, ueluti emancipatione; nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idem et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus.* 3. *Vxor quoque, quae in manu eius (qui moritur,) est, ei sua heres est, quia filiae loco est: item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est; sed ita demum* [209]

¹) *Primum huius commentarii folium deperditum ex Collat. 16, 2. §§. 1—5. et Inst. aliquatenus tantum sarciri potuit: nam suppleta uni fere tantum sufficiunt Codicis Veron. paginae et dubium non est, quin primum aliqua praecesserint transitus faciendi gratia. Cf. 2, 99. 100. Deinde pr. I. h. t. ex Gaio videtur petatum esse et postremo is more suo praemonuisse putandus est, interesse, utrum ingenuus an libertus decesserit. Cf. §§. 18. 39. Prius se de ingenuorum hereditatibus acturum. 'Ingenuorum intestatorum' etc. Ceterum de lectionibus vid. ad Collat. notata.*

§. 1. = §. 1. *I. de hered. q. ab int.* (8, 1). *Cf. Epit. 2, 8 pr. Ulp. 26, 1. Collat. 16, 3. §. 3. lege XII tab.] cf. Dirksen 5, 4. Schöll p. 128.* §. 2. = §. 2. *I. eod.* *Cf. Epit. Ulp. ll. cc. Collat. 16, 3. §§. 4. 8.* §. 3. *Cf. 1, 114. 115^b. 118. 2, 139. 159. Ulp. 22, 14. 23, 3. 29, 1. Gell. 18, 6. Serv. ad Aen. 7, 424. Dionys. 2, 25.*

erit sua heres, si filius, cuius in manu est, cum pater
 [210] moritur, in potestate eius non sit. idemque dicemus et
 de ea, quae in nepotis manu matrimonii causa sit, quia
 proneptis loco est. 4. Postumi quoque, qui, si uiuo parente
 nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt.
 5. Idem iuris est de his, quorum nomine ex lege Aelia Sen-
 tia uel ex senatus consulto post mortem patris causa pro- 127.
 batur: nam et hi uiuo patre causa probata in potestate eius t. a.
 futuri essent. 6. Quod etiam de eo filio, qui ex prima secun-
 daue mancipatione post mortem patris manumittitur, intellegemus.
 7. Igitur cum filius filiae et ex altero filio nepotes
 neptesue extant, pariter ad hereditatem uocantur; nec qui
 gradu proximior est, ulteriorem excludit: aequum enim uide-
 batur, nepotes neptesue in patris sui locum portionemque
 succedere. pari ratione et si nepos neptisue sit ex filio et ex
 nepote pronepos proneptisue, simul omnes uocantur ad here-
 ditatem. 8. Et quia placebat, nepotes neptesue, item pro-
 nepotes proneptesue in parentis sui locum succedere, con-
 ueniens esse uisum est, non in capita, sed (in) stirpes heredi-
 tatem¹ diuidi, ita ut filius partem dimidiam hereditatis ferat
 et ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam; item
 si ex duobus filiis nepotes extent et ex altero filio unus forte
 uel duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut ad duos
 dimidia pars pertineat et ad tres aut quattuor altera dimidia.
 9. Si nullus sit suorum heredum, tunc hereditas pertinet |
 ex eadem lege XII tabularum ad agnatos. 10. Vocantur 128.
 autem adgnati, qui legitima cognatione iuncti sunt: legitima t. a.
 autem cognatio est ea, quae per uirilis sexus personas con-
 [211] iungitur: itaque eodem patre nati fratres agnati sibi sunt,

¹) Inst. hereditates C. edd. praeter Kr.

§. 4. = §. 2 fin. I. cit. Cf. Epit. 2, 8 pr. Ulp. 22, 15. §. 5.
 Cf. Collat. 16, 3. §§. 7. 15. supra 1, 32. 2, 142 seq. 1, 66. 95. Ulp.
 7, 4. §. 6. = Collat. 16, 2. §. 6. Cf. Collat. 16, 3. §. 7. Ulp. 23, 3.
 supra 1, 132. 2, 141. §§. 7. 8. = Collat. 16, 2. §§. 7. 8. §. 6. I.
 h. t. (3, 1). Cf. Epit. 2, 8. §. 2. Ulp. 26, 2. §. 9. = Collat. 16, 2.
 §. 9. Cf. Epit. 2, 8. §. 3. Ulp. 26, 1. Collat. 16, 3. §. 13. pr. I. de
 leg. agn. succ. (3, 2). §. 10. = Collat. 16, 2. §. 10. Cf. supra
 1, 156. §. 1. I. eod. Epit. l. c. Ulp. 26. 1. Collat. 16, 3. §§. 13. 15.

qui etiam consanguinei uocantur, nec requiritur, an etiam matrem eandem habuerint; item patruus fratris filio et inuicem is illi agnatus est: eodem numero sunt fratres patruales inter se, id est qui ex duobus fratribus progenerati sunt, quos plerique etiam consobrinos uocant; qua ratione scilicet etiam ad plures gradus agnationis peruenire poterimus. 11. Non tamen omnibus simul agnatis dat lex XII tabularum hereditatem, sed his, qui tum, cum certum est aliquem intestatum decessisse, proximo gradu sunt. 12. Nec in eo iure successio est: ideoque si agnatus proximus hereditatem omiserit, uel antequam adierit, decesserit, sequentibus nihil iuris ex lege competit. 13. Ideo autem non mortis tempore quis *proximus* (*fu*)erit, requirimus, sed eo tempore, quo certum fuerit, aliquem intestatum decessisse, quia si quis *testamento facto* decesserit, melius esse uisum est, *'ex iis, (qui) tunc (sunt)'*¹, requiri proximum, cum certum esse coeperit, neminem ex eo testamento fore heredem. 14. Quod ad feminas tamen attinet, in hoc iure aliud in | ipsarum hereditatibus capiendis placuit, aliud *'in ceterorum'*² ab his capiendis: nam feminarum *hereditates* perinde ad nos agnationis iure redeunt atque masculorum, nostrae uero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent: itaque soror fratri sororue legitima heres est, amita uero et fratris filia legitima heres esse (*non potest; sororis autem nobis loco est*) etiam mater aut nouerca, quae per in manum conuentionem apud patrem nostrum iura filiae *'consecuta'*³ est. 15. Si ei, qui defunctus erit, sit frater et alterius fratris filius, sicut ex superioribus [212]

¹) tunc et iis *Vst. ex iis om.* Collatio et edd. in archetypo fuerit: ex iis q(ui) tunc s(unt) et sic nunc sensu exigente (ed. 5) scripsi. ²) bonis, quod C. et edd. addunt, Collat. Cdd. ignorant, non facile de legitimis ingenuorum hereditatibus dicitur, itaque pro glossmate habendum est. ³) Collat. nacta C.

§. 11. = Collat. 16, 2. §. 11. Cf. §. 1. I. cit. Epit. 2, 8. §. 4. Collat. 16, 3. §. 17. §. 6. I. eod. §. 12. = Collat. 16, 2. §. 12. Cf. Collat. 16, 3. §§. 23. 26. Ulp. 26, 5. §. 7. I. eod. (3, 2). §. 13. = Collat. 16, 2. §. 13. Cf. §. 6. I. cit. §. 14. = Collat. 16, 3. §. 14. Cf. Epit. 2, 8. §§. 5. 6. Ulp. 26, 6. Collat. 16, 3. §§. 16. 20. 22. 16, 7. §. 1. §. 8. I. eod. (3, 2). §. 15. = Collat. 16, 2. §. 15. Cf. Epit. 2, 8. §. 5. Collat. 16, 3. §. 18. §. 5. I. eod.

intellegitur, frater prior est, quia gradu praecedit: sed alia facta est iuris interpretatio inter suos heredes. 16. Quodsi defuncti nullus frater extet, (*sed*) sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet; sed quaesitum est, si dispari forte numero sint nati, *uelut*¹ ex uno unus uel duo, ex altero tres uel quattuor, utrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita: iam dudum tamen placuit, in capita diuidendam esse hereditatem; itaque quotquot erunt ab utraque parte personae, in tot portiones hereditas diuidetur, ita ut singuli singulas portiones ferant.

17. Si nullus agnatus sit, eadem lex XII tabularum gentiles ad hereditatem uocat. Qui sint autem gentiles, primo commentario rettulimus; et cum illic admonuerimus, totum 130. gentilicium ius in desuetudinem abisse, superuacuum est, hoc quoque loco *'de eadem re iterum*² curiosius tractare.

18. Hactenus lege XII tabularum finitae sunt intestatorum *'(ingenuorum)*³ hereditates: quod ius quemadmodum strictum fuerit, palam est intellegere. 19. Statim enim emancipati liberi nullum ius in hereditatem parentis ex ea lege habent, cum desierint sui heredes esse. 20. Idem iuris est, si ideo liberi non sint in potestate patris, quia sint cum eo ciuitate Romana donati, nec ab imperatore in potestatem redacti fuerint. 21. Item agnati capite diminuti non admittuntur ex ea lege ad hereditatem, quia nomen agnationis capitis diminutione perimitur. 22. Item proximo agnato non adeunte hereditatem, nihilo magis sequens iure legitimo admittitur.

[213] 23. Item feminae agnae quaecumque consanguineorum gra-

¹) ut *C. edd. uelut ed. Bg. 5.* ²) de eadem re tñ *Sched., quae postrema ex iñ nata videntur, ut Hugo cj. de ea re Coll. et edd. de eadem re edd. Bg. 5. et Stud.* ³) *Addidi, quod ob similitudinem cum v. intestatorum excidisse videtur. Vid. enim §. 39. et Ulp. 26, 1. 27, 1.*

§. 16. = *Collat. 16, 2. §. 16. Cf. Epit. l. c. Ulp. 26, 4. Collat. 16, 3. §§. 17. 19. §. 4. I. eod.* §. 17. *Cf. Collat. 16, 3. §. 3.*
 §. 18. *Cf. pr. I. de SC. Tertull. (3, 3).* §. 19. *Cf. §. 9. I. de hered. q. ab int. (3, 1).* §. 20. *Cf. 1, 93. 94. 2, 135^a.* §. 21. *Cf. pr. I. de succ. cogn. (3, 5). Ulp. 27, 5. infra §. 27. supra 1, 158.*
 §. 22. *Cf. §§. 12. 28.* §. 23. *Cf. §. 14.*

dum excedunt, nihil iuris ex lege habent.¹ 24. Similiter non admittuntur cognati, qui per feminini sexus personas necessitudine iunguntur, adeo quidem, ut nec inter matrem et filium filiamue ultro citroque hereditatis capiendae ius competat, praeterquam si per in manum conuentionem consanguinitatis iura inter eos constiterint.²

25. Sed hae iuris iniquitates edicto praetoris emendatae | 131. sunt. 26. Nam *liberos* omnes, qui legitimo iure deficiuntur, uocat ad hereditatem proinde ac si in potestate parentum mortis tempore fuissent, siue soli sint, siue etiam sui heredes, id est qui in potestate patris fuerunt, concurrant. 27. Adgnatos autem capite deminutos non secundo gradu post suos heredes uocat, id est, non eo gradu uocat, quo per legem uocarentur, si capite minuti non essent; sed tertio proximitatis nomine: licet enim capitis deminutione ius legitimum perdiderint, certe cognationis iura retinent: itaque si quis alius sit, qui integrum ius agnationis habebit, is potior erit, etiamsi longiore gradu fuerit. 28. Idem iuris est, ut quidam putant, in eius agnati persona, qui proximo agnato omittente hereditatem, nihilo magis iure legitimo admittitur; sed sunt, qui putant, hunc eodem gradu a praetore uocari, quo etiam per legem agnatis hereditas datur. 29. Feminae certe agnae, quae consanguineorum gradum excedunt, tertio gradu uocantur, id est, si neque suus heres neque agnatus ullus erit. 30. Eodem gradu uocantur etiam eae personae, quae per feminini sexus personas copulatae sunt. 31. Liberi quoque, qui in adoptiua familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem [214] gradu uocantur.

¹) habent' C. Fortasse: habere uidentur; quia hoc non tam ex lege quam ex interpretatione eius ueniebat. Cf. §. 14. placuit.

²) Sequitur linea vacua.

§. 24. Cf. Ulp. 26, 7. 8. pr. I. de SC. Tertull. (3, 3). §. 25. Cf. pr. §. 2 fin. I. de b. p. (3, 9). §. 26. Cf. §§. 19. 20. Collat. 16, 7. §. 2. Ulp. 28, 8. §. 9. I. de hered. q. ab int. (3, 1). §. 27. Cf. §. 21. Ulp. 28, 9. Epit. 2, 8. §. 7. pr. I. de success. cogn. (3, 5). supra 1, 158. §. 28. Cf. §§. 12. 22. §. 7. I. de leg. agn. succ. (3, 2). §. 29. Cf. §. 23. Paul. 4, 8. §. 22^a. §. 30. Cf. §. 24. Ulp. 28, 9. Epit. 2, 8. §. 7. §. 1. I. de succ. cogn. (3, 5). §. 31. — §. 2. I. eod. Cf. Epit. l. c.

32. Quos autem | praetor uocat ad hereditatem, hi heredes 132. ipso quidem iure non fiunt: nam praetor heredes facere non potest; *per legem enim tantum uel similem iuris constitutionem heredes fiunt*, uelut per senatus consultum et constitutionem principalem:¹ sed 'cum eis (praetor) dat bonorum possessionem',² loco heredum constituuntur.

33. Adhuc autem etiam alios complures gradus praetor facit in | bonorum 'possessionibus dandis',³ dum id agit, ne quis sine successore moriatur. de quibus in his commentariis 'consulto | non agimus, quia'⁴ hoc ius totum propriis commentariis exsecuti sumus. **33^a.** Hoc⁵ solum admonuisse sufficit,⁶ cum in | legitimis hereditatibus, ut diximus,

¹) *Ex Instit. suppl. Gösch.* ²) *Locus corruptus secundum Vst sic scriptus fuisse videtur: cum iisdem propter. itaque librarius nota bp quasi esset pp male explicata cum subiectum amisisset, etiam dat mutavit in dem. Cf. Inst. Etiam postea in constituunt' fecit i pro nota con.* ³) *Ex Inst. 'possessione danda' edd. Supplementa conveniunt Vst etiam in iis, quae sequuntur.* ⁴) *Supplevi ad sententiam, scriptum fuisse ratus: consulto | n̄ agim' q̄a.* ⁵) *Item supplevi Vst ratione habita signumque novae §i feci.* ⁶) *Ex suppletis a me verborum vel litterarum reliquiis in sequentibus versibus 10 fn. — 15 Vst inter quas v. inuidiosum tamquam in C. certo exstans, sed pariter ab eo abhorrens ac sensu molestum, adeo in contextum Kr. ed. 2. relatum miror, primum hoc colligere mihi videor, Gaium non modo ut Ulp. 28, 7. et Iustinianum §. 3. I. de bon. poss. (3, 9) integram seriem b. possessionum summam non proposuisse, sed ne eas quidem, quae post b. p. unde cognati sequuntur, commemorasse (unde etiam 'consulto non agimus' scripsi) et utrumque recte, cum ceteri gradus nondum exposito iure bonorum libertorum tironibus perspicui fieri nequirent. Deinde vero etiam pro certo habeo, eum proxime de S^cto Tertulliano disputasse, quod ius nisi exposito ante iure b. possessionis, intellegi non poterat. Cum enim credibile non est, eum tanti momenti SCtum, iam Hadriani temporibus factum quodque ad eos gradus b. p., quos exposuerat, proprie spectabat, omnino silentio transmisisse, maxime cum verbis §i 24. adeo quidem ut nec inter matrem etc. coll. pr. I. de SC. Tertull. (3, 3) ad hoc ius in XII desideratum digitum quasi intendisse videatur; tum quae in versibus deinde sequentibus supersunt (vid. seq. notam), ad hoc tantum SC. videntur referri posse.*

§. 32. — §. 2. I. de b. p. (3, 9). Cf. Ulp. 28, 12. §. 33 = §. 2. I. cit. §. 33^a. Cf. §. 24. Ulp. 28, 8. Tit. I. de SC. Tertull. (3, 3). L. 9. §. 1. D. de reb. dub. (34, 5).

*sola cognatio ex XII | tabulis n(on) proficeret ad hereditatem
capiendam, et | mat(er) adeo in adipiscendis liberorum heredi- [215]
tatibus, nisi per | in manum conuentionem iura consanguini-
tatis na|cta fuisset, ex lege nullum ius omnino haberet,¹ |*
vv. 16—24.

133.

t. 8.

|²

vv. 1 — 21.

34. ³*Aliquando tamen neque emendandi neque im-
pugnandi ueteris iuris, sed magis confirmandi gratia pol- [216]*

Verum hoc ut appareat, restituendi eorum, quaedam a Göscheno mutuatus, periculum feci, nunc ad vestigia Vst accomodatum.

¹) *Ad sensum in v. 16—24., ubi paucula tantum in C. legi potuerunt, puta fere secutum esse: 'et praetor in b. p. non fratrem tantum sed omnes agnatos ei praeferret, hanc iniquitatem quantum ad matrem ingenuam trium, libertinam quattuor liberorum iure honoratam postea SCto Tertulliano correctam esse. hoc enim matri tantum praefert suum heredem, eumue, qui inter suos heredes a praetore ad p. possessionem uocatur, item patrem defuncti emancipato R(em) uel fratrem c(on)sanguineum, nec u(ero) liberos. | (v. 23) p(ost) eam uocat set parit(er) tamen c(um) ea soror(em) c(on)sanguineam et u|xorem q(uae) in manum conuenerat, deinde ceteros agnatos' (ut Gaius hoc modo simul ius antiquum apte significauerit, quod SC. agnatis reservauerat). Quanquam Stud.us initia haec Bluhmiana v. 23. et 24. in dubium vocat et ultima v. 24. pars vacua ei visa est. ²) Initio huius paginae vel paulo post probabile est, Gaium dixisse, ex SC. Tertulliano matri non modo b. possessionem sed etiam hereditatem competere, eamque b. possessionem adversus agnatos semper cum re praetorem dare. Proinde hanc b. possessionem non modo supplendi sed etiam impugnandi iuris civilis causa dari: quod etiam in aliis causis fieri. ³) Verba 'Aliquando — secundum tabulas bonorum possessionem', ex §. 1. I. de b. p. (3, 9) petita, huius loci videri, iam Gösch. iudicavit, eaque huc transcribere non dubitavi, posteaquam animadverti, verborum qui recte manifesta vestigia initio non quidem v. 21. secundum Sched. Bluhm. sed v. 23. secundum Vst reperiri, eaque, quae sequuntur, ferme duos versus Ver. C. (23. 24) replere. Sed iam nec dubito, quin haecce, quae in Instit., paucis a Theophilo et Triboniano interiectis, antecedunt: 'Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emendandi ueteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus uetus ius eo modo praetor emendauit, sicut supra dictum est (§§. 25 seq.), sed in eorum quoque, qui testamento facto de-*

§. 34. — §. 1. I. de b. p. (3, 9). Cf. Collat. 16, 3. §. 5. QVOR. BON.] Cf. 4, 144.

licetur bonorum possessionem. nam illis quoque, | qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem: item ab intestato heredes 134. *suos et agnatos ad bonorum possessionem uocat. quibus casibus beneficium eius in eo solo uidetur aliquam utilitatem habere, ut is, qui ita bonorum possessionem petit, interdicto, cuius principium est QVORVM BONORVM, uti possit, cuius interdicti quae sit utilitas, suo loco proponemus: alioquin remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet iure ciuili.*

35. Ceterum saepe quibusdam ita datur bonorum possessio, ut is, cui data sit, (*non*) optineat hereditatem; quae bonorum possessio dicitur sine re. **36.** Nam si uerbi gratia iure facto testamento heres institutus creuerit hereditatem, sed bonorum possessionem secundum tabulas testamenti petere noluerit, contentus eo, quod iure ciuili heres sit, nihilominus ii, qui nullo facto testamento ad intestati bona uocantur, possunt petere bonorum possessionem; sed sine re ad eos '*bonorum possessio*'¹ pertinet, cum testamento scriptus heres euincere hereditatem possit. **37.** Idem iuris est, si intestato aliquo mortuo suus heres noluerit petere *bonorum* possessionem, contentus *legitimo iure*: '*nam et*'² agnato competit quidem bonorum possessio,³ sed sine re, quia euinci hereditas a suo

cesserint. Nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamuis hereditatem iure ciuili adire non poterat, cum institutio non ualebat (2, 242. 287.), honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, uidelicet cum a praetore adiuuabatur', paucis mutatis et ipsa sint Gaiana, ut tamen Gaius antea b. possessionem ex SC. Tertulliano dandam pro exemplo impugnati iuris veteris posuisse uideatur (cf. Gloss. Taur. ad pr. I. 8, 9 et not. ad §. 33^a.) et deinde perrexerit: 'Alioquin ius bon. poss.' etc. Iam cum illa decem circiter efficiant versus C. Ver., apparet, Gaium statim post absolutam SCti Tertulliani expositionem, quae initium quoque p. 133. occupauit, ad hanc generalem disputationem de bonorum possessione transiisse.

¹) hereditas C. Fuerit in archetypo b. p. (= bonorum possessio), quae nota abiit in similem h't. Itaque nunc sic scripsi.

²) Ex Hollw. cf. Fortasse: scilicet. ³) Nota, aliud suo herede, aliud proximio agnato existente iuris fuisse; illo casu vocabatur a praetore proximus agnatus '*unde legitimi*', inter

- herede potest. et 'illud conuenien(ter dice)tur: ¹ si ad agna- [217]
tum iure ciuili pertinet hereditas, et is adierit hereditatem,
sed bonorum possessionem petere noluerit, 'et sic ² quis ex
proximis 'cognatis ³ petierit, sine re habebit bonorum posses-
sionem propter eandem rationem. 38. Sunt et alii quidam
135. similes casus, quorum aliquos | superiore commentario tra-
didimus. ⁴

39. Nunc de libertorum bonis uideamus. 40. Olim ita-
que licebat liberto patronum suum '(im)pune ⁵ in testamento
praeterire: nam ita demum lex XII tabularum ad hereditatem
liberti uocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus,
nullo suo herede relicto: itaque intestato quoque mortuo
liberto, si is suum heredem reliquerat, nihil in bonis eius pa-
trono iuris erat; et si quidem ex naturalibus liberis aliquem
suum heredem reliquisset, nulla uidebatur esse querella; si
uero uel adoptiuus filius filiae uel uxor, quae in manu esset,
'(suus uel) ⁶ sua heres esset, aperte iniquum erat, nihil iuris
patrono superesse. 41. Qua de causa postea praetoris edicto
haec iuris iniquitas emendata est: siue enim faciat testamen-
tum libertus, iubetur ita testari, ut patrono suo partem dimi-
diam bonorum suorum relinquat, et si aut nihil aut minus
quam partem dimidiam reliquerit, datur patrono contra tabulas
testamenti partis dimidiaae bonorum possessio; si uero intestatus
moriatur suo herede relicto adoptiuo filio (uel) uxore, quae in
manu ipsius esset, uel nuru, quae in manu filii eius fuerit,
datur aequae patrono aduersus hos suos heredes partis dimidiaae
136. bonorum possessio. prosunt autem liberto ad excludendum

*eos enim suus heres non erat, cui lex hereditatem non dederat
sed tantum non ademerat; hoc casu gradu remotior non voca-
batur (§. 38). ¹ illud conuenientur C. cf. 1, 81. 82. huic con-
uenienter ed. mea 3. coll. L. 10. §. 1. D. de acq. rer. dom. (41, 1)
3, 160. [illud] conuenienter Stud. ed. invito Gaii stylo. ² etsi C.
edd. etsi [ex proximis] cognatus ed. Stud. sine iusta causa. ³ co-
gnatus C. ed. Bg. sed cognatis ed. 5. ⁴ Sequitur linea vacua.
⁵ pune V^{et}. Cf. pr. I. h. t. (3, 7). ⁶ Necessario ex Gaii stylo
addidi.*

§. 38. sup. comm.] 2, 119. 148. 149.
success. lib. (3, 7). Cf. Ulp. 27, 1. 29, 1.
Cf. Ulp. 29, 1.

§§. 39. 40. = pr. I. de
§. 41. = §. 1. I. eod.

patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habet, set etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo aliqua ex parte heredes scripti *sint*, aut *praeteriti contra* [218] *tabulas testamenti bonorum possessionem ex edicto petierint*:¹ nam exheredati nullo modo repellunt patronum. 42. Postea lege Papia aucta sunt iura patronorum, quod ad locupletiores libertos pertinet: cautum est enim ea lege, ut ex bonis eius, qui sestertiorum *nummorum centum milium plurisue* patrimonium reliquerit, et pauciores quam tres liberos habeat, siue is testamento facto siue intestato mortuus erit, uirilil pars patrono debeatur; itaque cum unum filium unamue filiam heredem reliquerit libertus, 'perinde² pars dimidia patrono debetur, ac si siue ullo filio filiaue '(testatus)³ moreretur; cum uero duos duasue heredes reliquerit, tertia pars debetur, si tres relinquat, repellitur patronus. 43. In bonis libertinarum nullam iniuriam antiquo iure patiebantur patroni: cum enim hae in patronorum legitima tutela essent, non aliter scilicet testamentum facere poterant quam patrono auctore; itaque siue auctor ad testamentum faciendum (is) | ⁴factus erat, 137. aut de se queri debebat heres a liberta non | relictus, aut ^{t. s.} ipsum ex testamento, si heres ab ea relictus erat, sequebatur hereditas.⁵ si uero auctor | ei factus non erat, et in-

¹) Non satis accurate hoc dictum est, culpa tamen, ut videtur, ipsius Gaii. In emancipato eoque in adoptionem dato, qui rursus emancipatus est, requiritur, ut aut heres scriptus sit aut praeteritus c. t. b. possessionem acceperit; in eo vero, qui in adoptione extranei est, ut a naturali patre heres scriptus sit, cui et ipsi commisso per alium edicto c. t. b. possessio competit. Fortasse tamen iam ante Iustinianum post aut exciderat rursus emancipati et.

²) Sic Instit. proinde Suppl. St. p. XXXI. ex nota confusione notarum in hac voce. Ipse promiscue posui, cum de diuersa significatione nondum constet.

³) Addidi item ex bonis Cdd. Inst. et Theophilo, quanquam is testatum commemorat iam antecedenti enuntiato.

⁴) Reliquam partem huius §i initio nunc reiectis iis, quae in edd. 1. 2. ad hiatus explendis excogitaueram, ex Vst a Krügero (krit. Versuche p. 131) relato, sed ipso Vst cognito etiam reiectis plerisque supplementis Kr. nis refeci. De querela patroni cf. 3, 40.

⁵) Correctione opus non est. Cf. L. 8. §. 5. D. mand. (17, 1) Gai. 4, 77.

§. 42. = §. 2. I. eod. Cf. L. 16. D. de iure patr. (37, 14). §. 43. Cf. Ulp. 29, 2. Fr. de i. fisci §. 12. supra 1, 192.

testata liberta moriebatur, | ad eundem, quia suos heredes femina habere non potest, hereditas pertinebat: 'nec enim ullus olim alius iure civili heres erat, qui¹ | posset patronum a bonis libertae 'intestatae² repellere. 44. Sed postea lex Papia cum quattuor liberorum iure libertinas tutela patronorum liberaret et eo modo concederet eis etiam sine tutoris auctoritate condere testamentum, prospexit, | ut pro numero liberorum, quos liberta mortis tempore habuerit, uirilis pars patrono debeatur;³ erigo ex bonis eius, quae omnes quattuor incolumes | liberos reliq(ue)rit nec plur(es), quinta pars, si qui uero antea | obissent, p(ro) numero eor(um) t(an)to maiore, si omnes, tota tum⁴ | hereditas ad patronum pertinet.

45. Quae diximus de patrono, eadem intellegemus et | de [219] filio patroni, item de nepote 'ex filio (et de) pronepote (ex) nepote (e) filio | nato prognato.⁵ 46. ⁶Filia uero patroni et neptis ex filio et proneptis ex nepote (e) filio nato prognata olim quidem (habebant modo idem) ius, quod lege XII tabularum | patrono datum est; praetor enim uocat tantum masculini sexus | patronorum liberos: nunc uero filia, ut contra 138. tabulas testa|menti liberti (aut)⁷ ab intestato contra filium t. s. adoptiuum uel uxorem nurumue quae in manu fuerit, (dimidia⁸ partis) bonorum possessionem petat, trium liberorum iure lege Papia consequitur; aliter hoc ius non habet. 47. Sed ut ex bonis libertae 'testatae⁸ quattuor liberos habentis uirilis pars ei

¹) Partim secundum Suppl. St. p. XXXI. partim cj. quae antea suppleveram, mutavi. ²) Scripsi nunc pro 'inuitum', quod et minus aptum est, nec spatium secundum St. explet.

³) Quae sequuntur usque ad finem si ex Suppl. St. praeunte in priore parte Kr. in notis ed. 2. refeci. ⁴) pro 'tota tum' potest etiam fuisse 'omnis', quo sensu Gaius etiam 3, 66 h. v. usurpauit.

⁵) Sic, quamquam etiam Vst non ubique iuvante, scribendum videtur. ⁶) Etiam huius si restitutionem ex Vst paulo mutavi, maxime ob ὁμοιοτέλετον omissa supplendo. ⁷) Ex mea cj. '(uel)' ed. Bg. ⁸) Vst referente Krügero (krit. Versuche p. 127). Edd. 1. 2. suppleveram 'suae'. Reliqua prioris huius si partis

§. 44. Cf. Ulp. 29, 2. 3. supra 1, 194. §. 45. Cf. §. 58. Ulp. 29, 4. 27, 1. L. 5. D. de bon. libert. (38, 2). pr. I. de adsign. lib. (3, 8). §. 46. Cf. L. 39. D. de bon. libert. (38, 2). §. 47. Cf. §. 44. libertae suae] cf. L. 58. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16.) quale dat. e. patr.] cf. §. 50.

debeatur, ne liberorum quidem iure consequitur, ut quidam putant; set tamen intestata liberta mortua, verba legis Papiae faciunt,¹ ut ei uirilil pars debeatur; si uero testamento facto mortua sit liberta, tale ius ei datur, quale datum est contra tabulas testamenti liberti,² id est, quale et uirilil sexus patronorum liberi contra tabulas testamenti liberti habent: quamuis parum diligenter ea pars legis scripta sit. 48. Ex his appar[et], extraneos heredes patronorum longe remotos esse ab omni eo iure,³ quod uel in intestatorum bonis uel contra tabulas testamenti patrono competit.

49. Patronae olim ante legem Papiam hoc solum ius habebant in bonis libertorum, quod etiam patronis ex lege XII tabularum datum est. nec enim ut contra tabulas testamenti ingrati liberti uel ab intestato contra filium adoptiuum uel uxorem nurumue bonorum possessionem partis dimidia pete-
rent, praetor similiter | ut de patrono liberisque eius curauit.⁴

50. Sed lex Papia duobus liberis honoratae ingenuae patronae, | libertinae tribus eadem fere iura dedit, quae ex edicto 139. praetoris patroni habent; trium uero liberorum iure honoratae ingenuae patronae ea iura dedit, quae per eandem legem patrono data sunt; libertinae autem patronae non idem iuris praestitit. 51. Quod autem ad libertinarum bona pertinet, si

restitutio, quam edd. 1. 2. informaveram, Vst confirmata est. ¹) An filio patroni eam in hunc casum assimilando? Cf. L. 4. §. 21. C. de bon. lib. (8, 4). Hinc uero alii et in his fortasse ipse Gaius uidentur effecisse, etiam in testatae libertae quattuor liberos habentis bonis uirilil ei competere ex sententia legis Papiae, quae de debita parte senserit.

²) Gaius ipsa fere legis Papiae uerba referre putandus est, negligenter ita locutae, ut tantum ius hoc casu (contra tabulas test. liberti) datum significaret. Itaque interpreti omne ius, quod hoc casu competebat, intellegendum erat, siue edicto praetoris (quod iam significauerat §. 46) siue ipsa lege Papia datum (§§. 42. 45): quod sane parum conueniebat. Cf. §. 52. Alia omnia placuerunt Krügero h. l. addenti 'patrono'. ³) Restitui 'Gaius' p. 58. remotum ab omni eo iure iri ed. Bg. Firmat Vst, in quo tamen non est hereditario.

⁴) Ex Vst in quo tamen curabat potius quam curabit scriptum esse uisum est, utrumque pariter non ferendum.

§. 48. Cf. §§. 58. 64. §§. 49. 50. Cf. Ulp. 29, 5. 6. 27, 1. L. 17. D. de bon. lib. (88, 2). §. 51. Cf. Ulp. 27, 5. §. 2. I. de SC. Orphit. (3, 4). supra 1, 158. sicut supra dix.] cf. 3, 43. 2, 161. 1, 104. L. 13. D. de suis et leg. (38, 16).

quidem intestatae decesserint, nihil novi patronae liberis honoratae lex Papia praestat; itaque si neque ipsa patrona neque liberta *capite* diminuta sit, ex lege XII tabularum ad eam hereditas pertinet, et excluduntur libertae liberi; quod iuris est etiam si liberis honorata non sit patrona: numquam enim, sicut supra diximus, feminae suum heredem habere possunt: si uero uel huius uel illius capitis deminutio interueniat, rursus liberi libertae excludunt patronam, quia legitimo iure *capitis* diminutione perempto euenit, ut liberi libertae cognationis iure potiores habeantur. 52. Cum autem testamento facto moritur liberta, ea quidem patrona, quae liberis honorata non est, nihil iuris habet contra libertae testamentum; ei uero, quae liberis honorata sit, hoc ius tribuitur per legem Papiam, quod habet ex edicto patronus contra tabulas liberti.

53. Eadem lex 'patronae filio liberis honorato' ¹ * * * ² [221]
140. patroni iura dedit; sed in huius persona etiam unius | filii filiaeue ius sufficit.

54. Hactenus omnia '(illa)' ³ iura quasi per indicem tetigisse satis est. alioquin diligentior interpretatio propriis commentariis exposita est. ⁴

55. Sequitur, ut de bonis Latinorum libertinorum dispiciamus. 56. Quae pars iuris ut manifestior fiat, admonendissimus, id quod alio loco diximus, eos, qui nunc Latini Iuniani dicuntur, olim ex iure Quiritium seruos fuisse, sed auxilio praetoris in libertatis forma seruari solitos; unde etiam res eorum peculii iure ad patronos pertinere solitae (*sunt*) ⁵: postea uero per legem Iuniam eos omnes, quos praetor in libertate

¹) Sic *V^{et}* ex relatione Krügeri (*krit. Versuche* p. 126), ut iam lectiones prius tentatae concidant. ²) *cfr* *V^{et}* fere *cj. Kr.* Malim *ppe* (*prope*): nisi forte fuit: liberor. honorato iure, quod maxime placet, cum et o antecedens incertum sit et sequatur filii filiaeue ius. ³) Addidi 'Gaius' p. 58. 'ciuium Romanorum' ed. Bg. 5. quod non addito 'libertorum' per se displicet. ⁴) Sequitur linea vacua. ⁵) Correxī (ed. 5) solitae C (pro solitae s) solita est edd. nunquam enim, ni fallor, Gaius, ut XII tabulae (2, 224) et postea plerumque tantum edictum et oratores rem pro bonis dixit.

§. 52. Cf. 47. Ulp. 29, 7. §. 53. Cf. L. 18. 42 pr. D. de bon. lib. (38, 2). §. 56. Cf. 1, 22. 131. §. 4. I. de succ. lib. (3, 7). Fr. Dosith. 5. 6. Ulp. 1, 10. L. un. pr. C. de Lat. lib. toll. (7, 6). neque lib. Lat. etc.] cf. L. Flav. Salp. c. 23.

tuebatur, liberos esse coepisse et appellatos esse Latinos Iunianos; Latinos ideo, quia lex eos liberos perinde esse uoluit atque 'qui cum essent ciues Romani ingenui,¹ ex urbe Roma in Latinas colonias deducti, Latini coloniarij esse coeperunt; Iunianos ideo, quia per legem Iuniam liberi facti sunt, 'etiamsi non essent ciues Romani.² 'legis itaque Iunia lator³ cum intellegeret futurum, ut ea fictione res Latinorum defunctorum ad patronos pertinere desinerent, 'quia scilicet⁴ neque ut serui decederent, ut possent iure peculij res eorum ad patronos pertinere, neque | 'liberti² Latini hominis bona possent 141. manumissionis iure ad patronos pertinere, necessarium existimauit, ne beneficium istis datum in iniuriam patronorum conuerteretur, cauere, 'uoluit(que),⁵ ut bona eorum proinde ad manumissores pertinerent, ac si lex lata non esset: itaque iure quodammodo peculij bona Latinorum ad manumissores ea lege pertinent. 57. Unde accidit, ut longe differant ea iura, quae in bonis Latinorum ex lege Iunia constituta sunt, ab his, quae in hereditate ciuium Romanorum libertorum obseruantur. 58. Nam ciuis Romani liberti hereditas ad extraneos heredes patroni nullo modo pertinet; ad filium autem patroni nepotesque ex filio et pronepotes ex nepote (e filio nato) prognatos omnimodo pertinet, etiamsi (a) parente fuerint exheredati; Latinorum autem bona tamquam peculia seruorum etiam ad extraneos heredes pertinent, et ad liberos manu(missoris) ex-

¹) si essent ciues Romani ingenui qui C. edd. etiam meae 1. 2. 3. Sed manifeste haec sunt luxata; [] inclusit ed. Stud. auctore Momms. valde dubito, an recte; neque enim credendum, libertis, etsi patroni consensissent, quorum ius peribat, unquam tantam fidem a populo Rom. habitam esse, ut liceret eis in colonias Latinas proficisci, gratesque Gaio habendae, quod de ea re nos certiores fecerit. ²) Neque haec verba, neque postea liberti (initio pag. C. 141) et uoluit ab editoribus Gaio tantum non intellecto iure abiudicata sunt. Nam et ante legem Iuniam manumissio tantum per civitatem Rom. libertatem dederat, et liberti necessario opponitur servis et uoluit significat, qua ratione quod cauere necessarium legislator duxerat, effecerit. ³) Sic V^{et}. ⁴) Ex V^{et} et St. di cj. ⁵) Sic fere scriptura supplenda videbatur [uoluit] ed. Stud.

heredatos non pertinent. 59. Item cuius Romani liberti hereditas ad duos pluresue patronos aequaliter pertinet, licet dispar in eo seruo dominium habuerint; bona uero Latinorum pro ea parte pertinent, pro qua parte quisque eorum dominus fuerit. 60. Item in hereditate cuius Romani liberti patronus alterius patroni filium excludit, et filius patroni alterius patroni nepotem repellit: bona autem Latinorum et ad ipsum patronum et ad alterius patroni heredem, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent, simul pertinent.¹ 61. Item si unius patroni tres forte liberi sunt et alterius unus, hereditas cuius Romani liberti in capita diuiditur, id est tres fratres tres portiones ferunt et unus quartam; bona uero Latinorum pro ea parte ad successores pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. 62. Item si alter ex iis patronis suam partem in hereditate cuius Romani liberti spernat, uel ante moriatur quam cernat, tota hereditas ad alterum pertinet; bona autem Latini pro parte deficientis² patroni caduca fiunt et ad populum pertinent.

63. Postea Lupo et Largo consulibus senatus censuit, ut bona Latinorum primum ad eum pertinerent, qui eos liberasset; deinde ad liberos eorum non nominatim exheredatos, uti quisque proximus esset; tunc antiquo iure ad heredes eorum, qui liberassent, pertinerent. 64. Quo senatus consulto quidam (*id*)³ actum esse putant, ut in bonis Latinorum eodem iure utamur, quo utimur in hereditate ciuium Romanorum libertinorum: idque⁴ maxime Pegaso placuit; quae sententia aperte falsa est: nam cuius Romani liberti hereditas numquam ad extraneos patroni heredes pertinet; bona autem Latinorum etiam⁵ ex hoc ipso senatus consulto non obstantibus liberis

¹) Transposui; in C. et edd. ante pro qua parte leguntur. Mommseno auctore [et ad ipsum patronum] ed. Stud. qua ratione verus sensus rursus evertitur.

²) Ex Gösch. cj. decedentis C.

³) Gösch. recte addidit (ex quid.).

⁴) Ex Gösch. cj. idemque

C. ed. Bg. ⁵) h. e. non tantum antiquo iure sed etiam.

§. 59. Cf. L. 4. §. 19. C. de bon. lib. (6, 4). L. 34. D. de bon. lib. (38, 2). §. 60. Cf. Ulp. 27, 2. 3. Paul. 3, 2. §. 1. L. 4. §. 19. C. cit. §. 3. I. de succ. lib. (3, 7). §. 61. Cf. Ulp. 27, 4. §. 3. I. L. 4. §. 19. C. cit. §. 62. Cf. Paul. 3, 2. §. 2. — supra 2, 188. 150. §. 63. Cf. §. 4. I. de succ. lib. (3, 7). Largo] a. 42 (?). §. 64. Cf. §§. 48. 58. — L. 40. D. de bon. lib. (38, 2).

manumissoris etiam¹ ad extraneos heredes pertinent; item in hereditate cuius Romani liberti liberis manumissoris nulla exheredatio nocet, in bonis Latinorum (*autem*) nocere nominatim factam exheredationem, ipso senatus consulto significatur. uerius est ergo, hoc solum eo senatus consulto actum esse, ut manumissoris liberi, qui nominatim exheredati non sint, praeferantur extraneis heredibus. 65. Itaque emancipatus filius patroni praeteritus, quamuis contra tabulas testamenti parentis sui bonorum possessionem non petierit, tamen extraneis heredi-
 [224] dibus in bonis Latinorum potior habetur. 66. Item filia ceterique sui heredes licet iure ciuili, (*si*) inter ceteros exheredati sint, et(*iam*)² ab omni hereditate patris sui summo-ueantur, tamen in bonis Latinorum, nisi nominatim a parente fuerint exheredati, potiores erunt extraneis heredibus. 67. Item ad liberos, qui ab hereditate parentis se abstinuerunt, 'nihilominus tamen'³ bona Latinorum pertinent; 'nam hi adeo'⁴ exheredati nullo modo dici possunt, non magis quam qui testamento silentio praeteriti sunt. 68. Ex his omnibus satis illud apparet, si is, qui Latinum fecerit,⁵ — — — — —
 — — — — * * | ————— vv. 1—21. ————— 144.
 ————— | 69. Item illud quoque constare uidetur, si

¹) *h. e. non tantum ad liberos sed etiam; igitur non recte [etiam] Kr. ed. 2. Similiter etiam quoque interdum cumulantur.*

²) *Ex Vst; sed 'si' et 'etiam' supplevi. Nihil supplet Kr. ed. 2.*

³) *Supplevit Stud. ed. sed spatio exigente addidi t(a)m(en).* ⁴) *Ita verisimilius Bluhmiana nunc interpretor etiam magis ex Gaii sensu qui aperte hos inter ceteros exheredatis opponere vult.*

⁵) *Sententiam hanc fuisse suspicor: si is, qui Latinum fecerit, uel eius liberi solique ei heredes facti vivant, cum Latinus moritur, nihil novi senatus consulto introductum esse; hunc enim solum casum id spectare, cum ab heredi|bus defuncti ius in bonis Latinorum ad liberos eius transferri possit. Sed etsi manumissor Latinum extraneo legaverit (2, 195), Scto locum non esse videri, quod liberos tantum extraneis heredibus praetulerit; qua de re tamen non dubito, quin dissenserint ICI, sive extraneo sive uni ex liberis per praeceptionem Latinus legatus fuerit, et his controversiis maiorem partem pag. 141 occupatam fuisse. Sequebantur deinde aliae controversiae, et in his prima, ut puto, si liberis tantum heredibus institutis unus ex iis se abstinuerit vel hereditatem spreuerit, bona Latini ad omnes an ad eos tantum, qui heredes facti sunt (quod uerius est) pertineant. Quam quae-*

- solos liberos ex¹ | disparibus partibus patronus heredes reliquerit, quod pro hereditariis partibus, non pro uirilibus
145. bona Latini putant ad eos pertinere, quia nullo interueniente extraneo herede senatus consulto locus non est. 70. Set si cum liberis suis etiam extraneum heredem patronus reliquerit, Caelius Sabinus ait, tota bona pro uirilibus partibus ad liberos defuncti pertinere, quia cum extraneus heres interuenit, non habet lex Iunia locum, sed senatus consultum; Iauolenus autem ait, tantum eam partem ex senatus consulto liberos patroni pro uirilibus partibus habituros esse, quam extranei heredes ante senatus consultum lege Iunia habituri essent, reliquas uero partes pro hereditariis partibus ad eos pertinere. 71. Item quaeritur, an hoc senatus consultum ad [225] eos patroni liberos pertineat, qui ex filia nepteue procreantur, id est, ut nepos meus ex filia potior sit in bonis Latini mei quam extraneus heres; item (an) ad maternos Latinos hoc senatus consultum pertineat, quaeritur, id est, ut in bonis Latini materni potior sit patronae filius quam heres extraneus matris. Cassio placuit, utroque casu locum esse senatus consulto; sed huius sententiam plerique improbant, quia senatus de his liberis 'parentum² nihil sentiat, qui aliam familiam sequerentur; idque ex eo adparet, quod nominatim exheredatos summouet; nam uidetur de his sentire, qui exheredari a parente solent, si heredes non instituantur; neque autem matri
146. filium filiamue, neque auo | materno nepotem neptemue, si eum eamue heredem non instituat, exheredare necesse est, siue de iure ciuili quaeramus, siue de edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas testamenti bonorum possessio promittitur.

72. Aliquando 'tamen³ ciuis Romanus libertus tamquam

stionem deinde statim §us 69. excepisse uidetur. — Ex pauculis verbis, quae St.do in p. 144. superiore legere contigit, partim incertis, uelut v. 2. . . hunc enim solum . . . v. 3. . . ciuitius in bonis latino(rum) . . . v. 8. queritur an exheredes . . . v. 16. iam constat . . v. 17. . dueposque bona latinorum v. 21. . . nec ab alteri . . ad eruendum argumentum cursumque orationis definiendum exceptis primis versibus vix quidquam effici potest. ¹) Ex Vst, unde in sequentibus supplementa paulo mutanda fuerunt. ²) patronarum C. edd. praeter Kr. 2. qui ut falsum glossema eicit. patronorum mea 4. ³) Pro tm (tamen) uidetur huius loci esse contra vel etiam. Cf. §. 64.

§. 72. Cf. §. 4. I. de success. lib. (3, 7). Plin. ep. 10, 4. 105.

Latinus moritur, ueluti si Latinus saluo iure patroni ab imperatore ius Quiritium consecutus fuerit: *'item*¹ si Latinus inuitō uel ignorante patrono ius Quiritium ab imperatore consecutus sit: quibus casibus, *'ut diuus Traianus constituit,*² dum uiuit iste libertus, ceteris ciuibus Romanis libertis similis est et iustos liberos procreat, moritur autem Latini iure, nec ei liberi eius heredes esse possunt; et in hoc tantum habet testamenti factionem, ut patronum heredem instituat eique, si heres esse noluerit, alium substituere possit. 73. Et quia hac constitutione uidebatur effectum, ut *'numquam*³ isti homines tamquam ciues Romani morerentur, quamuis eo iure postea usi essent, quo uel ex lege *Aelia Sentia* uel ex senatus-
 [226] consulto ciues Romani essent, diuus Hadrianus, iniquitate rei motus, auctor fuit senatus consulti faciundi, ut qui ignorante uel recusante patrono⁴ ab imperatore ius Quiritium consecuti essent, si eo iure postea usi essent, quo ex lege *Aelia Sentia* uel ex senatus consulto, si Latini mansissent, ciuitatem Romanam consequerentur, proinde ipsi haberentur, ac si lege *Aelia Sentia* uel senatus consulto ad ciuitatem Romanam peruenissent. |

74. Eorum autem, quos lex *Aelia Sentia* dediticiorum nu- 147.
 mero facit, bona modo quasi *ciuium Romanorum* libertorum, modo quasi Latinorum ad patronos pertinent. 75. Nam eorum bona, qui, si in aliquo uitio non essent, manumissi ciues Romani futuri essent, quasi *ciuium Romanorum* patronis eadem lege tribuuntur: non tamen *hi* habent etiam testamenti factionem: nam id plerisque placuit, nec inmerito. nam incredibile uidebatur, pessimae condicionis hominibus uoluisse legis lato-

¹) nam sequente ut C. edd. Bg. et Stud. nam ita Lachm. ed. item, ut edd. meae 1. 2. 3. et Bg. 5. item Polen. Vitium ex falsa transpositione natum, de qua vid. seq. notam. ²) Haec uerba in C., scilicet ex margine, ubi suppleta erant, in hunc locum male transposita, leguntur ante uerba si Latinus inuito. iustum locum produnt, quae seq. §. de effectu huius constitutionis ad utrumque casum pertinentis dicuntur, nec sanat locum sed amplius depravat [quibus casibus] ed. Stud. ex Momms. cj. ³) ne unquam C. ed. Kr. 2. ⁴) Non opus est putare excidisse: uel saluo iure patroni; nam hoc casu idem ualere, quod alteris duobus (inuito uel recusante patrono), ex constitutione Traiani ultro sequebatur.

§. 73. Cf. 1, 29 seq. 66 seq. 69 seq. §. 74. Cf. 1, 13 seq.
 §. 75. Cf. 1, 25. 26. Ulp. 20, 14. 15.

rem testamenti faciendi ius concedere. 76. Eorum uero bona, qui, si non in aliquo uitio essent, manumissi futuri Latini essent, proinde tribuuntur patronis, ac si Latini decessissent: nec me praeterit, non satis in ea re legis latorem uoluntatem suam uerbis expressisse.

77. Videamus autem et de ea successione, quae nobis ex emptione bonorum competit. 78. Bona autem ueneunt aut uiuorum aut mortuorum: uiuorum, uelut eorum, qui fraudationis causa latitant nec absentes defenduntur; item eorum, qui ex lege Iulia bonis cedunt; item iudicorum post tempus, quod eis partim lege XII tabularum partim edicto praetoris ad expediendam pecuniam tribuitur. mortuorum bona ueneunt, uelut eorum, quibus certum est neque heredes neque bonorum
 148. possessores neque ullum alium | iustum successorem existere. 79. (Et) si quidem uiui bona ueneant, iubet ea praetor per dies continuos xxx possideri et proscribi, si uero mortui, 'per¹ [227] dies xv; postea iubet conuenire creditores et ex eo numero magistrum creari, id est eum, per quem bona ueneant: itaque si uiui bona ueneant, 'in diebus (x legem bonorum) uendendorum fie|ri² iubet, si mortui, in 'diebus v³. (die) tandem⁴

¹) Ex Gösch. cj. nunc etiam ed. Stud. post C. ceterae edd.

²) Ex mea cj. ('Nexum' p. 158) restitui. Nec muto sententiam ex Vst, in quo (referente iam Krügero krit. Versuche p. 137) est in diebus fieri, quod interpretor vel corrigo in dieb. (x. l. b.) u fieri = ποιήσασθαι legem bonorum vendendorum Theoph., quo iniuria floccihabito, Krüger scribi vult in diebus x bonorum venditionem fieri. Sed aegre Gaius eandem rem diversimode significasse creditur, primum verbis bonorum venditionem fieri, postea bona addici.

³) in dimidio diebus Vst. Omisi v. dimidio, quod vix Gaianum e margine inrepsisse in ipsam orationem videtur; eo enim corrector, ut puto, non satis habens adscribere u, quae nota varie accipi poterat, significare voluit, dimidium eius numeri dierum, qui antecesserat, ponendum esse; scilicet diebus librarius archetypi male pro dieb. u scripserat. Edd. 1. 2. scripseram: diebus v, a quibus. Sed sua sponte intellegitur, vicesimum vel decimum diem, qui sequitur, ab exactis x vel v diebus numerandum esse. si mortui in dimidio. Diebus itaque ex cj. Kr. ed. Stud. Ubi duplex itaque vix ferri potest; prius recte Gaius posuit, quia creatus magister, per quem bona ueneant, desiderat legem b. v. ⁴) ita** Vst quod

§. 77. Cf. 2, 98. pr. I. de succ. subl. (3, 12). De privatim facta venditione bonorum L. 67. §. 2. D. de cond. indeb. (12, 6).

uiui bona xx ,¹ mortui uero x^2 emptori addici iubet. quare autem tardius uiuentium bonorum uenditio compleri iubetur, illa ratio est, quia de uiuis curandum erat, ne facile bonorum uenditiones paterentur. 80. Neque autem bonorum 'possessorum, neque bonorum emptorum (res)³ pleno iure fiunt, sed in bonis efficiuntur; ex iure Quiritium autem ita demum adquiruntur, si usuceperunt.⁴ interdum quidem bonorum emptoribus⁵ ne 'usus⁶ quidem capio contingit, uelut si 'peregrinus sit⁷ | bonorum emptor⁸ ————— | ————— |

81. Item quae debita sunt ei, cuius fuerint bona, |

mea opinione erat tand. Sed si hoc non conveniat scripturae C., etiam itaq(ue), de quo St.dus cogitavit, eodem fere sensu accipiendum foret.

¹) xxx (pro dx , ut antea putaveram) C. *Vst edd. xxx Stud. ed.* Cum C. Ver. notam d = die ignoret, nunc credere malui antea die excidisse, ut 4, 15. 'Ceterum attende, quam apte Gaius dixerit, bona possideri et proscribi per dies continuos xxx , legem bon. vend. fieri in diebus tot (eam enim inter creditores fortasse saepius congregandos convenire oportebat), bona addicta esse (quod semel certo die fieri necesse erat) die $xxmo$.

²) xx (item putaveram pro dx .) C. *Vst edd.* diebus tot simpliciter ferri me iudice non potest. ³) Secundum *Vst librarius* partim male explicatis notis possessione neque u (pro b) | $\epsilon\pi\iota$ exarasse videtur.

⁴) Ex *Lachm. ed.* usuceperunt C. usucapiuntur *edd. meae prior.* (p male pro sigla praepositionis per habita). usuceperunt *ed. Bg. ante 5.* ⁵) Quae sequuntur, *edd. 1. 2. ad Gösch. Schedas restituere conatus eram. Iam a Krügero l. c. p. 188. ex Vst relata edo.* ⁶) sic *Vst* quod in nominativo casu rectum nec Gellio nec *Fr. Vat. nec Pand. Flor. ignoratum et hic et 2, 60. 61. retinui.* ⁷) Scripsi ad similitudinem signorum. Bona

emere peregrinum potuisse, quamquam bonorum possessio ei non dabatur, non minus indubium est, quam addictione (quae non est traditio) dominum eum factum non esse nec iure suae civitatis. Quo minus vero usucaperet et ratio civilis (2, 65) et lex XII tab., qua adversus hostem aeterna auctoritas esse iubetur, eum prohibebat. ⁸) Ex his, quae usque ad finem huius §i plus minusve

§. 78. qui fraud. c. lat.] cf. *Cic. pro Quint. 19. 23. L. 7. §. 1. D. quib. ex c. in poss. (42, 4). ex l. Iulia] Augusti, ut videtur. Cf. Dig. 42, 3. C. 7, 71. Th. C. 4, 20. L. 11. C. ex quib. c. infam. (2, 12). indicatorum] cf. Gell. 20, 1. 15, 13. edicto pr.] puta in iudiciis imperio continentibus. Cf. 4, 105. mortuorum] cf. 2, 154. 158. 150.*

§. 79. Cf. *Cic. pro Quint. 8. Theoph. 3, 12 pr. §§. 80. 81. Cf. 4, 34. 35. 145. 146. 2, 26. Varr. de re r. 2, 10. §. 4. Theoph. l. c. peregrinus] Cf. Cic. de offic. 1, 12, 37.*

aut ipse debuit, neque bonorum 'possessori¹ neque | bonorum
'emptori² ipso iure 'debentur³ 'aut ipsi debent, et ideo⁴ de
omnibus rebus 'utilibus actionibus et experiuntur et con- [228]
ueniuntur, quas in sequenti commentario proponemus.⁵ |

149. 82. Sunt autem etiam alterius generis successiones, quae
neque lege XII tabularum neque praetoris edicto, sed eo iure,
(quod) consensu receptum est, introductae sunt. 83. Et-
enim cum paterfamilias se in adoptionem dedit, mulierue in
manum conuenit, omnes eius res incorporales et corporales
quaeque eis debita sunt, patri adoptiuo coemptionatoriuue ad-
quiruntur, exceptis his, quae per capitis deminutionem pereunt,
quales sunt ususfructus, operarum obligatio *libertorum*, quae
per iusiurandum contracta est, et 'lites contestatae⁶ legitimo
iudicio. 84. ⁷Ex diuerso quod is debuit, qui se in adoptio-
nem dedit quaeue in manum conuenit, non transit ad coem-
ptionatorem aut ad patrem adoptiuum, nisi si hereditarium aes
alienum fuerit; de eo | enim, quia ipse pater adoptiuus aut
coemptionator heres fit, directo tenetur iure, is uero, qui se

*certa a St.do lecta vel enotata sunt, effeceris: nec s(enatus)c(on-
sultum) concesserit e(ius) ciuitati ius | quo q(uae) ciuib(us) e(ius)
populi a ciuib(us) Romanis alienan|tur usucapere poss(unt). Solo
commercii iure dato hoc ius non continebatur (Fr. Vat. 259); nec
tamen dubitare licet, multis populis cum illo iure etiam hoc datum
esse et senatus quidem consulto, qui et liberas ciuitates regebat et
privilegia dabat.* ¹) possessores edd. possessor C. ed mea 1. et
Bg. 5. ²) emptor C. emptores edd. Iam et eum, cuius bona
fuerunt, singulari numero Gatus extulit. ³) debeat C. debent
edd. Item sic ed. Bg. 5. ⁴) Restitui. ⁵) Ex Vst mea cf. ad
sensem suppleto. 'in' nunc (ed. 5) addidi. ⁶) Sic Rudorf. die
lex Exc. a. d. Inst. d. Gaius (in comm. acad. Berol.) Berol. 1866.
p. 344. (cf. Callistr. L. 59 (58). D. de obl. et act. 44, 7). Ed. 2.
scripseram 'quae continentur'. quod Vst conuenire St.dus negat.
Ipse quod nos edidit, quanquam apogr. p. XXXI. ait: de eo minus
commode cogitari (quam quod tum volebat, quae aguntur). ⁷) Haec
quoque §. ex Vst plerisque locis refringenda fuit. De dubiis qui-
busdam notavi.

§. 82. = pr. I. de acq. per adrog. (3, 10). §. 83. = §. 1.
I. eod. Cf. 2, 26. Ulp. 19, 18. — Cic. Top. 4. §. 23. Sueton. Tib. 15.
operar. obl.] cf. L. 7. D. de oper. lib. (38, 1). legit. iud.] cf. 3, 181.
§. 84. Cf. §. 3. I. de acq. per arrog. (3, 10). L. 2. D. de cap. min.
(4, 5); infra 4, 38. 80.

adoptandum dedit, quaeue in manum conuenit, desinit esse heres;¹ de eo uero, quod proprio nomine eae personae debuerint, licet neque pater adoptius teneatur neque coemptio-nator, *neque* ipse quidem, qui 'se ei in adoptionem² dedit uel quae in manum conuenit, maneat obligatus obligataue, quia *scilicet*³ per capitis diminutionem liberetur, tamen in eum [229] eamue utilis actio datur rescissa | capitis deminutione, et si 150. aduersus hanc actionem non defendantur, quae bona eorum futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent, uniuersa uendere creditoribus praetor permittit.⁴

85. *Item si heres legitimam hereditatem, antequam cernat aut pro herede gerat, alii in iure cedat, pleno iure fit ille heres, cui cessa est hereditas, perinde ac si ipse per legem ad hereditatem uocaretur; quodsi posteaquam heres extiterit, cesserit, adhuc heres manet et ob id creditoribus ipse tenebitur; sed res corporales transferet proinde ac si singulas in iure cessisset, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt.* **86.** Idem iuris est, si testamento scriptus heres, posteaquam heres extiterit, in iure cesserit hereditatem; ante aditam uero hereditatem cedendo nihil agit. **87.** Suus autem et necessarius (*et necessarius*)⁵ heres an aliquid 'agant⁵ in iure cedendo, quaeritur: nostri praeceptores nihil eos agere existimant; diuersae scholae auctores idem eos agere putant, quod ceteri post aditam hereditatem; nihil enim interest, utrum aliquis cernendo aut pro herede gerendo heres fiat, an iuris necessitate hereditati adstringatur.⁶ |

¹) heredes *Vst*. fortasse legendum est: desinit esse heres et debere. ²) se adem inoptionem *Vst*. incerta igitur v. ei etiam omitti potest.

³) *Dubia scriptura fortasse fuit scet si = scilicet (abundante si) aut scl et hi = scilicet et hi (sequente liberentur).*

⁴) *Non duo versus litteris vacui sequuntur, ut Göscheno visum, sed unus rubricae destinatus. in altero et postea quae legi non potuerunt, ad sensum ex *Vst* supplēvi. Ceterum de 3, 85—87 cf. in praefat. p. 162. dicta.*

⁵) agat *C.* unde de vulgari correctione agant et de supplemento quod secundum trimembrem divisionem 2, 152. addidi et anne potius postea pro eos bis scribendum sit eum, dubitari possit; sed ratio in fine addita lectionem nostram confirmat.

⁶) Sequitur linea cum sequentis v. initio, ex *Inst.* suppleto, litteris vacua.

151. **88.** *Nunc transeamus* ad obligationes, quarum summa¹ diuisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio uel ex contractu nascitur uel ex delicto.

89. Et prius uideamus de his, quae ex contractu nascuntur. harum quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio, aut uerbis, aut litteris, aut consensu.

90. Re contrahitur obligatio uelut mutui datione; (*mutui autem datio*) proprie in his² rebus contingit, quae pondere,³ numero, mensura constant, qualis est pecunia numerata, uinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res [230] aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non 'eadem,⁴ sed 'aliae⁵ eiusdem naturae reddantur: unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit.⁶ **91.** Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur; nam proinde ei condici potest SI PARET⁷ EVM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. unde quidam putant, pupillum aut mulierem, cui sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non teneri condictione, non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non uidetur ex contractu consistere, quia is, qui soluendi animo dat, magis distrahere uult negotium quam contrahere.

152. **92.** Verbis | obligatio fit ex interrogatione et responsione,

¹) Summam dicit etiam eo respectu, quod quaedam obligationes accuratius rem tractantibus rursus similes tantum sint his, quae ex contractu uel ex delicto nascuntur. cf. §. 91. ²) fere, quod addit C., recte deest in Iust. Inst. errore scilicet natum ex sequenti rebus. ³) qua res pondere C. (factum ex antiquiore vitio alicuius certe sensus: quar. de pondere . . . constat). quae res p. ed. Bg. ⁴) Ex Inst. eadem C. ed. Bg. ⁵) alia C. ed. Bg. ⁶) fiat C. Non inprobabiliter hic excidit ex Inst. supplendum; (at) ex eo contractu nascitur actio, quae uocatur condictio. Etiam Theophilus: ἐκ δὲ τούτου κτλ. ⁷) parret C.

§§. 88. 89. Cf. pr. §. 2. I. de oblig. (3, 13). Epit. 2, 9 pr. L. 1. pr. §. 1. D. de obl. et act. (44, 7). §. 90. = pr. I. quib. mod. re contr. (3, 14). Cf. Epit. 2, 9. §. 1. L. 1. §. 2. D. de obl. et act. (44, 7). §. 91. = §. 1. I. eod. (3, 14). Cf. L. 5. §. 3. D. de obl. et act. (44, 7). §. 6. I. de obl. q. q. ex contr. (3, 27). L. 5 pr. D. de auct. et cons. (26, 8). L. 4. §. 4. D. de doli exc. (44, 4); infra 4, 5. 41. §. 92. Cf. Epit. 2, 9. §. 2. pr. I. de verb. obl. (3, 15).

uelut DARI SPONDES? SPONDEO, DABIS? DABO, PROMITTIS? PROMITTO, FIDE PROMITTIS? FIDE PROMITTO, FIDE IVBES? FIDE IVBEO, FACIES? FACIAM. 93. Sed haec quidem uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO, propria ciuium Romanorum est; ceterae uero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines, siue ciues Romanos siue peregrinos, ualent; et quamuis ad Graecam uocem expressae fuerint, uelut hoc modo (δώσεις; δώσω· ὁμολογεῖς; ὁμολογῶ· πῶστει κελεύεις; πῶστει κελεύω· ποιήσεις; ποιήσω),¹ etiam hae tamen inter ciues Romanos ualent, si modo Graeci sermonis intellectum habeant; et e contrario quamuis Latine enuntientur, tamen etiam inter peregrinos ualent, si modo Latini sermonis intellectum habeant. at illa uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO adeo propria ciuium Romanorum est, ut ne quidem in Graecum sermonem per interpretationem proprie transferri possit, quamuis dicatur a Graeca uoce figurata esse. 94. Unde dicitur, uno casu hoc uerbo peregrinum quoque obligari posse, uelut si imperator noster principem alicuius peregrini populi de pace ita interroget: PACEM FUTVRAM SPONDES? uel ipse eodem modo interrogetur: quod nimium subtiliter dictum est, quia si quid aduersus pactionem fiat, non ex stipulatu agitur, sed iure belli res uindicatur. 95. Illud dubitari potest, si quis² |————— vv. 1—13 ————— 153.

¹) Haec Graeca ex Theophilo suppleta sunt. ²) Dubitatio eo pertinuisse uidetur, si quis barbara lingua utatur, vel alia uoce, quam qua interrogatus sit, respondeat, an obliget vel obligetur, quod uerius est. Cf. L. 1. §. 6. D. ac verb. obl. (45, 1) Theoph. 3, 15, 1. Post quae priore fere parte paginae 153. absoluta dixisse Gaius uidetur, quibusdam in causis etiam non interrogatum uerbis obligari, easque causas Epit. 2, 9. §§. 3. 4. ex eo seruasse: 'Sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est, ut si mulier, sive sponso uxor futura, sive iam marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater eius et debitor ipsius mulieris, si pecuniam, quam illi debebat, sponso creditricis ipse debitor in

L. 1. §. 7. D. de obl. et act. (44, 7). Paul. 2, 3. 5, 7. §. 1. §. 93. Cf. §§. 119. 179. §. 1. I. de verb. obl. (3, 15) cum Theoph. L. 8. §. 4. D. de acceptil. (46, 4). Fest. v. Spondere p. 329. 343. Varro de L. L. 6, 5. §§. 69 seq. (Zeitschr. f. gesch. RW. X. p. 327). §. 94. Cf. Liv. 9, 5. 8. 11. 41 (cf. 1, 24). Cic. pro Balbo 12. §. 29.

95^a. . . | ¹si debitor mulieris iussu eius, dum modo auctore tutore eidem | doti dicat quod debet. alius autem obligari eo modo | non potest. | et ideo si quis alius pro muliere dotem uiro promittat, com|muni iure obligari debebit, scilicet ut ante stipuletur ma|ritus. 96. ²Item uno loquente et sine | interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iurauit, et | si haec sola causa est, ex qua iureiurando contrahitur | obligatio. sane ex alia nulla causa iureiurando
 154. homines | obligantur, utique cum quaeritur de iure Romano-
 t. s. rum. nam apud peregrinos quid iuris sit, singularum ciuitatum [232] iura requirentes aliud intellegere poterimus.³

97. Si id, quod dari stipulamur, tale sit, ut dari non possit, inutilis est stipulatio, uelut si quis hominem liberum,

dotem dixerit. Hae tantum tres personae nulla in'errogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae vero personae si pro muliere dotem viro promiserint, communi iure obligari debent, id est, ut et interrogata(e) respondeant, et stipulata promittant. §. 4. Item et alio casu, uno loquente et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iurauit: in qua re supradicti liberti non tam verborum solennitate, quam iurisiurandi religione retinentur. Sed nulla altera persona hoc ordine obligari potest.⁷ Firmatur hoc singulis verbis, quae St.do in hac p. legere licuit; nam iam v. 2. fere exeunte (perinde ut in epit. 2, 9, 8 initio) apparuit . . . s(unt uero etiam a)liae obligationes . . . deinde v. 7 videtur scriptum fuisse . . . (alio) nullo sic obligando . . . et ad res, quae doti dici poterant, pertinuisse v. 10. . . corporal . . . Personas vero dotis dictione obligandas spectabant quae sequuntur v. 14—19: quae Epitomae ope ad sensum suppleta §. 95^a. in contextum recipere ausus sum. ¹) In hac §. prius ad Vst lectionem mire diversam restituta nunc quae coniecera secundum Suppl. St. p. XXXII multo aptius reformavi. ²) Etiam haec, quae post spatium vacuum in Vst sequuntur, tam parum in Epitoma mutata esse apparet, ut collata ea cum Vst et Suppl. St. totam §. ad sensum reficere licuerit. Puto tamen pro spatio et ex mente Gaii ante 'iurauit' addendum esse 'conceptis uerbis'. ³) St.dus adnotat, in Vst post poterimus incertas sequi umbras, quae uelut ad in aliis ualere lectionem quadrent sed fortasse totae fallax species sint. Deinde sequitur linea vacua.

§. 97. Cf. L. 1. §. 9. D. de obl. et act. (44, 7). Epit. 2, 9. §. 5. §§. 1. 2. I. de inut. stip. (3, 19).

quem seruum esse credebat, aut mortuum, quem uiuum esse credebat, aut locum sacrum uel religiosum, quem putabat esse humani iuris dari (*stipuletur*. 97^a. *Item si quis rem, quae in rerum natura esse non potest, uelut hippocentaurum*) stipuletur,¹ aequè inutilis est stipulatio. 98. Item si quis sub ea condicione stipuletur, quae existere non potest, uelut 'si digito caelum tetigerit', inutilis est stipulatio. sed legatum sub impossibili condicione relictum nostri praeceptores proinde deberi putant, ac si sine condicione relictum esset; diuersae scholae auctores 'non² minus legatum inutile existimant, quam stipulationem: et sane uix idonea diuersitatis ratio reddi potest. 99. Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ignorans, rem suam esse, dari sibi eam stipuletur: quippe quod alicuius est, id ei dari non potest. 100. Denique inutilis est talis stipulatio, si quis ita dari stipuletur: *POST MORTEM MEAM DARI SPONDES?* uel ita: (*POST MORTEM TVAM DARI SPONDES?* ualeat autem, si quis ita dari stipuletur: *CVM MORIAR, DARI SPONDES?* uel ita:) *CVM MORIERIS, DARI SPONDES?* id est, ut in nouissimum uitae tempus stipulatoris 155. aut promissoris obligatio conferatur: nam inelegans esse uisum est, ex heredis persona incipere obligationem. rursum ita stipulari non possumus: *PRIDIE QVAM MORIAR*, aut *PRIDIE* [238] *QVAM MORIERIS, DARI SPONDES?* quia non potest aliter intellegi pridie quam aliquis morietur, quam si mors secuta sit; rursus morte secuta in praeteritum reducitur stipulatio et quoddammodo talis est: *HEREDI MEO DARI SPONDES?* quae sane inutilis est. 101. Quaecumque de morte diximus, eadem et de capitis diminutione dicta intellegemus. 102. Adhuc

¹) *Lachm. ex §. 1. I. h. t. (3, 19) supplevit. Plane aliquid ob ὁμοιοτέλετον excidit; sed etiam aliud inutilis stipulationis exemplum fuisse potest, uelut facti impossibilis. Bg. ante 'esse' perperam addidit 'non est, aut'. ²) no C. nihilo ed. Stud.*

§. 98. Cf. *Epit.* 2, 9. §. 6. *L. 1. §. 11. D. de obl. et act.* (44, 7). §. 11. *I. h. t.* (3, 19). §. 10. *I. de hered. inst.* (2, 14). *Paul.* 3, 4°. §. 1. *L. 1. D. de condic. inst.* (28, 7). *L. 31. D. de obl. et act.* (44, 7). §. 99. Cf. *L. 1. §. 10. D. de obl. et act.* (44, 7); *infra* 4, 4. §§. 2. 22. *I. de inutil. stip.* (3, 19). §. 100. Cf. *Epit.* 2, 9. §§. 7. 8. §§. 13. 15. *I. h. t.* (3, 19) et 2, 232. 277. 3, 117. 119. 158. 176. §. 101. Cf. 153. *L. 38 pr. D. de solut.* (46, 3). §. 102. Cf. §. 5. *I. h. t.* (3, 19).

inutilis est stipulatio, si quis ad id, quod interrogatus erit, non responderit, uelut si sestertia x a te dari stipuler, et tu 'nummum sestertium v milia¹ promittas, aut si ego pure stipuler, tu sub condicionem promittas. 103. Praeterea inutilis est stipulatio, si ei dari stipulemur, cuius iuri subiecti non sumus: unde illud quaesitum est, si quis sibi et ei, cuius iuri subiectus non est, dari stipuletur, in quantum ualeat stipulatio: nostri praeceptores putant, in uniuersum ualere, et proinde ei soli, qui stipulatus sit, solidum deberi, atque si extranei nomen
 156. non adiecisset: sed diuersae scholae auctores | 'dimidium ei deberi² existimant; pro altera uero parte inutilem esse stipulationem.³ 103^a. ⁴Alia causa est, | si ueluti SERVO uel FILIO FAMILIAS MEO ET MIHI DARI SPONDES | stipulatus sim. tunc enim constat, solidum deberi et me | solidum a promissore petere posse: quod etiam fit, | cum tantum uelut FILIO FAMILIAS stipulor. 104. Praeterea inutilis est stipulatio, si ab eo stipuler, qui iuri meo subiectus est, item si is a me stipuletur. seruus quidem et qui in mancipio est et 'filiafamilias⁵ [234] et quae in manu est, non solum ipsi, cuius iuri subiecti subiectaeue sunt, obligari non possunt, sed ne alii quidem ulli. 105. Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est:

¹) n sestertia C. sestertia v ed. Stud. ²) Ex Lachm. cj. restitui. Firmat Vst. ³) Ex Vst. ⁴) Item ex Vst. Quae hic sequuntur in Sched. Gösch. antea ad comparationem quandam proximi casus cum legato per damnationem duobus relicto retuleram. Ex Vst apparet, Gaium illi casui perinde ac Iustinianum in §. 4. I. h. t. in fn. eum adiunxisse, ubi quis non, ut Krüg. in ed. Stud. opinatus est, sibi aut extraneo, sed ei, qui iuri ipsius subiectus sit, stipuletur, retento tamen initio etiam casu stipulationis sibi et alii factae. Itaque nunc ex Vst et Gösch. schedis in hanc sententiam locum restitui, quaedam notata fuisse ponens, in fine c(um) t(an)t(um) (uelut f(ilio) f(amili)as et p(te)a. ⁵) Ex Studemundi cj.

Epit. 2, 9. §§. 9. 10. L. 1. §§. 3. 4. L. 83. §§. 2. 3. L. 35. §. 2. L. 134. §. 1. D. de V. O. (45, 1). Libr. meum 'Gaius' p. 62. §. 103. Cf. §§. 4, 19. I. h. t. (3, 19). infra §§. 114. 163. L. 110 pr. D. de verb. obl. (45, 1). Nov. 115. c. 6. L. 64. D. de contr. empt. (18, 1). L. 4. D. de stip. serv. (45, 3). §. 104. Cf. §. 6. I. h. t. (3, 19). Fr. Vat. 99. L. 3. §. 4. D. commod. (13, 6). L. 141. §. 2. interpol. D. de verb. obl. (45, 1). §. 105. = §. 7. I. eod. Cf. L. 1. §§. 14. 15.

idem etiam in surdo receptum est; quia et is, qui stipulatur, uerba promittentis, et qui promittit, uerba stipulantis exaudire debet. 106. Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit, quid agat. 107. Pupillus omne negotium recte gerit, 'ita tamen ut tutor,'¹ sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur, uelut si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. 108. Idem iuris est in feminis, quae in tutela sunt. 109. Set quod diximus de pupillo, utique de eo uerum est, qui iam aliquem intellectum habet; nam infans et qui infanti proximus est, non multum a furioso differt, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum 157. habent: sed in his pupillis, '(qui infanti proximi sunt,)² propter utilitatem benignior iuris interpretatio facta est.

110. '(Quanquam uero, ut diximus, alius, qui iuri nostro subiectus non est, inutiliter nobis stipulatur,)³ possumus tamen ad id, quod stipulamur, alium adhibere, qui idem stipuletur, quem uulgo adstipulatorem uocamus. 111. 'Et⁴ huic proinde actio competit proindeque ei recte soluitur ac nobis; sed quidquid consecutus erit, mandati iudicio nobis [235] restituere cogetur. 112. Ceterum potest etiam aliis uerbis uti adstipulator, quam quibus nos usi sumus: itaque si uerbi gratia ego ita stipulatus sim: DARI SPONDES? ille sic adstipulari potest: IDEM FIDE TVA PROMITTIS? uel: IDEM FIDE IVBES? uel contra. 113. Item minus adstipulari potest, plus

¹) *Ex Lachm. ed.* 'tutor' omittit *ed. Bg.* ita tm ut tm *C.* ut tamen *ed. Bg.* 6. ²) *Addidi 'Gaius' p. 65. Cf. §. 10. I. h. t. (3, 19). L. 6. D. rem pup. (46, 6).* ³) *Supplevi 'Gaius' p. 66. In C. quae sequitur linea, librarius ea, quae omisit, pro rubrica habens vacuam reliquisse videtur.* ⁴) *Sed C. edd. Verum s ex antecedente v. adhaesisse putanda est.*

D. de obl. et act. (44, 7). §. 106. = §. 8. I. eod. Cf. L. 1. §. 12. D. de obl. et act. (44, 7). §. 107. = §. 9. I. eod. Cf. 2, 83. 3, 91. 119. 176. Ulp. 11, 27. §. 108. Cf. 3, 91. 119. 176. 1, 192. §. 109. = §. 10. I. h. t. (3, 19). Cf. L. 1. §. 13. D. de obl. et act. (44, 7). §. 110. Cf. Fest. v. Reus p. 273. Cic. pro Quint. 18. §. 58. Pison. 9. Epist. ad Octav. (inter Cic. epp. ad Brut. 2, 8) versus fin. §. 111. Cf. §§. 117. 215. §. 112. Cf. 3, 116. §. 113. Cf. §. 5. I. de fidei. (3, 20). non solum ant.] cf. 4, 53. L. 12. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16). L. 85. D. de solut. (46, 3).

non potest: itaque si ego sestertia x stipulatus sim, ille sestertia v stipulari potest; contra uero plus non potest. item si ego pure stipulatus sim, ille sub condicione stipulari potest; contra uero non potest. non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur; plus est enim statim aliquid dare, minus est post tempus dare. 114. In hoc autem iure quaedam singulari iure observantur: nam adstipulatoris heres non habet actionem. item | seruus adstipulando nihil agit, qui¹ ex ceteris omnibus causis stipulatione domino acquirit. idem de eo, qui in mancipio est, magis placuit; nam et is serui loco est: is autem, qui in potestate patris est, agit aliquid, sed parenti non acquirit, quamuis ex omnibus ceteris causis stipulando ei acquirit; ac ne ipsi quidem aliter actio competit, quam si sine capitis diminutione exierit de potestate parentis, ueluti morte eius aut quod ipse flamen Dialis inauguratus est. eadem de filiafamilias et quae in manu est, dicta intellegemus.²

115. Pro eo quoque, qui promittit, solent alii obligari, quorum alios sponsores, alios fidepromissores, alios fideiussores appellamus. 116. Sponsor ita interrogatur: IDEM DARI SPONDES? fidepromissor (ita)³: IDEM FIDEIPROMITTIS? fideiussor ita: IDEM FIDE TVA ESSE IVBES? '(sed)⁴ uidebimus de his 'an quo⁵ nomine possint proprie adpellari, qui ita interrogantur: IDEM DABIS? IDEM PROMITTIS? IDEM FACIES? 117. Sponsores quidem et fidepromissores et fideiussores saepe [336]

¹) quia C. quamuis et postea acquirat Gösch. ed. ²) Sequitur linea vacua. ³) Addidit Bg. ed. 5. ⁴) Geminata s. cf. ed. mea 1.

⁵) at. quo C. corruptum, ut puto, ex a aliquo aut an quo — autem quo edd. et mea 1., in qua cj.: an item quo. Alii: uidebimus autem de his ([de his] Stud. ed.) quo vel de his autem uidebimus quo. Ceterum ita obligatos commune adpromissoris nomen comprehendebat.

§. 114. Cf. 4, 113. 2, 87. quam si sine c. d.] cf. 1, 127. 130.
§. 115. Cf. pr. I. de fidei. (3, 20). Paul. 1, 9. §. 5. 1, 20. Fest. ep. v. Adpromissor p. 15. §. 116. Cf. 3, 92. 4, 137. Epit. 2, 9. §. 2. Greg. C. tit. de sponsoribus et fideiussoribus (12, 1). L. 8 pr. D. de fidei. (48, 1). L. 12. C. eod. (8, 41). §. 7. I. eod. (3, 20). L. 75. §. 6. D. de verb. obl. (45, 1). §. 117. Cf. L. 59 pr. D. mand. (17, 1) pr. I. cit. L. 1. §. 8. D. de obl. et act. (44, 7); §§. 100. 110. 218.

solemus accipere, dum curamus, ut diligentius nobis cautum sit; adstipulatorem uero fere tunc solum adhibemus, cum ita stipulamur, ut aliquid post mortem nostram detur; '(quia enim ut ita nobis detur)'¹ stipulando nihil agimus, adhibetur¹ adstipulator, ut is post mortem nostram agat: qui si quid fuerit consecutus, | de restituendo eo mandati iudicio 'heredi 159.
meo tenetur.'² t. s.

118. Sponsoris uero et fidepromissoris similis condicio (est), fideiussoris ualde dissimilis. 119. Nam illi quidem nullis obligationibus accedere possunt nisi uerborum,³ quamuis interdum ipse, qui promiserit, non fuerit obligatus, uelut si mulier⁴ aut pupillus sine tutoris auctoritate aut quilibet post mortem suam dari promiserit; (at illud quaeritur, si seruus aut peregrinus spoponderit, an pro eo sponsor aut fidepromissor obligetur). fideiussor uero omnibus obligationibus, id est, siue re siue uerbis siue litteris siue consensu contractae fuerint obligationes, adici potest. 'ac⁵ ne illud quidem interest, utrum ciuilis an naturalis obligatio sit, cui adiciatur; adeo quidem, ut pro seruo quoque obligetur, siue [237] extraneus sit, qui a seruo fideiussorem accipiat, siue ipse dominus in id, quod sibi debeatur. 120. Praeterea sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur, nisi si de peregrino fidepromissore quaeramus, et alio iure ciuitas eius utatur; fideiussoris autem etiam heres tenetur. 121. Item sponsor et fide-

¹) Fere ex Mommseni cj. (quod) stipulando (quia) ego conieceram 'Gaius' p. 66. '(quod cum) stip. nihil ag. adhibetur' ed. Bg. Antea edebatur: (quod) stip. agitur. adhibetur autem. (quod ita) st. n. a. a. a. cj. Pöschmann. Stud. ad Gai. II. p. 9. ²) Sic Vst. heredi nostro t. ed. Bg. 5. [meo] ed. Stud. ³) Excidisse uidetur: 'et obligantur suorum obligatione uerborum'. sed et interdum ante quamuis ponendum uidetur. ⁴) In C. fuisse posse mul. St. dus testatur. Cf. 2, 88. 3, 171. 'femina' ex mea cj. 2. ed. Bg. 'mulier' ed. 5. ⁵) ad C. at edd. ac ed. Bg. 5.

§. 119. = §. 1. I. de fidei. (3, 20). si mulier etc.] cf. §§. 107. 108. aut pup.] Vid. L. 25. D. de fidei. (46, 1), ubi Tribonianus pro 'uerbis obligato' — 'obligato', pro 'spoponderit' 'fideiusserit' scripsisse uidetur, coll. L. 6. D. de verb. obl. (45, 1). L. 70. §. 4. D. h. t. (46, 1). post mortem s.] cf. §. 100. si seruus etc.] cf. §. 93. Pers. 5, 78. §. 120. Cf. 4, 113. Epit. 2, 9. §. 2. Paul. 2, 17. §. 16. §. 2. I. h. t. (3, 20). §. 121. per legem Fur.] circa initium seculi

promissor (*per*) legem Furiam biennio liberantur, et quotquot erunt numero eo tempore, quo pecunia peti potest, in tot partes *'diducitur'*¹ inter eos obligatio, et singuli uiriles partes *'dare iubentur'*;² fideiussores uero perpetuo tenentur, et
 160. quotquot erunt numero, singuli in solidum | obligantur: ita-
 t. s. que liberum est creditori, a quo uelit, solidum petere: sed nunc ex epistula diui Hadriani *compellitur* creditor a singulis, qui modo soluendo sint, partes petere. eo igitur distat haec epistula a lege Furia, quod si quis ex sponsoribus aut fidepromissoribus soluendo non sit, *'hoc onus (ad ceteros non pertinet, si uero ex fideiussoribus)*, ad ceteros quoque pertinet. set cum³ lex Furia tantum in Italia locum habeat, euenit, ut in ceteris prouinciis sponsores quoque et fidepromissores proinde ac fideiussores *'et perpetuo'*⁴ teneantur et singuli in solidum obligentur, nisi ex epistula diui Hadriani hi *'quoque adiuuentur in parte.'*⁵ 122. Praeterea inter sponsores et fidepromissores lex Apuleia quandam societatem introduxit: nam si quis horum plus sua portione soluerit, de eo, quod amplius dederit, aduersus ceteros actiones constituit. quae lex ante legem Furiam lata est, quo tempore in solidum obligabantur: unde quaeritur, an post legem Furiam adhuc

¹) ed. Stud. deducitur C. edd. et meae prior. ²) Restitui '*Gaius*' p. 87. uocabantur C. (in) uiriles p. uocabuntur cj. Pöschm. II. p. 15. (in) u. p. obligantur edd. Bg. 5. et Stud. Potest tamen, ut exciderit ex post partes tempore post hoc, et legendum sit partes (ex) hoc (tempore dare iu)bentur. Unde enim v. hoc? ³) Haec et quae sequuntur ex V^{at}, in quo tamen est ceterorum (ex ceteror'). Quae omissa sunt, Mommsenus servata v. ceterorum sic post ad suppleri vult: *'ceteros non pertinet; sed ex fideiussoribus etsi unus tantum soluendo sit ad eum onus ceterorum'* et sic ed. Stud. Sed cur plura supplere quam oportet et sententiam minus aptam et simplicem Gaiana? ⁴) in perpetuo C. ed. Bg. scripsi nunc et pro in; antea edideram in perpetuum. ⁵) V^{at}; et nihil in eodem versu post haec sequi visum est. Sed aut scribendum videtur: adiuuent' ut | in partes conueniantur, aut, quod praestat, in parte ut glossema delendum.

quinti, ut videtur, latam. Cf. 4, 22. L. 29. §. 6. D. mand. (17, 1). L. 25. D. de stip. serv. (45, 8). L. 4. D. de div. temp. (44, 8). L. 4. §. 4. D. rem pup. (46, 6). partes dare] cf. L. 5. §. 1. L. 34. §§. 1. 10. L. 37. D. de solut. (46, 3). fideiuss. uero] cf. §. 4. I. h. t. (3, 20). §. 122. lex Apuleia] fortasse a. u. 364. — Cf. L. 29. D. de fidei. (46, 1).

legis Apuleiae beneficium supersit; et utique extra Italiam superest; nam lex quidem Furia tantum in Italia ualet, Apuleia uero etiam in ceteris prouinciis. set an 'et in Italia'¹ beneficium legis Apuleiae supersit, ualde 'quaeritur. uerum ad fideiussores² lex Apuleia non pertinet: itaque si creditor ab uno totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, scilicet si is, pro quo fideiussit, soluendo non sit: sed ut ex | supra dictis apparet, is, a quo creditor totum petit, poterit ex 161. epistula diui Hadriani desiderare, ut pro parte in se detur actio. 123. Praeterea lege Cicereia³ cautum est, ut is, qui sponsores aut fidepromissores accipiat, praedicat palam et declaret, et de qua re satis accipiat, et quot sponsores aut fidepromissores in eam obligationem accepturus sit; et nisi praedixerit, permittitur sponsoribus et fidepromissoribus intra diem xxx. praeiudicium postulare, quo quaeratur, an ex ea lege praedictum sit; et si iudicatum fuerit, praedictum 'ita non'⁴ esse, liberantur. qua lege fideiussorum mentio nulla fit; sed in usu est, etiam si fideiussores accipiamus, praedicere.

124. Sed beneficium legis Corneliae omnibus commune est: qua lege idem pro eodem apud eundem eodem anno uetatur in ampliorem summam obligari creditae pecuniae quam in xx milia; et quamuis sponsores uel promissores '(uel fideiussores)⁵ in amplam pecuniam, uelut sestertium o milium se obligauerint, 'tamen duntaxat XX tenentur;⁶ pecuniam

¹) etiam alijs Vst etiam (in) Italia ed. Stud. ²) Ultima verba supplēvi; scriptum fuisse putavi: qrit'ur ad fī; quae posterior nota reperitur in laterculis Einsidl. Quaesitum fuisse ideo puto, quod lex Furia cum partes dare iusserat, quibusdam obligationem in solidum sustulisse non videbatur. ³) Hoc legis nomen, quod primo suspicatus eram, firmavit Vst; post edideram Pompeia.

⁴) nam C. non edd. ⁵) Addidi 'Gaius' p. 91. ⁶) Restitui ib. si vero quod C. habet ante ss. nunc delendum mihi visum est, et pro 'damnatur' cum ed. Stud. scripsi 'tenentur'.

§. 123. lege Cicereia] An a. 581? Liv. 42, 7. 21. Cf. Schol. in Cic. orat. in Clod. et Cur. p. 333. Orell. §. 124. legis Corn.] Fortasse a. u. 666. Cf. Fest. v. Unciaria p. 375. De re L. 49. §. 1. D. de fidei. (46, 1). L. 24. D. de donat. (39, 5). Plutarch. Caes. 11. Anton. 2. creditae pecuniae] cf. L. 1. L. 2. §§. 3—5. L. 17—39. D. de reb. cred. (12, 1). L. 178 pr. 222. D. de verb. sign.

autem creditam dicimus non solum eam, quam credendi causa damus, set omnem, quam tunc, (*cum*) contrahitur obligatio, certum est debitum iri, id est, (*quae*) sine ulla condicione deducitur in obligationem; itaque et ea pecunia, quam in diem [239] certum dari stipulamur, eodem numero est, quia certum est, eam debitum iri, licet post tempus petatur. appellatione autem pecuniae omnes res in ea lege significantur; itaque

162. '(et)¹ si vinum uel frumentum, aut si fundum | uel hominem stipulemur, haec lex obseruanda est. 125. Ex quibusdam tamen causis permittit ea lex in infinitum satis accipere, ueluti si dotis nomine, uel eius, quod ex testamento 'cui² debeatur, aut iussu iudicis satis accipiatur. et adhuc 'lege (*Iulia de*) uicesima hereditatium³ cauetur, ut ad eas satisfactiones, quae ex ea lege proponuntur, lex Cornelia non pertineat. 126. 'In eo 'quoque iure⁴ par condicio est omnium, sponsorum, fidepromissorum, fideiussorum, quod ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur: at ex diuerso ut minus debeant, obligari possunt, sicut in adstipulatoris persona diximus; nam ut adstipulatoris, ita et horum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione esse potest quam in principali 'reo.⁵ 127. In eo quoque par omnium causa est, quod si quid pro reo soluerint, eius recipiendi causa habent cum eo mandati iudicium; et hoc amplius sponsores ex lege Publilia propriam habent actionem in duplum, quae appellatur depensi.

128. Litteris obligatio fit ueluti⁶ nominibus transcripti-

¹) *Addidi ib. p. 93.* ²) *tui C. tibi edd.* ³) *Non dubito, quin ipse Gaius in his Institutionibus scripserit: lege Iul. de uices. her. et sic nunc suppleui.* ⁴) *Hoc iam in contextum recepi. iure quoque iure (sic correcto iura) V^{et}.* ⁵) *re ex Inst. ed. Stud. Deinde qui et postea soluerit et habet C.* ⁶) *in male geminando addunt C. et edd. Cf. §§. 132. 133. 90. Simile non est in §. 135. ueluti edd. Bg. 5. et Stud. Deinde nobis C. pro nominibus.*

(50, 16). *L. 2. §. 1. C. de const. pec. (4, 18).* §. 126. *Cf. §. 5. I. de fidei. (3, 20). §. 113.* §. 127. *Cf. §. 6. I. eod. (3, 20). depensi] cf. 3, 216. 4, 9. 22. 25. 102. 171. 186. Paul. 1, 19. §. 1. Cic. ad div. 1, 9. Lex Iul. munic. 114. Est conditio ex lege. L. 52. D. mand. (17, 1). lex Publilia] fortasse a. u. 371. §§. 128. 129. Cf. (Epit. 2, 9. §. 12. Theoph. 3, 21 pr.) §. 137. Cic. de offic. 3, 14.*

ciis. fit autem nomen transcripticium duplici modo, uel a re in personam uel a persona in personam. 129. (*A re in personam tran*)scriptio fit, ueluti si id, quod tu ex emptionis [240] causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, 'inde¹ expensum tibi tulero. 130. A persona in personam transcriptio fit, ueluti si id, quod mihi Titius debet, tibi 'inde¹ ex|pen- 163. sum tulero, id est si Titius 'te (*pro*) se² delegauerit mihi. 131. Alia causa est eorum nominum, quae arcaria uocantur: in his enim rei,³ non litterarum obligatio consistit, quippe non aliter ualent, quam si numerata sit pecunia; numeratio autem pecuniae 'rei⁴ facit obligationem: qua de causa recte 'dicemus,⁵ arcaria nomina nullam facere obligationem, sed obligationis factae testimonium praebere. 132. Unde 'non proprie⁶ dicitur, arcariis nominibus etiam peregrinos obligari, quia non ipso nomine, sed numeratione pecuniae obligantur; quod genus obligationis iuris gentium est. 133. Transcripticiis uero nominibus an obligentur peregrini, merito quaeritur, quia quodammodo iuris civilis est talis obligatio: quod Neruae placuit. Sabino autem et Cassio uisum est, si a re in personam fiat nomen transcripticium, etiam peregrinos obligari; si uero a persona in personam, non obligari. 134. Praeterea litterarum obligatio fieri uidetur chirographis et syngraphis, id est, si quis debere se aut daturum se scribat; ita 'scilicet, si⁷

¹) id C. edd. Vid. 'Gaius' p. 93. Inde significat, quod in expensilatione causam, uel personam, unde descendit ac transfertur debitum, commemorari oportet. ²) Scripsi 'Gaius' p. 93. te se C. te edd. ³) reb. Vst. Fortasse rectius rer(um). De genitivo cf. L. 4. C. ad SC. Vell. (4, 29). ⁴) rein C. 're modo' ed. Bg. 'rei non litterarum' ed. Gneist. re ed. Stud. Sed Codicis nota n a margine huc aberrasse mihi uidetur, cum v. 8. ante proprie, ubi desideratur, excidisset. ⁵) dicimus cf. Bg. ⁶) proprie C. edd. Vid. not. 3. et 'Gaius' p. 94. improprie non dicit Gaius, sed non proprie 4, 18. ⁷) scilic. ut si C. scilicet et ed. Bg. scilicet, ut [si] ed. Bg. 5. scilicet si Kr. ed. 2.

ad Attic. 4, 18. Verr. II. 1, 36. 39. pro Rosc. Com. 1. 5. Gell. 14, 2. §. 130. Cf. L. 13 pr. D. ad SC. Vell. (16, 1). Liv. 35, 7. §. 131. Cf. Gell. 14, 2. §. 132. Cf. Ascon. in Cornel. p. 57 ed. Bait. §. 133. Cf. Liv. 35, 7. §. 134. Cf. Schol. in Verr. 2, 1. §§. 60. 91. p. 175. 184. ed. Bait. Ammian. 18, 5. §. 2. G. E. Heimbach 'Lehre v. Creditum' p. 509 seq.

eo nomine stipulatio non fiat; quod genus obligationis proprium peregrinorum est.

135. Consensu fiunt obligationes in emptionibus et uenditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis.

136. Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationes [241]

164. contrahi, quia neque uerborum | neque scripturae ulla proprietas desideratur, sed sufficit, eos, qui negotium gerunt, consensisse: unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, ueluti per epistulam aut per internuntium, cum alioquin uerborum obligatio inter absentes fieri non possit. [138.] ¹(sed absenti expensum ferri potest, etsi uerbis obligatio cum absente contrahi non possit). **137.** Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in uerborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat, et in nominibus alius expensum ferendo obliget, alius obligetur.

De emptione et uenditione.

139. *Emptio et uenditio contrahitur*,² cum de³ pretio conuenerit, quamuis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit: nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et uenditionis contractae. **140.** Pretium autem certum esse debet: nam alioquin si ita inter 'nos'⁴ conuenerit, ut quanti Titius rem aestimauerit, tanti sit empti, Labeo negauit, ullam uim hoc negotium habere; cuius opinio-

¹) Verba huius §i quae in C. post §. 137. leguntur, non cum Krüg. in ed. Stud. ut glossema expellenda, sed fugitiva sunt et h. l. ponenda ante §. 137. (simile ibi additamentum ut §. 119). ubi cum excidissent et ad marginem suppleta essent, librarius ea incertus quo pertinerent, in fine pro more (vid. zur Pandektenkritik. 1875. p. 27. 95). i. e.: post §. 137. ea de causa posuisse uidetur, quod spatium ibi vacuum in Cod., unde describebat, inuenit. Nam et ipse ibi v. 13. fere trientem vacuum reliquit et v. 14. secundum Vst rubricae destinauit. ²) Ex Vst. ³) Num vetusto vitio omissum re et? ⁴) Ex mea cj. firmante Vst. eos C. edd. etiam mea 1. Iustinianus pro more suo imperatoriam maiestatem exemplis nunquam immiscendae in Instit. etiam h. l. pro nos posuit aliquos.

§. 135—137. = L. 2. D. de obl. et act. (44, 7). Tit. I. de cons. obl. (3, 22). §. 139. = pr. I. de empt. (3, 23). Cf. Epit. 2, 9. §. 14. §. 140. Cf. §. 1. I. ib.

nem Cassius probat: (at)¹ Ofilius et eam emptionem et uenditionem (*esse putauit*);² cuius opinionem Proculus secutus est. 141. Item pretium in numerata pecunia consistere debet: 165. nam in ceteris rebus an pretium esse possit, ueluti homo aut [242] toga aut fundus alterius rei (*an pretium esse possit*), ualde quaeritur: nostri praeceptores putant, etiam in alia re posse consistere pretium; unde illud est, quod uulgo putant, per permutationem rerum emptionem et uenditionem contrahi, eamque speciem emptionis uenditionisque uetustissimam esse; argumento utuntur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte sic ait:

(ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἶθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ξινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν,)

'et reliqua.³ diuersae scholae auctores dissentiunt aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud emptionem et uenditionem; alioquin *non posse*⁴ rem expediri permutatis rebus, quae uideatur res uenisse, et quae pretii nomine data esse, sed rursus utramque uideri et uenisse et utramque pretii nomine datam esse, absurdum uideri. set ait Caellius Sabinus, si rem 'tibi uenalem habenti,⁵ ueluti fundum, 'accesserim,⁶ et pretii nomine hominem forte dederim, fundum quidem uideri uenisse, hominem autem pretii nomine datum esse, ut fundus acciperetur.⁷

¹) Geminando supplevi. ²) Ita Vst supplevi. ³) Edd. praeter principem haec verba Gaius familiaria perperam ut a librario profecta omittunt; nam et alias parte aliqua, quae sola ad rem pertinet, ex oratione quadam desumpta eadem verba adduntur. Cf. 2, 174. 4, 36. 37. 43. 136. ⁴) Secundum Vst librarius voces posse et possidere permutasse uidetur. ⁵) Sic C. ed. Stud. Titio uenalem habente edd. ⁶) Scripsi 'Gaius' p. 94. acceperim C. edd. [acceperim et] Mommseni iussu ed. Stud. ⁷) Sequitur linea vacua, in qua, licet rubricae destinata, haec fere verba perisse videntur: 'Proxima emptioni et venditioni est locatio con-

§. 141. — §. 2. I. ib. Cf. Plin. N. H. 33, 1. 3. Serv. ad Vergil. Georg. 3, 306. L. 1. §. 1. D. de contr. empt. (18, 1). L. 1 pr. D. de rer. perm. (19, 4). Tit. Furf. in Orell. Inscr. Lat. thes. 2468. — I. L. A. 603, 13. verb. quod emptum erit aere argento etc. Homer.] Il. 7, 472—476.

142. Locatio autem et conductio (*et emptio et uenditio*)¹ similibus regulis constituuntur: nisi enim merces certa statuta sit, non uidetur locatio et conductio contrahi. **143.** Unde si alieno arbitrio merces permissa sit, uelut quanti Titius aestimauerit, | quaeritur, an locatio et conductio contrahatur: [243] 'qua de² causa si fulloni polienda curandaue, sarcinatori sarcienda uestimenta dederim, nulla statim mercede constituta, postea tantum daturus, quanti inter nos conuenerit, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. **144.** *Item*³ si rem tibi utendam dederim et inuicem aliam rem utendam acceperim, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. **145.** Adeo autem emptio et uenditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere uidentur, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et uenditio contrahatur, an locatio et conductio: ueluti si qua res in perpetuum locata sit, quod euenit in praediis municipum, quae ea lege locantur, ut quamdiu 'inde⁴ uectigal praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius praedium auferatur; sed magis placuit locationem conductionemque esse. **146.** *Item*⁵ si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos, qui integri exierint, pro sudore denarii xx mihi darentur, in eos uero singulos, qui occisi aut debilitati fuerint, denarii mile, quaeritur, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur: et magis placuit, eorum, qui integri exierint, locationem et conductionem contractam uideri, at eorum, qui occisi aut

ductio quippe (cf. *L. 2 pr. D. loc. 19, 2*): quibus amissis librarius autem posuit.

¹ Haec nunc ut similia periisse fortasse cum aliis (puta antea 'sive rerum sive operarum') collata §. 148. 156. statuere malui, quam quod 'Gaius' p. 95. suaseram, contra C. constituitur legere (ut nunc ed. Kr. 2). Cf. §. 145. ² Malim eade(m) q(ue) de licet similiter in *Inst. legatur*.

³ ¶ C. pro it. cj. Polenaar. ⁴ id (pro sigla accipiendum ut 3, 129. 130.; 'Gaius' p. 96) C. edd. Cf. 4, 28. et pro illis in *L. 1 pr. D. si ager vect. (6, 3)*. [id] ed. Stud.

⁵ quaeritur addit C.

§. 142. Cf. *L. 2 pr. D. loc. (19, 2)*. *Pr. I. de locat. (3, 24)*. §. 143. Cf. §. 1. *I. ib. L. 25 pr. D. loc. (19, 2)*. *L. 22. D. de praescr. verb. (19, 5)*. §. 144. Cf. §. 2. *I. ib. L. 17. §. 3. D. de praescr. verb. (19, 5)*. §. 145. §. 3. *I. ib. Cf. L. 2. §. 1. D. loc. (19, 2)*. *Gruter 801, 5*. §. 146. Cf. *Cic. ad Attic. 4, 46 fin.* non dubitatur etc.] cf. *L. 20 pr. D. loc. (19, 2)*.

debilitati sunt, emptionem et uenditionem esse; idque ex accidentibus 'apparere,¹ tamquam sub condicione | facta 167. cuiusque uenditione an locatione: iam enim non dubitatur, quin sub condicione res uenire aut locari possint. 147. Item quaeritur, si cum aurifice mihi conuenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos mihi faceret, et acciperet uerbi gratia denarios CC, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur: Cassius ait, materiae quidem emptionem uenditionem contrahi, operarum autem [244] locationem et conductionem; sed plerisque placuit, emptionem et uenditionem contrahi: atqui si meum aurum ei dederō, mercede pro opera constituta, conuenit, locationem conductionem contrahi.²

148. Societatem coire solemus aut totorum bonorum aut unius alicuius negotii, ueluti mancipiorum emendorum aut uendendorum. 149. Magna autem quaestio fuit, an ita coiri possit societas, ut quis maiorem partem lucretur, minorem damni praestet: quod Quintus Mucius '(contra naturam societatis esse censuit; sed Seruius Sulpicius, cuius) etiam³ praeualuit sententia, adeo ita coiri posse societatem existimauit, ut dixerit, illo quoque modo coiri posse, ut quis nihil omnino damni praestet, set lucri partem capiat, si modo opera eius tam pretiosa uideatur, ut aequum sit, eum cum hac pactione in societatem admitti: nam et ita posse 'coiri⁴ societatem constat, ut unus pecuniam conferat, alter non conferat, | et 168. tamen lucrum inter eos commune sit; saepe enim opera alicuius pro pecunia ualet. 150. Et illud certum est, si de partibus lucri et damni nihil inter eos conuenerit, tamen⁵ aequis ex partibus commodum 'et⁶ incommodum inter eos commune esse; sed si in altero partes expressae fuerint,

¹) apparet C. edd. Cf. 2, 218. Male igitur librarius scripsit semel re, bis t. ²) Sequitur linea vacua. ³) Ex Pöschm. sententia supplementum non post v. etiam, ut in priorē ed., sed ante posui. ⁴) coire C. Bg. ed. ⁵) [tamen] ed. Kr. 2. Mommseni iussu. ⁶) ut C. ed. Bg.

§. 147. — §. 4. I. ib. Cf. L. 2. §. 1. D. loc. (19, 2). §. 148. — pr. I. de societ. (3, 25). Cf. Epit. 2, 9. §. 16. §. 149. Cf. §. 2. I. ib. Epit. l. c. Cic. pro Rosc. Com. 10. §. 29. §. 150. Cf. §§. 1. 3. I. ib.

uelut in lucro, in altero uero omissae, in eo quoque, quod omissum est, similes partes erunt. 151. Manet autem societas eousque, donec in eodem 'sensu'¹ perseuerant; at cum aliquis renuntiauerit societati, societas soluitur: sed plane si quis in hoc renuntiauerit societati, ut obueniens aliquod lucrum solus habeat, ueluti si mihi totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiauerit societati, ut hereditatem solus lucri faciat, cogetur hoc lucrum communicare; si quid uero aliud lucri fecerit, quod non captauerit, ad ipsum solum pertinet: mihi uero, quidquid omnino [245] post renuntiatam societatem acquiritur, soli conceditur. 152. Soluitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. 153. Dicitur etiam capitis diminutione solui societatem, quia ciuili ratione capitis diminutio 'morti coaequatur';² sed utique si '(alii)'³ adhuc consentiant in societatem, noua uidetur incipere societas. 154. Item si cuius ex sociis bona publice aut priuatim uenierint, 169. soluitur societas. 154^a.⁴ Sed haec quoque | societas, de qua loquimur,⁵ 'id est, quae⁶ consensu contrahitur nudo,

¹) consensu *Inst.* Fortasse: socii sensu vel consensu. ²) Sic *Vst*; unde etiam in antecedentibus nihil iam mutandum censeo.

³) *Supplevi*, quod ob sequentis syllabae similitudinem excidisse uidetur etiam in *Instit.* ⁴) Hanc §. feci et restitui ex *Vst*.

⁵) *Diversa est enim ab ea societas sive communio incidens* (4, 42), ad quam quod proxime de bonorum socii venditione dixerat, qua sane ipsa res communis, in qua haec societas consistit, tollitur, spectare posse videbatur; ea namque licet interdum etiam consensu, tamen nunquam consensu nudo, sed re consistit, et potest etiam iure civili, uelut hereditate, mancipatione nasci: de societate publicanorum certe Gaius non cogitauit. Dicit autem quoque respectu habito ceterarum ex consensu obligationum, emptionis, locationis, mandati, quae non etiam sine consensu contingere possunt. Commodè igitur hic ut de obligationibus, quae re contrahuntur §. 132. fecit, occasione tantum aptissima data notat, etiam omnes, quae nudo consensu contrahantur, obligationes esse iuris gentium, ne in ullo genere id quod 1, 1 fin. promiserat, desideretur. vide ibi inferius notata. ⁶) Sic *Suppl. St. p. XXXII.* pro 'ob id quod' ed. meae 4. itaque *Fittingii* cj. etiam sensui con-

§. 151. = §. 4. *I. ib.* §. 152. = §. 5. *init. I. ib.* §. 153. *Cf. Epit. 2, 9. §. 17. L. 4. §. 1. L. 63. §. 10. L. 58. §. 2. L. 65. §. 11. D. pro soc. (17, 2).* §. 154. *Cf. §§. 7. 8. I. ib. (3, 25).*

iuris 'gentium¹ est; itaque inter omnes homines naturali ratione consistit.

155. Mandatum consistit, siue nostra gratia mandemus, siue aliena; itaque siue ut mea negotia geras, siue ut alterius mandauerim, contrahitur mandati obligatio, et inuicem alter alteri tenebimur in id, quod uel me tibi uel te mihi bona fide praestare 'oportet.² 156. Nam si tua gratia tibi mandem, superuacuum est mandatum; quod enim tu tua gratia facturus sis, id de tua sententia, non ex meo mandatu facere debes; itaque si otiosam pecuniam domi tuae habentem (te) hortatus fuerim, ut eam fenerares, quamuis iam ei mutuam dederis, a quo seruare non potueris, non tamen habebis mecum mandati [246] actionem: 'item si (te)³ hortatus sim, ut rem aliquam emereres, quam(uis) non expedierit tibi eam emisse, non tamen mandati tibi tenebor.⁴ et adeo haec ita sunt, ut quaeratur, an mandati teneatur, qui mandauit tibi, ut Titio pecuniam fenerares. Seruius negauit: non magis hoc casu obligationem consistere putauit, quam si generaliter alicui mandetur, uti pecuniam suam feneraret. sed sequimur Sabini opinionem contra sentientis,⁵ quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. 157. Illud constat, si quis de ea re mandet, quae contra bonos mores | est, non contrahi obligationem,¹⁷⁰ ueluti si tibi mandem, ut Titio furtum aut iniuriam facias. 158. Item si quid post mortem meam faciendum '(mihi)⁶ man-

ueniens firmatur. ¹) c(vel g)ogentium C. ubi co primitus fuerit qq (quoque) male repetitum, unde librarius, ut verbum consequeretur, fecit cogentium. ²) oportere V^{nt}, cui et cetera antea sanata debentur; tantum pro in id habet id in. ³) itaem si V^{nt}. ⁴) teneri V^{nt}. ⁵) Ew V^{nt}; attamen s(ed) quod ibi legitur ante Seruius, posui ante sequimur, deinde pro obligatum scripsi obligationem et contra pro con. ⁶) Supplevi 'Gaius' p. 98. Contra id vero, quod Krüger in ed. Stud. hac §. sub specie supplendi intrusit,

privatim] non ut L. 67. §. 2. D. de cond. indeb. (12, 6) dicitur, sed magistro creditorum nomine vendente. Cf. supra §. 80. L. 57 pr. D. de evict. (21, 2). §. 155. Cf. Epit. 2, 9. §. 18. pr. I. de mand. (3, 26). L. 2 pr. L. 10 pr. L. 46. §§. 4. 6. D. mand. (17, 1). L. 5 pr. D. de obl. et act. (44, 7). §. 156. Cf. pr. §. 6. I. de mand. (3, 26). L. 2 pr. §. 6. L. 6. §. 5. L. 32. D. mand. (17, 1). §. 157. Cf. §. 7. I. ib. Epit. 2, 9. §. 18. §. 158. Cf. supra §. 100. — L. 12. §. 17. L. 13. D. mand. (17, 1).

detur, inutile mandatum est, quia generaliter placuit, ab heredis persona obligationem incipere non posse. 159. Sed recte quoque¹ mandatum si, dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit; euanescit. 160. Item si adhuc integro mandato mors alterutrius² interueniat, id est uel eius, qui mandarit, uel eius, qui mandatum susceperit, soluitur mandatum; sed utilitatis causa receptum est, ut si mortuo eo, qui mihi mandauerit, ignorans, eum decessisse, exsecutus fuero mandatum, posse me agere mandati actione; alioquin iusta et probabilis ignorantia³ damnum mihi adferret. et huic simile est, quod plerisque placuit, si debitor meus manumisso dispensatori meo per ignorantiam soluerit, liberari eum, cum alioquin stricta iuris ratione non posset liberari eo, quod alii soluisset, quam cui soluere deberet. 161. Cum autem is, cui recte mandauerim, egressus fuerit mandatum, ego quidem eatenus cum eo habeo mandati actionem, quatenus mea interest, implere eum mandatum, | si modo implere potuerit; at ille mecum agere non potest: itaque si mandauerim tibi, ut uerbi gratia fundum mihi sestertiis c emeris, tu sestertiis OL emeris, [247] 171. non habebis mecum | mandati actionem, etiamsi tanti uelis mihi dare fundum, quanti emendum tibi mandassem; idque maxime Sabino et Cassio placuit: quodsi minoris emeris, habebis mecum scilicet actionem, quia qui mandat, ut c milibus emeretur, is utique mandare intellegitur, uti minoris, si posset, emeretur. 162. In summa sciendum (est, quotiens faciendum) aliquid gratis dederim, quo nomine si mercedem

tacitam contrariae actionis obligationem cum expressa directae confundens, vid. L. 12. §. 17. L. 13. 27. §. 1. D. mand. (17, 1) et Unterholzner Schuldverh. I. praef. p. XVIII. ¹) Suspectam vocem consummatum, quae aliud significat (§. 11. I. h. t. L. 22. §. 11. D. eod. 17, 1) ut glossema h. l. omisi; cf. §. 9. I. h. t. et infra §. 161. recte mandauerim. item post in §. 160. alicuius. In contextu servavit ed. Kr. 2. ²) Etiam h. l. alicuius C. ut glossema cum Instit. eieci. Servavit ed. Kr. 2. ³) n(on) atferet C.

§. 159. = §. 9. I. de mand. (3, 26). Cf. Epit. 2, 9. §. 19.
 §. 160. = §. 9. I. ib. §. 161. Cf. §. 8. I. ib. L. 3. §. 2. L. 4. D. mand. (17, 1). Epit. 2, 9. §. 20. Paul. 2, 15. §. 3. §. 162. Cf. §. 13. I. ib. L. 1. §. 4. D. mand. (17, 1). L. 22. D. de praescr. verb. (19, 5).

tatussem, locatio et conductio contraheretur, mandati esse actionem, ueluti si fulloni polienda curandaue uestimenta aut arcinatori sarcienda (*dederim*).

163. Expositis generibus obligationum, quae ex contractu ascuntur, admonendi sumus, adquiri (*eas ut alias res*)¹ nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eas personas, quae nostra potestate, manu mancipioe sunt. **164.** Per liberos quoque homines et alienos seruos, quos bona fide possidemus, acquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex peris suis uel ex re nostra adquirant. **165.** Per eum quoque seruum, in quo usumfructum habemus, similiter ex duabus causis nobis acquiritur. **166.** Sed qui nudum ius Quiritium in seruo habet, licet dominus sit, minus tamen iuris in *adquisita ab* eo² re habere intellegitur, quam usufructuarius et bonae fidei possessor: nam placet, ex nulla causa³ ei acquiri posse; adeo ut etsi nominatim ei dari stipulatus fuerit seruus, mancipioe nomine eius acceperit, | quidam existiment, 172. nihil ei adquiri. **167.** Communem seruum pro dominica parte dominis acquirere, certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando aut mancipio accipiendo illi soli acquirit, elut cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? ut cum ita mancipio accipiat: HANC REM EX IVRE QVIRITIVM VOII TITII DOMINI MEI ESSE AIO, EAQVE EI EMPTA ESTO OC AERE AENEAEQVE LIBRA. **167^a.** Illud quaeritur, an ius nomen adiectum *unius domini*⁴ efficit, idem faciat unius domini iussum intercedens. nostri praeceptores perinde

¹) Nunc (in ed. 5) addidi, simul ut appareret, propter acquiri nec ommissa esse, quanquam etiam in Inst. desiderentur; sed cf. Theoph. 3, 28 pr. ²) Supplevi. ea C. edd. ³) alia addit C. forse fugitivum ac mutilatum h. e. omisum aliquando et ad mar-nem suppletum, alieno deinde loco restitutum. Recte enim ante getur licet alias (vel alioquin) dominus sit. ⁴) domini nomen ad-ctum domini C.

§. 163. = pr. I. per q. pers. nob. obl. acq. (3, 28). Cf. 2, 86. ul. 5, 8. Plaut. Rud. 5, 3. v. 28 seq. §. 164. = §. 1. I. ib. 2, 86. 92. §. 165. = §. 2. I. ib. Cf. 2, 86, 91. §. 166. Cf. 88 ibiq. cit. L. 36. D. de stip. serv. (45, 3). §. 167. = §. 3. ib. cum Theophilo. Cf. §. 3. I. de stip. serv. (3, 17). mancipio .] cf. 1, 119. 2, 87. §. 167^a. Cf. ll. cc. L. 5. 6. D. de stip. rv. (45, 3). L. 3. C. per quas pers. nob. acq. (4, 27).

ei, qui iusserit, soli adquiri existimant, atque si nominatim ei soli stipulatus esset seruus, mancipioque accepisset; diuersae scholae auctores proinde utrisque adquiri putant, ac si nullius iussum interuenisset.

168. ¹Tollitur autem obligatio praecipue solutione eius, quod debetur: ²unde quaeritur, si quis consentiente creditore aliud pro alio soluerit, utrum ipso iure liberetur, quod nostris praeceptoribus placet, an ipso iure maneat obligatus, set aduersus petentem exceptione doli mali defendi debeat, quod diuersae scholae auctoribus uisum est.

169. Item per acceptilationem tollitur obligatio: acceptilatio autem est ueluti imaginaria solutio: quod enim ex uerborum obligatione tibi debeam, id si uelis mihi remittere, 173. poterit sic fieri, ut patiaris haec uerba m[e] dicere: QVOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTVM? et tu respondeas: HABEO. ³ 170. Quo genere, ut diximus, (*tantum hae obligationes soluuntur, quae ex uerbis consistunt*), non etiam ceterae; consentaneum enim uisum est, uerbis factam obligationem posse aliis uerbis dissolui: set id, quod ex alia causa debeat, potest in stipulationem deduci et per acceptilationem [249] '(dissolui. 171. *Quamuis uero dixerimus, perfici acceptilationem*) ⁴ imaginaria solutione, tamen mulier sine tutoris auctoritate acceptum facere non potest, cum alioquin solui ei sine tutoris auctoritate possit. 172. Item quod debetur, pro

¹) Vix est, ut tam abrupte ad hanc materiam Gaius transierit. Cf. 1, 124. Theoph. 3, 19 pr. De sequente autem cf. 4, 115.

116. Puto igitur fere excidisse: 'Videamus nunc quibus modis obligatio tollatur.' Alaricus et Iustinianus eorum loco ipsam tituli inscriptionem posuerunt. Librarius uero hic fere rubricis inscribendis spatium vacuum non relinquere coepit. Cf. not. seq.

²) Ex Instit. debeat C. ³) Quod sequitur in Inst. Inst.: 'sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis uerbis solet: ἔχεις λαβὼν δηνάτια τόσα; Ἐχὼ λαβὼν.' h. l. excidisse uidetur; cf. 3, 98. Complura librarius in hac pagina omisit.

⁴) Supplevi 'Gaius' p. 98. Mire alia Bgii suspicio admiscet pupilli debitoris mentionem. (Correxerit errorem ed. 5.) per acceptilationem imaginaria solutione (dissolui] tamen ed. Bg.

§. 168. Cf. pr. I. quib. mod. obl. toll. (3, 29). Epit. 2, 10 pr. §. 169. — §. 1. I. ib. §. 171. Cf. 2, 85. §. 172. Cf. §. 1. I. cit.

parte 'recte soluitur';¹ an autem in partem 'debiti'² acceptum fieri possit, quaesitum est.

173. (*Est*) etiam alia species imaginariae solutionis, per aes et libram; quod et ipsum genus certis in causis receptum est, ueluti si quid eo nomine debeatur, quod per aes et libram gestum 'sit',³ siue quid ex iudicati causa 'debeatur'.⁴ 174. 'Adhibentur autem'⁵ non minus quam quinque testes et libri-pens; deinde is, qui liberatur, ita oportet loquatur: QVOD EGO TIBI TOT 'MILIBVS'⁶ 'CONDEMNATVS SVM'⁷, ME EO NOMINE A TE SOLVO LIBEROQVE HOC AERE AENEAQVE LIBRA, (*DVM*)⁸ HANC TIBI LIBRAM PRIMAM POSTREMAMQVE EXPENDO, (*SECUNDVM*) LEGEM PVBLICAM. deinde aere percutit libram eumque dat ei, a quo liberatur, ueluti soluendi causa. 175. Similiter legatarius heredem eodem modo liberat de legato, quod per damnationem relictum est, ut tamen scilicet, sicut iudicatus condemnatum se esse significat, ita heres testamento se dare damnatum esse dicat. de eo tamen tantum potest hoc modo liberari, quod pondere, numero constet, et

¹) debet recte solui recte soluit *Vst*. In quibus v. debet debiti) ex inferiore versu huc male translatam esse, apparet ex inst.: 'Sicut autem quod debetur pro parte recte soluitur, ita in artem debiti acceptilatio fieri potest,' pro parte recte solui inellegitur ed. Bg. ²) Huc traxi. Cf. not. 1. ³) et C. esset ed. Bg. Alii: est. ⁴) Cf. 'Gaius' p. 99. debit C. debitum sit ed. Bg. ⁵) Cum in *Vst* notatum etiam legi possit adhibentur, non male de(eatur. eaque res ita ag)itur: adhibentur ed. Stud. ex Krügeri cj. ⁶) Displicet hic casus. Num milib. (sic C. *Vst*) factum est ex milia. = milia iure? nam in XII cautum erat de rebus iure iudicatis. Quae sequuntur iam ed. 8. ex *Vst*, sic ut Karlowa (*Röm. civilproc.* p. 151) ex St. di relatione ea vulgavit, exhibueram. nunc post ipsum *Vst* cognitum accuratius in iis versatus sum. ⁷) In fuerit condemnat' (ur pro us) sum | cum St. us notet in usu verum exisse non videri. ⁸) Addidi, cum omnes eiusmodi formulae no tenore absolvi soleant; et postea quoque librarius v. secundum omisit.

§. 173. Cf. Fest. v. Nexum p. 165. Liv. 6, 14. Cic. de legib. 19. 21. Varro de L. L. 7, 5. §. 105. Huschke Recht d. Nexum 224 seq. §. 174. Cf. 1, 119. 2, 204. — Liv. 22, 10. 1, 24. L. pr. D. de lib. leg. (34, 3). §. 175. Cf. Cic. de legib. 2, 19. 21.

174. ita, si certum sit: quidam et de eo, | quod mensura constat, 'idem¹ existimant.

176. Praeterea nouatione tollitur obligatio, ueluti si quod tu mihi debeas, a Titio dari stipulatus sim; nam interuentu nouae personae noua nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima nouationis iure tollatur, ueluti si quod mihi debes, a Titio post mortem eius uel a muliere pupillouae sine tutoris auctoritate stipulatus fuero; quo casu rem amitto; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a seruo stipulatus fuero; nam tunc (*prior*) proinde adhuc obligatus 'tenetur,² ac si postea a nullo stipulatus fuisset. 177. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuler, ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit, forte si condicio 'uel dies uel sponsor³ adiciatur aut detrahatur. 178. Sed quod de sponsore diximus, non constat: nam diuersae scholae auctoribus placuit, nihil ad nouationem proficere sponsoris adiectionem aut detractionem. 179. Quod autem diximus, si condicio adiciatur, nouationem fieri, sic intellegi oportet, [251] ut ita dicamus factam nouationem, si condicio extiterit; alioquin si defecerit, durat prior obligatio: sed uideamus, num is, qui eo nomine agat, doli mali aut pacti conuenti exceptione possit summoueri, quia uidetur inter eos id actum, ut ita ea
175. res peteretur, si posterioris | stipulationis extiterit condicio. Serulus tamen Sulpicius existimauit, statim et pendente conditione nouationem fieri, et si defecerit condicio, ex neutra causa agi posse (*et*) eo modo rem perire; qui consequenter et illud respondit, si quis id, quod sibi Lucius Titius deberet, a seruo fuerit stipulatus, nouationem fieri et rem perire; quia

¹) ind. C. ²) manet *Inst. rectius*. ³) uel sponsor adies C. aut dies aut fideiussor *Inst.* uel dies aut sponsor *ed. Bg. Cf. 'Gaius'* p. 101.

§. 176. = §. 3. *I. quib. mod. obl. toll.* (3, 29). *Cf. Theophil. ib. Epit.* 2, 9. §. 11. *supra* 2, 38. 3, 100. 107. 108. 119. *L.* 1. *D. de novat.* (36, 2). §. 177. = §. 3. *I. cit.* §. 179. = §. 3. *I. cit.* *Cf. L.* 30. §§. 1. 2. *D. de pact.* (2, 14). *L.* 8. §. 1. *L.* 14. 24. 31 *pr. D. de novat.* (46, 2). a peregrino] *cf.* §§. 93. 119. 176.

um seruo agi non potest: sed in utroque casu alio iure iudicatur: nec magis his casibus nouatio fit, quam si id, quod mihi debeas, a peregrino, cum quo sponsus communio non est, SPONDES uerbo stipulatus sim.

180. Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerit actum: nam tunc obligatio quidem principalis dissoluitur, incipit autem teneri reus litis contestatione; set si condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri. et hoc (*est*,) quod apud ueteres scriptum est, ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem iudicatum facere oportere. 181. Unde fit, ut si legitimo iudicio debitum petiero, postea de eo ipso iure agere non possim, quia inutiliter intendo, dari mihi oportere, quia litis contestatione dari oportere desiit: aliter atque si imperio continenti iudicio egerim; tunc enim nihilo minus obligatio durat, et ideo ipso iure postea agere possum, sed debeo per exceptionem rei iudicatae uel in iudicium deductae summoueri. quae uitem legitima (*sint*) | iudicia et quae imperio contineantur, 176. equenti commentario referemus.

182. Transeamus nunc ad obligationes, quae ex delicto oriuntur, ueluti si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum dederit, iniuriam commiserit: quarum omnium rerum uno genere consistit obligatio, cum ex contractu obligationes in tria genera 'déducantur,'¹ sicut supra exposuimus.

183. Furtorum autem genera Seruius Sulpicius et Masurius Sabinus tria esse dixerunt, manifestum et nec manifestum, conceptum et oblatum: Labeo duo, manifestum (*et*) nec manifestum; nam conceptum et oblatum species potius actionis esse furto cohaerentes, quam genera furtorum; quod sane

¹) *Stud. ed.* deducantur C.

§§. 180. 181. Cf. 4, 103 seq. 114. 121. 123. Fr. Vat. 263. §. 10. de exc. (4, 13). L. 29. L. 11. §. 1. D. de nouat. (46, 2). L. 3. 11. L. 50. §. 2. D. de pecul. (15, 1). L. 3 pr. C. de usur. rei iud. (54). §. 182. Cf. L. 4. D. de obl. et act. (44, 7). Epit. 2, 10. 1. pr. I. de obl. q. ex del. (4, 1). §. 183. Cf. Epit. 2, 10. §. 2. Paul. 2, 31. §. 2. Gell. 11, 18. L. 2. D. de furt. (47, 2). §. 3. I. ib. (1).

uerius uidetur, sicut inferius apparebit. **184.** *Manifestum furtum* quidam id esse dixerunt, quod dum fit, deprehenditur: alii uero ulterius, quod eo loco deprehenditur, ubi fit, uelut si in oliueto oliuarum, in uineto uuarum furtum factum est, quamdiu in eo oliueto aut uineto fur sit; aut si *'strati'*¹ in domo furtum factum sit, quamdiu in ea domo fur sit: alii adhuc ulterius *'cuiusque rei'*² manifestum furtum esse dixerunt, donec *'perferretur'*³ eo, quo perferre fur destinasset: alii adhuc ulterius, quandoque eam rem fur tenens uisus fuerit; quae sententia non optinuit: set et illorum sententia, qui existimauerunt, donec *'perferretur'*³ eo, quo fur destinasset, deprehensum furtum manifestum esse, ideo non uidetur probari, 177. quod magnam recipit dubitationem, utrum⁴ | unius diei an etiam plurium dierum spatio id terminandum sit; quod eo pertinet, quia saepe in aliis ciuitatibus surreptas res in alias ciuitates uel in alias prouincias destinant fures perferre: ex duabus itaque superioribus opinionibus alterutra adprobatur; magis tamen plerique posteriorem probant. **185.** Nec manifestum furtum *'quod'*⁵ sit, ex iis, quae diximus, intellegitur: nam quod manifestum non est, id nec manifestum est. **186.** Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus prae-^[253] sentibus furtiua res quaesita et inuenta est: nam in eum propria actio constituta est, quamuis fur non sit, quae appellatur concepti. **187.** Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua tibi ab aliquo oblata sit, eaque apud te concepta sit; utique⁶ si ea mente data tibi fuerit, ut apud te potius quam apud eum, qui dederit, conciperetur: nam tibi, apud quem concepta est,

¹) tasi C. *Vst.* pro tab. (uel tab.e uel quod nunc ut librario minus cognitum malui strati) ut puto. edd. omittunt; sed unde tasi? et etiam in antecedentibus exemplis rei, quae furto ablata est, cum loci natura cohaerentis Gaius mentionem facit. ²) Sic legendum puto, quamuis in *Vst.* pro priore uoce magis eousque esse videatur; in hac enim opinione non referebat, ut in priore, cuiusmodi esset res furto ablata. eo usque absque rei edd. sed cf. postea eam rem. et consulto in hac opinione generali uerbo utitur. Fortasse etiam pro eo usque legendum est cuiusque. ³) perferret C. edd. ⁴) Ex *Vst.* Cf. *'Gaius'* p. 102. ⁵) quid *Inst. Dig.* edd. ⁶) uelutique C.

§§. 184. 185. Cf. *Epit., Inst., Paul., Gell. ll. cc. L. 3—8. D. de furt.* (47, 2). §§. 186—188. = §. 4. *I. ib.* (4, 1). Cf. ibi Schrader.

propria aduersus eum, qui optulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, (*quae*) appellatur oblati. 188. Est etiam prohibiti furti ¹(*actio*) aduersus eum, qui furtum quaerere violentem prohibuerit.

189. Poena manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat: nam liber uerberatus addicebatur ei, cui furtum fecerat; utrum autem seruus efficeretur ex additione, an adiudicati loco constitueretur, ueteres quaerebant; ²'in seruum ³aeque uerberatum animadvertebatur. sed postea improbata est speritas poenae et tam ex serui persona quam ex liberi quadrupli actio praetoris edicto constituta est. | 190. Nec manifesti furti poena per legem (XII) tabularum dupli inrogatur, namque etiam praetor conseruat. 191. Concepti et oblati poena ex lege XII tabularum tripli est, eaque similiter a praetore eruatur. 192. Prohibiti actio quadrupli est ex edicto praetoris introducta: lex autem eo nomine nullam poenam constituit; hoc solum praecipit, ut qui quaerere uelit, nudus quaerat, ⁴'linteo (*licio*) cinctus, lancem habens; qui si quid auenerit, iubet id lex furtum manifestum esse. 193. Quid sit utem linteum (*licium*), quaesitum est: set uerius est, ⁵*aliquid* consuti genus esse, quo necessariae partes tegerentur; quare lex tota ⁶ridicula est; nam qui uestitum quaerere

178.

¹) *Ex Inst.* ²) *ad hanc simpliciore ed. meae s et postea eadem lectionem, cum V^{nt} anceps sit, nunc (ed. 5) rediit.* ³) in eum item qui (*seruus erat, aeque*) uerberatum animaduvertebatur. sed ⁴) *l. mea 4.* ⁵) *licio cf. v. d. Hoeven (Zeitschr. f. R. G. VII. 258), item licium initio §. 193. sed sine dubio utroque vocabulo decemviri usi sunt ideoque, licet etiam linteum absolute dicatur, legendum est linteo licio — linteum licium. alioquin Gaius non tantum de lancis materia in fine §i quaesiuisset. Quare vero decemviri ex Pythagorae scitis in hoc quasi sacro ritu non linteum admitterebant, sed linteum licium exigebant, disce ex Appul. apol. p. 518. ed. Oudend. T. II.* ⁶) *eam C. V^{nt} pro taliq uinor. antea etiam legi potest uerior s(ententia).* ⁷) *Sic iam*

§. 189. Cf. 4, 111. Gell. 11, 18. 20, 1. 11. 7, 15. Plaut. Poen. 2. v. 11. Serv. ad Aen. 8, 205. Ovid. Fast. 3, 845. quadrupli actio] 4, 111. 173. §. 5. I. h. t. (4, 1). Paul. 2, 31. §. 13. §. 190. Cf. 5. I. ib. cum Schrader. §. 191. Cf. 4, 173. Gell. 11, 18. Paul. 31. §. 14. §. 4. I. ib. §. 192. Cf. §. 188. Gell. 11, 18. 16, 10. est. ep. v. Lance et licio p. 117. Lex Rom. Burg. 12. §. 193. c. Fest. l. c. Petron. 27. Vergil. Aen. 8, 284. Ovid. Fast. 2, 21.

prohibet, is et nudum quaerere prohibiturus est, eo magis quod ita quaesita 're (et)¹ inuenta maiori poenae subiciatur. deinde quod lancem siue ideo 'habere iubeatur,² ut manibus 'occupatis³ nihil subiciatur, siue ideo, ut quod inuenerit, ibi imponat, neutrum eorum procedit, si id, quod (quae)ratur, eius magnitudinis aut naturae sit, ut neque subici neque ibi imponi possit. certe non dubitatur, cuiuscumque materiae sit ea lanx, satis legi fieri. 194. Propter hoc tamen, quod lex ex ea causa manifestum furtum esse iubet, sunt, qui scribunt, furtum manifestum aut lege '(intellegi)⁴ aut natura; lege id ipsum, de quo loquimur; natura illud, de quo superius exposuimus. sed uerius est, natura tantum manifestum furtum intellegi; neque enim lex facere potest, ut qui manifestus fur non sit, manifestus sit, non magis quam qui omnino fur non sit, fur sit, 179. et qui adulter aut homicida non sit, adulter uel | homicida sit; at illud sane lex facere potest, ut proinde aliquis poena teneatur, atque si furtum uel adulterium uel homicidium admisisset, quamuis nihil eorum admiserit.

195. Furtum autem fit non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amouet, set generaliter cum quis rem alienam inuito domino contrectat. 196. Itaque si quis re, quae apud eum deposita sit, utatur, furtum committit; et si quis utendam rem acceperit, eamque in alium usum transtulerit, furti obligatur, ueluti si quis argentum utendum acceperit,

Gösch. recte, quamvis notae C. ante lex tota proprie quae res significant. quae res [lex tota] secundum Polenaarium ed. Kr. 2. male; nam ea res (licium) quidem maxime ex illa ueriore sententia minime erat ridicula, sed lex, et tota quidem (tam praeecepto quam sanctione), quae (ex posterioris aevi moribus et sententia) quod prohibere volebat, iuabat itaque seuerius vindicabat.

¹) r notata C. = res, ut fortasse librarius in cod. quem describebat, res pro re = re et legisse et notasse videatur. res edd. etiam meae 1. 2. re cj. v. d. Hoeven l. c. ²) Ex Polen. ed. haberi iubeat C. edd. ³) Sic recte ed. Polen. occupantis C. sed deinde pro subiciat C. subiciatur edd. retinui. ⁴) Hoc loco post aut lege facilius omitti potuit +legi, quam quo edd. (et mea 1) suppleverunt post natura.

§. 194. Cf. L. 2. §. 1. D. de usufr. ear. rer. (7, 5). §. 195. = §. 6. I. h. t. (4, 1). Cf. Epit. 2, 10. §. 3. Paul. 2, 31. §. 1. Gell. 11, 18. §. 196. Cf. §. 6. I. cit. Epit. 2, 10. §§. 4. 5. Paul. 2, 31. §. 29. Gell. 7, 15. Val. Max. 8, 2, 4.

'quasi amicos ad cenam inuitaturus,¹ et id peregre secum tulerit, aut si quis equum gestandi gratia commodatum longius 'quam quo rogauerit,² aliquo duxerit, quod ueteres scripserunt de eo, 'qui *uls Ariciam*³ perduxisset. 197. Placuit tamen, eos, qui rebus commodatis aliter uterentur quam utendas acceperant, ita furtum committere, si intellegant, id se inuito domino facere, eumque, si intellexisset, non permissurum; at⁴ si permissurum crederent, extra furti crimen uideri: optima sane distinctione, quia furtum sine dolo malo non committitur. 198. Set et si credat aliquis, inuito domino se rem contrectare, domino autem uolente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum 'et probatum⁵ est: Cum Titius seruum meum sollicitaret, ut quasdam res mihi subriperet et ad eum perferret, (*seruus*) | id ad me pertulit. ego, dum 180. uolo Titium in ipso delicto deprehendere, 'permisi seruo⁶ quasdam res ad eum perferre. 'quaesitum est,⁷ utrum furti an serui corrupti iudicio teneatur Titius mihi, an neutro? responsum, neutro eum teneri; furti ideo, quod non inuito ne res 'contrectarit,⁸ serui corrupti ideo, quod deterior

¹) (*quod*) quasi amicos ad cenam inuitaturus rogauerit *edd. etiam nea* 1. *Sed v. rogauerit et molesta hic et Instit. ignorata, ideoque n ed. Stud. eiecta aperte est fugitiva. ed. s. eam sequenti versu post v. commodatum (cf. L. 5. §. 7. L. 22. D. commod. 16, 3) suppleto leinde (et) et pro cum scripto eum reposueram. nunc vid. not. seq.* ²) cum C. secum *edd. et mea* 1. *otiose et contra Instit. Nunc non lubito quin vox rogauerit, cum h. l. excidisset, effecerit ut cum criberetur pro q(uam) q(uo). Similiter Polen. ed. cf. ab eo laudatos Gell. 6 (7), 15, 1. Val. Max. 8, 2, 4.* ³) qui in aciem C. ui equum in aciem *Inst. Locus, ut Polen. recte iudicavit, pesundatus, a sciolo scilicet quodam, qui neque veterum uls neque Ariciam noverat, et sanandus ex Valer. Max. l. c. 'multus sermo o etiam iudicio manavit, in quo quidam furti damnatus est, qui quo, cuius usus illi Ariciam commodatus fuerat, ulteriore eius unicipii clivo vectus esset'. Qui in aciem perducit, non semper ingius, quam quo rogauerat ducit.* ⁴) ex Bg. *ed. et C.* ⁵) Ita C. *Id. 'Gaius' p. 102.* ⁶) pmiserumuo C. permisi seruo meo *ed. Bg. 'ed Codicis rum est r male pro sigla habitum.* ⁷) Ita C. *per otam. Omiserunt edd.* ⁸) contrectaret C. contrectauit *ed. Bg.*

§. 197. = §. 7. I. *ib.* §. 198. = §. 8. I. *ib.* Cf. L. 46. §. 8. *de furt.* (47, 2). L. 20. C. *eod.* (6, 2). L. 1. §. 5. D. *de seruo prr.* (11, 3).

seruus factus non 'sit.¹ 199. Interdum autem etiam libero-
rum hominum furtum fit, uelut si quis liberorum nostrorum,
qui in potestate nostra sint, siue 'etiam uxor,² quae in manu
nostra sit, siue adiudicatus³ uel auctoratus meus subreptus
fuerit. 200. Aliquando etiam suae rei quisque furtum com-
mittit, ueluti si debitor rem, quam creditori pignori dedit,
subtraxerit, uel 'si⁴ bonae fidei possessori rem meam possi-
denti subriperim: unde placuit, eum, qui seruum suum, quem [256]
alius bona fide possidebat, ad se reuersum celauerit, furtum
committere. 201. Rursus ex diuerso interdum alienas res
occupare et usucapere concessum est, nec creditur furtum
fieri, uelut res hereditarias, quarum heres 'non(dum) est⁵
nactus possessionem, 'nisi necessarius heres extet;⁶ nam ne-
cessario herede extante placuit, 'nihil⁷ pro herede usucapi
posse. item debitor rem, quam fiducia causa creditori man-
cipauerit aut in iure cesserit, (secun)dum ea, quae superiore
commentario rettulimus, sine furto possidere et usucapere
potest. 202. Interdum furti tenetur, qui ipse furtum non

¹) est C. edd. ²) Malim ea (unde et. = etiam factum) uxor.

³) etiudicatus C. etiam iudicatus edd. sed iudicati tantum furtum non fit. Cf. §. 189. adiudicati vero numero olim etiam iudicatus et iure ductus vincitus erat. Cf. lex colon. Iul. Genet. c. 61. ⁴) et C. voluit et(iam). ⁵) Ex V^{tt}. 'nondum' ex ed. mea 3.; 'non prius' ed. Bg. ⁶) Ex V^{tt}, in quo tamen est esset. licet n. h. esset ed. mea 3. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 173. sed et supra 2, 58. ⁷) Ex V^{tt}. (ut ex Sched. Gösch. edd.) unde infra pro possit scribendum erat posse it(em). De eo vero, quod Gaius h. l. ad necessarium heredem videtur referre vel restringere, quod 2, 58. de suo et necessario dixerat, vid. praefationem p. 182. nam latiori quodam sensu eum necessarij heredis appellationem utroque loco intellexisse, maxime in Institutionum libro, si respicias 2, 152. dici vix potest.

§. 199. = §. 9. I. ib. in potestate . . . et manu] cf. 2, 87. 90. iudicatus] cf. §. 78. 4, 21. Gell. 20, 1. auctoratus] cf. Collat. 4, 3. §. 2. 9, 2. §. 2. Lex Iul. munic. v. (39) 113. ibiq. Dirksen Obs. p. 93. Brisson. de form. 8, 50. §. 200. = §. 10. I. ib. (4, 1). Cf. §. 204. Paul. 2, 31. §§. 38. 21. §. 201. Cf. 2, 9. 52. 56—60. L. 2. C. pro herede (7, 29). Paul. 2, 31. §. 11. L. 40. D. de nox. act. (9, 4). L. 1. §. 15. D. si is q. test. man. (37, 4). L. 2. L. 6. D. expil. her. (47, 19). L. 68—70. D. de furt. (47, 2). §. 202. = §. 11. I. ib. Cf.

fecerit, qualis | est, cuius ope consilio furtum factum est: in 181. quo numero est, qui nummos tibi excussit, ut eos alius surriperet, uel opstitit tibi, ut alius surriperet, aut oves aut boues tuas fugauit, ut alius eas exciperet: et hoc ueteres scripserunt de eo, qui 'panno¹ rubro fugauit armentum; sed si quid per lasciuiam et non data opera, ut furtum committeretur, factum sit, uidebimus, an utilis 'actio dari² debeat, cum per legem Aquiliam, quae de damno lata (est,) etiam culpa puniatur.

203. Furti autem actio ei competit, cuius interest, rem saluam esse, licet dominus non sit: itaque nec domino aliter competit, quam si eius intersit, rem non perire. 204. Unde constat, creditorem de pignore subrepto furti agere posse; adeo quidem, ut quamuis ipse dominus, id est ipse debitor, eam rem subriperit, nihilominus creditori competat actio furti.

205. Item si fullo polienda curandaue aut sarcinator sarcinda uestimenta mercede certa acceperit, eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus; quia domini nihil interest, ea non periisse, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore suum consequi possit, si modo is fullo aut sarcinator³ 'rei praestandae plene⁴ sufficiat; nam si soluendo non est, tunc quia ab eo dominus suum consequi non potest, ipsi furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest, rem saluam esse.

206. Quae de fullone | aut sarcinatore diximus, eadem trans- 182. feremus et ad eum, cui rem commodauimus: nam ut illi mercedem capiendo custodiam praestant, ita hic quoque utendi commodum percipiendo similiter necesse habet custodiam praestare. 207. Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non praestat, tantumque in eo obnoxius est, si quid ipse

¹) eo panno C. ²) atque deari C. ³) Noli hic et 3, 206. *codicis scripturam sarcitor retinere, vulgi tantum, ut videtur, vocabulum.* ⁴) rem praestande p[ro]p[ri]e V^{et}; in fine ne periisse censui.

Epit. 2, 10. §. 6. *infra* 4, 37. 3, 219. 211. *Paul.* 2, 31. §. 10. *Cic. de i. deor.* 3, 80. §. 74. *Gell.* 11, 18. *fn.* panno rubro] *cf.* *L.* 50. §. 4. *D. de furt.* (47, 2). *Senec. de ira* 3, 80. *Lex Rom. Burg.* 29. §. 203. = §. 13. *I. ib.* (4, 1). *Cf.* *Paul.* 2, 31. §. 4. §. 204. = §. 14. *I. ib.* *Cf.* *Paul.* 2, 31. §. 19. §. 205. = §. 15. *I. ib.* *Cf.* *Paul.* 2, 31. §. 29. §. 206. = §. 16. *I. ib.* *Cf.* *Collat.* 10, 2. §§. 1. 6. §. 207. = §. 17. *I. ib.*

'dolo malo¹ fecerit; qua de *causa* (*si*) res ei subrepta fuerit, 'quia restituendae eius² 'nomine actione³ depositi non tenetur, nec ob id eius interest, rem saluam esse furti itaque⁴ agere non potest, set ea actio domino competit.

208. In summa sciendum est, quaesitum esse, an impubes rem alienam amouendo furtum faciat. plerisque placet, quia furtum ex adfectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit et ob id intellegat, se delinquere.

209. Qui res alienas rapit, tenetur etiam furti: quis enim magis alienam rem inuito domino contrectat, quam 'qui ui⁵ rapit? itaque⁶ rect(e dict)um est, eum improbum furem esse; set et propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, [358] quae appellatur ui bonorum raptorum, et est intra annum quadrupli,⁷ post annum simpli: quae actio utilis est, etsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit.

210. Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquilianam, cuius primo capite cautum est, (ut) si quis hominem
183. alienum | '(ali)enamue⁸ quadrupedem, quae pecudum numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum 'aes⁹ domino dare damnetur. 211. 'Iniuria¹⁰ autem

¹) Sic etiam Inst. dolo edd. Sed malo per m notatum aberravit in superiorem versum, ubi inde factum praestatum pro praestat.

²) Sic recte Inst. quae restituenda est eius C. (ex errore notae qa et e male pro nota sumto) edd. ³) nomine edd. item Inst. nominos C. scilicet pro nomine actione. Cf. 'Gaius' p. 103. ⁴) Sic C., ut apodosis iam a nec ob id coeperit et hinc nova periodus incipiat. quod ferri potest (nec = etiam non) adeoque §. 208. magis convenit. Omittunt itaque Instit. et edd. ⁵) Ex Inst. et Bg. cj. qui (notata q) C. edd. ⁶) Secundum Vst possis opinari, post litteras it male repetitas legendum esse; a(ut) n(on) | recte dictum est, eum improbum furem esse? ⁷) Ita Inst. actio addunt C. edd. [actio] ed. Stud. ⁸) Ex Inst. et L. 2 pr. h. t. emendavi. eamue (initio paginae) C. edd. Sed alienamue edd. Bg. 5, et Stud. ⁹) Alieno loco ex margine puta repositum in eodem versu ante iniuria C. habet is, Inst. ignoratum, unde aes (es) restitutum huc revocavi. Cf. L. 2 pr. cit. ¹⁰) Is iniuria C. edd. Cf. not. 9.

§. 208. = §. 18. I. ib. Cf. L. 111 pr. D. de reg. iur. (50, 17).
§. 209. = pr. I. de vi bon. rapt. (4, 2). Cf. L. 2. §§. 10. 12. D. eod. (47, 8). §. 210. = pr. I. de l. Aquil. (4, 8). §. 211. Cf.

occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id acciderit, nec illa alia lege damnum, quod sine iniuria datur repraehensum; itaque impunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit. 212. Nec (*tamen*) solum corpus in actione huius legis aestimatur; sed 'sane si (*ueluti*)¹ seruo occiso plus dominus capiat damni quam pretium serui sit, id quoque aestimatur, uelut si seruus meus ab aliquo heres institutus antequam iussu meo hereditatem cerneret, occisus fuerit: non enim tantum ipsius pretium aestimatur, sed et hereditatis commissae quantitas. item si ex gemellis uel ex comoedis uel ex symphoniacis unus occisus fuerit, non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius '(id)² quoque computatur, quod ceteri, qui supersunt, depretiati sunt. idem iuris est etiam si ex parinularum unam uel etiam ex 'quadrigis equorum³ unum occiderit. 213. Cuius autem seruus occisus est, is liberum arbitrium habet uel capitali crimine reum facere eum, qui occiderit, uel hac lege damnum persequi. 214. Quod autem dictum est in hac lege, 'quanti in eo anno plurimi ea res fuerit,' illud efficit, si clodum puta aut luscum seruum occiderit, qui in eo anno integer fuerit, '(ut non quanti clodus aut luscus, sed quanti integer fuerit,)⁴ aestimatio fiat; quod it, ut quis plus interdum consequatur quam ei damnum | latum est.

184.

215. Capite secundo '(aduersus)⁵ adstipulatorem, qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea

¹) Hoc nunc malui, quam 'si alieno', quod scripseram 'Gaius' v. 104. sanei C. sane si ed. Bg. et Kr. 2. Sed sane suam vim (freisich, allerdings) h. l. non habet, nisi et antea 'tamen' suppleveris, quod nunc feci. Certe v. 'ueluti' exemplum notante careri non potest, quod librarius ob sequens uelut omittendum esse putauit.) Ex Inst. ²) quadrigis aequorum C. quadriga equorum ed. Bg.) 'ut non quanti mortis tempore, sed quanti in eo anno plurimi fuerit' ed. Bg. Similia ed. Stud. ³) Ex Pöschm. cj. scripsi omissum sc. adu. ante adst.) (in) edd. et mea 1.

§. 2. 3. 14. I. ib. Collat. 7, 3. §§. 1. 4. Cic. pro Tull. 11. L. 23 fin.). de reg. iur. (50, 17). §. 212. Cf. §. 10. I. h. t. (4, 3). L. 22. . 1. D. eod. (9, 2). §. 213. Cf. §. 11. I. ib.; lib. meum 'Gaius' . 104. §. 214. Cf. §. 9. I. ib. §. 19. I. de act. (4, 6) et supra . 210. infra §. 218. §. 215. Cf. §. 12. I. h. t. (4, 3). L. 27. §. 4.). eod. (9, 2). supra §. 110 seq. 'Gaius' p. 107.

res est, tanti actio constituitur. 216. 'Qua¹ et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est; sed id cauere non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret; nisi quod ea lege aduersus infitiantem in duplum agitur.

217. Capite tertio de omni cetero damno cauetur: itaque si quis seruum uel eam quadrupedem, quae (*pecudum numero est, uulnerauerit, siue eam quadrupedem, quae*) pecudum numero non est, uelut canem, aut feram bestiam, uelut ursum, leonem, uulnerauerit uel occiderit, 'hoc² capite actio constituitur: in ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus, quae anima carent, damnum iniuria datum hac parte uindicatur; si quid enim ustum 'aut fractum aut ruptum³ (*fuerit*), actio hoc capite constituitur, quamquam potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum (*enim intellegitur, quod quoquo modo corruptum*) est; unde non solum usta aut rupta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa et quoquo modo uitata 'itaque perempta aut deteriora facta⁴ hoc uerbo continentur. 218. Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus xxx proximis ea res fuerit, damnatur is, qui damnum dederit; ac ne 'plurimi' [260] quidem uerbum adicitur: et ideo quidam putauerunt,⁵ liberum esse 'iudici ad id tempus ex xxx diebus aestimationem redigere, 185. quo plurimi | res fuit, uel ad id, quo minoris fuit:⁶ sed Sabino placuit, perinde habendum ac si etiam hac parte 'plurimi' uerbum adiectum esset; nam legis latorem contentum fuisse, (*quod prima parte eo uerbo usus esset. 219. Ceterum*)⁷

¹) Quam C. ed. Bg. qua edd. Bg. 5. et Stud. ²) Instit. e (vel c)a hoc V^{nt}. errore iam vocem ca-pite incipiens. ex hoc edd. prior. ³) aut ruptum aut fractum V^{nt} et Inst. Sed vid. L. 27. §§. 5. 16. D. h. t. ⁴) aut perempta atque deteriora facta V^{nt} et edd. et fere Inst. veteri mendo. ⁵) Secundum V^{nt} litterae puerore bis scriptae sunt. ⁶) Ex V^{nt}; tantum initio pro iudici scriptum est iudicium. ⁷) Ex Instit. suppletum.

§. 216. Cf. §. 111. — 4, 9. 171. §. 217. — §. 13. I. ib. Cf. Collat. 2, 4. 12, 7. L. 27. §§. 5. 16. D. h. t. (9, 2). §. 218. Cf. §§. 14. 15. I. ib. L. 29. §. ult. D. eod. (9, 2). §. 219. Cf. §. 16. I. ib. Collat. 12, 7. §§. 4—8. L. 7. §. 7. D. h. t. (9, 2).

etiam placuit, ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit, *'ideoque'*¹ alio modo damno dato utiles actiones dantur, uelut si quis alienum hominem aut pecudem incluserit et fame necauerit, aut iumentum tam uehementer egerit, ut rumperetur; *'item'*² si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet uel in puteum descenderet, et *is* ascendendo aut descendendo *'ceciderit (et) aut'*³ mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus sit. *'at enim uero'*⁴ si quis alienum seruum de ponte aut ripa in flumen proiecerit et is suffocatus fuerit, *'hunc quoque'*⁵ corpore suo damnum dedisse eo, quod proiecerit, non difficiliter intellegi potest.⁶

220. ⁷Iniuria autem committitur non solum cum quis pugno puta aut fuste percussus uel etiam uerberatus erit, sed et si cui conuicium factum fuerit, siue quis bona alicuius quasi debitoris (*sui*)⁸ sciens, eum *'nihil sibi debere,'*⁹ proscripserit, siue quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit, siue quis matremfamilias aut praetextatum adsectatus fuerit, et denique aliis pluribus modis. 221. Pati autem iniuriam uidemur non solum per nosmet ipsos, sed etiam per iberos nostros, quos in potestate habemus, | item per uxores nostras, *'quamuis in manu nostra (non) sint;'*¹⁰ itaque si *'ueluti filiae familiae'*¹¹ meae, quae Titio nupta est, iniuriam feceris,

¹) Item secundum Inst. ex ed. Stud. quia ed. Bg. Alii aliter.

²) Sic Vst. *'aut'* (minus aptum) ex Inst. edd. suppleverunt.

³) cecideri aut C. ceciderit ita ut ed. Bg. ⁴) itemp C. ut nunc nuto pro at en(im) u(ero). ed. s. scripseram *'quod'*. sed Inst. ed. Stud. ⁵) qq hic Vst et postea dedisset. ⁶) Iam hic (cf. not. seq.) omissum esse videtur, quod addunt Inst.: ideoque ipsa lege aequilia tenetur. ⁷) Excidisse aliquid videtur, cui respondet pr. l. h. t. = Collat. 2, 5, 1. ⁸) Addidi. Excidisse videtur ob simile equens sci-ens. ⁹) sibi debere sibi Vst, ut iam appareat, *liberium tantum idem verbum per errorem bis scripsisse.* ¹⁰) Retinenda est haec correctio, ne Gaius in eo, quod hinc sequi ait (itaque tc.) sibi ipsi contradicat. c. pro q(uam)u(is) C. ¹¹) Locus iam ante Iustinianum corruptus etiam a me varie tentatus. ueltiae filiae

§. 220. Cf. §. 1. I. de iniuriis (4, 4). Paul. 5, 4. §§. 1. 3. 4. 4 seq. proscr.] cf. 3, 78. 4, 102. Cic. pro Quint. 15. §. 221. Cf. . 2. I. ib. Paul. 5, 4. §. 3.

non solum filiae nomine tecum agi iniuriarum potest, uerum etiam meo quoque et Titii nomine.¹ 222. Seruo autem ipsi quidem nulla iniuria intellegitur fieri, sed domino per eum fieri uidetur: non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos nostros uel uxores iniuriam pati uidemur, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, quod aperte 'in contumeliam domini fieri uidetur,² ueluti si quis alienum seruum uerberauerit, et in hunc casum formula proponitur; at si quis seruo conuicium fecerit uel pugno eum percusserit, non proponitur ulla formula, nec temere petenti datur.

223. Poena autem iniuriarum ex lege XII tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os uero fractum aut conlisum trecentorum assium poena 'erat tum,³ si libero os fractum erat; at si seruo, OL: propter ceteras uero iniurias XXV assium poena erat constituta. et uidebantur illis temporibus in magna paupertate satis idoneae istae pecuniae⁴ poenae esse.⁵ 224. Set nunc alio iure utimur: permittitur enim nobis a praetore *ipsis* iniuriam aestimare, et iudex uel tanti condemnat, quanti nos aestimauerimus, uel minoris, prout illi uisum fuerit; set cum atrocem iniuriam praetor |
187. aestimare soleat, si simul constituerit, quantae pecuniae eo nomine fieri debeat uadimonium, hac ipsa quantitate taxamus formulam, et iudex quamuis possit 'uel⁶ minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius praetoris auctoritatem non [262] audet minuere condemnationem. 225. Atrox autem iniuria

C. error ex nota filiae explicata aliquo modo natus; certe filia-familiae significanda erat. ¹⁾ *An quae in Instit. tit. §. 2. sequuntur, Gaiana sint, ut videntur, et a librario omissa, statui iam non potest.* ²⁾ *ad contumeliam domini respiciat Inst.* ³⁾ *eratū C. statuta edd. meae prior.* ⁴⁾ *pecuni[ari]ae ed. Bg. 5. nummariae Inst.* ⁵⁾ *penaene C.* ⁶⁾ *Delendum censet v. d. Hoeven l. c. Malim et(iam).*

§. 222. = §. 3. I. ib. Cf. Ies. Sirac. 33, 31. 'Gaius' p. 154. 160. §. 223. = §. 7. I. ib. Cf. Collat. 2, 5. §. 5. Paul. 5, 4. §§. 6. 7. Fest. v. Talionis. Viginti quinque p. 363. 371. Gell. 20, 1. 16, 10. et vid. 'Gaius' p. 117 seq. §. 224. Cf. §. 7. I. cit. Collat. 2, 6. §§. 1—5. 2, 2. Paul. 5, 4. §. 7. Gell. 20, 1. infra 4, 186. Vid. 'Gaius' p. 184 seq. ipse praetor] Cf. L. 2 fin. D. de feriis (2, 12).

aestimatur uel ex facto, uelut si quis ab aliquo uulneratus aut uerberatus fustibusue caesus fuerit; uel ex loco, uelut si cui in theatro aut in foro iniuria facta sit; uel ex persona, uelut si magistratus iniuriam passus fuerit, uel senatori¹ ab humili persona facta sit iniuria.

LĪB. ĪĪI. EXPLIC.

2 _____ 188.

¹) *Instit. senatoribus C.* ²) *Pagina vacua.*

§. 225. = §. 9. *I. ib. Cf. Paul. 5, 4. §. 10. Collat. 2, 2.*

189. 1. 'Superest, ut de actionibus loquamur. Et si quæramus,¹ quot genera actionum sint, uerius uidetur, duo esse, in rem et in personam: nam qui IIII esse dixerunt ex sponsionum generibus, non animaduenterunt, quasdam species actionum inter genera se rettulisse. 2. In personam actio est, qua agimus² cum aliquo, qui nobis uel ex contractu uel ex delicto obligatus est, id est, quotiens 'eum³ intendimus dare, facere, præstare⁴ oportere. 3. In rem actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse, aut ius aliquod nobis competere, uelut utendi aut utendifruendi, eundi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi prospiciendiue, '(aut cum) actio⁵ ex diuerso aduersario est negatiua. 4. Sic itaque

¹) Fere ex Gösch. *cj. restitui*. Primus versus C. cum initio alterius litteris vacuus. ²) Vocem quotiens, quam addit C. ut fugitivam nunc suo loco post id est restitui, ubi omissa effecit, ut c(um) scriberetur pro eum. 'qua agimus, quotiens cum aliquo, qui . . . est, (contendimus)' ex Lachm. *cj. ed. Bg.* (sed v. quotiens uncinis inclusa ed. 5. omissa ed. Stud.) ³) c' C. cum edd. *cf. not. 2.* Nam persona hic minime omitti poterat. ⁴) præstare C. fortasse præstare n(obis). Etiam præstare ('et aliis quibusdam modis' Inst.) recte habet, qua incerta sed ad personam et culpam spectante appellatione Gaius actionum ex delicto venientium intentiones videtur completi voluisse. *Cf. L. 3 pr. D. de obl. et act. (44, 7). L. Rubr. c. 22.* ⁵) Æo C. ante quod simile Æc omissum videtur. (quibus casibus) suppl. Momms. in Stud. ed. sed dicendum erat hanc actionem in rem esse. *cf. §. 2. I. h. t.*

§§. 1—3. *Cf. pr. §§. 1. 2. I. de act. (4, 6). Iuvenal. 16, 36—41. L. 25 pr. §. 1. D. de obl. et act. (44, 7); infra §. 41. IIII]* 1) personalis actio; 2) petitoria formula; 3) in rem actio per sponsionem, cuius summa per formulam, et 4) per sponsionem, cuius summa sacramenti actione petitur. *Cf. 4, 91. 95. §. 4. — §. 14. I. ib. Cf. 2, 79. 3, 99. 189. 190.*

discretis actionibus, certum est, non posse nos rem nostram ab alio ita petere: SI PARET EVM DARE OPORTERE; nec enim quod nostrum est, nobis dari potest, cum scilicet id dari nobis intellegatur, quod (*ita datur, ut*) nostrum fiat; nec res, quae *nostra iam est*, nostra amplius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures 'etiam hac actione¹ teneantur: SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamvis sit etiam aduersus eos haec actio, qua rem nostram esse petimus. 5. Appellantur autem in rem quidem actiones uindicationes, in personam uero actiones, quibus dari² fieriue oportere intendimus, conductiones.

6. Agimus autem interdum, ut rem tantum consequamur, 190. interdum ut poenam tantum, alias ut rem et poenam. 7. Rem tantum persequimur uelut actionibus ex contractu.³ 8. Poenam tantum persequimur⁴ uelut actione furti et iniuriarum et secundum quorundam opinionem actione ui bonorum raptorum: nam ipsius rei et uindictio et condictio nobis competit. 9. Rem uero et poenam persequimur uelut ex his causis, ex quibus aduersus infitiantem in duplum agimus; quod accidit per actionem iudicati, depensi, damni iniuriae 'legis Aquiliae, aut⁵ legatorum nomine, quae per damnationem 'certa relict⁶ sunt.

¹) *Ex mea cj. (Zeitschr. XIII. p. 255) scripsi.* ex hac actione etiam C. ed. Bg. sed ex hac actionem Vst. ²) dare C. ed. Bg.

³) *Addit C.: agim', unde alii: actionibus (quibus) e. c. agimus.*

⁴) *Ex cj. v. d. Hoeven. consequimur C. edd. etiam meae 1. 2.*

⁵) *1 aquiliae a C. habuisse videtur. legis Aquiliae et rerum (sequente legatarum) ed. Bg. Ceterum non tantum pecuniarum vel quantitarum, sed omnium legatorum nomine, quae per damn. certa relictas erant, aduersus infitiantem in duplum actionem fuisse, probant Dig. loca ad 2, 202. cit.* ⁶) certe relictas C. certae relictas ed. Bg.

§. 5. = §. 15. I. ib. Cf. L. 25 pr. D. de obl. et act. (44, 7). §. 6. Cf. §. 16. I. ib. §. 7. Cf. §. 17. I. ib. L. 35 pr. D. de obl. et act. (44, 7). §. 8. Cf. §§. 18. 19. I. ib. pr. I. de vi bon. rapt. 4, 2; supra 3, 209. §. 9. Cf. §. 171. 2, 282. 3, 127. 216. Paul. 1, 19. §. 1. §. 19. I. de act. (4, 6). Cic. de offc. 3, 16. pro Flacco 21. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 256 seq.

10. Quaedam praeterea sunt actiones, quae ad legis actionem exprimuntur, quaedam sua ui ac potestate constant: quod ut manifestum fiat, opus est, ut prius de legis actionibus [265] loquamur.

11. Actiones, quas in usu ueteres habuerunt, legis actiones appellabantur, uel ideo quod legibus proditae erant, quippe tunc edicta praetoris, quibus conplures actiones introductae sunt, nondum in usu habebantur, uel ideo quia ipsarum legum uerbis accomodatae erant et ideo immutabiles proinde atque leges obseruabantur: unde cum quis de uitibus succisis ita egisset, ut in actione uites nominaret, responsum (*est*), eum rem perdidisse, quia debuisset arbores nominare, eo quod lex XII tabularum, ex qua de uitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur. 12. Lege autem agebatur modis | quinque, sacramento, per iudicis postulatio-
t. 8. nem, per conditionem, per manus iniectionem, per pignoris captionem.

13. Sacramenti actio generalis erat: de quibus enim rebus ut aliter ageretur, lege cautum non erat, de his sacramento agebatur: eaque actio perinde periculosa erat falsiloquo propter iusiurandum¹ atque hoc tempore periculosa est actio

¹) Sic nunc edo, quia hoc proxime ad Gösch. Sched. speciem accedere et neque Vst neque Suppl. St. p. XXXIII (tantum falsi 'sacramenti causa' et falsi 'dicis' initio v. 10 vetantibus) aduersari uideatur, si scriptum fuisse ponis: falsiloq̄ pp̄ īi quanquam idem fere sensus et aliter expressus esse potuit, uelut quod per se spectatum maxime placet: 'falsi i(uris)i(urandi) c(on)uictis' uel, ut ed. 2. scripseram 'falsi i(uris)i(urandi) nom(ine)', ubi notavi: Gaius enim neque omnino sacramentum quid esset, non explicare, neque negotium in hac actione periculum creans, cui ex sui temporis iure sponsionem comparat, non demonstrare potuit. De re cf. Cic. de off. 3, 29. §. 106 et omnino Danz der sacrale Schutz, maxime p. 99. et c. 4. et libr. meum „die multa u. d. sacram.“ p. 379.

§. 10. Cf. §§. 32. 33. §. 11. Cf. L. 2. §. 6. D. de orig. iur. (1, 2). Varr. de L. L. 6, 71. de uitibus succ.] cf. Plin. N. H. 14, 1 pr. L. 28. §. 6. D. de iureiur. (12, 2). Tit. D. arb. furt. caes. (47, 7). §. 12. sacram.] §§. 13—17. p. iud. post.] eius expositio perit. per conduct.] §§. 18—20. per man. ini.] §§. 21—25. per pign. capt.] §§. 26—29. §. 13. Cf. infra §§. 171. 180. Fest. v. Sacramentum, Sacramento p. 344. Varro de L. L. 5, 36. §. 180. 6, 7. §. 74. Fr.

— — — — * | ————— vv. 13—16. —————¹ | [267]

'QVANDO NEGAS, SACRAMENTO QVINGENARIO TE PROVOCO. aduersarius quolque dicebat: QVANDO AIS EGOQVE ABS TE EA RE CAPTVS SVM, SIMILITER EGO TE SACRAMENTO QVINGENARIO PROVOCO.² | ————— vv. 20—23. ————— |

193. — — — — — — — ad iudicem accipiundum | uenirent. postea uero reuersis (iis)³ dabatur. 'ut autem (die) XXX iudex daretur,⁴ per legem Pinariam factum est; ante eam autem legem

¹) Puta v. 12—16. fere sic scriptum fuisse: 'Ceterum cum etiam istae omnes actiones, quibus sacramento agebatur, aut in rem aut in personam essent, si in personam agebatur, cum uterque in ius uenisset, actor id, quod sibi ab altero dari fieriue oporteret; apprehendens eum intendebat, uelut hoc modo: AIO TE MIHI HS. X MILIA DARE OPORTERE. aduersarius negabat. deinde actor dicebat': (cf. supra §. 1. Valer. Prob. 4. Ab in personam actione etiam Valerius Probus initium facit, ut in exponendo ipse Gai. 4, 2. 3. 41., itaque hic ordo ex ipso iure Flaviano fluxisse videtur). Signum §. 15., quod edd. habent initio p. 193., in p. 192. v. 11. posui.

²) Haec quia ex vestigiis C. (in quo v. RE sigla significatum erat) et ex sententia satis certa videbantur, in textu posui (edd. Bg. et Stud. tantum habent v. captus). Deinde in v. 20—24 med. haec fere fuisse suspicor: 'Itaque uterque alterum sacramento (in fano Iouis vel Dii Fidii) adigebat, die tamen demum XXX iudicem accipiebant et litem contestabantur, id est uterque nominata causa litis dicebat: STLITEM MIHI TECVM ESSE EFFOR, TESTES ESTOTE! quam ob rem in eum diem inuicem sibi denuntiabant, ut in ius ad iudicem' etc. (Cf. Liv. 1, 32. §. 9. Fest. ep. v. Contestari litem p. 57. Gell. 5, 10. L. 7. §. 1. D. de her. pet. (5, 3). Schol. Cic. Verr. 2, 1, 9. p. 164. Bait. et de v. EFFOR Diomed. I. p. 379. ed. Keil. infra in Gaii fragm.). ³) Addidi geminando. ⁴) Haec ab ipso St.do suppleta et emendata Vst debentur. detur Vst. Ex prioribus Schedis 'dabatur non ante diem XXX iudex idque' edd. meae 1. 2.

Pinariam] puta illam Varroni apud Macrob. Sat. 1, 13 fin. memoratam latamque a. u. 282., quae in computandis his XXX diebus etiam intercalaris rationem et mentionem habuit. Alia probat Mommsen. Chronol. p. 252. [298 ed. 1.] comperendinum] cf. Valer. Prob. 4. Cic. pro Mur. 12 fin. Schol. Cic. l. c. Macrob. Sat. 1, 16. Fest. v. Res comperendinata p. 282. Gell. 7, 1. 10, 24. Plin. ep. 5, 9 (21). causae coniectio] cf. Schol. Cic. l. c. Auct. ad Herenn. 2, 21. §. 33. Non. Marc. 4, 89. v. conicere. Gell. 5, 10. L. 1. D. de reg. iur. (50, 17).

latim¹ dabatur iudex. illud ex superioribus intellegimus, si e re minoris quam (M) aeris agebatur, quinquagenario sacramento, non quingenario eos contendere solitos fuisse. Postea cum iudex datus esset, comperendinum diem, ut ad iudicem uenirent, denuntiabant; deinde cum ad iudicem ueniant, antequam apud eum causam perorarent, solebant breuiter i et quasi per indicem rem exponere: quae dicebatur causae coniectio² quasi causae suae in breue coactio.

16. Si in rem agebatur, mobilia quidem et mouentia, quae modo in ius adferri adduciue possent, in iure uindicabantur ad unum modum: qui uindicabat, festucam tenebat; deinde ipsam rem adprehendebat, uelut hominem, et ita dicebat: HUNC EGO HOMINEM EX IVRE QUIRITIVM MEVM ESSE AIO SECVNDVM SVAM CAVSAM; SICVT DIXI,³ ECCE TIBI,⁴ VINDICIOTAM INPOSVI, et simul homini festucam inponebat. aduersarius eadem similiter dicebat et faciebat. cum uterque uindicasset, praetor dicebat: MITTE AMBO HOMINEM. illi mittebant. qui prior

¹) Hoc tantum supplementum suum vestigiis C. respondere, adductus in Vst testatur. nondum edd. meae 1. 2. Alii alia cōj.) collectio C. Vst add. praeter Stud. Vide infra citt. ³) Muzi interpunctionem. CAVSAM, SICVT DIXI; caeterae edd. (praeter Stud.) et mea prior. Scilicet nudam illam dictionem HUNC . . . CAVSAM modo sequitur vis dicta s. vindicatio, et frustra sunt, ut verba SICVT DIXI referunt ad SVAM CAVSAM, quam actor iam antea in iure exposuerit. SEC. SVAM CAVSAM tantum significat, cum actoris ex aliqua causa iam esse, non, ut in mancipatione, unum primum fieri. Quamobrem haec verba omittuntur, cum in iure ceditur. Cf. 2, 24. Zeitschrift f. R. G. VII. p. 175. De aliorum sententiis vid. O. Karlowa Beitr. z. Gesch. d. C. Proc. p. 16.) Cf. Götting Röm. Staatsverf. p. 137.

§. 16. Cf. Gell. 20, 10. Cic. pro Mur. 12. §. 26. pro Mil. 27. . 74. de orat. 1, 10. §. 41. Plaut. Rud. 4, 3. v. 85. Mil. gl. 4, 1. v. 5. Boeth. in Cic. Top. 2, 10. p. 288. Bait. SEC. SVAM CAVSAM etc.] f. Valer. Prob. 4. Liv. 40, 17. eadem sequeb.] cf. §. 15. uindicias] f. Fest. v. Vindiciae p. 376. Gloss. Philox. v. Vindiciae. L. 2. . 24. D. de orig. iur. (1. 2). Liv. 3, 44. 47. 56 seq. Cic. pro Mil. 27. [nob. 4, 16. praedes aduers.] cf. §. 94. quod maxime] cf. Dionys. 6, 2. 36. 8, 10. in centumviral. iud.] cf. Suet. Oct. 36. Quintil. I. O. 5, 2. . 1. Martial. 7, 68. v. 7. Stat. sylv. 4, 4. v. 48.

uindica(uerat, ita 'aduersarium et rursus post is¹ alterum interroga)bat: POSTVLO, ANNE DICAS, QVA EX CAUSA VINDICAVERIS? ille respondebat: IVS 'PEREGI,² SICVT VINDICTAM INPOSVI. deinde qui prior uindicauerat, dicebat: 194. QVANDO TV INIVRIA VINDICAVISTI, | D AERIS SACRAMENTO TE PROVOCO; aduersarius quoque dicebat: SIMILITER ET EGO TE; 'scilicet (si de re minoris quam M aeris agebatur,)³ L asses sacramenti nominabant. deinde eadem sequebantur, 'quae cum⁴ in personam ageretur. postea praetor secundum alterum eorum uindicias dicebat, id est interim aliquem possessorem constituebat, eumque iubebat praedes aduersario dare litis et uindiciarum, id est rei et fructuum; alios autem praedes ipse praetor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat. festuca autem utebantur quasi hastae loco, [269] signo quodam iusti domini, quod maxime sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent; unde in centumviralibus iudiciis hasta praeponitur. 17. Si qua res talis erat, ut sine incommodo non posset in ius adferri uel adduci, uelut si columna aut grex alicuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur, deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat uindicatio; itaque uelut ex grege uel una ouis aut capra in ius adducebatur, uel etiam pilus inde sumebatur et in ius adferebatur; ex naue uero et columna aliqua pars defringebatur; similiter si de fundo uel de aedibus siue de hereditate controuersia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur et in eam partem perinde atque in totam rem praesentem fiebat uindicatio, uelut ex fundo gleba sumebatur et ex aedibus tegula, et si de hereditate controuersia erat, aequae | 'res uel rei pars aliqua inde sumebatur.⁵

[Fol. deperditum.]⁶

¹) Haec uerba in ed. 3. primum addidi. ²) Ex Sched. et GJ. Gösch. feci Vst. feci ed. Stud. et Kr. 2 quod est hinc alienae significationis (nam ius non facit privatus, ne praetor quidem); seruat eo scribendum foret IVRE. ³) scil. Vst. antea seu correctum edebatur, fere aequae bene. ⁴) quaecumque per notas C. ⁵) Sententiae perficiendae causa supplevi. ⁶) In his duabus paginis Gaius primum uidetur solennes ritus ac uerba, quae ad rerum absentium

§. 17. Cf. Fest. v. Vindiciae p. 376. Gell. 20, 10. Cicero pro Mur. 12. — Fest. ep. v. Membrum abscidi p. 148. (ibiq. interpr.).

7^a. . . 'obseruabant | enim eundem diem et aequalem mo- 195.
 um capiendi iudicis con|dicendique diem, quo ad iudicem
 apiendum praesto esse de|berent.¹ condicere autem denun-
 iare est prisca lingua. | 18. Itaque haec quidem actio proprie
 ondictio uocabatur: nam actor aduersario denuntiabat, ut ad
 idicem capiendum die xxx. adesset; nunc uero non proprie
 onditionem dicimus 'in personam actionem, qua² intendimus
 ari nobis oportere: nulla enim hoc tempore eo nomine
 enuntiatio fit. 19. Haec autem legis actio constituta est per
 gem Silliam et Calpurniam, lege quidem Silia certae pecuniae,
 ege uero Calpurnia de omni certa re. 20. Quare autem haec
 ctio desiderata sit, cum de eo, quod nobis dari oportet, 'po-
 uerimus aut³ sacramento aut per iudicis postulationem agere,
 alde quaeritur.

21. Per manus iniunctionem aequae (de) his rebus agebatur,

indicationem pertinebant (Gell. 20, 10. Cic. pro Mur. 12) addidisse,
 einde ad legis actionem, quae per iudicis postulationem fiebat,
 ansiisse, in qua et forma agendi demonstranda (Valer. Prob. 4 fin.
 Fest. v. Procum p. 249) et quando locum habuerit, et quid ab arbitro
 ti aestimandae similibusque arbitris petitis distulerit, dicendum
 rat; itaque sine dubio etiam exposuit, in rem actiones hoc modo per
 onsonem explicatas esse (cf. 'Gaius' p. 188). Denique in extrema
 ltera pagina ad conditionem transitum fecit. ¹) Haec quae secun-
 um Sched. restitueram (sed 'non de unoquoque verbo spondens'),
 ost cognitum V^{nt} paulo mutata etiam nunc quoad sensum et cod.
 estigia maxime verisimilia esse duco. Kr. ed. 2 tantum habet qualem
 post pro capiendi iudicis con | partim ex Bluhm. Sched. capien-
 um iudicio | Deinde St. dus priora in incerto relinquens malebat:
 ie XX(X) ad iudicem capiendum praesto esse debebant. In C. post
 um fuerit: eund. diem et e qualem mod. capiendi iudici(s)c' | dicendi q
 eq. ad iudicem capiendum etc. Praecesserint vero fere haec: 'Per
 onditionem tantum agebatur de his rebus, quas nobis dari oport-
 t, quam actionem etiam nunc conditionem uocamus. Et perinde
 re hoc modo agebant, detracto tamen ipso sacramento, ac si sacra-
 ento in personam ageretur.' ²) actionem in personam (esse, qua)
 C. et Inst. Inst. ed. Bg. Sed ed. 5. ut nos. ³) potuerit a V^{nt}.

§. 17^a. Cf. §. 15. et ibi not. 2. condicere] = §. 15. I. de act.
 , 6). §. 18. Cf. 4, 5. 33. §. 15. I. de act. (4, 6). Fest. ep. v. Con-
 ctio. Condicere p. 64. 66. Cic. pro Quint. 8. §. 30. Donat. ad Te-
 nt. Phorm. 1, 2. v. 77. Serv. ad Aen. 3, 117. §. 21. Cf. Serv.
 l Aen. 10, 419. Fr. Vat. 6. iudicati] cf. Gell. 20, 1. iudicem] cf.
 46. fin. Fest. v. Vindex p. 376. Boeth. ad Cic. Top. 2. §. 10. p. 291

de quibus ut ita ageretur, lege 'aliqua¹ cautum est, uelut iudicati lege XII tabularum: quae actio talis erat. qui agebat, sic dicebat: QVOD TV MIHI IVDICATVS 'SIVE² DAMNATVS ES SESTERTIVM X MILIA, '(EAQVE) QVANDO OPORTET³ NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIVM X MILIVM IVDICATI 'MANVM⁴ INICIO, et simul aliquam partem corporis eius prendebat; nec licebat iudicato manum sibi depellere et pro se lege agere, set uindicem dabat, qui pro se causam agere solebat: '(at)⁵ qui uindicem non dabat, domum ducebatur ab actore et uinciebatur. 22. Postea quaedam leges [271] 196. ex aliis quibusdam causis | pro iudicato manus iniunctionem in quosdam dederunt, sicut lex Publilia in eum, pro quo sponsor dependisset, si in sex mensibus proximis, quam pro eo depensum esset, non soluisset sponsori pecuniam; item lex Furia de sponsu aduersus eum, qui a sponsore plus quam uirilem partem exegisset, et denique conplures aliae leges in multis causis talem actionem dederunt. 23. 'Set et aliae leges in multis causis, ex quibus datae sunt (actiones), constituerunt (in) quosdam actiones⁶ per manus iniunctionem, sed

¹) Ex Gösch. ed. aq̄lia (aquilia) C. ed. Bg. Quod ut ferri potest (cf. 'Gaius' p. 114), tamen quod dedi, nunc mihi totius loci ratio videtur desiderare. ²) siue edd Bg. 5. et Stud. ³) Scripsi Zeitschr. f. R. G. VIII. p. 356. QVAE DOLO MALO edd. QVAE AD HOC ex Momms. cj. ed. mea 2. q. doc C. = quandoc (et ita Stud. ed.), quod licet ex Festo p. 258. defendi posse videatur (cf. Bergk Beitr. z. Lat. Gramm. p. 29), displicet tamen in hac lectione post initiale QVOD additum et sine ratione variatum QVANDO, nec Gaius in legis actionibus omnino nec in ipsa hac voce (4, 16) XII tabularum loquendi usum male affectavit; denique in hac forma dierum XXX sine solutione praeterlapsorum commemoratio omitti non potuit. ⁴) Ex Hefft. ed. manus C. edd. pleraeque. MANVM edd. Bg. 5. et Stud. ⁵) Geminando addidi. ⁶) Mutavi paulum, quae proposueram Zeitschr. XIV. p. 286. set aliae leges in multis causis ex qb.dam si constituerunt quasdam actiones C. Sed aliae leges ex quibusdam causis constituerunt quasdam actiones Kr. ed. 2. Sed non obliuiscendum, et C. Ver. scriptorem potius omittendo quam sine

Bait. Gell. 16, 10. Cic. ad div. 6, 6. §. 3. Liv. 3, 44. §. 22. Cf. lex Lucerinorum in Ephem. archaeol. Vol. II p. 205. pro iudicato] cf. Ulp. L. 7. §. 13. D. de pactis (2, 14) ubi legendum: ne iudicati proue iudicato velut depensi mecum agatur. lex Publ.] cf. 3, 127. lex Fur.] cf. 3, 121 seq. §. 23. Cf. Plauti Pers. 1, 2, 10—22. ubi v. 18.

puram, id est non pro iudicato, uelut lex (*Furia*) testamentaria aduersus eum, qui legatorum nomine mortisue causa plus *℥* assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus, ut ei plus capere liceret; item lex Marcia aduersus faeneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus iniectionem cum eis ageretur. 24. Ex quibus legibus et si quae aliae similes essent, cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere '(*reo licebat*):¹ nam et actor in ipsa legis actione non adiciebat hoc uerbum PRO IUDICATO, sed nominata causa, ex qua agebat, ita dicebat: OB EAM REM EGO TIBI MANVM INICIO; cum hi, quibus pro iudicato actio data erat, nominata causa, ex qua agebant, ita inferebant: OB EAM REM EGO TIBI PRO IUDICATO MANVM INICIO: nec me praeterit, in forma legis Furiae testamentariae PRO IUDICATO uerbum [272] inseri, cum in ipsa lege non sit; quod uidetur | nulla ratione 197. factum. 25. Sed postea lege 'Vallia,² excepto iudicato et eo, pro quo depensum est, ceteris omnibus, cum quibus per manus iniectionem agebatur, permissum est sibi manum depellere et pro se agere: itaque iudicatus et is, pro quo depensum est, etiam post hanc legem uindicem dare debebant, et nisi darent, domum ducebantur. istaque quamdiu legis actio-

causa addendo peccauisse, et editores non raro glossemata sine causa statuendo procliuiores fuisse. Etiam h. l. Gaii intererat dicere, non minus multis in causis puram, quam pro iudicato legis actionem p. m. ini. nouis legibus, quae actiones dabant, datam esse.

¹) *Suppleui. (licebat) edd. Sed etiam 'reo' excidisse, argumento est tum sequens et actor, tum quod ita ratio apparet, cur etiam ex 'o licebat' factum 'dicebat' excideret, sensu carens, postquam re ut geminatum omisum erat.* ²) *Sic pro certo V^{at}, quare id interim retinere malui, quamquam uereor ad exemplum Mensiae legis. Antea Valeria scripseram 'd. Recht d. Nexum' p. 141. ed. 3. notans: nec dubito, quin (in archetypo) littera r, quam C. habet in versu antecedente post voc. cum, per errorem eo migraverit, cum corrector eam super uallia (sic fere C.) suppleuisset.*

legendum: Ubi quadruplator quoui inpiam (pro quempiam) iniexit manum. Ex eodem uero loco discimus, ex huiusmodi actionibus tres viros capitales iudicasse et actorem sine periculo suo litigauisse. lex Furia] cf. 2, 225. lex Marcia] a. u. 402. Cf. lib. meum 'd. Recht des Nexum' p. 122 seq. 142 conplures al. l.] cf. L. 3. D. de aleat. (11, 5). §. 25. lege Valeria?] a. u. 413. Cf. 'd. Recht d. Nexum' p. 145. iudicatum solui] cf. §. 102. uindicem] Cf. lex colon. Genet. Iul. c. 61.

nes in usu erant, semper ita obseruabantur; unde nostris temporibus is, cum quo iudicati depensiue agitur, iudicatum solui satisfacere cogitur.

26. Per pignoris capionem lege agebatur de quibusdam rebus moribus, '(de quibusdam rebus)¹ lege. 27. Introducta est moribus rei militaris: nam 'et propter² stipendium licebat 'militibus³ ab eo, qui 'id iis distribuebat,⁴ nisi daret, pignus capere (dicebatur autem ea pecunia, quae stipendii nomine dabatur, aes militare): 'et⁵ propter eam pecuniam licebat pignus capere, ex qua 'equus iis⁶ emendus erat; quae pecunia dicebatur aes equestre: item propter eam pecuniam, ex qua hordeum equis erat comparandum; quae pecunia dicebatur aes hordiarium. 28. Lege autem introducta est pignoris capio uelut lege XII tabularum aduersus eum, qui hostiam emisset, nec pretium redderet; item aduersus eum, [273] qui mercedem non redderet pro eo iumento, quod quis ideo locasset, ut inde pecuniam acceptam in dapem, id est in sacrificium impenderet; | item lege 'censoria⁷ data est pignoris
- 198.

¹) *Ex Bg. cj. [et ed. 5.] suppl. '(de quibusdam)' edd.* ²) *C. propter ed. Bg. sed et propter ed. 5.* ³) *militi C. edd. Cf. sequentia et §. 28. publicanis.* ⁴) *id iis tribu(ere deb)ebat antea edideram ex Lachm. cj. distruebat C. Vst (non distribuebat secundum Karlowam Röm. Civilpr. p. 308; sed ita edd. Bg. et Stud.).* ⁵) *it C. item edd.* ⁶) *equus edd. ecuius Vst.* ⁷) *Sic Vst, unde apparet, censori in lege vectigalium vendendorum (haec enim est lex censoria etiam apud Varron. de r. r. 2, 1, 18. coll. Fr. de iure fisci 18) hanc potestatem pignoris capiendi publicano dare licuisse. Antea incertis prioribus huius vocis litteris Plaetoria edd. meae 1. 2. praedictoria ed. Bg.*

§. 26. *Cf. Gell. 7, 10. Dionys. 6, 29. §. 27. Cf. Gell. l. c. Plaut. Poen. 5, 5, 6. 7. Aulul. 3, 5, 53 seq. Fest. v. Vectigal. p. 371. Aerarii tribuni p. 2. Equestre aes p. 81. Pararium aes p. 221. Hordiarium aes p. 102. Varro de L. L. 5, 36. §. 181. Cic. de rep. 2, 20. Liv. 1, 43. Dionys. 9, 25. §. 28. in dapem] quae pro bubus fiebat a rusticis aut hiberna semente aut verna (Cato 131. 132. Fest. ep. v. Daps p. 68. Serv. ad Aen. 3, 136), in qua re videtur iure sacro praescriptum fuisse, ut sumtus dapis ex iumentis caperetur, pro quibus ut pro tota familia boves altores operaturi erant. cf. lib. meum 'das Röm. Jahr' p. 251. 358. publicanis] cf. Cic. Verr. 3, 11. §. 27. [L. 2. §. 20. D. de vi bon. rapt. (47, 8)]. Lex agrar. v. 19. 20. C. l. L. I. p. 80.*

captio publicanis uectigalium publicorum populi Romani aduersus eos, qui aliqua lege uectigalia deberent. 29. Ex omnibus autem istis causis certis uerbis pignus capiebatur, et ob id plerisque placebat, hanc quoque actionem legis actionem esse; quibusdam autem placebat, '(legis actionem non esse),¹ primum quod pignoris captio extra ius peragebatur, id est non apud praetorem, plerumque etiam absente aduersario, cum alioquin ceteris actionibus non aliter uti '(quis) posset² quam apud praetorem praesente aduersario; praeterea quod nefasto quoque die, id est, quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.

30. Set istae omnes legis actiones paulatim in odium uenerunt: namque ex nimia subtilitate ueterum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut uel qui minimum errasset, litem perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones effectumque est, ut per concepta [274] uerba, id est per formulas litigaremus. 31. Tantum ex duabus causis permissum est³ lege agere, damni infecti et si centumuirale iudicium futurum | est; saneque cum ad centumuiros itur, ante lege agitur sacramento apud praetorem urbanum uel peregrinum 'pro re';⁴ damni uero infecti nemo uult lege agere, set potius stipulatione, quae in edicto proposita est, obligat aduersarium 'suum, idque⁵ et commodius ius et plenius est. per pignoris | ⁶ _____ 199.

t. s.

¹) Göschenum fere secutus supplevi: fortasse addendum erat: 'ideoque hoc placebat'. (non) vel (contra) placebat edd.

²) possent pleraeque edd. et mea 1. Nunc in fine versus q's omis- sum esse statui.

³) C. inserit: id legis actionem facere, manifestum glossema (id = id est), quod quis superscripserat, qui uerba lege agere de iure iudicio persequendo omnino intelligi posse uerebatur.

⁴) pr C. [praetorem] ed. Stud.

⁵) Ex V^{tt}, in quo tamen pro idque est itaq̃. ⁶) In hac pag., quae omnino legi non potuit, Gaius dixisse uidetur, per pignoris quoque capionem (quae an legis actio esset, dubitabatur §. 29) in his causis, quae ad ius sacrum pertinerent (§. 28), actionem sublatae quidem plerisque non uideri (sive quod in lege Aebutia et duabus Iuliis exceptum

§. 29. Cf. Varro de L. L. 6, 4, 7. §§. 30. 53. Ovid. Fast. 1, 47. Macrob. Sat. 1, 16. §. 30. Cf. 1, 184. 4, 11. Gell. 16, 10. §. 31. Cf. §. 95. Gell. 16, 10. Cic. pro Caec. 33. §. 97.

200. apparet. | 32. 'Contra¹ in ea 'formula,² quae publicano proponitur,³ talis est fictio, ut quanta pecunia olim, si pignus captum esset, id pignus is, a quo captum erat, luere deberet, tantam pecuniam condemnetur. 33. Nulla autem formula ad conditionis fictionem exprimitur: siue enim pecuniam siue^[275] rem aliquam certam debitam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oportere intendimus; nec ullam adiungimus conditionis fictionem; itaque simul intellegimus, eas formulas, quibus pecuniam aut rem aliquam nobis 'dari⁴ oportere intendimus, sua vi ac potestate ualere; eiusdem naturae sunt actiones commodati, fiduciae, negotiorum gestorum et aliae innumerabiles.

34. Habemus adhuc 'alterius⁵ generis fictiones in quibusdam formulis, uelut cum is, qui ex edicto bonorum possessionem petiit, ficto se herede agit: cum enim praetorio 'iure, sed⁶ non legitimo, succedat in locum defuncti, non habet directas actiones, et neque id, quod defuncti fuit, potest intendere suum esse, neque id, quod ei debebatur, potest intendere (dari) sibi oportere; itaque ficto se herede intendit, uelut hoc modo: IVDEX ESTO. SI AVLVS AGERIVS, id est ipse actor, LVICIO TITIO HERES ESSET, TVM SI FVNDVM, DE

erat S. Q. S. S. E. Q. (V.) I. N. S. R. E. H. L. N. R. (Valer. Prob. 8) sive quod eae legis actiones generaliter sustulerant, et haec an legis actio esset, quaerebatur); sed et in his causis solere homines tantum aut civili velut venditi vel locati aut praetoria formula uti, quae ad legis actionem expressa esset. Eiusmodi vero formulas etiam necessario praetorem post sublatas legis actiones in his causis dedisse, in quibus antiquiores leges non obligationem (velut his verbis: dare debeto, damnas esto) sed legis tantum actionem constituerant (ex. gr. §§. 22. 24). itaque eam rem hic exposuit, cuius causa ad explicandum legis actionum ius §. 10. digressus erat. ¹) (con) per notam adiecta t V^{nt}. Item edd. ²) forma C. edd. Vid. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 288. ³) ita sc., si non a volente pignus acceperit, quo spectare videntur Cic. Verr. 3, 11. §. 27. verba: 'publicanus petitor aut pignerator, non ereptor neque possessor.' ⁴) dare C. ed. Bg. ⁵) a addunt Bluhm. Sched. ⁶) iurees C.

§. 32. Cf. §§. 10. 28. Nec quae in L. 2. §. 20. D. vi bon rapt. (47, 8) commemoratur pecoris abductio, putanda est per veterem pignoris captionem facta esse. §. 33. Cf. supra §§. 18. 19. §. 34. Cf. 3, 32, 81. 4, 111. IVDEX ESTO] cf. §§. 36. 37. 47. 136. 46. Cic. Verr. II. 2, 12. §. 31. Lex Rubr. c. 20.

QVO AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM EIVS ESSE OPORTERET; 'si' uero de debito agatur,¹ praeposita simili fictione intentio² ita subicitur: TVM SI PARERET³ NVMERIVM NEGIDIVM AVLO (AGERIO) SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE. 35. Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit; set interdum et alio modo agere solet: | nam ex persona eius, 201. cuius bona emerit, sumpta intentione, conuertit condemnationem in suam personam, id est, ut quod illius esset uel illi dari oporteret, eo nomine aduersarius huic condemnatur: [276] quae species actionis appellatur Rutiliana, quia a praetore Publio Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, comparata est. superior autem species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor agit, Seruiana uocatur. 36. ('Item usucapio fingitur in ea actione'⁴, quae Publiciana uocatur): datur autem haec actio ei, qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usucepit eamque amissa possessione petit; nam quia non potest eam ex iure Quiritium suam esse intendere, fingitur rem usucepisse, et ita quasi ex iure Quiritium dominus factus esset, intendit uelut hoc modo: IVDEX ESTO. SI QVEM HOMINEM AVLVS AGERIVS EMIT (ET) IS EI TRADITVS EST, ANNO POSSEDISSET, TVM SI EVM HOMINEM, DE QVO AGITVR, 'EX IVRE QVIRITIVM EIVS'⁵ ESSE OPORTERET et reliqua. 37. Item ciuitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo iustum sit, eam actionem etiam ad peregrinum

¹) in personam agatur edd. et mea altera. Quod nimis a C. recedit, in quo nunc et post cognitum Vst fuisse puto: 'a de debito agat.'

²) Heffterum secutus, restitui. In C. puta fuisse Ilio vel Iliē. Cf. §. 187. fin. legis actionis ed. Bg. 5. Sed de hac fictione Gaius hic omnino non agit. heredis ed. Stud. Fortasse: I(ntentio cf. C. p. 201, 12. I = intendit) illic cf. 4, 49. ³) Ex Scheurlii cj. paret C.

⁴) Ex Kr. ed. 2 pro Göscheni suppl. 'Eiusdem generis est'. ⁵) Ex mea cj. Inverso ordine eius ex i. Q. C. edd.

§. 35. Cf. §. 3, 80. L. 4. §. 21. D. de fideic. hered. (40, 5). Rutiliana etc.] cf. 'das Recht d. Nexum' p. 158. Zeitschr. f. Civilr. u. Proc. N. F. XIV. p. 1 seq. §. 36. Cf. §§. 3. 4. I. de act. (4, 6). L. 1. pr. D. de Public. in rem (6, 2). ubi legendum: si quis id, quod traditum . . . non a domino est, nondum usucaptum petet etc. §. 37. Cf. Cic. de nat. deor. 3, 80, 74. Verr. II. 2, 12. §. 31 fin. — Ascon. p. 84. Plut. Caes. 4.

extendi, uelut si '(furti uel ope consilio facti) furti nomine agat peregrinus aut cum eo agatur: in (peregrinum)¹ formula ita concipitur: IVDEX ESTO. SI PARET, (A DIONE HERMAEI FILIO uel 'OPE) CONSILIO² DIONIS 'HERMAEI (FILII LVICIO TITIO)³ FVRTVM FACTVM ESSE PATERAE AVREAE, 'QVAM⁴ OB [277] REM EVM, SI CIVIS ROMANVS ESSET, PRO FVRE DAMNVN DECIDERE OPORTERET et reliqua; item si peregrinus furti agat, ciuitas ei Romana fingitur. similiter si ex lege Aquilia

202. peregrinus damni | iniuriae agat aut cum eo agatur, ficta ciuitate Romana iudicium datur. 38. Praeterea aliquando fingimus, 'aduersarium⁵ nostrum capite deminutum non esse: nam si ex contractu nobis obligatus obligataue sit et capite deminutus deminutaue fuerit, uelut mulier per coemptionem,

¹) Hoc modo (paulo mutata ed. 5) rectius mihi locus nunc videtur sanari posse, in eo depravatus, quod librarius, primum *ὑποποιεῖσθαι* et hic et postea deceptus, deinde rursus post in voces per-egr. et for-mula confundens, intermedia omisit et praeterea pro furti nom. scripsit furtum. — Alii aliter. furtum dicatur (factum ope consilio) peregrini et cum eo agatur ed. mea 1. furti nomine agat peregrinus aut cum eo agatur, in formula (ciuitas Romana ei fingitur: ueluti si cum eo agatur) ed. Bg. 5. Sensu eodem sed multo plura finxit et in contextu posuit ed. Kr. 2, quae praeterea non eo offendunt, quod FILIO iuvavit (nam in peregrino praenomine carente apte eius loco patris nomen ponebatur), sed eo, quod in hac actione personali et prope legitima, sed et ex delicto veniente, quod initium sumit a delinquente, loco intentionis actorem praeposit reo; vid. §§. 45. 46. 60. ²) consilioe C., ut appareat, inverso ordine librarium haec posuisse, mutato p in u; nam ope consilio (non consilioe vel consilioque) legitima verba fuisse, probatur L. 53. §. 2. D. de verb. sign. (50, 16). Cf. 3, 202. (OPE) CONSILIOVE edd. ³) Post dihonis C. er. mei filio etiam Vst. Hermaei ed. Bg. prior. sed CIVI ROMANO uerbi gratia LVICIO TITIO ex Hollw. cj. ed. Bg. 5. contra fidem C. nec unquam litigator civis Rom. esse in formula fori Romani dici potest. Nota, aptissime Gaium non A. A. et N. N., quae actoris tantum et rei partes significabant, sed talia nomina, quae cuiusque civitatem indicarent, finxisse; itaque antea cj. edideram Graeci. sed e pro c mei Vst, et alterum nomen apud Graecos item non rarum respectu τοῦ Ἐκποῦ, Graecorum furum patroni hoc casu in scholis electum potest videri. Ceterum de Dione et L. Titio cf. Plut. qu. Rom. 27. ⁴) Malim (NAM)QVE et in fine OPORTERE. ⁵) Ex Hugonis cj. ad contrarium C.

masculus per adrogationem, desinit iure ciuili debere nobis, nec directo intendi potest, sibi dare eum eamue oportere; sed ne in potestate eius sit ius nostrum corrumpere, introducta est contra eum eamue actio utilis, rescissa capitis deminutione, id est, in qua fingitur capite deminutus deminutae non esse.

39. Partes autem formularum 'praecipuae¹ hae sunt: demonstratio, intentio, adiudicatio, condemnatio. **40.** Demonstratio est ea pars formulae, quae ideo inseritur, ut demonstraretur res, de qua agitur, uelut haec pars formulae: QVOD AVLVS AGERIVS NVMERIO NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT, item haec: QVOD AVLVS AGERIVS (APVD) NVMERIVM NEGIDIVM HOMINEM DEPOSUIT. **41.** Intentio est ea pars formulae, qua² actor desiderium suum concludit, uelut haec pars formulae: SI PARET, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE; item haec: QVID QVID PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE (OPORTERE); item haec: SI PARET, HOMINEM '(STI-CHVM)³ EX IVRE QVIRITIVM AVLI AGERII ESSE. **42.** Adiudicatio est ea pars formulae, qua permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus adiudicare, uelut si inter coheredes familiae erciscundae agatur, aut inter socios communi diuidendo, aut inter uicinos finium regundorum: nam illic ita est: QVANTVM ADIVDICARI OPORTET, IVDEX, 'CVI OPORTET,⁴ ADIVDICATO. **43.** Condemnatio est ea pars formulae, qua

¹) praecipue C. Sed haec vox ex v. 12, ubi in C. et edd. ante ideo legitur et nisi cum Stud. ipso invito emendes principio, admodum molesta est (quare ibi lacunam habet Kr. ed. 2), huic loco (v. 10), ubi desideratur, restituenda erat. Non loquitur Gaius v. gr. de exceptione, de replicatione, compensatione et quae praeterea partes non ipsius actionis propriae sunt. ²) Cf. 'Gaius' p. 165.

³) In fine versus addidi, cum homo generaliter vindicari non possit. [ÆROTEM] ed. Bg. 5. male, cum Eros in exemplis secundum locum obtineat. Omittit Kr. ed. 2. ⁴) titio C. edd. TITIO (AVT SEIO) ed. mea 1. Sed ne hoc quidem recte. Nunc demum vidi, titio factum esse ex cuiō.

§. 39. De demonstratione et intentione cf. Schol. Bas. 11, 1, 7. §. 40. Cf. Collat. 2, 6. §. 2. ibiq. P. Pithoeus. §. 41. Cf. Cic. pro Rosc. Com. 4. §. 11. Divin. 17. §. 53. Verr. II. 2, 12. §. 31. 3, 22 pr. 28. §. 69. Theophil. 4, 6. §. 6. Lex. Rubr. 20. ('Gaius' p. 203.) Boecking. ad h. l. SI PARET] cf. Fest. v. Parret p. 233. Petron. Sat. 137. §. 42. Cf. §. 20. I. de act. (4, 6). §§. 4—6. I. de offic. iud. (4, 17). Ulp. 19, 16. §. 43. Cf. §§. 47—52. 57. 68. 73. Lex Rubr. c. 20.

203. iudici condemnandi | absoluendive potestas permittitur, uelut haec pars formulae: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; item haec: IVDEX NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DVMTAXAT '(X MILIA)¹ CONDEMNA. SI NON 'PARRET,² ABSOLVE;³ item haec: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO et reliqua, ut non adiciatur 'DVNTAXAT (X MILIA).⁴ 44. Non tamen istae omnes partes simul '(in omnibus formulis)⁵ inveniuntur; sed (solae) quaedam (tantum)⁶ inveniuntur, quaedam non inveniuntur: certe intentio aliquando sola inuenitur, sicut in praeiudicialibus formulis, qualis est, qua quaeritur, aliquis libertus sit, uel quanta dos sit, et aliae complures; demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio numquam solae inveniuntur; nihil enim omnino 'demonstratio⁷ sine intentione uel condemnatione ualet; item [279] condemnatio 'uel adiudicatio⁸ sine intentione nullas⁹ vires 'habet;¹⁰ ob id numquam solae inveniuntur.

¹) Cf. 'Gaius' p. 241. ²) Ita C. Cf. Fest. ep. v. Parret p. 233. et Tab. Iguv. VII^b. 2. PARET ed. Bg. ³) absoluto C. edd. Sed adhaesisse videtur sequens item. ⁴) Restitui 'Gaius' p. 241.

⁵) Addidi; excidit ob ὁμοιοτέλετον, cum scriptum esset formul.

⁶) Sensu exigente addidi. possis tamen etiam supplere (et solae).

⁷) Ex sequenti versu, ubi librarius inde fecit demonstratione addiditque vel, huc revocavi. omnino [demonstratio] ed. Bg. 5. Cf. Zeitschr. f. R. G. VII. p. 171. Nec satis facit loco Scheurl Beitr. I. p. 134. ⁸) Hoc quoque ex sequenti v., ubi factum uel adiudicatione, huc restitui. Sed dubitari potest, an non Gaius scripserit adiudicatio uel condemnatio.

⁹) condemnatio sine demonstratione uel intentione uel adiudicatione nullas C. et, uncis inclusis dem uel et uel adi., edd. F. P. Bremer Mus. phil. Rhen. 1860. p. 488 ita locum legi vult: nihil (enim demonstratio) sine int. uel cond. ualet; (item adiudicatio sine demonstratione et intentione nihil ualet;) item condemnatio sine demonstratione uel intentione nullas vires habet. Denique: condemnatio uel adiudicatio sine demonstratione uel intentione ed. Bg. 5. condemnationem sine demonstratione nullas vires habere in vindicationibus et conditionibus certi verum non est.

¹⁰) 'habet, et' edd. Bg. ed. Stud.

§. 44. Cf. 3, 123. Paul. 5, 9. §. 1. aliquis lib.] cf. §. 13. I. de act. (4, 6) cum Theoph. Schol. Basil. 8, 2, 35. quanta dos sit] puta stipulata, cuius quis iudicio de moribus certam partem petiturus est. Cf. ad §. 102. cit.

45. Sed eas quidem formulas, in quibus de iure quaeritur, in ius conceptas uocamus, quales sunt, quibus intendimus, nostrum esse aliquid ex iure Quiritium aut nobis dari oportere aut pro iure damnum '(decidi oportere; in)'¹ quibus iuris ciuilis intentio est. 46. Ceteras uero in factum conceptas uocamus, id est, in quibus nulla talis intentionis conceptio est, (sed) initio formulae nominato eo, quod factum est, adiciuntur ea uerba, per quae iudici damnandi absoluendique potestas datur; qualis est formula, qua utitur patronus contra libertum, qui eum contra edictum praetoris in ius 'uocauit':² | nam 204. in ea ita est: RECUPERATORES SVNT. SI PARET ILLVM PATRONVM AB ILLO '(ILLIVS) PATRONI'³ LIBERTO CONTRA [280] EDICTVM ILLIVS PRAETORIS IN IVS VOCATVM ESSE, RECUPERATORES, ILLVM LIBERTVM ILLI PATRONO SESTERTIVM 'X MILLIA'⁴ CONDEMNATE. SI NON PARET, ABSOLVITE. ceterae quoque formulae, quae sub titulo DE IN IVS VOCANDO propositae sunt, in factum conceptae sunt, uelut aduersus eum, qui in ius uocatus neque uenerit neque uindicem dederit; item contra eum, qui ui exemerit eum, qui in ius uocaretur; et denique innumerabiles eiusmodi aliae formulae in albo proponuntur. 47. Sed ex quibusdam causis praetor et in ius et in

¹) *Quod scriptum erat decidiom, quasi repetitio quaedam v. damnum visa est iacturamque horum verborum effecit. Inde et dari et decidi (dare et decidere ed. Bg.) restitui.* ²) *euocauit V^{nt}.*

³) *patrono C. PATRONI EIVS prius edideram, factum hoc opinatus ex patronie.* *Quod nunc edidi, debetur Hollwegio Civilproc. II. p. 319. Sic item Bg. ed. 5. Edd. haec omittunt; sed non libertum esse, quicum agebatur, sufficiebat, sed eius, qui agebat, libertum.*

⁴) *An V MILLIA? Cf. 'Gaius' p. 141. Sed poterat haec ordinaria poena ex causa augeri. L. 25. D. de in ius voc. (2, 4).*

§. 45. Cf. §. 41. pro iure d. d.] cf. L. 46. §. 5. D. de furt. (47, 2). L. 9. §. 2. D. de minor. (4, 4). L. 7 pr. D. de cond. furt. (13, 1). 'Gaius' p. 131. §. 46. Cf. §. 60. §. 12. I. de act. (4, 6). L. 6. C. de transact. (2, 4). patronus c. lib.] cf. §§. 183. 187. §. ult. I. de poena tem. lit. (4, 16). L. 25. §. 1. D. de obl. et act. (44, 7). L. 4. §. 1. D. de in ius voc. (2, 4). de in ius uoc.] cf. C. de in ius voc. (2, 2). Dig. si q. in ius voc. (2, 5). In ius vocati ut eant (2, 6). Ne quis eum, qui in i. voc. (2, 8). innumerabiles] cf. Cic. divin. 17. §. 53. Verr. II. 3, 22 pr. c. 28. §. 69. §. 47. Cf. L. 9. D. de obl. et act. (44, 7). L. 1. §. 1. L. 19. D. depos. (16, 3). L. 1 pr.

factum conceptas formulas proponit, ueluti depositi et commodati; illa enim formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSUIT, QVA DE RE 'AGITVR,¹ QVID-QVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE 'FACERE OPORTET² EX FIDE BONA, EIVS, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO, NISI RESTITVAT. SI NON PARET, ABSOLVITO, in ius concepta est: at illa formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. SI PARET, AVLVM AGERIVM APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSUISSE EAMQVE DOLO MALO NVMERII NEGIDII AVLO AGERIO REDDITAM NON ESSE, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO. SI NON PARET, ABSOLVITO, in factum concepta est. similes etiam commodati formulae sunt.

48. Omnium autem formularum, quae condemnationem habent, ad pecuniariam aestimationem condemnatio concepta 205. est: itaque et si corpus aliquod petamus, | uelut fundum, [281] t. s. hominem, uestem, 'aurum, argentum,³ iudex non ipsam rem condemnat eum, cum quo actum est, 'sicut⁴ olim fieri solebat, (sed) aestimata re pecuniam eum condemnat. 49. Condemnatio autem uel certae pecuniae in 'formula⁵ ponitur uel incertae.

¹) it agitur *Vst*. An it positum pro n^o = nunc? ²) fco C. unde antea, quia nusquam facere per se notatur, quasi scriptum esset fpo feceram, facere paret oportere; cf. 'Gaius' p. 165; sed fco *Vst*, quod pro facere oportet minus a notandi ratione abhorret. ³) argumentum *Vst*, puto pro aurargentum cf. 2, 13. ⁴) set ut ed. Bg. 5. postea v. (sed) ante aestimata omissa. Male; nam olim lite secundum actorem data, quae erat condemnatio, si damnatus iudicatum non faciebat, sequebatur tantum litis aestimatio. ⁵) form^lpponitur *Vst*. formula proponitur ed. Stud. cf. 4, 52.

D. commod. (13, 6). QVA DE RE AG.] cf. Cic. pro. Mur. 13. §. 28. NISI REST.] cf. L. 1. §. 21. *D. depos.* (16, 3). EAMQ. DOLO MALO] cf. L. 22. *D. de exc. rei iud.* (44, 2). §. 48. Cf. §. 32. *I. de act.* (4, 6). L. 37. §. 6. *D. de oper. lib.* (38, 1). L. 6. §. 1. L. 13. §. 1. *D. de re iud.* (42, 1). sicut olim] qua de re Gaius in folio C. perditio post p. 194. egisse videtur. Cf. ibi not. 6. §§. 49—51. Cf. §. 43. Cic. Verr. 3, 21. §§. 53. 54.

50. Certae pecuniae uelut in ea formula, qua certam pecuniam petimus; nam illic ima parte formulae ita est: **IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE.** 51. Incertae vero condemnatio pecuniae duplicem significationem habet: est enim una 'cum'¹ aliqua praefinitione, quae uulgo dicitur cum taxatione, uelut si incertum aliquid petamus; nam illic ima parte formulae ita est: (*EIVS*), **IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DVMTAXAT SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE.** uel incerta est et infinita, uelut si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id est, si in rem agamus uel ad exhibendum; nam illic ita est: **QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM 'EIDEM'**² **CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE.**³ 52. 'Quid ergo est?'⁴ iudex, si condemnet, certam pecuniam condemnare debet, etsi certa pecunia in condemnatione posita non sit: debet autem iudex attendere, ut cum certae pecuniae condemnatio posita sit, neque maioris neque minoris summa posita condemnet, alioquin litem suam facit; item si taxatio 'posita'⁵ sit, ne pluris condemnet quam taxatum sit, alias enim similiter litem suam facit: minoris autem damnare | ei per- 206.

¹) quae *Vst*. ²) sic *Vst* et puto consulto, quia hic praecedebat: nisi rem arbitrio tuo Ao Ao restituat. ³) absoluto C. (sic pro lubitu a librario explicata nota) edd. ⁴) Ex ed. Stud. nam aptius hoc videtur et codicis scripturae fere non minus conveniens, quam quod ipse antea edideram Qui de re uero iudex est. ⁵) Sic *Vst* pro petita C. edd. Quod addideram n(ummo), quia una littera in C. deesse dicebatur, nunc omisi, cum St.dus notet, fortasse nihil amplius scriptum fuisse, nec alias nummus in hoc codice sic notetur.

§. 50. Cf. Cic. pro Rosc. Com. 5. §. 19. Quintil. I. O. 4, 2. §. 6. §. 51. Cf. 3, 224. Fest. ep. v. Taxat. p. 356. Cic. pro Tull. 7. Collat. 2, 6. §. 1. Lex Rubr. c. 20. ('Gaius' p. 237). Quintil. Decl. 13. L. 3. C. de inut. stip. (8, 39). L. 39. §. 1. D. de operis lib. (38, 1). Iurato actor aestimabat, quanti formula taxaretur. L. 9. D. de in litem iur. (12, 8). 'Gaius' p. 138. §. 52. Cf. Seneca de benef. 3, 7. de clem. 2, ult. §. 32. I. de act. (4, 6). litem suam f.] cf. pr. I. de obl. q. quasi ex del. (4, 5). L. 15. §. 1. D. d. iudic. (5, 1). L. 6. D. de extrao. cogn. (50, 13).

missum est. at si etiam¹ *taxatio posita non sit*, | *quanti uelit condemnare potest*. 52^a. Unde quia, quod petit, | qui formulam accipit, intendere debet, 'nec amplius iudex quam² certa condemnatione constringitur, sed nec | iterum eandem formulam accipit, qui egit, et in condemnatione certam pecuniam, quam petit, ponere debet, ne consequatur minus quam uelit.³

53. Si quis intentione plus complexus fuerit, causa cadit | id est rem perdit, nec a praetore in integrum restituitur, exceptis quibusdam casibus, in quibus omnes actores praetor non patitur⁴ ob errorem suum damno affici; nam minoribus xxv annorum semper ut in aliis causis et hic succurrit. 53^a.⁵ Plus autem quattuor | modis petitur, 're⁶, tempore, loco, causa. re, uelut si quis pro x | milibus, quae ei debentur, xx milia petierit, aut si is, cuius | ex parte res [283] esset, totam eam aut maiore ex parte suam | esse intenderit. tempore, uelut si in diem stipulatus | ante diem petierit. loco, uelut si id, quod certo loco | dari promissum est, id alio loco

¹) Ex Vst, unde quae sequuntur alio sensu quam antea feceram, restituenda erant. Idem valet de tota §. 52^a, ubi multo plura a St. do lecta sunt. In his litteras omnes, quae lectae sunt, ipsas, eae ubi deficiunt, spatium accurate servavi, praeterea de sensu tantum sollicitus. Ceterum exceptionem hic dictorum vid. in §. 68. ²) id est, ut saepe, et tantummodo. ³) Initio v. 7 usq. uelit Vst. Unde potest etiam fuisse: 'ut consequatur eam quo usque uelit'. Ante accipia Vst pro accipit. Edd. etiam Kr. 2. tantum verba lecta et in fine | usque uelit habent. ⁴) Quae lecta sunt, ex Vst praestiti, in quo tamen antea est integro; h. l. scriptum fuisse statui qd. omnes actor pr. n̄ patitur. Ex quibus cum appareat, Theophilum in Iust. Instit. duas causas in integrum restitutionis inverso ordine retulisse, in Gaii Inst. post haec v. 11. et v. 12. priorem spatii, litterarum reliquarum et sensus ratione habita, sic fere, ut nunc feci, restitui posse existimaui. ⁵) Etiam in hac, quam feci §., plura et certiora usque ad finem p. 206. dedit Vst, quo factum est, ut supplementa, quae antea sensus causa maxime Iust. Institutionum ope informaveram, paulo mutanda essent. Quoad verba maxime incerti sunt v. 23 et 24. ⁶) res Vst.

§. 53. Cf. §§. 56. 68. 131. §. 33. I. de act. (4, 6). Paul. 1, 10. §. 1. Consult. 5, 4. L. 1 fin. D. quando dies ususfr. (7, 3). Fr. Vat. 52. 53. Plaut. Most. 3, 1. v. 141. Cic. de inv. 2, 19. §. 57. de orat. 1, 36. §§. 166 seq. orat. part. 28. §. 99. pro Rosc. Com. 4. §. 11. Sueton. Claud. 14. Quintil. I. O. 3, 6. §. 69. Senec. ep. 48. §. 10. Fest. ep. v. Litis p. 116.

*sine commemoratio*ne eius loci petatur, uelut si *a te stipulatus sim: X MILIA SESTERTIVM EPHESI | DARE SPONDES?* deinde uero Romae pure hoc modo inten|dam: *SI PARET TE SESTERTI(OR)V M X MILIA EX STIPVLATV*¹ | DARE MIHI OPORTERE; plus enim *petere ideo intellegor, quia | utilitatem promissori adimo, quam, si Ephesi daret, habiturus esset. Ephesi tamen etiam pure potero | petere, id est non* 207. adiecto loco. 53^b. Causa plus petitur, uelut si quis in intentione tollat electionem debitoris, 'quam is² habet obligationis iure, uelut si quis ita stipulatus sit: SESTERTIVM X MILIA AVT HOMINEM STICHVM DARE SPONDES? deinde alterutrum 'solum³ ex his petat; nam quamuis petat, quod minus est, plus tamen petere uidetur, quia potest aduersarius interdum facilius id praestare, quod non petitur. similiter si quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat, uelut si quis purpuram stipulatus sit generaliter, deinde Tyriam specialiter petat; quin etiam licet uilissimam petat, idem iuris est propter eam rationem, quam proxime diximus. idem iuris est, si quis generaliter hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem petat, uelut Stichum, quamuis uilissimum. itaque sicut ipsa stipulatio concepta est, ita et intentio formulae concipi debet. 54. Illud satis apparet, in incertis formulis plus peti non posse, quia, cum certa quantitas non petatur, sed quidquid aduersa-
[284] rium dare facere 'oportere *pareat*⁴ intendatur, nemo potest plus intendere. idem iuris est et si in rem incertae partis actio data sit, uelut 'talis: QVANTAM PARTEM PARET IN EO FVNDQ, QVO DE AGITVR, ACTORIS ESSE.⁵ quod genus actionis in paucissimis causis dari solet. 55. Item palam est, si quis

¹) Haec specialis causae adiectio (de qua cf. Quintil. I. O. 4, 2. §. 6.) in hac actione necessaria est, eique spatium sufficit.

²) quis (= quamuis) Vst. ³) eor' Sched. edd. omittunt [Admisit ed. Bg. 5]. Sed careri non potest v. 'solum', quia 'alterutrum ex his' petit etiam qui 'X milia aut Stichum' petit. Inst.: 'veluti hominem tantum aut decem aureos tantum.' ⁴) Ex mea cj. oporteret Sched. edd. ⁵) Ex Vst.

§. 54. Cf. Cic. pro Rosc. l. c. Paul. S. R. 3, 8. §. 2. L. 76. §. 1. D. de rei vind. (6, 1). L. 1. §. 5. D. si pars her. (5, 4). L. 8. §. 1. D. comm. div. (10, 3). L. 1 pr. D. de interrog. (11, 1). §. 55. Cf. §. 35. I. de act. (4, 6) cum Theoph. Frontin. de contro. agr.

- aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari, eumque ex integro agere posse, quia nihil ante uidetur egisse, uelut si is,
208. qui hominem Stichum | petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, cui ex stipulatu debebatur, aut si cognitor aut procurator intenderit, sibi dari oportere. 56. Set plus quidem intendere, sicut supra diximus, periculosum est; minus autem intendere licet; sed de reliquo intra eiusdem praeturam agere non permittitur: nam qui ita agit, per exceptionem excluditur, quae exceptio appellatur litis diuiduae. 57. At si in condemnatione plus 'positum' sit, quam oportet, actoris quidem periculum nullum est; sed '(et reus, cum)' iniquam formulam acceperit, in integrum restituitur, ut minuatur condemnatio: si uero minus positum fuerit, quam oportet, hoc solum consequitur '(actor,)' quod posuit; nam tota quidem res in iudicium deducitur, constringitur autem condemnationis fine, quam iudex egredi non potest. nec ex ea parte praetor in integrum restituit: facilius enim reis praetor succurrit quam actoribus: loquimur autem exceptis minoribus xxv annorum; nam huius aetatis hominibus in omnibus rebus lapsis praetor succurrit. 58. Si in demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in iudicium deducitur, et ideo res in integro manet: et hoc est, quod dicitur falsa demonstratione rem non perimi. 59. Sed sunt, qui putant, minus recte comprehendendi, 'ut' qui forte Stichum et Erotem emerit, recte uideatur ita demonstrare: QVOD EGO DE TE HOMINEM EROTEM EMI, et si uelit, de Sticho alia forma. 209. mula iterum agat, quia uerum est, eum | qui duos emerit,
- t. s.

¹) Correxī. petītum C. cf. paulo infra et §§. 52^a. 68. ²) Addidi haec uerba, a sciolo consulto omīssa, quod antea quia pro quidem scriptum effecerat, ut totam rem perperam caperet. 'si' ed. Bg.

³) Addidi. ⁴) Vst pro n(am) Gōsch. Sched. edd., unde postea pro uidetur Vst scripsi uideatur. ⁵) id (uel qd Sched.) Vst. quod nunc

p. 43, 26. Lachm. L. 5. §. 5. D. de rei vind. (8, 1). si cognitor] cf. §. 86. §. 56. supra] §. 53. minus] cf. L. 2. §. 1. C. de plur. pet. (3, 10). — L. 18. D. comm. div. (10, 3). exc. lit. diu.] cf. §. 122. §. 57. positum] cf. §. 68. constringitur] cf. §. 52^a. in integr. rest.] cf. §§. 53. 125. 2, 163. §. 58. Cf. §§. 40. 55. §. 59. Cf. L. 33. D. de act. empti (19, 1). L. 17. §. 4. D. commod. (13, 6). — L. 78. §. 1. D. de procur. (3, 3).

singulos quoque emisse: idque ita maxime Labeoni visum est. sed si is, qui unum emerit, de duobus egerit, falsum demonstrat. idem et in aliis actionibus est, uelut commodati, depositi. 60. Sed nos apud quosdam scriptum inuenimus, in actione depositi¹ et denique in ceteris omnibus, quibus damnatus unusquisque ignominia notatur, eum, qui plus quam oporteret demonstrauerit, litem perdere, uelut si quis una re deposita duas 'pluresue² (*de*)posuisse (*se*) demonstrauerit, aut si is, cui pugno mala percussa est, in actione iniuriarum etiam aliam partem corporis percussam sibi demonstrauerit: quod an debeamus credere uerius esse, diligentius requiremus. certe cum duae sint depositi formulae, alia in ius concepta, alia in factum, sicut supra quoque notauimus, et in ea quidem formula, 'quae³ in ius concepta est, initio res, de qua agitur, 'demonstretur, id est modo designetur,⁴ deinde inferatur iuris contentio his uerbis: QUIDQVID OB EAM REM 'ILLVM ILLI DARE FACERE OPORTET, in ea uero, quae in factum concepta est, statim initio intentionis alio modo res, de qua agitur, designetur his uerbis: SI PARET ILLUM APVD (ILLVM REM) ILLAM DEPOSUISSE, dubitare non debemus,

ex iŕ' factum esse puto. empti ed. meae prior. idem ceterae (om. Stud.), male, cum in alio seruo aliud agatur. ¹ Exciderit: mandati. ² Ex mea cj. (Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 298) et sic (sed et posuisse) Vst res edd. omisso postea 'se'. ³ quae in C. scriptum uidetur fuisse. ⁴ demonstratorio m(odo) designetur Vst pro demonstretur Iē m(odo) designetur puto: neque hoc pro glossemate habendum; opponit Gaius demonstrationem, quae modo designationem rei, d. q. a., nec quidquam desiderii vel contentione (4, 41) continet, et intentionem, qua actor post verba SI PARET etiam ius suum contendit ac petit, quamque etiam formula in factum tantum alio modo continere uidetur ita ut simul res, d. q. a., ea designetur. Contra in animum non induco, id quod sane librarius et voluit et scripsit: demonstratorio m(odo) designetur (sic etiam Kr. ed. 2), ipsum Gaium scripsisse, genuinam et veram demonstrationem sic tumide etiam inaudito adiectivo (pro demonstrativo) dicentem.

§. 60. damn . . . ignominia] cf. §. 182. actione iniur.] cf. Collat. 2, 6. De furti actione cf. L. 19 pr. §§. 1—4. L. 52. §. 25. D. de furt. (47, 2). supra] §. 47. De designatione cf. L. 15. §. 3. L. 16. D. de dolo (4, 3). L. 6. D. de rei vind. (6, 1). L. 7 pr. D. de iniur. (47, 2). Cons. 5. Paul. 2, 31. §. 22.

quin si quis in formula, quae in factum composita est, plures res designauerit, quam deposuerit, litem perdat, quia in intentione plus 'posuisse uidetur.¹

t. s. _____

211. _____

t. s. _____

61.² Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur. In bonae fidei enim iudiciis cum libera potestas permitti uideatur iudici ex aequo et [287]

¹) Sententiam Gösch. perfecit. In p. 210. et 211. fere nihil legi potuit. Quid perierit, aestimari potest ex eo, quod iam in *Iust. Inst.* sequitur tit. de act. (4, 6). §. 36. 'Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non semper solidum, quod nobis debetur, sed modo solidum consequimur, modo minus. Ut ecce, si in peculium filii seruile agamus; nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusue condemnatur; si uero minus inuenitur, hactenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit; quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus (cf. 4, 69. 73). §. 37. Item si de dote iudicio mulier agat, placet, hactenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur; si minus, in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus *Digestorum* libris cognoscere liceat (cf. *Ulp.* 6. et *Boeth. ad Cic. Top.* 17, 68. p. 378. Or. quem quae tradit de rei uxoriae actione ex hoc *Gaii* loco sumsisse credibile est). §. 38. Sed et si quis cum parente suo patronae agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam aduersarius eius facere potest; idem est, si quis ex donatione sua conueniatur. §. 39. Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur: namque ex aequo et bono habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnat, sicut iam dictum est.' §. 40., quae pertinet ad bonorum cessionem, *Iustinianus* loco deductionis (§§. 65—68), quae item decoctorum condicionem spectat, posuisse et aliunde sumsisse credendus est. ²) Initium huius §i refeci ex §. 39. modo allegata, paucis mutatis ex §. 36. *I. cod.*

§. 61. Cf. §§. 30. 39. *I. de act.* (4, 6). *Cic. de offc.* 3, 17. §. 70. *Paul.* 2, 5. §. 3.

*bono aestimandi, quantum actori restitui oporteat, hac in potestate eius*¹ | continetur, ut habita ratione eius, quod inuicem^{212.} actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnare (*debeat*).² 62. Sunt autem bonae fidei iudicia (*ueluti*) haec: ex empto, uendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, rei uxoriae.³ 63. Liberum est | tamen iudici nullam omnino inuicem⁴ compensationis rationem habere;⁴ nec enim aperte⁵ formulae uerbis praecipitur; sed quia id bonae fidei iudicio conueniens uidetur, ideo officio eius contineri creditur. 64. Alia causa est illius actionis, qua argentarius experitur: nam is cogitur cum compensatione agere, et ea compensatio uerbis formulae exprimitur, adeo quidem, ut statim⁶ ab initio compensatione facta minus intendat sibi dari oportere: ecce enim si *sestertium x* milla debeat Titio, atque ei *xx* debeantur, sic intendit: SI PARET TITIVM SIBI X MILIA DARE OPORTERE AMPLIVS QVAM IPSE

¹) pro * * * * C., ut opinor: potest. Sed po****s *V^{nt}* quod nunc (ed. 4) puto fuisse poteius. ²) De anacolutho cf. 3, 180. quod tamen librario tantum hic maxime temulento imputare non dubitavi addendo debeat. ³) Difficultas lectionis vertitur in fine vv. 5. et 6., in quibus notum est librarium seriem actionum certe inde a | mandati (v. 6 | dati, postquam in fine v. 5. errore m, ipsi = man scripserat) usque ad tutelae per errorem bis scripsisse. sed et r(ei) u(xori)ae, nota adhibita, (de qua vid. ad 1, 149. notata) secutum fuisse et finem fecisse harum actionum ex cj. mea, cum deinde sequatur *linenum ē | tm*, firmatur *Suppl. St. p. XXXIII. Quare nunc expulso, quod deinde secundum V^{nt} conteceram alia. 63. Verum tamen, antea v. 8 post iudicia addendum erat '(ueluti)'. Nam cum edd. etiam Kr. 2. ex §. 28. I. de act. (4, 6) totum illum catalogum b. f. actionum (multis tamen ibi dictis omissis), quam aliunde, ubi agebatur de stricti iuris et b. f. actionum differentia, Iustinianum sumsisse constat, et pro Gaiano etiam contra C. venditare, religioni fuit et nunc etiam magis est. ⁴) Ex *V^{nt}* et *Suppl. St. p. XXXIII. Maxime vero hoc valet in adversario, qui quod ipsi debetur, sua actione persequi potest: qua ratione Gaius ex b. f. actionibus eas praeposuit, in quibus et contrariae vel adeo directae sunt, et in rei uxoriae actione, quae ne contrariam quidem habet, finem fecit.* ⁵) Item ex *Suppl. St. l. c.* ⁶) Ex *V^{nt}*, in quo tamen pro statim est itaque vix recte lectum.*

§. 62. Cf. §. 28. I. ib. Cic. l. c. Top. 17. §. 66. de nat. deor. 3, 30. §. 74. L. 38 pr. D. pro soc. (17, 2).

TITIO DEBET. 65. Item 'bonorum emptor¹ cum deductione agere iubetur, id est, ut in hoc solum aduersarius eius condemnatur, quod superest deducto eo, quod inuicem ei bonorum emptor defraudatoris nomine debet. 66. Inter compensationem autem, quae argentario 'opponitur,² et deductionem, quae obicitur bonorum emptori, illa differentia est, quod in compensationem hoc solum uocatur, quod eiusdem generis et naturae est; ueluti pecunia cum pecunia compensatur, triticum
 218. cum tritico, uinum cum uino, adeo | ut quibusdam placeat, non omnimodo uinum cum uino aut triticum cum tritico compensandum, sed ita si eiusdem naturae qualitatisque sit; in deductionem autem uocatur et quod non est eiusdem generis; itaque si³ pecuniam petat bonorum emptor, et inuicem uero frumentum aut uinum 'is⁴ debeat, deducto re (aestimata),⁶ quanti id erit, in reliquum experitur. 67. Item uocatur in deductionem et id, quod in diem debetur; compensatur autem hoc solum, quod praesenti die debetur. 68. Praeterea compensationis quidem ratio in intentione ponitur; quo fit, ut si facta compensatione plus nummo uno intendat argentarius, causa cadat et ob id rem perdat: deductio uero ad condemnationem

¹) de (vel c) be Vst, ut librarius debet scribere voluisse videatur; quare nunc (ed. 4.) de omisi. ed(icto) vel sic edd. meae prior. ²) Ex cj. Hugo. Firmat Vst. ³) u(ero), quod hic habet C. ne mutandum esset in uu (uelut), transtuli post inuicem. ante si (uero) quaedam excidisse, quae si inciperent, statuit ed. Stud. ⁴) Ex C. addidi 'Gaius' p. 175. ⁵) Vst, quod transposito uero ferri potest. Quaedam hic omissa esse censet Kr. ed. 2. ⁶) deducto iō(vel u)re Vst; sed notat, litteras to correctionem passas esse; fortasse ante deductione scriptum fuisse, ex quo corrector deducto iure effecerit. Itaque genuina esse et deducto et re iudicandum est nec probo posterius omisum in Kr. ed. 2. sed nec quod scripseram in ed. 4. deducta ea re, cum res de pecunia deduci non possit. Amissa v. aestimata, quam nunc addidi, effecit, ut scriptor C. re corrigendum duceret. erit intellege: postquam iudex rem aestimauerit.

§. 65. Cf. 1, 81. Alium deductionis casum vid. in L. 2. §. 7. D. de doli mali exc. (44, 4). §. 66. Cf. Paul. 2, 5. §. 8. — L. 47. §§. 4. 5. D. de pecul. (15, 1). L. 15. D. ratam rem (46, 8). L. 11. C. depos. (4, 34). §. 67. Cf. L. 7 pr. D. de compens. (16, 2). §. 68. b. e. agente] i. e. cum b. emptor sit, qui agat.

ponitur, quo loco plus petendi¹ periculum non interuenit; utique bonorum emptore agente, qui licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.

69. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorumfamilias seruorumque 'agitur,'² opus est, ut de hac actione et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosue dari solent, diligentius admoneamus.

70. In primis itaque si iussu patris dominusue negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumue comparauit: et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominusue quam filii seruusue fidem sequitur. 71. Eadem ratione | comparauit duas alias actiones, exercitoriam et instito- 214.

riam: tunc autem exercitoria locum habet, cum pater dominusue filium seruumue magistrum nauis praeposuerit, et 'quod'³ [289] cum eo eius rei gratia, cui praepositus fuit, negotium gestum erit; cum enim ea quoque res ex uoluntate patris dominusue contrahi uideatur, aequissimum esse uisum est, in solidum (*in eum*)⁴ actionem dari: quin etiam, licet extraneum 'quisque'⁵ magistrum nauis praeposuerit, siue seruum siue liberum, tamen ea praetoria actio in eum redditur: ideo autem exercitoria actio appellatur, quia exercitor uocatur is, ad quem cottidianus nauis quaestus peruenit. institoria uero formula tum locum habet, cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium seruumue aut quemlibet extraneum, siue seruum siue liberum, praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus est, contractum fuerit: ideo autem institoria appellatur, quia qui tabernae praeponitur, institor appellatur: quae et ipsa formula in solidum est. 72. Praeterea tributoria quoque actio in patrem dominumue constituta est, cum filius seruusue⁶ in

¹) *Correxi*. petenti C. edd. reuera enim in condemnatione actor non petit; sed etiam verbum perfamiliares ei 'intervenire' cum dativo personae Gaius uix unquam dixerit. ²) *Ex Instit.* agatur C. edd.

³) quid C. *Inst.* et quaedam edd. etiam ed. Kr. 2. postea [negotium]. ⁴) *Supplevi*. excidit post solidum. ⁵) quis quas *Vnt.*

⁶) *Ex Vnt.* apparet, amanuensem uerba constituta . . . seruusue male repetiisse. Etiam alia non pauca aperta menda in his §§. ex *Inst.* dudum correctae sunt.

§. 69. = pr. I. quod c. eo q. in aliena p. (4, 7). superius] cf. not. 1 ad §. 60. p. 368. §. 70. = §. 1. I. ib. §. 71. Cf. §. 2. I. ib. Paul. 2, 6. §. 72. = §. 3. I. ib. Cf. §. 74.

peculiari 'cuiusvis pretii'¹ merce sciente patre dominoue negotietur; nam si quid eius rei gratia cum eo contractum fuerit, ita praetor ius dicit, ut quidquid in his mercibus |² erit, quodque inde receptum erit, id inter (patrem) dominum(ue), si quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur; et quia ipsi (patri) domino(ue) distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quae tributoria appellatur. 73. Praeterea introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem (patris) domini(ue) uersum erit, ut quamvis sine uoluntate (patris) domini(ue) negotium gestum erit, tamen siue quid in rem eius uersum fuerit, id totum praestare debeat, siue quid non sit in rem eius uersum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur: [in rem autem domini uersum intelligitur, quidquid necessario in rem eius inpenderit seruus, [290] ueluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius soluerit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, uel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit:] itaque si ex decem utputa sestertiis, quae seruus tuus a Titio mutua accepit, creditori tuo quinque sestertia soluerit, reliqua uero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris uero quinque eatenus, quatenus in peculio sit:

¹) *δόπτιο* (vel *ε*) *Vst*, sed ut etiam *pti litterae fere certae sint*. Vitiosa sane scriptura, sed inde, ut puto, enata, quod in archetypo quod erat, cui' *π* acceptum est qui et notatum *q*, abeunte *π* in o. De re idem Gaius his verbis dicit, quod Ulp. L. 1. §. 1. D. de tribut. act. (14, 4), mercis appellationem, licet angustior sit (pertinet enim proprie ad res quae *μερίκως* minutis pretiis venduntur, unde etiam dicta est), in hac tamen actione ad omnes etiam maioris pretii res velut servos, togas, in quibus quis negotietur, porrigendam esse. Ceterum vitium iam in Theophili exemplari extitisse videtur, unde haec verba in Institut. omisit. ²) Quae sequuntur, cum in C. p. 215 paene nihil legi potuerit, ab edd. paucis necessario additis vel mutatis ex Inst. suppleta omnino sunt, satis tuto, ut litterae quaedam a St.do lectae confirmant. Verum etiam brevius quaedam Gaium expressisse spatii ratio docet. Itaque quae in Instit. addita esse videntur, [] inclusi. Possunt tamen et haec Gaii esse et librarii culpa omissa.

[*ex quo scilicet apparet, si tota decem sestertia in rem tuam uersa fuerint, tota decem sestertia Titium consequi posse;*] *licet enim una est actio, qua de peculio deque eo, quod in rem (patris) domini(ue) uersum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes; itaque iudex, apud quem ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem (patris) domini(ue) uersum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem (patris) domini(ue) uersum intellegatur aut non totum: cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante deducitur, quod patri dominique quique in eius potestate* 216. *sit, a filio seruoque debetur, et quod superest, hoc solum peculium esse intellegitur; aliquando tamen id, quod ei debet filius seruusue, qui in potestate patris dominiue sit, non deducitur ex peculio, uelut si is, cui debet, in huius ipsius peculio sit.* 74. *Ceterum dubium non est, quin et is, qui iussu patris dominiue contraxit, cuique institoria uel exercitoria formula competit, de peculio aut de in rem uerso agere possit; sed nemo tam stultus erit, ut qui aliqua illarum actionum sine dubio solidum consequi possit, uel in difficultatem se deducat probandi, habere peculium eum, cum quo contraxerit, exque eo peculio posse sibi satis fieri, uel id, quod persequitur, in rem patris dominiue uersum esse. Is quoque, cui tributoria actio competit, de peculio uel de in rem uerso agere potest; sed huic sane plerumque expedit, hac potius actione* [291] *uti quam tributoria; nam in tributoria eius solius peculii ratio habetur, quod in his mercibus est, in quibus negotiatur filius seruusue, quodque inde receptum erit, at in actione peculii, totius: et potest quisque tertia forte aut quarta uel etiam minore parte peculii negotiari, maximam uero partem peculii in aliis rebus habere; longe magis si potest adprobari, id quod (dedit qui) contraxit,* 2 *in rem patris dominiue uersum esse, ad hanc actionem transire debet; nam, ut supra diximus, | eadem formula et de peculio et de in rem uerso agitur.* 217.

¹⁾ u addit C, quod acceptum = uel licet id Inst. et edd. ignorent, ferri potest; nam usu fori mature de peculio et de in rem uerso etiam pro duabus actionibus accipi coeptae esse videntur, quo spectant uerba de peculio aut de in rem uerso, agere, ut tamen altera alteram consumeret. ²⁾ id q|contraxit V^{et}. Suppleui.

75. Ex maleficio¹ filiorumfamilias seruorumque, ueluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominoue aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere: erat enim *iniquum*, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisque damnosam esse.

76. Constitutae sunt autem noxales actiones aut legibus aut edicto praetoris: legibus, uelut furti lege XII tabularum, damni iniuriae lege Aquilia; edicto praetoris, uelut iniuriarum et ui bonorum raptorum.

77. Omnes autem noxales actiones caput sequuntur: nam si filius tuus seruusue noxam commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem peruenerit, cum illo incipit actio esse; si sui iuris coeperit esse, directa actio cum ipso est, et noxae deditio extinguitur. ex diuerso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si paterfamilias noxam commiserit, et is se in adrogationem tibi dederit aut seruus tuus esse coeperit, (*quod*) quibusdam casibus accidere primo commentario tradidimus, incipit tecum noxalis actio esse, quae ante directa fuit.

78. Sed si filius patri aut seruus domino noxam commiserit, nulla actio nascitur: nulla enim omnino inter me et eum, qui in potestate mea est, obligatio nasci potest; ideoque et si in

218. alienam | potestatem peruenerit aut sui iuris esse coeperit, neque cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate est, agi potest. unde quaeritur, si alienus seruus filiusue noxam commiserit mihi, et is postea in mea esse coeperit potestate, [292] utrum intercidat actio, an quiescat: nostri praeceptores intercidere putant, quia in eum casum deducta sit, in quo *'initio*² consistere non potuerit, ideoque, licet exierit de mea potestate, agere me non posse; diuersae scholae auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiescere actionem putant, *quia* ipse mecum

¹) maleficiis *Instit. hic et* §. 112. *sed maleficio est Gaianum: L. 4. D. de obl. et act. (44, 7).* ²) *Ex Bluhm. Sched., ubi ante notatum tio secundum Vst corruptela litterarum ini fuisse videtur. Cf. ad §. 3. I. de inutil. stip. (8, 19) a Schradero allegata. Om. Instit. ed. Stud. actio antea edebatur.*

§. 75. = pr. §. 2 *fn. I. de noxal. act. (4, 8). Cf. Paul. 2, 31. §. 7. supra 1, 140.* §. 76. = §. 4. *I. ib.* §. 77. = §. 5. *I. ib.* *Cf. Paul. 2, 31. §§. 8. 9. primo comm.] §. 160.* §. 78. *Cf. §. 6. I. ib. L. 18. 64. D. de furt. (47, 2). L. 37. D. de noxal. act. (9, 4).*

agere non possim, cum uero exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari. 79. Cum autem filiusfamilias ex noxali causa mancipio datur, diuersae scholae auctores putant, ter eum mancipio dari debere, quia lege XII tabularum cautum sit, '(ne filius de potestate patris aliter)¹ exeat, quam si ter fuerit mancipatus: Sabinus et Cassius ceterique nostrae scholae auctores sufficere unam mancipationem crediderunt; 'etenim² tres lege XII tabularum ad uoluntarias mancipationes pertinere.

80. Haec ita de his personis, quae in potestate (sunt), siue ex contractu siue ex maleficio earum 'controuersia sit:³ quod uero ad eas personas, quae in manu mancipatione sunt, ita ius dicitur, ut cum ex contractu earum 'agatur,⁴ nisi ab eo, cuius iuri subiectae sint, in solidum defendantur, bona, quae earum futura forent, si eius iuri subiectae non essent, ueneant: sed cum 'rescissa capitis deminutione cum iis⁵ imperio continenti iudicio 'agitur, | si aduersus eam actionem⁶ 219. non defendantur, etiam cum ipsa muliere, dum in manu^{t. a.} est, agi potest, quia tum tutoris auctoritas necessaria [293] non est.⁶ vv. 3—24.

| 81. 'Quid ergo est? etiamsi ei (de 220. t. a.)

¹) aliter (alit) in finem reieci, ut appareret, qua de causa liberrius haec omiserit. ²) et illam Vst. et illas (deinde tres legis) Kr. ed. 2. ³) Ex Bluhm. Sch., quae finiunt in . . . sia cēt. esset edd. ⁴) ageretur C. edd. ⁵) Secundum Vst scriptum fuisse putavi rescissae ciis. ⁶) Sententiam ita fere perfeci 'Gaius' p. 175. Aliter Rudorff Ed. perpet. p. 59. tutorem personae alieni iuris datum contra ius civile statuens. — Haec fortasse (nam in p. 219 nihil paene praeter paucula quaedam et incerta legi potuit) ea statim exceperunt, quae habet pr. I. si quadr. paup. (4, 8), sed tantum haecce: 'Animalium nomine, quae ratione carent, si qua lascivia aut feruore (alii: 'paupore') aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege XII tabularum prodita est: quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex XII tab. scripta est.' Non etiam cetera, quae ibi sequuntur, quae aliunde assuta esse constat. Gaius contra post haec dixisse uidetur, illud omnium noxalium actionum commune esse, quod si servus vel animal ante litis contestationem mortuum sit, noxalis actio extinguatur (L. 1. §. 13. D. si quadr. 9, 1. L. 39. §. 4. L. 26. §. 4. D. de noxal. 9, 4). Aliud iuris esse, si post litis contestationem rei culpa moriatur (L. 16.

§. 79. Cf. 1, 140 seq. 132. 135. L. 3. §. 4. D. de hom. lib. exh. (43, 29). §. 80. Cf. 3, 84. 4, 33. 1, 184. 192. Ulp. 11, 27.

qua re modo diximus) quoque non permissum fuerit, et¹ mortuos homines dedere, tamen et si quis eum dederit, qui fato suo uita excesserit, aequè liberatur.

82. Nunc admonendi sumus, agere nos '(posse)² aut nostro nomine aut alieno, ueluti cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio, cum olim, quo tempore legis actiones in 'usu essent,³ alterius nomine agere non liceret, 'praeterquam ex certis causis.⁴ **83.** Cognitor autem certis uerbis in litem coram aduersario substituitur: nam actor ita cognitorem dat: QVOD EGO A TE uerbi gratia FVNDVM PETO, IN EAM REM LVCIVM TITIVM TIBI COGNITOREM DO; aduersarius ita: [294]

D. de noxal. L. 37. §. 1. D. ad leg. Aquil. 9, 2), quo casu ne mortuum quidem hominem noxae dare ei licere. Plane si is ab alia occidatur, aequum visum esse (haec fortasse in v. 12. comparent), ut iudex, si reus actione, quam aduersus illum ipse apiscitur, actori cedere paratus sit, eum absoluat (L. 1. §. 16. D. si quadr.). Reliqua paginae pars fortasse controversiam tractabat nobis incognitam, si animal noxium sine cuiusquam culpa post litem contestatam periisset, utrum reus simpliciter an (quod verius sit) tum, si quod inde superesset, noxae daret, liberaretur; eoque spectat §. 81, ad quam cf. Liv. 8, 39. Zonar. 7, 26. ¹) Missa nunc faciens Bluhmiana in fine p. 219. ut nimis incerta et paucula elementa, quae St.dus in eadem pagina v. 23. retulit, initium p. 220. secundum Vst sic ut feci, probabiliter legi posse putavi, quanquam eius lectionem incertissimam esse, St.dus adnotet. Post ergo notam e(st) fuisse posui; quoque spectaverit differentiam inter homines et animalia. ²) Ex Inst. supplevi. Omittit Kr. ed. 2. ³) In Vst post u-su perperam fuissent pro essent scriptum est et sic Kr. ed. 2. Cf. 1, 192. 4, 25. idque vetus vitium irrepsit etiam in Inst. ⁴) Sic recte cf. Momms. Ephem. archaeol. Vol. II. p. 207. In Vst esse videri nisi ex quibusdam causis Karlowa Röm. Civilproc. p. 354. auctor est (?). Sed revera ibi est prope q(uam)exceptis c̄.

§§. 82—102. Cf. Fr. Vat. 317—341. Paul. 1, 2. 3. §. 82. — pr. I. de iis, per quos agere poss. (4, 10). cum olim etc.] cf. L. 123 pr. D. de reg. iur. (50, 17). L. 3. C. de vindicta (7, 1). ex certis causis] cf. Cato apud Fest. ep. v. Vindiciae p. 376. — Fr. Vat. 324. supra §. 14. Liv. 3, 45. Donat. ad Terent. Adelph. 2, 1. v. 40. §. 83. Cf. Fr. Vat. §§. 318 seq. 329. Fest. ep. v. Cognitor. p. 57. Schol. Cic. Divin. 4. p. 104 Bait. Isidor. differ. 123. Interpr. ad L. 7. Th. C. de cognit. (2, 12). Cic. pro Rosc. Com. 18. Horat. Sat. 2, 5. v. 88. AGERE VOLO] cf. L. 15. D. ratam rem (46, 8). Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 306.

QVIA¹ TV A ME FVNDVM PETIS, IN EAM (REM) TIBI PVBLIVM MEIVM COGNITOREM DO. potest, ut actor ita dicat: QVOD EGO TECVM AGERE VOLO, IN EAM REM COGNITOREM DO; aduersarius ita: QVIA TV MECVM AGERE VIS, IN EAM REM COGNITOREM DO: nec interest, praesens an absens cognitor detur; sed si absens datus fuerit, cognitor ita erit, si cognouerit et susceperit officium cognitoris. 84. Procurator uero nullis certis uerbis in litem substituitur; sed ex solo mandato, et absente et ignorante aduersario, constituitur: quin etiam sunt, qui putant, eum quoque procuratorem uideri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et caueat, ratam rem dominum habiturum: quamquam et ille, cui mandatum (est), plerumque satisfacere debet², | quia saepe man- 221.
datum initio litis in obscuro est et postea apud iudicem ostenditur. 85. Tutores autem et curatores quemadmodum constituentur, primo commentario retulimus. 86. Qui autem alieno nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam conuertit: nam si uerbi gratia Lucius Titius pro (Publio) Maeuio³ agat, ita formula concipitur: SI PARET, NVMERIVM NEGIDIVM PVBLIO MEVIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM LVICIO TITIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNNA. SI NON PARET, ABSOLVE; in rem quoque si agat, intendit: PVBLII MEVI REM ESSE EX IVRE QVIRITIVM, et condemnationem in suam personam conuertit. 87. Ab aduersarii quoque parte si interueniat aliquis, cum quo actio constituitur, intenditur, dominum dare oportere, condemnatio autem in eius personam conuertitur, qui iudicem accepit; sed [295] cum in rem agitur, nihil in intentione facit eius persona, cum

¹) q̄a Vst hic et paullo post. Malim quod. ²) Ex Vst, nisi quod is illae habet pro ille. ³) maeuio C. hic et passim. Utrumque postea promiscue, Meuius tamen rectius scribi videtur.

§. 84. Cf. §. 1. I. ib. Paul. 1, 3. Consult. 3. Fr. Vat. 112. 333. Schol. Cic. cit. Cic. pro Caec. 20. §. 57. L. 3. Th. C. de cognit. (3, 12). igitur etsi] cf. L. 11. D. ratam rem (46, 8). L. 3. §. 2. D. iudic. solvi (46, 7). §. 85. = §. 2. I. ib. Cf. 1, 144 seq. §. 86. Cf. Theophil. 4, 10. §. 2. supra §. 55. L. 9. C. de procur. (2, 13). Cic. pro Rosc. Com. 18. §. 87. Cf. Fr. Vat. 340 (1).

quo agitur, siue suo nomine siue alieno aliquis iudicio interueniat: tantum enim intenditur, rem actoris esse.

222. 88. Videamus nunc, quibus ex causis is, cum quo agitur, uel hic, qui 'a(git, co)gatur' satisfacere.¹ 89. Igitur si uerbi gratia in rem tecum agam, satis mihi dare debes; aequum enim uisum est, (te i)deo quod interea tibi rem, quae an ad te pertineat dubium est, possidere conceditur, cum satisfactione mihi cauere, ut si uictus sis, nec rem ipsam restituas, nec litis aestimationem sufferas, sit mihi potestas aut tecum agendi aut cum sponsoribus | tuis. 90. Multoque magis debes satisfacere mihi, si alieno nomine iudicium accipias. 91. Ceterum cum in rem actio duplex sit, aut enim per formulam petitoriam agitur aut per sponsionem, siquidem per formulam petitoriam agitur, illa stipulatio locum habet, quae appellatur IUDICATVM SOLVI, si uero per sponsionem, illa, quae appellatur PRO PRAEDE LITIS 'ET² VINDICIARVM. 92. Petitoria autem formula haec est, qua actor intendit, rem suam esse. 93. Per sponsionem uero hoc modo agimus: prouocamus aduersarium tali sponsione: SI HOMO, QVO DE AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM MEVS EST, SESTERTIOS XXV NVMMOS DARE SPONDES? deinde formulam edimus, qua intendimus, sponsionis summam nobis dari oportere; qua formula ita demum uincimus, si probauerimus, rem nostram esse. 94. Non tamen haec summa sponsionis exigitur: nec enim poenalis est, sed praeiudicialis, et propter hoc solum fit, ut per eam de re iudicetur; unde etiam is, cum quo agitur, non restipulatur;³ ideo autem appellata est PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM stipulatio, quia in locum 'praedis (uel)⁴ praedium successit, 'qui⁵ [296]

¹) agit satis dare [debeat] ed. Bg. 5. ²) Hoc deletum malim; cf. §. 94. ³) Neque lacunae neque transpositionis uerborum hic iusta suspicio est. ⁴) Sic emendatum suo loco restitui v. praedes, quod C. in fine habet post dabantur. Cf. 'zur Pand. Kritik' p. 27. ⁵) Ita C.

§. 89. Cf. pr. I. de satisd. (4, 11). Paul. 1, 11. §. 1. §. 90. Cf. pr. I. cit. Fr. Vat. 317. L. 53. D. de procur. (3, 3). §§. 91—93. Cf. §§. 1. 16. Fr. Vat. 336. Valer. Prob. 4. Cic. Verr. 1, 45. §§. 115. 116. 2, 12. §. 31. formulam petit.] cf. §. 4. I. de interd. (4, 15). L. 36. D. de rei vind. (6, 1). IUDIC. SOLVI] cf. L. 6. 9. D. iudic. solvi (46, 7). PRO PRAEDE L. V.] cf. L. 33. D. de fideiuss. (46, 1). L. 11. D. iudic. solvi (46, 7). Paul. 5, 9. §. 2. §. 94. Cf. §§. 13. 165. Cic. pro Quint. 8.

olim, cum lege agebatur, pro lite et iudiciis, id est pro re et fructibus, a possessore petitori dabantur. 95. Ceterum si apud centumviros agitur, summam sponsionis non per formulam petimus, sed per legis actionem, sacramento '(quingenario) modo reo prouocato;¹ eaque sponsio sestertiorum cxxv nummum 'fieri solet² | propter 'legem — — —.³ 96. Ipse 223. autem, qui in rem agit, si suo nomine agat, satis non dat. 97. Ac nec si per cognitorem quidem agatur, ulla satisfactio uel ab ipso uel a domino desideratur: cum enim certis et quasi sollemnibus uerbis in locum domini substituatur cognitior, merito domini loco habetur. 98. Procurator uero si agat, satisfacere iubetur ratam rem dominum habiturum: peri-

quia ed. Bg. Sed tunc esse deberet: et quia. Nunc 'nam' ed. Bg. 5.

¹) iure|rep(ro)uocatu(vel o). Sic fere V^{tt} partim ex Bluhmii et Gösch. Sched. In C. post sacramento ratione etiam habita Gösch. Sched. fuisse antea mihi videbatur Dario | repuocata (pro reo prouocato) quod interpretabar quingenario (cf. 4, 15) reo prouocato. Neque enim facile poterat Gaius sacramenti summam omittere, cum sponsionis definiret; ad centumviros vero de rebus maioribus tantum actum esse constat et Valerius Probus tantum sacramentum quingenarium novit. iam cum St. dus testetur, in C. Dario non fuisse, hoc a librario omissum statui, deinde vero non enim (notatum) ex Bl. Sched., quod sensui, nec inde (ed. 8), quod scripturae C. non convenit, sed nunc m(od)o scriptum fuisse puto, hoc sensu, quod reus tantum provocabatur; ergo tota haec legis actio modo dicis gratia in usu retenta erat. fortasse vero prius re ex (alte)ro remansit. sed per legis actionem; sacramento enim reum prouocamus edd. et mea 1., in qua pro reum cf. possessorem notis scriptum. ²) fit scilicet edd. meae 1. 2. et ex cf. nunc Stud. Quod in C. certo non esse, fieri solet scriptum fuisse posse, cum St. dus testetur, nunc hoc edidi. ³) legem creperiam V^{tt}. unde legem quidam Crepereiam alii Papiriam voluerunt. Equidem vix dubito, id quod in C. conspicitur, corrupte esse scriptum pro legē iul. papiriam = legem Iuliam Papiriam, quae lex lata a. 324 (Cic. de rep. 2, 35. Liv. 4, 30) etiam hoc videtur sanxisse, ne sacramen-

§. 95. Cf. §. 31. per legis actionem] Antea etiam ipsa hereditas per legis actionem vindicabatur. Cic. Verr. 1, 45. de orat. 1, 88 fin. quod postea abolitum; neque enim vindicias hereditatis dici placuit, cuius nullum retinendae possessionis interdictum erat. Cf. Valer. Prob. 4. §. 97. Cf. §. 83. Fr. Vat. 317. §. 98. Cf. pr. I. h. t. L. 33. §. 1. L. 39. §. 1. D. de proc. (3, 8). Fr. Vat. 333. Consult. 8. L. 22. §. 8. D. ratam rem (46, 8). L. 11. §. 7. D. de exc. rei iud. (44, 2).

culum enim est, ne iterum dominus de eadem re experiatur; quod periculum (*non*) interuenit, si per cognitorem actum fuerit, quia de qua re quisque per cognitorem egerit, de ea non magis amplius actionem habet quam si ipse egerit. 99. Tutores et curatores eo modo, quo et *procuratores*, *satisfadere* debere, uerba edicti faciunt; sed aliquando illis *satisfatio* remittitur. 100. Haec ita, si in rem agatur; si uero in personam, ab actoris quidem parte quando *satisfadere* debeat, quae-
rentes, eadem repetemus, quae diximus in actione, qua in rem agitur. 101. Ab eius uero parte, cum quo agitur, siquidem alieno nomine aliquis interueniat, omnimodo *satisfadere* debet, quia nemo alienae rei sine *satisfatione* defensor idoneus intellegitur; sed siquidem cum cognitore agatur, dominus *satisfadere* iubetur; si uero cum procuratore, ipse procurator. idem et de tutore et de curatore iuris est. 102. Quodsi proprio
224. nomine aliquis iudicium¹ accipiat | in personam, certis ex causis (*iudicatum solui*)² *satisfadere* solet, quas ipse praetor significat: quarum *satisfationum* duplex causa est, nam aut propter genus actionis *satisfadatur*, aut propter personam, quia suspecta sit: propter genus actionis, uelut iudicati *depensue*, aut cum de moribus mulieris agitur; propter personam, uelut si cum eo agitur, qui decoxerit, cuiusue bona (a) creditoribus possessa *proscriptae* sunt, siue cum eo herede agatur, quem praetor suspectum aestimauerit.

tum rei, qua de ageretur, summam excederet. Cf. notata supra ad Cod. p. 192 v. 1—10. libr. meum 'die Multa u. d. sacr.' p. 419.

¹) *Addit C. aliquid.* ²) *Ex geminatione (is) addidi. Cf. §§. 91 et 98.*

§. 99. *Cf. pr. I. de satisfd. (4, 11) cum Theoph. uerba edicti] L. 33. §. 3. cit. remittitur] cf. L. 23. D. de admin. et per. (26, 7). L. 13. C. eod. (5, 87). §. 100. = pr. I. cit. Cf. §. 96. §. 101. Cf. §. 1. I. ib. L. 46. §. 2. D. de proc. (3, 3). Fr. Vat. 317. 336. Cic. pro Quint. 7. §. 29. Verr. lib. 2. 24, 60. L. 10. D. iudic. solui (46, 7) (ubi Modestinus 'ab ipso cognitore' scripserat). §. 102. Cf. §. 1 fin. I. ib. Fr. Vat. 336. Lex Iul. munic. 113 seq. iudicati dep.] cf. §§. 25. 186. de moribus] cf. Ulp. 6, 9. 12. L. 15. §. 1. D. sol. matr. (24, 8). L. 1. Th. C. de dote (3, 13). L. 11 §. 2. C. de repud. (5, 17). L. un. §. 5. C. de rei ux. act. (5, 13). supra §. 44. qui decoxerit] cf. lex Iul. cit. v. 114. 115. cuiusue bona] ibid. v. 116. 117. supra 3, 79. Cic. pro Quint. 8. L. 33. §. 1. D. de reb. auct. iud. (42, 5). siue cum eo] cf. L. 31. D. eod.*

103. Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut imperio continentur. **104.** Legitima sunt iudicia, quae [298] in urbe Roma uel intra primum urbis Romae miliarium inter omnes ciues Romanos sub uno iudice accipiuntur; eaque e lege Iulia iudiciaria, nisi in anno et sex mensibus iudicata fuerint, expirant: et hoc est, quod uulgo dicitur, e lege Iulia litem anno et sex mensibus mori. **105.** Imperio uero continentur recuperatoria et quae sub uno iudice accipiuntur interueniente peregrini persona iudicis aut litigatoris; in 'eadem¹ causa sunt, quaecumque extra primum urbis Romae miliarium tam inter ciues Romanos quam inter peregrinos accipiuntur: ideo autem imperio contineri iudicia dicuntur, quia tamdiu ualent, quamdiu is, qui ea praecepit, imperium habebit. **106.** Et siquidem imperio continenti iudicio 'peractum² fuerit, siue in rem siue in personam, siue ea formula,

¹) *Ex Gösch. ed. ea C. ed. Bg.* ²) *Sic C. per notam p (proprie = pro) eo sensu quo dicitur peragere L. 32. §. 9. D. de receptis (4, 8); nec mutare ausim, licet dubii aliquid moveat, quod subiectum deest; nam si actor non peragebat, sed causam relinquebat, ut iudicium finito imperio eius, qui id praeceperat, plane solveretur, neque rei iudicatae neque rei in iudicium deductae exceptio iterum agentis obstabat (Cic. pro Flacco 21. §. 50); sed et iudicio tali petitum, cum litis contestatione peremptum non esset (3, 180), in compensationem deduci poterat. L. 8. D. de compens. (16, 2). Unde quaerebatur, an iudex recte et ordine faceret, si quemadmodum iudicaturus esset, ante ostenderet. Gell. 14, 2. actum edd.*

§. 103. *Cf. 1, 184. 3, 181. 4, 80. Ulp. 11, 27. Cic. pro Flacco 21. §. 50.* §. 104. *intra — miliarium] cf. Liv. 3, 20. Dio 51, 19. Becker Röm. Alterth. II. 2. p. 285. lege Iulia] cf. §. 30. Gell. 14, 2. Antea perpetua erant. Cic. Verr. I. 10. §. 30. Leg. Acil. repet. v. XXVII. anno et sex m.] cf. Tacit. A. 6, 16. litem mori] cf. L. 18. §. 4. D. de dolo m. (4, 3). L. 32. D. de iudic. (5, 1). L. 30. §. 1. D. ad l. Aquil. (9, 2). L. 3. §. 1. D. quae in fraud. (42, 8). L. 2. D. de div. temp. (44, 3). L. 2. D. iudic. solvi (46, 7). L. 10. D. de stip. praet. (46, 5). L. 8. D. ratam rem (46, 8).* §. 105. *recuperatoria] cf. Fest. ep. v. Reciperatio. Cic. Verr. 3, 28. §. 69. interuen. peregr. pers.] cf. Cic. pro Flacco 21. §. 50. Verr. II. 2, 13. quamdiu etc.] cf. L. 13. D. de iurisd. (2, 1). L. 49. §. 1. D. de iudic. (5, 1).* §§. 106. 107. *Cf. 3, 181. 4, 121. 123. L. 1. C. si adv. rem iudic. (2, 27). Cic. de orat. 1, 37. §. 168.*

225. quae in factum concepta est, siue ea, quae in ius habet intentionem, postea nihilominus ipso iure de eadem re agi potest; et ideo necessaria est exceptio rei iudicatae uel in iudicium deductae. 107. Si¹ uero legitimo iudicio in personam actum sit ea formula, quae iuris ciuilis habet intentionem, postea ipso iure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio superuacua est; si uero uel in rem uel in factum actum fuerit, ipso iure nihilominus postea agi potest, et ob id exceptio necessaria est rei iudicatae uel in iudicium deductae. 108. Alia causa fuit olim legis actionum: nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat; nec omnino ita, ut nunc, usus erat illis temporibus exceptionum. 109. Ceterum potest ex lege quidem esse iudicium, sed legitimum non esse; et contra ex lege non esse, sed legitimum esse; nam si uerbi gratia ex lege Aquilia uel Publilia² uel Furia in prouinciis agatur, imperio continebitur iudicium; idemque iuris est et si Romae apud recuperatores agamus, uel apud unum iudicem interueniente peregrini persona; et ex diuerso si ex ea causa, ex qua nobis edicto praetoris datur actio, Romae sub uno iudice inter omnes ciues Romanos accipiat iudicium, legitimum est.

110. Quo loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quae ex lege senatusue consultis proficiscuntur, perpetuo
226. solere praetorem accommodare, | eas uero, quae ex propria ipsius iurisdictione pendent, plerumque intra annum dare.

¹) at Vst. ²) uollinia Sched. et Vst. uel Quinia edd. Sed certo non incognitam aliquam sed talem legem et hic Gaius commemorauit, cuius ipse ante mentionem fecerat. Ex Atinia lege (ex Dirks. cf.) nec actio ulla erat. Itaque in archetypo scriptum fuisse uidetur u oblilia (uel u oulilia), littera p (post u) evanida uel ab ipsa u absumpta. Antiquior erat lex Publilia quam Furia.

§. 108. Cf. §§. 11. 30. Or. pro domo 29. — Terent. Phorm. 2, 3. v. 56 seq. Donat. ad Adelph. 2, 2. v. 24. Andr. 3, 11. v. 7. Eunuch. 1, 1. v. 9. Phorm. 1, 4. v. 31. Serv. ad Aen. 2, 424. Quintil. I. O. 7, 6. §. 1. §. 109. ex l. Aquilia] cf. 4, 37. 3, 210 seq. Publilia] cf. 3, 127. Furia] cf. 3, 121. in prouinciis] sed ex Italico contractu; cf. 3, 121. De actione ex lege Furia cf. 'Gaius' p. 88. §§. 110. 111. Cf. pr. I. de perp. et temp. act. (4, 12) cum Theoph.

111. Aliquando tamen *et perpetuo eas dat, uelut quibus*¹ imitatur ius legitimum: quales sunt eae, quas² *dat bonorum possessoribus ceterisque, qui heredis loco sunt eoue efficiuntur*³. *furti* quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur, perpetuo datur; et merito, 'cum *tantum*⁴ pro capitali poena pecuniaria constituta sit.

[300] 112. Contra⁵ non omnes actiones, quae in aliquem aut ipso iure competunt aut a praetore dantur, etiam in heredem aequae competunt aut dari solent: est enim certissima iuris regula, ex maleficio poenales actiones in heredem nec competere nec dari solere, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae: sed heredi *defuncti*⁶ uidelicet actoris huiusmodi actiones competunt nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inueniatur actio. 113. Aliquando tamen (*etiam*) ex contractu actio neque heredi neque in heredem competit: nam adstipulatoris heres non habet actionem, 'sed et⁷ sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur.

114. Superest,⁸ ut dispiciamus, si ante rem iudicatam is,

¹) *Ex mea cj. restitui. Multa alia cj. Bg. ed. 6.* ²) 'praetor' addit ed. Bg., quod nec in Inst. legitur. ³) Haec lectio Schedis Gösch. fere convenit. eo intellege eo ipso, quod praetor has actiones dat; proprie enim quis dixerit, a praetore vocatos non tantum b. p. em (3, 32) sed etiam actiones ex ea dando heredum loco effci. 'accommodat' Inst. ceterae edd. ⁴) c (= cum) C. edd. quod factum puto ex cll, quasi esset cll. ⁵) Ex Bluhm. Sched. quanquam ibi haec nota in fine praecedentis verbi et versus posita sit. Gaius personarum successionem opponit temporis rationi. Non autem Inst. Non edd. ⁶) Ob incognitam sibi siglam f superposita c, qua in Fr. Vat. syllaba hunc saepissime notatur, librarius post h'di (= heredi) dem pro desti bis scripsisse videtur, tantumque dubitari potest, an verba def. vid. act. Instit. ignorata, quae tamen heredibus pro heredi male praebent, pro glossemate habenda sint. ⁷) Potius set quam, quod antea suspicatus eram, nota v. contra in C. fuisse videtur. 'et' edd. ⁸) scilicet, ut locum de actionibus absolvamus.

§. 112. = §. 1. I. ib. cum Theoph. Cf. L. 111. §. 1. D. de reg. iur. (50, 17). §. 113. Cf. §. 1. I. cit. supra 3, 114. 120.

§. 114. Cf. §. 2. I. ib. supra 3, 180. §. 31. I. de act. (4, 6). L. 73 fin. D. de procur. (3, 3). L. 25. D. de dolo (4, 8). L. 33. §. 1. D. de solut. (46, 3). L. 4. D. iudic. solvi (46, 7). — L. 38. §. 7. D. de usur. (22, 1). L. 60 pr. D. de cond. indeb. (12, 6).

cum quo agitur, post acceptum iudicium satisfaciat actori, quid officio iudicis conueniat, utrum absoluere, an ideo potius damnare, quia iudicii accipiendi tempore in ea causa fuerit, ut damnari debeat: nostri praeceptores absoluere eum debere
 227. existimant; nec interesse, cuius generis sit iudicium: et | hoc est, quod uolgo dicitur, Sabino et Cassio placere, omnia iudicia absolutoria esse. *'diuersae autem scholae auctores* de bonae fidei *quidem* iudiciis¹ idem sentiunt, quia in eiusmodi iudiciis liberum est officium iudicis. tantumdem | et de in rem actionibus putant, quia *'tum*² quoque sed *formulae uerbis*³ id ipsum *'exprimitur, ut si reus rem restituat,* | *absoluatur: scilicet si per petitoriam formulam agantur:* | quibus *qui-* [301] *dem ita quisque conuenitur, ut in intentione res, de quibus* | *ambigitur, petantur et adliciantur illa uerba condemnationis | initio.*⁴ interdum enim⁵ ——— vv. 10: 11. 12. 13 ——— sunt etiam | in personam tales actiones, in quibus *'non permittit*⁶ ——— vv. 14—22 ——— |⁷.

¹) *Ad sententiam restitui. . . de bonae fidei iudat Vst corrupte.*

²) in Sched. Göschen. pro tū ut puto; nam ibi, quod antea conieceram, scriptum non fuisse St.dus testatur. ³) form. quibus in C. fuisse posui; | cis Vst. ⁴) Haec omnia quidem praeterquam quae rectis typis expressa sunt, cf. nituntur, sed ad Vst accommodata et quoad sensum, ut puto, satis certa. V. 7. ab absolvi debere incohasse non videri, St.dus notat, unde nunc absolvatur scripsi. Postea v. 9. | antigit' petent' Vst. De ambigitur cf. Cic. Verr. l. 1. 45, 117.

⁵) Quae abhinc legi non potuerunt (nam praeter incerta quaedam Göscheniana in v. 11. et 13. fere tantum vocem essent Vst v. 12. servavit) ad in rem actiones per sponsonem pertinuisse (cf. 4, 91 sq.) mihi persuasum est, velut hoc sensu: 'per sponsonem in rem agitur et tum si actor sponsonem uicerit nec ei res cum fructibus restituatur, sponsores ei quantum olim, si praedes dati essent litis et uindictiarum, in tantum condemnantur.' sunt etc. ⁶) exprimitur Kr. ed. 2, quod minus C. ductibus convenit. ⁷) Haec in usum versis quae vel Göschenus legere sibi visus est vel Vst praestat, et adhibitis §. 33. I. de act. (4, 6), L. 1 (Gaii) L. 2 pr. L. 3. L. 4. §. 1. D. de eo quod c. l. (13, 4) sic fere reintegrari posse videntur: n(on) permittit(ur) iudici e(ius) q(uod) | pe(tit)ur, reum c(on)-demnare, si r(em) ipsam prius r(es)tituat | actori quam condemnatur. u(el)ut si cum commemoratione loci quo cui dari p(ro)missum e(st), puta Ephesi, alio loco ita agat, ut uerba, nisi restituat, adiciant(ur); n(am) si reus | paratus sit (ad Vst) actori soluere, quanti id Ephesi sit, | u(el) ex c(ausa) caueat, absoluit(ur). q(uod) u(ero) ad ceteras

115. Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. **116.**

Comparatae | sunt autem exceptiones defendendorum eorum 228.
 gratia, cum quibus agitur: saepe enim accidit, ut quis iure
 ciuili teneatur, sed iniquum sit, eum iudicio condemnari.
 uelut (si) stipulatus sim 'a¹ te pecuniam tamquam credendi
 causa numeraturus, nec numerauerim; nam eam pecuniam a
 te peti posse certum est, dare enim te oportet, cum ex stipu-
 latu 'tenearis;² sed quia iniquum est, te eo nomine condem-
 nari, placet, per exceptionem doli mali te defendi debere.
 item si pactus fuero tecum, ne id, quod mihi debeas, a te pe-
 [302] tam, nihilominus id 'ipso iure te³ petere possum dare mihi
 oportere, quia obligatio pacto conuento non tollitur; sed
 placet, debere me petentem per exceptionem pacti conuenti
 repelli. **117.** In his quoque actionibus, quae (non) in perso-
 nam sunt, exceptiones locum habent: uelut si metu me coege-
 ris aut dolo induxeris, ut tibi rem aliquam 'mancipi mancipio
 darem, eam(que)⁴ rem a me petas, datur mihi exceptio, per

a(cti)ones n(on) ita tr(act)atas d(iuersae) s(cholae) a(ucto)ribus n(on) uidet(ur) absolui p(os)se, qui satisficiat, p(ost)q(uam) | actum fuit (Sequitur linea vacua). — Arbitrarie actionis vel formulae nomen et ipsius iudicis arbitratum, unde vocata est, mentionem Gaius consulto uidetur vitauisse, hoc nomen ab arbitro vocatae formulae soli reservans. Cf. §§. 141. 163. ¹) apa Gösch. Sched. Vnt a Bl. Sched. a(ut) pactus librarius uidetur scribere voluisse. ²) teneris C. ed. Bg. Kr. ³) Scripsi Zeitschr. XIII. p. 314. collata §. 54. ipsum a te C. ipso iure a te ed. Bg. Momms. auctore [id ipsum] a te Kr. ed. 2. ⁴) mancipio | dammansin Sched. Non dubito, hoc fuisse: mancipio dem (= darem) mancipi, postremamque vocem, aliquando ante mancipio omissam, ubi desideratur, huc aberrasse, quod effecit, ut que post eam omitteretur. Cf. verborum in altero exemplo constructio. mancipio d — si ed. Bg. m. dem.; nam si ed. Gneist. mancipio darem; nam si eam ex Goudsm. cj. Kr. ed. 2. Ceterum Gaium dicere rem mancipi mancipio dari (quod offendit Bg. ad h. l. ed. 5) non magis hic mirari licet quam 2, 204.: quo ex loco ignorantes etiam discere possunt, mancipatae rei non necessario simul possessionem traditam esse, ideoque dominum factum eam a coacto mancipare possessore vindicare posse. Contra miror,*

§. 115. — pr. I. de except. (4, 13). §. 116. Cf. pr. §§. 1—3. I. ib. infra §. 119. §. 117. Cf. §§. 4. 1. I. ib. fundum litig.] cf. Fr. de i. fisci 8. L. 1. §. 2. D. quae res pign. (20, 3). L. 1. §. 1. L. 2. D. de litig. (44, 6).

quam, si metus causa te fecisse uel dolo malo arguero, repelleris. item si fundum litigiosum sciens a non possidente emeris eumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio, per quam omnimodo summoueris. 118. Exceptiones autem alias in edicto praetor habet propositas, alias causa cognita accommodat. quae omnes uel ex legibus uel ex his, quae legis uicem optinent, substantiam capiunt, uel ex iurisdictione praetoris proditae sunt. | 119. Omnes autem exceptiones in contrarium concipiuntur, quam adfirmat is, cum quo agitur: nam si uerbi gratia reus dolo malo aliquid actorem facere dicat, qui forte pecuniam petit, quam non numerauit, sic exceptio concipitur: SI IN EA RE NIHIL DOLO MALO AVLI AGERII FACTVM SIT NEQVE FIAT; item si dicatur contra pactionem pecunia peti, ita concipitur exceptio: SI INTER AVLVM AGERII ET NVMERIVM NEGIDIUM NON CONVENIT, NE EA PECVNIA PETERETVR; et denique in ceteris causis similiter concipi solet: ideo scilicet, quia omnis exceptio obicitur quidem a reo, sed ita formulae inseritur, ut condicionalem faciat condemnationem, id est, ne aliter iudex eum, cum quo agitur, condemnet, quam si nihil in ea re, qua de agitur, dolo actoris factum sit; item ne aliter iudex eum condemnet, quam si nullum pactum conuentum de non petenda pecunia factum fuerit.¹

120. Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriae aut dilatoriae. 121. Peremptoriae sunt, quae perpetuo ualent, nec euitari possunt, uelut quod metus causa aut dolo malo, aut quod contra legem senatusue consultum factum est, aut quod res iudicata est, uel in iudicium deducta est, item pacti conuenti, 'quod factum' est, ne omnino pecunia peteretur.

Bgium ed. 5. edendo rem aliquam mancipio dare promitterem statuisset videri, eum qui rem dare promiserit, non in personam, sed in rem actione teneri. ¹⁾ erit C. edd. praeter Stud.

²⁾ Ex Gösch. cj. cf. §. 122. quod pactum C. (quod notatum) quo

§. 118. Cf. §. 7. I. ib. §. 119. Cf. L. 22 pr. D. de except. (44, 1). Cic. de inv. 2, 20. Brisson. de form. 5, 75 seq. Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 316. §. 120. Cf. §. 8. I. de exc. (4, 13). §. 121. Cf. L. 3. D. de except. (44, 1). §. 8. I. cit. quod res iud. etc.] cf. §. 106. 3, 180. ne omnino etc.] cf. §§. 119. 126.

122. Dilatoriae sunt exceptiones, quae ad tempus ualent, ueluti illius pacti conventi, quod factum est uerbi gratia, ne intra quinquennium peteretur; finito enim eo tempore | non 280. habet locum exceptio. cui similis exceptio est litis diuiduae et rei residuae: nam si quis partem rei petierit et intra eiusdem praeturam reliquam partem petat, hac exceptione summouetur, quae appellatur litis diuiduae; item si is, qui cum eodem plures lites habebat, de quibusdam egerit, de quibusdam distulerit, ut ad alios iudices 'agantur,¹ si intra eiusdem praeturam de his, quas distulerit, agat, per hanc exceptionem, quae appellatur rei residuae, summouetur. 123. Obseruandum est autem ei, cui dilatoria obicitur exceptio, ut differat actionem; alioquin si obiecta exceptione egerit, rem perdit; nec enim post illud tempus, quo integra re '(eam)² euitare poterat, adhuc ei potestas agendi superest re in iudicium 'deducta et per exceptionem perempta.³ 124. Non solum autem

pactum ed. Bg. Sed pactum est pro conuenit apud Ictos non legi. ¹) egant C. eant de Bluhm. cf. ed. Bg. Kr. ²) Addidi. Similiter ed. Bg. 5. ³) deductae et postea peremptae C. Quarum litterarum (...e...e) toties a librario falso positarum conservandi studio Bg. ed. 5. abripi se passus est, ut supplementum post superest intrudendo hocce: 'nam si agat, hac exceptione summouetur, quae appellatur rei' nomen exceptionis induceret inauditum et prorsus mirabile, quippe a se ipsa appellatae. Sed (ut alia mittam) ne verum quidem est, per exceptionem rei in iud. deductae actorem potissimum submoveri; saepius summovebitur exceptio rei iudicatae. Ceterum verbis per exceptionem Gaius aperte intellegit dilatoriam exceptionem, quae opposita effecit, ut reus absolvi deberet eoque modo res perimeretur, non exceptionem rei in iudicium deductae.

§. 122. Cf. L. 3. D. de exc. (44, 4). §. 10. I. eod. (4, 13). litis diuiduae] cf. §. 56. infra §. 131. L. 38. D. de procurat. (3, 5). Hinc maxime multum intererat, quod placuit, si quis una stipulatione complures res stipulatus erat, tot stipulationes esse quot res. L. 32. D. de evict. (21, 2). L. 29 pr. L. 83. §. 4. L. 36. D. de verb. obl. (45, 1). rei residuae] cf. L. 10. C. de iudic. (3, 1). §. 123. Cf. ad Herenn. 1, 12. §. 22. Cic. de inv. 2, 19. §§. 57. 58. §. 10. I. cit. cum Theoph. §. 124. Cf. §. ult. I. de exc. (4, 13). L. 2. §. 4. L. 3 fin. D. eod. (44, 1). Fr. Vat. 322 seq. Paul. 1, 2. §§. 1—3. L. 19. §. 2. D. de prob. (22, 3). ad Herenn. 2, 13. §. 20. Quintil. I. O. 3, 6. §. 70. 4, 4. §. 6. 7, 1. §. 19 seq.

ex tempore, sed etiam ex persona dilatoria exceptiones intelleguntur, quales sunt cognitoriae, uelut si is, qui per edictum cognitorem dare non potest, per cognitorem agat, uel 'is, qui¹ dandi quidem cognitoris ius habeat, eum det, cui non licet cognituram suscipere: nam si obiciatur exceptio cognitoria, si ipse talis erit, ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si uero cognitori non liceat cognituram suscipere, per alium cognitorem aut per semet ipsum liberam habet agendi potestatem, et tam hoc quam
 231. illo modo euitare '(potest)² exceptionem: quodsi dissimulauerit et eum³ per cognitorem egerit, rem perdit. 125. Sed peremptoria quidem exceptione si reus per errorem non fuerit usus, in integrum restituitur adiciendae exceptionis [305] gratia: dilatoria uero si non fuerit usus, an in integrum restituatur, quaeritur.

126. Interdum euenit, ut exceptio, quae prima facie iusta uideatur, inique noceat actori: quod cum accidit, alia adiectione opus est adiuuandi actoris gratia: quae adiectio replicatio uocatur, quia per eam replicatur atque resoluatur uis exceptionis: nam si uerbi gratia pactus sim tecum, ne pecuniam, quam mihi debes, a te peterem, deinde postea in contrarium pacti sumus, id est, ut petere mihi liceat, et, si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi condemneris, si non conuenerit, ne eam pecuniam peterem, nocet mihi exceptio pacti conuerti; namque nihilominus hoc uerum manet, etiam si postea in contrarium pacti sumus; sed quia iniquum est, me excludi exceptione, replicatio mihi datur ex posteriore

¹) Haec C. et edd. non habent; quod uero paulo post ante eum det habent s = sed, uidetur aliquando ex isq corruptum idque nostro loco restituendum. ²) H. l. pē post euita-re excidisse probabile est; ante tam habet ed. Bg. ³) Sic nunc pro cum et C. et reiectis mea aliorumque cjj. nunc facillima correctione scripsi; eum intellege, quem dixerat priore et posteriore casu, quos aliquo modo diserte significare Gaius suo more certo non supersedit. utrum scribas quod si an quodsi parum refert.

§. 125. Cf. §§. 53. 57. 123. L. 2. C. sent. resc. n. p. (7, 50). L. 8. 12. 13. C. de exc. (8, 36). §. 126. = pr. I. de replic. (4, 14).

pacto hoc modo: SI NON POSTEA CONVENERIT, VT MIHI EAM PECUNIAM PETERE LICERET. 126^a. Item si argentarius pretium rei, quae in auctione uenierit,¹ persequatur, obicitur ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, si ei res, quam emerit, tradita est, et est² iusta exceptio: sed si in auctione praedictum est, ne ante emptori '(res)³ traderetur, quam si pretium soluerit, replicatione | tali argentarius adiuuatur: AVT 232. SI PRAEDICTVM EST, NE ALITER EMPTORI RES TRADERETVR, QVAM SI PRETIVM 'EMPTAE REI⁴ SOLVERIT. 127. Interdum autem euenit, ut rursus replicatio, quae prima facie iusta sit, inique reo noceat; quod cum accidit, (alia)⁵ adiectione opus est adiuvandi rei gratia, quae duplicatio uocatur. 128. Et si rursus ea prima facie iusta uideatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus 'ex (ea)⁶ adiectione opus est, qua actor adiuuatur, quae dicitur triplicatio. 129. Quorum omnium adiectionum usum interdum etiam ulterius quam diximus, uarietas negotiorum introduxit.

130. Videamus etiam de praescriptionibus, quae receptae sunt pro actore. 131. Saepe enim ex una eademque obligatione aliquid iam praestari oportet, aliquid in futura praesta-

¹) Ex Gösch. cj. in auctionem uenerit C. ed. Stud. fortasse recte. ²) Sic Vst lectio interpretanda eaque retinenda videtur, maxime cum St. us testetur, ante v. emptor duas litteras, quas Gösch. notauerat, non exstare. 'et obiciatur . . . tradita sit, est ea' edd. meae prior. ³) Addidit h. l. ed. Stud. om. C. ⁴) emptor C. edd. ⁵) Ex Inst. addidi, ubi est alia allegatione. omissum videtur in C. cum ex accidit inde factum esset accidat. ⁶) Addidi. ex C. quod om. ed. Stud. alia allegatione Inst.

§. 126^a. Cf. L. 25. D. de act. empti (19, 1). §§. 127—129. Cf. L. 2. §. 3. D. de except. (44, 1). §. 127. = §. 1. I. de reple. (4, 14). §. 128. = §. 2. I. ibid. §. 129. = §. 3. I. ib.

§. 130. pro actore] cf. §. 133. §. 131. Cf. L. 76. §. 1. L. 89. 125. D. de verb. obl. (45, 1). L. 23. D. de exc. rei iud. (44, 2). Lib. meus 'Gaius' p. 179 seq. EA RES AG.] cf. Probi not. 'E. R. A. = ea res agatur'. Cic. de orat. 1, 37. §. 168. Arnob. 7, 31. Non huc pertinent verba 'De Eadem Re Alio Modo' (Cic. de fin. 5, 29. §. 88. ad fam. 13, 27), quae in libris actionum praescribebant, cum de eadem re etiam alia formula agi posset (v. gr. 4, 47). stipulati fuer.] Recte; nam si b. f. actione velut rei uxoriae vel ex locato agebatur neque eo nomine stipulatio iam intercesserat, ut in venditione de

tione est, uelut cum in singulos annos uel menses certam pecuniam stipulati fuerimus: nam finitis quibusdam annis aut mensibus, huius quidem temporis pecuniam praestari oportet, futurorum autem annorum sane quidem obligatio contracta intellegitur, praestatio uero adhuc nulla est; si ergo uelimus id quidem, quod praestari oportet, petere et in iudicium deducere, futuram uero obligationis praestationem 'in integro¹ relinquere, necesse est, ut cum hac praescriptione agamus: EA RES AGATUR, CUIVS REI DIES FV/T: alioquin si sine hac praescriptione egerimus, ea scilicet formula, qua incertum

293. petimus, | cuius intentio his uerbis concepta est: QVIDQVID
t. a. PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE
OPORTERE, totam obligationem, id est etiam futuram in hoc iudicium deducimus, (set) et² quae ante tempus obligationis permensum fit, nullo modo fieri potest, nec | postea permissa reliqui petitio est. 131^a. Item si uerbi gratia ex empto [307] agamus, ut nobis fundus mancipio detur, debemus hoc modo praescribere: EA RES AGATUR DE FVND0 MANCIPANDO, ut postea, si uelimus uacuam possessionem nobis tradi, 'eius tra-

¹) Scripsi ex cf. v. d. Hoeven (*Zeitschr. f. R. G.* VII. p. 259) et Rudorffii probabili (nunc Vst firmata) coll. Gai. 4, 58. L. 44 pr. D. fam. erc. (10, 2). in incerto C. edd. etiam meae 1, 2. ²) Priorem eorum, quae sequuntur, in ed. 4 restitutionem correxi, ut et Vst et sensui plene satisfaceret. Permensus dixit Gaius, quia mensura annis vel mensibus fortasse compluribus fit, nullo modo intellege nec per incertam intentionem.

vacua possessione tradenda (§. 131^a), poterat de futuris praestationibus simul ad interponendam cautionem agi (L. 41. D. de iudiciis 5, 1. Cic. pro Rosc. Com. 4, 11) ideoque praescriptio necessaria non erat. ea sc. form. q. inc.] cf. L. 75. §. 9. D. de verb. obl. (45, 1). supra §§. 41. 54. §. 131^a. Cf. L. 48. §. 7. D. de aedil. ed. (31, 1), ubi, quia in factum actio erat et iterum agenti doli replicatio proficiebat (cf. ad §. 131), sola praedictio sufficiebat, ne de omnibus vitiis actum esse videretur. Similis est in rem actio (vel certi conductio §. 53^a. 55) ex speciali causa. L. 11. §. 2. D. de exc. rei iud. (44, 2). Item si quid extra ordinem petitur. L. 78 pr. D. de leg. 2. ut postea etc.] cum forte convenit, ut postea traderetur, vel cum interim intererat actoris, ne pignori obligaret venditor, vel ne creditores eius immitterentur et venderent. Nec in eiusmodi casibus nocebat exceptio litis dividuae. Cf. §. 123.

dendae | causa¹ ex stipulatu uel ex empto actio supersit; (nam si) obli(ti) sic praescribere sumus,² totius illius iuris obligatio illa incerta actione: QUIDQVID OB EAM REM NUMERIVM NEGATIVVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET, 'per intentionem³ consumitur, ut postea nobis agere uolentibus de uacua possessione tradenda nulla supersit actio. 132. Praescriptiones 'sic⁴ appellatas esse ab eo, quod ante formulas praescribuntur, plus quam manifestum est. 133. Sed his quidem temporibus, sicut supra quoque notauimus, omnes praescriptiones ab actore proficiscuntur: olim autem quaedam et pro reo opponebantur: qualis illa erat praescriptio: EA RES AGATUR, SI 'EA RE⁵ PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT, quae nunc in speciem exceptionis deducta est, et locum habet, cum petitor hereditatis alio genere iudicii praeiudicium hereditati faciat, uelut cum singulas res petat; est enim iniquum [308] per unius forte⁶ | _____ 234.
t. a.

¹) Cave, cum Kr. ed. 2. invito Gaio (in fine §i) et iure civili etiam de actione, ut evictionis causa caveatur, cogitare, quae mancipato fundo iam secundum mancipium praestanda est.

²) Priorem restitutionem post cognitum Vst ad Schedas strictius accommodavi. in C. puta fuisse: e(ius tradende | c(ausa) ex stip(ula)tu uel ex e(m)pto a(cti)o sup(er)sit. (nam si) obli(ti) sic p(rae)scribere sumus. itaque n(am) si et ti omissa et fortasse supra versum suppleta esse puto. ³) Sic Vst (iam referente Bekkero *Aktionen* p. 348). litis contestationem edd. etiam meae 1. 2.

⁴) siq Vst autem ed. Stud. ⁵) in ea re edd. sed in nititur sola auctoritate L. 1. §. 1. D. fam. erc. (10, 2), ubi ad exemplum doli exceptionis (Gai. 4, 119) non simile positum videtur; itaque cum spatium id vix capiat, sensus respuat, omisi. ⁶) Sic rectius ex Bl. Sched. legitur. per unius rei ed. Stud. Ceterum in pag. seq., ubi nihil omnino legi potuit, puta fere secutum esse: 'minimae rei petitionem, de qua apud unum iudicem agitur, de tota hereditate iudicari, cuius lis ad centumviros deferatur (cf. L. 13 pr. C. de her. pet. 3, 31). Et olim quidem, quamdiu ex hac causa praescribatur, iudex principaliter de hoc cogno-

§. 133. Cf. L. 1. §. 1. D. fam. erc. (10, 2). L. 13. 16. 18. D. de exc. (44, 1). L. 25. §. 17. D. de her. pet. (5, 3). L. 12 pr. C. eod. (3, 31). — Cic. de inv. 2, 20. §§. 59. 60. L. 7. §. 1. D. de in iur. (47, 10). L. 2. §. 1. D. vi bon. rapt. (47, 8). supra] §. 130.

235. 134. in inten|tione formulae 'de iure quaeritur, id est,¹ cui 'dari oporteat;² et sane domino dari oportet, quod seruus stipulatur; at in praescriptione de 'facto³ quaeritur, quod secundum naturalem significationem uerum esse debet. 135. Quaecumque autem diximus de seruis, eadem de ceteris quoque personis, quae nostro iuri subiectae sunt, dicta intellegemus. 136. Item admonendi sumus, si cum ipso agamus, qui incertum promiserit, ita nobis formulam esse propositam, ut prae-

scebat, an hereditati praeiudicium fieret, quod si pronunciauerat, iudicium de singulis rebus petitis nullum erat, ideoque, finita de hereditate quaestione, actor, qui vicerat, denuo eas petere poterat. Nunc uero cum in speciem exceptionis haec praescriptio deducta sit, nisi actor obiecta ea actionem differat, rem perdit, quia reus si praeiudicium fieri probauerit, absoluitur et iterum petenti actori nocet exceptio rei iudicatae. 134. Interdum uero etiam nostris temporibus praescriptio tam pro actore quam pro reo dari uidetur: quod accidit, cum de eo agimus, quod seruus dari stipulatus est. Licet enim eo nomine perinde nobis actio competat, atque si ipsi stipulati essemus, tamen quia ea, quae facti sunt, ex persona stipulatoris pendent, uelut si Stichus seruus meus ita stipulatus sit: X MILIA AVT FVNDVM, VTRVM VOLAM, DARE SPONDES? SPONDEO; utriusque litigatoris interest, ut sciatur, cuius ex stipulatu agatur. qua de causa formula datur cum praescriptione uelut hoc modo: EA RES AGATVR, QVOD STICHVS AVLI AGERII SERVVS DE NVMERIO NEGIDIO STIPVLATVS EST. SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DECEM MILIA DARE OPORTERE et reliqua: itaque, in inten|tione formulae' etc. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 326. Exemplum sumsi ex L. 76 pr. et Gaii L. 141 pr. D. de verb. obl. (45, 1). ¹) Ex V^{et}: scriptum fuisse puto: iure q(uae)rit(ur) iē. antea edebatur determinatum est.

²) dare oportet C. edd., quod utrumque saepius tacite correximus.

³) Ex Savinii cj. pacto C. edd.

*) Pag. 235 et 236 folium est non rescriptum, extra C. Veronensem servatum, et iam ante eum detectum a Maffei, deinde ab Hauboldo (Zeitschr. f. gesch. RW. III. p. 140—146) publici iuris factum, cuius imago delineata extat ad calcem ed. Gösch. Posterioris pag. imaginem photographica praebet ed. Stud.

§§. 134. 135. Cf. §. 2. I. de stip. serv. (3, 17). L. 76 pr. L. 141 pr. D. de verb. obl. (45, 1). L. 44 pr. D. de cond. et dem. (35, 1).

§§. 136. 137. Cf. 'Gaius' p. 77 seq., ubi tamen per errorem in exemplo formulae certam intentionem pro incerta posui. MODO CIVIS etc.] ut hoc modo id, cuius rei dies erat, quasi separata

[309] scriptio inserta sit formulae loco demonstrationis, hoc modo: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS DE NVMERIO NEGIDIO INCERTVM STIPVLATVS EST 'MODO¹ CVIVS REI DIES FVIT, QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET et 'reliqua. 137. At si² cum sponsore aut fideiussore agatur, praescribi solet in persona quidem sponsoris hoc modo: EA RES AGATVR, QVOD AVLVS AGERIVS DE LVICIO TITIO INCERTVM STIPVLATVS EST, QVO NOMINE NVMERIVS NEGIDIVS SPONSOR EST, CVIVS REI DIES FVIT; in persona vero fideiussoris: EA RES AGATVR, QVOD NVMERIVS NEGIDIVS PRO LVICIO TITIO INCERTVM FIDE SVA ESSE IVSSIT, CVIVS REI DIES FVIT; deinde formula subicitur.

138. Superest, ³ ut de interdictis dispiciamus.

139. Certis igitur ex causis praetor aut proconsul principaliter auctoritatem suam finiendis controuersiis *interponit*: quod tum maxime facit, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contenditur; et in summa aut iubet aliquid fieri aut fieri prohibet: formulae autem 'et uerborum⁴ conceptiones, quibus in | ea re utitur, 'interdicta aut decreta uel 236. (interdicta proprie dicta) uocantur: [140.] decreta,⁵ cum non resor. fieri aliquid iubet, uelut cum praecipit, ut aliquid exhibeatur aut restituatur: interdicta uero, cum prohibet fieri, uelut cum

¹) in *Vst* quod nunc Kr. ed. 2. deleri iubet. Male. In formulis ut §. 131. praescriptio non loco demonstrationis inserta est regiturque verbis ea res agatur, ubi modo opus non erat. ²) reliqua si C. reliqua. Si edd. ³) Scilicet ex ordine iudiciorum, absoluta actionum et exceptionum materia. ⁴) Transposui. uerborum et C. edd. etiam mea 1. Sed nec dicitur uerborum formula nec conceptio simpliciter. Cf. §. 30. ⁵) interdicta dec *** uocantur at decreta C. ut quinque tantum litterae uelut retia perisse videantur. Transposita videntur prius decreta et aut, proptereaue a(ut) mutatum in at (antem), praeterea uero etiam quaedam post interdicta ob similitudinem omisa, quae ad sensum suppleri. Cf. praeter superiora aut iubet . . . aut f. prohibet Lex Rubr. c. 19. 'decernet interdictae'. interdicta decretaue uocantur. (uocantur) autem decreta edd.

res, ad praeceptum illud redigeretur, tot stipulationes esse quod res. Cf. ad §. 132. Secus in ex empto actione, ubi non initium obligationis, sed praestationis effectus spectatur. §. 138. = pr. I. de interd. (4, 15). §. 139. Cf. pr. §. 1. I. ib. L. 2. §. 5. D. ne quid in loco p. (43, 8). §. 140. Cf. §. 1. I. cit. ne sine uitio] cf. §§. 148 seq. ne in loco s.] cf. tit. D. ne quid in loco s. f. (43, 6).

praecipit, ne sine vitio possidenti vis fiat, neque in loco sacro aliquid fiat: unde omnia interdicta aut restitutoria aut exhibitoria aut prohibitoria vocantur. 141. Nec tamen cum quid iusserit fieri aut fieri prohibuerit, statim peractum est [§10] negotium, sed ad iudicem recuperatoresue itur et ibi editis formulis quaeritur, an aliquid adversus praetoris edictum factum sit, vel an factum non sit, quod is fieri iusserit. et modo cum poena agitur, modo sine poena: cum poena, velut cum per sponsionem agitur, sine poena, velut cum arbiter petitur; et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet, ex restitutoriis vero vel exhibitoriis modo per sponsionem, modo per formulam agitur, quae arbitraria vocatur.

142. Principalis igitur divisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt interdicta aut restitutoria aut exhibitoria. 143. Sequens in eo est divisio, quod vel adipiscendae possessionis causa comparata sunt vel retinendae vel recipiendae. 144. Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, cuius principium est QUORVM BONORVM; eiusque vis et potestas haec est, ut quod quisque ex his bonis, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro posses-
 237. sore '(possidet, dolove fecit, quominus)¹ | possideret, id ei, cui bonorum possessio data est, restituatur: pro herede autem possidere videtur tam is, qui heres est, quam is, qui putat se heredem esse; pro possessore is possidet, qui sine causa aliquam rem hereditariam vel etiam totam hereditatem

¹) *Supplevi ex L 1 pr. D. quor. bon. (48, 2), ut recte haberet possideret. Sed tamen etiam ea de causa non tota illa ipsius edicti verba transcribere volui (quod nunc fecit Bg. ed. 5) quia tanta subtilitas Institutionibus non convenit, et Gaius tum cetera huiusmodi interdicta non simpliciter similia dicere potuisset. Simile initium 'possidet' et 'possideret' omittendi causam fuisse et librarium cum hunc errorem admisisset, ante pro herede (ut fecit) particulam si addidisse, quilibet videt.*

§. 141. Cf. §§. 162 seq. *Ulp. Inst. fr. 1, 1. 2. Quintil. I. O. 2, 10. §. 5. 7, 5. §. 3. 12, 10. §. 70.* §. 142. = §. 1. *init. I. de interd. (4, 16). Cf. L. 1. §. 1. D. eod. (48, 1).* §. 143. = §. 2. *I. ib. Cf. Auson. Grap. 63 seq. Ulp. Inst. 4, 1.* §. 144. Cf. §. 3. *I. ib. supra 3, 34. 2, 149. L. 11—13. D. de her. pet. (5, 3).*

sciens, ad se non pertinere, possidet: ideo autem adipiscendae possessionis uocatur '(interdictum)',¹ quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem; itaque si quis adeptus possessionem amiserit, desinit ei id inter-
 [311] dictum utile esse. 145. Bonorum quoque emptori similiter proponitur interdictum, quod quidam possessorium uocant. 146. Item ei, qui 'publice'² bona emerit, eiusdem condicionis interdictum proponitur, quod appellatur sectorium, quod sectores uocantur, qui publice bona mercantur. 147. Interdictum quoque, quod appellatur Saluiantum, adipiscendae possessionis '(causa)'³ comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is (pro) mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. 148. Retinendae possessionis causa solet interdictum reddi, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controuersia est, et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat: cuius rei gratia comparata sunt VTI POSSIDETIS et VTRVBI. 149. Et quidem VTI POSSIDETIS interdictum de fundi uel aedium possessione iis⁴ redditur, VTRVBI uero de rerum mobilium possessione. 150. Et siquidem de fundo uel aedibus | interdicatur, eum po- 238.
 tiorem esse praetor iubet, qui eo tempore, quo interdictum redditur, nec ui nec clam nec precario ab aduersario possideat; si uero de re mobili, eum⁵ potiore esse iubet, qui maiore parte eius anni nec ui nec clam nec precario ab aduersario 'possederit';⁶ idque satis ipsis uerbis interdictorum significatur.

¹) Addidi ex Inst. ²) publica C. edd. Bg. et Stud., quod defendit Lachm. Sed bona sunt damnatorum, quae 'publice' i. e. publica auctoritate venduntur et emuntur, dum creditores privatim vendunt L. 57 D. de aedil. ed. (21, 1), non publica, quo sensu Gaius dixit 2, 10. 11. 4, 28. Cf. verba seq. et 1, 27. ³) Ex Inst. addidi. ⁴) possessorii C. possessione edd. ⁵) a eum pro eum librarius scripsisse videtur. ⁶) possidet C. ed. Bg. cf. §. 152.

§. 145. Cf. 3, 80. §. 146. Cf. 3, 80. Cic. pro Rosc. Am. 36. §. 103. Phil. 2, 28. 29. Schol. Cic. Verr. II. 1, 20. §. 23. 52. §. 61. Fest. v. Sectores p. 337. §. 147. — §. 3. I. h. t. (4, 15). Cf. Theoph. ib. §§. 148. 149. — §. 4. I. ib. Cf. supra §. 91. Paul. 5, 6. §. 1. Fest. ep. v. Possessio p. 232. L. 1 pr. §. 3. D. uti possid (43, 17), L. 1. pr. D. utrubi (43, 31); infra 4, 160.

151. 'Sed¹ in VTRVBI interdicto non solum sua cuique possessio prodest, sed etiam alterius, quam iustum est ei accedere, uelut eius, cui heres extiterit, eiusque, a quo emerit uel ex donatione aut 'dotis nomine² acceperit: itaque si nostrae possessioni iuncta alterius iusta possessio exsuperat aduersarii possessionem, nos eo interdicto uincimus: nullam autem propriam possessionem habenti accessio temporis nec datur nec dari potest: [312] nam ei, quod nullum est, nihil accedere potest: set et si uitiosam habeat possessionem, id est aut ui aut clam aut precario ab aduersario adquisitam, 'non datur accessio; nam ei (possessio)³ sua nihil prodest. 152. Annus autem retrorsus numeratur: itaque si tu uerbi gratia 'viii⁴ mensibus possederis 'prioribus,⁵ et ego vii posterioribus, ego potior ero, 'quod trium priorum⁶ mensium 'possessio nihil⁷ tibi in hoc interdicto prodest, 'quia alterius⁸ anni possessio est. 153. Possidere autem uidemur non solum si ipsi possideamus, sed etiam si nostro nomine aliquis in possessione sit, licet is nostro iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus: per eos quoque, apud quos deposuerimus, aut quibus commodauerimus, aut quibus 'gratuitam⁹ habitacionem 'praestiterimus,¹⁰

¹) si Vst, i littera male iterata. ²) Sic Vst. Cf. §. 41. I. de rer. div. (3, 1). ³) Sic fere Vst; attamen naccēssio pro accessio nam. Fortasse igitur ex transposita aliquando voce possessio factum est naccēssio et recte habet, quod antea edideram: non datur; nam ei possessio. ⁴) Vst. anni C. edd. etiam meae 1. 2. ⁵) Vst prioribus V C. edd. etiam meae 1. 2. ⁶) Ex St. di. cf. q. trum porū 'quantitate' edd. meae 1. 2. ⁷) Vst 'possessionis nec' edd. etiam meae 1. 2. ⁸) Vst 'quod prior eius' edd. meae 1. 2. ⁹) Ex Savin. cj. (firmata Vst) ed. Gösch. Cf. L. 17 pr. D. de praescr. v. (19, 5). L. 15. §. 1. D. de precar. (43, 26). L. 1. §. 9. D. de his qui effud. (9, 3). L. 32. D. de donat. (39, 5). 'usum fructum vel usum aut' ed. Bg. ¹⁰) ptituerimus C. (ritituerimus Vst) constituerimus edd. etiam mea 1. Sed gratuita habitatio, quae similis est commodato, constitui dici non potest, quod servitutum verbum est proprium.

§. 151. Cf. L. 13. §§. 12. 13. D. de acq. v. am. poss. (41, 2). L. 14—16. D. de div. temp. pr. (44, 3). §. 152. Cf. Theoph. 4, 15. §. 4. Paul. 5, 6. §. 1. Fr. Vat. 311. L. 156. D. de verb. signif. (50, 16).

§. 153. Cf. §. 5. I. de interd. (4, 15). Cf. Paul. 5, 2. §. 1. apisci nero] cf. 2, 89 seq.

aut quibus '(usumfructum uel usum con)stituerimus,¹ ipsi possidere uidemur: et hoc est, quod uolgo dicitur, retineri possessionem posse per quemlibet, qui nostro nomine sit in possessione. quin etiam plerique putant, animo quoque *retineri* possessionem, '(ut scilicet, quamuis neque ipsi simus in possessione) neque nostro nomine alius, tamen si non relinquendae possessionis animo, sed postea reuersuri inde discesserimus, retinere possessionem uideamur.² apisci uero pos-

[313] sessionem per quos possimus, secundo commentario rettulimus; nec ulla dubitatio est, quin animo possessionem apisci non possimus. 154. Reciperandae possessionis causa solet interdictum dari, si quis ex possessione ui deiectus sit: nam ei proponitur interdictum, cuius principium est VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI, per quod is, qui deiecit, cogitur ei restituere rei possessionem, si modo is, qui deiectus est, nec ui nec clam nec precario '(ab eo) possideret: namque eum,³ qui a me ui aut clam aut precario 'possidet,⁴ inpune deicio.⁵ 155. Interdum tamen etsi eum ui delecerim, qui a me ui aut clam aut precario possideret, cogor ei restituere possessionem, uelut si armis eum ui delecerim: nam propter atrocitatem delicti in tan-

¹) Haec omittunt edd. etiam mea prior. a quibus gratuitam habitationem C. Apparet, librarium duo membra orationis, quae incipiunt aut quibus confudisse et cum post scriptum prae oculi aberrassent ad (con)stituerimus, velletque omissum membrum quod proximum est ante hoc verbum transcribere, rursus in prius membrum incidisse. Certe usufructuarium et usuarium Gaius non omisit. Iustiniani vero Instit. hic error ut etiam ulterius breuiarent, movisse videtur. ²) Haec loco antea variis coniecturis a me tentato praestitit Vst, sed ob recurrens v. possessione aperte mancus. simili supplemento ei subvenerunt Goudsmit et ed. Stud. ³) ab eo post p(re)cario), quasi scriptum esset pcario, facillime librarius omittere poterat; deinde puto fuisse psideret e(nim)a(ero) (immo ad namque ducunt Suppl. St. p. XXXIII) eum — 'possideret (ab) altero cum' et in fine 'deici potest' ed. Stud. sed altero spatium non capit. ⁴) possideret Vst. ⁵) Ex Fittingii cj., cui etiam antea eum debetur. Et sic totum locum, ut nos, sed lacuna pro namque relicta Kr. ed. 2.

§. 154. Cf. §. 6. I. ib. L. 1 pr. D. de vi (43, 16). Cic. pro Caec. 13, 31. 32. pro Tull. 29. 44 seq. ad faml. 7, 13. de orat. 1, 10. §. 41. Paul. 5, 6. §§. 3—8. §. 155. Cf. Cic. pro Caec. 8. 12 seq. 31 seq. pro Tull. 36. 44. L. 3. §§. 2—12. L. 14. D. de vi (43, 16).

tum *'ratio facti habetur*,¹ ut omnimodo debeam ei restituere possessionem. *'armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegimus, sed et fustes et lapides.*² |

156. Tertia diuisio interdictorum in hoc est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. 157. Simplicia *'sunt*,³ in quibus [314] alter actor, alter reus est, qualia sunt omnia restitutoria aut 240. exhibitoria: namque actor | est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est, a quo desideratur, ut exhibeat aut restituat. 158. Prohibitoriorum autem interdictorum⁴ alia duplicia, alia simplicia sunt. 159. Simplicia sunt uelut quibus prohibet praetor in loco sacro aut in flumine publico ripae eius aliquid facere *reum*: nam actor *est*, qui desiderat, ne quid fiat, reus is, qui aliquid facere conatur. 160. Duplicia sunt uelut VTI POSSIDETIS interdictum et VTRVBI: ideo autem duplicia uocantur, quod *'possessionis causa par*⁵ utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus uel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet; quippe praetor pari sermone cum *'utroque*⁶ loquitur: nam summa conceptio eorum interdictorum haec est: VTI *NŦNC* POSSIDETIS, QVOMINVS ITA POSSEDEATIS, VIM FIERI VETO; item alterius: VTRVBI HIC HOMO, DE QVO AGITVR,⁷ APVD QVEM MAIORE PATRE HVIVS ANNI FVIT, QVOMINVS IS EVM DVCAT, VIM FIERI VETO.

¹) *patioraonem similesve litterae Vst. unde patior actionem ed. Stud. et Kr. ed. 2. quod etsi dicatur (L. 30. §. 3. D. de pecul. 15, 1), vix h. l. de interdicto a Gaio dici potuit. Itaque librarium aut scripsisse aut scribere debuisse putavi: ratio facti haue't.* ²) *Haec a me iam antea ex §. 6. I. de interd. (4, 15) collata L. 41. D. de verb. sign. (50, 16) restituta firmavit Vst.* ³) *Scripsi 'Gaius' p. 187. *uu C. i. e. ẽ uu (= sunt uelut) sc. sunt quondam acceptum pro suui.* ⁴) *i(nte)rdu(m) quod hic sequitur in Vst, merum mendum est, nec emendandum in iterum, quod non foret huius loci.* ⁵) *par Inst. piscar. Vst. opinor pro p(ossession)is c(ausa) (p)ar.* ⁶) *ultrausq̃ Vst.* ⁷) *Exciderit fuit, ut in plena formula duplex hic sicut in vetustiore formula Uti possidetis (Fest. v. possessio p. 238) possessionis mentio fuerit, hoc modo: 'utrubi vestrum h. h. q. d. a. fuit, apud quem vestrum nec vi nec clam nec precario ab altero maiore parte h. a. fuit'. Con-*

§§. 156—159. = §. 7. I. h. t. (4, 15). Cf. L. 2 pr. D. eod. (48, 1). in loco sacro] cf. §. 140. in flum. publ.] cf. L. 1 pr. D. ne quid in flum. (43, 18). §. 160. = §. 7. I. cit. supra §. 149. ibiq. cit.

161. Expositis generibus interdictorum sequitur, ut de ordine et de exitu eorum dispiciamus; et incipiamus a simplicibus. 162. (Si) igitur restitutorium uel exhibitorium interdictum redditur, uelut ut restituatur ei possessio, qui uidelectus est, aut exhibeatur libertus, cui patronus operas indicere uellet, modo sine periculo res ad exitum perducitur, modo cum periculo. 163. Namque si arbitrum postulauerit [815] is, cum quo agitur, accipit formulam, quae appellatur | arbi- 241. traria: et iudicis arbitrio, si quid restitui uel exhiberi debeat, t. s. id sine periculo exhibet aut restituit, et ita absoluitur; quodsi nec restituat neque exhibeat, quanti ea res est, condemnatur. 'set et actor¹ sine poena experitur cum eo, 'quem² neque exhibere neque restituere quicquam 'oportet,³ praeterquam si calumniae iudicium ei oppositum fuerit, 'decimae partis: quamquam Proculo placuisse dicitur, prohibendum⁴ calumniae iudicio 'esse eum,⁵ qui arbitrum postulauerit, quasi hoc ipso confessus uideatur, restituere se uel exhibere debere: sed alio iure utimur; et recte; po|tius enim ut modestiore uia litiget, arbitrum quisque petit, quam quia confitetur.⁶ 164. Ceterum⁷ obseruare debet is, qui uult arbitrum petere, ut

tra [APUD QVEM] tanquam glossema ex Momms. cf. ed. Stud. coll. L. 1 pr. D. Utrubi (43, 31) fortasse, si edicti perpetui verba spectas, recte. attamen non ad UTRUBI appositum est, et sequens is antecedens EVM desiderare ipsi Gaio perspicuitatis causa uideri poterat. ¹) set actores Vst, r perperam pro nota accepto.

²) q Vst pro quē, ut puto. ³) otere Vst. ⁴) Ex Vst, sed post plac eodem versu ex Bluhmii lectione, quam ueram non uideri, St.dus notat; itaque nec v. prohibendum certum est et ante hoc fortasse legendum placuerit 'placuit denegandum c. iudicium ei' ed. Stud. ⁵) **eja Vst. ⁶) Ex Vst cuius lectionem v. 10. et 11. (nam po in fine p. 9. periisse uidetur) ita interpretor: tius ut modestiore uia litiget, arbitr' quisq. | petit q quia cēn fidit: nisi pro extremis malis q quia confitet' (sic ed. Stud.); et hoc firmant Suppl. St. p. XXXIV. ⁷) Ex mea cf. restitui. Librarius uocem ceqū (ceterum), quae sequentis v. initium esse debebat, aut male in fine antecedentis v. posuit, aut, cum St.do nihil am-

§. 161. Cf. §. 8. I. ib. Frontin. de contr. agr. p. 16. 41 ed. Lachm. §. 162. Cf. §§. 141. 157. exhib. lib.] cf. L. 2. §. 1. D. de interd. (43, 1). L. 13. §. 2. D. de oper. lib. (38, 1). §. 163. Cf. Ulp. Inst. 1, 2. quanti ea res est] cf. L. 5. D. de interd. (43, 1). L. 2.

statim petat, antequam ex iure exeat, id est, antequam a praetore *discedat*; sero enim petentibus non indulgetur. 165. Itaque si arbitrum non petierit, sed tacitus de iure exierit, cum periculo res ad exitum perducitur: nam actor prouocat aduersarium 'sponsione, *ni*¹ contra edictum praetoris non exhibuerit aut non restituerit; ille autem aduersus sponsionem aduersarii restipulatur; deinde actor quidem sponsionis formulam edit aduersario, ille huic inuicem restipulationis: sed actor sponsionis *formulae subicit* et aliud iudicium de re restitutuenda uel exhibenda, ut si sponsione uicerit, nisi ei res

242. exhibeatur aut restituatur,² | _____

t. s. | _____

243. | _____

t. s. | _____

plius ibi scriptum fuisse visum sit, omisit. Ipsum praetorem in interdicto reddito hanc observationem ei, quicum agebatur, iniunxisse, docent Probi notae Einsidel. supra p. 143. ¹) sponsionem C. sponsione (quod) Kr. ed. 2. ²) In p. 242., in qua omnino nihil certo legi potuit, primum haec fere secula esse suspicor: 'tantidem, quanti sponsio facta sit, aduersarius condemnatur: quod iudicium appellatur secutorium, quia sequitur sponsionis uictoriam (cf. §. 169 fin.). Sponsio uero et restipulatio tanti fit, quanti actor eam non calumniae causa fieri iurauerit. (Cf. L. 7. §. 4. D. quod vi aut cl. 43, 24. verba 'simpli litem aestimandam'.) Postea iudex, apud quem de ea re agitur, requirit, an reus contra edictum praetoris non restituerit aut non exhibuerit; et si secundum actorem iudicatum erit, aduersarium summam sponsionis et si non restituerit uel non exhibuerit, etiam secutorio iudicio condemnat, actorem uero restipulationis absoluit; quodsi secundum reum iudicauerit, hunc sponsionis et secutorii iudicii absoluit, actorem uero restipulationis condemnat. — Hinc Gaius ad prohibitoria interdicta transitum uidetur fecisse, ita ut primum de simplicibus ageret, deinde de duplicibus, ad quae spectant, quae in p. 244. tractantur. Accuratus uero quid in p. 242. et 243. dictum fuerit, donec fortioribus remediis adhibitis plura legere contigerit, ne coniectura quidem aliquatenus probabili definiri potest, maxime

§. 2. D. quod leg. (43, 3). L. 3. §. 11. D. de tab. exh. (43, 5). L. 2. §. 44. D. ne quid in loco p. (43, 8). L. 1. §. 41. L. 6. 15. D. de vi (43, 16). L. 15. §§. 7—12. L. 22. §. 2. D. quod vi (43, 24). L. 3. §. 4. D. de precar. (43, 26). L. 68. D. de rei vind. (6, 1). cal. iudicium] cf. §§. 175. 181. 'Gaius' p. 201 seq. §. 165. Cf. §. 141. Cic. pro Caec. 8. 31. 32. pro Tull. 30. 53. ad div. 7, 21. Quintil. I. O. 7, 5. §. 3. Lex Rubr. c. 22.

- [317] 166. | ¹ — — — fructum licitando, ² is tantisper in posses- 244.
sione con|stituitur, si modo aduersario suo fructuaria stipulatione
ca|uerit, cuius uis et potestas haec est, ut si contra eum de pos-
s|essione pronuntiatum fuerit, ³ eam summam aduer|sario soluat.
'haec autem licendi contentio fructus licita|tio uocatur, scilicet
quia dum uolunt uterque frui tantisper re, | proprie quod
eis praetor uendit, est, ut id interea liceat. ⁴ postea | alter
[318] alterum sponsione prouocat, 'quod aduersus edictum praetoris
pos|identi sibi uis facta sit, ⁵ et inuicem ambo restipulan|tur

cum frustula sermonis vel singulorum verborum, pleraque incerta, quae Vst ex p. 243. refert, ubi in Bluhmiana incidunt (v. 21. 22 vel secundum St. dum potius v. 20. 21.), minime cum iis convenient. Illud tantum etiam nunc mihi persuasum est, quae Iustinianus habet §. 4. I. de interd. (4, 15), ibi inter Gai. 4, 148 et 149 intercalata: 'Namque nisi ante . . . iudicari solet', cum plane Gaii styllum redoleant, ex nostro loco deperdito petita esse, sed tamen ut multa alia in hac materia a Theophilo ita mutata, ut e frustulis St. dianis recognosci non possint: quare nunc et haec et quae ad sententiam perficiendam usque ad finem p. 243. suppleveram, nunc in contextu omisi. In fine vero p. 243. et p. 244. initio haec fere dicta fuisse videntur: 'Reddito uero interdicto si ab alterutro alteri vis facta sit, statim de ea sponsiones et restipulationes fiunt (cf. a. Stud. do lecta in §. 170.): ne tamen incivili et propria vi possessionem obtinere conentur, praetor fructus licitationem inter eos instituit, et uter eorum vicerit fructum licitando': postrema ex Krügeri cj. ¹) P. 244 usque ad v. 13 ter, a v. 14 ad 24 bis est scripta. — Quae in ea proxime sequuntur, antea ex mea cj. ('Gaius' p. 187) suppleveram, deinde (ed. 3) ita ut Vst a Krügero (Krit. Vers. p. 92) referebantur, initio tantum excepto, edideram. Iam ipsum Vst sequor. ²) De probabili initii paginae supplemento, ubi Bluhmiana pleraque iam vix fidem merentur, vide ante notata. Tantum pro fructus (ī Bluhm.) scripsi fructum. Eo enim in fructus licitatione praetor fructuum interim percipiendorum commodum denotat. ³) De hac pronuntiatione cf. L. 35. D. de acq. poss. (41, 2). ⁴) Ex Vst, sed postrema ex mea restitutione, non satis certa, quia paene tota Bluhmii Schedis nititur. notatum fuisse putavi tantisp(er), r(e), p(ro)p(ri)e, pr(aetor), e(st), i(nter)ea. ⁵) Vst ex Krügeri (l. c.) relatione. SI ADV. ED. PR. POSS. MIHI A TE VIS FACTA EST ed. mea 2. quae verba per errorem etiam in ed. 3. partim retenta erant.

§. 166. fruct. stipul.] cf. L. 4. §. 2. D. de verb. obl. (45, 1).
cauerit.] cf. §. 166. sponsione etc.] cf. Cic. pro Caec. 16. §. 45.

aduersus sponsonem: uel 'stipulationibus iunctis duabus'¹ | una inter eos sponsio 'itemque restipulatio una alterius | aduersus eam fit,² 'quod et commodius ideoque magis in usu est.'³ | 166^a. 'Deinde ab utroque editis formulis omnium sponsonum et | restipulationum, quas fieri placuit,⁴ iudex, apud quem de ea re agitur, illud scilicet requirit, (quod) praetor interdicto complexus est, id est, uter eorum eum fundum easue aedes per id tempus, quo interdictum redditur, nec ui nec clam nec precario 'possederit.'⁵ cum iudex id explorauerit, et forte secundum me iudicatum sit, aduersarium mihi et sponsonis et restipulationis summas,⁶ quas cum eo feci, condemnat, et conuenienter me sponsonis et restipulationis, quae mecum factae sunt, absoluit; et hoc amplius si apud aduersarium meum possessio est, quia is fructus licitatione uicit, nisi restituat mihi possessionem, Cascelliano siue |
 245. t. s. secutorio iudicio condemnatur. 167. Ergo⁷ is, qui fructus licitatione uicit, si non probat, ad se pertinere possessionem, sponsonis et restipulationis et fructus licitationis summas⁸ poenae nomine soluere et praeterea possessionem restituere iubetur, et hoc amplius fructus, quos interea percepit, reddit; summa enim fructus licitationis non pretium est fructuum,^[819] sed poenae nomine soluitur, quod quis alienam possessionem per hoc tempus retinere et facultatem fruendi nancisci conatus

¹) *Ex mea cj. (Zeitschr. XIII. p. 334).* ²) *Ex mea cj. partim Vst firmata, in quo ad pro adu(ersus) librarii errori tribuendum uidetur. Cf. 'Gaius' p. 194. Bg. ed. habet tantum voces stipulatio — sit.* ³) *Spatium probabili sententia complevi. cūq; hoc loco comparet in Vst.* ⁴) *Restitui maxime ad sensum et spatium, nec refragante Vst. Cf. §. 165. Gaius ita scripsisse putandus est, quia et fructuariam stipulationem complecti debebat et quia aut una aut duae sponsones et restipulationes poterant factae esse.* ⁵) *possideret C.* ⁶) *Nota, certam pecuniae summam has ex interdicto sponsones et restipulationes habuisse; qualem, significavi p. 398. n. 1. Cf. §. 186.* ⁷) *Recte; sequitur hoc ex §. 166. Omnino vero hac §. Gaius non de condemnatione et absolutione agit, sed de poena (spons., restip., fr. lic. summarum) et rei (possessionis cum fructibus) restitutione.* ⁸) *summam C.*

§. 166^a. Cascelliano . . . iudicio] *cf. L. 3. §. 11. D. uti poss. (43, 17).*

est. 168. Ille autem, qui fructus licitatione uictus est, si non probauerit, ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis summam poenae nomine debet. 169. Admonendi tamen sumus, liberum esse ei, qui fructus licitatione uictus erit, ommissa fructuaria stipulatione, sicut Cascelliano siue secutorio iudicio de possessione recipienda experitur, ita *similiter*¹ de fructus licitatione agere: in quam rem proprium iudicium comparatum est, quod appellatur fructuarium, quo nomine actor iudicatum solui satis accipit:² dicitur autem et hoc iudicium secutorium, quod sequitur sponsionis uictoriam; sed non aequae Cascellianum uocatur. 170. Sed quia nonnulli interdicto reddito cetera³ ex interdicto facere uolebant, atque ob id non poterat res expediri, praetor | ⁴in eam ^{246.} rem prospexit et comparauit interdicta, quae secundaria appellamus, quod secundo loco redduntur: quorum *uis et potestas haec est, ut qui*⁵ cetera ex interdicto non faciat, uelut qui uim non faciat, aut fructum non liceatur, aut, *cum uicit fructus licitatione,*⁶ satis non det, aut '[si] sponsiones non faciat, (ex) sponsionibusue⁷ iudicia non accipiat, siue possi-

¹) Sic ex *Vst* scribendum fuit, ubi prima littera est s sequenti spatio sex litterarum, ex quibus ultima t(er) fuerit notata. fructus licitatio et ipsos fructus eosque a victore aestimatos continebat. (Cf. 'Gaius' p. 198); nec igitur opus legere 'de fructibus et' cum ed. mea s. ²) accipiat C. accipiet ed. Bg. ³) i. e. quae necessaria erant, ut res ad iudicem venire posset. ⁴) Quae sequuntur usque ad v. 9 verba ne faciat, debentur *Vst* secundum relationem Krügeri (Krit. Vers. p. 84), cuius etiam correctiones quasdam recepi. Edd. 1. 2. eorum et quae sequuntur sententiam ex Bluhmii Schedis resarcire conatus eram, successu, ut nunc paret, infelici: nec mirum, cum quae St. dus legit, eorum quae Bl. enotauerat, tam dissimilia sint, ut, nisi de fide utriusque constaret, alium aliam paginam prae oculis habuisse crederes. ⁵) Scriptum fuerit: hec ē ut q(ni). — Ceterum hinc apparere videtur, eum, qui fructum licitando cetera ex interdicto facere inciperet, a praetore ei, qui vim faceret, quasi aequiperatum, qui quacunque ratione non faceret, pro indigno qui interim possideret, habitum esse. ⁶) q (= qui) fructus licitationis *Vst* in quo offendens qui vitium indicat, postquam ex licitatione, adhaerente s ex satis, factum erat licitationis, ex c' uicit abiecto cit enatum. ⁷) Scripsi. si sponsionib(us) | n(on)

§. 169. Cf. §. 166. Polyb 32, 2. iudic. solui] cf. §. 91. §. 170. Cf. Frontin. p. 44, 4.

deat, 'cum fructibus restituat¹ aduersario possessionem, siue non possideat, uim illi possidenti ne faciat. 'itaque etsi alias potuerit | interdicto VTI POSSIDETIS uincere, si cetera ex interdicto | fecisset, si non fecit, tamen per interdictum secundarium uincitur.² _____ vv. 11—24 _____ | [320]

247. _____ vv. 1—21 _____ 171. . . |³

t. s.

pecuniaria poena modo iurisiurandi religione 'coer|cendam esse:⁴ eaque 'praetor quoque (tuetur).⁵ ideo ex parte eius,

248. cum quo agitur,⁶ aduersus infilantes ex quibusdam | causis
t. s. dupli actio constituitur,⁷ uelut si iudicati aut depensi aut damni iniuriae aut legatorum per damnationem relictorum nomine

facit sponsionisue Vst si sponsiones non faciat sponsionumue Kr. Sed sponsionis iudicium non facile dixerit Ictus Rom. et librarius maxime sponsiones et sponsionibus commutasse inter se videtur.

¹) et restituat utrumque pariter indubie Vst. Fuerit c(um) f(ructibus) restituat: quanquam nunc in Suppl. St. p. XXXIV. magis si pro et fuisse videri dicat (?). Sed et oculi suos habere καί ποδες videntur. Certe hic cum fructibus sensu exigente careri non potest. Omittit Kr. ed. 2. ²) Quae legi non potuerunt pro spatii modo ad sensum supplui. — Deinde ratione habita eorum, quae Bluh-

mius et maxime St. dus hoc v. 11 et sequentibus servauerunt, quaeque rectis litteris distinxi, haec fere ad usque v. 15 fin. videntur secuta esse: saltem tantisp(er); n(am) mutato consilio eum i(ter)um agere p(os)se | interdicto uti possidetis, plerique putant, quia ad iustam | possessionem nullo m(odo) hocce secundarium i(nterdictum) | pr(aetor) uoluerit pertinere: sed quamuis hanc opinionem | etiam Sabinus et Cassius secuti fuerint, recte (?) | — Fortasse hi cautionem ab iterum agente exigebant, se cetera ex interdicto facturum esse. Ex p. 246. v. 16. usque ad p. 247. v. 21. tam paucula et tam incerta supersunt, ut nihil certi inde effici queat, nec referre ea interset; nam et quae ante conieceram, iam in ed. 3. abieci.

³) Collato pr. I. de poena tem. lit. (4, 16) hanc fere sententiam praecessisse putabimus: 'Nunc admonendi sumus, ne facile homines ad litigandum procederent, iam antiquo iure placuisse, temeritatem litigandi variis incommodis, modo' pec. ⁴) Pro spatii modo supplui.

⁵) In archetypo scriptum fuerit praeque tuet. ideo; amanuensis ob similem viciniam tuet omisit. Sane huiusmodi suspiciones certam lectionem non praestant. ⁶) Pro spatii modo in Vst supplui.

⁷) Ex Gösch. cj. Vst firmata, in quo tamen est duplicatio.

§. 171. Cf. pr. §. 1. I. de poena tem. litig. (4, 16); supra §§. 9. 13. Cic. pro Rosc. Com. 4. 5. de offic. 3, 16 pr. Lex Rubr. c. 21. L. 18. §. 2. D. de pec. const. (18, 5). — Lex Iul. munic. v. 40 . . . 45.

agitur: ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, uelut de pecunia certa credita et pecunia constituta; sed certae quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae uero pecuniae partis dimidia. 172. Quodsi neque sponsionis, neque dupli actionis periculum ei, cum quo agitur, iniungatur,¹ ac ne statim quidem ab initio pluris quam simpli sit actio, permittit praetor iusiurandum² exigere, non calumniae causa se³ infitias ire: unde quia⁴ heredes uel qui heredum loco habentur, aliis quoque poenis⁵ obligati (non) sunt, item feminis pupillisque eximitur periculum⁶ sponsionis, iubet tamen eos iurare. 173. Statim autem ab initio pluris quam simpli actio est uelut furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli, concepti et oblati tripli: nam ex his causis et aliis quibusdam siue quis neget siue fateatur, pluris quam simpli est actio.

174. Actoris quoque calumnia coercetur modo calumniae iudicio, modo contrario, modo iureiurando, modo restipulatione. 175. Et quidem calumniae iudicium aduersus omnes actiones locum habet, et est decimae partis rei; tantum⁷ aduersus adstipulatorem tertiae partis est.⁸ 176. Liberum est

¹) Ex Lachm. cj. coniungatur C. ²) iusiurandum C. ³) causae Vst. ⁴) Ita Lachm. qu. Vst. quamuis edd. Bg. et Stud. ⁵) Sic

nunc scripsi ex Gösch. lectione, quam St.dus propius accedere ait ad tabescentes umbras quam Bluhm. nec alioquin poenae ed. mea s. simplotenus cj. St.di numquam poenis ed. Lachm. iure ciuili non amplius ope notarum commenticiarum ed. Bg. ⁶) ex (superposito m)***t periculo Vst. feminae pupillique eximantur periculo ed. St.di. ⁷) In C. ritt fuisse uidetur; nec superfluum rei; nam si non de re, sed ex. gr. de libertate agitur aliave status quaestione, cuius aestimatio vel pars non est, nec haec calumniae coercitio locum habere potest (de alia uid. L. 11. §. 9. L. 12. L. 43. D. de iniur. (47, 10). Suet. Domit. 18). Cf. seq. nota. — p(rae)t(er)-q(uam) q(uod) ed. St.di. ⁸) Mira hic discrepantia est inter Vst, ex quo aduersus adsertorem tertiae in edd. venit, et Göscheni Sched., ex quibus antea edebatur: aduersus interdicta autem quartae partis [e], dubiumque in illo adser|tore, quem Vst habet litteris ser pallidis minutissimis in fine versus scriptis, maximum movet, quod

§. 172. Cf. L. 4. §. 4. D. fam. erc. (10, 2). §. 1. I. cit. Valer. Prob. 5. §. 173. Cf. §. 1. I. cit. supra 3, 189—191. §. 174. Cf. §. 1. I. cit. §. 175. Cf. Cic. pro Clu. 59, 183. Gell. 14, 2. Consult. 6, 13. — Nov. 112. c. 2 pr. §. 176. Cf. §. 179. L. 44. §. 4. D. fam. erc. (10, 2). Paul. 2, 1. §. 2. ibique not. L. 34. §. 4. L. 37.

autem ei, cum quo agitur, aut calumniae iudicium opponere aut iusiurandum exigere, non calumniae causa agere. 177. Contrarium autem iudicium ex certis causis 'constituitur',¹ | uelut si iniuriarum agatur, et si cum muliere eo nomine agatur, quod 'dicatur'² uentris nomine in possessionem missa dolo malo ad alium possessionem transtulisse, et si quis eo nomine agat, quod dicat, se a praetore in possessionem missum ab alio quo admissum non esse. sed aduersus iniuriarum quidem 'actiones'³ decimae partis datur, aduersus uero duas istas quintae. 178. Seuerior autem coercitio est per contrarium iudicium: nam calumniae iudicio 'x. partis'⁴ nemo damnatur nisi qui intellegit, non recte se agere, sed uexandi aduersarii gratia actionem instituit, potiusque ex iudicis errore uel iniquitate uictoriam sperat quam ex causa ueritatis: calumnia enim in adfectu est, sicut furti crimen: contrario uero iudicio omnimodo damnatur actor, si causam non tenuerit, licet aliqua opinione inductus crediderit, se recte agere. 179. Vtique autem ex quibus

adsertor simpliciter libertatis vindex dicitur, quem ius civile alias non onerat et deterret sed iuvat (4, 18). Quid ergo est? Standum quidem in uniuersum in auctoritate V^{at}, nec tamen etiam in hoc verbo acquiescendum, sed sive ex correctione sive ex rectiore tantum lectione scribendum, ut nunc feci, adstip(ula)torem, quem unum et solum, qui alienae rei ab initio sola voluntate sua et in stricti iuris negotio actorem magis quam creditorem secundarium se immiscet, cuiusque temeritatem etiam alia ratione ius civile insigniter coercet (3, 215. 216). se immiscuit, mirum foret, si ius civile calumniae convictum non durius quam ceteros tractasset.

¹) *Posse fuisse constituuntur non constitui potest, St.dus ait. Nec scribi potest constitutum est, cum Gaius de edicto praetoris etiam perpetuo semper fere (et recte) loquatur praesenti tempore, fortasse uero pro spatium addendum ed(icto).* ²) *Ex Gösch. ed. dicetur C. ed. Bg.* ³) *āōnis C. actionem edd. Sed potest defendi actiones ex Paul. 5, 4. 6—8.* ⁴) *Intellege: et ipso quidem ad minimum X. partis, sed eo etc.*

D. de iurei. (12, 2). L. 11. §. 1. D. rer. amot. (25, 2). L. 5. §. 14. D. de op. n. nunt. (39, 1). L. 7 pr. D. de damno inf. (39, 2). L. 9. C. de reb. cred. (4, 1). Cic. pro Rosc. Com. 1 fn. §. 177. si iniur.] cf. Paul. 5, 4. §. 11. L. 43. D. de iniur. (47, 10). si cum muliere] cf. tit. D. si ventr. nom. mul. (25, 5). quod dicat se a pr.] cf. tit. D. ne vis fiat ei, q. in poss. (43, 4). §. 178. Cf. L. 1. §§. 1. 3. 4. D. ad SC. Turp. (43, 16). L. 3. C. de calumn. (9, 46). furti] cf. 3, 197. §. 179. Cf. §. 176.

causis contrario iudicio 'agi potest,¹ etiam calumniae iudicium locum habet; sed alterutro *tantum* iudicio agere permittitur: qua ratione si iusiurandum de calumnia exactum fuerit, quemadmodum calumniae iudicium non datur, ita et contrarium non dari debet. 180. 'Restipulationis quoque poena ex² [323] certis causis fieri solet; et quemadmodum contrario iudicio omnimodo condemnatur actor, si causam non tenuerit, nec requiritur, an scierit, non recte se agere, ita etiam restipulationis poena omni modo damnatur actor, 'si uincere non potuerit. 181. Qui autem restipulationis poenam patitur,³ ei 250. neque calumniae iudicium opponitur, neque iurisiurandi religio iniungitur; nam contrarium iudicium 'in⁴ his causis locum non habere, palam est.

182. Quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum: item pro socio, fiduciae, tutelae, mandati, depositi: sed furti aut ui (*bonorum*) raptorum aut iniuriarum non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti, ut in edicto praetoris scriptum est; et recte: plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit.⁵ 'nec tamen ulla parte | edicti id ipsum nominatim exprimitur, ut aliquis ignominiosus sit, sed qui prohibetur et pro alio postulare, aut cognitorem dare, procuratoremue habere item (*pro*)curatorio aut cognitatorio nomine iudicio interuenire, ignominiosus esse dicitur.⁶

¹) agere potest C. edd. (*factum sc. ex agere i. e. agi potest, nota et explicatione simul posita*). ²) *Suspisor, Gaium scripsisse: Restipulatio quoque poenae causa ex.* Cf. §§. 171. 94. 95.

³) *Ex Suppl. St. p. XXXV.* ⁴) *ex eadem habent, et sic Kr. ed. 2. Sed ratio est, quod in his causis placuit tantum actori in commodum suum permittere, ut cum periculo utriusque litigetur.* ⁵) *In his, quae sequuntur usque ad finem §i, Suppl. St. l. c., levibus mendis iam in Kr. ed. 2. correctis, demum praestiterunt, quae revera Gaius dixit, contra ea, quae antea etiam ex Vst dixisse putabatur.* ⁶) *Hoc igitur Gaius dicit, inter incommoda illa, quae praetor tuetur (§. 171), ignominiam damnati vel depecti ex quibusdam causis proprie non esse (quam legitimam poenam praetor irrogare non potest cf. Augustin. de civ. Dei 21, 11), sed ea, quae ex edicto refert, quibus notati tamen ignominiosi dicantur.*

§. 180. Cf. §§. 13. 171. §. 181. Cf. §§. 171. 172. 163. §. 182. Cf. §. 2. I. de poena tem. (4, 16) cum Schradero. L. 1. D. de his q. not. inf. (3, 2). supra §. 60. Item Fr. Vat. §. 322 seq. Ulp. frgm. min. 1.

183. In summa sciendum est, eum, qui 'cum aliquo consistere uelit,¹ (*in ius uocare*) oportere et eum, qui 'non uenerit, poenam ex edicto praetoris committere.² quasdam tamen personas sine | permissu praetoris in ius uocare non licet, uelut parentes patronos patronas item, liberos et ^[324] parentes patroni patronaeue, et 'in eum,³ qui aduersus ea egerit, poena constituitur.⁴ 184. 'Cum⁵ autem in ius uocatus fuerit aduersarius, 'neque eo⁶ die finiri potuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est, ut promittat, se certo die sisti. 185. Fiunt autem uadimonia quibusdam ex causis pura, id est sine satisfactione, quibusdam cum satisfactione, | 251. quibusdam iureiurando, quibusdam recuperatoribus suppositis, id est, ut qui non steterit, is protinus a recuperatoribus in summam uadimonii condemnatur: eaque singula diligenter praetoris edicto significantur. 186. Et siquidem iudicati depensue agetur, tanti 'fit⁷ uadimonium, quanti ea res erit; si uero ex ceteris causis, quanti actor iurauerit non calumniae causa postulare sibi uadimonium promitti: nec tamen (*pluris quam partis dimidiae, nec*) pluribus quam sestertium c milibus fit uadimonium: itaque si centum milium res erit, nec iudicati depensue agetur, non plus quam sestertium quinquaginta milium fit uadimonium. 187. Quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem nec uadimonio inuitas obligare 'nobis⁸ possumus, praeterquam si praetor aditus permittat.

¹) Haec pro iis, quae antea conieceram, dant Suppl. St. l. c.
²) Item haec pro antea lectis vel scriptis. ³) Ex Gösch. ed. in eam C. ⁴) Quinque litterae ituit suppletæ. Firmant Suppl. St.
⁵) Ex mea cj. firmata Vst q C. ⁶) neq. o Vst. ⁷) fiat C. siet edd.
⁸) etiam mea prior; fortasse sit it (pro id). ⁸) n C. = non pro n(obis).

§. 183. Cf. L. xii tabb. init. (Schöll. p. 115.) supra §. 46 ibiq. cit. Adde L. 6. L. 10. §. 3. L. 13. D. de in ius voc. (2, 4). L. 2. 3. C. eod. (2, 2). §. 184. Cf. 3, 224. Keller Civilpr. §. 47. §. 185. Cf. Rubr. D. qui satisd. cogantur vel iurato promittant, vel suae promissioni committantur (2, 8). L. Rubr. c. 21 fin. Cornel. Nep. Attic. 9. §. 186. Cf. L. 4. §. 5. D. si quis caut. (2, 11). L. 3. §. 4. D. de eo, p. quem f. (2, 10). L. 115 pr. D. de verb. obl. (45, 1). Cf. Lib. meum 'Gaius' p. 135. §. 187. Cf. §. 183. L. 1 . . . 3. D. in ius vocati (2, 6). L. 2. §. 2. D. qui satisd. cog. (2, 8).

G A I I

RELIQVA FRAGMENTA.

EX LIBRIS AD XII TABVLAS.

[325] 1. Ἰαῖος ὁ νομογράφος μετὰ τὴν τῶν κυαιστώρων τὴν δεκανδρικὴν ἀρχὴν ἀναφέρει, δῆμασι πρὸς ἐρμηνεῖαν τούτοις. πολλῆς δὲ συγχύσεως τῶν νόμων, οἷα μὴ γράμμασι τεθειμένων, τοῖς πράγμασι γινομένης ἐκ τῆς τῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ δήμου διαφορᾶς, δόγματι κοινῷ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου πάντες μὲν οἱ ἀρχοντες ἐκινήθησαν, δέκα δὲ μόνοις ἀνδράσι τὴν φροντίδα τῆς πολιτείας παρέδοσαν. αὐτοὶ δὲ στέλλουσιν (ἢ ἱστορία φησὶν) εἰς Ἀθήνας Σπούριον Ποστούμιον, Αὐλὸν Μάρκιον καὶ Πούπλιον Σουλπίκιον. τῶν δὲ ἐπὶ τριετὴ χρόνον ἐκεῖ βραδυνόντων, ἕως καὶ τοὺς λειπομένους²

Gaius iurisconsultus post quaestorum magistratum de decemviri verbis Graece versis explicat hisce: Magna autem confusione legum, quippe quae scriptae non essent, in rep. ex discordia magistratuum plebisque coorta, communi senatus populi placito omnes magistratus sublatis ac decem tantum viris cura reip. mandata est. ipsi vero, teste historia, Athenas mittunt Spurium Postumium, Aulum Marcium et Publium Sulpicium. qui dum ibi per triennium commorantur, donec etiam reliquas Atheniensium leges decem tabulis colligant, decem viros populus creavit reip.

¹) *De fide huius loci Gaiani non constat inter doctos viros. Cf. Dirksen Verm. Schr. p. 56 seq. Mihi quidem persuasum est, Lydum hunc locum non quidem ut alterum de quaestoribus (1, 26), de quo iam nemo dubitat, errore tantum Gaio tribuisse et revera item ex L. 2. D. de orig. iur. (1, 2) sumsisse; plura enim et alia continet, quam Pomponius ibi §§. 3. 4. 24. tradit; sed nec ad verbum ex Gaii libris ad XII tab. transulisse, immo fortasse hos ipsos libros ne quidem vidisse; insunt enim complura quae Gaius hoc modo vix dixerit. Potest etiam, ut ex Gaio tantum priora usque ad v. παρέδοσαν fluxerint, quae sequuntur, ex aliis historiae scriptoribus consula sint.* ²) *h. e. quas initio neglexerant.*

Ἀθηναίων νόμους ταῖς δέκα δέλτοις ἀναλάβωσι, δέκα προεβάλετο ὁ δῆμος ἀνδρας ἀνθεξιμένους τῶν πραγμάτων, ὧν ὁ πρῶτος τῆς πόλεως φύλαξ προσηγορεύθη, ὁ καὶ ἡμᾶς πόλιρχος. ἐπίσημα δὲ τῆς ἐξουσίας ἦν αὐτῷ δυοκαίδεκα ῥάβδοι, τοῖς δὲ λοιποῖς οὐχ οὕτως, ὁπλοφόρος δὲ ἂν ἕκαστον εἰς καὶ μόνος. τῷ γὰρ μὴν πολιάρχῳ καὶ τάξις ἀνδρῶν τογ[α]τηφόρων καὶ ῥαβδοῦχοι καὶ δεσμὰ καὶ ὅσα ἴσμεν, παρήσαν. —
Io. Laur. Lyd. de mag. 1, 34.

praefuturos, quorum primus custos urbis dictus est (quem nunc praefectum urbi vocamus). insignia autem potestatis illi erant duodecim fasces; at ceteris non item, sed singulis unus tantum armatus. praefecto urbis vero etiam cohors togatorum et lictorum et vincula et quae alia scimus, aderant.

2. Uerum in compositione, ut apud 'Gaium,'¹ reperimus 'effor' dictum.² — Diomed. lib. I. p. 375. Putsch. p. 379. Keil. [327]

¹) Cavium Cdd. ed. Keil. Caium edd. antiquiores. Keilius suspicatur Calvum (Licinium, Ciceronis aequalem) significari, cuius tamen orationibus tantum Diomedes usus esse videtur, nec credibile est, hanc vocem nisi a poeta aut in formulis antiquis (velut auguralis disciplinae) a scriptore relatis usurpatam esse: quo etiam illud apud spectare videtur. Simili de causa de Gavio Basso cogitare non licebit (nec cogitaverunt Laur. Lersch. in Philol. I. p. 617 seq. et O. Iahn. ad Pers. p. 213.), maxime quod is a grammatico semel tantum laudatus vix sine cognomine nominari potuerit. Sed librarii cogitare potuerunt, in nudo praenomine Caii vel Gaii offendentes, cuius Osca tantum forma Gavius sequente nomine etiam e diverso cum Latina saepe commutata est (cf. Lactant. 1, 22. Lyd. de mens. 1, 2). Quanquam igitur res incerta est, tamen maximam probabilitatem habet, Gaium legendum et intellegendum esse. ²) Si haec ad Gaium nostrum spectant, vix est, ut alium Gaii librum Diomedes tractarit praeter Institutiones, et in his, ut alio loco v. effor obvenit atque in solemnibus verbis sacramenti actionis. Itaque 4, 15. in supplemento v. 20—24., quod ibi in nota informavi, ad litis contestationem eam retuli, quae quasi belli quaedam indictio hoc fortius quam aio verbum desiderare potuit.

L. VOLVSIVS MAECIANVS

[328] tenui, ut videtur, familia natus, nec ultra equestrem dignitatem unquam evectus, insignis tamen iam Antonino Pio imperante fuit iurisconsultus et in consilium eius principis assumptus et dignus habitus, qui M. Aurelium, tum Caesarem, ius doceret. Nec tamen scientiam fide aequavit, id quod turpis eius exitus docuit. Nam cum Marcus imperator Augustus factus esset, Maecianum ab eo Alexandriae praefectum in seditione Cassiana (a. 175) ut 'conscium Cassii' (sic enim 'c'scium' pro 'filium' in vita M. Aurel. c. 25. videtur legendum) exercitus interfecit. Libros, quos de iure civili fecit, Iustinianusque in Pandectis adhibuit, index Florentinus refert. Praeter hos extat eius de assis distributione libellus, quem testante praefatione, ad Caesarem (non ad Censorem, ut Mommsenus primus vidit) eo ipso tempore, quo eum ius docebat, hoc est circa a. 146 instruendi discipuli causa conscripsit, isque integer nobis servatus est duobus codicibus seculi decimi, Parisino (P.) altero, altero Vaticano (V.). A quibus libellus editus sit, optime disces ex praefatione eius editionis, quae ipsa omnium ad id tempus maxima cum diligentia facta est, Boeckingii dico, recepta in corpore iuris anteiust. Bonnensi (1831) p. 174. Postea tamen Mommsenus primus accuratam codicum mss. cognitionem aperuit, ex iisque, praemissa Maeciani vita, subiecta lectionis tam codicum mss. quam Boeckingianae editionis varietate, denuo textum recensuit in Comment. societ. regiae Saxon. vol. III. p. 279. Quam recensionem nos ita secuti sumus, ut tantum, ubi ab ea discedendum videretur, in notis admoneremus, rationemque correctionis redderemus.

De una correctione vero iam hic dicendum est. Spectat ea titulum opusculo in codd. P. et V. et ut credere par est, ab ipso Maeciano praemissum. Quem titulum Mommsenus ita formavit: *Volusii Maeciani distributio item vocabula ac notae partium in rebus, quae constant pondere numero mensura*, cum in P. V. scriptum sit: *Volusii Maeciani distributio item vocabula ac notae partium in rebus pecuniariis pondere numero mensura*. At enim hic primo ab anterioribus editoribus assis

recte restitutum esse post *Maeciani* (absumentum ibi scilicet [329] similibus litteris *-ani*), praeter verba illa in exordio 'quod assis' distributionem' evincit sequens vocula *item* alioquin inepta, et quod caput doctrinae, in asse positum, omitti in titulo non potuit. Deinde vero me offendunt illa *quae constant pondere* etc. non modo propter corrigendi audaciam, verum multo magis, quod in maiore parte libelli non de his rebus, sed de contrario genere earum, quae in specie consistunt, velut solidae res et hereditates (§. 44.), de his vero, quae in numero consistunt (quales sunt oves, gallinae, ova et similes), etiam per totum non agitur. Retinendum igitur in *rebus pecuniariis* et pro suspecto habendum *numero*. Veram autem lectionem adipiscemur scribendo: in *rebus pecuniariis, aereis nummis, pondere, mensura*. Namque cum *aereis* perisset ob antecedens *-ariis, nummis*, quod sine illa adiectione ad sestertios aut certe ad nummos primo non aereos spectat, prorsus ineptum hoc loco librario visum est; itaque paululum id mutavit et traiecit, ut decantatum illud *pondere numero mensura* assequeretur.

Haec vero ideo hoc loco disputavi, quod ita correctus titulus recte indicat, qua de re in hoc libello agatur, quod nisi ante compertum habeant tirones, vix ac ne vix quidem intelligent; quod legent. Exhibet igitur Maecianus hoc libello vocabula ac notas partium primum (§§. 1—44.) in *rebus pecuniariis*, h. e. ut ipsum vocabulum (collatis Paul. 5, 3. §. 1. Caes. B. C. 3, 59) ostendit, omnibus, quae aestimationem habent, velut libra aeris, homo, fundus, et omnia 'solida', item incorporalia, ut centesima usura, hereditas (§§. 43. 44.); nam quae personam spectant, ea nec aestimationem nec divisionem recipiunt. Sequitur §§. 44—76. de *aereis nummis*, sive de pecunia in aere numerata (§. 78.), partim primo ac vero sensu, quam diu pecunia numerata revera in libra aeris eiusque partibus erat, partim translato, posteaquam argentei nummi accesserunt, qui tamen ex numero aeris potestatem habebant (§. 44.); quare effectum est, ut redacto asse ad minutum nummum, quod genus seni deni demum denarium efficerent, si qua in summa denariis expressa aes excurreret, hoc aes excurrere tanquam sedecimae partes denarii solitis partium vocabulis et notis significandum esset. Deinde agitur de *pondere* §§. 77. 78., et postremo §§. 79. 80. de *mensura* sive liquidorum sive aridorum, quae non tam partibus, quam maioribus ac minoribus modulis ad definiendas quantitates constitutis continetur. Ultima verba §. 81., culpa eorum, qui primum haec ediderunt, Maeciano subtracta, Mommsenus ei restituit. Qui tamen, levi corruptela deceptus, nec hunc Maeciani librum integrum nobis servatum esse, perperam iudicavit. Immo haec ipsa sententia ad partes numerosque et pondus mensuramque communiter respiciens, [330] finem opusculi indicat. Nec opinere, mensuras spatiorum

deesse; has enim occupaverat agrimensorum disciplina, nec alienis onerare discipulum suum, sed in suo studio necessariis instruere Maecianus voluit.

VOLVSII MAECIANI

ASSIS DISTRIBUTIO, ITEM VOCABULA AC NOTAE
PARTIVM IN REBUS PECVNARIIS, AEREIS NVMMIS,
PONDERE, MENSURA.

Saepe numero, Caesar, animaduerti aegre ferentem te, quod assis distributionem et in heredum institutione et in aliis multis necessariam ignotam haberes. 'quae¹ ne tam exigua res ingenium tuum ullo modo moraretur, cum partes ipsas, tum uocabula et notas proponendas existimaui; et deprehendes distributionem quidem partium infinitam, oppido autem quam exigua uocabula et notas.

1. Prima diuisio solidi, 'ut est libra,² quod as uocatur, in duas partes dimidias diducitur; pars dimidia semis uocatur; nota eius S. 2. Sequens diuisio fit in tres tertias partes; pars tertia triens uocatur; nota eius '=³. 3. Sequitur diuisio in quattuor quartas partes; pars quarta quadrans uocatur, nota eius =—. 4. Deinceps fit diuisio in sex sextas partes; sextae partis nomen est sextans, cuius nota =. 5. Deinde diuiditur in octo octauas, quae sescunciae uocantur, quarum est nota '℥—.⁴ 6. Item in nouem nonas; nona pars uocatur uncia duae sextulae; nota —\\ . 7. Diuiditur [331] item as in duodecim partes duodecimas; uocantur singulae unciae, cuius nota —.

¹) Sic P. V. Quare Momms. ed. ²) id est librae Cdd. et edd. contra sententiam Maeciani; cf. §§. 77. 78. ³) Notandum est, Romanos in unciis iacentes, in sextulis, quae est unciae divisio, obliquas lineolas adhibuisse (§. 30.), quia stantibus, primum digiti et in re augurali cardinis significatione, iam in solidis numerandis abusi erant. ⁴) Magna est in hac nota ductuum varietas, ut tamen semper figura referat, quod sescuncia (= semisque uncia) eloquitur, hoc est: S(emis), subiecto V(nciae), et uncia. Cf. §. 27.

8. Haec uelut elementa 'primaeque assis distributiones¹ aequalitatem seruant. si quid quibusdam earum detrâhas uel conferas, fient dispares. 9. 'Quare² si (*semissi unciam detrahas, uel si*)³ quadranti sextantem uel trienti unciam applices, facies quincuncem, qui constat ex quinque uncis, hoc est quinque 'duodecimis;⁴ nota quincuncis == —.⁵ 10. Si semissi applices unciam, uel quincunci sextantem, uel trienti quadrantem, efficies septuncem, hoc est septem duodecimas; nota septuncis S —. 11. Si septunci applicueris unciam, uel semissi sextantem, uel quincunci quadrantem, uel trienti tantundem, facies bessem, id est duodecimas octo; nota bessis S =. 12. Si bessi applicueris unciam, uel septunci sextantem uel semissi quadrantem, uel quincunci trientem, dodrantem efficies, hoc est nouem duodecimas; nota dodrantis S = —. 13. Si dodranti applicueris unciam, uel bessi sextantem, uel septunci quadrantem, uel semissi trientem, uel quincunci tantundem, facies dextantem, hoc est decem partes duodecimas; nota dextantis S = =. 14. Si dextanti applicueris unciam, uel dodranti sextantem, uel bessi quadrantem, uel septunci trientem, uel semissi quincuncem, facies deuncem, id est undecim duodecimas; nota deuncis S = = —.

15. Ex his apparet, in quas partes aequaliter, in quas dispares as diuidatur. Quo tamen facilius et memoria res teneatur, summa diuisionis haec est. In asse sunt unciae XII, hoc est partes duodecimae duodecim, unciae et binae sextulae nouem, hoc est nouem nonae; sescunciae octo, id est octo octauae; sextantes sex, id est sex partes sextae; quadrantes quattuor, id est quattuor partes quartae; trientes tres, id est tres partes tertiae; semisses duo, id est duae partes dimidia. 16. Ceterae partes inaequalem faciunt diuisionem. in deunce sunt unciae undecim, sextantes quinque et uncia, quadrantes [332] tres et sextans, trientes duo et quadrans, quincunces duo et

¹) *Scripti*; primae de asse distributionis *P. V. edd.* Cf. §. 40.: inter superiores primasque diuisiones. ²) *i. e. uidelicet vel itaque, ut infra §. 48.* ³) *Haec, quae suppleui, excidisse, manifestum est ex verbo detrahas §. 8.* ⁴) *undecimis edd. etiam meae 1. 2. errore.* ⁵) *Usitatior est in monumentis haec figura = — =; sed de his aliisque uarietatibus, quibus in his notis ueteres luxuriati sunt, adi Marin. Atti de frat. Arv. I. v. p. 227—230. 258—261.*

uncia, semis et quincunx, septunx et triens, bes et quadrans, dodrans et sextans, dextans et uncia; deest assi uncia. 17. In dextante sunt unciae decem, sextantes quinque, quadrantes tres et uncia, trientes duo et sextans, quincunces duo, semis et triens, septunx et quadrans, bes et sextans, dodrans et uncia; deest assi sextans. 18. In dodrante sunt unciae novem, sextantes quattuor et uncia, quadrantes tres, trientes duo et uncia, quincunx et triens, semis et quadrans, septunx et sextans, bes et uncia; deest assi quadrans. 19. In besse sunt unciae octo, sextantes quattuor; quadrantes duo et sextans, trientes duo, quincunx et quadrans, semis et sextans, septunx et uncia; deest assi triens. 20. In septunce sunt unciae septem, sextantes tres et uncia, quadrantes duo et uncia, triens et quadrans, quincunx et sextans, semis et uncia; deest assi quincunx. 21. In semisse sunt unciae sex, sextantes tres, quadrantes duo, triens et sextans, quincunx et uncia; deest assi alter semis. 22. In quincunce sunt unciae quinque, sextantes duo et uncia, quadrans et sextans, triens et uncia; deest assi septunx. 23. In triente sunt unciae quattuor, sextantes duo, quadrans et uncia; deest assi bes. 24. In quadrante sunt unciae tres, sextans et uncia; deest assi dodrans. 25. In sextante sunt unciae duae; deest assi dextans.

26. Huc usque diuisio maiorum 'uel superiorum',¹ ut ita dictum sit, partium et celebris et nota est. Sed cum rei natura infinitam partiendi praestet facultatem, succedit unciae quoque, quae est assis, ut supra dictum est, pars duodecima, diuisio non tam celebris quidem, sed tamen non adeo ignota. 27. Ut assis, ita unciae prima diuisio fit in duas partes dimidias, quae uocantur semunciae; nota semunciae ℥. 28. Item diuiditur uncia in tres partes, quae uocantur binae sextulae; nota binarum sextularum ≡. 29. Item diuiditur uncia in quattuor sicilicos, id est quattuor quartas; nota sicilici ∪.²

[333] 30. Item in sextulas sex, id est sex sextas; nota sextulae √.

31. Item in duodecimas duodecim, quas singulas partes dimi-

¹) In P. hic est rasura satis magna, in V. lacuna nulla. Momms. supplevit τῆς μονάδος. Sed vid. §. 40.: inter superiores primasque diuisiones. Balbus de asse §§. 2. 3. has partes dixit 'principales', quibus inferiores, id est partis partes, opponit nomine 'secundariarum'. ²) i. e. falcis imago.

alias sextulas uocamus; nota dimidia sextulae ~~XX~~. 32. Item in scriptula uiginti quattuor; scriptuli nota X. 33. Est autem assis semuncia pars uicesima quarta, duae¹ sextulae pars tricesima sexta, sicilicus quadragesima octaua, sextula septuagesima secunda, dimidia sextula centesima quadragesima quarta, scriptulum ducentesima octogesima octaua. 34. Semuncia habet sicilicos duos, sextulas tres, dimidias sextulas sex, scriptula duodecim. 35. Duae¹ sextulae habent sicilicum et dimidiam sextulam, sextulas duas, dimidias sextulas XIII, scriptula VIII. 36. Sicilicus habet sextulam et dimidiam, dimidias sextulas tres, scriptula sex. 37. Sextula habet dimidias sextulas duas, scriptula quattuor. 38. Dimidia sextula habet scriptula duo.

39. Has quoque partes, in quantum libet, diuidere possis; uerum infra eas neque notas neque propria uocabula inuenies praeterea². dimidium scriptulum audio quosdam ratiocinatores simplium uocare: quod erit 'assis'³ quingentesima septuagesima sexta; quam et ipsam partem 'infinite'⁴ separare possis. 40. Nec mirum, si infra has partes partitio facta et nominibus et notis caret, cum etiam inter superiores primasque diuisiones pleraeque partes et nominibus et notis careant: statim namque undecim undecimae assem efficiunt, nec aut nomen proprium aut notam habent; perinde decem decimae; 'nam'⁵ nona assis facit unciam duas sextulas; octaua, ut supra 'traditum'⁶ est, sescuncia uocatur; septem septimae, quae et ipsae assem implent, nec nomen proprium nec notam habent; sextae sextantes uocantur; nec quintae quidem aut nomen proprium aut notam habent; iam uero tertias trientes, quartas quadrantes, sicut duodecimas uncias uocari ostensum est. 41. Infra has ceterae usque ad sextam decimam nomine proprio notaque [334] carent; sed sexta decima semuncia sicilicus dicitur; nam sedecim semunciae octo sunt unciae, sedecim sicilici quattuor unciae fiunt, '(quae)'⁷ iunctae unciis octo assem implent.

¹) *Malim* binae cf. §. 28.

²) *Malim* praeterq(uam) q(uod).

³) totius assis *P. V. edd.* Sed ille genitivus v. 'totum' (cf. §. 71. et *Balb.* §§. 2. 3. 5.) non v. 'totus' ut glossema erat eiiciendus.

⁴) infinito *P. V. edd.* Fortasse in infinitum. ⁵) *Noli corrigere* iam,

sed adi *Ramshorn Gramm. Lat.* §. 191. p. 846. ⁶) *Correxi.* reditum *P. V. edd.* ⁷) *Supplevi;* cf. §. 45. et §§. 65. 68. 72.

septima decima deinde interiecta nomine notaque caret. octaua decima uocabitur semuncia sextula: nam hae decies octies ductae assem efficiunt. 42. Post has inferiores partes, excepta semuncia, duabus sextulis, sicilico, sextula, dimidia sextula, scriptulo, neque uocabula propria neque notas habent. 43. Centesima, quae 'commodi aut usurarum nomine¹ ad sortem applicaretur, 'cum C centum significaret,² sicilico, id est C auerso 'co(epit)³ notari, quod conuertebatur ad eam summam, cuius centesima futura erat, et siue una conuenerat, unus sicilicus, siue plures, tot sicilici⁴ ponebantur.

44. Sicut autem assis appellatio ad rerum solidarum hereditatisque totius, diuisio autem eius ad partium demonstrationem pertinet, ita etiam ad pecuniam numeratam refertur, quae olim in aere erat, postea et in argento feriri coepit ita, ut omnis nummus argenteus ex numero aeris potestatem haberet. 45. Eo in numero sunt hi argentei nummi: denarius, cuius est nota X, quinarius, cuius est nota V, sestertius, cuius nota est HS. Victoriatus enim, '(qui)⁵ nunc tantundem ualet quantum quinarius, olim ut peregrinus nummus loco mercis, ut nunc tetradrachmum et drachma, habebatur. 46. Denarius primo asses decem ualebat, unde et nomen traxit; quinarius dimidium eius, id est quinque asses, unde et ipse 'uocatus;⁶ [335] sestertius duos asses et semissem, quasi semis tertius, (ut) Graeca figura ἑξάδομον ἡμιτάλαντον (nam sex talenta et similitantum eo uerbo significant) '(tum)⁷ lex etiam duodecim

¹) Hoc est aut commodi creditori ablatis nomine, si post mensem demum solveretur, aut quod pecunia in mensem debitori utenda data erat. Cf. L. 2. §. 5. D. de adm. rer. ad civ. (50, 8).

²) Uterque codex et edd. haec uerba habent inter quod et conuertebatur. Sed apparet, ea aliquando, cum applicaret scriptum esset, ut similiter desinentia ommissa, deinde in margine suppleta, postremo alieno loco restituta esse. ³) auerso eo P. V. edd. eo sc. pro co scriptum, posteaque epit. ut sensu carens ommissum. Momms. post applicaretur suppleuit [solebat olim]. Sed hic mos sine dubio, si binas centesimas exceperis, etiam postea durauit. ⁴) Videamus, ne hic propter recurrens idem uerbum exciderit; siue pars centesimae, eius partis nota subiecta sicilico. ⁵) Suppleui; cf. §. 41.

⁶) uocatur P. V. edd. ⁷) ut et tum suppleui; sc. hoc notatum t. mox interiit: inde etiam ut ommissum est. Graecum exemplum ex Herodoto sumptum esse, Didymus apud Priscian. de ponder. p. 1347 Putsch. docet, quem Maecianus uidetur secutus esse.

tabularum argumento est, in qua duo pedes et semis sestertius pes uocatur. 47. Nunc denarius XVI, uictoriatu et quinarium VIII, sestertius quattuor asses ualet.

48. Infra quam diuisionem¹ sequitur alia quaedam subdiuisio, notas aequae et propria uocabula habens. quare si ad denarium rationem conficias, assem hac nota scribas ac uoces²

⌘ ⅃ ; semunciae enim sedecim et sicilici sedecim assem efficiunt. 49. Dupondium³ hac nota scribas ac uoces:

⌘ ⅃ ; nam sedecim sescunciae dupondium efficiunt.

50. Tressis⁴ hac nota scribas ac uoces: ⌘ = ⅃ ; sextans sicilicus;

aeque enim sedecim sextantes totidemque sicilici tres asses efficiunt. 51. Quatrussis hac nota scribas uocesque: ⌘ = — ; quadrans;

sedecim enim quadrantes quatrussis efficiunt. 52. Quinques

hac nota scribas uocesque: ⌘ = — ⌘ ⅃ ; quadrans semuncia sicilicus;

nam sedecim quadrantes ac totidem semunciae sicilicique faciunt quinques. 53. Sexis hac nota scribas nominesque: [336]

⌘ = — ⌘ ; aequae enim trientes et semunciae sedecies ducti sexis efficiunt. 54. Septus hac nota scribas ac

¹) *Intellige diuisionem in tres argenteos nummos, qui in numero aeris sunt, ideoque ex numero notam habent.* ²) *Cum hoc in tota hac expositione §§. 48—62. quasi unum uerbum recurrens scribas ac uoces tum in uocabulo partis ubique seruatus nominatiuus et alia quaedam argumento sunt, etiam notam eiusque significationem a Maeciano quasi unum quoddam adscriptam fuisse, hoc est, nota supra, significatione infra scripta, ut scilicet uno obtutu facilius utrumque perciperetur. In P. V. nota perperam post significationem posita est, quod Momms. seruauit; Boeckh. probabilius nec tamen recte ordinem inuertit.* ³) *Momms. et P. V. hic et ubique dupondium.* ⁴) *Nota haec indeclinabilia potius quam neutra tressis, quatrussis — quinques, sexis, septus, octus, nonus, decus — undeciaere (h. e. undeci[m nummi]aere, ut dicitur tre[s librae] pondo etc.) . . . quindeciaere. Quae omnia sunt ratiocinatorum; nam uulgari sermone, ut ex Varrone et aliis constat, omnis aeris numerus a tresse usque ad centussem masculino sexu in -sis efferebatur et declinabatur.*

nomines: $\text{XS} = \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$; simili enim modo quincunces ac sicilici multiplicati septus efficiunt. 55. Octus hac nota scri-

bas ac nomines: XS
semis, quibus eodem modo multiplicatis octus reperies. 56. Nonus hac nota scribas appellesque:

$\text{XS} \text{ } \text{L}$
semis semuncia sicilicus; 'sedecies enim¹ hac quoque nota. quae uocatur semis semuncia sicilicus, multiplicata nonus inuenies. 57. Decus hac nota scribas atque nomines:

$\text{XS} \text{—} \text{L}$
septunx semuncia: '(quia)² septuncem quoque ac semunciam totiens si duxeris, decus efficies. 58. Undeciaere hac nota scribas appellesque:

$\text{XS} = \text{—} \text{—} \text{—}$
bes sicilicus; nam bes sicilicus totiens ducti undeciaere efficiunt. 59. Duodeciaere hac nota scribas

ac uoces: $\text{XS} = \text{—}$
dodrans; dodrantes '(enim)³ eodem modo computati duodeciaere efficiunt. 60. Tredeciaere hac nota scribas ac

uoces: $\text{XS} = \text{—} \text{—} \text{—}$
dodrans semuncia sicilicus, '(cum)⁴ dodrantibus semuncils sicilicls eadem ratione multiplicatis tredecim asses efficias. 61. Quattuordeciaere hac nota scribas ac uoces:

$\text{XS} = \text{—} \text{—} \text{—}$
dextans semuncia: '(quia)² dextantes semunciaequae sedecim aequae quattuordeciaere efficiunt. 62. Quindeciaere hac nota

scribas et appelles: $\text{XS} = \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$
deunx sicilicus; '(scilicet)⁴ deunx quoque ac sicilicus sedecies ducti quindeciaere efficiunt.⁵

[337] 63. Ingeniosissime autem, cum ad denarium ratio conficeretur, excurrentis aeris nota inuenta est, quae sedecies multiplicata id efficeret: nam cum denarii nota praescribatur

¹) *Scripti*; ut semissem (ut similiter *ed. Momms.*) et inde in fine inuenias *P. V.*; ut factum ex antecedente -us; dein fraudi fuit librario nota $\text{en} = \text{enim}$ ²) *Supplevi omisum ob antecedens -cia.* ³) *Supplevi ex antecedenti -es vel sequenti eo.*

⁴) *Ex anteced. sicilicus.* ⁵) *Priore ed. initio cum, hic efficiant scripseram.*

eique 'subiungatur¹ aeris excurrentis nota, manifestum est, eam sedeciens ducendam ex adnotatione denarii.

64. Ad quinarium et uictoriatum rationem Romae confici nescio: quemadmodum tamen, si uelis, conficias, facilius apparebit, si prius inspexeris, ad quem modum sestertiaria ratio confiat; tunc enim excurrentis aeris leges exemplum '(uel)² denariariae rationis, et dimidiam duces, uel sestertiariae, et duplicabis.

65. Ad sestertium ratio si confiat, 'semis³ hac nota scribitur '— T⁴; uocatur libella teruncius. est autem libella sestertii decima pars, teruncius quadragesima, quae duae iunctae octauam sestertii, id est, semissem, efficiunt; nam octo libellis, id est octo decimis, teruncii octo, id est octo quadragesimae (quae fiunt quattuor uicesimae, hoc est duae decimae) adiectae complent sestertium; 66. sunt enim in sestertio libellae decem, singulae uiginti, teruncii quadraginta. 67. Infra semissem nemo 'temere⁵ rationem sestertiariam ducit. potest tamen: nam quadrans, qui est pars sexta decima sestertii, poterit notari singula, quae est uicesima sestertii, et dimidio teruncio, qui est octogesima sestertii; nam utraque haec pars iuncta efficit sextam decimam. 68. As notari debet '— L;⁶ haec ad sestertium nota uocatur duae libellae singula; fiunt duae decimae et uicesima, hoc est quarta pars sestertii; [338] nam quater binae libellae octo fiunt decimae, quattuor singulae

¹) subiniungatur Momms. ed. ex P. V. ²) Supplevi. ³) A semisse Maecianus hic incipit, non ut in denariaria ratione ab asse, quia ad sestertium maxime minutae rationes velut de quotidianis olerum, carnis, pomorum aliisque simplariis venditionibus conficiebantur, in quibus etiam semissis vel adeo quadrantis ratio habebatur. ⁴) Praemissa sc. etiam hic nota HS, quam breuitatis studio Maecianus omisit. Cf. §. 68. ad sestertium nota. Ceterum animadverte, signum — praeposita sestertii nota aliam significationem habuisse, ac si nihil praeponeretur (cf. §. 2), perinde ut nota S, quae hic dimidium sestertium i. e. quinque libellas significabat. Cf. §§. 66. 70—73. ⁵) Ita Boeckh. tenere ex P. V. Momms. ed. ⁶) Sic cum Momms. ex P. V. dedi. Nec tamen credibile est, notam singulae plane eandem fuisse atque semunciae, de qua vid. §. 4. not. 4. Immo, cum et ipsa ab initiali S inciperet, cavendum erat, ne vel cum semissis neve cum semunciae nota confunderetur. Suspicio vero ex §. 74. verum signum fuisse L vel, quod Bg. habet, L i. e. selibra.

quattuor fiunt uicesimae, hoc est duae decimae, quae superioribus iunctae sestertium complent. 69. As semis notari debet = — ℞T, uocatur tres libellae singula teruncius et sunt tres decimae, una uicesima, una quadragesima, hoc est quarta et octaua sestertii; supersunt octauae quinque, id est semisses quinque, ut compleant sestertium. 70. Dupondius hac nota S; uocantur quinque libellae, quae sunt quinque decimae; hae duplicatae sestertium implent. 71. Dupondius semis hac nota S — T; uocatur sex libellae teruncius; sunt autem sex decimae et quadragesima, id est dimidia et octaua totius; supersunt octauae tres, id est semisses tres, ut sestertium compleant. 72. Tressis hac nota S = ℞; uocatur septem libellae singula; sunt autem pars dimidia et duae decimae et uicesima, hoc est pars dimidia et quarta; desunt duae octauae, id est quarta; quae iuncta impleat sestertium. 73. Tressis semis hac nota S = — ℞T; uocatur octo libellae singula teruncius; sunt pars dimidia et tres decimae et uicesima et quadragesima, hoc est pars dimidia et quarta et octaua; superest octaua, quae adiecta sestertium compleat.

74. Libella dicta creditur quasi 'pusilla libra.¹ nam cum olim asses libriles essent, et denarius decem asses ualeret, et decima pars denarii libram, quae eadem as erat, 'singula² selibram, quae eadem semis erat, teruncius quadrantem haberet, siue denariaria siue sestertiaria ratio conficeretur, iisdem notis, id est libellarum et singularum et terunciorum, praeposita nota denarii uel sestertii, ut erat ratio, aera exprimebantur. 75. Posteaquam in sedecim asses denarius distributus est, denariaria ratio expeditius confici coepit, ut supra dictum est; sestertiaria mansit sub iisdem notis, 'aucta tamen computatione.³ 76. Haec quoque libella exemplo maiorum in duos

¹) *Ex pondere dicebatur, ut aereus nummus, libella vero, non libra, quia iam cum denariis et sestertiis argenteis asses libriles imminuto pondere feriebantur.* ²) *Dicta fortasse, quod in duabus selibris primum singula unaquaeque erat.* ³) *Hoc sic intellige. Cum denarius sedecim, sestertius quattuor asses valere coepisset, libellae, singulae et teruncii nomina sensu generali accipi inceperunt, ut significarent cuiusque argentei nummi, cui applicarentur, decimam, uicesimam, quadragesimam partem. Unde necesse erat, ut si ad sestertium ratio conficeretur, in significatione aeris excurrentis computatio augeretur. Ponamus exemplum. In antiquo*

uelut semisses, qui singulae uocantur, et quattuor uelut qua- [339]
drantes, qui teruncii uocantur, diuiditur.

77. Ponderis eadem diuisio est, quae aeris; nam in quas partes as diuiditur, in has libra dispenditur.¹ 78. 'Et (*dispertitur*)² ita as quidem, seu de diuisione solidi, seu de pondere, seu de numerata in aere pecunia agatur; libra autem in pondere, nummi 'aerei (*ut*)³ argentei in 'pecuniae⁴ forma publica dumtaxat nomen accipiunt.

79. Mensurarum liquoris atque grani expeditio et forma et appellatio. nam quadrantal, quod nunc plerique amphoram uocant, habet urnas duas, modios tres, semodios sex, congios octo, sextarios quadraginta octo, heminas nonaginta sex, quartarios centum nonaginta duo, cyathos quingentos septuaginta sex. 80. Notae mensurarum:⁵

quadrantal	QI
urnae	QS
modii	MI
semodii	MS
congii	Z
sextarii ad uinum)
granum	⌒

[340]

sestertio as excurrrens notabatur — et vocabatur libella, in novo notabatur = ₤ et vocabatur duae libellae teruncius. Cf. §. 68.

¹⁾ *Assis partes animo finiuntur, eaque diuisio appellatur; librae vero partes fiunt pendendo, quod dispendere olim dixere. Cf. §. 81.*

²⁾ *Suppleui ex anteced. [Dicitur] ed. Momms. At in pondere non as dicitur sed libra; dispertitio tantum eadem est. Et, quod in P. V. et edd. est ante libra, huc revocavi.*

³⁾ *Scripti; uero P. V. edd., quo errore commisso ut omissum est.*

⁴⁾ *pecunia P. V. edd.*
⁵⁾ *Ex his notae Quadrantal* et *Modii solidi, eorumque Semissis, urnae et semodii, explanatione non egent. Nota congii fortasse est Q(uadrantal), subiecta nota semunciae (§. 6.): quamquam alia forma exprimere uidetur litterae C subiectam priscam G (ConGius). Sextarius notatur sicilico, quia is est, ut recte Bg. animaduertit, quadrantal* pars *quadragesima octava (§. 29.); in Grano ei praefixa uidetur G. Ceterae notae ex sextario videntur pendere. Heminae tamen nota fuerit initialis littera Graeca; quamquam alia significat sicilicum dimidiatum. Quartarii fortasse primum signum T(eruncius) = quadrans, alterum contracta nota sextarii ad granum; eius enim quartarius est quarta pars. Cyathi notam non intelligo.*

heminae	9
quartarii	tm
cyathi	TI

81. 'Partium et numeri naturalis causa durat, quamvis nominibus apud quasque gentes differant.¹ Ponderis et 'mensurae tam² modus incertus est, 'quam³ eius dispensio ac dimensio.

¹) *Solidorum partes et rerum eiusdem generis numeri, quia natura ipsis rebus insunt, ubique aequabiliter procedunt, ideoque licet nominibus apud diversas gentes differant, tamen quasi iuris gentium sunt. Cf. §. 28.* ²) *mensurarum P. V. edd.* ³) *nam P. V. edd. — Modum dicit definitam in civitatibus quantitatem, unde omnis rerum, quae in pondere vel mensura constant, definitio pendet, velut libra, quadrantal apud Romanos. Respondet is numero rerum, ut minores moduli (dispensio ac dimensio) partibus. Sed naturaliter tam modus ille quam eius partes sunt incertae et iure civili tantum cuiusque populi substantiam capiunt.*

IVRISCONSVLTI CVIVSDAM
CERVIDII SCAEVOLAE,

VT VIDETVR, EX REGVLARVM LIBRO PRIMO DESVMPTA
PARS, A DOSITHEO SERVATA.

Dositheus grammaticus vel ludimagister, qui Romæ [341] potissimum Graecae iuventuti Latine erudiendae operam dedisse videtur, imperantibus Septimio Severo et filio eius Antonino (nam ipse Maximo et Apro coss. h. e. p. Chr. n. a. 207. se scripsisse significat) composuit grammaticam linguæ Latinae, cui operi cum varia et ad potissimas partes eruditionis Latinae spectantia ἐμπνεύματα s. interpretamenta inseruisset, quibus Latine discentes Graecis respondentia Latina invenire docerentur, eorum interpretamentorum libro tertio sub titulo 'συγγραμμάτων νομικὸν μάλιστα περὶ ἐλευθερώσεων' = *Disputatio forensis maxime de manumissionibus* nobis servavit hanc quantivis pretii particulam ex iurisconsulti cuiusdam Regularum libro desumptam.¹ Regulas enim has fuisse, ipse earum auctor §. 3. declarat. Quamobrem si quis hunc Gaium fuisse statuatur, quod nuper Dirksenius probare conatus est, certe non Rerum quotidianarum, ut ille opinatus est, sed Regularum libris vel libro singulari (quos Gaium composuisse ex Digestis constat) assignare debebit.

Mihi tamen neque Gaius, id quod multae rationes redarguunt, neque Paulus, ex Lachmanni et Rudorfii sententia, quam Voigtius refellit, neque Pomponius, de quo ipse hic cogitavit, sed qui his submotis fere unus relinquitur Regularum antiquior et clarior auctor, Cervidius Scaevola scripsisse haec videtur. Hunc Ictum, omnium tunc facile celeberrimum, qui iam sub Antoninis inclaruerat, praeter hanc nominis famam, qua Licinium Rufinum aequalem itemque Regularum scriptorem longe superabat, etiam illud prae aliis Graecis cum primis grammaticis commendare et acceptum facere debuit, quod is primus, ut videtur, Graece

¹) In summa nostra non multum interest, quod nunc a peritis rectius videtur statui, haec interpretamenta incerti auctoris potius cum Dosithei arte grammatica quam ab eo nobis esse servata. Cf. K. Krumbacher de codicibus quibus Interpretamenta Pseudodositheana nobis tradita sunt. Monachii 1883. Rhein. Museum f. Philol. N. F. Vol. 39. p. 348 seq. 1884.

[342] consultantibus plurimum respondit¹ et in Digestorum et Responsorum libris saepissime consultationum partes Graecas inseruit, ex quibus vocabula Graeca ad ius civile Romanum spectantia optime disci poterant. Vide L. 6. D. de decret. ab ord. fac. (50, 9). L. 14. D. de dote praeleg. (33, 4). L. 23. §. 2. D. de pecul. leg. (33, 8). L. 35. §. 1. L. 37. §§. 5. 6. L. 101. D. de leg. 3. L. 16. §. 1. D. de alim. leg. (34, 1). L. 30. §§. 1. 3. D. de adim. vel transfer. leg. (34, 4). L. 60. D. de manum. testam. (40, 4). L. 60. §. 4. D. mand. (17, 1). L. 47 pr. D. de adm. et peric. (26, 7). L. 83. §. 15. D. de leg. 2. L. 41. §. 4. D. de fideic. lib. (40, 5). Eiusdem viri studiis convenit, quod vel in his Regulis iuris peregrinorum et provinciarum accurate rationem habuisse videtur, coll. §§. 1. 12. 17. Et si ad id attendimus, in quo aliqua proprietates inest loquendi, *tot annos habere Graeco more pro tot annorum esse* (§. 17.) solus, ni fallor, ex Ictis Scaevola dixit L. 41. §§. 10. 16. D. de fideic. lib. (40, 5) idem, cum aliis tamen, vocem nationum pro gentibus (§. 1.) usurpavit etiam L. 4. §. 1. D. ad leg. Iul. mai. (48, 4). Sed et auctores saepe allegavit (praeterquam in responsis, ergo Digestorum et Responsorum libris, ubi omnino nulli allegari solebant) et eos ipsos, qui in his reliquiis occurrunt, velut Proculum L. 14 pr. D. de iure codic. (29, 7), L. 93. §. 2. D. de solut. (46, 3). Octavenum L. 1. §. 2. D. quae res pign. (20, 3), Neratium Priscum L. 18. D. de opt. leg. (33, 5), Iulianum L. 131. D. de verb. obl. (45, 1), L. 18. D. de opt. leg. (33, 4) etc. Denique primo Regularum libro eum ius, quod ad personas pertinet, tractasse, patet ex L. 54. D. de rit. nupt. (23, 2). L. 22. D. de excus. (27, 1). L. 5. D. de mun. et hon. (50, 4). L. 5. D. de legation. (50, 7). Nec vero stilus, quem dicunt, obstat, quo Scaevola in Iustiniani Digestis plerumque utitur, nisi fortasse Ictus idem dicendi tractandique genus, quod responsis et quaestionibus convenit, etiam in regulis adhibuisse putandus sit, quod nemo sanus dixerit, et in Scaevola ea ipsa, quae ex regularum eius libris in Digestis servata sunt, refellunt.

Dositheus vel qui alius auctor fuerit, hoc frustulum mea quidem opinione (nam valde etiam hac de re inter viros doctos variatur) ita suum fecit, ut ipsum initium libri omissa tantum praefatione, quippe nihil, quod ad forum pertineret, continente,

¹) Simili de causa grammaticus, cum etiam ex altero monumentorum genere, quo ius illo aevo praecipue condebatur, constitutiones principum dico, in *ἐκμνηνεύματα* suis aliquid referendum esse existimaret, D. Hadriani sententias potissimum elegisse mihi videtur. Ab hoc enim principe Graeco sermoni in administranda rep. multo plus quam antea tributum esse constat (cf. Dirksen civ. Abh. I. p. 43); nec dubito, quin ab ipso Dositheo hanc causam significatam legeremus, si extrema pars praefationis, lacunis admodum deformata, integra extaret.

primum Graece verteret, deinde praemissa hac Graeca interpretatione e regione positum in librum suum transferret. Sed hic primus utriusque linguae textus valde male habitus est, donec in duos illos codices seculi, ut putant, decimi vel undecimi, quibus nobis servatus est, Vossianum Leidensem (V.) [343] et (inde a §. 2. ad §. 8 med. et post lacunam a §. 11. ad finem) Scaligeranum (S.) transcriberetur. Neque enim vulgaribus tantum librorum mendis admodum deturpatus, sed etiam ab incitis discipulis vel magistris, qui libro uterentur, uterque sermo ex utroque novis interpretationum conaminibus corruptus est. Quae textus condicio a Lachmanno primum egregie demonstrata cum sperare vix patitur fore, ut Icti manus ubique, maxime in corruptissima priore parte, plane restituatur, tum viam ac rationem ostendit, qua aliquatenus tamen id assequi liceat. Audacter equidem hanc viam ingressus et ulterius quam Lachmannus prosecutus sum; quid vero ita profecerim, alii iudicanto.

Superest, ut tirones, qui criticum apparatus noscere velint, ad accuratissimam Boeckingii editionem totius tertii libri Dositheani remittamus, quae hoc sub titulo: *Dosithei Magistri interpretamentorum liber tertius Graece et Latine. Bonn. 1832.* prodiit, et deinde, quae ad ius non pertinent, omissis paucisque mutatis, inserta est corpori iuris anteius. Bonnensi inde a p. 193.¹ Post Boeckingium Lachmannus (*Versuch über Dositheus Berol. 1837*) de emendando hoc, quod edimus, opusculo, ut iam significavi, optime meritus est. Textum ab eo constitutum Boeckingius, novis notis additis, subiecit editioni suae Ulpiani fragm. Lips. 1855. p. 159. Denique Mauritius Voigtius in libro 'die Lehre vom ius naturale' Lips. 1856. p. 617—630. de hoc fragmento non incite egit novamque eius primae §i recensionem, sed eam parum, meo iudicio, probabilem adornavit.

1. Omne enim ius, 'quo utimur,¹ aut civile appellatur aut naturale 'uel gentium. Naturale dicitur, (*quod natura est bonum et*) aequum;² ab eo enim 'nominatum est³ et omnes

¹ Nunc (1884) adeundae sunt Krumbacheri, quas supra (p. 424 not.) allegavi scriptiones.

¹ *Scripti*; cum iure *V.* (*factum sc. ex quo utimur. Cf. Gai. 1, 8. Omittunt edd.* ² *λέγεται η εθνικον δικαιον* = dicitur uel nationes aut gentile iustum *V.* *Vides, quae, quod in fine idem recurreret verbum, omissa, quae traiecta sint. Animadvertite, Dositheum ut ceteros Graecos (velut Theoph. 3, 1, §. 6. tit. 22. §. 3.) Latinorum 'aequum' semper vertisse δίκαιον §. 2. Ius naturale dicitur uel gentium iustum ed. Lachm.* ³ *ωνομασθη* = nominatur *V.*

[344] nationes similiter eo 'utuntur':¹ quod enim bonum et 'aequum'² est omnium utilitati convenit. Ius civile uero proprium est, 'civium Romanorum'³ et ab eis dictum, quoniam nostra ciuitas 'eo diuerso ab aliis populis'⁴ utitur. sed quidam hoc esse 'dixerunt, quod omnibus ciuibus peculiariter'⁵ aut maiori parti expedit. sunt 'etiam, qui⁶ tradiderunt, 'constitutam aequitatem'⁷ esse. plurimi autem eam⁸ definitionem ueriores esse tradiderunt, quam initio diximus.

2. 'Ius civile, si quidem imposititium appellatur,⁹ 'ex¹⁰ pluribus partibus constat.¹¹

¹) εἰσιν κεχρημένα = sunt usae *V. edd.* Sed inferiori Graecitati κέχρηται etiam est 'utuntur'. Ad rem cf. Isidor. 5, 4. §. 1.

²) δίκαιον = iustum *V. Lachm.* ³) ρωμαίων = et romanisorum *V. Correx. Lachm.* ⁴) ταντη τη ἀληθείᾳ = ea ueritate *V.* ea seueritate *ed. Lachm.* Dositheum vertisse puto τούτῳ ἄλλοίῳ ἢ ἄλλα ἔθνη, ex quibus cum ἄλλοίῳ ἢ ut simile esset omissum, ἄλλα ἔθνη abiit in ἀληθείᾳ. ⁵) ἀπαντες πολιταὶς ἰδιοὺς προλεγοῦσιν = quod omnes ciuibus suis praedicent *V.* ubi λεγοῦσιν tempore mutato transpositum, προ- factum errore ex (ε)ἔδixerunt, ἰδιοὺς positum pro ἰδίως (= 'in quaque ciuitate' in *L. 11. D. de iustit. 1, 1*), quod Latine utrum fuerit 'peculiariter', an 'proprie', an simile quid, dubitari potest. *Lachm.* omisit. ⁶) enim qui et *V. edd.* factum ex et qui. ⁷) ὑποστάσιν (pro συστάσιν?) δικαιοσύνης = quantitas (quantitatem *edd.*) iustitiae *V. edd.* Cf. *Cic. Top. 2, 9.* 'ius civile, aequitas constituta iis, qui eiusdem ciuitatis sunt.' De v. δικαιοσύνη cf. not. 2. p. 426. ⁸) πλείονα τουτονδε = plurima hanc autem *V.* ubi δε = autem traiectionem, quia πλείονες mutatum in πλείονα ad ὑπόστασιν relatum erat, *Lachm.* fecit: quantitatem iustitiae esse plurimam, hanc autem definitionem ueriores esse [tradiderunt] quam quae initio diximus. ⁹) h. e. tanquam impositum et imperatum ciuibus (ab ipsa ciuitate, quod plerumque proprium dicitur). Cf. *L. 5. §. 9. D. de op. nov. nuni. (39, 1).* δίκαιον πολιτικοῦ (εἰς τι ἐντεθημενον *S.*) προσάγορεύεται = iuris ciuile (ut qui appositum *S.*) appellatur *V. S.* in quibus eis natum ex ei, quid = τι effecit, ut nom. ius civile mutaretur in genituum. Iuris ciuile appellatur, quia *Lachm.*

¹⁰) ὡς ex = qui ex *V.* Fortasse reponendum fere ex. ¹¹) Hic aperte est lacuna, etiam in *S.* asterisco indicata. Quae sequuntur usque ad finem §., dedimus ex *V.* simul Graecis e regione positae et Scaligerani uarietate adiecta et lacunis, quas *S.* nec tamen ubique ubi oportebat, nec semper suo loco asterisco notauit, similiter indicatis. Omnino ex his laciniis tam corruptis nihil certi effici potest.

ἀλλὰ διατάξεις αὐτοκρατορικῆς (διατάξεις αὐτοκρατορικῆς S.) ὁμοίως τιμεταίον (τιμητέον S.) ὃ (ἰλιο S.) ἔστιν καὶ τοῦ πριτορος (καὶ στρατηγοῦ S.) διάταγμα ὁμοίως ἢ (καὶ S.) ἀνθυπάτου ἐκ τούτου γὰρ συνκατέθεντο τὴν ἐνπιρὸν καὶ παρὴν μῆται τῶν ἀποκριμάτων καὶ κεφαλαιωδῶς εἰώθαμεν (γὰρ συνκατένευσαν ἔμπειρον καὶ παρελλήπτῃς ἐξ ἀποφθέγματος S.) ταῦτα λέγειν νόμος γὰρ Ἰούλιος καὶ Πάπιος (I. κ. II. om. S.) τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ δικαίου προσαγορεύονται.

3. Regulas igitur³ exsequenti 'quae⁴ ad haec studia 'pertinent,⁵ ante omnia 'genera et⁶ (*condiciones hominum explicandae sunt*). nec enim unius sunt condicionis, sed uariae. 'quae singula ad hanc enarrationem pertinentia ordine referenda sunt.⁷

4. Omnes enim aut '(serui aut liberi et rursus liberi aut)⁸ ingenui sunt aut liberti.⁹ Sed ut magis possint sin-

Sed edicta imperatoria (constitutiones imperatoris S.)¹ similiter honorandum quod (quid S.) est et praetoris edictum similiter uel proconsulis [345] (*S.) ex ea (eo S.) enim consenserunt² prudentiam et receptum est responsorum et summam solemus haec et (peritum et adsumptus ex responsis ista S.) dicere. Lex enim Iulia et Papia (I. et P. om. S.) ceterae partes iustitiae (sic; iustū S.) appellantur.

¹) *ICtus sine dubio scripserat constitutiones principales.*

²) *Possis tentare: sed constitutiones principales perinde observandae sunt, atque praetoris edictum et simile proconsulis; ex eo enim compositae sunt. Cf. const. Tanta circa §. 18. in fine.* ³) γὰρ (corrigere ἄρα) = enim V. S. ⁴) μοι = mihi V. S. edd. corrige οἱ (κανόνες). ⁵) ἀναγκαῖον = necessarium V. S. edd. corr. ἀνήκουσι. ⁶) εἰδέναι = scire V. S. edd. Sed hoc factum puto ex εἰδη καὶ, eaque de causa cum sequentia omitterentur, ἀνήκουσι in ἀναγκαῖον, οἱ in μοι mutatum. necessarium ante omnia scire, quae sint condiciones hominum liberorum. Lachm. ⁷) Sic edd. vetustiores. αἰτιὰ καθ' ἑκάστον (αἰτιὰ ἕκαστα S.) τὰ ἀνηκοντα πρὸς ταυτην τὴν ἐξηγησιν ἀνενεκταία (ἀνηνεκταία S.) ἔστιν τῇ τάξει (ἐν τάξει S.) V. S. Pro enarrationem *ICtus* scripserit tractatum. ⁸) *Supplevi, quod facile excidere, a ICto nullo modo omitti poterat.* ⁹) *In lacuna, quam S. asterisco significat, ICtus dixerit, ingenuorum quidem unam condicionem esse, libertorum vero triplicem, aut enim cives Rom. aut Latinos aut*

gula declarari, melius uidetur, incipere a libertis 'et primum de Latinis referre,¹ ne saepius eadem interpretari cogamur. Primum ergo uideamus, quale est, quod dicitur 'apud ueteres, [346] eos,² qui inter amicos 'manumittuntur,³ non esse liberos, sed domini uoluntate in libertate morari et tantum 'seruiendi metu⁴ dimitti.

5. ⁵Ante 'igitur⁶ una libertas erat et manumissio fiebat uindicta uel testamento uel censu, et ciuitas Romana compete-
bat manumissis; quae appellatur iusta ac legitima manumissio. hi autem, qui domini uoluntate in libertate erant, manebant serui, et si manumissores ausi erant in seruitutem denuo eos per uim redigere, interueniebat praetor et non patiebatur manumissum seruire. omnia tamen quasi seruus acquirebat manumissori: 'nam siue quid⁷ stipulabatur uel mancipio accipiebat uel ex quibuscunque causis aliis adquisierat, domini hoc faciebat: id est, manumissi omnia bona ad patronum pertinebant.

6. Sed nunc habent propriam libertatem inter amicos manumissi et fiunt Latini Iuniani, quoniam lex Iunia, quae libertatem iis dedit, exaequauit eos Latinis 'coloniariis.⁸ '(sunt uero Latini coloniarii),⁹ qui cum essent ciues Romani, 'proficiscentes¹⁰ uomen suum in coloniam (Latinam) dederunt.¹¹

dedictiorum numero esse. Cf. Gai. 1, 11. 12. ¹⁾ αναφέρειν και πρωτον περι ρωμαικων γραφειν = adferre et primum de latinis romanis scribere V. αναφ. και πρωτον om. S. Apparet γράφειν initio glossam superscriptam uoci ἀναφέρειν hanc postea loco suo deturbasse. Aliter Lachm. ²⁾ αυτους = eos V.

αυτοις = (dictur)us eis et uocem παλαιους = ueteres transpositam post οὗ μεταξὺ φίλων habet S. Initio erat: ἐπὶ τοῖς παλαιοῖς αὐτοῖς. quod dicitur de eis qui inter amicos olim manumittebantur Lachm. ³⁾ ἤλευθεροῦντο = manumittebantur S. factum sc., postquam παλαιους erat transpositum. Eadem de causa idem S. in sequentibus post μὴ εἶναι ἐλευθέρους addidit πάλοι.

⁴⁾ τοῦ δουλικοῦ φόβου V. S. seruitutis timore V. ⁵⁾ Hanc §. iam Lachm. fere restituit suo nitori. ⁶⁾ γὰρ = enim V. S. edd. Cf. not. 3. p. 428. ⁷⁾ ἢ εἴτι = uel si quid V. S. uelut si quid Lachm. Sed ex praecedenti ἐλευθερωκότι geminandum ὅτι.

⁸⁾ κολωμαριους V. κολωναρίοις S. ⁹⁾ Supplevi. ¹⁰⁾ Scripsi. ἀπελευθεροῖ = liberti V. edd. καί = et S. Verum fuerit: ἀπελεύσαντες = proficiscentes. Cf. Cic. pro Caec. 34, 98. pro domo 30. ¹¹⁾ δέδωκεισαν = dedissent V. = dederant S. edd. 'Latinam' fere geminationis ope supplevi.

7. In his, qui inter amicos manumittuntur, uoluntas domini spectatur; lex enim Iunia eos fieri Latinos iubet, quos dominus liberos esse uoluit. 'hoc uero cum ita sit,¹ debet 'propositum manumittendi² habere dominus. unde si per uim coactus, uerbi gratia 'ab aliquo populo³ uel a singulis [347] hominibus manumiserit, non ueniet seruus ad libertatem, quia non intellegitur uoluisse, qui coactus manumisit.

8. Item ut possit habere seruus libertatem, talis esse debet, ut praetor siue proconsul eius libertatem tueatur: nam et hoc lege Iunia cautum est. sunt autem plures causae, in quibus non tueatur '(praetor uel)⁴ proconsul manumissionem; de quibus procedentes 'exponemus.⁵

9. Sed et illud obseruandum, ut is, qui manumittitur, in bonis manumissoris sit; et ideo, si tantum ex iure Quiritium sit manumissoris, non erit Latinus. necesse est ergo, seruum, '(si ex iure Quiritium manumissoris sit, eius)⁶ non tantum ex iure Quiritium sed etiam in bonis esse.

10. Communis seruus si ab uno '(ex sociis uindicta uel testamento)⁷ 'liberatus sit,⁸ neque ad libertatem peruenit, et alterius domini totus fit seruus iure accrescendi. Sed inter amicos seruus ab uno ex sociis manumissus 'utriusque seruus manebit;⁹ 'ius enim accrescendi¹⁰ in hac manu-

¹) τουτο δη ουτως εχον = hoc tamen sic habens V. τουτο δη ουτως εχοντος = hoc tamen cum ita habeant S. Cf. Lachm.

²) προαιρουν ελευθερουντος V. S. = uoluntatem (sic edd.) manumittentes V. promissum manumittentes S. ³) Velut in circo. Cf. L. 17 pr. D. qui et a quib. (40, 9). ⁴) De Lachm. cj. suppl.

⁵) επιδειξομεν = ostendemus V. S. edd. Graecum uerbum proprie est exponere, licet alio sensu. ⁶) Aperte flagitante sententia addidi; nam nec placet Buchholtzii cj. ad Fr. Vat. §. 221., nec Lachm., qui in fine supplet 'manumittentis'. Praeterea ubique pro 'manumittens' (ελευθερων, ut Graeci manumissorem appellare solent) ex Ictorum more scripsi 'manumissor'. ⁷) Partim Boeckingi auctore supplevi. ⁸) γενηται ελευθερος = manumissus liber sit V. ⁹) εκατερω κυριενσουσιν δουλος μενει = utrique dominabunt, seruus manebit V. Scilicet εκατέρω vulgari errore pro εκατέρου scriptum ansam dederat, ut quis sequentibus δουλος μενει uelut glossam superscriberet κυριεύσουσιν.

utriusque domini s. m. Lachm. ¹⁰) δικαιον γαρ ου (pro του) προσανξασθαι = isto enim non accrescere V. iustum enim non ad crescere edd.

missione' non uersatur;¹ licet² Proculus 'existimauerit,³ accrescere 'eum socio⁴: 'qua sententia non utimur.⁵

[348] 11. Proprietarius eum seruum, cuius ususfructus ad alium pertinet, non potest uindicta manumittere, obstante usufructu; et si manumiserit eum uindicta, faciet seruum sine domino. sed Latinum (*inter amicos manumittendo facere potest, tum scilicet, cum ususfructus non mutata interim uoluntate finitus erit*).⁶

12. Peregrinus manumissor seruum non potest 'ad Latinitatem perducere,⁷ quia lex Iunia, quae Latinorum genus introduxit, non pertinet ad peregrinos, sicut et Octauenus probat. Praetor '(tamen uel proconsul)⁸ non permittet manumissum seruire, nisi aliter lege peregrina caueatur.

13. Minor uiginti annorum manumittere neque uindicta potest neque testamento, itaque nec Latinum facere potest; tantum enim apud consiliu[m] potest manumittere seruum suum causa probata.

14. Is autem, qui manumittitur inter amicos, quocumque est annorum, Latinus fit,⁹ et tantum ei hoc prodest 'triginta

¹) εν ηστρεφεται = in qua uertitur (seruatur Lachm.) V. edd. Corruptum illud ex ου μη στρεφεται. ²) ετ. και. = et quam V. quamuis Lachm. ³) δοκιμασαι = estimauerit, pbauerit V.

⁴) μετα. κωνωνων = cū solio V. Ex eū cum factum esset cū, alius hoc uertit μετα. ⁵) ου τη γνωμη χρωμεθα = qua sententia utimur V. Sed ου, quod in superiore[m] uersum aberravit, reponendum est ante χρωμεθα. Cf. similem Scaevolae locum L. 93. §. 3. D. de solut. (46, 3) et L. 6. §. 2. D. quib. mod. pign. solv. (20, 6); de re Ulp. 1, 18. Paul. 4, 12 §. 1. ⁶) Tale quid supplendum. Non idem ualet in manumissione uindicta (Ulp. 1, 19), quae expressa condicione uel die uitiatur (de tacita uid. L. 15. D. de manum. 40, 1) et in qua ius et initium, non uoluntas spectatur. De testamentaria manumissione Ictus h. l. non agit; idcirco puto, quoniam ea longiore tractatum habebat; in ea enim, ut condiciones taceam, aetas serui spectatur. Nam minor XXX annorum testamento manumissus Latinus fit ideoque etiam a proprietario recte sic manumittitur; secus in maiore XXX annorum, nisi et hunc testator Latinum tantum facere uoluerit. Cf. L. 15. cit.

⁷) προς λατινον (potius Λάτιον) αγειν = ad latinum perducere V. ῥωμαικον ποιησαι = Latinum facere S. Lachm. Sed haec facilius lectio ex glossa uidetur enata. ⁸) Suppleui; proconsulis enim quam maxime hic mentio erat facienda. ⁹) si modo XXX annorum

annorum aetas,¹ ut postea iterum possit uindicta uel testamento manumitti et ciuis Romanus fieri.

15. Mulier sine tutoris auctoritate non potest '(inter amicos manumittere),² nisi ius liberorum habeat. tunc enim (uel)³ uindicta sine tutore '(auctore)⁴ potest manumittere. [349] unde si mulier absens liberum esse iusserit, quae ius liberorum non habeat, quaesitum est, 'an Latinum faciat⁵ tutore eius auctoritatem accommodante eo tempore, quo epistola scribitur seruo a domina? Iulianus negat; existimat enim, eo tempore debere auctoritatem praestari, quo peragitur manumissio; tunc autem peragi intellegi,⁶ cum seruus cognouerit dominae uoluntatem. Sed Neratius Priscus probat, libertatem seruo competere; sufficere enim, quando epistola scribitur, adhiberi auctoritatem tutoris. cuius sententia et constitutione 'principali⁷ confirmata est.

16. Seruum pigneri datum ciuem Romanum facere debitor non potest, '(generaliter obligatum potest),⁸ nisi si forte

minor causa apud consilium probata manumissus sit. Sed in eo causa non probata una erat earum causarum, ex quibus praetor libertatem non tuebatur, de quibus causis auctor postea disputaturus erat (§. 8). ¹) τη ελευθερία V. ἐλευθερία S. = libertas S. edd. Sed corruptum illud est ex λ' ἐτῶν ἡλικία, postquam pro aetas scriptum erat libtas. Nisi forte vitii originem in Graecis quaerens emendare mavis: λ' ἐτη ελευθερῶ = (tantum hoc) pro sunt xxx anni liberto. Omnino cf. §. 17. hoc ei procedit manumissione Lachm. sed absurdum est dicere, manumissionem, quae Latinum facit, nihil amplius efficere, quam ut idem iterando ad civitatem Romanam perducere possit. Verum sensum emendatae lectionis docent Ulp. 3, 4. Gai. 1, 17. 18. ²) Edd. minus recte om. inter amicos. ³) Supplevi: omisum ob sequens u-indicta. ⁴) Supplevi. ⁵) Post ἐξηγεται V. habet τουτο η = hoc an. Scilicet του-τοη remansit vel factum est ex -νον ποιῇ, εἰλαται-vero periit propter similitudinem antecedentis ἐξ-ηγεται. Sic Lachmanni coniectura confirmatur. ⁶) νοεῖται V. S. pro νοεῖσθαι, ut vidit Schilling. Antea cum Cuiac. pro enim scripsi autem. ⁷) Librarii αὐτοκρατορικῇ verterunt imperatoria. ⁸) Addidit Dernburg Pfandrecht II. p. 14. idque mihi magis placet, quam quod edd. 1. 2. scripseram: Generaliter servum p. d. c. R. f. d. n. potest, si forte etc., illo generaliter inde effecto, quod V. eo loco habet et = si (sed omisum S.) quod ex εν γεν-ει superesse ratus eram.

soluendo non sit.¹ obstat enim libertati lex Aelia Sentia, quae prohibet servum creditorum (*fraudandorum*) causa manumissum ciuem Romanum fieri. sed Latinum '(facere) potest.²

17. Qui censu manumittitur, si triginta annos habeat, ciuitatem Romanam 'apiscitur.³ sed debet hic servus ex iure Quiritium manumissoris esse, ut ciuis Romanus fiat.

17^a. 'Quando Romae census agitur, solet post censum lustrum condi:⁴ est autem lustrum quinquennale tempus, quo Roma lustratur. Magna 'uero⁵ dissensio est inter prudentes, '(quae in censu aguntur),⁶ utrum eo tempore uires accipiant omnia, quo census '(eorum agitur),⁷ an eo tempore, quo lustrum conditur. sunt enim, qui existimant, non alias uires accipere quae in censu aguntur, nisi haec dies sequatur, qua lustrum conditur; 'alii uero probant,⁸ censum descendere ad

¹) εἰς τοὺς εἰς μὴ πρὸς ἀποδοσὶν ἡ = nisi forte ad credendum sit *V.* ἐκτὸς εἰ μὴ οὐ πρὸς ἀπόδοσιν = nisi si soluendum non sit *S.* nisi forte soluendo sit *Lachm.* ²) καὶ = et *V. S.* habent ad insequentis si initium tractum, ubi molestum est. Mihi superesse videtur ex ποιεῖν δόνα-ται. Latinum vero debitor facit statim; neque enim fraudare videtur creditores, qui retento iure Quiritium manumittens, facit, ut servus diligentius sibi quaerat, unde creditoribus satisfieri possit. Cf. *Gai.* 2, 153.

³) κἄτα *V. S.* = possidet *V.* = pascitur *S.* = potitur *Lachm.*

⁴) *V.* qui haec bis continet: ἀποτιμήσεις δε ἐπιρῶμης ἀγεσται ἴωθεν ἡ ἀποτιμήσεις καθαρῶμωκτιζεται = census autem 'inroma (secundum: apud romam) agi solet uel census lustrum conditur. At *S.*: τίμησεις μέντοι ἐπὶ δῶμης αἰτηθῆναι εἴωθεν. τίμησεις μέντοι καθαρῶμωκτιζεται = census tamen Romae agi solet. In census autem lustrum conditur. Graeca igitur sic restituenda sunt: ὅποτε (quod periit propter ἀποτιμήσεις) ἀποτιμήσεις ἐπὶ δῶμης ἀγεσται, εἴωθεν μετὰ (quod abiit in postpositum illud μέντοι) τὴν ἀποτιμήσεων καθαρῶμωκτιζέσθαι. Et sic convenit his, id quod in fine dicitur: Sed in urbe Roma etc. ⁵) μέντοι *V. S.* = autem *V. Lachm.* = tamen *S.* ⁶) Haec verba, ommissa quia paullo post recurrunt, necessario supplenda erant. ⁷) Edd. tantum agitur supplent. ⁸) ὑπολαμβάνονσιν γὰρ = existimant enim *V. S.* Sed haec a librario profecta sunt, qui male interpretans ea, quae nunc sequuntur, iis eandem illam sententiam, ex qua census lustrum confirmatur, verbis tantum mutatis, iterum referri putavit, quamobrem *S.* priorem illam sententiam (sunt enim qui existimant . . . lustrum conditur) tanquam glossema omnino omisit. Hoc enim errore eo perductus est, ut praemissa diversae sententiae verba sic, quasi ea prior esset, mutaret.

diem lustrī, non lustrum 'recurrere¹ ad diem census. Quod ideo quaesitum est, quia '(si)² omnia, quae in censu aguntur, lustrō 'demum confirmantur,³ (*etiam censu manumissis lustrō demum condito libertas competitura est*).²

17^b. Sed in urbe Roma tantum censum agi notum est; in provinciis autem magis professionibus utuntur.

¹) De Lachm. cj. ἀνατρέχειν = decurrere V. S. Sententia est, lustrum sequi tantum censum, non ita, ut eum confirmet, ad eum referri. ²) Supplevi; nam huiusmodi quid excidisce ut ponamus, totius loci ratio facit. ³) Ante versum Θ ισχυροποιονται = confirmantur V. Suspicio, demum aliquando pro decimum acceptum, idque X notatum, deinde casu IX corruptum, hoc modo Graece redditum esse.

AEMILII PAPINIANI

EX LIB. I. RESPONSORVM SVB TITVLO DE PACTIS.¹

[351] Inter uirum et uxorem pacta non solum uerbis 'sed et² uoluntate contrahentium constituuntur,³ ut neuter coniugum locupletior fiat.

¹) *Hoc fragmentum ex lege Rom. Visigothorum, ubi finem facit, novissime editum est a Boeckingio in edit. Ulp. fragm. Lips. 1855. p. 175. et ab Haenelio in L. Rom. Visigoth. p. 452. Inscriptio pro lubitu librariorum et editorum admodum variatur; attamen omnes hoc ex Papiniani lib. I. resp. sub titulo 'de pactis inter uirum et uxorem' petitem significant. Ex quibus uerbis postrema, aperte ex initio ipsius responsi perperam geminata omisimus. Papinianus enim cum responsa sua ad ordinem edicti perpetui disposuisset, habuit quidem libro I. eorum titulum de pactis (cf. Fr. Val. 108.), ex quo etiam sumpta est L. 40. D. de pactis (2, 14). Titulus autem de pactis inter uirum et uxorem quanquam ceterum non inauditus (Paul. S. R. 2, 22) ad pacta dotalia pertinuit, de quibus Papinianus, testante L. 26. D. de pact. dot. (23, 4), lib. quarto resp. egit. ²) set edd. sed ex unus Cd. ³) i. e. stipulatione non interveniente, ita valent, ut non modo exceptionem pariant, sed etiam aut rei uxoriae actioni inesse videantur aut actio in factum dari debeat. Cf. ex. gr. L. 9. L. 12 pr. §. 1. L. 14—19. 21. 22. L. 26. §. 3. D. de pact. dot. (23, 4). Cf. Schol. Basil. 11, 1, 7. p. 561. Ex stipulatu uero actio nec ex huiusmodi pactis nascebatur, nisi subdita stipulatione. Paul. S. R. 2, 22. §. 2.*

EIVSDEM AEMILII PAPINIANI

EX LIBRO V RESPONSORVM CVM NOTIS PAVLI ET VLPiani

QVAE FOLIO DVPLICATO BEROLINENSI

MVTILA SERVATA SVNT.

De quo folio adi (Th. Mommseni et P. Krügeri) *Monatsberichte d. Kön. Akad. d. Wissensch. zu Berlin* 1879 p. 501—518 (adde Eadem a. 1880 p. 363 seq.) et de nostra harum laciniarum restitutione librum meum *die jüngst aufgefunden. Bruchstücke aus Schr. Röm. Juristen. Lpz.* 1880. p. 26 seq. Uncinis talibus [] inclusa sunt Digestorum loca, in quibus nove reperta iam plenius legebantur.

1. Tutores absenti annum | XIII inpleset,
n curatores sui¹ ad | runt iusti c | ne-
que officii | t. placuit, ut

2. [L. 5 pr. D. quando ex facto tut. (26, 9)]

3. [L. 5. § 1. D. eod.]

4. [L. 8. D. eod.]

5. [L. 11. D. de susp. tut. (26, 10)]

6. [L. 39. §§ 3 . . . 5. D. de adm. et peric. (26, 7)]

7. [talibus non opitulatur ius] ciuile nepotibus.
quod uero contra tabulas bonorum possessionem petere non
cogitur, ne minuatur suum ius, cum nepos ut filius semissem
habeat, non minui talis est uitii non ferendi, quod ex filiae
persona sequitur et per exceptionem doli placuit emendari
oportere, ac, si scriptus is filius per fratrem emancipatum ac
praeteritum edicto commissio contra tabulas solus possessionem
accepit, ut personis extraneis legata praestare non deberet,
comm(is)isse uidetur, quamquam testamentum patris tueri

¹) In C. esse | ratoresui Krügerus post monuit. fortasse igitur
curatores ui.

potuit hereditatem adeundo. idque optimi maximeque principes nostri rescripserunt et sententia diui Hadriani in persona Cornelii Prisciani demonstravit.

8. [L. 22. D. de bon. poss. c. t. 37, 4] Bonorum possessione contra tabulas emancipato¹ praeterito filio data scriptus heres alter filius, qui possessionem accepit uel iure ciuili contentus non accepit, legata praecipua non habebit.

PAVLVS. Ergo in filio, qui *coheres scriptus bonorum possessionem* potuit petere, contra seruabitur,² siue hereditas ad eum pertineat tantum iure ciuili, siue bonorum possessio quoque.

9. Papinianus. *Filia in causa (conf)erendae dotis accepta* bonorum possessione contra tabulas aut intestati dotem fratribus (con)ferre non cogitur.

10. [In adoptionem datus filius heres institutus, si condicio institutionis extitisset, commissio per alium edicto, eandem quam] emancipatus bonorum possessionem haberet, ideoque liberis et parentibus primo loco legata relictas praestaret, quae non praestabit, si condicio institutionis defecit: et tunc qui hereditatem adierunt, tabulis quoque non signatis, tuentur; desertur enim ne nuncupatis quidem aliter, et possessio eius ualuit non magis quam ualeret, si primus gradus ruptus esset.³

11. In eo gradu, a quo exheredatus non fuit, postumo contra tabulas uel nuncupationem peti posse bonorum possessionem placuit; legi Vellaeae enim non offenditur, cum non sit, ut eius heredis, qui legem excludit, testamentaria.

12. Ex filio herede facto nepos alium extraneum sequens substitutus contra tabulas bonorum possessionem non accipit, quoniam (e)i non prodest, quod primo ab auo suo praeteritus est, quem pater praecedat post successurum.

13. Iure ciuili tueri, qui non iure honorario, potest, ut qui uxori uel uxor ei matrimonio successit.

¹) Hanc vocem omissam supplendam esse, monet in fine nota Graeca correctoris interlinearis: Pinp. (= Π(μ)πλη) ἐλθόντος emancipato praeter. ²) Hactenus librarius Pauli notam perperam bis scripsit. ³) In margine glossae duae partim Graece scriptae legi non potuerunt.

14. *Cum de iure testamenti disputatur, qui negat neque ob id probat, aut sicut in rupto testamento probat, tamen bonorum possessionem sed contra tabulas accipit, quia causa liberorum prae¹teritorum melior uidetur.*

15. [L. 5. D. de dotis collat. 37, 7.]

²16. [L. 9. D. de dotis collat. 37, 6. inde a verbis (Idem) nepos si.]³

17. [L. 17. D. de iniusto rupto 28, 3.]

18. [L. 5. D. de dotis collat. 37, 7.]⁴

¹) In ipso hoc versu ceterum vacuo in fine litteris minutis additum est *lpina* (*vulpina*?) ²) Num. 16—18 alii (Krügerus putat eiusdem) codicis folio singulari sed binis columnis scripto debentur quod paulo post in eadem farragine repertum et excussum est, de quo vid. Krüger in iisdem 'Monatsberichten' 1880 p. 363 seq. et Zachariae de Lingenthal in 'Deutsche Literaturzeitung' 1881 p. 370. Hic praeter convenientiam fr. 17 cum L. 17 ibi cit., quam iam Krüger observaverat, etiam fr. 16 in L. 9 cit. et fr. 18 in L. 5 cit. recurrere vidit indeque Krügerum folii paginam posteriorem (col. III. IV) errore pro priore habuisse demonstravit. Quae praeterea in utraque pagina lecta sunt, in his et quinque scholia Graeca in intercolumniis quorum uni satis clare nomen ΠΙΤΤΙΩΣ praescriptum est, et notae semel vel bis Pauli, ter Ulpiani (illo hunc certe semel ad idem responsum praecedente) et ipsa omnia ad c. t. b. possessionem pertinere mihi videntur. Sed et fere omnia tam lacera sunt, ut vix tuto hic referri, nedum certae sententiae inde effici queant. ³) Nam quae paucula praecedunt in novo folio col. II, v. 1—4 Tribonianus omisit. Item Ulpiani notam, cuius reliquiae ibidem v. 10—17 adiciuntur. Eam vero statim excepisse videtur sequens fr. 17 = col. II v. 18—23 sed ita, ut Tribonianus omissis, quas folium v. 24—30 subiicit, Pauli et Ulpiani notis, ex iis ipsum Papiniani responsum in fine (v. 23) mutasse deprehendatur. ⁴) Cf. idem in fr. 15. Quod cum ibi prorsus aliis praecedentibus et ex codice fortasse non item binis columnis scripto referatur, vix est, ut nostrum folium ex Krügeri sententia ad eundem codicem pertinuerit, praesertim cum Pauli et Ulpiani nomina in eo non ut ibi rubro colore scripta sint.

EX

EIVSDEM AEMILII PAPINIANI

OPERIS LIBRO IX.

Incrementum hae ex Papiniani responsorum libris cum Pauli et Ulpiani notis reliquiae nuper senserunt ex laciniis quibusdam membranaciis, quae item ex Aegypto et regione illa antiquae Arsinoes vel, ut post ea relatum est, Serapei oriundae nunc Parisiis in museo 'du Louvre' asservantur, vulgatae inde sub hoc titulo: *Textes inédits de droit romain par R. Dareste. Paris 1883.* Sunt autem quattuor frusta opisthographa perquam lacera et diversi modi, sed, ut visum est Darestio¹, unius eiusdemque folii litteris uncialibus, non raro etiam singularibus sive notis iuris, ab utraque parte et (quod Darestius monere supersedit) per binas quas proprie nunc vocant, columnas scripti: quibus in frustis quod in integro codice, amplo ad dexteram et sinistram margine relicto, scriptum erat legique adhuc potuit, cauta purgatione et chemicis remediis fortasse nondum adhibitis, Darestius cum tamen non octo, sed duodecim, ut ipse appellat, paginis repraesentavit litterisque ABCDEF, GHIJKL insignivit, amplissimum frustum ipsique Darestio primum (AB—GH^v), in quo aperte duae versuum quanquam e longinquo iuxta se positae series in tabula heliotypica apparent, itemque aliud, in quo idem licet tectius apparere tamen negari non potest (DE et KL^v), utrobique duas illas versuum series eiusdem frusti tacite pro duobus quasi frustis et foliis esse iubens et paginas appellans, sic octo paginas

¹) An iure? dubito. Primum enim 'paginas' vel fragmenta A et B (in tergo G et H), de quibus statim dicitur, non, ut opineris, binarum eiusdem folii columnarum, sed binorum foliorum tantum complicatorum scripturam continere, iam spatii interiacentis litteris vacui magnitudo evincit, idque confirmant in heliotypia complicationis, qua ex uno duo folia gemina fiebant, conspicua in medio, ni fallor, certa vestigia. idem vero statuendum videtur etiam de DE et KL. Praeterea etiamsi non omnium 'paginarum' (rectarum vel versarum), quae pleraeque tantum columnae incertum sinistra an dextera sunt, versus connumerari posse ad aestimandam ceterum incertam codicis altitudinem in aprico est, tamen etiam hac ratione a statuendo uno tantum folio prohibemur, quod id insolitam codicis altitudinem praeberet.

effecit, quibus ex reliquis duobus frustis minoribus item opisthographis accedunt quattuor. Eorum quidem in uno a Darestio repraesentato tantum in C et I^v item duae versus series iuxta se verum non e longinquo sed parvo tantum spatio vacuo intermedio ideoque aperte in eadem pagina scriptae sunt, prior sinistra fines, altera dextera initia versuum continens (in tergo vice versa); est scilicet unicum, quod utpote ex medio tantum aliquo folio superstes nobis probat, etiam codicem, unde haec fragmenta servata sunt, per columnas scriptum fuisse. (A scilicet et E^v tantum cum parte aliqua interioris marginis columnam dexteram, in A usque ad marginem, cetera frusta alicuius incertum cuius columnae fragmenta praebent.)

Ceterum quo ordine frusta in integro codice secuta fuerint et quae paginae eorum priores quaeque posteriores fuerint (praeterquam quod de pag. A antecedente B, et de G similiter H, item de columna priore antecedente posteriorem in G et I^v iam dictum est), nunc certe et donec iterum feliciorique successu hae laciniae tractabuntur, dici non potest. Sed et frustra foret mea sententia, qui ex scripturae reliquiis in frustis, quae supersunt, earumque opinata cohaerentia subsidium in iis quae perierunt, restituendis, posse quaeri speraret. A qua sententia interim necdum recedo, postquam comperi, iam superiore anno doctissimum Alibrandi, ut Scialoja in 'studi Senesi' Vol. I (1884) p. 87 seq. ipse cum aliis probans retulit, observasse sibi visum esse, priorem columnam in pag. C partem esse paginae B, cum versibus eius abruptis in fine ab altero usque ad sedecimum coniungendam velut hoc modo:

(2) Servos ab eo qui n[on e]d[id[it] cen[sui] (3) ante crimen inlatu[m] m[an]u[m] miss[os] (4) ad lib[er]ta[tem] p[er]venire || placuit s[ed] o- (5) missi [one peculii eorum] || patronus (6) incensorem crimine || teneb[itur] [nec ii tene] (7) bunt[ur] etc. (vid. cetera infra ad C.)

Quod ingeniose sane excogitatum ut in quibusdam speciem habeat, tamen in aliis plane non satisfacit, sed offendit. Et ut alia h. l. taceam, adiuncta ita C ad B nascitur folium immodicae latitudinis; in heliotypia non apparet, sic nihilo interiecto continuari posse versus in B deficientes; solitus litterarum numerus in versu non servatur, nec Darestii lectionem etiam probabilem in tantum decipere credibile est.

Omnes servatae laciniae partim tritura vel scissura partim situ et squalore tam sunt deformatae, ut pauca tantum in iis sive verba sive singula elementa potuerint legi et de restitutione sententiarum plerumque desperandum sit. Darestius quidem praeter lectionem suam litteris capitalibus pro uncialibus expressam, hiatus vero spatiis anxie non indicatis, cui lectioni ex adverso in alia pagina 'restitutionis' periculum posuit, etiam tabulas heliotypicas addidit, sed

ipse, quod et res confirmat, fatens lectionem iis parum iuvari. Quare nobis editoris lectio, quam vulgaribus litteris repetimus, vice codicis interim esse debet.

Quo ex opere haec fragmenta nobis servata sint, editor ne coniectura quidem significat. Quam tamen iam solius Paulli et Ulpiani nomina similiter ut in Berolinensibus ex Papiniani responsis superstitionibus membranarum minime passim notis praescripta satis tuto indicabant. Sed coniectura iam opus non est. Rem confecit omneque dubium sustulit a compluribus doctis viris, in Germania a Zachariaeo de Lingenthal, alibi ab Alibrandio, Esmein et Scialoja, referente id hoc ipso l. c., facta eodem fere, ut videtur, tempore observatio, ea quae in pag. D media Darestius legit, in L. 35 D. de statulib. (40, 7), quae in media pag. H, in L. 50 D. de manum. testam. (40, 4) modo plenius et emendatius verbo tenus contineri, utroque vero loco Papiniani responsorum libro IX inscripto, in quo constat de manumissionibus eum egisse. Hoc vero inventum etiam alia duo nos docet: primum Darestii lectionem etiam ubi satis certa videtur, eam fidem plerumque non merere, cui coniecturalis restitutio tanquam certo fundamento insistere possit. Alterum, quod rei peritus facile ipse deprehendet, plenos versus in nostri codicis columnis perinde ac in Berolinensi folio duplicato, litteras circiter viginti quinque paulo plures vel pauciores habuisse, ut, cum caetera quoque scripturae, loci, argumenti adeoque similium factorum indicia aut aperte mirifice consentiant, aut certe in quo discrepantia sit, non appareat¹, utraque fragmenta ex eodem codice superesse maxima cum probabilitate statuas: codice vero praeterea venerandae antiquitatis; nam post abolitam a Constantino a. 321 L. 1 Th. C. de resp. prud. (1, 4) Ulpiani ac Paulli notas, quis facile Papiniani responsa cum his describenda dedisset? Praeterea prius illud me movit, ut non modo quam Darestius suam dicit restitutionem, quanquam interdum ingeniosam et veram, praesertim cum fere nusquam ea plenam sententiam praebeat, sed et ipsam eius lectionem in plerisque 'paginis', cum lacerorum verborum vel litterarum sine sensu relatio magis taedium movere quam utilitatem aliquam lectori afferre possit, omnino ommitterem tantumque selecta ex ea, quae usui esse possent, eaque plerumque modo in notis referrem. Excipiendae tamen erant pag. B et C, ubi restitutio aliqua quamquam dubitanter iam nunc effici posse videbatur, et D et H, in quas incidunt L. 35 et L. 50 D. citt., ut quod de iis diximus lector proprio obtutu facilius diiudicare possit.

¹) Noli tamen putare, qui error Darestio fraudi fuisse videtur, eam quam Berolinensis folii habemus imaginem Krügerianam scribendo aliquatenus assimilata esse photographica.

Post haec scripta et iisdem paene verbis (paucis nunc additis) in 'Zeitschr. d. Savigny-St.' part. iur. Rom. vol. V (1884) p. 181 seq. publicata, eodem fere tempore et ibid. p. 166 seq. P. Krüger suam lectionem harum laciniarum nec tamen ex ipsis membranis (earum expetita Berolinum transmissio denegata erat) sed ex Darestiana heliotypia, cui magnam tribuit auctoritatem, edidit. Quae etiamsi fortasse quaedam emendavit, satius tamen duxi, in incerta adhuc re, donec ipsae membranae inspectae certius fundamentum praestiterint, in consilio meo et iam scriptis perstare.

B¹

cessis

Seruosabeoquinod²
 antecrimeninlatu
 adlib. tempuenire
 missiqq. similiterui
 incensorum crimine
 bunt'

Ulp. Q.amecensus
 n.fuerintliberi

Paul. Siclusocensu
 necp'leacensus
 sorumpoenisn

Paul. Quareipsisiclusio
 missisunt

Apudu eresātanteq̄
 do usiudicaret'
 tine egstitit

(Sequuntur trium versuum paucae litterae. Eos antecedens huius columnae pars probabiliter sic restitui posse videtur:)

Seruos ab eo, qui n(on) detulit eos,³ | ante crimen in-

¹) Page mutilée à droite. Il manque cinq ou six lettres à chaque ligne (?). La lecture me paraît certaine. *Dar. Sunt versus 20 col. 1.* — ²) *Littera minuta o post n si non errore pro littera est habita, potest cum sequente, quae periit, fuisse de vel eo[s] detulit]. Ceterum haec Papiniani sunt.* ³) *Versus modus pro eos addi patitur in censu, quod fortasse non praecesserat.* — dedi-

latum¹ t(estamen)t(o) m(anu)m(issos)² | ad lib(erta)tem
p(er)uenire c(on)stitit.³ m(anu)|missi q(uo)q(ue) similiter
uindicta | incensorum crimine non tenebunt(ur). |

Ulp(ianus). Q(ui) a me census temp(ore) m(anu)m(issi)
p(ro)fessi | n(on) fuerint, liberi non erunt. |

Paul(us). Si cluso⁴ censu p(ro)fessi fuerint,⁵ | nec

caverit. Darest. scilicet secundum Varr. de L. L. 5, 168. Cic. pro Flacco 32. Gell. 7, 11. Sed praestat Zachar. cj. 'detulerit', posteriori aevo conveniens. Senec. de benef. 1, 3. L. 4 pr. §§. 5—7 D. de censib. (50, 15). Boëth. in Cic. Top. 2. qui n[on e]d[idit] cen[sui] Alibr. ex pag. C adiuncta. Sed edere censui pro in censum deferre vix Latine dicitur. — Servos specialiter in censum deferendos fuisse, docent Cic. pro Flacc. l. c. L. 4. §. 5. D. de censib. (50, 15). Poena non delati (puta dolo malo), etiam ipsi cohaerens, ut manumissus ad libertatem non perveniret, adhuc incognita (cf. Fragm. de iure fisci 18. 19). Item, ut ex proximis patet, similis eius poena, qui census tempore a domino quidem (ita tamen ut censorem adiret, non alio modo iuste) manumissus ipse suam libertatem professus non erat: nec id mirum; nam et civis, qui censori noluit, libertate indignus est iudicatus. Cic. pro Caec. 34, 99. ¹) cf. L. 12. D. de l. Corn. de fals. (48, 10). ²) Sic iam recte Dar., cui etiam proxime sequentia supplementa debentur. Nota, duo effecisse, ut censu servus liberaretur, domini tempore census iussum (manumissionem) et servi ut civis Rom. censuale professionem. Ulp. 1, 8. Fr. Dosith. 17. Boëth. in Top. 2. — inlatu[m] m(anu)miss[os] Alibr. Sed manumittendi modus desideratur, nec spatium hic et in sequ. versibus expletur. Deinde in his (vid. praef.) immixta 'omissione peculii eorum' aperte vis infertur codicis lectioni, incensi novo modo etiam censi dicuntur, qui 'omiserunt' quasdam res i. e. (?) professi non sunt, et Ulpiani notae omnis certus sensus detrahitur, cum pro 'professi' scribitur 'delati' (?). ³) vel placuit vel cum Dar. r(espondi) fortasse recte.

⁴) Antiquior verbi forma pro clauso etiam in Pandectis interdictum servata. Ceterum ut quae sequuntur, recte intellegantur, notandum est, legitime finire censum et cuiusque tempus census tantum lustro condito, eoque censum perfici proprie dictum esse (Liv. 3, 24). Quod tamen cum saepe multo post et peculiari semper edicto (Liv. 1, 44) fieret, non raro ob causam aliquam, velut ob mortem censoris, omnino intermitteretur, etiam de fine a se censendi operi interim imposito populum monuisse censor credendus est, id quod 'censum claudere' proprie, puto, dicebatur. Nec tamen hoc eum prohibebat, quominus, lustro nondum condito, sive iustam ob causam sive gratia alio edicto vel tacite ipso facto rursus censendi munus susciperet, et maxime quidem, quod nemini

p(os)tea census p(er)fectus sit,¹ incen|sorum poenis n(on) tenentur. |

Paul(lus). Quare ipsi si cluso censu alit(er) m(anu)-| missi sunt, item liberi fiunt.

Apud ueteres a(u)t(em), anteq(uam) fraudis | dominus iudicaret(ur),² datas li(berta)tes ob|tinere c(ou)stitit.³

C⁴

col. 1.

col. 2.

Ulp. Exceptisquittolib'tem

iducenti

runt⁵

mmmissi

Qsiubisfc.lib'temacce

placuit so

eor.ċpbandam⁶

id fraudi erat, ante censum clusum manumissorum professiones accipere favore libertatis etiam debebat, nec hi ipsi tum ob omissam census tempore professionem censui se subtraxisse et ob id incensorum poena teneri dici poterant. ⁵) liberi fiant Dar. Alibr. nescio quo sensu.

¹) actus fuerit Dar. Non probo. Hoc enim Paullus, ut puto, vult: etiamsi postea lustrum conditum non sit (eo enim facto dubium esse non poterat, cluso censu professos tempore census ideoque recte professos esse). Ipsum lustrum autem non commemorat, quod id iam diu Romae obsoleverat, nec scimus, quid fortasse in eius locum successerit. Quod Alibr. restituit, ut putat, ex pag. C: (9) Paul. Si cluso censu || [manu]missi sunt (10) nec p(os)tea census || a[ctus est] ince[n](11)sorum poenis n(on) || [tenentur] (12) Paul. Quare ipsi si cluso || [censu liberi fiant, recte] (13) [manu]missi sunt rursus plerumque arbitrarium est mihi sine sensu; nam manumissione quidem liber servus fit, nec vero eo quod liber fit manumittitur. ²) Similiter Tab. Bantina 21 (Osk. Sprachdenkm. p. 87. 110). Pro 'fraudis' etiam 'ob fraudem' restituere possis et deinde pro 'datas' etc. n(on) eam ad eum p(er)|tinere.

³) Apud veteres autem antequam censum defraudasse | dominus iudicaretur per|tinente constitit. Dar. Pro 'fraudis' ex tab. C [in]censu[s] (sed C habet et alio versu et initio censui) et (15) do[mi]nus iudicaret(ur) [liberta]tes ob|tine[r]e constitit. Alibr. Litterae tes ob rursus alio versu apud Dar. ⁴) Deux pages mutilées l'une à gauche, l'autre à droite. Lecture en général certaine, sauf à la ligne 8. Dar. Sunt versus in priore col. fere 19, in altera totidem. ⁵) testamento libertatem acceperunt. Dar. ⁶) quodsi verbis fideicommissi libertatem acceperint | eorum causam

bandam Dar. Recte, sed post acceperint addendum 'pl(acuit)'. |

col. 1.	col. 2.
patronu'	Seruumin
teneb'	commisso ceue
	uindicaripo fru
emfore	mittatistititcump'ti
	rissinedominoeerd ¹
missisun	priusqusucapiat'iusta
asc'ince	tatemafcsio ccipe
	aco intremota
	pristinumreddi ²
	qpublicanduse
censui	dominieedesinitinte
tesob	injectioneeteumgre
	lib. ateeiusquinpressus ³
p. XXX	lib. tes ip dihad ⁴
eru	

Sententiam firman et explicant Gai. 1, 38. Ulp. L. 4. §. 18. D. de fdc. libert. (40, 5). L. 5. C. eod. (7, 4). — Praecesserat igitur hanc Ulpiani notam Papiniani sententia, servos a domino XX ann. minore nisi vindicta causa probata manumissos cives Rom. non fieri. ¹⁾ *Inde a. v. 6: vindicari posse frustra manu mitti constitit cum poterit filius testato|ris sine domino esse respondi, sed cum | (!) Dar. Ex inferioribus patet, de servo in bonis fideicommissarii sermonem esse, eumque statim cum potest i. e. antequam usucaptus sit, a rogato manumissum comparari servo, dum in alieno usufructu est, manumisso, de quo cf. Fr. Dosith. 11. Statim cum potest intellego: cum ex. gr. hereditas fideicommissario restituta est nec praeterea condicio vel lex impedit manumissionem, sed tantum, quod nondum pleno iure servum acquisivit, quem testator civem Rom. fieri voluit.* ²⁾ *respondi, sed eum | priusquam usucapiatur iustam liber|tatem a fideicommissario non accipere, non enim posse | iis qui acceperint remota libertate statum | pristinum reddi Dar. Mea sententia in v. 11 tantum fuit: tatemafcsio posse accipere. Novam enim incipere sententiam inde a v. 12, prodit, quod iam de servis, non, ut antea, de servo sermo est. Eaque videtur fuisse, quam postea informavi.* ³⁾ *PESSUS pro PFESSUS Dar. vitio codicis an typosetae incertum.* ⁴⁾ *Inde a v. 15: qui publicandus est ut incensus | domini esse desinit interea, manus | iniectione et eum qui remota li|bertate eius qui non professus est | libertates rescripto divi Hadriani Dar. Invito codice et sensu inepto.*

(*Alterius huius paginae columnae versus, quorum vestigia scripturae exstant, qui sunt undeviginti, omnes restitui posse videntur, maximam partem non tantum sensu sed etiam verbis certis, in hunc modum:*)

Ulp(ianus): Exceptis, qui t(estamen)t(o) lib(erta)tem merue|runt. |

¹ Q(uod)si u(er)bis f(idei)c(ommissi) lib(erta)tem acceperint, pl(acuit) | eorum c(ausam) p(ro)bandam. |

² Seruum in bonis f(idei)c(ommiss)arii³, fidei | commissio data lib(erta)te, ut eum, q(ui) | uindicari p(otest) ob usum fructum, si m(anu)|mittat(ur) statim, cum p(ot)e(st) f(idei)c(ommissa)rius, sine domino e(ss)e r(espon)di, neque eum | priusq(uam) usucapiat(ur), iustam lib(er)|tatem a fideicommissario posse accipere. |

In seruos, si semel iustam liberta|tem⁴ acceperint, remota liberta|te pristinum reddi dominium non potest.⁵ |

I(nter) i(n)cens(um) m(anu)m(issum), qui publicandus e(st)⁶ et | domini e(ss)e desinit interim⁷ manus | iniectione,⁸ et eum, qui recipit(ur)⁹ nulla | lib(ert)ate elus, qui n(on) p(ro)fessus e(st) suam | libertate(m), sec(un)d(um) rescript(um) d(ivi) Had(riani)¹⁰ —

¹) Fortasse alia eiusdem Ulpiani (an vero Paulli?) nota.

²) Haec rursus Papiniani videntur. ³) Maxime spectat heredem fideicommissarium, cuius semper res hereditariae tantum in bonis sunt. L. 63 pr. D. ad SC. Trebell. (36, 1). ⁴) Nota, iustam libertatem non esse eius, qui liber esse iussus census tempore suam libertatem professus non erat et ob id recte a domino recipiebatur, de quo agit sequens articulus. ⁵) cf. L. 8. §. 12. D. de poenis (48, 10). In fine fortasse fuit 'n(on) p(osse) r(espondi)'. Quod responsum apte etiam hac ratione transitum faciebat ad sequens, ubi casus refertur, in quo ex contrario libertas data interim infirmata postea redditur. ⁶) Igitur non ante crimen inlatum ex pag. B v. 2. ⁷) Nam postea absoluto criminis domino sine dubio et retro domini fuisse et recte eum manumissum esse apparebat. ⁸) quae fit fisci nomine, et notanda est haec eius virtus. ⁹) a domino, qui census tempore eum manumisit. Vid. pag. B. ¹⁰) Illud scilicet interest (nam Hadriani rescriptum perit), quod incensi servi manumissio publicatione infirmata poterat resuscitari domino fraudis absoluto, non item eius, qui suam libertatem professus non erat.

D¹

ic.sim.

tiliasinta' ante
od. impleuerit
famillaeh' tari
derat. quant' ea
at

meclib.

tantueni

(9)

rstatulib

condiciolib. tisex
eculioqapuduen
iumhabuit² pcegd
ferren³ p'sitadali
tiam⁴ uoluntasd
r lucin⁵ potuit id ri
culloseruos c cri⁶
nqi iseruos
rcinuserit⁷ nq̄ nme
lio⁸ tn ap'emptor. pecu
ruosnhabuit

(20)

nossep
itmissusin
eamediti

¹) Page mutilée, à droite et à gauche. Quelques lignes presque illisibles. *Dar. Hoc quam verum sit, docent versus 9—20, quibuscum, ut iam in praefatione dictum est, cum conveniat L. 35 D. de statulib. (40, 7), quae incipit verbis Non videtur per statuliberum stare, explicit peculium servus non habuit, singula verba, quae lecta esse dicuntur, a veris interdum tantum discrepant, ut an eadem utrobique scripta fuerint, facile, sed immerito, dubites, monendumque de ea re fuerit. Ceterum sunt versus 28.* ²) quod apud uenditorem servus habuit L. 35. cit. *Vix crediderim, in L. 35 pro servus etiam lectum fuisse mancipium.* ³) pecuniam conditionis offerre non L. 35. ⁴) ad alienum enim peculium L. 35. ⁵) porrigi non L. 35. ⁶) servus uenierit et L. 35. ⁷) uenditor fide rupta peculium retinuerit L. 35. *In v. 17 nostri folii sine dubio scriptum erat: auditor fide rupta, in v. 18 retinuerit. De orcino Dar. cogitaverat.* ⁸) quamquam enim ex empto sit actio L. 35. *deinde corrige tm pro tn.*

H¹

incnispiuslib
modohis
andis

tas

(5) Q diuomarcop
disoletlocumhabetinrit
pactosibonaueiniturasint
atinuacantib.populouin
cat'sn habere ɔstitution

(10) ap ace
Ulp. tatre
ris denli
sed si
r idecis
a et
siuetantdniin
nueatpiusetsiu
de erat
Sifilio testqq
int

¹) Page mutilée à droite. Lecture difficile. Les quatre premières lignes à peu près illisibles. *Dar.* *Est columna prior in dorso primi frusti ideoque columnae eius alterius (supra B): habet versus 28, connumeratis tribus, e quibus litterae non referuntur. Propter versus 5—10, quos iam dixi consentire verbotenus sub Papiniani nomine cum L. 50 D. de manum. testam. (40, 4), et totam hanc columnam accuratius secundum Dar. et L. 50 cit. eamque ita hic apposui, ut et convenientia simul cum lectionis Dar. dubia fide et versuum in his laciniis mensura facilius cognosci possit.*

Q(uod) diuo Marco p(ro) li(berta)ti(bus) c(on)seruan-
dis pla(cu)it, locum habet inrito t(estamen)t(o)
facto, si bona uenitura sint; ali-
oquin uacantib(us) populo uindi-
catis n(on) habere c(on)stitution(em) loc(um),
ap(er)te cauet(ur).

Pro populo Dig. habent fisco.

ri
nderunt d
(*spatium trium versuum*)
siderantib.¹
Paul.

¹) considerantibus *Dar.* Certe desiderantibus illud in *L. 50. § 1. D. de manum. testam. 40, 4* (ex *Papiniani lib. IX resp.*) hanc vocem esse, cum aliis ex ea sola adeoque vi illata vicinis statuere non audeo.

IVLIVS PAVLLVS.

DE IVLIO PAVLLO EIVSQVE SENTENTIARVM LIBRIS
PRAEMONITIO.

Iulius Paullus, non poeta ille temporibus Imp. Antonini Pii clarus (Gell. 5, 4. 16, 10. 19, 7.) sed Ictus, unde oriundus fuerit, plane est incertum. Patavinum fuisse, ex statua Patavii Iulio Paullo cuidam dicata, ut recentis aetatis inscriptionem taceam, nullo iure adstruitur. Fuit autem Domitii Ulpiani aequalis et per omnes fere honorum gradus consors. Primum fortasse advocacybus Romae occupatus (L. 78. §. 6. D. de leg. 3. Artemidor. onirocr. 4, 80 coll. Tzschirnero Zeitschr. f. RG. XII. p. 149.), cum sub imp. Severo et Caracalla Aemilio Papiniano praefecto praetorio scrinium memoriae agens assedisset (Spartian. Pesc. Nig. 7.) et ipsis imperatoribus in consilio fuisset (Lamprid. Alex. 26. Spartian. Pesc. Nig. 7. L. 40. D. de reb. cred. 12, 1. L. 97. D. de acq. v. omitt. her. 29, 2. L. 38 pr. D. de minor. 4, 4. L. 50. D. de i. fisci 49, 14. L. 9. D. de decur. 50, 2), factus est ab Elagabalo vel, quod plerique maiore veri specie tradidere, ab Alexandro demum praefectus praetorio (Lamprid. l. c.); Elagabalus enim eum relegasse vel deportasse, Alexander inter exordia imperii patriae reddidisse dicitur (Victor de Caes. 24). Praeterea nihil de eo constat, quam quod et antiquitas praedicavit, velut Modestinus L. 13. §. 2. D. de excus. (27, 1), Gordianus L. 6. C. de nupt. (5, 4), Diocletianus L. 11. C. ad leg. Corn. de fals. (9, 22), Iustinianus const. Omnem reip. §. 5., et ipsa Paulli scripta, quae supersunt, testantur, eum inter summos iuris conditores fuisse, qui ingenii acumine et iurisprudentia nemini cesserit, scribendi vero ubertate etiam plerosque vicerit.

Inter libros eius vix alii maiorem apud posteros auctoritatem nacti sunt, quam 'Sententiarum ad filium libri quinque', similes illi quidem et fortasse aemuli Ulpiani Opinonibus, nisi quod hoc opus, cuius sex tantum libri priores, Sententiarum primo et alteri fere respondentes, Iustiniani aevum tulerant, multo prolixius videtur fuisse. Ceterum utroque opere id egerunt auctores, ut edicti perpetui ordinem cuti potissimas iuris sententias, quae usu invaluerant, quasi

[353] medullam eorum, quae ad edictum late disputari solebant, nullo tractatu habito nec ullo auctore laudato ius dicentium vel respondentium maxime et iudicantium in usum proponerent. Quod autem de ordine edicti perpetui dixi, Paullus eum ita videtur secutus esse, ut singulis libris quasdam integras edicti partes complecteretur. Nam primo τὰ πρώτα et partem de iudiciis, altero partem de rebus et eam, quam Iulianus interposuisset, de dotibus et tutelis (cum actione de rationibus distrahendis et de furtis et de operarum obligatione, qua patroni loco legitimae libertarum tutelae in masculis libertis sibi prospiciebant) persecutus est. Tertius deinde liber modo unam sed amplam partem de testamentis et legatis continuisse videtur; similiter quartus praemisso iure fideicommissorum, quod ad intestati b. p. quasi transitum faciebat, partem de intestati b. possessionibus, quo pertinet etiam locus de manumissionibus ut gravissima causa bonorum possessionum, quintus denique extremam edicti partem, quae ad ceteras res imperii pertinebat, et iudicia publica, quorum leges, ab aliis tantum praetoribus exercitae, dudum quasi pro accessione praetorii iuris habitae erant.

Scripti sunt Sententiarum libri non ante Antonini Caracallae tempora; nam et ab hoc cum patre a. 206. de donationibus inter virum et uxorem constituti iuris (L. 32. D. de don. int. vir. et ux. 24, 1) mentionem habent L. 59. D. ib. et 2, 23. §. 5., et eiusdem imp. Antonini esse videtur de servitutibus rescriptum (L. 2. D. comm. praed. 8, 4), ad quod Paullus lib. 1. Sent. L. 9. D. de serv. pr. rust. (8, 3) respicit. Sed et rescripti L. 3. C. de legat. (6, 37), quod post obitum Severi Caracalla cum fratre Geta a. 211. dedit, notitiam habuisse dici potest lib. 3. Sent. 6 §. 16. Contra eum 5, 16. §. 11. non novisse Caracallae rescriptum, quod Ulpianus L. 33. §. 2. D. de procur. (3, 3) allegat, re non intellecta (de qua vid. Geib Röm. Criminalproc. p. 595 seq.) Fittingius 'über d. Alter d. Schr. d. Röm. Jur.' p. 48. sine causa contendit. Equidem existimaverim, aut extremis Caracallae temporibus aut paullo post in exilii otio Paullum hos libros composuisse, cum praefecturam adeptus vix novis libris conscribendis vacaverit.

Ceterum eum, quem supra posui, verum operis titulum fuisse arbitror. Disputatur quidem primum de additamento 'ad filium', quod tantum in quibusdam Legis Rom. Visigothorum codicibus invenitur. Sed in his sunt fide digni, et cum facile id brevitatis causa a librariis plerisque omitti potuerit¹, quemadmodum ab aliis adiceretur, nisi ab ipsa

¹) Ut factum videmus in plerisque Macrobiani Saturnaliorum codicibus. Cf. Iani ed. p. 3. Si vero librorum id additamentum sit, certe ipse Paullus filio suo hoc opus ad erudiendum eum dicavisse et

authentica Paulli scriptura profectum et propagatum, vix intellegi potest. Deinde de eo quaeritur, quod in quibusdam Breviarii Alariciani codicibus pro sententiis simpliciter [354] dicuntur 'Sententiae receptae'. Sed cum haec adiectio ignoretur, ubicunque alias harum Sententiarum mentio fit, hoc est in Collatione, in Fragmentis Vaticanis, in Th. C., in L. Rom. Burgundionum, in Indice Florentino, in Iustiniani Digestis et in ipsius Breviarii plerisque codicibus, eam quoque ab ipso Paulo esse, tanto minus habet probabilitatis, quam, qua ratione ea postea invaluerit, facili coniectura assequi liceat. Plane non probo Puchtae sententiam, Visigothos opinantis ab ipsis in legem suam receptas hac cognominatione Sententias a genuinis distinguere voluisse; nam eadem et in Consultatione c. 6, 6. extat, cui fides in hac re nullo iure derogatur, et si haec vera causa esset, non intellegeretur, quin et ceteri libri iuris veteris in legem illam recepti, velut Gregorianus, Hermogenianus et Theodosianus Codices eadem appellatione insigniti fuerint. At Paullum constat alium quoque librum edidisse inscriptum 'Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum lib. VI', qui cum succinctius 'Sententiarum' titulo propagari coepissent, ne cum alteris Sententiarum libris confunderentur, variis adiectionibus a librariis distincti sunt, velut 'Sententiarum sive Decretorum libri' in quibusdam Digestorum locis, vel 'Sentention *ητοι* facton' in Indice Florentino. Hoc vero si in illo libro factum constat, mirum paene videri deberet, si non etiam in nostro, maxime illa 'ad filium' inscriptione amissa, similis cautio distinguendi causa a quibusdam adhibita esset.¹ Quod autem 'receptas' has Sententias cognominarunt, factum esse puto ratione habita imperialium constitutionum, quae de Paulli scriptis vel confirmandis vel infirmandis postea emissae sunt, maxime L. 2. Th. C. de resp. prud. (1, 4), quae speciatim has Sententias 'recepta auctoritate' firmaverat. Cum tamen his ipsis constitutionibus etiam acceptum quodammodo referendum sit, quod adhuc Paulli Sententiis fruimur, paullo accuratius res enarranda est.

Sciendum est igitur, causam restitutionis damnati cuiusdam, cui Constantinus favebat, cum Paulli et Ulpiani aliquae ad Papinianum notae ei adversarentur, imperatorem, ne ex gratia contra ius commune rescripsisse videretur, permovisse, ut generali epistola ad Maximum praefectum urbi paucis ante Kal. Oct. diebus a. 321. Romam data Ulpiani et Paulli in Papinianum notas, 'qui (ait) dum ingenii laudem sectan-

inscripsisse credendus est, ut alii ante eum vel post fecerunt. Cf. M. Hertz Zeitschr. f. d. Alterth. Wiss. 1850. p. 447.

¹) Idem fere sensit Hugo Gött. gel. Anz. 1833. p. 1299. De aliorum opinionibus vid. Arndtsii edit. Praef. p. XI.

tur, non tam corrigere eum, quam depravare maluerunt', aboleri praeciperet (cf. L. un. Th. C. de sent. pass. 9, 43. L. 1. Th. C. de resp. prud. 1, 4). Quod item deinde, ut tanto magis modo in Papiniani honorem praeceptum videre-
 [355] tur, ad Marciani in eum notas translatum est (Const. Deo auctore §. 6). Sed hoc opprobrium in universum Paulo detraxisse videtur, ut vel Sententiarum auctoritas, fortasse ut ab exule editarum¹ et in quibus ex instituto nullus auctor neque laudabatur neque reprehendebatur, iam antea dubia rursus in dubium vocaretur. Igitur sexennio post idem imperator ad eundem Maximum, tum praefectum praetorio Galliarum, ut videtur, Treviris legem 2. Th. C. eod. misit, qua praefatus, universa quae scriptura Paulli contineantur, recepta auctoritate firmanda et omni veneratione celebranda esse, specialiter subiicit: 'ideoque Sententiarum libros, plenissima luce et perfectissima elocutione et iustissima iurisdictione succinctos, in iudiciis prolatos valere non dubitatur.' Quae quidem verba cum ex imperatoris sententia tantum ad commendandam inter cetera Paulli scripta Sententiarum auctoritatem forte tunc lacessitam pertinuisse videantur, poterant tamen etiam ita accipi, ut singulae quaeque sententiae ab imperatore confirmatae essent: praesertim cum ita demum privilegium Paulo in uno libro irrogatum privilegio in altero dato compensatum et iniuria summo viro facta exaequata esse videretur. Et ita revera isto aevo, amplas opes litterarias in dies magis fastidiente, cupide accepta sunt. Nam Theodosius II. et Valentinianus III. lege 3. Th. C. eod. ad senatum urbis Romae a. 426. data leges 1. et 2. citt. repetentes Paulli sententias semper valere praecipiunt, hoc est perinde 'ac divalis constitutio', ut addit Consult. 7, 3.

Hac ratione effectum est, ut in partibus occidentis, maxime in Galliarum praefectura, Paulli Sententiae quasi singulari iure receptae esse censerentur et cunctos ceteros Ictorum libros in iudiciis legi solitos ut auctoritate ita usu superare inciperent et ipse Paullus Iuridicus quasi καὶ ἐξοχὴν cognominaretur (Consult. 7, 3. Isidor. Orig. 6, 24. §. 30). Circa finem enim seculi quinti tam in Consultatione et in lege Rom. Burgundionum, quam in edicto Theodorici hunc solum librum adhibitum videmus, ex quo ius civile praeter imperatorum constitutiones peteretur. Denique cum paucis annis post Alaricus II. vetus ius in epitomen redigendo legem Romanam regni Visigothorum componeret, idem ex iure fere solos Sententiarum libros corpori suo ita inseruit, ut ex his quoque lites dirimerentur; Gaii enim Institutiones magis in

¹) Etiam responsorum libros Paullum non ante Elagabali tempora edidisse, efficitur L. 99 D. de solut. (46, 3) coll. Lamprid. Sever. Alex. 39.

scholarum usum et Papiniani responsa inclyti nominis gratia retinuisse videtur. Et huic quidem breviario Alariciano potissimum debemus, quos nunc Paulli Sententiarum libros appellamus.

Quantam partem ex iis Visigothi suam fecerint, ne conjectura quidem satis certa definiri potest. Cum tamen constet, ex Theodosiano Codice non multum supra decimam partem eos retinuisse (Haenel praef. ad L. Rom. Vis. p. IX.) [356] cumque, ut ipsi aiunt (initio lib. I. tit. 1.), ea tantum ex his Sententiis corpori suo voluerint annecti, 'quae in Theodosiano Codice pro dirimendis litibus non inveniuntur inserta', aegre credas maiorem partem eos Paulo reliquisse. Huic vero si addideris, quae praeterea nobis servata sunt, ne ad quartam quidem partem pervenies, quantam ex genuino opere circiter superesse Schultingius (init. adnot. ad Paullum) et Arndtsius (Praef. p. X.) arbitrati sunt.

Sed satius fuerit quaerere, an ea saltem, quae in breviatis Sententiis legimus, integra ad nos pervenerint. Quod de ipsis sententiis ita affirmare ausim, ut consulto vix quicquam mutatum ab Alarici prudentibus putem, nisi ipsa breviatione eo perducerentur, ut etiam mutarent. Nec enim mutandarum legum sed eligendarum potestatem rex iis dederat, ut ipse in Commonitorio testatur, et si sententias pariter in Breviario et in Collatione vel Consultatione servatas contuleris (quas Haenel l. c. not. 27. collegit), non alias repereris discrepantias, quam quae librariorum vitiis probabiliter tribuantur.¹ Interdum vero excerptionem etiam mutationem secutam esse velut ex I. 1. §§. 2. 3. I. 9 §. 2. II. 26. §. 7. III. 6. §. 15. collatis cum iisdem sententiis alio modo ad nos perlati colligi potest. Alia omnino causa est titulorum. Quos quidem ipsum Paullum singulis materiis apte praescripsisse dubitare non licet. Sed in his omittendis, fingendis, corrumpeendis non minus in his Sententiarum quam in aliis similibus libris nec modo Alarici prudentes sed etiam librarii vetustiores et posteriores ita grassati sunt, ut de eorum genuina facie restituenda prorsus desperandum sit.² Hos vero si exceperis, in crisi exercenda nihil quidem obstat, quo minus et in hoc opere, quod ipso Paulo dignum sit, ex scriptura nobis tradita efficere conemur: ut tamen non omnes locos hoc modo sanari posse speremus. Et haec lex critico data tanto maius habet momentum, quod Paulli Sententias, cum maxime inde a seculo quinto quam plurimis

¹) De II. 26. §. 7. coll. cum Collat. IV. 12. §. 6. ad illum locum diximus. ²) Cf. ex. gr. II. 30. III. 4B. IV. 4. 7. V. 10. 22. Praeterea vid. Cuiac. ad V. 20., Schulting. ad initium libri primi, Heimbach. in Gersdorf. Repert. Lips. 1848. III. p. 139 seq., Haenel. Praefat. ad leg. Rom. Vis. p. XVII seq.

exemplis spargerentur, mature vitiis inquinatas esse, adeo ut nec ii codices, quibus Iustiniani et Alarici prudentes usi sunt, ab hac labe immunes fuerint, non modo credibile est, sed etiam ipsa re comprobatur.

[357] Cum vero iam ad Paullum integritati suae restituendam venerimus, primum sciendum est, epitomae Alaricianae non exiguum numerum supplementorum accedere, partim ex Fragmentis Vaticanis et Collatione et Consultatione et Iustiniani Digestis, partim ex quibusdam codicibus breviarii Alariciani, quibus ex genuinis Paulli Sententiis, ut videtur, singulae sententiae adscriptae erant, quo in numero maxime celebratur codex Vesontinus, a Cuiacio in Obs. 21, 11—13. 15—19. 21. 22. excerptus et in editione sua a. 1566. adhibitus, nunc vero deperditus.¹

Quod vero ad ipsam epitomam Alaricianam attinet, ea quidem permultis codicibus mss. ad nos propagata est, quorum nonnulli ab editoribus seculo decimo sexto inspecti, nunc ubi sint, ignoratur, multo maior autem pars adhuc exstat, nec solum exstat sed et in lucem protracta est. Inprimis Gustavi Haenelii doctrinae et indefesso studio debetur, quod triginta quattuor codicum ab ipso descriptorum et collatorum lectionibus uti liceat.² Quorum quidem singulorum de dotibus agere et longum est nec tanti refert. Igitur sufficit hoc loco generaliter notasse, duos seculi septimi, ceteros insequentium seculorum esse, alios saepe alias sententias continere nec quemquam ceteros ita praestantia superare, ut eo solo uti liceat. Omnino autem in hunc numerum non veniunt codices epitomarum illarum, velut Aegidianae, Guelferbitanae, aliarum, quae rursus ex breviario Alariciano posterioribus seculis factae, nostra demum aetate eiusdem Haenelii merito in plenioram notitiam venerunt. Et sane ad genuinum Paullum restituendum vix quidquam conferunt.

¹) Cf. Stieber Praef. ad Hauboldi opusc. acad. T. II. p. CXLII. Haenel. praef. ad leg. Rom. Visig. p. XVII. XIX. Verisimile est, in caeteris occidentis partibus extra regnum Visigothorum (nam hic antiquum ius per novam legem Romanam abolitum erat) genuinarum Paulli sententiarum codices diutius in usu fuisse et postea Francorum regno prolatato etiam ab his, qui in Gallia meridiana ius docerent, usurpari coepisse. Ibi enim scholas antiquos libros retinuisse, exceptis fortasse Gaii Institutionibus, probat remissio ad 'Paulli Responsa sub titulo de re uxoria' in Interpr. Th. C. III. 13, 2. Cf. Isidor. Orig. 5, 14 et Const. Omnem reip. §. 1. ²) Descriptos invenies post Stieberum l. c. T. II. p. LXXXVII seq. in Haenel. praef. ad L. Rom. Visig. c. III. p. XL. seq. Ipsam 'Variet. scripturae ex Paulli a Visig. epit. codicibus' collegit idem Bonn. 1834. et in Corp. iur. anteius. Bonnensi p. 163 seq. Unus ex his codd., Berolinensis, ibi collatus est a Rudorfio.

De editionibus Paulli Sententiarum antiquioribus ex instituto non agimus, sed remittimus lectorem ad Arndtsium, qui in suae editionis praefat. p. XV seq. eas recensuit. Illud tamen admonere e re est, post Cuiacium et Schultingium, quorum egregias adnotationes continet 'Iurisprudentia vetus antejustiniana', neque emendandis neque explicandis his Sententiis multum profectum esse. Quod etiam cadit¹ [358] in novissimas editiones, Lud. Arndtsii alioqui diligentissimam, quae prodiit in Corpore iuris antejust. Bonnensi et separatim Bonnae 1833., et Gust. Haenelii in lege Rom. Visigothorum edita Lips. 1849. Nam ne varietas quidem lectionum Haeneliana in his editionibus adhibita est, non ab Arndtsio, qui eam nondum noverat, cum editionem suam componeret, non ab Haenelio, qui omnino non id egit, ut Paulum, sed ut legem Romanam Visigothorum quam plenissimam et integerrimam praestaret.

Nos vero eo quam maxime incubuimus, ut etiam has veteris iuris reliquias ab omnibus vitiis, quoad fieri posset, purgatas suo nitori restitueremus, ceterum totius instituti nostri memores. Itaque in ipso textu eas tantum sententias perscriptas dedimus, quas Breviarii codices subministrant; reliquias, quae in Digestis vel in hoc ipso, quod edimus, corpore exstant, ut chartae parceremus, suo loco allegari satis habendum erat. Quo in loco definiendo licet rectius interdum superioribus editoribus versati esse nobis videamur (quaedam acute monstrante Heimbachio in Repert. Lips. 1843. III. p. 139 seq.), multum tamen abest, ut res iam confecta esse putari possit. Interpretationem Alaricianam omisimus. Codicum mss. diligenter est ratio habita, ita tamen, ut eas tantum lectiones, quae usum aliquem praeberent, indicarem, quae in re numeri, quibus codices insignire vitandi erroris causa placuit, ad catalogum Haenelianum in praefatione legis Rom. Visig. referendi sunt. Denique ubi nostra lectio cum Arndtsiana consentiret, nihil monentes, ubi vel ab omnibus vel certe a novissimorum editorum editionibus discreparet, hoc quoque in notis indicavimus. Iam vero, num quid profecerimus, tu ipse, lector, vide.

¹) Nec meum tantum hoc iudicium est. Cf. Heimbach. Repert. Lips. III. p. 137 seq. Boecking. Pandect. §. 22. p. 74.

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM AD FILIVM LIBER PRIMVS.

[*Ex hoc libro sunt et hoc loco videntur locandae*

L. 5. D. de officio assessorum (1, 22).

L. 22 pr. §§. 1—7. D. ad municipalem (50, 1).¹

L. 7 pr. §§. 1—3. D. de decurionibus (50, 2).

L. 16. pr. §§. 1—3. D. de muner. et honor. (50, 4).

L. 10 pr. §§. 1—4. D. de vacat. et excusat. mun. (50, 5).²

L. 12 pr. §. 1. D. eod.³

L. 10 pr. §. 1. D. de legationibus (50, 7).

L. 5 (7 Momms.) pr. §. 1. D. de reb. ad civit. pertinent. (50, 8).⁴

L. 46 pr. §. 1. D. de damno inf. 39, 2.)⁵]

TIT. I. DE PACTIS ET CONVENTIS.⁶

[359] ⁷1. De his rebus pacisci possumus, de quibus transigere licet; ⁸(et) ex his enim pacti obligatio solummodo nascitur.

[Consult. 4, 3.]⁹

¹) *Ad pr. cf. Savigny Zeitschr. f. gesch. RW. IX. p. 91. (Op. min. III. p. 245). — In §. 2. cum van de Water lege contulerunt; in §. 5.: itemque nepotes et (neptes), pronepotes et proneptes ex filio.* ²) *In §. 2. pro militi malim militib. (bus); in §. 3. cum Rittershus. leg. aucti.* ³) *Hic et in L. 8 pr. D. de legation. (50, 7) pro vacationis malim vacationibus. Cf. L. 6. 7. D. ib.* ⁴) *In pr. pro quod cum I. Cannegietero lege quam coll. L. 3 pr. D. de lege Iul. de ann. (48, 12). L. 8. D. ad municip. (50, 1).* ⁵) *In §. 1. malim Domo sumptu publico exstructa.*

Tit. I. ⁶) *Genuinus Paullus etiam transactionum mentionem habuisse videtur. Cf. Consult. 4, 3. Tit. Th. C. 2, 9. De Gr. C. vid. Haenel. p. 1.* ⁷) *Ex Cdd. 12. 13. 16. 17^a.* ⁸) *Geminavi; et ex his sc. rebus transactis. Cf. ex. gr. L. 28. C. de transact. (3, 4).* ⁹) *Ed. Arndts. haec ponit in fine tit. (§. 8.); sed in Consult. antecedunt nullis interiectis sequentem sententiam. De hac sententia cf. Schilling Bemerk. p. 370.*

2. ¹In bonae fidei contractibus pactum conuentum alio [360] pacto dissoluitur, et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur. ²3. Pacto conuento Aquiliana stipulatio subiici solet: sed consultius est huic poenam quoque subiungere, quia rescisso quoquo modo pacto poena ex stipulatu repeti potest.

[Consult. 7, 5.]³

4. ⁴Neque contra leges, neque contra bonos mores pacisci possumus.

[Consult. 4, 7. De criminibus propter etc.]⁵

⁶5. De rebus litigiosis et conuenire et transigere possumus; [5^a.]⁷ post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, seruari non oportet.⁸

[L. 6. D. de in ius vocando (2, 4).

L. 19. D. de iure patronatus (37, 14).]

TIT. II. DE COGNITORIBVS 'ET PROCVRATORIBVS.⁹

1. Omnes infames, qui postulare prohibentur,¹⁰ cognitores fieri non possunt, etiam uolentibus aduersariis. 2. Feminae in rem suam cognitoriam operam suscipere non prohibentur. 3. In rem suam cognitor procuratorue ille fieri potest, qui [361] pro omnibus postulat.

¹) Ex Consult. 4, 4. Brev. Alar. et A. ed. h. l. tantum habent: Omne pactum posteriore pacto dissoluitur, licet pariat exceptionem, quae ex illis videntur breuiata. De re cf. L. 7. §. 2. L. 27. §. 2. D. de pact. (3, 14). L. 72. D. de contr. empt. (18, 1). Gai. 4, 126.

²) Ex Cdd. 12. 13. Eadem exstat et rectior quidem, ut videtur, in L. 15. D. de transact. (2, 15). ³) Cf. L. 7. §. 7. D. de pact. (2, 14). Ed. A. hanc §. sub numero ^{4a}. post §. 4. locauit. ⁴) Exstat etiam in Consult. 4, 7, 7, 4. ⁵) In A. ed. est §. 7. In Consult. 4. nullo verbo interiecto sequitur §um 4., quem ordinem confirmat Interpr. h. l. ⁶) Ex Cdd. 12. 13. 16. 17^a. Cf. Cic. pro Com. 11. L. 1. D. de transact. (2, 15). ⁷) Exstat etiam in Consult. 4, 6. Cf. L. 23. §. 1. D. de cond. ind. (12, 6). L. 32. C. de transact. (2, 4); infra 1, 19. §. 2. ⁸) De §§. 6. 7. cf. not. 4. 9.

Tit. II. ⁹) Ex Cd. 24. Omittit ed. A. Cdd. plerique et ed. Haen. inuertunt: de proc. et cogn. Sed cf. Th. 2, 12. et Fr. Vat. fn. Sub hoc tit. Paullus de cognitoribus sententias et de his, quae iis cum procuratoribus erant communia (cf. Fr. Vat. 322. 323), posuisse videtur. ¹⁰) Ad ceteros igitur infames pertinebat exceptio cognitoria. Gai. 4, 124. §. ult. I. de exc. (4, 13).

[3^a. b. c. d. *Fr. Vat.* 340.]

4. ¹ Actio iudicati non solum in dominum aut domino, sed etiam heredi et in heredem datur.

TIT. III. DE PROCVRATORIBVS.

1. Mandari potest procuratio ¹(*et*) praesenti (*et absenti*),² et nudis uerbis et per litteras et per nuntium et apud acta praesidis et magistratus. 2. Procurator aut ad litem aut ad omne negotium aut ad partem negotii aut ad res administrandas datur.

[3. *Consult.* 3, 6.]4. *Fr. Vat.* 336, 1.5. *Fr. Vat.* 336, 2. = *Consult.* 3, 7.6. *Consult.* 3, 4.7. *Consult.* 3, 9.8. *Fr. Vat.* 337.L. 30. 71. *D. de procur.* (3, 3).]

TIT. IV. DE NEGOTIIS GESTIS.

1. ³ Qui negotia aliena gerit et bonam fidem et exactam diligentiam rebus eius, pro quo interuenit, praestare debet. 2. ⁴ Tutor post finitam tutelam si in administratione duret, actione negotiorum gestorum pupillo uel curatori eius tenebitur.

[L. 37 *pr. D. de neg. gest.* (3, 5).]

3. ⁵ Si pecuniae quis negotium gerat, usuras quoque totius temporis praestare cogetur, et periculum eorum nominum, quibus collocauit, agnoscere, si litis ¹(*contestatae*)⁶ [362] tempore soluendo non sint: hoc enim in bonae fidei iudiciis seruari conuenit. 4. ⁷ Mater, quae filiorum suorum rebus

¹) Cf. *Fr. Vat.* 317. 331. L. 7. *Th. C. de cognit.* (3, 12). L. 28. *D. de procur.* (3, 3).

Tit. III. ²) *Supplevi.* Cf. L. 1. §§. 1. 3. *D. de procur.* (3, 3). *Vestigia iacturae videntur praesens praesenti Cdd.* 5. 9. praesentibus 7.

Tit. IV. ³) Cf. L. 20. *C. de neg. gest.* (2, 19). L. 24. *C. de usur.* (4, 32). ⁴) Cf. L. 13. 14. *D. de tut. et rat. distr.* (27, 3). L. 6 *pr. D. de negot. gest.* (3, 5). ⁵) *Extat etiam in L. 37. §. 1. D. de neg. gest.* (3, 5), *sed mutata.* ⁶) *Supplevi.* Cf. *Dig.* ⁷) Cf. L. 24. *C. de usur.* (4, 32). L. 32. §. 1. *D. neg. gest.* (3, 5).

interuenit, actione negotiorum gestorum et ipsis et eorum tutoribus tenebitur. 5. ¹Filiusfamilias aut seruus si negotium alicuius gerat, in patrem dominumue pecullo tenus actio dabitur. 6. Si pater uel dominus seruo uel filiofamilias negotia aliena 'gerenda² commiserit, in solidum tenebitur. 7. ³Pater si emancipati filii res sine ulla exceptione a se donatas administrauerit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur. 8. Qui, cum tutor curatorue non esset, pro tutore curatoreue res pupilli adultue administrauit, actione negotiorum gestorum pro tutore curatoreue⁴ tenebitur.

[L. 47 pr. §. 1. *De de neg. gest.* (3, 5).]

TIT. V. DE CALVMNIATORIBVS.

⁵1. Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat. 2. Et in priuatis et in publicis iudiciis omnes calumniiosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

⁶TIT. VI^a. DE FVGITIVIS.

1. ⁷Seruus a fugitiuario comparatus intra decem annos manumitti 'contra⁸ prioris domini uoluntatem non potest. 2. ⁹Contra decretum amplissimi ordinis fugitium in fuga constitutum nec emere nec uendere permissum est, irrogata [363] poena in utrumque sestertiorum 'D¹⁰ milium. ¹¹3. Limen-

¹) Cf. L. 14. D. h. t. ²) Cd. 28. agenda (ubi a adhaesit ex aliena, er notatum erat) reliqui et edd. aliena agenda negotia edd. contra omnes paene Cdd. ³) Extat mutata in L. 37. §. 2. D. h. t.

⁴) Sic ex demonstratione actionem designat, quae vulgo protutela dicitur. Cf. L. 1. §§. 1. 3. 4. L. 2. 3. 4. 5. D. de eo, qui pro tut. (27, 5). L. 4. C. qui dar. tut. (5, 34).

Tit. V. ⁵) §§. 1. 2. extant etiam in Consult. 6, 2. praeterea in L. 3. D. ad SC. Turpill. (48, 16).

Tit. VI^a. ⁶) Totus est ex C. Vesontino et alieno loco hic auctore Cuiacio insertus. Magis enim pertinet ad officium praefecti vigilum vel magistratum municipalium, de quo Paullus ante tit. I. Visig. egerat. Cf. inscr. L. 1. D. de fugit. (11, 4). ⁷) Cf. L. 13. D. de manumiss. (40, 1). L. 2. §. 2. D. ad leg. Fab. (48, 15). L. 6. C. eod. (9, 20). ⁸) Malim cum Rittersh. citra. ⁹) Cf. L. 2. L. 6. §. 2. D. ad leg. Fab. (48, 15). L. 6. C. eod. ¹⁰) Corrige L. (quinquaginta). Cf. Collat. 14, 3. §. 5. ¹¹) §§. 3. 4. extant in L. 4. D. de fugit. (11, 4).

archae et stationarii fugitivos deprehensos recte in 'custodia¹ retinent. 4. Magistratus municipales ad officium praesidis provinciae uel proconsulis comprehensos fugitivos recte transmittunt. 5. ²Fugitivi in fundis fiscalibus quaeri et comprehendi possunt. 6. ³Fugitivi, qui a domino non agnoscuntur, per officium praefecti uigilum distrahuntur. 7. Intra 'triennum⁴ uenditionis agniti fugitivi emptor pretium a fisco recipere potest.

TIT. VI^B. DE REIS INSTITVTIS.⁵

[L. 6 pr. §§. 1. 2. 3. 4. D. ad SC. Turpill. (48, 16).]

1. ⁶De his criminibus, quibus quis absolutus est, ab eo, qui accusauit, refricari accusatio non potest. 2. ⁷Filius accusatoris si hoc crimen, quod pater intendit, post liberatum reum persequi uelit, ab accusatione remouendus est. 3. ⁸Crimen, in quo alius destitit uel uictus recessit, alius obicere non prohibetur.

[L. 44. D. de iure fisci (49, 14).]⁹

TIT. VII. DE INTEGRI RESTITVTIONE.

1. Integri restitutio est redintegrandae rei uel causae actio. 2. ¹⁰Integri restitutionem praetor tribuit ex his causis: quae per metum, dolum, 'et status permutationem, et iustum [364] errorem,¹¹ et absentiam necessariam, et infirmitatem aetatis gesta esse dicuntur. 3. ¹²Integri restitutio plus quam semel

¹) Dig. custodiam Cd. Ves. edd. ²) Cf. L. 8. D. eod. ³) Cf. L. 4. D. de offic. praef. vig. (1. 15). L. 1. §. 8. D. de fugit. (11, 4). ⁴) An quadriennium (sc. ex scriptura qdriennium ut 5, 18. §§. 1. 3.)? Cf. L. 1. C. de quadr. praescr. (7, 37).

Tit. VI^B. ⁵) i. e. accusari coeptis. Cf. L. 11. §. 3. D. ad l. Iul. de adult. (48, 5). L. 15. §. 1. D. de inoff. test. (5, 2). destitutis ej. Cuiac. ⁶) Cf. Cic. pro Coel. 23. 31. 32. L. 7. §. 2. D. de accus. (48, 2). ⁷) Cf. L. 7. §. 3. D. de accus. (48, 2). ⁸) Cf. Cic. ad Q. fr. 2, 6. §. 6. Sueton. Domit. 8. L. 7. §. 2. D. de accus. (48, 2). L. 3. §. 1. D. de praevar. (47, 15). De desistente L. 4. §. 1. D. ad SC. Turp. (48, 15). L. 11. §. 2. D. de accus. (48, 2). ⁹) Cf. L. 15. pr. D. de i. fisci (49, 14).

Tit. VII. ¹⁰) Cf. L. 1. 2. D. de in int. rest. (4, 1). ¹¹) Exstant mutata in L. 2. D. ib. ¹²) Cf. L. 3. C. si saepius (3, 44).

non est decernenda, ideo quod¹ causa cognita decernitur.²
³4. '(Cum metus causa decernitur)⁴ integri restitutio, '(actio)⁵
 aut in rem competit aut in personam. in rem actio competit, ut
 res ipsa, qua de agitur, reuocetur; in personam 'autem⁶ qua-
 drupli poena intra annum uel 'simplum⁷ post annum peti potest.
 5. ⁸Si aliquis, ut se de ui latronum uel hostium uel populi
 liberaret, aliquid mancipauit uel promisit, ad metum non per-
 tinet; mercedem enim depulsi metus tribuit. 6. Seruus per
 metum mancipatus quicquid adquisierit uel stipulatus sit, ei
 acquirit qui uim passus est.⁹ 7. ¹⁰Vis est maior rei impetus,
 qui repelli non potest. 8. ¹¹Qui quem in domo inclusit, ut
 sibi rem manciparet aut promitteret, extorsisse mancipationem
 '(promissionemue)¹² uidetur. 9. Qui quem ferro uinxit, ut
 sibi aliquid traderet uel uenderet, uim intulisse uidetur. 10.
¹³Qui in carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret,
 quicquid ob hanc causam factum est, nullius est momenti.

TIT. VIII. DE DOLO MALO.

1. ¹⁴Dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur.
2. Si qui dolum, alius¹⁵ metum adhibuit, ut res ad alium
 transiret, uterque de ui 'et de dolo¹⁶ actione tenebitur.

TIT. IX. DE MINORIBVS XXV ANNORVM.

[365]

1. ¹⁷Minor xxv annorum si aliquod flagitium admisit, quod ad publicam coercionem spectet, ob hoc in integrum

¹) ideoque (male explicata nota q.) Cdd. edd., sed inepte.

²) Eamque ob rem habet vim rei iudicatae. ⁵) Ex Cdd. 38. 39.

Cf. L. 9. §§. 4. 6. D. quod metus c. (4, 2). L. 3. 4. C. de his, quae vi (2, 20). ⁴) Supplevi ad sensum. Genuinum Paullum hinc no-
 vum titulum de integri restitutione ex metus causa coepisse, palam

est. ⁶) Quae vox ob vicinas periisse videtur. ⁶) aut Cdd. edd.

⁷) simpli Cdd. edd. ⁹) Cf. L. 9. §. 1. D. quod met. c. (4, 2).

⁹) Eius enim in bonis est L. 9. §. 6. D. eod. Cf. Gai. 2, 88. 3, 166.

¹⁰) Est L. 2. D. quod met. c. (4, 2), quae habet maioris. ¹¹) Cf.

L. 5 pr. D. ad leg. Iul. de vi publ. (48, 6). L. ult. §. 2. D. quod

met. c. (4, 2). ¹²) Supplevi; ob similitudinem vicinarum litterarum

excidit. ¹³) Extat etiam in L. 22. D. quod met. c. (4, 2).

Tit. VIII. ¹⁴) Cf. L. 1. §. 2. D. de dolo (4, 3). ¹⁵) aut (alii

uel) Cdd. edd. ¹⁶) Sic Cd. 29. et dolo reliqui, edd. Ceterum cf.

L. 9. §. 1. L. 11. L. 14. §§. 2. 13. D. quod met. c. (4, 2). L. 1. §. 4.

D. de dolo (4, 3).

Tit. IX. ¹⁷) Cf. L. 37. §. 1. D. de minor. (4, 4).

restitui non potest. 2. ¹ Qui minori mandavit, ut negotia sua agat, ex eius persona in integrum restitui non potest; 'quodsi² minor sua sponte negotiis eius intervenerit, (*restituendus erit ne maiori damnum accidat*).³ 3. ⁴ Si maior effectus res, quas minor egit, 'facto⁵ uel silentio comprobavit, adversus hoc quoque in integrum restitui frustra desiderat. 4. ⁶ Si minor minori heres existat, ex sua persona, non ex defuncti in integrum restitui potest.

[L. 34 pr. §. 1. D. de minor. (4, 4).]

5. ⁷ Minor se in his, quae fideiussit uel fidepromisit uel spopondit uel mandavit, in integrum restituendo reum principalem non liberat.

[L. 48. §§. 1. 2. D. eod.]

6. ⁸ Qui sciens prudensque se pro minore obligavit, si id consulto consilio fecit, licet minori succurratur, ipsi tamen non succurritur. 7. ⁹ Minor adversus emptorem in integrum restitutus pretio restituto fundum recipere potest; fructus enim in compensationem usurarum penes emptorem remanere placuit. 8. Minor adversus distractiones 'suorum¹⁰ pignorum et fiduciarum, non quas pater obligaverat, si ita, ut oportuit, a creditore distractae sint, restitui in integrum potest.

[*Hic sub tit. Ex quibus causis maiores etc. quidam locant*
L. 39. D. ex quib. caus. mai. (4, 6).]¹¹

¹) Cf. L. 23. D. eod. ²) Restitui ex L. 24 pr. D. h. t. nisi Cdd. edd. ³) Supplevi ex L. 24 pr. cit., cuius insequentia verba ex Paulli lib. XI. ad edictum petita cum hoc loco ex Sententiis sumpto coaluisse, Cuiacius vidit. Visigothi mutato quodsi in nisi haec finalia verba omitti posse male crediderunt. ⁴) Cf. L. 3. §. 1. D. h. t. tit. C. si maior fact. (3, 46). ⁵) Ex Rittershus. cf. pacto Cdd. ed. Haen. et A. ⁶) Cf. L. 19. D. h. t. L. 5. §. 1. C. de temp. in int. rest. (2, 53). ⁷) Mutata extat in L. 48 pr. D. h. t. ⁸) Cf. L. 13 pr. D. h. t. ⁹) Cf. L. 24. §. 4. L. 27. §. 1. L. 40. §. 1. D. eod. L. 32. §. 4. D. de adm. et per. (26, 7). ¹⁰) Duo mutavi; h. l. pro eorum una littera mutata scripsi suorum et postea v. non, quae in Cdd. et edd. ante ita legitur, transposita, scripsi non quas, ne toti sententiae L. 38 pr. D. h. t. (ipsius Paulli) et L. 2. C. si adv. vend. pign. (3, 29), et illis si non ita — distractae sint L. 5. C. de distr. pign. (8, 28) et L. 2. C. si vend. pign. (8, 30) adversentur. Plane iam Visigothi interpretes vitioso codice usi sunt. Vulgatam lectionem varie tuentur Savigny System VII. p. 153. Dernburg Pfandrecht. II. p. 237. ¹¹) Quae h. l. dicuntur de eo,

TIT. X. DE ¹(EO, QUI CAUSA CADIT)¹ PLUS PETENDO. [366]

1. (Plus petendo)² causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qualitate: loco, alibi; summa, 'maiozem;³ tempore, 'ante petendo, quam debetur;⁴ qualitate, 'debiti generis speciem (etsi) ulliorem postulando.⁵

TIT. XI. DE SATISDANDO.

1. ⁶Quoties hereditas petitur, satisfactio iure desideratur; 'et si non detur, in petitozem satisfactantem hereditas transfertur.⁷ si petitor satisfacere noluerit, penes possessorem possessio remanet; in pari enim causa potior est possessor.
2. ⁸Usufructuarius 'et⁹ de utendo usufructu satisfacere debet, 'se¹⁰ perinde usurum, ac si ipse paterfamilias uteretur.

TIT. XII. DE IUDICIIS OMNIBVS.

1. ¹¹Hi, qui falsa rescriptione usi fuerint, lege Cornelia de falsis puniuntur 'exilio.¹² [¹³2. Qui ancillam corrupit alienam, [367]

qui reip. causa abfuturus erat, ea cave referas ad reip. causa absentem, de quo loquitur Ulp. L. 26. §. 9. D. eod. Cf. L. 14. §. 4. de solut. (48, 9).

Tit. X. ¹ Ex Consult. 5, 4. Praeterea cf. Gai. 4, 53. §. 33. I. de act. (4, 6). ² Recte Schult. geminando supplevit, quae etiam in Consult. l. c. ob eandem causam exciderunt. ³ Ex Consult. emendata; plus Cdd. edd. Sed Paullus hanc v. generalem repetere non poterat. ⁴ Ex Consult. repetendo ante tempus plerique Cdd. edd. Cum vero in Cd. 7. sit summa, si plus quam damus petimus, suspicatus sum h. l. quam debetur ante simile qualitate excidisse, quod mutatum in quam damus locum mutaverit. ⁵ eiusdem speciei rem meliorem postulantes Cdd. pleraeque edd. non eiusdem pretii sed rem meliorem p. Cd. 19. Minus corruptum locum habet Consult., ad quam vid. not.

Tit. XI. ⁶ Cf. Cic. Verr. 1, 45. Gai. 4, 89 seq. Fr. Vat. 336. Ulp. Inst. fr. IV. L. 6. §. ult. L. 14. D. de Carbon. (87, 10). L. 5 pr. §. 1. D. de pet. hered. (5, 3). ⁷ et si satisfactio non detur, in petitozem hereditas transfertur Cdd. edd. Apparet, v. satisfactantem aliquando excidisse et mutata sede in satisfactio abiisse. ⁸ Cf. 3, 6. §. 27. ⁹ Ex plerisque Cdd. ed. Haen. om. ed. A. ¹⁰ Recisum videtur: boni iuri arbitrato id est.

Tit. XII. ¹¹ Cf. L. 4. C. ad leg. Corn. de fals. (9, 22). ¹² Ex his Cdd. edd., quae verba ibi seq. sententiam auspicantur, Cf. §. 7. I. de publ. iud. (4, 18) ibiq. Schrader. Non accedo Rudorf. Rechtsgesch. §. 41. not. 1. ¹³ Ex Cdd. 7. 22. 28. 31. Sed videtur potius barbara (cf. Interpr. ad 1, 13^a. §. 6. Lex Burg. 19.) quam

aliam reformare cogendus est.] 3. ¹Qui falsum nesciens allegavit, falsi poena non tenetur. 4. ²In caput domini patroniue nec seruus nec libertus interrogari potest. 5. ³Praegnantes neque torqueri neque 'damnatae necari⁴ nisi post editum partum possunt. ⁵6. Qui rescriptum a principe falsa allegatione elicuerint, uti eo prohibentur. 7. Qui de se⁶ confessus est, in alium torqueri non potest, ne alienam salutem in dubium deducat, qui de sua desperavit.

[L. 22. D. de quaest. (48, 18).]

L. 54. D. de iudiciis (5, 1).

L. 41. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5).]

[TIT. XIII^A. DE IUDICATO].⁷

[L. 17. D. de in ius voc. (2, 4).]⁸

1. Qui exhibiturum se aliquem iudicio cauerit,⁹ mortuo eo, pro quo cauerat, periculo cautionis liberatur.

2. ¹⁰Filiusfamilias iussu patris manumittere potest, matris non potest. 3. ¹¹Is, qui album raserit, corruperit, sustulerit, [368] mutauerit, quidue aliud propositum edicendi causa turbauerit, extra ordinem punietur. 4. Si id, quod emptum est, neque tradatur neque mancipetur, uenditor cogi potest, ut tradat aut mancipet.¹²

Paulli sententia. Cf. 1, 13. §. 5. 6. L. 21. D. de offic. praes. (1, 18). L. 2. D. de servo corr. (11, 3). ¹ Cf. L. 20. C. ad leg. Corn. de fals. (9, 22). ² Cf. 5, 16. §. 5. L. 12. C. de testib. (4, 20). ³ Cf. L. 3. D. de poenis (48, 19). ⁴ damnari Cdd. edd. Sed fuerat damnaten'ari. ⁵ Ex Cdd. 12. 13. 24. Cf. L. 5. C. si contra ius (1, 22). ⁶ Sc. in quaestione. Cf. L. ult. C. de accus. (9, 2). L. 16. D. de quaest. (48, 18) et Schulting. ad h. l.

Tit. XIII^A. ⁷ Omittit Cd. 15. et videtur hic tit. tantum superior perperam repetitus et deinde paullo mutatus. Sententias, quae sequuntur, ex variis genuini Paulli titulis corrasas esse apparet. Cf. Heimbach. in Repert. Lips. 1843. III. p. 143. ⁸ In A. ed. sequitur §um 1. ⁹ Velut fideiussor: cf. L. 4. D. qui satisd. cog. (2, 8); vel in causa noxali: tit. D. 2, 9. ¹⁰ Spectat ad manumissionem vindicta. L. 16. 22. D. de manumiss. (40, 1). L. 30. §. 1. D. qui et a quib. (40, 9). L. 4 pr. 10. 22. D. de manum. vind. (40, 2). L. 51. §. 1. D. de ritu nupt. (23, 2). L. 1. §. 1. C. comm. de manum. (7, 15). ¹¹ Cf. L. 7—9. D. de iurisdic. (2, 1). L. 32 pr. D. ad leg. Corn. de fals. (48, 10), infra 5, 25. §. 5. ¹² Puto, genus quoddam fraudis venditoris significatum fuisse; nam de extra-

[L. 45 pr. §§. 1. 2. D. de re iudic. (42, 1).

L. 54 pr. §. 1. D. eod.

L. 38 pr. §. 1. D. de reb. auct. iud. (42, 5).]

5. ¹Deteriorem seruum facit, 'qui fugam suaserit et qui furtum, et qui mores² eius corpusue corruperit. 6. ³Qui ancillam alienam uirginem immaturam corruperit, poena legis Aquiliae tenebitur.

[L. 37. D. de poenis (48, 19).]

TIT. XIII^B. SI HEREDITAS VEL QUID ALIVD PETATVR.⁴

1. ⁵In petitione hereditatis ea ueniunt, quae defunctus mortis tempore reliquit, 'uel⁶ ea, quae post mortem ante aditam hereditatem ex ea acquisita sunt. 2. ⁷Possessor hereditatis pretia earum rerum, quas dolo alienauit, cum usuris praestare cogendus est. ⁸3. Rerum ex hereditate alienatarum aestimatio in arbitrio petitoris consistit. 4. ⁹Petitio hereditatis, cuius defunctus litem non erat contestatus, ad heredem non transmittitur.¹⁰

[5. Consult. 5, 5.

6. Consult. 6, 5.

7. Consult. 6, 6.]

¹¹8. ¹²Possessor hereditatis, qui ex ea fructus capere uel [369] 'possidere¹³ neglexit, duplam eorum aestimationem praestare cogitur. ¹¹9. Hi fructus in restitutione praestandi sunt petitori, quos unusquisque diligens paterfamilias et honestus colligere potuisset.

ordinaria coactione Paullus loqui uidetur. Cf. Schulting ad h. l.

¹⁾ Cf. L. 1 fin. L. 2. §. D. de servo corr. (11, 3). ²⁾ Fortasse legendum: qui fugam suaserit ei, quae (quique) furtum, uel quis (quouis) m (modo) mores. ³⁾ Cf. L. 25. D. de iniur. (47, 10) et supra 1, 12. §. 2.

Tit. XIII^B. ⁴⁾ Ex Consult. 5, 5. 6, 5., ubi vid. not., et append. Cdd. 12. 13. 14. 17. ⁵⁾ Extat etiam in Consult. 6, 7. Cf. L. 16. §. 3. L. 19. §. 1. L. 20. §. 3. L. 36. §. 2. D. de hered. pet. (5, 3). ⁶⁾ ut Cdd. 8. 9. Fuerit it. = item, quod habitum pro u = uel.

⁷⁾ Cf. L. 20. §. 11. D. eod. ⁸⁾ Ex Cdd. 12. 13. Cf. L. 20. §. 21. D. de her. pet. (5, 3). ⁹⁾ Extat etiam in Consult. 6, 5. ¹⁰⁾ Quoniam in rem actio est, quae semper ante litem contestatam ab herede, si is dominus est, denuo substantiam capit. Cf. L. 1. §. 21. D. de collat. (37, 6). ¹¹⁾ Ex Cdd. 12—15. 17. ¹²⁾ Cf. Fest. v. Vindiciae p. 376. Infra 5, 9. §. 2. L. 1. Th. C. de fruct. (4, 18). ¹³⁾ i. e. retinere.

TIT. XIV. DE VIA PVBLICA.

[L. 3 pr. D. de via publ. (43, 10).]

1. ¹Qui viam publicam exarauerit, ad munitionem eius solus compellitur.

TIT. XV. SI QVADRVPE DAMNVN INTVLERIT.

1. ²Si quadrupes pauperiem fecerit damnumue dederit quidue depasta sit, in dominum actio datur, ut aut damni aestimationem subeat aut quadrupedem 'dedat';³ quod etiam lege 'Pesulania'⁴ de cane cauetur.

[Cf. *Lex Burg. tit. 13.*]⁵

2. ⁶Feram bestiam in ea parte, qua 'populi'⁷ iter est, 'colligari'⁸ praetor prohibet, et ideo, siue ab ipsa siue propter eam ab alio alteri damnum datum fuerit, pro modo admissi extra ordinem actio in dominum uel custodem datur; maxime [370] si ex eo homo perierit uel fuerit laesus. 3. ⁹Ei, qui irritatu suo feram bestiam uel quamcumque aliam quadrupedem in se proritauerit, 'itaque damnum cepit',¹⁰ neque in eius dominum neque in custodem actio datur.

[L. 11. D. de extraord. crim. (47, 11).]

Tit. XIV. ¹ Extat etiam in L. 3. §. 1. D. de via publ. (43, 10). Cf. *Lex Burg.* 17.

Tit. XV. ² Cf. tit. I. si quadr. paup. (4, 9). L. 14. §. 3. D. de praescr. verb. (19, 5). ³ quadrupede cedat ex aliis Cdd. ed. Haen. ⁴ Solonia cf. Cuiac. Malim Pessulania uel Pisulania (Phy-solania Cd. 31). ⁵ Ubi sic legitur: 'Si animal cuiuscunque damnum intulerit, aut aestimationem damni dominus soluat, aut animal cedat: quod etiam de cane et bipede placuit obseruari secundum speciem Paulli sententiarum lib. I. titulo si quadrupes pauperiem fecerit. De cane etiam sub eodem titulo comprehensum est, ut si quis saeuum canem habens in plateis uel in uis publicis, eum in ligamen diurnis horis non redegerit, quidquid damni fecerit, a domino soluat. His illud adiectum, ut si quis caballum quodue aliud animal habens scabidum ita ambulare permiserit, ut uicinatorum gregibus permixtus proprium inferat morbum, quidquid damni per eum datum fuerit, similiter a domino sarciatur.'

⁶ Cf. L. 40—42. D. de aedil. ed. (21, 1). ⁷ populo multi Cdd.

⁸ quam si ligari Cdd. 5. 9. Unde scribendum uidetur: quamquam alligatam haberi. ⁹ Cf. L. 1. §. 6. D. si quadr. (9, 1). L. 11. §. 5.

D. ad leg. Aquil. (9, 2). ¹⁰ eaque damnum dederit Cdd. edd.

TIT. XVI. FINIVM REGVNDORVM.¹

1. ²In eum, qui per uim terminos deiecerit uel amouerit, extra ordinem animaduertitur.

TIT. XVII. DE SERVITVTIBVS.

1. ³Viam, iter, actum, aquaeductum, qui biennio usus non est, amisisse uidetur; nec enim ea usucapi possunt, quae non utendo amittuntur. 2. ⁴Seruitus hauriendae aquae uel ducendae biennio omissa intercidit, et biennio usurpata recipitur.⁵
[L. 9. D. de servit. pr. rust. (8, 3).]

TIT. XVIII. FAMILIAE HERCISCVNDAE.⁶

1. ⁷Arbiter familiae herciscundae plus quam semel dari non potest: et ideo de his, quae diuisa eo iudicio non sunt, communi diuidendo arbiter postulatus partietur. ⁸2. De omnibus rebus hereditariis iudex cognoscere debet, celebrata diuisione, ut semel de omnibus pronuntiet. 3. ⁹Iudicio⁹ familiae herciscundae conuenit, ut ea, quae quis ex communi [371] accepit,¹⁰ aut ipsa¹¹ aut aestimationem eorum repraesentet, ut inter coheredes diuidi possint. 4. Iudex familiae herciscundae ¹²(*non de aliquibus rebus hereditariis, sed de omnibus*),¹² nec inter paucos coheredes, sed inter omnes dandus est: alio-

Tit. XVI. ¹) *Ex Collat. 13, 2. de finium regundorum Cdd. et ed. A.*
²) *Extat etiam Collat. l. c. Cf. infra 5, 22. §. 2. L. 1. C. de accus. (9, 2). In Cdd. 46. 52. additur: Fines terrae praeter (L. per, cum ter geminatum sit) terminos regantur; ne dissipentur, ab utroque quinque pedum loco teneantur (L. contineantur).*

Tit. XVII. ³) *Cf. L. 6. D. de serv. pr. urb. (8, 8). Schirmer ad Unterholzneri Verjährungsl. II. p. 187. Sed pro amittuntur (admittuntur plerique Cdd.) malim perimuntur.* ⁴) *Cf. Lex Burg. 17. F. A. Schilling Bemerk. p. 170.* ⁵) *Quod ob summum usum aquae lex Scribonia excepisse videtur. Cf. L. 4. §. 29. D. de usurp. (41, 3). De vir. doct. sententiis vid. Unterholzner l. c. p. 133.*

Tit. XVIII. ⁶) *Plerique Cdd. praefigunt de, quidam habent familia.* ⁷) *Cf. L. 30. §. 4. D. fam. erc. (10, 2).* ⁸) *§§. 2—5. debentur app. Cdd. 12. 13. 14. 15. 17.* ⁹) *iudici Cdd. edd.* ¹⁰) *i. e. conferenda. Cf. L. 1 pr. D. de dot. coll. (37, 7). L. 8. C. de collat. (6, 20).* ¹¹) *Cd. 13. ut ipsa ceteri; ipsa edd.* ¹²) *Haec fere omissa esse (et consulto quidem, ut puto, ratione habita §i 2.) ostendit uocula nec.*

quin inutiliter datur.¹ 5. Omnes res, quae sociorum sunt,² communi diuidendo iudicio inter eos separantur.

TIT. XIX. QVEMADMODVM³ ACTIONES PER INFITIATIONEM
DVPLENTVR.

1. ⁴Quaedam actiones, si a réo infitientur, duplantur, uelut iudicati, depensi, legati per damnationem relict, damni iniuria legis Aquiliae, item de modo agri, cum a uenditore emptor deceptus est. 2. ⁵Ex his causis, quae infitiatione duplantur, pacto decidi non potest.

TIT. XX. DE FIDEIVSSORE ET SPONSORE.

1. ⁶Inter fidelussore ex edicto praetoris, si soluendo sint, licet singuli in solidum teneantur, obligatio diuidetur.

TIT. XXI. DE SEPVLCRIS ET LVGENDIS.

1. ⁷Ob incursum fluminis uel metum ruinae corpus iam perpetuae sepulturae traditum, sollennibus redditis sacrificiis, [372] per noctem in alium transferri locum potest. 2. ⁸Corpus in ciuitatem inferri non licet, ne funestentur sacra ciuitatis; et qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur. ⁹3. ¹⁰Intra muros ciuitatis corpus sepulturae dari non potest, uel ustrina fieri. 4. ¹¹Qui corpus perpetuae sepulturae traditum uel ad tempus alicui loco commendatum nudauerit et solis radiis ostenderit, piaculum committit; atque ideo, si honestior sit, in

¹) Aliud placere uidetur Ulp. L. 2. §. 4. D. fam. erc. (10, 2), item Diocl. L. 17. C. eod. (3, 36) et in iudicio communi div. ipsi Paullo L. 8 pr. D. comm. div. (10, 3). Sed hi loquuntur de paucioribus, qui volentes inter se solos iudicium accipiunt. Quisque igitur provocatus, ut inter omnes iudicium detur, recte postulat, et si nihilominus inter paucos detur, inutiliter datur. Et hactenus interest, utrum ex conventu arbiter petatur, an ad iudicem provocetur. L. 43. D. h. t. ²) Ergo etiam ex hereditate communes. L. 44 pr. D. h. t.

Tit. XIX. ³) Malim quatenam (ut fuerit quatenam omissa postea n).

⁴) Cf. Gai. 2, 282. 3, 127. 4, 9. 171. infra 2, 17. §. 4. ⁵) Cf. 1, 1. §. 5.

Tit. XX. ⁶) Cf. Gai. 3, 121.

Tit. XXI. ⁷) Cf. L. 1. 10. C. de relig. (3, 44). Gruter 578, 1. Plin. ep. 10, 69. 70 (73. 74). ⁸) Cf. L. 3. §. 4. D. de sepulcro viol. (47, 12). ⁹) §§. 3—13. debentur Cd. Ves. ¹⁰) Cf. Cic. de legib. 2, 23. Dionys. 5, 48. L. 3. §. 5. D. de sepulcro viol. (47, 12). Capitol. in Pio 12. L. 12. C. de relig. (3, 44). ¹¹) Cf. L. 3. §. 7. L. ult. D. de sep. viol. (47, 12). Nov. Valent. tit. 22 pr.

insulam, si humilior, in metallum dari solet. 5. Qui sepulcrum uiolauerint aut de sepulcro aliquid sustulerint, pro personarum qualitate aut in metallum dantur aut in insulam deportantur. 6. ¹Qui sepulcrum alienum effregerit uel aperuerit, eoque mortuum suum alienumue intulerit, sepulcrum uiolasse uidetur. 7. ²Vendito fundo religiosa loca ad emptorem non traueunt, nec in his ius inferre mortuum habet. 8. ³Qui monumento inscriptos titulos eraserit, uel statuam euerterit, uel quid ex eodem traxerit, lapidem columnamue sustulerit, sepulcrum uiolasse uidetur. 9. In eo sarcophago uel 'solio,⁴ ubi corpus iam depositum est, aliud corpus inferri non potest, et qui intulerit, reus sepulcri uiolati postulari potest. 10. ⁵Qui alienum mortuum sepelierit, si in funus^[373] eius aliquid impenderit, recipere id ab herede uel a patre uel a domino potest. 11. ⁶Maritus id, quod in funus uxoris impendit, ex dote retinere potest. 12. ⁷Neque iuxta monumentum neque supra monumentum habitandi ius est; attactu enim conuersationis humanae piaculum admittitur; et qui contra ea fecerit, pro qualitate personae uel opere publico uel exsilio mulctatur. 13. ⁸Parentes et filii maiores 'x⁹ annis auno 'lugendi sunt;¹⁰ minores 'usque ad trimatum, quot annorum decesserint, pro quoque anno¹¹ mense; maritus decem mensibus; et cognati 'proximiores gradu sexto¹² octo. Qui contra fecit, infamium numero habetur. 14. ¹³Qui luget, abstinere debet a conuiuuiis, ornamentis, purpura et alba ueste. 15. ¹⁴Quicquid in funus erogatur, inter aes alienum primo loco deducitur.

[L. 3. D. de cadav. punit. (48, 24).]

¹) Cf. L. 3. §. 3. D. de sep. viol. (47, 12). ²) Cf. L. 9. de relig. (3, 44). ³) Cf. L. 4. C. de sep. viol. (9, 19). ⁴) Ex Schult. cf. solo Cdd. edd. Cf. Plin. N. H. 35, 12. §. 160. Suet. Ner. 50. ⁵) Haec sententia a Cuiacio ex Cdd. Ves. h. l. posita, in Brev. Alar. Cdd. legitur post §. 15. De re cf. L. 14. §. ult. L. 21. L. 31 pr. §. 1. D. de relig. (11, 7). ⁶) Cf. L. 17. D. eod. ⁷) Cf. L. 3 pr. D. de sep. viol. (47, 12). ⁸) Cf. Fr. Vat. 321. ⁹) sex (adhaesit sc. s ex maiores) Cdd. edd. ¹⁰) lugere possunt Cdd. edd. Cf. Fr. Vat. 321. Iam dudum enim exoleverat, quae initio haec tempora statuendi ratio fuerat, ne amplius iis lugere cuiquam liceret. ¹¹) Ad sensum restitui. ¹²) proximioris gradus Cdd. edd. sine sensu. Fuerit: proximiores gradu vi. Cf. Fr. Vat. 299. ¹³) Cf. Dionys. 5, 48. Liv. 34, 7. — Kirchmann de fun. Rom. 2, 18. ¹⁴) Cf. L. 45. D. de relig. (11, 7).

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM LIBER SECVNDVS.

TIT. I. DE REBVS CREDITIS ET 'DE IVREIVRANDO.¹

[L. 34 pr. §. 1. D. de reb. cred. (12, 1).]

[374] 1. ²In pecuniariis causis si alter ex litigatoribus iusiurandum deferat, audiendus est: hoc enim et compendio litium et aequitatis ratione prouisum est. ³2. ⁴Deferre iusiurandum prior actor potest: contrarium autem de calumnia iusiurandum reo competit. 3. ⁵Si, reus cum iurare uelit, actor illi necessitatem iurisiurandi remisit, et hoc liquido appareat, actio in eum non datur. 4. ⁶Heredi eius, cum quo contractum est, iusiurandum deferri non potest, quoniam contractum ignorare potest. 5. ⁷Si qui debitum quocumque modo confessus docetur, ex ea re actio creditori non datur, sed ad solutionem compellitur.

Tit. I. ¹) Multi Cdd. iureiurando ed. A. L. 34 cit. initio huius tit. posui auctore Heimbach. in Repert. Lips. 1843. III. p. 141. ²) Cf. L. 34. §§. 6. 9. D. de iureiur. (12, 2). L. 9. C. de reb. cred. (4, 2). ³) Cdd. s. sub rubrica De dubiis rebus solum iurare debere hanc interserit sententiam: Qui suspectus dicitur, quum nulla ueritas petitori in eo exprimitur, qui calumniam se pati dicit. Corrige: Cum suspectus dicitur calumniae, ueritas petitorum ab eo exprimitur, q. c. s. p. d. Videtur igitur opposita Interpretationi sequentis sententiae parum rectae et petita esse ex vetere Icto. ⁴) Cf. L. 34. §. 4. L. 37. D. de iureiur. (12, 2). ⁵) Cf. L. 6. D. eod. ⁶) Cf. L. 11. §. 2. D. rer. amot. (25, 2). L. 12 pr. C. de iureiur. (12, 1). non potest] sc. ita, ut iurare aut referre cogi possit. Cf. Zimmermann Glaubenseid p. 19. ⁷) Cf. 5, 5^a. §§. 2—4. L. 23. §. 11. L. 25. §. 2. D. ad leg. Aquil. (9, 2). L. 56. D. re iudic. (42, 1). L. 4. D. de confess. (42, 2).

TIT. II. DE PECVNIA CONSTITVTA.

1. Si id, quod mihi Lucius Titius debet, soluturum te [375] constituas, teneris actione pecuniae constitutae.

[L. 6. 30. D. de const. pec. (13, 5).]

TIT. III. DE CONTRACTIBVS.¹

1. ²Stipulatio est uerborum conceptio, ad quam quis congrue interrogatus respondet: uelut 'SPONDES? SPONDEO:' 'DABIS? DABO:' 'PROMITTIS? PROMITTO:' 'FIDEI TVAE ERIT? FIDEI MEAE ERIT:' et tam pure quam sub condicione concipi potest.

TIT. IV. DE COMMODATO ET DEPOSITO (ITEM DE) PIGNORE FIDVCIARIE.³

1. ⁴Quicquid in rem commodatam ob morbum uel aliam rationem impensum est, a domino recipi potest. 2. ⁵Si facto incendio, ruina, naufragio aut quo alio simili casu res commodata amissa sit, non tenebitur eo nomine is, cui commodata est: nisi forte, cum posset rem commodatam saluam facere, suam praetulit. 3. ⁶Seruus uel equus 'in aliam causam commodati' si a latronibus uel in bello occisi sunt, actio commodati datur; custodia enim et diligentia rei commodatae praestanda est. 4. ⁸Si rem aestimatam tibi dederò, ut ea distracta pretium ad me deferres, eaque perierit, siquidem ego

Tit. III. ¹) *Paulus scripserit, si modo eius est hic titulus: De stricti iuris contractibus.* ²) *Cf. infra 5, 6. §. 1. L. 5. §. 1. D. de verb. obl. (45, 1). Gai. 3, 92.*

Tit. IV. ³) *Paulus singulis his contractibus communem titulum praemisisse videtur, qui in Breviario cum tit. de commodato conflatus est; cf. Collat. 10, 2. ITEM DE POST DEPOSITO facile excidere potuit.* ⁴) *Cf. L. 18. §. 2. D. commod. (13, 6). Collat. 10, 2. §. 5.* ⁵) *Cf. L. 5. §. 4. D. commod. (13, 6). Lex. Burg. 14.* ⁶) *Cf. L. 5. §. 7. D. commod. (13, 6). L. 1. §. 4. D. de obl. et act. (44, 7).* ⁷) *In Cdd. et edd. leguntur post in bello. Suadente Boeckingio huc revocavi. Vestigium turbatae orationis est, quod plerique Cdd. habent seruus uel alius ecus et prope omnes uel in aliam.* ⁸) *Cf. L. 17. §. 1. D. de praescr. verb. (19, 5).*

[376] te 'de uendenda¹ rogavi, meo periculo erit; si tu 'me pro-uocasti,² tuo periculo erit.

[L. 223 pr. D. de verb. signif. (50, 16).]³

TIT. V. DE PIGNORIBVS.

1. ⁴Creditor si simpliciter sibi pignus 'depositum⁵ distrahere uelit, ter ante denuntiare debitori suo debet, ut pignus luat, ne a se distrahatur. 2. ⁶Cum debitor gratuita pecunia utatur, potest creditor de fructibus rei sibi pigneratae ad modum legitimum 'usurarum⁷ retinere; (sed) fetus uel partus eius rei, quae pignori data est, pignoris 'iure non retinetur,⁸ nisi hoc inter contrahentes conuenerit. 3. ⁹Compensatio debiti 'paris speciei et ex causa dispari admittitur:¹⁰ uelut, si pecuniam tibi debeam et tu mihi pecuniam debeas, aut frumentum aut cetera huiusmodi, licet ex diuerso contractu,

¹) Haec uerba in Cdd. et edd. transposita post si tu huc reuocavi. ²) de uendenda (sed plerique Cdd.: defendenda) promissisti Cdd. edd. Apparet, uerba de uendenda scripta deuendenda et inde mutata in defendenda, cum locum mutassent, et ut promissisti scriberetur, et ut me eiiceretur, effecisse. ³) A. ed. h. l. retulit ad 2, 12 (§. 6^a).

Tit. V. ⁴) Cf. L. 4. D. de pign. act. (13, 7); infra 2, 13. §. 5. L. 73. D. de furt. (47, 2). ⁵) Malim positum; nam dicitur apud aliquem deponi pignus. Cf. L. 36. D. de cond. ind. (12, 6). ⁶) Est L. 8. D. in quib. caus. pign. tac. (20, 2), quam cum hac §. 2. interposito tantum voc. sed primitus cohaesisse (sed sequentem, cum nunc potius praecessisse videatur) suspicatus sum 'Studien d. R. R.' p. 371. Plerumque locatur post 2, 13. §. 1. ⁷) 'usuras' (pro 'usurar.') Dig. Cdd. et edd. ⁸) Scripsi in 'Studien d. R. R.' l. c. eo sensu, quo interpretatio h. l. cepit (nam ita cepisse, nullo iure negat Puchta Pand. §. 203. not. f) et suadente nexu huius §i cum sequenti. Denique sic uisatur antinomia L. 29. §. 1. L. 26. §. 2. D. de pign. (20, 1). L. 3. C. in quib. c. pign. (8, 15). L. 1. C. de partu pign. (8, 25), nec plane refragantur Cdd. Nam iure retinetur sex Cdd. iure continentur Cd. 4. iure non tenetur (vel tenentur) ceteri, edd. Vide tamen, ne haec ipsa scripturae discrepantia frequentissimo errore inde nata sit, quod initio fuerit: pignoris iure (tenetur, domini iure non re)tinetur. De aliorum sententiis uid. L. Wittgenstein quaten. rei pign. fr. cred. ten. Berol. 1858. p. 43 seq.

⁹) Cf. Gai. 4, 64 seq. §. 30. I. de act. (4, 6). L. 4. D. de compens. (16, 2). ¹⁰) ex pari specie et causa dispari admittitur (ad legem mittitur Cd. 6.) Cdd. edd., ubi ex transpositum; fortasse etiam pro et legendum licet, quod in legem potest abisse.

compensare 'uel deducere¹ debes; si totum petas, plus petendo [377] causa cadis.²

TIT. VI. DE EXERCITORIBVS.

1. ³Filiusfamilias si uoluntate patris nauem exerceat, patrem in solidum ob ea, quae salua receperit, obligat.

TIT. VII. AD LEGEM RHODIAM.

1. ⁴(*Lege Rhodia cauetur, ut si*)⁵ leuandae nauis gratia 'iactus mercium⁶ factus est, '(damnum)⁷ omnium intributione sarcitur, quod pro omnibus datum est. 2. ⁸Iactu nauis leuata si perierit, extractis aliorum per urinatores mercibus, eius quoque rationem haberi placuit, qui merces salua naue iactauit. 3. ⁹Naue uel arbore ui tempestatis amissa uectores ad contributionem non tenentur, nisi ipsis arborem salutis causa eruentibus nauis salua sit. 4. ¹⁰Leuandae nauis gratia merces in scapham transiectas atque ideo amissas intributione earum, quae in naui saluae 'fuerunt,¹¹ refici conuenit; naue autem perditā conseruatae cum mercibus scaphae ratio non habetur. 5. Collatio intributionis ob iactum salua naue fieri debet.

TIT. VIII. DE INSTITORIBVS.

1. ¹²Sicut commoda sentimus ex actu praepositi institoris, ita et incommoda sentire debemus. et ideo qui seruū 'uel ancillam¹³ siue filium filiamue familias praeposuit negotiis uel mercibus exercendis, eorum nomine in solidum conuenitur. 2. ¹⁴Si quis pecuniae foenerandae 'agroue¹⁵ colendo, 'conden-

¹) *Rescriptum D. Marci petitori ad euitandam doli exceptionem optionem dedisse uidetur vel in intentione cum compensatione vel in condemnatione cum deductione agendi. De aliorum sent. cf. Dernburg Compens. p. 247—257.* ²) *Aut ipso iure aut per doli exceptionem.*

Tit. VI. ³) *Cf. L. 1. §§. 19—23. D. de exerc. act. (14, 1). L. 1. §. 8. D. nautae caup. (4, 9).*

Tit. VII. ⁴) *Est L. 1. D. de lege Rhod. (14, 2).* ⁵) *Ex Dig. si etiam habet Cd. 21.* ⁶) *iactus commercium (vel cum mercium) Cdd., unde cum iactus mercium edd. A. Haen.* ⁷) *Supplevi; excidit ob v. sequens.* ⁸) *Cf. L. 4. §. 1. D. h. t. (14, 2).* ⁹) *Cf. L. 2. §. 1. L. 3. D. eod.* ¹⁰) *Cf. L. 4 pr. D. eod.* ¹¹) *erunt Cdd. ed. A.*

Tit. VIII. ¹²) *Cf. L. 1. D. de instit. act. (14, 3).* ¹³) *Haec uerba (siue ancillam alii Cdd.) in Cdd. edd. post familias posita, huc revocavi.* ¹⁴) *Cf. L. 5. §§. 1. 2. D. h. t. (14, 3),* ¹⁵) *agroue Cdd. edd.*

[378] *dis(ue)*¹ uendendisq[ue] frugibus praepositus est, ex eo nomine, quod cum illo contractum est, in solidum '*pecuniae uel*'² fundi dominus obligatur; nec interest, seruus an liber sit. **3.** Quod cum discipulis eorum, qui officinis uel tabernis praesunt, contractum est, in magistros uel institores tabernae in solidum actio '*datur*'.³

TIT. IX. DE IN REM VERSO.

1. ⁴Seruus uel filiusfamilias si acceptam pecuniam in rem patris uel domini uerterit, hoc modo, agrum puta colendo, domum fulciendo, mancipia uestiendo,⁵ mercando, uel creditori soluendo, uel quid tale faciendo, de in rem uerso in solidum uel patrem uel dominum obligat: si tamen ob hanc causam pecunia data sit.⁶

[*L. 17. D. de SC. Maced. (14, 6).*]⁷

TIT. X. DE SENATVS CONSVLTO MACEDONIANO.

1. ⁸Qui filiofamilias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, post mortem patris ex eo, quod uiuo patre credidit, cum eo agere non potest.

TIT. XI. AD SENATVS CONSVLTVM VELLEIANVM.⁹

1. ¹⁰In omni genere negotiorum et obligationum tam pro uiris quam pro feminis intercedere mulieres prohibentur.

2. Mulier, quae pro '*(se)*'¹¹ tutoribus filiorum suorum in-

¹) *Geminando addidi. Cf. Interpr.* ²) *Supplevi; excidit p[er] ob sequentes litteras su.* ³) *Plerique Cdd. dabitur alii Cdd. edd. Ceterum cf. L. 5. §. 10. D. h. t.*

Tit. IX. ⁴) *Cf. §. 4. I. quod cum eo q. in alien. (4, 7).*

⁵) *Excidisse uidetur frumentum. Cf. L. 3. §§. 1. 7. D. h. t.* ⁶) *i. e. si filiusfam. eo animo, ut patris negotia gereret, pecuniam in eius rem uerterit. Cf. Unterholzner Schuldverh. §. 200. m.* ⁷) *Plerique h. l. ad sequentem tit. retulerunt.*

Tit. X. ⁸) *Cf. L. 1 pr. D. de SC. Maced. (14, 6).*

Tit. XI. ⁹) *Proprie Vellaeianum, a. 27. Cf. Borghes. in Annal. dell' Inst. arch. 1849. p. 45.* ¹⁰) *Recisum esse puta 'SCto Velleiano'.* ¹¹) *Supplevi. Intellige: ut ipsa administrationem*

rerum filiorum suorum acciperet, pro hac administratione. L. 6 pr. C. ad SC. Vellei (4, 29). L. 2. C. si mater indemn. (5, 46). Vocula se cum excidisset, Interpres Visig. locum accepit de matre filiis pro tutore a se petito fideiussione obligata, quam non aliter teneri constat, nisi si hoc specialiter decreto comprehensum sit. L. 1. 3.

demnitatem promisit, ad beneficium senatus consulti non [379] pertinet.

[*L. 30 pr. §. 1. D. ad SC. Vellei.* (16, 1).]¹

TIT. XII. DE DEPOSITO.

[1—4. *Collat. 10, 7. §§. 1—4.*]

5. ²Si sacculum uel argentum signatum deposuero, et is, penes quem depositum fuit, me inuito contrectauerit, et depositi et furti actio mihi in eum competit.

[*L. 29. §. 1. D. depositi* (16, 3).³

6. *Collat. 10, 7, §. 6.*]

7. ⁴In iudicio depositi ex mora et fructus ueniunt et usurae rei depositae praestantur.⁵

[8—11. *Collat. 10, 7. §§. 8—11.*]

12. In causa depositi compensationi locus non est, sed res ipsa reddenda est.⁶

TIT. XIII. [DE LEGE COMMISSORIA.]⁷

1. Debitor distractis fiduciis a creditore de superfluo aduersus eum habet⁸ actionem.

[*L. 3. D. de pignor. act.* (13, 7).]⁹

2. ¹⁰Quicquid creditor per fiduciarium seruum quaesuit, sortem debiti minuit. 3. ¹¹Debitor creditori uendere fiduciam¹² non potest: sed aliis si uelit uendere potest, ita ut ex pretio eiusdem pecuniam offerat creditori, atque ita remancipatam sibi rem emptori praestet. 4. ¹³Si per suppositam personam creditor pignus suum inuito debitore comparauerit,

C. eod. L. 6. §§. 1. 2. C. ad SC. Vell. (4, 19). ¹ *In fine lege: 'ne alia actio intercedat' i. e. ne actio mandati contra mulierem competat. Cf. L. 19. §. 5. D. eod.*

Tit. XII. ² *Extat etiam in Collat. 10, 7. §. 5. et L. 29 pr. D. h. t.* (16, 3). ³ *Pro 'ex permissu' malim 'impermissu'.*

⁴ *Extat etiam in Collat. 10, 7. §. 7.* ⁵ *Ex Collat. postulantur Cdd. edd.* ⁶ *Cf. L. 18. §. 4. D. commod.* (18, 6).

Tit. XIII. ⁷ *Haec rubrica in Cdd. et ed. Haen. legitur post §. 8. ibi quoque inepta.* ⁸ *habebit Cdd. multi, ed. Haen.* ⁹ *De L. 3. D. in quib. caus. p. tac.* (20, 2) *vid. 2, 5. §. 2.* ¹⁰ *Cf. L. 1—3. C. de pign. act.* (4, 24). ¹¹ *Cf. L. 12 pr. D. de distr. pign.* (20, 5). *L. 20. §. ult. D. de pign. act.* (13, 7). ¹² *Plerique Cdd. fiduciam uendere ed. A.* ¹³ *Cf. L. 10. C. de distr. pign.* (8, 28).

[380] emptio non uidetur; et ideo quandoque lui potest. ex hoc enim causa pignoris uel fiduciae finire non potest. 5. ¹Si inter creditorem et debitorem conuenerit, ut fiduciam sibi uendere non liceat, non soluente debitore, creditor denunciare ei solenniter potest et distrahere: nec enim ex tali conuentione fiduciae actio nasci potest. 6. Si creditor rem fiduciae datam uni ex heredibus uel extraneo legauerit,² aduersus omnes heredes actio fiduciae competit. 7. ³Si creditor rem fiduciariam fecerit meliorem, ob ea recuperanda, quae impendit, iudicio fiduciae debitorem habebit obnoxium. 8. Nouissimus creditor priorem, oblata pecunia, 'ne inique⁴ possessio in eum transferatur, dimittere potest. sed et prior creditor secundum creditorem, si uoluerit, dimittere non prohibetur, quamquam ipse in pignore potior sit. 9. ⁵Seruus si mutuum pecuniam seruitutis tempore acceperit, ex ea obligatione post manumissionem conueniri non potest.

TIT. XIV. DE VSVRIS.

1. ⁶Si pactum nudum de praestandis usuris interpositum sit, nullius est momenti; ex nudo enim pacto inter ciues Romanos⁷ actio non nascitur. 2. ⁸Usurae supra centesimam solutae sortem minuunt: consumpta sorte repeti possunt. 3. ⁹Traiectitia pecunia propter periculum creditoris, quamdiu

¹) Cf. supra 2, 5. §. 1. ²) Cf. 3, 6. §. 69. ³) Cf. L. 8 pr. 25. D. de pign. act. (13, 7). ⁴) quo edd. ex Cuiac. cj., cui Interpr. uidetur favere. Sed tunc exspectas in se transferatur, et ius offerendi plerumque tantum a possidente posteriore creditore aduersus vindicantem priorem (nisi ponas priorem possidentem in eo esse, ut pignus distrahat) exerceri potest. Cf. L. 11. §. ult. D. qui pot. (20, 4). Cum in plerisque Cdd. sit obligatam pecuniam quo, ex geminato -niam facile effeceris ne ini; itaque scripsi: ne inique. Iniqua foret possessionis in priorem creditorem translatio, quoniam vendente illo pro lubitu posterioris pignoris causa periclitatur.

⁵) Cf. L. 14. D. de obl. et act. (44, 7). L. 1. 2. C. an serv. ex suo facto (4, 14).

Tit. XIV. ⁶) Cf. L. 3. C. de usur. (4, 32). L. 27. C. de loc. (4, 65). ⁷) Idem Ulpianus uidetur dixisse L. 7. §. 4. D. de pactis (2, 14): Cum nulla causa subest, propter conuentionem hic constat non posse constitui obligationem, ubi pro inepta v. hic reponendum ic = iure ciuili. ⁸) Cf. L. 26 pr. D. de cond. indeb. (12, 6).

⁹) Cf. L. 1. C. de naut. foen. (4, 39). L. 4 pr. D. eod. (22, 2).

naugat naus, infinitas usuras recipere potest. 4. Usurae, quae centesimam excedunt, 'per errorem¹ solutae repeti possunt. 5. ²Si quis pignora debitoris citra auctoritatem iudicantis abduxerit, violentiae crimen admittit. 6. ³Tutor in usuras non conuenitur, si pecuniam pupillarem ideo non collocauit, quod idonea nomina non habebat, quibus pecunia collocaretur: cuius rei contestatio apud praesidem prouinciae deponenda est.

[L. 15. 49. D. de peric. et adm. tut. (26, 7).]

TIT. XV. DE MANDATIS.

1. ⁴Ob subitam uoletudinem, ob necessariam peregrinationem, ob inimicitiam, et 'inanis rei actionem⁵ '(nec)⁶ integra adhuc causa mandati 'negotii ei⁷ renuntiari potest. 2. ⁸Si meis nummis mandato tuo aliquid tibi comparauero, etsi rem postea accipere nolis, mandati actio mihi aduersus te competit. 'nec etiam⁹ tantum quod impensum est, sed et usuras eius consequi possum. 3. ¹⁰Certo pretio rem iussus distrahere si minoris uendiderit, mandati iudicio pretii summa poterit integrari. uenditionem enim dissolui non placuit.

TIT. XVI. PRO SOCIO.

1. ¹¹Sicut lucrum, ita et damnum inter socios communicatur: nisi quid culpa socii uel fraude euersum sit.

TIT. XVII. EX EMPTO ET VENDITO.

1. ¹²Venditor si eius rei, quam uendiderit, dominus non sit, pretio accepto auctoritatis manebit obnoxius: aliter enim

¹) Sive per calculi errorem, sive quis maiores usuras promissas esse falso putaverit. Utraeque solutae usurae sortem non minuunt, quia solutio illicitam causam non habet, sicut in casu §. 2.

²) Cf. 5, 26. §. 4. ³) Cf. L. 3. C. de usur. pupill. (5, 56).

⁴) Tit. XV. ⁵) Cf. §. 11. I. de mand. (3, 26). L. 23—25. D. mand. (17, 1). ⁶) Cdd. 1. 2. 6. 7. Sensus: quia inanem rem acturus esset. inanes rei actiones ex aliis Cdd. et L. 24. D. eod. ed. A. Pro et malim aut; nam haec causa non in persona sed in re posita est.

⁷) Addidi; periit, cum scriptum esset actionē. De re cf. II. cc.

⁸) negotium optimi Cdd. negotio alii, edd. ⁹) Cf. L. 12. §. 9. D. mand. (17, 1). ¹⁰) non enim Cdd. edd. ¹¹) Cf. L. 5. §§. 3. 4. D. h. t.

Tit. XVI. ¹²) Cf. L. 52. §. 4. D. pro soc. (17, 2).

Tit. XVII. ¹³) Cf. L. 13. §§. 8. 9. D. de act. empti (19, 1).

[382] non potest obligari. 2. ¹Si res simpliciter traditae euincantur, tanto uenditor emptori condemnandus est, quanto si stipulatione pro euictione cauisset. 3. ²Res empta, mancipatione et traditione perfecta, si euincatur, auctoritatis uenditor duplo tenus obligatur. 4. ³Distracto fundo si quis de modo mentiatur, in 'duplum ⁴ eius, quod mentitus est, officio iudicis aestimatione facta conuenitur. 5. ⁵Redhibitio uitiosi mancipii intra sex menses fieri potest propter latens uitium. 6. ⁶Si, ut seruum quis pluris uenderet, de artificio eius uel peculio mentitus est, actione ex empto conuentus, quanto minoris ualuisset, emptori praestare compellitur, nisi paratus sit eum redhibere.⁷ 7. ⁸Ex die emptionis⁹ et fructus et operae seruorum et fetus pecorum et ancillarum partus ad emptorem pertinent. 8. ¹⁰Fundum alienum mihi uendidisti; postea idem ex causa lucratiua meus factus est; 'si pars pretii numerata sit,¹¹ competet mihi aduersus te ad pretium recuperandum actio ex empto. 9. ¹²Post rem traditam nisi emptor pretium statim exsoluat, usuras eius praestare cogendus est. 10. Mutus emere et uendere potest; furiosus autem neque emere neque uendere potest. 11. ¹³Seruus bona fide comparatus si ex ueteri uitio fugerit, '(qui uendidit) doli conscius¹⁴ non tan-

¹) Cf. L. 2. D. de evict. (21, 2). L. 31. §. 20. D. de aedil. ed. (21, 1). Huc spectare videtur Lex Burg. tit. XXXV. p. 99. coll. p. LXIII. ed. Bark. ²) Cf. Huschke Recht d. nexum p. 171.

³) Cf. ibid. p. 174—179. supra 1, 19. §. 1. — Ed. Haen. ex Cdd. hic novam habet rubricam de modo, ut sit tit. XVIII et dehinc mutetur titulorum numerus. ⁴) duplo Cdd. edd. ⁵) Cf. L. 19 fin. L. 55. D. de aedil. ed. (21, 1). ⁶) Cf. L. 13. §. 4. D. de act. empti (19, 1).

⁷) Actore hoc desiderante. Cf. L. 11. §. 5. D. eod. L. 43. §. 6. D. de aedil. ed. (21, 1). ⁸) Cf. L. 13. §§. 10. 13. D. de act. empti (19, 1). L. 13. 16. C. eod. (4, 49). ⁹) si pars pretii numerata sit Cdd. omnes Brev. ed. Haen. h. l. interponunt; si pretium numeratum sit C. Ves. edd. pleraeque, ex correctione, ut puto. Sed totum hoc fugitivum est et sequenti §o ante competet restituendum, quod fecimus.

¹⁰) Cf. L. 13. §. 15. D. de act. empti (19, 1). L. 9. D. de evict. (21, 2). ¹¹) Cf. not. 9. ¹²) Cf. Fr. Vat. 2. ¹³) Cf. L. 1. C. de aedil. act. (4, 58). L. 13. §. 1. D. de act. empti (19, 1).

¹⁴) Scripsi; nam qui ignorans vendidit, de pretio tantum et ut seruum apud emptorem relinquat, conveniri potest. L. 23. §. 8. L. 58 pr. D. de aedil. ed. (21, 1). Verba q. udidit ob similitudinem cum v. fugerit aliquando omissa effecisse videntur, ut v. doli c'scius mutata in dominus, quod Cdd. habent post pretium, in locum v. sēr, quo sed

tum pretium (*serui*), sed et 'eorum,¹ quae per fugam abstulit, [383] reddere cogetur.²

12 (13). ³Cum probatio prioris fugae defecerit, serui responsioni credendum est: in se enim interrogari, non pro domino aut in dominum, uidetur. 13 (14). ⁴In eo contractu, qui ex bona fide descendit, instrumentorum 'obligatio⁵ sine causa 'consideratur,⁶ si quo modo 'ueritas⁷ de fide contractus possit ostendi.

[L. 1. D. de fide instrum. (22, 4).]

14 (15). ⁸Fundus eius esse uidetur, cuius nomine comparatus est, non a quo pecunia numerata est: si tamen fundus comparatori sit traditus.

[15. Consult. 6, 8.]⁹

15 (16). ¹⁰Electo reo principali fideiussor uel heres eius liberatur. non idem in mandatoribus obseruatur.¹¹

TIT. XVIII. DE LOCATO ET CONDVCTO.

1. ¹²Homo liber, qui statum suum in potestate habet, et

geminatum videbatur, substitueretur. Schult. pro dominus cj. venditor. ¹ ea (pro eor.) Cdd. edd. ² De §. 12. editionum vid.

not. 9. ³ Paullum mutata extat in L. 7. D. de prob. (32, 3). Cf. L. 58. §. 2. D. de aedil. ed. (31, 1). L. 1 pr. L. 20. D. de quaest. (48, 18), infra 5, 16. §. 5. ⁴ Cf. L. 10. C. de fide instr. (4, 21).

⁵ Optimi et plerique Cdd. oblatio alii, ed. A. Cf. Gai. 3, 131.

⁶ demonstratur multi et optimi Cdd. et ed. Haen. ⁷ uoluntas ex multis Cdd. ed. Haen. ⁸ Cf. L. 1. C. si quis alteri (4, 50).

⁹ Pleraque edd. h. l. post §. 11. ponunt, ut sit §. 12. De re cf. L. 2. C. si vend. pign. (8 30). Creditoris venditione, quae exsequendi pignoris causa ex pacto fit vel fieri videtur, pignoris causa finitur (2, 13. §. 4) et sola in rem actio, si non iure venditum sit, debitori eiusve heredibus relinquitur: extra quam si contra fidem pacti creditor egisse arguatur ab eo, qui pepigit vel pepigisse intelligitur: quod arguere licere cum in contractu pignoris dati inesse videatur, et debitor hoc casu recte pignoratitia agit, et si arguit (nam personale pactum est), actionem ad heredem transmittit. Aliter rem expedire sibi videntur Cuiac. et Schult. ad h. l. ¹⁰ Cf. Cic. ad Att. 16, 15. L. 45. §. 8. D. mand. (17, 1). L. ult. C. de fideiuss. (8, 41). — L. 13. D. de fideiuss. (46, 1). L. 23. C. eod. ¹¹ Ad h. tit. spectare etiam videtur L. Rom. Burg. 35. ¹² Arra pro quibuscunque rebus a uenditore accepta ab eo, qui emit, uenditionem perfectam esse: pretium tamen postmodum emptor (L. emptore) uenditori impleturus (L. impleturo), si aut inter ipsos conuenerit aut uirorum bonorum aestimatione constiterit, secundum speciem Paulli.³

Tit. XVIII. ¹² Cf. L. 3. D. de usufr. leg. (33, 2).

[384] 'peiores¹ eum et meliores facere potest: atque ideo operas suas diurnas nocturnasque² locat. 2. ³Fundi deterioris facti et cultura non exercitati et aedificiorum non refectorum 'culpam⁴ arbitrio iudicis domino a conductore sarciri 'oportet.⁵

[L. 55 pr. §§. 1. 2. D. locati (19, 2).]

TIT. XIX. DE NVPTIIS.

1. ⁶Sponsalia tam inter puberes quam inter impuberes contrahi possunt. 2. ⁷Eorum, qui in potestate patris sunt, sine uoluntate eius matrimonia iure non contrahuntur; sed '(et)⁸ contracta non soluuntur: contemplatio enim publicae utilitatis priuatorum commodis praefertur.

[3—5. Collat. 6, 3. §§. 1. 2. 3.]

6. ⁹Inter seruos et liberos matrimonium contrahi non potest, contubernium potest. 7. ¹⁰Neque furiosus neque furiosa matrimonium contrahere possunt; sed contractum matrimonium furore non tollitur. 8. ¹¹Vir absens uxorem ducere potest; femina absens nubere non potest. 9. ¹²Liberum, qui 'ad nuptias¹³ patronae uel uxoris 'filiaeue¹⁴ patroni affectauerit, pro dignitate personae metalli poena uel operis publici coerceri placuit.

[L. 38 pr.¹⁵ §§. 1. 2. L. 66 pr. §. 1. D. de ritu nupt. (23, 2).]

TIT. XX. DE CONCVBINIS.

1. ¹⁶Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam

¹) Cd. 15. peiorare ceteri Cdd. edd. ²) Excidisse 'iure' puto. ³) Cf. L. 25. §. 3. D. loc. (19, 2). ⁴) Multi Cdd. culpa alii Cdd. edd. ⁵) potest Cdd. edd.

Tit. XIX. ⁶) Cf. L. 14. D. de sponsal. (23, 1). ⁷) Cf. §. 1. I. de nupt. (1, 10). ⁸) Geminavi. De sensu adhuc non capto cf. L. ult. C. de repud. (5, 17) et infra §. 4. Respicit constitutionem D. Marci, quae publicae utilitatis ratione filiosfam. sine consensu patris matrimonium solvere vetuit. ⁹) Cf. L. 3. C. de incest. (5, 5). ¹⁰) Cf. L. 16. §. ult. D. de ritu nupt. (23, 2). ¹¹) Cf. L. 7. D. eod. ¹²) Cf. L. 3. C. de nupt. (5, 5). L. 62. §. 1. D. de ritu nupt. (23, 2). ¹³) Ex plerisq. Cdd. ed. Haen. nuptias ed. A. ¹⁴) filiaeque Cdd. edd. ¹⁵) Pro sponsare leg. sponsam habere.

Tit. XX. ¹⁶) Cf. L. 1. C. de concub. (5, 26). L. ult. fin. D. de divort. (24, 2).

habere non potest. — ¹Concubina igitur ab uxore solo dilectu [385] separatur.

[L. 5. D. de concub. (25, 7).]

TIT. XXI^A. DE MVLIERIBVS, QVAE SE SERVIS ALIENIS IUNXERINT, VEL AD SENATVS CONSVLTVM CLAVDIANVM.²

1. ³Si mulier ingenua cuiusque Romana uel Latina alieno se seruo coniunxerit, siquidem inuito et denuntiante domino in eodem contubernio perseuerauerit, efficitur ancilla. 2. ⁴Si seruo pupilli ingenua mulier se coniungat, denuntiatione tutoris efficitur ancilla. 3. Mulier etsi ⁵(*libertae suae in contubernio alieni serui morari sine tutore auctore permittere non possit*,)⁶ tamen ei, quae se seruo ⁷(*suo*)⁸ iunxerit, denuntiando acquirit ancillam. 4. ⁹Procurator et filiusfamilias et seruus iussu patris aut domini denuntiando faciunt ancillam. 5. Si peculiari seruo filiusfamilias libera se mulier coniunxerit, nulla ¹⁰disquisitione¹¹ paternae uoluntatis iure sollenni decurso ¹²acquiret ancillam.¹³ 6. Liberta sciente ¹⁴patrono¹⁵ alieni serui secuta contubernium, eius, qui denuntiavit, efficitur ancilla. 7. Liberta si ignorante patrono seruo se alieno coniunxerit, ancilla patroni efficitur ea condicione, ne aliquando ab eo ad ciuitatem Romanam perducatur.¹⁶ 8. Filiusfamilias seruo, quem ex castrensi peculio habet, si se ingenua mulier coniunxerit, eius denuntiatione efficitur ancilla. 9. Filiusfamilias si inuito uel ignorante patre seruo alieno se iunxerit, etiam post denuntiationem statum suum retinet, quia facto filiorum peior condicio parentum fieri non potest. 10. ¹⁷Filia- [386]

¹ Hic quaedam esse recisa, sequens igitur arguit. De re cf. L. 4. D. de concub. (25, 7). L. 16. §. 1. D. de his, q. ut ind. (84, 9).

Tit. XXI^A. totus debetur Cd. Ves. ² a. 53. factum. Cf. Tacit. A. 12, 53. ³ Cf. Ulp. 11, 11. Tertull. ad uxor. 2, 8. L. 2. 5—8. Th. C. ad SC. Claud. (4, 11). ⁴ Cf. L. 18. C. de admin. tut. (5, 37). ⁵ Supplevi (*Excidit, quia utrobique in fine erat sit.*) Cf. Ulp. 11, 27. Cuiac. supplebat *'deferre non possit'*, quod non est huius loci. ⁶ Supplevi. ⁷ Cf. Fr. Vat. 324. ⁸ discione Cd. (ex disquisitione, ut puto). discretionem ex Cuiac. cf. edd.

⁹ Malim acquireret ancilla. De re cf. L. 44. §. 1. D. de acq. vel amitt. poss. (41, 2). ¹⁰ Non patrona, cf. Ulp. 11, 27. ¹¹ Ad Latinitatem igitur poterat. ¹² Cf. L. 27. D. de depos. (16, 3).

familias si iubente patre, inuito domino, serui alieni contubernium secuta sit, ancilla efficitur, quia parentes deteriore filiorum condicionem facere possunt. 11. Liberta serui patroni contubernium secuta etiam post denuntiationem in eo statu manebit, quia domum patroni uidetur deserere noluisse. 12. Errore quae se putauit ancillam, atque ideo alieni serui contubernium secuta est, '(si)'¹ postea liberam se sciens in contubernio eodem perseuerauerit, efficitur ancilla. 13. Si patrona seruo liberti sui se coniunxerit, 'eius'² denuntiatione conuentam ancillam fieri non placuit. 14. ³Mulier ingenua, quae se sciens seruo municipum iunxerit, etiam citra denuntiationem ancilla efficitur; non idem, si nesciat: nescisse autem uidetur, quae comperta condicione contubernio se abstinuit, aut libertum putauit. 15. Libera mulier contubernium eius secuta, qui plures dominos habuit, eius fit ancilla, qui prior denuntiavit, nisi forte ab omnibus factum sit. 16. Si mater seruo filii se iunxerit, non tollit senatus consultum Claudianum erubescendam matris etiam in re turpi reuerentiam, exemplo eius, quae se seruo liberti sui coniunxerit.⁴ 17. Tribus denuntiationibus conuenta etsi ex senatus consulto facta uideatur ancilla, domino tamen adiudicata citra auctoritatem interpositi per '(praetorem)' praesidem(ue)⁵ decreti non uidetur: ipse enim debet auferre, qui dare potest libertatem. 18. ⁶Filiafamilias mortuo patre si in serui contubernio perseuerauerit, pro tenore senatus consulti Claudiani conuenta efficitur ancilla.

TIT. XXI^B. DE DOTIBVS.

1. ⁷Dos aut antecedit aut sequitur matrimonium, et ideo uel ante nuptias uel post nuptias dari potest: sed ante nuptias data earum exspectat aduentum.

[L. 73 pr. §. 1. D. de iure dot. (23, 3).]

[387] 2. ⁸Lege Iulia de adulteriis cauetur, ne dotale praedium maritus inuita uxore alienet.

¹) Ex Rittersh. et Schult. cj. addidi (fuerat t̄si). ²) etiam (factum, ut puto ex ei', quod accipiebatur et.) Cd. edd. ³) Cf. L. 3. 6. Th. C. ad SC. Claud. (4, 11). ⁴) Cf. §. 13. ⁵) Supplevi. De re cf. Theophil. 3, 12. §. 1. ⁶) Cf. §. 9.

Tit. XXI^B. ⁷) Cf. L. 7. §. 3. L. 47. D. de i. dot. (23, 3). ⁸) Cf. Gai. 2, 68.

TIT. XXII. DE PACTIS INTER VIRVM ET VXOREM.

1. ¹Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti lucro mariti cedunt, etiam pro rata anni eius, quo factum est diuortium. 2. ²Omnibus pactis stipulatio subiici debet, ut ex stipulatu actio nasci possit.

TIT. XXIII. DE DONATIONIBVS INTER VIRVM ET VXOREM.

1. Mortis causa donatio est, quae 'impendentis³ metu mortis sit, ut 'ex causa⁴ ualetudinis, peregrinationis, nauigationis uel belli. 2. ⁵Manumissionis gratia inter uirum et uxorem donatio fauore libertatis recepta est, uel certe, quod nemo ex hac fiat locupletior: ideoque seruorum manumittendi causa inuicem sibi donare non prohibentur. 3. ⁶Inter uirum et uxorem nec per interpositam personam donatio fieri potest. 4. ⁷Inter uirum et uxorem contemplatione donationis imaginaria uenditio contrahi non potest. 5. ⁸Superstite eo, qui matrimonii tempore donauerat, ante decedente, cui fuerat donatum, id, quod donatum est, penes donatorem remanet. 6. Quocumque 'tempore⁹ contemplatione mortis inter uirum et uxorem donatio facta est, morte secuta conualescit.

[L. 59. D. de don. vir. et ux. (24, 1).

L. 56. D. ad leg. Aquil. (9, 2).]

TIT. XXIV. DE LIBERIS AGNOSCENDIS.

1. ¹⁰Si serua conceperit et postea manumissa pepererit, [388]

Tit. XXII. ¹) Cf. L. 78. §. 2. D. de i. dot. (23, 3). L. 7. §. 1. L. 11. D. sol. matr. (24, 3). L. un. §. 9. C. de rei ux. act. (5, 13). Sententiam hanc errore in principio huius tit. locatam esse, cum prioris ultima esse deberet, observavit Heimbach. Repert. Lips. 1843. III. p. 141. ²) Cf. 2, 14. §. 1.

Tit. XXIII. ³) impendente Cdd. edd. Cf. L. 2. D. de mort. c. don. (39, 6) et de re infra 3, 7. §. 1. §. 1. I. de don. (2, 7).

⁴) est (puta pro exē) Cdd. (sed Cdd. 5. 9. omittunt) edd. A. Haen.

⁵) Cf. L. 7. §. 9. — L. 9. §. 1. D. de don. int. vir. (24, 1). L. 126. §. 1. D. de div. reg. iur. (50, 17). ⁶) Cf. L. 3. §. 9. D. de don. int. vir. (24, 1) cum Basil. L. 5. §. 2. D. eod. ⁷) Cf. L. 6. §. 5. D. eod. ⁸) Eadem sententia sed aliis verbis et respectu habito commorientium extat L. 8. D. de reb. dub. (34, 5). ⁹) i. e. sive ut statim sive ut mortis tempore rei dominium transeat. Cf. L. 11. §. 1. D. h. t.

Tit. XXIV. ¹⁰) Cf. Gai. 1, 82. 89. Ulp. 5, 10.

liberum parit.¹ 2. ²Si libera conceperit et ancilla facta pepererit, liberum parit: id enim fauor libertatis exoscit. 3. ³Si ancilla conceperit, et medio tempore 'manumissa, sed⁴ rursus facta ancilla pepererit, liberum parit; media enim tempora libertati prodesse, non nocere etiam possunt. 4. ⁵Ex ea muliere natus, quae ex causa fideicommissi manumitti debuit, si post moram libertati factam nascatur, ingenuus nascitur. 5. Si mulier diuortio facto grauidam se sciat, intra tricesimum diem uiro denuntiare debet uel patri eius, ut ad uentrem inspiciendum obseruandumque custodes mittant: 'quo omisso⁶ partum mulieris omnimodo coguntur agnoscere. 6. ⁷Si praegnantem se 'esse mulier⁸ non denuntiauerit, uel custodes uentris missos non admiserit, liberum 'est⁹ patri uel auo natum non alere. ceterum negligentia matris, quominus suus patri heres sit, obesse non debet. 7. ¹⁰Si mulier se ex uiro praegnantem 'neget,¹¹ permittitur marito uentrem inspicere et uentri custodes dare. 8. Venter inspicitur per quinque obstetrices,¹² et quod maxima pars earum denuntiauerit, pro uero habetur. 9. ¹³Obstetricem, quae partum alienum attulit, ut supponi possit, summo supplicio affici placuit.

[389]

[L. 4. D. de agnosc. et al. lib. (25, 3).

L. 34. D. de adopt. (1, 7).]

¹) Ed. Haen. addit ex permultis Cdd.: id enim fauor libertatis exoscit. ²) Cf. L. 5. §. 2. D. de statu hom. (1, 5). ³) Cf. L. 5. §. 3. D. eod. pr. I. de ingen. (1, 4). ⁴) manumissa sit Cdd. edd. ⁵) Cf. L. 1. §. 1. D. de suis et leg. (38, 16). L. 58 pr. D. de fideicommiss. lib. (40, 5). L. 3. C. eod. (7, 4). ⁶) Sic Cdd. 6. 8. 24. 30. 34. Alii omisso vel amissum. Sed quibus missis ex quibusdam Cdd. et Interpr. edd., unde Schult. emendabat quibus non missis. Male; nam quo omisso etiam est: insuper habita denunciatione, ut neque protestarentur, mulierem praegnantem ex marito non esse, neque custodes mitterent; itaque demum verum est, quod Paullus dicit. Cf. L. 1. §§. 1. 3. 4. 11. 12. 15. D. de agnosc. (25, 3). ⁷) Cf. L. 1. §§. 6. 13. D. eod. ⁸) mulier esse plerique Cdd. et ed. Haen. Fortasse: esse mulier eis. ⁹) esse per errorem ed. A. ¹⁰) Cf. L. 1 pr. D. de inspic. ventre (25, 4). ¹¹) Sic plerique Cdd. negat edd. ¹²) Non in superiori casu, cui tres statulae sunt, sed si post mortem viri mulier ex eo praegnantem se dixerit. L. 1. §. 10. D. eod. ¹³) Cf. L. 1. C. ad l. Corn. de fals. (9, 22). Philostr. vit. Apollon. 2, 29. L. 2. D. de Carb. ed. (37, 10).

TIT. XXV. QVEMADMODVM FILII SVI IVRIS EFFICIVNTVR.

1. ¹Pater ab hostibus captus desinit habere filios in potestate: postliminio uero reuersus tam filios quam omnia sui iuris in potestatem recipit, ac si numquam ab hostibus captus sit. 2. ²Singulae mancipationes uel iisdem uel aliis testibus fieri possunt, uel eodem die uel intermisso tempore. 3. Emancipatio etiam die feriato fieri potest.³ 4. ⁴Apud magistratus municipales, si habeant legis actionem, emancipari et manumitti potest. 5. ⁵Filiusfamilias emancipari inultus non cogitur.

TIT. XXVI. DE ADVLTERIIS.

⁶1. Capite secundo legis Iuliae de adulteriis permittitur patri, tam adoptiuo quam naturali, adulterum cum filia cuiuscumque dignitatis domi suae uel generi sui deprehensum ⁷(*sua manu*)⁷ occidere. 2. Filiusfamilias pater si filiam in adulterio deprehenderit, uerbis quidem legis prope est, ut non possit occidere; permitti tamen ⁸(*etiam*)⁸ ei debet, ut occidat. 3. ⁹Rursusque capite quinto legis Iuliae cauetur, ut adulterum deprehensum uiginti horis ¹⁰'ad testandos'¹⁰ uicinos retinere liceat. 4. Maritus in adulterio deprehensus non alios quam infames et eos, qui corpore quaestum faciunt, seruos etiam ¹¹(*et liberos tam uxoris et suos quam parentium ac libero-*¹¹*rum*),¹¹ excepta uxore, quam prohibetur, occidere potest. 5. Maritum, qui uxorem deprehensam cum adultero occidit, quia hoc impatientia iusti doloris admisit, lenius puniri placuit. ¹²6. Occiso adultero dimittere statim maritus debet uxorem, atque ita triduo proximo profiteri, cum quo adultero et in quo loco uxorem deprehenderit. 7. Inuenta in adulterio uxore

Tit. XXV. ¹) Cf. Gai. 1, 129. ²) Cf. Gai. 1, 132. ³) Die Np. Cf. L. 1. Th. C. de fer. (2, 8). Theophil. 1, 5. §. 2. L. 8. C. de fer. (3, 12). De die nefasto cf. Varro de L. L. 6, 4. §. 30. ⁴) Cf. L. 4. D. de adopt. (1, 7). L. 4. C. de uindicta (7, 1). ⁵) Cf. L. 5. C. de emancip. (8, 49). Nov. 89. c. 11 pr.

Tit. XXVI. ⁶) §§. 1—8. sunt ex Cd. Ves. et extant praeter §. 3. in Collat. 4, 12. §§. 1—5., ubi vid. notata. ⁷) Ex Collat. ⁸) Ex Collat. addidi. ⁹) Cf. L. 25. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5). ¹⁰) Ex Schult. cj. attestando Cdd. edd. ¹¹) Cf. Collat.

maritus ita demum adulterum iratus occidere potest, si eum domi suae deprehendat.¹ 8. ²Eum, qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulari placuit.

[9. *Collat.* 4, 12. §. 8.]

³10. ⁴Duos uno tempore uxoris adulteros accusari posse sciendum est: plures uero non posse. 11. ⁵Cum his, quae publice mercibus uel tabernis exercendis procurant, adulterium fieri non placuit. 12. ⁶Qui masculum liberum inuitum stuprauerit, capite punitur.

[13. *Collat.* 5, 2. §. 2.]

14. ⁷Adulterii conuictas mulieres dimidia parte dotis et tertia parte bonorum ac relegatione in insulam placuit coerceri, adulteris uero uiris pari in insulam relegatione dimidiam bonorum partem auferri: dummodo in diuersas insulas relegentur. 15. ⁸Incesti poenam, 'quae in uiro in insulam deportatio⁹ est, mulieri placuit remitti, hactenus tamen, 'quatenus¹⁰ lege Iulia de adulteriis non apprehenditur. 16. ¹¹Au-
[391] cillarum sane stuprum, nisi deteriores fiant, aut per eas ad dominam 'affectetur,¹² citra noxam habetur. 17. ¹³In causa adulterii dilatio postulata 'impertiri¹⁴ non potest.

¹) *Ex Collat.* 4, 12. §. 6. Inuentam in adulterio uxorem maritus ita demum occidere potest, si adulterum domi suae deprehendat *omnes Brev. Cdd. ed. Haen. Visigothi corruptos Pauli libros, quibus utebantur, ad sui iuris rationem conformasse videntur.* ²) = *Collat.* 4, 12. §. 7. ³) §§. 10—12. 14—16. *sunt ex C. Ves.* ⁴) *Cf. L. 8. D. de accus.* (48, 2). *L. 16. C. de his qui accus.* (9, 1). *L. 6. §. ult. D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5). ⁵) *Cf. L. 43 pr. D. de ritu nupt.* (23, 2). *I. Gothofr. ad L. 1. Th. C. ad leg. Iul. de adult.* (9, 7). ⁶) *Etiam extat in Collat.* 5, 2. §. 1. ⁷) *Cf. Tacit. A.* 2, 50. *Plin. ep.* 6, 31. *L. 9. C. ad leg. Iul. de adult.* (9, 9). ⁸) *Cf. L. 5. D. de quaest.* (48, 18). *L. 38. §. 1. D. h. t.* (48, 5). — *Collat.* 6, 3. §. 3. ⁹) *Quae latiori sensu etiam dicitur in insulam relegatio s. legis Iuliae de adulteriis poena Collat.* 6, 3. §. 3. *L. 11. §. 1. D. h. t.* (48, 5). *Qua ratione vulgarem adulteri poenam, quae non est deportatio, §. 14. dixit parem in insulam relegationem.* ¹⁰) *i. e. nisi ipsa adulterium simul commiserit. Cf. L. 38. §. 4. D. h. t.* (48, 5). ¹¹) *Cf. L. 6 pr. D. eod. L. 21. D. de offic. praes.* (1, 18). *supra* 1, 134. §. 6. ¹²) *affectet Cdd. edd. Cf. Terent. Heaut.* 2, 3. v. 59. ¹³) *Cf. L. 41. D. h. t.* (48, 5). ¹⁴) *Plerique Cdd. impartiri edd. A. Haen.*

TIT. XXVII. DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM.

1. ¹Inimicitiae capitales, quas quis cum patre pupillorum habuit, a tutelis excusant, ne paterno inimico pupilli committantur. 2. ²Ad curam eius, cuius quis tutelam administravit, inuitus uocari non potest.

• [L. 38. L. 40 pr. 1. D. de excus. tut. (27, 1).]

TIT. XXVIII. DE POTIORIBVS NOMINANDIS.

1. ³Non recte potiozem uidetur nominare, qui causam nominati potioris non expresserit. 2. ⁴Potior quis esse debet non solum gradu generis, sed et substantia rei familiaris.

[L. 223. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16).]

Fr. Vat. 172.]

TIT. XXIX. QVI POTIORES NOMINARE NON POSSINT.

1. ⁵Libertus, quem pater tutorem dedit, si minus idoneus dicatur, excusari quidem non potest, sed adiungi illi curator potest.

TIT. XXX. AD ORATIONEM DIVI SEVERI.⁶

1. ⁷Dolo tutoris curatorisue detecto in duplum eius pecuniae condemnatione conueniuntur, qua minorem fraudare uoluerunt.

[L. 24. D. de tut. rat. distr. (27, 3).]

TIT. XXXI. DE FVRTIS.

1. ⁸Fur est, qui dolo malo rem alienam contrectat. [392]

Tit. XXVII. ¹ Cf. §. 11. I. de excus. (1, 25). ² Cf. Fr. Vat. 200.

Tit. XXVIII. ³ Cf. Fr. Vat. 210. ⁴ Cf. Fr. Vat. 151. 210.

Tit. XXIX. ⁵ Cf. Fr. Vat. 152.

Tit. XXX. ⁶ Rubrica h. l. manifesto inepta. Ad Rationem D. S. quinque Cdd., unde Cuiac. cj.: de rationibus distrahendis. Sed spectabat rubrica orationem D. Severi de rebus minorum non alienandis et in eo tantum peccatum est, quod Visigothi vel potius librarii nihil ex hac materia, sed frustulum ex sequenti titulo, qui periit, retinuerunt. ⁷ Cf. L. 55. §. 1. D. de adm. tut. (26, 7). L. 1. §§. 19 seq. L. 2. D. de tut. et rat. distr. (27, 3).

Tit. XXXI. ⁸ §§. 1—5. etiam in Collat. 7, 5. §§. 1—5. extant, ubi vid. notata.

2. Furtorum genera sunt quattuor: manifesti, nec manifesti, concepti et oblati. manifestus fur est, qui in faciendo deprehensus est, et qui intra terminos eius loci, unde quid sustulerat, 'cum re deprehensus¹ est, uel antequam ad eum locum, quo '(eo die)² destinauerat, 'peruenerit.³ nec manifestus fur est, qui in faciendo quidem '(uel) cum (re) deprehensus⁴ non est, sed 'furtum⁵ fecisse negari non potest. 3. Concepti actione is tenetur, apud quem furtum quaesitum et inuentum est: oblati actione is tenetur, qui rem furtiuam alii obtulit, ne apud se inueniretur. 4. Furti actione is agere potest, cuius interest, rem non 'perisse.⁶ 5. Concepti is agere potest, qui rem concepit ['(id) est⁷ inuenit]. oblati is agere potest, penes quem res concepta ['(id) est⁸ inuenta] est. 6. ⁹Manifesti furti actio et nec manifesti et concepti et oblati heredi quidem competit, sed in heredem non datur. 7. ¹⁰Seruus, qui furtum fecerit damnumue dederit, nisi id pro sui quantitate dominus sarcire sit paratus, noxae dedi potest. 8. ¹¹Si seruus furtum fecerit, deinde manumissus fuerit aut alienatus, cum ipso manumisso uel emptore agi potest; noxa enim caput sequitur. 9. ¹²Filiusfamilias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur; quia in omnibus noxa caput sequitur. 10. ¹³Non tantum qui furtum fecerit, sed etiam is, cuius 'ope¹⁴ aut consilio furtum factum fuerit, [398] furti actione 'tenetur.¹⁵ ¹⁶11. Rei hereditariae, antequam ab herede possideatur, furtum fieri non potest. [12. ¹⁷Qui meretricem libidinis causa rapuit et celauit, eum quoque furti

1) deprehensus *Cdd. edd. vid. Collat.* 2) *Addidit; vid. Collat.*

3) *Collat. et Cdd. 25. 33. perueniret Cdd. pleriq. edd.* 4) *Vid. Collat. deprehensus Cdd. edd.* 5) *eum furtum Cdd. edd. Vid. Collat.* 6) *Ita Cdd. paene omnes. Cf. §. 16. perdidisse edd.*

7) *et Cdd. edd.* 8) *et Cdd. edd. Et hic tamen et antea verba id est inuenta (id est inuenit) in glossematis suspicionem veniunt.*

9) *Cf. L. 1. D. de priv. del. (47, 1). L. 47. D. de furt. (47, 2). L. 111. §. 1. D. de div. reg. iur. (50, 17).* ¹⁰⁾ *Paullum mutata extat in Ed. Theoder. 117. Cf. leg. Rom. Burg. 4. et Gai. 4, 75.*

¹¹⁾ *Extat mutata etiam in Ed. Theoder. 120. Cf. Gai. 4, 77.*

¹²⁾ *Cf. Gai. l. c.* ¹³⁾ *Cf. Gai. 3, 202.* ¹⁴⁾ *Aliqui Cdd. opera plerique et edd. (factum ex ope accepta p pro nota).* ¹⁵⁾ *Cdd. paene omnes. tenebitur edd.* ¹⁶⁾ *Ex C. Ves. Cf. Gai. 3, 201.* ¹⁷⁾ *Recte hanc Interpretis sententiam esse, Cuiacius censuit. Cf. §. 31.*

actione teneri placuit.] 13. ¹Furti manifesti actio 'poenam quadrupli praeter² ipsius rei persecutionem genere uindictionis et condictionis continet. 14. Furti 'concepti oblatique³ aduersus eum, qui obtulit, tripli est poena, et ipsius rei repetitio. 15. ⁴Furti quocumque genere condemnatus famosus efficitur. 16. ⁵Quaecumque in caupona uel in meritorio stabulo diuersorioque perierint, in exercitores eorum furti actio competit. ⁶17. Si res uendita ante traditionem subrepta sit, emptor et uenditor furti agere possunt;⁷ utriusque enim interest, rem tradi uel tradere. 18. ⁸Si quid in naue rateue perierit, furti actio in exercitorem nauis datur. 19. ⁹Rem pignori datam debitor creditori subtrahendo furtum facit; quam si et ipse similiter amiserit, suo nomine persequi potest. 20. ¹⁰Pater uel dominus de ea re, quae filiofamilias uel seruo subrepta est, furti agere potest: interest enim ei deferri actionem, qui de peculio conuenitur. 21. ¹¹Si rem, quam tibi commendauit, postea subripui, furti actio competere tibi non poterit: rei enim nostrae furtum facere non possumus. ¹²22. ¹³Qui furtum quaesiturus est, antequam quaerat, debet dicere, quid quaerat, et rem suo nomine et sua specie designare. 23. Si, cum furtum quis quaerit, damnum iniuriae dederit, actione legis Aquiliae tenebitur. 24. ¹⁴Ob indicium comprehendendi furis praemium promissum iure debetur. 25. ¹⁵Siue [394] segetes per furtum siue quaelibet arbores caesae sint, in duplum eius rei nomine reus conuenitur. ¹⁶26. ¹⁷Si seruum

¹) Cf. L. 54. §. 3. D. h. t. (47, 2). ²) praeter poenam quadrupli Cdd. edd. Significatur haec sententia in L. Rom. Burg. tit. 4.

³) concepti actio Cdd. plerique. oblati actio alii, edd. A. Haen. nato errore ex scriptura concepti oblati. Coniunguntur haec duo, quia poena tripli ex concepto furto semper in eum, qui obtulit, recidit. Cf. Gell. 11, ult. Gai. 3, 191. 187. 4, 173. ⁴) Extat etiam in Collat. 7, 5. §. 6. ⁵) Cf. tit. D. furti adv. naut. (47, 5).

⁶) §§. 17. 18. ex C. Ves. ⁷) Quod non omnibus placuit. L. 14 pr. §. 1. L. 80 pr. D. h. t. (47, 2). ⁸) Cf. L. 12. §. 2. D. h. t. ⁹) Cf. L. 52. §. 5. D. h. t. ¹⁰) Cf. L. 15. §. 2. L. 59. D. h. t. ¹¹) Ex C. Ves. ¹²) Cf. L. 19 pr. §§. 1—4. D. h. t. ¹³) Cf. L. 15. D. de praescr. verb. (19, 5). Edict. Theoder. 135. ¹⁴) Cf. L. 8. §. 2. D. arb. furt. caes. (47, 7). L. 21 pr. D. de furt. (47, 2). Ed. Theoder. 151. ¹⁵) §§. 26—31. ex C. Ves. ¹⁶) Cf. L. 45. D. h. t. L. 45. D. pro soc. (17, 2).

communem quis furatus sit, socio quoque actio furti dabitur. 27. ¹Qui pro derelicto rem iacentem occupavit, furtum non committit, tametsi a domino derelinquendi animo relicta non (sit).² 28. Si servus furtum fecerit cum³ domino, praeter rei conditionem furti actio in dominum datur. 29. ⁴Fullo et sarcinator, qui polienda vel sarcienda uestimenta accepit, si forte his utatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse videtur; quia non in eam causam videntur accepta. 30. ⁵Frugibus ex fundo subreptis tam colonus quam dominus furti agere possunt;⁶ quia utriusque interest rem persequi. 31. ⁷Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur, et si suppressit, poena legis Faviae coercetur. 32. ⁸Qui tabulas cautionesue subripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur: nec interest, cancellatae necne sint; quia ex his debitum dissolutum⁹ esse comprobari potest.¹⁰ 33. ¹²Qui seruo fugae consilium dedit, furti quidem actione non tenetur, sed servi corrupti. 34. ¹³Res subrepta si in domini potestatem reversa sit, cessat furti actio.¹⁴ 35. ¹⁵Qui furandi animo conclauem effregit vel aperuit, sed nihil abstulit, furti actione conueniri non potest, iniuriarum potest. 36. ¹⁶Qui rem suam furatur, ita demum furti actione non tenetur, si alteri ex hoc non noceatur. 37. ¹⁷Ser-
[395]uus, qui in fuga est, a domino quidem possidetur, sed dominus furti actione eius nomine non tenetur,¹⁸ quia in potestate eum non habet.¹⁹

¹) Cf. L. 43. §§. 5. 6. D. h. t. ²) relictam (puta, ex relictam factum et sit ob sequens si omissum) Cdd. edd. ³) Puto legendum c'scio (conscio). Cf. L. 3. L. 4. §. 3. D. de nox. act. (9, 4). ⁴) §§. 29—32. etiam in L. 82. D. h. t. extant. ⁵) Cf. L. 14. §. 2. L. 26. §. 1. D. h. t. ⁶) Hal. et Vulg. possit C. Ves. Flor. edd. ⁷) Cf. L. 39. D. h. t. ⁸) Cf. L. 27 pr. D. h. t. ⁹) Ita vel solum Cdd. magis (quod factum ex dis- antea in repetito) solum Dig. edd. ¹⁰) Ita Dig. interest comprobari Cdd. ¹¹) §§. 33—36. debentur C. Ves. ¹²) Cf. 1, 13. §. 5. L. 36 pr. D. h. t. ¹³) Cf. L. 10 pr. D. de conduct. furt. (13, 1). ¹⁴) Suspicio: cessat (furtiva conductio, non) furti actio. ¹⁵) Cf. L. 21. §. 7. D. h. t. ¹⁶) Cf. §. 19. L. 53. §. 4. D. h. t. ¹⁷) Cf. L. 17. §. 3. D. h. t. L. 21. §. 3. L. 11. D. de noxal. act. (9, 4). ¹⁸) Secus, si damnum iniuria dederit, ubi dominus ex lege Aquilia noxali iudicio tenetur. L. 27. §. 3. D. ad l. Aquil. (9, 2). Cf. L. 8. D. de interrog. (11, 1). ¹⁹) L. Rom. Burg. 15.: 'Servus etiam in fuga positus

TIT. XXXII. DE OPERIS LIBERTORVM.

1. ¹Egentem patronum libertus obligatione doni, muneris et operarum solutus alere cogendus est pro modo facultatum suarum.

*si furtum fecerit damnumue dederit, et reuersus ad dominum fuerit, nisi pro sui qualitate dominus soluere paratus sit, aut seruum pro culpa dare praesentem, aut absentem cedere cogendus est secundum regulam Paulli sententiarum.*¹ De quo loco vid. Barkow. praef. p. XLIII seq. Cf. supra §. 7.

Tit. XXXII. ¹) Cf. L. 41. D. de oper. lib. (38, 1). L. 5. §§. 18. 19. D. de agnosc. et al. (25, 3).

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM LIBER TERTIVS.

[396]

[*Ad bonorum possessionem ex hoc libro pertinet*

L. 16. D. de bon. poss. (37, 1).

L. 7. D. ratam rem (46, 8).]

TIT. I. DE CARBONIANO EDICTO.

1. Si '(et) fratri puberi¹ controuersia fiat, an 'propter (impu-*beris*) et puberis² differri causa debeat, uariatum est: sed magis est, ut differri non debeat.

TIT. II. DE BONIS LIBERTI.

1. ³In bonis liberti prior est patronus, quam filius alterius patroui: itemque prior est filius patroni, quam nepos alterius patroni. 2. ⁴Libertus 'duorum patronorum (*alios*)⁵ heredes instituit: alter eorum uiuo liberto moritur: is, qui superest, contra tabulas testamenti bonorum possessionem recte postulat. 3. ⁶Libertorum hereditas in capita, non in stirpes, diuiditur; et ideo si unius patroni duo sint liberi, alterius quattuor, singuli uiriles, id est aequales portiones habebunt. 4. Patronus uel patroni liberi ex parte dimidia heredes instituti aes alienum liberti pro portionibus exsoluere coguntur.

[*L. 20. D. de iure patron. (37, 14).*

L. 49. D. de bon. libert. (38, 2).]

Tit. I. ¹) *Supplevi.* fratri impuberi *cf. Cuiac. (fauente Cd. ss.: fratrum puberi). Fortasse restituendum: (impu-beris et) fratri ei. puberi; cf. Interpr.* ²) *Scripti.* pro parte impuberis (et impuberis *Cd. 7.) Cdd. ed. A. pro parte puberis Cuiac. cf. De re cf. L. 8. §. 8. D. de Carb. ed. (37, 10).*

Tit. II. ³) *Cf. Ulp. 27, 2. 3.* ⁴) *Cf. Gai. 3, 62. L. 24. D. de bon. lib. (38, 2).* ⁵) *Scripti.* duos patronos (*factum puta ex duor. patronor. et ob similitudinem 'alios' excidisse*) *Cdd. edd. duos patronos habuit (pro heredes instituit) Cuiac. cf., qui quod ait, in quibusdam Cdd. legi habere instituit, ab Haen. non confirmatur, duos patronos habens alios Schult. cf.* ⁶) *Cf. Ulp. 27, 4.*

TIT. III. DE FORMVLA FABIANA.¹

1. ²Ea, quae in fraudem patroni a liberto quoquo modo [39] alienata sunt, Fabiana formula tam ab ipso patrono quam a liberis eius reuocantur.

TIT. IV^A. DE TESTAMENTIS.

1. ³Testamentum facere possunt masculi post 'impletum⁴ quartum decimum annum, feminae post duodecimum, '(sed non) habentes ius liberorum tutore auctore.⁵ 2. Spadones eo tempore testamentum facere possunt, quo plerique pubescunt, i. e. 'anno decimo octauo.⁶ 3. ⁷Filiusfamilias '(miles), qui(ue) militauit,⁸ de castrensi peculio, tam communi quam proprio iure, testamentum facere potest. castrense⁹ autem peculium est, quod in castris acquiritur, uel quod proficiscenti ad militiam datur. 4. Caecus testamentum potest facere, quia accire potest adhibitos testes et audire sibi testimonium perhibentes.

[L. 10. D. qui testam. fac. (28, 1).]

5. ¹⁰Furiosus tempore intermissi furoris testamentum facere potest.¹¹ ¹²6. '(Et) mulieri,¹³ quae luxuriose uiuit, bonis interdici potest. 7. ¹⁴Moribus per praetorem bonis [398

^{Tit. III.} ¹⁾ Ex Schult. cj. de lege (factum ex (formu)l.) Fabiana Cdd. edd. ²⁾ Cf. L. 1. §. 27. D. si quid in fraud. patr. (38, 6).

^{Tit. IV^A.} ³⁾ Cf. Gai. 2, 113. Ulp. 20, 12. ⁴⁾ Cdd. paene omnes; completum ed. A. ⁵⁾ Addidi, correctum tamen, ex Cdd. 14. 24., in quibus est habet in libro tutore actore. ⁶⁾ annorum decim et octo alii Cdd. (cf. etiam Schrader ad §. 4. I. de adopt. 1, 11). Sed ceterorum lectio retinenda ex Censorin. de die nat. 7, 4. anno XIII. cj. Arndtsii et aliorum, quam non probo. — Cf. L. 5. C. qui testam. fac. (6, 22). ⁷⁾ Cf. Ulp. 20, 10. ⁸⁾ Supplevi ex vicinis. qui militat Rittersh. cj. In sequentibus communi iure ad eum, qui militauit, proprio iure ad militem spectat. Cf. pr. I. quib. n. e. perm. fac. (2, 12). pr. §. 3. I. de mil. test. (2, 11). L. 37 pr. C. de inoff. test. (8, 28). ⁹⁾ Cf. L. 11. D. de castr. pec. (49, 17). ¹⁰⁾ Cf. §. 1. I. quib. n. e. perm. fac. t. (2, 12). ¹¹⁾ Sequitur in omnibus Cdd. rubrica (in ed. Haen. tit. V.) de eo cui bonis interdicitur.

¹²⁾ Ex Cd. 12. (qui habet interdicitur pro interdici potest) = L. 15 pr. D. de curat. fur. (27, 10). Quae ibi sequitur §. 1. quo pertinuerit, merito quaeritur. ¹³⁾ Ex Dig. supplevi. ¹⁴⁾ Cf. L. 1 pr.

interdicitur hoc modo: QVANDO 'TIBI¹ BONA PATERNA AVITA-
QVE NEQVITIA TVA DISPERDIS, LIBEROSQVE TVOS AD EGE-
STATEM PERDVVIS, OB EAM REM TIBI 'LARE² COMMERCIOQVE
INTERDICO.³ 8. ⁴Qui ab hostibus captus est, testamentum
quasi servus facere non potest. sane valet testamentum id,
quod ante captiuitatem factum est, si reuertatur, iure post-
liminii; aut si ibidem decedat, beneficio legis Corneliae, qua
lege etiam legitimae tutelae hereditatesque 'firmantur.⁵ 9.
⁶In insulam relegatus et in opus publicum ad tempus damna-
tus quia retinet ciuitatem, testamentum facere potest, et ex
testamento capere. 10. ⁷Plures quam septem ad testamentum
adhibiti non nocent. superflua enim facta prodesse iuri 'testa-
menti,⁸ nocere non possunt. 11. ⁹In aduersa corporis uale-
tudine mente captus eo tempore testamentum facere non
potest. 12. ¹⁰Prodigus recepta uitae sanitate ad bonos mores
reuersus et testamentum facere et ad testamenti sollennia ad-
[399] hiberi potest. 13. ¹¹Ex his, qui ad testamentum adhibentur,

D. de curat. fur. (27, 10). *Dionys.* 4, 77. *Cic. de senect.* 7. *Valer. Max.* 3, 5. §. 2. 8, 6. §. 1. ¹⁾ *Nec hoc placet, nec tibi relicta, ut vitium supplevit Cd.* 19. *Vero propior videtur scriptura Cdd.* 5. 9.: tradis, pro quo fere tantum geminationis ope restituendum: tu ira(tis) Dis. *Poenā enim Deorum iratorum furor est* (*Cic. de harusp. resp.* 18, 39.) ideo piaculo placandus (*Plaut. Men.* 2, 2, 17. *Fest.* v. *Piari* p. 218): cui prodigendi insanam cupidinem assimilari placuit. *Vid. etiam not. seq.* ²⁾ ea re quidam *Cdd. edd.* aere plerique *Cdd.* Neutrum placet. *Scripti Lare, a cuius cultu domus paterna avitaque eoque dominium familiare pendebat. Cf. Paut. Aulul. init. Horat. Od.* 1, 12, 43. *Sat.* 1, 2, 56. Itaque et sacrificio (domestico) et commercio interdicens erat, idque recte fiebat a praetore, cum Lar non minus quam iustae nuptiae et legitimi liberi iuris civilis sit. *Cic. de rep.* 5, 5. Nam et cum domo venditur. ³⁾ In plerisque *Cdd.* sequitur nova rubr. (in ed. *Haen. tit. VI.*) item de testamentis. ⁴⁾ *Cf. §. ult. I. quib. n. e. perm. fac. test.* (3, 12). ⁵⁾ *Malim c'firmantur. De re cf. L. 22 pr. D. de capt.* (48, 15). *L. 1. §. 1. D. de suis et leg.* (38, 16). ⁶⁾ *Cf. L. 8. §. 3. D. qui testam. fac.* (28, 1). *L. 7. §. 3. D. de interd. et rel.* (48, 22). *L. 8. §. 8. L. 17. §. 1. L. 28. §§. 1. 6. D. de poen.* (48, 19). ⁷⁾ *Cf. L. 21 pr. D. qui testam. fac.* (28, 1). *L. 17. C. de testam.* (6, 23). ⁸⁾ testamentum *Cdd.* 17^b. 34. tantum (alii tamen) ceteri *Cdd. edd.* errore ex nota orto. ⁹⁾ Est etiam *L. 17. D. qui test.* (28, 1). ¹⁰⁾ *Cf. L. 1 pr. D. de curat. fur.* (27, 10). ¹¹⁾ *Cf. L. 20. §. 9. D. qui testam.* (28, 1).

si qui sint, qui Latine nesciant uel non intelligant, sed tamen sentiant, cui rei intersint, adhibiti non uolunt testamentum.

[L. 15. pr. §. 1. D. de testib. (22, 5).]

L. 30. D. qui testam. fac. (28, 1.)]

TIT. IV^B. DE INSTITVTIONE HEREDVM.¹

1. ²Condicionum duo sunt genera; aut enim possibilis est, aut impossibilis. possibilis est, quae per rerum naturam admitteri potest; impossibilis, quae non potest: quarum ex euentu altera exspectatur, altera '[impossibilis]³ submouetur. 2. ⁴Condiciones contra leges et decreta principum uel bonos mores adscriptae nullius sunt momenti; ueluti SI VXOREM NON DVXERIS, SI FILIOS NON SVSCEPERIS, SI HOMICIDIVM FECERIS, SI 'BARBARO aut LARVALI⁵ HABITV PROCESSERIS et his similia. 3. ⁶Quoties non apparet, quis sit heres institutus, institutio non ualet: quod euenit, si testator plures amicos unius nominis habeat. 4. ⁷Heredes aut instituti aut substituti dicuntur: instituuntur primo gradu, substituuntur secundo uel tertio scripti. 5. ⁸Substituere quis et pure et sub condicione potest, et tam suis quam extraneis, tam puberibus quam impuberibus. 6. ⁹In quot uult uncias testator hereditatem suam diuidere potest. impleto asse, sine parte heredes instituti ad prioris assis semissem aequis portionibus ueniunt. 7. ¹⁰Seruus alienus cum libertate heres institutus institutionem non infirmat; sed libertas, ut alieno, superuacue data uidetur.

[L. 26. D. de lib. et post. (28, 2).]¹¹

8. '(Filia)¹² filio et extraneo aequis partibus heredibus [400]

Tit. IV^B. 1) Extat haec rubr. in Consult. 4. 2) Cf. §. 10. I. de her. inst. (3, 14). 3) Uncis inclusi ut glossema. 4) Extat etiam in Consult. 4., ubi in fronte additur pacta uel, certe non ex Paullo. De re cf. L. 14. D. de condic. inst. (28, 7). L. 64. §. 1. L. 74. D. de condit. et dem. (35, 1). 5) aut paene omnes Cdd. sequente in plerisque laruali (eiusue corruptelis), in aliis barbaro. Cf. Cuiac. Obs. 21, 22. barbaro ed. A. laruali ed. Haen. 6) L. 62. §. 1. D. de her. inst. (28, 5). 7) Cf. L. 1 pr. D. de vulg. v. pup. subst. (28, 6). 8) Cf. L. 8 pr. L. 48. §. 1. D. eod. 9) Cf. L. 13. §. 1. L. 17. §§. 2—4. D. de her. inst. (28, 5). 10) Cf. L. 49 pr. D. eod. 11) Ed. A. h. l. habet post §. 10. 12) Fere geminavi. Cf. Ulp. 22, 17. Gai. 2, 124.

institutis si praeterita accrescat, tantum suo auocabit, quantum extraneo; si uero duo sint filii instituti, suis tertiam extraneis dimidiam tollit. 9. ¹ Si talis ² postumorum institutio 'sit: ³ QVI POST MORTEM MEAM POSTVMI NATI FVERINT, HEREDES 'SVNTO, ii, qui ⁴ uiuo eo 'nascuntur, ⁵ rumpunt testamentum. 10. ⁶ Nepos postumus, qui in locum patris succedere potest, ab auo aut heres instituendus est aut nominatim exheredandus, ne agnascendo rumpat testamentum.

[L. 26. D. de lib. et post. (28, 2).]

11. ⁷ Qui semel constituit ad se hereditatem pertinere ac se rebus eius immiscuit, repudiare eam non potest, etiamsi damnosa sit.

[L. 93 pr. §§. 1. 2. D. de acq. vel om. her. (29, 2).]

TIT. V. AD SENATVS CONSVLTVM SILANIANVM.⁸

1. 'Ex senatus consulto Silaniano⁹ hereditas eius, qui a familia occisus esse dicitur, ante habitam quaestionem adiri non potest, neque bonorum possessio postulari. 2. ¹⁰ Occisus uidetur non tantum qui per uim aut per caedem interfectus est, uelut iugulatus aut praecipitatus, sed et is, qui ueneno necatus dicitur. honestati enim heredis conuenit, qualemcum-
[401] que mortem testatoris inultam non praetermittere. 3. ¹¹ Domino occiso de ea familia quaestio habenda est, quae intra tectum fuerit, uel certe extra tectum cum domino eo tempore,

¹) Cf. L. 10. D. de lib. et post. (28, 2). ²) talis est Cdd. multi edd. talis Cdd. alii. ³) si Cdd. (unus omittit), quod edd. cum sequente qui coniunxerunt. ⁴) suntote si vel sumptote si vel sunt (vel sunt) item si et similia Cdd., facta, ut puto. ex suntot ii q (quod q quia coaluerat cum sequente uiuo, mutatum est in si). ⁵) Complures Cdd., nascuntur alii, edd. ⁶) Cf. Gai. 2, 133. 134. L. 29. §§. 13 seq. D. de lib. et post. (28, 2). ⁷) Cf. §. 5. I. de hered. qual. (2, 19).

Tit. V. ⁸) Factum a. 763. Cf. Tacit. A. 14, 42. 43. ⁹) Ad-didi ex multis Cdd., qui habent rubricam de (vel ad) SCto Silaniano, quae sc. cum initio ipsius orationis coaluerat. Sed fortasse fuerat ex ed. de SCto Silaniano. Cf. L. 3. §. 29. L. 5 pr. §. 1. D. de SC. Silan. (29, 5). ¹⁰) In fine §. 1. omissum aliquid uidetur uelut 'nec aditam hereditatem retineri, nisi mortem testatoris heres ultus sit.' Cf. L. 1. §§. 17—21. L. 5. §. 3. L. 8. §. 1. L. 15. §§. 1. 2. L. 20. 21. pr. D. eod. L. 9. C. de his, quib. ut ind. (6, 35). ¹¹) Cf. L. 1. §§. 26—31. D. h. t.

quo occidebatur. 4. ¹Qui occisus dicitur, si constet, eum sibi quoquo modo manus intulisse, de familia eius quaestio non est habenda: nisi forte prohibere potuit nec prohibuit. 5. ²Neroniano senatus consulto ³cauetur, ut occisa uxore etiam de familia uiri quaestio habeatur, idemque ut ⁴iuxta (*id*) uxoris ⁵'familia⁶ obseruetur, si uir dicatur occisus. 6. ⁷Serui, qui sub eodem tecto fuerint, ubi dominus perhibetur occisus, et torquentur et puniuntur, etsi testamento occisi manumissi sint. sed et hi torquentur, qui cum occiso in itinere fuerunt. 7. ⁸Serui de proximo si, cum possent ferre auditis clamoribus, auxilium domino non tulerunt, puniuntur. 8. ⁹Seruos, qui in itinere circumdatum a latronibus dominum per fugam deseruerunt, apprehensos et torqueri et summo supplicio affici placuit. 9. ¹⁰Habetur de familia quaestio et si heres testatorem occidisse dicatur: nec interest, ¹¹extraneus an ex liberis sit. ¹²10. Hereditas a fisco ut indignis aufertur his primum, qui, cum ¹³'suspecta nex esset testatoris, ¹⁴apertis tabulis testamenti uel ab intestato adierunt hereditatem, bonorumue possessionem acceperunt: amplius his et in centum milia sesteriorum poena irrogatur. ¹⁵12 nec refert, a quibus paterfamilias nec quemadmodum ¹⁶'occisus dicatur. ¹⁷13 ¹⁸10^a. ¹⁹14 In summa tamen sciendum ²⁰'est, ²¹15 de his omnibus habendam esse quaestionem, [402] qui in suspicionem quacunque ratione ueniunt. 11. ²²16 In dis-

¹) Cf. L. 1. §. 22. D. h. t. ²) Facto a. 58? Cf. Tacit. A. 13, 32. L. 1. §. 15. D. h. t. ³) iuxta uxoris Cdd. edd. Sed nusquam iuxta significat erga vel circa: contra saepe significat similiter, aequae. itaque in omissum restituendum erat. ⁴) familiam alii Cdd. edd.

⁵) Cf. Tacit. A. 13, 32. L. 3. §§. 16. 17. D. h. t. supra §. 3. ⁶) Cf. L. 1. §§. 27. 28. D. h. t. L. 12. C. de his quib. ut ind. (6, 35). ⁷) Cf. L. 1. §. 31. D. h. t. ⁸) Cf. L. 6. §. 1. D. h. t. ⁹) Plerique Cdd. et ed. A. interserunt an.

¹⁰) §§. 10—12. inveniuntur in solo Cd. 17. Vid. etiam Boeckingii Ulp. ed. 4. p. 171. ¹¹) suscepta re esset testatoris Cd. interfectus esset testator ex Cuiacii cj. edd. Cf. L. 5. §. 2. D. h. t. L. 9.

C. de his quib. ut ind. (6, 35). ¹²) Cf. L. 3. §. 18. L. 25. §. 2. D. h. t. ¹³) dicatur (ut occisus absumtum videatur voce quem-

adm-odum) Cd. occidatur ex Cuiac. cj. edd. Ceterum cf. L. 1. §. 17. D. h. t. ¹⁴) Antecedunt in Cd. haec verba: Titulus ex corpore eo (corrigere titulo et corpore eod. [eodem]), ut appareat §. 10^a. non continuo secutam esse verba §. 10. De re cf. L. 1. §§. 1. 2. D. de quaest. (48, 18). ¹⁵) et Cd. edd. ¹⁶) Cf. L. 1. §. 24. D. h. t.

ponenda eorum quaestione, quorum dominus dicitur interemptus, hic ordo seruatur: primum, ut constet, occisum dominum; deinde, ut liqueat, de quibus ea quaestio habenda sit; atque ita de reis inquirendum. 12. ¹Etsi percussor certus sit, tamen de familia habenda quaestio est, ut caedis mandator inueniri possit. 13. ²Omnibus, qui contra uoluntatem defuncti faciunt, ut indignis aufertur hereditas, si nihil testamento in fraudem legis fuerit cautum.³ 14. ⁴Siue falsum siue ruptum siue irritum dicatur esse testamentum, salua eorum disceptatione, scriptus heres iure in possessionem mitti desiderat. 15. ⁵Si inter heredem institutum et substitutum controuersia sit, magis 'placet,'⁶ eum in possessionem rerum hereditariarum mitti, qui primo loco scriptus est. 16. ⁷Scriptus heres, ut statim in possessionem 'mittatur, iure desiderat.'⁸ hoc post annum iure impetrare non poterit. 17. ⁹In eo testamento, quod nec, ut oportuit, oblatum nec publice recitatum est, heres scriptus in possessionem mitti frustra desiderat. 18. In possessionem earum rerum, quas mortis tempore testator non possedit, heres scriptus, priusquam iure ordinario experiatur, improbe mitti desiderat.

[L. 17. D. de iure codicill. (29, 7).]

TIT. VI. DE LEGATIS.

1. ¹⁰Per praeceptionem uni ex heredibus numi legati, qui domi non erant, officio iudicis familiae herciscundae a coheredibus praestabuntur. 2. ¹¹Ante heredis institutionem legari non potest: inter medias heredum institutiones, siue alter siue uterque adeat,¹² potest, '(et)'¹³ interdum dimidium, inter-

¹⁾ Cf. L. 6 pr. L. 17. D. h. t. ²⁾ Cf. L. ult. fn. C. de fideic. (6, 42). — L. 5. C. de relig. (3, 44). L. 5. C. de his quib. ut ind. (6, 35). F. A. Schilling Bemerk. p. 315. ³⁾ Velut interposito tacito fideicommisso. ⁴⁾ Cf. L. 2. C. de edicto D. Hadr. (6, 33). ⁵⁾ Cf. L. 1. C. eod. ⁶⁾ Sic plerique Cdd. placuit ex aliis edd. ⁷⁾ Cf. L. 3. C. eod. ⁸⁾ Malim mitti iure desiderat, ita. ⁹⁾ Cf. L. 3 cit.

Tit. VI. ¹⁰⁾ Cf. L. 25. §. 22. L. 26. D. fam. erc. (10, 2). Valet hoc pecuniae legatum iure bonae fidei; aliis rebus legatis valeret iure Scti Neroniani. ¹¹⁾ Cf. Ulp. 24, 15. 1, 21. et de sententia Goeschen Obs. iur. p. 40. ¹²⁾ Quod in libertate tantum data refert, cuius dies ab adita hereditate cedit. Cf. Ulp. 1, 21. ¹³⁾ Ex Arndtsii cj. addidi. Scriptum erat potest.

dum totum debetur:¹ dimidium, si per uindicationem legatum sit;² totum, si per damnationem.

[3. *Consult.* 6, 9.]³

4. ⁴Communi seruo cum libertate et sine libertate legari potest, totumque legatum socio testatoris acquiritur. 5. ⁵Post mortem heredis legari non potest, quia nihil ab herede heredis relinqui potest. 6. ⁶In mortis tempus 'tamen siue quum heres decedat,⁷ legata conferri possunt, hoc modo: LVCIO TITIO, CVM '(HERES)⁸ MORIETVR, DO LEGO AUT HERES MEVS DARE DAMNAS ESTO. 7. ⁹Per uindicationem legatum etsi nondum constituerit legatarius ad se pertinere, atque ita post apertas tabulas¹⁰ ante aditam hereditatem decesserit, ad here- [404] dem suum transmittit.

[L. 19. *D. de opt. legata* (33, 5).]

8. ¹¹Si res obligata creditori, cuius causam testator non ignorauit, per damnationem legata sit, luitio ad heredis solli-

¹) *Deberi etiam de do lego legato recte dicitur.* ²) *Nec SCto Neroniano altera pars confirmatur, quod locum habet, ubi legatum ob verba minus rata non valet; hoc vero valet.* ³) *Post diem legati cedentem licet legatum ad heredem transmittatur, tamen actio (si et dies venerit), quae inchoata non est, non transmittitur, ut fructus quoque heredi debeantur, quia inchoata demum actione utrum vindicare legatarius an condicere voluerit, diiudicari potest. L. 76. §. 8. D. de leg. 2. Ad legatum per vindicationem igitur haec sententia maxime referenda est, quod ex interpretatione SC. Neroniani etiam per conditionem peti poterat. Ceterum ipsum legatum vel per damnationem sicut fideicommissum etiam ignoranti acquiri ideoque post diem cedentem ad heredem transmitti dubitari non debet. L. 16. §. 1. D. qui testam. (28, 1). L. ult. C. quando dies leg. (6, 53).* ⁴) *Cf. Ulp. 1, 18. 22, 10. L. 12. D. de auct. et cons. (28, 8). L. 11. D. de optione leg. (33, 5). L. 63. §. 9. D. pro soc. (17, 2). L. 49 pr. D. ad leg. Falc. (35, 2). — Ches. different. 1, 7. 8.* ⁵) *Cf. Gai. 2, 232. Ulp. 24, 16.* ⁶) *Cf. Gai. et Ulp. ll. cc. item Interpr. h. l. 'Si quis faciens testamentum iniungat heredi, ut tempore, quo ipse heres moritur, legatum legatario tradat, ualeat legatum.'* ⁷) *Scripsi. tam suae quam heredis eius edd. tam (tam in Cdd. aliqui) sua (vel suam) quam heredis eius Cdd.* ⁸) *Supplevi, ut suppletum est L. 4 pr. D. quando dies (35, 2). Deinde moritur ed. A. typonum mendo.* ⁹) *Intellige: etiam per vindicationem leg. Cf. Gai. 2, 195. 290 fin. §. 23. I. de leg. (2, 20) et supra not. 7.* ¹⁰) *Cf. L. un. §. 1. C. de caduc. toll. (6, 51).* ¹¹) *Cf. §. 5. I. de leg. (2, 20).*

citudinem spectat. 9. ¹Seruo fataliter interempto legatarii damnum est, quia legatum nulla culpa heredis intercidit. 10. ²Damnari heres potest, ut alicui domum exstruat, aut aere alieno eum liberet. 11. ³Sinendi modo tam corporales res, quam quae in iure consistunt, legari possunt, et ideo ⁴debitori id, quod debet, recte legatur. 12. ⁵Eius rei, quae legata est, exemplo heredis partem agnoscere, partem repudiare legatarius non potest. 13. ⁶Legatum nisi certae rei sit et ad certam personam deferatur, nullius est momenti. 14. ⁷Si quis sibi et Titio legatum adscripserit, magis est ut totum legatum ad coniunctum pertineat.

[L. 18 pr. D. ad leg. Corn. de fals. (48, 10).]

15. ⁸Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, ut suspectus a tutela remouendus est, ad quam ultro uidetur affectasse. 16. ⁹Rem legatam testator si postea pignori uel fiducia dederit, ex eo uoluntatem mutasse non uidetur. ¹⁰17. Ususfructus uniuscuiusque rei legari potest, et aut ipso iure constituetur aut per heredem praestabitur. ex causa quidem damnationis per heredem praestabitur; ipso autem iure per uindicationem. 18. ¹¹Furiosi et aegrotantis et infantis ususfructus utiliter relinquitur. horum enim alius respiscere; alius conualescere, alius crescere potest. 19. ¹²Ancillae usufructu legato, partus eius ad fructuarium non pertinent. 20. ¹³Gregis usufructu legato, grege integro manente, fetus

¹) Cf. §. 16. I. eod. ²) Cf. §. 21. I. eod. ³) Cf. 21. cit. L. 41 pr. D. de leg. 1. ⁴) Malim adeo. Cogitat vero Paullus de hoc legato: heres meus sinito, ut Titius quod mihi debet, sibi habeat.

⁵) Cf. L. 4. D. de leg. 2. L. 38 pr. D. de leg. 1. ⁶) Cf. L. 69. §. 4. D. de iure dot. (23, 3). L. 71 pr. D. de leg. 1. L. 3. §. 7. D. de adim. v. transf. leg. (34, 4). ⁷) Cf. L. 14 pr. §. 1. D. ad leg. Corn. de fals. (48, 10). ⁸) Plenior uidetur extare in L. 18. §. 1. D. ad leg. Corn. de fals. (48, 10). 'Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, etsi suspectus esse praesumitur, quod ultro tutelam uidebitur affectasse, tamen si idoneus esse approbetur, non ex testamento, sed ex decreto tutor dandus est: nec excusatio eius admittetur, quia consensisse uidetur uoluntati testatoris.'

⁹) Cf. §. 12. I. de leg. (2, 20). L. 3. C. eod. (6, 37). ¹⁰) Tit. IX. de usufructu ed. Haen. ex Cdd. ¹¹) Cf. L. 12. §. 3. L. 55. D. de usufr. (7, 1). ¹²) Cf. L. 68 pr. D. eod. L. 28. §. 1. D. de usur. (22, 1). §. 37. I. de rer. div. (2, 1). ¹³) Cf. L. 68. §. 2 seq. D. de usufr. (7, 1).

ad usufructuarium pertinent, ¹(*id est*)¹ saluo eo, ut quicquid gregi deperierit, ex fetibus impleatur. 21. ²Areae usufructu legato, aedificia in ea constitui non possunt. 22. ³Accessio alluionum ad fructuarium ⁴'fundi,⁴ quia fructus fundi non est, non pertinet: uenationis uero et aucupii redditus ad fructuarium pertinet. 23. ⁵Seruos nec torquere, neque flagellis caedere, neque in eum casum facto suo perducere usufructuarius potest, quo deteriores fiant. 24. ⁶Fructu legato, si usus non adscribatur, magis placuit ⁷'usumfructum⁷ uideri adscriptum. fructus enim sine usu esse non potest. 25. ⁸Si alteri usus, alteri fructus legatus sit, fructuarius in usum concurrit, quod in fructu usuarius facere non potest. 26. ⁹Coniunctim duobus ¹⁰'ususfructus DO LEGO legatus¹⁰ altero mortuo ad alterum in solidum pertinebit. 27. ¹¹Usufructu legato, de modo utendi cautio a fructuario solet interponi, et ideo perinde ¹²'omnino¹² se usurum, ac si optimus paterfamilias uteretur, fideiussoribus oblati cauere cogetur.

[L. 59 pr. §§. 1. 2. D. de usufr. (7, 1).]

28. ¹³Ususfructus amissus ad proprietatem recurrit. amittitur autem quinque modis: capitis minutione, rei mutatione, non utendo, in iure cessione, domini comparatione. [406] 29. Capitis minutione amittitur, si in insulam fructuarius deportetur, uel si ex causa metalli seruus poenae efficiatur, aut si statum ex arrogatione uel adoptione mutauerit. 30. Non utendo amittitur ususfructus, si possessione fundi biennio fructuarius non utatur, uel rei mobilis anno. 31. ¹⁴Rei mutatione amittitur ususfructus, si domus ¹⁵'(usufructu) legato¹⁵ incendio conflagrauerit aut ruina perierit, licet postea resti-

¹) *Supplevi; sed fortasse plura Visigothi ressecuerunt.* ²) Cf. L. 7. §. 1. D. de usufr. (7, 1). ³) Cf. L. 9. §§. 4. 5. D. eod. ⁴) *Ex Schult. cj. fundum Cdd. edd.* ⁵) Cf. L. 17. §. 1. L. 23. §. 1. D. eod. ⁶) Cf. L. 14. §. 1. D. de usu et habit. (7, 8). ⁷) *Fortasse scrib.: usum fructui.* ⁸) Cf. L. 14. §. 2. D. eod. ⁹) Cf. Fr. Vat. 75 (1). 77. ¹⁰) *Ex Arndtsii cj. Cum (quod in plerisque Cdd. omittitur) coniunctim . . . usumfructum do lego, legatum ex Cdd. edd. Cf. §. 69.* ¹¹) Cf. L. 13 pr. D. de usufr. (7, 1). L. 4. C. eod. (3, 33). ¹²) *omnia Cdd. edd.* ¹³) Cf. §. ult. I. de usufr. (2, 4). Gai. 3, 83. ¹⁴) Cf. L. 5. §. 2. L. 10. §. 1. quib. mod. usufr. am. (7, 4). ¹⁵) *Ex Noodtii cj. legata Cdd. edd. Scilicet post dom-us periit nota uf.*

tuatur. **32.** ¹In iure cessione amittitur ususfructus, quoties domino proprietatis eum fructuarius in iure cesserit. **33.** Finitur ususfructus aut morte aut tempore: morte, cum usufructuarius moritur; tempore, quoties ad certum tempus ususfructus legatur, uelut biennio aut triennio. **34.** ²Fundo uel seruo legato 'neque³ fundi instrumentum 'neque³ serui peculium ad legatarium pertinet. **35.** ⁴Quaerendorum fructuum causa esse uidentur, qui opus rusticum faciunt, et monitores et uillici et saltuarii; item boues aratorii, aratra, bidentes, et falces putatoriae; frumentum quoque ad sementem repositum. **36.** ⁵Cogendorum fructuum causa comparata instrumento cedunt, uelut corbes, 'quali,⁶ falces messoriae et foenariae, item molae oliuariae. **37.** ⁷Conseruandorum fructuum causa comparata instrumento cedunt, uelut dolia, cupae, uehicula rustica, cibaria, pistores, asini, focariae; item ancillae, quae uestimenta rusticis faciunt; 'scortea⁸ quoque et sutor continebuntur. **38.** ⁹Uxores eorum, qui operantur, magis est ut instrumento cedant. Pecora quoque, et pastores eorum, '(si) stercorandi causa comparata [407] (sint),¹⁰ instrumento continentur. **39.** ¹¹Ea autem, quae custodiae magis causa quam ad usus patrisfamilias eo delata sunt, instrumenti nomine non continentur. **40.** ¹²Uxores uero eorum, qui mercedes praestare consueuerunt, neque

¹) Cf. Gai. 2, 30. ²) Cf. L. 24. D. de pecul. leg. (33, 8). L. ult. D. de supell. leg. (33, 10). ³) tam — quam Cdd. edd. Scriptura instrumentūq in posteriore loco male explicata instrumentum quam primum mendum peperisse uidetur. ⁴) Cf. L. 8 pr. L. 12 pr. §. 4. L. 15. §. 2. D. de instructo leg. (33, 7). ⁵) Cf. L. 8 pr. cit. L. 21. D. eod. ⁶) Scripsi; alui Cdd. edd., qui quidem etiam in instrumento esse possunt (L. 10. D. eod.), sed non sunt huius loci. ⁷) Cf. L. 8 pr. L. 12 pr. §§. 1. 5. 6. D. eod. ⁸) Ex Roeveri cf. scotra Cdd. edd. ⁹) Cf. L. 8 pr. L. 12. §. 7. D. eod. L. 60. §. 3. D. de leg. 3. ¹⁰) Supplevi, quae ob similia sequentia exciderunt. Cf. L. 9. D. de instrum. (33, 7). Quae pasceendi tantum causa comparata sunt, ut ex iis fructus capiat, ita continentur, si fundus saltus vel pastiones habeat, vel si instructus legatus sit. L. 11 fin. D. h. t. L. 2. C. de verb. et rer. sign. (6, 38). ¹¹) Cf. §. 44. L. 12. §. 29. D. de instrum. (33, 7). L. 1. C. de verb. et rer. sign. (6, 38). ¹²) Cf. L. 12. §. 8. L. 19. §. 1. D. de instrum. (33, 7). Ceterum haec sententia locum mutasse et §. 38. post v. cedant restituenda uidetur.

'instructionis¹ neque instrumenti appellatione continentur. 41. ²Piscationis et uenationis instrumentum ita demum instrumento fundi continetur, si ex his maxime³ fundi redditus cogatur. 42. ⁴Fructus percepti instrumento fundi ita demum cedunt, si ibidem absumi a testatore consueuerant. 43. ⁵Fundo cum omni instrumento rustico et urbano et mancipiis, quae ibi sunt, legato, semina quoque et cibaria debebuntur. 44. ⁶Fundo cum omni instrumento rustico et urbano et mancipiis, quae ibi sunt, legato, tam supellex quam aeramentum, itemque argentum, et uestes, quae ibi paterfamilias '(sui) instruendi⁷ gratia habere solet, debebuntur; item ea mancipia, quae usui patrifamilias esse solent, itemque aues et pecora, quae instruendarum epularum gratia in fundo comparata sunt; exceptis his, quae ibi custodiae causa deposita sunt.⁸ 45. ⁹Fundo legato VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST, retia apraria et cetera uenationis instrumenta continebuntur: quae etiam ad instrumentum pertinent, si quaestus fundi ex maxima parte in uenationibus consistat. 46. ¹⁰Fructus, qui solo cohaerebant mortis testatoris tempore, ad legatarium pertinent; ante percepti ad heredem. 47. ¹¹Fundo legato cum mancipiis et pecoribus et omni instrumento rustico et [408] urbano, peculium actoris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere. 48. ¹²Actor uel colonus ex alio fundo in eodem constitutus, qui cum omni instrumento legatus erat, ad legatarium non pertinet, nisi eum ad ius eius fundi testator uoluerit pertinere. 49. ¹³Adiunctiones, quas fundo legato testator ex diuersis emptionibus applicauerat, legatario cedere placuit. 50. ¹⁴Instructo praedio legato, fabri ferrarii, item tignarii 'et putato-

¹) *Malim instructi fundi vel instructi omnis.* ²) *Cf. L. 12. §§. 12. 13. D. eod.* ³) *Cf. §. 45.* ⁴) *Cf. L. 12 pr. §. 30. D. eod. L. 1. C. de verb. et rer. sign. (6, 38).* ⁵) *Cf. L. 12 pr. L. 18. §. 9. D. de instrum. (33, 7).* ⁶) *Cf. L. 12. §. 15. L. 16 pr. L. 19. §. 1. D. eod.* ⁷) *Supplevi fere geminando. Cf. L. 12. §. 37. D. eod. infra §. 55.* ⁸) *Cf. §. 39.* ⁹) *Est L. 22 pr. D. de instr. v. instrum. leg. (33, 7).* ¹⁰) *Cf. L. 44. D. de rei vind. (6, 1).* ¹¹) *Est L. 22. §. 1. D. de instr. v. instrum. (33, 7). Cf. L. 39. §. 4. D. famil. ercisc. (10, 2).* ¹²) *Cf. L. 12. §. 37. L. 20. §. 5. D. de instr. (33, 7).* ¹³) *Cf. L. 20. §. 7. D. eod. L. 91. §. 5. D. de leg. 3. infra §. 54.* ¹⁴) *Cf. L. 12. §. 5. L. 18. §. 7. D. de instr. v. instr. (33, 7).*

res,¹ qui instruendi fundi gratia ibidem morabantur, legato cedunt. 51. ²Instructo fundo legato, libri quoque et bibliothecae, quae in eodem fundo sunt, legato continebuntur. 52. ³Seruum studendi gratia ex eodem fundo, qui cum mancipiis fuerat legatus, alio translatus ad legatarium placuit pertinere. 53. ⁴Fundo ita ut possederat legato, mancipia tam urbana quam rustica, itemque aurum et uestes, quae eodem tempore in fundo comprehenduntur, ad legatarium pertinent. 54. ⁵Pascua, quae postea comparata ad fundum legatum testator adiunxerat, si eius appellatione contineantur, ad legatarium pertinent. 55. ⁶Quicquid in eadem domo, quam instructam legauit paterfamilias, perpetuo instruendi se gratia habuit, legatario cedit. 56. ⁷Instructa domo legata, ea legato continentur, quibus domus munitior uel tuta ab incendio praestatur, ⁸(itaque) tegulae, specularia et uela legato continebuntur; item ⁹'stramenta, lecti, culcitae, puluini, subsellia, cathedrae, mensae, armaria, delphicae, pelues, conchae, aquimanilia, candelabra, lucernae, et similia quaecumque materia expressa. 57. ¹⁰Domo legata, balneum eius, quod publice praebetur, nisi alias separetur, legato cedit. 58. ¹¹Domo cum
[409] omni iure suo, sicut instructa est, legata, urbana familia, item artifices et ¹²'ostiarii et zetarii et aquarii eidem domui seruientes legato cedunt. 59. Omnibus, quae in domo sunt, legatis, cautiones debitorum ¹³'emptionsque seruorum legato ¹⁴'(non) cedunt. 60. ¹⁵'Monilibus legatis, aurum uel argen-

¹) putatores, et Cdd. edd. Vid. L. 18. §. 7 cit. ²) Cf. L. 12. §. 34. D. eod. ³) Cf. L. 20. §. 6. D. eod. = L. 78 pr. D. de leg. 3. ⁴) Cf. L. 91. §. 1. D. de leg. 3. ⁵) Cf. §. 49. ⁶) Cf. L. 12. §§. 42. 43. D. de instr. v. instrum. (33, 7). ⁷) Cf. L. 12. §§. 18 seq. D. eod. ⁸) Addidi. ⁹) Cdd. 5. 9. aeramenta ceteri, edd. ¹⁰) Cf. L. 91. §. 4. D. de leg. 3. ¹¹) Cf. L. 12. §. 41. D. de instr. v. instrum. (33, 7). ¹²) Ex Cuiac. cj. uestiarii Cdd. edd. ¹³) Ex Cuiac. cj. rationesque Cdd. edd. Sed cf. L. 12. §. 45. D. eod. L. 92 pr. §. 1. D. de leg. 3. ¹⁴) Ex Cuiac. cj. addidi. Cf. LL. cit. et L. 41. §. 6. L. 78. §. 1. D. de leg. 3. L. 86 pr. D. de leg. 2. ¹⁵) Hoc in Cdd. extare, Haen. non nominato Cd. animadvertit; mobilibus Cdd. plerique et edd. Sed mobilibus legatis aurum et argentum non contineri, quis credat Paullum statuisset, cum uel pecunia praesidii causa reposita contineatur? L. 79. §. 1. D. de leg. 3. Et v. 'monilia' in L. 2. Th. C. de thesaur. (10, 18) pariter in 'mobilia' mutata est in L. un. I. C.

tum non debetur, nisi de his quoque manifeste sensisse testatorem possit ostendi. **61.** Instrumento cauponio legato, '(cum) cauponis tabernarii dicitur,¹ ea debentur, quae in cauponis usum parata sunt, uelut uasa, in quibus uinum defunditur; escaria quoque et pocularia uasa debentur. sane ministri earum rerum legato non cedunt. **62.** ²Instrumento medici legato, collyria et emplastra et apparatus omnis conficiendorum medicamentorum, itemque serraenta legato cedunt. **63.** ³Instrumento pictoris legato, colores, penicilli, cauteria et temperandorum colorum uasa debebuntur. **64.** ⁴Pistoris instrumento legato, cribra, asini, molae et serui, qui pistrinum exercent, item machinae, quibus farinae subiguntur, legato cedunt. **65.** ⁵Instrumento balneatorio legato, balneator ipse, et scamna, et 'hypopodia,⁶ fistulae, miliaria, epistomia, rotae aquariae, iumenta quoque, quibus ligna deferuntur, legato cedunt. **66.** ⁷Instrumento piscatoris legato, et retia et nas- [410] sae et fuscinae et nauculae, hami quoque et cetera eiusmodi usibus destinata debentur. **67.** ⁸Supellectile legata, capsae '(et)⁹ armaria, 'nisi quae solum librorum aut uestis¹⁰ ponen-

eod. (10, 1.). *Ab auro et argento autem separantur monilia etiam in L. 27. Th. C. de episc. eccl.* (16, 2). *L. 7. Th. C. de bon. proscr.* (9, 42). *Ceterum in nostro loco vetus vitium; unde enim nisi ex hoc Byzantini, Harmenopulum dico 5, 11 (10). §. 22., sua hauserunt?* ¹) *Verba caupones (vel cauponis) tabernarii dicuntur in multis Cdd. leguntur, variis locis posita. Quibus ut glossemate eiectis (quod hactenus ab edd. factum), pugnat haec sententia cum L. 17. §. 2. D. de instr. v. instrum.* (33, 7), *nec concordat cum ipsius Paulli sententia in L. 13 pr. D. eod.; adhibita vero et sic ut fecimus emendata demonstrant instrumentum cauponis tabernarii, i. e. qui ipse, non per institutorem, cauponam exercet (cf. L. 1. §. 5. D. nautae caup.* 4, 9), *unde postea tantum ministri vini defundendi vel cibi porrigendi commemorantur; itaque locus cum ceteris optime consentit, quibus adde L. 18. §. 1. eod.* ²) *Cf. L. 18. §. 10. D. eod.* ³) *Cf. L. 17. D. eod.* ⁴) *Cf. L. 18. §. 1. D. eod.* ⁵) *L. 13. §. 1. L. 17. §. 2. D. eod.* ⁶) *hypodia, epytomia et similia Cdd. hypodia edd.* ⁷) *Cf. L. 17. §. 1. D. eod.* ⁸) *Cf. L. 3—5. L. 7. §. 2. L. 8. D. de supell. leg.* (33, 10). ⁹) *De Schult. cj. addidi.* ¹⁰) *non solum librorum aut quae uestis pars Cdd. edd., quod et aperte corruptum est et pugnat cum L. 3. §. 2. D. eod. In Cdd. quae est sedis incertae; plerique omittunt, solum quae aut librorum Cd. 26. Praeterea notae vv. nisi et non permutatae.*

dae gratia parata sint, debebuntur; sed et 'buxina¹ et cristallina et argentea et uitrea uasa, tam escaria quam pocularia, et uestes stratoriae legato cedunt. 68. ²Villis uel agris separatim legatis alterum alteri cedit. 69. ³Seruis 'do lego' legatis,⁴ ancillae quoque debebuntur: non item serui, legatis ancillis. sed ancillarum appellatione tam uirgines, quam seruorum⁵ pueri continentur: iis scilicet exceptis, quae fiduciae 'data⁶ sunt. 70. Seruis amanuensibus legatis, omnes, qui ex conuersatione urbana⁷ 'eo⁸ in ministerio fuerint, debebuntur, nisi ex his aliqui perpetuo ad opus rusticum transferantur. 71. ⁹Venatores serui uel aucupes an inter urbana ministeria contineantur, dubium remansit: et ideo uoluntatis est quaestio. tamen si instruendarum quotidianarum epularum gratia habentur, debentur. 72. ¹⁰Muliones et 'institores¹¹ inter [411] urbana ministeria continentur; item opsonatores et uestiarii et 'cellarii¹² et cubicularii et arcarii et coqui, placentarii, tonsores, pistores, lecticarii, 'stabularii.¹³ 73. ¹⁴Pecoribus legatis quadrupedes omnes continentur, quae gregatim pascuntur. 74. ¹⁵Iumentis legatis boues non continentur: equis uero legatis equas quoque placuit contineri, ouibus autem legatis agni non continentur, nisi annuales sint. 75. ¹⁶Grege

¹) Sic nunc auctore Rudorffio ad leg. Acil. p. 485. pro eo, quod Cuiacius volebat: myrrina scripsi. byssina Cdd. edd. ²) Cf. L. 35. D. de usu et usufr. (33, 2). L. 15 fin. D. de instr. v. instr. (33, 7). ³) Cf. L. 81 pr. L. 62. D. de leg. 3. ⁴) Sic plerique Cdd. Seruis legatis edd. Seruis generaliter per damnationem legatis non etiam ancillae dari possunt. ⁵) Intellige: appellatione.

⁶) Intellige omnia mancipia testatori fiduciae data, sive servi sive ancillae legati sint. datae Cdd. edd. Licet enim et haec mancipia testatoris ex iure Quiritium sint ideoque do lego legari possint (2, 18. §. 6), generali tamen legato ex sententia eius non continentur. Cf. L. 9. §. 2. D. de supell. leg. (33, 10). ⁷) Licet ruri cum domino agentes. ⁸) et Cdd. edd. Intellige: in ministerio scribendi, quae dominus iubet. Visigothi dum amanuenses interpretantur, qui ad manum seruiunt, eo in et mutauerunt. ⁹) Cf. L. 99. §. 1. D. de leg. 3. ¹⁰) Cf. L. 99. §. 2. D. de leg. 3. Sed praeter servos et ancillis urbanis legatis aliter haec vox accipitur. L. 61. §. 1. D. eod. ¹¹) institutores plerique Cdd. Lege stratores. ¹²) Sic aliqui Cdd. cellarii alii, edd. ¹³) Cdd. paene omnes omittunt. ¹⁴) Cf. L. 65. §. 4. D. de leg. 3. ¹⁵) Cf. L. 38. §. 6. D. de aedil. ed. (21, 1). L. 60 pr. L. 62. D. de leg. 3. ¹⁶) Cf. L. 81. §. 5. D. eod.

ouium legato arietes etiam continentur. 76. ¹Auibis legatis, anseres, phasiani, gallinae et auaria debebuntur: an autem phasianarii et pastores anserum, uoluntatis quaestio est. 77. ²Dulcibus legatis, sapa, defrutum, mulsum, dulce etiam uinum, palmae, caricae, uuae passae debebuntur. sed in hoc quoque uoluntatis est quaestio; ³quia et in specie pomorum comprehendendi possunt. 78. ⁴Frugibus legatis tam legumina, quam hordeum et triticum continentur. 79. ⁵Veste legata, ea cedunt, quae ex lana et lino texta sunt; item serica et bombycina, quae tamen induendi, operiendi, cingendi, sternendi, iniiciendique causa parata sunt: pelles quoque indutoriae continebuntur. 80. ⁶Veste uirili legata, ea tantummodo debebuntur, quae ad usum uirilem saluo pudore ⁷uirilitatis attinent. stragula quoque huic legato cedunt. 81. ⁸Muliebri ueste legata, omnia, quae ad usum muliebrem spectant, debebuntur. 82. ⁹Lana legata, siue succida siue lota sit, siue pectinata siue uersicoloria, legato cedit: purpura uero aut stamen subtemenue hoc nomine non continentur. 83. ¹⁰Mundo muliebri legato, ea cedunt, per quae mundior mulier lautiorque efficitur, uelut speculum, conchae, situli, item buxides, unguenta et uasa, in quibus ea sunt; item sella balnearis et cetera eiusmodi. 84. ¹¹Ornamentis legatis, ea cedunt, per quae ornatio efficitur mulier, ueluti annuli, catenae, reticuli, et cetera, quibus collo uel capite uel manibus mulieres ornantur. 85. ¹²Argento legato, massae tantummodo debebuntur: ¹³uasa enim, quae proprio nomine separantur, legato non cedunt, quia nec lana legata uestimenta debebuntur. 86. ¹⁴Vasis argenteis legatis ea omnia continentur, quae capa-

¹) *Ecce etiam sed mutata in L. 66. D. de leg. 3.* ²) *Cf. L. 16. §. 1. D. de trit. vino (33, 6). L. 205. D. de verb. sign. (50, 16).*

³) *Malim quia quaedam.* ⁴) *Cf. L. 77. D. eod. Plin. H. N. 13, 7, 9.*

⁵) *Cf. L. 23. §§. 1. 3. L. 24. 25 pr. D. de auro arg. (34, 2).*

⁶) *Cf. L. 23. §. 2. D. eod.* ⁷) *Ita Cdd. omnes praeter tres. Omittunt edd. A. et Haen.* ⁸) *Cf. L. 23. §. 2. cit.* ⁹) *Cf. L. 32.*

§. 6. D. de auro arg. (34, 2) et L. 70 pr. §§. 1—4. 12. D. de leg. 3., ubi Ulpianus a Paulo dissentit. ¹⁰) *Cf. L. 25. §. 10. L. 32. §. 7.*

D. de auro arg. (34, 2). ¹¹) *Cf. L. 25. §. 10. cit.* ¹²) *Cf. L. 19 pr. §§. 1. 20. D. eod.* ¹³) *Nisi alia voluntas sit testatoris (§. 88.), quam*

plerique fere semper accipiendam putaverunt, cuius sententiae ipse Paullus L. 78. §. 4. D. eod. rationem reddit. ¹⁴) *Cf. L. 19. §. 10.*

citati alicui parata sunt, et ideo tam potoria quam escaria, item 'ministeria' omnia debebuntur, ueluti urceoli, paterae, lances, piperatoria; cochlearia quoque, itemque trullae, calices, scyphi et his similia. 87. ² Libris legatis, chartae uolumina uel membranae et philurae continentur; codices quoque debentur: librorum enim appellatione non uolumina chartarum, sed scripturae modus, qui certo fine concluditur, aestimatur. 88. ³ Auro legato, gemmae quoque inclusae, itemque margaritae et smaragdi legato cedunt. sed magis est, uoluntatis esse quaestionem: infectum enim aurum debetur; 'factum' ⁴ ornamentorum genere continetur. 89. ⁵ Vasis argenteis legatis, emblemata quoque ex auro infixata legato cedunt. 90. ⁶ Argento potorio legato, omnia, quae ad poculorum speciem comparata sunt, debebuntur, ueluti paterae, calices, scyphi, urceoli, oenophoria et conchae. 91. ⁷ Carruca cum iunctura legata, mulae quoque legatae, non mulio uidetur, propter quotidianam loquendi consuetudinem.

[L. 28. D. qui et a quib. manum. (40, 9).]

[L. 29. D. de adim. v. transfer. leg. (34, 4).]

[413] 92. ⁸ Prolatis codicillis uel alio testamento, quibus ademptum est legatum uel certe rescissum, ⁹ perperam soluta repetuntur.

TIT. VII. DE MORTIS CAUSA DONATIONIBVS.

1. ¹⁰ Mortis causa donat, qui ad bellum proficiscitur, et qui nauigat, ea scilicet condicione, ut, si reuersus fuerit, sibi restituatur; si perierit, penes eum remaneat, cui donauit. 2. ¹¹ Donatio mortis causa cessante ualetudine et secuta sani-

D. de auro arg. (34, 2). ¹ i. e. quibus in convitiis ministratur.

² Cf. L. 52 pr. D. de leg. 3. ³ Cf. L. 19. §§. 13 seq. L. 29.

D. de auro arg. (34, 2). Plin. N. H. 33. praef. supra §. 85.

⁴ factum enim Cdd. edd.; sed enim ex factum geminatum. ⁵ Cf.

L. 19. §. 5. D. eod. ⁶ Cf. L. 21 pr. L. 36. D. eod. Iuvenal. 6,

425. Martial. 4, 89. ⁷ Cf. L. 13. L. 19. §. 8. D. eod. L. 38. §. 8.

D. de aedil. ed. (21, 1). ⁸ Cf. L. 2. §. 1. L. 3. 4. D. de cond.

ind. (13, 6). An etiam per damnationem? Cf. Gai. 2, 283. ⁹ Alio

facto testamento priore rupto. Nam et donationes et emptiones rescindi dicuntur.

Tit. VII. ¹⁰ Cf. 2, 23. §. 1. ¹¹ Cf. §. 1. I. de donat. (2, 6).

tate,¹ paenitentia etiam reuocatur: morte enim tantummodo conualescit.

TIT. VIII. AD LEGEM FALCIDIAM.

1. ²Exhausta legatis aut fideicommissis uel mortis causa donationibus hereditate auxilio Falcidiae institutus heres quadrantem retinere potest. 2. Quoties de modo 'partis³ retinendae quaeritur propter periculum plus petendi,⁴ officio 'iudicis⁵ omnibus aestimatis, quarta facienda est, quae apud heredem remaneat, aut certe exigenda cautio⁶ a legatario, ut quod plus dodrante 'perceperit,⁷ restituat. 3. ⁸Ea, quae mater uiua filio donauit, in quartam non imputantur.

[L. 39. D. ad leg. Falcid. (35, 2).]

4. ⁹Ex mora praestandorum fideicommissorum uel legatorum fructus et usurae peti possunt; mora autem fieri uideatur, cum postulanti non datur.

[L. 10. D. ut in possess. legat. (36, 4).]

¹) et ex paucis Cdd. addunt edd.

Tit. VIII. ²) Cf. Gai. 2, 227. 254. L. 5. C. ad leg. Falc. (6, 50). ³) Cdd. 1. 2. 5. 6. 9. (parte 27) quartae ceteri Cdd. edd.

⁴) Data incertae partis rei vindicatione vel condictione. L. 76. §. 1. D. de rei vind. (6, 1). Alia ratio est arbitri dati a praetore ad rationem ineundam L. 1. §. 6. D. si plus q. per leg. Falc. (35, 3).

⁵) iudicantis quinque Cdd. Fortasse: iudicis ante. ⁶) Quae hoc casu est iudicialis, et plerumque necessaria, quia et apud iudicem incerta detractio viæ examinabitur. L. 76. cit. ⁷) Plerique Cdd. percepit alii, edd. ⁸) Cf. L. 56. §. ult. D. ad leg. Falc. (35, 2). L. 35. §. 2. C. de inoff. test. (3, 28).

⁹) Cf. Gai. 2, 280. Unde ante legatorum omisum videtur sinendi modo.

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM LIBER QVARTVS.

TIT. I. DE FIDEICOMMISSIS.

[415] 1. ¹ Ab uxore, cui uir dotem praelegauit, fideicommissum relinqui non potest, quia non ex lucratiua causa testamento aliquid capit, sed proprium recipere uidetur. 2. ² A postumo herede instituto fideicommissum dari potest. 3. ³ Ab imperatore herede instituto legatum et fideicommissum 'dari⁴ potest. 4. A surdo uel muto, siue legatum acceperit, siue heres institutus sit, uel ab intestato successerit, fideicommissum '(recte)⁵ relinquitur.

[L. 4. D. de leg. 3.]

5. ⁶ Qui fideicommissum relinquit, etiam cum eo, cui relinquit, loqui potest, uelut PETO, GAI SEI, CONTENTVS SIS ILLA RE, aut VOLO TIBI ILLVD PRAESTARI. 6. ⁷ Fideicommittere his uerbis possumus ROGO, PETO, VOLO, MANDO, DEPRECOR, CVPIO, INIUNGO. DESIDERO quoque et IMPERO uerba utile faciunt fideicommissum. RELINQVO uero et COMMENDO nullam fideicommissi pariunt actionem.

[L. 21 pr. D. de leg. 3.]

7. ⁸ Tam nostras res quam alienas per fideicommissum relinquare possumus; sed nostrae statim, alienae autem aestimatae aut redemptae praestantur. 8. ⁹ Si alienam rem tam-

Tit. I. ¹) Cf. L. 77. §. 12. D. de leg. 2. ²) Cf. L. 127. D. de leg. 1. L. 1. §. 8. D. de leg. 3. ³) Cf. L. 7. C. qui testam. fac. (6, 22). pr. I. de codic. (3, 25). ⁴) Cdd. 4. 12. peti reliqui, edd. ⁵) Supplevi. Cf. L. 77. §. 3. D. de leg. 2. ⁶) Cf. L. 69 pr. D. de leg. 2. L. 11. §. 4. D. de leg. 3. ⁷) Cf. Gai. 2, 249. L. 115. 118. D. de leg. 1. L. 11. §. 2. D. de leg. 3. L. 12. C. de fideic. lib. (7, 4). L. 78. §. 8. D. ad SC. Trebell. (36, 1). ⁸) Cf. Gai. 2, 261. 262. Ulp. 25, 5. ⁹) Cf. L. 10. C. de leg. (6, 37). L. 6. C. de fideic. (6, 42).

quam suam testator per fideicommissum reliquerit, non re- [416]
 licturus, si alienam scisset, ut solet legatum, ita inutile erit
 fideicommissum. 9. ¹ Testator superuiuens si eam rem, quam
 reliquerat, uendiderit, extinguatur fideicommissum. 10. ² Co-
 dicillis, qui testamento confirmati non sunt, adscriptum fidei-
 commissum iure debetur. 11. Filio quibuscumque uerbis a
 patre fideicommissum relictum iure debetur: sufficit enim
 inter coniunctas personas quibuscumque uerbis, ut in dona-
 tione,³ uoluntas expressa. et ideo etiam pridie, quam moria-
 tur,⁴ recte relictum uidetur. 12. ⁵ In tempus emancipationis,
 uel cum sui iuris erit, fideicommissum relictum quocumque
 modo patria potestate liberato debetur. 13. Rogati inuicem
 sibi, si sine liberis decesserint, hereditatem restituere, altero
 decedente sine liberis hereditas ad eum peruenit, qui super-
 uixit; nec ex eo pacisci⁶ contra uoluntatem testatoris possunt.
 14. Heres ante aditam hereditatem, legatarius antequam lega-
 tum accipiat,⁷ fideicommissum praestare non possunt. 15.
⁸ Rem fideicommissam si heres uendiderit, eamque sciens com-
 parauerit, nihilominus in possessionem eius fideicommissarius
 mitti iure desiderat. 16. Quoties libertis fideicommissum
 relinquitur, ad eos tantummodo placuit pertinere, qui⁹ manu-
 missi sunt, uel qui in eodem testamento libertatem intra nu-
 merum legitimum consecuti sunt.¹⁰ 17. Cui ab herede fidei-
 commissum non praestatur, non solum in res hereditarias, sed
 et in proprias heredis inducitur. 18. ¹¹ Ius omne fideicom-
 missi non in uindicatione, sed in petitione consistit.

[L. 21. §§. 1. 2. D. de leg. 3.]

¹) Cf. §. 12. I. de legat. (2, 20). ²) Cf. Gai. 2, 270^a. 273. Ulp.
 25, 4. 8. 11. ³) Cf. L. 4. Th. C. de donat. (8, 12). Fr. Vat.
 249 (1). ⁴) Cf. Gai. 3, 100. ⁵) Cf. L. 11. §. 11. D. de leg. 3.
 L. 15. D. quando dies leg. (36, 2). L. 3. C. de inst. et subst. (8, 25).
⁶) Quo pacto studium quaerendi liberos iniunctum remittere sibi
 videbantur. Sed hoc alia ratione postea mutatum L. 11. C. de
 transact. (3, 4). ⁷) Cf. L. 78 pr. D. de leg. 2. L. 8 pr. D. de
 leg. 3. ⁸) Cf. L. 2. D. de litig. (44, 6). L. 1. 3. §. 2. C. comm.
 de leg. (6, 48). Nov. 39 pr. infra §. 17. ⁹) Excidisse uidetur a
 uiuo uel uindicta. ¹⁰) Excipe alimentorum fideicommissum. L. 2
 pr. D. de alim. leg. (34, 1). ¹¹) Cf. Ulp. 25, 12.

TIT. II. DE SENATVS CONSVLTO TREBELLIANO.

- [417] 1. ¹ Senatus consulto Trebelliano prospectum est, ne solus heres omnibus hereditariis actionibus oneretur. et ideo, quoties hereditas ex causa fideicommissi restituitur, actiones eius in fideicommissarium transferuntur, quia unicuique damnosam esse fidem suam non oportet.

TIT. III. DE SENATVS CONSVLTO PEGASIANO.

1. ² Inter heredem et fideicommissarium, cui ex Pegasiano hereditas restituitur, partis et pro parte stipulatio interponitur, ut heredi instituto pro quarta actiones, pro ceteris uero portionibus fideicommissario competant. 2. ³ Totam hereditatem restituere rogatus si quartam retinere nolit, magis est, ut eam ex Trebelliano debeat restituere: tunc enim omnes actiones in fideicommissarium dantur. 3. Lex Falcidia itemque senatus consultum Pegasianum deducto omni aere alieno deorumque donis ⁴ quartam residuae hereditatis ad heredem uoluit pertinere. 4. Qui totam hereditatem restituit, cum quartam retinere ex Pegasiano debuisset, si non retineat, ⁵ repetere eam non potest. nec enim indebitum soluisse uideatur, qui plenam fidem defuncto praestare maluit. ⁶

[TIT. IV. DE REPVDIANDA HEREDITATE.] ⁷

1. ⁸ Recusari hereditas non tantum uerbis, sed etiam re potest et alio quouis indicio uoluntatis. 2. Heres per magi-

Tit. II. ¹) Cf. *Gai.* 2, 255. *Ulp.* 25, 14. *L.* 1. §. 2. *D. ad SC. Treb.* (36, 1).

Tit. III. ²) Cf. *Gai.* 2, 254. 256. *Ulp.* 25, 14. 15. ³) Cf. *L.* 45. *D. ad SC. Treb.* (36, 1). *L.* 20. *D. quae in fr. cred.* (42, 8). *Gai.* 2, 257. ⁴) *Intellige sacra privata i. e. quaecunque Diis danda sive sacrificanda ex his bonis erant* (*Gai.* 2, 55). *Haec enim proprie dona dicuntur.* *Brisson. de form.* 1, 48. *Ad ea vero, quae testamento Diis relinquuntur, pertinet lex Falcidia.* *L.* 1. §. 5. *D. ad l. Falc.* (35, 2). ⁵) *i. e. si ex Trebelliano restituat* (§. 2). *In omnibus Cdd. haec uerba extant.* ⁶) Cf. *L.* 1. 19. *C. ad leg. Falc.* (6, 50). *L.* 5. §. 15. *D. de don. int. vir.* (24, 1).

Tit. IV. ⁷) *Recte Cuiac. observat, hic non agi de repudianda hereditate, sed de eo, qui desiderante fideicommissario hereditatem adire nolit.* ⁸) *Est L. 95. D. de acq. v. omitt. her.* (29, 2).

stratus municipales¹ ex auctoritate praesidis, fideicommissario [418] postulante, hereditatem adire et restituere compellitur. 3.
²Fideicommissarius si affirmet, heredem nolle adire hereditatem, absente eo interponi decretum et in possessionem mitti iure desiderat. 4. ³Suspectam hereditatem adire compulsus omnia ex Trebelliano restituit.

TIT. V. DE INOFFICIOSI QVERELA.

1. Inofficiosum dicitur testamentum, 'quod, frustra liberis⁴ exhereditatis, non ex officio pietatis uidetur esse conscriptum. 2. ⁵Post factum a matre testamentum filius procreatus, non mutata ab ea, cum posset, uoluntate, ad exemplum praeteriti, inofficiosi querelam recte instituit. 3. ⁶Testamentum, in quo imperator scriptus heres est, inofficiosum argui potest: eum enim, qui leges facit, pari maiestate legibus obtemperare conuenit. 4. ⁷Qui inofficiosum dicere potest, hereditatem petere non prohibetur. 5. ⁸Filius ex asse heres institutus inofficiosum dicere non potest: nec interest, exhausta nec ne sit hereditas; cum apud eum quarta aut legis Falcidiae aut senatus consulti Pegasiani beneficio sit remansura. 6. ⁹Quartae portionis portio¹⁰ liberis, deducto aere alieno et funeris impensa, praestanda est, ut ab inofficiosi querela excludantur. Libertates quoque eam portionem minuere placet. 7. Filius 'iudicio'¹¹ patris si minus quarta portione consecutus sit, ut quarta sibi a coheredibus fratribus citra inofficiosi querelam impleatur, iure desiderat.¹² 8. ¹³Pactio talis, ne de inofficioso testamento dicatur, querelam super iudicio futuram non excludit: meritis enim liberos magis quam pactionibus ad- [419]

¹) Cf. L. 1. 4. §§. 3. 4. 9. D. de damn. inf. (39, 2). L. 46. §. 6. D. de adm. et per. (26, 7). ²) Cf. L. 6 pr. 67 pr. D. ad SC. Treb. (36, 1); supra 4. 1. §. 17. ³) Cf. Gai. 2, 258. L. 4. 45. D. ad SC. Treb. (36, 1).

Tit. V. ⁴) quod frustra, liberis edd. ⁵) Cf. L. 3. C. de inoff. test. (3, 28). ⁶) Cf. L. 8. §. 2. D. de inoff. test. (5, 2). §. ult. I. quib. mod. test. (2, 17). L. 23. D. de leg. 3. — Suet. Aug. 48. Tacit. Agric. 43. Spartian. Hadr. 18. ⁷) Cf. L. 3. §. 13. D. h. t. L. 14. C. eod. (3, 28). ⁸) Cf. L. 8. §. 9. D. h. t. Plin. ep. 5, 1. ⁹) Cf. L. 8. §. 9. D. h. t. ¹⁰) Cf. §. ult. fin. I. de inoff. test. (2, 18). ¹¹) in iudicio edd. ex uno Cd. ¹²) Nisi querelam mouere malit. L. 2. Gr. C. h. t. (2, 5). ¹³) Cf. L. 35. §. 1. C. h. t. (3, 28).

stringi placuit. 9. ¹Rogatus hereditatem restituere etsi inofficiosi querelam instituerit, fideicommisso non fit iniuria: quartam enim solummodo hereditatis amittit, quam beneficio senatus consulti habere potuisset. 10. ²Heres institutus, habens substitutum, si de inofficioso dixerit nec obtinuerit, non id ad fiscum, sed ad substitutum pertinebit.

TIT. VI. DE VICESIMA.

1. ³Tabulae testamenti aperiuntur hoc modo, ut testes uel maxima pars eorum adhibeatur, qui signauerint testamentum, ita ut agnitis signis, rupto lino, aperiatur et recitetur, atque ita describendi exempli fiat potestas, ac deinde signo publico obsignatum in archium redigatur, ut, si quando exemplum eius interciderit, sit, unde peti possit. 2. ⁴Testamenta in ⁵municipiis, coloniis, oppidis, ⁶praefecturis, uicis, castellis, conciliabulis ⁶facta in foro ⁷uel basilica praesentibus testibus uel honestis uiris inter ⁸horam secundam et decimam diei (⁹aperiri) recitarique ⁹debebunt, exemploque sublato, ab iisdem rursus ¹⁰coram ¹⁰magistratibus obsignari, ¹¹in quorum ¹¹praesentia ¹²aperta sunt. ¹²2*. Qui aliter aut alibi, quam uti

¹) Cf. L. 8. §. 14. D. h. t. ²) Hic et §. 9. intellige heredem institutum ex parte minore quam debita.

Tit. VI. hic sequitur, quia ut personis coniunctis certa portio, ita vicesima populo Romano testamento facto debetur. ³) Cf. supra 3, 5. §. 17. — L. 4. 6. 7. D. testam. quemadm. aper. (29, 3). Hic enim praeceptum edicti praetoris urbani refertur. ⁴) Iam caput legis Iuliae vicesimariae de testamentis extra urbem in Italia factis referri videtur. ⁵) Cf. Leg. Iul. munic. v. 98. 109. 119. 124—180. 135. 142. Leg. Rubr. c. 21—23. L. 16. Th. C. de episc. (16, 2). L. 3. Th. C. de collat. donat. (11, 20). L. 13. Th. C. de desertor. (7, 18). Augustin. ep. 50. (185 Ben.). ⁶) praefectura, uico, castello, conciliabulo Cdd. edd. Sed omnia haec notabantur, et antea colonia plerique Cdd. ⁷) Cf. Leg. Flav. Malac. 64. 'uti pecunia in foro municipi' ⁸) Cf. Martial. 4, 8. ⁹) Addidi de Schult. cj. recitarique plerique Cdd. recitari edd. ¹⁰) Sic emendavi et suo loco restitui v. constat, quae in Cdd. et edd. legitur post praesentia, quamque Paulli esse non posse iam Schult. vidit. Non magistratus, sed testes in provinciis obsignare, ostendit L. 7 cit. ¹¹) Cd. 19. quorum ceteri, edd. ¹²) constat apertum plerique Cdd. (factum hoc ex aperta 5); constat aperta edd. — Sequentem sententiam (§. 2*), quae huic Paulli editioni primum accedit, primus Haenelius vulgavit in Richteri et Schneideri annal. crit. iurispr. Germ. 1844. p. 1053.

lege praecipitur, testamentum aperuerit recitaueritue, poena] 420] sesterriorum quinque milium tenetur. 3. Testamentum lex statim post mortem testatoris aperiri uoluit. et ideo, quamuis sit rescriptis uariatum, tamen a praesentibus intra triduum uel 'quinque dies¹ aperiendae sunt tabulae; ab absentibus quoque intra 'eosdem² dies, cum superuenerint:³ nec enim oportet 'tam⁴ heredibus aut legatariis aut libertatibus, quam neces- sario uectigali moram fieri.

TIT. VII. DE LEGE CORNELIA.

1. ⁵Qui testamentum falsum scripserit, 'recitauerit,⁶ sub- iecerit, signauerit '(sciens dolo malo, uerumue)⁷ suppresserit, amouerit, resignauerit, deleuerit, poena legis Corneliae de falsis tenebitur, id est in insulam deportatur. 2. ⁸Non tan- tum is, qui testamentum subiecit, suppressit, deleuit, poena legis Corneliae coercetur, sed et is, qui sciens dolo malo id fieri iussit faciendumue curauit. 3. ⁹Testamentum supprimit, qui sciens prudensque tabulas testamenti in fraudem heredum uel legatariorum 'fideiuecommissariorum¹⁰ aut libertatum non profert. 4. Supprimere tabulas uidetur, qui, cum habeat et proferre possit, eas proferre non curat. 5. ¹¹Codicilli quoque, si lateant nec proferantur, supprimit uidebuntur. 6. Edicto perpetuo cauetur, ut si tabulae testamenti non appareant, de earum exhibitione interdicto reddito intra annum¹² agi possit, [421]

ex duobus legis Rom. Visigoth. codd. noviter repertis, Epore- diensi et Rosanbano, olim Pithoeano, quorum variantes lectiones subicio: qualiter Ep. Ros. correxit Haen. — ubi Ep. Ros. — legem percipitur Ros. — recitauerit Ros. — teneatur Ros. 1) Hoc fortasse, si alieno nomine petendum erat. 2) eos Cdd. edd.

3) Sc. dinumeratis vicenis milibus passibus in dies itineris (cf. Fr. Vat. 162), quae uerba Visigothi videntur recidissee. Cf. L. 154. D. de verb. sign. (50, 16). 4) testamentum Cdd. edd. Cf. 3, 4^a, 10. not. 8.

Tit. VII. 5) Cf. 2, 25. §. 1. L. 2. D. ad leg. Corn. de fals. (47, 10). 6) Dictando, ut alius scriberet. L. 21. C. h. t. (9, 22).

Nam qui falsum coram iudice sciens recitat, non incidit in Corneliā. L. 13. §. 1. D. h. t. Cf. L. 2. D. ad leg. Iul. mai. (48, 4).

7) Fere geminando supplevi (scriptum puta sc. d. m. uerū).

8) Cf. L. 2. cit. 9) Cf. L. 44 fin. D. de acq. rer. dom. (41, 1). Isidor. Or. 5, 24. §. 11. 10) fideicommissariorum plerique Cdd. edd.

11) Cf. L. 1. §. 2. D. de tab. exhib. (43, 5). 12) Computandum a

quo ad exhibendum compellitur, qui supprimit. tabularum autem appellatione chartae quoque et membranae continentur.¹

TIT. VIII. DE INTESTATORVM SVCCESIONE.

[1—13. *Collat.* 16, 3. §§. 1—13.]

14. ²Inter agnatos et cognatos hoc interest, quod in agnatis etiam cognati continentur, inter cognatos uero agnati non comprehenduntur, et ideo patruus et agnatus est et cognatus, auunculus autem cognatus tantummodo '(est).³

[15—17. *Collat.* 16, 3. §§. 15—17.]

18. ⁴'Si sint, fratre defuncto, et fratris filius et nepos eius ex ⁵fratre non existente, filius fratris nepoti praefertur.

[19. *Collat.* 16, 3. §. 19.]

⁶20. Filius fratris '(in) intestati (*bonorum possessione*) filio sororis praefertur.⁷

⁸21. ⁹Legitimi heredes iure ciuili antiquo intra centesimum diem si tantum¹⁰ adierint hereditatem, ad proximos

die interdicti reddit; ipsum enim interdictum de tabulis exhibendis perpetuum esse, constat. L. 3. §. 16. eod. Et cum ex interdicto, si adversarius arbitrum non petierat, cum poenae periculo ageretur, cuius metu is 'ad exhibendum (vel restituendum) compellebatur', consentaneum erat, omnes has actiones annales esse. C. A. Schmidt, qui norat hunc locum 'Interdictenverf.' p. 119., non meminit eius p. 339. ¹ Cf. L. 1 pr. D. de B. P. S. T. (37, 11).

Tit. VIII. ² Est etiam Collat. 16, 3. §. 14. ³ Ex Collat. ⁴ Est etiam Collat. 16, 3. §. 18., ubi vid. not. ⁵ Si sint fratres defuncti et fratris filii uel nepotes Cdd. edd. ⁶ Ex epit. Aegidiana. Sed apparet, hanc sententiam et sequentem ad ius b. possessionis spectantes alieno loco hic insertas esse. ⁷ Supplevi sententiam sensu adhuc carentem. Cf. Gai. 3, 30. L. 5. 7. 14. §. 1. C. de legit. her. (3, 58) et Interpr. §. 22., cuius ratione habita haec sententia adscripta esse videtur. ⁸ Ex appendice sex Cdd., in qua deinde sequitur 4, 10. §. 4. ⁹ Cf. Gai. 3, 28. 32. 35—37.

¹⁰ legitimi heredes iure gallico (vel callico vel colloquo) i. e. diem nisi Cdd. (ciuili pro gallico edd.) inepte. Quae modeste corrigere quam totam sententiam cum Puchta Inst. §. 104. p. 507. Paulo abiudicare malui. Nam iure callico factum ex nota i. c. antico, postea pro sitti (vel m = modo) quadam transpositione scriptum nisi. Apparet, legitimos heredes iure civili antiquo Paullum dicere contra positos legitimis heredibus tam praetorii edicti, quo nomine ex ea sententia, quam Gaius 3, 28. posteriore loco refert, omnes etiam remotioris gradus agnati intelligebantur, quam posteriorum legum

eadem successio transfertur. 22. ¹Feminae ad hereditates [422] legitimas ultra 'consanguineorum' ²successionem non admittuntur: idque iure ciuili Voconiana ratione uidetur effectum. Ceterum lex XII tabularum 'sine illa discretione sexus (femini) agnatos' ³admittit. 22^a. ⁴Feminae etsi ultra 'consanguineorum' ⁵hereditates ad successionem legitimam non admittuntur, proximitatis 'tamen nomine bonorum possessionem' ⁶petere non prohibentur., 23. ⁷In hereditate legitima successioni locus non est: et ideo fratre decedente, antequam adeat aut repudiet hereditatem, fratris filius admitti non potest, 'quamuis amissa' ⁸successio proximiori 'deferatur'.⁹ 24. ¹⁰Ab hostibus captus neque sui neque legitimi heredis ius amittit postliminio reuersus. Quod et circa eos, qui in insulam deportantur uel serui poenae effecti sunt, placuit obseruari, si per omnia in integrum indulgentia principali restituantur. 25. ¹¹Pro herede gerere est destinatione futuri domini aliquid ex hereditariis rebus usurpare. et ideo pro herede gerere uidetur, qui fundorum hereditariorum culturas rationesque disponit, et qui seruis hereditariis, iumentis rebusue aliis utitur. 26. ¹²Ex pluribus heredibus iisdemque [423] legitimis si qui omiserint hereditatem uel in adeundo aliqua ratione fuerint impediti, his, qui adierunt, uel eorum heredibus omittentium portiones accrescunt. quod in herede 'instituto,

senatusve consultorum (L. 1. §. 2. D. ut ex leg. 38, 14). Ad illos tantum hoc pertinet, quod si legitimus heres intra tempus b. possessionis tantum hereditatem adierit, eadem successio i. e. b. possessio unde legitimi ad proximos agnatos transfertur. ¹⁾ Est etiam Collat. 16, 3. §. 20. ²⁾ consanguineas Cdd. edd. Vid. Collat. ³⁾ nulla discretione sexus cognatos Cdd. edd. Vid. Collat. ⁴⁾ Ex app. Cd. 12. in ed. A. tantum in nota relata. Cf. Gai. 3, 29. Fortasse demum in Brev. Cdd. excidit, cuius in Interpr. §. 22. etiam haec leguntur: 'Sane deficientibus agnatis cum cognati succedant, possunt feminae cum uiris, quae aequalis gradus sunt, iure succedere.' Hoc idcirco, quia praetor in hac successione legem Furiam secutus est, de qua vid. Fr. Vat. 298. ⁵⁾ consanguineas Cd. Cf. §. 22. ⁶⁾ tamen ad successionem (pro tamen nom. b. psessionem) Cd. ⁷⁾ Cf. Gai. 3, 12. 22. 28. Ulp. 26, 5. ⁸⁾ quia (pro quis) omissa vel omnis Cdd. edd. ⁹⁾ deferatur Cdd. edd. ¹⁰⁾ Cf. L. 1. §. 9. L. 2. D. de B. P. C. T. (37, 4). L. 1. §. 4. D. ad SC. Tertull. (38, 16). ¹¹⁾ Cf. Gai. 2, 166. L. 20. D. de acq. v. omitt. her. (29, 2). ¹²⁾ Cf. L. 9. D. de suis et legit. (38, 16). Ulp. 26, 5.

cum qui (*omiserat*),¹ acceperat substitutum, euenire non poterit: diuersa enim causa est scripti et legitimi.

TIT. IX. AD SENATVS CONSULTVM TERTVLLIANVM.²

1. ³Matres tam ingenuae quam libertinae ciues Romanae, ut ius liberorum consecutae uideantur, ter et quater peperisse sufficiet, dummodo uiuos et pleni temporis pariant. 2. ⁴Quae semel uno partu 'tres⁵ filios edidit, ius liberorum nou consequitur: non enim ter peperisse, sed semel partum fudisse uidetur; nisi forte per interualla pariat. 3. ⁶Mulier si monstrosum aliquid aut prodigiosum enixa sit, nihil proficit: non sunt enim liberi, qui contra formam humani generis conuerso more procreantur. 4. Partum, qui membrorum humanorum officia duplicauit, 'quia hac ratione⁷ aliquatenus uidetur effectus, matri prodesse placuit. 5. ⁸Septimo mense natus matri prodest: ratio enim Pythagoraei numeri hoc uidetur admittere, ut aut septimo pleno, aut decimo mense⁹ partus maturior¹⁰ 'uideatur.¹¹ 6. ¹²Aborsus uel abactus uenter partum efficere [424] non uidetur. 7. Libertina '(Latina)¹³ ut ius liberorum consequi possit, quater eam peperisse, 'ut (*in*) ingenua,¹⁴ sufficit.

¹) instituto (institutio *aliqui Cdd.*) eum qui *Cdd. edd.* instituti, quem coheres *edd. meae* 1. 2. *sed facilius est correctio, quam nunc dedi.*

Tit. IX. in *Cdd. et ed. Haen.* ponitur post §. 7. ³) Cf. *Ulp.* 26, 8. *Tit. I.* 3, 3. ⁵) Cf. *Gell.* 3, 16, 21. *L.* 129. *D. de verb. sign.* (50, 16), *infra* §. 5. ⁴) *De lege Papia Popp.* cf. *L.* 187. *D. eod.* ⁶) tres uel duos permulti *Cdd.* An igitur legemus: tres nel (*bis*) duos et postea semel (*bisue*)? ⁸) *Ex* §§. 3. 4. *formata est L.* 14. *D. de statu hom.* (1, 5). Cf. *L.* 135. *D. de verb. sign.* (50, 16). ⁷) *Fortasse*: quia n (*uel*) in hac iteratione. ⁹) Cf. *Plin. N. H.* 7, 5. §. 38. *L.* 12. *D. de statu hom.* (1, 5). *L.* 3. §. 12. *D. de suis et legit.* (38, 16). *Censorin.* 9. 11. *Gell.* 3, 16. *Macrob. in somn. Scip.* 1, 6. ¹⁰) *Septimo mense pleno minor, decimo pleno maior partus. Censorin. l. c.* ¹¹) Si igitur exactis illis mensibus maturior nascitur (minor uel maior) partus, etiam non exactis sed coeptis tantum aliquatenus maturus nasci recte creditur, uelut is, qui die *CLXXXII* editur. *L.* 3. §. 12. *cit. De intempestiuitate octauis mensis uid. Gell. l. c. Noodt ad Pand.* 1, 5. et *Schulting enarrat. ibid. legi uoluerunt septimo aut pleno decimo.* ¹²) *Malim edatur.* ¹³) Cf. *L.* 2. *C. de post. her.* (6, 29). ¹⁴) *Suppleui et necessario, (nam de libertinis civibus Rom. hoc iam dixerat §. 1) et facile post liber-tina.* ¹⁴) Sic (*uel ingenuam*) omnes *Cdd.*, nisi quod in

8. Latina ingenua, ius Quiritium consecuta si ter peperit, ad legitimam filii hereditatem admittitur: non est enim manumissa.¹ 9. Ius liberorum mater habet, quae tres filios aut habet, aut habuit, aut neque habet neque habuit. habet, cui supersunt; habuit, quae amisit; neque habet neque habuit, quae beneficio principis ius liberorum consecuta est.²

* *TIT. X. AD SENATVS CONSVLTVM ORPHITIANVM.*

1. ³ Filii vulgo quaesiti ad legitimam matris hereditatem aspirare non prohibentur; quia pari iure, ut ipsorum matribus, ita ipsis matrum hereditates deferri debuerunt. 2. ⁴ Ad filiam ancillam uel libertam⁵ ex senatus consulto Claudiano effectam

supplevi. Editores Cuiacium secuti male expunxerunt. Paullus hoc dicit, ex SC. Tertulliano ut in Latina ingenua ter enixam esse, etsi liberi superstites non sint, ita et in libertina, quater peperisse sufficere. Num igitur Latina quoque filio Latino ex SC. heres fiebat? Non, quanquam lege Iunia, quae ad testamentariam successionem pertinebat, non prohibebatur. Nam ter enixa tam libertina quam ingenua civis Romana fiebat. Ulp. 3, 1. De SC. Orphitiano vid. 4, 10. §. 3. ¹) Ut mater ipsius Latina. Olim tamen etiam ad Latinas coloniarias tam SC. Tertullianum quam illud, quod Ulp. 3, 1. commemorat, pertinuisse non dubito. ²) Spectat etiam hunc tit. Lex Burg. 28. 'Defuncto filio pater succedit. Quodsi patrem non habuerit, auus paternus iure succedit: quodsi et ille defuerit, fratres defuncti succedunt: quodsi et ipsi defuerint, mater succedit: quodsi mater fuerit defuncta, frater et soror succedunt. Mater per fratrem excluditur: et in successionem frater cum sorore aequa sorte succedit. Quodsi frater defuerit, mater et filiae, quantae fuerint, aequales accipiunt portiones, secundum Paullum de intestatorum successione ad SC. Tertullianum.'

Tit. X. Hunc restituit Cuiacius cum ipsis sententiis desumptis ex app. Cd. 12., ubi est rubr. 'de intestatorum hereditate.' Praeterea vid. Klenzii Cdd. (= p. 52. app. Paul. ed. Haen.) in Zeitschr. f. gesch. RW. XI. p. 266. De re cf. Ulp. 26, 7. Tit. I. 3, 4. ³) Cf. §. 3. I. eod. ⁴) Cf. 2, 21^a. §. 1. Fr. de i. fisci 12. §. 10. I. de grad. cogn. (3, 6). ⁵) Cf. Tacit. A. 12, 53., ubi ex auctorioribus Cdd. videtur legendum: statuiturque, ut ignaro domino ad id prolapsae in seruitute, sin consensisset, qui nati essent (in seruitute uel) pro libertis haberentur. Repetitur igitur illud 'in seruitute' in causa videtur fuisse, ut verba 'qui nati essent' in plerisque Cdd. exciderent. Ceterum iam consentit Tacitus cum Gai. 1, 84. et cum Hadrianus id tantum mutarit, ut ne libera amplius

[425] legitima matris intestatae hereditas pertinere non potest; quia neque serui neque liberti matrem civilem habere intelliguntur. 3. Ad legitimam intestatae matris hereditatem filii ciues Romani, non etiam Latini,¹ admittuntur; ciues autem Romanos eo tempore esse oportet, quo 'iis deferitur et ab iis² legitima hereditas 'adiri potest,³ proinde (cum de) morte⁴ matris certiores filii fiunt, non nuntio accepto, sed pro liquido comperto, quod intestata decesserit.⁵ 4. ⁶Filius maternam hereditatem eandemque legitimam nisi adeundo quaerere non potest.

TIT. XI. DE GRADIBVS.

[L. 9. D. de grad. et affn. (38, 10).]*

servum ex pacto parere posset, alterum remansit, ut et se et liberos pacto in libertinam conditionem dare liceret, eoque noster locus spectat et L. 2. §. 2. D. h. t. (38, 17).¹ Puta ex Latina nati, quae cum tres filios peperisset, civis Rom. facta iam decessit. Cf. 4, 9. §§. 7. 8. Multum igitur in hac causa intererat, ex lege Aelia Sentia vel erroris causam probari. Gai. 1, 66 seq. ² Ita Klenz. ex Cdd., nisi quod iis pro his scripsi. ab iisdem edd. ³ aditur (pro adiri, ut puto) Cdd. Kl. edd. ⁴ perinde autem Cdd. Kl. ed. Haec et quae sequuntur usque ad finem si in edd. non extant. ⁵ Ita Klenz. ex Cdd. paulum correctis. De re cf. L. 13. §. 1. L. 19. 82 pr. D. de acq. v. om. her. (39, 2). ⁶ Cf. L. 3. C. ad SC. Orphit. (6, 57).

**) Quaeritur, an hoc loco inserendum sit stemma cognationum ab ipso Paulo huic titulo adiectum. De quo quidem nullus adhuc editor ne cogitavit quidem, cum nullus in sententiarum Cdd. eiusmodi stemma repererit. Sed Lud. Charondas in edit. sua Institutionum (adiecta Digestorum edit., quae prodiit Antverp. 1576) p. 35. praefatus, formam graduum in fine Cod. Dionysiani Institutionum inventam subiiciendam esse se existimasse (quam formam Ed. Schrader ad Instit. p. 452. alieno loco quaesisse videtur), addit: 'illamque adiaciendam, quam ex libro quarto Sententiarum Iulii Paulli titulo de gradibus edidit Contius.' Itaque p. 36. duae eiusmodi formae subiiciuntur, interiecto hoc quasi titulo 'STEMMATA. Ex libro quarto sententiarum Iulii Paulli tit. de gradibus, nunquam hactenus in lucem edita.' Superiori formae notula adiecta, inferiori hoc sub titulo: ANTONIVS CONTIVS LECTORI item ad intellectum stemmatum pertinens admonitio subiecta. Haec omnia, repetita a Senckenbergio in ed. Brachylogi 1743. ad p. 108., unde Charondas petierit, diu et in lectionibus subsecivis ceterisque Contii operibus et in editionibus corporis iuris civilis, quot inspicere potui, Contianis, sed frustra quaesivi. Suspicio tantum,*

1. ¹Primo gradu superiori linea continentur pater, mater; [426] inferiori filius, filia: quibus nullae aliae personae iunguntur. 2. ²Secundo gradu continentur superiori linea auus, auia; inferiori nepos, neptis; transversa frater, soror. quae personae duplicantur; auus enim et auia tam ex patre quam ex matre, nepos, neptis tam ex filio quam ex filia, frater, soror tam ex patre quam ex matre accipiuntur. ³(Item)que hae personae sequentibus ⁴quoque gradibus similiter pro ⁵substantia earum, quae in quoque gradu consistunt, ⁶ipso ordine duplicantur. 3. ⁷Tertio gradu ueniunt supra proauus, [427] proauia: infra pronepos, proneptis: ex obliquo fratris sororisque filius, filia; patruus, amita, id est patris frater et soror; auunculus, matertera, id est matris frater et soror.

adiecta haec fuisse aut Dig. editioni simul cum Institutiones ederet curatae, quae fortasse iam non extat (nam dubia res est, cf. Spangenberg Einleit. ins Corp. iur. p. 308) ad L. 10. D. de grad. cogn. (38, 10), aut Institutionum editioni lib. III. tit. 6., ubi forte bibliopegae vitio quibusdam in exemplaribus perierint. Sed et persuasum mihi est, non in codice aliquo eam, de qua quaeritur, formam superiorem Contium reperisse, sed ipsum ad Paulli sententiam in hoc tit. et maxime L. 9. 10. D. de grad. cog. (38, 10) scite descripsisse, idque sine fraude. Nam et numeros graduum arabicis signis indicavit et ipse in fine notulae, quam dixi, 'Itaque', inquit, 'hanc graduum figuram aio me ad amussim secundum Iurisconsulti sententiam descripsisse.' Item in notis ad edit. suam Instit. Parisiis 1560. publicatam, ubi nulla stemmata comparent, tit. 6. lib. III. fol. 77. 'Idcirco', inquit, 'stemmata sic descripsi, ut unum tantum latus habeant transversum, quemadmodum et ea a veteribus descripta fuisse puto. Nam in vetustissimis quibusdam membranis quaedam descriptio inventa est non multum a nostra discrepans.' Quae postrema verba spectant formam inferiorem, etiam ab Isidoro servatam, quam in speciem pyramidis decurtatae per laterculos delineatam ipsi infra repraesentabimus. Iam vides, verba illa tituli, quem dixi, 'Ex libro quarto Sent. Iulii Paulli etc.', quae Charondam in errorem induxerunt, quomodo intelligenda sint. Ceterum non dubito, quin Paullus etiam figura graduum descriptionem illustraverit.

Tit. XI. Cf. omnino de gradibus expositio, quam dabimus infra. ¹) Cf. L. 10. §. 12. L. 1. §. 1. D. de grad. et affn. (38, 10). ²) Cf. L. 1. §. 4. L. 10. §. 13. D. eod. ³) Scripsi. Quae (pro (item)q. hae) Cdd. edd. ⁴) Plerique Cdd. quibuscunque ex aliis edd. ⁵) i. e. universitate, numero. ⁶) i. e. ut quisque ulterior gradus priorem excipit. ⁷) Cf. L. 1. §. 5. L. 10. §. 14. D. h. t.

4. ¹Quarto gradu ueniunt supra abauus, abaula: infra abnepos, abneptis: ex obliquo fratris et sororis nepos, neptis; frater patruelis, soror patruelis, id est patruī filius, filia; amitinus, amitina, id est amitae filius, filia; ²consobrinus, consobrina, id est auunculi et materterae filius, filia; ³licet proprie ³consobrini (*sint*), qui ex duabus sororibus nascuntur. quibus accrescit ⁴patruus magnus, amita magna, id est aui paterni frater et soror; auunculus magnus, matertera magna, id est auiae tam paternae quam maternae frater et soror, (*auique materni*).⁵ 5. ⁶Quinto gradu ueniunt supra quidem atauus, ataula: infra adnepos, adneptis: ex obliquo fratris et sororis pronepos, proneptis; fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinae, consobrini, consobrinae filius, filia; propius sobrinus, sobrina,⁷ id est patruī magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae filius, filia. his accre-
 [438] scunt propatruus, proamita, hi sunt proauī paterni frater et soror; prouunculus, promatertera, hi sunt proauiae paternae maternaeque frater et soror, proauique materni.⁸

¹) Cf. L. 1. §. 6. L. 10. §. 15. D. eod. ²) Itaque reliquos, qui neque patruelles neque amitini ideoque ipsa origine cognati tantum essent, hoc nomen comprehendit; de quo loquendi usu cf. Brisson. v. Consobrinus s. fin. Ceterum haec verba in Cdd. et edd. leguntur ante illa amitinus, amitina, id est amitae filius, filia: aperto vitio, cum ubique in antecedentibus et sequentibus amita post patruum ante auunculum et materteram, itemque amitini post patruelles ante consobrinos commemorentur. Itaque verum ordinem, quem Paullus etiam L. 10. §. 15. cit. seruat, restituimus.

³) itemque Cdd. edd. factum id sc. ex licet ppe, postquam verba amitinus . . . filia sedem mutauerant. Cuiac. antea verba et matertera deleri iubebat. ⁴) i. e. iungitur (§. 1), quia ex transverso limite abavo adiicitur, ut ex stemmate cognationum apparet, dum ceterae personae ex ante memoratis progeneratae erant. ⁵) Supplevi. Cf. not. 8. et §. 6 fin. ⁶) Cf. L. 1. §. 7. L. 10. §. 16. D. eod.

⁷) Sic quoque dixisse ICtōs, licet contra rationem, at breuitatis causa et ut eum eamve, qui quaeve propius esset sobrinorum gradu (Fr. Vat. 298.), commode significare possent, mihi persuasum est. Est autem haec appellatio ex 'propius sobrino' (cf. Fest. s. v. p. 230) similiter ficta, ut proconsul ex pro consule. Ceterum cf. Schrader ad Inst. p. 450. Schulting ad h. l. ⁸) sc. frater et soror. Et recte hos quoque a ICtōs provunculum et promaterteram appellari vult, dum ubique id agit, ut his nominibus perinde ac supra §. 4. consobrinorum, omnes etus gradus, qui cognati

6. ¹Sexto gradu ueniunt supra tritauus, tritauia: infra trinepos, trineptis: ex obliquo fratris et sororis abnepos, abneptis: fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinae, consobrini, consobrinae nepos, neptis; patruui magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae nepos, neptis, id est 'propius sobrini, propius sobrinae² filius, filia, qui 'sobrini³ appellantur. quibus 'ex latere⁴ accrescunt propatruui, proamitae, proauunculi, promaterterae filius, filia; abpatruus, abamita, hi sunt abauui paterni frater et soror; abauunculus, abmatertera, hi sunt abauiae paternae maternaeque frater et soror, abauique materni.⁵ 7. ⁶Septimo gradu qui sunt cognati, recta linea supra infraque propriis nominibus non appellantur: sed ex transversa linea continentur fratris sororisue 'adnepotes, adneptes;⁷ consobrini '(consobrinaeue pronepotes, proneptes, sobrini sobrinaeue)⁸ filii filiaeque. 8. ⁹Successionis idcirco gradus septem constituti sunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inueniri, nec uita succedentibus prorogari potest.¹⁰

tantum sint, ab agnatis discernantur. Cf. not. 5. ¹) Cf. L. 3 pr. L. 10. §. 17. D. h. t. ²) proprius subrini proprius subrinae Cd. 4. prioris sobrini propriae sobrinae Cd. 12. propioris sobrini plerique Cdd. edd. Cf. not. 7 p. pr. ³) Ex Contii cf. consobrini Cdd. edd. ⁴) Omnes Cdd. a latere edd. ⁵) Cf. not. 8 p. pr. ⁶) Cf. L. 3. §. 1. L. 10. §. 18. D. h. t. ⁷) Nonnulli Cdd. adnepos, adneptis ex aliis edd. ⁸) Haec, quae restitui, excidisse, veri est similis, quam quod alii voluerunt pro consobrini corrigendum sobrini. Hoc tantum genus cognatorum Paullus ex septimo gradu commemorat, quod eo referendi erant sobrino sobrinave nati nataeue, quos solos praetor ex septimo gradu ad bon. possessionem vocabant. Et fortasse ante fratris excidit infra. ⁹) Cf. L. 4 pr. D. h. t. ¹⁰) Ea enim (vita defuncturi, cui succeditur) terminatur saeculo (L. 56. D. de usufr. 7, 1. Genes. 15, 13. 16. Exod. 12, 40), septem tantum pubertates et, per has, generationes continente; nec melior quam directae transversae lineae condicio esse potest, quae tantum ad imitationem directae ad bona defunctorum vocatur. Hac contemplatione stemma cognationum D'orvillianum (adiectum Theophil. ed. Reiz. I. p. 571) sex gradus continens ita pictum est, ut longaeui senis corpore comprehendatur, supra infraque et ab utroque latere eminentis membranasque manibus tenentis, quae solae post eius obitum memoriam generis propagabunt.

[429]

TIT. XII. DE MANUMISSIONIBVS.

1. ¹Seruum communem unus ex dominis manumittendo Latinum facere non potest, nec magis ²ciuem Romanum. cuius portio eo casu, quo, si proprius esset, ad ciuitatem Romanam perueniret, socio accrescit. 2. ³Mutus et surdus seruum uindicta liberare non possunt. inter amicos tamen et per epistolam manumittere non prohibentur. ⁴Ut autem ad iustam libertatem peruenire possit, condicione uenditionis ⁵(*ab iis*) excipi potest. 3. ⁶Tormentis apud praesidem subiectus et de nulla culpa confessus ad iustam libertatem perducitur potest. 4. ⁷Fideicommisso ⁸libertas data facto heredis non mutatur, si seruum, quem manumittere iussus est, uinxerit. 5. ⁹Communem seruum unus ex sociis uinciendo futurae libertati non nocebit: inter pares enim sententias clementior seueriori praefertur. et certe humanae rationis est fauere miserioribus, et prope innocentes dicere, quos absolute nocentes pronuntiare non possumus.¹⁰ 6. ¹¹Debitor creditorum seruum pignoris uinciendo dediticium facere non possunt: alter enim sine altero causam pignoris deteriore facere non potest. 7. Seruus furiosi domini uel pupilli iussu uinctus dediticiorum numero non efficitur, quia neque furiosus neque pupillus exacti consilii capax est. 8. Non tantum si ipse dominus uinciat, nocet libertati, sed et si uinciri iubeat, aut uincientis procuratoris actorisue factum comprobet, quodsi antequam sciret uinctum, solutionis eius causas approbauerit, ¹²libertati futurae uincula non nocebunt. 9. ¹²Caeco curator dari non potest, quia ipse sibi procuratorem instituere potest.

[430]

Tit. XII. ¹) Cf. *Ulp.* 1, 18. *Fr. Dosith.* 10. ²) quam (q. orto ex sequente ci) ciuem *Cdd. edd.* ³) Cf. *L.* 1. *D. qui et a quib. manum.* (40, 9), *dum integra erat, de manumissione inter amicos loquentem.* *L.* 10. *C. qui testam. fac.* (6, 22). ⁴) Cf. *L.* 10. *D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 13. *D. de manum.* (10, 1). ⁵) *Supplevi post -onis. etiam antea malim possit, id.* ⁶) Cf. *Gai.* 1, 13. *Ulp.* 1, 11. ⁷) Cf. *L.* 15. 43. *D. de fideicomm. lib.* (40, 5). *Gai. l. c.* ⁸) *Plerique Cdd. fideicommissa ex aliis edd.* ⁹) Cf. *L.* 28. *D. comm. div.* (10, 3). ¹⁰) Cf. *Senec. ep.* 81. *Quintil. decl.* 254. ¹¹) Cf. *L.* 24. §. ult. *D. de pign. act.* (13, 7). ¹²) Cf. §. 4. *I. de curat.* (1, 23). *Nec igitur caeco datus curator uinciendo seruum caeci libertati eius nocet.*

TIT. XIII. DE FIDEICOMMISSIS LIBERTATIBVS.

1. ¹ Ea condicione heres institutus, 'ut² liberos suos 'emanciparet,³ 'omnimodo⁴ eos cogendus est emancipare: pro condicione enim 'hoc loco⁵ emancipatio uidetur adscripta. 2. ⁶ Decedente eo, a quo 'fideicommisso⁷ libertas relicta est, heredes eius eam praestare cogendi sunt. 3. ⁸ Si decedens seruis suis libertatem ita dederit: ILLVM ET ILLVM LIBEROS ESSE VOLO, EOSQVE FILIIS MEIS TVTORES DO, impeditur fideicommissa libertas; quia pupilli sine tutoris auctoritate manumittere non possunt, et habentibus tutores tutor dari non potest. sed interim uice absentium pupilli habebuntur, ut ex decreto amplissimi ordinis⁹ primum libertas ac deinde tutela competere possit.

TIT. XIV. AD LEGEM FVFIAM CANINIAM.¹⁰

1. ¹¹ Nominatim '(tantum)¹² serui testamento manumitti secundum legem Fufiam possunt. Nominatim autem 'manumitti proprie¹³ intelligitur hoc modo: STICHVS LIBER ESTO. [431] cum autem OPSONATOREM, uel QVI EX ANCILLA ILLA 'NA-

Tit. XIII. ¹ Cf. L. 92. 93. D. de cond. et dem. (35, 1). L. 114. §. 8. D. de leg. 1. L. 16. §. 1. D. de curat. fur. (27, 10). L. 25. C. de inoff. test. (3, 28). ² si plerique Cdd. edd. est Cd. 9. ut si Cd. 5. omittit Cd. 40. Scilicet scriptura institut' primum effecit, ut omitteretur ut; deinde a plerisque intuentibus v. ea condicione suppletum si. ³ emancipauerit Cdd. edd.; factum, postquam initio si positum erat. ⁴ Ex Cuiacii cj. omnimodis Cdd. ed. A. Vid. Schult. ⁵ i. e. post heredis institutionem, cum propria condicio eam antecedere soleat. In qua primum receptum est, ut institutus si b. p. s. t. agnovisset, cogeretur emancipare. Post idem ad modum et postremo ad verba quasi fideicommissaria translatum. Cf. L. 92 cit. ⁶ Cf. L. 12. §. 1. D. de fideic. lib. (40, 5). ⁷ fideicommissa (fideicommissis Cd. 4.) Cdd. edd. Cf. 4, 12. §. 4. ⁸ Cf. L. 9. C. de fideic. lib. (7, 4). L. 11. D. eod. (40, 5). L. 27 pr. D. de testam. tut. (26, 2). ⁹ SCto Dasumiano. Cf. L. 36 pr. L. 51. §. 4. D. de fideic. lib. (40, 5).

Tit. XIV. ¹⁰ Cf. Gai. 1, 42 seq. Ulp. 1, 24. Plerique Cdd. et hic et infra habent Fufiam cf. ad Gai. l. c. notata. ¹¹ Cf. Ulp. 1, 25. L. 24. 51 pr. 59 pr. D. de manum. test. (40, 4). ¹² Supplevi (ex nomina-tim). ¹³ manumittere Cdd. edd. scilicet id factum ex manumittippe.

SCETVR,¹ LIBERV M ESSE VOLO, ex Orphitiano senatus consulto² perinde libertas competit, ac si nominatim data sit: '(et)³ officiorum enim et artium appellatio nihil de significatione nominum mutat;⁴ nisi forte plures sint, qui eo officio designentur: tunc enim nomen adiungendum est, ut eluceat, de quo testator sensisse uideatur. 2. ⁵Codicillis testamento confirmatis datae libertates cum his, quae tabulis testamenti datae sunt, concurrunt, et siue antecedant siue sequantur testamentum, nouissimo loco adhibentur; quia ex testamento utraeque confirmantur. 3. Quoties numerus seruorum propter legem Fufiam Caniniam ineundus est, fugitiui quoque,⁶ quorum semper possessio animo retinetur, computandi sunt.⁷ 4. ⁸Lege Fufia Caninia cauetur, ut certus seruorum numerus testamento manumittatur. subductis igitur 'duobus, a (tribus)⁹ usque ad decem pars dimidia '(manumitti potest);¹⁰ a decem usque ad triginta pars tertia; a triginta usque ad centum pars quarta; a centum usque ad quingentos pars quinta. plures autem quam centum ex maiori numero seruorum manumitti non licet.

[L. 4. D. de natal. restit. (40, 11).]

¹) nascitur Cdd. edd. *Exemplum est quasi postumo seruo nominatim datae libertatis, quae fideicommisso tantum dari poterat* (4, 13. §. 3. Gai. 2, 117. 387). natus est cj. *Schult.* ²) incerti anni. ³) *Supplevi (ex sit), ut ratio reddita ad prius exemplum solum referri possit.* ⁴) i. e. non differt ab ea significatione, quae fit per nomina; ut opus non sit legere hominum. ⁵) Cf. Gai. epit. 1, 2. §. 2. ⁶) Cf. L. 13 pr. L. 15. D. de acq. v. amitt. poss. (41, 2). L. 17. §. 3. D. de furt. (47, 2). ⁷) Scilicet de habente tot servos lex caverat. Gai. 1, 43. ⁸) Cf. Gai. 1, 43. Ulp. 1, 24. ⁹) duobus plerique Cdd. edd. a duobus quinque Cdd. ¹⁰) *Supplevi ex vicinis (mmliij).*

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM LIBER QVINTVS.

TIT. I. DE LIBERALI CAUSA.

1. ¹Qui contemplatione extremae necessitatis aut alimen- [432]
torum gratia filios suos uendiderint, statui ingenuitatis eorum
non praeiudicant: homo enim liber 'nullo pretio² aestimatur.
iidem nec pignori ab his aut fiduciae dari possunt; 'ex quo
facto sciens creditor deportatur.³ operae tamen eorum locari
possunt. 2. ⁴Veritati et origini ingenuitatis manumissio,
quocumque modo facta fuerit, non praeiudicat. 3. Descriptio
'ingenuorum ex officio fisci⁵ inter fiscalem familiam facta
ingenuitati non praeiudicat. 4. ⁶Qui metu et impressione
alicuius terroris apud acta praesidis serum se esse mentitus
est, postea statum suum defendenti non praeiudicat. 5. Post
susceptum liberale iudicium si assertor causam deseruerit, in
alium assertorem omne iudicium transferri placuit. in prio-
rem uero, quod prodendae libertatis gratia factum est, extra
ordinem uindicatur: non enim oportet susceptam status cau-
sam nulla cogente necessitate destitui.

[*L. 39 pr. §§. 1—3. D. de liber. causa (40, 12).*

L. 9 pr. §§. 1—8. L. 11 pr. §§. 1—5. D. de publican. (39, 4).]

TIT. II. DE VSVCAPIONE.

1. ⁷Possessionem acquirimus et animo et corpore; animo

Tit. I. ¹ Cf. Fr. Vat. 26. 33. 34. L. 1. 37. C. de lib. causa (7, 16). L. un. Th. C. de his qui sanguin. (5, 8). L. 1. 2. C. de patr. qui fil. (4, 43). ² Sic plerique Cdd. nullo dari nullo pretio Cdd. 1. 2. 7. 27. nulli dari pretio Cd. 5. Fortasse: n'uenum dari p̄ (nec uenum dari potest) n' (nec) ullo pretio. ³ Hinc facta L. 5. D. quae res pign. (30, 3). Cf. Edict. Theoder. 94. 95. ⁴ Cf. §. 1. I. de ingen. (1, 4). ⁵ i. e. ingenuorum, qui sunt ex officialibus fisci. ⁶ Cf. L. 6. 22. 24. C. de lib. causa (7, 16).

Tit. II. ⁷ Cf. L. 3. §§. 11. 12. D. de acq. v. amitt. poss. (1, 2). L. 1. §. 25. D. de vi (43, 16). Gai. 4, 153.

[433] utique nostro, corpore uel nostro uel alieno, sed nudo animo adipisci quidem possessionem non possumus; retinere tamen nudo animo possumus, sicut in saltibus hibernis aestiuisque contingit. 2. ¹Per liberas personas, quae in potestate nostra non sunt, acquiri nobis nihil potest. sed per procuratorem acquiri nobis possessionem posse utilitatis causa receptum est. absente autem domino comparata non aliter ei, quam si rata sit, quaeritur. 3. ²Longi autem temporis praescriptio inter praesentes 'continui³ decennii spatio, inter absentes uicennii comprehenditur. 4. ⁴(Decem uel)⁵ uiginti annorum praescriptio etiam aduersus rem publicam prodest ei, qui iustum initium possessionis habuit, nec medio tempore interpellatus est. Actio tamen 'rei publicae,⁶ quanti eius interest, aduersus eos datur, qui ea negotia defendere neglexerunt.⁷ 5. ⁸Si post motam intra tempora quaestionem res ad nouum dominum emptione transierit, nec is per uiginti annos fuerit inquietatus, auelli ei possessionem non oportet.

TIT. III. DE HIS, QVAE PER TURBAM FIUNT.

1. ⁹In eos, qui per turbam seditionemue damnum alicui dederint dandumue curauerint, si quidem res pecuniaria est, aestimatione dupli sarcitur; quodsi ex hoc corpori alicuius, uitae membrisque noceatur, extra ordinem uindicatur. 2. ¹⁰Quicquid ex incendio, ruina, naufragio, nauique expugnata raptum, susceptum suppressumue fuerit, eo anno in quadruplum eius rei, quam quis suppresserit, celauerit, rapuerit, conuenitur; postea uero in simplum. 3. ¹¹Hi, qui aedes alienas uillasue expilauerint, effregerint, expugnauerint, si quidem id turba cum telis coacta fecerint, capite puniuntur. telorum [434] autem appellatione omnia, ex quibus saluti hominis noceri

¹) Cf. Gai. 2, 95. §. 5. *I. per quas pers. nob. acq.* (2, 9). ²) Cf. pr. *I. de usuc.* (2, 6). ³) Plerique Cdd. continuo ex aliis edd.

⁴) Cf. *L. 9. D. de usurp.* (41, 3). *L. 1. C. de praescr. l. temp.* (7, 33). *F. A. Schilling Bemerk.* p. 401. ⁵) *Supplevi (fuerat xū)*. ⁶) *Haec v. in Cdd. sedis incertae (quanti reip. Cd. 14. eos reip. ceteri Cdd. edd.) suo loco restitui.* ⁷) Cf. *L. 9. §. 3. D. de admin. rer. ad civ.* (50, 8). ⁸) Cf. *L. 1. C. de praescr. l. temp.* (7, 33).

Tit. III. ⁹) Cf. *L. 4. D. vi bon. rapt. l. temp.* (47, 8). ¹⁰) Cf. *L. 1. D. de incend.* (47, 9). ¹¹) *Est etiam L. 11 pr. §. 1. D. ad leg. Iul. de vi publ.* (47, 6).

possit, accipiuntur. 4. ¹Receptores aggressorum, Nemque latronum eadem poena afficiuntur, qua ipsi latrones: sublatis enim susceptoribus grassantium cupido conquiescit. 5. ²Fures uel raptores balnearum plerumque in metallum aut in opus publicum damnantur. 'nam nonnumquam³ pro frequentia admissorum iudicantis sententia 'temperatur.⁴ 6. ⁵Incenarii, qui consulto incendium inferunt, summo supplicio afficiuntur. quodsi incuria 'insulariorum⁶ ignis exaserit, 'domino aedium⁷ damnum eiusmodi sarciri placuit.

TIT. IV. DE INIURIIS.

1. ⁸Iniuriam patimur aut in corpus aut extra corpus: in corpus uerberibus et illatione stupri; extra corpus conuictis et famosis libellis: quod ex affectu uniuscuiusque patientis et facientis aestimatur. 2. ⁹Furiosus, itemque infans affectu doli et capto contumeliae carent; idcirco iniuriarum agi cum his non potest. 3. ¹⁰Si liberis, qui in potestate sunt, aut uxori fiat iniuria, nostra interest uindicare; ideoque per nos actio inferri potest, si modo is, qui fecit, in iniuriam nostram id fecisse doceatur. 4. Corpori iniuria inferitur, cum quis pulsatur: 'secus quam cum¹¹ stuprum inferitur aut de stupro interpellatur, quae res extra ordinem uindicitur, ita ut 'pulsatio pudoris¹² poena capitis uindictetur. 5. ¹³Sollicitatores [435]

¹) Cf. L. 3. §. 3. D. de incend. (47, 9). L. 1. D. de recept. (47, 16). L. 9. C. ad leg. Iul. de vi (9, 12). ²) Cf. L. 1. D. de fur. baln. (47, 17). ³) Sic septem Cdd. nonnumquam ceteri, edd.

⁴) Malim exasperatur. ⁵) Cf. infra 5, 20. Collat. tit. 12. L. 28. §. 12. D. de poen. (48, 19). L. 9. 11. D. de incend. (47, 9). L. 10. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8). ⁶) eorum Cdd. edd. Prior pars v. pertit ob v. incuria. Cf. L. ult. D. de offic. praef. vig. (1, 15). Alii cj. aliorum vel habitatorum. ⁷) dupli (vel duplici) compendio Cdd. edd., quod nihili est.

Tit. IV. ⁸) Cf. L. 1. §§. 1. 2. L. 3. §. 1. D. de iniur. (47, 19). Collat. 2, 5. §. 4. Senec. de constant. 5. §. ult. I. de iniur. (4, 4). ⁹) Cf. L. 3. §. 1. D. h. t. ¹⁰) Cf. L. 1. §§. 3. 5. L. 18. §§. 4. 5. D. h. t. Gai. 2, 221. ¹¹) cuique Cdd. edd. cuiusque Cdd. 32. 33. (scriptum fuerat secusq̄). De re cf. L. 1. §. 3. D. h. t. supra 3, 26. §. 12. infra §. 14. L. 3. §. 4. L. 5. §. 2. D. ad leg. Iul. de vi publ. (48, 6). Nam ut patimur hanc iniuriam in corpus (§. 1.), ita magis tamen famae quam corpori inferitur. ¹²) i. e. vi illatum stuprum. ¹³) Est etiam L. 1 pr. D. de extraord. crim. (47, 11).

alienarum nuptiarum,¹ itemque matrimoniorum interpellatores,² etsi effectu sceleris potiri non possunt, propter uoluntatem perniciosae libidinis extra ordinem puniuntur. 6. ³Iniuriarum actio aut lege aut more aut mixto iure introducta est. Lege duodecim tabularum de famosis carminibus, membris ruptis et ossibus fractis. 7. Moribus, quoties factum pro qualitate sui arbitrio iudicis aestimatur aut⁴ congruentis poenae supplicio uindicatur. 8. Mixto iure iniuriarum actio ex lege Cornelia constituitur, quoties quis pulsatur '(uerberaturue)' uel (ur)⁵ oculus domus introitur, '(non)⁶ ab his, qui uulgo delectarii appellantur, in quos extra ordinem animaduertitur, ita ut 'furis introeuntis⁷ consilium pro modo commentae fraudis poena uindicetur exsilii aut metalli aut operis publici. 9. ⁸Iniuriarum ciuilliter damnatus eiusque aestimationem inferre iussus famosus efficitur. 10. ⁹Atrox iniuria aestimatur aut loco aut tempore aut persona: loco, quoties in publico irrogatur; tempore, quoties interdiu; persona, quoties senatori uel equiti Romano decurioni(ue)¹⁰ uel alias spectatae auctoritatis uiro, et si(ue)¹⁰ plebeius uel humili loco natus senatori uel equiti Romano decurioniue (iniuriam faciat, siue)¹¹ magistratui uel aedili uel iudici quilibet 'reorum,¹² uel si his omnibus plebeius.¹³ 11. ¹⁴Qui per calumniam iniuriae actionem instituit, extra ordinem punitur: omnes enim calu-
[436] mniatores exsilii uel insulae relegatione aut ordinis amissione puniri placuit. 12. Iniuriarum non nisi praesentes accusare

¹) i. e. aliis desponsarum. ²) i. e. uxorum allectores.

³) Cf. Huschke 'Gaius' p. 146. 118. — Gai. 3, 223. Collat. 2, 5. §. 5.

⁴) aestimatur plerique Cdd. aestimatum alii, edd. (fuerat aestimat' aut vel aestimatur a). Cf. cit. 'Gaius' p. 146. ⁵) Supplevi. Cf. L. 5 pr. §§. 1 seq. D. h. t.

⁶) Supplevi (improbante Sanione de iurispr. Rom. formul. in iure crim. spec. I. p. 9). Potes etiam: plq (praeterquam). ⁷) prius ingruentis Cdd. edd. Cf. cit. 'Gaius' p. 146. L. 7. D. de extrao. crim. (47, 11). L. 1. §. 2. D. de effract.

(47, 18). L. 21. §. 7. D. de furt. (47, 2). ⁸) Cf. L. 1. 6. §. 3. D. de his qui not. (3, 2) et cit. 'Gaius' p. 143. ⁹) Cf. Gai. 3, 226. Collat. 2, 2. §. 9. I. h. t. (4, 4). ¹⁰) Supplevi. ¹¹) Supplevi, quae ut exciderent, similitudo litterarum (dec)-urioni et recurrens ue effecisse uidetur. ¹²) horum Cdd. edd. ¹³) sc. ex corona, dum illi munere suo funguntur. — Cuiac. omnia inde a v. et si deleri iubeat. ¹⁴) Cf. 1, 5. §§. 1. 2. L. 43. D. h. t.

possunt: crimen enim, quod 'uindictam aut ¹ calumniae iudicium expectat, per alios intendi non potest. 13. ² Fit iniuria contra bonos mores, ueluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, coeno, luto obliniuerit, aquas spurcauerit, fistulas, lacus, quidue aliud in iniuriam publicam contaminauerit. in quos grauiter animaduerti solet. 14. ³ Qui puero praetextato stuprum aliudue flagitium, abducto ab eo uel corrupto comite, persuaserit, mulierem puellamue interpellauerit, quidue corrupendae pudicitiae gratia fecerit, domum praebuerit, pretiumue, quo id persuadeat, dederit, perfecto flagitio capite punitur; imperfecto in insulam deportatur, corrupti comites summo supplicio afficiuntur. 15. ⁴ Qui carmen famosum in iniuriam alicuius uel alia quaelibet cantica, quo agnosci possit, composuerit, ex auctoritate amplissimi ordinis in insulam deportatur: interest enim publicae disciplinae, opinionem uniuscuiusque a 'turpis ⁵ carminis infamia uindicare. Carmen facit non tantum, qui satiras et epigrammata, sed '(et qui) quid aliud alio genere componit. De legitima insectandi alicuius causa (composita) oratione ⁷ et 'de perstrictione diuersae

¹) uindictae aut ex plerisque Cdd. edd.; pro aut est per in Cdd.

1. 2. 5. 6. 9. Unde suspicere esse legendum uindictam per. Sed lex Cornelia de iniuriis, ut postea lex Iulia de adulteriis (Collat. 4, 4. §. 1.), sanxisse uidetur, ut omnino qui condemnatione rei uindictam non assequeretur, calumniae iudicium subiret. Ceterum cf. §. 9. I. h. t. (4, 4). ²) Extat etiam in L. 1. §. 1. D. de extrao. crim. (47, 11).

³) Est etiam L. 1. §. 2. D. eod. in quibusdam varians.

⁴) Ex Cdd. S. Germ. (ubi praecedat Interpr.) 8. 18. 38. 89. ⁵) Cf. L. 5. §§. 9—11. L. 6. D. de iniur. (47, 10). Tacit. A. 14, 50.

⁶) Cd. 8. turpi ceteri, edd. ⁷) illegitimam (uel legitimam Cdd. 8. 13. 38. 89.) insectandi alicuius causam quidue aliud alio genere componit. De ratione Cdd. edd. Cuiac. totam sententiam inde a v. Carmen facit pro spuria aut pro interpretatione habuit. Schult. cj.: sed et illegitimum i. a. causa quid aliud a. g. componit etc., quod satis non facit. Ego totius loci sententiam reputans, sic statuo, redeuntia verba similia componit de et composita o- in causa fuisse, ut haec ipsa et quae intermedia sunt, exciderent et deinde omissis tamen illis composita o tanquam falsa repetitione, alieno loco ante quid (ubi et qui geminandum) insererentur, quo facto illegitimam — causam et quidue scriptum est. Legitimam ins. al. c. compositam orationem intellige exempli gratia in senatu contra malum civem habitam.

[497] *partis*¹ nihil cauetur; quoniam omnimodo deformanda est eius persona, contra quem uenimus. sed in hoc modus quidam et ratio adhibenda est: aestimatio enim etiam hoc modo laeditur.² 16. Psalterium, quod uulgo dicitur canticum in alterius infamiam compositum et publice cantatum, tam in eos, qui hoc cantauerint, quam in eos, qui composuerint, extra ordinem uindicatur:³ eo acrius, si personae dignitas ab hac iniuria defendenda sit. 17. In 'conductores',⁴ qui famosos libellos in contumeliam alterius proposuerint, extra ordinem usque ad relegationem insulae uindicatur. 18. ⁵Conuicium iudici ab appellatoribus fieri non oportet; alioquin infamia notantur. 19. ⁶Maledictum, itemque conuicium publice factum ad iniuriae uindictam reuocatur, quo facto condemnatus infamis efficitur. 20. Non tantum is, qui maledictum aut conuicium ingesserit, iniuriarum conuictus famosus efficitur, sed et is, cuius ope consilioque factum esse dicitur. ⁷21. Conuicium contra bonos mores fieri uidetur, si obsceno nomine aut inferiore parte corporis nudatus aliquis '(uirginem)⁸ insectatus sit. quod factum contemplatione morum et causa publicae honestatis uindictam extraordinariae ultionis exspectat. 22. ⁹Seruus, qui iniuriam aut contumeliam fecerit, siquidem [498] atrocem, in metallum damnatur; si uero leuem, flagellis caesus sub poena uinculorum temporalium domino restituitur.

¹) desperatione dilectione *Cdd.* 19. 39. de personarum dignitate ceteri, *edd.* Unde apparet, librariorum in codice, unde transcriberent, tantum de per et di sequentibus utrobique lituris inuenisse, quas ex ingenio diversimode sed infeliciter complerunt. Veriora nos substituimus. Cf. Abegg in Goldammeri 'Archiv f. Criminalr.' 1868. p. 675 seq. ²) Ideoque haec laesio excusata tantum est, quatenus iure fit. Cf. L. 18. §. 1. D. h. t. ³) Graviori poena, quam senatus censuerat (§. 15.), quia in decantatione maior inest contumelia. ⁴) eos auctores *Cdd. edd.* Sed et eos offendit, et auctores, qui ex §. 15. deportantur; conductores intelligo, qui divulgandos libellos redemerant. Cf. L. 15. §. 27. L. 5. §. 10. D. h. t. 'qui emendum uendendumue curauerit.' ⁵) Exstat etiam in L. 42. D. h. t. Cf. §. 10. et infra 5, 35. §. 3. ⁶) Cf. L. 15. §§. 2 seq. D. h. t. ⁷) Servata *Cdd.* 8. 30. 39. 40. a Cuiac. immerito pro spuria habita. Cf. L. 15. §§. 21—23. D. h. t. ⁸) Supplevi. uirginem. inter vicina uis et in uidetur excidissee. Cf. L. 15. §. 15. D. h. t. ⁹) Cf. L. 17. §. 4. L. ult. D. h. t. infra 5, 18. §. 1. L. 10 pr. L. 35. §. 4. D. de poen. (48, 19).

TIT. V^A. DE EFFECTV SENTENTIARVM ET FINIBVS LITIVM.

1. ¹Res iudicatae videntur ab his, qui imperium potestatemque habent, uel qui ex auctoritate eorum inter partes dantur, itemque a magistratibus municipalibus usque ad summam,² qua ius dicere possunt; itemque ab his, qui ab Imperatore extra ordinem petuntur.³ Ex compromisso autem iudex sumptus rem iudicatam non facit; sed si poena inter reos⁴ promissa sit, postea⁵ re in iudicium deducta, ea⁶ ex stipulatu peti potest. 2. ⁷Confessi debitores pro iudicatis habentur; ideoque ex die confessionis tempora solutioni⁸ praestituta computantur. 3. ⁹Confiteri quis in iudicio non tantum sua uoce, sed et litteris et quocumque modo potest. conuinci autem non nisi scriptura aut testibus potest. 4. ¹⁰Eorum, qui debita confessi sunt, pignora capi et distrahi possunt. ¹¹5. Confessionem suam reus in duplum reuocare non potest. 6. ¹²Ea, quae altera parte absente decernuntur, uim rerum iudicatarum non obtinent.

[L. 47 pr. §. 1. D. de re iudic. (42, 1).]

7. ¹³Trinis litteris uel edictis, aut uno pro omnibus dato, aut triua denuntiatione conuentus nisi ad iudicem, ad quem sibi denuntiatum est, aut cuius litteris uel edicto conuentus est, uenerit, quasi in contumacem dicta sententia auctoritatem [439] rerum iudicatarum obtinet: quin immo nec appellari potest ab ea. ¹⁴7^a. Ab ea sententia, quae in contumaces data est, neque

Tit. V^A. ¹) Cf. L. 12. D. de iurisd. (2, 1). L. 5 pr. L. 15 pr. D. de re iudic. (42, 1). ²) Cf. Lex Rubr. c. 21. 22. L. 11 pr. D. de iurisd. (2, 1). ³) Cf. L. 5. C. de iudic. (3, 1). L. un. C. qui pro sua (3, 4). L. 5 pr. C. de fruct. (7, 51). ⁴) Litteram geminavi; eos Cdd. add. ⁵) poena Cdd. add. ⁶) rei in iudicium deductae (deducta plerique Cdd. deducta est Cd. 20.) Cdd. add. ⁷) Cf. L. 1. 3. L. 6. §. 6. D. de confess. (42, 2). L. 21. D. de iudic. (5, 1). L. 66. D. de re iud. (42, 1). ⁸) Ex Cuiac. c. solutionis Cdd. ed. A. ⁹) Cf. 2, 1. §. 5. ¹⁰) Cf. L. 21. D. de re iud. (42, 1). L. 9. C. de exsec. rei iud. (7, 58). ¹¹) Debetur Cd. 17. Cf. §§. 7. 8. ¹²) Cf. L. 47 pr. D. de re iud. (42, 1). L. 1. §. 2. D. quae sent. sine app. (49, 2). Tit. C. quom. et quando iud. (7, 43). ¹³) Cf. L. 53. §. 1. D. de re iud. (42, 1). L. 2. 9. C. quom. et quando (7, 43). L. 68—73. D. de iudic. (5, 1). quin immo] cf. L. 73. §. 2. D. de iudic. (5, 1). L. 23. §. 3. D. de appellat. (49, 1). L. 1. C. quor. appell. n. rec. (7, 65). ¹⁴) In Cdd. recte tanquam nova

appellari, neque in duplum reuocari potest. 8. Res olim iudicata post longum silentium in iudicium deduci¹ non potest, nec eo nomine in duplum reuocari.² longum autem tempus exemplo longae praescriptionis decennii inter praesentes, et inter absentes uicennii computatur.³ 9. ⁴In causa capitali absens nemo damnatur; neque absens per alium accusare aut accusari potest. 10. ⁵Falsis instrumentis religione iudicis circumducta, si modo dicta⁶ sententia prius de crimine admissa constiterit, eius causae instauratio iure deposcitur. ⁷11. Ratio⁸ calculi saepius se patitur supputari, atque ideo potest quocumque tempore retractari, si non longo tempore auanescat.

*TIT. V^b. DE REBUS AVCTORITATE IUDICIS POSSIDENDIS.

1. ⁹Pupillo, si non defendatur, in possessione bonorum [440] creditoribus constitutis, ex his usque ad pubertatem alimenta praestanda sunt. 2. ¹⁰Elus, qui ab hostibus captus est, bona uenire non possunt, quamdiu reuertatur.

sententia haec ponuntur. De re cf. L. 1. Gr. C. quib. res iudic. (19, 1.) p. 36. Haen. L. 73. §. ult. D. de iudic. (5, 1). L. 1. C. quor. appell. n. rec. (7, 65). ¹ Ab actore reum absolutum quidem, sed sententia nulla, dicente ideoque pristinam actionem quasi integram rursus instituyente. ² A reo, ac condemnatum quidem sed sententia nulla dicente, contra quem iudicati actio in duplum datur, si vero longo tempore siluit, rei iudicatae exsecutio. ³ Iam Hadrianum hoc constituisse, suspicari licet ex Dosith. Hadr. sent. 9. ⁴ Cf. L. 5 pr. D. de poen. (48, 19). L. 1 pr. D. de requirendis (48, 17). L. 13. §. 1. D. de publ. iud. (48, 1). L. 6. C. de accus. (9, 2). ⁵ Cf. L. 11. D. de except. (44, 1). Tit. C. si ex fals. instrum. (7, 58). ⁶ Iam dicta plerique Cdd. edd. indicta quidam optimi Cdd., ut puto pro m(odo) dicta; intellige sententiam de falsi crimine dictam. ⁷ Extat in Cdd. 12. 13. 14. 15. 17. De re cf. L. 1. §. 1. D. quae sent. (60, 8). L. 1. C. de errore calc. (2, 5). L. 2. C. de re iud. (7, 58). L. 13. §. 1. D. de div. temp. praeser. (44, 2). L. 3 pr. D. de adm. rer. ad civ. (60, 8). L. 2. C. de i. fisci (19, 1). ⁸ Scribendum videtur Erratio.

Tit. V^b. ex incerto fonte primum in ed. Cuiac. 1596. est editus. Sententiae etiam extant L. 39 pr. §. 1. D. de reb. auct. iud. (42, 6), sed prior mutata. ⁹ Cf. L. 23 pr. D. eod. L. 6. §. 1. D. quib. ex caus. in poss. (42, 4). ¹⁰ Cf. L. 6. §. 2. D. quib. ex caus. in poss. (42, 4).

TIT. VI. DE INTERDICTIS.

[L. 3. *D. ne quid in loco sacro* (43, 6).]

L. 2. *D. de loco publ. fruendo* (43, 9).¹⁾

1. ²⁾Retinendae possessionis gratia comparata sunt interdicta, per quae eam possessionem, quam iam habemus, retinere uolumus; quale est *VTI POSSIDETIS* de rebus soli et *VTREBVI* de re mobili. Et in priore quidem is potior est, qui redditus interdicti tempore nec ui nec clam nec precario ab aduersario possidet; in altero uero potior est, qui maiore parte anni retrorsum numerati nec ui nec clam nec precario possedit. 2. Ut interdictum,³⁾ ita et actio⁴⁾ proponitur, ne quis uia publica aliquem prohibeat. cuius rei sollicitudo ad uiarum curatores 'pertinet. Ab uiarum⁵⁾ munitione nemo exceptus est. si quis tamen in ea aliquid operis fecerit, quo commeantes impediuntur, demolito opere condemnatur.⁶⁾ 3. ⁷⁾Non tantum si ipse dominus possessione 'deiciatur,⁸⁾ utile interdictum est, sed etiam si familia eius. familiae autem nomine etiam duo serui continentur. 4. ⁹⁾Vi delicitur non [441] tantum, qui oppressu multitudinis aut fustium aut telorum aut armorum metu terretur, sed et is, qui uolentiae opinione comperta possessione cessit, si tamen aduersarius eam ingres-

Tit. VI. ¹⁾ *Is quoque, cui statua in publico ponenda locata est, loco publico frui videtur.* ²⁾ Cf. *Gai.* 4, 148—152. ³⁾ L. 2. §. 45. *D. ne quid in loco publ.* (43, 8). ⁴⁾ *Quaenam? Vix enim cogitaueris de iniuriarum actione* L. 13. §. 7. *D. de iniur.* (47, 10), quae ad hoc proprie proposita non est. Sed etiam sequentia produnt, locum nec integrum nec sanum esse. Puto igitur, verba ita et actio fugitiva esse et post prohibeat reiicienda, ubi fere haec olim secuta sint: si uiam publicam ante aedificium suum non muniuerit ut oporteat. De re cf. L. Iul. munic. 42—45. L. un. §. 3. *D. de via publ.* (43, 10). ⁵⁾ pertinet, a quarum Cdd. edd. Postea ad in ea intellige munitione. ⁶⁾ Antea ita, ut locata demolitione operis attribueretur redemptori, quanti locatum esset cum dimidio condemnandus. Postea ipse fiscus per seruos demoliti operis expensas ab eo exegisse videtur. ⁷⁾ In ed. Haen. hinc ex Cdd. incipit Tit. VII. de interdicto utrum vi. De re cf. L. 1 pr. §§. 15—17. L. 3. §§. 10. 11. *D. de vi* (43, 16). *Cic. pro Caec.* 19. 20. ⁸⁾ Ex Cuiac. cf. deiciatur Cdd. edd. male; nam interpretatur Paullus familiae nomen, de qua deiciente tantum, non deiecta edictum caverat. ⁹⁾ Cf. *Cic. pro Caec.* 16. L. 1. §. 29. L. 3. §. 7. *D. de vi* (43, 16).

sus sit. 5. ¹De naui ui delectus hoc interdicto experiri non potest; sed utilis ei actio de rebus recuperandis, exemplo 'iudicii² ui bonorum raptorum, datur. idemque de eo dicendum est, qui carruca aut equo deicitur; quibus non abductis, iniuriarum actio datur. 6. ³Vi delectus uidetur et qui in praedio ui retinetur, et qui in uia territus est, ne ad fundum suum accederet. 7. ⁴Qui ui aut clam aut precario possidet ab aduersario, impune deicitur. 8. 'Ex aedibus⁵ ui possessoris si aliquae res arserint, uel serui decesserint, licet id sine dolo eius, qui deiecit, factum sit, aestimatione tamen condemnandus est, qui ita uoluit adipisci rem iuris alieni.

[L. 60 pr. §. 1. D. de usufructu (7, 1).

L. 7. D. de aqua quotid. (43, 20).

L. 21. 23. 25. D. quemadm. seruit. amitt. (8, 6).]

9. Si inter uicinos ex communi riuo aqua ducatur, 'diuidi⁶ prius 'decet⁷ et his⁸ uicibus, quibus a singulis duci consuevit, ducenti 'aquam⁹ uis fieri prohibetur.¹⁰ alienam autem aquam usurpanti nummaria poena irrogatur. Cuius rei cura ad sollicitudinem praesidis spectat.¹¹ 10. 'Reddito interdicto, actio quanquam proponatur¹² ex eo, ut quis, quod precario [442] habet, 'restituatur, tamen¹³ et ciuilis actio huius rei, sicut commodati,¹⁴ competit: eo uel maxime, quod ex beneficio suo unusquisque iniuriam pati non debet. 11. ¹⁵Precario possidere uidetur non tantum, qui per epistolam uel quacumque

¹) Cf. L. 1. §§. 6. 7. D. de vi (43, 16). ²) de Cdd. edd., natum sc. ex iud., cuius priores litterae a v. exemp-lo absorptae sunt.

³) Cf. L. 1. §§. 47. 24. D. de vi (43, 16). ⁴) Cf. Gai. 4, 154.

⁵) Ex rebus Cdd. edd. Cf. L. 1. §§. 34. 35. L. 19. D. de vi. (43, 16).

⁶) indici vel induci Cdd. interdicti ex Cuiac. cj. edd. A. et Haen. inepto sensu. Cf. L. 4. D. de aqua quot. (43, 20). L. 19. §. 4. D. comm. div. (10, 3).

⁷) Sic multi Cdd., debet alii, edd. ⁸) Sic multi Cdd. ex his (vel his) alii, edd. ⁹) autem (puta at pro aq) Cdd. edd. eam Schult. cj.

¹⁰) Aduersus quemcunque. De duplici inter riuales interdicto cf. L. 1. §. 26. D. de aqua quot. (43, 20).

¹¹) Cf. L. 2. C. de extraord. cogn. (50, 13). L. 4. 6. C. de seruit. (3, 32). ¹²) Reddatur interdicti (interdictio Cd. 19.) actio quae (sc. q̄ pro q̄q̄) proponitur (proponatur Cdd. 2. 6.) Cdd. edd. Actionem vel agi ex interdicto dici solere, Schult. animadvertit ex Spartian.

Pesc. Nig. 2. ¹³) restituatur. nam Cdd. edd. ¹⁴) Praescriptis uerbis ad similitudinem commodati. Cf. L. 2. L. 19. §. 2. D. de precar. (43, 26).

¹⁵) Cf. L. 4. §. 4. D. de precar. (43, 26).

alia ratione hoc sibi concedi postulavit, sed et is, qui nullo voluntatis indicio, patiente tamen domino, possidet. 12. ¹Heres eius, qui precariam possessionem tenebat, si in ea manserit, magis dicendum est, clam uideri possidere: nullae enim preces eius videntur adhibitae. et ideo persecutio eius rei semper manebit, nec interdicto locus est. 13. ²Arbor, quae in alienas aedes uel ³in vicini agrum imminet, nisi a domino sublucari non potest, isque conueniendus est, ut eam sublucet. quodsi conuentus dominus id facere noluerit, a vicino luxuries ramorum compescatur; idque qualiscumque dominus facere non prohibetur. 14. ⁴Aduersus eum, qui hominem liberum uinxerit, suppresserit, incluserit, operamue, ut id fieret, dederit, tam interdictum quam legis Fabiae super ea re actio redditur; et interdicto quidem id agitur, ut exhibeatur is, qui delinquitur, lege autem Fabia, ut etiam poena nummaria coerceatur. 15. ⁵Bene concordans matrimonium separari a patre Divus Pius prohibuit; itemque a patrono libertum, a parentibus filium filiamque; nisi forte quaeratur, ubi utilius morari debeat. 16. ⁶Omnibus bonis, quae quis ⁷habet quaeque habiturus est, obligatis, nec concubina, nec filius naturalis, nec alumnus, nec ea, quae in usu quotidiano habet, obligantur; [443] ideoque de his nec interdictum redditur.

TIT. VII. DE ⁸(*VERBORVM*)⁹ OBLIGATIONIBVS.

1. ⁹Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductae sunt, quae quadam uerborum sollemnitate concipiuntur,

¹ Cf. *L. 11. D. de div. temp. praescr.* (14, 2). *L. 12. §. ult. — L. 2. §. ult. D. de precar.* (43, 26). *L. 3. C. eod.* (3, 9). ² Cf. *L. 1 pr. §§. 7—9. D. de arbor. caed.* (43, 27). *Fest. v. Sublucare p. 248.* ³ *Cuiacius haec v. expungi iubebat, sine causa. Hoc enim dicit Paullus, arboris sublucationem, tam si in aedes (ubi etiam totam adimere licet) quam si in agrum vicini imminet, a domino postulari vel negante eo, ab ipso, cui arbor nocet, perfici posse. Cui enim plus licet, minus non licere non potest.* ⁴ Cf. *L. 1. §. pr. D. de hom. lib. exh.* (43, 39). *Collat. 14, 2. §. 4.* ⁵ Cf. *Fr. Vat. 118. L. 1. §§. 8. ult. L. 2. §. 6. D. de lib. exhib.* (43, 39). *L. 2. §§. 2. 3. D. de hom. lib. exh.* (43, 39). ⁶ Cf. *L. 6—9 pr. D. de pign.* (30, 1). *L. 1. C. quae res pign.* (3, 17). ⁷ quae plerique *Cdd. edd. quaecumque Cdd. 4. 15.*

Tit. VII. 9 Ex *Schult. cf. supplevi.* ⁹ Cf. *supra 2, 3. pr. I. de verb. obl.* (3, 15). *Isidor. Orig. 5, 24. §. 30.*

et appellatae, quod per eas firmitas obligationum constringitur; stipulum enim ueteres firmum appellauerunt. 2. ¹ Verborum obligatio inter praesentes, non etiam inter absentes contrahitur. Quodsi scriptum fuerit instrumenta, promississe aliquem, perinde habetur atque si interrogatione praecedente responsum sit.

[L. 136 pr. §. 1. D. de verb. obl. (45, 1).]

3. ² Fructuarius seruus si quid ex re fructuarii aut ex operis suis acquirit, ad fructuarium pertinet. quicquid autem aliunde uel ex re proprietarii acquirit, domino proprietatis acquirit. 4. ³ Cum facto promissoris res in stipulatum deducta interdictit, perinde agi ex stipulatu potest ac si ea res exstaret. ideo promissor aestimatione eius punitur, maxime si in dolum quoque eius concepta fuerit stipulatio.

TIT. VIII. DE NOVATIONIBVS.

1. ⁴ Non solum per nosmet ipsos nouamus, quod nobis debetur, sed per eos etiam, per quos stipulari possumus, ueluti per filiumfamilias uel seruum, iubendo uel ratum habendo. Procurator quoque noster ex iussu nostro receptum est ut nouare possit.

TIT. IX. DE STIPULATIONIBVS ⁵(PRAETORIIS).

1. ⁶ Substitutus heres ab instituto, qui sub condicione scriptus est, utiliter sibi institutum hac stipulatione cauere [444] 'compellit,'⁷ ne petita bonorum possessione res hereditarias deminuat: hoc enim casu⁸ ex die interpositae stipulationis

¹) Cf. §§. 12. 17. I. de inutil. stip. (3, 19). ²) Cf. Gai. 3, 164. 165. ³) Cf. L. 23. L. 91 pr. D. de verb. obl. (45, 1).

Tit. VIII. ⁴) Cf. L. 16. 20 pr. L. 22. 23. D. de novat. (46, 2). Tit. IX. ⁵) Hoc addendum apparet. ⁶) Cf. L. 12. 13. D. qui satisd. cog. (3, 8). L. 3 pr. D. de stip. praet. (46, 5). ⁷) Hoc factum suspicor ex pulat (postulat), c' (com) ex cauerie, ut forte scriptum erat, praefixa, idque effecisse, ut post sibi inculcaretur institutum, quod olim institutus scriptum, ut habet Cd. 40., post casu (ubi in Cd. 40. est in die) excidisse puto, et scriberetur cauere. Itaque lego: sibi hac stip. cauere postulat: et postea; hoc enim casu institutus ex die etc. Alii delent ab ante instituto. ⁸) i. e. si institutus res hereditarias deminuat.

duplos fructus¹ praestare compellitur. Huius 'autem'² praeiudicium³ a superiore differt, quo quaeritur, an ea res, de qua agitur, maior⁴ sit centum sestertiis; ideoque in longiorem [445] diem concipitur. 2. ⁵(*Ab eo, qui in rem agit, cum pro*

¹) *Rerum deminutarum (cf. Interpr. ad h. l.); earum enim fructus dolo suo non cepisse videtur. Cf. 1, 13^b. §. 8. ²) enim Cdd. edd. autem Cd. 21. ³) Hinc apparet, hanc stipulationem pependisse a praeiudicio quodam, in quo non quanta hereditas esset, sed aliud quiddam quaerebatur, Paullumque antea de alia stipulatione egisse, quae tum tantum locum habebat, si praeiudicio pronunciatum erat, rem maiorem (vel non minorem) esse centum sestertiis. Iam quod illud praeiudicium attinet, etiam ex L. 12. cit. patet, praetorem tantum ex causa iubere solere hanc stipulationem interponi; et in L. 8 pr. cit. simile quid intellectum esse, verba 'praetor enim' etc. produnt, quibus cogimur quae ibi praecedunt verba 'in diem longiorem' ita accipere, ut eo sequens 'enim' respiciat, quasi dictum esset 'tantum in longiorem diem'. Et sane in arbitrio praetoris erat, utrum ipse cognoscendo, quod Iustinianus L. 1. §. 9. D. de stip. praet. (46, 5) ei solum reliquit, an praeiudicio rem conficere vellet. Hoc vero praeiudicium ita conceptum fuisse, an longior videretur dies condicionis, sub qua heres institutus erat, ideoque etiam possessionis iuris incerti ei dandae, Paulus et h. l. et L. 8 pr. cit. dicere videtur; si enim longior erat, velut condicionis 'si consul factus erit', captiosum sine satisfactione maxime ob fructus rerum alienatarum substituto fiebat beneficium possessionis instituto datae; si minus, velut in hac condicione 'si intra quattuor menses monumentum mihi fecerit' calumniose videbatur substitutus satis petere, quem alius antecederet. In Mucianae cautionis condiciones, quae semper longiorem diem habent, hoc discrimen non cadebat. Altera stipulatio fortasse spectabat missionem ex edicto D. Hadriani; neque enim sine ratione dicitur, cavendum fuisse legitimis heredibus ab eo, qui mittebatur, si falsum aliove modo inutile dicebatur testamentum (3, 5. §. 14); sed tum demum cavebatur, si iure mittebatur. Unde ex h. l. consequi videtur non id quidem necessario, centenarias tantum hereditate vicesimae obnoxias fuisse (vid. libr. meum 'Gaius' p. 31), sed edictum D. Hadriani tantum ad has hereditates pertinuisse, quod et rationem habet, quoque spectare videntur ambages illae et difficultates, de quibus imperator queritur in L. 3. C. de edicto D. Hadr. (6, 33). Ceterum alia omnia sentiunt de h. l. Rudorff. ad Puchtae Inst. III. §. 320. p. 291. Hist. iur. II. p. 121. 134. 212. O. Bülow de praeiudic. form. p. 15. ⁴) Alias quaeritur, an res non minor sit, veluti Gai. 2, 374. 3, 42. 4, 14. 15. ⁵) Cf. Fest. v. Vindiciae p. 376. supra 1, 13^b. §. 8. L. 1. Th. C. de fruct. et lit. exp. (4, 18). L. un. Th. C. de usur. rei iud. (4, 19). Ambros. ep. 29.*

praede litis et uindictiarum satis accipitur),¹ ex die accepti iudicii dupli fructus computantur. et tam dantes quam accipientes, heredes quoque eorum, 'procuratorum² cognitorumque personae, itemque 'sponsorum³ eadem stipulatione comprehenduntur; eorum quoque, quorum nomine promittitur.⁴ 3. ⁵Quoties iudicatum solui stipulatione satisfidetur, omnia eius actio rei iudicatae persecutionem non excludit. 4. ⁶Emancipati liberi praeteriti si uelint se miscere paternae hereditati, et cum his, qui in potestate remanserint, communis patris diuidere hereditatem, antequam bonorum possessionem petant, de conferendo cauere cum satisfidatione debebunt. quodsi satisfacere non possunt, statim ex fide bonorum confusionem, excepto peculio castrensi, facere cogendi sunt.⁷

TIT. X. DE CONTRAHENDA AVCTORITATE.⁸

1. Ob metum impendentis damni uicinus uicino '(repro-mittere, procurator uicini)⁹ satisfacere debet, 'additis spon-
[446] soribus,¹⁰ super eo quod damni acciderit. 2. ¹¹De communi pariete utilitatis causa hoc coepit obseruari, ut aedificet qui-

L. Rom. Burg. 35. — *L.* 69. 158. *D. de V. S.* (50. 16). *L.* 2. §. 2. *D. de praet. stip.* (46, 5). *Tit. D. iud. solui* (46, 7). ¹) *Haec fere aut excidisse ob similiter desinens aut recisa esse, etiam ostendunt v. tam dantes quam accipientes simpliciter posita. Cf. Fr. Vat.* 333. ²) procuratores (*ex ambigua nota procurator.*) *Cdd. edd.* ³) sponsores *Cdd. edd. De re cf. L.* 5. *D. iudic. solui* (46, 7). ⁴) *Sc. cum quis alieno nomine convenitur.* ⁵) *Cf. L.* 8. §. 3. *D. de novat.* (46, 2). ⁶) *Cf. Ulp.* 28, 4. *L.* 3 pr. §. 5. *L.* 8. *D. de collat.* (37, 6). *L.* 13. *D. de cond. causa data* (12, 4). — *Fein 'Collation'* p. 91. ⁷) *Cf. L.* 52. §. 8. *D. pro soc.* (17, 2). *L.* 1. §§. 10. 11. 15. *D. de collat.* (37, 6).

Tit. X. ⁸) *Excidisse videtur: 'et de damni infecti stipulatione', cum in edicto quoque duplae stipulationem (quo pertinet contrahenda auctoritas) cautio de damno infecto sequeretur. De hac vero sola sententias quasdam Visigothi vel librarii servauerunt. Vid. Heimbach. in Repert. Lips. 1843. III. p. 142.* ⁹) *Haec ob ὁμοιοτέλετον excidisse videntur. Cf. L.* 7 pr. *D. de damno inf.* (39, 2). ¹⁰) *i. e. non fidepromissoribus vel fideiussoribus, quorum durior condicio quibusque opus non est, quoniam haec stipulatio ex edicto praetoris urbani descendit, peregrinos nesciente. Sed nisi aliud de damno infecto edictum praetoris peregrini fuisset, haec verba ab urbano addita non forent.* ¹¹) *Cf. L.* 8. *D. de serv. pr. urb.* (8, 2). *L.* 11. *D. si serv.* (8, 5). *L.* 12. 28. *D. comm. div.* (10, 8). *L.* 35—37. 41. *D. de damno inf.* (39, 2).

dem 'cuius¹ aedificare interest, cogitur uero socius portionis suae impensas agnoscere.

TIT. XI. DE DONATIONIBVS.

1. Species extra dotem a matre in honorem nuptiarum praesente filia genero traditae donationem² perfecisse uidentur. 2. Probatio traditae uel non traditae possessionis³ non tam in iure quam in facto constat; ideoque sufficit ad probationem, si rem corporaliter 'teneam.⁴ 3. ⁵Pater si filiosfamilias aliquid donauerit et in ea uoluntate perseverans decesserit, morte patris donatio conualescit. 4. ⁶Cum unius rei in duos donatio confertur, potior est ille, cui res tradita est: nec interest, posterior 'quis⁷ an prior acceperit, et exceptae neque personae sint. 5. ⁸Inuitus donator de euictione rei donatae promittere non cogitur, nec eo nomine, si promiserit,⁹ oneratur;¹⁰ quia lucratiuae rei possessor ab euictionis actione ipsa iuris ratione depellitur.

[*L. 34 pr. D. de donat. (39, 5).*]

6. ¹¹Ei, qui aliquem a latrunculis uel hostibus eripuit, in infinitum donare non 'prohibetur;¹² si '(id)¹³ tamen donatio et [447] non merces eximii laboris appellanda est: quia contemplationem salutis certo modo aestimari non placuit.

TIT. XII. DE IURE FISCO ET POPVLI.

[*L. 45 pr. §§. 1. 2. D. de iure fisci (49, 14).*]

1. ¹⁴Eius bona, qui sibi ob aliquod admissum flagitium mortem conscuit, fisco uindicantur. quodsi taedio uitae aut

¹) cui (i. e. cui.) Cdd. edd.

Tit. XI. ²) sc. filiae factam. Cf. *L. 41 fin. D. de mort. c. don. (39, 6).* — *Fr. Vat. 269.* ³) Cum de donandi animo constat.

⁴) *Ex Rittersh. cj. teneant (vel teneat vel teneatur) Cdd. edd.*

⁵) Cf. *Fr. Vat. 274.* ⁶) Cf. *L. 16. C. de rei vind. (3, 38).* *Fr. Vat. 249 (4).* ⁷) Malim qui sit. ⁸) Cf. *L. 18. §. 3. D. de donat. (39, 5).* *L. 62. D. de aedil. ed. (21, 1).* ⁹) sc. ad promittendum obstrictum se putans; nam si donandi animo promisit, tenetur.

L. 2. C. de evict. (6, 46). nisi promiserit *Rittersh. cj.* ¹⁰) *Exceptione tutus.* ¹¹) *Est etiam L. 34. §. 1. D. de donat. (39, 5), sed quibusdam mutatis.* ¹²) *Plerique Cdd. prohibemur ex aliis edd.* ¹³) *Geminavi.*

Tit. XII. ¹⁴) *Est etiam L. 49. §. 2. D. h. t. posterior pars.*

pudore aeris alieni uel ualetudinis alicuius impatientia hoc admisit, non inquietabuntur, sed ordinariae successioni relinquantur.

[*L. 45. §. 3. D. de iure fisci (49, 14).*]

2. ¹Ei etiam uelut indigno auferetur hereditas, qui 'affinem² uel cognatum, cui ipse ab intestato successurus erat, testamentum facere prohibuit, aut ne iure subsisteret, operam dedit.

[*L. 21. D. de his, quae ut ind. (34, 9).*]

3. ³Si pater uel dominus id testamentum, quo filius eius uel seruus heredes instituti sunt aut legatum acceperunt, falsum redarguant nec obtineant, fisco locus est. 4. ⁴Aetati eius, qui accusat testamentum, si non obtineat, succurri solet in id, quod ita amisit; maxime si tutoris aut curatoris consilio actio instituta sit.

[*L. 36. D. de minor. (4, 4).?*]

5. ⁵In ea provincia, ex qua quis originem ducit, officium fiscale administrare prohibetur, ne aut gratiosus aut calumniosus apud suos esse uideatur. 6. ⁶Quoties sine auctoritate iudicati officiales alicuius bona occupant uel describunt uel sub obseruatione⁷ esse faciunt, adito procuratore iniuria sub-
[448] mouetur, et rei huius auctores ad praefectum praetorio puniendi mittuntur. 7. ⁸Item in perniciem priuatorum fisco donari non oportet, nec ab eodem donatam suscipi. 8. ⁹Imperatorem litis causa heredem institui inuidiosum est: nec enim calumniandi facultatem ex principali maiestate capi oportet. 9. ¹⁰Ex nuda pollicitatione nulla actio nascitur; ideoque eius bona, qui se heredem imperatorem facturum esse iactauerat, a fisco occupari non possunt.

Cf. *L. ult. D. de bon. eor. qui ante sent. (48, 31).* ¹⁾ Cf. *L. 1 pr. D. si quis aliq. test. (29, 8).* *L. 3. C. eod. (6, 34).* ²⁾ *i. e. uxorem vel maritum (Fr. Vat. 218. 262. 302. L. 38. §. 1. D. de usur. (22, 1). Glück Pand. XXIII. p. 223. Klenze in Zeitschr. f. gesch. RW. VI. p. 110), inter quos hoc facillime fieri potest.* ³⁾ Cf. *L. 5. §. 3. D. de his quae ut ind. (34, 9).* ⁴⁾ Cf. *L. 5. §. 9. L. 22 fin. D. eod. L. 2. C. eod. (6, 35).* ⁵⁾ Cf. *Cuiac. parat. ad Cod. 1, 41.* ⁶⁾ Cf. *Fr. de i. fisci 14.* ⁷⁾ Cf. *L. 3 fin. D. de acq. vel amitt. poss. (41, 2).* ⁸⁾ Cf. *L. 22. §. 2. D. de i. fisci (49, 14).* *L. 2. C. ne fisco. vel resp. (2, 18).* ⁹⁾ *Est etiam L. 91. D. de hered. inst. (28, 5). Cf. §. ult. I. quib. mod. testam. inf. (2, 17).* ¹⁰⁾ *Partim extat etiam in L. ult. D.*

[*L. 23. D. de leg. 3.*

L. 2. D. de offic. proc. Caes. (1, 19).]

10. ¹Priuilegium fisci est, inter omnes creditores primum locum tenere. 11. ²Quicumque a fisco conuenitur, non ex iudice uel exemplo alicuius scripturae, sed ex authentico conueniendus est, ut sic³ contractus fides possit ostendi. Ceterum calumniosam scripturam uim iustae petitionis in iudicio obtinere non conuenit. 12. ⁴Eius bona, qui falsam monetam percussisse dicitur, fisco uindicantur. quodsi serui ignorante domino id fecisse dicantur, ipsi quidem summo supplicio afficiuntur, domino tamen nihil aufertur; quia peiorem domini causam serui facere, nisi forte scierit, omnino non possunt.

[*L. 45. §§. 4—14. D. de iure fisci (49, 14).*

L. 38 pr. D. de poenis (48, 19).]

TIT. XIII. DE DELATORIBVS.

1. Omnes omnino deferre alterum et causam pecuniariam fisco nuntiare prohibentur; ⁵nec refert, mares istud an feminae faciant, serui an ingenui an libertini, an suos an extraneos deferant: omni enim modo puniuntur. 2. Serui fiscales, qui [449] causam domino prodere ac nuntiare contendunt, deferre non uidentur. ⁶Subornati sane reum prodere coguntur, ne qui, quod per se non potest, per alium deferat. perinde autem subornatores ac delatores puniuntur. 3. ⁷Damnati serui, siue post sententiam siue ante sententiam dominorum facinora confessi sint, nullo modo audiuntur, nisi forte reos deferant maiestatis.

qui testam. fac. (28, 1). Cf. §. ult. I. cit. ¹ Cf. L. 34. 38 pr. D. de reb. auct. iud. (42, 5). L. 17. 37. D. de i. fisci (49, 14). ² Est etiam L. 2. D. de fide instr. (22, 4). ³ etsi (supplenda c ex sequenti v.) Cdd. edd. ita si Dig. Schol. Basil. 22, 1. §. 31. legisse uidetur et sic nisi. ⁴ Cf. infra 5, 25. §. 1. L. 1. 2. C. de falsa mon. (9, 24).

Tit. XIII. ⁵ Si id praemii captandi causa faciant, non si iustam causam habeant. L. 2 pr. D. de iure fisci (49, 14). L. 3. C. de delat. (10, 11). ⁶ Cf. L. 2. §. 5. D. de i. fisci (49, 14). ⁷ Cf. L. 2. §. 6. D. eod. L. 1. §§. 5. 19. D. de quaest. (48, 18). L. 6. C. de delat. (10, 11).

TIT. XIV. DE QVAESTIONIBVS HABENDIS.¹

1. ²In criminibus eruendis quaestio quidem adhibetur; sed non statim a tormentis incipiendum est. ideoque prius argumentis quaerendum est, et, si suspicione aliqua reus urgueatur, adhibitis tormentis de sociis et sceleribus suis confiteri compellitur. 2. ³Unius facinoris plurimi rei ita audiendi sunt, ut ab eo primum incipiat, qui timidior et tenerae aetatis esse uideatur.

[L. 18. §§. 1. 2. 3. D. de quaest. (48, 18).]

TIT. XV. DE TESTIBVS.⁴

⁵1. Suspectos gratiae testes, et eos uel maxime, quos accusator de domo produxerit, uel uitae humilitas infamauerit, interrogari non placuit: in 'testibus⁶ enim et uitae qualitas spectari debet et dignitas. 2. ⁷In affinem uel cognatum inuiti testes interrogari non possunt. 3. Aduersus se inuicem parentes et liberi, itemque '(patroni et)⁸ liberti nec uolentes ad testimonium admittendi sunt; quia 'sincerum⁹ testimonium [450] necessitudo personarum plerumque corrumpit. 4. ¹⁰Testes, 'nisi olim fidei tabularum adhibiti titubare dicantur,¹¹ aduersus

Tit. XIV. ¹) In Collat. 8, 3. et 9, 3. allegatur tit. 'de testibus et de quaestionibus.' ²) Cf. L. 15. §. 41. D. de iniur. (47, 10). L. 1 pr. §. 1. L. 18. §. 3. D. de quaest. (48, 18). L. 8. §. 1. C. eod. (9, 41). ³) Est etiam L. 18 pr. D. eod.

Tit. XV. ⁴) Cf. ad tit. 14. not. 1. ⁵) §§. 1—3. etiam in Collat. 9, 3. et §. 1 pars praeterea in L. 24. D. de testib. (22, 5) extant. Ad §. 1. cf. L. 2. 3 pr. §. 1. D. eod. ⁶) Collat. et Cd. 30. testo ceteri Cdd. edd. ⁷) Cf. L. 4. D. de test. (22, 5). L. 6. C. eod. (4, 20). ⁸) Supplevi. ⁹) rei uerae Cdd. edd. Cf. not. ad Collat. ¹⁰) Cf. §. 11. I. de inutil. stip. (3, 19), L. 7. §. 12. D. de pact. (2, 14). L. 14. C. de contrah. et comm. stip. (3, 38). L. 1. C. de testib. (4, 20). ¹¹) cum de fide tabularum nihil dicitur (diceretur uel diceretur alii) Cdd. plerique edd., quod nec Paullo dignum est nec veram efficit sententiam (cf. ll. cit. not. 10.) nec Cdd. fidei respondet. de omittunt novem Cdd.; pro cum Cdd. duo habent enim; in iisdem pro nihil dicitur legitur nihil adhibiti iuuare dicuntur et. Unde quaedam omissa, quaedam addita, quaedam corrupta, quaedam transposita esse apparet. Restituo: nisi (pro nihil, quod eadem sigla notatur) olim (pro cum sive enim) fidei tabularum adhibiti titubare dicantur. De testibus titubantibus cf. Cic. pro Flacco 10, 22. Hoc vero Paullus dicere videtur, aduersus id, quod tabulis

scripturam interrogari non possunt. 5. ¹Qui falso uel uarie (uel oblique) testimonia dixerunt uel utrique parti prodiderunt, aut in exilium aguntur, aut in insulam relegantur, aut curia submouentur.² 6. ³In re pecuniaria tormenta, nisi cum de rebus hereditariis quaeritur, non adhibentur; ⁴aliae autem iureiurando aut testibus explicantur.

TIT. XVI. DE SERVORVM QVAESTIONIBVS.⁵

1. ⁶Seruum de facto suo in se interrogari posse, ratio aequitatis ostendit: nec enim obesse ei debet, qui per seruum aliquid sine cautione commodat aut deponit. 2. ⁷Iudex tutelarior, itemque centumuiro si aliter de rebus hereditariis uel de fide generis instrui non possunt, poterunt de seruis hereditariis habere quaestionem. 3. ⁸Serui alieni in alterius caput [451] non nisi singuli torqueri possunt. et hoc inuito domino non est permittendum, nisi delator, cuius interest quod intendit probare, pretia eorum, quanti dominus taxauerit, inferre sit paratus uel certe deterioris facti serui subire taxationem. 4. ⁹Seruo, qui ultro aliquid de domino confitetur, fides non accommodatur: nec enim oportet in rebus dubiis salutem dominorum seruorum arbitrio committi. 5. ¹⁰Serui in caput domini neque a praeside neque a procuratore, neque in pecu-

testato confectis scriptum est, alios testes interrogari non posse, nisi ii testes, qui conficiendis tabulis adhibiti fuerint, de eo, quod scriptum sit, inter se dissentiant vel alias titubent. Idem igitur accuratius dicitur, quod ex Graecorum libris initio tit. C. de testib. restitutum est.

¹ Extat etiam in Collat. 8, 3., ubi vid. not. et in L. 16. D. de testib. (22, 5). Cf. Ed. Theoder. 42. ² Cf. Lamprid. Alex. 16. ³ Cf. infra 5, 16. §. 2. L. 10. 13. 18. C. de quaest. (9, 41). L. 9 pr. D. eod. (48, 18). L. 1. §. 1. C. de iureiur. pr. calumn. (2, 59). ⁴ Ex Cuiac. c. ed. Haen. alias Cdd. ed. A.

Tit. XVI. ⁵ Cf. not. 1. ad tit. 14. ⁶ Cf. L. 15. C. de quaest. (9, 41). L. 8. C. de testib. (4, 20). ⁷ Breviata extat in L. 18. §. 4. D. de quaest. (48, 18). Cf. 5, 15. §. 6. L. 1. §. 3. D. de tutelae et rat. (27, 3). L. 34. D. de adm. et peric. (26, 7). L. 12. D. de susp. tut. (26, 10). ⁸ Cf. L. 13. D. de quaest. (48, 18). L. 8. D. de praescr. verb. (19, 5). L. 15. §§. 33. 41. D. de iniur. (47, 10). Ed. Theoder. 100. ⁹ Est etiam L. 18. §. 5. D. de quaest. (48, 18). Cf. 5, 13. §. 3. L. 1. §. 5. L. 9. §. 1. D. eod. ¹⁰ Cf. L. 1. §. 18. L. 9 pr. D. eod. L. 1. 6. C. eod. (9, 41). Cic. pro Mil. 22. pro rege Deiot. 1. orat. part. 35. Tacit. A. 2, 30.

niariis neque in capitalibus causis interrogari possunt. 6. ¹Communis seruus in caput alterius ex dominis torqueri non potest. 7. ²(Quem) quis servum ³ideo comparauit, ne in se torqueretur, restituto pretio poterit interrogari. 8. ⁴Seruus in caput eius domini, a quo distractus est, cuique aliquando seruiuit, in memoriam prioris domini interrogari non potest. [L. 17. §§. 7. 8. D. de quaest. (48, 18).]

9. ⁵Si seruus ad hoc fuerit manumissus, ne torqueatur, quaestio de eo nihilominus haberi potest. 10. ⁶Quaestioni eius latronis, quem quis obtulit, cum de eo confiteretur, fidem accommodari non conuenit: nisi id forte uelandae conscientiae suae gratia, quam cum reo habuit, fecisse doceatur. 11. ⁷Neque accusator per alium accusare, neque reus per alium defendi potest; nisi ⁸ingratum libertum patronus accuset, aut ⁹rei absentia defendatur.

[452] [L. 9. D. de accus. (48, 2).]

12. ¹⁰Si pecunia data iudici reus absolutus esse dicatur, idque in eum fuerit comprobatum, ea poena damnatur, qua reus damnari potuisset. 13. ¹¹In conuictum reum, siue torqueri possit siue non possit, pro modo admissi sceleris statuendum est. 14. ¹²Reis suis edere crimina accusatores cogendi sunt; scire enim oportet, quibus sint criminibus responsuri.

[L. 18. §§. 9. 10. D. de quaest. (48, 18).]

L. 10. D. de feriis (2, 12).]

TIT. XVII. DE ABOLITIONIBVS.

¹³¹ Abolitio est deletio, obliuio uel extinctio accusationis.

¹) Cf. L. 3. D. L. 13. C. h. t. ²) Cf. Ed. Theoder. 101. L. 1. §§. 6. 14. D. eod. ³) Qui servum Cdd. edd. ⁴) Est etiam L. 18. §. 6. D. h. t. Cf. L. 1. §. 12. L. 17. §. 3. D. eod. Tacit. A. 2, 30. 3, 67. Dio 55, 5. 57, 19. ⁵) Cf. L. 1. §. 13. D. eod. Ed. Theoder. 102. ⁶) Cf. L. 1. §. 28. D. eod. L. 4. C. eod. ⁷) Cf. supra 5, 5a. §. 9. Hinc olim tit. de accusationibus coepisse recte creditur. ⁸) Cf. L. 35. §. 1. D. de procur. (3, 3). L. 4. D. de obseq. (37, 15). ⁹) Cf. L. 33. §. 2. L. 71. D. de procur. (3, 3). L. 10. L. 13. §. 1. D. de publ. iud. (48, 1). L. 3. C. de accus. (9, 2). ¹⁰) Cf. L. 4. C. de custod. reor. (9, 4). Nov. 124. c. 2. ¹¹) Cf. L. 16. C. de poenis (9, 47). ¹²) Cf. Tacit. H. 2, 10.

Tit. XVII. ¹³) In epit. Aegid. servata et licet rectam de-

2. ¹Post abolitionem publicam a delatore suo ²reus intra tricesimum diem repeti potest, postea non potest. 3. ³Summa supplicia sunt crux, crematio, decollatio; mediocrium autem delictorum poenae sunt metallum, ludus, deportatio; minimae, relegatio, exsiliium, opus publicum, uincula. Sane qui ad gladium dantur, intra annum consumendi sunt.

TIT. XVIII. DE ABACTORIBVS.⁴

1. ⁵Abigeatores⁶ sunt, qui unum equum '(uel)⁷ duas equas, totidemque boues, (oues) uel capras decem, 'porcos⁸ quinque abegerint. 'qui quid uero intra hunc numerum fuerit abigeatus,⁹ in poenam¹⁰ furti pro qualitate eius aut in duplum aut in 'quadruplum¹¹ conuenitur; uel fustibus caesus in opus [453] publicum unius anni datur, aut (seruus) sub poena uinculorum domino restituitur.

[2. Collat. 7, 2. §. 1.]

3. Si ea pecora, de quibus quis 'litigabat,¹² abegerit, ad forum remittendus est, atque ita conuictus in duplum uel in 'quadruplum¹³ furis more damnatur.

[4. Collat. 11, 5. §. 1.]

TIT. XIX. DE SACRILEGIS.

1. ¹⁴Qui noctu manu facta praedandi ac depopulandi gratia templum irrumpunt, bestiis obiciuntur; si uero per diem leue aliquid de templo abstulerint, uel deportantur honestiores, uel humiliores in metallum damnantur.

[L. 11. D. de sepulcro viol. (47, 12).]

fnitionem contineat, suspecta. Cf. Haen. ad rubr. Th. C. de abolit. (9, 37). ¹ Cf. L. 10. §§. 1. 2. D. ad SC. Turpill. (48, 16). L. 1. C. de gener. abol. (9, 48). ² Post privatam tantum ab alio. L. 3. §. 4. D. de accus. (48, 2). L. 4. §. 1. D. ad SC. Turpill. (48, 16). ³ Cf. L. 8. 28 pr. §§. 1. 2. D. de poenis (48, 19). Tit. D. de interd. et releg. (48, 22). Collat. 11, 7. §§. 3. 4.

Tit. XVIII. ⁴ Rectius Collat. 11, 2. 'de abigeatoribus'.

⁵ Est etiam Collat. 11, 3., ubi vid. not. et cf. Ed. Theoder. 57.

⁶ Abactores Cdd. edd. ⁷ Ex Coll. ⁸ Aliqui Cdd. et Coll. aut porcos plerique Cdd. edd. ⁹ quicquid uero i. h. n. f. ablatum Cdd. edd. ¹⁰ in poena septem Cdd. poena plerique Cdd. edd.

¹¹ triplum Cdd. edd. ¹² litigat edd. vid. Collat. 11, 4. ¹³ triplum Cdd. edd.

Tit. XIX. ¹⁴ Cf. L. 6 pr. D. ad leg. Iul. pecul. (48, 13).

TIT. XX. DE INCENDIARIIS.

¹1. 'Incendia si qui² in oppido praedandi causa faciunt, '(facile)³ capite puniuntur. 2. Qui casam aut uillam inimicitarum gratia incenderunt, humiliores in metallum aut in opus publicum damnantur, honestiores in insulam relegantur. 3. Fortuita incendia 'si iniquo⁴ casu uenti ferente 'siue⁵ incuria ignem supponentis ad usque uicini agros euadunt, '(et)⁶ si ex 'eis⁷ seges uel uinea uel oliuae uel fructiferae arbores concrementur, datum damnum aestimatione sarcitur. 4. Commissum uero seruorum, si domino uideatur, noxae deditioe 'sarcitur.⁸ 5. Messium sane per dolum incensores (uel) uinearum oliuarumue aut in metallum humiliores damnantur, aut honestiores in insulam relegantur. 6. ⁹Qui noctu fructiferas arbores manu facta ceciderint, ad tempus plerumque in opus publicum damnantur, aut honestiores damnum sarcire [454] coguntur uel curia submouentur uel relegantur.

TIT. XXI. DE VATICINATORIBVS ET MATHEMATICIS.

1. ¹⁰Vaticinatores, qui se deo plenos assimilant, idcirco ciuitate expelli placuit, ne humana credulitate publici mores ad spem alicuius rei corrumperentur, uel certe ex eo populares animi turbarentur. Ideoque primo fustibus caesi ciuitate pelluntur; perseuerantes autem in uincula publica coniciuntur aut in insulam deportantur uel certe relegantur. 2. ¹¹Qui nouas et usu uel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moueantur, honestiores deportantur, humiliores capite puniuntur. 3. ¹²Qui de salute principis uel de summa reipublicae mathematicos, ariolos, haruspices, uaticinatores consulit, cum eo, qui responderit, capite punitur. 4. ¹³Non tantum diuinatione quis, sed ipsa scientia eiusque

Tit. XX. ¹⁾ §§. 1—5. *ex Cd. Ves. Praeterea extant in Collat. 12, 4. 2. 3., ubi vid. notata.* ²⁾ Incendiarii qui quid *Cd. edd.* ³⁾ *Ex Collat.* ⁴⁾ quae *Cd. edd.* ⁵⁾ uel *Cd. edd.* ⁶⁾ *Ex Collat.* ⁷⁾ *Collat. eo Cd. edd.* ⁸⁾ *Collat. sarcitur Cd. edd.* ⁹⁾ *Cf. L. Rom. Burg. 18 fin.*

Tit. XXI. ¹⁰⁾ *Cf. Collat. 15, 2. §§. 3—6. — Gothofr. ad L. 4. Th. C. de maleficis (9, 16).* ¹¹⁾ *Cf. Collat. 15, 3. §. 2.* ¹²⁾ *Cf. Collat. 15, 2. §. 3. Tertull. apol. 35. Iul. Firm. Math. 2, ult. Sozom. hist. eccl. 6, 35.* ¹³⁾ *Cf. Collat. 15, 2. §. 2.*

libris melius fecerit abstinere. ¹ Quodsi serui de salute dominorum consuluerint, summo supplicio, id est cruce, afficiuntur; consulti autem si responsa dederint, aut in metallum damnantur aut in insulam deportantur.²

TIT. XXII.³ DE SEDITIOSIS.

1. ⁴ Auctores seditionis et tumultus uel concitatores populi pro qualitate dignitatis aut in crucem tolluntur aut bestiis obiciuntur aut in insulam deportantur. 2. ⁵ Qui terminos effodiunt uel exarant, arboresue terminales euertunt, siquidem id serui sua sponte fecerint, in metallum damnantur; humiliores in opus publicum, honestiores in insulam amissa tertia parte bonorum relegantur aut exulare coguntur.⁶ 3. ⁷ Cives Romani,⁸ qui se Iudaico ritu uel seruos suos circumcidi [455] patiuntur, bonis ademptis in insulam perpetuo relegantur; medici capite puniuntur. 4. Iudaei si alienae nationis comparatos seruos circumciderunt, aut deportantur aut capite puniuntur.

[L. 38. §§. 3. 4. D. de poenis (48, 19).]

TIT. XXIII. AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS ET VENEFICIS.

1. ⁹ Lex Cornelia poenam deportationis infligit ei,¹⁰ qui hominem occiderit, eiusue¹¹ rei causa furtive faciendi cum telo fuerit, qui(ue)¹² uenenum hominis necandi causa habuerit, uendiderit, parauerit, falsum(ue)¹³ testimonium dixerit, quo quis periret, mortisue causam praestiterit. quae¹⁴ omnia

¹) Cf. Tertull. apol. 35 fin. ²) relegantur multi Cdd.

Tit. XXII. ³) Eius §. 2. in corpore finium regundorum p. 270 Lachm., ubi etiam extat, uerius sub tit. 'de poenis' citatur.

⁴) Est etiam L. 58. §. 2. D. de poenis (48, 19). Cf. Tacit. H. 2, 61.

⁵) Vid. not. 3. Cf. Collat. 13, 2. 3. L. 1. 3. D. de term. moto (47, 21).

⁶) In corp. fin. reg. absunt. ⁷) Cf. L. 11 pr. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8). ⁸) Non excipit, si ipsi Iudaei sint; unde apparere uidetur, Iudaeos tunc cives Rom. non fuisse.

Tit. XXIII. ⁹) Extat etiam in Collat. 1, 2. 8, 4. Cf. L. 1 pr. §. 1. L. 3. §. 5. L. 16. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8). §. 5. I. de publ. iud. (4, 18). ¹⁰) eis, sequente plurali numero etiam in uerbis, alii Cdd. edd. ¹¹) eiusque (uel uel eius) Cdd. edd. ¹²) et qui Cdd. edd. ¹³) falsum Cdd. edd. ¹⁴) ob quae plerique Cdd. edd.

facinora in honestiores poena capitis vindicari placuit; humiliores uero aut in crucem tolluntur aut bestiis obiciuntur.

[2. *Collat.* 1, 4.]

3. ¹Qui hominem occiderit, aliquando absoluitur, et qui non occidit, ut homicida damnatur: consilium enim uniuscuiusque, non factum puniendum est. ideoque qui, cum uellet occidere, id casu aliquo perpetrare non 'potuit,² ut homicida 'punitur;³ et is, qui casu iactu teli hominem imprudenter occiderit, absoluitur.

[4. *Collat.* 1, 7. §. 2.

5. *Collat.* 2, 7.

6. *Collat.* 3, 2.

7. *Collat.* 1, 13. §§. 1. 2.]

8. ⁴Qui latronem caedem sibi inferentem, uel alium [456] quemlibet stuprum inferentem occiderit, puniri non placuit: alius enim uitam, alius pudorem 'publico⁵ facinore defendit.

[9. *Collat.* 7, 2.]

10. ⁶Iudex, qui in caput fortunasque hominis pecuniam accepit, in insulam bonis ademptis 'deportatur.⁷ 11. ⁸Mandatores caedis perinde ut homicidae puniuntur. 12. ⁹Si putator ex arbore cum ramum deiceret, non proclamauerit, ut ultaretur, atque ita praeteriens eiusdem ictu homo perierit, etsi in legem non incurrit, in metallum 'tamen datur.¹⁰ 13.

¹¹Qui hominem inuitum libidinis aut promercii causa castrauerit castrandumue curauerit, siue is seruus siue liber sit, capite punitur; honestiores publicatis bonis in insulam deportantur. 14. ¹²Qui abortionis aut amatorium poculum dant, etsi id dolo non faciant, tamen (*quia*) mali exempli res est, humiliores in metallum, honestiores in insulam amissa parte bonorum relegantur; quodsi ex hoc 'mulier aut homo¹³ per-

¹) Est etiam *Collat.* 1, 7. §. 1. ²) potuerit multi *Cdd. edd.*
³) puniatur multi *Cdd. edd.* ⁴) Cf. *L. 4 pr. D. ad leg. Aquil.* (9, 2).
L. 2. 4. C. ad leg. Corn. de sic. (9, 16). *L. 1. §. 4. D. eod.* ⁵) i. e.
quasi populi, non suo nomine perpetrato. ⁶) Cf. *L. 1. §. 1. D.*
h. t. ⁷) *Plerique Cdd. deportetur ex aliis ed. A.* ⁸) Cf. *L. 15.*
§. 1. D. h. t. L. 5. C. de accus. (9, 2). ⁹) Cf. *L. 7. D. h. t. L.*
31. D. ad leg. Aquil. (9, 2). ¹⁰) damnatur multi *Cdd. edd. datur*
item multi Cdd. ¹¹) Cf. *L. 3. §. 4. L. 4. §. 2. L. 5. 6. D. h. t.*
¹²) Est etiam *L. 38. §. 5. D. de poenis* (48, 19). ¹³) *Plerique Cdd.*
et Dig. homo aut mulier alii Cdd. edd.

ierit, summo supplicio afficiuntur. 15. ¹Qui sacra impia nocturnaue, ut quem obcantarent, defigerent, obligarent, fecerint faciendae curauerint, aut cruci suffiguntur aut bestiis obiciuntur. 16. ²Qui hominem immolauerint, exue eius sanguine litauerint, ³sanum templumue polluerint, bestiis obiciuntur, uel, si honestiores sint, capite puniuntur. 17. ⁴Magicae artis conscios summo supplicio affici placuit, id est bestiis oblici aut cruci suffigi. Ipsi autem magi uiui exuruntur. 18. ⁵Libros magicae artis apud se neminem habere licet; et 'penes ⁶quoscumque reperti sint, 'ambustis his publice ⁷'bonisque ⁸ademptis 'honestiores ⁹in insulam deportantur, [457] humiliores capite puniuntur. 'nec enim ¹⁰tantum huius artis professio, sed etiam scientia prohibita est. 19. ¹¹Si ex eo medicamine, quod ad salutem hominis uel ad remedium datum erat, homo perierit, is qui dederit, si honestior fuerit, in insulam relegatur, humilior autem capite punitur.

TIT. XXIV. AD LEGEM POMPEIAM DE PARRICIDIIS.

1. ¹²Lege Pompeia de parricidiis tenetur, (*qui patrem matrem, auum auiam, fratrem sororem, patruelem matruelem[ue], patruum auunculum amitam, consobrinum consobrinam, uxorem uirum, generum, socrum, uitricum, priuignum priuignam, patronum patronam occiderit.*) ¹³

¹) Cf. L. 13. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8) et Schulting ad h. l. Marquardt Röm. Alterth. IV. p. 134. ²) Cf. Plin. N. H. 30, 1. Lactant. inst. 1, 21. Porphy. de abstin. 2, 27. 56. ³) Scribe libauerint. ⁴) Cf. Marquardt l. c. ⁵) Cf. L. 4. §. 1. D. fam. erisc. (10, 2). Liv. 25, 1. 39, 16. 40, 29. ⁶) Complures Cdd. si penes ex aliis edd. ⁷) ambustisque his publice plerique Cdd. et edd. habent post ademptis, manifeste turbato ordine, cuius vestigia supersunt in Cdd. 7. 12. 13. 15. 21. 40., qui omittunt que, et in Cdd. 9, 31., qui praestant ademptis honestiores publice. ⁸) bonis Cdd. edd. (translato que ad ambustis). ⁹) Ex Cdd. 9. 31. (cf. not. 7.); ceteri Cdd. edd. omittunt. ¹⁰) non (puta pro n'en.) Cdd. edd. De re Cf. 5, 21. §. 4. Tertull. de idolol. 9. Ammian. 26, 3. 28, 1. ¹¹) Cf. L. 6. §. 7. D. de offic. praes. (1, 18).

Tit. XXIV. ¹²) Cf. L. 1 pr. D. de lege Pomp. de parric. (48, 9). §. 6. I. de publ. iud. (4, 18) ibique Schrader. ¹³) Ad sequentes occisos tum propria parricidii poena pertinuisse uidetur. Sed cum verum non sit, hos tantum legem Pompeiam apprehendisse et cum in omnibus Cdd. postea 'Hi' desideretur, quod edd.

Qui patrem matrem, auum auiam, fratrem sororem, patronum patronam occiderint, etsi antea insuti culleo in mare praecipitabantur, hodie tamen uiui exuruntur uel ad bestias dantur.

TIT. XXV. AD LEGEM CORNELIAM TESTAMENTARIAM.

1. ¹Lege Cornelia testamentaria tenetur, qui testamentum ²quodue aliud instrumentum falsum sciens dolo malo scripserit, recitauerit, subiecerit, ³(signauerit, uerumue) ⁴suppresserit, amouerit, resignauerit, deleuerit; ⁵quiue ⁶signum adulterinum sculpsit, fecerit, expresserit, ⁷(uerumue) ⁸amouerit, ⁹reserauerit; ¹⁰quiue nummos aureos, argenteos adulterauerit, laterit, conflauerit, raserit, corruperit, uitiauerit, uultuue principum signatam monetam, praeter adulterinam, reprobauerit. (Et) honestiores quidem in insulam deportantur, humiliores autem aut in metallum ¹¹dantur ¹²aut capite puniuntur, serui autem (et) post admissum manumissi in crucem tolluntur.¹³

[L. 19 pr.¹⁴ §. 1. D. de lege Corn. de fals. (48, 10).]

2. ¹⁵Qui ob falsum testimonium perhibendum uel uerum non perhibendum pecuniam acceperit, dederit, iudicemue, ut sententiam ferat uel non ferat, corruperit corrumpendumue curauerit, humiliores capite puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso iudice in insulam deportantur.

[3. Collat. 8, 6.]

ante etsi inculcant, apparet, ante patrem omnia ista ob initii et et finis similitudinem excidisse, quae L. 1 pr. D. cit. inde a. v. 'patrem matrem' usque ad v. 'patronam occiderit' leguntur. Eiusque iacturae id quoque vestigium est, quod pars Cdd. (et edd.) pro occiderint habet occiderit.

Tit. XXV. ¹Cf. supra 4, 7. §§. 1—4. L. 2. D. ad leg. Corn. de fals. (48, 10). L. 14. C. eod. (9, 22). ²Cf. L. 1 pr. §. 4. L. 9. §. 3. D. eod. ³Supplevi. Cf. 4, 7. §. 1. ⁴Cf. L. 30 pr. D. h. t. §. 7. I. de publ. iud. (4, 18). ⁵Cdd. 19. 21. 36. quodue ceteri, edd. ⁶Supplevi. ⁷resignauerit complures Cdd. fortasse rectius. ⁸Cf. L. 8. 9 pr. D. h. t. I. Gothofr. ad L. un. Th. C. si quis sol. circ. (9, 22). L. 1. Th. C. si quis pec. confl. (9, 23). Nov. Valent. 14. ⁹Sic paene omnes Cdd. damnantur edd. ¹⁰Haec luxata ita in Cdd. et edd. leguntur: aut in crucem tolluntur. serui autem post admissum manumissi capite puniuntur. Cf. L. 1. §. 13. D. h. t. L. 1 pr. §. 1. D. de poenis (48, 19). ¹¹Pro id totum leg. in totum. ¹²Est etiam Collat. 8, 5. Cf. L. 1. §. 2. L. 21. D. h. t.

4. ¹Iudex, qui contra sacras principum constitutiones contraue ius publicum, quod apud se recitatum est, pronuntiat, in insulam deportatur. 5. ²Qui rationes, acta, libellos, album propositum, testationes, cautiones, chirographa, epistolas sciens dolo malo in fraudem alicuius deleuerit, mutauerit, subiecerit, subscripserit, ³ quique aes inaurauerit, 'inargenta-uerit, ⁴ quique, cum argentum uel aurum 'coqueret, ⁵ aes stannumue subiecerit, ⁶ falsi poena coercetur. 6. ⁷Amplissimus [459] ordo decreuit, eas tabulas, quae publici uel priuati contractus scripturam continent, adhibitis testibus ita signari, ut in summa marginis ad mediam partem perforatae triplici lino constringantur, atque 'impositae ⁸ supra linum cerae signa imprimantur, ut 'exteriori scripturae fidem interior seruet. ⁹ Aliter tabulae prolatae nihil momenti habent.

[L. 38. §. 6. D. de poenis (48, 19).]

¹⁰⁷. ¹¹Qui uiui testamentum aperuerit, recitauerit, resignauerit, poena legis Corneliae tenetur: et plerumque aut humiliores in metallum damnantur, aut honestiores in insulam deportantur. 8. Si quis 'iumentum litis ¹² suae a procuratore suo uel cognitore aduersario proditum esse conuicerit, tam procurator quam cognitor, si humiliores sunt, in metallum damnantur; si honestiores, adempta dimidia parte bonorum in perpetuum relegantur. 9. Instrumenta penes se deposita quicumque alteri altero absente reddiderit uel aduersario prodiderit, pro personae eius condicione aut in metallum damna-

¹) Cf. L. 1. §. 3. D. h. t. ²) Cf. L. 1 pr. L. 32 pr. D. h. t. ³) Falso nomine vel die et consule. ⁴) Cd. 31. argentaueit ceteri, edd. Cf. Plin. N. H. 21, 2, 3. ⁵) Correxii; poneret Cdd. edd., sed hoc et aegre de pignori ponendo intelligitur, et si in pignore dando aes pro auro subiicitur, certissime non falsi sed stellionatus crimen committitur. L. 1. §. 2. L. 36 pr. D. de pign. act. (13, 7). L. 3. §. 1. D. stellion. (47, 20). De auro coquendo cf. Plin. 33, 3, 19. ⁶) Ut aes auro, stannum argento admisceretur. ⁷) Cf. Sueton. Ner. 17. ⁸) Ex Salmasii cj. impositum (vel imposito) Cdd. edd. Cf. L. 22. §. 6. D. qui testam. fac. (28, 1). ⁹) Vid. Zeitschr. f. gesch. RW. XII. p. 200. exteriores scripturae fidem interiori seruent Cdd. edd. ¹⁰) §§. 7—9. extant etiam in L. 38. §§. 7—9. D. de poenis (48, 19). ¹¹) Cf. L. 1. §. 5. D. h. t. ¹²) Ex Dig. instrumenta utilitatis (et postea prodita) Cdd. edd., quod ex instrumenta in litis prodidisse uidetur.

tur aut in insulam relegatur. 10. ¹Qui falsis instrumentis, actis, epistolis, rescriptis sciens dolo malo usus fuerit, poena falsi coercetur; ideoque humiliores in metallum damnantur, honestiores in insulam deportantur. 11. ²Qui sibi falsum nomen imposuerit, genus parentesue finxerit, quo quid alienum interciperet, possideret, ³ poena legis Corneliae de falsis coercetur. 12. ⁴Qui insignibus altioris ordinis utuntur, militiamque confingunt, quo quem terreant uel concutiant, humiliores capite puniuntur, honestiores in insulam deportantur. 13. ⁵Si qui de iudicis amicitiiis uel familiaritate mentientes euentus sententiarum eius uendunt, quidue obtentu nominis eius agunt, conuicti pro modo delicti aut relegantur aut capite puniuntur.⁶

TIT. XXVI. AD LEGEM IVLIAM DE VI PVBLICA ET PRIVATA.

1. ⁷Lege Iulia de ui publica damnatur, qui aliqua potestate praeditus ciuem Romanum antea ad populum, nunc ad imperatorem appellantem necarit necariue iusserit, torserit, uerberauerit, condemnauerit, inue⁸ publica uincula duci iusserit. Cuius rei poena in humiliores ⁹(est) capitis; 'hone-

¹) Cf. L. 4. C. h. t. (9, 22). L. 2. C. de fide instr. (4, 21). L. 4. C. si reus v. accus. (9, 6). Ambros. de offic. 3, 2. ²) Cf. L. un. C. de mut. nom. (9, 25). L. 13 pr. D. h. t. Valer. Max. 9, 15. §. 2. ³) interceperit, possederit Cdd. (sed variantes) edd. ⁴) L. 27. §. 2. D. h. t. L. 3. D. ad leg. Iul. mai. (48, 4). Apulei. Floril. 1. Tertull. apol. 6. ⁵) Cf. L. 10. C. de accus. (9, 2). Lamprid. Commod. 14. Gothofr. ad Liban. or. adv. assid. p. 112. ⁶) Ex hoc tit. etiam hausta videntur L. Rom. Burg. 39. haecce: 'Si novos quicumque terminos occulte posuerit, poena falsarii teneatur secundum sententiam Paulli.'⁷

Tit. XXVI. ⁷) Cf. L. 7. L. 10. §. 2. D. ad leg. Iul. de vi publ. (48, 6). Liv. 10, 9. Cic. Verr. 5, 54. 57. 62. 63. ⁸) Sic plerique Cdd. edd. pro quo in edd. 1. 2. rationibus redditus scripseram (cum)ue (nondum) condemnauerit, in. Sed re iterum perpensa retineo Cdd. scripturam; nam et postea excipiuntur iudicati et condemnationem simpliciter dictam animadverti ad multae dictionem spectare, quae huius loci est. Caeterum vid. etiam Isidor. Or. 5, 26. §. 6. L. 8. D. h. t. (48, 6). ⁹) Supplevi (scriptum puta fuisse humilior. est). Humiliores intellige apparitores, quos in hac iniuria magistratibus impune obtemperare legislator noluit.

stiores in insulam¹ deportatione 'coercentur.² 2. Hac lege excipiuntur,³ qui artem ludicram faciunt, iudicati etiam et confessi, et qui ideo in carcerem duci iubentur, quod ius dicenti non obtemperauerint, quique contra disciplinam publicam fecerint; ⁴tribuni etiam militum et praefecti classium⁵ alarumue, ut sine aliquo impedimento legis Iuliae per eos militare delictum coerceri possit. 3. ⁶Lege Iulia de vi publica et priuata⁷ tenetur, qui quem armatis hominibus possessione, domo, uilla agroue delecerit, expugnauerit, obsederit, 'includerit,⁸ idue ut fieret, homines commodauerit, locauerit, conduxerit; quique 'coetu, concursu, turba, seditione incendium fecerit;⁹ funerari sepeliriue aliquem prohibuerit, funusue 'eripuerit,¹⁰ turbauerit; et qui eum, cui aqua et igni interdictum est, ¹¹repperit, celauerit, 'tenuerit;¹² quique cum telo in publico fuerit, templa, portas aliudue quid publicum armatis obsederit, cinxerit, clauserit, occupauerit. Quibus omnibus conuictis, si honestiores sint, tertia pars bonorum eripitur et in insulam relegantur; humiliores in metallum damnantur. 4. ¹³Creditor chirographarius si sine iussu praesidis per uim

¹) in honestiores insulae (in insulae nonnulli, honestiores in insulam unus) Cdd. edd. ²) coercentur Cdd. ed. A. Cf. 5, 30^a. §. 1. ³) Cf. Sueton. Aug. 45. Tacit. A. 1, 77. ⁴) Cf. Polyb. 6, 37. 88. Cic. de legib. 3, 3. Appian. de b. civ. 3, 58. ⁵) Excidisse videtur: cohortium. ⁶) Cf. L. 3. §. 6. L. 4. 5 pr. D. ad leg. Iul. de vi publ. (48, 6). ⁷) Sic plerique Cdd. priuata alii, edd. Sed illud mutare nolui, quoniam etiam ex Collat. 9, 2. verisimile est, praeter legem Iuliam de vi publica, quae ad magistratum vim pertinebat, fuisse legem Iuliam de vi publica et privata, quae infra §. 4. et Dig. 48, 7. Cod. 9, 12. etiam de vi privata dicitur, in eaque lege talem vim dictam esse, quae licet privata esset ex persona delinquentis, tamen ex atrocitate etiam ad rempublicam pertineret. Et hoc si statuis, facilius intelligitur, qui factum sit, ut postea, quum magis ex facti poenaeque gravitate utriusque vis genera discernentur, ad priorem quaedam legem referrentur, quae proprie posterior poena sanxerat. De aliorum sententiis cf. Rein Criminalr. d. Römer p. 743 seq. ⁸) Cd. 21. L. 5 pr. D. cit. cluserit reliqui Cdd. edd. ⁹) Ex Dig. l. c. coetum, concursum, turbam, seditionem f. Cdd. edd. ¹⁰) Fortasse: diripuerit. Cf. Dig. ¹¹) Cf. Cic. pro domo 20. ad Att. 3, 4. ¹²) Malim inuerit. adhaesit t-. Cf. Cic. Verr. 1, 47. ¹³) Cf. supra 2, 14. §. 5. L. 7. 8. D. h. t. (48, 7). L. 5. C. h. t. (9, 12). L. 3. C. de pign. (8, 14). L. 11. C. de pign. act. (4, 24). Nov. 60. c. 1 pr.

debitoris sui pignora, cum non 'haberet¹ obligata, ceperit, in legem Iuliam de ui priuata committit. Fiduciam uero et pignora apud se deposita persequi et sine auctoritate iudicis uindicare non prohibetur.

TIT. XXVII. AD LEGEM IVLIAM PEOVLATVS.

1. ²Si quis fiscalem pecuniam attrectauerit, subripuerit, mutauerit, ³ seu in suos usus conuerterit, in quadruplum eius pecuniae, quam sustulit, condemnatur.

[462]

TIT. XXVIII. AD LEGEM IVLIAM REPETVNDARVM.

1. ⁴Iudices pedanei si pecunia corrupti dicantur, plerumque a praeside aut curia submouentur, aut in exsilium mittuntur, aut ad tempus relegantur.

TIT. XXIX. AD LEGEM IVLIAM MAIESTATIS.

1. ⁵Lege Iulia maiestatis tenetur is, cuius ope, consilio aduersus imperatorem uel rem publicam arma mota sunt, exercitusue eius in insidias deductus est; quique iniussu imperatoris bellum gesserit, dilectumue habuerit, exercitum(ue) comparauerit, sollicitauerit(ue), 'quo desereret⁶ imperatorem. His antea in perpetuum aqua et igni⁷ interdicebatur; nunc uero⁸ humiliores bestiis obiciuntur uel uiui exuruntur, honestiores capite puniuntur. ⁹Quod crimen non solum facto, sed

¹) Sic septem Cdd. habuerit ceteri, edd.

Tit. XXVII. ²) Cf. L. 3. 13. D. ad leg. Iul. pec. (48, 13).

³) *Ex. gr. aes pro auro in arca ponendo. Malim tamen mutuauerit vel mutuatus fuerit. Cf. Cic. Verr. 3, 72. L. 2. C. de his q. ex publ. (10, 6).*

Tit. XXVIII. ⁴) Cf. L. 3. L. 7 pr. §. 3. D. ad leg. Iul. repet. (48, 11). Suet. Caes. 43. Otho 2. Tacit. H. 1, 78. Plin. ep. 2, 11. 12. 4, 9.

Tit. XXIX. ⁵) Cf. L. 1—4 pr. D. ad leg. Iul. mai. (48, 4).

⁶) deserueritque (vel destrueritque) undecim Cdd. deseruerit (vel eruerit) ceteri, edd. Sed desertio militare tantum est crimen. Ad nostram lectionem cf. L. 1 fin. D. h. t. L. 5. C. eod. (9, 8).

⁷) Cf. Cic. Phil. 1, 9. Tacit. A. 3, 38. 50. 68. 4, 42. ⁸) Cf. §. 3. I. de publ. iud. (4, 18). ⁹) Cf. Tacit. A. 1, 72. L. 7. §. 4. D. h. t.

et uerbis impiis ac maledictis maxime exacerbatur. 2. ¹In reum maiestatis inquiri prius conuenit, quibus opibus, qua factione, quibus hoc auctoribus fecerit: tanti enim criminis reus non obtentu adulationis alicuius, sed ipsius admissi causa puniendus est. Et ideo, cum de eo quaeritur, ²nulla dignitas a tormentis excipitur.

TIT. XXX^A. AD LEGEM IULIAM AMBITVS.

1. Petiturus magistratum uel prouinciae³ sacerdotium si turbam suffragiorum causa conduxerit, seruos aduocauerit, aliamue quam multitudinem conduxerit, conuictus ut uis publicae reus in insulam deportatur.⁴

[*TIT. XXX^B. AD LEGEM FABIAM.*

[463]

1. 2. *Collat.* 14, 2.]⁵

TIT. XXXI. DE POENIS MILITVM.

1. ⁶Si pecunia accepta miles custodiam dimiserit, capite puniendus est. et certe quaeritur, cuius criminis reus dimissus esse uideatur. 2. Qui custodiam militi prosequenti magna manu excusserint, capite puniuntur.

[*L. 16 pr. §. 1. D. de re militari* (49, 16).

L. 38. §§. 1. 11. 12. D. de poenis (48, 19).]

TIT. XXXII. QVANDO APPELLANDVM SIT.

1. Quoties iusiurandum⁷ postulatur, eo tempore appellandum est, quo defertur, non quo iuratur.

¹) Cf. *L. 7. §. 3. D. h. t.* ²) Cf. *L. 10. §. 1. D. de quaest.* (48, 18). *Ammian.* 19, 12. *L. 3. 4. C. h. t.* (9, 8).

Tit. XXX^A. ³) Cf. *Gothofr. Parat. ad Th. C.* 16, 10. et *Act. societ. Saxon. scient.* 1850. p. 200. ⁴) Cf. 5, 26. §. 1.

Tit. XXX^B. ⁵) *Ex hoc etiam sumpta uidetur haec sent. L. Rom. Burg.* 20. 'Si quis ingenuum natum (ob)ligauerit uel uendiderit, honestiores personae damnantur exilio, uiliores metallis deputantur secundum speciem Paulli sententiarum lib. V.' Cf. ibi *Barkow praef. p. XLV.*

Tit. XXXI. ⁶) Cf. *L. 12. L. 14. §. 1. D. de custod. reor.* (48, 8).

Tit. XXXII. ⁷) *Putat id, de quo L. 34. §. 6. D. de iureiur.* (12, 2). *L. 9. C. de reb. cred.* (4, 1) sermo est. Cf. *L. 12. C. eod.*

TIT. XXXIII. DE CAUTIONIBVS ET POENIS APPELLATIONVM.

1. ¹Ne liberum quis et solutum haberet arbitrium retrahendae et reuocandae sententiae, et ²'poena² et tempora appellatoribus praestituta sunt. Quodnisi iuste appellauerint, tempora³ ad cauendum in poena appellationis quinque dierum praestituta sunt. Igitur morans eo in loco, ubi appellauit, cauere debet, ut ex die acceptarum⁴ litterarum continui quinque dies computentur. si uero longius, salua ⁵'(dierum)⁵ dinumeratione ⁶'itineris⁶ quinque dies cum eo ipso, quo litteras acceperit, computantur. 2. Ne quis in captionem uerborum in cauendo⁷ incidat, expeditissimum est, poenam ipsam [464] uel quid aliud pro ea deponere: necesse enim non habet sponsorem quis ⁸'uel (fidepromissorem) fideiussoremue⁸ dare, aut praesens⁹ esse; sed si contra eum fuerit pronuntiatum, perdit, quod deposuit. 3. Quoties in poena appellationis cauetur, tam unus quam plures fideiussores, si idonei ¹⁰'sint,¹⁰ dari possunt: sufficit enim etiam per unum idoneum ¹¹'indemnitati¹¹ poenae consuli. 4. Si plures ¹²'appellent,¹² una cautio sufficit, et si unus ¹³'caueat,¹³ omnibus uincit. 5. ¹⁴Cum a pluribus sententiis prouocatur, singulae cautiones exigendae sunt et de singulis poenis spondendum est. 6. Modus poenae, in qua quis cauere debet, specialiter in cautione expri-

Tit. XXXIII. ¹) Cf. Tacit. A. 14, 28. L. 6. §§. 4. 6. C. de adpell. (7, 62). ²) Multi Cdd. poenae alii, edd. ³) Malim:

poena, nisi iuste appellauerint, et temp. app. praest. sunt. Tempora. ⁴) Cf. 5, 34. ⁵) Supplevi; excidit ob dinum-. ut puto etiam Fr. Vat. 163. Cf. L. 38. §. 1. D. ex quib. caus. mai (4, 6)

L. 1. D. si quis caut. (2, 11) L. 3 pr. D. de verb. sign. (50, 16). ⁶) Ex Cuiac. cf. integri (vel interim) Cdd. edd. Cf. Fr. Vat. 162.

⁷) Nam formula eius cautionis, cum ex iure extraordinario veniat, nulla proposita est. ⁸) uel fideiussoremue multi Cdd. fideiussoremue (uel fideiussorem pauci) alii, edd. ⁹) Quod promissio

exigit. Possessor, qui pecuniam non deponit, quanquam non satisfacere tamen necesse habet. L. 15. D. qui satisd. (2, 8) Sed inops appellare non poterit. L. 8. §. 8. D. mand. (17, 1). ¹⁰) Multi

Cdd. sunt alii, edd. ¹¹) Malim securitati (ex demnitate cum in ex praecedenti in factum videatur). ¹²) Cdd. 5. 17^b. appellant ceteri, edd. ¹³) qui caueat, uincit Cd. 19. De re cf. L. 10. §. 4.

D. de appell. (49, 1). ¹⁴) Cf. L. 17 pr. D. eod. L. 17 pr. D. de iurisd. (2, 1).

mendus est, ut 'sit,¹ in 'quo² stipulatio committatur: aliter enim recte cauisse non uidetur. 7. Assertor si prouocet, in 'eiusmodi³ tertiam cauere debet, quanti causa 'aestimata⁴ est. ⁵8. In omnibus pecuniariis causis magis est, ut in tertiam partem eius pecuniae caueatur.

TIT. XXXIV. DE DIMISSORIIS LITTERIS.

1. ⁶Ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est, litterae dimissoriae diriguntur, quae uulgo apostoli appellantur; quorum postulatio et acceptio intra quintum diem ex officio⁷ facienda est. 2. Qui intra tempora praestituta dimissorias non postulauerit uel acceperit [465] uel reddiderit, praescriptione ab agendo submouetur 'et⁸ poenam appellationis inferre cogitur.

TIT. XXXV. DE REDDENDIS CAUSIS APPELLATIONVM.

1. ⁹Meritum appellationis causae capitalis et 'personae¹⁰ 'ratione¹¹ status non nisi per nosmet ipsos prosequi possumus: nemo enim absens aut duci in seruitutem potest aut damnari.¹² 2. ¹³Moratorias appellationes et eas, quae ab exsecutoribus et confessis fiunt, recipi non placuit. 3. ¹⁴Eum, qui appellat, cum conuicio ipsius iudicis appellare non oportet; ideoque, quod ita factum est, arbitrio principis¹⁵ uindicatur.

¹) sciat Cdd. 5. 9., unde Schult. cj. sciatur collata §. ult. I. de verb. obl. (3, 15); verum Paullus non certam pecuniae summam, sed modum poenae significat, veluti tertiam partem eius pecuniae, qua de agitur. ²) Ex Rittersh. cj. qua Cdd. edd.

³) huius modi duo Cdd. fortasse rectius, ut postea legamus 'QUANTI CAUSA AESTIMATA EST', eaque verba pars sint ipsius cautionis.

⁴) aestimanda Cd. 25., quod praefendum uidetur, nisi mavis erit pro est. ⁵) Ex Cd. Ves. et 13. Cf. Gai. 4, 171. Cic. pro Rosc. 4.

Tit. XXXIV. ⁶) Cf. L. un. D. de lib. dimiss. (49, 6). ⁷) Cf. L. un. §. 2. D. eod. L. 5. C. de appell. (7, 62). ⁸) Sic Cdd. (quatuor tamen om.) nec antea ex Roeveri cj. edideram; sed nec eius iusta appellatio uidetur, qui inchoatam non ex ordine prosequitur.

Tit. XXXV. ⁹) Cf. L. 1. D. an per alium caus. app. (49, 9). ¹⁰) ipsam (vel ipsae vel ipsa) Cdd. edd., natum ut puto ex psae.

¹¹) Sic multi Cdd. rationem (vel ratio vel rationis) plerique Cdd. edd.

¹²) i. e. capitis damnari, ut saepe alias. ¹³) Cf. L. 7. D. de appellat. recip. (49, 5). L. 1. 3. Th. C. quor. appell. n. rec. (11, 36).

¹⁴) Cf. supra 5, 4. §. 18. L. 8. D. de appellat. (49, 1). ¹⁵) Ad quem adpellauit.

TIT. XXXVI. POST PROVOCATIONEM QUID OBSERVANDVM SIT.

1. ¹Quoties possessor appellat, fructus medii temporis deponi conuenit. quodsi petitor prouocet, fructus in causa depositi esse non possunt,² nec recte eorum nomine satisfactio postulatur. 2. Si propter praedia urbana uel mancipia appelletur, pensiones eorum uel mercedes, uecturae etiam, si de naui agatur, deponi solent.

TIT. XXXVII. DE MERITIS APPELLATIONVM.

1. ³Omnimodo ponendum est, ut, 'cuius⁴ iniusta appellatio pronuntiatur, sumptus, quos dum sequeretur aduersarius impendit, reddere cogatur, non simplos, sed quadruplos.

Tit. XXXVI. ¹) Cf. L. 5. C. quor. appell. n. rec. (7, 65). Symmach. ep. 10, 46 (58). ²) Exceptionem vid. in L. 21. §. 3. D. de appell. (49, 1).

Tit. XXXVII. ³) Cf. L. 3. 4. C. de fruct. et lit. exp. (7, 51). ⁴) quoties Cdd. edd., qua ratione subiectum desideratur, unde pendeat cogatur. Cf. Interpr.

¹(IVLIVS) PAVLLVS

'INSTITVTORVM² LIBRI 'SECVNDI³ TITVLO DE DOTIBVS

ita disseruit.

⁴Si diuortium est matrimonii et hoc sine culpa mulieris [466] factum est, dos integra repetetur. Quodsi culpa mulieris factum est diuortium, in singulos liberos sexta pars dotis a marito retinetur usque ad mediam duntaxat partem dotis.

¹) *Haec leguntur in Boethii Comment. in Cic. Top. II. ad c. 4, 19. Cum notitia litteraria et variantibus lectionibus novissime edidit Boecking. in ed. Ulp. Fragm. 1855. p. 173., quem sequimur.*

²) *Etiam in Ind. Flor. est 'Instituton', sed Iustinianus ubique praestat etiam in hoc libro (L. 41. D. de acq. v. amitt. poss. [41, 2]. L. 4. D. de serv. pr. urb. [8, 2]. L. 3. D. de obl. et act. [44, 7]) 'Institutiones', qui verus titulus est. Cf. praef. ad Gai. p. 158.*

³) *Alia exemplaria habent XI. vel V. Sed tres tantum libros Paulli Institutionibus tribuit Index Flor., ex duobus tantum Iustinianus excerpta dedit, tertium etiam Fragm. Sinait. pag. XV allegant.*

⁴) *Cf. Ulp. 6, 10. 11. Fr. Vat. 105—107.*

Paullus is, quem Charis. p. 193. 214 Putsch. laudat, pro ICto immerito habetur.

DOMITIVS VLPIANVS.

DE VLPIANI FRAGMENTIS, QVAE VVLGO DICVNTVR,
PRAEMONITIO.

- [467] 'Ulpiani fragmenta' quae vulgo dicuntur, uno codice Vaticano,¹ seculo ferme decimo in Gallia satis mendose scripto, servata nobis esse, post multas varietates hodie auctoribus Hugone et Savinio fere ab omnibus recte probatur.² Hoc in codice binis columnis scripto, quae versus plerumque triginta quinque eosque fere viginti sex vel paulo plurium litterarum continent, occupant fol. 190^b. col. β. a v. 9. usque ad fol. 202^b β. col. v. 7. Inscriptum ibi est libello: INCIP. TITVLI EX CORPORE VLPIANI, quō corporis nomine iam Ulpiani aetate usitato (L. 52. §. 2. D. de leg. 3) et postea maxime in iurisconsultorum libris pervulgari Theodosiano aevo amplius quoddam volumen, lectionibus in iudiciis recitandis inserviens, quo omnes vel complures eiusdem ICTi vel imperatoris libri tanquam unius membra corporis contineantur, appellari solitum esse, ex L. 3. Th. C. de resp. prud. (1, 4) et Nov. Valent. III. Lib. II. tit. 35 pr. patet. Sed iam diu constat, haec fragmenta unius tantum libri esse; pertinent enim, ut ex collatis eorum tit. 5. §§. 6. 7. et tit. 26. §. 1. cum Collat. tit. 6. cap. 2. et tit. 16. cap. 4., item tit. 20. §. 6. cum L. 17. D. de testib. (22, 5) compertum est, ad Ulpiani librum singularem Regularum. Ulpianus eum librum scripserat imperante Caracalla (tit. 17. §. 2.), h. e. eodem circiter tempore, quo etiam Institutionum libros composuit (Collat. 16, 9. §. 3), inserviturus, ut videtur, priore libro, quo
- [468] gravissima iuris praecepta, tanquam fructum peracti studii breviter ac perspicue comprehenderat, eorum usibus, qui

¹) De quo vid. Haenel. Leg. Rom. Visig. Praef. p. XLV. Sequitur quidem in eo Ulpianus Legem Romanam Visigothorum, neque vero pars eius fuit, ut olim quidam opinati sunt. de qua re vid. Haenel. l. c. p. XIV. ²) Contrariam sententiam, Io. Tilium ex alio cod. admodum simili nunc deperdito haec fragmenta primum edidisse, unus tuetur G. E. Heimbachius Repert. Lips. 1843. p. 93. seq., quae sententia etsi vera esset, non multum id ad rem faceret.

schola relicta forum adituri erant, dum posterioris planiore et uberiore explicatione iuri in scholis vel privatim operam daturis consultum ibat. Sed in disponendo Regularum libro et partim etiam in componendo Gaii Institutiones secutus deprehenditur ita, ut praemisso itidem de iuris fontibus loco et summam illam divisionem in ius, quod ad personas vel ad res vel ad actiones pertinet, earumque partium distributiones in universum retineret, et singula capita, quatenus Regularum diversa ratio patiebatur, similiter tractaret, auctis tamen quibusdam et interdum etiam novis materiis adiectis, velut de dotibus, de donationibus inter virum et uxorem, et in fine iuris, quod ad personas pertinet, de novo personarum iure ex lege Iulia et Papia Poppaea: qua re sane factum est, ut quaedam ad fori usum pernecessaria non desiderarentur, sed etiam ut perspicuus ille rerum distribuendarum et exponendarum ordo, quo Gaii Institutiones excellunt, admodum obscuraretur et deformaretur.

Quo tempore et qua ratione integer Ulpiani liber ad has lacinias redactus sit, non convenit inter viros doctos. Mommseni est sententia, non diu post Constantini tempora existisse hominem parum doctum et incredibiliter stupidum, qui Ulpiani librum, ut iuri, quo tum utebantur, magis conveniret, partim breviarit partim mutarit; itaque ea, quae ad nos pervenerint, non tam libri Ulpiani Regularum quam huius brevii reliquias esse. Quae opinio mihi ideo admodum videtur veri dissimilis, quod nimis stupidum cogit ponere hominem; primum enim in usu fori, quem potissimum is spectasse putatur, quum ipsorum Ictorum libri desiderarentur, quemadmodum poterat non videre, nullam obscuri hominis brevii auctoritatem esse habiturum? Deinde quod ius obsoletum quibusdam locis ex libro exsecasse dicitur, idem alibi reliquisse deprehenditur. Taceo, quod quaedam argumenta consulto omissi veteris iuris velut 27, 1. 20, 2. 10. 1, 21. tantum ex mendosis lectionibus colliguntur. Denique si quaedam eiusmodi omissa sunt, quod factum non nego, at sunt etiam multa, quae non obsoleverant, quae utraque, opinor, facilius ad casum natura sua ratione carentem, quam ad consilium hominis Epicureo casu non consultius referuntur. Itaque ratione ac consilio eum tantum usum putaverim, qui in ruina illa veteris iuris civilis, hoc est circa finem seculi quinti, primus ex 'Ulpiani corpore' hunc solum librum vel exscripserit vel quae tunc reliquae ex eo erant partes servaverit, ut inter cetera iurisprudentiae lumina, quae Valentinianus III. praedicaverat, et cetera aliquatenus servata iuris vel discendi vel docendi et respondendi praesidia Ulpiani quoque celeberrimum nomen et utilissimum opus retineretur.¹ [469]

¹) Vaticanum Ulpiani codicem primitus e codice 'corporis Ulpiani'

Ceterum illorum probo sententiam, qui variis casibus iam non definiendis, haud vero certa ratione ea, quae in Ulpiani libro desiderantur, periisse putant, ita tamen ut casui etiam librariorum fraudes vel unius alteriusve, qui librum transcribendum daret, parsimoniam quaedam minus necessaria a librario non exigentem adnumerari velim: similes enim iniurias etiam Gaii epitomam et Paulli Sententias passas esse constat. Hoc si tenemus, in critica exercenda non incerti et inter Ulpiani et brevioris manum quasi suspensi titubabimus, sed ubique Ulpiano quid dignum, quid indignum sit, quaeremus.

Initio harum reliquiarum pauca et in fine multa eaque certe casu periisse, omnes consentiunt. De initio, ubi in C. Vat. hanc velut inscriptionem INCIP. TITVLI EX CORPORE VLPPIANI 'Mores sunt tacitus consensus populi longa consuetudine inueteratus' excipit index titulorum, deinde versus, si illa 'mores . . . inueteratus' connumerat, bis septeni deni inverso ordine scripti sunt, bellissima est et satis certa Mommseni coniectura, hos in codice iam mutilo, unde Vaticanus manavit, primi folii binas paginas complexisse, idque librum cum solutum invenisset, infelici casu invertisse et sic transcripsisse. Sed duo addere licet: primum, illud folium in vetustiore codice corporis Ulpiani postremum quaternionis fuisse videri, in quo solito more pariter atque in primo adscriptum supra in exteriori margine esset corp. VLP. ita ut hanc inscriptionem statim sequeretur initialis huius paginae scriptura 'mores sunt' etc.; hoc enim sine dubio movit librum, tam ut hanc paginam quasi inscriptionem continentem pro anteriore haberet, quam ut verba illa 'mores . . . inueteratus', in cod., cum introductionem finirent, a sequentibus spatio distincta, deficiente ceteroqui titulo opusculi, pro lemmate quodam acciperet, quod post titulorum index apte scriberetur. Alterum est, illud ipsum folium ab [470] inferiore parte abscissum fuisse; nam nec septemdecim versus Vat. codicis integrae paginae sufficiunt, ut iam Lachmannus recte iudicavit, et sic explicatur, quare utros-

manasse, quem grandem et inprimis versibus sat longis scriptum fuisse credere par est, eius rei adhuc aliud quoque vestigium superest in quodam vitiorum genere, in Vaticano cod., quod editores fugit, admodum frequenti, sed et eo multo antiquiore. Illud dico, quod saepe vocabula singula vel complura exciderunt, quae alieno loco nunc inter dum multis (sed et brevibus) versibus distante inserta sunt, velut 2, 8. 3, 4. 5. 5, 2. 6, 6. 8, 7^a. 11, 3. 16, 1. 19, 6. 20, 3. 22, 16. 24^a. 24, 16. 25. 25, 4. 5. 10. 11. 14. 26, 7. 28, 13. 29, 1. Hoc enim, cum quae exciderant, initio e regione ad marginem suppleta esse putanda sint, vix fieri potuit, nisi antiquum illum codicem, in quo ita inserebantur, prae- longos versus habuisse ponas.

que hos septenos denos versus (post §. 3. et 9.) modica lacuna sequitur. — In fine ea omnia perierunt, quae Gaius inde a 3, 55. usque ad finem Institutionum tractat. Titulorum rubricas, quas Vaticanus interserit, saltim non omnes nec ita, ut et quo loco nunc leguntur, ab ipso Ulpiano esse profectas, omnes concedunt; sed tamen in edendo eas retinere consentaneum erat. Contra indicem horum titulorum, quem ipsum et codicis scriptorem ex illis titulis confecisse et alieno loco paulo post initium posuisse a Mommseno probatum est, licet superiores editores omnes eum ante initium repetierint, non magis retinendum duxi, quam similiter pro istius aevi more confectos indices, qui Collationis codicibus praefixi leguntur.

De editionibus hoc praemonere sufficiet, post Io. Tilium, qui primus Parisiis a. 1549. haec fragmenta vulgavit, maxime Hugonem quinquies (a. 1788. 1811. 1814. 1822. 1834.) et Boeckingium quater (1831. 1836. 1845. 1855.) edendo, ut alios maxime F. A. Schillingium et Lachmannum, commentando, de emendandis iis meruisse, quorum laudem deinde philologus editor secutus est Io. Vahlenus (1856). Ipsius codicis Vat. accuratum apographum et paene simulacrum Hugo editionibus suis inde a tertia, multo exactius Boeckingius suae quartae addidit, cui etiam Mommseni accessit de Ulpiani Regulis disputatio. Qui praeterea Ulpiano profuerint, ex illarum editionum praefationibus cognoscas.

De novissima Vahleni editione cum nuper in *Fleck-eiseni N. Jahrb. f. Phil. u. Päd.* vol. LXXV. p. 365—377. referrem, simul in universum qua via ac ratione incedendum videatur, si quis emendatius hoc opusculum praestare velit, exposui, exemplisque crisis ad has leges revocatae compluribus sententiam meam firmavi. Quibus in legibus cum et haec fuerit, permulta vitia quia ex siglis vel notis male explicatis originem ducerent, ita ut haec origo flagitaret, sananda esse, quod etiam saepenumero a me factum est, iam, cum compererim, Boeckingium in sua editione non semel pronunciassse, eum codicem, ex quo Vaticanus fluxerit, non sibi videri notis refertum fuisse, faciendum mihi esse videtur, ut qua de causa contrariam opinionem secutus sim, paucis h. l. dicam. Primum igitur eam confirmant omnes librorum iuris civilis codices, qui ex remotiore antiquitate supersunt, velut Gaius Veronensis, Fragmenta Vaticana, Ulpiani Vindobonensia, Fragmentum de iure fisci. Deinde notas iuris nec senatus in gestis a. 438. ab Theodosiani Codicis exemplaribus abesse voluisset, nec Iustinianus earum in suis iuris libris usum severa poena sancita interdixisset, [471] nisi is usus admodum invaluisset; nec denique postea quoque P. Diaconus, Magno, Papias notarum collectiones et explicationes composuissent, nisi tunc quoque libri antiquiores superfuissent, hoc auxilio in transcribendo egentes.

Sed et Isidorus (Orig. 1, 22. §. 2) eius generis notas plurimas in antiquis libris inveniri propalam testatur. Denique ipsa commoditas scribendi et librariorum consuetudo cogunt paene ut credamus, vix ullo in libro iuris haec compendia non adhibita fuisse. Et haec quidem interim sufficient, quum Boeckingius suae sententiae argumenta adhuc nulla attulerit. Ceterum coniecturis in Fleckeiseni annalibus exempli causa propositis nunc ita usus sum, ut in notis brevitas causa *Fl.* apponerem, si quis rationes earum in commentatione illa expositas requirere velit. Praeterea et C. Roederi emendandi Ulpiani conamina (1856) inspexi et quod ab eo mutuatus sum, nota *Roed.* significavi. De editione, ad quam mutata referrem, cum optio esset inter Boeckingianam et Vahlenianam, illam elegi, quam magis frequentari credebam, insignivique *Bg. ed.*

1. (*Perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri, et si* [472]
factum sit, rescindit, qualis est lex Imperfecta lex
est, quae uetat aliquid fieri, et si factum sit, nec rescindit,
nec poenam iniungit ei, qui contra legem fecit, qualis est
191 a lex Cincia, quae plus quam duo milia assium donari)¹
 v. 23—^{fin.} prohibet, 'exceptis (personis)² quibusdam (uelut)² cognatis,
 et si plus donatum sit, non rescindit. 2. Minus quam per-
 perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri, et si factum sit, non
 rescindit, sed poenam iniungit ei, qui contra legem fecit; qua-
 lis est lex Furia testamentaria, quae plus quam mille 'asses
 legati nomine³ mortisue causa prohibet capere praeter exceptas
 personas, et aduersus eum, qui plus ceperit, quadrupli poenam
 constituit.

¹) Sic fere praeceuntibus Cuiacio et Schillingio mancam senten-
 tiam restituendam censui. De re cf. L. 5 pr. C. de legib. (1, 14).
 Macrob. Somn. Scip. 2, 17. De lege Cincia Pragm. Vat. 266 seqq.
 Summam eius legis hac 3. ed. addidi, coniectam ex Schol. Iuven.,
 qui ad 7, 242 seq. auctor est, nec histrionibus in theatro victoribus
 amplius quinque aureos, qui valent quingentos sestertios sive duo
 milia assium, dare licuisse. Ceterum Ulpianus cum ius civile etiam
 in hoc libro (cf. L. 6. §. 1. D. de iustit. 1, 1) in scriptum et non
 scriptum diuisisset, primum videtur scripti iuris partes a legibus
 exordiens enumerasse (= §§. 3—8. I. de iure nat. 1, 2), deinde de
 natura legum egisse, ad quem locum haec pertinent, quae nobis
 servata sunt. Potest tamen etiam, ut hic locus statim legis plebis-
 que sciti definitionem secutus sit; quod si statuis, in lacuna post
 §. 3. Ulpianus SCTi, constitutionis principum, edictorum magi-
 stratum et responsorum prudentium brevissimas definitiones ex
 Gai. 1, 4—7. retulisse et ita iure scripto absoluto ad ius non scri-
 ptum, quod ex moribus veniat, transitum fecisse dicendus erit.

²) Necessario supplevi, cum non tantum quidam cognati excepti
 fuerint. Cf. Fr. Vat. 290—309. Exaratum olim fuerit: exceptis
 p̄sis quibusd. aa. ³) ascium legati Vat. (factum illud puta ex as.;
 nam et alias ex lege as = lege aelia sentia librarius fecit lege ascia;

[473] 3. ¹Lex aut rogatur, id est fertur; | aut abrogatur, id 191aβ
est prior lex tollitur; aut derogatur, id est pars primae ¹(le- v. 1—
gis)² tollitur; aut subrogatur, id est adicitur aliquid pri-
mae legi; aut obrogatur, id est mutatur aliquid ex prima
lege. * * *³

4. ⁴Mores sunt tacitus consensus populi, longa consue- 190bβ
tudine inueteratus. v. 1. 2.

TIT. I. DE LIBERTIS.

191aα
v. 9-23.

5. ⁵Libertorum genera sunt tria, ciues Romani, Latini
Iuniani, dediticiorum numero.

6. ⁶Ciues Romani sunt liberti, qui legitime (*manumissi
sunt, id est aut uindicta aut 'legitimo'*)⁷ censu aut testa-
mento, nullo iure impediēte.

7. Vindicta manumittuntur apud 'magistratum *populi
Romani*, uelut consulem praetoremue uel proconsulem.⁸

8. ⁹Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu Romae
iussu dominorum inter ciues Romanos censum profitebantur.

9. Ut testamento manumissi liberi sint, lex duodecim tabula-
rum facit, quae confirmat ¹⁰(*testamento datas libertates his
uerbis: 'uti legassit suae rei, ita ius esto'*).

10. Latini sunt liberti, qui non legitime, uelut inter

*hoc ex legatum, quomodo lectum erat legato (sequente m). assium
legatum edd. non modo concinne, sed ne recte quidem, cum etiam
ex decem milium legato mile capere liceret. Cf. Gai. 2, 225. 4, 23.*

¹) Cf. L. 102. D. de verb. sign. (50, 16). Lactant. Inst. 6, 8. Fest.
v. Rogat, Abrogare, Derogare, Obrogare, Exrogare p. 282. 12. 69.
187. 82. ²) Auctore Cuiac. addidi. prima (omisso e l. quod for-
tasse legebatur et) Vat. primae edd. ³) Lacuna in Vat. non

indicata eiusdem mensurae cum ea, quae sequitur §. 9. Cf. prae-
fat. In ea aut locum de legis natura continuauerat et perfecerat

Ulp., aut ea, quae dixi ad §. 1. not. 1., tractauerat. ⁴) Cf. §. 9.
I. de iur. nat. (1, 2). Post h. §. personarum summae divisiones
excidisse videntur. ⁵) Cf. Gai. 1, 12. ⁶) Cf. Gai. 1, 17. 44.

⁷) Addidi Fl. p. 374. Cf. Fr. Dosith. 17. ⁸) Ex Lachm. cj. Bg.
ed. Cf. L. 4. D. de vind. (7, 1). magistratu p̄turimue uelut consule.
pro consulem. Vat. Alii alia finxerunt. ⁹) Cf. Fr. Dosith. 17.

Gai. 1, 140. ¹⁰) De sequenti lacuna, in Vat. non indicata, quam
ad sententiam restituiimus, vid. prae fat. et not. 3. Ad restituta cf.
infra 11, 14. L. 120. D. de verb. sign. (50, 16); deinde ad §. 10.
Gai. 2, 56. 1, 22. Fr. Dosith. 4—6.

amicos, nullo iure impediēte manumissi sunt, quos olim praetor tantum tuebatur in forma libertatis; nam ipso iure
 191a β *serui manebant.) hodie autem ipso iure liberi sunt ex lege*
 v. 6. Iunia, '(a)¹ qua lege Latini 'Iuniani nominati sunt² inter [474]
amicos manumissi.

11. ³Dediticiorum numero sunt, qui poenae causa uincti sunt a domino, quibusue stigmata (in)scripta fuerunt, qui(ue) propter noxam torti nocentesque inuenti sunt, quiue traditi sunt, ut ferro aut cum bestiis depugnarent, 'uel (ob eam rem in ludum uel)⁴ custodiam coniecti fuerunt, deinde quoquo modo manumissi sunt. idque lex Aelia Sentia facit.

12. ⁵Eadem lege cautum est, ut minor triginta annorum seruus uindicta manumissus ciuis Romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit. '(pro)inde⁶ sine consilio manumissum 'e(ius) aetatis⁷ seruum manere putat; testamento uero manumissum perinde haberi iubet, atque si domini uoluntate in libertate esset, ideoque Latinus fit. 13. ⁸Eadem lex eum dominum, qui minor uiginti annorum est, prohibet seruum⁹ manumittere, praeterquam si causam apud consilium probauerit. 13a. ¹⁰In consilio autem adhibentur 'Romae qui-
 191b α *dem*¹¹ quinque senatores et quinque | equites Romani; in prouinciis '(uero)¹² uiginti recipiatores, ciues Romani.

14. ¹³Ab eo domino, qui soluendo non est, seruus testamento liber esse iussus et heres institutus, etsi minor sit triginta annis, uel in ea causa sit, ut dediticius fieri debeat, ciuis Romanus et heres fit; si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. quod si duo pluresue liberi heredesque esse iussi sint, primo loco scriptus liber et heres fit: quod et

¹) Geminando restitui. ²) sunt nominati* (deleta puta s = sunt) Vat. sunt nominati ed. Bg. ³) Cf. Gai. 1, 13. ⁴) [inue ludum] uel Bg. ed. Cf. Gai. l. c. Idcirco Ulpianus postea fuerunt, non sunt dixit, quia et hoc factum oportebat, ut aliquando post ferro uel cum bestiis depugnarent. ⁵) Cf. Gai. 1, 18. ⁶) ideo Vat. (factum puta ex pīde). id est Bg. ed. ⁷) FLI. p. 368. caesaris Vat. scilicet ex e' aetatis factum. lex Aelia Sentia Bg. ed. ex M. Hertz. cf. ⁸) Cf. Gai. 1, 38. ⁹) Fortasse excidit qqm = quoquo modo. Cf. Gai. 1, 41. Fr. Dosith. 13. et supra §. 11. ¹⁰) Cf. Gai. 1, 20. ¹¹) romani (pro romae qd.) Vat. Romae edd. ¹²) Ex sequenti u geminando restitui. Cf. Gai. 1, 20. ¹³) Cf. Gai. 1, 21.

ipsum lex Aelia Sentia facit. 15. ¹Eadem lex in fraudem 'creditorum uel² patroni manumittere prohibet.

[475] 16. ³Qui tantum in bonis, non etiam ex iure Quiritium seruum habet, manumittendo Latinum facit. In bonis tantum alicuius seruus est uelut hoc modo, si ciuis Romanus 'a ciue Romano⁴ seruum emerit, isque traditus ei sit, neque tamen mancipatus ei, neque in iure cessus, neque ab ipso anno possessus sit. nam quamdiu horum quid '(non) fit,⁵ is seruus in bonis quidem 'emptoris, ex⁶ iure Quiritium autem uenditoris est.

17. ⁷Mulier, quae in tutela est, item pupillus et pupilla '(nisi tutore auctore)⁸ manumittere non possunt.

18. ⁹Communem seruum unus ex dominis manumittendo partem suam amittit, eaque ad crescit socio; maxime si eo modo manumiserit, quo, si proprium | haberet, ciuem Roma- 191 b β num facturus esset. nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet, eum nihil egisse. 19. ¹⁰Seruus, in quo alterius est ususfructus, alterius proprietatis, a proprietatis domino manumissus liber non fit, sed seruus sine domino est.¹¹

20. ¹²Post mortem heredis aut ante institutionem heredis testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis. 21. Inter medias heredum institutiones libertas data utrisque adeuntibus non ualet;¹³ solo autem priore adeunte iure antiquo¹⁴ ualet. sed post legem Papiam Poppaeam, quae partem non adeuntis caducam facit, si quidem primus heres 'uel ius

¹) Cf. Gai. 1, 37. 47. ²) creditoris et Vat. (factum ex creditor. uel) edd. Cf. Gai. l. c. ³) Cf. Gai. 1, 21^b. 35. Fr. Dosith. 9. — Gai. 2, 41. 204. ⁴) Recte; nam si a peregrino, ex iure Qu. seruus fit emptoris, quia tum iure rei nec mancipi censendus est. Cf. Fr. Vat. 47. ⁵) fiat Vat. edd. Superscriptum ñ vocabulo fit errorem peperit; nam 'quamdiu' Ulpianus indicativo copulat; cf. 2, 2. 10, 4. 26, 3. ⁶) emptoris ē. et (male geminata e) Vat. emptoris est, ex edd. ⁷) Cf. Fr. Dosith. 15. infra 11, 27. ⁸) Restitui FLI. p. 374. ⁹) Cf. Fr. Dosith. 10. Paul. 4, 12. §§. 1. 5. ¹⁰) Cf. Fr. Dosith. 11. ¹¹) Cave cum Mommseno putes, haec desiderari: 'donec manet ususfructus: quo finito Latinus efficitur'. Vid. L. 1 pr. C. comm. de man. (7, 15) et nos ad Fr. Dosith. 11 fin. ¹²) Cf. Gai. 2, 230. 233. ¹³) Quia pro parte tantum ante instituti et facti heredis (ab adita enim hereditate dies eius cedit) recte data est, nec pro parte competere potest. ¹⁴) i. e. accrescendi.

(*liberorum uel ius*)¹ antiquum habeat, ualere eam posse² placuit; quod si non habeat, non ualere constat, quod loco [476] non adeuntis legatarii patres heredes fiunt. sunt tamen, qui et hoc casu ualere 'eam³ posse dicunt. 22. ⁴Qui testamento liber esse iussus est, mox, 'quam uel⁵ unus ex heredibus adierit hereditatem, liber fit. 23. ⁶Iusta⁷ libertas testamento potest dari his seruis, qui '(et)⁸ testamenti faciendi et mortis tempore ex iure Quiritium testatoris fuerunt.

24. ⁹Lex Fufia Caninia iubet, testamento ex tribus seruis non plures quam duos manumitti; 'a quattuor¹⁰ usque ad decem dimidiam partem manumittere concedit; a decem usque ad triginta tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumit-
192 a α tere liceat, | aequae ut ex priori numero; a triginta usque ad centum quartam partem, aequae ut decem ex superiori numero liberari possint; a centum usque ad quingentos partem quintam, similiter ut ex antecedenti numero uiginti quinque possint fieri liberi. et denique praecipit, ne plures omnino quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. 25. ¹¹Eadem lex cauet, ut libertates seruis testamento nominatim dentur.

TIT. II. DE STATV LIBERO [VEL STATV LIBERIS].

1. ¹²Qui sub conditione testamento liber esse iussus est, statu liber appellatur, [2.] '(quia)¹³ 'quamdiu pendet con-

¹) [*uel ius liberorum*] uel ius Bg. ed. De re cf. 17, 3. tit. 18. 19, 17. 24, 12. Gai. 2, 206. 207. 286. ²) Nam si liberos habeat, ita demum ualet, si partem caducam vindicet.

³) Fl. p. 369. eius (factum ex geminata antecedente e) eā Vat. eius causam Bg. ed.

⁴) Cf. L. 23. §. 1. L. 25. D. de manum. test. (40, 4). ⁵) Ex Marc-zolli cj.; cf. de mox quam L. 13 fin. D. quib. mod. usufr. (1, 4), de uel L. 23. §. 1. cit. et Ulp. L. 2 pr. D. de statu lib. (40, 7). quāuis (male intellecto compendio n) Vat. quamuis Bg. ed.

⁶) Cf. Gai. 2, 267. et infra 24, 7. ⁷) Ergo ut servus minor XXX annorum Latinus fiat ex lege Aelia Sentia (1, 19), sufficit, ut mortis tempore testatoris in bonis fuerit. ⁸) Ex Bg. cj. addidi.

⁹) Cf. Gai. 1, 42—45. Paul. 4, 14. ¹⁰) et Vat. edd. Sed hoc factum ex a iv cum librarius v vel u tanquam perperam geminatam abiectisset. ¹¹) Cf. Gai. 2, 289. 1, 45. Paul. 4, 14. §. 1. ¹²) Cf. Gai. 2, 200. Fest. v. Statu liber p. 314. L. 1 pr. D. de statu lib. (40, 7).

¹³) Hanc vocem (non Is) addidi, quod ea cur facile excidere potuerit, ex sequenti facile intelligitur. Vat. hic habet supra lineam adscriptum statu liber, quod edd. novam §. incipientes receperunt.

ditio, servus heredis, '(cum extitit, statim liber est.)¹

3. ²Statu liber seu alienetur ab herede, 'seu usu capiatur³ ab aliquo, libertatis conditionem secum trahit. 4. ⁴Sub hac

condicione liber esse iussus: SI DECEM MILIA HEREDI DEDE-
RIT, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam
ad libertatem perueniet; idque lex duodecim tabularum iubet.

5. ⁵Si per heredem factum sit, quominus statu liber condi-
tioni pareat, proinde fit liber, atque si condicio expleta fuisset.

6. ⁶(Set et)⁷ extraneo pecuniam dare iussus et liber esse si
paratus sit dare, et is, cui iussus est dare, aut 'nolit⁸ accipere,
aut antequam acceperit, moriatur, proinde fit liber ac si pec-
uniam dedisset.

7. ⁹Libertas et directo potest dari hoc modo LIBER ESTO,
LIBER SIT, LIBERV M ESSE IVBEO, et per fideicommissum, ut
puta ROGO, FIDEI COMMITTO HEREDIS MEI, VT STICHVM 192 a β
SERVVM 'MANVMITTAT. 8. Is,¹⁰ qui directo liber esse iussus
est, 'testatoris uel orcinus¹¹ fit libertus; is autem, cui per
fideicommissum data est libertas, non testatoris, sed manu-
missoris fit libertus. 9. Cuius fidei committi potest ad rem
aliquam praestandam, eiusdem etiam libertas fidei committi

¹) Haec quae supplevi, excidisse quondam h. l., quod similia
statim sequerentur, et ad marginem primum adscripta, deinde
amissis prioribus duabus vocibus (c'extitit) ob similitudinem se-
quentis statim, alieno loco mutata male intrusa esse, haecce argu-
mento sunt: quod h. l. verbum desideratur (suppleverunt edd.:
[est]), quod statu liber (ex statim liber ē factum) antecedenti versui
superscriptum est (vid. not. 13), quod Ulpianus statu liberum exi-
stente condicione liberum esse, non potest non initio dixisse, deni-
que quod is idem subiectum nunquam ita, ut hic statu liber, solet
repetere. De eo, quod dixit statim liber est, vid. eundem Ulp. L.
3 pr. D. h. t. (40, 7). Videtur etiam mirum illud librarii VEL STATV
LIBERIS in inscriptione tituli ex VEL STATIM LIBERIS natum esse,
quod ex nostro loco effectum erat. ²) Cf. L. 2 pr. D. h. t. ³) Ex
Roed. cf. siue suscipiatur Vat. siue usucapiatur Bg. ed. ⁴) Cf.
L. 6. §§. 3. 7. L. 29. §. 1. D. h. t. ⁵) Cf. L. 3. §. 1. D. h. t.
⁶) Cf. L. 3. §. 10. L. 20. §. 3. D. h. t. ⁷) Geminavi ex antece-
denti v. ⁸) nolle Vat. Bg. ed. ⁹) Cf. infra 25, 2. 18. Gai. 2, 263.
¹⁰) mittatis * * * *: is Vat. Post manu scriptum fuisse mittat
(t)es(tatoris) tator is, Roed. vidit. Vid. not. seq. De re cf. Gai. 2,
266. 267. ¹¹) horcinus (pro uorcinus ut opinor) Vat. Bg. ed.; v.
testatoris huc ex antecedenti versu revocavi.

potest. 10. ¹Per fideicommissum libertas dari potest tam proprio seruo testatoris, quam heredis aut legatarii, uel ^[477] cuiuslibet extranei seruo. 11. ²Alieno seruo per fideicommissum data libertate si dominus eum iusto pretio non uendat, extinguatur libertas, quoniam nec pretii computatio pro libertate fieri potest. 12. ³Libertas sicut dari, ita et 'adimi (*tam*) statim ⁴testamento quam codicillis testamento confirmatis potest; ut tamen eodem modo adimatur, 'quo et ⁵data est. ^[478]

TIT. III. DE LATINIS.

1. ⁶Latini ius Quiritium consequuntur his modis: beneficio principali, liberis, iteratione, militia, naue, 'aedificio, ⁷pistrino; ⁸praeterea ex senatus consulto 'mulier, quae sit ter enixa. ⁹ 2. ¹⁰Beneficio principali Latinus ciuitatem Romanam accipit, si ab imperatore ius Quiritium impetrauerit. 3. ¹¹Liberis ius Quiritium consequitur Latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit: nam lege Iunia ^{192 b a}cautum est, ut si ciuem Romanam uel Latinam uxorem | duxerit, testatione interposita, quod liberorum quaerendorum causa uxorem duxerit, postea filio filiae nato natae et anniculo facto, possit apud praetorem uel praesidem prouinciae causam probare et fieri ciuis Romanus, tam ipse quam filius filiae eius et uxor; scilicet si et ipsa Latina sit; nam si uxor ciuis Romana sit, partus quoque ciuis Romanus est ex senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est. 4. ¹²Iteratione fit ciuis Romanus, qui post Latinitatem, quam acceperat maior triginta annorum ¹³iterum iuste manumissus

¹) Cf. Gai. 2, 264. 272. §. 2. I. de sing. reb. per fid. (2, 24).

²) Cf. Gai. 2, 265. ³) Cf. infra 24, 29. ⁴) adimitatē Vat., ut iā geminandum sit; statim est, dum hoc ipsum testamentum, quo dedit, nuncupat; in 24, 29. et tit. I. de ademt. leg. (2, 21) idem dicitur v. 'eodem' (testamento), quod fortasse etiam hic excidit, cf. Gai. 1, 29 init. ⁵) quo modo cf. Roed. ⁶) Cf. Gai. 1, 28 seq. Fortasse h. l. excidit: 'Latini ciues Romani sunt, cum aliquo modo ius Quiritium consequuntur.' Cf. §. 2. ⁷) Cf. Gai. 1, 33. ⁸) Cf. Gai. 1, 24. ⁹) uulgo quae sit te renexa Vat. uulgo quaesitos tres enixa Bg. ed. Cf. Fl. p. 378. et de re L. 137. D. de verb. sign. (50, 16). Paul. 4, 9. §§. 1. 2. 3. 7. 8. ¹⁰) Cf. Gai. 3, 72. 73. 1, 95. ¹¹) Cf. Gai. 1, 29. 30. 80. ¹²) Cf. Gai. 1, 35. ¹³) Quod in edd. 1. 2. cum ceteris comma hic posueram, nunc omisi. Quanquam enim Ulpianus proxime de iterato eo, qui iam maior xxx ann. Latinus factus

[479] est ab eo, cuius ex iure Quiritium seruus fuit. sed huic concessum est ex senatus consulto, etiam liberis ius Quiritium consequi.¹ 5. ²Militia ius Quiritium accipit Latinus, '(si) inter uigiles Romae sex 'annis³ militauerit, ex lege Visellia.⁴ 'at postea⁵ ex senatus consulto concessum est ei, ut, si triennio inter uigiles militauerit, ius Quiritium consequatur. 6. ⁶Nauē Latinus ciuitatem Romanam accipit, si non minorem quam decem milium modiorum nauem fabricauerit, et Romam sex annis frumentum portauerit, ex edicto diui Claudii. ***

TIT. IV.⁷ DE HIS QVI SVI IVRIS SVNT.

1. ⁸Sui iuris sunt familiarum suarum principes, id est pater familiae, itemque mater familiae.

2. ⁹Qui matre quidem (*certa*), patre autem incerto nati 192bβ sunt, spurii adpellantur.

TIT. V. DE HIS QVI IN POTESTATE SVNT.

1. ¹⁰In potestate sunt liberi parentum ex iusto matrimonio nati.

2. ¹¹Iustum matrimonium est, si inter eos, qui nuptias contrahunt, conubium sit, et tam masculus pubes quam femina '(uiri)¹² potens sit, et utrique consentiant, si sui iuris

erat, sensisse, maxime ex iis, quae in fine adicit, appareat; tamen non ita oratio eius interpungendo coercenda est, ut minorem manumissum et Latinum factum iteratione civitatem Rom. unquam adipisci posse negare videatur. Potest enim, si minor causa probata inter amicos liberatus postea maior factus iterum iuste manumittitur. Gai. 1, 35. ¹⁾ Cf. Gai. 1, 31. ²⁾ Cf. Gai. 1, 32^b.

³⁾ annos Bg. ed. Idem postea triennium. ⁴⁾ a. 24., non ex Mommseni sententia (Jahrb. f. gem. Recht II. p. 336. coll. Ritschl. praef. ad indic. schol. Bonn. hib. 1860. p. V.) a. u. 683., quo tempore servi in hoc ministerio erant, qui militare dici non possunt. Nec ad antiquiores leges SCta fieri solita. ⁵⁾ Ex P. Fabri cj. praeterea Vat. (ex ptea factum). praeterea edd. at, quo vix careas, huc revocavi ex §. 4., ubi Vat. inter est et ex senatus habet ut, quod edd. delent. ⁶⁾ Cf. Gai. 1, 32^c. ⁷⁾ Apparet, ex hac materia tantum frustula quaedam servata esse. ⁸⁾ Cf. Gai. 1, 48. 50. L. 4. D. de his qui sui (1, 6). L. 195. §§. 2. 5. D. de verb. sign. (50, 16). ⁹⁾ Cf. infra 5, 7. Fortasse hic excidit: 'Sui iuris aut fiunt, uelut emancipatione, aut nascuntur, uelut ii, qui post mortem patris uel patre incerto nati sunt.' ¹⁰⁾ Cf. Gai. 1, 55. ¹¹⁾ Cf. Gai. 1, 56. pr. I. de nupt. (1, 10). ¹²⁾ Sigla ui (= uiri) hic exci-

'sint,¹ aut etiam parentes eorum, si in potestate 'sint.¹ [480]
 3. ²Conubium est uxoris iure ducendae facultas. 4. ³Conubium habent ciues Romani cum ciuibus Romanis; cum Latinis autem et peregrinis ita si concessum sit. 5. ⁴Cum seruis nullum est conubium. ⁵6. Inter parentes et liberos 'infinite,⁶ cuiuscumque gradus '(sint,)⁷ conubium non est. inter cognatos autem ex transuerso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant:⁸ nunc autem etiam ex tertio gradu licet uxorem ducere; sed tantum fratris filiam, non etiam sororis filiam, aut amitam uel materteram, quamuis eodem gradu sint. eam denique, quae noverca uel priuigna uel nurus uel socrus nostra fuit, uxorem ducere non possumus. 7. Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit ideoque liberi in potestate eius non fiunt, sed quasi uulgo concepti spurii sunt.

193 a α 8. ⁹Conubio interueniente liberi semper patrem | sequuntur: non interueniente conubio matris conditioni accedunt, excepto eo, 'quod¹⁰ ex peregrino et ciue Romana peregrinus nascitur, quoniam lex Minicia¹¹ ex alterutro peregrino natum deterioris parentis conditionem sequi iubet. 9. ¹²Ex ciue Romano et Latina Latinus nascitur, et ex libero et ancilla seruus; quoniam, cum his casibus 'conubia non sint,¹³ partus sequitur matrem. 10. ¹⁴In his, qui iure contracto matrimonio nascuntur, conceptionis tempus spectatur:¹⁵ in his autem, qui non legitime concipiuntur, editionis; ueluti si

disse et in superiorem versum aberrasse videtur, ubi a inter tā et masculos scriptum ei originem debere suspicor; certe nunquam potens solum hoc sensu legi. ¹) Ex Hugonis cj. sunt Vat. Bg. ed. ²) Cf. Serv. ad Aen. 1, 78. Gai. 1, 76. ³) Cf. Gai. 1, 56. ⁴) Cf. Paul. 2, 19. §. 6. ⁵) §§. 6. 7. etiam exstant in Collat. 6, 2. §§. 1—3. Cf. Gai. 1, 59—64. §§. 1—3. 5—7. 10. I. de nupt. (1, 10). ⁶) Bg. ed. uncinis inclusit. ⁷) Ex Collat. supplevi; nam ob s antecedens h. l. excidit. ⁸) Cf. Plutarch. Qu. Rom. 6. ⁹) Cf. Gai. 1, 67. 78. L. 24. D. de statu hom. (1, 5). ¹⁰) Scripsi. qui Vat. edd. antea quaedam suppleveram. ¹¹) mensia Vat. edd. etiam meae 1. 2. cf. Gai. 1, 78. ¹²) Cf. Gai. 1. 82. ¹³) Malim conubium non sit. ¹⁴) Cf. Gai. 1, 89—92. L. 18. 24. D. de statu hom. (1, 5). ¹⁵) tēpore exceptat' Vat. tempore disceptatur Bg. ed. Scriptum sc. erat temp. Deinde aliud vitium peperit, quod litterae st, sp in exordio vocis levem ante se vocalem suscipere solent velut istecum pro Stichum, espece ex specie, et x ut saepe pro s posita.

[481] ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit; nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est. * * *

TIT. VI. DE DOTIBVS.

1. Dos aut datur, aut dicitur, aut promittitur. 2. ¹Dotem dicere potest mulier, quae nuptura est, et debitor mulieris, si lussu eius dicat; *item* ²parens mulieris uirilis sexus, per uirilem sexum cognatione iunctus, uelut pater, auus paternus. dare, promittere dotem omnes possunt.

3. Dos aut profecticia dicitur, id est quam pater mulieris dedit; aut aduenticia, id est ea, quae a quouis alio data est.

4. ³Mortua in matrimonio muliere dos a patre profecta ad patrem reuertitur, quintis in singulos liberos in infinitum ^{193aβ}relictis penes uirum. quod si pater non sit, apud maritum remanet. 5. Aduenticia autem dos semper penes maritum remanet, praeterquam si is, qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus fuerit; ⁴quae dos specialiter recepticia dicitur. ⁵

6. ⁶Diuortio facto si quidem sui iuris sit mulier, ipsa habet rei uxoriae actionem, ⁷id est dotis repetitionem; quodsi in potestate patris sit, pater adiuncta filiae persona habet actionem; ⁸nec interest, aduenticia sit dos, an profecticia.

7. ⁹Post diuortium defuncta muliere heredi eius actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit.

8. ¹⁰Dos si pondere, numero, mensura contineatur, annua, bima, trima die redditur; nisi si ut praesens reddatur,

[482] conuenerit. reliquae dotes statim redduntur.

¹) Cf. Gai. epit. 2, 9. §. 3. L. 41 pr. D. de iur. dot. (23, 3).
²) ex Schillingii cf. pro institutus Vat. Sed fortasse post dicat excidit nota auctore) t(utore). ³) Cf. Fr. Vat. 108. ⁴) fuit Vat. Bg. ed. ⁵) Cf. L. 31. §. 2. D. de mort. c. don. (39, 6). ⁶) Cf. Fr. Vat. 116. 119. ⁷) actionem Vat. Bg. ed.; sed reuera, qualiter librarius compendium r. u. male explicuit, quinto abhinc versu post actionem positum, corrigendum et huc revocandum fuit. Cf. Hugo ad h. l. et FLI. p. 373. ⁸) actionem rei uxoriae Bg. ed. Vid. not. 7. De re cf. L. 2. C. sol. matrim. (5, 18). ⁹) Cf. Fr. Vat. 112. 334. L. 57. D. sol. matr. (24, 3). L. un. §. 4. C. de rei uxor. act. (5, 13). ¹⁰) Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 44. L. 14—19. D. de pact. dot. (23, 4). L. 1. §. 2. D. de dote prael. (33, 4). L. un. §. 7. C. de rei ux. act. (5, 13).

9. ¹Retentiones ex dote fiunt (*aut propter liberos,*) aut propter mores, aut propter impensas, aut propter res donatas, aut propter res amotas.

10. ²Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris aut patris, cuius in potestate est, diuortium factum sit; tunc enim singulorum liberorum nomine sextae retinentur ex dote; non plures tamen quam tres. 11. ³'Sextarum' retentione, si *matrimonium repetitum sit*, dos, ⁴ quae semel functa est, 193b ⁵amplius fungi non potest, nisi | ⁶'aliud' matrimonium sit.

12. Morum nomine, grauiorum quidem 'sextae retinentur; ⁶ leuiorum autem octaua. grauiiores ⁷ mores sunt 'adulteria ⁸ tantum; leuiiores omnes reliqui. 13. Mariti mores puniuntur in ea quidem dote, quae 'annua die ⁹ reddi debet,

¹) Cf. Fr. Vat. 120. L. un. §. 5. C. de rei uxor. act. (5, 13).

²) Cf. Cic. Top. 4. Paul. Inst. II. apud Boeth. lib. II in Cic. Top. 4. §. 18. supra p. 546. et in Top. 17. §. 66. p. 378. Or. ubi pro sextans legendum est sextas. Fr. Vat. 105—107. ³) sexte in Vat. sextae in Bg. ed. signo novae si non hic sed postea ante v. dos posito. Librarius discrimen ante oculos habuisse videtur, quod post ponebant inter id quod in exceptione et quod in petitione est. Cf. Schol. Bas. 11, 1, 7. p. 563. ⁴) retentione sunt, non in petitione dox Vat. retentione sunt, non in petitione. §. 11. Dos ed. Bg. Alii alia commenti sunt. De nostra ratione vid. Fl. p. 376. De re cf. L. 33. D. de ritu nupt. (23, 2). L. 19. 42. §. 3. D. sol. matr. (24, 3). L. 14. §. 9. D. ad l. Iul. de adult. (48, 5). Fr. Vat. 107. ⁵) alium Vat. ed. Bg. ⁶) Ita Vat. sexta retinetur edd. pleraque; etiam Bg. Male; nam ut taceam, omnino consentaneum fuisse, grauiiores mores ut maiore poena ferirentur quam in sextae ab octava differentia inest, cum grauiiores mores sint adulteria, quae complura fieri possunt et idcirco puniuntur, quia liberos uxor hoc modo ut marito subiiciat, committere videtur (L. 6. §. 1. ad leg. Iul. de adult. 48, 5), ex liberorum lege (cf. libr. meum Verf. d. Serv. Tull. p. 214. 663) etiam plures sextae ob grauiiores mores retineri possunt, itaque fieri poterat, ut maritus valde impudicam uxorem omnino dote priuaret (Valer. Max. 8, 2. §. 3). ⁷) Fortasse post grauiiores excidit uxoris. ⁸) adulterio Vat. Noli corrigere cum aliis adulterium; cf. not. 6. ⁹) a die Vat. (cf. P. Diacon. et Pap. A. TP. = annuo (anni) tempore). Significat vero tribus pensionibus, cuique annua die praestituta; ut 'annua die' dicitur L. 30. §. 2. D. de leg. 1. et (si non est a Triboniano mutata) L. 1. §. 2. D. de dote praeleg. (33, 4) et postea senum mensum die. Cf. Cuiac. obs. 7, 21. ad diem ed. Bg.; sed hoc plerumque de die diligenter observata dicitur.

ita (ut) propter maiores mores praesentem dotem reddat, [489] propter minores senum mensum die. in ea autem, quae praesens reddi solet, tantum ex fructibus iubetur reddere, quantum in illa dote, quae triennio redditur, 'repraesentatio' ¹ facit.

14. ²Impensarum species sunt tres: aut enim necessariae dicuntur, aut utiles, aut uoluptuosae. 15. Necessariae sunt impensae, quibus non factis dos deterior futura est, uelut si quis ruinas aedes refecerit. 16. Vtiles sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit, factis autem fructuosior effecta est, ueluti si '(uir)' ³ uineta et oliueta fecerit. 17. Voluptuosae sunt, quibus neque omissis deterior dos 'fuerit,' ⁴ neque factis fructuosior effecta est; quod euenit in uiridariis et picturis similibusque rebus. * * * ⁵

⁶TIT. VII. DE IVRE DONATIONVM INTER VIRVM ET VXOREM.

1. ⁷Inter uirum et uxorem donatio non ualet, nisi certis ex causis, id est mortis causa, diuortii causa, serui manumittendi gratia. Hoc amplius principalibus constitutionibus concessum est mulieri in hoc donare uiro suo, ut is ab imperatore lato clauo uel equo publico simililue honore honoretur. 193bβ

2. ⁸Si 'marito uxor' ⁹ diuortii causa res amouerit, rerum quoque amotarum actione tenebitur.

3. Si maritus pro muliere se obligauerit uel in rem eius inpenderit, diuortio facto eo nomine cauere sibi solet stipulatione tribunicia. ¹⁰

¹) repensatio (factum ex repraesentatio ratione sequentis repensarum pro Impensarum) Vat. ed. Bg. ²) Ad §§. 14—17. cf. L. 79. D. de verb. sign. (50, 16). Tit. D. de impens. in res dot. (25, 1). L. un. §. 5. C. de rei uxor. act. (5, 13). ³) Supplevi. Excidit ob sequens uineta. Cf. 5, 2. not. 12. De exemplo Cic. agrar. 2. §§. 48. 67. Appian. de b. c. 1, 18. ⁴) fieret Vat. Bg. ed. ⁵) Duo tantum desiderari videntur, quando ob impensas retineri possit, definitio et retentionum ob res donatas et ob res amotas expositio. ⁶) Ulpianus in his, quae sequuntur, non proprias materias tractasse sed materiam de dote ad finem perducisse putandus est, addens ad retentionum ius, quae in singulis earum speciebus praeterea scitu digna erant. ⁷) Cf. Paul. 2, 23. §§. 1. 2. 6. L. 1. 9. 11. 40. 42. D. de don. int. vir. (24, 1). L. 21. 22. C. eod. (5, 16). ⁸) Cf. tit. D. rer. amot. (25, 2). ⁹) maritus (pro marito uc. vid. Fl. p. 373.) Vat. edd. ¹⁰) Puta, tribunos pl. a maritis dotem

4. ¹In potestate parentum sunt etiam hi liberi, quorum [484] causa probata est,² per errorem contracto matrimonio inter disparis condicionis personas: nam '*senatus consulto* (si)ue³ ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uel eam, quae dediticiorum numero est, quasi (*ciuem Romanam*) per iguorantiam uxorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem peregrino uel ei, qui dediticiorum numero est, (*aut quasi ciui Romano*) aut etiam quasi Latino ex lege *Aelia Sentia* nupta fuerit, '*(liberorum nomine, qui ex eo matrimonio procreati fuerint)*,⁴ causa probata, ciuitas Romana datur tam liberis quam parentibus, praeter eos, qui dediticiorum numero sunt; et ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

TIT. VIII. DE ADOPTIONIBVS.

1. ⁵Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptiui. 2. ⁶Adoptio fit aut per populum, aut per praetorem uel praesidem prouinciae. Illa adoptio, quae per populum fit, specialiter arrogatio dicitur. 3. Per populum qui sui iuris sunt arrogantur; per praetorem autem
194 a α filii familiae | a parentibus dantur in adoptionem. 4. ⁷Arrogatio Romae *dumtaxat* fit; adoptio autem etiam in prouinciis apud praesides. 5. ⁸Per praetorem uel praesidem prouinciae adoptari tam masculi quam feminae, et tam puberes quam impuberes possunt. per populum uero '[Romanum]⁹ feminae '(ne) nunc quidem¹⁰ arrogantur; pupilli autem, 'qui (*olim*)

reddere iussis appellatos, nisi hac stipulatione eis caveretur, se auxilium laturos esse ostendisse. ¹⁾ *Intercalatis titulis de nuptiis et de dotibus* (5, 2—7, 3) iam continuatur materia, quae 5, 1. coepta erat. Cf. Gai. 1, 65—75. Collat. 18, 2. §. 5. 3. §§. 7. 15.

²⁾ *Fortasse excidit 'sive ex lege Aelia Sentia sive'.* ³⁾ seu *Vat. edd.*, sed hoc natum puto ex *scsū*. Nam nec seu et siue facile componit Ulpianus, nec poterat simpliciter dicere, civitatem causa probata dari, quasi a praetore vel praeside daretur. ⁴⁾ *Necessario suppleri, quae ob similitudinem voc. 'fuerit' et 'fuerint' excidisse apparet.* ⁵⁾ Cf. Gai. 1, 97. ⁶⁾ Cf. Gai. 1, 98. 99.

⁷⁾ Cf. Gai. 1, 100. ⁸⁾ Cf. Gai. 1, 101. 102. L. 21. D. de adopt. (1, 7). L. 8. C. eod. (8, 48). ⁹⁾ *Cum antea semper tantum 'per populum' dictum sit, Romanum ex uero natum puto, quod forte ūro scriptum erat.* ¹⁰⁾ non antea superscripto quidem *Vat.* quidem non *ed. Bg.* 'ne' ob praecedens feminae periisse videtur, post quod voc. in *Vat.* est lacuna.

[485] *item*¹ non poterant arrogari, nunc '*causa cognita*² possunt ex constitutione diui Antonini 'Pii. 6. Qui³ generare non 'potest,⁴ uelut spado, utroque modo 'potest⁵ adoptare; idem iuris est in persona caelibis. 7. ⁶*Item* is, qui filium non habet, in locum nepotis adoptare potest. 7^a. ⁷Feminae uero neutro modo possunt adoptare, quoniam nec naturales liberos in potestate habent. 8. ⁸Si pater familiae arrogandum se dederit, liberi quoque eius quasi nepotes in potestate fiunt arrogatoris.

TIT. IX. DE HIS QVI IN MANV SVNT.

⁹* * * I. Farreo 'conuenit uxor¹⁰ in manum certis uerbis et testibus x praesentibus et sollempni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur. * * *

¹) quidem *Vat.* quondam *ed. Bg. Scriptum a primo puto* quodolim item, inde factum quidem item, denique insequentis corruptelae (not. 2.) ratione habita conflatum quidem. ²) aut *Vat.* autem *ed. Bg. Sed cum scriptum esset cē* (= causa cognita), quod ab ā, ut in *Vat.* reperitur, vix discerni potest, scriptor eius codicis, unde *Vat.* est transcriptus, id explicuit aut, insequens vero liberior inde item ut 22, 31. fecit aut (= autem), ut ad antecedens quidem referretur. Ceterum apparet, Ulpianum simpliciter dicere non potuisse, nunc ex const. D. Pii pupillos arrogari posse. De re cf. §. 3. I. de adopt. (1, 11). ³) Hi qui *Vat. edd. Cf. FlI. p. 375. et Kämmerer Beiträge zur Gesch. d. R. R. p. 36. Ad §. 6. cf. Gai. 1, 103. 104. L. 30. 40. §. 2. D. de adopt. (1, 7).* ⁴) possunt *Vat. edd. (Sed hoc ex potest factum ex priore illa corruptela Hi qui). Cf. Roeder p. 45.* ⁵) *Vat. possunt edd.* ⁶) *Cf. §. 5. I. de adopt. (1, 11).* ⁷) *Hanc sententiam Vat. et edd. in fine tituli (§. 8^a.) locant. Sed hoc loco eam excidisse et ad marginem suppletam, cum nesciretur, quo pertineret, ad calcem reiectam esse, certo argumento sunt voc. uero et sententiarum ordo tam naturalis quam Gaianus (1, 103. 104), quem nunc ita Ulpianus secutus deprehenditur, ut etiam finalis §. 8. respondeat Gai. 1, 107.* ⁸) *Cf. Gai. 1, 107.* ⁹) *Lacunam h. l. esse (cf. Gai. 1, 108—111.), ipse scriptor eius codicis, unde noster est transcriptus, videtur spatium vacuo significasse, quo non relicto, vix sequens inductus esset, ut sententiam illam fugitivam (not. 7.) eo transferret. De confarreatione cf. Gai. 1, 112.* ¹⁰) conuenitur *Vat. ed. Bg. Cf. FlI. p. 373.*

TIT. X. QVI IN POTESTATE (MANV) MANCIPIOVE SVNT
QVEMADMODVM EO IVRE LIBERENTVR.

1. ¹Liberi parentum potestate liberantur emancipatione, id est si posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. sed [486] 194aβ filius quidem ter mancipatus, ter manumissus | sui iuris fit; id enim lex duodecim tabularum iubet his uerbis: 'si pater filium ter 'uenundauit,² filius a patre liber esto.' ceteri autem liberi praeter filium, tam masculi quam feminae, una emancipatione manumissioneque sui iuris fiunt. 2. ³Morte patris filius et filia sui iuris fiunt: morte autem aui nepotes ita demum sui iuris fiunt, si post mortem aui in potestate patris futuri non sunt, uelut si moriente aui pater eorum aut etiam decessit aut de potestate dimissus est: nam si mortis aui tempore pater eorum in potestate eius sit, mortuo aui in patris sui potestate fiunt. 3. ⁴Si patri uel filio aqua et igni interdictum sit, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is, cui aqua et igni interdictum est; 'neque autem⁵ peregrinus ciuem Romanum, neque ciuis Romanus peregrinum in potestate habere potest. 4. ⁶Si pater ab hostibus captus sit, quamuis seruus hostium fiat, tamen cum reuersus fuerit, omnia pristina iura recipit iure postliminii. sed quamdiu apud hostes est, patria potestas 'eius in filio⁷ interim pendebit; et cum reuersus fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit; si uero ibi 194bα decesserit, sui iuris filius erit. Filius quoque | si captus fuerit ab hostibus, similiter propter ius postliminii patria potestas interim pendebit. 5. ⁸In potestate parentum esse desinunt et hi, qui flamines Diales inaugurantur, et quae uirgines Vestae capiuntur. * * *

TIT. XI. DE TUTELIS.

1. ¹⁰Tutores constituuntur tam masculis quam feminis: sed masculis quidem inpueribus dumtaxat propter aetatis

¹) Cf. Gai. 1, 132. 134. ²) uenundauit Vat. VENVDABIT ed. Bg. Sed fut. 1. non est huius loci. ³) Cf. Gai. 1, 127. ⁴) Cf. Gai. 1, 128. ⁵) Malim neque enim. ⁶) Cf. Gai. 1, 129. ⁷) in filio eius Vat. edd. ⁸) Cf. Gai. 1, 130. ⁹) Perit locus, qui in manu mancipiove sunt quemadmodum eo iure liberentur. Cf. Gai. 1, 136—141. ¹⁰) Cf. Gai. 1, 144. 189. 190.

infirmi-
tatem; feminis autem (*iam*) inpu-
beribus et propter sexus infirmi-
tatem et propter forensium rerum
ignorantiam.

[487] 2. ¹Tutores aut legitimi sunt, aut senatus consultis con-
stituti, aut moribus introducti.

3. ²Legitimi tutores sunt, ³*quicumque* ex lege aliqua
descendunt; per eminentiam autem legitimi dicuntur ⁴*lege*
duodecim tabularum introducti, seu *propalam*, quales sunt
agnati, seu per consequentiam, quales sunt patroni. 4.
⁵Agnati sunt a patre cognati uiril-
is sexus, per uirilem sexum
descendentes, eiusdem familiae, uelut a (*patre fratres*,) pa-
trui, fratris filii, fratres patru-
eles.⁶

* * * 5. Qui liberum caput, mancipatum sibi uel a pa-
rente uel a coemptionatore, manumisit, per similitudinem
patroni tutor efficitur, qui fiduciarius tutor appellatur.⁸

6. ⁹Legitimi tutores alii *tutela* in iure cedere possunt.

7. ¹⁰Is, cui tutela in iure cessa est, cessicius tutor appella-
tur; qui siue mortuus fuerit, siue capite minutus, | siue alii 194bβ
tutela porro cesserit, redit ad legitimum tutorem *tutela*.
sed et si legitimus decesserit aut capite minutus fuerit, cessi-
cia quoque tutela extinguitur. 8. ¹¹Quantum ad agnatos per-

¹) Cf. Gai. 1, 188. ²) Cf. Gai. 1, 155. ³) Omittitur in Vat. 'qui' suppleverunt edd. Sed mihi persuasum est, voces qui ex, quae versu abhinc tertio post leguntur, hinc eo translatas et ex quicq̄ corruptas esse ad similitudinem illorum ex lege aliqua; neque enim solum 'qui' nostro loco sufficit, neque ex lege introduci eo sensu, qui hic desideratur; recte dicitur. ⁴) qui ex lege duodecim tabularum introducuntur Vat. edd. et *κακοφωνία* illa dicuntur — introducuntur, et praesente modo plane inepto vitium prodente, quod vocabulis qui ex huc male translatis originem debet. ⁵) Cf. Gai. 1, 156. et infra 26, 1. ⁶) ueluti patruus fratres. filii fratres patruelis Vat. ueluti patruus, fratres, filii fratris, patruelis ed. Bg. Ulpianum nec patruos ante fratres, nec fratres simpliciter, nec filii fratris (*pro* fratris filii), nec patruelis tantum (quales etiam sorores sunt) dicere potuisse, palam est. Sed et vitium ex similitudine voc. patre fratres et patruus fratris facile oriri potuisse apparet. Cf. comparem locum §. 1. I. de legit. agn. succ. (3, 2). ⁷) Perierunt, quae Gai. 1, 164. 165. tradiderat, et locus de legitima parentis tutela. ⁸) Cf. Gai. 1, 166. Sed et de hac tutela Ulpianum plura dixisse puto. Cf. Gai. 1, 172. ⁹) Cf. Gai. 1, 168. ¹⁰) Cf. Gai. 1, 169. 170. ¹¹) Cf. Gai. 1, 171.

tinet, hodie 'cessicia tutela¹ non procedit, quoniam permis-
sum erat in iure cedere tutelam feminarum tantum, non etiam [488]
masculorum; feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia
sustulit, excepta tutela patronorum.

²9. Legitima tutela capitis diminutione amittitur. 10.
Capitis minutionis³ species sunt tres, maxima, media, minima.
11. Maxima capitis diminutio est, per quam et ciuitas et liber-
tas amittitur, ueluti cum incensus aliquis uenierit, aut 'mulier,
quod⁴ alieno seruo se iunxerit, denuntiante domino eius ancilla
facta fuerit ex senatus consulto Claudiano. 12. Media capitis
diminutio dicitur, per quam, sola ciuitate amissa, libertas re-
tinetur; quod fit in eo, cui aqua et igni interdicitur. 13. Mi-
nima capitis diminutio est, per quam, et ciuitate et libertate
salua, status dumtaxat hominis mutatur; quod fit adoptione et
in manum conuentione.

14. Testamento quoque nominatim tutores dati confir-
mantur eadem lege duodecim tabularum his uerbis: 'uti
legassit super⁵ pecunia tutelaue suae rei, ita ius esto': qui
tutores datiui appellantur. 15. (A parentibus)⁶ dari testa-
mento tutores possunt liberis, qui in potestate sunt. 16.
⁷Testamento tutores dari possunt hi, cum quibus testamenti
195aα faciendi ius est, praeter | Latinum Iunianum; nam Latinus
habet quidem testamenti factionem, sed tamen tutor dari non
potest; id enim lex Iunia prohibet. 17. Si capite diminutus
fuerit⁸ tutor testamento datus, non amittit tutelam; sed si
abdicauerit se tutela, desinit esse tutor.⁹ abdicare '(se)
tutela¹⁰ est dicere, nolle se tutorem esse; in iure cedere autem

¹) cessi atutela *Vat.* cessio tutelae ex *Schillingii* cj. ed. *Bg.*

²) *Ad* §§. 9—13. cf. *Gai.* 1, 158—163. ³) *Cave corrigendum* putes
diminutionis; similiter in *voc. dimidia* et *mediae partis variare*
amat Ulpianus uelut 26, 2. 29, 1. ⁴) qd mulier *Vat.* quod mulier
edd. ⁵) familia addit *Bg.* ed. *Sed* vid. *Rhein. Mus. f. Jurispr.*

VII. p. 61. ⁶) *Supplevi.* Cf. *Fl.* p. 375. *Gai.* 1, 144. *Fr. Vat.* 229.

⁷) Cf. *L.* 21. *D. de test. tut.* (26, 1). *Gai.* 1, 23. *Fr. Vat.* 172. 193.
221. — *Infra* 20, 8. ⁸) *Sc. minima capitis diminutione; ut L.*

7 pr. D. de cap. min. (4, 5). Cf. §. 4. *I. quib. mod. tut. fin.* (1, 22).

⁹) Cf. *Cic. ad Attic.* 6, 1. §. 3. ¹⁰) *abst. (corrigere uol.) Vat.* autem
edd. *Sed et tutela desideratur, et duplex autem offendit; 'se'*
periit propter abdica-re.

[489] *tutelam* testamento datus non potest;¹ nam et legitimus in iure cedere potest, abdicare se non potest.

18. ²*Lex Atilia* iubet, mulieribus pupillisue non habentibus tutores dari a praetore et maiore parte tribunorum plebis, quos tutores Atilianos appellamus. sed quia *lex Atilia* Romae tantum locum habet, *lege Iulia* et *Titia* prospectum est, ut in prouinciis quoque similiter a praesidibus earum dentur tutores.

19. ³*Lex Iunia* tutorem fieri iubet Latinae uel Latini inpueris eum, cuius 'ea isue⁴ ante manumissionem *ex iure* Quiritium fuit.

20. ⁵*Ex lege Iulia* de maritandis ordinibus tutor datur a praetore urbis ei mulieri uirginisue, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam promittendamue, si legitimum tutorem pupillum habeat. sed postea senatus censuit, ut etiam in prouinciis quoque similiter a praesidibus earum ex eadem causa tutores dentur.

21. ⁶Praeterea etiam in locum muti furiosisue tutoris 'alium⁷ 195aβ dandum esse tutorem ad dotem constituendam, senatus censuit.

22. ⁸*Generaliter*⁹ ex senatus consulto tutor datur mulieri ei, cuius tutor abest, praeterquam si patronus sit, qui abest: nam in locum patroni absentis 'a liber(ta tutor)¹⁰ peti non potest, nisi ad hereditatem adeundam et nuptias contrahendas. idemque 'permissum et¹¹ in pupillo patroni filio.

23. ¹²Hoc amplius senatus censuit, ut si tutor pupilli pupillaeue suspectus a tutela submotus fuerit uel etiam iusta de causa excusatus, in locum eius tutor alius (detur).

24. ¹³Moribus tutor datur mulieri pupillouae, qui cum tutore suo lege aut legitimo iudicio agere uult, ut auctore eo agat (ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest),

¹) *Ad sequens* nam subaudi: non idem igitur valet abdicatio et in iure cessio tutelae. ²) Cf. Gai. 1, 185. ³) Cf. Gai. 1, 167.

⁴) et Vat. etiam edd. Cf. FLI. p. 375. ⁵) Cf. Gai. 1, 178. 183.

⁶) Cf. Gai. 1, 180. ⁷) alterum (quasi scriptum fuisset alium) Vat.

edd. Cf. Roed. ad h. l. ⁸) Cf. Gai. 1, 173—177. ⁹) Item Vat.

edd. Vid. FLI. p. 375. ¹⁰) aliter Vat. edd. Cf. FLI. p. 368. Quae

supplevi, fortasse exciderunt, quod ta acceptum tutore auctore non

magis quam repetitum tutor huius loci esse visum est. ¹¹) per-

misit (ex permissit) Vat. edd. Cf. Gai. 1, 177. ¹²) Cf. Gai. 1, 182.

¹³) Cf. Gai. 1, 184.

qui 'praetorius¹ tutor dicitur, quia 'a² praetore urbis dari [490] consuevit.

25. ³Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt et auctoritatem interponunt; mulierum autem tutores auctoritatem dumtaxat interponunt.

26. ⁴Si plures 'sint⁵ tutores, omnes in omni re debent auctoritatem accommodare, praeter eos, qui *testamento*⁶ dati sunt; nam ex his uel unius auctoritas sufficit.

27. ⁷Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus: si lege aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si ciuile negotium gerant, si libertae suae permittant in con-
195b α tubernio alieni serui morari,⁸ | si rem 'mancipi abalienent.⁹ pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate opus est.

28. ¹⁰Liberantur tutela masculi quidem pubertate: puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis pubes apparet, id est qui generare possit; Proculeiani autem eum, qui quattuordecim annos expleuit; uerum 'Prisco uisum,¹¹ eum puberem esse, in quem utrumque concurrat, et habitus corporis, et numerus annorum. 28^a. ¹²Feminae autem tutela (*liberantur trium liberorum iure; libertae tantum, quae in patroni tutela sunt, quattuor liberorum iure ab ea*)¹³ liberantur.

TIT. XII. DE CURATORIBVS.

1. Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege duodecim

¹) praetorianus *Vat. ed. Bg.*: qui dictus foret a praetorio. Sed -an- est a pro sigla habitum, quod huc aberravit, restituendum postea ante praetore.

²) *Om. Vat. [a] ed. Bg. Cf. not. 1.*

³) *Cf. Gai. 1, 190. 191.* ⁴) *Cf. L. ult. C. de auct. praest. (5, 59). Cic. pro Flacco 34, 84.* ⁵) sunt *Vat. edd.* ⁶) *Per inquisitionem datos (L. ult. C. cit.) consulto uidetur omisisse, quia de his et antea non egerat.* ⁷) *Cf. Gai. 1, 192. 2, 80. 85. 112. 118. 3, 91. 107. 108. 176. Fr. Vat. 45. 259. supra 1, 7. 11, 22. 24. 25.* ⁸) *Ut ancilla addicatur servi domino ex SC. Claudiano. Paul. 2, 21^a. §. 6.*

⁹) mancipia alienent *Vat. mancipi alienent edd.* ¹⁰) *Cf. Gai. 1, 196.*

¹¹) priscus (ex priscoūs) *Vat. ed. Bg. Placeret Schillingii cj.*: plerisque uisum est, si nota prisc. = plerisque haberet auctorem.

¹²) *Cf. Gai. 1, 194. infra 29, 3.* ¹³) *Haec fere eaque tantum ut*

ἡμοιοτέλευτα a librario ad finem properante omissa esse puto.

[491] tabularum dantur,¹ aut honorarii, id est qui a praetore constituuntur. 2. Lex duodecim tabularum furiosum, itemque prodigum, cui bonis² interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum.³ 3. A praetore constituitur curator, quem ipse praetor uoluerit, libertinis prodigis, itemque ingenuis, qui ex testamento parentis heredes facti male dissipant bona: his enim ex lege curator dari non poterat, cum ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus sit patri; libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse uidetur, cum seruilis cognatio nulla sit. 4. Praeterea '(praetor ex lege Plaeloria)⁴ dat curatorem 'etiam ei,⁵ qui nuper pubes factus idonee negotia sua tueri non potest. * * *

TIT. XIII. DE CAELIBE ORBO ET SOLITARIO PATRE.⁶ 195bβ

1. ⁷Lege Iulia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum libertinas et quae ipsae quarumue pater materue artem ludicram fecerit; 2. ⁸idem (et)⁹ ceteri autem ingenui prohibentur '(uxorem)¹⁰ ducere '(palam) corpore quaestum facientem, (et)¹¹ lenam, et a lenone lenaue

¹) Itaque huius legis ea interpretatio facta est, ut praetor ex iis daret, quos lex curatores esse iussisset. Cf. §. 3. I. h. t. (1, 23) ibiq. Schrad. et seq. §. 3. verba: quem ipse praetor uoluerit.

²) Fortasse excidit 'paternis et auitis', cf. Paul. 3, 4^a. §. 7. Quia enim lex iis tantum bonis, quae ipsa familiae nomine dederat, sibi videbatur familiae nomine interdicere posse, ideo legitima interdictio non pertinebat ad bona, quae aut non a patre avoque aut non ex lege ad prodigum pervenerant; cf. §. 3. ³) Tacet de gentilibus, qui exoleverant. Cf. Collat. 16, 4. §. 4. ⁴) Vid. FLI. p. 374. Cf. Capitolin. Marc. 10. pr. I. de curat. (1, 23) ibique Schrader. Ceterum haec lex olim L. PL. notata videtur fuisse, quam notam notarum collectores male vel locus publicus vel lex plebeia explicant. ⁵) ei etiam (olim fuerit et. ei) Vat. edd.

⁶) Cf. Fitting in Zeitschr. f. R. G. XI. p. 435. ⁷) Cf. 16, 2. L. 44 pr. D. de rit. nupt. (23, 2). L. 28. C. de nupt. (5, 4). ⁸) Cf. L. 44. §. 3. L. 43. D. de ritu nupt. (23, 2). ⁹) item Vat. edd. Cf. FLI. p. 367. Quae in Vat. et edd. sequuntur verba corpore quaestum facientem (amisso in fine posito voc. et) perperam huc transposita, auctore Mommseno, suo loco ante voc. lenam restitui.

¹⁰) Excidit ob antecedens prohibent-ur; cf. not. 10 ad 9, 1. ¹¹) Hoc sensu flagitante (cf. L. 43 pr. cit.) tanto facilius suppletur, quod hinc demum apparet, qui factum sit, ut librarius verba corpore

manumissam, et in adulterio deprehensam, et iudicio publico [492] damnatam, et quae artem ludicram fecerit: adicit 'Mauricianum senatus consultum' ¹ a senatu damnatam. * * *

TIT. XIV. DE POENA LEGIS IULIAE.

1. Feminis lex Iulia a morte uiri anni tribuit uacationem, a diuortio sex 'mensum':² lex autem Papia a morte uiri biennii, a repudio anni et sex mensum.² * * *

TIT. XV. DE DECIMIS.

1. Vir et uxor inter se matrimonii nomine decimam capere possunt. quod si ex alio matrimonio liberos superstites habeant, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. 2. Item communis filius filiae post nominum diem³ amissus amissaue unam decimam adicit; duo autem post nominum diem amissi duas decimas adiciunt. 3. Praeter decimam etiam usumfructum tertiae partis bonorum '(uir) et uxor⁴ capere possunt, et quandoque liberos habuerint, eiusdem partis proprietatem; hoc amplius mulier, praeter decimam, dotem 'relegatam'⁵ sibi.

196aα TIT. XVI. DE SOLIDI CAPACITATE | INTER VIRVM ET VXOREM.

1. ⁶ Aliquando uir et uxor inter se solidum capere possunt, uelut si uterque vel alteruter eorum nondum eius aetatis sint, 'a'⁷ qua lex liberos exigit, id est si⁸ uir minor anno-

quaestum facientem h. l. omitteret; scilicet confundens palam cum lenam statim ad hanc vocem aberrauerat. ¹) mauricianis et (pro mauricianusct, ut puto) Vat. Mauricianus et edd. Vid. FLI. p. 367. Fortasse hoc est SC., quod laudatur L. 43. §. 10. D. de ritu nupt. (23, 2). Sed multi Maurici primo seculo in honoribus fuisse.

²) menses Vat. mensum ed. Bg. ³) Qui erat pueris nonus, puellis octavus. Fest. ep. v. 'Lustrici' p. 120. Macrobi. Sat. 1, 16. Cf. etiam leg. Flav. Malac. 56. ⁴) eius Vat. natum ex etue = et

uxor; uir ex geminato uocabuli bonoru feci; cf. not. 3 ad 6, 16. coniuges ed. Bg. Cf. FLI. p. 373. ⁵) potest (factum sc. ex pe pro re) legatam Vat. (capere) potest legatam ed. Bg. Cf. FLI. p. 373.

⁶) Cf. Tertull. apol. 4. de monog. 16. Sozom. hist. eccl. 1, 9. F. A. Schilling Bemerk. p. 300. ⁷) aut Vat. sc. male explicata a.

⁸) aut inserit Bg., quod non est huius loci.

rum XXV. sit, aut uxor annorum XX minor; item si utrique [498] lege Papia finitos annos in matrimonio excesserint, id est uir LX annos, uxor L; item si cognati inter se coierint usque ad sextum gradum.¹ 1^a. ²Libera inter eos testamenti factio est, si ius liberorum a principe inpetrauerint; 'aut si uir '(rei publicae causa)³ absit, et donec abest et intra annum, postquam abesse desierit;⁴ aut si filium filiamue communem habeant, aut quattuordecim annorum filium uel filiam duodecim amiserint; uel si duos trimos, uel tres post nominum diem amiserint, ut intra annum tamen et sex menses etiam unus cuiuscumque aetatis inpubes amissus solidi capiendi ius praestet. item si post mortem uiri intra decem menses uxor ex eo pepererit, solidum ex bonis eius capit.

2. Aliquando nihil inter se capiunt: id est, si contra legem Iuliam Papiamque Poppaeam contraxerint matrimonium, uerbi gratia si famosam 'ingenuus⁵ uxorem duxerit, aut libertinam senator.

¹) Qui hic sequuntur duo versus in Vat. et edd. aut si uir absit, et donec abest et intra annum postquam abesse desierit, eos fugitivos esse ex eo loco §. sequentis, cui eos restituimus (vid. not. 4.), duo evincunt; primum incipiens aut, quo non hic, at seq. §o singula membra distinguuntur, deinde quod hic casus est non tantum 'solidi capacitatis', sed liberae testamenti factionis. Nam cum illa complectatur eas causas, quae fere extra voluntatem positae sint, hac Ulpianus ceteras comprehendit, quae a voluntate ac merito pendebant, ut iis is, qui ultimum iudicium ordinaturus erat, liberam testamenti factionem nancisceretur. Quarum differentia causarum interdum etiam in eo cernebatur, quod in priore genere capientis condicio, ut puta minoris XXV vel XX annorum, tempore delatae hereditatis, in altero defuncti meritum tempore testamenti conditi aestimabatur (cf. Mommsen ad Bgii Ulp. p. 108). Ergo in nostra specie, si vir antequam reip. causa peregre profectus erat nec ratione eius protectionis testamentum fecerat, vel ab uxore heres institutus erat, non proficiebat alterutri, quod absentiae tempore alteruter decederet. Secus in contrario casu.

²) Item supplet geminando antecedens (desierit Schilling.; ego malim Magis (mg, quod ob olim autecedens gradum facile excidere potuit).

³) Recte haec excidisse (ob notam r.p.c.) iudicarunt J. Gothofr. et alii, licet L. 35—38. D. quib. ex caus. mai. (4, 6) alio spectaverint. Cf. Heinecc. ad L. Pap. Popp. 2, 15. §. 5.

⁴) Haec h. l. ob ὁμοτέλειον inpetrauerint — desierit, excidisse videntur. Cf. not. 17 ad 16, 1. ⁵) quis (postquam in — m ad-

3. Qui intra sexagesimum uel quae intra quinquagesimum [494] annum neutri legi paruerit, licet ipsis legibus post hanc
 196a β aetatem liberatus esset, perpetuis tamen poenis 'tenebuntur¹ ex senatus consulto 'Persiciano.² 4. ³Sed Claudiano senatus consulto maior sexagenario si minorem quinquagenaria duxerit, perinde 'haberi iubetur,⁴ ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem. quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupserit, '(id)⁵ inpar matrimonium appellatur et senatus consulto Caluisiano⁶ iubetur non proficere ad capiendas hereditates et legata '(aut) dotem.⁷ itaque mortua muliere dos caduca erit.⁸ * * *

TIT. XVII. DE CADUCIS.

1. ⁹Quod quis sibi testamento relictum, ita ut iure ciuili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, 'ueluti¹⁰ ceciderit ab eo: uerbi gratia si caelibus uel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum uel caelebs legi paruerit, uel Latinus ius Quiritium consecutus sit; aut si ex parte heres scriptus uel legatarius ante apertas tabulas decesserit uel 'peregrinus¹¹ factus sit. * * *¹² 2. Hodie

haeserat uoci famosa) *Vat. edd. Sed uid. tit. 13. et FlI. p. 375.*

¹) tenebuntur *Vat. edd.* ²) Emendauit Perizonius, ut sit a Persico cos. a. 34. pernicio *Vat. edd. Ceterum cf. L. 27. C. de nupt.*

(5, 4). ³) *Novae si signum, quod editores posuerunt post duxisset uxorem, non animadvertentes scilicet, ante omnia uetus et nouum ius ab Ulpiano discerni, huc transtuli. De re cf. Sueton. Claud. 23.*

⁴) habebitur *Vat. edd.* ⁵) Geminando restitui. *De re cf. L. 12. C. de legit. her. (8, 58).* ⁶) Correxerit Perizon. caluitiano (ut 25, 14. pecatiano) *Vat. edd.*

⁷) dotes *Vat. (et) dotes ed. Bg. Vid. FlI. p. 375.* ⁸) *Quam alioqui mortis causa pater vel uir capiebat; cf. supra 6, 4. Itaque nunc ex testamento ad patres, ceterum ad populum pertinebat.* ⁹) *Cf. infra 28, 7. 19, 17. 22, 2. 3. Gai. 2, 111. 144. 286. Fr. de i. fisci 3. L. un. §. 5. C. de caduc. (8, 51).* ¹⁰) *An uelut q. (quod)?*

¹¹) pereger (*factum puta ex nota peregr.*) *Vat. ed. Bg.* ¹²) *Non potest Ulpianus non dixisse, quid lex Papia de caducis caverit. Et hic tantum excidisse ὁμοιοτέλετον puto, uelut hocce: 'Caduca iure antiquo quidem ad coheredes uel collegatarios pertinebant iure accrescendi, aut legata in hereditate remanebant. Ex lege Papia autem translata sunt ad heredes patres uel legatarios patres certo ordine in caducis vindicandis constituto, ut si heres uel legatarius pater non esset uel non vin-*

[495] ex constitutione imperatoris Antonini¹ omnia caduca fisco uindicantur; sed seruato iure antiquo liberis et parentibus. 3. ²Caduca cum suo onere fiunt: ideoque libertates et 'legata (uel)³ fideicommissa ab eo data, ex cuius persona hereditas caduca facta est, salua sunt: 'set⁴ et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca. | * * *

TIT. XVIII. QVI HABEANT IVS ANTIQVVM IN CADVCIS. 196ba

1. ⁵Item liberis et parentibus testatoris usque ad tertium gradum lex Papia ius antiquum dedit, ut heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat aut totum aut ex parte, prout pertinere possit. * * *

TIT. XIX. DE 'DOMINIIS⁶ ET ADQVISATIONIBVS RERVVM.

1. ⁷Omnes res aut Mancipi sunt aut nec Mancipi. Mancipi res sunt praedia in Italico solo, tam rustica, qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; item iura praediorum rusticorum, uelut uia, iter, actus, aquaeductus; item serui et quadrupedes, quae dorso collouae domantur, uelut boues, muli, equi, asini. ceterae res nec Mancipi sunt. elefanti et cameli quamuis collò dorsouae domentur, nec Mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt.

2. ⁸Singularum rerum dominium nobis acquiritur Mancipatione, traditione, 'usucapione, in iure cessione,⁹ adiudicatione, lege.

dicaret, caducum ad populum deferretur. Et eiusdem bona esse iubentur, si nemo defuncto heres factus sit.' Nec hoc impedit, quo minus Mommseni probemus sententiam, §um 2. locum mutavisse, restituendamque esse, ut idem censet, ante tit. XVIII., vel quod verisimilius est, post eum. ¹) Post a. 212. Cf. Dio 77, 9. ²) Cf. supra 1, 21. L. un. C. de caduc. (6, 51). L. 9. D. de SC. Silan. (29, 5). L. 60. §. 1. D. de cond. et dem. (35, 1). L. 2. §. 2. D. si quis aliq. test. (29, 6). L. 14. D. de i. fisci (49, 14). ³) legato (ex legatau) Vat. 'legata (et)' ed. Bg. ⁴) Ex Cuiac. cj. scilicet Vat. (notam scilicet sibi videre librarius visus) edd. ⁵) Cf. 1, 21. 25, 17. L. 29 fin. D. de leg. 2. L. un. pr. C. de caduc. (6, 51). ⁶) Vat. DOMINIO ed. Bg. ⁷) Cf. Gai. 2, 15—17. 1, 120. ⁸) Cf. Gai. 2, 45. Varr. de re r. 2, 10. §. 4. Cic. Top. 5. ⁹) Vahlen. ed. in iure cessione usucapione Vat. ed. Bg. Transposita esse, quia alterum utrum aliquando exciderat, ut permulta in Vat., ostendunt §§. 8. 9.

3. ¹Mancipatio propria species alienationis est rerum [496] mancipi; eaque fit certis uerbis, libripende et quinque testibus praesentibus. 4. ²Mancipatio locum habet inter clues Romanos et Latinos 'coloniarios' ³Latinosque Iunianos eosque peregrinos, quibus commercium datum est. 5. Commercium 196bβ est emendi uendundique inuicem | ius. 6. ⁴Res mobiles non nisi praesentes mancipari possunt, et non plures 'simul' ⁵quam quot manu capi possunt; immobiles autem etiam plures, et quae diuersis locis sunt, mancipari possunt.

7. ⁶Traditio 'aeque' ⁷propria est alienatio rerum nec mancipi. harum '(enim)' ⁸rerum dominium ipsa traditione apprehendimus, scilicet si ex iusta causa traditae 'sint' ⁹nobis.

8. ¹⁰Usucapione dominium adipiscimur tam mancipi rerum, quam nec mancipi. usucapio est autem domini adeptio per continuationem possessionis anni uel biennii: rerum mobilium anni, immobilium biennii.

9. ¹¹In iure cessio quoque communis alienatio est et mancipi rerum et nec mancipi. quae fit per tres personas, in iure cedentis, uindicantis, addicentis: 10. in iure cedit dominus; uindicat is, cui ceditur; addicit praetor. 11. ¹²In iure cedi res etiam incorporales possunt, uelut ususfructus et hereditas et tutela legitima libertae. ¹³12. Hereditas in iure ceditur uel antequam adeatur, uel posteaquam adita fuerit: 13. antequam adeatur, in iure cedi potest ab herede legitimo; posteaquam adita est, tam a legitimo quam ab eo, qui testamento heres scriptus est. 14. Si antequam adeatur, hereditas in iure cessa sit, proinde heres fit, cui cessa est, ac si ipse heres legitimus esset; quod si posteaquam adita fuerit, in iure cessa sit, is, qui cessit, permanet heres, et ob id creditoribus defuncti manet | obligatus; debita uero pereunt, id 197aα est debitores defuncti liberantur; (15.) res autem corporales, [497]

¹) Cf. Gai. 1, 119. 2, 22. ²) Cf. Varro l. c. Boëth. ad Cic. Top. 5. ³) colonarios Vat. ed. Bg. ⁴) Cf. Gai. 1, 121. ⁵) Ex sequenti versu, ubi Vat. et edd. post plures habent, huc revocavi. ⁶) Cf. Gai. 2, 19. 20. 65. ⁷) Supplevi in lacuna Vat. trium litterarum (aeq) FlI. p. 373. ⁸) Feci ex omitta praecedente m. ⁹) sunt Vat. ed. Bg. ¹⁰) Cf. Cic. Top. 4, 23. cum Boëth. Gai. 2, 42—44. ¹¹) Cf. Gai. 2, 24. ¹²) Cf. Gai. 2, 14. 29—38. supra 11, 6—8. ¹³) Ad §§. 12—15. cf. Gai. 2, 34—37. 3, 85—87.

quasi singulae in iure cessae essent, transeunt ad eum, cui cessa est hereditas.

16. ¹Adiudicatione dominium nanciscimur per formulam familiae herciscundae, quae locum habet inter coheredes; et per formulam communi diuidundo, cui locus est inter socios; et per formulam finium regundorum, quae est inter uicinos. nam si iudex uni ex 'coheredibus' ² aut sociis aut uicinis rem aliquam adiudicauerit, statim illi acquiritur, siue Mancipi siue nec Mancipi sit.

17. Lege nobis acquiritur uelut caducum uel ereptorium ³ ex lege Papia Poppaea, item legatum ex lege duodecim tabularum, siue Mancipi res sint ⁴ siue nec Mancipi.

18. ⁵Acquiritur autem nobis etiam per eas personas, quas in potestate, manu Mancipio habemus. itaque si 'quid eae' ⁶ Mancipio 'puta' ⁷ acceperint, aut traditum eis sit, uel stipulatae ⁸ fuerint, ad nos pertinet; [19.] item si heredes institutae ⁹ sint legatumue eis sit, et hereditatem iussu nostro ad-euntes nobis adquirunt, et legatum ad nos pertinet. 20. ¹⁰Si seruus alterius in bonis, alterius ex iure Quiritium sit, ex omnibus causis acquirit ei, cuius in bonis est. 21. ¹¹Is, quem bona fide possidemus, siue liber siue alienus seruus sit, nobis acquirit ex duabus causis tantum, id est, quod ex re nostra et quod ex operis suis acquirit: extra has autem causas aut sibi acquirit, si liber sit, aut domino, si alienus seruus sit. eadem sunt | et in eo seruo, in quo tantum usumfructum 197 a β habemus. * * *

TIT. XX. DE TESTAMENTIS.

1. ¹²Testamentum est mentis nostrae iusta contestatio in id sollemniter facta, ut post mortem nostram ualeat. 2. ¹³Te-
[498] stamentorum genera fuerunt tria, unum, quod calatis comitiis,

¹) Cf. §§. 4—7. *I. de off. iud.* (4, 17). *Gai.* 4, 89. 42. ²) heredi-
bus *Vat. edd.* ³) *Vid. Gloss. Pith. v. 'ereptoria' collata simili*
voc. 'occupatorius' et tit. D. de his quae ut ind. (34, 9). ⁴) *Ma-*
lim sit. ⁵) *Cf. Gai.* 2, 86 seq. 3, 168. ⁶) quidem *Vat. quid ed. Bg.*
⁷) *Omisit Bg. per errorem.* ⁸) stipulati *Vat. edd.* ⁹) instituti
Vat. edd. ¹⁰) *Cf. Gai.* 2, 88. 1, 54. ¹¹) *Cf. Gai.* 2, 92. 91.
¹²) *Cf. pr. I. de testam.* (2, 10) *ibiq. Schrader.* ¹³) *Cf. Gai.* 2,
101 seq. §. 1. *I. de testam.* (2, 10).

alterum, quod in procinctu, tertium, quod per *aes et libram* appellatum est. *sed illis*¹ duobus testamentis abolitis hodie solum in usu est, quod per *aes et libram* fit, id est per mancipationem imaginariam. in quo testamento libripens adhibetur et familiae emptor et non minus quam quinque testes, cum quibus testamenti factio est. 3. ²Qui in potestate testatoris est aut familiae emptoris, testis aut libripens adhiberi non potest, quoniam familiae mancipatio inter testatorem et familiae emptorem fit, et³ domestici testes adhibendi non sunt. 4. Ob id *'(et)*⁴ filio *'(familiae)*⁵ familiam emente pater eius testis esse non potest; [5.] *(et)*⁶ ex duobus fratribus, qui in eiusdem patris potestate sunt, alter familiae emptor, alter testis esse non potest, quoniam quod unus ex his mancipio accipit, acquirit patri, cui filius suus testis esse non debet. 6. *'(At)* pater⁷ et *(filius)*, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes utrique, uel alter testis, alter libripens fieri possunt, alio familiam emente; quoniam nihil nocet ex una domo plures testes
 197b α alieno negotio adhiberi. 7. ⁸Mutus, | surdus, furiosus,⁹ pupillus, femina neque familiae emptor esse, neque testis libripensue fieri potest. 8. Latinus Iunianus et familiae emptor et testis et libripens fieri potest, quoniam cum eo testamenti factio est.
 9. ¹⁰In testamento, quod per *aes et libram* fit, duae res aguntur, familiae mancipatio et nuncupatio testamenti.¹¹ nuncupatur testamentum in hunc modum: tabulas testamenti testator tenens ita dicit: HAEQ VT IN HIS TABVLIS CERISVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR; ITAQVE VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM *'(MIHI)* PERHIBETOTE.¹² quae [499] nuncupatio et testatio uocatur.

¹) ē his (*quod prodiit ex ēs'illis*) *Vat. est. his ed. Bg.* ²) *Cf. Gai. 2, 105. 107. §. 9. I. de testam. (2, 10).* ³) et ob id *Vat. edd. Sed ob id hic molestum transferendum erat ad initium §i seq., ubi desiderabatur.* ⁴) *'et'* in transpositione perierat. ⁵) *Geminando addidi. Cf. Roed. ad h. l. et FLI. p. 375.* ⁶) *Fere geminando addidi.* ⁷) *Hic locus exstat paucis mutatis in L. 17. D. de test. (22, 5).* ⁸) *Cf. §. 6. I. de testam. (2, 10).* ⁹) *An ex-cidit 'seruus, peregrinus'?* ¹⁰) *Cf. Gai. 2, 104. 149.* ¹¹) *De familia mancipanda expositio h. l. excidisse videtur.* ¹²) *p̄bitote Vat., quem ex Gai. 2, 104. correxi. Certe una tantum tam solemnium*

10. ¹Filius familiae testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. sed diuus Augustus 'moribus' ²constituit, ut filius familiae miles de eo peculio, quod in castris adquisiuit, testamentum facere possit.
11. ³Qui de statu suo incertus est ('fac eo,' ⁴quod patre peregre mortuo ignorat, se sui iuris esse) testamentum facere non potest.
12. ⁵Impubes, licet sui iuris sit, facere testamentum non potest, quoniam nondum plenum iudicium animi habet.
13. ⁶Mutus, surdus, furiosus, itemque prodigus, cui lege bonis interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam uerba nuncupationis loqui non potest; surdus, quoniam uerba familiae emptoris exaudire non potest; furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de ea re ⁷possit; prodigus, quoniam commercio illi interdictum est, et ob id familiam mancipare non potest.
14. ⁸Latinus Iunianus, item is, qui dediticiorum numero est, testamentum facere non potest: [15.] Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est; is autem, qui dediticiorum numero est, quoniam nec quasi ciuis Romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius certae ciui-

verborum enunciatio probari potest, nec vitiis librariorum quicquam tribuendum. PRAEBITOTE ed. Bg. ¹) Cf. pr. I. quib. n. e. perm. fac. test. (2, 12). ²) Marcus Vat. [Marcus] ed. Bg. 'moribus constituit' idem est, quod ab ipso Ulp. L. 2. §. 2. D. fam. erc. (10, 2) dicitur 'per constitutiones' et in pr. I. cit. 'ex auctoritate D. Augusti' hoc ius militantis filii fam. datum esse, qui scilicet pro morum legumque regimine suo commendando hoc ius et, sequentibus hoc exemplum ceteris imperatoribus, etiam assidue per multas speciales constitutiones dando ac tuendo effecit, ut longa consuetudine inveteraret (cf. supra init. 4.), et ita moribus induxit. ³) Cf. L. 14. 15. D. qui testam. fac. (28, 1). L. 6. §. 8. D. de iniusto (28, 3). L. 9. D. de iure cod. (29, 1). ⁴) Cf. FLI. p. 873. (ubi pro 'tus' lege 'to'). factio Vat. factus est. Bg., quem disputantem, hanc unam eiusmodi incertitudinis speciem esse, et regulae Catonianae nescio quam similitudinem huc trahentem me non intelligere fateor. Alia exempla facile fingi possunt, velut eius, qui mortuo avo patrem suum emancipatum ignorat, et quod exstat in L. 14. cit. Sed et vox factus h. l. admodum languet. ⁵) Cf. Gai. 2, 113. Paul. 3, 4^a. §. 1. ⁶) Cf. §§. 2. 3. I. quib. n. e. perm. (2, 12). Paul. 3, 4^a. §§. 6 seq. ⁷) Qua de agitur. Cf. FLI. p. 368. ⁸) Cf. Gai. 1, 23. 25. 3, 75.

tatis ciuis est, ut secundum leges ciuitatis suae testetur.

16. ¹Feminae post duodecimum annum aetatis testamenta facere possunt, tutore auctore, donec in tutela sunt. 17.

²Seruus publicus 'populi Romani pro peculii parte dimidia³ testamenti faciendi habet ius.

TIT. XXI. QVEMADMODVM HERES INSTITVI DEBEAT.

1. ⁴Heres institui recte potest his uerbis: TITIVS HERES ESTO, TITIVS HERES SIT, TITIVM HEREDEM ESSE IVBEO; illa autem institutio HEREDEM INSTITVO, HEREDEM FACIO plerisque inprobata est. * * *

TIT. XXII. QVI HEREDES INSTITVI POSSVNT.

1. ⁵Heredes institui possunt, qui testamenti factionem cum testatore habent. 2. ⁶Dediticiorum numero heres institui non potest, quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. 3. ⁷(*Latinus Iunianus heres institui potest; et*)⁸
 198a α si quidem mortis testatoris tempore uel in[tra diem cretionis ciuis Romanus sit, heres esse potest; quodsi Latinus manserit, lege Iunia capere hereditatem prohibetur. idem iuris est in persona caelibis propter legem Iuliam. 4. ⁹Incerta persona heres institui non potest, uelut hoc modo: QVISQVIS PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, HERES ESTO; quoniam certum consilium debet esse testantis. 5. ¹⁰Nec 'municipium,¹¹ nec municipes heredes institui possunt, quoniam in- [501]

¹) Cf. Gai. 2, 113. 118. ²) Cf. L. 3. D. de manumiss. q. servis (40, 3). Plin. ep. 8, 16. ³) p[ro]toriani partes dimidia Vat.

populi Romani partis dimidia ed. Bg. Mihi olim scriptum fuisse videtur p[ro]peculi; ut ex peculi totidem ductibus prodierit riani, cum librarius his antecedentis notae (mutatae antea ut 1, 7.) explicationem contineri putaret, quam similiter explicuit 24, 28.

⁴) Cf. Gai. 2, 117. ⁵) Cf. L. 16. D. qui testam. fac. (28, 1). §. 24. I. de legat. (2, 20). ⁶) Cf. Gai. 1, 25. 2, 110. 218. ⁷) Cf. supra 17, 1. Gai. 1, 23. 2, 110. 215. 288.

⁸) Supplevi; exciderunt priora ob simile non est — potest, 'et', ut saepe, pone est. 'Latinus Iunianus' tantum supplent edd. ⁹) Cf. infra 24, 18. Gai. 2, 287.

¹⁰) Cf. Plin. ep. 5, 7. Capitolin. in Gord. III. circa med. Tacit. Ann. 4, 43. L. un. pr. §. 1. D. de libert. univ. (38, 3). L. 12. C. de hered. inst. (6, 24). L. 26. 27 pr. D. ad SC. Treb. (36, 1); infra 24, 28. ¹¹) municipia Vat. edd., cui neque municipes aequipollent (cf. L. 3. D. de reb. dub. (34, 5), neque respondet incertum corpus.

certum corpus est, et neque cernere uniuersi, neque pro herede gerere possunt, ut heredes fiant: senatus consulto tamen concessum est, ut a libertis suis heredes institui possint. Sed fideicommissa hereditas municipibus restitui potest; 'denique¹ hoc senatus consulto prospectum est. 6. ²Deos heredes instituere non possumus praeter eos, quos 'senatus consultis³ constitutionibusue principum instituere concessum est, sicuti Iouem Tarpeium, Apollinem Didymaeum 'Mileti,⁴ Martem in Gallia, Mineruam Iliensem, Herculem Gaditanum, Dianam Efesiam, Matrem deorum 'Sipylenem,⁵ quae Smyrnae colitur, et Caelestem 'Selenen deam Carthaginis.⁶

⁷7. Seruos heredes instituere possumus, nostros cum libertate, alienos sine libertate, communes cum libertate uel sine libertate. 8. ⁸Eum seruum, qui tantum in bonis noster est, nec cum libertate heredem instituere | possumus, quia 198 a β Latinitatem consequitur, quod non proficit ad hereditatem capiendam. 9. ⁹Alienos seruos heredes instituere possumus eos tantum, quorum cum dominis testamenti factionem habemus. 10. ¹⁰Communis seruus cum libertate recte quidem heres instituitur quasi proprius 'pro parte nostra;¹¹ sine libertate autem quasi alienus propter socii partem. 11. Pro- [502] prius seruus cum libertate heres institutus si quidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber et heres fit, id est necessarius; [12.] quod si ab ipso testatore uiuente manumissus uel alienatus sit, suo arbitrio uel iussu emptoris hereditatem adire potest. sed si sine libertate sit institutus, omnino

¹) *Malim deque.* ²) *Cf. Dio 55, 2. Corp. inscr. Gr. 3286. 3385. 3386. 2824. 2826. 2843. 2848. FlI. p. 369 seq.* ³) *senatus consulto Vat. edd.* ⁴) *Ex Mommseni cj. sicuti Vat. edd. Cf. FlI. p. 369.*

⁵) *sipelensim Vat. Sipylensem ed. Bg. Cf. FlI. l. c.* ⁶) *salinensem carthaginis Vat. ed. Bg. Cf. Herodian. 5, 6. FlI. l. c. Sidonensem Lachm. cj. etiam ea de causa reiicienda, quod nec proprie haec dea sic appellabatur et suspicio inde oreretur, quasi Sidone (ut Minerva Ilii etc.) hoc privilegium haberet. deam Carthaginis pro Carthagini (cf. FlI. l. c.) nunc ea maxime de causa praefero, quod Ulpianus variare orationem amat et quod hoc numen saepe proprie dea nuncupatur.* ⁷) *Ad §§. 7—13. cf. Gai. 2, 185 seq. pr. §§. 1—8. I. de hered. inst. (2, 14).* ⁸) *Cf. lib. meum 'Gaius' p. 53.* ⁹) *Cf. L. 31 pr. L. 52. D. de her. inst. (28, 5).* ¹⁰) *Cf. L. 6. §. 3. — L. 8. D. ib. Paul. 3, 6. §. 3.* ¹¹) *Malim propter partem nostram.*

non consistit institutio. **13.** Alienus seruus heres institutus si quidem in ea causa permanserit, iussu domini debet hereditatem adire; quod si uiuo testatore manumissus aut alienatus a domino fuerit, aut suo arbitrio aut iussu emptoris poterit adire hereditatem.

14. Sui heredes ¹(uel heredes)² instituendi sunt uel exheredandi. sui autem heredes sunt liberi, quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptiui; item uxor, quae in manu est, et nurus, quae in manu est filii, quem in potestate habemus. **15.** Postumi quoque liberi, id est, qui in utero sunt, | si tales sunt, ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numero sunt. **16.** Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus, neque nominatim³ exheredatus, non patitur ualere testamentum. **17.** Reliquae uero personae liberorum, uelut filia, nepos, neptis, si praeteritae sint, ualet testamentum, quo⁴ scriptis heredibus ad crescent, suis quidem heredibus in partem uirilem, extraneis autem in partem dimidiam. **18.** Postumi ⁵quicumque liberi cuiuscumque sexus omissi, quod ualuit testamentum, agnatione rumpunt. **19.** Eos, qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri ⁶sint, possumus instituere heredes: si quidem post mortem nostram nascentur, ex iure ciuili; si uero uiuentibus nobis, [503] ex lege ⁷Iulia.

20. Filius, qui in potestate est, si non instituitur heres,

¹) Ad §§. 14—22. cf. Gai. 2, 128 seqq. tit. I. de exher. lib. (2, 19). §. 2. I. de her. qual. (2, 19). F. A. Schilling Bemerk. p. 82.

²) Geminavi; cf. FlI. p. 375. ³) Voc. quo, quod hic habet Vat. fugitivum, suo loco restituiumus sequenti §o ante voc. scriptis, ubi in Vat. et edd. desiderabatur. ⁴) Vid. not. 3.; testamento scriptum heredem Ulp. etiam dixit 19, 18. Cave uero particulam hic desiderare aduersativam, quae nec Gai. 2, 124. excidit; iure ciuili enim praeteritae hae suorum personae non contra testamentum sed quasi tacite institutae ex testamento heredes sunt.

⁵) quoque Vat. edd., quod apertissime non est huius loci; contra dicendi erant quicumque liberi siue ut est §. 1. I. h. t. 'quolibet ex tiberis' i. e. cuiuscumque gradus; cf. Gai. 1, 23, 3, 23. Vitium uero natum puta ex nota quæque. ⁶) sunt Vat. edd. ⁷) iulia Vat. ut Cdd. §. 3. I. de exhered. (2, 19). Cf. Mommsen. in Jahrb. d. gem. Rechts II. p. 338. Sed praestat coss. a. 27. legem Iuniam Vellaeam assignari posse quam in talibus rebus malis codd. fidem habere. De lege certissime sub Tiberio lata cf. Gai. 1, 136.

nominatim exheredari debet; reliqui sui heredes utriusque sexus aut nominatim aut inter ceteros. 21. Postumus filius nominatim exheredandus est; filia postuma ceteraeque postumae feminae uel nominatim uel inter ceteros; dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur. 22. Nepotes et pronepotes ceterique masculi postumi praeter filium uel nominatim uel inter ceteros cum adiectione legati sunt exheredandi; sed tutius est tamen nominatim eos exheredari; et id observatur magis. |

23. ¹ Emancipatos liberos 'utriusque sexus' ² quamuis 198bβ iure ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse sit, tamen praetor iubet, si non instituantur heredes, exheredari, masculos omnes nominatim, feminas 'uel' ³ inter ceteros; alioquin contra tabulas bonorum possessionem eis pollicetur.

24. ⁴ Inter necessarios heredes, id est seruos cum libertate heredes scriptos, et suos et necessarios, id est liberos, qui in potestate sunt, iure ciuili nihil interest: nam utrique etiam inuiti heredes sunt. sed iure praetorio suis et necessariis heredibus abstinere se a parentis hereditate permittitur; necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non [504] datur. 24^a. ⁵ Mancipatos liberos ab eo, cuius in mancipio

¹) Cf. Gai. 2, 135. 129. §. 3. I. de exher. lib. (2, 13). ²) Ita supplēvi lacunam in Vat. circiter quindecim litterarum, de qua vid. not. 5 ad 22, 2^a. ³) i. e. etiam, saltem, ut 24, 7. et alias saepe.

⁴) Cf. Gai. 2, 153. 156. 160. §§. 1. 2. I. de hered. qual. (2, 19).

⁵) Hanc sum addidi nec id temere feci. Excidisse enim hic sententiam, quae desideratur, de mancipato necessario herede (= Gai. 2, 160), manifestum in ipso Vat. superest vestigium in 22, 28. initio, quod sic ibi comparatum est: mancipatos liberos qui in re ciuili etc. Unde enim hic error? Nimirum duae sententiae paruo spatio distantes incipiebant altera Emancipatos liberos utriusque sexus quis iure | ciuili, altera Mancipatos liberos ab eo c' in mancipio s̄ it. qui in re | mancipatione sunt (cf. 23, 3. Collat. 16, 9. §. 2.). Iam librarius utriusque exordii similitudine deceptus in posteriorem sententiam est delatus, cum priorem scribere deberet, illiusque initium, forte totum primum versum scribere coepit, ut tamen, cum ad illud in re- pervenisset, animadverso errore in priorem reverteretur et ex ea reliqua scriberet. Iam et ea, in quibus maxime peccatum erat, verba ab eo c' in mancipio s̄ item vel ipse vel corrector expunxit, nec tamen (quod saepius accidit) rectis suppletis. Quod vero postea totam §i 24^a. sententiam omisit,

sunt, item qui in re(mancipatione sunt, a parente cum libertate heredes scriptos praetor suorum loco habet; itaque et ipsis abstinendi potestas datur).

¹25. Extraneus heres siquidem cum cretione sit heres institutus, cernendo fit heres; si uero sine cretione, pro herede gerendo. 26. ²Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tamquam dominus utitur, uelut qui auctionem rerum hereditariorum facit, aut seruis hereditariis cibaria dat. 27. ³Cretio est certorum dierum spatium, quod datur instituto heredi ad deliberandum, utrum expediât ei adire hereditatem nec ne, uelut: TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIERIS POTERISQVE.⁴ NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. 28. Cernere est uerba cretionis dicere ad hunc modum: QVOD ME MEIVS HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE. 29. Sine cretione heres
199a α institutus | si constituerit, nolle se heredem esse, statim excluditur ab hereditate, et amplius eam adire non potest. 30. Cum cretione uero heres institutus sicut cernendo fit [505] heres, ita non aliter excluditur, quam si intra diem cretionis non creuerit: ideoque etiamsi constituerit, nolle se heredem esse, tamen, si supersint dies cretionis, paenitentia actus cernendo heres fieri potest.

31. Cretio aut uulgaris dicitur aut continua: uulgaris, in qua adiciuntur haec uerba: QVIBVS SCIERIS POTERISQVE; continua, in qua non adiciuntur. 32. Ei, qui uulgarem cretionem habet, dies illi duntaxat computantur, quibus scilicet,

ex ὁμοιοτελεῦτω (potestas non datur — ‘potestas datur’) factum est. Vereor tamen, ne etiam plura omiserit; vix enim est, ut Ulpianus illam regulam ‘Omniibus tamen, quibus abstinendi potestas est, si se bonis immiscuerint, vel quid inde amoverint, amplius haec potestas non datur’, libro suo non inseruerit. ¹) Ad §§. 25—32. cf. Gai. 2, 164—173. ²) Cf. Paul. 4, 8. §. 25. §. 7. I. de her. qualit. (2, 19). ³) Cf. infra §. 34. Gai. 2, 174. ⁴) Recte habet haec secunda persona post nominativum in illo Titius heres esto, perinde atque in actionum formulis; nam ut praetor cum iudice, ita testator cum herede iussu suo facto agere videtur (Gai. 2, 103); utrobique autem nominativo casu iudicem vel heredem, qui non adest, iussum esse oportet, ad quem formula vel testamentum iure perveniat, antequam cum eo praetor vel testator tanquam per epistolam loqui possit. Cf. L. 86 pr. D. de leg. 2.

se heredem institutum esse, et potuit cernere; ei uero, qui continuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignorauit se heredem institutum, aut sciuit quidem, sed non potuit cernere.

¹33. Heredes aut instituti dicuntur aut substituti: (*instituti*,) qui primo gradu scripti sunt; substituti, qui secundo gradu uel sequentibus heredes scripti sunt, uelut: TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS PROXIMIS CENTVM, QVIBVS SCIES POTERISQVE. (*QVOD NI*) ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVNC MEIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS (*CENTVM*) et reliqua. similiter et deinceps substitui potest.

34. Si 'sub² imperfecta cretione heres institutus sit, id est non adiectis his uerbis: SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO, sed si ita: SI NON CREVERIS, TVNC MEIVS HERES ESTO, cernendo quidem superior inferiorem excludit; non | cernendo autem, sed pro herede gerendo in partem admittit 199aβ substitutum: sed postea diuus Marcus³ constituit, ut et pro herede gerendo ex asse fiat heres. quodsi neque creuerit, neque pro herede gesserit, ipse excluditur, et substitutus ex asse fit heres.

TIT. XXIII. QVEMADMODVM TESTAMENTA RVMPVNTVR.

1. ⁴Testamentum iure factum infirmatur duobus modis, si ruptum aut 'irritum⁵ factum sit.

[506] 2. ⁶Rumpitur testamentum mutatione, id est, si postea aliud testamentum iure factum sit; item agnatione, id est, si suus heres agnascatur, qui neque heres institutus, neque ut oportet exheredatus sit. 3. ⁷Agnascitur suus heres aut aguascendo, aut adoptando, aut in manum conueniendo, aut in locum sui heredis succedendo, uelut nepos mortuo filio uel emancipato, aut manumissione, id est, si filius ex prima secundaue mancipatione manumissus reuersus sit in patris potestatem.

¹) Cf. Gai. 3, 174—178. ²) Non mutandum in cum imperfecta cr. Cf. 24, 18. ³) a. 169—177. ⁴) Cf. pr. I. q. mod. testam. infirm. (3, 17). L. 1. D. de iniusto (28, 3). ⁵) inirritum Vat. inritum ed. Bg. ⁶) Cf. Gai. 2, 144. supra 22, 14—18. ⁷) Cf. Gai. 2, 133 138—141. 159. 3, 6. Collat. 16, 3. §. 7.

4. ¹Irritum² fit testamentum, si testator capite diminutus fuerit, aut si iure facto testamento nemo extiterit heres.

5. ²Si is, qui testamentum fecit, ab hostibus captus sit, testamentum eius ualet, si quidem reuersus fuerit, iure postliminii; si uero ibi decesserit, ex lege Cornelia, quae perinde successionem eius confirmat, atque si in ciuitate decessisset.

6. ³Si septem siguis testium signatum sit testamentum, 199b^a licet iure ciuili ruptum uel irritum factum sit, praetor scriptis heredibus iuxta tabulas bonorum possessionem dat, si testator et ciuis Romanus et suae potestatis, cum moreretur, fuit; quam bonorum possessionem cum re, id est cum effectu, habent, si nemo alius iure heres sit.

7. ⁴Liberis inpuberibus in potestate manentibus, tam natis quam postumis, heredes substituere parentes possunt duplici modo, id est aut eo, quo extraneis, ut, si heredes non extiterint liberi, substitutus heres fiat; aut proprio iure, 'id est, (ut)⁵ si post mortem parentis heredes facti intra pubertatem decesserint, substitutus heres fiat. 8. ⁶Etiā exheredatis filiis substituere parentibus licet. 9. 'Quemuis,⁷ non aliter '(tamen)⁸ inpuberi filio substituere quis heredem potest, [507] quam si sibi⁹ heredem instituerit uel ipsum filium uel quemlibet alium.

¹) Cf. Gai. 2, 144—146. ²) Cf. Paul. 3, 4^a. §. 8. §. 5. I. quib. n. e. perm. (2, 12). ³) Cf. Gai. 2, 119. 147. infra 28, 6. 13. ⁴) Cf. Gai. 2, 179. 183. Noli putare, hanc materiam in Vat. sedem suam mutasse; Ulpianus pupillarem substitutionem, qua duplex testamentum fieri uidetur, inter privilegia testamentaria retulit, quae apte, vulgari testamentorum iure absoluto, adiiciuntur. ⁵) id (= idem, quod factum erat ex idem pro idem) Vat. Bg. ex Lachm. cj. 'ut' supplevit postea ante substitutus, contra Ulpiani stilum. ⁶) Cf. Gai. 2, 182. ⁷) Tam institutum quam alium. Sic explicandum et huic suo loco restituendum erat v. quis, quod Vat. inter sibi et heredem habet; apparet enim, Ulpianum §§. 8. et 9. pro more suo (cf. 11, 15. 16.) et perinde ac Modestinum L. 1. §§. 2. 3. D. de vulg. et pup. subst. (28, 6) maxime agere de iis, quibus, et de eo, quem quis substituere possit, cui quaestioni hoc tantum subiungitur, quod sibi ipsi oporteat heredem instituerit, ut substitutio valeat. ⁸) Eius nota tm ob vicinas litteras excidit, cum scriptum esset alit. inpuberi. Possunt uero et haec luxata esse, ut non aliter tamen reponendum sit ante quam si. ⁹) Loco quis, quod h. l. inserit Vat., prius ed. Bg. ex Lachm. cj.

10. ¹Milites quo modo cumque fecerint testamenta, ualent, id est etiam sine legitima obseruatione. nam principalibus constitutionibus permissum est illis, quo modo cumque uellent, quo modo cumque possent, testari. ²'sed quod testamentum miles² contra iuris regulam fecit, ita demum ualeat, si uel in castris mortuus sit, uel post missionem intra annum.

TIT. XXIV. DE LEGATIS.

1. ³Legatum est, quod legis modo, id est imperatiue testamento relinquitur. nam ea, quae precatiuo modo relinquuntur, fideicommissa uocantur.

⁴2. Legamus autem quattuor modis: per | uindicationem, 199bβ
per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem. 3. Per uindicationem his uerbis legamus: DO LEGO, CAPITO, 'SUMITO, SIBI HABETO';⁵ 4. per damnationem his uerbis: HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE, DATO, FACITO, HEREDEM MEVM DARE IVDEO; 5. sinendi modo ita: HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE LVCIVM TITIVM SVMERE ILLAM REM [508] SIBIQUE HABERE; 6. per praeceptionem sic: LVCIVS TITIVS ILLAM REM PRAECIPITO.

7. ⁶Per uindicationem legari possunt res, quae utroque tempore ex iure Quiritium testatoris fuerunt, mortis, et quom testamentum faciebat, praeterquam si pondere, numero, mensura contineantur; in his enim satis est, si uel mortis dumtaxat tempore '(eius)'⁷ fuerint ex iure Quiritium. 8. ⁸Per damnationem omnes res legari possunt, etiam quae non sunt testatoris, dummodo tales sint, quae dari possint. 9. Liber homo aut res populi aut sacra aut religiosa nec per damnationem legari potest, quoniam dari non potest. 10. ⁹Sinendi

¹) Cf. Gai. 2, 109. ²) Idq: testamento cū illis *Vat.* idque testamentum quod *ed. Bg.* ³) Cf. *pr. I. de legat.* (2, 20). ⁴) *Ad* §§. 2—6. cf. Gai. 2, 192. 193. 201. 209. 216. ⁵) sumito sine habito *Vat.* Fortasse legendum 'sumito si(biq)ue habeto', vel 'sumito (sibi)que habeto' sive 'habeto', cum haec fere coniungi videantur, velut §. 5. Gai. 2, 209. L. 20. D. de opt. leg. (33, 5). Magno not. P. S. T. Q. H. Nec obstat *Serv. ad Aen.* 5, 533. vel Gai. 2, 214. 215. L. 93. D. de verb. obl. (45, 1). Vid. tamen L. 34. §. 14. D. de leg. 1. ⁶) Cf. Gai. 2, 196. ⁷) Restitui geminando e' *FLI.* p. 368. 'testatoris' *ed. Bg.* ⁸) Cf. Gai. 2, 197. 202. ⁹) Cf. Gai. 2, 210. Paul. 3, 6. §. 11.

modo legari possunt res propriae testatoris et heredis eius.
11. ¹Per praeceptionem legari possunt res, quae etiam per uindicationem.

11^a. ²Si ea res, quae non fuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium, per uindicationem legata sit, licet iure ciuili non ualeat legatum, tamen senatus consulto Neroniano ³confirmatur; quo cautum est, ut quod minus ⁴ratis uerbis legatum est, perinde sit ac si optimo iure legatum esset: optimum autem ius legati per damnationem est.

200aa 12. ⁵Si duobus eadem res per uindicationem | legata sit, siue coniunctim, uelut TITIO ET SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO, (⁶siue disiunctim, uelut TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO, SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO.) ⁷concurso partes fiunt; non concurrente altero pars eius iure ciuili alteri adcrecebat: sed ⁸post legem Papiam Poppaeam non capientis [509] pars caduca fit. 13. ⁹Si per damnationem eadem res duobus legata sit, si quidem coniunctim, singulis partes debentur et non capientis pars iure ciuili in hereditate remanebat, nunc autem caduca fit; quodsi disiunctim, singulis solidum debetur.

14. ¹⁰Optione ¹¹autem legati per uindicationem data,

¹) Cf. Gai. 2, 220 seq. ²) Cf. Gai. 2, 197. 218. ³) firmatur Vat. (omisso c' ob antecedens o) edd. Cf. Gai. 2, 218. Fr. Vat. 85. ⁴) pactis Vat. (orto sc. vitio, ut in v. reddicto pro reddito in Ulp. Inst. fr. 1, 2., ex forma litterae i etiam in Berol. Collationis codice obvia, quae a c' discerni non potest) ed. Bg. Aliis placuit 'rectis', 'iustis', 'aptis', 'probatis', 'perfectis'. 'Rata uerba' sunt utilia, firma (Gai. 2, 249), quae effectum habent, ut et ratae leges, preces et alia dicuntur. Cf. Gai. 2, 218. ⁵) Cf. Gai. 2, 199: Paul. 3, 6. §. 3. ⁶) Cum Vahleno h. l. posui. Bg. ea ante siue coniunctim suppleverat. ⁷) iure ciuili concurso partes (partis Vat.) fiebant Vat. edd. Sed hoc non tantum iure civili nec modo olim eveniebat. Collata §o 13. palam est, uerba iure ciuili (i. c.) ob similitudinem post eius (e') aliquando excidisse et huc male translata librario fraudi fuisse, ut ex fiunt faceret fiebant. ⁸) Malim per ut 24, 31. Gai. 2, 254. 274. 286. 3, 52. Neque similes sunt supra 1, 21. L. 3. D. de usufr. ear. (7, 5) et Gai. 2, 206., ubi recte post legitur. ⁹) Cf. Gai. 2, 205. ¹⁰) Cf. tit. D. de opt. leg. (33, 5). §. 22. I. de leg. (2, 20). L. 3. C. comm. de leg. (6, 43). ¹¹) Est enim haec species complurium rerum in una persona concurrentium quodammodo contraria superiori, in qua plures personae in una re concurrebant.

uelut *TITIVS* HOMINEM OPTATO, ELEGITO,¹ legatarii est electio, idemque est et si tacite *'data sit optio hoc modo: TITIO*² HOMINEM *'DO LEGO. si uero per damnationem, uelut*² HERES *'MEVS DAMNAS ESTO TITIO*² HOMINEM DARE, heredis electio est, *'quem*² uelit dare.

15. ³Ante heredis institutionem legari non potest, quoniam *ui(s)* et potestas testamenti ab heredis institutione incipit.

16. ⁴Etiā⁵ post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari uideatur, quod iuris ciuilis ratio non patitur. *'(in)*⁶ mortis autem heredis tempus legari potest, uelut *CVM HERES MORIETVR.*

17. ⁷Poenae causa legari non potest. poenae autem causa legatur, quod coercendi heredis (*causa*) relinquitur, ut faciat [510] quid aut non faciat, non ut (*ad*) legatarium pertineat, ut puta hoc modo: *SI FILIAM TVAM IN MATRIMONIVM TITIO CONLOCAVERIS, DECEM 'MILIA*⁸ *SEIO DATO.*

18. ⁹Incertae personae legari non potest, uelut *QVICVMQVE FILIO MEO FILIAM SVAM IN MATRIMONIVM CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS 'TOT MILIA*¹⁰ *DATO.* sub certa tamen demonstratione incertae personae legari potest, uelut^{200aβ} *EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI HERES MEVS ILLVD DATO.*

19. ¹¹Neque ex falsa demonstratione, neque ex falsa causa legatum infirmatur. falsa demonstratio est uelut *'ILLVM*¹² *FVN-*

¹⁾ *Vat. et edd. haec uerba habent post electio est, alieno loco; exciderant scilicet ob ὁμοιοτέλετον (electio — elegito), quam obrem olim ē electio (pro electio est Vat. edd.) scriptum fuisse oportet, et postea illuc translata sunt. Praeterea ex ueluti (sic Vat. edd.) faciendum erat uelut i. (= Titius). ²⁾ Quattuor lacunas in ipso Vat. indicatas et recenti manu infeliciter resarcitas de sententia Lachmanni rectius replevi, addito tamen TITIO ante HOMINEM. Aliter Savinius Oblig. I. p. 393. ³⁾ Cf. Gai. 2, 229. Paul. 3, 6. §. 2. ⁴⁾ Cf. Gai. 2, 232. Paul. 3, 6. §§. 5. 6. ⁵⁾ Transposui et (= et.), quod in Vat. legitur ante mortis. ⁶⁾ et Vat. (vid. not. anteced.) 'ad' ed. Bg. Excidit 'in' ob sequens m. ⁷⁾ Cf. Gai. 2, 235. ⁸⁾ In lacuna post MI recentiori manu decem Vat. MI[LIA HS] ed. Bg. Sed HS. non solet postponi. ⁹⁾ Cf. Gai. 2, 238. supra 22, 4. ¹⁰⁾ Perductum tot MI Vat. prima manu, sequente lacuna, cui recentior manus centum superscripsit. TOT MI[LIA HS] ed. Bg. Cf. not. 8.*

¹¹⁾ Cf. §§. 30. 31. I. de legat. (2, 20). ¹²⁾ ut puta Sempronianum. titio Vat. edd. etiam meae 1. 2. quod iam Hugonem offendit, qui

DVM, QVEM A TITIO EMI, DO LEGO, cum is fundus a Titio emptus non sit. falsa causa est uelut TITIO, QVONIAM NEGOTIA MEA OVRAVIT, FVNDVM DO LEGO, ut negotia eius numquam Titius curasset.

20. ¹A legatario legari non potest. 21. ²Legatum ab eo tantum dari potest, qui *'heres institutus est'*.³ ideoque filio familiae herede instituto uel seruo, neque a patre neque a domino legari potest. 22. ⁴Heredi a semet ipso legari non potest. 23. ⁵Ei, qui in potestate, manu mancipioque est scripti heredis, sub conditione legari potest, ut requiratur, quo tempore dies legati cedit, *'(an)'*⁶ in potestate heredis non sit. 24. ⁷Ei, cuius in potestate, manu mancipioque est heres scriptus, legari *'(potest etiam sine conditione; si tamen heres ab eo factus sit, legatum consequi)'* non potest.⁸

25. ⁹Sicut singulae res legari possunt, ita uniuersarum quoque summa, *'id est pars'*¹⁰ legari potest, *'quae species* [511]

non inscite (i habita pro nota t.) legi volebat ueluti; sed cf. quod sequitur is fundus. ¹ Cf. Gai. 2, 260. 271. ² Cf. 25, 10. ³ Lacuna a recentiore manu inepte expleta extraneus est Vat. *'testamento heres scriptus est'* Lachm. cj. ⁴ Cf. L. 18. 34. §. 11. L. 116. §. 1. D. de leg. 1. ⁵ Cf. Gai. 2, 244. §. 32. I. de legat. (2, 20). ⁶ Supplevi. §. 32. I. l. c. habet an ante quo tempore. ⁷ Cf. Gai. 2, 245. §. 33. I. de legat. (2, 20). L. 25. 91 pr. D. de leg. 1. L. 17. D. quando dies leg. (36, 2). ⁸ Restitui ὁμοιοτέλετον. Cf. FLI. p. 374. [non] potest ed. Bg. ⁹ Cf. Gai. 2, 254. L. 164. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16). L. 22. §. 5. D. ad SC. Treb. (36, 1). L. 26. §. 2. L. 27. L. 104. §. 7. D. de leg. 1. L. 8 fin. L. 9. L. 76. §. 1. D. de leg. 2. Cic. pro Caec. 4. 5. de legib. 2, 20. 21. infra 25, 15. ¹⁰ Verba Id. & patris infra decimo abhinc versu in Vat. leguntur, ut finem faciant §i 26., ubi edd. correxerunt item partis. Sed partis (singularum rerum, plurium, hereditatis?) usumfructum legari posse, et tam infinite dixisse Ulpianum, qui nec rei ipsius partem legari posse antea dixerat, non est credibile. Contra hoc loco summa, quae est quaeque comprehensio, quid proprie significaret, vix poterat non dicere, maxime qui partitionis appellationem erat explicaturus, recte vero etiam ante posuit uniuersarum (rerum) summam, nec dixit hereditatis partem, quia haec non legato sed tantum heredis institutione dari potest, adiecitque id est pars, quia uniuersae res totae item legari non possunt. Itaque a sciolis librariis, quibus summam esse partem, absonum (nam partes ducuntur in summam auctore Isidoro 3, 5. §. 11), singulas uero vel plures res totius partem, satis probabile videbatur, primum hoc loco ommissa

partitio appellatur:¹ ut puta (*hoc*) modo: HERES MEVS CVM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO, DIVIDITO; quo casu dimidia pars honorum 'Titio'² legata uidetur: potest autem et alia pars, uelut tertia uelut quarta, legari.

26. ³Ususfructus legari potest iure ciuili earum rerum, 'quarum'⁴ salua substantia utendifruendi 'potestas est et facultas';⁵ et tam singularum rerum, quam plurium.⁶ 27. ⁷Senatus consulto cautum est, ut etiamsi earum rerum, quae in abusu 200 b a continentur, ut puta | uini, olei, tritici ususfructus legatus sit, legatario res tradantur, cautionibus interpositis de restituendis eis, cum ususfructus ad legatarium pertinere desierit.

28. ⁸Ciuitatibus omnibus, quae sub imperio populi Romani sunt, legari potest; idque a diuo Nerua introductum, postea a senatu auctore Hadriano diligentius constitutum est.

et ad marginem alegata, postea in fine §. 26. haec uerba intrusa esse, mihi persuasum est. ¹) Haec quoque uerba idem librarius h. l., cui unice conveniunt (cf. Gai. 2, 264) expulit et in fine §i, ubi edd. ea retinuerunt, inepte locavit; expellere autem sane debebat, si sibi constabat (vid. not. anteced.); eiusque constantiae argumentum est, quod etiam 'hoc' postea omisit, arbitratus scilicet, hic exemplum 'summae uniuersarum rerum legatae' excidisse, et 'modo' novam speciem legati incipere, quae esset partitio. In v. 'appellatur' uero infelix homo haesit ideoque lacunam reliquit (in qua recentior manus id ex ingenio suppleuit), quia eo loco, quem iam his uerbis assignauerat, hanc constructionem: quae species par Titio in animum sibi inculcavit. ²) Ex Schult. cj. addidi, cum in Vat. h. l. spatiolum (non intellecto sc. tio = Titio; ei Bg. cj.) relictum sit. Post pro altero uelut malim uel. ³) Cf. pr. §. 1. I. de usufr. (3, 4). L. 43 fin. D. de usufr. leg. (33, 2). Cic. Top. 3. §§. 15. 17. ⁴) Videamus ne hoc factum sit ex qu (pro qb = quibus) earum. ⁵) potest ēē. facultas Vat. potest esse facultas edd.; quod quamvis molestum tulissem, nisi illae notae aequae facile ita ut ego feci, explicarentur et Ulpianus L. 21. §. 3. D. de noxal. act. (9, 4) pariter 'facultatem et potestatem' coniunxisset; cf. etiam supra 24, 15. ⁶) Hoc addidit, quod etiam uniuersarum rerum summam legari posse antea dixerat. Ceterum cf. not. 10 ad 24, 25. ⁷) Cf. §. 2. I. de usufr. ibique Schrader. ⁸) Cf. L. 117. 122 pr. L. 32. §. 2. D. de leg. 1. Collatis 22, 4. 5. haec sententia fugitiva esse uideri possit, ponenda post §. 18. Sed exemplo §§. 12—14. (vid. ibi not. 11.) Ulpianus universitati rerum, quae ipsae quarumve usufr. legaretur (§§. 25. 26.), universitatem, cui legari posset, opposuisse uidetur.

29. ¹Legatum, quod datum est, adimi potest uel eodem testamento, uel codicillis testamento confirmatis; dum tamen eodem modo adimatur, quo modo datum est.

30. ²Ad heredem legatarii legata non aliter transeunt, nisi si iam die legatorum cedente legatarius decesserit. 31. ³Legatorum, quae pure uel in diem certum relicta sunt, dies cedit antiquo quidem iure ex mortis testatoris tempore; per legem autem Papiam Poppaeam ex apertis tabulis testamenti; eorum uero, quae sub condicione relicta sunt, cum conditio extiterit.

32. ⁴Lex Falcidia iubet, non plus quam dodrantem totius patrimonii legari, ut omnimodo quadrans integer apud heredem remaneat.

33. ⁵Legatorum per ¹(*damnationem per*)⁶peram solutorum repetitio non est.

TIT. XXV. DE FIDEICOMMISSIS.

1. ⁷Fideicommissum est, quod non ciuilibus uerbis, sed precatue relinquitur, nec ex rigore iuris ciuilis profisciscitur, sed ex uoluntate datur relinquentis. 2. ⁸Verba fideicommissorum in usu fere haec sunt: FIDEICOMMITTO, PETO, | VOLO [513] 200b β DARI et similia. 3. ⁹Etiam nutu ¹relinqui ¹⁰posse fideicommissum ¹¹usu receptum est. 4. ¹²Fideicommissum relinquere possunt, qui testamentum facere possunt, licet non fecerint: nam ¹³etiam intestato quis moriturus fideicommissum relinquere potest. 5. ¹⁴(*Eae*)¹⁵ res per fideicommissum relinqui possunt, quae ¹⁶per damnationem legari possunt.

¹) Cf. pr. I. de adempt. (2, 21); supra 2, 12. ²) Cf. L. 5 pr. D. quando dies leg. (36, 2). ³) Cf. L. 5. §§. 1. 2. ib. L. un. §§. 1.

5. C. de caduc. (6, 51). Paul. 4, 6. §. 3. ⁴) Cf. Gai. 2, 227.

⁵) Cf. Gai. 2, 283. §. 7. I. de obl. q. quasi ex contr. (3, 27).

⁶) Supplevi FLI. p. 374. ⁷) Cf. supra 24, 1. §. 3. I. de legat.

(2, 20). §§. 1. 12. I. de fideic. her. (2, 23). ⁸) Cf. Gai. 2, 249.

Paul. 4, 1. §§. 5. 6. ⁹) Cf. Gai. 2, 269. L. 21 pr. D. de leg. 3.

L. 22. C. de fideic. (6, 42). ¹⁰) relinquere (*natum ex* relinqui p'e)

Vat. edd. Cf. FLI. p. 373. ¹¹) in usu Vat [in] usu ed. Bg.

¹²) Cf. Gai. 2, 270. L. 2. D. de leg. 1. ¹³) Huc in suum locum

restitui ex sequenti §o, ubi abundabat (cf. not. 16). ¹⁴) Cf. 24, 3.

25. Gai. 2, 260—262. Paul. 4, 1. §§. 7 seq. ¹⁵) Exigente stilo

Ulpiani supplevi; fraudi fuit scriptura pottee. ¹⁶) quae etiam

Vat. edd. Vid. not. 13.

6. ¹Fideicommissa dari possunt his, quibus legari potest.
 7. ²Latini Iuniani³ fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint. 8. ⁴Fideicommissum et ante heredis institutionem, et post mortem heredis, et codicillis etiam non confirmatis testamento dari potest, licet ⁵(ita) legari non possit. 9. ⁶Item Graece fideicommissum scriptum ualeat, licet legatum Graece scriptum non ualeat. 10. ⁷(Legatarii) uel⁷ filio, qui in potestate est, seruoue heredibus institutis, seu his legatum sit, patris uel domini fidei committi potest, quamuis ab eo legari non possit. 11. ⁸Qui testamento heres institutus est, codicillis etiam non confirmatis rogari potest, ⁹ut hereditatem totam uel ex parte alii restituat, quamuis directo heres institui ne quidem confirmatis codicillis possit. 12. ¹⁰Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata, [514] sed ¹¹'cognitione Romae ¹²quidem consulum aut praetoris, qui ¹³'fideicommissarius uocatur; in prouinciis uero ¹⁴'praesidis prouinciae. 13. ¹⁵Poenae causa, ¹⁶uel peregrino, uel incertae personae ne quidem fideicommissa dari possunt.

¹) Cf. Gai. 2, 285 seq. ²) Cf. Gai. 2, 276. ³) Post -iani ex-ciderit tam. = tamen. ⁴) Cf. Gai. 2, 270^a. §. 35. I. de leg. (2, 20). ⁵) Supplevi (ex lic. ita). ⁶) Cf. Gai. 2, 281. L. 11 pr. D. de leg. 8. ⁷) Omissa haec a librario, qui, quorsum ea spectarent, non intel-legebat, restitui, quia Ulpianus certo praeterire non potuit, lega-tarii quoque fidei committi posse. Cf. supra 24, 20. 21. Gai. 2, 271. Vestigia autem huius iacturae in Vat. sunt duo: primum, quod postea habet his, non iis, alterum, quod uocula uel infra septimo versu alieno loco legitur, quo scilicet e margine migravit abiecto v. legatarii, quod nusquam convenire videbatur. ⁸) Cf. Gai. 2, 273. ⁹) uel ut Vat. edd.; uel transfert ante totam Roed. Sed cf. Gai. 2, 273. et not. 6. ¹⁰) Cf. Gai. 2, 278. Paul. 4, 1. §. 18. §. 1. I. de fid. hered. (2, 28) ibique Schrader. ¹¹) cognitio.ē Vat. (evanuerat sc. n). cognitio est edd. Cf. L. 1. §. 2. D. de rei vind. (6, 1). L. 13. §. 1. D. de minor. (4, 4). L. 39 pr. D. de evict. (21, 2). ¹²) fidei-commisso Vat., quod exemplis Cortii ad Sallust. Cat. 32, 1. 37, 1. male defenditur, maxime cum hic praetor alias ubique fideicom-missarius dicatur (etiam Ulp. apud Lyd. de mag. 1, 48). Denique -arius non prorsus in Vat. deest, sed migravit casu in v. prouin-ciae, ut fieret prouinciarum, sicut 25, 15. Vat. habet partiarū pro partiarium. ¹³) praesidib: (factum puta ex praesidis, cum sequens vox in prouinciarum mutata esset). prouinciarū Vat. praesidibus prouinciarum ed. Bg. ¹⁴) Cf. Gai. 2, 288. 287. 285. ¹⁵) Supplevi. In Vat. litura est fere sex litterarum, quae fuerint u. pēgr. Cf. Gai. 2, 285.

201aα 14. ¹Is, qui | rogatus est alii restituere hereditatem, lege quidem Falcidia (*locum*) non habente, quoniam non plus puta quam dodrantem restituere rogatus est, ex Trebelliano senatus consulto restituit, ut ei et in eum dentur actiones, cui restituta est hereditas. lege autem Falcidia interueniente, quoniam plus dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus *'est'*,² ex Pegasiano senatus consulto restituit, ut deducta parte quarta ipsi, qui scriptus est heres, *'et'*³ in ipsum actiones conseruentur; is autem, qui recipit hereditatem, legatarii loco habeatur. 15. ⁴Ex Pegasiano senatus consulto restituta hereditate comoda et incommoda hereditatis communicantur inter heredem et eum, cui reliquae partes restituae sunt, interpositis stipulationibus ad exemplum partis et pro parte stipulationum. partis autem et pro parte stipulationes proprie dicuntur, quae de lucro et damno communicando solent interponi inter heredem et legatarium partiarium, id est, cum quo *'partiri iussus'*⁵ est heres. 16. ⁶Si heres damnosam hereditatem dicat, cogitur a praetore adire et re- [515]stituere totam, ita ut ei et in eum, qui recipit hereditatem, actiones dentur, proinde atque si ex Trebelliano senatus consulto restituta fuisset. idque ut ita fiat, Pegasiano senatus consulto cautum.

17. ⁷Si quis in fraudem tacitam fidem adcommodauerit, 201aβ ut non capienti fideicommissum restituat, | nec quadrantem eum deducere senatus censuit, nec caducum uindicare ex eo testamento, si liberos habeat.

18. ⁸Libertas dari potest per fideicommissum.

¹) Cf. Gai. 2, 255. Paul. 4, 2. §. 1. ²) sit Vat. edd. *Fuerat, ut puto ē, quod cum ob sequens ex pertisset, infra post v. heres omissum et hic intrusum et ex rogatus adhaerente in fronte s factum est sit.* ³) *Huc revocavi, vid. not. 2. (et) ed. Bg.* ⁴) Cf. Gai. 2, 254. Paul. 4, 3. §. 1. *supra* 24, 25. ⁵) *partitus (pro partirisus) Vat. edd. Nec vero demum ex facta partitione haec appellatio dicitur. Simile vitium vid. in 16, 3.* ⁶) Cf. Gai. 2, 258. Paul. 4, 4. §. 4. ⁷) Cf. L. 10. 11. D. de his q. ut ind. (34, 9). L. 59. §. 1. D. ad l. Falc. (35, 2). L. 48 pr. L. 49. D. de i. fisci (49, 14). ⁸) Cf. *supra* 2, 7 seq. Ceterum duabus rationibus recte haec regula breviter etiam h. l. addita videri debet; primum ne non capienti hoc casu fideicommissum servo dari putes (cf. L. 4. C. de legat. 6, 37), deinde quia a singulis rebus per fideicommissum relictis

TIT. XXVI. DE LEGITIMIS HEREDIBVS.

1. ¹Intestatorum ingenuorum hereditates pertinent primum ad suos heredes, id est liberos, qui in potestate sunt, ceterosque, qui ²in liberorum loco sunt; si sui heredes non sint, ³ad consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem patre; si nec hi sint, ³ad reliquos agnatos proximos, id est cognatos uirilis sexus, per mares descendentes, eiusdem familiae: id enim cautum est lege duodecim tabularum hac: 'si intestato moritur, cui suus heres nec *escit*, agnatus proximus familiam habeto.' 1^a. ⁴(*Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat his* [516] *uerbis: 'si agnatus nec escit, gentiles familiam habento'. Nunc nec gentiles nec gentilicia iura in usu sunt*).

2. ⁵Si 'defuncti sit ⁶ filius, '(et) ⁷ ex altero filio 'iam mortuo ⁸ nepos unus uel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita diuidatur, sed in stirpes, id est, ut filius solus mediam partem habeat et nepotes, quotquot sunt, alteram dimidiam: aequum est enim, nepotes in patris sui locum succedere et eam partem habere, quam pater eorum, si uiueret, habiturus esset.

3. ⁹Quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus agnatis non est; uelut si uxor defuncti praegnans sit, aut filius apud hostes sit.

ad hereditatem progressus apte ad ipsam personam hoc modo liberandam transitum facit. ¹) *Exstat etiam in Collat. 16, 4.*

§. 1. *Cf. Collat. 16, 3. §. 3. Schoell XII tab. p. 128.* ²) *Uncis*

incl. ed. Bg. Sed nepos pronepos ceterique vere in liberorum loco vel numero sunt; non ut dediticii liberti, qui eo numero tantum habentur. Praeterea Heimbach. recte allegat Cic. de orat. 2, 49. §. 200. ³) *sunt Vat. ed. Bg.* ⁴) *Haec ex Collat. 16, 4.*

§. 2. *hic repetiti, quia priora illa usque ad 'familiam habento' tantummodo ut similiter desinentia excidisse persuasum habeo, post quae librarius cetera ut inepta consulto omisit. Similiter enim Ulpianus etiam in iure bonorum possessionis exponendo 28, 7—9. praemissis demum omnibus bon. possessionis gradibus de singulorum graduum iure agit.* ⁵) *Cf. Gai. 3, 8. Collat. 16, 3. §. 9.*

⁶) *defunctus sit Vat. defuncti unus sit ed. Bg. cf. §. 4.* ⁷) *Addidi, coll. §. 4. et 27, 2.* ⁸) *mortuo iam Vat. mortuo item ed. Bg.*

⁹) *Cf. L. 30. §. 1. D. de acqu. v. om. her. (29, 2). L. 3. D. si pars her. (5, 4).*

4. ¹Agnatorum hereditates diuiduntur in capita; uelut si
 201b^a sit fratris filius et alterius fratris duo pluresue | liberi, quot-
 quot sunt ab utraque parte personae, tot fiunt portiones, ut
 singuli singulas capiant. 5. ²Si plures eodem gradu 'sint'³
 agnati, et quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint,
 uel antequam adierint, decesserint, eorum pars adcrecit his,
 qui adierint; quod si nemo eorum adierit, ad insequentem
 gradum ex lege hereditas non transmittitur, quoniam in legi-
 timis hereditatibus successio non est. 6. ⁴Ad feminas ultra
 consanguineorum gradum legitima hereditas non pertinet;
 itaque soror fratri sororue legitima heres fit, '(amita uero
 uel fratris filia et deinceps legitima heres non fit).⁵ 7. ⁶Ad
 liberos matris intestatae hereditas 'sine in manum conuen-
 tione'⁷ ex lege duodecim tabularum non pertinebat, quia femi-
 nae suos heredes non habent; sed postea imperatorum Anto- [317]
 nini et Commodi oratione in senatu recitata⁸ id actum est,
 'ut⁹ matrum legitimae hereditates ad filios pertineant, ex-
 clusis consanguineis et reliquis agnatis. 8. ¹⁰Intestati filii
 hereditas ad matrem ex lege duodecim tabularum non per-
 tinet; sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina
 quattuor, legitima heres fit ex senatus consulto Tertulliano;¹¹
 si tamen ei filio neque suus heres sit quique inter suos heredes
 ad bonorum possessionem a praetore uocatur, neque pater,
 ad quem lege hereditas bonorumue possessio cum re pertinet,
 neque frater consanguineus: quod si soror consanguinea sit,
 ad utrasque pertinere iubetur hereditas.

¹) Cf. Gai. 3, 16. Collat. 16, 3. §. 19. ²) Cf. Paul. 4, 3. §. 26.
 Gai. 3, 12. 22. ³) s. Vat. si sunt ed. Bg. ⁴) Cf. Gai. 3, 14. 23.
 Collat. 16, 3. §§. 17. 20. ⁵) Haec fere ob ὁμοιοτέλετον exci-
 disse, ipsa sententia et Gai. 3, 14. argumento sunt. Bg. h. l. ea,
 quae nos §. 1^a. retulimus, periisse parum uerisimiliter coniciit.
⁶) Cf. tit. I. de SC. Orphit. (3, 4). ⁷) Haec uerba infra (cf.
 not. 9.) minus apte posita hic excidisse, palam est; nam et sic
 demum recta efficitur sententia et cur h. l. post §. 6. agatur de
 hereditate, quae a liberis ad matrem vel a matre ad liberos per-
 uenit, intelligitur. ⁸) a. 178. ⁹) ut sine in manum conuentione
 Vat. edd. Sed hoc novum ius aequae ualebat in matre, quae in
 manum conuenerat, deinde remancipata atque in ea, quae non
 conuenerat. Vid. not. 7 ad hanc §. ¹⁰) Cf. Gai. 3, 24. pr. §§. 2. 3.
 I. de SC. Tertull. (3, 3). Paul. 4, 9. §§. 1 seq. ¹¹) Hadriani
 temporibus facto.

TIT. XXVII. DE LIBERTORVM SVCCES|SIONIBVS 'VEL BONIS.¹ 201 bβ

1. ²Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet; deinde ad eos, quorum liberti sunt, uelut patronum, patronam liberosue patroni. 2. ³Si sit patronus et alterius patroni filius, ad solum patronum hereditas pertinet. 3. ³Item patroni filius patroni nepotibus obstat. 4. ⁴Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet 'ita ut⁵ in capita, non in stirpes, diuidatur.

5. ⁶Legitimae hereditatis ius, quod ex lege duodecim tabularum descendit, capitis minutione amittitur. * * *

[518]

TIT. XXVIII. DE POSSESSIONIBVS DANDIS.

1. ⁸Bonorum possessio datur aut contra tabulas testamenti, aut *secundum* tabulas, (*aut*) intestati.

2. Contra tabulas bonorum possessio datur, liberis '(uel)⁹ emancipatis testamento praeteritis, licet legitimo (*iure*) non ad eos pertineat hereditas. 3. ¹⁰Bonorum possessio contra tabulas liberis tam naturalibus quam adoptiuis datur; sed naturalibus quidem '(etiam)⁹ emancipatis, non tamen et illis, qui in adoptiua familia sunt; adoptiuis autem his tantum, qui in potestate manserunt. 4. ¹¹Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati 'sint¹² cauere fratribus suis, qui in potestate manserunt, bona, quae moriente patre habuerunt, se conlaturos.

5. ¹³Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet si eorum, quibus contra tabulas competit,

¹) Recte habent haec uocabula a Bg. uncis inclusa ostenduntque, hunc titulum factum esse, quo tempore in sequentibus non modo de civium Rom. sed etiam de Latinorum libertorum successionibus agebatur; horum enim magis bona sunt, quae iure peculii ad manumissorum pertinent, quam, ut illorum, hereditas et successio. ²) Cf. L. 3 pr. D. de suis et legit. (38, 16). ³) Cf. Gai. 3, 60. L. 23. §. 1. D. de bon. lib. (38, 2). Paul. 3, 2. §. 1. §. 3 fin. I. de succ. lib. (3, 7). ⁴) Cf. Gai. 3, 61. Paul. 3, 2. §. 3. ⁵) Geminando feci. aut Vat. ut edd. ⁶) Cf. Gai. 3, 61. 27. 51. ⁷) Cf. not. 1. ⁸) Cf. L. 6. §. 1. D. de B. P. (37, 1). pr. §. 1. I. eod. (3, 9). ⁹) Supplevi. Cf. §. 3. et L. 1. §. 6. D. de b. p. c. t. (37, 4). ¹⁰) Cf. §. 4. I. de exher. lib. (2, 13). ¹¹) Cf. Collat. 16, 7. §. 2. Paul. 5, 9. §. 4. ¹²) sunt Vat. edd. ¹³) Cf. L. 2 pr. D. de b. p. s. t. (37, 11).

202aα nemo sit, aut petere 'uoluerit.¹ 6. ²Etiam|si iure ciuili non ualet testamentum, sorte quod familiae Mancipatio uel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit non minus quam septem testium ciuium Romanorum signis, bonorum possessio datur.

7. ³Intestati datur bonorum possessio per septem gradus: primo gradu liberis; secundo legitimis heredibus; tertio proximis cognatis;⁴ quarto familiae patroni; (quinto) patrono, patronae, item 'liberis uel (parentibus)⁵ patroni patronaeue; sexto uiro, uxori; septimo cognatis manumissoris, quibus per legem Furiam plus mille asses capere licet: et si nemo [519] sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit, aut sit quidem, sed ius suum omiserit, populo bona deferuntur ex lege Iulia caducaria. 8. ⁶Liberis bonorum possessio datur tam his, qui in potestate usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis; item adoptiuis, non tamen etiam in adoptionem datis. 9. ⁷Proximi cognati bonorum possessionem accipiunt non solum per feminini sexus personam cognati, sed etiam agnati capite diminuti: nam licet legitimum ius agnatione capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent.

10. ⁸Bonorum possessio datur parentibus et liberis intra annum, ex quo petere potuerunt; ceteris intra centum dies.

11. ⁹Qui omnes intra id tempus si non petierint bonorum possessionem, sequens gradus admittitur, perinde atque si 202aβ superiores non | essent; idque per septem gradus fit.

12. ¹⁰Hi, quibus ex successorio edicto bonorum possessio

¹) nollent *Vat. ed. Bg.* ²) *Cf. Gai. 2, 119. supra 23, 6.*

³) *Cf. §. 3. I. de bon. poss. (3, 9) cum Theoph. Collat. 16, 9. §. 1. Gai. 2, 150.* ⁴) *Excidisse videatur: -quibus per legem Furiam plus mille asses capere licet. Eam enim legem etiam in hoc edicto respexit Ulp. L. 1. §. 3. D. unde cogn. (38, 8). Sed ipsum Ulpianum hic hanc exceptionem, cui in bonis liberti locus non erat, breuitatis studio praetermisisse puto.* ⁵) *liberosue Vat. (simile exordium sequentis vocis patroni librario fraudi fuit). liberis (parentibus)ue ed. Bg. Cf. Collat. l. c. et libr. meum 'Studien des R. R.' p. 77.* ⁶) *Cf. Gai. 3, 26. L. 1. §. 2. D. quis ordo (38, 15). L. 1. §. 6. L. 4. 5. D. si tab. test. (38, 6).* ⁷) *Cf. Gai. 3, 27. 30.* ⁸) *Cf. §. 4. I. de bon. poss. (3, 9).* ⁹) *Cf. §. 5. I. ib.* ¹⁰) *Cf. Gai. 3, 32. 30. 4, 34.*

datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur beneficio praetoris. ideoque seu ipsi agant, seu cum his agatur, ficticiis actionibus opus est, in quibus heredes esse finguntur.

13. ¹Bonorum possessio aut cum re datur, aut sine re: cum re, 'cum is, qui accipit, (*accipit*) cum effectu, (*ut*)² bona retineat; sine re, cum alius iure ciuili euincere hereditatem possit; ueluti si sit 'scriptus³ heres, intestati bonorum possessio sine re (*est*), quoniam 'scriptus³ heres euincere hereditatem iure legitimo potest.⁴

[520]

TIT. XXIX. DE BONIS LIBERTORVM.

1. ⁵Ciuis Romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit: ideoque siue testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit, seu intestato, et suus heres ei sit, 'quam- (*quam*)⁶ non naturalis, sed uxor puta, quae in manu fuit, uel adoptiuus filius, lex patrono nihil praestat. sed ex edicto praetoris, seu 'testato⁷ libertus moriatur, 'ut tamen⁸ aut nihil aut minus quam partem dimidiam bonorum patrono relinquat, contra tabulas testamenti partis dimidiaae bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis successorem sibi relinquat; | siue intestato decedat, et uxorem 202 b α forte in manu uel adoptium filium relinquat, aequae partis mediae bonorum possessio contra suos heredes patrono datur.

2. ⁹In bonis libertae patrono nihil iuris ex edicto datur. itaque '(seu testata decedat, id tantum iuris patronus habet,

¹) Cf. Gai. 2, 151^a. 3, 35—27, supra 23, 6. 26, 2. ²) qui accepit, cum effectu *Vat.*, quibus *edd.* praefigunt 'si'; sed c' (cum) excidit ob praecedens r-e. ³) Cf. Gai. 3, 36 suus (natum puta ex sc.tus) *Vat.* *edd.*, ne recta quidem sententia; nam si suus vel emancipatus intestati bon. possessionem accepit, ea bon. possessio, etsi suus heres sit, sine re dici non potest. ⁴) possit *Vat.* *edd.* Puta fuisse p (= potest), cui cum librarius addidisset sit, quod post ueluti si, ubi excidit, restituimus, perscribendum erat possit. ⁵) Cf. Gai. 3, 40. 41. ⁶) Vahl. ed. quā *Vat.* quamuis ed. Bg. ⁷) testamento *Vat.* testa[men]to ed. Bg. Vid. not. seq. ⁸) ut *Vat.* *edd.* Scilicet tamen, quod exciderat, per errorem voci testato superscriptum erat, unde testamento factum est. ⁹) Cf. Gai. 3, 43. 2, 192.

quod ei testamento, ipso tutore auctore, datum est);¹ seu intestata moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertae,² (*qui*)³ quoniam non sunt sui heredes matri, '(non) obstant'⁴ patrono. 3. ⁵Lex Papia Poppaea postea libertas quattuor liberorum iure tutela patronorum liberauit; et cum 'intulerit, iam⁶ posse eas sine auctoritate patronorum testari, prospexit, ut pro numero liberorum libertae superstitum uirilis pars patrono debeatur. 4. ⁷Liberi patroni uirilis sexus eadem iura in bonis libertorum parentum suorum habent, quae et ipse patronus. 5. ⁸Feminae uero ex lege quidem duodecim 'tabularum *idem*⁹ ius habent, atque masculi patronorum liberi; contra tabulas autem testamenti liberti aut ab intestato contra suos heredes non naturales [521] bonorum possessio eis non competit; sed si ius trium liberorum 'meruerint,¹⁰ etiam haec iura ex lege Papia Poppaea nanciscuntur. 6. ¹¹Patronae in bonis libertorum illud ius tantum habebant, quod lex duodecim tabularum introduxit; 202 b β sed postea lex Papia patronae '(ingenuae)¹² | duobus liberis honoratae, libertinae tribus, id iuris dedit, quod patronus habet ex edicto. 7. ¹³Item ingenuae trium liberorum iure honoratae eadem lex id ius dedit, quod ipsi patrono tribuit. * * * *

EXPLICIT.

[Ex eodem Ulpiani libro praeterea duo loca supersunt

Collat. 2, 2.

L. 25. D. de obl. et act. (44, 7),

quae multis interiectis hoc ordine se excipiebant.]

¹) *Quia similiter inciperent, omissa ad sensum restitui. Aliter Lachm.* ²) libertae; ed. Bg. ³) *Addidi; excidit ob sequens*

quoniam. ⁴) obstitit Vat. (ut) obstant ed. Bg. ⁵) Cf. Gai. 3, 44.

⁶) *Malim intulerit etiam.* ⁷) Cf. Gai. 3, 45. ⁸) Cf. Gai. 3, 46. 47.

⁹) tabularum pinde Vat. (fuerit antea tabular. ide ut geminata r facta p errorem genuerit). tabularum perinde edd. ¹⁰) habuerunt Vat.

ed. Bg. Cf. Ulp. L. 1. §. 14. D. de succ. ed. (38, 9). L. 10. §. 10. D. quae in fraud. cr. (42, 8). ¹¹) Cf. Gai. 3, 49. 50. ¹²) (in-

genuae) patronae ed. Bg. ¹³) Cf. Gai. 3, 150.

DOMITII ULPIANI
LIBRI PRIMI INSTITUTIONVM IVRIS CIVILIS
RELIQVIAE EX COD. VINDOBONENSI.

[522] Ex Ulpiani Institutionum libris, quorum supra p. 563. mentionem fecimus, praeter tredecim loca, quae in scripto libri titulo in Iustiniani Digesta, alia, quae tacite in eiusdem Institutiones migrarunt, et ea, quae in Collatione extant, nonnulla etiam servata sunt in segmentis et quidem scamellis (Querstreifen) duorum foliorum codicis perantiqui (seculi quinti esse censetur), qui integrum hoc opus continuisse videtur, a. 1835. ab Endlichero in theca alius libri manuscripti repertis. Scriptus erat is codex forma non quadrata nec binis columnis, ut ex Mommseni sententia in edd. 1. et 2. posueram, sed ut P. Krüger excussis diligentius his laciniis nuper docuit (Krit. Versuche p. 140), forma octonaria et scriptura in quavis pagina indivisa, versibus circiter vicens vel paucis plures litteras continentibus. Quot versus paginam compleverint, certo definiri non potest, quia foliorum tantum infima vel summa particula servata est.

De ordine, quo duo illa folia in codice, ad quem pertinebant, secuta sint, multum est disputatum. Antea (edd. 1. et 2.) Mommseni (Zeitschr. f. gesch. R. W. XV. p. 375), qui primus post Endlicherum has membranas etiam oculis curiosius tractaverat, sententiam amplexus neque a F. P. Bremer, qui eam impugnavit (de Dom. Ulpiani Institutionibus Bonn. 1863), ut alia probarem, permotus eram. Iam ex his, quae Krueger rursus plus Mommseno vidit et argumentis exsecutus est, de eo ordine non dubito, quo nunc haec fragmenta edo, vetere priorum editionum inter uncinas indicato. Isque ordo eo magis mihi probatur, quod sic Ulpianus de interdictis possessorii semel unoque tenore, quod post contractus, qui iure gentium introducti sunt, expositos, quod denique de illis ipsis interdictis perinde atque Gaius ita egisse deprehenditur, ut primum genera eorum et appellationes, deinde ordinem et exitum explicaret.

Quod vero omnino haec fragmenta Ulpiani Institutionum esse reliquiae putanda sint, id iam in publicum notum est

niti partim eo, quod primum fragmentum convenit legi 1. D. de precario (43, 26) inscriptae 'Ulp. lib. I. Institutionum' partim aliis duobus scamellis simul ibidemque repertis et ex superiore unius (puta prioris) eorundem ut videtur foliorum margine satis amplo abscissis, quorum inferius in recta pagina ad laevam, in versa ad dexteram primi versus reliquias quasdam tantum literarum (illic SUA ... hic ... DEM) continet, superius medio margine superiore paginae alterius ULP. INST. alterius LIB. I' (non II' Kruegero teste) inscriptum habet. Cum vero duo illa folia a tergo primum cohaeserint, ut ipse Krueger attestatur, admodum est id, quod idem statuit, veri dissimile, partem eorum, quae servata sunt, libri secundi fuisse et speciatim Ulpianum de interdictis non item primo, sed altero libro fere circa initium egisse.

Mira tamen etiam in eo fragmentorum ordine, quem nunc obtinuimus, visa nec adhuc satis explicata est materiarum, quas tractant, series, eo maxime quod, cum Ulpiani Institutiones, Florentino indice teste, duobus libris absolutae essent, primo libro de precario, de contractibus iuris gentium, et de [523] interdictis possessorii egisse perhibetur. Qua de re licet etiam meam opinionem in edd. 1. 2. expositam post sublatam illam maximam offensam interdictorum bis diversis locis tractatorum aliqua tenus mutandam et accuratius explicandam esse video, tamen in universum eam retineo. Ulpianus igitur quanquam etiam hoc libro in universum Gaianae similem partitionem, maxime illam in ius, quod ad personas, quod ad res, et puto iam etiam quod ad actiones pertinet, secutus esse recte creditur, tamen trifariam a Gaio recessisse existimandus est. Primum enim cum Gaius in exordio et quasi praefationis loco distributionem cuiusque cultioris populi iuris in ius civile et gentium iurisque civilis Romani in suas partes posuisset, hoc loco Ulpianus (L. 1 pr. §§. 1. 2. D. de iust. et iure 1, 1) de iure et iustitia, de iure publico et privato et de privati iuris variis praeceptis agit. Deinde huius iuris praecepta non, ut Gaius, cuius tempore populi iure proprio distincti imperium Rom. efficiebant, ad duplex genus, ius civile et gentium revocat; post civitatem enim universo orbi datam hoc discrimen totius iuris in imperio administrationem regere desierat; sed a natura potius initium sumens tripartita esse vult: 'collectum enim est (inquit) ex naturalibus praeceptis, aut gentium aut civilibus': quae divisio, ab animalibus incipiens, rem magis ab usu ad doctrinam transferebat. Postremo, quod caput est maioremque vim, quam haec distributio postea in solius iuris Romani doctrina obtinuerat, maxime prodit (nam et Paullum hoc novum institutum in suis Institutionibus secutum esse non dubito), Gaius quidem post exposita duplicia illa iura (1, 2) addit: 'quae singula qualia sint, suis locis proponemus', itaque postea in ipsa tractatione singulorum iurium, quam

ex alia summa divisione ordinavit, utrum iuris gentium unumquodque sit, an iuris civilis, ubique tradit. Ulpianus contra ipsam illam distributionem in ius naturale, gentium et civile in rerum expositione summam, alteramque in ius quod ad personas vel ad res vel ad actiones pertinet, secundariam fecisse existimandus est ita ut, postquam initio eam in universum exposuisset ibique etiam in iure civili, quibus id ex partibus constaret, tradidisset (L. 6. D. de iust. (1, 1) §§. 2—6. I. de iur. nat. (1, 2) L. 1. D. de const. princ. 1, 4), eadem divisione, contracta tamen (ut res postulabat) in iuris naturalis *sive* gentium et iuris civilis praecepta, primum ea omnia, quae iuris gentium essent, persequeretur. In his igitur a personarum iure initio facto post alia, in quibus L. 24. D. de captiv. (49, 15), et sequentibus aliis tradebantur illa, quae legimus L. 4. D. de iustit. (1, 1). Deinde ex iure, quod ad res pertinet, ubi in primis naturales acquisitiones commemorandae erant,¹ deinceps primum servata sunt quae L. 1. D. de precar. (43, 26) et scamella Vindobonensia continent, itaque etiam pars loci de possessione (coll. L. 1. pr. §. 1. D. de acquir. v. om. poss. 41, 2) et de interdictis possessoriis, quae non minus spectant naturalem possessionem, quam praetoriae obligationes civilibus non accensentur. Et in his interdictis apte poterat finem facere eorum, quae iuris gentium sunt, si etiam in iure civili postremum locum dabat actionibus quae proprie sic vocantur. Iam vero ad ius civile progressus, eidem libro primo, ut fere aequaret utriusque libri modum, ius personarum, quod ex iure civili venit, adiecit videtur, quo spectant, post exposita puta diversa libertinorum genera, L. 4. D. his qui sui 1, 6. Boeth. Comm. in Cic. Top. lib. II. p. 299 Bait. L. 28. D. sol. matr. (24, 3). Secundo enim libro de rerum acquisitionibus (L. 41. D. de legib. 1, 3), de servitutibus (L. 1. D. de serv. pr. rust. 8, 3. L. 1. D. comm. pr. 8, 4), de fideicommissis et de mortis causa donationibus (L. 115. D. de leg. 1. L. 5. D. de m. c. donat. 39, 6) et sine dubio etiam de successionibus ab intestato (Collat. 16, 5—9) disputavit, quae omnia sane sunt iuris civilis. Ut vero credam, etiam ius quod ad actiones pertinet, eum in fine tractasse, nunc mihi ipsa L. 41 cit. persuadet, divisionem quandam rei tractandae initio libri praemissam continens, postquam verisimile est, eum dixisse, primum de acquisitionibus et alienationibus se disputaturum, ut ius actionum, quibus sane 'quis rem suam vel ius suum conservet', perinde ac Gaius ad calcem reiceret.

Qui ediderint has lacinias, comperies ex Boeckingii editione (ad calcem ed. Ulpiani fragm. 1855. p. 127.); accessit

¹) Num quid ex his in Iustiniani Institutionum lib. II. tit. 1. transumptum sit, hic non quaerimus.

nunc ed. Kruegeri l. c. p. 160 seq., ad quam hanc nostram tertiam, codicem ab eo inspectum *Vind.* insignientes, institutum, sic tamen ut loca harum Institutionum, quae praeterea supersunt, quaeque quemadmodum se exceperint, modo diximus, uno excepto, non repeteremus.

VLPIANI INSTITVTIONVM

[525]

LIBER PRIMVS.

FR. I. (antea II).

1. ¹*Precarium est, quod precibus petenti utendum conceditur tamdiu, quamdiu is, qui concessit, patitur. quod genus liberalitatis² ex iure gentium descendit. et distat a donatione eo, quod qui donat, sic dat, ne recipiat; at qui precario concedit, sic dat, quasi tunc recepturus, cum sibi libuerit precarium soluere. et est simile commodato: nam et qui commodat rem, sic commodat, ut non faciat rem ac-*

fol. I. a. *cipientis, sed ut ei uti re commodata permittat.*

fin.

2. Locatum quoque et conductum ius gentium induxit. nam ex quo coepimus possessiones proprias et res habere, et locandi ³(*nostras*) ius nanci sumus, et conducendi res alienas; et is, qui conduxit, iure gentium tenetur ad mercedem exsoluendam locatori; is uero, qui locauit, ad rem praestandam, ut alteri uti uel frui ea liceat.⁴

FR. II (antea III).

1. ⁵. . . *uelut si mutua pecunia tibi data sit, non eadem utique numismata | reddis, quae accepisti, sed aliam pecuniam eiusdem quantitatis. Mutuae autem dari possunt res non aliae quam quae pondere, numero, mensura continentur.*

fol. I. b.

fin.

¹) Est L. 1. D. de precar. (43, 26). ²) Ulpianus addiderat, ut opinor, 'et ipsum'. Antea vero de donatione disseruisse omniaque negotia iuris gentium ita ordinasse videtur, ut ab his, quae ex liberalitate veniunt, exorsus ad ea, quae utilitatis causa contrahuntur, pergeret. ³) Supplevi. ⁴) Sententiam supplevi.

⁵) Sententiam aliquatenus supplevi. Cf. pr. I. quib. mod. re contr. (3, 14).

2. Depositi quoque utilitatem ius gentium prodidit, ut quis¹ custodiendam rem suam animalem uel | *inanimalem amico dare possit, isque ei ad rem bona fide reddendam teneatur.*

FR. III (antea V).

1. . . . *com|paratum est interdictum, uelut cui² ini-* fol. II. a.
tium est. . . . init.

FR. IV.

1. . . . | *quaedam etiam interdicta sunt tam³ adipiscen-* fol. II. a.
dae quam recipiendae possessionis, qualia sunt interdicta fin.
*QVEM FVNDVM et QVAM HEREDITATEM.*⁴ nam si fundum uel
hereditatem ab aliquo petam, nec 'lis defendatur,⁵ cogitur ad
me transferre possessionem, siue numquam possedi, siue *ante*
posse|di, deinde amisi possessionem.

FR. V (antea I).

1. ' . . . *restitutoria et exhibitoria interdicta⁶ aut per* fol. II. b
formulam|arbitrariam explicantur, aut per sponsionem; pro- fin.
hibitoria uero semper⁷ per sponsionem explicantur. 2. Re-

¹) *Vind.* quivis edd. 1. 2. ²) *Vind.* cuius edd. 1. 2. *Spectasse haec videntur ad interdicta adipiscendae possessionis, a quibus etiam Ulpianus in hac interdictorum divisione initium fecisse, dubitari non potest. Itaque iis absolutis progressus est circa finem eiusdem paginae ad interdicta non tantum adipiscendae possessionis, quo pertinet sequens fragmentum.* ³) Sic nunc sententiam restitui, *Kruegeri* lectione fretus. 'aut recipiendae possessionis, quo | in numero est interdictum *VNDE VI*, aut tam' edd. 1. 2. *Duplicia vero haec interdicta hac ratione dicta esse, nec ex L. 2. §. ult. D. de interd. (43, 1) efficitur.* ⁴) *Cf. Fr. Vat. 92.* ⁵) *lis defendat Vind. is defendat edd. 1. 2. quia dubium dicebatur; in Cod. essetne LIS an HIS, et signum quod habet post cogitur, significaretne fortasse aduersarius. Sed rectius hoc Krueger refert ad glossam marginalem nunc abscissam. Et lis defendi ante litem contestatam, quanquam minus proprie, dicitur tamen etiam L. 78 pr. D. de procur. (3, 3).* ⁶) *Ad sensum supplervi. Cf. Gai. 4, 141. Fortasse praecedebat: 'Quod autem ad illam differentiam attinet, quod . . .'* ut totum hoc fragmentum una periodo comprehensum fuerit, cuius apodosin §. 2. contineat. ⁷) *Ex Rudorffii cj. semper prohibitoria uero Cd. edd. Sequens per in causa fuit, ut semper omitteretur, deinde ad marginem suppletum transponeretur.*

stimatorio uel exhibitorio interdicto reddito, siquidem arbitrum¹ postulauerit is, cum quo agitur, formulam accipit arbitrariam, per quam arbiter, | *'nisi arbitrio eius restituatur uel exhibeatur, quanti ea res sit, condemnare eum iubetur.*²

[Ad Ulpiani Institutionum librum primum etiam pertinuisse videntur, quae Boethius habet comm. in Cic. Top. lib. II. ed. Baiter. p. 299., magis tamen sententiam quam ipsa verba referens.].

Tribus modis uxor habebatur, usu, (con)farreatione,³ coemptione; sed confarreatio solis pontificibus conueniebat. Quae autem in manum per coemptionem conuenerant, hae matresfamilias uocabantur, quae uero usu uel (con)farreatione,³ minime. Coemptio uero certis solemnitatibus peragebatur, et sese in coemendo inuicem interrogabant, uir ita, an mulier sibi materfamilias esse uellet; illa respondebat, uelle. item mulier interrogabat, an uir sibi paterfamilias esse uellet, ille respondebat, uelle. Itaque mulier uiri conueniebat in manum, et uocabantur hae nuptiae per coemptionem, et erat mulier materfamilias, uiro loco filiae. Quam solemnitatem in suis Institutis Ulpianus exposuit.

¹) arbitrium *edd.* 1. 2. *vizio typorum.* ²) *Ad sententiam supplevi.* Cf. *Gai.* 4, 162. 163. ³) *con initio addidi.* farreatione *Cdd. edd. etiam meae* 1. 2.

DOMITII VLPANI,

VT VIDETVR, EX LIBRO AD EDICTVM...¹ DE IVDICIIS II
QVAE FOLIO SINGVLARI BEROLINENSI MVTILO
SERVATA SVNT.

De quo adi (Th. Mommseni) *Monatsberichte d. Kön. Akad. d. Wissensch. zu Berlin* 1879 p. 501 seq. et de nostra harum laciniarum restitutione librum meum *die jüngst aufgefunden. Bruchstücke aus Schr. Röm. Juristen* 1880 p. 1—26. 54.

Pag. prioris col. I.

1. . . . com|petiit² ante eam legem latam restituendo, deinde ex abundanti praecepit praetoribus, ut de bonis eorum iudicia redderent

Pag. posterioris col. I.

2. . . . riti . . . sequi,³ ut fictos ciues Romanos quodcumque ex iure Quiritium nostrum esse intellegeretur, etiam fictos Latinos ut peculiare recte ex iure Quiritium pe|tere

¹) Quotus hic ad edictum liber fuerit, qui erat de iudiciis II, ne nunc quidem definire audeo. ²) Praecessisse fere haec videntur: 'quod vero ad fictos Latinos attinet, cum faceret (sc. lex Aelia Sentia) ut ii tanquam servi decederent, patronis idem ius quod' etc. cf. Gai. 3, 56. ³) Haec videtur sententia fuisse: 'hoc ex legis praecepto, quod actiones attinet, quibus actor quid suum esse ex iure Quiritium intendit, sequi etc.'

col. II.

3. *Romanorum* esset. sed cum lege de bonis rebusque eorum hominum ita ius dicere iudicia reddere praetor iubeatur, ut ea fiant, quae futura forent, si dediticiorum numero facti non essent, uideamus, ne uerius sit, quod quidam senserunt, et de uniuersis bonis et de singulis | *rebus*

VLPIANI RELIQUA FRAGMENTA MINORA.

[528] 1. ¹Ulpianus libro ad edictum sexto sub titulo Qui pro aliis ne postulent sic refert: 'Inuenimus apud ueteres, mulieris appellatione etiam uirginem contineri.'

2. ²Ulpianus in libro XLVI. ad edictum: 'Si quis proximior cognatus nasci speretur.'

3. ³Ulpianus tamen ad Sabinum futurum 'fruiturum' dixit.

'Liber de officio proconsulis', qui in veteribus glossariis, post alios a C. Labbaeo sub titulo 'Cyrilli, Philoxeni Aliorumque Veterum Glossaria Latino-Graeca et Graeco-Latina' compositis et Paris. 1679 editis statim ab initio vocibus Latinis sequentibusque Graecis interpretationibus aliquoties interiectus legitur, est sine dubio Ulpiani ex Digestis et aliunde notissimus liber. Nec tamen certo apparet, ad quas voces, antecedentes an sequentes et quot ex iis liber ille pertineat, ut inde petita dici possint. Quo cum accedat, ut ipsae voces interpretationesque earum pleraeque parum utilitatis praestent, omitendas eas duxi. De ipsis illis glossariis nuper docte disputavit A. F. Rudorffius. Berol. 1866. 4.

¹) Haec, quae sequuntur, extant, corrupta tamen, in libro, cui inscriptum est 'Spicilegium Solesmense . . . curante Domno I. B. Pitra. T. I. Paris. 1852.' p. 282., ibique tribuuntur Pacati libro I. aduersus Porphyrium. Correxit, diuersumque hunc locum a consimili, qui ex lib. VII. ad edictum refertur in L. 13 pr. D. de verb. sign. (50, 16), ad ea, quae Ulpianus L. 1. §. 5. D. de postul. (3, 1) tractat, pertinere docuit is, qui primus eum in Germania publici iuris fecit, Boecking. ed. Ulp. fragm. 1855. p. 177.

²) Extat apud Priscian. 3, 21. p. 607 Putsch. p. 97. ed. Hertz. ubi est nasceretur. Correxì ex L. 1. §. 8. D. unde cogn. (38, 8), ubi integer locus legitur.

³) Extat apud Priscian. 10, 13. p. 883 Putsch. p. 506. ed. Hertz. Vereor tamen, ne is hanc quoque vocem tantum ex Digestis (L. 12. D. usufr. quemadm. cav. 7, 9. 'Ulp. lib. XVIII. ad Sabinum') sumserit, perinde ac Lydus similia, quae ex antiquis iureconsultis allegat.

- [530] 1. Gradus cognationum appellantur ab eo, quod personae cognatorum aliae proximior, aliae longior gradu sunt et ob id quasi gradatim altera alteram antecedit. 2. Omnes personae cognatorum aut supra numerantur, aut infra, aut ex transverso siue a latere. supra numerantur parentes: infra liberi: ex transverso siue a latere fratres et sorores liberique eorum; item parentum fratres et sorores liberique eorum. 3. Primo gradu supra pater et mater: infra filius et filia. 4. Secundo supra auus, auia: infra nepos, neptis: ex transverso frater et soror; hinc enim transversus incipit gradus. 5. Tertio supra proauus, proauia: infra pronepos, proneptis: ex transverso fratris et sororis filius et filia; patruus, amita, id est patris frater et soror; auunculus, matertera, id est matris frater et soror. 6. Quarto supra abauus, abauia: infra abnepos, abneptis: ex transverso fratris et sororis nepos et neptis; patruus magnus et amita magna, id est aui frater et soror; auunculus magnus, matertera magna, id est auiae frater et soror; hoc gradu sunt etiam patrui amitae, auunculi materterae filii,¹ consobrinus, consobrina, id est qui quaeue ex fratribus aut sororibus, aut fratre et sorore generantur; sciendum tamen, proprie consobrilinos appellari eos, qui ex duobus sororibus nati sunt, quasi consororinos; eos autem, qui ex duobus fratribus procreati sunt, fratres patruelles uocari; eos uero, qui ex fratre et sorore nascuntur, amittinos dici. 7. Quinto gradu sunt supra atauus, atauia: infra adnepos, adneptis: ex transverso fratris et sororis pronepos, proneptis; propatruus, proamita, id est proaui frater et soror; proauunculus, promatertera, id est proauiae frater et soror; consobrinus filius, filia;² item propius sobrinus, sobrina, id est patrui magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae filii, filiae. 8. Sexto gradu sunt supra tritauus, tritauia: infra trinepos, trineptis: ex transverso fratris et
- [531] sororis abnepos, abneptis; abpatruus, abamita, id est abaui frater et soror, '(abauunculus, amatertera, id est abauiae

¹) Cdd. et Boeck. haec uerba habent in fine si, unde huc in suum locum erant reuocanda. Perinde enim etiam in Charondae stemmate dicitur huius (sc. patrui, auunculi) filius filia consobrinus. Praeterea etiam scripsi pro enim. Fortasse etiam pro filii scribendum erat filius filiae. ²) C. Par. et filia ex C. Vict. Boeck.

frater et soror);¹ item consobrini nepos neptisque; item propatruī, proamitae, proauunculi, promaterterae filii, filiae; item sobriini, sobrinae, id est qui quaeue ex duobus consobrinis generantur.

Argumento vicina sunt stemmata agnationum vel cognationum in multis varique argumenti codicibus mss. concurrentia, de quibus videndus est Schrader ad Instit. 3, 6. §. 9. p. 452. et qui sex formas partim novas² in codd. legis Rom. Visigothorum repertas edidit, Gust. Haenel. in ed. leg. Rom. Visigoth. praef. p. XXIV. LXXXVIII. Ex his stemmatibus non pauca ex libris Romani iuris protracta esse iam Haenelius recte iudicavit. Sed eorum quoque pars ita comparata est, ut ab ipsis ICTis, qui de gradibus scripserunt, ea perfecta esse dubitare liceat, pars tam manca vel deformata ad nos pervenit, ut difficile sit de iis iudicare. Duo tamen excipio, cumque cetera quoque, si cuius intersit, iam aditu non difficilia sint, haec tantum recepi. Prius, quod J. Cuia-cius in fronte exemplaris Theodosiani Codicis ms. repertum Obs. 6, 40. primus publici iuris fecit et in quibusdam, parum tamen illustravit, deinde Boeckingius p. 171. corp. iur. anteiust. et Haenelius l. c. repetiverunt, ipsa inscriptione testante, ius legitimarum hereditatum antiquum illustrat, quo non exstantibus suis heredibus sive masculis sive feminis, in quibus nulla gradus ratio habetur, quique plures eodem gradu inter se etiam consanguinei sunt, agnatis gradu proximis, sed masculis duntaxat, hereditas defertur. Qua ratione in hac forma domum (i. e. familiam) effingente sui heredes sive descendantium stirpes et agnati tanquam duae domus contignationes, inferior et superior, separantur, ita tamen ut in inferiori pilae tantum, in superiori scala, cuius gradus [532] proprii sunt, ostendantur, et in superiori, media suorum pila

¹) *Haec excidisse non minus in aprico est, quam cur exciderint. Cdd. quod hic adiiciunt, neptisque expungendum erat; aberraverat librarius ad sequentis comprehensionis verbum finale et comperto errore perperam scriptum inducere supersedit; haud vero ex Boeck. cj. ante hoc verbum supplendum fratris et sororis patruelis, id est amitini amitinaeue nepos. Cf. §. 7., ubi ICTus item generali illo sensu (§. 6.) consobrini voce usus est.*

²) *Invenies eas ad calcem ed. legis Rom. Visigoth. Quam tamen quarto loco positam primus edidisse sibi visus est vir meritissimus, eandem licet alio ex fonte iam vulgaverat Spangenbergius in fronte ed. corp. iur. civ. Gotting. Tom. I.*

sursum ducta, etiam masculorum ascendentium personae addantur, partim quia etiam ad parentes manumissores lege hereditas redit, partim quia omnes agnatorum a latere iunctorum gradus velut adiuncta scala a directa ascendentium linea pendent: quae ratio etiam effecit, ut cum in linea directa prisco instituto tantum usque ad tritavum trinepotemve personae certis nominibus comprehenderentur, etiam agnati tantum ad sextum usque gradum demonstrarentur. Itaque in superiore parte primum iuxta parentes ex latere venientium capita, fratrem, patrum et deinceps usque ad patrum maximum, qui est sexto gradu, vides positos, a quibus orti deinde rursus directa linea sed in latere per gradus a felici sinistra ad dextram procedentes et usque ad sextum tantum gradum sequuntur. Ne vero crederetur, perinde ut hi ab illis capitibus generatione oriuntur, etiam capita iuxta parentes quasi ab his progenita posita esse, tota scala sive a latere venientium ordo a linea directa simulacro quodam distinctus est imaginibus consanguineorum (qui quasi fons est a latere iunctorum) et quidem pueli et puellae generationis nesciorum, eandem suam originem digito significantium¹⁾ supra tritavum et patrum maximum pictis, quas Boeckingius et Haenelius omittere non debebant. Quod vero frater non iuxta patrem, sed iuxta avum et similiter deinceps rursus locatus est, non tam idcirco factum puto, ut appareret, si cui patrifamilias pater avusve emancipator superstes sit, ad hunc ex fortiori directae coniunctionis iure, non ad fratrem hereditatem pertinere, quam ut ex directa linea transversae gradus demonstraretur, ex quo solo agnati aestimantur; nam idem gradus est avo et fratri, proavo et patruo etc. Sed et illud ex iuris civilis subtilitate sumptum est, quod frater bifariam, tanquam frater defuncti inter agnatos, si vero complures ex eodem patre filii filiaeve vel filiarum loco existent, tanquam consanguineus inter suos, quorum iure paene consanguinei censebantur, refertur. Quod autem in suorum personis masculis additur 'qui ex potestate non exiit', feminis vero 'quae in manu est', 'quae in potestate est', eandem habet rationem, propter quam illi quasi stipes familiae in media pila, domum maxime ferente, hae tanquam rami in sinistra et dextra pila parietali positi sunt. Uti enim illis domum familiamque retinere, ita his non propagare et facile relinquere naturale est. His rationibus perspectis non dubitabis, hoc stemmatis artificium ex intimis veteris iuris-
[533] prudentiae medullis derivandum et ad auctorem sat antiquum, et si mihi accedis, vel Augusto anteriorem referendum esse.

¹⁾ Eadem imago, etiam parentis effigie adiecta, recurrit in stemmate, quod Reizius ad Theoph. 3, 10. ex cod. Instit. D'orvilliano edidit.

Alterum stemma praestant partim Isidori Orig. 9, 5. §. 28. (quarum usus sum ed. F. V. Ottonis in Lindemanni corp. gramm. Lat. III. p. 312) ex multis codd. mss. partim Lud. Charondas loco apud Paul. 4, 11. citato ex Contio, qui ex aliis membranis id sumsisse videtur, cum Isidori mentionem non faciat, et in quibusdam gravius quam Isidori codices inter se discrepet. Uterque fons suis et virtutibus et mendis est insignis; quare ex utroque optima quaeque sed et ea correcta selegi. Ex Contio retinui cellulas omnes quadrilaterales iisque inscriptos numeros Romanos, cum in Isidoro ascendentium et descendendum sint triangulares et omnes ab editoribus arabicis numeris signatae. In Contiano exemplari etiam 'pater mater' et 'filius filia' figura inclusi sunt et ternis quidem lineis supra et infra, significandae scilicet arctioris huius necessitudinis causa a ceteris gradibus, qui singulares habent, distincti; in Isidori editionibus illi soluti supra figuram commemorantur, ceteri gradus binis lineis inclusi sunt. Contra cellulas utroque latere adiunctas, in quibus scriptum est 'Usque ad hunc' etc. Isidorus tantum praestat. Quare vero, nisi casu, tam apud Contium quam in Isidoro scriptura in quibusdam cellulis, partim iisdem, quarti, quinti et maxime sexti gradus minutior sit, me non intelligere fateor. Quamobrem id hic indicasse satis habui. Ceterum totum hoc schema demonstrandarum *cognitionum* in modum pyramidis decurtatae ita constructum vides, ut sex transversis laterculis altero infra alterum locato, omnes primi, secundi et ceterorum usque ad sextum gradum cognati in unoquoque iuxta se positi conspiciantur. Quod ut efficiatur, directa linea ascendentium laevum, descendendum dextrum latus claudit; intus sunt a latere iunctorum scalae et gradus ita delineati, ut in secundo laterculo vel gradu rursus ut in superiore *ἐξ ους* frater sororque avo et deinceps ceteri transversi ordinis capita patruus, propatruus etc. sequentibus directae lineae adscendentibus accrescant, eorumque progenies in sequentibus gradibus ostendatur, quo fit, ut et sequens quisque laterculus una cellula augeatur et ortus gradus ex gradu in transverso ordine appareat. Dum vero hoc modo directa linea, proprietate sua amissa, plane ad transversum ordinis normam, cuius gradus proprii sunt, redigitur, adeo ut et gradus, qui intus sunt, usque ad iunctas iis ascendentium et descendendum personas pertingant, apparet totum schema ad illustrandum ius legis Furiae, ex quo et intestati bon. possessio, maxime unde cognati, pendebat, aliarumque legum comparatum esse. Sed praecipue illud, quod Isidorus servavit, exemplum ius legis Iuliae vicesimariae spectasse videtur; quorum enim pertineat illa adnotatio 'Usque ad hunc laterculum personae immunes sunt', nisi ad immunes a vicesima hereditatum? Accedit, quod si bonorum possessioni explicandae

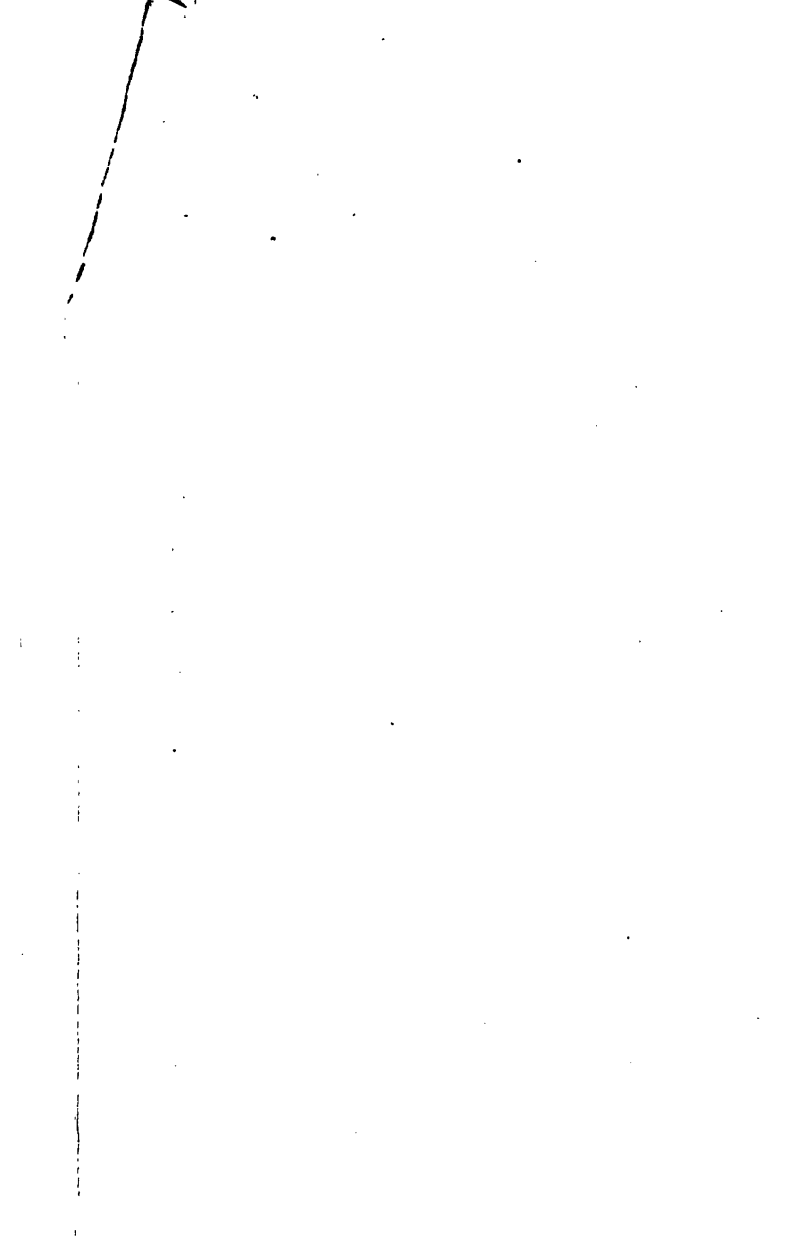
stemma inserviisset, sine dubio etiam septimi gradus personae vel saltem sobrino sobrinave natus natave relatus esset. Comperimus igitur ex nostro stemmate, immunitatem illam, quam Traianus, teste Plinio Paneg. 39. 40. (collato lib. nostr. 'Gaius' p. 16—24), secundi gradus et in exili hereditate etiam omnibus lege Furia exceptis cognatis dederat, postea, Hadriani, ut opinor, edicto (an D. Marci? Capitol. 11. Front. ep. 2, 11.) in omnibus hereditatibus, quas lex Iulia apprehendebat, ad quartum usque gradum statutam esse, nec veri dissimile est, ex iurisconsulti alicuius ut puta Licinii Macri ad legem Iuliam de vicesima hereditatium libris id profectum esse. Plane si primam originem spectas, haec ad multo antiquiora tempora referenda erit, cum prisco more Romano aedificii forma et scalarum cum gradibus effigies servata sit, cuius in locum posteriore demum aevo, ubi magis eundem vitae ortum et quasi succum nuptias prohibentem demonstrare intererat, 'arbor cognationum' videtur successisse.

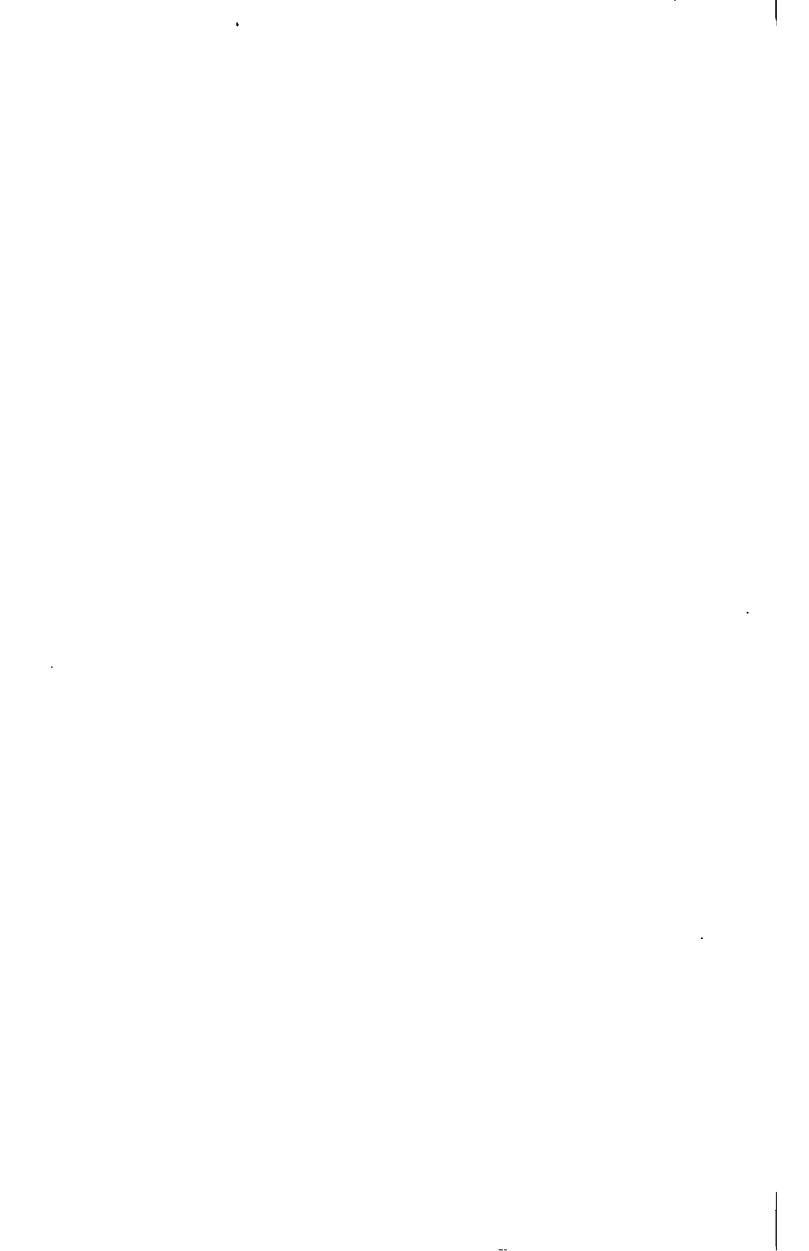
Eiusmodi arboris ferme in speciem etiam illud stemma effectum est, quod Boeckingius ex eodem cod. Victoriano, quo enarratio de gradibus cognationum continetur, non inferius seculo quarto vel quinto id esse ratus, primus edidit illique subiecit. Hoc vero neque ad illud caput, neque omnino ad ius anteiustinianum pertinere, sed medii aevi eiusque iurisprudentiae ecclesiasticae fetum esse, multa argumento sunt, ex quibus haec sufficiant. Primum graduum computatio contra veteris iuris formam etiam a Iustiano retentam, quae intra sextum vel septimum gradum subsistebat, ad octavum usque perducitur: qua de causa (ut alias taceam) nec illud stemma, quod Haenelius secundo loco posuit, veteri iurisprudentiae assignari potest. Deinde in inferiore figurae parte ad stipitem arboris, qui descendentes continet, caper a sinistra (haec enim ubique est masculorum), capra a dextra se invicem amicabiliter petentes stantesque in terra, quae a quinto descendendum gradu incipit, superiores gradus coelo tenente, multa cum arte adpicti sunt, qua 'fecundissimi animalis' pictura nemo non videt significari, a quinto demum gradu nuptias permissas esse, superiores lege coelesti a nuptiis prohiberi, gradusque hic, dum plures descendendum stirpes finguntur, geniculorum Germanici iuris sensu intelligi, superiorem vero partem figurae, quae cognatos ex ascendentibus progenitos demonstrat, tantum ut etiam iuri civili eiusque graduum computationi satisfaceret, additam esse. Quod vero octo gradus numerantur, quasi tot naturae lege sint, iam commendandae legis ecclesiasticae causa factum apparet, quae aequissime primos quattuor coelesti prohibitioni, alteros terrestri licentiae adscripserit. Iam ut illud hircinum matrimonii iungendi symbolum clericalem olet matrimonii contemptum, ab anti-quitate plane alienum, ita nec rei matrimonialis gratia ve-

teres cognationum gradus verbis exponere vel imaginibus illustrare unquam soliti sunt. Legem vero illam ecclesiasticam octavo demum seculo in regno Franconico invaluisse notum est, unde nec stemma priori temporis assignari potest. Sed si ea de causa nobis id omittendum fuit, non etiam ab iis negligi velim, qui de graduum computatione canonica scrutantur, in quam rem id magni momenti esse, nemo non videt.

ADNOTATIONES CRITICAE AD STEMMA COGNATIONVM.

¹⁾ fratris aut sororis filius aut filia *Isid. edd.* ²⁾ *Ita Contius et Isidori edd. pleraeque. Otto tamen ex Arevali ed. et, ut suspicor, cj. in hoc loculo dedit: patruus magnus, amita magna, auunculus magnus, matertera magna: quae vulgaris est huius gradus appellatio. Sed et alia, quae in agnatorum personis, quae parentium loco sunt, eundem, qui in parentibus traditus erat, morem observabat, exstitisse eamque, ut sequentes huius generis gradus testantur, stemmatis huiusce auctor secutus esse videtur.* ³⁾ fratris aut sororis *Isid. edd.* ⁴⁾ *Ita Cont. (tantum matertera ma. pro matertera maior); propatruus, proamita, proauunculus, promatertera Isid. edd. Scilicet iam librarii scripturam vulgari appellationi accommodaverant.* ⁵⁾ *proprioeres Isid. ed. Otton.* ⁶⁾ *sobrini sobrinae Isid. edd. manifesto vitio.* ⁷⁾ *fratris et sororis Isid. edd.* ⁸⁾ *Ita Cont. (tantum materter. pro matertera); abpatruus, abamita, abauunculus, abmatertera ed. Isid. Otton. ex Areval. ed.; ubique ad- pro ab- ceterae.* ⁹⁾ *propatruus proamitae (vel proamitae) proauunculi filii (promaterterae add. Areval. et Otto) filiae Isid. edd.* ¹⁰⁾ *Scripti; Propatruui, Proamitae. Proauunculi nepos neptis. id est sobrinus, sobrina Cont. propatruui, proamitae, proauunculi nepos neptis Isid. edd.* ¹¹⁾ *sobrinorum et sobrinarum filii vel filiae Isid. edd.* ¹²⁾ *fratris et sororis Isid. edd.*

FRAGMENTVM DE IVRE FISCI,

EX VLPIANI, VT VIDETVR, REGVLARVM VEL OPINIONVM
LIBRIS SERVATVM.

[536] Una cum Gaii Institutionibus, alius tamen codicis neque eius rescripti ex reliquiis, Veronae erutum et in lucem protractum est hoc quod nunc vulgo vocatur fragmentum de iure fisci. Scriptum id exstat *litteris semiuncialibus nec seculo septimo vel adeo quinto inferioribus* in duobus foliis valde laceris et corrugatis, ex unius complicatione, *ut Goescheno probabiliter visum,*¹ ita factis, ut inter utrumque similiter complicatorum par unum vel duo vel tria interiecta essent, quae perierunt: quamobrem duo potius fragmenta dicenda sunt, quorum alterum a §. 10. incipit. Paginas quattuor *infra quidem fere integras, sed supra maxime et partim in exteriori margine mutilas* scriptura complet binis in quaque columnis, quae *primitus fuerunt* versuum plus quam vicenum quaternum, *probabiliter ubique vicenum quinum,* versusque singuli plerumque litteras denas septenas continent, quarum tamen *pars passim perforationibus membranae periit, pars* sigla sunt. *Dextrae parti superiori folii primi adglutinasas esse lacinias duas ab eadem manu scriptas et inter se item glutine compactas, quae quo pertineant ignoratur, nunc demum compertum est. Factum est ea re, ut pars scripturae versus primi prioris columnae fol. I v. his lacinias tecta delitescat, scriptura vero in lacinia superiore tantum superior (paginae rectae), in inferiore tantum inferior (paginae versae) legi possit, utraque ad duos versus pertinens.*² Initium novi articuli

¹) Novissimus editor Krueger etiam seculo demum decimo octavo ea in compagem, qua nunc continentur, posse conglutinata esse iudicat.

²) Secundum Kruegerum legitur in inferiore (?) c (vel e vel notatum contra)u* in superiore ita con Videtur autem appellationes

e (vel c)* ared

inferioris et superioris laciniae inter se confudisse.

versu paullo prominente, vel intra versum spatiolo vacuo relicto et littera initiali paullo maiore indicare, novas vero materias etiam rubricis, quibus pingendis versum integrum a scriptura vacuum reliquit, distinguere librarius instituit, in utroque tamen neque rationem neque constantiam exhibuit. *Rubricas a librario fuisse numeratas, indicant numerus 'xxvi' et sequentis rubricae pars numeri (xxv)'ii', qui nunc demum initio §§. 8 et 9 in margine comparuerunt: ex quibus ipsis apparet, non certo consilio, sed ut in Gaii institutionum codice, pro arbitrio etiam has rubricas distinctas fuisse. Cum igitur non constet, quot articuli quaque rubrica comprehensi fuerint, nec certa coniectura, quantum interierit ante ea, quae servata sunt, hinc capi potest.*

Ipsae auctor ea, quae supersunt, quantum ex his ipsis conicere licet, eo modo videtur digessisse, ut ius fisci tractaret I. ratione negotiorum, quae ab aliis propter publicam quandam utilitatem inutiliter geruntur sive mortis causa sive inter vivos, §§. 1—4. II. ratione negotiorum, quae ipsius fisci nomine maxime a servis Caesaris contrahuntur, §§. 5—7. tum ageret III. de poenis pecuniariis, quae illi- cite gestorum nomine in fiscum rediguntur, §§. 8. 9., ubi primum folium exit. Sequitur in altero folio IV. de lucris, quae fiscus ex licitis privatorum negotiis vel mortis causa capit vel inter vivos, §§. 10—13, denique *§. 13 transitum faciente* V. de his, quae fisci ratione agere liceat sive etiam oporteat vel non, tam his, qui munere aliquo fiscali funguntur, quam privatis, §§. 14—21. Qui ordo materiarum valde discrepareprehenditur ab eo, quo Paulus Sent. lib. V. tit. 12. de iure fisci egit. Cum vero ea, quae in fine folii primi tractantur, admodum vicina sint his, unde secundum folium initium capit, haud plus quam duo folia inter utrumque periisse existimare licet.

De aetate et auctore horum fragmentorum magna est [537] inter viros doctos dissensio, de qua Heimbachius in repert. Lips. 1843. p. 146 seq. et Boeckingius in praefatione novissimae horum fragmentorum editionis sub finem edit. Ulp. fragm. quartae (1855) p. 145. copiose exposuerunt. Et sane facilius dictu est, cuius ea non sint, licet a quibusdam esse dicta fuerint, quam cuius sint. Primum igitur non sunt Pauli, neque ex Sententiarum eius neque ex libris de iure fisci: ut taceam eius librum singularem Regularum. Non sunt ex illis; nam et ordo rerum alius est, de quo iam dixi, quodque maxime apparet ex §. 19. collata cum simili loco L. 45. §. 3. D. de iur. fisc. (49, 14), et sententia §i 9., quae longe aliter et alio Sententiarum loco I. 6. §. 2. refertur: non ex his, quoniam Paulus iis ius fisci iusto tractatu exsequitur et proprias aliorumque opiniones vel imperatorum rescripta et decreta refert, velut L. 5. §§. 5. 11. 12. 15. D. de his, quae

ut indign. (34, 9), quod ab huius scriptionis ratione, certas tantum et gravissimas huius iuris definitiones admittentis, prorsus alienum est. Eadem de causa de Callistrati libris de iure fisci cogitare non licet. Neque vero de Hermogeniani iuris epitomis, alioquin compositionis ratione similibus, id quod statim agnosces, ubi eius de hac materia expositionem in L. 46. D. de iure fisci (49, 14) et maxime quidem §§. 2. 3. cum nostris §§. 4^a. 5. contuleris.

Quod vero de aetate auctoris potissimum a C. Guil. Walchio disputatum est, eum Diocletiano anteriorem non fuisse, ne id quidem mihi probatur. Leviora argumenta iam a Boeckingio refutata praetereo. Speciosa tantum sunt quae ex §§. 14 et 15. et ex §. 17. ducuntur. Sed ad illas quod attinet, iam Paulli tempore, ut ex Sent. V. 12. §. 6 apparet, bona, quae ad fiscum pertinere dicebantur, sine iudicati auctoritate describi vel obsignari aut incorporari non licebat; Diocletiani vero constitutio L. 5. C. de i. fisci (10, 1) testatur, tum nec licuisse, nisi etiam forma eo nomine ab ipso imperatore data esset. Et cum antea Caesarianis bona ante sententiam inquietantibus manus opponere (quod iure naturali licebat) prohibitum quidem non esset, imperatores vero tantum procuratorem de eiusmodi iniuria adire iussissent, Diocletianus l. c. expresse universis, quorum interesset, ipsis resistendi officialibus potestatem dedit. Unde intelligitur, antiquius ius §§. 14. et 15. referri. Sed etiam §o 17. ius posterius et latius contineri, quam L. 1. 2. C. de advoc. fisc. (2, 9), Antonini et Valeriani rescriptis a. 214. et 255. propositis, non persuadebitur ei, qui utrosque locos diligentius inspexerit. Antonini enim rescriptum eum spectat, qui fisci causam aliquando egerat, eumque, licet salarium non acceperit, in eadem scilicet causa contra fiscum [538] patrocinium praestare vetat; cf. L. 11. D. de postul. (3, 1) et L. 2. C. cit. Haec ipsa vero L. 2. cit. cum §. 16. plane convenit. — Si tandem mihi ipsi quid videatur, dicere licet, primum fragmenta nostra et ipsa celebrioris operis celeberrimi cuiusdam Icti partem fuisse, non dubito; alius enim etiam frustulum tantum qui aetatem tulisset? Deinde hunc tertio seculo scripsisse et quidem post Severi excessum et ante emissam vel potius post rursus abrogatam a Macrino constitutionem Antonini Magni, qua is patrum in caducis ius sustulerat, conficitur tam ex §. 4^a., in qua ius a Severo et Antonino constitutum refertur, et ex §. 3., secundum quam ius patrum fiscum praecedit, quam ex iure aerarii tum ad fiscum in plerisque causis iam translato. Sed et Paulli Sententias eum ob oculos habuisse verisimile est propter §. 19., quam ex illis desumptam et elegantius modo formatam iure dixeris, maxime si expenderis, Paullum ipsum illam sententiam vix ita concepturum fuisse, nisi imperialis sententia, quam L. 10. D. de manum. (40, 1) refert, prae-

cessisset. Denique si scribendi elegantiam et totam tractandi rationem considero, vix alii haec Icto quam Ulpiano, *cui etiam insolentior dictio 'inconsiderata diligentia' (§. 2) convenit coll. L. 3. §. 17. D. de susp. tut. (26, 10) vixque* alii eius operi quam Regularum vel Opinionum libris assignari posse mihi videntur, ex quibus quae in Digestis superant, ostendunt, etiam his tantum certi iuris sententias, spretis aliorum auctoritatibus, comprehensas fuisse. A libro singulari vero Regularum illi etiam hoc distulisse videntur, quod ius quoque extraordinarium, quo pertinet fiscale, iis expositum erat.

Reliquum est, ut dicam, etiam haec fragmenta post Goescheni et Lachmanni curas a Boeckingio ornatissime edita esse; quapropter ad eius tantum editionem iam supra commemoratam emendationes nostras referre consentaneum duximus. Sed eae cum complusculae essent, quo facilius de iis iudicari posset, in hoc uno frustulo superiorum editorum exemplo etiam versuum codicis distinctiones retinere placuit.

Haec quoque frustula iterum edenda ut peculiari cura retractarem, impulit me maxime apographum membranae Veronensis Hollwegianum ad calcem apographi Schedarum Gaianarum, de quibus supra p. 167. retulimus, a Boeckingio adiectum. Neque hanc iteratam operam infructuosam fuisse, indicaturum spero, qui v. gr. §§. 7. 11. 18. 19. utriusque editionis contulerit.

Membrana Veronensi non solum denuo atque accuratias quam antea factum, inspecta et descripta, sed etiam imagine eius fideli imitatione ante oculos posita 'Fragmentum de iure fisci edidit Paulus Krueger Lipsiae 1868'. Quae editio maxime in causa fuit, ut et in hac tertia mea eiusdem fragmenti recognitione haud pauca tam in praemonitis quam in ipso contextu et in adnotatione addenda vel mutanda essent, quae, ubi opus, asteriscis feci, ut a lectore facile deprehenderentur. Kruegeri editionem significavi *Kr.* apographum *CKr.*

[589]

***** t capere possit.¹

fol. 1. r.

1. Heredi eius, 'qui capere² | non poterat, deferendi | potestas concessa (non)³ est, nisi si ostendi⁴ possit, eius 'uoluntatis⁵ | decessisse defunctum, | ut deferre se uellet.⁶ | ⁵

2. ⁷Antequam quis ab alio deferatur, ipse se deferre¹⁰ debet, alias sero | ad auxilium delationis confugit. quod si per | errorem se detulerit, nihil ei officit inconsiderata diligentia. |

3. ⁸Ius patrum non minuitur, si se is deferat, qui | solidum id, quod relictum est, capere non potest. salne si⁹ post ²⁰diem centesimum patres caducum | uindiceant, omnino | fisco locus non est.¹⁰ |

4. Si se is deferat, cui tacite relictum est, praemium²⁵ col. b. fert.¹¹ |

4^a. 'Emere non potest e provincia is, qui ei praeest,¹² nec hoc consideratur, quis contra hat: ceterum si per interpositam personam comparasse¹³ rem arguatur, damnum | patitur eius ⁵

¹) ex Kr. ed. initio versus *i(?)nq(?)u(?)a(?)t C^{Kr}. Fuisse suspensor duntaxat Antea hic versus lectus non erat. Tota sententia fuerit: 'Deferre se potest et is, qui solidum cepit, quamvis partem duntaxat capere possit. ²) ex Kr. ed. ui e uita cedens' Boeck.

secundum Lachm. ne apta quidem sententia. qui quit capere edd. meae 1. 2. sed litteras e' qui errore repetitas librarius induxit. De re cf. L. 13. pr. §§. 1. 2. 8. 10. L. 15. §. 3. D. de iur. fisci (49, 14).

³) Addidit ex Savinii cj. Kr. ed. Ante v. 2. 'Ipsi tantum non etiam' suppleveram edd. 1. 2. ⁴) In C^{Kr}. hic perforato aut nisi si ostendi aut nisi hostendi potest fuisse. ⁵) In C. scriptum fuisse puta uolunt., ut in Gaio potest. = potestate etc. Cf. Papin. in Collat. 6, 6. et L. 45 (46) pr. D. de neg. gest. (3, 5). ⁶) Boeck.

secutus Lachm. pro uoluntatis fecit uigoris, pro uellet ualeret. Neque verò Hadrianus, an potuerit, sed an voluerit defunctus, quaeri uoluit, neque fisco sed heredi iniunxit probationem. L. 13. §. 5. D. ib. ⁷) Cf. L. 13 pr. §. 10. L. 2. §. 7. D. de iur. fisci. (49, 14). ⁸) Cf. Gai. 2, 206. 207. 286. Ulp. 1, 21. 25, 17. ⁹) nisi scribi uult Kr. male. ¹⁰) Nam alias fisco a deferente se saltem dimidium habet. ¹¹) Ad sententiam supplevi, ut appareret, etiam sequentem §. posse recte suppletam esse. Scriptum fuisse puta: relict. & p̄m̄ium fert. Cf. L. 13. §. 1. D. de iur. fisci. (49, 14). Quae Boeck. proposuit, tres versus complent, quae ego edd. 1. 2., duos. De edicto D. Traiani vero iam ante in non capiente Ictus dixerat.

¹²) Vocum 'e provincia' (ep̄ua) vestigia supersunt in C^{Kr}.

¹³) Etiam hos duos versus nunc ex C^{Kr} restitui.

rei uel aestimationis. ter uero frustra¹ to eo etiam¹ qua-
10 druplum | poenae nomine consequi² fiscum oportet.

5. Bona eorum, | qui cum fisco contrahunt, lege³ uacuaria³ [
15 uelut pig⁴noris iure fisco obligant⁴ur, non solum ea, quae |
habent, 'set et⁵ ea, quae postea habituri sunt. |

6. Edicto diui Traiani cauetur, ne qui prouincialium
20 cum | seruis fiscalibus⁶ contrahant, | nisi adsignante procura-
tore. 'quod⁷ factum | dupli damno uel reliquorum 'eius
fol.1.25 (serui) solutione⁸ pensatur. et ideo qui cum | ⁹ — — — |
v.col.a.

1) 'Si praeses in prouincia per suppositam personam con-
parasse | quid arguatur, fisco condemnatur eius rei aestimationis.
ter uero frustra citato' Boeck. ex Lachm. cj. Ego C^{kr}. et L. 46.
D. de contrah. empt. (18, 1) collata L. 46. §. 2. D. de i. fsc. (49, 14)
nunc accurate secutus sum. Scriptum erat: emere n^p e p^{ua} is q^{ei}
pⁿ hoc c^siderat' quis h^{at} ceterum si p⁺positam p^{sonam} c^{parasse} |
rem et postea patit' et uⁱ aestiⁱ denique et. pro etiam. 2) nom
sequi C. = nomen uel nomine sequi. Apparet librarium in suo cod.
nomene pro nomin(e) cⁱ legisse. pro poenae scripsisse uidetur p^{nae}
(cf. Gaii not.). 3) XXmaria Boeck. ex cj. ed. Alii alia coniece-
runt. Ego postquam Leg. Flav. Salpens. 64. innotuit, codicis scri-
pturam mutare ausus non sum, nec dubito, legem uacuariam ean-
dem esse, quae ibi 'lex in uacuom uendendis' dicenda appellatur,
qua ex lege emptori, postea fisco i. e. procuratori Caesaris etiam
singulas res debitoris persequi et distrahere uidetur licuisse. Cete-
rum etiam legi potest e lege. 4) In C. scriptum fuerit oblan^{tur}
(oblegantur). Cf. L. 10. D. de manum. (40, 1). L. 1. 2. C. in quib.
c. pign. (8, 15). 5) s' C. i. e. olim set, ex quo et geminandum
erat. Boeck. ed.: sed ea quoque, quae. 6) i. e. qui in actu ali-
quo stationis fiscalis positi sunt, a quibus distinguuntur §. 6^a qui
omnino serui Caesaris sunt. 7) Ante h. v. siglum v. contra ex-
cidisse suspicor. 8) eⁱ solutione C. exsolutione ex Lachm. cj.
edd. etiam meae 1. 2. 9) Versus 1—12. in edd. 1. 2. ut tum Co-
dicis scriptura repraesentabatur, sic fere restitui posse coniece-
ram: non adsignato siue de | peculio in creditum | ierit si uⁱ is id-
circo t^m | reliqua n^o s^{axerit} r^o p^{dit} uⁱ pensat c^{altero} tan^{to} si
uero s^{axerit} in actu q^o. ei incumbibat, tot. | debitum eo nom. fisco |
psoluere cogit' n^{releuat} cū ad eum lucr. | e m^{mo} puenit ht. ibique
quod in fine dicitur, eo spectare videbatur, quod si dispensator
forte vel vicarius eius rationibus redditus manumissus erat et postea
defuncti hereditas ad Caesarem pervenerat, detecta deinde ex actu
serui reliqua nihilominus tota ab eo, qui contra interdictum cum
eo contraxerat, persolvenda erant: nova enim liberti persona erat.
quod nuno non probo. Iam vero duas sequi edicti D. Traiani
quasi exceptiones uel potius interpretationes in §§. sequentibus,

— — — — | — — — — um * | — ** cus ido — ¹ | — — 5
 contra 'amo — quae² | — ** sa * o³ — ** | — o con-
 trax — — | — i non in cu — | * u * tamen eorum — | 10
 ** uere⁴ cogitur na * | ** ctu⁵ ad eum lo * * * | * * * ior⁶
 peruenit ht * * ⁷ |

6^a. Serui⁸ Caesaris ab adm|nistratione rerum | suarum⁹ 15
 itemque commu|nium¹⁰ rerum commer|cio non prohibentur:
 adeo | et stipulari ab his et | emere donatumue | accipere pos- 20
 sumus, nisi cum in fraudem portio|nis Caesaris fiat. |

[541] 7. Qui mutuam pecuniam contra interdic|tum dispensatori
 uil|carie eius crediderit, | si is reliqua non fecerit,¹¹ 'sim- 25 col. b.
 pliciter in poenam | dupli conuenitur,¹² quia quod | credidit,
 non amisit. | '—————¹³ | 5

recte quidem statueram, sed in alium quam oportet, sensum ex
 Bgiano Cod. apographo restituere tentaveram. Nunc secutus sum
 C^{Kr}, in quo tamen ambigua quaedam in §. 6. ab omnia restituendi
 periculo interim deterrent. ¹) fiscus idone . . ? ²) q' C^{Kr} quod
 est quae. an amotum quae? sed que ed. Kr. quasi in C. esset q.
 vel q̄. ³) sa+m ed. Kr. sed fuerit (conpen)salo. ⁴) an eor.
 nom(ine) cauere? ⁵) sic C^{Kr} sed contractu Kr. ed. quasi in C.
 esset fctu. An: nam ex contractu? ⁶) sic C^{Kr} io ed. Kr. ⁷) Fuit
 aut hte = hereditate edd. superiores omnes. aut htas = hereditas,
 ut antea explendum sit locupletior et fiscus is sit, quem cavere
 oporteat. ⁸) Aut quod hic post spatiolum superscriptum v. Cae-
 saris legi non potuit, aut in ipso spatiolo non dubito fuisse ser. =
 Serui. ⁹) Ex Kr. cj. Intellige vero peculiare et nota, quod ex
 h. l. et Ulp. 20, 16. elucet, servos publicos vel Caesaris in peculio
 suo idem fere ius, quod filiifam. in castrensi habuisse, nisi quod,
 si Caesarem ex asse heredem non fecissent, dimidia pars iure
 peculii ad Caesarem pertineret, quae portio Caesari debita in
 fine si intelligitur. Hoc cum nondum cepissem, aliter in edd. 1. 2.
 h. l. restitueram. ¹⁰) Ex C^{Kr}. ed. Kr. Sunt res servo cum aliis
 communes. ¹¹) Restitui ad sensum, qui et hic requirit, ut col-
 umnas C. versus vicinum quinum fuisse ponamus. ¹²) Item
 C^{Kr}. secutus ad sensum supplevi. Scilicet cum duplum intellege-
 retur rei ipsius et simplum tantum mera poena esset, in pecunia
 mutua data non ut in emptione vel venditione similibusque con-
 tractibus ratio habenda erat eius quod invicem provinciali debere-
 tur, sed ut si id redditum vel pensatum non erat, eo nomine ei
 caveretur, quod hereditas servi inde locupletior ad fiscum per-
 veniret (eo enim quae legi non potuerunt §. 6. spectare puto), sed
 simpliciter damnato salva erat conditio mutui recipiendi causa.
¹³) Versus a scriptura vacuus.

8. ¹Qui contra edictum diui Augusti rem litigiosam a |
 non possidente comparauit, prae|terquam (quod) emptio
 10 nul|lius momenti est, poenam | quinquaginta sestertiorum
 fisco re|praesentare compellitur. res autem | litigiosa uide-
 15 tur, de qua 'lis² | apud suum iudicem | delata est. sed hoc
 in prouincialibus | fundis praua usurpa|tione³ optinuit. |
 , _____ 4 |

20 9. ⁵Absentes fugitiuos | uenum dari aut comparari | am-
 plissimus ordo | prohibuit, denuntiata | in emptorem uendi|
 25 toremque poena sestertiorum quinquaginta, | quae hodie fisco
 fol. 2. r. uindi|catur.
 col. a.

* * *

10. | — — — — | ⁶excepto castrensi | peculio bona [542]
 sua con|ferre debebunt. |

6 11. Caesare a liberto suo ex as|se herede instituto, 'filia|
 iure⁷ ad semissem uo|catur: cum extraneis uero ins|tituto,
 10 filia ex 'se|missem modo⁸ extraneis, | non etiam Caesari adcre-

¹) Cf. Gai. 4, 117. Guil. Francke ad Dig. tit. de hered. petit. p. 39. ²) Ex C^{Kr}. In edd. 1. 2. hanc v. post iudicem suppleveram.

³) Nam Augustus dum actorem non possidentem rem litigiosam alienare vetat, nonnisi de praediis, quae mancipi erant, cogitare poterat, quod etiam poenae summa evincit. Sed postquam exceptio etiam ad pignori hypothecaeve dationem translata erat, per quam omnium rerum etiam mobilium nomine in rem actio non possidente creditori comparari poterat (L. 1. §. 2. D. quae res pign. 20, §), mirum non est, quod rapaces procuratores poenam quoque edicti ad fundos saltem provinciales transtulerunt.

⁴) Versus vacuus. ⁵) Cf. Paul. 1, 6^a. §. 2 ⁶) Antecedentis primi versus pauca vestigia supersunt. Praecesserant vero puto fere haec: 'Caesaris libertus etiam minor centenario sive testamento facto sive intestato decesserit, cum liberis eius duobus vel uno virilis pars Caesari debetur liberique ei.' Cf. Gai. 3, 42. Nam in centenario commune hoc ius erat ex lege Papia, quae cum patrono ut debitam hanc partem etiam adversus duos naturales liberti liberos adscripserat, emancipatione liberorum eam minui nolebat. Emancipatus igitur et patrono et suo conferebat, exceptis bonis castrensibus. Caesarem vero, patrem patriae, in cuiusque domus Augustae liberti bonis hoc ius habuisse, ex seq. §. probabile est. Cf. Suet. Ner. 32. ⁷) Ex C^{Kr}. filia ne|posue edd. meae 1. 2. iure (accrescendi) edd. (non Kr.) quo additamento non opus. ⁸) semissem C. unde fuerit semisse m̄ (= modo). Deest modo in edd. etiam mea altera.

scit.¹ | quodsi plus semisse Caesar accepit, in id, quod plus |
est, etiam Caesari adcrevit. |

12. Libertae Caesaris, tam | manumissione quam 'beneficio 15
coniunctionis² effectae, | si testatae decedant, | dimidium, si
intestatae, totum fisco uin|dicatur.³ sane patris et | patroni 20
ignorantis | ius non minuitur.⁴ |

[548] 13. Ancilla Caesaris, quae v̄ li|beros habuerit, in nu|me- 25 col. b.
rum libertarum⁵ ————— v. 2—6. ————— |⁶

13^a. ⁷Latini Caesaris liberti quanquam, | cum decedant
ut serui, eorum bona fisco uin|dicantur, tamen ex contractus |
causa fisco acquirere ea | 'propter⁸ non possunt nisi poe-
nam, quam ali|eno priuato contractu inito | inter se fisco sti-
pulantur. |

14. ⁹Eorum bonorum, quae | ad fiscum pertinere di- 15
cuntur, si controuersia moueatur, | ante sententiam nec ob-
sig|nari nec describi aut in|corp|rari possunt. idem ser|uatur 20
'et¹⁰ cum a sententia prouocatio interponitur. |

¹) Singulari eius, ut opinor, iure. Cf. Leg. Rom. Burg. 3. ibiq. Bark. Nam privatus patronus cum per filiam liberti minoris centenario ab hereditate eius excluderetur, causa non erat, cur filia praeterita non et ipsi partem detraheret. Cf. Gai. 2, 124. De semisse Caesaris cf. Suet. l. c. ²) Interpretatio non tam ex

Tacit. A. 12, 13. et Paul. 4, 10. § 2., quam ex L. 3. Th. C. ad SC. Claud. (4, 11) petenda: unde docemur, ingenuam, quae Caesaris seruo se iunxerat, etiam ignaram, antiquo iure semper (quasi consentiente eo) libertam eius effectam esse. quare etiam probanda est Kr. cj.: tam manumissionis beneficio quam coniunctione.

³) Hoc quoque singulari iure. Nam ex lege Papia privati patroni liberta quattuor liberorum iure testamenti factionem nanciscebatur, ita ut virilis pars pro numero liberorum superstitem patrono deberetur. Gai. 3, 44. Unde suspicor, Caesaris libertabus etiam sine liberorum iure testari licuisse, ut tamen liberorum ius nihil in Caesaris patroni iure mutaret. ⁴) Cf. Paul. 2, 21^a. §§. 7. 9.

⁵) Vid. Columell. de r. r. 1, 8. §. 19. recte a Rudorfio allatum. Suspiciari licet, quinque liberis Caesaris ancillas similia iura adeptas esse, atque quattuor liberis a privatis manumissae. ⁶) In his versibus haec paucula tantum lecta sunt: (3) * * n (4) caes

(5) * orem (6) * * milibus s ⁷) Huius si restituendae ex C^{Kr}. periculum feci, cum edd. 1. 2. extrema tantum, de quibus cf. L. 1 pr. D. de iure fisci (49, 14), eaque minus recte supplevissem. ⁸) Nota ppt scriptum fuisse posui. Pro acq. in C^{Kr}. est aeq.

⁹) Vid. praefat. ¹⁰) ex C^{Kr}. addidi.

25 15. Pro his bonis, quae fiscus in|quietat, manus oppo|nere
fol. 2. v. nemo quidem prohib|etur;¹ — — — | — — — tur |
col. a. — — — e * * i | — — — rian * | — — * pellunt | — —
io * i * * rā | .

16. ²Aduocati fisci etiam | post depositum officium | con-
tra fiscum, a quo 'sala|rimum acceperunt, nisi in| causis paren-
tum, filiorum, | pupillorumue suorum, causa | libertorum
15 etiam;³ adesse prohiben|tur, et si adfuerint, infa|mia plectun-
tur. sane | hoc principali beneficio | impetrare non prohiben|tur.

20 17. ⁴Fisci aduocati, | quibus ad tempus officium | manda-
tum est, quia salari|um non accipiunt, | contra fiscum adesse [544]
non prohibentur.

25 18. Capite 'le|gis censoriae⁵ caue|tur, ut non tantum,
col. b. cum quid | fisco aufertur, sed et cum non⁶ | praestatur,
cuius rei omis|sa professio⁷ commis|so intra⁸ quinquennium

¹) Vid. praefat. Quae sequuntur, edd. 1. 2. ex Paul. 5, 12, 6. in eam sententiam restituere tentaveram: tutius tamen procuratorem adiri, ut is iniuriam, quam Caesariani committerent, expelleret. Quae ut vera sit, nunc ex C^{Kr}. quae lecta sunt, proponere malui. ²) Etiam hanc §. mutata ed. 1. 2. nunc ex C^{Kr}. rectius restitui, quibusdam a Kr. monstratis. Caeterum cf. L. 10. D. de postul. (3, 1). cum schol. Thalelaeano ad Basil. 8, 1, 36. L. 1. 2. C. de advoc. fisci (2, 8). L. 13. L. 22. §. 1. L. 24. §. 1. C. de advoc. div. iud. (2, 7) et praefat. ³) salaria (cf. §. 17) et deinde nisi in suis uel parentum f. p. suorum causa, libertorum etiam ed. Kr. partim invito C^{Kr}. nec in sua causa advocatus quis adesse potest. ⁴) Cf. L. 1. C. de advoc. fisci. (2, 8). ⁵) Domitiani, ut opinor, quem Plin. pan. 40. spectare videtur. ⁶) Sic primum versum col. b. collatis v. 7. 8. restitui, postquam apparuit, versus viginti quinque quamque columnam habuisse. Scriptum fuerit fisco aufert' s' et c' n. Sed etiam in sequentibus aestimandis et restituendis, hoc non comperto et ante C^{Kr}. commenta vel tentata irrita fuerunt. 'non tantum cum quid | praestatur, cuius rei omis|sa professio fuerit, actio commis|si intra quinquennium locum | habeat sed et' Lachm. et Bg. edd. 'tum tantum, c. q. p. c. r. o. professio intra commis|sis statutum quinquennium locum fisco dat' mea ed. 1. laudato libro m. 'Census u. Steuerverf. d. Kaiserz.' p. 194. n. t. c. q. p. cuius rei omis|sa professio (sit, sed et cum) commissi poena intra quinquennium locum ob id habet' ed. 2. ⁷) Quae hic in C^{Kr}. sequitur v. intra ab ipso librario vel correctore expuncta est. ⁸) ex Mommseni cf. literae -so in- perforatione folii perierunt.

locum | *facit*,¹ earum rerum | *nomine*² quae per fraudem | 5
 'ipsa'³ ablata⁴ sunt uel professioni 'subtracta',⁴ qua|druplum
 fisco depen|datur,⁵ alias duplum. | 10

19. ⁶A debitore fisci in fraudem datas libertates re|trahi
 placuit. sane ipsum | ita emere, ut manumittat, | aut fidel- 15
 commissam libertatem 'praestare',⁷ non est prohibitum.

20. ⁸Ab eo, qui reus criminis '(publici)'⁹ pos|tulatus
 [545] aduersam sententiam | meruit, tempore | reatus quocunque 20
 moldo alienata a fisco cum | quadruplis fructibus | reuocantur.

21. Fideiussorem eius, qui cum | dispensatore contra- 25
 xit, ip |

¹) ex Kr. ed. in C^{Kr}. foramine absumptum. In eo vero ipse
 librarius, quem Kr. sequitur, erravit, quod hic articulum finiri
 putans, spatiolo relicto inde ab earum novum incipit, qua de causa
 etiam postea dependitur pro dependatur scripsit. ²) i. e. ex his
 causis. ³) 'tota' edd. Lachm. et Bg. 'e censu' ed. mea 1. 'fisco'
 ed. Kr. Sed intellige res ipsas profitendas, quae fiscum vindicantem
 per fraudem celantur aliove modo ei auferuntur. ⁴) ablatae . . .
 subtractae ed. mea prior (et Kr.) invito C. Si quae per fraudem
 professioni subtracta sunt, vectigal tantum vel tributum poenae
 nomine quadruplatur. De quinquennio cf. L. 2. C. de vectig. (4, 61).
 L. un. Th. C. de quinq. praescr. (4, 15). de quadrupli et dupli
 poena Plin. paneg. 40. Lactant. de mort. pers. 23. L. 16. §. 10. D.
 de public. (39, 4). ⁵) defenditur C. etiam C^{Kr}. Cf. not. 1. ⁶) Cf.
 L. 45. §. 3. D. de i. fisc. (49, 14). L. 11. §. 1. L. 16. §. 3. D. qui et
 a quib. (40, 9). L. 10. D. de manum. (40, 1) et in praefat. dicta.
⁷) praestet C. edd. etiam mea prior, sed Kr. ut nos. ⁸) Cf. L. 20.
 D. de accus. (48, 2). L. 8. §§. 1. 2. D. de manum. (40, 1). L. 15 pr.
 D. qui et a quib. (40, 9). ⁹) Ratione habita L. 20. cit. supplevi,
 litteram p(ublici) ob sequentem litteram p excidisse suspicatus.

HERENNIVS MODESTINVS.

Ex libris Regularum.

[546]

1. ¹Modestinus regularum libro IX.² sub titulo de bonis libertorum et de testamentis: 'Cum in testamento dies et consules adiecti non sunt, non nocet, quominus ualeat testamentum.'

Ex libris Differentiarum.

2. ³'Inter eum, qui in insulam relegatur, et eum, qui deportatur, magna differentia est', ut ait Herennius; primo quod relegatum bona sequuntur, nisi fuerint sententia adempta, deportatum non sequuntur, nisi palam ei fuerint concessa: ita fit, ut relegato mentionem bonorum in sententia non haberi prosit, deportato noceat. item distant et in loci qualitate, quod cum relegato quidem humanius transigitur, deportatis uero hae solent insulae assignari, quae sunt asperimae, quaeque sunt paulo ⁴'lentius sumpto' supplicio comparandae.

¹) *Primum haec ex ignoto a Petro patre suo accepto codice ms. cum Mos. et Rom. legum Collatione Lutet. 1579. p. 54. edidit P. Pithoeus, postremum adiecta notitia litteraria Boeckingius in ed. Ulp. fragm. 1855. p. 179.* ²) III ed. Pith. correxit I. Gothofr. Neque enim III. sed libro IX. Modestinus et de bonis libertorum (L. 9. D. de i. patron. 37, 14) et de testamentis egit: videnturque eius operis codices etiam miscellos titulos habuisse, quibus diversae res, non ab ipso tamen, ut puto, Modestino, adscriptae et inscriptae erant. ³) Haec debentur codicibus quibusdam Isidoriani Differentiarum libri. Ex alio primus Casp. Barthius advers. 39, 14., ex alio Arevalus in Isidori ed. Romana T. V. p. 26. edidit. Utriusque lectionem composuit Lachmannus Zeitschr. f. gesch. RW. XI. p. 115. Postremum Boeckingius l. c. p. 180. edidit, quem fere sequimur. Libro I. differentiarum hunc locum tribuendum esse, idem ob L. 22. D. de poenis (48, 19) coniecit. Ad rem cf. Isidor. orig. 5, 27. §. 29. L. 4. L. 14. §. 1. L. 18 pr. D. de interd. et rel. (48, 22). ⁴) Scripsi; minus summo edd. Cf. Plin. N. H. 11, 25, 30. 'nisi quod grauiore supplicio lenta per triduum morte conficiunt'.

LEX DEI

SIVE

MOSAICARVM ET ROMANARVM LEGVM COLLATIO.

[547] Tribus codicibus manuscriptis haec 'Lex Dei', uti in illis ipsis codicibus, sive Mos. et Rom. legum Collatio, ut nunc plerumque inscribitur, ad nos pervenit, Pithoeano s. Rosnico, nunc Berolinensi, Vercellensi, et Vindobonensi: qui omnes admodum corrupti sunt, nec inter se ullus eorum ab alio pendet; antiquissimus tamen videtur Berolinensis, ex quo Pithoeus a. 1573. primum Collationem edidit; existimatur enim esse seculi octavi vel noni, ceteri seculi undecimi; et ille ut solus integrum continet opus vel certe tit. XVI. nunc ultimum (integrum enim ipsum opus ad nos pervenisse, licet verisimile sit, tamen quis praestabit?), ita et titulum, in quos ipse auctor opus suum distribuerat, numeros, quanquam nec ipse integros, tamen aliquatenus servavit, qui in ceteris capitum distributioni cessere, quam in omnibus tribus codd. soli librariorum licentiae deberi, nemo, qui vel unum illorum inspexerit, dubitabit.

Auctor Collationis quis sit, ignoratur. Rufinum Aquileiensem presbyterum fuisse, ea maxime de causa suspicatus sum argumentisque instruxi (Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. comm. I.), quod rumor seculo decimo sexto percrebuerat, a primariis viris susceptus, 'Collationem habere in quadam bibliotheca Germaniae nomen Licinii Rufini praefixum'. Certius est, auctorem Christianum fuisse eoque consilio hanc 'legis Dei' et legum Romanarum compositionem scripsisse, ut, praemissa (quod credere par est) praefatione nunc deperdita, qua hoc consilium aperiebat, re ipsa ostenderet, quod iam Tertullianus apolog. 45. Romanis ethnicis obgesserat: 'dum tamen', inquit, 'sciatis, ipsas quoque leges vestras (sc. ea), quae videntur ad innocentiam pergere, de divina lege ut antiquiore forma mutatas esse' et postea Leo Magnus in causa matrimoniali praedicavit (ep. 167), 'multo prius hoc ipsum Domino constituyente, quam initium Romani iuris existeret': eoque modo Ictorum potissimum fastum reprimeret, legem Christianam aut tanquam imperii

Romani institutis adversariam damnantium, aut prae suarum [548] legum praeclaritate despicientium. Vid. maxime tit. VII. init., tit. VI. c. 7. cum not. nostr. et tit. XIV. c. 8. §. 6., quae etiam clerici supercilium ac stylum prodere videntur. Nam hoc eum voluisse, quod Dirksenius opinatus est (Comm. über d. Collatio in Abhh. d. Berl. Acad. 1846. Jan. 19. p. 27. Hinterl. Schr. ed. Sanio II. p. 100), ut iudices Rom. imperii in iudicandis Christianorum Romanorum causis tam legem Mosaicam quam ius civile Rom. sequerentur, non modo nihil habet, quo arguatur, sed etiam eo redarguitur, quod auctor libelli leges divinas illis parum notas multo succinctius quam Romanas refert: praeterea hoc ut nimis absurdum consilium (infinitam enim confusionem peperisset, nec tunc quisquam Christianus lege Mosaica ex. gr. in causis hereditariis se teneri aut credebatur aut volebat) homini prudenti affingi non oportet. Is igitur consilium suum ut exsequeretur, selectas quasdam quasi exempli loco materias, easque apte ex omnibus fere iuris forensis partibus petitas titulis divisit, eorumque in unoquoque praemisit velut semen divini iuris praeceptum aliquod legis Mosaicæ, non ex vulgata id versione petitum neque omnino anxie ad verbum versum, sed interdum magis ad sententiam relatum; subiecit deinde tanquam laetas segetes inde pullulantes auctoritates satis amplas ex libris quinque Ictorum, qui tum maxime in iudiciis legebantur, Gaii, Papiniani, Pauli, Ulpiani, Modestini et ex duobus Codicibus Gregoriano et Hermogeniano depromptas, semel etiam Theodosii Magni constitutionem a. 390. (tit. V. c. 3.), ut ipse significat, quia ea mentem divinae legis perfectius secutus esse videretur; nec tamen eam ex Theodosiano Codice desumsit. Raro de suo animadversiuunculas intexit. Et ut sunt, quae doctum hominem prodant, velut qui etiam libros haud vulgares illorum Ictorum adhibuerit et in constitutionibus principum ad subscriptionem fidem animum adverterit (tit. VI. c. 5 fin.), sunt etiam, quae iuris eum parum peritum fuisse arguant, velut quod rescriptum in tit. X. c. 8. relatum ad depositum pertinere censuerit. Quod vero 'proximi' appellationem in octavo decalogi praecepto (tit. IX. init.) ad familiaris maxime testimonii prohibitionem retulisse videtur, non divini iuris inscitiae, sed piaie cuidam fraudi tribuere malim; eandem enim redolet, quod maledictiones illas tit. VI. fin. finxit (vid. ibi not.) et legem de divinatione prohibita tit. XV. c. 1. ad sui aevi mores flexit.

De tempore, quo haec Collatio scripta fuerit, nolo argumenta recoquere, quibus eam paucis ante quarti seculi finem annis compositam esse probasse mihi videor (Zeitschr. l. c.), praesertim cum quae postea contra disputata sunt, neque omnia tangant, neque eiusmodi sint, ut retexendae huius telae necessitatem imponent. Quae vero praeterea de

[649] auctore, tempore et tota ratione huius opusculi scripta sint, ea si quis comperire velit, adeat Boeckingii Pandect. ed. sec. I. §. 19. p. 47. Rudorfii Histor. iur. Rom. §. 103. p. 286.

De edenda Collatione post Pithoeum Blumius longe optime meritus est. Is enim ea editione, quae Bonnae a. 1833. vulgata, deinde in Corpore iuris anteiust. Bonnensi p. 808. iterata est, praemissis prolegomenis doctrinae plenius et adiectis indicibus uberrimis primus codices mss. Vindobonensem et Vercellensem adhuc ignotos in lucem protraxit enotataque eorum lectionis varietate et ceteris criticae artis subsidiis adhibitis multos locos sanavit. Idem postea etiam de Pithoei codice, qui interea in notitiam redierat, disputavit Zeitschr. f. gesch. RW. X. comm. IV. Ad huius igitur editionis exemplum quin nostra textus recensio referenda esset, dubium esse non poterat. Quod ita instituimus, ut ubicunque declinandum a Blumio videretur (quod sane haud paucis locis factum est), codicum lectiones et praestantiores virorum doctorum coniecturas in adnotationibus subiiceremus; eamque in rem etiam Berolinensem codicem denuo diligenter contulimus. Neque tamen omnes eius variantes lectiones vel a Pithoeo vel a Blumio commentatione laudata praetermissas, quarum haud exigua vis est, enotavimus, sed, ut instituti nostri ratio faciebat, eas tantum, quarum aliquis usus ad nostri textus recensionem esse videbatur. Denique et Lachmanni emendationibus (Zeitschr. cit. Tom. X. p. 309.) et iis, quae ipsi ante coniecimus (ibid. Tom. XIII. p. 31.) delectu habito usi sumus.

INCIPIT

LEX DEI QVAM DEVS PRAECEPIT AD MOYSEN.

(TIT. I. DE SICARIIS ET HOMICIDIS, CASV VEL VOLVNTATE.)

Kap. I. Moyses Dei sacerdos haec dicit:¹

1. Si quis percusserit hominem ferro, et occiderit eum, morte moriatur. 2. Si autem manu lapideue, quo mori possit, percusserit, et mortuus fuerit, homicida est: morte moriatur. 3. Si autem per inimicitiam impulerit eum, vel inmisit super eum aliquod vas ex insidiis, et mortuus fuerit, 4. vel per iram percusserit eum manu, et mortuus fuerit, morte moriatur.

¹) Numer. 35, 16. 17. 20. 21.

Kap. II. Paulus quoque libro quinto sententia- [550]
rum sub titulo ad legem Corneliā de sicariis et
ueneficis dicit:¹ 1. Lex Cornelia poenam deportationis
infligit ei, qui hominem occiderit, 'eiusue² rei causa, furtive
faciendi cum telo fuerit, 'quiue³ uenenum hominis necandi
causa habuerit, uendiderit, parauerit, falsumue testimonium
dixerit, quo quis periret, mortisue causam praestiterit. 2.
Quae omnia facinora in honestiores poena capitis uindicari
placuit; humiliores uero aut in crucem tolluntur, aut bestiis
'obiciuntur.⁴

Kap. III. Ulpianus libro VII. de officio pro-
consulis sub titulo de sicariis et ueneficis:
1. Capite primo legis Corneliae de sicariis cauetur, ut is prae-
tor iudexue quaestionis, cui sorte obuenerit quaestio de sica-
riis eius, quod in urbe Roma propius(ue) mille passus factum
sit, uti quaerat cum iudicibus, qui ei ex lege sorte obuenerint,
de capite eius, qui cum telo ambulauerit hominis necandi,
furtive faciendi causa, hominemue occiderit, cuiusue id dolo
malo factum erit et reliqua. Relatis uerbis legis
modo ipse loquitur Ulpianus: 2. Haec lex non
omnem, qui cum telo ambulauerit, punit: sed eum tantum,
qui hominis necandi, furtive faciendi causa telum ge(ss)erit,
'coercet. Compescit⁵ item eum, qui hominem occidit,⁶ nec
'adiicit,⁷ cuius conditionis hominem, ut et ad seruum et pere-
grinum pertinere haec lex uideatur.

Kap. IV. Item Paulus libro, quo supra, et ti-
tulo dicit: 1. Homicida est, qui aliquo genere teli hominem
occidit, mortisue causam praestitit.

Kap. V. Item de casualibus homicidiis Moyses
legaliter dicit:⁸ 1. Si autem subito, non per inimicitias,
inmiserit super eum aliquod uas, non 'insidians,⁹ 2. uel [551]

¹) *Idem excerptum repetitur tit. 8. c. 4. = Paul. 5, 23. §. 1.*

²) eiusque *Cdd. edd.* ³) et qui *Cdd. edd.* ⁴) *Paul. Vis. sub-*
iciuntur Cdd. edd. ⁵) *coerci compesci B. coherci compescit Vi.;*

om. cum seq. item ... occidit Ve. compescit (omisso coercet) ed. Bl.

⁶) *Addunt B.: coercit, Vi.: coerciti, Ve.: coercere, Bl. ed.: coercet.*
Verbum male repetitum uidetur, postquam compescit priori senten-
tiae per errorem applicitum erat. ⁷) *adiicit Cdd. edd.* ⁸) *Numer.*

35, 22—25. ⁹) *insidiant B., unde fortasse leg. insidianter.*

lapidem, quo moriatur, non per dolum, et ceciderit super eum, et mortuus fuerit; si autem non inimicus eius fuerit, neque quaesierit malefacere ei, 3. iudicabitur inter eum, qui percussit, et proximum mortui secundum iudicia haec, 4. et liberabitur percussorem.

Kap. VI. Ulpianus libro et titulo, qui supra relati: 1. Distinctionem casus et uoluntatis in homicidio seruari, 'rescripto Hadriani¹ confirmatur. 2. Verba rescripti: 'Et qui hominem occidit, absolui solet, 'scilicet² si non occidendi animo id admisit: et qui non occidit, sed uoluit occidere, pro homicida damnatur. 3. E re '(it) itaque³ constituendum est 'ex(quirendo),⁴ quo ferro percussit Epafroditus. Nam si gladium instrinxit, aut telo percussit, quid dubium est, quin occidendi animo percusserit? Si clauē percussit, aut cucuma, cum forte rixaretur: ferro percussit, sed non occidendi mente. 4. Ergo hoc exquirite, et si uoluntas occidendi fuit, ut homicidam 'seruum⁵ supplicio 'crucis⁶ iubete adfici.⁷

Kap. VII. Paulus libro 'sent.⁸ quinto, titulo quo supra.⁹ 1. Qui hominem occidit, aliquando absoluitur, et qui non occidit, ut homicida damnatur: consilium enim uniuscuiusque, non factum puniendum est. Ideoque 'qui¹⁰ cum uellet occidere, '(id)¹¹ casu aliquo perpetrare non potuit, ut homicida punitur; et is, qui casu '(iactu)¹¹ teli hominem imprudenter serierit, absoluitur. 2. ¹²Quodsi in rixa percussus homo perierit, quoniam ictus quoque ipsos contra unumquemque contemplari oportet, ideo humiliores in ludum, [552] aut in metallum damnantur, honestiores dimidia parte bonorum multati relegantur.

Kap. VIII. Item Gregorianus 'libro XIV.¹³ ad

¹) De quo cf. L. 1. §. 3. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8). ²) Ed. Pith. sed Cdd., natum ex scil. ³) Vid. L. 1. cit. ⁴) ex Cdd. et ex Pith. cf. ed. Bl. Quod suppleuimus, ob similitudinem sequentium uocum excidisse uidetur; cf. §. 4. ⁵) Cdd. seruorum ed. Bl. ⁶) cum iure B. eo iure Vi. eum iure Ve. Omnia haec facta ex prima littera crucis pro siglo habita. cruci ed. Bl. ⁷) B. adfigi Vi. Ve. ed. Bl. Vid. Paul. S. R. 5, 21. §. 4. ⁸) tertius Vi. tertio B. Ve., initio sc. tert. pro sent. ut in Consult. c. 6. ⁹) = Paul. S. R. 5, 23. §. 3. ¹⁰) Om. B. si Vi. Ve. ed. Bl. ¹¹) Ex Paul. Vis. ¹²) Cf. L. 17. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8). ¹³) Cf.

legem Cornelliam de sicariis et ueneficis talem constitutionem ponit: 1. ¹Imperator Antoninus Augustus Aurelio Herculano et aliis militibus. Frater uester rectius fecerit, si se praesidi prouinciae obtulerit; cui si probauerit, non occidendi animo iustam a se percussam esse, remissa homicidii poena, secundum disciplinam militarem sententiam 'feret.² Proposita prid. Kal. Febr. Laeto bis Cons.³

Kap. IX. Item Gregorianus eodem titulo et libro talem constitutionem ponit: 1. Imp. Alexander A. Aurelio Flauio et aliis militibus. Si modo pro quo libellum dedistis, non dolo praestitit mortem, minime perhorrescat: ⁴crimen quippe ita contrahitur, si et uoluntas occidendi intercedat. Ceterum ea, quae ex improviso casu potius, quam fraude accidunt, fato plerumque, non noxae imputantur. Prop. XIII. Kal. Aug. Alexandro Cons.⁵

Kap. X. Item Gregorianus eodem libro et titulo tale rescriptum⁶ dedit. 1. Diocletianus et (*Maximianus*) domini nostri. Haue Agatho karissime nobis.⁷ Qualitas precum Iulii Antonini clementiam nostram facile commouit: quippe 'qui⁸ adseueret, homicidium se non uoluntate, sed casu fortuito fecisse, cum calcis ictu mortis occasio praebita uideatur. Quod si ita est, neque super hoc ambigi poterit, omni eum metu ac suspicione, 'quam⁹ ex admissae rei discrimine sustinet, secundum id, quod adnotatione nostra comprehensum est, uolumus liberari. Dat. prid. Kal. Decemb. Diocletiano Aug. IV. et Maximiano Coss.¹⁰

Kap. XI Ulpianus libro et titulo quo supra:¹¹
 1. Cum quidam per lasciuiam causam mortis praebuisset, [553] comprobatum est factum Taurini Egnatii proconsulis Baeticae a diuo Hadriano, quod eum in quinquennium relegasset.
 2. Verba consultationis et rescripti ita se habent: 'Inter

Haenel ad Gr. C. p. 43. B. in indice capp. habet: libros (pro libro x.) quarto. ¹⁾ = *L. 1. C. ad leg. Corn. de sic. (9, 16).*

²⁾ *perferet B. similiter Ve. Vi. et Iust. C. Sed ita factum, cum antea qui si probauerit scriptum esset.* ³⁾ *a. 215.* ⁴⁾ *Cf. L. 1. C. cit.* ⁵⁾ *a. 222.* ⁶⁾ = *L. 5. C. ad leg. Corn. de sic. (9, 16).*

⁷⁾ *Cf. Haenel. Praef. ad Th. C. p. XXXIX. fn.* ⁸⁾ *Ex I. C. quod Cdd. edd.* ⁹⁾ *Ex I. C. quod Cdd. edd.* ¹⁰⁾ *a. 290.* ¹¹⁾ *Est L. 4. §. 1. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8).*

Claudium, optime imperator, et Euaristum cognoui, quod Claudius Lupi filius in conuiuio, dum sago iactatur, culpa Marii Euaristi ita male acceptus fuerit, ut post diem quintum moreretur. Atque apparebat, nullam inimicitiam 'cum eo Euaristi¹ fuisse. sed cupiditatis² culpam coercendum credidi, ut ceteri eiusdem aetatis iuuenes emendarentur. Ideoque Mario Euaristo urbe, Italia 'et prouincia³ Baetica in quinquennium interdixi, et decreui, ut impendii 'causa HS.⁴ duo milia patri 'iuuenis⁵ persolueret Euaristus, quod 'manifestata erat eius⁶ paupertas. Velis rescribere.' 3. Verba rescripti: 'Poenam Marii Euaristi recte, Taurine, moderatus es ad modum culpae:⁷ refert enim et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu.' 4. Et sane in omnibus criminibus distinctio haec 'poenae⁸ aut 'iustitiam⁹ prouocare debet, aut temperamentum admittere.

Kap. XII. Modestinus libro differentiarum sub titulo de scientibus et ignorantibus generaliter loquitur: 1. Nonnunquam per ignorantiam delinquentibus iuris ciuilibus uenia tribui solet, si modo rem facti quis, non iuris ignoret: 'quae scilicet¹⁰ consilio delinquentibus praestari non solet. Propter quod necessarium est, addita distinctione considerare, utrum sciente an ignorante aliquo quid gestum proponatur. Et reliqua.

Kap. XIII. Paulus libro et titulo quo supra.¹¹

1. Qui telum tutandae salutis causa gerit, non uidetur hominis occidendi causa portare. 2. Teli autem appellatione non tantum ferrum continetur, sed omne, quod nocendi causa portatum est.

Explicet titulus de sicariis et homicidis, casu uel uoluntate.

¹) cum euaristi B. euaristi Vi. abaristi Va. cum Euaristo ed. Bl.

²) Malim stupiditatis. ³) e prouincia Ve. prouincia B. Vi. edd.

⁴) causa B. Vi. ed. Bl. causam Ve. ⁵) eius Cdd. edd. ⁶) manifesta fuerat eius Vi. manifesta eius fuerat B. Ve. edd. ⁷) L. 5. §. 2. D. de poenis (48, 19). ⁸) poenam Cdd. edd. item Dig. l. c.

⁹) Sic Cdd. iustam Dig. et ed. Bl. Cf. L. 5. D. de fugit. (11, 4).

¹⁰) Suspitor: quae uenia (quae uenia). ¹¹) Cf. L. 11. §§. 1. 2. D. ad leg. Iul. de vi publ. (48, 6).

INCIPIT

(TIT. II.) DE ATROCI INIVRIA.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Si autem contenderint duo uiri, et percusserit alter alterum lapide, aut pugno, et non fuerit mortuus, decubuerit autem in lectulo, 2. et si surgens ambulauerit homo fortis in baculo suo: sine crimine erit ille, qui eum percusserat, 'praeterquam quod² cessationis eius mercedem dabit ei et medico impensas curationis.

Kap. II. Ulpianus libro singulari regularum sub titulo de iniuriis. 1. 'Iniuriam,³ si quidem atrox, id est 'grauis non sit,⁴ non sine iudicis arbitrio 'aestimatur actor.⁵ Atroce autem aestimare 'solet praetor;⁶ atque colligit id ex⁷ facto, ut puta si uerberatus uel uulneratus quis fuerit. Et reliqua.

Kap. III. Papinianus libro definitionum secundo sub titulo de iudicatis. 1. Per hominem liberum noxae deditum si tantum acquisitum sit, quantum damni dedit, manumittere cogendus est a praetore, qui noxae deditum accepit: sed fiducia iudicio non tenetur.⁸

Kap. IV. ⁹Ulpianus libro XVIII. ad edictum sub titulo: si fatebitur iniuria occisum esse, in simplum 'ut condiceret.¹⁰ 1. Rupisse eum utique accipiemus, qui 'uulnerauit,¹¹ uel uirgis, uel loris, uel pugnibus¹² cecidit, uel telo 'quo alio,¹³ 'ut sciderit¹³ hominis corpus, uel

¹) Exod. 21, 18. 19. ²) praeter ac Cdd., quod olim, ut puto, erat: praeterq. q. Bl. ed.: praeterea. ³) iniurias Vi. iniuria B. Ve. ed. Bl. ⁴) graui rerum B. graui est Ve. Vi. ed. Bl. Cf. Gai. 3, 224. ⁵) extimatur B. (in quo fere etiam extimatur legi potest) Ve. aestimatur Vi. edd. ⁶) solere praetorem Cdd. edd. ⁷) adque colligi ex B. idque collegit. et Vi. idque colligit ex Ve. idque colligi ex edd. ⁸) Quia non fiducia causa (L. 4. §. 25. C. de bon. libert. 6, 4), sed proprio iure habendus ei mancipatus est. Cf. Gai. 1, 140. 4, 75. 79. §. 3. I. de nox. act. (4, 8). ⁹) Est L. 27. §. 17. D. ad leg. Aquil. (9, 2). ¹⁰) et cum diceret (dicere Vi.) Cdd. edd. Vid. Zeitschr. XIII. p. 31. Adde L. 52. D. mand. (17, 1) L. 28. D. ad l. Iul. de adult. (48, 5). Fortasse scrib. condiceretur. ¹¹) E Dig. uulnerauerit Cdd. edd. ¹²) E Dig., quae tamen habent uel quo alio; male. Cf. L. 1. §. 17. D. de SC. Sil. (29, 2). cum alio Cdd. ¹³) Sic Dig., nisi quod scinderet male legitur; nam ut significat ut. Quod Cdd. praestant: (alio) uis (bis Ve.) genere cederet

tumorem fecerit; sed ita demum, si damnum '(iniuria)¹ datum est. Ceterum si in nullo seruum pretio uillorem deterioremue fecerit, 'actio legis Aquiliae² cessat, iniuriarumque erit agendum '(duntaxat; *Aquila enim eas ruptiones, quae damna dant, persequitur*).³ Ergo et si pretio quidem non sit deterior factus seruus, uerum sumpus in salutem eius et sanitatem facti 'sint,⁴ in 'haec⁵ mihi uidetur 'damnum⁶ (datum, atque ideo lege)⁷ Aquilia 'agi⁸ posse.

Kap. V. Paulus libro 'singulari et⁹ titulo de iniuriis. 1. ¹⁰Generaliter dicitur iniuria omne, quod non iure fit; specialiter alias contumelia, quam Graeci (ὕβρις appellat, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuriae accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci) ἀδικίαν uocant; nam cum praetor non iure aduersus nos pronuntiat, iniuriam nos accepisse dicimus. Unde apparet, non esse uerum, quod Labeo putabat, apud praetorem iniuriam ὕβρις duntaxat significare.

2. 'Commune omnibus iniuriis¹¹ est, quod semper aduersus [556] bonos mores fit 'id quod¹² non fieri alicuius interest. 3. Hoc edictum ad eam iniuriam pertinet, quae contumeliae causa fit. 4. Fit autem iniuria uel in corpore, dum caedimur, uel 'in auribus,¹³ dum conuitium patimur, uel cum dignitas laeditur,

(pro hoc occiderit *Ve. Vi.*), in eo ui ex ut, sgenere et cederet ex sciderit bis scripto factum esse apparet. cum aliois genere sciderit *Bl.* quoue alio uis genere sciderit *Lachm. ej.* ¹⁾ *E Dig.*, licet careri ea voce possit. ²⁾ ad aquiliam *B.* ad aquilia *Vi. Ve.* Aquilia *edd. et Dig.* Sed ad ex aol. prodiit. ³⁾ *E Dig. Om. edd.* ⁴⁾ sunt *Cdd. edd.* ⁵⁾ haec nec (ex repetito hec ortum) *Cdd. edd.* Malim hoc. ⁶⁾ *E Dig. damni Cdd. edd.* ⁷⁾ *E Dig. Om. edd.* ⁸⁾ lege *Cdd. lege agi edd.* ⁹⁾ An legendum v regular sub? (*seq. cap. pro singulari Vi. habet singulorum*). *Mouet, quod cum omnes libri, quos Lex Dei citat, aliunde noti sint, Pauli liber singularis de iniuriis ignoratur, et tamen ex eo, quem hic citat, libro pr. I. de iniur. (4, 4) sumptum est. Accedit, quod tit. 6. c. 2. pro libro regularum singulari habet libro singulari Ve. liber singulari Vi. et simile vitium est in B. tit. 18. c. 4.* ¹⁰⁾ *Cf. pr. I. de iniur. (4, 4).* ¹¹⁾ Ita *Lachmannus.* communem omnibus enim iuris *Cdd.* commune nomen enim eius *Bl.* Numerum 2., quem *Bl.* ante Unde apparet posuerat, iam ante Commune transtuli. ¹²⁾ idque *Cdd. edd.* que ex siglo q. factum. Sic carere possumus vocabulo aliquid, quod *Lachm.* ante fit intrudebat. ¹³⁾ uerbis (in uerbis *Vi.*) *Cdd. edd.*

ut cum matronae uel 'praetextato¹ comites abducuntur. 5. Iniuriarum actio aut legitima est, aut honoraria. Legitima ex lege duodecim tabularum: 'Qui iniuriam alteri 'faxit,² quinque et uiginti³ 'poena sunt.'⁴ Quae lex generalis fuit; fuerunt et speciales, uelut illa: 'Manu, fusti si os⁵ fregit, libero 'oco,⁶ 'seruo⁷ CL 'poena sunt.'⁸

Kap. VI. Idem Paulus eodem libro singulari,⁹ sub titulo quemadmodum iniuriarum agatur. 1. 'Qui autem iniuriarum,' inquit,¹⁰ 'agit, certum dicat, quid iniuriae factum sit, et taxationem ponat non 'maiolem,¹¹ quam quanti uadimonium fuerit.' 2. Certum dicit, qui suo nomine demonstrat iniuriam, neque ita ut per disiunctionem hoc aut illud accidisse comprehendat; sed ut necesse habeat, aut unam nomine suo rem designare, aut plures ita complecti, [557] ut omnes eas accidisse cogatur probare. 3. Certum autem, an incertum dicat, cognitio ipsius praetoris est.¹² Demonstrat autem hoc loco praetor non uocem agentis, sed qualem formulam edat. 4. Certum non dicit, qui dicit pulsatum 'se uel

Sed sequitur Paullus divisionem illam ex eo, quod laeditur, sumptam, de qua vid. Auct. ad Her. 4, 25. 'Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine vitam alicuius uiolant.' ¹⁾ praetextatae Vi. ed. Bl. praetextato te B. Ve. Unde fortasse leg. praetextato praetextatae. Cf. §. 1. I. de iniur. (4, 2) ibique Schrader. ²⁾ facit Cdd. edd. Sed vid. Gell. 20, 1., ex quo etiam malim faxit, alteri. ³⁾ Cdd. et edd. addunt glossema sestertiorum (-re sitrium Vi.). Vid. Fest. v. Viginti quinque. p. 371. ⁴⁾ poena subit B. Ve. poenam subit Vi. edd. ⁵⁾ manifestos Ve. manifestus Vi. manu fustive si os egregia Lachm. cj., in quo ut ue omitterem, et codicum scriptura suadebat, quam inde natam apparet, quod librarius litteris si litteras ti male repeti credidit, et antiquus sermo, ut in ope consilio aliis, commendabat. ⁶⁾ Ita Vi. trecentos B. Ve. ed. Bl. trecentorum Lachm. cj.; sed corrige trecenti, cum s ex sequenti voce adhaeserit. ⁷⁾ (si) seruo Bl. Lachm. De recta interpunctione, quam in hac lege restituimus, eiusque sensu adi librum nostrum 'Gaius' p. 117. 126. 153. ⁸⁾ poenam subitor extertiorum B. Ve. poenam Vi. poenam subito sestertiorum edd. Glossema sestertiorum eteci, nec repono asses, quos et hic decemviros omisisse verisimile est. ⁹⁾ Vid. not. 9 p. pr. ¹⁰⁾ sc. Praetor. Cf. L. 7 pr. D. de iniur. (47, 10). ¹¹⁾ minorem (minore Ve.) Cdd. edd. Vid. libr. nostr. 'Gaius' p. 135—137. ¹²⁾ Actionem igitur, nisi certum dicatur, denegantis.

uerberatum;¹ sed '(qui)² et partem corporis demonstrat,³ et quem in modum, pugno puta, an fuste, an 'lapide ea⁴ '(sit percussa),⁵ sicut formula proposita est; QVOD 'AVLO AGERIO A NVMERIO NEGIDIO⁶ PVGNO MALA PERCVSSA EST. Illud non cogitur dicere, dextra an sinistra, nec qua manu 'percussa sit.⁷ 5. Item si dicat infamatum se esse, debet adicere, quemadmodum infamatus sit. Sic enim et formula concepta est: QVOD NVMERIVS NEGIDIVS 'SIBILVM⁸ INMISIT AVLO AGERIO INFAMANDI CAUSA.

Kap. VII. Paulus libro 'sententiarum v.⁹ sub titulo ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis: 1. ¹⁰Causa mortis idonea non uidetur, cum caesus homo post aliquot dies officium diurnae uitae retinens decessit, nisi 'furtim¹¹ fuerit ad necem caesus, aut letaliter uulneratus.

Explicit de atroci iniuria.

[558]

INCIPIT

(TIT. III.) DE IVRE ET SAEVITIA DOMINORVM (COHIBENDA).

Kap. I. Moyses dicit.¹² 1. Si quis percusserit seruum aut ancillam uirga, et mortuus fuerit in manibus eius, iudicio uindicetur. 2. Quodsi superuixerit die uno aut duobus, non uindicabitur, pretium enim ipsius est.

Kap. II. Paulus libro 'sententiarum v.¹³ sub ti-

¹) si sit uerberatus (berberatus *Ve.*) *Cdd. edd. sine sensu. Sed factum hoc ex seū repetito si.* ²) Notatum hoc q. fuisse puta.

³) Sic *Cdd. demonstrat edd.* ⁴) lapidem *B. Vi. lapide Ve. edd.*

⁵) Haec ob similitudinem sequentium uocum excidisse videntur.

⁶) auli agerii *Cdd. edd. Sed vide sequentem formulam. Notae a. a. a n.n. errorem pepererunt, e quibus litterae aann librario agerii esse visae sunt.* ⁷) percussit *Cdd. edd.* ⁸) illum *Cdd. sillum ed. Bl.* ⁹) sententiarum *Cdd. Fuerit initio sententiar. II.* ¹⁰) Haec sententia, ad tit. I. proprie pertinens, a parum intelligente, cui argumentum eius Mosaicae legi sub tit. III. c. 1. sequenti vicinum esse visum est, eius ad marginem translata et postea hunc locum obtinuisse videtur.

¹¹) forte *Cdd. edd. insipide; furtim est latenter, ut letale malum post aliquod tempus demum erumpat. Eo de tempore cf. L. 1. Th. C. de emend. serv. (9, 12).*

¹²) *Exod. 21, 20. 21* ¹³) sententiarum *Cdd. (quinto) sententiarum ed. Bl. Vid. not. 9.*

tulo ad legem Corneliā de sicariis et ueneficis dicit: 1. Seruus si plagis defecerit, nisi id dolo fiat, dominus homicidii reus non potest postulari; modum 'tamen¹ castigandi et in seruorum coercionē placuit temperari.²

Kap. III. Ulpianus libro octauo de officio proconsulis, sub titulo de dominorum saeuitia.³

1. Si dominus in seruū saeuierit, uel ad impudiciam turpemque uiolationem⁴ compellat, quae sint partes praesidis, ex rescripto diui Pii ad 'Aurelium⁵ Marcianum proconsulem Baeticae manifestatur. 2. Cuius rescripti uerba haec sunt: 'Dominorum quidem potestatem in suos seruos inlibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi. Sed dominorum interest,⁶ ne auxilium contra saeuitiam uel famem uel intolerabilem iniuriam denēgetur his, qui iuste deprecantur. 3. Ideoque cognosce de querellis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt: et si uel durius habitos, quam aequum est, uel 'infami⁷ iniuria affectos cognoueris, uenire iube, ita ut in potestatem Sabini non reuertantur. 'Qui si⁸ meae constitutioni fraudem fecerit, 'sciat,⁹ me admissum seuerius exsecuturum.' 4. Diuus etiam Hadrianus 'Umbram¹⁰ quandam matronam in quinquennium relegauit, quod ex leuissimis causis ancillas atrocissime tractaret. 5. Item Diuus Pius ad libellum Alfii Iulii rescripsit (in) haec uerba: 'Seruorum obsequium non solum imperio, sed et moderatione et sufficientibus praebitis et iustis operibus contineri oportet. 6. Itaque 'et ipse curare¹¹ 'debes et¹² iuste ac 'temperate seruos¹³ tractare, ut 'ex facili¹⁴ requirere eos possis,

¹) enim *Cdd. edd.* etsi *Cramer* cj. *Vocum sigla librarius confudit.* ²) *Alio sc. periculo domino saeuienti imminente. Cf. c. 4.* ³) §§. 1—4. *extant L. 2. D. de his, qui sui* (1, 6). *Cf. §. 2. I. eod.* (1, 8). *Gai. 1, 58.* ⁴) *Sic item Dig. sed vetere vitio factum fuerit ex c'uersationem.* ⁵) *Aelium Dig. Inst.* ⁶) *Cf. §. 6. 'ne quid tumultuosius' etc.* ⁷) *Ve. Dig. infamiae B. infamem Vi. famis cj. Reisigeri.* ⁸) *Dig. Quod si Cdd. edd.* ⁹) *Dig. Inst. sciet Cdd. edd.* ¹⁰) *Umbriciam Dig. Inst.* ¹¹) *i. e. non tantum proconsulis curam exspectare, a quo ut fugitivos seruos investigare ac requirere liceret, frustra uidetur petiuisse. Cf. L. 3. D. de fugit. (11, 4).* ¹²) *debet B. Ve. debes Vi. ed. Bl.* ¹³) *temperare etuos B. temperate et suos Ve. temperate tuos Vi. edd.* ¹⁴) *Ex Lachmanni cj. et facili Cdd. et facile edd.*

'ne,¹ si apparuerit, uel imparem te inpendiis esse, uel 'atrociore dominationem saeuitia² exercere, necesse habeat proconsul V. C., ne quid tumultuosius 'contra te³ accidat, praeuenire et ex mea iam auctoritate (te)⁴ ad alienandos eos compellere. Glabrione et Omullo Coss.⁵

Kap. IV. Gregorianus libro XIV. sub titulo de accusationibus.⁶ 1. Impp. Diocletianus et Maximianus Augusti Aurelio Sacrato militi. Cum seruum tuum ui aegritudinis grauitate oppressum fati munus implese proponas, propter inmoderatam castigationem calumniae accusationem emergere, innocentiae ratio, cuius fiduciam geris, non permittit. Prop. Non. Decemb. Diocletiano A. III. et Aristobulo Coss.⁷

Explicit titulus de dominorum (iure et) saeuitia cohibenda.

INCIPIT

(TIT. IV.) DE ADVLTERIIS.

Kap. I. Moyses dixit:⁸ 1. Quicumque moechatus fuerit cum muliere proximi sui, morte moriatur, qui moechatus fuerit, et quae moechata fuerit. 2. Quodsi aliquis seduxerit [560] uirginem non desponsatam et struprauerit eam, ducat eam sibi in uxorem. 3. Quodsi renuerit pater eius, et noluerit eam dare illi uxorem, pecuniam inferet patri, quantum est dos uirginis.

Kap. II. Paulus libro singulari de adulteriis sub titulo.⁹ 1. Breuem interpretationem 'legis Iuliae¹⁰ de adulteriis coercendis facturum, per ipsa capita ire malui, ordinemque legis seruare. 2. Et quidem 'primo capite¹¹ de

¹) *Ex Pith. cj. ni Cdd. nec ed. Bl.* ²) *Ex Lachm. cj.* ³) *Ex Lachm. cj. Scilicet se, quod post praeuenire habet B., iam a Pith. in te mutatum huc reuocandum erat.* ⁴) *Ex Lachm. cj.* ⁵) *a. 152.* ⁶) *Cf. Haenel. Gr. C. p. 42.* ⁷) *a. 285.*

⁸) §. 1. *exstat Levit. 20, 10. Deuter. 22, 18.; §§. 2. 3. Exod. 22, 16. 17. Cf. Deuter. 22, 28. 29.* ⁹) *Sic Cdd. libro singulari et titulo de adulteriis Bl. ed. sed pro titulo legendum initio Postea c. 3. 4. 6. et alias tantum supina quadam consuetudine librarius idem repetiit.* ¹⁰) *Haec verba, quae in Cdd. et edd. etiam meis 1. 2. in epte §. 2. ante de adulteriis leguntur, huc in suum locum reuocavi.* ¹¹) *primum caput (capud Ve.) Cdd. edd. factum ob abrogat; vid. not. 1 p. sequ.*

adulteriis prioribus legibus pluribus 'abrogatis,¹ secundo² capite 'permittitur pater,³ (si in) filia sua, quam in potestate habet, aut in ea, quae (eo) auctore, cum in potestate esset, uiro in manum conuenerit, adulterum domi suae generiue sui deprehenderit, isque in eam rem socerum adhibuerit, ut is pater eum adulterum sine fraude (sua) occidat ita, ut filiam in continenti occidat. 3. In uidua autem filia si adulterum deprehensum occiderit, et in continenti filiam, '(non)⁴ licito iure⁵ hoc factum, Marcellus libro xxxi. digestorum scribit. 4. 'At de auctoritate, quemque⁶ patrem posse interficere, uel consularem uirum, uel patronum suum, '(si eum)⁷ in filia adulterum deprehenderit, eodem libro Marcellus probat. 5. Sed si filiam non interfecerit, sed solum adulterum, homicidii reus est. 6. Sed etsi interuallo filiam interfecerit, tantundem est, nisi 'persequutus illam⁸ interfecerit: continua- [561] tione enim animi uidetur legis auctoritate fecisse.

Kap. III. Idem Paulus eodem singulari libro et titulo.⁹ 1. Certae autem enumerantur personae, quas uiro liceat occidere in adulterio deprehensa uxore, quamuis uxorem non liceat. 2. Ergo secundum 'legis (uerba)¹⁰ uiro, etiam filiofamilias, permittitur 'attamen modo¹¹ domi suae¹² deprehensum adulterum interficere seruum, et eum, qui aucto-

¹) abrogat Cdd. edd. Bl. obrogat cj. Scal.; sed illud lingua, hoc sensus non fert; quare nostra medicina opus fuit, quam commendat, quod capitis, quo ipsa lex nondum continebatur, in transcurso tantum mentio facienda erat. Ceterum Bl. hic §. 2. finierat.

²) Cdd. et edd. ex consequentia erroris hic interponunt uero.

³) permittit patri Ve. Vi. ed. Bl. permittit pater B. ⁴) Addidi necessario; cf. eiusd. legis c. V. L. 25 pr. D. h. t. (48, 5). ⁵) illicito iure cj. Cuiac., ad id, quod uoluit, recte (cf. L. 22. §. 1. L. 24 fin. D. h. t.), sed dici sic non potest. ⁶) autem (cuius nota est at) de auctoritate quoque Ve. auctoritate quoque B. Vi. Auctoritate quoque (legis) ed. Bl. Sensus est: At quod ad auctoritatem sive dignitatem adulteri attinet. (Fr. Vat. §§. 139. 152.) Cf. infra c. 12. §. 1. L. 24 pr. §. 3. L. 38. §. 9. D. h. t. ⁷) Ex Puteani cj., geminandum sc. ex suum; (si) cj. Pith. ed. Bl. ⁸) persequatur illam B. persequatur illam et Vi. Ve. ed. Bl. Cf. infr. c. 9. L. 23. §. 4. L. 32 pr. D. h. t. ⁹) Cf. notatum ad cap. II. inscriptionem.

¹⁰) leges Cdd. edd. Vid. Zeitschr. XIII. p. 34. et infr. c. 12. §. 2.

¹¹) etiam Cdd. edd. Sigla m̄^o errorem creauerunt. ¹²) Non etiam soceri. Cf. L. 24 pr. D. h. t. infr. c. 12. §. 6. supr. c. 2. §. 2.

ramento rogatus est ad gladium, uel etiam illum, qui operas suas, ut cum bestiis pugnaret, locauit.¹ 3. Sed et iudicio publico damnatum licet interficere in adulterio deprehensum, uel 'libertum uxoris² uel suum uel 'paternum,³ et tam ciuem Romanum quam Latinum: 'quo loco et dediticius habetur.⁴ 4. Sed et patris et matris et filii et filiae libertum permittitur occidere. 5. Debet autem profiteri '(rem)⁵ apud eum, cuius iurisdictio est eo loco, ubi occidit, et uxorem dimittere. Quod si non fecerit, impune non 'interfecit.⁶ 6. Sciendum est autem, diuum Marcum et Commodum rescripsisse, eum, qui adulterum⁷ inlicite interfecerit, leuiori poena puniri. Sed et Magnus Antoninus⁸ pepercit eis, qui adulteros inconsulto calore ducti interfecerunt. Et reliqua.

[562] Kap. IV. Idem Paulus eodem libro singulari et titulo. 1. Qui iure mariti uel patris⁹ accusat, potest et sine calumniae poena uinci: si¹⁰ iure extranei accusat, potest calumniae poena puniri; sed tantum post duos menses¹¹

¹) *Hic ob ὁμοιοτέλειον fere exciderit*: quia leno fuit quia artem ludicram antè fecit, inue scenam saltandi cantandique causa prodiiit. Cf. L. 24 pr. D. h. t. ²) *Hic nullo modo omitti potuit*, cf. L. 24. cit. etiam Vi. libertinum B. Ve. edd. hoc factum ex libertum ux. ³) i. e. patris uxoris vel sui demortui. ⁴) *Eum enim lex Iulia nondum noverat; sed ex sententia eius aut civis Rom. aut Latini loco habendus erat*, cf. Gai. 3, 74—76. Cdd. et edd. haec verba inepte ad calcem §. 4. reiecerunt, unde huc revocanda erant. ⁵) *Hoc excidit ob antecedens -ri*. Cf. 'testandae rei causa' L. 25 pr. D. h. t. infra c. 12. §. 5. ⁶) *Ex Scal. cj. interficit Cdd. edd.* ⁷) *De adultera nunc loquitur L. 38. §. 8. D. h. t., sed ibi legendum videtur uxoris in adulterio deprehensum.* ⁸) *Is est Caracallus, eiusque videtur esse L. 4. C. h. t. (9, 9) rescriptum item, ut L. 3. ib. Iuliano datum, quod nunc Alexandro adscribitur.* ⁹) *B. hic repetit qui, unde Pithoeus id, quod omnes Cdd. ab initio habent, omisit.* ¹⁰) *Idem pater vel maritus.* ¹¹) *Priores editores hic periodum perperam finierunt, Bl. etiam §. 1., quod effecit, ut tota sententia non intelligeretur. Accusatorem tantum post duos menses calumniae causa puniri, hoc nihili esse, nemo non videt. Sed Paullus hoc dicit, maritum vel patrem exactis duobus mensibus, quibus, exclusis aliis, proprio iure accusant, intra alios quatuor menses iure extranei accusare posse. (Cf. L. 11. §. 6. D. h. t. etc.) Proprium vero eorum ius maxime consistit in calumniae impunitate, quam postea accusantes amittunt; cf. L. 37. §. 1. D. de minor. (4, 4). L. 6. C. h. t. (9, 9); unde apparet, quae L. 14. §. 8.*

intra quattuor menses utiles expertus, licet talis sit, qui alias¹ accusare non possit, ut libertinus,² aut minor uiginti quinque annorum,³ aut infamis, tamen ad accusationem admittitur,⁴ ut et Papinianus libro xv. 'responsorum sub titulo ad legem Iuliam de adulteriis⁵ scripsit:

[Kap. V.] 'Ciuis Romanus, qui sine conubio 'ciuem uel⁶ peregrinam in matrimonio habuit, iure quidem mariti eam adulteram non postulat:⁷ sed ei⁸ non opponetur infamia, uel quod libertinus rem sestertiorum triginta milium, aut filium [563] non habeat,⁹ propriam iniuriam persequenti.'

Kap. VI. Paulus libro singulari et titulo quo supra. 1. In uxorem adulterium uindicatur iure mariti, non etiam (in) sponsam.¹⁰ Seuerus quoque et Antoninus ita rescripserunt.¹¹

Kap. VII. Papinianus libro singulari de adulteriis. 1. Quaerebatur, an pater emancipatam filiam iure patris accusare possit. Respondi: occidendi quidem facultatem lex tribuit eam filiam, quam habet in potestate, aut (quae) eo auctore in manum conuenit;¹² sed accusare iure patris ne quidem emancipatam filiam pater prohibetur.¹³

et L. 30 pr. D. h. t. leguntur, manum Triboniani nondum passa, de accusatione intra quattuor menses dicta fuisse. ¹⁾ Si vere extraneus est, ex hac lege. ²⁾ Is non tantum patronum, ut ex

aliis legibus, sed ex hac matrimoniali nec alium quemquam uidetur accusare potuisse; at si maritus vel pater erat, adeo extranei iure accusare ei licebat, ipsum patronum tamen tantum iure patris vel mariti. L. 38. §. 9. D. h. t. ³⁾ Cf. L. 15. §. 6. D. h. t. ⁴⁾ Non ipsa lege Iulia hoc cavente, sed ex generali praecepto L. 11 pr. D. de accus. (48, 2), cf. c. 5. fin. ⁵⁾ Maxime ex Vi. In B. his omissis sequitur statim scripsit (quod in Vi. desideratur), sed

deinde sub kp. DCXXVIII. integra libri Papiniani citatio repetitur, a librario scilicet, novorum capitum cupido; Collectorem enim ipsis

Papiniani Resp. libris hic usum esse, quos alias nunquam adhibuit, credibile non est. Itaque sequentia tanquam ab ipso Paulo citata auctoritatem dedimus. ⁶⁾ ciuem Ve. Vi. Bl. ed. sibi B. Vid.

Zeitschr. XIII. p. 34. ⁷⁾ Hoc enim ius, ut ius occidendi (c. 2. §. 2. Cf. L. 24. §. 3. D. h. t.) tantum contra iustam uxorem datum erat. In L. 13. §. 1. D. h. t. Tribonianus verba iure extranei omis-

sisse uidetur. ⁸⁾ Iure extranei accusanti. ⁹⁾ Vid. Zeitschr. l. c. ¹⁰⁾ Itaque etiam tum, cum accusator postea maritus clam eo adul-

teratae sponsae factus sit. L. 7. C. h. t. (9, 9). ¹¹⁾ Cf. L. 13. §§. 8. 3. D. h. t. ¹²⁾ Vid. supr. c. 2. §. 2. ¹³⁾ Aliud Scaevolae

Kap. VIII. Papinianus eodem libro singulari et titulo. 1. 'Cum patri lex regia dederit in filiam¹ uitae necisque potestatem, quo bonum fuit lege comprehendi, ut potestas 'ei esset² etiam³ filiam occidendi? 'uelis⁴ mihi 'rescribere:⁵ nam scire cupio.' Respondit: numquid ex contrario praestat nobis argumentum haec adiectio, ut non uideatur lex non habenti dedisse '(occidendi potestatem, sed necessitatem imposuisse),⁶ ut uideatur maiore aequitate ductus adulterum occidisse, cum nec filiae pepercerit?

Kap. IX. Idem de adulteriis: 1. 'Si pater, qui adulterum occidit, filiae suae pepercit, quaero, quid aduersus eum sit statuendum?' Respondit: sine dubio iste pater homicida est; igitur tenebitur lege Cornelia de sicariis. Plane si filia non uoluntate patris, sed casu seruata est, 'quod forte fugit,⁷ non minimam habebit defensionem pater. Nam lex ita [564] punit homicidam, si dolo malo homicidium factum fuerit: hic autem pater non ideo seruauit filiam, quia uoluit, sed quia occidere eam non potuit.

Kap. X. Papinianus idem: 1. 'Si maritus uxorem suam in adulterio deprehensam occidit, an in legem de sicariis incidat, quaero.' Respondit: nulla parte legis marito uxorem occidere conceditur; quare 'aperte⁸ contra legem fecisse eum, non ambigitur.⁹ Sed si de poena tractas, non inique aliquid

placuisse uidetur L. 14. §. 2. D. h. t. ¹) Sic aptius B., quam filium Ve. Vi. edd., quod factum est ex male intellecto etiam ad not. 3. Scilicet in filium data potestas etiam in filiam data uidebatur. Cf. c. 7. ²) fieret Cdd. edd. ³) i. e. non solum adulterum sed etiam filiam. ⁴) Cuiac. cj. uelle B. uellem Ve. Vi. edd. ⁵) Sic Cdd. rescriberes ed. Bl. Cf. I. 11. §. 2. Brisson. de form 3, 46. 85. ⁶) Haec potius propter ὁμοιοτέλετον excidisse, quam quod edd. audaci modestia supplent sed, ipsa sententia docet.

⁷) Verba quod forte filiam B. quod forte fugit filia Ve. Vi. Cdd. et edd. habent in fine periodi post v. pater; manifesta transpositione, quae effecit, ut -v. filia adderetur. De re cf. L. 23. §. 4. D. h. t.

⁸) ea parte B. fortasse rectius, ut intelligatur ea legis de sic. pars, ubi de homicidio vel licito vel illicito agebatur, cui deinde opponitur ea pars, in qua poena homicidii sancita erat. ⁹) non dubitantur, quod ante ambigitur habent Cdd., glossema esse his uocibus aliquando superscriptum, ipse B. testis est, in quo sequenti periodo post v. permittitur etiam hanc correctoris admonitionem: ambigitur sic dicit (sc. auctor) non (sc. dicit, neque ergo scriben-

eius honestissimo calori permittitur: ut non quasi homicida puniatur capite, uel deportatione, sed usque ad exilium poena eius statuatur.¹

Kap. XI. Idem sic: 'De mancipiis 'adulteri uel uxoris,² marito uel patre accusante, quaestionem habendam, palam 'est.³ Sed an idem extraneo accusatori permitti debeat, quaero.' Respondit: potest uideri ea ratio fuisse permittendi istis personis de seruis quaestionem habere, ut diligentius 'dolorem animi sui, item iniuriam laesae domus,⁴ non translatisse persequerentur. Sed quoniam non facile tale delictum sine ministerio seruorum admitti creditum est, ratio eo perduxit, ut etiam extraneo accusante mancipia quaestioni tormentorum subicerentur a iudicibus.⁵

Kap. XII. Paulus libro sententiarum (*secundo*) [565] sub titulo de adulteriis. 1. ⁶(*Capite secundo legis Iuliae de adulteriis*)⁷ permittitur '(patri)⁷ tam adoptiuo quam naturali, adulterum cum filia 'cuiuscunque⁸ dignitatis domi suae uel generi sui deprehensum 'sua manu⁹ occidere. 2. ¹⁰Filiisfamilias pater si filiam in adulterio deprehenderit, uerbis quidem legis prope est, ut non possit occidere: 'permitti tamen etiam ei debet,¹¹ ut occidat. 3. ¹²Maritus in adulterio deprehensus non alios, quam infames¹³ et eos, qui corpore quaestum faciunt,¹⁴ seruos etiam et '(libertos tam

dum est) dubitantur insanabilis librarii stultitia textui inseruit.

¹) Cf. *infra* c. 12. §. 4. L. 1. §. 5. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8). L. 3. §. 3. D. ad SC. Sil. (29, 5). ²) alterius B. alterutrius Ve. Vi. ed. Bl. adulteri cj. Cuiac. adulterae uxoris cj. olim ego. Sed vid. L. 27. §§. 6. 15. D. h. t. L. 3. C. eod. L. 1. C. de quaest. (9, 41). de alteris pro de adulteriis B. etiam tit. 14. c. 3. §. 3. habet. ³) esse Cdd. edd. est cj. Schult. ⁴) dolorem animi maritus, iniuriam laesae domus pater. ⁵) Cf. L. 17 pr. D. de quaest. (48, 18). L. 6. C. h. t. ⁶) Est Paul. S. R. 2, 26. §. 1. ex C. Ves. Cf. L. 23 pr. D. h. t. L. 23 fin. D. de ritu nupt. (29, 2). ⁷) Suppl. ex C. Ves. ed. Bl. ⁸) Ex C. Ves. cuiusque Cdd. edd. ⁹) Om. C. Ves. ¹⁰) Paul. 2, 26. §. 2. ex C. Ves. Cf. L. 20. 21. D. h. t.

¹¹) Ex Cd. Ves., in quo tamen etiam excidit. permittitur tamen (factum ex permittit'm) etiam ei Cdd. edd. ¹²) §. 3. = Paul. 2, 26. §. 4. ex C. Ves. ¹³) Qualis est iudicio publico damnatus, leno et qui artem ludicram faciunt. Cf. *supr.* c. 3. §§. 2. 3.

¹⁴) Ut auctoramento rogatus, ad bestias qui se locavit, quive inenam prodiit cantandi vel saltandi causa; *supr.* l. c.

uxoris et suos quam parentium ac) liberorum,¹ excepta uxore,² quam prohibetur, occidere potest. ³4. Maritum, qui uxorem deprehensam cum adultero occidit, quia hoc impatientia iusti doloris admisit, lenius puniri placuit.⁴ 5. Occiso adultero, dimittere statim maritus debet uxorem, atque ita triduo proximo profiteri, cum quo adultero, et in quo loco uxorem deprehenderit.⁵ 6. Inuenta in adulterio uxore, maritus ita demum adulterum iratus occidere potest, si eum domi suae deprehendat.⁶ 7. Eum, qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulari placuit.⁷ 8. Serui uero tam mariti,⁸ quam uxoris, in causa [566] adulterii torqueri possunt, nec his⁹ libertas 'suspectae'¹⁰ impunitatis data ualebit.

Explicit titulus de adulteriis.

INCIPIT

(TIT. V.) DE STUPRATORIBVS.

Kap. I. Moyses dicit:¹¹ 1. Qui manserit cum masculo mansione muliebri, aspernamentum est: ambo moriantur, 'rei sunt.'¹²

Kap. II. Paulus libro sententiarum 'II.¹³ sub titulo de adulteriis. 1. ¹⁴Qui masculum liberum inultum stuprauerit, capite punitur. 2. Qui uoluntate sua stuprum flagitiumque impurum patitur, 'dimidia parte bonorum

¹) liberos *Cdd. edd.*; hoc scriptum olim liberor. et cum v. liberos confusum fraudi fuit librario, ut omitteret, quae ex c. 3. §. 3. necessario suppleuimus. C. *Ves.* etiam et liberos omittit. ²) Si ea forte ex istis personis, velut liberta sua sit. Cf. c. 3. §. 1.

³) §§. 4—8. = *Paul. S. R.* 2, 26. §§. 4—8. ⁴) Cf. *supra* c. 10.

⁵) Cf. *supr.* c. 3. §. 5. *L.* 24. §. 1. *D. h. t.* ⁶) Cf. *supr.* c. 3. §. 2.

⁷) Cf. *L.* 29 *pr.* *D. h. t.* *L.* 2. *C. eod.* ⁸) De his nihil legi, nisi forte marito accusante in *L.* 27. §. 14. *L.* 83 *pr.* *D. h. t.* An igitur legendum adulteri? Cf. *supr.* c. 11. ⁹) *Uxor.* *Vid.* *L.* 12—14. *D. qui et a quib. man.* (40, 9). *L.* 3. *C. h. t.* ¹⁰) sub specie *Cdd.* sub spe *edd.*, quod nec Latinitas admittit nec sensus. Cf. *L.* 12. §. 6. *D. qui et a quib.* (40, 9).

¹¹) *Levit.* 20, 13. Cf. 18, 22. ¹²) *B. Ve.* quia rei sunt *Vi. ed. Bl.* ¹³) Sic *B.* in indice capitum. In ipsa *Collat. om. Cdd.* (secundo) *ed. Bl.* ¹⁴) Est *Paul. S. R.* 2, 26. §. 12. ex *C. Ves.*

suorum multatur, nec testamentum ei ex maiore parte facere licet.¹

Hoc quidem iuris est: mentem tamen legis Moysis imperatoris Theodosii constitutio² ad plenum secuta cognoscitur:

[Kap. III. Item Theodosianus.]³ Impp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius AAA. ad Orientium uicarium urbis Romae. 1. Non patimur urbem Romam, uirtutum omnium matrem, diutius 'effeminati in uiros pudoris⁴ contaminatione foedari, et agreste illud a priscis conditoribus robur, fracta molliter 'pube⁵ tenuatum, conuicium saeculis uel conditorum [567] inrogare, uel principum, Orienti 'karissime ac iucundissime⁶ nobis. 2. Laudanda igitur experientia tua omnes, quibus flagitiosus luxus est uirile corpus muliebriter constitutum alieni sexus damnare patientia, nihilque discretum habere cum feminis occupatos,⁷ ut flagitii poscit inmanitas atque '(odium),⁸ omnibus eductos, pudet dicere, uirorum lupanaribus, spectante populo flammis uindictibus expiabit: ut uniuersi intellegant, sacrosanctum cunctis esse debere hospitium uirilis animae, nec sine summo supplicio alienum expetisse sexum, qui suum turpiter perdidisset. Prop. pridie Id. Maias Romae in atrio Mineruae.⁹

Explicit titulus de stupratoribus.

¹) Hoc sic intellege, ut et quae sententiae et quae mortis tempore habeat, eorum dimidia pars publicetur. Hoc Severum constituisse, ex Zosim. 1, 8. licet colligere. Ceterum cf. Schrader ad Inst. p. 758. ²) Quae exstat L. 6. Th. C. ad leg. Iul. de adult. (9, 7), sed omitta §. 1. cetera sunt mutata. ³) Hoc sine dubio non Collectori sed librariis debetur, capitum fabricatoribus. Cf. Haenel ad Th. C. p. 846. ⁴) i. e. in integri corporis masculini ad muliebria a uiris patienda praestiti. Ergo nihil mutandum. ⁵) Ex I. Gothofr. cf. plebe B. edd. plero Vi. pleue Ve. ⁶) Ex B., qui tam hic quam in indice capitum non ague habet, sed aciu, praecedente k in kapitis designationem mutato. Recte interpretatus est Mommsenus ed. fr. Vatic. p. 378. Bl. ed.: uir carissime. ⁷) Edd. ante occupatos comma ponunt, quasi id significaret a manu militari captos. Sed hoc in quouis capitali crimine vulgare non poscit flagitii inmanitas. At spectat constitutio eos, qui in hoc flagitio occupati sunt, ut palam quaestum inde faciant. ⁸) Hoc ob similitudinem sequentis vocis excidit. ⁹) a. 390. De subscriptione in C. diversa vid. J. Gothofr. et Haenel.

INCIPIT

(TIT. VI.) DE INCESTIS NVPTIIS.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Quicumque concubuerit cum muliere uxore patris sui, pudenda patris sui detexit, morte moriantur: ambo rei sunt. 2. Et quicumque concubuerit cum nuru sua, morte moriantur: ambo rei sunt.

Kap. II. Ulpianus libro regularum singulari sub titulo de nuptiis.² 1. Inter parentes et liberos '(infinite)',³ cuiuscunque gradus sint, conubium non est. 2. Inter cognatos autem ex transverso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant: [568] nunc autem '(etiam)'³ ex tertio gradu licet uxorem ducere, sed tantum fratris filiam, non etiam sororis, nec amitam, nec materteram, quamvis eodem gradu sint. 3. Eam '(denique)',³ quae nouerca uel priuigna, uel quae nurus uel socrus '(nostra)'³ fuit, uxorem ducere non possumus. 4. Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit: ideoque liberi in potestate eius non fiunt, sed quasi uulgo concepti, spurii sunt.

Kap. III. Paulus libro sententiarum (secundo) sub titulo de nuptiis. 1. Inter parentes et liberos⁴ matrimonia contrahi non possunt; iure ciuili '(nec sororem)',⁵ nec filiam sororis, aut neptem uxorem ducere possumus: proneptem '(et)'⁶ aetatis ratio prohibet. 2. Adoptiua cognatio impedit nuptias inter parentes ac liberos omnimodo; inter fratres '(ac sorores)'⁷ eatenus, quatenus capitis minutio non interuenit. 3. Nec socrum, nec nurum, '(nec)'⁸ priuignam,

¹) *Levit. 20, 11. 12.* ²) *Est Ulp. fr. 5, 6. 7.* ³) *Ex Ulp. fr. suppl. Bl.* ⁴) *Quod hic addunt Cdd. et edd. iure ciuili, id fugituum est, fuitque suo loco ante nec filiam restituendum. Nam inter parentes et liberos simpliciter nuptiae non sunt h. t. 2, 1. Gai. 1, 59. L. 53. D. de rit. nupt. (23, 2), itaque iure gentium incestae L. 68. D. de iur. dot. (23, 3). Ex latere vero tantum iure civili i. e. 'sola iuris Romani observatione' quasdam uxores ducere non possumus, L. 38. §. 2. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5).* ⁵) *Hoc cum vv. iure ciuili aliquando omissum, cum ante matrimonia non conveniret, omnino excidit.* ⁶) *Geminando sequens et ex etatis sensu flagitante effeci. Cf. L. 39 pr. D. de rit. nupt. (23, 2).* ⁷) *Addidi. Cf. Gai. 1, 61.* ⁸) *Ex Molleri cj.*

nec nouercam aliquando, citra poenam incesti uxorem dicere licet; sicut nec amitam, aut materteram. Sed qui ¹(*affinem*) uel cognatam contra interdictum duxerit, remisso mulieri iuris errore, ipse poenam adulterii lege Iulia patitur, non etiam ducta.²

Kap. IV. Gregorianus libro quinto sub titulo de nuptiis exemplum literarum Diocletiani et Maximiani Impp.³ talem coniunctionem grauiter punire commemorat. Exemplum edicti Diocletiani et ⁴Maximiani nobilissimorum Caesarum. 1. Quoniam piis re- [569]ligiosisque mentibus nostris ea, quae Romanis legibus caste sancteque sunt constituta, uenerabilia maxime uidentur, atque aeterna religione seruanda, ⁵'dissimulari' ea, quae a quibusdam in praeteritum nefarie incesteque commissa sunt, non oportere credimus: ⁶'(imo si) quae' uel cohibenda sunt, uel etiam uindicanda, insurgere nos disciplina nostrorum temporum cohortatur. Ita enim et ipsos immortales deos Romano nomini, ut semper fuerunt, fauentes atque placatos futuros esse non dubium est, si cunctos sub imperio nostro agentes⁷ piam religiosamque ⁸'uitam' et ⁹'castum' in omnibus ¹⁰'morem' colere ¹¹'perspexerint' assuetum. 2. In quo id etiam prouidendum quam maxime esse censuimus, ut matrimoniis reli-

¹) *Addidi. si uero cf. Pith. Cf. L. 68. D. de iur. dot. (23, 3).*

²) *Cf. L. 11. §. 1. L. 38. §§. 2. 4. 7. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5).*

³) *Vid. Haenel. Gr. C. p. 31. §. 5. huius edicti mutata exstat L. 17. C. de nupt. (5, 4).*

⁴) *Suspicio legendum: Maximiani AA. ac nobilissimorum.*

⁵) *dissimulare Cdd. edd.*

⁶) *cum Cdd. (sed) cum ed. Bl. imo si post credimus ob similitudinem excidisse, deinde quae in cum mutatum apparet.*

⁷) *Sic Ve. habentes Vi. gentes B. Hoc ad sensum non inepte, cum ex toto edicto maxime §. 4 fin. pateat, id potissimum gentes nondum ciuitate Romana donatas spectauisse.*

⁸) *et quietam B. et quietem Ve. quietam Vi. ed. Bl. In quibus et q. ex repetitione ultimarum litterarum praecedentis vocis in fine notatae prodiit; quietam uitam vero, hinc plane alienam, ubi de pietate et religione in matrimoniiis copulandis agitur, librarii ex 1 Tim. 2, 2. intrusere.*

⁹) *castam Cdd. edd.*

¹⁰) *more Cdd. edd.*

¹¹) *perspexerimus uitam (uitia Ve.) Cdd. edd. Cf. Sil. 7, 312. 'Assueto belli de more.' Assueto contrarius mos ex sententia imperatorum est tam barbarus quam Christianus. piam religiosamque, quietam et castam in omnibus more colere perspexerimus uitam Bl. ed.*

giose atque legitime iuxta disciplinam iuris ueteris copulatis, tam eorum honestati, qui nuptiarum coniunctionem sectantur, quam etiam his, qui deinceps seruata religione nascentur, incipiat esse consultum: et honestate nascendi etiam posteritas ipsa purgata sit. 'Id¹ enim pietati nostrae maxime placuit, ut sancta necessitudinum nomina² optineant apud affectus suos³ 'piae ac religiosae⁴ consanguinitati debitam caritatem. '(Atenim) nefas eam creare⁵ est ea, quae in praeteritum a compluribus constat esse commissae, cum pecudum ac ferarum promiscuo ritu ad illicita conubia instinctu execrandae libidinis sine ullo respectu pudoris ac pietatis inruerint. 3. Sed quaecunque antehac uel 'impuritia⁶ delinquentium, uel 'per ignorantiam⁷ iuris, barbaricae inmanitatis ritu ex illicitis matrimoniis uidentur admissa, quanquam essent seuerissime uindicanda, tamen contemplatione clementiae nostrae ad indulgentiam uolumus pertinere; ita tamen, ut quicumque in anteactum tempus illicitis incestisque se matrimoniis polluerunt, hactenus adeptos se esse nostram indulgentiam 'sciant, ut post tam nefaria 'facinora⁸ uitam quidem sibi gratulentur esse concessam: sciant tamen, non legitimos se suscepisse liberos, quos tam nefaria coniunctione genuerint. Ita enim fiet, ut de futuro quoque nemo audeat 'effrenatis⁹ cupiditatibus obedire, cum et sciant ita praecedentes admissores istiusmodi criminum uenia liberatos, ut liberorum, quos illicite genuerint, 'successio negaretur,¹⁰ quae iuxta uetustatem Romanis legibus 'necabatur.¹¹ — Et optassemus quidem,

¹) B. ideo Ve. ita Vi. ed. Bl. ²) i. e. parentes. ³) i. e. liberos; vid. Forcellin. s. v. ⁴) piam ac religiosam Cdd. edd.

⁵) nefas enim credere Cdd. edd. inepto sensu, si nexum sententiarum respicias. Atenim ob antecedens -atem omisum uidetur; nefas accipiendum pro ἀδυνάτω (cf. Beier ad Cic. de offc. II. p. 238.). eam sc. caritatem. ⁶) imperitiam B. peritiam Ve. Vi. imperitia edd. Sed quid distat imperitia ab ignorantia iuris? Cf. supr. tit. 5. c. 2. §. 2. ⁷) pro ignorantia (ignorantiam Vi.) Cdd. edd.

⁸) scelera ed. Bl. ex errore. ⁹) inefrenatis B. Vi. in effrenatis Ve. infrenatis cj. Cuiac. ed. Bl. Vid. Zeitschr. XIII. p. 37. ¹⁰) successione careatur B. ed. Bl. successionem ne caretur Vi. Ve. successione careant cj. Cuiac. ed. Haen. ¹¹) negabatur Cdd. edd., quod restituta recta lectione ad not. 10. etiam minus ferri potest. Cf. Zeitschr. l. c. et de successionis voce infr. 16, 3. §. 13.

nec ante quicquam eiusmodi esse commissum, quod esset aut clementia remittendum, aut legibus corrigendum. 4. 'Sed¹ posthac religionem sanctitatemque in conubiis copulandis uolumus ab unoquoque seruari, ut se ad disciplinam legesque Romanas meminerint pertinere: et eas tantum sciant nuptias licitas, quae sunt Romano iure permissae. 5. Cum quibus autem personis tam cognatorum, quam ex adfinium numero contrahi non liceat matrimonium, hoc edicto nostro complexi sumus: cum filia, nepte, pronepte, itemque matre, aua, pro- [571] aua: et ex latere amita ac matertera, '(sorore),² sororis filia et ex ea nepte. Itemque ex adfinibus priuigna, nouerca, socru, nuru, ceterisque, quae antiquo iure prohibentur, a quibus cunctos uolumus abstinere. 6. Nihil enim, nisi sanctum ac uenerabile nostra iura custodiunt, et 'ita³ ad tantam magnitudinem Romana maiestas cunctorum numinum fauore peruenit, quoniam omnes leges suas 'religionis sapientia⁴ pudorisque obseruatione deuinxit. 7. Quare hoc edicto nostro uolumus omnibus palam fieri, quod praeteritorum uenia, quae per clementiam nostram contra disciplinam uidetur indulta, ad ea tantum delicta pertineat, quae in diem III. Kal. Ianuariarum Tusco et Anulino Coss. uidentur esse commissa. 8. Si qua autem contra Romani nominis decus sanctitatemque legum post supradictum diem deprehenduntur admissa, digna seueritate plectentur. Nec enim ullam in tam nefario scelere quisquam aestimet ueniam se consequi posse, qui in 'iam⁵ euidens crimen et post edictum nostrum non dubitabit intruere. Dat. . . . Kal. Maias,⁶ Damaso Tusco et Anulino Coss.⁷

Kap. V. Hermogenianus sub titulo de nuptiis:⁸ Imp. Diocletianus et Maximianus Augusti Flauiano. His, qui incestas nuptias per errorem contrahunt, ne poenis subiiciantur, ita demum clementia principum subuenit, si postea quam

¹) sed et Cdd. edd. Signum §. 4. rectius ante Et optassemus positum foret. ²) Ex Iust. C. suppl. Bl. ³) Malim ideo. ⁴) Ex Cuiac. qj. h. e. ex recte cognita religione. religione sapienti B. Vi. ed. Bl. religiones sapienti Ve. ⁵) Ante enim crimen id esse ignorabatur §. 3. tam Cdd. edd. ⁶) Sic, non Maii, etiam B. Numerum diei ante has Kalendas excidisse palam est. ⁷) a. 295. ⁸) Haenelius tantum in Greg. C. p. 30. hanc const. retulit.

errorem suum rescierint, illico nefarias nuptias diremerint.¹
 Prop. Id. Mart. (*Tiberiano*) et Dione Coss.²

Hanc quoque constitutionem Gregorianus titulo de nuptiis inseruit, quae est tricesima et secunda, aliis tamen et die et Coss., id est: '[constitutio]³ P. P. V. Id. Iun. Diocletiano ter et Maximiano Augustis (*Coss.*).⁴

[572] Kap. VI. Papinianus libro singulari de adulteriis. 1. 'Qui sororis filiam uxorem duxerat per errorem antequam praeveniretur a delatore, diremit coitum: quaero, an adhuc possit accusari?' Respondit: ei, qui coniunctae sororis filiae bona fide abstinuit, poenam remitti palam est: quia qui errore cognito diremit coitum, creditur eius voluntatis fuisse, ut si scisset se in eo necessitudinis gradu positum, non fuisset tale matrimonium copulaturus.⁵

Kap. VII. Idem (*igitur*) dicitur⁶ in eos, qui incestas nuptias contraxerunt. Maledicti tamen⁷ sunt omnes incesti per legem, cum adhuc rudibus populis ex diuino nutu condita iisdem adstipulantibus sanciretur. et utique omnes maledicti puniti sunt, quos diuina et humana sententia consona uoce damnauit. Lex diuina sic dicit:⁸ 1. Maledictus, inquit, dixit Moyses, qui concubue-

¹) Cf. L. 38. §. 7. *D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5). ²) a. 291.

³) *Natum hoc puto ex coss., quod B. antea omittit.* ⁴) a. 287.

Totum hoc additamentum non ab ipso Collationis auctore, a cuius consilio id alienum est, sed ut similia in Fr. Vat. 266^a. 270. 272. 285. 286. 288. a libri aliquo possessore profectum esse videtur. Ceterum in eo pro quae malim in quo. ⁵) Cf. L. 38. §§. 5. 6. *D. ad leg. Iul. de adult.* (48, 5). ⁶) *Sc. lege Dei et legibus Romanis; unde voce igitur careri non poterat, quae eo facilius excidere potuit, si id. igitur scriptum fuisse ponimus.* ⁷) *Hoc dicit: ex lege c. 1. relata putaveris, lege divina quosdam tantum incesti reos punitos esse; sed alio loco omnes maledicti sunt eaque maledictio, quam poena semper sequebatur, a iure Romano tantum sancienti modo distabat; neque enim solus legislator, ut nunc imperator, sed divina vox adstipulante populi humana voce (verbis: fiat, fiat) legem sanciebat.* ⁸) Cf. Deuteron. 27, 20—23., ubi quaedam tantum ex his maledictionibus leguntur, ad quarum similitudinem Collector ratione habita Levit. 18. et 20. caeteras finxit, ne si interdicta tantum matrimonia ex his locis retulisset, impunita ea fuisse lege divina viderentur.

rit cum uxore patris sui; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 2. Maledictus, qui concubuerit cum sorore sua de patre aut de matre; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 3. Maledictus, qui concubuerit cum nuru sua; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 4. Maledictus, qui concubuerit cum socru sua; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 5. Maledictus, qui concubuerit [573] cum sorore patris sui; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 6. Maledictus, qui concubuerit cum sorore matris suae; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 7. Maledictus, qui concubuerit cum sorore uxoris suae; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 8. Maledictus, qui dormierit cum uxore fratris sui; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 9. Maledictus, qui dormierit cum omni pecore; et dixit omnis populus: fiat, fiat.

Explicet titulus de [adulteris, stupratoribus et] incestis.

INCIPIIT

(TIT. VII.) DE FVRIBVS ET POENA EORVM.

Kap. I. Quodsi duodecim tabulae nocturnum furem '(quoquomodo, diurnum si)¹ aut ensi se aut² telo defenderit, interfici iubent: scitote iurisconsulti, quia Moyses prius hoc statuit, sicut lectio manifestat. Moyses dicit:³ 1. Si perfodiens nocte parietem inuentus fuerit fur, et percusserit eum alius, et mortuus fuerit hic, non est homicida is, qui percusserit eum. 2. Si autem sol ortus fuerit super eum, reus est mortis percussor, et ipse moriatur.

Kap. II. Paulus libro sententiarum v. ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis. 1. Si quis furem nocturnum, uel diurnum, cum se telo defenderet, occiderit, hac quidem lege non tenetur: sed melius fecerit, 'qui⁴ eum comprehensum transmittendum ad praesidem magistratibus optulerit.

¹) (quoquomodo, diurnum) suppl. Bl. ²) autem si se aut B. aut ensis se aut Vi. aut tensisse aut Ve. autem si se ed. Bl. Quod autem de ensi ait, non ipsis XII tab. tribuunt certiora testimonia (vid. Schoell XII tab. p. 145.), sed interpretationi debetur. Cf. Serv. ad Aen. 9, 747. Ipse vero hoc addidisse videtur, ut maior appareret XII tabb. cum lege Dei similitudo, cum facilius ense quam telo paries perforetur. ³) Exod. 22, 2. 3. ⁴) B. si Ve. Vi. ed. Bl.

Kap. III. Ulpianus libro XVIII. ad edictum sub titulo si quadrupes pauperiem dederit.¹ 1. In-
 [574] iuria occisum esse merito adicitur: non enim sufficit occisum, sed oportet iniuria id esse factum. Proinde si quis seruum latronem occiderit, lege Aquilia non tenetur, quia ²(iniuria)² non occidit. 2. Sed et quemcunque alium ferro se petentem qui occiderit, non uidebitur iniuria occidisse. Proinde si furem nocturnum, quem lex duodecim tabularum omnimodo permittit occidere, aut diurnum, quem ³'aeque³ lex permittit, sed ita demum, si se telo defendat: uideamus, an lege Aquilia teneatur? Et Pomponius dubitat, num haec lex⁴ sit in usu. 3. Si quis⁵ 'metu (mortis)⁶ furem occiderit, non dubitamus, quin lege Aquilia non teneatur: sin autem, cum posset apprehendere, maluit occidere, magis est, ut iniuria fecisse uideatur: ergo etiam lege Cornelia tenebitur.⁷ 4. Iniuriam autem accipere hic nos oportet non quemadmodum circa iniuriarum actionem, contumeliam quandam, sed quod non iure factum est, hoc est contra ius, id est, si culpa quis occiderit. Et reliqua.

Kap. IV. Ulpianus libro octauo de officio proconsulis sub titulo de furibus.⁸ 1. Fures ad forum⁹ remittendi sunt diurni; 'nocturni quoque¹⁰ extra ordinem

¹) Etiam de hoc titulo Ulpianus quidem exposuit lib. XVIII. ad edictum; sed quae sequuntur, iam ad sequentem tit. 'ad legem Aquiliam' pertinuisse, qui oculos Collectoris fugerat, res ipsa docet et Pithoeus observavit. Ceterum haec partim exstant L. 3. 5 pr. §. 1. D. ad leg. Aquil. (9, 2). ²) Suppl. Bl. ³) Sic recte Bl. Ipse B. habet *aeque*. ⁴) Cdd. et edd. addunt non. At hoc non in sequenti periodo post lege Aquilia male omisum, ex margine huc aberravit. ⁵) etsi quis B. Dig. ed. Bl. Fortasse, cum antecedit in usu, geminando fere leg.: Nosmet si quidem. ⁶) noctu Cdd. edd., sed B. sic, ut metu scribere coepisse videatur, ex m postea demum no facto; unde ex Dig. metu mortis, quod sensus postulat, dedimus. Nam Ulp. his ad quaestionem §. 2. propositam respondet. ⁷) Nam consulto eum fecisse non dubitatur; si igitur etiam contra ius, dolo malo occidisse videtur. ⁸) Partim exstat L. 1. D. de fur. baln. (47, 17). ⁹) i. q. 'ad ius ordinarium' L. 2. D. eod. Gell. 11, 18., audiendi igitur tantum, cum forum de causis civilibus agitur in conventu. Cf. tit. 11. c. 4. 6. §. 2. tit. 12. c. 2. unde 'forenses actiones' L. 1. §. 1. D. de incend. (47, 9). ¹⁰) coctorniquae B. quodturniquem Vi. et nocturni qui Ve. nocturnique ed. Bl.

audiendi, et causa cognita puniendi: dum¹ in poena eorum sciamus operis publici 'temporarii² modum non egrediendum. Idem et in balneariis furibus. 2. Sed si se telo fures defendunt uel effractores, uel ceteri similes, nec quemquam percusserunt: metalli poena humilliores, honestiores uero relegatione adficiendi erunt.

Kap. V. Paulus libro sententiarum 'II.³ sub titulo de furibus. 1. (2.) Fur est, qui '(dolo malo)⁵ rem alienam contrectat. 2. (3.) Furtorum genera sunt quatuor: manifesti, nec manifesti, concepti et obliti. Manifestus fur est, qui in faciendo deprehensus est, et qui intra terminos eius loci, unde 'quid sustulerat,⁶ 'cum re deprehensus⁷ est, uel antequam ad eum locum, quo '(eo die)⁸ destinauerat, peruenierit. Nec manifestus 'fur est,⁹ qui in 'faciendo¹⁰ quidem '(uel) cum (re) deprehensus⁷ non est, sed 'furtum¹¹ fecisse negari non potest. 3. (4.) Concepti actione '(is)¹² tenetur, apud quem furtum '(quaesitum) et inuentum (est).¹³ Obliti actione is tenetur, qui rem furtiuam alii obtulit, ne apud se inueniretur. 4. (5.) Furti actione is agere potest, cuius interest, rem non perisse. 5. (6.) 'Concepti actione is¹⁴ agere potest, qui rem concepit ['(id) est¹⁵ inuenit]. Obliti '(is)¹⁶ agere potest, penes quem res concepta ['(id est)¹⁷ inuenta] est. 6. (1.) Furti quocumque genere condemnatus famosus efficitur.¹⁸

Explicit titulus de furibus.

¹) Sic B. dummodum Vi. Ve. dummodo Dig. ed. Bl. ²) Dig. temporarii B. temporalium Vi. temporarium Ve. ed. Bl. ³) B. in indice capitum. ⁴) Exstat §. 6., in Cdd. et edd. §. 1., sed aperte fugitiva, ut ad calcem restituenda esset, in Paul. 2, 31. §. 5., §§. 2—5. ibid. §§. 1—5. sub tit. rectiori 'de furtis' et minus corruptae. Cf. Gai. 3, 133—137. ⁵) Ex Paul. Vis. ⁶) Paul. Vis. fur est Vi. furatus est B. Ve. edd. ⁷) deprehensus Paul. Vis. comprehensus Cdd. edd. ⁸) Quod ob vicinas voces excidit. Cf. L. 4. D. de furt. (47, 2). quo omittit B. ⁹) Paul. Vis. est fur Cdd. edd. ¹⁰) Ex Paul. Vis. rapiendo Cdd. edd. ¹¹) eum furtum Paul. Vis. eum Cdd. edd. ¹²) Ex Paul. Vis. supplevi. ¹³) Ex Paul. Vis. est inuentum Cdd. edd. ¹⁴) conceptiua autem Cdd. edd. concepti is Paul. Vis. ¹⁵) et Cdd. edd. Geminavi it et e explicui est. Sed totum glossema est. ¹⁶) Ex Paul. Vis. ¹⁷) Supplevi, sed glossema; et Paul. Vis. ¹⁸) Cf. not. 4. De re L. 6 pr. D. de his qui not. (3, 2).

[576]

INCIPIIT

(TIT. VIII.) DE FALSO TESTIMONIO.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Si steterit testis iniustus aduersus hominem accusandum, accusans eum impietatis, 2. stabunt duo homines, quibus est inuicem contentio, ante deum, et ante sacerdotes, et ante iudices, quicumque fuerint in illis diebus. 3. Cum inquisierint iudices diligenter, et inuentus fuerit testis iniustus, testificans iniusta, insurgentes aduersus eum, 4. facietis ei, sicut uoluit malefacere: et delebitis malum de medio uestrum: 5. et ceteri audientes timebunt, nec audebunt haec mala facere inter uos.

Kap. II. Paulus libro singulari de poenis omnium legum sub titulo ad legem Iuliam de adulteriis. 1. Qui falsum testimonium dixerit,² proinde tenebitur, ac si lege Cornelia testamentaria damnatus esset.³

Kap. III. Paulus libro sententiarum quinto sub titulo de testibus et de quaestionibus.⁴ 1. Hi, qui falso (uel uarie) uel oblique⁵ testimonia dixerunt, uel utrique parti prodiderunt,⁶ aut in exilium aguntur, aut in insulam relegantur, aut curia submouentur.

Kap. IV. Idem '(eodem) libro (sub titulo)⁷ ad legem Corneliā de sicariis et ueneficis.⁸ 1. Lex Cornelia poenam deportationis infligit ei, qui hominem occiderit, eiusue rei causa furtiue faciendi cum telo fuerit, quique uenenum hominis necandi causa habuerit, uendiderit, paraue-rit, falsumue testimonium dixerit, quo quis periret, mortisue causam praestiterit. 2. Quae omnia facinora in honestiores poena capitis uindicari placuit: humilliores uero aut in crucem tolluntur, aut bestiis obiciuntur.

¹) Deuteron. 19, 16—20. ²) Sc. in causa adulterii. ³) Cf. Paul. 4, 7. §. 1. L. 33. D. de l. Corn. (48, 10). ⁴) Est Paul. 5, 15. §. 5. = L. 16. D. de testib. (22, 5). ⁵) falsum uel aliqua Cdd. falso uel uarie Paul. Vis. Dig. ed. Bl. obliqua cj. Pith. recte; quae sunt, non aperte sed oblique vulnerantia. Suet. Dom. 2. Tacit. A. 14, 11. Quintil. 9, 2. §§. 79. 94. Sed scripsi oblique. ⁶) Antequam in iudicio dicerent. Vid. Schult. ad Paul. l. c. et Quintil. 5, 7. §§. 12. 32. ⁷) Bl. suppl.: libro (sententiarum quinto sub titulo). ⁸) = Tit. 1. c. 2.

Kap. V. Paulus libro sententiarum quinto sub [577] titulo ad legem Corneliam testamentariam.¹ 1. Is, qui ob falsum testimonium perhibendum '(uel uerum non perhibendum)² pecuniam acceperit, dederit, iudicemue, ut sententiam ferat, uel non ferat, corruerit, corrumpendumue curauerit: humiliores capite puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso iudice in insulam deportantur.

Kap. VI. Idem eodem libro et titulo. 1. Falsum est, quidquid in ueritate non est, sed pro uero adseueratur.

Kap. VII. Ulpianus '(de officio proconsulis)³ libro VIII.⁴ sub titulo de poena legis Corneliae testamentariae. 1. Praeterea factum est senatus consultum 'Statilio Tauro et (Scribonio Libone)⁵ consulibus, quo poena legis Corneliae inrogatur ei, qui quid aliud, quam testamentum, sciens '(dolo malo falsum)⁷ signauerit, signariue curauerit: item qui falsas testationes faciendas 'aut consignandas,⁸ testimoniaue falsa inuicem dicenda⁹ dolo malo curauerit.¹⁰ 2. Item qui ob '(litem in)struendam aduocatione testimonioque¹¹ pecuniam acceperit, pactusue fuerit, societa-

¹) Est Paul. S. R. 5, 25. §. 2. Cf. L. 1 pr. §§. 1. 2. L. 20. 21. D. de lege Corn. de fals. (48, 10). ²) Ex Paul. Vrs. addidi.

³) Bl. suppleuit. ⁴) Cdd. et edd. haec in fine inscriptionis habent; suo loco restitui. ⁵) Partim extat L. 9. §. 3. D. de lege Corn. de fals. (49, 10). ⁶) Recte suppleuit Pith. Sunt coss. a. 16. statilio et tauro Cdd. Cf. not. 10. ⁷) Ex Dig. ⁸) Cdd. et edd. voces aut consignanda, in Dig. omissas, transpositas habent post dicenda, unde emendatas huc in suum locum revocavi. Cf. L. 9. §. 5. D. de poenis (48, 19). ⁹) Cum alter alterius testimonio opus haberet. Cf. Cic. pro Flacc. 4. ¹⁰) Quae sequuntur in Cdd. et edd. Licinio v. et Tauro coss. aperte non sunt huius loci, sed pertinent ad consulatum initio commemoratum. Totum vero vitium inde natum est, quod librarius, uno tantum nomine quemque consulem designari posse ex perpetua consuetudine subscriptionum opinatus, scripserat Statilio et Tauro. At sequebatur scribonio libone. In quibus scr interpretans aut SCRibe aut SenatusConsultum Factum, emendationem significari nominis prioris consulis est ratus, et ad marginem. (l)ibonio u (uel) libone et tauro coss. (nam unum tantum nomen prioribus illis inesse posse, persuasum sibi habebat) notauit. Inde vero alius Libonios ignorans fecit licinio u (i. e. quintum) et Tauro coss. et ad finem hos (si placet) coss. reiecit, qui tot uiris doctis illuserunt. ¹¹) struendam aduocationem testimoniaue (testimonia uel Ve.) Cdd. instruendam adu. test. ed. Bl. Sed tam noster locus

[578] tem(ue)¹ coierit, aut aliquam 'obligationem² interposuerit: item si quis coierit ad accusationem innocentium, senatus consulto, quod Cotta et Messalla coss.³ factum est, coercentur.⁴ 3. Sed et si quis ob denunciandum, uel non denunciandum, remittendumue testimonium pecuniam acceperit, senatus consulto, quod duobus Geminis coss.⁵ factum est, poena legis Corneliae addicitur.⁶ Et reliqua.

(TIT. IX.⁷ DE FAMILIARI TESTIMONIO NON ADMITTENDO.)

Kap. I. Item Moyses 'dicit:⁸ 1. Falsum testimonium non dabis aduersus proximum tuum.

Kap. II. Ulpianus libro 'XI.⁹ de officio proconsulis, 'sub titulo¹⁰ ad legem Iuliam de ui publica et priuata. 1. Eadem lege quibusdam testimonium omnino, quibusdam interdicitur inuitis, capite octogesimo septimo et capite octogesimo octauo. 2. 'In hoc uerbis hisce: 'His¹¹ hominibus hac lege in reum testimonium dicere ne liceto: qui se ab eo, parenteue eius, libertoue cuius eorum 'libertaue liberauerit,¹² quique impubes erit, quique '(iudicio publico damnatus erit, qui)¹³ eorum in integrum restitutus non 'erit,¹⁴ quique in uinculis 'custodiaue¹⁵ publica erit, quique depugnandi causa auctoratus erit, quique ad bestias '(ut) de-

[579]

quam L. 1. §. 1. D. de leg. Corn. de fals. (48, 10), ubi similiter litem ob uiciniam v. item intercidit, ex L. 20. D. eod. sanandi sunt. ¹⁾ Supplevi. ²⁾ Ex Cuiac. cj. et L. 20. D. cit.; aliquam significat aliam quam. delationem Cdd. edd. ³⁾ a. 20. ⁴⁾ Cf. L. 2. D. de concuss. (47, 18). ⁵⁾ a. 29. ⁶⁾ Cf. L. 2. cit. L. 1. §. 2. D. de lege Corn. de fals. (48, 10).

⁷⁾ Tam B. auctoritate, qui hunc numerum habet, licet nec rubro colore nec novo capite distinctum, et in fine etiam titulum praestat, quam ipsa nova materia suadente, in qua solito more Moysis dictum praemittitur, reposui. Bl. prioris tituli capitulum numerationem continuat. ⁸⁾ Ex Ve. addidi. Est Exod. 2, 18. ⁹⁾ VIII. cj. Cuiac. ob L. 19. D. de test. (22, 5). ¹⁰⁾ Omittit B. ¹¹⁾ in haec uerba his uerbis Cdd. In hoc his uerbis: ed. Bl. de Pithoei cj. capite LXXXVIII. in haec uerba: His uero Lachm. cj. De re cf. L. 3. §. 5. D. de test. (22, 5). ¹²⁾ libertus libertauerit Cdd. liberauerit ed. Bl. ¹³⁾ Ex Dig. supplevit Pith., male tamen omissa v. erit. ¹⁴⁾ Ex Dig. est Cdd. edd. ¹⁵⁾ Ex Dig. custodiae Cdd. edd.

pugnaret,¹ se 'locabit,² locauerit, praeterquam qui iaculandi causa ad urbem missus est, erit:³ '(quae)ue palam⁴ corpore quaestum faciet, feceritue: quive ob testimonium dicendum '(uel non dicendum)⁵ pecuniam accepisse iudicatus erit, ne quis eorum hac lege in reum testimonium dicat.' 3. Capite octogesimo septimo: 'Hi homines⁶ inuiti in reum testimonium ne 'dicunto:⁷ qui sobrinus est ei reo, proprioreue cognatione coniunctus, quive socer, gener, uiricus, 'priuignusue⁸ eius erit.⁹ Et reliqua.

Kap. III. Paulus libro sententiarum '(v.),¹⁰ sub titulo de testibus et quaestionibus.¹¹ 1. Suspectos '(gratiae)¹² testes, et eos uel maxime, quos accusator de domo 'produxit,¹³ uel uitae humilitas infamauerit, interrogari non placuit: in testibus enim et uitae qualitas spectari debet, et dignitas. 2. In adfinem uel cognatum inuiti testes interrogari non possunt. 3. Aduersus se inuicem parentes et liberi, itemque '(patroni et)¹⁴ liberti, nec uolentes ad testimonium admittendi sunt, quia 'sincerum¹⁵ testimonium necessitudo personarum plerumque corrumpit.

Explicit titulus de familiari testimonio non admittendo.¹⁶

INCIPIT

[580]

(TIT.) X.¹⁷ DE DEPOSITO.

Kap. I. Moyses dicit:¹⁸ 1. Si aliquis dabit proximo suo argentum, aut suos seruare, et furatum fuerit de domo

¹) *Ex Dig.* depugnare *Cdd. edd.* ²) locauit *Cdd. (abest tamen a Vi. et Dig.) edd.* *Cf. sequens faciet feceritue.* ³) *Cf. Senec. de breuit. vit.* 13. ⁴) *Ex Dig.* palamue *Cdd. edd.* ⁵) *Ex Dig.* Omittunt *Cdd. edd.* ⁶) *Vi.* his homines *B.* his: 'Homines *ed. Bl.* ⁷) *Ex Lachm. cf.* nec dicunt *Cdd.* ne dicant *ed. Bl.* ⁸) priuignusque (qui *Ve.*) *Cdd. edd.* ⁹) *Cf. L. 4. 5. D. de test.* (22, 5). ¹⁰) *Deest etiam in B.* ¹¹) *Exstat Paul. S. R. 5, 15. §§. 1—3. sub tit. de testibus, quem sequitur tit. de quaestionibus.* ¹²) *Ex Paul. Vis. supplevi.* ¹³) *Ex Paul. Vis.* eduxit *B.* deduxit *Ve. Vi. ed. Bl.* ¹⁴) *Supplevi. Cf. L. 4. D. de testib.* (22, 5). ¹⁵) reihuiere *B.* reiubere *Vi.* reiuiere *Ve.* rei uerae *Paul. Vis. edd.* aperto licet vetere vitio, & pro siglo *R* (= *re, res*) habito. *Cf. Fr. Vat.* 22. *Scriptissem* sincere, nisi *Charisii testimonium p. 61., neutrum sincere dici, suspectum esset.* ¹⁶) de familiaris testimonium non admittendo decimo *B.* ¹⁷) decimo *B.* ante incipit de deposito. *In Ve. Vi. omitt.* ¹⁸) *Exod.*

hominis: si inuenitur, qui furatus est, reddat duplum. 2. Quodsi non fuerit inuentus fur, accedet is, qui commendatum susceperat: stabit ante Dominum, et iurabit, nihil se nequiter egisse de omni re commendata proximi sui, et liberabitur.

Kap. II. Modestinus libro differentiarum secundo (*sub titulo*) de deposito et 'commodato.¹

1. Commodati iudicio conuentus etiam culpam praestare cogitur: qui uero depositi conuenitur, de dolo, non etiam de culpa condemnandus est. Commodati enim '(in)² contractu, quia 'utriusque contrahentis³ utilitas interuenit, utrumque praestatur: in depositi uero causa sola deponentis utilitas uertitur, et ibi dolus tantum praestatur. 2. Sed in ceteris quoque partibus iuris ista regula custoditur: sic enim et in fiduciae 'iudicium,⁴ et in 'actionem⁵ rei 'uxoriae⁶ dolus et culpa deducitur, quia utriusque contrahentis utilitas interuenit. 3. In mandati uero 'iudicium⁴ dolus, non etiam culpa deducitur:⁷ quamuis singulariter denotare liceat, in tutelae 'iudicium⁴ utrumque deduci, cum solius pupilli, non etiam tutoris utilitas in administratione uersetur. 4. Depositum damnatum infamis est; qui uero commodati damnatur, non fit infamis: alter enim propter dolum, alter propter culpam condemnatur.

[581] 5. 8 Actione 'depositi serui⁹ conuentus cibariorum nomine apud eundem iudicem utiliter experitur: at is, cui 'seruus commodatus est,¹⁰ improbe cibariorum exactionem intendit.

22, 7. 8. ¹) *Ex Cuiac. cf. commendato Cdd. ed. Bl.* ²) *Supplevi.*

³) *Quod sic intelligere uidetur: non solum commodantis, cuius interest rem ipsam saluam esse, sed etiam commodatarii, qui rem utendam accepit. Cf. L. 5. §. 2. D. commod. (13, 6). L. 23. D. de reg. iur. (50, 17). Alio enim respectu aut commodatarii aut commodantis aut utriusque causa res commodatur. L. 18 pr. D. de commod. (13, 6). uel solius accipientis uel utriusque contrahentis Hotomanni (Obs. 4, 14) cf. ⁴) iudicio Cdd. edd. ⁵) Cdd. actione edd. ⁶) uxori et B. uxoriae Ve. luxuria Vi. uxoriae et ed. Bl.*

⁷) *Cf. Zeitschr. f. Civilr. u. Proc. N. F. V. p. 114. Adde Cic. pro Rosc. Am. 38, 39. ⁸) Partim exstat L. 23. D. depos. (16, 8).*

⁹) *deposito B. Ve. depositus Vi. depositi edd. Dig., in quibus postea est seruo constituto (constitutor.?) cibariorum. Excidit siglum v. serui ob similitudinem cum depo-siti. ¹⁰) res (quod cum r et s vix discerni possint, erat siglum v. seruus) commendata est B. Ve. res commendantem Vi. res commodata est edd.*

Impensas tamen necessarias iure persequitur, quas forte in aegrum, uel alias laborantem impenderit. 6. ¹Res deposita si subripiatur, dominus 'dumtaxat² habet furti actionem, quamuis eius, apud quem res deposita est, intersit, ob impensas in rem factas rem retinere. Is uero, cui res commodata sit, furti experiri debebit, si modo soluendo fuerit.³ 7. Actio commodati semper in simplum competit: depositi uero nonnunquam in duplum, scilicet si ruinae, uel naufragii, uel incendii, aut tumultus causa res deponatur.⁴

Kap. III. Hermogenianus sub titulo de deposito huiusmodi inserit 'constitutiones:⁵ 1. 'Idem Augusti et Caesares⁶ Flauio⁷ Munatio. Eum, qui susceperit depositum, dolum, non etiam casum praestare, certi iuris est. Cum itaque proponas, ignis ui quaedam cremata de his, quae tibi fuere commendata, nec ullum dolum in subtrahendis rebus adhibitum, rector prouinciae nihil contra iuris rationem fieri patietur. Et quoniam 'necti⁸ quereris moras, adhibita uarietate, negotium inter uos ortum secundum iuris ordinem sua ratione decidetur. Subscripta VIII. Kal. Iul. Serdica, Augustis coss.⁹

Kap. IV. Idem 'Augusti et Caesares¹⁰ Fl. Aurelio Attel- [582] nico Andronico. Eos, penes quos uestem et argenti materiam deposuisse '(te)¹¹ proponis, apud rectorem prouinciae conuenit interrogari: 'qui eos¹², siue teneant, siue dolo fecerint, quominus possint restituere, secundum bonam fidem tibi satisfacere compellet. Subscripta VI. Kal. Aprilis Sirmii, Caess. coss.¹³

¹) Cf. Gai. 3, 207. ²) Ex Schultingii cj. (sc. ex siglo dumt) domui Cdd. eo nomine ed. Bl. ³) Cf. L. 14 fin. L. 58. §. 1. D. de furt. (47, 2). L. 28. D. rer. amot. (25, 2). ⁴) Cf. L. 1. §. 1. L. 18. D. depos. (16, 3). ⁵) constitutione B. (Ve. Vi. haec om.) constitutionem edd. Cf. de his Haenel. Herm. C. p. 74. ⁶) Ex Cuiac. cj. idem augustus cesar B. (Ve. Vi. om.) idem Augustus (et) Caesar ed. Bl. ⁷) flauius B. Fl. edd. ⁸) nectu B. nec Vi. Ve. nec tu edd. Is, qui libellum dedit, ab eo, qui res apud ipsum deposuerat, aliquid petisse uidetur; cui petitioni cum ille obiiceret, quod rerum depositarum nomine sibi deberetur, moras nectere visus est. ⁹) a. 293—304. ¹⁰) Ex Cuiac. cj. augustus et cesare B. ¹¹) Addidi. ¹²) quod Cdd. edd. (ex q. eos) quos cj. Cuiac. ¹³) a. 294—302.

Kap. V. *Idem* 'Augusti¹ et Caesares Aurelio et Eustathio et Diosimo. Is, qui depositum suscepit, ultra dolum, si non aliud specialiter conuenit, praestare nihil necesse habet. Cuius memor iuris, rector prouinciae, partium allegationibus auditis, pro 'reptorum² qualitate suam ordinabit sententiam. Subscripta xiv. Kal. Nou. Appiaria.³

Kap. VI. *Idem* Augusti et Caesares Septimiae Quadratillae. Qui dolo malo depositum non restituit, suo nomine conuentus, ad eius restitutionem cum infamiae periculo urgetur. Subscripta pridie Idus Decembres Nicomediae, CC. coss.⁵

Kap. VII. Paulus libro secundo sententiarum sub titulo de deposito.⁶ 1. ⁷Deponere possumus apud alium id, quod nostri iuris est, uel alieni. 2. ⁸Depositum est quasi diu positum. Seruandum est, quod ad breue tempus custodiendum datur.⁹ 3. ¹⁰Deponere uidetur, qui in metu ruinae, incendii, naufragii apud alium custodiae causa deponit. 4. Deponere uidetur et is, qui suspectam habens, uel minus idoneam custodiam domus, uel uim latronum timens, apud aliquem rem custodiendam commendat. 5. ¹¹Si sacculum, uel argentum '(signatum)¹² deposuero, et is, penes [583] quem depositum fuit, me inuito contrectauerit, et depositi et furti actio mihi in eum competit. 6. ¹³Ob res depositas dolus tantum praestari solet. 7. ¹⁴In iudicio depositi ex mora et fructus ueniunt, et usurae rei depositae praestantur. 8. ¹⁵Si quis rem penes se depositam apud alium deposuerit, tam ipse directam, quam is, qui apud eum deposuit, ¹⁶utilem actionem depositi habere possunt. 9. ¹⁷Si pecuniam depo-

¹) *Ex Cuiac. cj. augustus B. ed. Bl.* ²) *Scripti. ereptorum Cdd. edd.* ³) *Supplendi iidem consules a. 294—302.* ⁴) *Est L. 10. C. depos. (4, 34).* ⁵) *a. 294—302.* ⁶) *Ex sequentibus §§. 6. et 7. exstant etiam in Paul. S. R. 2, 12.* ⁷) *Cf. L. 64 pr. D. de iudic. (5, 1). L. 1. §. 39. L. 31 fin. D. depos. (16, 3).* ⁸) *Cf. L. 1 pr. D. eod.* ⁹) *Schult. hoc probat Virgil. ecl. 3, 75. 5, 12. Sed et seruandum datum depositi numero esse, apparet ex L. 1. §§. 8. 11. L. 31 fin. D. eod.* ¹⁰) *Cf. supr. c. 2. §. 7.* ¹¹) *Exstat in L. 29 pr. D. eod. et Paul. Vis. 1, 12. §. 1. Cf. L. 3. C. eod. (4, 34).* ¹²) *Ex Dig.* ¹³) *Cf. supr. 2, 1.* ¹⁴) *Cf. L. 1. §. 24. L. 25. §. 1. L. 29. §. 1. D. h. t. L. 2. C. eod.* ¹⁵) *Cf. L. 1. §. 11. L. 16. D. h. t.* ¹⁶) *Velut si pactum interuenit, ut huic redderetur. L. 8. C. ad exhib. (3, 42).* ¹⁷) *Cf. L. 4 pr. L. 9. §. 9. L. 10.*

suero, eaque uti tibi permisero, mutua magis uidetur, quam deposita, ac per hoc periculo tuo erit. 10. ¹Si rem apud te depositam uendideris, eamque redemeris, postque eam perdidideris, semel admissio dolo, 'perpetuata² depositi actione teneberis. 11. ³Ex causa depositi lege duodecim tabularum in duplum actio datur, edicto praetoris in simplum.

Kap. VIII. Gregorianus libro iv. sub titulo de deposito.⁴ Imp. Alexander A. Mestrio militi. '(Si)⁵ incursu latronum ornamenta deposita apud interfectum ab eis perierunt: detrimentum ad heredes eius, qui depositum accepit, qui dolum tantum praestare debuit, non pertinet. Quodsi 'praetextu⁶ latrocinii commissi res, quae in potestate heredis sunt, non restituuntur, tam depositi, quam '(ad)⁷ exhibendum actio, sed et in rem uindicatio competit. Prop. vii. Kal. Iul. Maximo bis et Urbano coss.⁸

Kap. IX. Paulus libro responsorum v. sub titulo ex locato et conducto. ⁹Imp. Antoninus Iulio Agrippino. Dominus horreorum periculum uis maioris, uel effracturae latronum '(conductori)¹⁰ praestare non cogitur. [584] His cessantibus, si quid ex depositis rebus, inlaesis extrinsecus horreis periit, damnum depositorum sarciri debet. Prop. iv. Non. Nou. Antonino A. iv. (et Balbino) coss.¹¹ — Paulus respondit: satis 'praepositam¹² constitutionem declarare, his, qui horrea locant, maiorem uim imputari non posse.

Explicit titulus de deposito.

. *D. de reb. cred.* (12, 1). *L. 34 pr. D. mand.* (17, 1). ¹⁾ *Cf. L. 1. §. 25. D. depos.* (16, 3). ²⁾ *Scripti ex L. 91. §. 3 seq. D. de verb. obl.* (45, 1). *L. 58. §. 1. D. de fideiuss.* (46, 1). perpetuam *B. perpetua Ve. perpetuo Vi. ed. Bl.* ³⁾ *Cf. Gai. 4, 47. supr. h. t. 2, 7.* ⁴⁾ *In Haenel. Greg. C. p. 80. Exstat L. 1. C. depos.* (4, 84), quae quod amplius habet utrum a Triboniano additum sit, an in Collatione perierit, plerumque incertum est. ⁵⁾ *Ex Cod. J. supplevi.* ⁶⁾ *Ex Cod. J. ex praetextu Codd. edd.; sed praetextu vel sub praetextu dicitur.* ⁷⁾ *Pith. supplevit ex Cod. J.* ⁸⁾ *a. 234.* ⁹⁾ *Exstat sine responso subiecto L. 1. C. de loc.* (4, 65). ¹⁰⁾ *Ex C. J. supplevi. Et vix consulto hoc Collator omiserit; nam si rescriptum ad depositum refertur, verum non est, dominum culpam praestare oportere; et refragatur Pauli subiectum responsum.* ¹¹⁾ *a. 218. De hac subscriptione vid. Bl. ed.* ¹²⁾ *B. proposita Ve. propositam Vi. ed. Bl.*

INCIPIT

(TIT.) XI.¹ DE ABIGEATORIBVS.

Kap. I. Moyses dicit:² 1. Si quis inuolauerit uitulum aut ouem, et occiderit, aut uendiderit, quinque uitulos restituat pro uitulo uno, quattuor oues pro oue una. 2. Quod si non habet, unde reddat, uenundetur pro furto.

Kap. II. Paulus libro sententiarum v. sub titulo de abigeatoribus. 1. Atroces pecorum abactores plerumque ad gladium, uel in metallum, nonnumquam autem in opus publicum dantur.³ Atroces autem sunt, qui equos et greges ouium de stabulo, uel de pascuis abigunt, uel si id saepius, aut ferro, aut⁴ conducta manu faciunt.

Kap. III. Idem Paulus eodem libro et titulo.⁵ 1. Abigeatores⁶ sunt, qui unum equum, uel duas equas, totidemque boues,⁷ '(oues)⁸ uel capras decem, porcos quinque abegerint. 'Qui quid uero intra hunc numerum fuerit abigeatus,⁹ in poenam¹⁰ furti, pro qualitate eius, aut in duplum, aut in quadruplum¹¹ conuenitur, aut fustibus caesus in opus publicum unius anni datur, aut '(seruus)¹² sub poena uinculorum domino restituitur.

Kap. IV. Idem Paulus eodem libro et titulo.¹³ 1. Si ea pecora, de quibus quis 'litigabat,¹⁴ abegerit, ad forum¹⁵ remittendus est: atque ita conuictus, in duplum uel 'quadruplum¹¹ furis more damnatur.

¹) unde B. ante incipit, ex quo Lachm. recte fecit undecimus.
²) Exod. 22, 1. 3 fin. ³) Cf. L. 1 pr. §. 3. L. 2. D. de abig. (47, 14). ⁴) aut a ferro Cdd. scilicet a (= aut) transposito; aut si ferro ed. Bl. ⁵) Est Paul. 5, 18. §. 1. ⁶) abactores Ve. Vi. Paul. Vis. edd. abeatores B. ⁷) Intellige bovem marem unum, feminas duas. Cf. L. 3 pr. D. de abig. (47, 14). ⁸) Geminando supplevi. Cf. L. 3. cit. L. 16. §. 7. D. de poenis. (48, 19).
⁹) Scripsi. Quicquid (uel si quid) et postea ablatum Cdd. Coll. et Paulli et edd. abigeatus sc. ab abigeari, unde est etiam abigeator.
¹⁰) imponat Cdd. in poena plerique Cdd. Paul. Vis., poena alii, ed. Bl. Conuenire in rem dicitur L. 36. §. 1. D. de rei vind. (6, 1), in usuras L. 20. §. 14. D. de hered. pet. (5, 3). ¹¹) Fere ex Schult. cj. in triplum Cdd. etiam Paul. Vis. edd., sed manifesto errore.
¹²) Quod excidit notatum serb. ob sequens sub. ¹³) = Paul. S. R. 5, 18. §. 3. Cf. 6, 2. L. 1. §. 4. D. h. t. ¹⁴) litigauerat B. Vi. litigauerit Ve. litigat Paul. Vis. ed. Bl. ¹⁵) Cf. supr. τ, 4. §. 1.

Kap. V. Idem Paulus eodem libro et titulo 1. ¹Qui bouem uel equum errantem, quodue aliud pecus abduxerit, furem magis eum, quam ²'abigeatorem² constitui placuit.

Kap. VI. Paulus libro singulari de poenis paganorum sub titulo de abigeis ³'dixit.³ 1. ⁴Cum durius abigei damnantur, et ad gladium ⁵'traduntur:⁵ itaque diuus Pius ad concilium Baeticae rescripsit. 2. ⁶Qui pecora, de quibus litigabat, abegit, ad forum remittendus est, et si uictus fuerit, in duplum uel quadruplum condemnandus.

Kap. VII. Ulpianus libro octauo de officio proconsulis, sub titulo de abigeis. 1. ⁷De abigeis puniendis ita diuus Hadrianus rescripsit concilio Baeticae:⁸ ⁹'Abigei cum durissime puniuntur, ad gladium damnari solent: puniuntur autem durissime non ubique, sed ubi frequentius est hoc genus maleficii; alioquin et in opus, et nonnunquam temporarium damnantur. 2. Ideoque puto, apud uos quoque sufficere genus poenae, quod ⁹'maximum⁹ huic maleficio in- [586]rogari solet, ut ad gladium abigei dentur; aut si quis tam notus et tam grauis in abigendo ¹⁰'fuit, ut¹⁰ prius ex hoc crimine aliqua poena adfectus sit, hunc in metallum dari oportere.' 3. Rescriptum diui Hadriani sic loquitur, quasi ¹¹'grauior (*gladio*)¹¹ poena sit metalli: nisi forte hoc sensit diuus Hadrianus gladii poenam dicendo, ludi damnationem. 4. Est autem differentia inter eos, qui ad gladium, et eos, qui ad ludum damnantur: nam ad gladium damnati confestim consumuntur, uel certe intra annum debent consumi; hoc enim mandatis continetur. Enimuero qui in ludum damnantur, non utique consumuntur; sed etiam pileari, et rudem accipere possunt post ¹²'interualla,¹² siquidem post quinquennium pileari, post triennium autem rudem ¹³'induere¹³ eis permittitur.¹⁴

¹) Cf. L. 1. §. 1. D. h. t. Edict. Theoder. c. 58. ²) B. abactorem Ve. Vi. ed. Bl. ³) Corrige D(un)taxat, ut hoc ad sequentia pertineat. ⁴) Cf. 7, 1. ⁵) Ex Schult. cj. tradantur Cdd. edd. ⁶) Cf. supr. 4, 1. ⁷) Extat L. 1 pr. D. h. t. ⁸) Cf. Henzen Inscr. Orell. suppl. 6004. Blum. ad h. l. ⁹) Ex P. Fabri cj. maximo Cdd. ed. Bl. ¹⁰) Malim fuerit, aut. ¹¹) Adhaerente sequente p geminari grauior visum est. ¹²) Ex Lachm. cj. interpalam B. interpella Vi. Ve. interuallum ex Pith. cj. ed. Bl. ¹³) batuere Lachm. cj. Vid. Zeitschr. XIII. p. 38. ¹⁴) De re cf.

5. Eodem rescripto diui Hadriani diligentissime expressum est, non ubique parem esse poenam abigeorum.

Kap. VIII. Item Ulpianus libro et titulo, qui supra.¹ 1. Abigei autem proprie hi habentur, qui pecora ex pastu uel² ex armentis subtrahunt, et quodammodo depraedantur, et abigendi studium quasi artem exercent, 'equos de gregibus³ uel boues de armentis abducentes. Ceterum si quis bouem aberrantem, uel 'equum in solitudine (*relictum*)⁴ abduxerit, non est abigeus, sed fur potius. 2. Sed et qui porcum, uel capram, uel 'ueruecem⁵ abducunt, non tam grauius, ut hi, qui maiora animalia abigunt, plecti debent. 3. Quamquam autem Hadrianus metalli poenam, 'item (*temporarii*) operis,⁶ uel etiam gladii praestituerit, attamen qui [587] honestiori loco nati sunt, non debent ad hanc poenam pertinere; sed aut relegandi erunt, aut remouendi ordine. 4. Romae tamen etiam bestiis oblici abigeos uidemus: et sane qui cum gladio abigunt, non inique hac poena adficiuntur.

Explicit de abigeis.

INCIPIT

(TIT.) XII. DE INCENDIARIIS.

Kap. I. Moyses dicit:⁷ 1. Si exierit ignis, et inuenerit spinas, et comprehenderit 'aristas⁸ uel spicas, uel campum, aestimationem restituet ille, qui succendit ignem.

Kap. II. Paulus libro sententiarum (*quinto*) sub titulo de incendiariis.⁹ 1. ¹⁰Qui casam aut uillam inimicitarum gratia incenderunt, humiliores in metallum, aut in opus publicum damnantur: honestiores in insulam rele-

I. Gothofr. ad L. un. Th. C. ad leg. Fab. (9, 18). ¹) *Exstat L. 1. §§. 1—3. D. de abig. (47, 14) quibusdam omissis.* ²) et *B. Vi. edd. uel Dig.* ³) *Ex Dig. es quas degere Cdd. equas de grege ed. Bl.* ⁴) *equum in solitudinem Cdd. ed. Bl. equos in solitudine relictos Dig.* ⁵) *Dig. herbicem Cdd. ed. Bl.* ⁶) *item operibus Cdd. item operis Dig. edd. Sed uid. ipsum Hadriani rescriptum supr. 7, 1.*

⁷) *Exod. 22, 6.* ⁸) *hareas Vi. areas B. Ve. edd.* ⁹) *Est Paul. S. R. 5, 20. §§. 2. 3. ex C. Ves.* ¹⁰) *Cf. L. 28. §. 12. D. de poen. (48, 19).*

gantur. 2. ¹Fortuita incendia 'si iniquo² casu uenti 'ferente, siue³ incuria ignem supponentis ad usque uicini agros euadant, et si ex eis seges, uel 'uineae,⁴ uel 'olluae,⁵ uel fructiferae arbores concrementur, datum damnum aestimatione sarciatur.

Kap. III. Idem Paulus eodem libro et titulo.⁶
1. Commissum uero seruorum, si domino uideatur, noxae deditioe sarcitur. 2. Messium sane per dolum incensores, '(uel)⁷ uinearum oliuarumue, aut in metallum humiliores damnantur, aut honestiores in insulam relegantur.

Kap. IV. Idem Paulus libro et titulo, qui supra.⁸
1. Incendia si qui⁹ in oppido praedandi causa faciunt, facile [588] capite puniuntur.

Kap. V. Ulpianus libro VIII. de officio proconsulis, (*sub titulo*) de naufragiis et (*incendiariis*).
1. ¹⁰Incendiariis lex quidem Cornelia aqua et igni interdicti iussit: sed uarie sunt puniti. Nam qui data opera in ciuitate incendium 'fecerint,¹¹ si 'humiliore¹² loco 'sint,¹³ bestiis subici solent: si in aliquo gradu, et Romae id 'fecerint,¹⁴ capite puniri;¹⁵ aut certe '(deportationis poena)¹⁶ adficiendi sunt, qui haec committunt. 2. ¹⁷Sed ei, qui non data opera incendium fecerit, plerumque ignoscitur, nisi in lata et incauta negligentia uel lasciua fuit.

Kap. VI. Paulus libro singulari de poenis pa-

¹) Cf. L. 80. §. 8. D. ad leg. Aquil. (9, 2). ²) quae (que B.) et post euadunt Cdd. etiam Ves. edd. Sed sequens et si desiderat antecedens si et casum venti eiusmodi esse oportet, quem noxium futurum prospici poterat. Cf. L. 80. cit. ³) fuerint his uel B. furentis uel Ve. Vi. ed. Bl. ferente uel C. Ves. ⁴) uineas Vi. Ve. uinea B. C. Ves. ed. Bl. ⁵) C. Ves. oliua B. oliuas Ve. oliueta Vi. ed. Bl. ⁶) = Paul. S. R. 5, 20. §§. 4. 5. ex C. Ves. ⁷) Supplevi. ⁸) = Paul. S. R. 5, 20. §. 1. ex C. Ves. ⁹) incendiarii quidquid B. Ve. (quicquid Vi. qui quid Paul. C. Ves. edd.) Cf. c. 6. ¹⁰) Partim extat L. 12. §. 1. D. de incend. (47, 9). ¹¹) Ex Dig. fecerunt Cdd. edd. ¹²) Ex Dig. Cf. 14, 2. §. 2. L. 1. §. ult. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8). humili modo Ve. humillimo B. Vi. edd. ¹³) Ex Dig. sunt Cdd. edd. ¹⁴) Ex Dig. fecerunt Cdd. edd. ¹⁵) Cdd. puniuntur Dig. puniendi ed. Bl. ¹⁶) Bl. supplevit ad similitudinem Dig. exilio uel deportatione Cuiac. cj. ¹⁷) Cf. L. 11. D. de incend. (47, 9).

ganorum, sub titulo 'de abigeis dicit:¹ 1. ²Incendia si³ qui in oppido praedae causa 'admiserint,⁴ capite puniuntur: qui casu insulam aut uillam, non ex inimicitiiis, incenderint, leuius. Fortuita enim incendia ad forum remittenda⁵ sunt, ut damnum uicinis sarciatur.

Kap. VII. Ulpianus libro xviii. ad edictum, sub titulo si fatebitur iniuria occisum esse, in simplicum 'ut condiceret.⁶ 1. ⁷Item si insulam meam adusseris uel incenderis, Aquiliae actionem habebō. Idemque est, et si arbustum meum, uel uillam meam. 2. Quodsi dolo quis insulam exusserit, etiam capitis poena plectitur, quasi incen-
[589] diarius. 3. ⁸'Si⁹ quis insulam '(suam)¹⁰ uoluerit exurere, et ignis etiam ad uicini insulam peruenerit, Aquilia tenebitur lege uicino: non minus etiam inquilinis ob res eorum exustas, et ita Labeo libro 'xv. responsorum¹¹ refert. 4. Sed si stipulam in agro tuo incenderis, ignisque euagatus ad praedium uicini peruenerit, et illud excusserit, Aquilia lex locum habeat, an in factum actio sit, fuit quaestionis. 5. Et plerisque Aquilia lex locum habere non uidetur, et ita Celsus libro xxxvii. digestorum scribit. Ait enim, si stipulam incenditis ignis 'effugerit,¹² Aquilia lege eum non teneri, sed in factum agendum, 'quia non principaliter hic exussit, sed dum aliud egit, sic ignis processit.' 6. Cuius sententia 'et¹³ rescripto diui Seueri comprobata est in haec uerba: 'Propter¹⁴ ignem, '(qui)¹⁵ pabuli gratia factus, culpa seruorum Veturiae Astiliae euagatus agrum tuum, ut proponis, depopulatus est, ad exemplum

¹) *Errore ex inscriptione* 11, 4, 6. *repetitum uidetur.* ²) *Cf. L. 9. D. de incend. (47, 9). supr. c. 2. 5.* ³) *incendiarii Cdd. edd.* ⁴) *ad eam miserint Vi. id admiserint B. Ve. ed. Bl.* ⁵) *Cf. 7, 4. §. 1. et 11, 4. 6.* ⁶) *et eum doceret (docere Ve.) Cdd. Cf. ad 2, 4.* ⁷) *Exstat L. 27. §. 7. D. ad leg. Aquil. (9, 2).* ⁸) *Exstat L. 27. §. 8. D. eod.* ⁹) *Vi. et Dig. Item si B. Ve. (qui scilicet novum caput hic incipiunt) ed. Bl.* ¹⁰) *Supplevi. Excidit ob simile -sulam. In Dig. est uoluerit meam. Sed eadem postea pro lege habent etiam. Verius noster; cf. §. seq.* ¹¹) *B. responsorum xv. Vi. ed. Bl. responsurum v. Ve.* ¹²) *Ve. fugit B. offugit Vi. effugit ed. Bl.* ¹³) *Ex Pith. cj. sit B. Ve. scit Vi. scilicet ed. Bl.* ¹⁴) *profliteri propter Cdd. ex mala geminatione; vid. Zeitschr. XIII. p. 39. Praeses prouinciae si propter ed. Bl.* ¹⁵) *Scal. supplevit.*

legis Aquiliae noxali iudicio 'acturus,¹ si litis aestimatio permittitur, iudicium 'cum ea edere potes.'² Videlicet non est 'uisa Aquilla³ sufficere. 7. 'Si 'fornacarius seruusue aedium [590] conductoris coloniae⁴ ad fornacem 'obdormisset, et⁵ uilla fuerit exusta, Neratius scribit, ex locato conuentum praestare debere, si neglegens in eligendis ministeriis fuit. Ceterum si alius ignem subiecerit fornaci, alius neglegenter custodierit, '(an tenebitur, qui subiecerit)?⁷ Nam qui non custodit, nihil fecit: qui recte ignem subiecit, non peccauit: quemadmodum si hominem medicus recte secuerit, sed neglegenter uel ipse, uel alius curauerit, Aquilia cessat.⁸ Quid ergo est? Et hic puto ad exemplum Aquiliae dandam actionem tam in eum, qui ad fornacem obdormiuit, uel neglegenter custodiit, quam in medicum, qui neglegenter curauit, siue homo periit, siue debilitatus est. Nec quisquam dixerit in eo, qui obdormiuit, rem eum humanam et naturalem passum, cum deberet uel ignem extinguere, uel ita munire, ut 'non euagaretur.⁹ 8. ¹⁰Item

¹) acturus (es) ed. Bl. ex cj. ²) cum adire potest B. Ve. kap. CII. adhire potest Vi. accommodare potest ed. Bl. De re si 'iudicium cum litis aestimatione' interpretaris de formula, quae detracta noxae deditio concipitur (quod feci Zeitschr. I. c.), dubitationem mouet, quod huiusmodi formula potius iudicium 'sine noxae datione' vel 'detracta noxae datione' dici et solet et debet. Itaque rem nunc ex L. 26. D. ad leg. Aquil. (9, 2) itaque, quae 'Gaius' p. 112. disputavi, explicare malo. Ipsa lex Aquilia damnato reo, quanti ea res esset, dare, certi conditionem, ex infitiatione duplandam, actori tribuerat; itaque is iudicium ex hac lege 'cum (sua) litis aestimatione' dictabat. Quam priscam severitatem praetor ad actiones, quas ipse sane omnino ad exemplum legis Aquiliae dabat, simpliciter transferre dubitauit. Itaque eas ut ceteras vulgares actiones concepit: nisi tamen ipse reus, ut cum litis aestimatione ageretur, permitteret, ueluti, quod factum confitebatur, aut metuebat, ne iudex sine eiusmodi actoris aestimatione, maioris quam ipse actor litem aestimaturus esset. — Male Rudorf. Rechtsgesch. §. 42. not. 11. cj. praemittitur pro permittitur. ³) visu. Aquilia B. visum Aquilia Ve. Vi. visum Aquiliam ed. Bl. ⁴) Est L. 27. §. 9. D. ad leg. Aquil. (9, 2). ⁵) forte seruus quae idem conductores coloni B. Ve. forte quae eidem conductores colonia Vi. fornacarius seruus coloni Dig. Cf. Zeitschr. XIII. p. 41. ⁶) Malim: (cum) obdormisset. ⁷) Ex Dig. suppl. Bl. ⁸) Cf. L. 8 pr. L. 7. §. 6. D. ad leg. Aquil. (9, 2). ⁹) Ex Dig. euagaret B. Ve. euaderet Vi. euagaret ed. Bl. ¹⁰) Exstat L. 27. §. 10.

libro VI. ex Viuiano relatum est: si furnum secundum parietem communem haberes, an damni iniuria tenearis? Et ait '(Proculus),¹ agi non 'posse tecum² Aquilia lege, quia nec cum eo, qui focum haberet: et ideo aequum putat, in factum actionem dandum. Sed non proponit exustum parietem. Sane enim quaeri potest, '(si)³ nondum mihi damnum dederis, 'sed⁴ ita ignem habeas, ut metuam, ne mihi detur, aequum sit, me interim actionem in factum impetrare? Fortassis enim de hoc senserit Proculus: nisi quis dixerit, damni 'infecti⁵ sufficere cautionem. 9. ⁶Sed etsi qui serui inquilini insulam exusserint, libro X. Urseius refert, Sabinum respondisse, lege Aquilia seruorum nomine dominum noxali iudicio conueniendum: ex locato autem dominum teneri negat. Proculus autem respondit: cum coloni serui uillam exusserint, colonum uel ex locato, uel lege Aquilia teneri, ita ut colonus seruum possit noxae dedere: et si uno iudicio res 'sit⁷ iudicata, altero amplius non agendum.⁸ 10. ⁹Celsus libro XXVII. digestorum scribit: si cum apes meae ad tuas aduolassent, tu eas exusseris, quosdam negare, competere legis Aquiliae actionem, inter quos et Proculum, quasi apes domini mei non fuerint. Sed id falsum esse, Celsus ait, cum apes reuenire soleant, et fructui mihi sint. Sed Proculus eo mouetur, quod nec mansuetae, nec 'cista¹⁰ clausae fuerint. Ipse autem Celsus ait, nihil inter has et columbas interesse, quae si 'manus effugiunt,¹¹ domitae¹² tamen fugiunt.

Explicit titulus de incendiariis.

D. eod. quibusdam mutatis. ¹) *Ex Dig. supplevi.* ²) posset id B. possem id Ve. posse id Vi. *Fuerit initio tec.* Bl. ed.: posse. ³) *Ex Dig.* ⁴) *Dig. et Cdd. ed. Bl.* ⁵) *Dig. non facti (ex (i)ñfecti) Cdd. edd. Cf. L. 24. §. 7. D. de damn. inf. (39, 2).* ⁶) *Pars exstat L. 27. §. 11. D. ad leg. Aquil. (9, 2).* ⁷) *esset Cdd. Dig. Sed es- ex res adhaesit.* ⁸) *Quae sequuntur in Dig., ipse Col-lator uidetur resecuisse.* ⁹) *In breue coacta habentur L. 27. §. 12. D. ad leg. Aquil. (9, 2).* ¹⁰) *ita Cdd. edd. Alii cj: in-clusae aut in alueo clausae, aut tamen clausae.* ¹¹) *Ex Cuiac. cj. manu refugiunt Cdd. edd. Bl. Sensus est: etsi manus hominum evitant ac fugiunt, ut nec mansuetae nec mansuefactae proprie dici possint.* ¹²) *dómi Cdd. edd.; -tae ob sequens tamen periit. Est vero domitae: in universum deposita feritate, ut et ipsa fuga hac domitura contineatur.*

INCIPIT

(TIT.) XIII. DE TERMINO AMOTO.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Non transmouebis terminos proximi tui, quos constituerunt patres tui, uel principes possessionis tuae.

Kap. II. Paulus libro sententiarum (*primo*), sub titulo finium regundorum.² 1. In eum, qui per uim terminos 'deiecerit,³ uel 'amouerit,⁴ extra ordinem animaduertitur.

Kap. III. Ulpianus libro ix. de officio procon- [592] sulis, sub titulo de termino moto. 1. Eos, qui terminum mouerunt, non impune id facere debere, diuus Hadrianus Terentio Gentiano xvii. Kal. 'Septembr. cum Q. Rustico⁵ se tertio consule rescripsit: quo rescripto poenam uariam statuit. 2. Verba rescripti ita se habent:⁶ '(Quin)⁷ pessimum factum '(sit)⁷ eorum, qui terminos finium causa positos abstulerunt, dubitari non potest: poenae autem modus ex conditione personae et mente facientis magis statui potest. Nam si splendidiore sunt personae, quae conuincuntur, non dubito, quin occupandorum aliorum finium causa id admiserint: et possunt in tempus, ut cuiusque 'patitur aetas,⁸ relegari: '(id est, si iuuenior, in longius, si senior, recisus. si uero alii negotium gesserunt et ministerio functi sunt, castigari)⁹ et sic in biennium aut triennium ad opus publicum dari. Quodsi

¹) Deuter. 19, 14. Cf. 27, 17. ²) = Paul. S. R. 1, 16. Cf. L. 1. 3 fin. D. de term. mot. (47, 21). L. 1. C. de accus. (9, 9).

³) Paul. Vis. deiecit Cdd. edd. ⁴) Paul. Vis. amouit B. Ve. ed. Bl. mouit Vi. ⁵) septembriarum Cdd. edd. et miror Bl., et hoc portentum uerbi ferentem et consulatum hunc anno p. Chr. 140.

assignantem, quo Hadrianus ante biennium mortuus erat. Tertium et ultimum consulatum eum cum Q. Iunio Rustico a. 119. gessisse constat. Itaque septembriarum ex septembr. c. q. rustico natum esse suspicor. ⁶) Idem rescr. refertur ex Callistrato L. 3. D. de term. mot. (47, 21). ⁷) Ex Dig. ⁸) Ex Dig. compatitur Vi. ed. Bl. cum patitur B. Ve., quod cum factum est ex que

⁹) Ex Dig. suppleui; apparet enim haec ob similiter desinentia relegari et castigari excidisse, nec interpretamentum sed partem rescripti esse.

per ignorantiam aut fortuito lapides usus causa furati sunt, sufficit eos uerberibus coerceri.²

Explicit titulus de termino amoto.

INCIPIIT

(TIT.) XIV. DE PLAGIARIIS.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Quicumque plagiauerit quemquam in Israel, et uendiderit eum, morte moriatur.

Kap. II. Paulus libro sententiarum v. sub titulo ad legem Fabiam. 1. Lege Fabia tenetur, qui ciuem Romanum² ingenuum, libertinum, seruumue alienum celauerit, [593] uendiderit, uinxerit, comparauerit. 2. ³Et olim quidem huius legis poena nummaria fuit: sed translata est cognitio in praefectos urbis,⁴ itemque praesidis prouinciae extra ordinem meruit animaduersionem. Ideoque humiliores aut in metallum dantur, aut in crucem tolluntur: honestiores ademta dimidia parte honorum in perpetuum relegantur.⁵ 3. Si seruus sciente domino alienum seruum subtraxerit, uendiderit, celauerit, in ipsum dominum animaduertitur: quodsi id domino ignorante commiserit, in metallum datur.

Kap. III. Ulpianus libro iv. de officio proconsulis, sub titulo ad legem Fabiam. 1. Frequens est etiam legis Fabiae cognitio in tribunalibus praesidum: quamquam '(eam)⁶ quidam procuratores Caesaris usurpauerint, 'quum⁷ Romae 'tum⁸ in prouinciis. 2. Sed enim iam eo peruentum est constitutionibus, ut Romae quidem praefectus urbis solus super ea re cognoscat, si intra miliarium centesimum sit 'in Fabiam commissum.⁹ Enimuero si ultra cente-

¹) Exod. 21, 16. Cf. Deuteron. 24, 7. ²) *Suspisor excidis* Latinum; *uid.* 14, 3, 4. *Praeterea* cf. Cic. *pro C. Rabir. perd.* 3, 8. *Paul. S. R.* 5, 6. §. 14. *L.* 1. *L.* 6. §. 3. *D. de leg. Fab.* (48, 15). *L.* 9. 15. *C. ad leg. Fab.* (9, 20). *infr.* 3, 4. 5. ³) Cf. *Paul. l. c.* *L.* 7. *D. h. t. infr.* 3, 1—3. ⁴) Cf. *inscr. L.* 7. *C. ad leg. Fab.* (9, 20). ⁵) Cf. *I. Gothofr. ad L. un. Th. C. ad leg. Fab.* (9, 18). ⁶) *Supplevi; scriptum fuisse puta quamq. eam.* ⁷) *quam Cdd. tam ex Cuiac. cj. ed. Bl.* ⁸) *tam B. Vi. etiam Ve. quam ed. Bl.* ⁹) Cf. *L.* 12. §. 16. *D. de capt.* (49, 15). *L.* 3. §. 1. *D. h. t. in uia commissum Cdd. edd., quod nec ex Suet. Aug. 32. seruari potest. iniuria commissum Scal. et Pith. cj.*

simum, praefectorum praetorio erit cognitio '(in Italia);¹ in 'prouinciis² enim '(est)³ praesidum prouinciarum, nec aliter procuratori Caesaris haec cognitio iniungitur,⁴ quam '(si)² praesidis partibus in prouincia fungatur. Plane post sententiam de Fabia latam procuratoris partes succedunt.⁵ 3. 'Vice praesidis⁶ tamen procurator, qui illam prouinciam regit, licet de capitalibus causis cognoscere '(nequeat)⁷ nec soleat, tamen [594] ut de lege Fabia possit cognoscere, imp. Antoninus constituit. Item legis Iuliae de adulteriis coercendis constitutione imperatoris Antonini quaestionem accepit. 4. ⁸ Lege autem Fabia tenetur, qui ciuem Romanum, '(Latinum; Italicum ingenuum),⁹ 'eum denique,¹⁰ qui in Italia liberatus sit, celauerit, uinxerit uinctumque habuerit, uendiderit, emerit, quique in eam rem socius fuerit: cui capite primo eiusdem legis poena

¹) *Supplevi, cum excidisset ob simile -nitio in.* ²) *Ex Cuiac. cj. prouinciam B. Vi. prouincia Ve. ed. Bl.* ³) *Supplevit Bl.*

⁴) *Cf. L. 4. C. ad leg. Fab. (9, 20). L. 2. C. de poen. (9, 47). L. 3. C. ubi caus. fisc. (3, 26). L. 3 pr. D. de offic. proc. Caes. (1, 19).*

⁵) *Cf. L. 1. 2. C. eod.* ⁶) *huius certe ad B. huius cerei modi Vi. huiusce rei et Ve. Huiuscemodi ed. Bl. Sed vulgaris Caesaris procurator prouinciam regere dici non potest, et illam prouinciam spectat ad illud 'si praesidis partibus in prouincia fungatur'. Denique vulgaris procurator ex epistola Severi et Antonini (L. 16. §. 1. D. de public. 39, 4) ne in servum quidem, qui ex adulterio perpetrato in commissum ceciderat, poenam legis Iuliae statuere poterat; cuius quaestionem noster procurator etiam adversus liberos ex constitutione Antonini accepisse dicitur. Codicum vitium inde natum est, quod uice tanquam nota acciperetur pro (h)uiusce. Praeterea Vi. vestigia certissima servat vocis psidis.* ⁷) *Addidi. Intelligit vero causas civium Romanorum, nunc tantum honestiorum. Hoc enim sic interpretor, civibus forum huiusmodi procuratoris, hominis ad summum equestris ordinis, licuisse declinare ad ipsum imperatorem provocando (Act. apost. 25, 9. 10). cum et legati Caesaris pro praetore olim cives Romanos in gravioribus causis Romam mittere deberent (Plin. ep. 10, 97 (96). §. 4. Cf. ep. 88 fin. Ioseph. de b. Iud. 2, 12, 6.), itaque celeberrimam Pauli apostoli causam intelligo, a Festo procuratore ex provocatione ad imperatorem missi. Act. apost. l. c. Nihil vero probat ut in bello civili patratum quod Tacit. H. 2, 16. narrat. Ceterum cf. Lipsium ad Suet. Claud. 12.* ⁸) *Cf. 14, 2, 1.* ⁹) *Hi omitti non poterant, si etiam omnes in Italia liberatos lex spectabat.* ¹⁰) *Ex lo. Canne-
ci. eundemque B. Vi. eiusdemque Ve. eumue ed. Bl.*

iniungitur '(sestertium c milium). Si seruus insciente¹ domino fecerit, dominus eius 'sestertium² quinquaginta milibus eodem capite punitur.³ 5. ⁴Eiusdem legis capite secundo tenetur, qui alieno seruo persuaserit, ut dominum fugiat, quiue alienum seruum inuito domino celauerit, uendiderit, emerit dolo malo, quiue in ea re socius fuerit: iubeturque populo 'sestertium⁵ quinquaginta milia dare. Et reliqua.

[595] 6. Sciendum tamen est, et nouellis constitutionibus⁶ capitali sententia plagiatores pro atrocitate facti puniendos: quamuis et Paulus relatis supra speciebus crucis et metalli huiusmodi reis inrogauerit poenam.

Explicit titulus de plagiariis.

INCIPIT

(TIT.) XV.⁷ DE MATHEMATICIS, (MALEFICIS) ET MANICHAEIS.

Kap. 1. Moyses dicit:⁸ 1. Non inueniatur in te, qui lustret filium tuum aut filiam tuam, nec diuinus, apud quem sortes tollas: nec consentias uenenariis impostoribus, qui dicunt, quid conceptum habeat mulier, quoniam fabulae seductoriae sunt. Nec 'attendas⁹ prodigia, nec interroges mortuos. 2. Non inueniatur in te augurator, nec inspector auium, nec maleficus, aut incantator, nec Pythonem habens in uentre, nec aruspex, nec interrogator mortuorum nec portenta inspiciens. 3. Omnia namque ista a Domino deo tuo damnata sunt, et qui fecerit haec. Propter has enim abominationes deus eradicauit 'Chananaeos¹⁰ a facie 'tua;¹¹ 4. tu autem perfectus eris ante Dominum deum tuum: 5. gentes enim

¹) si seruus qui sciente Cdd. si seruus sciente ed. Bl. Vid. Zeitschr. XIII. p. 42. ²) sextertiis B. rexcertis Vi. sestertiis Ve. ed. Bl. ³) Cf. L. 12. D. de manum. (40, 1). L. 12. §. 16. D. de capt. (49, 15). supr. 2, 3. ⁴) Cf. Cic. pro C. Rabir. 3. L. 1. §. 2. D. de fugit. (11, 4). L. 2 pr. §. 1. L. 3. 5. 6 pr. §. 1. D. h. t. L. 1. 2. 6. 9. 10. C. eod. ⁵) extertiam B. Ve. sestertia Vi. ed. Bl.

⁶) L. 7. 18. C. h. t. L. un. Th. C. eod. (9, 18), quae sunt Diocl. et Max. et Constantini.

⁷) B. om. Ve. Vi. ⁸) Deuteron. 18, 10—14., sed sententia ad usum temporis istius formata. ⁹) intendas Cdd. edd. ¹⁰) caldeos B. chaldeos Ve. Vi. Chaldaeos edd. ¹¹) tuam Vi. sua B. Ve. edd.

istae, quas tu possidebis, auguria et sortes et diuinationes audiebant.

Kap. II. Ulpianus libro VII. de officio proconsulis, sub titulo de mathematicis et uaticinatoribus. 1. Praeterea 'interdicta¹ est mathematicorum callida impostura et 'opinatae artis² persuasio.³ Nec hodie primum interdicti eis placuit, sed uetus haec prohibitio est.⁴ Denique exstat senatus consultum Pomponio et Rufo 'coss.⁵ factum, [596] quo cauetur, ut mathematicis, Chaldaeis, ariolis et ceteris, qui 'simile inceptum⁶ 'fecerint,⁷ aqua et igni interdicatur, omniaque bona eorum publicentur: et si externarum gentium quis id fecerit, ut in eum animaduertatur. 2. ⁸Sed fuit quaesitum, utrum scientia huiusmodi hominum puniatur, an exercitio et professio. (*Et*) quidem apud ueteres dicebatur, professionem eorum, non notitiam, esse prohibitam. Postea uariatum; nec dissimulandum est, nonnunquam inrepsisse in usum, ut etiam profiterentur et publice se praeberent. Quod quidem magis per contumaciam et temeritatem eorum factum est, qui 'uisi erant⁹ uel consulere, uel exercere, quam quod fuerat permissum. 3. ¹⁰Saeppissime denique interdictum est fere ab omnibus principibus, ne quis omnino huiusmodi ineptiis se immisceret, et uarie puniti sunt hi, qui id exercuerunt, pro mensura 'scilicet¹¹ consultationis. Nam qui de principis salute '(consuluere),¹² capite puniti sunt, uel qua alia poena grauiore adfecti; enimuero si qui de sua suorumque, lenius.

¹) interdictum *Vi. Ve. ed. Bl.* interdictos *B.* ²) obstinacitate *B.* opinatam *sed corr.* obstinatam *Vi.* obstinata *Ve. ed. Bl.* ³) *B.* persuasionem *Vi.* persuasione *Ve. ed. Bl.* ⁴) *Cf. I. Lips. exc. ad Tacit. A. 2, 32. Marquardt Röm. Alterth. IV. p. 100.* ⁵) consules *B.* cons. *Ve. ed. Bl.* Sunt a. 17. *Cf. Tacit. A. 2, 32. Dio 57, 15, qui ad a. 16. hoc SC. reiiciunt.* ⁶) Quod de temerarie ausis dici solet. similem incertum *Cdd. s. quaestum ex Lips. cj. ed. Bl. s. artem Pith. cj. Neque vero tantum, qui quaestus causa facerent, punire, neque artem, quae opinata erat, dicere senatus voluit.* ⁷) *Ex Schult. cj. fecerunt Cdd. ed. Bl.* ⁸) *Cf. Paul. S. R. 5, 21. §. 4. et 5, 23. §. 18. L. 3. 8. Th. C. de malef. (9, 16) ibique Gothofr.* ⁹) *Malim insuerant. Pith. cj.: ausi erant.* ¹⁰) *Cf. Paul. S. R. 5, 21. §. 3.* ¹¹) *Ve. scilicet et B. Vi. Fortasse: scelestae.* ¹²) *Supplevi.*

Inter hos 'qui habentur¹ uaticinatores, 'hi² quoque plectendi sunt, quoniam nonnunquam contra publicam quietem imperiumque populi Romani improbandas artes exercent. 4. Exstat denique 'decretum³ diui Pii ad Pacatum, legatum prouinciae Lugdunensis, cuius rescripti uerba quia multa sunt, de [597] fine eius 'ad locum⁴ haec pauca subieci.⁵ 6. Denique et diuus Marcus eum, qui motu Cassiano⁶ uaticinatus erat, et multa quasi ex instinctu deorum dixerat, in insulam Syrum relegauit. 5. 'Et sane non debent impune ferri huiusmodi homines, qui sub obtentu 'monituum⁷ deorum quaedam uel enuntiant, uel iactant, uel scientes 'eos fingunt.⁸

Kap. III. Gregorianus libro 'XIII.⁹ sub titulo de maleficis et Manichaeis.¹⁰ Impp. Maximianus, Diocletianus et Maximinus nobilissimi AAA. Iuliano proconsuli Africae. 1. Otia maxima interdum homines incommodioris conditionis naturae humanae modum excedere hortantur, et quaedam genera inanissima ac turpissima doctrinae 'superstitiosis¹¹ inducere suadent, ut sui erroris arbitrio pertrahere et alios multos

¹) habentur quam *Cdd.* habentur etiam ex *Schult. cj. ed. Bl.* Sed nota q. (qui) ad leuius male relata facile quam explicari et ante uaticinatores poni potuit. ²) (sed) hi ex *cj. Bl. ed.* ³) *Forma rescripti ad consultationem ex appellatione emissum. Cf. Fr. Vat. §. 113.* ⁴) *Cf. Brisson. de V. S. s. v. ad l. Sed mihi significare uidentur: quae ad locum pertinent, huc faciunt.* ⁵) *Schult. rescripti uerba intercidisse putat. Mihi persuasum est, ea, quae §. 6. continentur, haec ipsa uerba esse, a librariis quos quod ante legerant de fine eius — subieci decepit, ad finem totius excerpti reiecta. Itaque ea uerba mutatis numeris 5 et 6 huc transferenda certe allegationis signis distinxi.* ⁶) a. 175., de quo vid. *L. 7 pr. C. ad leg. Iul. mai. (9, 8). Capitolin. M. Anton. 15. Ver. 8. Vulcat. in Auid. Tertull. apol. 35.* ⁷) et monitu *B. Ve. edd. et monitum Vi. Cf. Cic. divin. 2, 41. Tacit. Hist. 4, 81. Orell. Inscr. 1872. 1790. Gruter 102, 1. et de plurali Plin. paneg. 76. reuererique numinum monitus. Plin. N. H. 2, 7, 5. Val. Flacc. 1, 27.* ⁸) *Sic Cdd. confingunt ex Pith. cj. ed. Bl. Spectat hoc ad eos, qui ipsa deorum oracula vel monitus fingunt ab aliis enuntiandos.* ⁹) VII. B. VI. Ve. VIII. *cj. Schult. Verius Haenel. ad lib. XIV. retulit.* ¹⁰) *De hac const. vid. quos citant Bl. ad h. l. Haenel. ad Greg. C. p. 44. Inscriptio sine dubio corrupta est. Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et Constantius et Maximianus nobilissimi CC. cj. probabilis Mommseni ad Fr. Vat. p. 405.* ¹¹) *superstitiosis Cdd. superstitioni ed. Bl. De usu loquendi cf. Vellei. 2, 36. §. 1.*

uideantur, Iuliane karissime. 2. ¹Sed dii immortales providentia sua ordinare et disponere dignati sunt, quae bona et uera sunt, ut multorum et bonorum et egregiorum uirorum '(ore),² et sapientissimorum consilio et tractatu inlibata probarentur et statuerentur: quibus nec obuiam ire, nec resistere fas est, neque reprehendi a noua uetus religio debet. Maximi enim criminis est, retractare, quae semel 'ab antiquitate³ statuta et definita, suum statum et cursum tenent ac possident. [598] 3. Unde pertinaciam prauae mentis nequissimorum hominum punire ingens nobis studium est: hi enim, qui nouellas et inauditas sectas ueteribus religionibus opponunt, 'ui⁴ pro arbitrio suo prauo excludunt, quae diuinitus concessa sunt quondam nobis. 4. De quibus sollertia tua serenitati nostrae retulit, Manichaeos, 'audiuimus eos⁵ nuperrime, ueluti noua '(ac)⁶ inopinata prodigia in hunc mundum de Persica aduersaria nobis gente progressa uel orta esse, et multa facinora ibi committere; populos namque quietos 'perturbare,⁷ nec non et ciuitatibus maxima detrimenta 'inferre:⁸ et uerendum est, ne forte, ut fieri adsolet accedenti tempore, conentur 'execranda consuetudine et scaeua lege⁹ Persarum innocentioris naturae homines, Romanam gentem modestam atque tranquillam, et uniuersum orbem nostrum ueluti uenenis 'anguis maliuoli¹⁰ inficere. 5. Et quia omnia, quae pandit prudentia tua in relatione religionis illorum, genera maleficiorum 'statuunt¹¹ euidentissimorum, 'exquisita¹² 'arte adinuenta¹³

¹) Cf. *Dionys.* 2, 19. *Liv.* 1, 19. 39, 16. *Polyb.* 6, 54. *Paul. S. R.* 5, 21. §. 2. ²) *Supplevi absumtum vicino uirorū. Sic Suet. Iul.* 88. decernentium ore etc., quibus ii opponuntur, quorum consilio usi sunt. ³) *Ex Bilderdyk. cj. antiquitus Baron. ab antiquis Cdd. edd.* ⁴) ut *Cdd. edd.* ⁵) *B. audimus eos Ve. Vi. eos eiecit Bl. Haenel. scripsit Manichaeis.* ⁶) *Supplevi.* ⁷) *turbare ed. Bl. ex errore, qui Haen. fefellit.* ⁸) *De Pith. cj. inserere Cdd. edd. ingerere Schult. cj.* ⁹) *execrandas consuetudines (et grande consuetudinem Vi.) et istebas (seuas Vi. sceuss Ve.) leges Cdd. Pith. retento accusativo praefixit per. Ita ed. Bl.* ¹⁰) *de suis maliuolis Cdd. suis maliuolis edd.* ¹¹) *Ex cj. Bl. ed. statutis B. statutum Vi. statuti Ve. statuis cj. Lachm. Haenel., ille comma ante religionis poni iubens. statuunt, in quo verbo imperatores ludunt, est: indubitanter sistunt ac probant.* ¹²) (atque) *exquisita Bl. ed. ex cj.* ¹³) *et adinuenta B. Ve. ed. Bl. et inuenta Vi.*

(ac)¹ commenta: ideo aerumnas atque poenas debitas et condignas illis statuimus. 6. Iubemus namque, auctores quidem ac principes una cum abominandis scripturis eorum seueriori poenae subici, ita ut flammeis ignibus exurantur: 'consectaneos² uero, et usque 'aduersus deos³ contentiosos capite [599] puniri praecipimus, et eorum bona fisco nostro uindicari sancimus. 7. Si qui sane etiam honorati, aut cuiuslibet dignitatis, uel maioris, personae ad hanc inauditam et turpem, atque per omnia infamem sectam, uel ad doctrinam Persarum se transtulerint, eorum patrimonia fisco nostro adsociari facies, 'ipsosque⁴ Foenensibus uel Proconensibus metallis⁵ dari. 8. Ut igitur stirpitis amputari mala haec nequitia de saeculo beatissimo nostro possit, deuotio tua iussis ac statutis tranquillitatis nostrae maturius obsecundare '(ne cunctetur).⁶ Dat. pridie Kal. Aprilis, Alexandriae.⁷

Explicit titulus de mathematicis, maleficis et Manichaeis.

INCIPIIT

TIT. XVI. DE LEGITIMA SVCCESIONE.⁸

Kap. I. Scriptura diuina sic dicit:⁹ 1. Filiae Salfadae, adstantes ante Moysen et Eleazarum 'sacerdotem¹⁰ et principes atque omnem senatum filiorum Israel in foribus tabernaculi testimonii, dixerunt: 2. 'Pater noster mortuus est: et filii non fuerunt ei, sed filiae. 3. Et ideo non deleatur nomen patris nostri de medio tribus suae. Non est ei masculus. Date nobis possessionem in medio fratrum patris nostri.' 4. Et obtulit Moyses petitionem earum 'Domino deo.¹¹ 5.

¹) *Ex vicinis litteris geminavi.* ²) *i. e. qui eiusdem sectae sunt, ut saepius apud Sidonium.* consentaneos *B. Vi. edd.* consentaneus *Ve.* consecrantes *Baron.* ³) *ad eos Cdd., ut puto, ex aduersus deos factum.* adeo *edd., quod non intelligo.* Consectaneos ita deum, si persistant in oppugnatione deorum *Rom., morte plecti Impp. volunt.* Cf. §. 2. ⁴) *Baron.* ipsos quoque *B. edd.* ipsi quoque *Vi.* ipso quoque *Ve.* ⁵) *Quorum illud in Arabia, hoc in insula ad Propontidem exercebatur, utrumque habitum letiferum. Vid. scriptores a Pithoeo et Blum. ad h. l. laudatos.* ⁶) *Quod ob similitudinem vocis obsecundare periisse videtur. festinet ex Pith. jc. suppl. edd.* ⁷) *a. 292—295. ut videtur.*

⁸) *Haec integra habet B.* ⁹) *Numer. 27, 1—11.* ¹⁰) *B. sacerdotes Ve. Vi. ed. Bl.* ¹¹) *B. Ve. coram deo Vi. ed. Bl.*

Et locutus est Dominus Moysi dicens: 6. 'Recte filiae Sal-fadae locutae sunt: et ideo dabitis eis possessionem hereditatis in medio fratrum patris earum. 7. Et dices haec filiis Israel: Homo si decesserit, et filios non habuerit, '(dabitis hereditatem eius filiae eius. 8. Si filiam non habuerit, dabitis fratribus eius. 9. Si frutres non habuerit, dabitis patruis eius. 10. Si patruos non habuerit,)'¹ dabitis hereditatem [600] proximo 'eorum'² de tribu eius: et possidebit omnia eius. Et erit haec filiis Israel iustificatio iudiciorum, secundum quae constituit Dominus Moysi.'

Kap. II. Gaius institutionum libro III. legitimas sic ordinat successiones:³ 1. 'Intestatorum hereditates (ex)⁵ lege duodecim tabularum primum ad suos heredes pertinent. 2. 'Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerunt, ueluti filius filiae, nepos neptisue (ex filio), pronepos proneptisue ex nepote filio nato prognatus prognataue. Nec interest, (utrum) naturales (sint) liberi, an adoptiui. Ita demum tamen nepos neptisue et pronepos proneptisue suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit (in potestate parentis esse, siue morte id acciderit), siue alia ratione, ueluti emancipatione. Nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. Item et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus. 3. 'Uxor quoque, quae in manu 'eius, (qui moritur)⁸ est, ei sua heres est, quia filiae loco est: item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est; sed ita demum erit sua heres, (si) filius, cuius in 'manu est,⁹ cum pater moritur, in potestate eius non sit. idemque

¹) Haec ad sensum et ceterorum similitudinem supplui. Ex-vidisse enim ea et quidem propter ὁμοιοτέλετον, luce clarius est.

²) Corruptum. Fortasse leg.: reliquorum vel cognatorum (Hebr.: 'scheer'). Et puto, Pariatorem in his etiam gentilium similitudinem invenisse sibi visum esse. ³) = Gai. 3, 1—17., sed §§. 1—5. ex h. l. restitutae sunt. ⁴) §. 1. I. de hered. q. ab int. (3, 1).

⁵) ex suppletum ex §. 9. ⁶) = §. 2. I. eod., ex qua quaedam suppleta vel correctae sunt. ⁷) Cf. Gai. 1, 114. 115^b. 2, 139. 159. 3, 40. Ulp. 22, 14. 23, 3. 29, 1. Gell. 18, 6. ⁸) eius Cdd. edd. necessario supplui. Cf. §. 3. init. ⁹) manus eius B. manus eius Ve. Vi. nota ē pro e' accepta. manu erit edd.

dicemus et de ea, quae in nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est. 4. ¹Postumi quoque, qui si uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. 5. Idem iuris est de his, quorum nomine ex lege Aelia Sentia, uel ex senatus consulto post mortem patris [601] causa ¹(*probatur: nam et hi, uiuo patre causa*)² probata, in potestate eius futuri essent. 6. ¹(*Quod*)² etiam de eo filio, qui ex prima secundaue mancipatione post mortem patris manumittitur, intellegemus. 7. ¹(*Igitur*)² cum filius filiaue, et ex altero filio nepotes neptesue ¹extent,³ pariter ad hereditatem uocantur: nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit: aequum enim uidebatur, nepotes neptesue in patris sui locum portionemque succedere. pari ratione et si nepos neptisue sit ex filio, et ex nepote pronepos proneptisue, simul ¹(*omnes*)² uocantur ¹(*ad hereditatem*).² 8. Et quia placebat, nepotes neptesue, item pronepotes proneptesue in patris sui locum succedere, conueniens esse uisum est, non in capita, sed in stirpes ¹hereditatem⁴ diuidi, ¹(*ita*)² ut filius partem dimidiam hereditatis ferat, ¹(*et*)² ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam: item si ex duobus filiis nepotes extent, et ex altero filio unus forte, uel duo, ex altero tres aut quattuor, ¹(*ad unum aut ad duos dimidia pars pertineat, et ad tres aut quattuor*)² altera dimidia.

De agnatis. 9. Si nullus sit suorum heredum, tunc hereditas pertinet ex eadem lege duodecim tabularum ad agnatos. 10. Vocantur autem agnati, qui legitima cognatione iuncti sunt. Legitima autem cognatio haec est, quae per uirilis sexus personas coniungitur: itaque eodem patre nati fratres agnati sibi sunt, qui etiam consanguinei uocantur; nec requiritur, an ¹(*etiam*)⁵ matrem eandem habuerint; item patruus fratris filio, et inuicem is illi agnatus est; eodem numero sunt fratres patruales inter se, id est, qui ex duobus fratribus progenerati sunt, quos plerique etiam consobrinos uocant: qua ratione scilicet etiam ad plures gradus agnationis peruenire poterimus. 11. Non tamen omnibus simul agnatis dat

¹) = §. 2 *fin. I. t. c.* ²) *Ex Gai. Ver.* ³) *existent Cdd.*
(*existente Vi.*) *extant Gai. Ver. edd.* ⁴) *Vi. Inst. hereditatis Ve.*
B. hereditates ed. Bl. Gai. Ver. ⁵) *Ex Gai. Ver.*

lex duodecim tabularum hereditatem, sed his, qui tunc, '(cum)⁵ certum est, aliquem intestato decessisse, proximo gradu sunt. 12. Nec in eo iure successio est: ideoque si '(agnatus)¹ proximus 'hereditatem omiserit,² uel antequam 'adierit,³ deces- [602] serit, sequentibus nihil iuris ex lege competit. 13. Ideo autem non mortis tempore, quis proximus fuerit,⁴ requirimus, sed eo tempore, quo certum fuerit, aliquem intestatum decessisse, quia si quis testamento facto decesserit, melius esse uisum est, '(ex iis qui) tunc (sunt),⁵ requiri proximum, cum certum esse coeperit, neminem ex eo testamento heredem fore. 14. Quod ad feminas tamen attinet, '(in)⁶ hoc iure aliud in ipsarum hereditatibus capiendis placuit, aliud in ceterorum⁵ ab his capiendis. nam seminarum hereditates proinde '(ad nos)⁵ agnationis iure redeunt, atque masculorum: nostrae uero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent: itaque soror fratri sororue legitima heres est, amita uero et fratris filia '(legitima)⁵ heres esse non potest; sororis autem nobis loco est etiam mater aut nouerca, quae per in manum conuentionem apud patrem nostrum ius filiae consecuta est. 15. Si ei, qui defunctus erit, sit frater et alterius fratris filius, sicut ex superioribus intellegitur, frater potior est, quia gradu praecedit: sed alia facta '(est)⁶ iuris interpretatio inter suos heredes. 16. Quodsi defuncti nullus frater extet, sed sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet: sed quaesitum est, si dispari 'forte numero sint⁷ nati '(uelut)⁸ ex uno unus uel duo, et ex altero tres 'uel⁹ quatuor, utrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita: iam dudum tamen placuit, in capita diuidendam '(esse)⁵ hereditatem: itaque quotquot erunt ab utraque parte personae, in tot portiones here-

¹) *Ex Gai. Ver. Quod uero Cdd. hic habent heredes B. heredem Ve. Vi. et inde edd. heres, est notata vox hereditatem, quae cum suum locum, cui eam postea restituimus, amisisset, partim huc, partim post antequam aberravit.* ²) *Ita Gai. Ver.* ³) hereditatem adierit *Cdd. edd.* ⁴) erit *Ve. Vi. (om. B.) Gai. Ver. edd. sit Gösch. cj.* ⁵) *Vid. Gaium Ver. Quod Bl. post ceterorum ex Gai. Ver. supplevit bonis, glossema mihi uidetur.* ⁶) *Ex Gai. Ver., quanquam quaeritur, annon legendum sit: licet alia facta sit.* ⁷) *Sic Gai. Ver. numero sint forte Cdd. edd.* ⁸) (u)ut *Gai. Ver.* ⁹) *Sic Gai. Ver. aut Cdd. edd.*

ditas diuidetur, '(ita) ut¹ singuli singulas portiones 'ferant.²
 [603] 17. Si nullus agnatus sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat. Qui sint autem gentiles, primo commentario retulimus: et cum illic admonuerimus, '(totum)³ gentilicium ius in desuetudinem abiisse, superuacuum est hoc quoque loco de ea re curiosius tractare.

Kap. III. Paulus libro sententiarum iv. sub titulo de intestatorum successionibus.³ 1. Intestati '(et hi)⁴ dicuntur, qui testamentum '(fecerunt, cum)⁵ facere non 'possent,⁶ uel ipsi linum, ut intestati decederent, abruperunt:⁷ uel hi, quorum hereditas repudiata est, 'heredisue⁸ condicio defecerit, '(quiue capite minuti fuerint,)⁹ 'nisi¹⁰ iure praetorio 'facto testamento obiecta doli exceptione¹¹ 'obtinetur hereditas. 2. Ii,¹² quorum testamenta '(a postumo)¹³

¹) Gai. Ver. et Cdd. edd. ²) Gai. Ver. fuerunt B. fecerunt Vi. ferē Ve. ferent ed. Bl. ³) Qui tit. est Paul. S. R. 4, 8., sed nunc maiore ex parte ex nostro restitutus. Ad §. 1. cf. pr. I. de hered. q. ab int. (3, 1). ⁴) Supplevi ex vicinis litteris. ⁵) Omissum, quia scriptum fuerat: fecerūt. Ceterum alio modo de hac re disputat Ulp. L. 1 pr. D. de suis (38, 16). ⁶) possunt Cdd. edd. ⁷) Cf. Gai. 2, 151. L. 1. §. 10. D. de B. P. S. T. (37, 11). L. 4. D. de his q. in test. del. (28, 4). L. 30. C. de testam. (6, 23). ⁸) cuiusue Vi. edd. cuius uel Ve. cuius nec B. eiusue Lachm. cj., sed heres, non hereditas condicione deficitur: Gai. 2, 144. Scriptum fuerat: hdisue. ⁹) Plura fortasse initio exciderunt, velut uel mors cretionisue finis aditionem praeuenerit (Gai. 2, 144); quod uero suppleuimus, necessario iis, quae sequuntur, requiritur. ¹⁰) sine Cdd., quod litterarum transpositarum vitium in iis frequens est. sane edd. ¹¹) factum testamentum abiecta doli expectatione (expectationem Vi.) Cdd. f. t. obiecta d. exceptione Pith. cj. ed. Bl. (sed is tamen abiecta). ¹²) obtinebit (optinebit Vi.) eorum Cdd., quod ex obtinebitur h.ii factum uidetur. obtinebit. Ii. ed. Bl. Quod Lachm. commentus est: siue iure praetorio f. t. o. d. e. obtinebitur et ad L. 11. §. 2. D. de b. p. s. t. (37, 11) casum priorem retulit, ferri non potest; nam ut taceam, totum casum sine nostro supplemento initio facto intelligi non posse (id quod etiam Leistii rationem de bon. poss. II. b. p. 84. refellit), nec potest eadem hereditas, quae antea erat testamentaria, nunc (quod Lachm. vult) legitima intelligi. Casus, de quo sentit Paullus, is est, quem Papin. L. 11. cit. in fine tractat verbis 'Plane si' etc. Cf. Gai. 2, 130.

¹³) Supplevi fere sola geminatione vicinarum utrinque litterarum, cum scriptum esset a pumo (etiam o, modo transpositum, seruai B.: rumponuntur pro pumoſpuntur).

rumpuntur, aut '(ut *inipia*)¹ inrita fiunt, 'ipsi quidem iure testamenti² decedunt, sed per consequentias sublato testamento intestati 'redduntur.³ 3. Intestatorum hereditas lege duodecim tabularum primum suis 'heredibus,⁴ deinde '(con)sanguineis) et agnatis, et⁵ aliquando⁶ quoque gentilibus deferebatur. Sane consanguineos lex non '(aperte) adprehenderat; (at)⁷ interpretatione prudentium⁸ primum inter agnatos locum acceperunt. 4. Sui heredes sunt hi: primo loco filius, filia in potestate patris constituti; nec interest, adoptiui sint, an naturales, 'sed⁹ secundum legem Iuliam 'Papiamque¹⁰ quaesiti. 5. ¹¹Modo maneat in potestate,¹² qui sui heredes sunt, ipso iure heredes etiam ignorantes constituuntur, ut furiosi, aut infantes et peregrinantes: quibus bonorum 'possessio nisi¹³ propter praetoriam actionem non erit necessaria. 6. ¹⁴Suis¹⁵ heredibus adeo a morte testato-

¹) *Eadem ratione sanavi.* ²) *Pro ipsi Cdd. edd.: ipso; deinde testamenti B. testati Ve. Vi. ed. Bl. Cf. Paul. S. R. 3, 4^a. §. 10. Antea (Zeitschr. XIII. p. 46.) coniecera initio pro ipso.* ³) decedunt Cdd. edd. *Testamenti destituti casum non his sed superioris §i speciebus Paullus adnumerat, quia testator et heres, cuius familiae emptor locum obtinet, testamentum facere videntur, ut si heres non existat, neque testamentum factum esse intelligatur.*

⁴) *Sic Vi. Ve. hereditatibus B. heredibus datur ed. mea altera.*

⁵) agnatis et B. agnatis est et Ve. agnatis est Vi. *Itaque est ex et transposito natum puto. Vocem consanguineis vero excidisse, duo argumento sunt: quod sequitur Sane consanguineos etc. et quod ibi omnes Cdd. habent consanguineis, quae vox sc. ex margine eo aberraverat et consanguineos expulerat.* ⁶) *i. e. olim, quamdiu ius gentilicium in usu erat.* ⁷) *Sensu exigente ex vicinis supplevi.* adprehenderat B. ed. Bl. apphenderat Ve. adprehenderet Vi.

⁸) *Tum scilicet, cum Voconiana ratione (infr. §. 20.) feminae 'agnati proximi' appellatione contineri negarentur, consanguineorum quasi novo ordine invento, ne etiam secundo gradu, quo quasi sui heredis iure hereditas obtinetur, feminae excluderentur.* ⁹) et B. edd. eos Ve. Vi. ¹⁰) *Ex Schult. cj. Papiamue ed. Bl. Intellige legem de maritandis ordinibus. Cf. Fr. Vat. §. 168.*

¹¹) *Cf. §. 3. I. de hered. q. ab int. (3, 1). L. 8. C. de suis (6, 55). L. 14. D. eod. (38, 16). L. 63. D. de acq. hered. (29, 2).* ¹²) *In edd. haec verba finem faciunt praecedentis §i; at ibi iam dictum erat in potestate patris constituti.* ¹³) *possessionis B. Ve. possessiones Vi. possessio ed. Bl. De re cf. Gai. 3, 34.* ¹⁴) *Cf. §. 3. I. de hered. q. ab int. (3, 1). L. 11. D. de lib. et post. (28, 2). L. 11. 57 pr. D. de acq. her. (29, 2).* ¹⁵) *sui B. suis Ve. Vi. In suis ed. Bl.*

[605] ris rerum hereditariarum dominium continuatur, ut nec 'tutoris¹ auctoritas 'pupillo,² nec 'furioso³ curator sit necessarius, nec si forte soluendo '(non)⁴ sit hereditas: quamvis 'et⁵ furiosus, si resipuerit, et pupillus, si adoleuerit, abstinerere possint. 7. ⁶Post mortem patris natus, uel ab hostibus reuersus, aut ex primo secundoue mancipio manumissus, cuiusue erroris causa probata '(est),⁷ licet non fuerint in potestate, sui tamen patri heredes efficiuntur. 8. ⁸Post filios, filias ad intestatorum successionem inter suos ueniunt nepotes, neptes, pronepotes, proneptes, ac deinde masculino sexu post filium descendentes, si 'nullo⁹ parentum impedimento 'ipsi¹⁰ in aui potestate, uel proaui familia 'remanserint:¹¹ parentes enim liberis suis, cum quibus in potestate fuerunt ipsi, ordine successionis obsistunt. 9. ¹²Filius, (si)¹³ cum nepotibus ex alio filio susceptis in familia 'retinetur¹⁴ ad intestati patris successionem cum fratris filiis 'uocatur:¹⁵ quibus in patris sui partem uenientibus, hereditas in stirpes, non in capita diuiditur, ita ut unus filius et plures nepotes singulos semisses habeant. Idemque euenit, si auo ex duobus filiis impari numero nepotes successerint. 10. Ex filia nepotes sui heredes non sunt: in aui enim materni potestate alienam familiam sequentes ipsa ratione esse non possunt. 11. ¹⁶Eo tempore suus heres constituendus est, quo certum est, aliquem intestatum decessisse: '(secundum)¹⁷ quod ex [606] euentu deficientis conditionis 'nepos is,¹⁸ qui uiuo auo 'con-

¹) *Bl. per errorem omisit.* ²) *B. pupillū Ve. pupillis Vi. ed. Bl.* ³) *furiōsis Cdd. edd.* ⁴) *Suppl. Pith.* ⁵) *etiam Cdd. edd. etiam meae 1. 2.* ⁶) *Cf. supr. c. 2, 4—6. §. 4. I. de her. q. ab int. (3, 1).* ⁷) *Supplevi.* ⁸) *Cf. supr. c. 2, 2.* ⁹) *Vi. Ve. nullum B. nullus ed. Bl.* ¹⁰) *Cdd. ipsis ed. Bl.* ¹¹) *Ex Scal. cj. permanere Vi. remanseri Ve. remanserit B. ed. Bl.* ¹²) *Cf. supr. c. 2, 7. 8.* ¹³) *filius Cdd. filii si ed. Bl.* ¹⁴) *retinentur Cdd. edd.* ¹⁵) *uocantur Cdd. edd.* ¹⁶) *Cf. §§. 7. 8. I. de her. q. ab int. (3, 1).* ¹⁷) *secund. geminando -se et quod fere effici potest.* ¹⁸) *et certum nepotis Vi. et ortū nepotis Ve. et hortū nepotis B. et ortū nepotis edd. Sed ortū nepotis quis et quo sensu unquam dixerit, uelim scire. Accedit, quod totus locus, ut adhuc legebatur, sensu caret. Quod cum eo maxime effectum sit, quod post auo in Cdd. et edd. desiderabatur vox conceptus (cf. §. 8. I. cit.), nullus dubito, quin haec vox, olim scripta c'ceptus,*

ceptus,¹ post mortem patris natus '(est, suus) fieri² potest.³ 12. Quem filius emancipatus suscepit, uel adoptauit, sui heredis locum in aui successione, sicut ipse pater, obtinere non potest. Adoptiuus tamen 'ne⁴ quasi cognatus bonorum possessionem eius petere potest.⁵ 13. ⁶Si sui heredes non sunt, ad agnatos legitima hereditas pertinebit,⁷ inter quos primum locum consanguinei obtinent. Agnati autem sunt cognati uirilis sexus per uirilem descendentes '(sexum):⁸ sicut filius fratris, et patruus, et deinceps tota successio. 14. ⁹Inter agnatos et cognatos hoc interest, (quod) in agnatis etiam cognati continentur, inter cognatos uero agnati non comprehenduntur. Et ideo patruus et agnatus est et cognatus, auunculus autem cognatus tantummodo est. 15. ¹⁰Consanguinei sunt eodem patre nati, licet diuersis matribus, qui in potestate fuerunt mortis tempore: adoptiuus quoque frater, si non sit emancipatus, et hi, qui post mortem patris nati sunt, uel causam probauerunt. 16. ¹¹Soror iure consanguinitatis tam ad fratris, quam ad sororis hereditatem admittitur. 17. ¹²Consanguineis non existentibus, agnatis defertur hereditas, prout quis alterum gradu praecesserit. Quodsi plures eodem gradu consistunt, simul admittuntur. 18. ¹³Si 'sint, ¹⁴fratre defuncto,¹⁵ et fratris filius, et 'nepos eius ex fratre¹⁶ non existente, filius fratris nepoti prae- [607]

huc aberraverit, ubi in et ortu depravata effecit, ut pro nepos is scriberetur nepotis. Post condicionis exciderit filii (sc. sub conditione potestativa instituti). ¹ Cf. not. 18 p. pr. ² iniri B. siniri Vi. finiri Ve. (sit) iniri ed. Bl. ³ Tum scilicet, si condicio a moriente filio impleri potuit. Cf. L. 28. D. de cond. inst. (28, 7). ⁴ Cdd. nec ed. Bl. Cf. Glück. Pand. XI. p. 161. ⁵ Cf. L. 23. D. de adopt. (1, 7). L. 1. §. 4. D. unde cogn. (38, 8). ⁶ Cf. supr. c. 2, §. 10. ⁷ Hic Vercellensis codex desinit. ⁸ Perit hoc loco ob sequens sicut. Bl. ed.: (sexum) descendentes. ⁹ Est Paul. S. R. 4, 8. §. 14., ex quo suppleuimus quod. Cf. L. 10. §. 4. D. de grad. (38, 10). L. 5 pr. D. unde legit. (38, 7). ¹⁰ Cf. supr. c. 2, §. 10. ¹¹ Cf. supr. c. 2, §. 14. ¹² Cf. supr. c. 2, §. 11. §. 5. I. de legit. agn. succ. (3, 2). ¹³ Est Paul. S. R. 4, 8. §. 18. ¹⁴ Paul. Vis. sit Cdd. edd. ¹⁵ frater defuncti Cdd. edd. fratres defuncti Paul. Vis. ¹⁶ nepos fratres et B. nepos fratre Vi. ed. Bl. nepotes fratre Paul. Vis. Igitur e'ex in B. mutatum in set et transpositum in Paul. Vis. effecit, ut pro nepos scriberetur nepotes. Ceterum eius, quod regitur a fratre, refer ad filium fratris.

fertur. 19. ¹Sed si duorum fratrum sint liberi, non in stirpes, sed in capita hereditas distribuitur, scilicet ut pro numero singulorum uiritim distribuatur hereditas. 20. ²Feminae ad hereditates legitimas ultra 'consanguineorum' ³successiones non admittuntur: idque iure ciuili Voconiana ratione uidetur effectum. Ceterum lex duodecim tabularum sine 'illa' ⁴discretione '(feminini) sexus agnatos' ⁵admittit.

Kap. IV. Ulpianus libro '(regularum)' ⁶singulari, sub titulo de legitimis hereditatibus. ⁷1. Intestatorum 'ingenuorum' ⁸hereditates pertinent primum ad suos heredes, id est liberos, qui in potestate sunt, ceterosque, qui in liberorum loco sunt; si sui heredes non sint, ad consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem patre; si nec hi 'sint,' ⁹ad reliquos agnatos '(proximos, id est cognatos)' ¹⁰uirilis sexus, per mares descendentes, eiusdem familiae. Id enim cautum est lege duodecim tabularum hac: 'Si intestatus moritur, cui suus heres nec 'escit,' ¹¹agnatus proximus familiarum habeto.' 2. Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat his uerbis:

¹) Cf. *supr.* c. 2, 15. ²) *Exstat Paul. S. R. 4, 8. §. 22. Cf. supr. c. 2, 14. §. 3. I. de leg. agn. succ. (3, 2). Gai. 2, 22. Ulp. 26, 6.* ³) consanguineos (*pro* consanguineor.) *Vi. consanguineas B. Paul. Vis. edd. Sed consanguineae vel agnatue successiones dici non possunt.* ⁴) ulla *Cdd. Paul. Vis. edd., quod omnino huius loci esse non videtur.* ⁵) cognatos *B. Paul. Vis. cognatis Vi. agnatos edd. Sed cognatos consulto librarius ex (sexus) feminini agnatos, quasi hi brevius et rectius cognati dicendi essent, fecisse mihi videtur; cui errori subueniens scriptor B. pro discretione sexus dedit discreptiones ex his, et certo ex feminis nati sunt cognati! Iam ex nostra lectione vides, sine illa discretione pertinere ad discrimen, quod Icti inter consanguineas et ulterioris gradus agnatas fecerant, et feminini sexus agnatos esse, quas Gai. 3, 23. dicit feminas agnatas.* ⁶) *Ex Schillingii cj. suppl. Cf. tit. 2. c. 5. not. 9.* ⁷) *Exstat in Ulp. fragm. 16, 1.* ⁸) *Ex Ulp. fr. gentilitiorum B. Vi. edd., quod pessimorum Codd. portentum cave ex argutiis optimorum virorum retineas. Cf. Zeitschr. f. RG. 1866. V. p. 186.* ⁹) sunt *Cdd. edd.* ¹⁰) *Ex Ulp. fr. suppl. Bl.* ¹¹) *est Cdd. esit ed. Bl. Futurum positum fuisse, argumento sunt cum illae leges apud Cic. de leg. 2, 21. 'quoi auro dentes uincti escunt' et apud Fest. v. Nec 'quod nec manifestum erit', tum ea, quae sequitur §. 2. De ceteris locis vid. Schoell XII tabb. p. 128.*

'Si agnatus 'nec escit,¹ gentiles familiam 'habento.' Nunc² '(nec gentiles)³ nec gentilicia iura in usu sunt.

Kap. V. Idem '(libro)⁴ institutionum '(secundo sub titulo de successionibus)⁴ ab intestato. 1. Ab intestato quoque hereditas defertur 'aut⁵ per ius ciuile, aut per praetoris beneficium: per ius ciuile suis heredibus, 'uel⁶ liberis, qui in potestate '(eius)⁷ fuerunt, filio, filiae, et deinceps, qui in locum defuncti parentis, qui ex eodem 'natus sit,⁸ succedunt.

Kap. VI. Idem eodem libro.⁹ 1. Post suos ab intestato legitimi admittuntur, primum consanguinei; (ii) sunt 'fratres et sorores,¹⁰ qui in eiusdem potestate patris fuerunt, etsi ex diuersis matribus nati sunt. 2. Consanguineos et adoptio facit, et adrogatio, '(et)¹¹ causae probatio, et in manum conuentio.

Kap. VII. Idem eodem libro. 1. 'Post consanguineos¹² legitimi¹³ uocantur. Hi sunt agnati, qui nos per patris cognationem contingunt, uirilis sexus: nam sciendum, feminis, ultra consanguineas, hereditates legitimas non deferri. 2. ¹⁴Suis praetor solet emancipatos liberos, itemque ciuitate donatos coniungere, data bonorum possessione: ¹⁵sic tamen, ut bona, si quae propria habent,¹⁶ his, qui in potestate manserunt, conferant. Nam aequissimum putauit, neque eos bo- [609] nis paternis carere per hoc 'quod¹⁷ non sunt in potestate:

¹) nescit B. Vi., quod nisi ex n' escit vix fieri potuit. nec esit ed. Bl. ²) De h. l. vid. Schilling de Ulp. fr. p. 66—85. ³) Supplevi.

⁴) Ex Pith. cf. suppl. ed. Bl. ⁵) Ita B. om. Bl. ed.

⁶) Malim uelut. ⁷) Supplevi geminata fere antecedente littera e.

⁸) nati sunt Cdd. ed. Bl. sine sensu. ⁹) Cf. supr. 3, 15. 16. 2, 9.

¹⁰) fratres et soror (pro soror. = sorores) B. frater et soror Vi. ed.

Bl. Male, quia et frater fratri, soror sorori consanguinei sunt.

¹¹) Supplevi. ¹²) Ex Scal. et Cuiac cf. et consanguineis B. et consanguinei Vi. Scilicet ob antecedens -ro excidit po-.

¹³) Proprie sic dicti; nam ipsa lex, quae suos tantum in conditione posuerat

(c. 4. §. 1 fin.), consanguineos, ex suis et agnatis quasi mixtos

(c. 3. §. 15.) non commemorauerat (c. 3. §. 3.), primum agnatis de-

dit hereditatem. ¹⁴) Cf. Gai. 3, 19. 20. 26. 1, 94. §. 9. I. de her.

q. ab int. (3, 1). L. 1 pr. D. de coll. bon. (37, 6). ¹⁵) Hic Vindob.

codex desinit. ¹⁶) i. e. si quid superest, deducto aere alieno:

nisi malis si delere. ¹⁷) Ex Boeck. cf. qui B. quia edd.

neque praecipua bona propria habere, cum partem sint ablaturis suis heredibus.

Kap. VIII. Idem libro, qui supra, '(sub titulo)¹ de suis '(et legitimis)¹ heredibus. 1. ²Post 'agnatos³ praetor uocat cognatos: cognati autem sunt, qui nos per patrem aut matrem contingunt: post cognatos uirum et uxorem. 2. Et haec, si qui decessit, non fuit libertinus, uel stirpis libertinae:⁴ ceterum si libertinus est, uel libertina, 'patrono⁵ eius legitima hereditas, 'patronaeue⁶ lege duodecim tabularum defertur.

Kap. IX. Idem eodem libro.⁷ 1. Post familiam patroni uocat praetor patronum et patronam, item liberos, et parentes patroni 'et⁸ patronae: deinde uirum et uxorem: mox cognatos patroni et patronae. 2. Quodsi is, qui decessit, liber fuit ex '(mancipatione citra) remancipationem⁹ manumissus, lex quidem duodecim tabularum manumissori legitimam hereditatem detulit: sed praetor, aequitate motus, decem personas cognatorum ei praetulit has: patrem, matrem, filium, filiam, auum, auiam, nepotem, neptem, fratrem, sororem: ne quis occasione iuris sanguinis necessitudinem uinceret. 3. ¹⁰Sed imperator noster in hereditatibus, quae ab intestato deferuntur, eas solas personas uoluit admitti, quibus decimae immunitatem ipse tribuit.¹¹

¹) *Supplevit. Bl.* ²) *Cf. §. 3. I. de leg. agn. succ. (3, 2). §. 3. I. de bon. poss. (3, 10). Gai. 3, 27.* ³) *B. consanguineos ed. Pith. et Bl. per errorem.* ⁴) *Cf. L. 4. §. 23. C. de bon. lib. (6, 4) et libr. meum 'Studien d. R. R.' p. 74. 134.* ⁵) *patronum B. ad patronum edd. contra usum loquendi.* ⁶) *patronaeue B. patronamue edd. De re cf. Fr. Vat. §. 308.* ⁷) *Cf. Ulp. 28, 7. §§. 3. 5. I. de b. p. (3, 10).* ⁸) *B. om. ed. Bl.* ⁹) *ex (non et) remancipationem B. absque remancipatione ex Schult. cj. ed. Bl. Simile verbum repetitum librario fraudi fuit. Ceterum cf. Zeitschr. f. gesch. R. W. XIII. p. 48.* ¹⁰) *Cf. libr. nostr. 'Gaius' p. 22.* ¹¹) *B. praebuit ed. Bl. per errorem. — Ceterum haec sententia tam apte in fine huius materiae posita est, ut ea ipsa hunc titulum finivisse Col-lationis auctor existimandus sit.*

FRAGMENTA IVRIS ROMANI VATICANA.

Locorum ex iure civili anteiusustiniano ab incerto auctore [610] incertoque sub titulo collectorum reliquias, quae fragmenta iuris Romani Vaticana vulgo appellantur, debemus industriae Angeli Maii, qui eas ex palimpsesti bibliothecae Vaticanae codicis, nunc Cassiani collationem continentis inferiore scriptura eruit annoque 1823 Romae, Parisiis et 1824 Berolini primus publici iuris fecit. Cassiani codex cum in summa centum membranis, forma oblonga, constet,¹ earum quadraginta tres semel, quinquaginta septem bis scriptae sunt. Antiquioris vero scripturae folia duo et viginti ad Theodosianum Codicem, duo ad legem Burgundionum Romanam, triginta tria ad nostrum opus spectant. Quod quidem olim in codice quadrato grandioris modi scriptum fuit, singulis versibus, qui tricenarii bini in quaque pagina exarati sunt, litteras vel notas complectentibus circiter quinquaginta sed et ad sexaginta numero eiusque formae, ut partim ex hac partim ex frequenti notarum usu codicem certe non post seculum sextum, fortasse vero et multo ante scriptum esse periti indicaverint. Huius vero codicis folia Cassiani scriptor operis in usus suos ita convertit, ut ex singulis geminis foliis cohaerentibus terna et quidem bina cohaerentia et deorsum dissecando unum solitarium faceret: qua ratione factum est, ut medium quodque folium partem tantum et prioris (a) et posterioris folii (b) antiquioris scripturae contineret, et nunc quoties medium folium solum nobis servatum est, id in utraque pagina tantum trientem vel postremum vel primum cuiusque versus tam anterioris quam posterioris folii exhibeat, primum vero vel tertium folium superstes bessem in utraque pagina partim postremum partim primum praestet. Ceterum frustis inter se iunctis triginta sex paginas integras antiquioris codicis restituere licuit; quibus accedunt viginti mutilae, quattuor bessariae, sedecim trientariae.

Vetustior codex quaternionibus constitit, quorum numerus in fine cuiusque a librario notatus erat; quibus ex

¹) Quas et anteriores editores et nos numeris arabicis ad marginem positus significavimus: adiectus numerus uncinatus paginas superstites perpetua serie demonstrat.

[611] numeris cum VI., XV., XXVII. et XXIX. servati sint, hoc maxime adminiculo Maius in ordinandis et iungendis membranis usus est, nec adhuc existit, qui rationem eius et ordinem ab eo institutum improbaret. Nam et titulum 'de cognitoribus et procuratoribus' quod ultimo loco posuit, quia nullo numeri signo certo loco assignatur, non est sine ratione, quanquam eum ceteros omnes praecessisse ex ipsa materia colligere licet. Verisimile enim est, hoc opus ut ceteros omnes posterioris aevi codices ad ordinem edicti perpetui compositum esse: quem etiam aliquatenus assequimur, si ponimus, post titulum de cognitoribus et procuratoribus secutum titulum ex empto vendito ea parte insertum fuisse, ubi in libris ad edictum de rei vindicatione agitur; quod sane paullulum deflectit ab ordine edicti, poterat tamen cum eo defendi, quod qui vindicet, dominum esse oporteat, dominiaque maxime emptionibus acquirantur, tum Hermogeniani ratione, qui in epitomis iuris 'primo de personarum statu ac post de ceteris ordinem edicti secutus et his proximis atque coniunctos applicans titulos, ut res patitur', dixerat (L. 2. D. de statu hom. [1, 5])¹. Quid? quod persimiliter iam in Gregoriano Codice, teste breviario Alarici, cui fidem cum Haenelio (ad Gr. C. p. 23. not. n) derogare nolim, titulus 'si sub alterius nomine res empti fuerit' titulo 'de rei vindicatione' vicinus deprehenditur. Qua ratione si etiam tota materia de acquirendo rerum dominio hoc loco tractabatur, mirari non licet, quod novem quaterniones usque ad XV., ubi tit. de usufructu sequitur, ea occupabantur. Sequi deinde in edicti libris materiam de re uxoria et post de tutelis, quo spectat tit. de excusatione, et postremo, quamquam multo post, de donationibus,² satis notum est.

In libros syllogem distributam fuisse, nullum vestigium indicio est; videtur igitur, ut Collatio et Hermogenianus Codex, titulos tantum habuisse, qui etiam per paginas repetuntur, ita ut in versa quaque media prior tituli pars, in recta reliqua superne scripta sit, nullo tamen numero praefixo. Nec numerorum signis sed tantum novo versu, interdum etiam spatio tantum relicto, singulae species distinctae sunt; sic enim (ut Byzantinis *ῥέματα*) singula excerpta ex Ictis perinde in hoc opere atque in Collat. 14 fin. et L. Rom.

¹) Possunt sane haec verba etiam ita intelligi, ut ad titulos iuris extraordinarii post absolutas omnes materias edicti perpetui in fine additos referantur. Omnino tamen cadentis iurisprudentiae etiam hoc indicium est, quod tradita iuris systemata misceri et pro lubitu mutari coepta sunt: quanquam idem modestius et cum ratione iam superiores Icti factitasse deprehenduntur, velut Paullus in Sententiis. Cf. Heimbach. in Repert. Lips. 1849. III. p. 144. ²) Fortasse titulum de donationibus Vaticanae syllogae auctor titulo de legatis applicuerat.

Burgundionum et alibi appellata esse, argumento est lemma [612] §i 294, ubi 'sequens et tertia' (sc. species) allegatur. Scilicet et lemmata sive sententiarum summulas subinde continet collectio, in margine dissimilibus et minoribus litteris adscriptas, quo facilius species pro sententia aliqua facientes inveniri possent. Quae lemmata quamquam accurate concepta sunt, tamen non in ipso condendo opere, sed a docto quodam adhuc integri Vaticani codicis possessore facta esse, eo probatur, quod eiusdem codicis paginae numeratae in iis allegantur.

Complectitur collectio partim principales constitutiones easque ubique integras, partim sententias ex Ictorum libris excerptas: utrasque ita mixtas, ut perpetuum consilium in hac re frustra quaeras; nam ne temporis quidem ordo servatur, ubi imperatorum leges vel rescripta se excipiunt. Quoties sequentes species eosdem habent auctores, ii in inscriptione vocabulo 'Idem' significantur, scilicet, imperatores vel Ictus; in Ictorum vero libris una inscriptio ad omnes sequentes species ex eodem libro sumptas tacite porrigitur, singulis tantum 'item' vocula (semel etiam §. 93. 'post pauca') vel solo spatio distinctis, donec alia succedit. quanquam ne hoc quidem perpetuum est: imperatorum nomina repetuntur §§. 22—24. iurisconsulti et libri §§. 232—234. 328—331. Saepe etiam 'idem' vel iureconsulti nomen non comparat, ubi scriptum esse oportebat, hoc tamen, ut novissima Mommseni editio docuit, plerumque ea de causa, quod minio pictum nunc evanuit. saepe etiam 'item' librariorum culpa positum est, ubi oratio simpliciter continuatur, vel omissum, ubi interrupta oratione scribi vel spatium relinqui oportebat. nec non interdum 'item'. quod erat in ipsius Icti oratione, per errorem pro eo habitum est, quod singulas species dirimeret. Praeterea etiam inscriptiones maxime in constitutionibus saepissime vitiosae sunt.

Constitutiones principales, quae in collectione suo nomine, non ex Icti alicuius opere, relatae inveniuntur, sunt et rescripta et novae leges, antiquissimae Severi et Caracallae (§§. 267. 295.), novissima Valentini, Valentis, Gratiani (§. 37.), iterum data a. 372., reliquae Alexandri (§§. 28. 266a.), Philippi (§. 272.), Valeriani et Gallieni (§. 18.), Gallieni (§§. 19. 21. 25.), Aureliani (§. 30.), Probi (§. 288.), Diocletiani et collegarum (§§. 22—24. 41—43. 270. 271. 275—286. 292. 293. 297. 312—316. 325. 326. 338.), Constantini et collegarum (§§. 32—36. 273. 274. 287.), incertorum (§§. 20. 26. 27. 29. 31. 38—40. 73. 113. 289—291.). Ex his quae leges sunt, non ex Theodosiano Codice fluxisse, ex eo solo certum est, quod is non laudatur et quae in illo breviate extant, hic integrae proferuntur, velut §§. 37. 248. 249. Contra rescripta ex eorum receptaculis, Gregoriano et Hermogeniano [613] Codice, hausta non esse, eodem argumento probari non

potest, cum nemo etiam post editos hos Codices rescriptis aliunde cognitis uti prohiberetur. Nec credibile est tam paratis subsidiis non usum esse, quicumque Vaticanam collectionem composuerit. Nec tamen minus dubitandum videtur, non omnia, quae affert, rescripta ex iis eum sumsisse. Primum enim non modo non fit mentio eorum Codicum in allegandis constitutionibus, sed etiam in tit. de donationibus ad legem Cinciam hic illic constitutionibus tanquam notabile quid posteriore manu, eiusdem, ut videtur, possessoris, qui lemmata composuit, adscriptum est, easdem in Greg. vel Herm. inveniri (§§. 266^a. 270. 272. 285. 286. 288.), sicut semel etiam fit in Collat. 6, 5. Deinde inscriptionum ratio Vaticana non convenit ei, quae in his Codicibus et Iustiniano, qui ex iis hausit, reperitur. In quibusdam enim titulis, de cognitoribus et de donationibus, novo modo divi appellatio imperatoribus praefigitur, velut 'divus imperator Probus' §. 288., 'divi Diocletianus et Constantius' §§. 270. 275. 297. 312. 316. 325. 338., 'divi Constantinus et Caess.' §§. 249. 287., quae alias partim in iisdem imperatoribus deest: cuius rei causa inde tantum repeti videtur posse, quod omnes hae constitutiones ex scriptis quibusdam de istis materiis compositis sumtae sint, quorum auctores anteriorum Ictorum more imperatorum defunctorum rescripta libris suis inserentes divos eos appellaverant. Praeterea in iisdem titulis quoties Diocletiani et collegarum rescripta referuntur, hoc quoque singulare est, quod non solenni in Codicibus more, qui etiam in aliis Vaticanis titulis in summa retinetur (§§. 22—24. 41.), Diocletianus et Maximianus (et Caess.) inscribuntur, sed Diocletianus et Constantius, idque adeo fiat in rescriptis ante Constantium in imperii consortium adscitum i. e. ante a. 293. datis (§§. 275. 297. 312.), ubi in aliis partibus operis (§§. 23. 34.) recte is omittitur (cf. Momms. p. 405). Igitur trans Alpes illum vel illos, qui de donationibus et de cognitoribus scripserant, egisse conicere licet, ubi cum quadripartiti imperii omnes quattuor collegas appellare molestum esset, post Diocletianum Constantium, cui illae provinciae obtigerant, quam ex aulica orientalium observantia stolidum et crudelem Maximianum sane Augustum commemorare maluerint et ita consueverint, ut idem non anxie perquisitis imperii temporibus etiam in rescriptis ante a. 293. datis facere non dubitaverint. Tandem quod Mommsenus asseverat (p. 397),

¹⁾ Eiusmodi scripta exolescente iam vetere iurisprudencia haud pauca composita esse, quae maxima ex parte tantum in posteriorum principum rescriptis vel legibus, de quibusdam materiis emissis, et excerptis Ictorum veterum sententiis consistenter et transitum quasi ad puras putas collectiones facerent, dubitare non licet. Ipsa legum Mos. et Rom. collatio hoc numero est.

inter Diocletiani et collegarum rescripta loco certo insignita, quae in Codice recepta sunt, paene nullum nisi in oriente datum exstare, licet id hactenus tantum verum sit, ut longe plura orientis quam occidentis habeant locum adscriptum, memorabile tamen est, in Vaticano inter non multa horum principum rescripta sex esse in Africa, Italia vel Gallia data (§§. 41. 271. 282. 292. 313. 315.): ex quibus quinque cum rursus sint in tit. de donationibus, iam confectum videtur, hunc titulum eum, quem dixi, habuisse fontem, eamque ipsam ob causam huic praesertim titulo a possessore Gregoriani et Herm. Codicis commemorationes adscriptas esse, quod is aliunde huius tituli constitutiones profectas esse comperit haberet. Ceterum et in aliis titulis quaedam rescripta et maxime quidem post Diocletianum emissa, in quo saltem Gregorianus desinit, aliunde in eos venisse verisimile est.

Ex Ictorum libris excerpenti et excerpta componendi mos sine dubio post constitutionum collectiones invaluit. Nostram collectionem continere trium Ictorum species, Papiniani, Ulpiani et Pauli, inter omnes constat. Unde suspicari licet, librum illum iuris, quem Wettermannus referente Clossio (in comment. Annal. Dorpat. T. III. no. XXXI. p. 289 seq. inserta indeque separatim ed. p. 11) seculo sexto decimo Moscoviae in Caesarea bibliotheca Ivani III Wasiljewitschii vidit et 'corpus Ulpiani, Papiniani, Pauli etc.' nuncupavit, eandem hanc continuisse collectionem. Nam et in hac de quarto Icto dubitatur propter §§. 90—92.: quae cum ex 'lib. I. II. III. de interdictis' sumptae sint, sed nomen Icti nullum praescriptum habeant, a plerisque Ulpiano tribuuntur, ea potissimum de causa, quod, quae proxime antecedunt, Ulpiani sunt. Sed hoc stare non potest; nam nec Ulpianum proprios de interdictis libros scripsisse notum est, et quae in §. 90. de interdicto 'Quod legatorum' profertur sententia, ei contrariam probat Ulpianus L. 1. §. 8. D. quod legat. (43, 3). Accedit, quod cum Venuleio Saturnino, quem unum, si Arrianum obscurum auctorem exceperis, de interdictis scripsisse scimus, confidenter abiudicare posse istos Vaticanos locos Buchholtz sibi visus est, parum id probabilibus argumentis fecisse deprehenditur. Nam nec verum est, quod ait p. 297., §§. supra scriptarum auctorem interdicta ita tractasse ut divisionem illam sequeretur, quod interdicta vel adipiscendae vel retinendae vel recuperandae possessionis sint, id quod ipsa res redarguit, nec credibile, Venuleium ex partitione in prohibitoria, restitutoria et exhibitoria singula interdicta ineptissime persecutum esse. Imo Vaticanum auctorem edicti perpetui ordinem secutum esse, ipsa titulorum praescriptorum series ostendit. Idem vero etiam Venuleius, si locos ex eius libris in Digestis servatos accurate inter se et cum ordine edicti contuleris, fecisse deprehenditur, ut tamen interdicta de rebus divini et publici

[615] iuris aut omitteret, aut brevissime perstringeret.¹ Nihil igitur prohibet, quo minus §§. 90—92. Venuleio assignemus, cuius ex lib. I. petita sententia in L. 52 pr. D. de acq. poss. (41, 2) etiam vicini argumenti est cum §. 90. item ex lib. I. profecta. .

Difficilis interdum quaestio est, cui iureconsulto cuique eius libro singulae species attribuendae sint. Qua de re in universum agere ultra huius angustias loci longum est. Cum tamen haud raro et a Buchholtzio, qui in excursu I. editionis suae hanc quaestionem agitavit, et a Mommseno deflectendum mihi visum sit, certe conspectum locorum secundum auctores et libros digestum dare placuit.

Itaque sunt secundum nostram editionem Papiniani ex libris Responsorum II. III. IV. VII. XII. XV. §§. 328—332. 2—17. 121. 122. 65. 250—265. 294. 296. 327. 333. ex eiusdem Quaestionum libro XI. §§. 224—226.

Ex Paulli lib. Responsorum VII. VIII. §§. 94—112. 114—118. Quaestionum lib. VI. §§. 227. 228. ad Sabinum VIII. (?) §. 1. ad edictum VII. (?) VIII. (?) LXXI. LXXIV. (?) §§. 322—324. 319. 298—309. 317. ad edictum de brevibus lib. XXIII. §§. 310. 311. Sententiarum lib. I. II. §§. 336. 337. 340. 172. Manualium lib. I. II. §§. 46—58. 45. de excusationibus lib. sing. §. 231. de excusatione tutorum lib. sing. (nisi is idem liber sit) §. 246. de officio praetoris tutelaris lib. sing. §§. 244. 245. de iurisdictione tutelari lib. I. editionis secundae §. 247. de testamentis lib. sing. §§. 229. 230. ad municipalem lib. sing. §§. 237. 243.

Ex Ulpiani libris ad Sabinum XVII. XLVI. §§. 59—64. 70—72. 74—89. 269. ad edictum VI. (?) VIII. IX. (?) I. de reb. cred. XXXIII. §§. 339. 318. 341. 266. 120. de officio proconsulis lib. II. §. 119. lib. sing. de excusationibus §§. 123—170. de officio praetoris tutelaris² §§. 173—223. 232—236. 238—242. Responsorum lib. II. §§. 44. 268. (?)

¹) Libro I. egit de interdicto quodam ad possessionem vel usum-fructum pertinente (L. 52. D. de acq. poss. 41, 2) et de interdicto de rivis et de cloacis refliciendis (L. 4. D. de rivis 43, 21. L. 2. D. de cloac. 43, 28); lib. II. de interdicto Quod vi aut clam (L. 2. 4. 8. 10. 12. 22. D. quod vi 43, 24); lib. III. de precario (L. 7, 22. D. de precar. 43, 26); lib. IV. de libero homine exhibendo et de liberis exhibendis (L. 2. D. de hom. lib. exh. 43, 29. L. 5. D. de lib. exhib. 43, 30); lib. V. de interdicto Utrubi (L. 53. D. de acquir. poss. 41, 2. L. 15. D. de div. temp. 44, 3); lib. VI. de Salviano (L. 66. D. de acq. rer. dom. 41, 1. coll. L. 1 pr. D. de Salv. 43, 33) et de fraudatorio (L. 8. 11. 25. D. quae in fraud. cred. 42, 8). ²) De quo libro respectu habito superioris, qui inscribitur de excusationibus, rectius Mommsenus p. 395. quam Fitting. über d. Alter d. Schr. d. Röm. Jur. p. 36. egisse mihi videtur.

Ex Venuleii Saturnini de interdictis lib. I. II. III. [616]
§§. 90—92.

Omnino epitomator non ut Iustiniani prudentes tria scriptorum genera, sed ut Theodosius II. et Valentinianus III. in simili, quem parabant, codice 'tractatus et responsa', quae ratione etiam in Valentiniani de responsis prudentum lege Papinianus et Paullus, praecipui responsorum et quaestionum auctores, Gaio, Ulpiano et Modestino anteponuntur, distinxisse et in tractatibus magis ad breviores libros, maxime *μνογραφίας*, quam ad magnos commentarios animum videntur advertisse: et hoc quidem eo sine dubio consilio, ut quam commodissime et minimo labore opere suo defungeretur, morosum scilicet ducens, ex magnis libris quae ad quemque titulum pertinerent, colligere, si minoribus uti liceret, in quibus iam collecta exstarent. Quod institutum cum furtim adeo secutus sit, ut ne ab eiusmodi quidem libris abstineret, ex quibus eum titulos de cognitoribus et de donationibus composuisse deprehendimus, apparet, quam parum diligentiae is operi suo impenderit.

Excerpta quae posuit, integra eum posuisse ut in ipsis, quibus utebatur, libris exstabant, nec pro arbitrio suo vel omissionibus vel emblematis foedasse, non est quod dubitemus. Certe vestigium eiusmodi facinoris adhuc deprehensum non est. Nam quae verba Wiedingius (der Libellprocess p. 298) pro emblemate habuit ('libellos det et litteras petat' §. 167), non minus genuina ipsius Ulpiani sunt, quam illa 'Quod uero supra diximus' §. 165., ne in speciem quidem suspicionis cadentia, quo ille tamen exemplo usus est, ut alterum istud, quod sibi videbatur, probaret emblemata.

De origine operis cum nihil traditum sit, ad coniecturas viris doctis confugiendum fuit, de quibus adi, si placet, Zimmern. hist. iur. I. §. 7. Wenck. opusc. acad. ed. Stieber. p. 449. F. Osann. ad Pompon. de orig. iur. p. 147. Rudorf. hist. iur. §. 107.¹ Igitur mihi quoque si coniectura uti licet, priorior sum ad existimandum, non privato consilio sed principis alicuius auctoritate, nec ab uno sed a pluribus opus confectum esse, ut tamen inchoatum tantum vel, si consummatum, saltem non probatum ab eo, qui fieri iusserat, privatim suscepti loco pervulgatum fuerit. Primum hoc suadet ambitus operis, in modum fere Iustinianorum codicum instituti: cuiusmodi amplissimi codicis conficiendi consilium pri- [617]

¹) Quibus nunc accedit Mommsen. edit. ipsius p. 403—406. Is privato homini, qui sub Constantino scripserit, opus attribuit, §. 37. i. e. Valentiniani legem pro supplemento habens, quod multo post additum sit. Sed quod maxime eum movit, inscriptionum singularitas in Diocletiani et Constantini rescriptis, eius nos probabiliorum originem ostendisse nobis videtur.

[617] vatium aliquem potuisse capere tanto minorem habet verisimilitudinem, quod privatim excerpti iurisconsultorum loci an plenam fidem habituri essent in iudiciis recitati, admodum dubium videri debebat. Maiorisque capti spiritus, quam in privato auctore expectes, etiam illud indicium est, quod non tantum ex usitatis codicibus, sed etiam aliunde, ut vidimus, tracta sunt rescripta et rariores etiam Ictorum libri adhibiti. Eodem ducit ommissa in rescriptis Codicis Gregoriani vel Hermogeniani mentio. Cur eos privatus homo taceret? In Collatione et Consultatione, quae sunt privatorum, ubique eos praescriptos invenimus: non item in Iustiniano Codice; nam sub ipsius principis nomine promulgandus codex reapse non patiebatur aemulum alius eorundem fontium nomen codicis. Deinde opus aperte non unius hominis consilio regitur. Hoc prodit mira in excerptando et componendo inconstantia. Leviora, velut vocabulum 'idem' et alias 'item' in novarum specierum exordio modo scriptum modo omissum et inter eundem auctorem repetitum iam non moror. Eiusdem generis est, quod qui §§. 90—92. exscripsit, praeter librum etiam titulum, alius (§. 227.) rubricam diligenter notavit. Et ut illi loci ab alio profecti videntur, ita etiam rescripta in §§. 38—40. legibus Constantiniani aevi, quae antecedunt, adiecta. Sed et alium in titulis de donationibus et de cognitoribus componendis operam collocasse, praeter ea, quae singularia ex iis iam retuli, etiam hoc indicio est, quod is solus Ulpiani ad edictum editione usus est, cuius libri secundum partes edicti numerabantur (§. 266. collata cum §. 120. et eo, quod dixi supra p. 155 fin.) et mirum in modum constitutiones et iurisconsultorum locos miscuit, ut opinor, quod in libris de his materiis scriptis, quos adhibebat, ita invenerat,¹ dum in tit. ex empto et vendito et de usufructu constitutiones omnes separatim congregatae locos ex Ictis exscriptos vel sequuntur vel antecedunt, idemque etiam in tit. de re uxoria et de excusationibus, quos integros non habemus, factum esse opinari licet, nisi ii ex meris Ictorum sententiis compositi fuerint, priori tamen uno rescripto (§. 113.) propter argumenti similitudinem immisto. Ne illud quidem facile credas, eundem hominem §. 159 et 246., §. 185 et 240., §. 186 et 231., §. 183^a. cum sequenti et 238., quae omnes idem continent, excerptasse et in eodem titulo possuisse.

Haec cum ita sint, statuendum videtur, membranas Vaticanas aut reliquias esse eius codicis, quem simul cum [618] constitutionum codice Theodosius adiuncto Valentiniani nomine a 429. L. 5. Th. C. de const. princ. (1, 1) fieri iussit

¹) Puta vero, ibi propriis scriptoris verbis utrumque genus separatum fuisse.

(quae olim Wenckii fuit opinio), aut antea eosdem vel alios imperatores post a. tamen 372. simile quid molitos esse. Sed prius quo minus accipiamus, praeter alia prohibet, quod Theodosius illum alterum codicem ex 'tribus codicibus' et Ictorum scriptis componi ideoque ab iis, quibus totum opus curandum dabat, 'cum primum codicem nostrae scientiae et publicae auctoritati obtulerint', inchoari voluit; at Vaticanus liber quas habet leges novas, non epitomatas ex Theodosiano Codice, sed integras, ut iam diximus, refert. Alteri vero opinioni quid obstet, non video. Imo sunt, quibus confirmari videatur. Primum enim de altero illo codice, qui 'omni iuris diversitate exclusa magisterium vitae susciperet', tam breviter et quasi incidenter praecipitur, quam in re tam nova non potuisse videatur, nisi eiusdem modi operis iam consilium et experimentum aliquod extiterit. Item vero etiam expressa quaedam vestigia produnt. Qui enim imperator sine inepta quadam *ταυτολογία* dicere potuisset 'Ex his autem tribus codicibus et per singulos titulos cohaerentibus prudentium tractatibus et responsis noster erit alius, qui nullum errorem, nullas patietur ambages, qui nostro nomine nuncupatus, sequenda omnibus vitandaque monstrabit', nisi iam alius imperator et isto quidem tempore, ut in re recenti omnes etiam ex subobscura significatione, quo tenderet oratio, intellegere possent, talem codicem inani tamen experimento faciendum curasset? Sed et quae de codice conficiendo praecipit, eiusmodi sunt, ut iis non tam operi prorsus novo legem dicere, quam vitia iam ante oculos posita et (addere licet) nobis quoque in Vaticana sylloga conspicua notare et ne rursus committantur vetare videatur. Nam verbis illis 'per singulos titulos cohaerentibus prudentium tractatibus et responsis', nonne excerpturi ipsos antiquorum Ictorum libros ita adire iubentur, ut ex scriptis, ubi iam excerpta exstabant, uti fecerant tituli Vat. de cognitoribus et de donationibus compositores, vel etiam ex ipsa Vaticana collectione mutuari vententur? Item illa 'omni iuris diversitate exclusa', et 'nullum errorem', 'nullas ambages', licet aliquo modo etiam ad differentiam constitutionum codicis dicta esse credi possint, magis tamen Vaticanum corpus iis carpi videtur, et vetus ius abolitum (velut legis Cinciae) et novum miscens, et longis incerti iuris tractatibus velut de usufructu accrescendo et non resectarum legum ambagibus oneratum. Quid? quod Theodosius in const. de Th. C. au- [619] ctoritate §. 3. cum collaudatis antea sui Codicis confecto-

¹⁾ Sane aliter haec verba interpretatur Mommsen p. 403.; titulos intelligit trium codicum cohaerentes, tractatus non inter se cohaerentes, sed illis titulis argumento cognatos. Quod an rectius statuatur, alii iudicanto.

ribus, 'detersa, inquit, nube voluminum, in quibus multorum nihil explicantium aetates attritae sunt, compendiosam divalium constitutionum scientiam ex d. Constantini temporibus roboramus nulli post kal. Ian. concessa licentia ad forum . . . ius principale deferre . . . nisi ex his videlicet libris, qui in nostri nominis vocabulum transierunt' etc. primis illis verbis aperte demonstrat corpus aliquod iuris iam confectum Vaticani tam simile, ut ovum ovi non videatur similius; nam et multorum annorum fuisse hoc opus, quod multorum virorum susceptum consortio in tantam nubem voluminum excreverat, nemo non facile credet. Itaque ut plane dicam, quod sentio, cum summo desiderio purgandorum iuris fontium istius aevi homines tenerentur,¹ cui satisfaciendi aemulatione occidentis et orientis imperatores inter se certasse ipsa Valentiniani de responsis prudentium lex et Theodosii constitutionum codex argumento sunt,² vix dubito quin iam anterior imperator, velut Honorius³ vel adeo prior Theodosius⁴ primum de corpore iuris 'magisterium vitae suscipiente' cogitaverit, et post demum, cum iussum ab ipso vel alio opus, cuius reliquias Vaticanas tenemus, spem fefellisset, nec probato eo nec improbato (unde aliquamdiu tamen homines eo usi esse videntur), ut tamen aliquo modo iuris confusione subveniretur, lex de auctoribus allegandis a Valentiniano emissa sit. Cui opinioni convenit primum patria Vaticani operis sine dubio occidentalibus; eam enim evincunt, ut dudum docti viri viderunt, et ipse codex Vat.

¹) Cuius documentum est incerti auctoris 'de rebus bellicis' opusculum, ubi c. ult. 'de legum vel iuris confusione purganda' (Notit. dignit. imp. Rom. ex ed. Labbaei Paris. 1651. p. 189.) 'Divina providenti', inquit, 'sacratissime imperator, domi forisque reip. praesidiis compositis, restat unum de tua serenitate remedium ad civilium curarum medicinam, ut confusas legum contrariasque sententias, improbitatis reiecto litigio, iudicio augustae dignationis illumines' etc. ²) Accedit, quod Iustinianus initio const. Haec quae necessario de novo Codice faciendo auctor est, adeo multis retro principibus eiusmodi codicibus ius corrigere necessarium visum, nullum tamen rem ad exitum perducere ausum esse. ³) Meminerimus, etiam Notitiam dignitatum utriusque imperii et libellum provinciarum imperantibus Arcadio et Honorio conscriptum esse. Unde hoc saltem probatur, quantae tunc curae imperatoribus fuerit, ut imperii administratio ad certam formam scriptis consignatam redigeretur. ⁴) Ut quod in Chron. Idatiano vel Hispano (nec tamen in omnibus eius codd. mss.) legitur: 'Undecimo anno Theodosius regni sui (389) Romam cum filio Honorio ingressus, legesque Romanorum integra emendatione edidit' itemque a Claudiano in Rufin. 1, 56. significari videtur: 'Iustitia insultat, vitis-que a stirpe recisis, Elicit oppressas tenebroso e carcere leges', ad Vaticanum opus pertinere credi possit.

origine Bobiensis et praeterea legem Burgundionum continens, et ratio in hac collectione saepe Italiae et Hispaniae (velut §§. 134. 137. 138. 146. 147. 148. 187. 191. 192. 204. 205. 232—237. 247.) numquam orientis habita, et quod scripta (p. 691.) et rescripta orientalibus ignorata complura in ea adhibentur, a Graecis contra velut Modestini libris abstinetur. Deinde tota Valentiniani de scriptis Ictorum data lex ex hoc, quem posuimus, rerum nexu facilius explicatur, maxime quod ait 'Papiniani, Paulli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmamus' et quod Gaio et omnibus quidem eius libris eadem quae ceteris auctoritas vindicatur. Scilicet iam abstinet imperator a 'codice iuris enucleati', praeter quem verisimile est, Gaii fuisse quaedam opera scholis reservata, et firmata omnium, quibus tunc uti solebant, iam vacillante auctoritate, etiam Modestini, quem quasi orientalem magis Ictum codicis compositores neglexerant, aliam interim medicinam iuris incertitudini affert sane multo faciliorem et in qua, ut eventus docuit, etiam Theodosio licet meliora sibi spondenti acquiescendum erat. Expresse vero abolita est illa Vaticani operis 'nubes voluminum' ea demum Theodosii constitutione, qua suum Codicem roboravit, verbis, quae supra retulimus.

Restat de editionibus pauca dicere. ** Post principem A. Maii editionem, duae tantum suis dotibus commendabiles paratae sunt, Buchholtziana a. 1828. et Hollwegiana a. 1833. Prior amplo commentario tam critico quam exegetico instructa, licet saepissime offendat vel superfluis vel nimis iuvenilibus, tamen etiam quaedam habet, quae bonae frugis sint. Altera, quae etiam in corpus iuris civ. anteiust. Bonnense migravit, et indicii maturitate in textu constituendo et indicibus a Boeckingio confectis et specimine cod. Vatic. adiecto praestat. Quamobrem nostram editionem ad hanc referre visum est, Buchholtzii tantum, ubi intererat, ratione habita. In textu recognoscendo scio quidem, ut tuto ubique procedere possis, iteratam et accuratorem codicis Vat. inspectionem magnopere desiderari. Sed etiam, dum eam desideramus, quaedam emendari vel rectius explicari et, quod hic maxime refert, suppleri posse arbitratus sum. Pertinet hoc inprimis ad folia illa bessarios vel trientarios versus continentia, quibus supplendis duplex subsidium editoribus suppetebat, alii libri scripti et ingenium. Quidam enim ex his locis etiam alibi, maxime in Iustiniani codicibus nobis servati sunt, unde sarciri deperdita poterant. Et hoc quidem genus locorum iam absolutum videri potest; certe unam [621] tantum §. 66. inveni, cui hoc modo auxilium ferri posset, a prioribus editoribus non animadversum. Ex ingenio aliquatenus supplendis hi iis tantum paginis animum adverterant, in quibus triens scripturae perierat: nec in his, quatenus restituere deperdita conati sunt, spatii et rei, de qua agitur,

ubique satis rationem habuerunt. Nos huic parti tantam operam navavimus, ut in his quidem paginis nullus amplius hiatus mentem vel oculos offendat. Sed et de ceteris desperandum non esse arbitrati, effecimus, ut cum §§. sexaginta octo essent (si recte numeravi), quae bessem scripturae perdididerant, tantum undecim mancae relictæ sint, quæ doctioris vel ingeniosioris opem expectent. Ceterum in aestimandis huiusmodi supplementis ut ea, quæ in totius operis præfatione dixi, animo recolas, iterum monitum te volo. Paragraphorum numeros non mutavi, licet quaedam aperto errore ita, ut nunc eduntur, distinctæ sint. Ampliores autem §§. ut facilius citari possent, in partes distribui easque numeris uncinis inclusis insignivi. ** Haec asteriscis notata perfecta, ut putabam, mea editione ita disputaveram, cum nova Th. Mommseni editio affertur, cui inscriptum est: 'Codicis Vaticani n. 5766. in quo insunt iuris anteiustiniani fragmenta quæ dicuntur Vaticana exemplum addita transcriptione notisque criticis ed. Th. Mommsen. Berol. 1860.' Qua editione etiam plus quam docti viri desiderare quasi erant, præstitum est. Iam enim habes Vaticani codicis non modo iteratam collationem, quam vocant, sed ut titulus non mendax prædicat, exemplum et paene simulacrum idque Mommseni consilio et arbitrato et Detlefseni scitissima opera accuratissime factum: cui accedit nova textus recensio multis emendationibus et supplementis conspicua, et de codice et ipsa sylloga Vaticana subtilis disquisitio, cuius in hac præfatione iam aliquoties rationem habuimus. Itaque hac editione si ab initio uti licuisset, ad eam ut omnes, quæ deinceps unquam fient, etiam hanc meam accommodandam fuisse, non est quod dicam. Post accepta, cum totum opus de integro occipiendi otium non sufficeret, tamen retractandi eius necessitatem mihi imposuit: in quo quantum mihi profuerit iam datum certum fundamentum et ipsius Mommseni de dubiis locis iudicium, quanquam, ut fit, non ubique convenerimus, et ipse scio nec lectorem latebit. Ab eodem vero excusationem me habiturum spero, si æquabilitatem rerum notandarum in opere quasi his suscepto interdum desideraverit. Denique de signis, quibus in notis usus sum, moneo, *V.* designare codicem Vaticanum, *Vat.* eundem codicem a Maio et Blumio inspectum et relatum, *V^d.* Detlefseni apographum.

[Desunt paginae octoginta.]

EX EMPTO ET VENDITO.

[1]60.b. 1.¹ . . . *Qui a muliere* | sine tutoris auctoritate sciens [622]

PAYL. L. VIII. AD. SABB. (?) *Adrem* mancipi emit, uel falso tutore auctore, quem sciit non esse, non uidetur bona fide emisse. itaque et ueteres putant, et Sabinus et Cassius scribunt. Labeo quidem putabat, nec pro emptore eum possidere, sed pro possessore; Proculus et Celsus, pro emptore, quod est uerius: nam et fructus suos facit, quia scilicet uoluntate dominae percipit; et mulier sine tutoris auctoritate possessionem alienare potest: Iulianus, propter Rutilianam constitutionem² eum, qui pretium mulieri dedisset, etiam usucapere; et si ante usucapionem offerat mulier pecuniam, desinere eum usucapere.

PAP. LIB. III. RESP. 2. ³Papinianus⁴ libro III. Responsorum. Usurae uenditori post traditam possessionem arbitrio iudicis praestantur; ante traditam autem possessionem emptori quoque fructus rei uice mutua praebere necesse est: in neutro mora considerabitur.

3. ⁵Venditor, qui legem commissoriam exercere noluit, ob residuum pretium iudicio uenditi recte agit; quo secuto, legi renuntiatum uidetur.

¹) Fortasse idem locus tantumque iuri Iustiniano accommodatus est L. 27. D. de contr. empt. (18, 1), ex Pauli lib. VIII. ad Sabinum desumpta. De nostro cf. Zeitschr. f. Civ. u. Proc. N. F. XIV. p. 20. Labeonem movisse videtur, quod mulier ex empto non tenetur (Gai. 1, 192) sicut furiosus: aut quod viro ab uxore donatum non pro donato possidetur. sed utraque causa dissimilis est. Ceterum cf. L. 13. §. 2. D. de Public. (6, 2). L. 28. D. de nox. act. (9, 4). ²) Cf. Valer. Max. 2, 9, 1. ³) Cf. Paul. S. R. 2, 17. §. 9. L. 13. §§. 20. 21. D. de act. empt. (19, 1). L. 5. C. eod. (4, 49). L. 2. C. de usur. (4, 32). ⁴) P. V. i. e. Papinianus (non Paullus, L. 18. §. 1. D. de usur. 22, 1). ⁵) Cf. L. 7. D. de l. comm. (18, 3). L. 38 pr. D. de minor. (4, 4).

[623] 4. ¹Qui die transacto legem commissoriam exercere uoluit, ²postea uariare non potest.

5. ³Aede sacra terrae motu diruta, locus aedificii non est profanus, et ideo uenire non potest.

6. ⁴Mulier seruam ea lege uendidit, ut si redisset in eam ciuitatem, unde placuit exportari, manus iniectione esset. Manente uinculo seruitutis si redierit, quae uendidit, manum inieciat, et ex iure concesso mancipium abducet. post manumissionem autem si redierit, in perpetuam seruitutem sub eadem lege publice distrahetur. quae uendidit, si manum iniecerit non liberatae, mancipium retinere poterit ac manumittere. adimi quippe libertatem et publice uenditionem fieri placuit propter pericula uenditorum, 'quae uel ⁵metuentes ut seruis suis offensam ita 'et ⁶duritiam possunt paenitendo remittere.⁷

7. ⁸Quo minus possessio rei uenditae tradatur empti iudicio, decem annorum praescriptione non impeditur.

8. ⁹Euictione citra dolum emptoris et iudicis iniuriam secuta, duplum ex empti iudicio secundum legem contractus praestabitur.

¹) Cf. L. 4. §. 2. D. de l. comm. (18, 3). L. 4. C. de pact. int. empt. (4, 54). ²) Ex Hollweg. cj. propter L. 4. §. 2. cit. noluit Vat. edd. ³) Est L. 73 pr. D. de contr. empt. (18, 1). Cf. L. 6. §. 3. D. de divis. rer. (1, 8). §. 8. I. eod. (2, 1). Cic. Phil. 9, 6. Plin. ep. 10, 24 (76). Ceterum pap. lib. III. resp., quod initio minusculis litteris non corrector sed possessor codicis in spatio vacuo addidit, ut significaret, eiusdem ICti ex eodem libro novum lemma, licet non, ut alias, cum novo versu incipere, omisi. ⁴) Cf. L. 1. 2. C. de serv. exp. (4, 55). L. 1. 9. D. eod. (18, 7). ⁵) Sic q̃u V^d non q̃u = quamuis (Hollw.). Itaque fere sola transpositione vocularum ita, quae in Vat. post uenditionem, et ut, quae ibi post placuit legitur, locum vexatissimum vere sanari nunc demum vidi. Nam et sic menti Papiniani, cuius non verba sed sententiam Ulpianus L. 1. D. cit. refert, plane satisfcit: non obstare manumissioni lege ademtam libertatem et iussam publicam uenditionem, quoniam id non reip. sed domini causa sancitum sit. ⁶) u V^d (natum ex et) non ū = uel edd. duritia est lex dura in uenditione seruo imposita et lege publica exasperata. ⁷) uenditionem ita fieri placuit ut lex custodiatur p. p. uenditorum, qui uel m. seruis s. offensam uel duritiam possunt p. r. ed. Momms. u. ita f. p. ut propter p. uenditores quondam m. s. s. o. u. d. possint p. r. edd. meae 1. 2. ⁸) Cf. L. 21. C. de evict. (8, 45.) L. 5. C. quib. n. obliic. (7, 35). ⁹) Cf. L. 31. §. 20. D. de aedil. ed. (21, 1). L. 2. 51 pr. D. de evict. (21, 2).

9. ¹Creditor a debitore pignus recte emit, siue in exordio contractus ita conuenit, siue postea. Nec incerti pretii uenditio uidebitur, si conuenerit, ut pecunia senoris non soluta creditor iure empti dominium retineat, cum sortis et usurarum quantitas ad diem soluendae pecuniae praestitutam certa sit. |

[2]60. a. 10. ²Iniquam sententiam 'euictae rei³ periculum uenditoris non spectare placuit, neque stipulationem auctoritatis committere.

11. ⁴Conuenit, ad diem pretio non soluto, uenditori alterum tantum praestari. quod 'usuram⁵ centesimam excedit, in fraudem iuris uidetur additum. Diuersa causa est commissoriae legis, cum in ea specie non faenus illicitum exerceatur, sed lex 'contractui⁶ non inprobabilis dicatur.

12. ⁷Ante pretium solutum dominii quaestione mota, pretium emptor restituere non cogetur, 'nisi⁸ maximi fideiussores euictionis offerantur, tametsi ignorans possidere coeperit; nam usucapio frustra complebitur anticipata lite. nec oportet euictionis securitatem praestari, cum in ipso contractus limine dominii periculum immineat.⁹

¹) Cf. L. 12 pr. D. de distr. pign. (20, 5). L. 16. §. 9. D. de pign. (20, 1). Dernburg Pfandrecht II. p. 282. ²) Cf. §. 8. L. 51 pr. D. de evict. (21, 2). L. 8. C. eod. (8, 45). ³) Hic quoque genitivus pendet a periculum. ⁴) Ad sensum refertur hoc Pap. responsum in L. 13. §. 26. D. de act. empti (19, 1). ⁵) Dig. usurarum Vat. Hollw. Momms. edd. ⁶) Dig. contractus Vat. edd. Hollw. Momms. De lege commissoria cf. L. 4. §. 1. D. de l. comm. (18, 8). ⁷) Exstat prior pars L. 18. §. 1. D. de peric. et comm. (18, 6). Cf. L. 24. C. de evict. (8, 45). ⁸) Ex Dig. tametsi Vat. edd., quod non dubito, quin librarius ex margine, cum postea ante ignorans esset restituendum (quod fecimus), ubi item coniunctio exciderat (nam cum ibi librarius, ubi sequens nam desiderabat tametsi, ex arbitrio et per se inepte superposuit), huc male intruserit, ubi nota vocis nisi, sequenti in simillima, exciderat; aliud enim Papiniano placuisse, quam L. 18. cit. eum dixisse refert, vel Iustinianum haec mutavisse, cum aliis ex causis tum ob L. 24. C. cit. vix credibile est. Maximos fideiussores intellige evidentissime locupletes. L. 5. §. 1. D. qui satisd. (2, 8). maxime (pro maximi) Momms. ed. ⁹) Haec verba, quae ex Vat. lectione admodum frigent, nunc sic intellige: quodsi in ipso contractus limine, i. e. non ante pretium solutum, sed iam antequam res tradita est (et ita quidem, ut in lite de possessione emptor potior sit L. 11. §. 13. D. de act. empt. 19, 1), alieni dominii periculum immineat, tum nec satis-

[625]. 13.¹ Venditor si per conlusionem imaginarium colonum emptoris decipiendi causa subposuit, ex empto tenebitur. nec idcirco recte defenditur, si, quo facilius excogitatam fraudem 'retineat, et² colonum, et quinque annorum mercedes in fidem suam recipiat: alioquin si bona fide locauit, suspectus non erit.³

14.⁴ Lege uenditionis inempto praedio facto, fructus interea perceptos iudicio uenditi restitui placuit, quoniam eo iure contractum in exordio uidetur: sicuti in pecunia, quanto minoris uenierit, ad diem pretio non soluto. Cui non est contrarium iudicium ab aedilibus in factum de recipiendo pretio, mancipio 'redhibito,⁵ quia 'displicuisset, propositum;⁶ quod non erit necessarium, si eadem lege contractum ostendatur.

15.⁷ Fructus pendentes, etsi maturi fuerunt, si eos uenditor post uenditionem ante diem soluendi pretii percepit, emptori restituendos esse conuenit, si non aliud inter contrahentes placuit.⁸

16.⁹ Vino mutato, periculum emptorem spectat, quamuis ante diem pretii soluendi uel 'condicionem emptionis impletam¹⁰ id euenerit. quodsi mille amphoras certo pretio, corpore non demonstrato uini, uendidit, nullum emptoris interea periculum erit.

17.¹¹ Euictis 'agris,¹² quanti emptoris interest, iudicio

dationi locus est, ut emptor ad pretium soluendum cogatur. Nec me movet, quod imp. in L. 24. C. cit. verba 'in ipso contractus limine' parum caute latiori sensu acceperunt, qui Papiniano non erat affingendus. ¹⁾ Cf. L. 49. D. de act. empti (19, 1), Hermogeniani locus, ex nostro in epitomen redactus. ²⁾ retineret Vat. edd. Hollw. Momms. retineat Buchh. et colonum intellige: et colonum verum esse. ³⁾ i. e. accipi fideiussio oblata utiliter poterit. ⁴⁾ Cf. L. 6. §. 1. D. de contr. empt. (18, 1). L. 4. §. 2. D. de l. comm. (18, 3). ⁵⁾ redditur Vat. reddito Niebuhr. et aliorum cj. Sed vid. L. 31. §. 17. D. de aed. ed. (21, 1). ⁶⁾ displicuisse proponitur Vat. Plerique cj.: displicuisset, proponitur, antea post contrarium inserentes quod. — quod iud. ab a. i. f. d. r. p. mancipii redditur q. displicuisse proponitur ed. Momms. ⁷⁾ Cf. L. 13. §. 10. D. de act. empt. (19, 1). ⁸⁾ conuenit et placuit ex Hollw. cj. transponit ed. Momms. ⁹⁾ Cf. L. 1 pr. L. 4. §. 1. L. 8 pr. D. de peric. et comm. (18, 6). L. 2. C. eod. (4, 48). ¹⁰⁾ Ex Maii cj. condicione emptionis impleta Vat. ed. Hollw. ¹¹⁾ Est L. 18 pr. D. de usur. (22, 1), male ibi Paulo (pro Papiniano) tributa. ¹²⁾ Dig. agnis Vat. ed. Hollw.

empti lis aestimatur. quodsi ab initio conuenit, ut uenditor pretium restitueret, usurae quoque post euictionem praestabuntur, quamuis emptor post dominii litem 'inchoatam fructus¹ aduersario restituat. nam incommodum medii temporis damnum emptoris est. |

[Desunt paginae duodecim.]

[8]61. b. 18. ²Valerianus et Gallienus Augg. . . . Licet creditor ³pr. *res sibi fiduciae datas mala fide uendiderit, si tamen secundum ius in facienda uenditione uersatus est, non debent* ⁴pr. *emptores inquietari, sed actione fiduciae aduersus creditorem* ⁵pr. *agendum est Valeriano III. et Gallieno II. cons.*³

GALLIENVS. 19. ⁴Gallienus Aug. . . . *Pignoris hypothecae iure res hereditariae pupillorum a creditoribus paternis distractae iure uindicari nullo possunt. Si igitur absit dolus, praesidi, a quo pupilli nisi causa cognita contra uenditionem a creditore factam in integrum restitui non possunt, confide, qui inquietari te in possessione rei emptae non patietur Saeculari II. et Donato cons.*⁵

INCERT. IMP. 20. . . . 'per Iulium Menophilum spectabilem uirum⁶ . . . auxilium non potest denegari pecuniam creditoribus s habere non potuit in poss et usurarum, quia in commun kal. Iuliis. Viminacii

GALLIENVS. 21. Gallienus Aug. . . . ⁷*Nondum damnati ab eo, cui ius est, res a procuratore alienandae non sunt. Aditus itaque praeses prouinciae si hoc in te factum cognouerit, intercedente 'eius⁸ iussione, qui res tuas distraxit, eas tibi restitui curabit. PP. VIII. kal. Nou. Patauii*

DIOCL. ET MAXIM. 22. ⁹Diocletianus et Maximianus AA. Plotio. *Si deserta praedia, ob cessationem collationum uel reliqua tributorum* [627]

¹) Dig. inchoatum fructum Vat. inchoatam fructum edd. Holth. et Momms. ²) Ad sensum et spatiorum mensuram restitui. Cf. L. 1—5. C. si vend. pign. ag. (8, 36). — facinorosos (pro facienda) ed. Momms. ³) a. 255. ⁴) Similiter restitui (aliter Mommsenus). Cf. LL. cit. L. 1. 2. C. si adv. vend. pign. (2, 29). L. 38 pr. D. de minor. (4, 4). ⁵) a. 260. ⁶) Sic egregie Momms. periculumino 'fillium spe Vat. ⁷) Ad sensum restitui. Cf. L. 1. 3. C. ubi caus. fisc. (3, 26). ⁸) Ex Mai. cj. e (pro e') iussione Vat. edd. ⁹) Partem priorem esse L. 2. C. si propt. publ. (4, 46), quibusdam resectis, Holth. uidit. Restitui, iis, quae resecta sunt, ex versuum mensura aestimatis.

ex permissu praesidiſ distracta, 'sincera¹ fide comparasti, 'ea² uenditio ob sollemnes praestationes ex necessitate facta conuelli non debet.³

23. ⁴Diocletianus et ⁵(Maximianus) Augg. Leontio.⁵ *Cum speciem uenditam uiolentia ignis, qui nunc 'per pomerium sacrae urbis grassatus est,⁶ absumptam dicas, si uenditionem nulla condicio suspenderit, amissae rei periculum te non adstringet. PP.*

24. Diocletianus 'Claudio⁷ . . . *Utrum ob culpam aliquam uenditoris tibi emptori indemnitas eo nomine praestanda sit, quod quam scribis possessionem uenditam esse, 'coetus⁸ hominum ingressus est et deuastauit, ex qualitate rei perdoctus praeses prouinciae aestimabil. Diocletiano Aug. II. et Aristobolo cons.⁹ |*

25. ¹⁰Gallienus Aug. . . . *Eum, qui iure emphyteutico^{61.a.[4]} possessionem paratam recte tenuit, ex ea detrudi non posse^{1 po.} ab aliquo directi iuris emptore, indubitati iuris est. . . . Gal-^{GALLIE-}
lien^{NVS.}o V. et Faustino cons.¹¹*

26. ¹² . . . *Si te extremis quondam necessitatibus urgen-^{INCERT.}
tibus pater sanguinolentum uendidit, secundum id, quod 'di-^{IMP.}uis¹³ parentibus placuit, dato pretio, quo uales, uel alio man-
cipio ei, in cuius familia longa aetate degisti, potes redimi:
quo morante adi et rem doce praefectum urbi, uirum claris-
simum. PP. II. kal. cons.*

27. ¹⁴*Ne possit per nutritorem tuum Fortunatum*

¹) C. I. uera Vat. edd. Hollw. Momms. ²) Om. I. C. et Vat. edd. Hollw. Momms. ³) Subscriptio in I. C. desideratur.

⁴) Est, paucis omissis, L. 5. C. de peric. et comm. (4, 48) Hollw.

⁵) Scripsi; diocl. et aurel. V^d. Diocletianus et Maximianus AA. Leontio ed. Hollw. Diocletianus Aurelio Leontio ed. Momms. Sed de nota dioclet = Diocletianus in Vat. non constat. ⁶) Restituit Momms.

⁷) Claudiae vel Claudio Buchh. cj. Sequentia ad sensum restitui. ⁸) uoe Vat. coc vel cog vel com V^d. Ergo fortasse: commilitiones eius ingressi sunt et deuastarunt. ⁹) a. 285. ¹⁰) Ad sensum restitui. — Si in Vat. est ntico (Xantico. Possessionem paternam ed. Momms.), restitue: 'Qui emphyteuticam a possessore antico possessionem paratam' etc. ¹¹) a. 262. ¹²) Sensum restituendo significavi. Cf. Paul. S. R. 5, 1. §. 1. L. un. Th. C. de his, qui sanguin. (5, 8), infra §. 34. ¹³) uiuis edd. ¹⁴) Restitui. Cf. tit. C. de patrib. qui fil. (4, 43). L. 1. C. de lib. causa (7, 16).

militem, cui a patre infans uenditus es, ingenuitati tuae controuersia moueri, constitutionibus principum cautum est. . . . ipso Aug. III. consule.¹

ALEX-
ANDER.

28. *Alexander Aug.* . . . ² Si tibi certae personae uendendarum possessionum uel oppignerandarum mandatum a domino datum est, alii neque alienare eas, neque pignori hypothecae dare recte potuisti. Agricola et Clementino cons.³

INCERT.
IMP.

29. . . . ⁴ Praediorum minoris quondam Sabiniani non oportuit post interpositum decretum a curatoribus factam uenditionem in dubium uocari. 'praepropere⁵ igitur procurator meus propter debita, quae Sabinianus contraxit ex actu rationis meae, possessiones illas inquietauit: quarum cum ad te transierit dominium, nec emptor ignorabit, se tutum fore, rem edocto praeside prouinciae, a quo ordine audietur. PP. kal.

AVRE-
LIANVS.

30. ⁶ Aurelianus Aug. . . . Si praedii, de quo controuersia est inter 'uos, ita⁷ in possessione fuisti, ut proponis, et ab eo, cui id uendidisti, ui ex eo delectus inueniris, is erit interdicti euentus, ut restituare, quem praeses prouinciae u. c. pro sua aequitate ad effectum perducere non cunctabitur Aureliano et Basso cons.⁸

INCERT.
IMP.

31. . . . carissime nobis. Tenes tu quidem dissi-
missime et lites dirimis tum statutis tuis non cu . . .
e incipient discedere diuersum euentum 'sae-⁹
. litigabatur, insidunt par u et interpretatio-
nem diuersam est, non censui: quasi uero in ea |
[Aliquot paginae desunt.]

[5]58.b.
CONST.
ET LI-
CINIVS.

32. . . . aditus competens iudex, considerato tutelae iudicio, eam curabit ferre sententiam, quam agnitam legibus esse prouiderit. PP. III. kal. Sept. Constantino et Licinio Augg. II. [629] cons.¹⁰

33. (*Idem*)¹¹ Aug. et Caess. Rutiliae Primae. Ingenuos

¹) a. 220? 229? 248? 251? ²) *Sequentia ad sensum restitui.*

³) a. 230. ⁴) *Quae sequuntur, ad sensum restitui. Emtor praediorum, qui rursus alii vendiderat, libellum imperatori dederat.*

⁵) *Momms. ed. ex V⁴. praepondere edd. ceterae ex Vat.* ⁶) *Ad sententiam restitui.* ⁷) *posita edd. . . osita ed. Momms.* ⁸) a.

271. ⁹) *sententiae (quasi nota explicata) ed. Momms.* ¹⁰) a. 312.

¹¹) *Supplevi. Sunt sc. Constantinus et Licinius. Caesares perperam adscriptos esse, Momms. animadvertit p. 405.*

progenitos seruitutis adfligi dispendiis minime oportere, etiam nostri temporis tranquillitate sancitur; nec sub obtentu initae uenditionis illicitae decet ingenuitatem infringi. quare iudicem competentem adire par est, qui in liberali causa ea faciet conpleri, quae in huiusmodi contentionibus ordinari consueverunt, secundum iudiciariam disciplinam partibus audientiam praebiturus. PP. idib. Aug. Romae, Constantino et Licinio Aug. IIII. cons.¹

34. (*Idem*)¹¹ Augg. et Caess. Fl. 'Aprillae. Cum profitearis, te certa quantitate mancipium ex sanguine comparasse, cuius pretium te exsoluisse dicis et instrumentis esse firmatum: 'quia² a nobis iam olim praescriptum est,³ quod, si (*uenditor*)⁴ uoluerit liberum suum legitimum recipere, tunc in eius locum mancipium domino daret, aut pretium, quo ualisset,⁵ numeraret: etiam '*mancipi*⁶ a suis parentibus certo pretio '*comparati (ita)*⁷ ius dominii '*possidere te*⁸ existimamus. nullum autem ex gentilibus⁹ liberum adprobari licet. Subscripta XII. kal. 'Aug. Constantino (*et Licinio*) Augg.¹⁰ III. cons.¹¹

35. (*Idem*) Augg. et Caess. (1.) Nulla uerecundiae uel quietis mora '*nec*¹² quolibet interuallo cunctandi passim nunc singuli, modo populi, proruentes 'in nostri oris obtutus,¹³ sic [680] uniformes querelas *lisdem* fere sermocinationibus uolutarunt, ut nec interpellantium '*crebritati*¹⁴ ualeret occurri, nec allega-

¹) a. 315. ²) h' = hoc *Vat. edd.* Sed suspicor olim fuisse q̄ = qui pro h' accedente geminanda a = quia. ³) Puta L. 2. C. de patr. q. fl. (4, 43). Cf. L. un. Th. C. de his, qui sangu. (5, 8) et §. 26. ⁴) *Supplevi.* Excidit uitor ob sequens simile uoluer- — (quis) *edd.* 1. 2. ⁵) i. e. aestimatum esset; cf. L. 2 cit. ⁶) n̄ (= nunc) si *Vat. edd.* sed factum id puto ex -ci(pi), cum insipide imperator dicat, id quod olim constituerat, etiam nunc se uelle. ⁷) comparasti *Vat. edd.* Intellige, ita ut venditori id redimere liceat. ⁸) V^d. te possidere *ed. Hollw.* ⁹) i. e. barbaris imperii accolis. Cf. L. un. Th. C. de nupt. gentil. (8, 14). Constant. Porphyr. de adm. imp. c. 12. ¹⁰) *Supplevi.* augg. constantino aug. *Vat.* ¹¹) a. 313. ¹²) uel *Vat. edd.* nota n pro u accepta. ¹³) in nostros in obtutus *Vat.* in nostros obtutus *Hollw.* Momms. *edd.* — Factum hoc uidetur, cum Constantinus anni 313. initio Roma Mediolanum proficisceretur, et Mediolani. ¹⁴) Ex Buchh. cj. credulitati *Vat. edd.* unde possis tentare sedulitati.

tionum qualitas disparari, parens carissime atque amantissime nobis.¹ Pari siquidem exemplo uociferationibus 'consutis² multitudines memorarunt, non iuste res suas esse diuenditas; aliis possidentibus, se fiscalia luere: frequenti denique obsecratione delata remedium cupiuerunt. (2.) His sumus ualde permoti, uerentes, ne alicuius 'callidi artibus³ auersabili⁴ emolumento persuasi res suas uenderent sine censu, ac post subsidia nostrae mansuetudinis precarentur, itaque 'uersutis⁵ calliditatis commenta miscentibus, dum insidiarum fallentium non suspicamur arcana, pro innocentiae nostrae natura ceteros aestimantes, detrimento census 'nocentes⁶ leuaremus. (3.) Has fraudes, hos dolos, istas argutias lege prohibemus, constitutione excludimus: et idcirco iustae prouidentiae consulta deliberatione sancimus,⁷ ut omnino qui comparat, 'rei comparatae ius cognoscat et censum,⁸ neque liceat alicui rem sine censu [6]58.a. uel⁹ comparare uel uendere. (4.) In|spectio autem publica uel fiscalis esse debet, hac lege, ut si aliquid sine censu uenierit, et post ab aliquo 'deferatur,¹⁰ uenditor quidem possessionem, comparator uero id, quod dedit, pretium fisco uindicante perdat. (5.) Id etiam uolumus omnibus intimari, nostrae clementiae placuisse, neminem debere ad uenditionem rei cuius- [631] libet adfectare et accedere, nisi eo tempore, quo inter uenditorem et emptorem contractus sollemniter explicatur, certa et uera proprietatis uicinis praesentibus demonstretur; usque eo

¹) Solennis praefectum praet. alloquendi formula (cf. subscriptionem). 'nobis' debetur Mommseno. ²) Ut dicuntur doli consuti et sutelae. consules Vat. ed. Hollw. consertis ed. Momms.

³) calliditatibus Vat. edd. Eundem intellige callidum, quem iam significauerant pari exemplo querentibus uociferationes consuisse.

⁴) aduersabili Vat. edd. (praeter Momms.). Emolumentum est ostensum iis lucrum, quod nec emptor ex pacto nec venditor ab imp. levatus tributa pensitaturus esset. ⁵) Ex Momms. cj. uersutiis Vat. ⁶) Ita et Momms. ed. nocentis Vat. ed. Hollw.

⁷) Hinc incipit epitome huius legis in L. 2. Th. C. de contrah. empt. (3, 1) a. 337. in oriente promulgata, cuius prima uerba etiam Tribonianus assuit alii constitutioni a. 319. L. 2. C. (L. 1. Th. C. 11, 3) sine censu v. reliquis (4, 47).

⁸) censum rei comparatae cognoscat Th. C. censum rei comparatae agnoscere I. C. Unde fortasse leg.: c. (cum) re comparata eius agnoscat et censum (scilicet nota c. transposita). ⁹) Th. C. et ipse V^d. ¹⁰) deferretur Th. C. deferretur Vat.

legis istius cautione corrente, ut etiamsi 'subsecutua¹ uel, ut uulgo aiunt, scamna uendantur, horum uendendae² proprietatis probatio compleatur. (6.) Hinc etenim iurgia multa nascuntur, hinc proprietatis iura temerantur, hinc dominiis uetustissimis molestia comparatur, cum caecitate praepropera, et rei inquisitione neglecta, luce ueritatis omissa, nec perpetuitate cogitata domini, iuris ratione postposita, ad rei comparationem accedunt, omissis '(his)³ omnibus, dissimulatis atque neglectis, id properant atque festinant, ut quoquo modo cuniculis nescio quibus inter emptorem et uenditorem sollemnia celebrentur: cum longe sit melius, sicuti diximus, ut 'luce⁴ ueritatis, 'fidei⁵ testimonio, publica uoce, subclaminationibus populi idoneus uenditor adprobetur, quo sic felix comparator atque securus aeuo diuturno persistat. quod pro quiete totius successionis eloquimur, ne forte, (cum)⁶ aliquis uenditor suum esse dicat, quod esse constat alienum, 'ita⁷ comparator, malo uenditore deterior, incautus et credulus, cum testificantibus uicinis omnia debeat quaerere, ab uniuersorum disquisitione dissimulet, 'quem⁸ sic oporteat agere, ut nec illud debeat requiri, quod ex iure dicitur 'si a domino res uendita sit.'⁹ (7.) Ita ergo uenditionum omnium est tractanda sollemnitas, ut fallax illa et fraudulenta uenditio paenitus sepulta depereat. Cui legi deinceps cuncti parere debebunt, ut omnia diligenti circumspectione quaesita per uniuersas successiones tuto decurrant, neque aliquem ex improvidentia casum malignae 'captionis horrescant.¹⁰ Dat. IIII. kal. Sep. 'a PF. P.¹¹ ad correctorem

¹) i. e. 'steriles agri'. Cf. Du Cange s. v. subsellia Vat. edd. Sed tantum de soli rebus impp. cavent. ²) ostendendae V^d. ed. Momms. pro hor'uendendae puto. ostendendae edd. meae 1. 2.

³) Geminando supplevi. sed et malim c'(um) missis pro omissis.

⁴) lucem Vat. ed. Hollw. ⁵) Malim fideli. ⁶) Nunc supplevi c' post fort-e.

⁷) Vat. idque Momms. ed. itaque edd. meae 1. 2. alienum. Ita interpungunt edd. ⁸) V^d. ed. Momms. quoniam Vat. ceterae edd.

⁹) Qua allegatione adversarius empti titulo confisum actorem dominium auctoris probare cogebat. ¹⁰) captiones orřcant V^d. captionis orřrescant ed. Momms. captiones obruant ed. Hollw.

¹¹) apff. Vat. Recte interpretatur Hollw., hoc exemplar esse constitutionis a Praefecto Praetorio (Aquileia IIII. kal. Sept.) ad correctorem Piceni transmissum (et ab eo XIII. kal. Oct. Albae acceptum). De subscriptione L. 2. Th. C. not. 7 p. pr. cit. cf. Wenck.

Piceni Aquileia. Accepta XIII. kal. Oct. Albae. Constantino [632] et (Licinio) Aug. III. cons. ¹

36. (Iidem) ²Augg. et Caess. Basso. Valentinus perfidiam et 'de illo³ maxime queritur, quia a tutore processit, a quo aliquid in fortunas suas perniciosissimum proficisci minime omnium decebat. Exuperantius, uir clarissimus, si tantum auunculus Valentino esset, nequaquam in Valentinum peccare deberet, qui 'nunc | ⁴

[Quattuor aut octo paginae desunt.]

[a] 63. b. ⁵37. . . uidelicet 'iactando, numquam⁶ fiduciam
¹ pr. sibi esse seruatum obnoxia comparator accedit
 VALEN- num. proinde posthac saltim fraudesque talia dis-
 TIN. semina eradidentur, nullus aditus fictis c
 VALENS dolis relinquatur ingenui ⁷Igitur quod ad prouincia-
 GRAT. lium preces dudum est constitutum, ne his, qui praestationi-
 bus fiscalibus differrent satisfacere uel nollent, publica reli-
 quorum laxitas proueniret uel summa releuaretur, iam
 nunc id ipsum a fraudibus munientes constituimus perspicue
 lege sancire, ut quaecumque pro reliquis prodigorum in an-
 nonario titulo ceterisue fiscalibus debitis luxu ac nequitia 'ad
 egestatem perductorum hominum⁸ in fundis atque mancipiis
 uel in quibuscumque corporibus sub auctione licitanda sunt,
 fisco auctore uendantur, et ut perpetui penes eos sint iure
 domini, quibus res huiuscemodi sub hastae sollemnis arbitrio
 fiscus addixerit in his utitur uenditoris, quae ob
 d gi uel permissu iudicum distra emolu- [633]

¹) a. 313. ²) Cf. ad §. 33 init. ³) Haec verba, quae Vat. et Hollw. ed. post quia habent, huc suo loco restitui. Sic et Momms.

⁴) V^d. ed. Momms. non Vat. ⁵) Pars huius const. exstat in L. 1. Th. C. de fide et iur. hastae (10, 17) = L. 5. C. eod. (10, 3) sub inscr.: 'Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus AAA. ad Vicentium Pf. P. Galliarum', unde quaedam ab edd. suppleri potuerunt. ⁶) V^d. ed. Momms. acta non donum quam Vat.

⁷) Quae sequuntur, videntur spectare Constantini const. in L. 4. Th. C. de exact. (11, 7), unde proximos versus ad sententiam restitui. ⁸) Supplevi. Apparet, etiam antea prodigorum esse vulgari sensu 'decoctorum', non, ut I. Gothofredus nullo exemplo interpretatus erat, 'rerum quae prodigantur'.

Cf. postea penes perditos maneant . . . ignauorum luxuriam ferre debemus per somnum et gulam atque lasciuiam.

menta malle, quam debita n penes perditos maneant
 sib nere contractuum 'tergiuersatio nu¹
 interpretationis insidias pertimesc talis accesserit
 ignauorum² Si quid umquam quo (a) fisco facta
 uenditio possit infringi, auctoritate rescripti fuerit impetra-
 tum, his, quae contra utilitatem prouisionis huius rescripta
 sunt, nullus obtemperet, magisque obreptiui praerogati . . .
 latur, cum haec sit commissa sec atque luxuriam
 ferre debemus Lucana saepius uina redem
 per somnum et gulam atque lasciuia alienare uelle
 nec posse defend mus est ita status debet esse fe-
 concedit, qui et in satisfactio ni-^{63.a.[8]}
 tas, nisi forsitan hi copiam que repetendi, cum in $\frac{1}{3}$ po.
 praeteritum uis omnium rerum multis ex . . . cum
 etiam minoribus, si quando aliquid eorum pro fiscalibus de-
 bitis adiudicatur emptoribus, repetitionis facultas in omnem
 interceptiatur aetatem,³ neque in integrum restitutionis ad-
 miniculo res obnoxiae necessitatibus publicis eis reddantur
 aetatis ratione, quam saepius respexere leges, quia parendo
 potius legibus res suas tueri eos oportet, quam ut desidia
 mereri posse se credant earum legum auxilium, quas illu-
 dunt. Dat. IIII. id. Nou. Treueris. Acc.⁴ Valentiniano
 nobilissimo puero et Victore cons.⁵ 'Et iterum data . . ad
 . . consularem prouinciae Lugdunensis primae⁶ Modesto et
 Harintheo cons.⁷

38. ⁸ bus tantum praedii rustici sit interdicta^{INCERT. IMP.}
 nullum debitum doceatur haec supplicans
 [634] Eugrafius memo ad speciem fuerit ementitum
 ita res gesta probatur, ut precibus continetur, fuisse
 suggerit, Fauste carissime, aestima rem sit, an in rem
 eius uersum si res minori profuisse potuerit

¹) V^d. ed. Momms. tergiuersationum Vat. ²) Th. C. pergit:
 'Et si quid unquam, ut a fisco facta uenditio possit infringi,
 auctoritate rescripti fuerit impetratum, nullus obtemperet, cum
 etiam' etc. (Unde sequentia Momms. restituit.) ³) Quae se-
 quantur, ego restitui. ⁴) De hac subscriptione vid. Haenel ad
 Th. C. p. 1018. not. t. ⁵) a. 369. ⁶) Sic ex V^d. restituit
 Momms. ⁷) a. 372. ⁸) Cf. L. 1 pr. §. 2. L. 5. §§. 13. 14. D. de
 reb. eor. (27, 9).

39. emptio et uenditio bonae fidei auctori
 plicet memorant, raptis atque t terroris iniectum,
 ut ei casula scinderet uitesque inspectori
 bonam fidem gestam in possessionis auxilium iure
 congruum ita faciat as aestimet. Dat. prid. non

40. te patris, ut Maximus adserit conpa-
 rata omnium heredum commu suam quoque consor-
 tes obtineant |

[Complures paginae desunt.]

DE VSVFRVCTV.

[9]^{88.b.} 41. Diocletianus et Max. Constantius¹ Tannoniae Iuliae.
^{87.b.} Usumfructum locari et uenundari posse a fructuario, nulli du-
^{DIOCL.} bium est. proinde si uendente filio tuo possessionem etiam
^{ET MAX.} tu certo pretio usufructu proprio cessisti, quem testamento
 mariti 'tibi² relictum esse proponis, quandoquidem emptorem
 contractus fidem commemores minime custodire, aditus Aelius
 Dionysius, uir clarissimus, amicus noster, id tibi faciet reprae-
 sentari, quod te constiterit iure deposcere. PP. VI. id. Mart.
 'Carthagini³ Fausto II. et Gallo cons. 4

42. *Iidem* 'Aurelio Loreo cui et Enucentrio.⁵ Fructuario
 superstite, licet dominus proprietatis rebus humanis eximatur,
 ius utendi fruendi non tollitur.⁶ Subscripta V. id. Feb. Sir-
 mii. Augg. V. et IIII. cons.

43. ⁷*Iidem* Claudio Theodoto. Habitatio morte finitur; [635]

¹ Turbata quidem inscriptio (cf. Momms. p. 404.). Sed et Maximiani et Constantii nomen retinendum est. Hic enim a. 292. Caesar appellatus, obtinuerat etiam Mauritaniam, ut in his regionibus eum cum Maximiano, cui Africa obvenerat, rescripsisse, mirari non liceat. ² tui Vat. edd. ex tui sc. natum. ³ Vat. Carthagine ed. Holhw. ⁴ a. 298. ⁵ Corruptum. Aur(elio) (rectius Aug.) Heliodoro cui et Enucentrio cf. Momms. coll. Fabretti 148. 175. Vid. etiam Orelli-Henzen. 4150. 2766. 2767. 2772. 4719. 5007. 6250. Nominativo binominis adiciebant qui et, velut inscr. L. 1. 21. 25. D. de test. (22, 5). ⁶ Extat hoc rescriptum alii agglutinatum in L. 3. §. 1. C. de usufr. (3, 33). Est a. 293. Cf. Buchholtz. ad h. l. ⁷ Quibusdam omissis extat L. 11. C. de usufr. (3, 33).

nec proprietatem ea, quae habitationem habuit, legando '(domini) uindicationem,¹ uel 'debitum negando in² testamento creditoris³ actionem excludit. Subscripta IIII. kal. Oct. Viminiaci Caess. cons.⁴

44. ⁵Ulp. lib. II. Respondit Aurelio Felici, fructus ex^{VLP. L. II. RESP.} fundo per uindicationem pure relicto post aditam hereditatem a legatario perceptos ad ipsum pertinere; colonum autem cum herede ex conducto habere actionem.

45. ⁶Paul. lib. II. Manualium ex tribus. Tametsi usus-^{PAVL. L. II. MANVAL.} fructus fundi Mancipi non sit, tamen sine tutoris auctoritate alienare eum mulier non potest, cum aliter quam in iure cedendo id facere non possit, nec in iure cessio sine tutoris auctoritate fieri possit. Idemque est in seruitutibus praediorum urbanorum.

46. ⁷Idem lib. I. Manualium. Actio de usufructu isdem^{L. I. MANVAL.} modis perit, quibus ipse usufructus, praeterquam non utendo. Pecuniae quoque usufructus legatus per annum non utendo '(non perit);⁸ quia nec usufructus est, et pecuniae dominium fructuarii, non heredis est.

47. Item. Per mancipationem deduci usufructus potest, non etiam transferri. Per 'do lego' legatum et per in iure cessionem et deduci et dari potest.

Item.⁹ Potest constitui et 'familiae erciscundae'¹⁰ uel communi diuidendo iudicio legitimo. In re nec Mancipi per traditionem deduci usufructus non potest; nec in homine, si [636] peregrino tradatur;¹¹ ciuili enim actione constitui potest, non traditione, quae iuris gentium est.

¹) domini uindicationem C. Iust. per uindicationem Vat. rei (domini ed. Momms.) uindicationem ed. Hollw. ²) Ita Hollw. et Momms. edd. debitum necandum Vat. Sane uix est, ut per in Vat. transpositum et legendum dicamus per debitum negandum. Quis enim ita unquam dixit? ³) Cui id aedificium pignori nexum erat. ⁴) a. 294. ⁵) Est L. 120. §. 2. D. de leg. 1. ⁶) Cf. §. 49. Ulp. 11, 27. ⁷) De h. l. vid. disquis. nostram 'ususfr. pecuniae an non utendo pereat?' (in Wachleri Rectoratu indic. Vratisl. 1830). ⁸) Supplevi disq. cit. cf. §. 57. (non amittitur) edd. Hollw. Momms. ⁹) In V^d. nova incipit species. ¹⁰) factum ē Vat. ¹¹) Quo casu res Mancipi mobiles rerum nec Mancipi iure censendae sunt. Cf. Ulp. 1, 16. Varr. de r. r. 2, 6. §. 3.

48. ¹Item. Ad certum tempus et in iure cedi et legari et officio iudicis constitui potest.

49. Item. Ex certo tempore '(cum) legari possit,² (ita) an in iure cedi, uel an adiudicari possit, uariatur. uideamus ne non possit; quia nulla legis actio³ prodita est de futuro.

50. Item. In mancipatione uel in iure cessione an deduci possit uel ex tempore uel ad tempus uel ex condicione uel ad condicionem, dubium est: quemadmodum si is, cui in iure ceditur, | dicit: AIO HVNC FVNDVM MEVM ESSE, DEDVCTO VSVFRVCTV EX KAL. IAN., uel DEDVCTO VSVFRVCTV VSQVE AD KAL. IAN. DECIMAS; uel AIO HVNC FVNDVM MEVM ESSE, DEDVCTO VSVFRVCTV, SI NAVIS EX ASIA VENERIT (uel NISI NAVIS EX ASIA VENERIT).⁴ item in mancipatione: EMPTVS MIHI 'ESTO⁵ PRETIO, DEDVCTO VSVFRVCTV EX KAL. ILLIS 'uel⁶ VSQVE AD KAL. ILLAS: et eadem sunt in condicione. Pomponius igitur putat, non posse ad certum tempus deduci nec per in iure cessionem, nec per mancipationem, sed tantum transferri ipsum posse. Ego didici, et deduci ad tempus posse; 'quia et mancipationum et in iure cessionum (leges) lege XII tabularum confirmantur.⁷ Numquid ergo⁸ et ex tempore [637]

¹) Cf. L. 1. §. 3. D. quib. mod. ususfr. (7, 4). L. 16. §. 2. D. fam. erc. (10, 2). L. 5. C. de usufr. (3, 33). ²) legari possit Vat., ubi nota c' propter -e periit; 'ita' geminando effeci, legari potest. edd. Deinde 'sed an ed. Momms. De re cf. L. un. §§. 3. 4. D. quando dies ususfr. (7, 3). L. 2. L. 5. §. 1. D. quando dies leg. (36, 2).

³) Nam et adiudicatio est ex legis actione, omnesque actiones, cum ius exsequantur, praesentia iura spectant, non futura (L. 35. D. de iudic. 5, 1), quale hic ususfr. est (L. un. fin. D. quando dies ususfr. 7, 3), secus atque praestatio futura in diem debiti. Cf. lib. nost. 'Gaius' p. 180. L. 4. D. de usufr. (7, 1), quae item est Paulli, manum Triboniani passa est. ⁴) Supplevi omissa ob similitudinem: neque enim exemplum ad condicionem deducti ususfr. deesse poterat. Cf. L. 44. §. 2. D. de obl. et act. 44, 7 (Paulli). ⁵) est Vat. edd. Cf. lib. meum 'Recht des Nexum' p. 23. ⁶) Supplevi u ex sequenti. Sed est in V^d.

⁷) quia et mancipationem et in iure cessionem lex XII tabularum confirmant Vat. ed. Hollw. quia . . . confirmat ed. Momms. Sed de ipsa mancipatione vel in iure cessione non quaeritur. Et ut apparet, quomodo vitium natum sit ex repetitis vv. leges lege (olim et x ex XII repetita), ita vestigium eius restat in plurali confirmant. De mancipiorum legibus cf. Fest. v. Nuncupata p. 172. Varr. de L. L. 6, 7. §. 74. De in iure cessione similem illi Ictus legem spectavit 'ubi pagunt orato' ad Herenn. 2, 13. ⁸) Est interrogatio

et condicione deduci possit? Sèquitur,¹ et 'legato eum deduci ad certum tempus posse.²

51. ³Adquiri nobis potest ususfructus et per eos, quos in potestate, manu, mancipiæ habemus: sed non omnibus modis, sed legato, uel si, heredibus illis institutis, deducto usufructu proprietas legetur. per in iure cessionem autem uel iudicio familiae erciscundæ 'uel (*communi diuidendo*)⁴ non 'potest; per⁵ mancipationem ita potest, ut nos proprietatem, quæ illis mancipio data (*sit*), deducto usufructu remancipemus.

52. 'Ususfructus⁶ ad certum tempus 'constitutus⁷ cum adiectione temporis 'sui uindicari debet.⁸ Diuersum est, si in statu libero constitutus sit. tunc enim pure uindicandus est, sicut pure uindicatur, qui simpliciter constitutus est, non adiectis casibus, quibus solet amitti ususfructus. 53. 'Item si (*de*)⁹ altius tollendo ager is, qui in infinitum tollendi ius non habet, si non expresserit modum, plus petendo causa cadit, quasi intenderit, ius sibi esse in infinitum tollere.

54. ¹⁰Sicut legato usufructu loci sine seruitute, iter quo-
[638] que per loca testatoris debetur, ita in iure 'cesso eo¹¹ iter quoque contineri, Neratius scribit.

55. ¹²Ususfructus sine persona esse non potest; et ideo seruus hereditarius inutiliter usumfructum stipulatur. legari autem ei posse '(usumfructum)¹³ dicitur, quia dies eius non cedit statim; stipulatio autem pura suspendi non potest. Quid ergo, si sub condicione stipuletur? uideamus, ne nec hoc

pronioris ad asserendum. ¹⁾ Nam et legatorum condiciones XII tab. lege ('uti legassit, ita ius esto') confirmatae erant. ²⁾ legatum Momms. ed. ex V⁴. Sed ususfr. hic non legatur: ut et legato d. a. c. t. possit edd. Sed ut prava correctio est voci et superscripta, cum in fine scriptum esset possit. ³⁾ Cf. L. 6. §§. 2. 3. D. de usufr. (7, 1). Gai. 2, 96. L. 9. D. de obl. et act. (44, 7).

⁴⁾ Supplevi, voce uel, quæ in Vat., amisso c. d. (= communi diuidendo) ante mancipationem aberrauerat, huc revocata. ⁵⁾ posse Vat. posse per ed. Hollw. Verum etiam Momms. ed. ⁶⁾ Vat. usumfructum ed. Hollw. ⁷⁾ constitutum Vat. ed. Hollw. ⁸⁾ Ita Momms. ed. sui dari debere Vat., quod postremum fortasse factum ex debet ne f̄peat; ut legendum sit: debet, ne res pereat. Cf. §. 53.

⁹⁾ Supplevi, et item ipsius Pauli esse credidi ut §. 56. Ceterum cf. L. 26 pr. D. de exc. r. i. (44, 2). ¹⁰⁾ Cf. Glück Pand. IX. p. 82. ¹¹⁾ cesso Vat. cesso ed. Hollw. ¹²⁾ Est L. 26. D. de stip. serv. (45, 3). ¹³⁾ Suppl. ex Dig.

casu ualeat '(stipulatio),¹ quia ex praesenti uires accipit stipulatio, quamuis petitio ex ea suspensa sit. [56.]² Item seruo³ uia inutiliter legatur; stipulatur autem eam utiliter, si dominus fundum habeat.

57. ⁴Ususfructus 'do lego' seruo legatus morte et alienatione serui perit; si stipuletur, non perit: igitur et post mortem suam, sicut cetera, usumfructum seruus stipulari potest; quod aliter est in legatis.

58. ⁵Si heres fundi, cuius ususfructus ab ipso sub con-
[10]98.b. ditione legatus sit, usumfructum legauerit pure, sed pen-
tente illa condicione, alii, existente ea, desinit ad posteriorem
pertinere et priori acquiritur; nec si is postea desierit habere usumfructum, ad posteriorem, sed ad dominum reuertitur: item ac si quis usumfructum legauerit Meviae uxori, si non nupserit, Titio, si ea nupserit, nubente ea ususfructus Titio quaesitus non ad Meuiam pertinet, si is eum deinde amittet; si iurauerit uero, cum nuberet, partem tantum sibi seruabit; legis enim beneficium, quatenus ipsi legatum est, non amplius habet. Sed uideamus, quid dicendum sit, si Titius legatum repudiauerit et deinde capite diminutus sit; nihil enim habuit, quod amitteret. sed nec tunc consequetur Meuia, quod datum est Titio; ac si id ipsum testator expres- [639]
serit, qui primum totum usumfructum legauerit Meviae, deinde Titio partem illi ademptam adscripserit.

VLP.
L. XVII.
AD SAB.

59. ⁶Ulp. lib. XVII. ad Sabinum. Verum est, diem legati ususfructus semel tantum cedere; 'quamquam enim⁷ ususfructus ex fruendo consistat, id est facto aliquo eius, qui fruitur et utitur, tamen ei semel cedit dies.

¹) Suppl. ex Dig. ²) Cf. L. 5. 2. D. de serv. leg. (33, 3). L. 17. §. 1. D. de leg. 3. L. 17. D. de stip. serv. (45, 3). L. 19. D. de serv. p. r. (8, 3). ³) Item. Seruo edd. Sed item in novis speciebus hic ubique omittitur, et aequiperat Ictus alium casum inutilis in seruo legati, utilis stipulationis. ⁴) Cf. L. 17. 15. C. de usufr. (3, 33).
⁵) Cf. L. 16. D. quib. mod. usufr. am. (7, 4) (cum L. 105. D. de cond. et dem. 35, 1) et ad posteriorem partem ('item ac') legem Iuliam miscellam (Nov. 22. c. 43.) et, quae contrarium fere casum continet, L. 74. D. de cond. et dem. (35, 1). Earum ad sententiam lacunas explevi. ⁶) Est L. 1 pr. D. quando dies us. (7, 3) omisso principio, quod supplevi (paulo aliter ac Momms.). ⁷) Ita V⁴. Momms. ed. Omittit Vat.

60. ¹Item. Dies autem ususfructus, *'item² usus, non prius cedit, quam adita hereditate.*- et Labeo quidem putabat, etiam ab *apertis tabulis cedere, sicuti ceterorum legatorum.* sed est uerior Iuliani diuersa sententia: *tunc enim constituitur ususfructus, cum quis iam frui potest.*

61. ³Item. Amitti autem usumfructum capitis minutione constat; nec solum usumfructum, sed etiam actionem de usufructu, uelut si is ex stipulatu debeatur uel per fideicommissum legatumue⁴ per damnationem datus sit. Et parui refert, utrum iure sit constitutus ususfructus, an uero tuitione praetoris: proinde *'licet⁵ in fundo stipendiario uel tributario, item in fundo uectigali uel superficie non sit iure constitutus, capitis minutione amittitur; nam ex persona fructuarii capitis minutio extinguit usumfructum.*

62. Item.⁶ Sed ita demum amittitur capitis diminutione ususfructus, si iam constitutus est: ceterum si ante aditam hereditatem aut ante diem cedentem quis capite minutus est, constat non amitti, et ita Iulianus lib. XXXV. Dig. scribit. Si igitur per uindicationem fuit ex die legatus, antequam dies uenerit, non nocet capitis diminutio. hodie enim incipit ad legatarium pertinere.

[640] 63. ⁷Item. Usque adeo autem capitis diminutio eum demum usumfructum perimit, qui iam constitutus est, ut si in singulos annos uel menses uel dies legatus sit, | is demum^{[12]98.a} amittatur, qui iam processit. 1/2 po-

64. ⁸Item. Sicut in annos singulos ususfructus legari potest, ita nec capitis diminutione amissus legari prohibetur, ut adiciatur: *QVOTIENSQVE CAPITIS MINVTVS ERIT*, uel sic: *QVOTIENS AMISSVS ERIT VSVFRVCTVS, EI DO LEGO*: et tunc si capitis minutione amittatur, repetitus uidebitur,⁹ sicut in

¹) Partim extat in L. 1. cit. §. 2. Cetera ad mensuram spatii supplui (paulo aliter Hollw. et Momms.). ²) Dig. ut Vat. abest a V⁴. ³) Est L. 1 pr. D. quib. mod. usufr. am. (7, 4). Ibi re-cisa supplui, quaedam ab aliis mutuatus. ⁴) lego . . . Vat. edd. ⁵) scilicet ex Buchh. cj. ed. Hollw. 'item quilibet' (pro 'scilicet') cj. Ad. Schmidt Jahrb. d. gem. Rechts III. p. 285. In restituendo ab emblematis Tribonianis discedendum erat. ⁶) Est L. 1. cit. §. 1. Quae ibi desiderantur, partim Hollwegium secutus supplui. ⁷) Est L. 1. cit. §. 3. ⁸) Est L. 3 pr. D. eod. ⁹) Quae proxime sequuntur, restitui. Inde a verbis Ante aditam hereditatem

usufructu singulorum annorum. Ante aditam hereditatem netur.

PAPIN.
L. VII.
RESP.

65. ¹Papinianus lib. VII. *Responsorum. Equis per fideicommissum relictis post moram fetus quoque praestabitur (ut fructus):*² sed fetus secundus ut causa, sicut partus mulieris; nisi si gregem reliquit,³ uel morae actio⁴ fetus nomine praestita fideicommissum relictum sequatur.

66. ¹Item. *Usura etiam fructuum ex litis contestatione praestatur bonorum*⁵ usufructu legato.

VLP.
L. XVIII.
AD SAB.

66^a. Ulp.⁶ lib. XVIII. *ad Sabinum. Omnium bonorum usumfructum posse legari, nisi excedat dodrantis aestimationem, est uerius.* [641]

67. ¹Item. *Usufructu bonorum in diem legato uidetur pertimescendum, ut ne in*⁸ *cuiusque rei commutatione vertatur periculum amittendi usumfructum. summam igitur*

aliud excerptum videtur coepisse, quod cum praecedenti per errorem coaluit, huiusce fere sensus: Ante aditam hereditatem fructus ex re legata perceptus in hereditate retinetur. Cf. L. 38. D. de leg. 2. L. 4. C. de usur. et fr. leg. (6, 47). In Vat. vero hic ut p. 5. v. 12. versui vox aliqua omissa superscripta fuisse videtur, quae integri versus spatium occuparet. ¹ Pars legitur L. 8. D. de usur. (22, 1). ² Ex Dig. supplēvi. Ob similitudinem litterarum it ur (= fr.) excidisse videtur. ³ Ubi summisso fetu in gregem, secundus fetus fructus fit. Cf. L. 39. D. de usur. (22, 1). ⁴ Sequentia restitui; morae actio dicta, ut usurae morae; iam finge post moram factam fetum ab herede commodatum vel furto ei ablatum apud commodatarium vel furem secundum fetum edidisse; cessa conditione vel commodati actione is ut fructus fideicommissario praestabitur. ⁵ Restitui, licet haesitans, cum multa alia hic dicta fuisse potuerint. Sed aptissimus hac sententia fit transitus ad §. 66^a. ⁶ Restitui, suspicatus esse, omissis auctoritatibus, L. 29. D. de usufr. (7, 1). Ulp. lib. XVIII. (? XVII.) *ad Sabinum.* ⁷ Omnium bonorum usumfructum posse legari, nisi excedat dodrantis aestimationem, Celsus lib. 32. Dig. et Iulianus lib. 61. scribit et est verius. Nam et §. 67. ad usumfructum bonorum videtur pertinere ut §. 69., et in §. 68. de Falcidia agitur usufructu legato. Sane nova species in Vat. hic non incipit; sed errore id factum malim putare, quam cum Blum. et Momms. statuere, Ulpiani notam ad Papin. hic secutam esse; Ulpiani enim ad Papin. notas Constantinus infirmaverat. ⁸ Sententiam huius §i restitui. Cf. L. 24 pr. D. de usufr. leg. (33, 2). L. 31. §. 2. D. de usufr. (7, 1). ⁹ V^d. omissum a Maio et errore in edd. meis 1. 2. Unde restitutio immutanda fuit. Sed et alias eam correxi.

'senatus consulti sententiam¹ eam fuisse puto, ut legatarius omnium, quae sunt in hereditate, ususfructus caperet; ceterum aut ueteris rei habebit usumfructum, si adhuc est in ea, aut in re noua omnes ex mora fructus et constituendum ei usumfructum. Sed in ueteribus rebus, quae patiuntur, uerum eum habere usumfructum, diserte ibi scriptum est. Verendum igitur non est, ne damnum patiatur ex commutatione rei hereditariae.

68. ² Paullus lib. sing. ad l. Falcidiam. Ususfructus, legato (nam ius praediorum uelut iter non recipit hanc quaestione[m], quia et diuidi nequit) quaeritur, quemadmodum Falcidia retinenda sit. Et ueteres quidem aestimandum totum usumfructum putabant et ita constituendum, quantum sit in legato. sed Aristo a ueterum opinione recessit; ait enim, posse quartam ex eo sicut ex corporibus retineri, idque recte Iulianus probat.

69. ³ . . . Lucius Titius testamento suo ita cauit: DO LEGO EIDEM SEIAE VXORI MEAE, EX QVA SVSCEPTVS COMMVNIS FILIVS MIHI PRO PARTE HERES EST, VSVFRVCTVM EIVSDEM PARTIS BONORVM MEORVM VSQVE EVM⁴ IN DIEM, QVO LEGITIMAE AETATIS FILIVS FACTVS ERIT, AB EAQVE SATISDATIONEM EXIGI VETO; ITA TAMEN, VT AB EA FILIVS [642] IN EVNDEM DIEM ALATVR ATQVE EDVCETVR ET STVDIIS LIBERALIBVS INSTITVATVR. Quaesitum est de cautione fideicommissaria. 'Paullus respondit,⁵ uxorem, de qua quaeritur, ⁶secundum ea, quae proponuntur, iussu praetoris non debere compelli ad satisdandum ex causa fideicommissi.⁷

[Octo paginae desunt.]

¹) V^d. ed. Momms. patientiam Vat. ²) Est L. 1. §. 9. D. ad leg. Falc. (85, 2). Initium, ubi paulo immutatum, formavi; potest tamen etiam aliter formari. ³) Paulli ex Resp. libris (et quidem XIII. vel XIV.) esse, quod suspicatus eram, V^d. confirmavit. In restituendo quaedam aliorum adhibui. ⁴) Ex Blum. c. j. um V^d. ⁵) praeter Vat. pr. V^d. ita scriptum, ut aut Paulus aut Papinianus (sic Momms.) respondit significet. Sed Paullus intelligendus est. Vid. Buchholtz. p. 302. ⁶) Cf. §§. 109. 111. ⁷) Dubium movebat, quod testator solam cautionem usufructuariam remisisse videbatur, quae remitti non potest L. 7. C. ut in poss. leg. (6, 54). Similem casum vid. in L. 77. §. 3. D. de cond. et dem. (35, 1).

VLP.
L. XVII.
AD SAB.

70. ¹(1.) *Si fundi ususfructus fuerit legatus, et sit ager, unde palo in fundum, cuius ususfructus legatus est, solebat paterfamilias uti, uel salice, uel arundine: puto | fructuarium hactenus uti posse, ne ex eo uendat; nisi forte salicti ei, uel siluae palaris, uel arundineti ususfructus sit legatus: tunc enim et uendere potest. nam et Trebatius scribit, siluam caeduum posse fructuarium caedere, sicut paterfamilias caedebat. Item, ut arundinetum 'caedat, quod de genere paterfamilias sues alebat, ² non, puto, 'prohibetur. Quin et caesum uendere poterit, quanquam³ paterfamilias uendere non solebat, sed ipse uti.⁴ ad modum enim referendum est, non ad qualitatem utendi. (2.) Cassius autem⁵ ususfructus siluae caeduae exemplo definit etiam seminarii quoque usumfructum. itaque si seminaria a paterfamilias conserendi tantum agri causa facta sint, dicendum esse ait, cum ex iis conseratur, etiam arbores demortuas ad fructuarium pertinere, quae alioqui sicut lapides ceteraeque materiae, quia in fructu non sunt, dominum proprietatis sequuntur. (3.) Numquid igitur, si seminarium non sit, dominium earum ad proprietarium spectet, ut lapidum caeterarumque materia- [645] rum, quaeri potest. Trebatius autem simpliciter, si arbores in agro demortuae sint, esse eas fructuarii, cogendumque eum alias adserere scribit. [71.]⁶ (1.) Labeo ait, 'fructuarium ad materiam aptas arbores in agro demortuas usque'*

¹) Est L. 9. §. 7. D. de usufr. (7, 1) paulum mutata. ²) Restitui sententiam ex Colum. 7, 9. §. 7. Oriens hunc arundinis usum videtur ignorasse. Aliter Mommsenus. ³) Restitui. non puto. Prohibetur edd. ⁴) In Dig. est: 'nam et Trebatius scribit, siluam caeduum et arundinetum posse fructuarium caedere, sicut paterfamilias caedebat, et uendere, licet paterfamilias non solebat uendere sed ipse uti.' ⁵) Sequentia ad sensum restitui. Cf. L. 7. §. 3. L. 18. L. 59 pr. D. de usufr. (7, 1). L. 32. D. de iur. dot. (23, 3). Vocis usus vestigia in V^d. reperta sunt. ⁶) Est L. 12 pr. D. de usufr. (7, 1) sed ibi mutata; nam incipit ibi: 'Arboribus euulsis uel ui uentorum deiectis usque ad usum . . . utatur ligno, Labeo ait' etc. ⁷) fructuarium adm. . . . §. 71. Item. (Sed item non est in V^d) Ex silua caedua usque ed. Hollw. Mihi certum est, novum excerptum hic non coepisse, novam sententiam vero iam ante v. fructuarium exorsam esse. Verba 'Labeo ait', quae in Dig. in fine periodi leguntur, ubi ea in Vat. versus non capit, ante ponenda et commodissime huc transferenda erant, ubi alioqui spatium abundat.

ad usum suum *et uillae posse¹ ferre; nec materia eum pro ligno usurum, si habeat, unde utatur ligno: idemque esse in 'arboribus ui uentorum euulsis, uel² etiam deiectis. Puto tamen, 'et in silua hoc probandum, ne³ si totus ager sit hunc casum passus, omnes arbores 'auferre fructuarium posse dicendum sit.⁴ materiam tamen ipse succidere, quantum ad uillae refectionem, poterit, ut putat Neratius lib. III. Membranarum; quemadmodum, inquit, calcem coquere, uel arenam fodere, aliudue quid aedificio necessarium sumere. apud Labeonem 'agitatur⁵ pertinere, quamuis Proculus non⁶(2.) Nunc uidendum, si fructus serui sit legatus, quid contineatur legato. quidquid is ex opera sua acquirit, uel ex re fructuarii, siue 'mancipio⁷ accipiat, siue stipuletur, siue emerit et ei possessio fuerit tradita, legatario acquirit. 'At⁸ si heres institutus sit, uel legatum acceperit, [644] placuit, hoc domino quaeri; quamuis Labeo distinguat, cuius gratia uel heres institutus sit, uel legatum acceperit.⁹ |*

72. ¹⁰(1.) Sed sicuti stipulatione fructuario acquirit, ita^[14]98.b. etiam paciscendo eum acquirere exceptionem fructuario, $\frac{1}{2}$ po. Iulianus '(lib.)¹¹ XXXV. Dig. scribit: 'itemque¹² et si acceptum rogauerit, liberationem ei parere. (2.) Quoniam autem diximus, quod ex operis acquiritur, ad fructuarium pertinere, sciendum est, etiam cogendum eum operari; etenim modicam

¹) Dig. et edd. h. l. inserunt 'usufructuarium', quod versus vix capit. ²) 'arboribus euulsis uel ui uentorum' Dig. pr. L. 12. cit. edd. ³) Restitui. In Dig. est: 'alioqui si totus' etc., sed cf. L. 10. D. ib. ⁴) In Dig. tantum est: 'auferret fructuarius', quod versum non explet. ⁵) agit a edd. De quaestione agitata sermo est. Versus antecedens et is, qui post alterum sequitur, in V^d. initio vacuus. Singula tantum verba suppleta utrumque occupasse videntur: et puto agitatum esse de tegularum similiumque dominio, quae ventus deiecerit. Nam de marmore (cf. L. 18 pr. D. de fundo dot. 23, 5) Ulpianus alio loco egit: L. 9. §§. 2. 3. L. 13. §. 5. D. h. t. ⁶) Est L. 21. D. de usufr. (7, 1), sed mutata. Restitui, partim Buchh. secutus. ⁷) . . . pium Vat. mancipium edd. (praeter Momms.). ⁸) et Vat. edd. ⁹) Fortasse sequebatur sequenti versu: 'quod habet rationem'. Cf. L. 22. D. de usufr. (7, 1). Certe Iustinianus Labeonis sententiam probavit. Ceterum cf. L. 10. §. 3. L. 47. D. de acq. rer. dom. (41, 1). L. 45. §. 3. D. de acq. v. om. her. (29, 2). ¹⁰) Prior pars ad (2) med. extat in L. 23. D. de usufr. (7, 1). ¹¹) Ex Dig. supplevi. ¹²) idemque Dig.

quoque castigationem fructuario competere, Sabinus respondit et Cassius lib. VIII. iuris ciuillis scribit, ita ut neque torqueat, neque flagellis caedat, 'neque operae gladiatoriae ei usus sit; nisi quod ad batuendum ei existiment' competere posse. Ut uero 'pugnet, concedendum ei esse, Cassius negat.¹ Idem et Sabinus, quamuis nauis² usufructu legato, nauigatum eam mittendam putat, licet naufragii periculum immineat; 'neque id contrarium est;'¹ naues enim ad hoc parantur, ut nauigent, 'non item serui, ut pugnent.'¹

ALEXAN-
DER AN
CLAVD.?

73. . . Si Titia, cum tibi fundos et mancipia donaret, usumfructum eorum sibi et liberis interueniente recepit stipulatione eiusque, quae ad se spectaret, utendi fruendique partis condicionem liberis concessit ita, ut in diem uitae suae ex uoluntate matris toto fruerentur, inde quod parte, quam ipsa habuerit, usque in obitum eius frui sunt, non etiam nactos esse ius partis alterius, adprobatur iuris auctoritate . . . et Paterno cons. ⁴

INCERT.
IMP.

74. . . Aui testamento usufructu liberis tuis 'do lego' legato, si ex his aliqui mortuus est, eius pars iure accrescendi ad ceteros pertinet; quod si per damnationem heredis testator legatum reliquit, ceteris, quibus legauerit, liberis mortui pars accrescere non potest. . . .

VLP.
L. XVII.
AD SAB.

75. 'Ulp. lib. XVII. ad Sab. (1.) Usufructu legato, est inter fructuarios⁶ ius adcrendi, sed 'non omnimodo, uerum in per praeceptionem et⁶ in 'do lego' legato, 'modo coniunctim legatus sit. ceterum si separatim⁷ usufructus sit relictus, sine dubio ius adcrendi cessat. (2.) Denique apud Iulianum lib. XXXV. Dig. quaeritur, si communi seruo usus-

¹ Haec in Dig. omitta ad sententiam restitui. (Similiter Momms.) ² Sequentia mutata exstant L. 12. §. 1. D. de usufr. (7, 1). Cf. L. 16. §. 1. D. de rei vind. (6, 1). ³ Ad ius accrescendi §§. 73. et 74. pertinuisse et utramque rescripta continuisse puto, ut haec materia ab imperatorum rescriptis coepta esse videatur. Tantum ut hoc appareret, utriusque restituendi feci periculum. ⁴ a. 233. aut 269. ⁵ §§. 75—88. ex Ulp. ad Sab. lib. XVII. exscriptae maximam partem paucis mutatis exstant L. 1. §. 8. D. de usufr. accr. (7, 2). Ad §. 75. (1) cf. Paul. S. R. 3, 6. §. 26. ⁶ Restitui paullo aliter ac Buchh. et Momms. ⁷ De Hollw. cf. restitu. 'separatim' Ulpianum dixisse de legatariis et verbis et partibus separatim, patet ex §. 77.

fructus sit relictus, et 'utrisque dominis¹ adquisitus sit, an altero repudiante uel amittente usumfructum, alter totum habeat. Et Iulianus quidem putat, ad alterum pertinere; et licet dominis usnsfructus non aequis partibus, sed pro dominicis adquiratur, tamen persona eius, non dominorum, inspecta ad alterum ex dominis pertinere, non proprietati accedere. | (3.) Idem ait, et si communi seruo et separatim^{ss.b.}[15] Titio ususfructus legatus sit, amissam partem ususfructus non ad Titium, sed ad solum socium pertinere debere, quasi solum coniunctum; quam sententiam neque Marcellus, neque Mauricianus probant; Papinianus quoque lib. XVII. Quaestionum ab ea recedit; quae sententia Neratii 'fuit, (ut) est libro I. Responsorum relatum.² Sed puto, esse ueram Iuliani sententiam: nam quamdiu uel unus utitur, potest dici, usumfructum in suo esse statu. Pomponius ait libro VII. ex Plautio, relata Iuliani sententia, quosdam esse in 'diuersa opinione;³ nec enim magis socio debere ad crescere, quam debere ei, qui 'fundi⁴ habens usumfructum, partem ususfructus proprietario cessit, uel non [646] utendo amisit. ego autem Iuliani sententiam non ratione ad crescendi probandam puto, sed eo, quod quamdiu seruus '(eius)⁵ est, cuius persona in legato spectatur, non debet perire portio. Urgetur tamen Iuliani sententia argumentis Pomponii: quamquam Sabinus responderit, ut et 'Celsus lib. XVIII. et Iulianus (lib. XXXV.) Dig.⁶ refert, eum, qui partem ususfructus in iure cessit, et amittere partem, et ipso

¹) utrique domino Dig. utrique ex dominis ed. Hollw. ²) Ita tantumque fuerit pro fuit scripto ed. Momms. ex V^d. sed malui ut, quod post fuit facile excidere potuit, supplere, cum incertas sententias referre Icti Romani non soleant. e libro I. resp. relata ed. Hollw. ³) diuersam opinionem ait Vat. edd. Non est ait V^d. ⁴) qui potest e regionibus dividi, quo facto etiam partis non utendo ususfructus amitti potest. Itaque nihil mutandum, ut tentaveram edd. 1. 2. ⁵) Supplevi, cum ex -uus vel ex nota e' ob sequens est perisset. Cf. L. 15. C. de usufr. (8, 38), cuius in quaestione sine dubio Ulpianus item a Iuliani partibus stetit. ⁶) celsus iulianus lib. XVIII dig. Vat. Celsus lib. XVIII. (sed probantes correctionem XVIII.) Dig. edd. Hollw. et Momms. Sed verisimilius est, librarium duplici binorum Digestorum citatione in errorem inductum esse, quam Iuliani mentionem sine causa intrusisse. Cf. §. 77. et de Celsi lib. XVIII. Buchh. ad h. l.

momento recipere: quam sententiam ipse ut stolidam reprehendit: etenim esse incogitabile, eandem esse causam cuique et amittendi et recipiendi.¹

76. ²Iulianus scribit, si seruo communi et Titio ususfructus legetur, et unus ex dominis amiserit usumfructum, non adcrecere Titio, sed soli socio: quemadmodum fieret, si duobus coniunctim et alteri separatim esset relictus. Sed qui diuersam sententiam probant, quid dicerent? utrum extraneo soli, an etiam socio adcrecere? Et qui Iulianum consuluit, ita consuluit, an ad utrum pertineat, quasi possit et ipsi socio adcrecere. Atquin quod quis amittit, secundum Pomponii sententiam ipsi non accedit.³

77. ⁴Interdum tamen, etsi non sint coniuncti, tamen ususfructus legatus alteri adcrecit: ut puta si mihi fundi ususfructus separatim 'totus,⁵ et tibi similiter fuerit ususfructus relictus. Nam, ut Celsus lib. XVIII. Dig. et Iulianus lib. XXXV. scribit, concursu partes habemus. Quod et in proprietate contingeret: nam altero repudiante, alter totum fundum haberet. sed in usufructu hoc plus est (contra quam Atilicinium respondisse, 'Aufidius⁶ Chius refert), quod et constitutus 'amissus nihilominus⁷ ius adcrecendi admittit. omnes enim auctores [647] apud Plautium de hoc consenserunt, 'et ut⁸ Celsus et Iulianus eleganter aiunt, ususfructus quotidie constituitur et legatur, non, ut proprietates, eo solo tempore, quo vindicatur. Cum primum itaque non inueniet '(alter) alterum,⁹ qui sibi concurrat, solus utetur '(in)¹⁰ totum. Vindius tamen, dum consulit Iulianum, in ea opinione est, ut putet, non alias ius adcrecendi esse, quam in coniunctis; qui responso ait: 'Nihil refert, coniunctim an separatim relinquatur.' |

83 a. [16] 78. ¹¹Iulianus lib. XXXV. scribit, si duobus heredibus institutis deducto usufructu proprietates legetur, ius adcrecendi

¹) Cf. L. 3. §. 2 fin. D. quib. mod. usufr. am. (7, 4). ²) Hinc manavit L. 1. §. 2 fin. D. cit. (7, 2). ³) Ergo Pomponius dicere debebat, soli extraneo accrescere. ⁴) Est L. 1. §. 3. D. cit.

⁵) totius Vat. edd. ⁶) Aufidius cf. Momms. allegata L. 5. D. de auro leg. (34, 2). ⁷) nihilominus amissus Vat. edd. constitutus et postea amissus nihilominus Dig. ⁸) Dig. ut et Vat. edd. ⁹) Ex Buchh. cf. alterum Vat. alter eum Dig. ¹⁰) Ex Dig. ¹¹) Est L. 1. §. 4. D. cit.

heredes non habere: nam uideri usumfructum 'constitutum,'¹ non per concursum diuisum.

79. ²(Item) Neratius³ putat, cessare ius adcrendi, lib. I. *Resp.*, 'cui⁴ sententiae congruit ratio Celsi dicentis, totiens ius adcrendi esse, quotiens in duobus, qui solidum habuerunt, concursu diuisus est.

80. ⁵Unde Celsus lib. XVIII. '(scribit),⁶ si duo fundi domini deducto usufructu proprietatem mancipauerint, uter eorum amiserit usumfructum, ad proprietatem redire: sed non ad totam, sed cuiusque usumfructum ei parti accedere, quam ipse mancipauerit: ad eam enim partem redire debet, a qua initio diuisus est. 'Plane', inquit, 'si partem ususfructus habeas, et ego totam proprietatem cum partis usufructu, non 'possum eam⁷ partem tibi mancipare, quae est sine usufructu, quoniam nullam partem habeo, in qua non est tibi ususfructus.' [81.] *Papinianus* quoque libro XVIII. Quaestionum sententiam Neratii probat, quae non est sine ratione.

[648] 82. Poterit quaeri, si, duobus seruis heredibus institutis, deducto usufructu proprietas sit legata, an altero defuncto ususfructus proprietati adcrecat? nam illud constat, ut et *Iulianus* lib. XXXV. scribit, et *Pomponius* lib. VII. ex *Plautio* non reprobatur, si duobus seruis meis ususfructus legetur, et alter decesserit, cum per utrumque quaesisset usumfructum, ius adcrendi me habere; cum, si alterius nomine repudiassem, alterius quaesisset, haberem quidem usumfructum totum iure adcrendi, sed ex solius persona amitterem. in proposito autem, siquidem pure fundus [. . .⁸ .] non ex persona

¹) i. e. tanquam constitutum s. ipsa constitutione (cum hereditatis sit, quae utrique pro parte data est). ²) Est L. 3 pr. D. de usufr. accr. (7, 2). ³) Idem Neratius Dig. ⁴) Dig. cuius Vat. edd.

⁵) Prior pars exstat L. 3. §. 1. D. ib. ⁶) Ex Dig. supplui.

⁷) posseme meam Vat. posse me eam Sav. cj. ed. *Hollw.* ⁸) Omissa a librario nullo indicato hiatu. Ad sententiam *Heimsoeth* de usufr. accr. p. 42 recte supplet: 'legatus sit, ius accrescendi locum non habet (cf. §. 78.), si sub conditione legatur, alia ex causa non est ius accrescendi, quia ususfructus morte serui non perit, qui ex domini persona constitutus est' etc. Sed malim: 'legatus sit, sicut liberis hominibus heredibus scriptis, cessat ius accrescendi, sin uero sub conditione, nec perit serui morte ususfructus, quippe ex domini heredis facti persona constitutus' etc. fundus, non sub conditione legatus sit, constituitur ususfructus ex persona serui *Momms. ed.*

serui. Et ita Iulianus quoque lib. XXXV. Dig. scribit, quamvis Scaeuola apud Marcellum dubitans notet. *Nam*¹ si sub conditione sit legatus, potius ex persona domini constitui usumfructum, Marcellus lib. XIII. Dig. scribit; ubi Scaeuola notat: 'quid si pure?' sed dubitare non debuit, cum et Iulianus scribat, ex persona serui constitui. secundum quae ius adcrendi locum haberet in duobus seruis, si quis contrariam sententiam² probaret. sed nunc, secundum Iuliani sententiam et Neratii, cessat quaestio.

83. ³Non solum autem si duobus 'do lego' ususfructus legetur, erit ius adcrendi, uerum '(et) si⁴ alteri ususfructus, alteri proprietas; nam amittente usumfructum altero, cui erat legatus, magis iure adcrendi ad alterum pertinet, quam reddit ad proprietatem. Nec nouum; nam et si duobus ususfructus legetur, et apud alterum sit consolidatus, ius adcrendi non perit; nec ei, apud quem consolidatus est, neque ab eo: et ipse quibus modis amitteret ante consolidationem, iisdem et nunc ipso quidem iure non amittet; sed praetor, subsecutus [649] exemplum iuris ciuilib, utilem actionem dabit fructuario: et ita Neratio et Aristoni uidetur, et Pomponius probat. quamquam Iulianus lib. XXXV. Dig. scribat, ipsi quidem ius adcrendi | *competere, non uero fructuario ab eo.*⁵

[*Duae aut quattuor paginae desunt.*]

84. *Si alteri usufructu serui, alteri seruo legato, is cui seruus legatus fuerat, manumiserit, deinde amissus ab altero ususfructus ei accrescat, manumissionem ex post facto conualescere,*⁶ difficile est dicere. quamquam non sit longe, quod Marcellus lib. 'XII.⁷ Dig. scribit, si duobus pure Stichus legetur, et alter manumittat, alter post manumissionem repudiet, ubi non fit caducum, libertatem locum habere. idemque, et si heres deliberante legatario manumittat, mox legatarius repudiauert: nam hoc casu liberum fore ait.

¹) ad *Vat. at ed. Hollw. Momms. antea*: dubitare se. ²) *Contrariam sententiae Iuliani et Neratii* §§. 78. 79. ³) = *L. 3. §. 2. D. ib.* ⁴) *Ex Dig. suppl.* ⁵) *Hollw. suppl.* ⁶) *Ad sententiam supplēvi. De sequentibus cf. L. 15. D. de reb. dub. (34, 5). L. 34—36 pr. D. ad l. Aquil. (9, 2). Extrema uerba exstant L. 3. D. de manum. vind. (40, 2) ex Ulp. lib. XVII. ad Sab.* ⁷) *An XIII? Cf. L. 31. D. de testam. mil. (29, 1).*

85. Si tamen per damnationem ususfructus legetur, ius adcrendi cessat: non inmerito, quoniam damnatio partes facit. Proinde si rei alienae ususfructus legetur, et ex Neroniano confirmetur legatum, sine dubio dicendum est, ius adcrendi cessare, si modo post constitutum usumfructum fuerit amissus. quodsi 'antea'¹ socius amittat, erit danda totius petitio. Idemque, et si sinendi modo fuerit legatus ususfructus. An tamen in Neroniano,² quoniam exemplum vindicationis sequimur, debeat dici, utilem actionem, amisso usufructu ab altero, alteri dandam, quaeri potest: et puto secundum Neratium, admittendum. In fideicommisso autem id sequimur, quod in damnatione.

86. ³Nouissime, quod ait Sabinus, si uxori cum liberis ususfructus legetur, amissis liberis eam habere, quale sit, uidendum. Et siquidem 'do lego' legetur, tametsi quis filios legatarios acceperit, sine dubio locum habebit propter ius adcrendi. sed si legatarii non fuerint, multo magis, quoniam [650] partem ei non fecerunt, tametsi cum ea uterentur. Matre autem mortua, siquidem legatarii fuerunt, soli habebunt iure adcrendi: si heredes, non iure adcrendi, sed iure domini, si fundus eorum est, ipsis 'adcrendi';⁴ sin minus, domino proprietatis. sed si nec heredes fuerunt, nec legatarii, nihil habebunt.

87. ⁵Quodsi per damnationem fuerit ususfructus legatus matri, siquidem legatarii sunt filii, partes '(factae)'⁶ sunt: si non sunt, sola mater legataria est, nec mortalitas liberorum partem 'eius'⁷ facit. [87.] ⁸Sabinus certe uerbis istis non ostendit, utrum legatarii fuerint, nec ne. sed Iulianus lib. XXXV. Dig., relata Sabini scriptura, ait, intelligendum eum, qui solos liberos heredes scribit, non ut legatariorum fecisse mentionem, sed ut ostenderet magis, matrem ita se uelle frui, ut liberos secum habeat: 'alioquin', inquit, 'in damnatione ratio non permittebat ius adcrendi.'⁹ proposuit autem

¹) De Buchh. cj. ante et Vat. edd. ²) Cf. Gai. 2, 197. ³) In epitomen redegit haec L. 8. D. de usufr. accr. (7, 2). Cf. Cic. pro Caec. 4. supra §. 73. ⁴) Malim adcedit. ⁵) Orationem antecedentis §i hic ut in aliis §is, etiam 87. et 88., nullo interiecto, continuari, palam est. ⁶) Excidit, ut puto, facte ob similitudinem v. parte, cui s ex sunt adhaesit. partes sumunt ed. Momms. ⁷) ei Vat. edd. ⁸) L. 8. cit. quaedam ex his habet. ⁹) Et tamen

Iulianus uel 'do lego' legatū usumfructum, uel per damnationem; et sic sensit, *quamuis*¹ legatarii sint et heredes soli, in 'do lego' legato non esse² ius adcrendi, '(perinde) atque,³ si alteri ab altero legetur (quoniam a semetipsis inutiliter legatum est) sibi non concurrunt;⁴ matri uero non in totum concurrunt, sed alter pro alterius portione: et in eo dumtaxat ius adcrendi erit; mater tamen aduersus utrumque ius adcrendi habet.⁵ |

[651]

95.b. [18] 88. Iulianus subicit, Sextum quoque⁶ Pomponium 'responsum referre,⁷ et si per damnationem⁸ ususfructus 'cum liberis uxori⁹ legetur, '(legatum)¹⁰ singulare hoc esse, atque ideo filii personam¹¹ matri 'accedere,¹² nec esse legatarios, sed, matre mortua, liberos quasi heredes usumfructum habituros. 'Ego', inquit Pomponius, 'quaero, quid, si mixti fuerint libe-

in uniuersum uerisimile est, testatorem mortalitate unius alteriusue liberorum nihil uoluisse legato decedere. ¹) ex Momms. ed. q̄s (pro q̄u) = quasi Vat. 'quod si' edd. meae 1. 2. quod nunc, re iterum perpensa, minus huius loci esse intellego. ²) eē Vat. est inter(eos) edd. meae 1. 2. qua emendatione opus non est. ³) diadq. Vat. atque uel adque edd. ut qui meae 1. 2. ⁴) Cf. L. 34. §§. 11. 12. D. de leg. 1. Adde L. 2 pr. D. de instruc. leg. (39, 7). L. 67. §. 1. D. de leg. 1. Igitur Gaio ex besse, Quinto ex triente heredibus institutis, illi ex triente Quinti, huic ex besse Gaii ususfr. legatus esse uidebitur: nec hoc ad ius accrescendi ICI retulerunt. Qui in h. l. desudarint, uid. apud Heimsoeth. l. c. p. 48. Buchholtz Praelegate p. 419 sq. ⁵) Cf. L. 41 pr. D. de leg. 2. ⁶) et, quod hic habet Vat., om. ab Hollw. et Momms., a me translatus ante si per damnationem, h. l. retinet Schulin ad tit. Pand. de orig. iur. p. 15. Cf. L. 8. D. de usufr. accr. (7, 2). ⁷) p̄ferre = praeferre Vat. edd. (referre Momms.). Sed non dubito in eo libro, unde librarius descripsit, scriptum fuisse: rreferre i. e. responsum referre, cui deinde Pomponii quaestionem (Ego, inquit Pomp. quaero) subiungit. De Sexto Pomponio responsum apud Iulianum uel sententiam Aristonis referente uid. L. 63. §. 9. D. pro soc. (17, 2). L. 18 pr. §§. 1. 2. D. de don. (39, 5). Vid. etiam Gai. 2, 218. L. 14 pr. D. sol. matr. (24, 3). Fitting über d. Alter d. Schr. d. Röm. Jur. p. 9. ⁸) Quamquam ibi partes ab initio fieri solent et ius accrescendi esse negatur. ⁹) Ita etiam Momms. ed. et (quo expulsum est c') liberis uxori Vat. uxori et liberis ed. Hollw. Sed uid. §. 86. ¹⁰) Suppleui. Excidit ob antecedens leget'; legatum singulare est uni personae, non pluribus datum. ¹¹) Hoc quoque probat, responsum referri; cf. not. 7. ¹²) accederet Vat. accedere, ne sine liberis ad usumfructum mater accederet ed. Momms. Non proba.

ris extranei heredes?' '(Et)¹ ait, et filios pro legatariis habendos, et mortui partem interituram: Aristonem autem adnotare, haec uera esse. et sunt uera.

89. ²Ulp. ad Sabinum lib. 'XVII.³ De illo Pomponius dubitat, si fugitiuus, in quo ususfructus meus est, stipuletur aliquid, uel 'mancipio⁴ accipiat, an per hoc ipsum, quasi utar, retineam usumfructum. magisque admittit, retineri. nam saepe etiamsi praesentibus seruis non utamur, tamen usumfructum retinemus, ut puta aegrotante seruo, '(uel)⁵ infante, cuius operae nullae sunt, uel defectae senectutis homine. nam et si agrum aremus, licet tam sterilis sit, ut nullus fructus nascatur, retinemus 'usumfructum.⁶ Iulianus tamen lib. XXXV. Dig. scribit, etiamsi non stipuletur quid seruus fugitiuus intra annum, mancipio accipiat, tamen retineri usumfructum. 'nam qua ratione', inquit, 'retinetur a proprietatis domino [652] possessio, etiamsi in fuga seruus sit, pari ratione etiam ususfructus non amittitur.'

90. . . . ⁷lib. I. de interdictis, sub titulo 'In eum, qui legatorum nomine, non uoluntate eius, cui bonorum *possessio* data erit, possidebit.' Si usufructu legato legatarius fundum nactus sit, 'non competit⁸ interdictum aduersus eum, quia non possidet legatum, sed potius fruitur. Inde ut interdictum VTI POSSIDETIS utile hoc nomine proponitur (et) VNDE VI, quia non possidet, (etiam) utile⁹ datur, quod taliter¹⁰ concipiendum est: QVOD DE HIS BONIS LEGATI NOMINE POSSIDES, QVODQVE VTERIS FRVERIS, QVODQVE DOLO MALO FECISTI, QVOMINVS POSSIDERES, VTERERIS FRVERERIS.¹¹

¹) Ex Dig. suppleni. ²) Est L. 12. §. 3. D. de usufr. (7, 1).

³) Ex Dig. XVI. Vat. ed. Hollw. ⁴) mancipium Vat. ed. Hollw.

⁵) Ex Dig. suppl. ⁶) Dig. eum Vat. ex nota non intellecta.

⁷) Ulp. nomen excidisse, statuunt Buchh. et Zimmern. Sed vid. nostram praeft. ⁸) Sic ex V^d. ed. Momms. competit Vat. competit (utile) ed. Hollw. ⁹) Nunc demum hanc unam periodum esse vidi eamque feci scribendo Inde ut (Inde et Vat. et ed. mea altera cum ceteris) et post possid. et addendo vel potius geminando et. (= etiam).

¹⁰) Sic nunc scripsi. Cf. L. 1. §. 8. D. quod leg. (43, 3). In Vat. post dat' secuta videtur fuisse nota v. quod et deinde talit., de quo cf. Pallad. 9, 8. 'Utile hoc interdictum tali formula' ed. mea altera. Quod Hollw. proposuit: 'Utile autem interdictum quod legatorum' spatium excedit. utile datur. Videlicet ed. Momms. ¹¹) cetera,

91. ¹ *Idem* lib. II. de interdictis, sub titulo 'Si uti frui '(ui)² prohibitus esse dicetur'. Non is, ad quem 'ususfructus inter uiuos peruenerit uel per legatum, uel³ qui utendi fruendi causa, cum ususfructus ad eum 'non pertineat, in qua⁴ re sit, possidere 'eum⁵ uidetur, et ob id, qui uti frui '(ui)² prohibitus est, proprie deiectus dici non potest. ideo specialiter hoc interdictum eo casu desiderari 'uisum est.⁶

IDEM
L. IIII. DE
INTERD.

92. ⁷ *Idem* lib. IIII. de interdictis, sub titulo 'A quo usus- [659] fructus petetur, si rem nolit defendere'. Sicut corpora uindictanti, ita et ius, satisfacere oportet; et ideo necessario '(ad) exemplum⁸ interdicti QVEM FVNDVM 'proponitur⁹ etiam 'ei interdictum¹⁰ QVEM VSVMFRVCTVM VINDICARE VELIT de restituendo usufructu.

93. Post pauca sub titulo suprascripto. Restitutus ex hoc interdicto ususfructus intellegitur, cum petitor in fundum admissus sine periculo interdicti VNDE VI ad eam rem propositi depelli non potest. *Idem* Pedius 'ait,¹¹ diuersam causam esse possessionis, cum ille, qui posses|sor est, 'nisi a non possessore deiici non possit, qui uero ususfructus nomine quasi possideat, etiam a possessore, quominus fruatur, prohiberi possit.¹²

[Desunt paginae octo.]

quod addunt edd. ex Vat., non est in V^d. ¹ Cf. §. 93. L. 3. §§. 13—18. D. de vi (43, 16). L. 27. D. de donat. (39, 5). L. 80 pr. D. de usufr. (7, 1). ² Geminando restitui. ³ Ad vestigia V^d. restitui. Alii alia ad h. l. commenti erant. Vid. etiam Rudorf. Zeitschr. f. gesch. RW. XI. p. 233. Quod Momms. ed.: 'a uiuo domino peruenerit uel per testamentum', spatium capere non uidetur; nec dici solet 'per testamentum peruenire'. ⁴ pertineret, missus in qua ed. Hollw. pertineat, in aliqua ed. Momms., ubi vid. V^d. ⁵ V^d. ed. Momms. eam Vat. ceterae edd. ⁶ Supplevi. desiderabitur ed. Momms. — Proprium igitur et suo sub titulo propositum (§. 93. et L. 27. cit.) hoc interdictum fuit. Quare cave, cum Ad. Schmidt (Jahrb. f. gem. R. III. p. 256.) in L. 3. §. 13. cit., ubi Iustiniani prudentes quaedam reciderunt, pro 'Unde ui' corrigas 'Unde ui utile'. ⁷ Cf. Ulp. Inst. fr. Vind. IV. L. un. C. uti poss. (8, 6). L. 80. D. de rei vind. (6, 1). L. 45. D. de damno inf. (39, 2). ⁸ De Schraderi cj. ed. Momms. exemplum Vat. exemplo ed. Hollw. ⁹ proponi (pro proponit) Vat. edd. Hollw. Momms. ¹⁰ Ex V^d. ed. Momms. interdictum ceterae edd. ¹¹ ali Vat. Idem Paedius. Alii ed. Momms. ¹² Restitui.

DE RE VXORIA AC DOTIBVS.

94. ¹ . . . *Paullus lib. VII. Responsorum.* 'Fundus aestimatus in dotem datus a creditore antecedente ex causa fiduciae ablatu² est; quaero, an mulier, si aestimationem dotis repetat, exceptione submouenda sit? ait enim, se propterea non teneri, quod pater eius dotem pro se dedit, cui heres non extiterit.'² Paullus respondit, 'pro praedio euicto³ sine dolo et culpa uiri pretium petenti doli mali exceptionem obesse; quae tamen officio iudicis rei uxoriae continetur. Poterit mulieri prodesse hoc, quod ait, se patri heredem non exitisse, si [654] conueniretur;⁴ amplius autem et consequi eam pretium fundi euicti, euicens iniquitas est, cum dolus patris ipsi nocere debeat.

95. ⁵ Paullus respondit, solam testationem dotis repetendae non sufficere ad moram doti factam, ut actio eius ad heredem transmittatur.

96. ⁶ 'Die nuptiarum (uir) uirgini optulit munus, et duxit eam. quaero de donatione.' Paullus respondit, si ante nuptias uxori futurae 'situlus argenteus' traditus est, donationem perfectam uideri; quodsi post nuptias donatio intercessit, 'ius ciuile' donationem impedisse. quoniam igitur die nuptiarum munus datum proponitur, facilius in iudicio examinari posse tempus donationis et matrimonii.

97. Paullus respondit, id, quod dotis nomine marito datum est, si post mortem mariti nulla mora intercessit '(atque ita mulier decessit),⁹ apud heredem mariti remanere oportere.

¹) Est L. 49. §. 1. D. sol. matr. (24, 8). ²) Dig. extitit Vat. edd. ³) Vat. praedio euicto Dig. ed. Hollw. ⁴) A marito ex empto. L. 52. §. 1. D. de act. empt. (19, 1). ⁵) Cf. Ulp. 6, 7. L. 57. D. sol. matr. (24, 8), infra §§. 97. 112. ⁶) Cf. L. 66. D. de don. int. vir. (24, 1). L. 6. C. de don. ante n. (5, 8). Paulo post v. 'uir' Momms. supplevit. ⁷) Sic ex V^d. ed. Momms. Cum situlus, quem Glossae exponunt κάδοσ, mundo muliebri adnumeretur (Paul. S. R. 3, 6. §. 83.), suspicor moris fuisse, ut mundus muliebris tanquam nuptiale munus in eiusmodi vase a marito novae nuptiae offerretur, unde perinde situli nomen traxerit, atque Galli munus a cado vel potius cadello 'cadeau' dixerunt, et ipsi Romani alia munera sportulas. ⁸) Ex V^d. ed. Momms. tunc iura ed. Hollw. ⁹) Haec supplevi, cum et necessario deside-

98. ¹Paullus respondit, stipulationem quidem in hunc casum conceptam CVM MORIAR, DARI utilem esse, etiamsi 'mixti casus'² non interuenirent; ut autem de dote sua, quam apud maritum habet, mulieri testari liceat, inutiliter conuenisse uideri.

99. Paullus respondit, filiamfamilias ex dotis dictione [655] obligari non potuisse.³

100. ⁴'Mater pro filia partem dotis dedit, partem dixit; filia in matrimonio decessit, relictis filiis ex alio matrimonio; quaero de iure dotis'. Paullus respondit, eam, quae data est, mortua in matrimonio muliere, apud uirum remansisse; eam, quae dicta est a matre, 'peti'⁵ non posse.

101. Paullus respondit,⁶ rebus non aestimatis in dotem datis maritum culpam, non etiam periculum praestare debere.

102. 'L. Titius cum esset in patris potestate, absente eo duxit in matrimonium Septiciam filiamfamilias, cuius nomine dotem accepit a patre; postea superuenit pater, quo praesente durauit in diem mortis filii matrimonium; postmodum decessit L. Titius: quaero, an ex eo, quod non contradixit pater, etiam dotis dationi consensisse uideatur, et ideo actione rei uxoriae filii nomine teneatur?' Paullus respondit,⁷ patrem etiam postea nuptiis consentientem et matrimonium filii sui et dotem efficere; et 'ideo rei uxoriae iudicio (et) uulgari conueniri posse, (et) ex persona filii,⁸ in 'quam actionem⁹ peculii quantitas 'de-

rentur et ob ὁμοιοτέλεστον facile excidere potuerint. Cf. §. 95.

¹) Cf. L. 4. C. de contrah. stip. (8, 38). Gai. 3, 100. ²) i. e. in

mulieris stipulatione 'cum moriar' admixti casus, velut testaturae

de dote vel mortis causa donaturae: qui condicionem non faciunt,

quia mens ita stipulantis est, ut heres repetere dotem possit. Cf.

L. 25. C. de iur. dot. (5, 12). L. 4. C. de contr. vel comm. stip.

(8, 38). Promittere dotem stipulanti 'cum moriere' mulier non

potest. L. 20. 76. D. de i. dot. (23, 3). — mortis causa et deinde

interueniret cf. et ed. Momms. Non probō. ³) Cum tutorem non

habeat, quo auctore obligari possit. Cf. §. 10. I. de inutil. stip.

(3, 20). Gai. 1, 192. 3, 108. 176. Ulp. 11, 20. ⁴) Cf. Ulp. 6, 2. 4.

⁵) repeti Vat. Sed maritus inutiliter dictam dotem petere non pot-

est. re ex matre adhaesit. ⁶) Cf. L. 5. §. 2. D. commod. (13, 6).

L. 1. §. 6. D. de dot. prael. (33, 4) etc. ⁷) Cf. L. 5. C. de nupt.

(5, 4). L. 68. D. de iur. dot. (23, 3). ⁸) Ex Savinii cj. ideo ex

persona filii rei uxoriae iudicio uulgari conueniri posse Vat. ed.

Hollw. Similiter sed expuncta voce uulgari ed. Momms. ⁹) Sic

ducitur. Tamen¹ in proposito tutius fuit respondere, ex persona filii eum conueniri posse, qui solus contraxerat; etsi alias placeat, patrem, quo consentiente filius | dotem accepit, rei s. b. [20] uxoriae iudicio uulgarī conueniri posse.

103. Paullus respondit,² rei uxoriae titulo id solum peti posse, quod in dotem datum est. Ex donatione autem non potest peti id, quod ante matrimonium in stipulatum deductum [656] non est, saluo eo, ut quaeratur, utrum perfecta fuerit³ donatio, an non.

104. Paullus respondit,⁴ dignitatem mulierum ex honore matrimonii et augeri et minui solere.

105. Paullus respondit, aestimatis⁵ rebus in dotem datis et manente matrimonio euictis, uiro aduersus uxorem ex empto competere actionem;⁶ et ideo eius quantitatis, quae in aestimationem deducta est, sextas retineri posse.⁷

106. Conuenit in pacto dotali, ut diuortio facto sextae liberorum nomine retinerentur; quaero, an discidio interueniente sextae retineri possint?⁸ Paullus respondit, secundum ea, quae proponuntur, posse. [107.] Item quaesitum⁹ est, si uir, qui repudium misit,¹⁰ eandem reduxerit,¹¹ eaque mulier absente uiro de domo eius discesserit, an aequae sextae retineri possint ex priore pacto? Paullus respondit, si uerum diuortium intercessit, et ad eundem rursum¹² reuersa, non renouato pacto, manente dote diuortit, sextas liberorum

etiam Momms. ed. qua actione Vat. ed. Hollw. De re cf. L. 22. §. 12. L. 25 pr. L. 53. D. sol. matr. (24, 3). L. 36. D. de pecul. (15, 1). ¹⁾ deducitur tantummodo. ed. Momms. ex cj. Sed Paulus responsum antea datum corrigere uidetur. ²⁾ Cf. L. 1. C. de don. ante nupt. (5, 3). ³⁾ De Buchh. cj. fuit Vat. ed. Hollw. De re cf. §§. 302. 310. 311. ⁴⁾ Cf. L. 8. D. de senat. (1, 9). L. 10. 28. C. de nupt. (5, 4). infra §. 115. ⁵⁾ Ex V^d. Momms. ed. Omiserant ex Vat. edd. ⁶⁾ Cf. L. 1. C. de i. dot. (5, 13). §. 94. not. 4. ⁷⁾ Cf. Ulp. 6, 10. ⁸⁾ Sc. in infinitum. Cf. §. 120. L. 2. 24. D. de pact. dot. (23, 4). L. 48. D. sol. matr. (24, 3). L. 1. §. 1. D. de dot. praeleg. (33, 4). ⁹⁾ Ita Buchh. In eadem sc. causa (§. 106.) hoc quoque quaesitum erat. Item. Quaesitum ed. Hollw. ¹⁰⁾ qui repudium misit et V^d. sed qui superscriptum a correctore, qui postea et delere oblitus est. repudiam miserit edd. meae 1. 2. ¹¹⁾ reduxit Vat. edd. Paulo post restitui eius ex V^d. Momms. ed. ¹²⁾ Suspicio hoc deprauatum ex eundē ml uirum (mulier uirum).

nomine ita demum retineri posse, si culpa mulieris diuortium intercessit.¹

PAYL.
L. VIII.
RESP.

108. Paullus lib. VIII. Responsorum 'titulo de re uxoria.² Paullus respondit, patrem dotem a se profectam, mortua in matrimonio filia, deductis quintis singulorum liberorum nomine, repetere posse.³

109. Paullus respondit, pupillorum matrem uxorem ducere [657] tutoribus interdictum non esse, et ideo eum,⁴ de quo quaeritur, et priuignum fuisse, et recte heredem institutum uideri.

110. Paullus respondit, etiam post nuptias copulatas dotem promitti uel dari posse; sed non curatore praesente promitti debere, sed tutore auctore.⁵

111. 'L. Titius a Seia uxore sua inter cetera accepit aestimatum etiam Stichum puerum, et eum possedit annis fere quattuor; quaero, an eum usuceperit?' Paullus respondit, si puer, de quo quaeritur, in furtiuam causam non incidisset, neque maritus sciens alienum in dotem accepisset, potuisse eum aestimatum in dotem datum post nuptias, 'ante non, anno⁶ usucapi; quamuis enim⁷ Iulianus et ante nuptias res dotis nomine traditas usucapi pro suo posse existimauerit, et nos quoque idem probemus, ⁸tamen hoc tunc uerum est, cum res dotales⁹ sunt. cum uero aestimatae dantur, quoniam ex empto incipiunt possideri, ante nuptias 'pendente¹⁰ uenditione, non prius 'ususcapio¹¹ sequi potest, quam nuptiis secutis.¹²

¹) Itaque non ex pacto, quod non item ut matrimonium et dos tacite renovatur, sed communi iure. Cf. L. 33. D. de rit. nupt. (23, 2). L. 13. D. de i. dot. (23, 3). Ulp. 6, 10. 11. ²) Ab alia manu in Vat. addita. Cf. Interpr. ad L. 2. Th. C. de dotib. (2, 13) in Haen. ed. Leg. Rom. Vis. p. 92. et ex eadem Lege Papin. locum supra p. 433. ³) Cf. Ulp. 6, 4. ⁴) Puta pupillum, quem sub appellatione 'priuigni' tutor heredem instituerat. ⁵) Cf. Cic. pro Caec. 25. pro Flacc. 35. Ulp. 11, 20. 27. ⁶) anteno, mox factum antino, denique correctum anno Vat. ante non ed. Hollw. Tempus non potuit omitti. anno ed. Momms. ⁷) qn Vat. (sc. pro quā) quamuis edd. Hollw. Momms. ⁸) Cf. L. 1. §. 2. D. pro dote (41, 9). ⁹) V⁴. dotāis Vat. ed. Hollw. ¹⁰) ā (= aut) pendente Vat. aut rursus ut in edd. 1. 2. cum Sav. et Hollw. omisi. autem pendet uenditio Meyerfeld cj. ¹¹) Vat. edd. Hollw. Momms. ususcapio edd. meae 1. 2. ¹²) Cf. L. 2. D. pro dote (41, 9). L. 2. §. 2. D. pro empt. (41, 4).

112. 'Apud magistratus¹ de plano 'L. Titius² his uerbis a marito repetit: 'Anicius Vitalis dixit: 'Quoniam praesto est Fl. Vetus iunior, peto 'Re | . . quae uxor eius fuit, nomine³99.b.[21] ab eodem ex legibus et edictis⁴ dotem et peculium.⁵ Manda-⁶ 2 po.
[658] *tum sibi ab ea esse⁶ dixit tabulis signatis, nec protulit. Fl. Vetus iunior dixit: 'Nullo iure abs te postulatus sum.' Duumuir dixit: 'Sermo uester in actis erit.' Quaero, defuncta muliere, an ad heredes eius rei uxoriae actio transierit, cum '[h]is, qui repetisset⁷ eius nomine, eius neque curator, neque procurator, neque cognitor, aut quis alius fuisset, cuius postulationem ratam haberet.' Paullus respondit, mulieris nomine postulatum⁸ uirum,⁸ sufficere; per quemcunque enim posse actionem rei uxoriae perpetuari.⁹*

113. ¹⁰ . . . Paternam laedi uerecundiam, hoc est, uitae INCERT.
IMP.

¹) *Rei testificandae gratia. L. 22. D. de test. (22, 5).* ²) *Legendum videtur Anitius vel L. Anitius.* ³) *Restitui hunc et sequentes versus, paucis post V^d. compertum mutatis. Alia supplementa Momms. dedit, de quibus cf. Wieding. Libellproces p. 625. In hoc versu non dubito Re . . . initium esse nominis proprii, velut Remigiae vel Restitutae. rei uxoriae actione Buchh. cf. rem uxoriam ed. Momms.* ⁴) *Hinc apparet, actionem rei uxoriae partim legibus (XII tab. et Maenia) constitutam esse, partim edictis praetorum, velut de alterutro et si mulier de suo dotata heres marito ab intestato non erat.* ⁵) *Cf. §. 254. L. 9. §. 3. D. de i. dot. (25, 3). Petitio haec eo spectabat, quod rei uxoriae actio tum demum competeat, cum 'post divortium de dote contentio est' Boeth. in Cic. Top. 17, 66. p. 378 Or.* ⁶) *Iam Buchh. pleraque restituit. De tabulis, quibus mandatur, cf. Plaut. Curc. IV, 3, 17.* ⁷) *Sic ex V^d. Momms. ed. his quae re . . . Vat.* ⁸) *videri ed. Momms.* ⁹) *De re cf. L. 24. §. 2. D. de usur. (22, 1) et §. 334. In margine lemma: H. Posse per quemcunque actionem . . . (rei uxoriae suppl. Meyerfeld) perpetuari. Quod praemittitur hic scholiis H. (Dellef-seno visum b) non dubito quin significet hic sc. traditur, vel requirere. Vid. simile scholium in Consult. ante c. 6.* ¹⁰) *Est rescriptum inferioris aetatis imperatoris ad Renati simul libellum et, cum is appellasset a Maximi sententia, ad eius relationem s. consultationem datum (cf. Gothofr. ad L. 6. Th. C. de appell. et poen. 6, 30. et de iteratis precibus infra §. 282.). Quaerebatur, an si pater libello a genero subscripto, quo res dotales enumerauerat, de his filiae suae restituendis cavisset, dos filiae donata videretur, ut ea et repetere dotem ex pacto paterno posset, nec conferre eam fratribus necesse haberet. Caetera ex restitutione, quam informavimus, cognosces.*

probabilis instrumentum¹ *filiae proprie datum in periculum redigi, ut eam praelatam liceat 'hereditatis cum² sociis aequari, par non est eo, quod pater, fretus coniunctionis firmitate, 'promissionem³ solo libello perfecit, quamquam eam iuxta statutum iudicantis affligerit ob hoc sententia, cuius iniuria deprimitur. Viderit enim, utrum in praeteritum auctoritas extet apud uirum de dote repromissa aestimantis aliquid remanere oportere, quod sine stipulatione haud constituta petendi firmitas putaretur e communi dotium iure, dum potior parentum affectus persuasit, ut in 'sola⁴ conuentione [659] filiae cauta dote obligatio gigneretur.⁵ Frustra euident male delorquentium paternam restituendae dotis uoluntatem astutia heredum ita interpretatur, quasi de speciebus, quas doti pater filiae nomine designauerat, sua gratia quid ad genus libelli scriptione promat, et de redhibitione sibi facienda caueat, qui contra filiae dotem restitui uoluit. Frustra Maximus u. c., dum filiae stipulationem desiderat, Renato submoto,⁶ cui dos Paulinae nomine data est, hanc ita tantum eius repetitionem instituere potuisse iudicauit, ut conferret. Cum igitur, quae sit demortui uoluntas soceri, primo per libellum, dehinc per relationem Renatus nos consuluit, auxilium nostrae mansuetudinis inplorans pro uxore, ut praeses prouinciae undique uersum eius actionibus aditum daret, qui cum repetitionem dotis ex pacto ei denegasset, uiolato necessitudinis iure, secundo soceri iudicio eam priuauit contra heredes, hoc adipisci merebatur. Quapropter Maximi sententia dotem, cuius pretium non oportet heredibus patris iuxta extremam restitui uoluntatem, qui eam reddi filiae suae antea pepigit, prohiberi placuit. nec enim dubium est, effectum restitutionis filiae a Renato esse destinatum, cui dotem filiae nomine per libellum constituit.*

PAVL.
L. VIII.
RESP.

114. ⁷Paullus lib. VIII. Responsorum. (Inter) uirum et

¹) Cf. Appian. de b. c. 4, 83. ²) . . . tatis eum V. proprietatis eum edd. In marg. est lemma: Hic, dotem (V^d. donum Vat.) per libellum promissam et sine stipulatione asferre filiae actionem. ³) proi . . . em Vat. et V^d. ⁴) V^d. solo Vat. ⁵) Cf. L. 45. D. sol. matr. (24, 3). L. 7. C. de pact. conv. (5, 14). ⁶) i. e. si is morte vel alias e matrimonio submotus esset. ⁷) Cf. L. 18. L. 58. 59. §. 9. D. de iur. dot. (23, 3). L. 66. §. 3. D. sol. matr. (24, 3).

uxorem conuenit, cum res et *inter eas mancipia aestimata in dotem darentur*, ut, diuortio secuto, utrum uellet mulier | eligeret, uel mancipia, uel aestimationem. Manente matrimo-^{99.a.}[22] nio *quaedam ex mancipiis pepererunt*. quaesitum est, si mulier mancipia elegisset, *an partus quoque eius esse deberent?* Paullus respondit, quoniam periculo mariti uixerunt *mancipia, partus quoque ex iis matrimonii tempore perceptos apud uirum remanere debere.*¹

[660] 115. *Idem lib. . . resp. refert tamen consultationem et responsum. 'Minor XXV annorum Lucia Titia cum nuberet Septicio, maioris dignitatis uiro, ei sestertium centum² millia in dotem dedit, cum non amplius in bonis haberet. Num recte dedit et num uerum est, quod a quibusdam dicitur, omnia in dotem dari bona posse?' Paullus respondit, 'recte dotem datam;³ dari posse, argumento esse in manum conuentionem.*⁴

116. ⁵ *Iure potestatis pater inuita filia repudium genero misit. Quaero, an idem iure stipulationis dotem petere possit?* Paullus respondit, matrimonium quidem *repudio quoad socerum solutum* uideri; *sed patri filiam inuitam a marito abducere non licere; nec dotem repetere posse, nisi filia consentiente.*⁶

117. *'Lucius Titius Septiciam ducturus uxorem erat nondum nubilem.'*⁷ postea Septicius datus tutor Septiciae eundem *Titium potiore* nominauit tutorem. Quaero, an excusandus sit? Paullus respondit, de officio praetoris quaeri; *sed*

L. 48 pr. D. de leg. 2. Deperdita rectius mihi videor quam Hollw. et alii reparasse. ¹ *Ex eodem Paulo sequitur aliud responsum: sed dicendum uidetur, prima uerba esse collectoris vel collegae potius, qui hunc titulum recensens quibusdam supplementis auxerit. Lacunas explevi.* ² *'decies centena' edd. 1. 2. dederam, non recte.* ³ *Ita Momms. Malim: omnia bona in dotem. Cf. L. 9. §. 1. D. de minor. (4, 4). L. 1. C. si adv. dot. (2, 34). L. 4. C. de i. dot. (5, 12).* ⁴ *Cf. Cic. Top. 4, 28.* ⁵ *Lacunas sensus et spatii accuratiore habita ratione supplevi, partim aliorum usus commentis. Cf. L. 32. §. 19. D. de don. int. vir. (24, 1). L. 1. §. 5. D. de lib. exhib. (43, 30). L. 5. C. de repad. (5, 17). Paul. S. R. 5, 6. §. 15.* ⁶ *Quod in dote non recepticia etiam soluto inter coniuges matrimonio futurum erat.* ⁷ *Lacunas supplevi. Similiter Momms.*

melius eum facturum, si eum, de quo quaeritur, potio-
rem non *pronuntiet*, ne *nuptias* destinatas 'ea res¹ impediat.

118. Paullus respondit, etiam 'manente *accusatione ad-
ulterii*,² eam, quae rea facta erat, nubere potuisse.

VLP.
L. II.
DE OFF.
PRO-
CONS.

119. Ulpianus lib. II.³ de officio proconsulis. Impp. (no-
stri) Augg. Iulio 'Iuliano⁴ *consulente*, *crimine postulatam* [661]
dotem recte reddi sibi desiderare 'dixerunt,⁵ quae *omnino
repeti iam possit*. quod etiam in patre seruabitur, qui con-
sentiente filia rea *dotem communem repetit*: nec moratoriae
dilationi locus erit, quod male *perditurus dotem sit*.⁶

VLP.
L. XXXIII.
AD
EDICT.

120. ⁷Ulpianus lib. XXXIII. ad Edictum. Inter cetera 'in
reddenda⁸ *dote obseruanda cum placeat*, ut retentionum ra-
tio habeatur, siquidem conuenit de iis, *id modo pactum ualet*,
quo non deterior dotis causa fiat: nisi in eum casum, quo
liberi extent, *conuenerit*; hoc enim iure utimur; 'et⁹ Iulianus
scribit, et est *rescriptum*; itaque *a marito etiam tota dos*
retineri uno filio interueniente potest, si modo non culpa eius
diuortium factum sit. Quodsi nihil conuenit, exercendae re-
tentiones non sunt 'praeter *solitas*.¹⁰

PAP.
L. III.
RESP.

121. Papinianus lib. IIII. Responsorum. Non ab eo culpa
dissociandi matrimonii *procedit*, qui *nuntium diuortii* misit,
sed qui discidii necessitatem 'induxit.¹¹

¹) V^d. earum Vat. eorum ed. Hollw. De re cf. §. 202. L. 1.
§. 5. D. de excus. (27, 1). L. 15. D. de spons. (23, 1). ²) Hollw.
restituit ex L. 11. §. 18. D. ad l. Iul. de adult. (48, 5): dubito, an
recte, cum videatur addendum fuisse: post mortem mariti. Cf. L.
26. 34. §. 1. D. de rit. nupt. (23, 2). ³) Quo libro etiam de cri-
minibus egit L. 3. D. de priv. del. (47, 1). L. 6. D. de accus. (48, 2).
L. 1. D. de custod. et exh. (48, 3). Hinc et propter vicinitatem
§. 118. hanc §. ad crimine postulatam pertinere ratus, ex sententia
L. 41. 42. 45. §. 1. D. de solut. (46, 3) restitui. Cf. etiam L. 22.
§. 6. D. sol. matr. (24, 3). L. ult. D. de feriis (2, 12). ⁴) Ex
Buchh. cj. coll. L. 2 pr. D. de bon. eor. qui ante s. (48, 21), unde
patet, imperatores Augg. esse Severum et Antoninum. ⁵) Ex
Hollw. cj. d. lineola transmissa Vat. diuus ed. Momms. ⁶) Cf.
L. 22. §. 1. D. sol. matr. (24, 3). ⁷) Restitui paucis aliorum ad-
hibitis. Cf. §. 106. ibique laud. Aliter Momms. ⁸) Ita V^d.
(Momms. p. 408) in omitt. Vat. edd. ⁹) Legendum videtur ut
vel: (et ita) et. ¹⁰) Haec addidi, diffidens Maio notanti, reli-
quum spatium versus scriptura vacuum videri. Etiam Momms. V^d.
supplevit: 'nisi legitimas.' ¹¹) Ex Maii cj. inducit Vat. edd.

122. Item. Conuenit, ut diuortio uel morte uiri soluto *matrimonio* . . .

[*Desunt quaterniones decem s. paginae centum et sexaginta.*]

[662]

DE EXCUSATIONE.

123. . . . eum, de quo agitur, et de incolumitate eius^{[23]82.a.} ^{VL.}ibi² rescribant. ^{L. SING.}
^{DE EXC.}

124. Item. Hi quoque, qui sunt ex collegio sex 'primorum,³ habent a tutelis excusationem; sed non simpliciter, sed post unam. nam non alias a ceteris uacant, nisi unam habeant.

125. ⁴Item. Olim uarie obseruabatur circa numerum tutelarum; sed hodie certo iure utimur, tam ex rescriptis diuorum, quam ex constitutionibus imperatorum nostrorum: nam si quis tres tutelas siue curas habeat, excusatur.

126. ⁵Item. Haec locuti sumus de tutelis, finitis non imputandis. eodem loco sunt et non coepae.

127. ⁶Item. Sed hodie hoc iure utimur, ut si filium quis habeat in potestate, tam patris, quam filii onera patri in numerum 'procedere (*debeant*).⁷

128. Item. Hodie itaque ut quis excusetur, tria onera allegare debet, siue tutelarum, siue curarum, siue etiam curae kalendarii; et 'si uel⁸ eiusdem tituli sint tria onera, a quarta excusant.

129. ⁹Item. Valetudo quoque mala praestat uacationem, si talis sit, ut ostendat, eum ne quidem rebus suis administrandis idoneum esse.

Hollw. Momms. In marg. schol.: H(ic). Non ab eo culpam diuortii procedere, qui repudium dedit, sed qui dandi necessitatem induxit.

¹) *De §§. 123—170. sumptis ex Ulp. lib. sing. de excus. vid. Buchh.* ²) sibi *Vat. V^d. edd.* ³) uirorum *cj. Buchh. Male. Cf. Nov. Valent. 34. §. 3., ubi leg.: sexprimarius et post seuir pro situir. Item L. 39. Th. C. de decur. (12, 1).* ⁴) *Cf. §§. 128. 231. §. 5. I. de excus. (1, 25).* ⁵) *Cf. L. 2. §. 9. D. de excus. (27, 1).* ⁶) *Cf. §. 190. L. 4. §. 1. L. 5. D. h. t.* ⁷) *De Böcking. cj. procedant edd.* ⁸) *De Böcking. cj. i. e. si adeo; difficiliora enim tria onera diuersi tituli sunt, quam eiusdem. sū Vat. siue ed. Hollw.; postea siue non excidisse cj. Mai. siue eiusdem siue diuersi Momms. ed.* ⁹) *Cf. §. 7. I. h. t.*

130. ¹Item. Si quando autem huiusmodi uoletudo adfirmetur, inspectio praetoris necessaria est. Siue autem quis arthriticus sit, siue *'phthisicus*,² siue epilepticus, siue *'orbus*,³ et his similia, excusantur.

131. ⁴Item. Verba rescripti: 'Libertus, qui negotia senatoris populi Romani *'gerit*⁵, a tutela excusatur; a muneribus autem ciuilibus, cum ipse quoque bonis publicis fruatur, non uacat.'

132. ⁶Item. Sic autem interpretantur prudentes has constitutiones, ut unum libertum procuratorem in *'quaque*⁷ domo senatoris uoluerint uacare, non quotquot erunt, si plures fuerint.

133. Item. Ergo uidemur hoc iure uti, ut is uacet, cui omnium rerum generaliter procuratio mandata sit; et non amplius, quam unus.

134. Item. Arcarii Caesariani, qui in foro Traiani habent stationes, ex sacris constitutionibus multifariam emissis habent immunitatem.

135. ⁸Item. Qui iam tutores uel curatores sunt, si rei publicae causa absint, ad tempus excusantur.

136. Item. Eum, qui uiae curam habet ab imperatore iniunctam, excusari.⁹

137. Item. Anabolicarii¹⁰ a tutelis curationibusque habent uacationem.

138. Item. Ii, qui in centuria accensorum uelatorum¹¹ sunt, habent immunitatem a tutelis et curis.

139. ¹²De litibus, quas tutor cum pupillo habet, an propterea excusetur? Et *'dicit*¹³ propterea non excusandum; et extant rescripta.

¹) Cf. §. 239. L. 10. §. 8. D. h. t. ²) Ex Barkovii cf. posicus Vat. ed. Hollw. psoricus Dirks. cf. podagricus ed. Momms.

³) *Suspisor*: uisu orbus uel surdus. ⁴) Cf. L. 15. §. 6. L. 44. §. 3. D. h. t. L. 17. §. 1. D. ad munic. (50, 1). ⁵) *V^d*. ed. Momms. curat Vat. ceterae edd. ⁶) Cf. L. 13. C. h. t. (5, 62). ⁷) *quaqua* Vat. edd. ⁸) Cf. §. 2. I. h. t. ⁹) *Fortasse*: c'stat (constat) excusari. De re cf. Frontin. de aquis 100. L. 22. §. 1. D. h. t.

¹⁰) Cf. Vopisc. Aurel. 45. ¹¹) Cf. lib. nostr. *Verf. d. Serv. Tull.* p. 181. ¹²) Cf. §. 4. I. h. t. ¹³) dicitur Mai. cf. didici Momms. cf. Sed malim credere, *ICTi* nomen in recisis praecessisse, uelut: Item Iulianus quaerit de litibus.

140. ¹Item. Veterani quoque, post emerita stipendia | missi² honesta missione, in perpetuum a tutelis uacant. 82.b.[24]

[664] 141. Item. Primipilaribus ob id ipsum, quod primipilares sunt, uacatio a tutelis ³(*alienis*) a diuo Hadriano dari coepit.

142. ⁴Item. Decuriales quoque, qui ob id ipsum uacant a tutelis, ⁵(*a tutela*) condecursalii filii non uacare,⁶ si non habeant aliam excusationem.

143. ⁷Item. Neque autem primipilarium filii, neque ueteranorum, a tutelis excusantur.

144. ⁸Item. Is, qui inter uigiles militat, quamuis post emerita stipendia legitima missus sit, non in perpetuum uacat a tutelis, sed intra annum, quam missus est: ultra non uacat.

145. ⁹Item. Officium quoque militare excusat. ¹⁰'nam cum munus emeritum prodest, multo magis, cum frequentatur.

146. ¹¹Item. Qui Romae magistratu funguntur, quamdiu hoc funguntur, dari tutores non possunt.

147. ¹²Item. Imperatores nostri constituerunt, ne ¹³'ultra ducentesimum miliarium senator populi Romani cogatur res pupillares administrare. Itaque in usu ita seruatur, ut ad eas res, quae ultra ducentesimum lapidem sunt, equestris ordinis uiri dentur tutores ¹⁴'siue curatores a praetore. et hoc non tantum in eo senatore seruatur, qui decreto tutor uel curator datus est, sed et in eo, qui testamento.

148. Item. Is, qui in portu pro salute imperatoris sacrum facit ex uaticinatione archigalli,¹⁵ a tutelis excusatur.

149. ¹⁶Item. Philosophis quoque et medicis et rhetoribus

¹) Cf. L. 8. §. 6. D. h. t. Tit. C. de excus. veter. (5, 65).

²) Ita Buchh. et Momms. missi si Vat. V^d. ed. Hollw. ³) Hoc in fine versus uidetur excidisse. Cf. §. 142. 'quoque' et L. 8. §. 12. D. h. t. ⁴) Cf. §. 235. L. 17. §. 2. L. 41. §. 3. L. 46. §. 1. D. h. t. L. 24. C. eod. I. Gothofr. ad Tit. Th. C. de decuriis (14, 1).

⁵) Supplevi. (Idem cf. Momms.) uacant, a tutelis edd. ⁶) Fortasse geminandum: fē i. e. responsum vel rescriptum est. ⁷) Cf. L. 8. §. 2. D. de vacat. (50, 3).

⁸) Cf. L. 8. §. 14. I. h. t. ⁹) Cf. L. 8. §. 3. I. h. t. L. 17. §. 4. D. h. t. §. 174. ¹⁰) Sic infra §. 222. namque Vat. edd. ¹¹) Cf. §. 3. I. h. t. L. 17. §. 4. D. h. t. §. 174. ¹²) Cf. L. 21. §§. 2. 3. D. h. t. ¹³) nisi intra Momms. ed. ¹⁴) V^d uel Vat. edd. antiquiores. ¹⁵) Cf. Tertull. apol. 25. ¹⁶) Cf. §. 15. I. h. t.

et grammaticis, quibus 'per¹ hanc professionem immunitas dari solet, etiam uacatio a tutelis datur tam diuorum principum rescriptis, quam imperatoris nostri. Quod ad medicos 'ceterosque² uniuscuiusque ciuitatis³ pertinet, intra nume- [665] rum 'quemque⁴ esse debere, sacrae constitutiones docent.

150. Item. Neque geometrae,⁵ neque hi, qui ius ciuile docent,⁶ a tutelis excusantur.

151. ⁷Item. Qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando (non) admittuntur ad excusationem, uelut 'qui⁸ minor sit annorum xxv, si adfini datus sit tutor, et aliquem usum rerum habeat; quod ius uenit ex epistula diui Hadriani.

152. ⁹Idem de libertis¹⁰ quoque: quamuis multa priuilegia excusationum praetendant, tamen a patroni sui liberorum tutela non excusantur.

153. ¹¹Item. Qui patri pupilli promiserunt, se suscepturos tutelam, non excusantur, quia est iniquum, alios non esse datos.

154. ¹²Item. Si inmiscuit se administrationi tutor, perdit beneficium excusationis; plus enim egit, quam si promississet; idque diui Fratres Domitio Rufo rescripserunt in haec uerba:

97. a. [25] 'Liberari tutela, quam sponte suscepisti, improbe nunc de-
92. b. sideras.¹³

155. Item. ¹⁴Igitur obseruandum deinceps erit, ut qui tutor datus (sit), si quas habere se causas excusationis arbitritur, adeat ex more: 'sed nec¹⁵ infinitum captiosi silentii

¹) propter Mai. cj. ²) Sic correxi et huc revocavi, quod Vat. et edd. in fine sine sensu habent cetera, cui cetera in §. 90. non est simile. ³) Non περιουθεντάς. Cf. L. 6. §§. 1. 2. D. h. t.

⁴) quinque Vat. edd.; sed vid. L. 6. §§. 2. 10. L. 46 pr. D. h. t. L. 1. D. de decret. ab ord. (50, 9). ⁵) Cf. L. 22 pr. D. h. t. L. 2. C. de excus. artif. (10, 64). ⁶) Cf. L. 6. §. 12. D. h. t. ⁷) Cf. §. 13. I. h. t. Idem locus plenior et sanior legitur §. 223.

⁸) si Vat. edd. etiam meae 1. 2. ⁹) Cf. §§. 220. 224. L. 14. D. h. t. L. 5. C. h. t. Paul. S. R. 2, 29. §. 1. ¹⁰) item de libertis Vat. Item. De libertis edd. Idem. Liberti ex Barkovii cj. edd. meae 1. 2.

¹¹) Cf. §. 9. I. h. t. ¹²) Cf. L. 2. C. si tut. v. cur. fats. (5, 63).

¹³) Liberis tutelam q. s. s. praebe; nam desiderasti edd. Liberari tutela q. s. s. perperam desideras ed. Momms., quo verisimilius videtur, quod dedi. ¹⁴) Ipsius D. Marci de hac re constitutionis videtur pars esse. Cf. §. 156 et §. 16. I. h. t. ¹⁵) sed in (pro

sed n') Vat. nec in ed. Hollw. ad eas ex more nec in infinitum ed.

tempus, per quod res interfrigescat, concessum sibi 'credat. [666] Nam¹ hi, qui Romae uel intra centesimum² fuerint, sciant, in proximis diebus quinquaginta se excusationis causas allegare debere, aut capessere administrationem; ac nisi id fecerint, in ea causa fore, in qua sunt, de quibus consules amplissimi decreuerunt, periculo suo eos cessare.'

156. ³Item. Formam autem ex hac constitutione datam hodie in usu ita celebrari animaduertimus, ut ex eo die incipiant quinquaginta dies enumerari, ex quo '(quis) scierit,⁴ se esse tutorem uel curatorem, scilicet ex eo, ex quo in notitiam eius decretum 'perlatum⁵ sit testato: uel, si testamento datus sit, ex quo id 'quoquo modo⁶ scierit. Itaque ubi sciit, ne praescriptione L dierum excludatur, si sint sessiones uel pro tribunali uel de plano, aduersario, id est ei, qui eum petit, denuntiare debet, et adire praetorem et titulum excusationis suae apud eum expromere. si seriae sint, libellos det contestarios.⁷

157. ⁸Item. Tunc demum excusandus est, qui prius datus fuerat, si is, quem nominauerit, et potior necessitudine et idoneus re fideque 'nec⁹ absens 'depraehendatur.¹⁰

158. Item. Pars orationis imperatoris Seueri: 'Promiscua facultas potioris nominandi, nisi intra certos fines cohibeatur, ipso tractu temporis pupillos fortunis suis priuabit: cui rei obuiam ibitur, patres conscripti, si censueritis, ut collegae patris 'auiae¹¹ pupilli in decuria uel corpore, item cognati uel affines utriusque necessitudinis,¹² qui lege Iulia et Papia excepti sunt,¹³ potiozem non nominent; ceteri cognati uel adfines

Momms. 'adire' simpliciter dicitur §. 161. 165. L. 10. §. 4. D. h. t. (27, 1). ¹) credant *V^d*. credat *Vat. edd.* ²) Non opus est addere miliarium; cf. v. gr. Tacit. H. 2, 24. 3, 15. ³) Cf. L. 6. C. h. t. (5, 62). L. 13. §. 9. L. 16. L. 45. §. 1. D. h. t. ⁴) scierant *Vat.* scierat *ed. Hollw.* scierit *Buchh.* ⁵) *Ex Buchh. cj. et sic V^d.* prolatum *Vat. ed. Hollw.* ⁶) *Ex Momms. ed., qui laudat L. 5. §. 10. D. de adm. et peric. (26, 7). quoque Vat.* ⁷) Cf. L. 13. §. 10. L. 25. 38. C. h. t. L. 11. §. 6. D. ad l. Iul. de adult. (48, 5). L. 2. D. de fer. (3, 12). ⁸) Cf. §. 158. ⁹) ū (i. e. uel pro n') *Vat. V^d. edd.* ¹⁰) *Ex Blum. cj. repraehendatur Vat. ed. Hollw. Sed fortasse fuit: fideque (ē(st) nec absens) uel absens repraesentatur.* ¹¹) suū (pro auīū.) *Vat. siue ex Maii cj. edd. (uel ed. Momms.)* ¹²) i. e. per patrem et per matrem. ¹³) Cf. §§. 216—219.

amicieue atque municipes eos tantummodo nominent, quos supra complexus sum; uicinitatis autem iure nemo potior [667] existimetur.¹

159. ²*Impp. nostri Aelio Diodoto.* 'Tutores secundum patris uoluntatem decreto praetoris, clarissimi uiri, quod non iure testamento uel codicillis dati fuerant, confirmatos potiores nominare posse non arbitramur: nam iudicium patris, licet iure deficiat, seruandum est.'

160. Item. Libertus 'sicut³ excusare se a tutelis, ita 'etiam⁴ potiolem nominare potest.

161. Item. Ex ea die, ex qua quis potiolem nominauit, 97.b. [26] deinceps omnibus sessio[n]ibus aduersus eum, quem nominauit, 92.a. adire debet, usque dum causam finiat. ceterum si aliquam sessionem intermiserit is, qui potiolem nominauit, praescriptione excluditur. plane illa sessio, quae de plano celebratur, ei non computabitur.

162. Item. Si is, qui potiolem nominauit, litteras petierit ad magistratus, ut compellant eum uenire,⁵ quem potiolem nominauit, '(postquam)⁶ libellos dedit, 'altera⁷ die litteras accipere debet, ac magistratibus reddere per dinumerationem uicenum milium passuum.⁸

163. Item illud⁹ curare debet, ut intra diem decimum, quam litteras reddidit magistratibus, rescriptas¹⁰ deposcat: et ubi eas acceperit, per dinumerationem 'simili modo¹¹ reuerti debebit, et si sessionem inuenerit pro tribunali, reddere praetori, ut subnotet sua manu, quod uolet.¹²

¹) Itaque ut non municeps municipem potiolem nominaret, hac oratione non sublatum. Cf. §. 166. ²) = §. 246. Cf. §. 211.

³) i. e. quatenus. §§. 152. 211. ⁴) nec Vat. edd. Necesario cor-rexi (item nunc Momms. n' V^d.), praesertim cum antea dictum sit a tutelis non a tutela liberorum patroni. ⁵) In ius sequendo actorem, qui ipse frustra eum sua denuntiatione vocauerat (§. 167), addito, ut puto, si sequi se uelle intra decimum diem professus esset, apparitore cum literis rescriptis, qui fuga eum prohiberet; sin minus, hoc ipsum praetori die decimo rescribendo (§. 168).

⁶) Ex Hollw. cf. suppleni. De libellis uid. §. 166. ⁷) Ex Hollw. cf. alia (pro al⁷a) Vat. edd. ⁸) Cf. §. 16. I. h. t. ibique Schrader. ⁹) Item. Illud edd. ¹⁰) Cf. L. 5. Th. C. de repar. appell. (11, 31). Wieding. Libellproc. p. 526. ¹¹) Malim similem, quod acceptum est similim. ¹²) Puta, in ius non uenisse alterum ad causam

[668] 164. ¹Item. Si quis eos, quos potiores nominavit, non probaverit, si adhuc intra quinquagesimum diem est, alios potiores potest nominare.

165. Item. Quod uero supra diximus,² eum, qui potio- rem nominaverit, si aliquam sessionem intermiserit pro tribunali, praescriptione submoueri, utique uerum est, si litterae non sunt impetratae:³ ceterum ex quo impetratae sunt, in eum diem, quo reddi praetori rescriptae debent, 'cum⁴ hoc me- dio spatio sessio fuerit, non oberit, si sessionibus non adierit. et ita in usu seruatur.

166. ⁵Item. Libelli⁶ ita formandi: CVM PROXIME DE- CRETO TVTOREM ME DANDVM EXISTIMAVERIS ILLI, QVOD MIHI IN NOTITIAM 'PERVENIT⁷ ILLA DIE, NOMINO POTIOREM, VT MVNICIPEM SVPRASCRIPTI, ILLVM, VEIENTANVM, MORAN- TEM EO LOCO, HABENTEM IN SVBSTANTIA PLVS MINVS TAN- TVM. Si eques Romanus fuerit, qui potior nominabitur, etiam hoc comprehendere debet. Deinde fine talem clausulam addat: ROGO, PRAETOR, PROPTER 'PRAESCRPTIONIS TEMPORA,⁸ LIBELLOS ACCIPERE DIGNERIS.

167. ⁹Si pro tribunali dabuntur, 'V,¹⁰ de plano IIII¹¹ dandi

disceptandam, et plerumque addita statim die, qua peremptorio proposito edicto, tutor datus audiretur, nisi statim rem cognoscere mallet. L. 2. 9. C. quom. et quando (7, 43). ¹ Cf. §§. 207. 242. L. 21. §. 1. D. h. t. ² quamvis s. dixerimus Vat. edd. ³ sc. quia necessariae non erant, praesente eo, qui potior nominatus erat. ⁴ et Vat. (pro c'). et (si) edd. Hollw. Momms. ⁵ Cf. §. 210. Paul. S. R. 2, 28. §§. 1. 2. ⁶ Non contestatorii illi §. 156. (testantes se per ferias non potuisse adire). Cf. §. 210. Se excusare per libellos non licebat L. 25. D. h. t. ⁷ pertulit Vat. edd. Cf. L. 1. §. 3. D. quae sentent. (49, 8). pertulit ille ed. Momms. ⁸ Ex Kellerei ej. (etiam Momms. ed.), nam et appellationis tempora dicuntur. praescriptiones tempora Vat. ed. Hollw. ⁹ Cf. L. 15. D. de in ius voc. (2, 4). ¹⁰ Ex V^d. ed. Momms. ¹¹ Unus non praetori honoris causa dandus, ut antea conieceram, sed, ut Wiedingius Libellproc. §. 25. docuit, ἀντιβιβλος ille Nov. 53. c. 3. alter, cum pro tribunali officium aderat, actis praetoris mandandus, ceteri, quos praetor item subnotaret, (Plin. ep. 1, 10. §. 9. Symmach. ep. 10, 43.) cum ἀντιβιβλῶν tutori dato reddendi, a quo nominatus ter intra decimum diem per denunciationem vel per litteras a prae- tore ad magistratus dandas citandus esset ita, ut in primo illo libello cum cautione iudicio sisti ea die, qua post legitimum actoris

erunt, et petendum, ut 'denuntietur alteri¹ ex auctoritate, [669] cum 'denuntiaueris² et non uenerit. '(quot) libellos³ det, 'et⁴ litteras petat.

168. ⁵Item. Quidam tamen iustos secundum has leges putant dici. '(Sed,⁶ diui quoque Marcus et Lucius Apronio Saturnino ita 'scripserunt:⁷ 'Si instrumentis probas, habere te iustos tres liberos, excusationem tuam Manilius Carbo praetor uir clarissimus accipiet. Sed iustorum mentio ita accipienda est, uti secundum ius ciuile quaesiti sint.⁸

169. ⁹Item, (In) adoptionem dati ad hanc causam proderunt.

170. Item. Ius liberorum a principe impetratum nec ad 94.b.[27]hanc causam, nec ad munera cetera declinanda prodest.¹⁰
¹/₂ pr. [Desunt paginae duae.]

INC.
ICTVS.

171. ¹¹... Nec a patre testamento designatus tutor per potioris nominationem poterit se oneri subtrahere, licet a praetore confirmatus sit. Non enim testamentarius quidem tutor est, sed tamen pro eo habetur.

PAVL.
L. II.
SENT.

172. Paullus libro II. Sententiarum.¹² Pro testamentaria sua inutili tutela ipse tutor datus, ut est Latinus Iunianus, [670]

reditum prima pro tribunali sessio futura esset, subscriberet eumque ita reddendum actori, quo is tertio alterum per libellum conuentum esse doceret, ἀντιβιβλον faceret, hoc est, in quo contra libellum (κατὰ τὸ βιβλόν) ab actore subscriptum, quem retineret, et ipse in iudicium subscriberet. ¹) denuntietur¹ V⁴. penultimo signo expuncto. Videtur olim scriptum fuisse: denuntietur alzi. De re cf. L. 5. §. 2. D. depos. (16, 3). Ed. Theoder. 10. 11. L. 2. Th. C. de denunt. (2, 4). ²) Sic V⁴. Privatam intellige denuntiationem. Altera editione scripseram: ex auctoritate. cum denuntiatum erit Eodem modo interpungens denuntiauerit et is non ed. Momms. ³) Sic nunc supplui. Antea edideram: uenerit, libellos. Sed apparet, librarium cum non intellexeret, prius cum et quae sequuntur ad id pertinere, quod petendum sit, 'quot' hoc loco omisisse. Ceterum nec dat pro det scribendum nec totum hoc libellos . . . petat pro glossemate habendum cum Wiedingio d. Libellprocess p. 299. ⁴) V⁴. et Momms. ut ex Vat. ceterae. ⁵) Cf. §§. 191—194. Collat. 16, 3. §. 4. L. 2. §. 3. D. h. t. ⁶) Suppleui. ⁷) V⁴. ed. Momms. rescripserunt ex Vat. ceterae. ⁸) i. e. licet postea iusti esse destiterint. Sensu exigente hucusque rescripti verba accipienda erant. ⁹) Cf. §. 196. pr. I. h. t. ¹⁰) Restitui. Similia Buchh. ¹¹) Sententiam restituendo effeci; cf. §. 211. ¹²) Ad sensum restituui.

*in potioris nominatione non aequiperatur codicillis ad testamentum non pertinentibus a patre dato tutori, quem praetor confirmavit.*¹

173. Ulpianus de officio praetoris tutelaris.² *Qui in patria privilegio utitur, si in Italia domicilium constituit, iure domicilii omnibus etiam tutelae muneribus sublicetur tamdiu, donec in patriam reuersus privilegium recuperabit.* 173^a.
³*Item. Si ei, quem magistratus uel pater testamento tutorem nominauit, sacerdotium contigit, quod a muneribus excusat, tamen ita demum tutelam privilegio subnixus declinare potest, si ante nominationem uel apertum testamentum sacerdos factus est.*

174. Item. ⁴*Haec de sacerdotio dicta similiter pertinent ad excusationem consuli ceterisque populi Romani magistratibus competentem: sed per annum tantum, quo quis consul, uel praetor, uel tribunus pl. uel quaestor uel aedilis erit, uacabit.*

175. Item. ⁵*Collegas eos haberi non oportet, qui licet eandem artem exerceant, quam pater factitabat, tamen eiusdem collegii non sunt, in quo pater pupillorum exercebat.*

176. Item. ⁵*Sicut autem defuncti collegam non oportet excusari, ita nec eius filium. Et ita imperator noster cum patris rescripsit.*

177. Item. ⁶*Veterani a paganorum tutelis perpetuo excusantur, a militum uel ueteranorum autem filiorum intra* [671] *annum et ita ut post non plus quam unam suscipiant. Sed utrum simul non plus quam unam suscipiant, an semel tan-*

¹) *Poterit igitur potiozem nominare.* §. 211. Cf. Gai. 1, 23. infra §§. 193. 221. et L. 1. §. 1. D. de confirm. tut. (26, 3). *Ut a praetore tutor dari posset Latinus, eadem ratione placuisse videtur, quae effecit, ut fideicommissa capere non prohiberetur.* (In aliam sententiam cum Rudorf. Vormundsch. II. p. 279. Momms. locum restituit.) ²) *Ad sensum restitui parum iuvantibus* L. 19. 30. §. 1. D. h. t. ³) *Partim Mommsenium secutus restitui.* Cf. Momms. Inscr. Neap. 2589. et hic §§. 148. 179. L. 31. §. 4. D. de receptis (4, 8). L. 13 pr. D. de vacat. (50, 5). L. 23 pr. L. 41. §. 2. h. t. ⁴) *Item restitui.* Cf. §. 148. L. 48. D. de iudic. (5, 1). — L. 17. §. 5. D. h. t. ad municipales honores spectat. ⁵) *Restitui ad sensum.* Cf. §. 143. ⁶) *Restitui, quaedam a Mommseno mutuatus, ope* L. 8 pr. §§. 10. 1. 2. 3. D. h. t. L. 2. 1. C. de excus. veter. (5, 65).

tum unam, tractari potest. Puto tamen, simul non plus quam unam, et ita inueni rescriptum.

177^a. *Item. Non honesta missione missi non excusantur. et ita de ignominiose misso imperatores riae Sabinae rescripserunt, cum cognatum, quem ob delictum aliquod exauctoratum esse dicebat, liberis suis tutorem peteret. Ab urbicis plane tutelis excusabuntur, quia ingredi iis urbem non licet. Sed etsi non sint 'perfuncti stipendiis,¹ tamen post uiginti annos si missionem non ignominiosam acceperint, ut ueterani excusantur.*

94. a. [28] 178. ²Item. Sed primipil . . . | primipilarem da-
 $\frac{1}{2}$ po. bunt legare quoque ipse quoque in locum

179. ³Item. *Temporarium sacerdotium nactus, dum sacerdotio fungitur, tutela liberatur curatore interim dato; quod ita rescripto diui Pii declaratur ad*

180. ⁴Item. *Quae de primipilaris filii tutela placuerunt in primipilaribus, sciendum est, ita in usu seruari, ut exemplo ueteranorum duntaxat unam simul suscipiant.*

181. ⁵Item . . . rescripsit, *testamento datum tutorem propter ueterem suam emptionem a patre pupilli, ex qua euictionis nomine sestertium⁶ centum milia ei deberi possint, non excusari a tutela, cum ante consummatam eam nactusne sit actionem incertum sit.*

182. ⁷Item. *Interdum praetor excusationibus modum inducit: nam 'minores⁸ uiginti quinque annis ita plerumque a tutela excusantur, ut ad certos annos curator detur; quem si perpetuo daret, minores XXV annis etiam idoneos [672] liberaret.*

183. ⁹Item. *Diuus Marcus in semestribus rescripsit,*

¹) Ita Momms. ed. ex V^d. perfectis Vat. ²) Cf. L. 10. §§. 5. 6. D. h. t. §. 141. Sed ipsa, quae servata sunt, corrupta esse videntur. ³) Sensum probabilem restituendo significavi. Cf. L. 10. §§. 2. 6. D. h. t. Sacerdotiorum διὰ βίον oppositis temporariis maxime in Graecis titulis frequentissima mentio. De temporariis cf. Liv. 5, 1. Orell. 5580. Cic. Verr. II, 2, 51. 126. Diodor. 16, 70. ⁴) Similiter restitui ope §§. 177. 212. et L. 8. §. 12. D. h. t. ⁵) Restitui. Cf. L. 21 pr. D. h. t. L. 16. C. h. t. ⁶) sestertia edd. Cf. Collat. 14, 3. §. 4. ⁷) Restitui. Cf. §§. 151. 223. L. 10. §. 7. D. h. t. ⁸) minor (r nec in V^d. traiecta linea) Vat. edd. ⁹) Restitui partim Mommsenum secutus. Cf. §. 1. I. h. t.

eum, 'cui data est a principe¹ negotiorum fiscalium administratio, quamdiu administrat, onera tutelarum suscipere non cogi, ne uel priuatum onus publico uel inuicem iniuriam adferat.

183^a. ²*Item. Is, qui temporario morbo laborat, interim a tutela excusabitur; hi, quos uoletudo perpetua oppressit, ita excusantur, ut eas quoque tutelas, quas ante susceperant, deponant.*

184. ³*Item. In furorem quoque qui incidit, excusabitur etiam ab ea, quam antea susceperat, tutela; nec tamen in totum, sed ut in locum furiosi ad tempus curator detur, donec resipuerit.*

185. ⁴*Item. Non infrequens est, etiam eum, qui nimiam per rusticitatem se alienis negotiis gerendis imparem esse probat, excusationem mereri. Paupertas plane excusat, si impar est oneri ferendo.*

186. ⁵*Item. Tria onera tutelarum excusationem tribuunt. Tria autem onera sic sunt accipienda, ut non numerus pupillorum plures tutelas faciat, sed patrimoniorum separatio. et ideo qui tribus fratribus tutor datus est, | qui^[29]93.b. indiuisum patrimonium habent, uel quibusdam tutor, quibusdam curator, unam tutelam suscepisse creditur: [187.] item qui⁶ curam kalendarii Gaditanorum a principe 'inductam⁷ et in equestri ordine susceptam 'administrat.⁸*

cum Theoph. L. 22. §. 1. L. 41 pr. D. h. t. L. 10. C. h. t. ¹) Ex V^d. ed. Momms. . . t a principio Vat. ²) Restitui (similiter Momms.). Cf. §. 238. L. 10 fin. L. 11. 12 pr. D. h. t. ³) Restitui

sententia ab aliis monstrata. Cf. L. 10. §. 8. L. 12 pr. D. h. t. ⁴) Similiter restitui. Cf. §. 8. I. h. t. L. 6. §. 19. L. 7. D. h. t. infra §§. 240. 244. ⁵) Est L. 2. D. h. t. ex Ulp. lib. sing. de

offic. praet. tut. Cf. §. 231. ⁶) Item. Qui edd. Cf. §. 128. ⁷) iniunctam cf. Buchh. Sed hoc ait Ulp., cum Gadibus vetus esset cura kalendarii, principem quondam civitati largitione subvenisse ita, ut simul induceret a principe constitutum kalendarii curatorem.

⁸) administrabat Vat. edd. Nihil videtur deesse; sed intellegendum est ex §. 186: cum etiam cura kalendarii sit inter tria onera (§. 128), eum, qui Gadibus equestrem curam kalendarii administret, licet ea et Gaditanorum pecunias et a principe donatas comprehendat, tamen unius tantum curae onus suscepisse credi. Cf. L. 30. §. 1. D. h. t. — Sed tamen rem Ulpianus clare demonstrare debbat. Itaque iam post inductam addidi et, quod non dubito omissum

188. ¹In tribus non imputabitur tutela uel cura, quae [673] affectata est. Affectatam sic accipiemus, si uel appetita uideatur, uel cum posset quis se excusare, ab ea se non excusauit. creditur enim affectasse, qui onus, cum posset declinare, non recusauit. et id saepe decretum est in tutore, qui non potuit inuitus dari tutor, uel 'curatore, qui ei,² cuius fuerat tutor, curator est nominatus.

189. ³Item. Si quis inter tres '(tutelas)⁴ emancipati filii sui tutelam administret, an ei haec in 'numerus cedat,⁵ scio dubitatum. inuenio tamen Fulvio Aemiliano⁶ in persona Manilii Optui rescriptum, emancipatae filiae tutelam numerari ei inter onera oportere.

190. ⁷Item. Tria autem onera in domo⁸ esse sufficit. proinde si pater alicuius, uel filius, uel frater, qui est in eiusdem potestate, tria onera sustineat, quae ad periculum patris pertinent, quoniam uoluntate eius 'administrantur:⁹ omnibus excusatio a tutela conpetit.

191. ¹⁰Item. Numerus quoque liberorum a tutela excusationem tribuit: ciuibus quidem Romanis earum tutelarum, quae Romae sunt iniunctae, 'a trium numero;¹¹ earum uero, quae in municipiis Italicis iniunguntur, '(a)¹² quattuor numero [674] liberorum. idque imperator noster et diuus Seuerus Claudio Herodiano rescripserunt.¹³ et ideo si quis a magistratibus municipalibus fuerit datus, quattuor numero liberorum debet excusari.

aliquando, cum, ut fit, in fine suppletum esset, effecisse administrabat. Intellige uero, in municipio Gaditano (de quo vid. Dio 41, 24) cum esset, ut passim in aliis municipiis (Orell. 4020. 3718) equester ordo (Cic. ad famil. 10, 32, 2), in quo equitibus cura kalendarii suscipienda esset, post principalem, de qua dixi, inductam accidere potuisse, ut idem utramque administraret curam.

¹⁾ Cf. §. 5. I. h. t. L. 15. §. 15. D. h. t. ²⁾ curator ei qui Vat. V⁴. in curatore ed. Buchh. curatore, qui eius cj. Hollw. ³⁾ Inest paucis mutatis L. 15. §. 16. D. h. t. ex Ulp. lib. sing. de excus.

⁴⁾ Ex Dig. suppl. Buchh. ⁵⁾ numero cedat Vat. edd. numerum procedat Dig. ⁶⁾ Cf. §. 210. ⁷⁾ Est L. 5. D. h. t. ⁸⁾ una add. Dig.

⁹⁾ administrant Vat. Dig. edd. ¹⁰⁾ Cf. pr. I. h. t. L. 2. §. 2. D. h. t. ¹¹⁾ i. e. inde a tribus; cf. §. 192. trium filiorum edd. ([filiorum] Momms.) a trium filior'. V. Recte Momms. laudat L. 2. §. 7. D. h. t. ¹²⁾ Addidi. ¹³⁾ Cf. §. 247. L. 1. C. qui num. lib. (5, 66).

192. Item. 'Sed si¹ in prouincia delata fuerit tutela, licet Romae excusatio allegetur, a quinque liberis debet recipi.

193. ²Item. Exemplo ciuium Romanorum Latinos Iunianos excusari oportet.

194. ³Item. Iusti autem an iniusti sint filii, non requiritur: multo minus, in potestate necne sint; cum etiam iudicandi onere iniustos filios releuare,⁴ Papinianus lib. V. Quaestionum scribat.

195. ⁵Item. Ex filia nepotes (*non*) prodesse ad tutelae liberationem, sicuti nec ad caducorum uindicationem, palam est; nisi mihi proponas ex ueterano praetoriano genero socerum auum effectum; tunc enim secundum orationem 'diui⁶ Marci, quam in castris praetoriis recitauit, Paulo iterum et Aproniano consulibus⁷ VIII. id Ian., id. habebit auus, quod habet in nepotibus ex filio natis. cuius orationis uerba haec sunt: 'Et quo facilius ueterani nostri soceros repperiant, illos quoque nouo priuilegio 'sollicitabimus,⁸ ut auus nepotum ex ueterano praetoriano natorum iisdem commodis nomine eorum | fruatur, quibus frueretur, si eos haberet[so]93.a. ex filio.'

196. ⁹Item. In adoptionem dedisse non nocet; nec adoptasse ad excusationem proderit, quoniam soli naturales tribuunt excusationem.

197. ¹⁰Item. An bello amissi a tutela excusare debeant? nam et in fascibus sumendis et in iudicandi munere pro superstitibus habentur, ut lege Iulia de maritandis ordinibus de [675] fascibus sumendis,¹¹ et publicorum¹² kapite XXVI,¹³ item priuatorum kapite XXVII.¹⁴ de iudicando cauetur. Et puto

¹) Sic etiam Momms. ed. s'etsi V. sed etsi ed. Hollw. ²) Cf. §§. 172. 191. ³) Cf. §. 168. Gai. 1, 76. 80. ⁴) Cf. §§. 197. 198. L. 1 pr. D. de vacat. et exc. (50, 5). ⁵) Cf. pr. I. h. t. ⁶) dei Vat. hic et §§. 210. 220. 247. perscriptum, quod Maius ex Capitol. Marc. 18. frustra defendere conatus est. ⁷) a. 168. 'iterum post Aproniano inseri iubet Borghes. Cf. Orelli-Henzen 1868. 1694. 5307. 6123.' Momms. ⁸) sollicitauimus ed. Momms. ⁹) Cf. §. 169. pr. I. h. t. ¹⁰) Cf. L. 18. D. h. t. ¹¹) Cf. Gell. 2, 15. ¹²) sc. iudiciorum. Cf. inscr. L. 2. D. de requir. (48, 17). L. 7. D. de muner. (50, 4) et L. 2 pr. L. 3 pr. D. de accus. (48, 2). ¹³) uiginti sex Vat. uigesimo sexto ed. Hollw. ¹⁴) uicensimo VII. Vat. uicensimo septimo ed. Hollw.

constituendum, ut et a tutelis excusent. proinde siue tres bello amiserit, siue unum duosue, pro superstilibus cedent.

198. Item. Sed utrum soli filii, an et nepotes debent prodesse?¹ Subsistendum: quoniam lex quidem priuatorum kapite XXVII. 'se natos'² appellat, lex uero publicorum kapite XXVI. liberorum facit mentionem. Puto tamen, eandem esse aequitatem in nepotibus, qui in locum filiorum succedunt,³ quae est in filiis.

199. ⁴Item. Utrum in acie dumtaxat amissus, an tempore belli amissus prosit? ⁵Aristo, in acie amissum dumtaxat. ego puto, per tempus belli amissum debere prodesse, ne publica strages patri noceat.

200. ⁶Item. Erit haec etiam excusatio, si quis se dicat tutelam alicuius administrasse, et ad curam eius uocetur. nam inuitum non esse coupellendum suscipere, imperator noster cum patre Polo Terentiano rescripsit.

201. ⁷Item si quis⁸ uxori suae curator detur.⁹ nam sicuti senatus censuit, ne quis eam ducat, cuius tutor uel curator fuit, ita uxoris suae non debere curam administrare, diuus Seuerus Flauio Seueriano rescripsit.

202. ¹⁰Item. Proinde si cui fuerit pupilla a patre desponsa, non debet ei tutor dari, ne nuptiae impediuntur, et datus ^[676] excusabitur; et si sponsae suae curator fuerit datus, debet excusari, nisi forte a patre tutor uel curator fuerit destinatus. aut enim ipse eam pater despondit, et utrumque perficiet; aut post mortem patris desponsa est, et magis est, ut uoluntati patris obtemperetur in onere, quam ipsius in matrimonio; quare nuptiae impediuntur.

¹) Ita recte interpungit Momms. ²) senatus V. Plerumque dicitur ex se natus. Cf. lib. nostr. Verf. d. Serv. Tull. p. 554. Sed 'se natum' etiam dixit Scipio apud Gell. 5, 19. §. 16. solos natos ed. Hollw. ex se natos ed. Momms. Ceterum cf. L. 104. D. de V. S. (50, 16). ³) Cf. pr. I. h. t. ⁴) Cf. pr. I. h. t. L. 18. D. h. t. interpolata. ⁵) prosit s' V. prosit? Sed edd. sed uncinis inclusit Momms. ⁶) Cf. §. 188. Paul. 2, 27. §. 2. §. 18. I. h. t. L. 16. D. h. t. L. 5. 20. C. h. t. ⁷) Cf. §. 19. I. h. t. ibique Schrader. ⁸) Item. Si quis edd. (praeter Momms.), ut aliquid excidisse statuatur. ⁹) datur Vat. edd. ¹⁰) Cf. §. 117. L. 36. L. 66 pr. D. de rit. nupt. (23, 2). L. 7 pr. D. ad l. Iul. de adult. (48, 5).

203. ¹Item. Est et hoc genus excusationis, si quis se dicat domicilium non habere, (*ubi datus est ad tutelam, ueluti*)² Romae delectus ad munus,³ uel in ea prouincia, ubi domicilium non habet; idque et diuus Marcus Pertinaci et Aeliano cons. ⁴rescripsit.

204. Item. Proinde qui studiorum causa Romae sunt, praecipue ciuiliū, debent | *excusari*,⁵ *quia tantum tempo*-[31]^{100.b} *ris*⁶ causa Romae agunt, studii cura distracti. Et ita *cum* $\frac{2}{3}$ *po.* *diuo Seuero patre suo*⁷ imperator Antoninus Aug. Cereali a censibus et aliis *rescripsit*.

205. Item. Proinde si quis ad urbicam dioecesim⁸ pertinens *testamento tutor detur*, excusare se debebit ab eo patrimonio, *quod in regione iuridici est, et similiter*⁹ a re prouinciali; sed caueat, si legatum accepit, hoc facere; *licite enim quidem urbana tantum*¹⁰ *administrat*;¹¹ uerum quia non in plenum uoluntati paret, *legati relictis petitio ei denegabitur*;¹² idque diuus Marcus in eo, qui se a re prouinciali excusauit, *cum Romae testamento tutor esset datus*,¹³ Claudio Pulchro *rescripsit*.

206. ¹⁴Item. *An is, qui se uoluit excusare, nec optinuit, [677] postea potiores nominare possit, est dubitatum*: et magis est, ut possit, si *'dierum*¹⁵ tempora patiantur; *'eos*¹⁶ enim *adhuc habet ut tutor datus*:¹⁷ licet potior nominatus alterutrum debeat eligere, *utrum uelit negare se potlorem, an uero magis*

¹) Cf. L. 46. §. 2. D. h. t. §. 241. ²) *Suppleui; scriptura uui (pro ubi) et post uui (= ueluti) errorem creauit. Cf. L. 46. §. 2. cit., quae ex nostra uidetur fluxisse.* ³) *Putat testamento, vel a praetore vel a praeside eius prouinciae, unde originem ducebat.*

⁴) a. 163. ⁵) a munere Romae eis iniungendo; cf. L. 5. §. 5. D. de iniur. (47, 10). L. 2. C. de incol. (10, 39). ⁶) *Restitui; aliter Momms.* ⁷) *Restitui. Cf. §. 236.* ⁸) Cf. §. 147. ⁹) *Restitui. (Similiter Momms.) Cf. §. 232. Minus probabilia et modum excedentia cf. Buchh. et Hollw.* ¹⁰) *Restitui secundum Momms.*

¹¹) *Ita ed. Momms. ministratum Vat. ministrat uerum quoniam V^d. administratum Hollw. cf.* ¹²) *Momms. restituit. De re cf. L. 5. §. 2. D. de his quae ut ind. (34, 9). L. 36 pr. D. h. t.* ¹³) *Restitui.* ¹⁴) Cf. §. 242. *Pleraque Maius et Hollw. suppleverunt, quae passim paullo immutavi.* ¹⁵) *Ex Maii cf. ed. Hollw. De diebus simpliciter dictis cf. §. 207. L. 1. §. 7. D. de success. ed. (38, 9). eum V. ed. Momms.* ¹⁶) uos V. ¹⁷) *Restitui; quos enim habet dies, iis utetur omnibus Momms.*

potiorem nominare. *'idque imperator noster Aelio Diodoto praetori rescripsit.*¹

207. ¹⁴*Item. Quaquam uero is, qui tutor datus est, et excusare se et, non recepta excusatione, adhuc potiores nominare potest, si tempora, dierum patiantur, tamen si 'se-mel coeperit*² potiores nominare, postea ad excusationem transire *non potest. nam contentis est, nullam se excusationem habere, cum potiores nominare coeperit; nec fereudus est, si dicat, se sine praeiudicio hoc facere, forte quod simul profiteatur*³ excusationem et potiorum nominationem, *ut alterutram exequatur.*³

208. *Item. Is, qui potior nominatus est, si quidem negat, se esse in ea coniunctione, amplius nominare magis*⁴ potiorem non potest: conuictus, ne excusare se quidem poterit: *nam ita est rescripto ad Claudium*⁵ *Herodianum de excusatione insertum.*

209. *Item. Is, qui potior nominatus est, ad omnia haec dies eos*⁶ *habebit, quos habent, qui primo loco dati sunt, ut eodem rescripto declaratur.*

210. ⁷*Item. Is, qui potiorem nominat, libellos debet quaternos dare praetori de plano, 'quinos*⁸ *pro tribunali, ut epistula diui Marci ad Aemilianum continetur, et dicere, quo iure potiorem nominet, id est gradum necessitudinis eius uel 'rationem coniunctionis*⁹ *aperte designare. et ideo non sufficit, cognatum 'uel affinem pupilli*¹⁰ *generaliter dicere, sed* [678] *debebit gradum dicere uel nomen 'cognitionis affinitatisue*¹¹ *designare et ius cognitionis*¹² *exprimere; nec sufficit, colle-*
[32]100. a. gam dicere, nisi in quo collegio, addiderit. et si forte | in
² pr. aliquo horum deliquerit, emendandi ei facultas *intra tempus,*

¹) Mai. et Hollw. suppl. De hoc rescripto vid. §§. 159. 211. 215. 216. Sed (Diodo)io V., unde Momms. supplementum omisit.

²) elegerit ed. Hollw. De re cf. §§. 242. 164. ³) Extremas lacunas supplevi, in prioribus aliorum supplementis paullo mutatis.

⁴) 'magis' addidi etiam spatio exigente. Cf. §. 206. item 158.

⁵) Cf. §§. 191. 247. ⁶) Cf. §§. 155. 164. L. 38. D. h. t. ⁷) Cf. §§. 167. 157. 158. Paul. S. R. 2, 28. §. 1. Consult. 5, 2. L. 3. C. de edendo (2, 1). ⁸) Momms. addidit. ⁹) cognitionis edd. Cf. §. 208.

¹⁰) 'uel collegam' edd. praeter Momms. ¹¹) collegii dignitatisue edd. ¹²) i. e. paternae vel maternae; cf. §. 158. not. 12.

quo potuit potiozem nominare, conceditur, postea non. Idque imperator noster 'cum patre¹ rescripsit.

211. ²Item. Ne hi quidem possunt,³ quos praetor confirmavit, testamento designatos, ut imperator noster Diodoto⁴ praetori rescripsit. proinde si a matre fuerint designati, an 'nec hi⁵ potiores nominare possint, quaeri potest; et puto, eos nominare posse; nam de iis tantum rescriptum est, qui a patre erant designati. sed hoc erit seruandum, 'et si qui ab auo uel⁶ alio uirilis sexus per uirilem sexum descendentibus sint tutelae uel⁶ curae destinati. nam et Papinianus respondit, libertum a patrona⁷ nepoti 'testamento⁸ destinatum tutorem posse potiozem nominare.

212. Item. Nominare autem potiores non possunt in primis⁹ 'collegae patris pupilli,⁹ ut diuus Seuerus constituit.

213. Item. Licet autem patris appellatio in oratione 'tantum sit, puto tamen et de auo eam¹⁰ accipiendam; quamquam circa primipilares hoc iure utimur, ut tutores filio primipilaris dentur soli, non etiam nepoti.¹¹

214. Item. Sed nec cognati uel adfines possunt nominare potiores; uerum tamen, ut 'ipsa¹² oratione expressum est, hi soli, qui lege Iulia (Papiae)ue excepti sunt.

215. ¹³Proinde si quis cognatus alterutra lege exceptus, [679] licet remotior, datus sit, ut ab imp. nostro Diodoto praetori est rescriptum, potiozem nominare non poterit; nec igitur cognatum poterit nominare adfinis, qui alterutra lege exceptus est.

216. Item. Excipiuntur autem lege quidem Iulia cognatorum sex gradus et ex septimo sobrino sobrinaue natus; sed et nata per interpretationem; item 'quae personae¹⁴ in horum potestate sunt, quaeue in matrimonio, uel ii, qui sunt

¹) Ex Buchh. cj. addidi; cf. §§. 200. 234. 235. 238. ²) Cf. §. 171.

³) sc. potiozem nominare. ⁴) Cf. §§. 159. 246. ⁵) Addidi.

⁶) Restitui. Aliter Momms. ⁷) Cf. §. 224. ⁸) i. e. primo loco memorati §. 158. ⁹) Ita Momms. restituit, sed 'uel pupilli'; 'uel' omisi. ¹⁰) Restitui. Similiter Momms. Dubitatum fuisse videtur, an oratio avi quoque mentionem contineat; de quo dubio Ulpianus, qui ipse 'auue' legebat (§. 158.), antea egisse putandus est. ¹¹) Cf. L. 8 pr. §. 12. D. h. t. Antea nec (pro non) ed. Hollw. errore. ¹²) Addidi. Cf. §. 158. ¹³) Restitui. Similiter Momms. ¹⁴) 'qui' edd.

cognatarum nostrarum hoc gradu nos contingentium mariti, uel eorum, qui sunt in potestate nostra, cognati, contingentes eos ea cognatione, quae 'supra scriptum' gradum non excedit.

217. Item. Nuptarum nobis *cognati 'a nobis' usque ad eum* gradum, uel nostri cognati ab uxoribus nostris *'capere possunt.'*³

218. Item. Lege autem Papia 'hi' adfines excipiuntur: qui uir et uxor, et gener et nurus, et socer et socrus unquam fuerunt; [219.] item⁵ '(qui)'⁶ uitricus, nouerca, priuignus, priuigna, uel ipsorum, uel eorum, qui in eorum potestate 'sunt, unquam' fuerunt.⁷

220. Item. Memini itaque, me suadente, 'a . . . praetore' Alcimum libertum maternum Furii 'Octauiani' clarissimi uiri 'furiosi in cura' retentum esse, cum tutelam eius administrasset, necessariusque ad curam 'eum nominasset,'¹² | 90.a.[39] nam et liberti materni in pari sunt condicione. oratio enim 'diui' Marci ita scripta est, ut patroni, patronae '(liberis)'¹⁴ libertus tutor deligi possit, tametsi aliquo priuilegio subnixus sit.

221. Item. Si alius eum Latinum fecerit, alius iterauerit,¹⁵ [680] an utriusque liberorum tutelam suscipiat,¹⁶ uidendum, quasi utriusque meritum habeat. Nisi forte, exemplo munerum, 'quibus' diuus Marcus rescripsit apud originem '(modo)'¹⁸ eius, qui Latinum fecit, debere eum fungi, solius eius liberorum tutelam suscepturum dicemus.

¹) Ita etiam Momms. 'septimum' edd. ²) Haec addit Buchh.

³) Ex Hollw. cj. 'excepti sunt' ed. Buchh. ⁴) hii Vat. ii ed.

Hollw. ⁵) Non debuit contra Vat. nova hic §. fieri. ⁶) Litteram hic excidisse puto q. 'et' cj. Buchh. ⁷) Suppleui flagitante sensu (aliter Momms.). ⁸) Cf. §. 152. L. 5. C. h. t. Lacunas praeter primam Buchh. scite expleuit.

⁹) Eius nomen proprium periit. De responso etiam praetori dato cf. L. 3. §. 1. D. de minor. (4, 4). ¹⁰) Em. Borghes. ex Momms. Inscr. Neap. 635. Murat. 1788, 15. Don. 5, 68. Vid. Momms. ed. Octauii V. edd. ceterae.

¹¹) Prima littera in V. vel f vel p est. ¹²) Aliter Momms. restituit. ¹³) Cf. §. 195. not. 6. ¹⁴) Suppleui; excidit ob seq. voc.

¹⁵) Cf. Ulp. 3, 4. ¹⁶) Cf. §. 152. ¹⁷) ut Vat. (pro qb, ut et Momms. cj.) edd. ¹⁸) Suppleui geminando m (m) = modo.

222. ¹Item. Officium quoque militare excusat, nam cum munus emeritum prodest, multo magis, cum frequentatur, prodesse debet. sed si ad tempus rei publicae causa absit, non in perpetuum, sed ad tempus excusabitur.² Denique cum ex facto sub diuo Hadriano testamentum recitatum esset, quo 'quidam, cum legatus esset legionis,³ tutor erat datus, non in perpetuum, sed ad tempus, quo legatus legionis erat, meruit excusationem. '(Excusatur)⁴ etiam is, qui commentarios habet praefecti,⁵ quamdiu hic commentarios habet praefecti, ut diuus Marcus cum filio rescripsit.

223. ⁶Item. Hi, qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando non admittuntur ad excusationem, uelut si minor sit annis XXV adfini datus tutor, et aliquem usum rerum habeat hereditariarum. Quod ius uenit ex epistula diui Hadriani, quam scripsit Claudio Saturnino, legato Belgicae; quae constitutio uidetur de his loqui, (*qui*) a praetore dati sunt. '*existimo tamen*⁷ ego, idem esse accipiendum, si testamento datus sit. in eandem sententiam et diuus Pius 'Platorio⁸ Nepoti scripsit.

224. ⁹Papinianus lib. XI. Quaestionum respondit: '(Ubi) PAPIN. L. XI. uerbis¹⁰ orationis fratrum imperatorum libertus, etsi ob ali-^{QVAEST.} [681] quod priuilegium a tutelis uacet, patroni tamen patronaeque liberorum tutor ut deligatur comprehensum '*est*,¹¹ numero liberorum pronepos patroni sine dubio continetur. sed potest dici, non aliis patroni¹² liberis libertum hoc debere, quam qui 'iure patroni hoc¹³ sperare possunt;¹⁴ et ideo neque patronae

¹) Cf. §. 145. ²) Cf. L. 10. §§. 2. 5. 6. D. h. t. ³) Verba haec fugitiva, in Vat. et edd. pone Hadriano posita, suo loco restitui. cum excusaretur sub diuo H. q. c. l. e. legionis et testamentum r. e. q. t. ex cj. Momms. ed. ⁴) Supplevi. Item Momms. ⁵) legionis. Cf. Orell. Inscr. 3484. 3487. 6792^a. cum Henzen. indic. p. 133. Schol. ad Cic. Verr. 2, 1, 28. ⁶) Cf. §. 151. ⁷) Supplevi lacunam. Librarius novam hic speciem incipere putauit. ⁸) Ed. Momms. Platorio ceterae. ⁹) Cf. cit. ad §. 152. ¹⁰) Geminavi. ubi V^d. Vox respondit mihi suspecta. Aut delenda uidetur, ut postea legatur '(nepos et) pronepos . . . continentur', aut, quod malim, mutanda respondi. ¹¹) comprehensum* (i. e. e) V^d. comprehensum in edd. Antea libertum Vat. edd. ¹²) 'patronaeue' ex L. 14. D. de tut. et cur. dat. (26, 5). suppl. Momms., quae est ex lib. XII. Quaest. ¹³) iura patronatus ex L. 14. cit. em. Momms. ¹⁴) Cf. L. 14. cit.

nepotis¹ tutelam administrare compellendum privilegio 'subnixum,² neque pupilli, qui ex filia patroni uenit, quia uacatione praeter liberos patronorum, qui per uirilem sexum descendunt, liberti fruuntur.

225. Item. Et haec quidem de eo, cui beneficium datae libertatis exprobrari potest. alioqui³ nequaquam credendum est, ei privilegium ablatum, cui fideicommissa libertas soluta est. nam in toto fere iure manumissor eiusmodi nihil iuris (ut) patronus aduersus personam modo liberti consequitur, licet in bonis eius patroni ius exerceat; excepto, quod in ius uocare patronum iniussu praetoris non debeat. |

90.b.[34]

226. ⁴Item. Ius anulorum ingenuitatis imaginem praestat, saluo iure patronorum patronique liberorum.

PAVL.
L. VI.
QVAEST.

227. Paullus libro sexto Quaestionum sub rubrica (de) legitimis tutelis. 'Apollinaris Paullo.⁵ Duo sunt Titi, pater et filius: datus est tutor Titius, nec apparet, de quo sensit testator; quaero, quid sit iuris?' Respondit: Is datus est, quem dare se, testator sensit. si id non adparet, non ius deficit, sed probatio: ergo neuter est tutor. Hoc rescriptum est in Stichio manumisso, si duo sint Stichii, et incertum, de quo testator senserit;⁶ uel si Erotem legauerit, qui plures eodem nomine habuit seruos.⁷ Quod in nummis legatis non ita placuit: si non adparet uoluntas, id acceptum est, quod minus est.⁸ [682]

228. Antoninus Granio Firmino militi.⁹ 'Ex duobus tutoribus, qui 'non specialiter in locum excusati¹⁰ dati sunt,

¹) Nam filio filiaeue patronae tantum patronatus iura data erant. Gai. 3, 53. ²) Ita V^d. ³) Sequitur L. 24. D. h. t. ⁴) Cf. L. 14. §. 2. L. 44. §. 3. D. h. t. ⁵) Sequitur L. 30. D. de test. tut. (26, 2) usque ad verba neuter est tutor. ⁶) Cf. Paul. S. R. 3, 6. §. 13. L. 10 pr. L. 27. D. de reb. dub. (34, 5). L. 31. D. de manum. test. (40, 4). ⁷) Cf. L. 32. §. 1. L. 37. §. 1. D. de leg. 1. ⁸) Cf. L. 45. D. de leg. 3. ⁹) Hoc rescriptum, subscriptione carens, item ex antecedentis ICI libro (ut §§. 158. 159.) referri pulo, ne unicum hoc titulo sit rescriptum, quod suo nomine referatur. Post obitum Severi Paullum Quaestiones scripsisse, patet ex L. 18. D. ad munic. (50, 1). Caracalla et Geta mortuus intelligendi in L. 52. D. de manum. test. (40, 4). ¹⁰) i. e. non ita, ut, qui esset, excusaretur, et deinde in eius locum hi darentur, itaque habenti tutorem, ideoque inutiliter. L. 10. D. de tut. et cur. dat. (26, 5).

sicut precibus tuis adlegas, si unus pro tutore res tuas administravit, adversus eum tantum tibi competere actionem, ignorare non debes. nec enim mutuo cessationis periculo, qui nihil gessit, teneri potest, cum simpliciter datus eius, qui administrationi se miscuit, contutor iure fuisse non videatur.'

229. ¹Paullus libro singulari de testamentis. Parentibus ^{PAVL. L. SING. DE TEST.} licet liberis suis in 'potestate manentibus' ²testamento tutores dare, masculis quidem impuberibus, feminis uero etiam puberibus, et tam iam natis quam etiam postumis. itaque '(quis)' ³post institutionem heredum hoc modo scribere potest: LVCIO TITIO FILIO MEO, ET SI MIHI VIVO MORTVOVE NATI '(ALI)' ⁴ERVNT, TVTORES DO LVCIVM AVRELIVM ET GAIVM OPTATVM; A QVIBVS PETO, VT TVTELAM LIBERORVM MEORVM GERANT, ITA ⁵VT EA, QVAE IN ASIA RELIQUERO, AVRELIVS, EA AVTEM, QVAE IN ITALIA, OPTATVS ADMINISTRET.

230. Possumus autem et singulis liberis alium atque alium tutorem dare, veluti hoc modo: TITIO FILIO MEO AVRELIVM TVTOREM DO; SEIO FILIO MEO TVTOREM OPTATVM DO. Pluribus quoque liberis unus tutor, item uni plures dari possunt.

231. ⁶Paullus libro singulari de excusationibus. Ii, qui ^{IDEM. L. SING. DE EXCVS.} tres pluresue tutelas vel curationes, vel permixto modo, cuius-
[688] cumque ⁷separatas administrant, excusari a tutela curationeue solent. quodsi fratrum tutelam suscipiant, pro una tutela reputantur eadem bona. |

232. ⁸Ulpianus de officio praetoris tutelariorum. Observari ^{89.a.} autem oportet, ne his pupillis tutorem det, qui patrimonialia in ^{84.b.} his regionibus habent, quae sunt sub iuridicis, ut Claudio Pompeiano praetori imperator noster rescripsit; multo magis, si in provincia sit patrimonium, licet is, '(cui)' ⁹petitur, in urbe consistat.

¹) Cf. Gai. 1, 144. 147. ²) Ex Barkovii cj. ed. Momms. potestatem habentibus Vat. ed. Hollw. ³) Supplevi. ⁴) Suppl. Momms. ⁵) Cf. L. 15. D. de test. tut. (26, 2). L. 3. §. 4. L. 47. §. 2. D. de adm. et peric. (26, 7). ⁶) Cf. §§. 128. 188. ⁷) i. e. sive pupilli sive adolescentis, sive furiosi sive kalendarii ceterorum. 'tituli' addit ex Buchh. cj. ed. Hollw. tutelas curationesue ed. Momms. permixto modo est partim tutelas partim curationes. ⁸) Cf. L. 27 pr. D. de tut. et cur. (26, 5). §. 205. ⁹) Ita Savin. et alii. 'qui' ed. Hollw.

233. ¹Ulpianus de officio praetoris tutelaris. Qui in collegio pistorum sunt, a tutelis excusantur, si modo per semet ipsos pistrinum exerceant. sed non alios puto excusandos, quam qui intra numerum constituti 'centenarium' ²pistrinum secundum litteras diui Traiani ad Sulpicium Similem exerceant. quae omnia litteris ³praefecti annonae significanda sunt.

234. Ulpianus lib. suprascripto. Sed Ostienses pistorum ⁴non excusantur, ut Filumeniano ⁵imperator noster cum patre rescripsit.

235. ⁶Item. Urbici pistorum a collegiarum quoque filiorum tutelis excusantur, quamvis neque decuriales, neque qui in ceteris corporibus sunt, ⁷excusentur. et ita '(diui) Hadrianus' ⁸rescripto ad Cl. Iulianum praefectum annonae significatur; quam epistolam quodam rescripto ad Vernam et Montanum pistorum imperator noster cum patre interpretatus est et ad pistorum pertinere, cum 'in eo negotio' ⁹frumentum agentibus daretur a collegiarum filiorum tutelis uacatio. Plus etiam imperator noster indulxit, ut a tutelis, quas susceperant, antequam pistorum essent, excusarentur. sed hoc ab ipso creatis ^[684]pistoribus praestitit; et ita Marco 'Diocae' ¹⁰praefecto annonae rescripsit.

236. Item. Sed et qui in foro suario negotiantur, si duabus partibus honorum ¹¹annonam iuvent, habent excusationem litteris allatis a praefecto urbis testimonialibus negotiationibus; ¹²ut imperator noster et diuus Severus 'Manilio' ¹³Cereali rescripserunt; quo rescripto declaratur, ante eos non habuisse immunitatem, sed nunc eis dari eam, quae data est his, qui annonam populi Romani iuant.

237. ¹⁴Paullus lib. singulari ad municipalem. Urbici autem

PAVL.
L. SING.
AD
MUNIC.

¹) Cf. L. 46 pr. D. h. t. §§. 235. 203. ²) Hoc ad pistrinum referendum esse, apparuit ex Gai. 1, 33^a. ³) Cf. §. 236. ⁴) Cf. L. 4. Th. C. de can. frum. (14, 15). L. un. Th. C. de pret. pan. Ost. (14, 19). ⁵) Ita Buchh. Filiuminiano Vat. ed. Hollw. ⁶) Cf. L. 46. §. 1. D. h. t. §. 237. ⁷) Cf. §. 142. ⁸) Hadriano edd. Hollw. Momms. ⁹) Suspicio leg.: in collegio alio; nam frumentum agere (i. e. coemere) recte dictum ut libellos, rationes agere. Cf. §. 336 fin. ¹⁰) Nomen corruptum. ¹¹) Cf. L. 5. §§. 6. 8. D. de iur. immun. (50, 6). ¹²) Cf. L. 1. §. 11. D. de off. praef. urbi (1, 12). ¹³) Ita Momms. ed. M. Anicio ceterae. ¹⁴) Pars prior exstat in L. 46. §. 1. D. h. t. Cf. §§. 233—236.

pistores a collegarum quoque filiorum tutelis excusantur. Sed et si qui in foro suario negotiantur, si duabus partibus patri-
monii annonam iuuent, a tutelis habent excusationem.

238. ¹Ulpianus de officio praetoris tutelaribus libro sin-
gulari. Proinde si mutus surdusue quis sit, sine dubio a tutela <sup>VLP.
DE OFF.
PR. TIT.</sup> excusabitur. Hi uero, quos ualetudo, 'siue furor (si)ue² mor-
bus perpetuus excusat, etiam eas tutelas, quas ante suscep-
rant, deponunt: alia causa aetatis est.³ Luminibus etiam
captum '(excusandum),⁴ 'Porcatio⁵ Faustino rescripsit im-
perator noster cum patre. [239.] Item Furio⁶ | Epatidae, cum ^[86]^{84.a.}
allegasset, se unum oculum amisisse et in alio periclitari, re-
scripsit, an propter aduersam ualetudinem oculorum excusari
deberet, praetorem aestimaturum. Hi etiam a susceptis excu-
sabuntur. ^{89.b.}

240. ⁷Item. Paupertas plane dat excusationem, si quis
imparem se oneri iniuncto possit docere; idque diuorum fra-
trum rescripto continetur.

241. ⁸Item. Si quis autem in prouincia domicilium habet,
[685] debet excusari; sed et si quis patrimonium in ea regione,
quam iuridicus administrat, habet.

242. ⁹Item. Scio tamen quosdam, cum per errorem ad
potiorum nominationem prosilissent, haud impetrasse, ut,
deserto iure potiorum, ad excusationem se conuerterent.

243. ¹⁰Paullus libro singulari ad municipalem. Paupertas
quoque solet tribuere excusationem, 'quod¹¹ oneri tutelae inpar <sup>PAVL.
L. SING.
AD
MUNIC.</sup> esse uideatur.

244. ¹²Paullus libro singulari de officio praetoris tutela-
ris. Mediocritas et rusticitas et domesticae lites interdum ex-
cusationes merentur, ex 'epistulis¹³ diuorum Hadriani et Anto-
nini, et fratrum ad Caerellium Priscum, praetorem tutelarem. <sup>IDEM
L. SING.
DE OFF.
PR. TIT.</sup>

¹) Cf. §§. 129. 130. 184. etc. ²) uel furor uel edd. ³) Cf.
§. 13. I. h. t. ⁴) Supplevi. ⁵) Ed. Momms. ex Hauptii cj. coll.
Momms. Inscr. Neap. 387. Portato ceterae. ⁶) Item. Furio ed.
Hollw. ex Vat. Sed non debuit nova §. fieri. ⁷) Cf. §§. 185. 243.
L. 7. D. h. t. ⁸) Cf. §. 203 (205). ⁹) Cf. §. 207. ¹⁰) Cf. §. 240.
L. 40. §. 1. D. h. t. ¹¹) Legendum vel quae vel quum.
¹²) Extat in L. 6. §. 19. D. h. t. Sed omittuntur domesticae lites.
¹³) Buchh. ex Dig. epistula Vat. ed. Hollw. Cf. Orelli-Henzen
Inscr. 6485. D. fratrum est a. 166—168.

245. ¹Item. Qui conplura allegant, quae singula non sint firma, interdum excusari solent. nam et fratres imperatores Sentio Potito ita rescripserunt: 'Quamuis singula, quae litteris tuis complexus es, non praestent tibi iustas causas excusationis, tamen quia multa simul congruerunt, mouere nos possunt, ut excusatio tua a tutela recipi possit.'

IDEM
L. I. DE
DE EXC.
TVT.

246. ²Paullus libro singulari de excusatione tutorum. 'Imperatores nostri Aelio Diodoto suo *salutem*. Tutores secundum patris uoluntatem decreto praetoris, clarissimi uiri, quod non iure testamento uel codicillis dati fuerant, confirmatos nominare potiores posse, non arbitramur. nam iudicium patris licet iure deficiat, seruandum est.'

IDEM
L. I. DE
IVRISD.
TVT.
ED. II.

247. ³Paullus libro I. editionis secundae de iurisdictione tutelari.⁴ Qui tres pluresue liberos habent superstites, excusari solent, idque conpluribus constitutionibus cauetur tam ⁵diuorum⁶ Marci et Lucii, 'qui⁶ Pontium Marcellum, trium liberorum patrem, liberauerunt litteris ad eum emissis, quam [686] dominorum nostrorum. Sed hic numerus⁷ in Italia ciues Romanos liberat: nunc ex constitutione principum nostrorum nec in Italia, sed Romae tantum exemplo municipalium munerum. nam Clodio Herodiano ita scripserunt: 'Sicut in Italia ciues Romani consistentes numero quattuor liberorum incolumium a ciuilibus | muneribus excusantur, ita eundem numerum in tutelarum et curarum excusationibus seruari par est. Proinde qui ad tutelam uel curam uocantur, Romae quidem trium liberorum incolumium numero, de quorum etiam statu non ambigitur: in Italia uero quattuor, in prouinciis autem quinque habent excusationem.'⁸

[Deest unus quaternio s. paginae sedecim].

¹) Cf. L. 15. §. 11. D. h. t. L. 1. §. 3. D. de vacat. (50, 5). L. un. C. qui num. tut. (5, 69). ²) = §. 159. ³) Cf. §. 191. L. 1. C. qui num. lib. (5, 66). ⁴) Sic Vat. ed. Holw. tutelaris V^a. ed. Momms., qui mavult praetoris tutelaris. Dicitur 'iurisdictione pupillaris' Orelli-Henzen Inscr. 6485. ⁵) Cf. not. 141. ⁶) Ex Klenz. cj. quibus V. edd. Holw. Momms. ⁷) Suspicio hic ob sequentia similia verba excidisse: ex l. Iulia. Buchh. postea pro liberat cj. liberabat. ⁸) Supplevi, inde a verbis 'qui ad tutelam' ex L. 1. C. cit., quae habet subscriptionem: 'PP. Non. April. Geta et Plautiano coss.' (i. e. a. 204).

QUANDO DONATOR INTELLEGATUR REVOCASSE VOLUNTATEM.

248. . . . *speramus enim, liberos, cum uiderint, non* ^{CONST. ET CAESS}
licere iis, ubi ex paternae auctoritatis iure dimissi sunt,
*inpune*¹ | *ipsam contumeliis 'persequi, aequo*² *in affectu pie-*^[37]^{21.b.}
tatis monitos posse mitescere. Volumus igitur, ut si 'con-^{86.b.}
stitit, iuxta patrem liberos, contra quam humanitatis ratio
deposcit, superbe crudeliterque se tollere, emancipatio firmi-
tudine euacuetur; idque, quod liberis pater donationibus con-
*tulit, patris dicioni, naturaeque 'ipsi*⁴ *subiugati patriae 'reci-*
*dant*⁵ *potestati: et ita illi, qui sacris euoluti, a functione ob-*
*sequii recesserunt, necessitatis laqueis adstricti 'tanquam*⁶
[687] *commendatione pietatis, (ea) etiam detrectantes 'adlineantur.*⁷
 Dat. XVII. kal. Aug. Constantinopoli, Gallicano et Symmacho
 cons.⁸

249. ⁹Constantinus et 'Caess.¹⁰ (1.) Multas saepe natas
 ex donatione causas cognouimus, in quibus uel adumbrata pro
 expressis, uel inchoata pro perfectis, uel plurima pro omnibus
 controuersiam faciant, cum agentium uisa 'pro¹¹ ingenio ac
 facultate dicendi aut perfecta deformarent, aut inchoata per-
 ficerent. inde ius anceps, ac pro dicentium impulsu 'uacillan-
 tia¹² sententiarum decreta 'differebant,¹³ Maxime¹⁴ karissime
 ac 'iucundissime nobis.¹⁵ Hinc enim nuper exceptis personis

¹) Sententiam supplevi (aliter atque Momms.). De re cf. L. un. Th. C. de ingrat. lib. (8, 14). ²) persequi Vat. edd. perse . . . q (nam aliter littera q, si recte expressa eius vestigia sunt, notata esse non potuit) V^d. persequi neque ed. Momms. ³) Ita Momms. constet ceteri. ⁴) iuri subiugatis ed. Holhw. iuri subiugati ed. Momms. ⁵) Ita V^d. reccidat ed. Holhw. reddant ed. Momms. ⁶) in qua V^d. edd. in quam et postea commendationem ed. Momms. ⁷) adueniant V. edd. Antea 'ea' supplevi: sc. functione obsequii. ⁸) a. 330. ⁹) Verba dispositiva inde a (2.) exstant in L. 1. Th. C. de donat. (8, 12) p. 764. Haen. = L. 25. C. eod. (8, 54) hic illic mutata. ¹⁰) i. e. Licinius, si placet, et Martinianus, ab illo a. 323. factus Caesar. Vid. tamen Momms. p. 405. ¹¹) Ita V^d. ed. Momms. ¹²) uacillanti Vat. uacillantis V^d. uacillans de Buchh. cj. ed. Holhw. ¹³) Ex Barkovii cj. differebat Vat. edd. ¹⁴) Praefectus urbi a. 323. ¹⁵) Ex Momms. cj. iucundissime edd. ceterae.

dicta lex est,¹ in quibus² summum ius³ et uoluntas 'omni⁴ libera solemnitate more perfecta ortus⁵ suos praesenti munere opulentat. Tempestiua dehinc communium donationum⁶ cura successit. Absolutis enim illis, quae ideo prima sunt, quoniam sunt religione potiora, circumactio animo ad uniuersum donationum genus, conspeximus omnes earum species⁷ signis ac nominibus inprimendas, ut in hominum contractibus differentiam sui nuncupationum proprietate secernant. (2.) Itaque siue illa donatio directa sit, siue mortis causa instituta, siue condicionibus faciendi non faciendius suspensa, siue ex aliquo notato tempore promissa, siue ex animo dantium accipientiumue sententiis, quantum ius sinit, 'cognito;⁸ eius haec prima obseruatio est,⁹ ut, quas leges indulgent, condiciones [688] pactionesque promantur; hisque penitus cognitis uel recipiantur, si conplacitae, uel relciantur, si sunt molestae. Sed 'iure receptis¹⁰ parendum erit, nec denegabitur officium,¹¹ quin simul spes abiciatur adipiscendi. (3.) 'Inretiri¹² sane condicionibus indefensos minores, 'quando praestare¹³ promissa difficile est, non 'placuit;¹⁴ quorum tamen defensores, si forte per eos in obeundis donationum officiis, cum res erit recepta, neglecta utilitas minoris '(fuerit), quare¹⁵ 'commodis

¹) L. 4. Th. C. de donat. (8, 12) a. 319, ut cum Buchh. aliisque statuo. ²) i. e. inter quas. ³) h. e. necessitudo inter parentes et liberos. ⁴) omnib. V. edd. ⁵) i. e. qui ex nobis et ex quibus nos orti sumus; ocus ex cj. Blum. ed. Momms. ⁶) i. e. non exceptarum personarum, licet imperator hanc legem postea (L. 5. Th. C. eod. a. 333.) ad omnes donationes pertinere interpretatus sit. ⁷) Quae sequuntur segm. (2); cf. L. 1. D. de donat. (39, 5). ⁸) cognita Vat. ed. mea prior. cognominata ex Th. et I. C. ed. Momms.; at cognito est, ubi tempus non palam promissione continetur, sed ex mente dantium vel accipientium cognoscitur. ⁹) esto cj. Hollw. ¹⁰) Sic item Momms. ex Rudorffii cj. Intellige: ad implendum (condicionibus); iuri rectius ad. Buchh. ¹¹) Ab eo, cui donatum est. ¹²) in ceteri* V^d. In ceteris edd. Cf. L. 28. Th. C. de cohort. (8, 4) 'conditionum laqueis inretitos'. Jornand. de reb. Geth. 88. 'Amalaricus in ipsa adolescentia Francorum fraudibus irretitus'. Accedere ed. Momms. ¹³) q̄np̄stare V^d. quoniam praestare ed. Momms. Sed prior sigla corrupta uidetur. ¹⁴) Restitui; item Momms. ¹⁵) Vat. q̄r' (= quarum pro q̄r. =) quare habet post officiis: scilicet verba fuerit quare aliquando ommissa et ad marginem scripta illuc aberrauerunt, ubi fuerit, ibi inconueniens, abiectum est. officiis neglecta [fuerit] utilitas minoris,

(is)¹ spoliabitur, rei amissae periculum praestabunt;² *'ita enim*³ familiaris dispendii | metus etiam segniores ad ea conficienda ex tarditate incitabit. (4.) Post in iisdem conscribendis praecipue nomen donatoris, ius ac rem *'notans*⁴ perscribat;⁵ tum *'utrique* iure conpleant,⁶ neque id occulto, aut per imperitos, aut priuatim; his enim rebus saepe clandestina fraus et, quae facta sunt, infecta,, et *'indicta*,⁷ quae scripta sunt, simulans, aliisque ac dehinc aliis largiendo *'atque*⁸ donando ac saepe *'uendendo*⁹ multos, habendi spe allectos, concurrere in expugnanda sibi proprietate impulit. (5.) Tabulae *'igitur*¹⁰ aut quodcumque aliud materiae *'(genus)*¹¹ tempus dabit, uel ab ipso uel ab eo, quem fors sumministrauerit, scientibus plurimis perscribantur,¹² eaeque, ut supra comprehensum est, rebus, nominibus, personisque distinctae sint; ac tum corporalis traditio¹³ — in quam saepe multi talia simulando inrepentes, aut *'ui*¹⁴ corpora capientes, sollemne illud ius ac uoluntarium inconcessa usurpatione praeripiunt' — ea¹⁵ igitur ipsa rerum traditio praesentium, aduocata uicinitate, omnibusque arbitris, quorum post fide uti liceat, conuentu plurimorum celebretur. non enim aliter uacua iure dantis res erit, quam ea uel eius uoluntate, si est mobilis, tradatur, uel abscessu sui, si domus

quare, cum res erit recepta, commodis edd. *Hollw. Violentius Momms. correxit nec recte officia, quae ad modum implendum pertinent, ad instrumenta donationum conficienda retulit.* ¹ *Geminando supplevi.* ² *Haec mutata etiam extant in L. 2. Th. C. de adm. et per. tut. (3, 19).* ³ *Ita V^d. habere uidetur. ita Vat. edd.* ⁴ *Simul pro notario ('noto') dictus, nisi ipse donator scriberet. Cf. Spangenberg neg. sol. p. 168. 176. 177. 195. 199. 202. 206. 215.* ⁵ *pscribat' V. = proscribatur edd. perscribatur Buchh. cj.* ⁶ *i. e. donator et is, cui donatur, instrumentum absoluant, maxime subscribendo. Cf. Spangenberg l. c. p. 186. 194. 208. 212. ab utroque Vat. ed. Hollw. utraque V^d. utrumque ed. Momms. compleat(ur) V. edd.* ⁷ *Sic recte V. secunda manu; inducta V. prima manu, edd. Sed inductiones fiunt, non simulantur.* ⁸ *ac edd. contra fidem V.* ⁹ *uando V. correxit Momms. uel dando edd. ceterae. De re cf. L. 19. C. ad leg. Corn. de fals. (9, 22).* ¹⁰ *itaque ed. Momms.* ¹¹ *Supplevi ex I. Cod.; ob sequens tempus excidisse uidetur.* ¹² *Schol. in marg.: Donationes apud acta firmandas et praesentibus multis implendas.* ¹³ *'subsequatur' ex Th. C. suppl. Buchh.* ¹⁴ *ui V. uelut edd.* ¹⁵ *Omissis signis — — Ea ed. Hollw. Recte interpunxit ed. Momms.*

aut fundus aut quid eiusdem generis erit, sedem nouo domino patefecerit. (6.) Quae omnia consignare actis iudicis praestat, ut res multorum mentibus, oculis, auribus testata, nullum effugiat, cuius aut scientiam capiat, aut dissimulationem tegat. Quodsi iudex aberit, cui summa prouinciae commissa est, mandetur istud magistratum actis, atque ut nullus sit subiciendi aut surripiendi locus, cum alterutri commodum sit, 'eorum¹ exemplis iidem magistratus adscribant. sic enim conscientia multorum monumentis iudiciorum ac populorum 'perscriptis,² 'haut litium causa³ peruulgatis, omnibus fides abstrusior non erit. (7.) Talia enim esse oportet 'dominorum⁴ initia, quorum diuturna possessio saepe legitima proprietatum iura perfringit: talis '(sit)⁵ liberalitatum honestas, quae, locis clamata omnibus, accipientium donantiumque 'familias⁶ liberalitatis et gratiae praedicatione conpleat, 'simul ut,⁷ cum sit eximium [690] cuiusque donum promerendo cepisse, eius iucunditas nulla litium tristitudine minuatur. (8.) Quodsi 'in⁸ expectanda causa dicendaque sententia orba publico testimonio liberalitas caecam gratiam obscurosque coetus prodiderit: quoniam sola fraus cognita est, eorum, quae donata dicuntur, temere non [39]23.b. erit fides accipienda, sed ea 'alienatio⁹ rata habebitur, quae $\frac{1}{2}$ pr. publice facta est, reliquorum reiecta uel suspecta habenda allegatione, licet contendant uniuersis studiis, recte recepto iure sibi donatum esse, sopitoque legis Cinciae iure, quod quibusque rebus donatis suam perfectionem praescribebat.¹⁰ Verum postea perfectione facienda nulla nisi secundum nostrae legis praecepta, etiam uerborum deinde esse quicquam uelamus, quod donationes ualeat perficere, cum ipsa lege commutata uerba quoque secundum eam concepta uiliscant in donationibus post faciendis, neque ullam controuersiam donationibus iam factis uolumus conflare, cum futu-

¹) Ex V^d. ed. Momms. uerum Vat. ed. Hollw. ²) Sic etiam Momms. ed. praescriptis V. edd. ³) ante litium contestationem ex cf. ed. Momms. aut litium causa Vat. edd. ceterae. Cf. (7) fin. ⁴) dominorum V. ed. Momms. ⁵) Addidi. ⁶) Ita Buchh. ed. Momms. famili* V. familiis ed. Hollw. ⁷) V^d. ed. Momms. ut om. Vat. ⁸) V^d. ed. Momms. in om. Vat. ⁹) alienatione ed. Hollw. Sequentia restitui. ¹⁰) Ius perfectae et imperfectae donationis lege Cincia sancitum idque aliquando expresse abolitum esse apparet ex Nov. 162. c. 1. pr. §. 1.

ris ius per hanc consultissimam legem ponamus, quae, ut omnes cognoscant atque obseruent, quod statuimus, edicto promulganti tuo praeferenda est.¹ PP. III. non. Feb. Seuero et Rufino cons.² in foro diui Traiani.

250. 'Papinianus³ lib. XII. Responsorum. Imperfectam donationem mors confirmat, si animum liberalitatis nouissimum in uitae diem perseuerasse constat.

PAPIN.
L. XII.
RESP.

[691] 251. ⁴Item. Non ideo donationem aedium, possessione a matre praesenti filiae tradita, placuit irritam esse, quod mater habitationem citra proprietatem sibi recepisset et ita in possessione aedium mansisset.

252. ⁵Item. Cum mater absenti filio ad eum fecit, quas procurator quae instrumenta praediorum e praediorum ad filium p uel seruis eius tradita non praediorum ad filium peruen maternae uoluntatis et ei causa redire iussisset possessionem praediorum constare. 252^a. ⁶. factam praedio neque mancipato habuisse. Respondi, nec fideicommiss in aede sacra aeditu teris post mortem suam post mortem suam redditam rationem uit, quod ne fiduciariae daretur num accepit, perueniret, qui ⁷ po.

253. ⁷Item. Etiam per nouationem 'donatio⁸ perfici-

¹) Cf. L. 7. Th. C. de cursu publ. (8, 5). L. 1. Th. C. si per obrept. (11, 18). L. 31. Th. C. de episc. eccl. (16, 2), Haenel Praef. ad Th. C. p. XL. ²) a. 323. Alii Sabino et Rufino cons. (a. 316.), subscriptis Legi 1. Th. C. de donat. (cf. not. 9.), h. l. attribuunt. Cf. Haenel. ad Th. C. p. 767. 214 seq. Mommsen ad h. l. Mihi Th. C. constructores in hac subscriptione errasse ut in multis aliis (Haenel. ad Th. C. Praef. p. XXXVII.) videntur. ³) Ita Mai. Buchh. Momms. Paul. ed. Holhw. Sed argumentis Buchh., Papiniani haec esse, accedit, quod Papinianum (L. 29. 31. D. de donat. 39, 5. Cf. L. 42. D. de mort. c. don. 39, 6), non Paullum, hoc Resp. libro de donationibus egisse constat. Sententiam restituendo demonstravi. Cf. §§. 259. 312. ⁴) Similiter restitui. Cf. §. 265.

⁵) Similis casus tractari videtur L. 48. D. de acq. rer. dom. (41, 1). De lectione, singula quaedam accesserunt ex V^d. et Momms. ed.

⁶) Similia videntur tractari L. 77. §. 26. D. de leg. 2. L. 31. §. 8. D. de donat. (39, 5). Nova §. et quaedam emendata debentur V^d. et Momms. ed.

⁷) Ad sensum restitui. Cf. L. 76. §. 8. D. de leg. 2. ⁸) Ita ex V^d. Momms. ed. actio Vat. ed. Holhw.

tur. Cum autem creditor pecuniae ita recte perficiat donationem, si debitor pecuniam, quam delegat ille, Titio promittat, an et per litis contestatione¹ factam nouationem idem fiet in praediis, si eorum legatum quasi per quandam stipulationem uenit in litem, quam legatarii nomine Titius inchoauit? Respondi, praediorum non tam coeptam donationem, nondum possessione tradita, quam irritam esse; non enim sic pecunia, ut in ea, quam quis delegando donauit, in iis praediis fuit.

253^a. ¹Item.² Donationes in concubinam collatas non posse reuocari, conuenit, nec si matrimonium inter eosdem postea fuerit contractum, ad irritum recidere, quod ante iure ualuit. an autem maritalis honor et affectio pridem praecesserit, cum tabulae dotis consignarentur,³ personis com- [692] paratis, uitae coniunctione considerata perpendendum esse, respondi.

254. ⁴Item. Species extra dotem a matre filiae nomine uiro traditas filiae, quae praesens fuit, donatas et ab ea uiro traditas uideri, respondi; nec matrem offensam repetitionem habere, uel eas recte uindicare, quod uir cauisset, extra dotem usibus puellae sibi traditas; cum ea significatione non modus donationis declaretur, nec ab usu proprietatis separetur, sed peculium a dote puellae distinguatur.

255. ⁵Item. Pater, qui filiae, quam habuit in potestate, mancipia donauit, et peculium emancipatae non ademit, uel herede ea sine beneficio emancipationis scripta decessit,⁶ ex post facto donationem uidebatur perfecisse.

256. ⁷Item. Iure filiaf. possessionem donatorum reli-

¹) stipulatione edd. Holho. Momms. ²) Addidi. Sequitur L. 31 pr. D. de don. (39, 5). Cf. L. 3. §. 1. L. 58 pr. D. de don. int. vir. (24, 1). ³) Haec periisse uidentur, quia in Dig. in fine additur: 'neque enim tabulas facere matrimonium'. Cf. L. 66 pr. D. de don. int. vir. (24, 1). ⁴) Est L. 31. §. 1. D. eod., sed ibi plenior. ⁵) Est L. 31. §. 2. D. eod. ⁶) Restitui et emendavi. uita (pro scripta) Vat. edd. Secundum V⁴. in V. esse puto -ionis-ēta (cum oporteret -ionis sēta). De re cf. §. 294. In Dig. haec omissa sunt propter L. 25. C. de don. int. vir. (5, 16). Quod Momms. supplevit 'si deinde ea post diem emancipationis uita decessit' ad rem non pertinet. ⁷) Restitui, ut probabilis sensus appareret. Cf. L. 65. §. 1. D. de rei vind. (6, 1). L. 8. D. de dot.

nebat praediorum, quae pater ei postremo iudicio non legarat, si filiae, quam post illam donationem genuit, praelegavit, 'quidquid fundorum penes se reliquum esset.' parui etenim refert, quod solemniter confirmata donatio filiae facta non probaretur: arbitrum enim hereditatis diuinduae patris uoluntatem recte secuturum dixi, qua filiae fundi praeter praedia ea dati sint,¹ quae soror eius tenebat, perinde ac si filiae propria praedia praelegaret, et adiecisset^[41]^{19.a.} 'exceptis, quae sorori tuae donauit.' nam et testamento liberalitatem confirmatam, et aperte patris declaratam uoluntatem; quod diuisionis arbitrio sufficit, iuris quoque uerbis deficientibus.

[693] 257. ²Item. Eiusmodi lege deposita in aede sacra, ut eam ipse 'solus, qui³ deposuit, tolleret, aut post mortem domini Aelius Speratus, non uideri perfectam donationem, respondi.

258. ⁴Item. Pomponius Filadelfus dotis causa praedia filiae Pomponiae, quam habuit in potestate, tradidit, et mercedes eorum genero solui mandauit. An ea praecipua filia retinere possit, cum 'omnes⁵ filios heredes instituisset, quaerebatur. Iustam causam retinendae possessionis habere filiam, quoniam pater praedia, (de) quibus quaerebatur, dotis esse uoluit, et matrimonium post mortem quoque patris constiterat, respondi; filiam etenim, quae naturaliter agros retinuit, specie dotis, cuius capax fuit, defendi.

259. Item. Mulier sine tutoris auctoritate praedium stipendiarium instructum non mortis causa Latino donauerat. perfectam in praedio ceterisque rebus nec 'mancipi⁶ donationem esse apparuit;⁷ seruos autem et pecora, quae collo uel dorso domarentur, usu non capta.⁸ si tamen uoluntatem mulier non mutasset, Latino quoque doli profuturam duplica-

coll. (37, 7). L. 16. 18 pr. 26. C. fam. exc. (3, 36). ¹) Haec non ad finem versus pertinent, qui scriptura vacare visus est. ²) Est L. 31. §. 3. D. de don. (39, 5), paucis mutatis. Initio et in Dig. excidit Re. ³) Ex Dig. qui solus Vat. edd. ⁴) L. 35. D. fam. exc. (10, 2), paucis variantibus. ⁵) Dig. communes Vat. ⁶) mancipii edd. Hollw. Momms. ⁷) Cf. §. 293. Gai. 2, 80. ⁸) Non, quod mulier sine tutore auctore (qui tunc agnatus legitimus iam non erat) donauerat (Gai. 2, 47. coll. nostra §. 264), sed quod Latinus ex lege XII 'adversus hostem aeterna auctoritas esto' usucapere non poterat. Cf. Gai. 3, 80.

tionem¹ respondi: non enim mortis causa capitur, quod 'aliter² donatum est, 'quando³ morte Cincia remouetur.⁴

DE DONATIONIBVS AD LEGEM CINCIAM.

[694]

260. ⁵Item. Filius emancipatus, cui pater peculium non ademit, res quidem pro donato uel pro suo, quod iustam causam possidendi habet, usucapit: sed debitores conuenire non potest, neque lites 'peculii⁶ prosequi, si non sit in rem suam cognitor datus, aut nominum delegationes interuenerunt. Plane⁷ quod ei soluitur patre non dissentiente, debitorem liberat; nec interest, an emancipatum ignoret 'uel⁸ ei non esse peculium ademptum, cum rei substantia plus polleat ex-estimatione falsa.

261. ⁹Item. Peculium uindicta manumisso uel inter amicos si non adimatur, donari uidetur. Quae ratio facit, ut ex iusta causa possidens usucapere rem possit. aliud in his placuit, qui 'testamento¹⁰ libertatem acceperunt, 'uel morte¹¹ parentis potestate soluuntur; quos amittere peculium, si non sit legatum, constitit. neque enim tacita liberalitas defuncti [42]19.b. permittentis retinere peculium potuit intellegi.

¹) *Contra legis Cinciae replicationem, qua heredes vindicantes exceptionem rei donatae et traditae repellere conantur.*

²) altero *Vat.* alteri *ed. Hollw.* aliter etiam *ed. Momms.* ³) *qu* *V.*, quod hic est quando (ut §. 249. [3]). quoniam *edd.* Sensus est: etiam Latino, qui directo iure ex lege Iunia mortis causa capere non potest (*Gai.* 1, 24), haec duplicatio ex voluntatis ad mortem perseverantia prodest; neque enim ea opposita Cinciae replicationi efficitur, ut mortis causa videatur donatum, quod aliter (inter vivos) donatum est. ⁴) *Sequitur in V^d.* duorum versuum spatium, quod Mommsenus olim rubricam 'de donationibus ad legem Cinciam' occupauisse recte suspicatur, quae deinceps summis paginarum oris inscribitur. Quare eam h. l. restitui.

⁵) *Cf.* §§. 261. 255. *L.* 53. 16. *D. de pecul.* (15, 1). *L.* 11. *C. de don.* (8, 54). ⁶) *pecuñ.* (pro peculi) *V.* pecuniae *edd.* pecuniarias *ed. Momms.* *Sed cf. ex. gr. L.* 44 *pr. D. de leg. 1.* ⁷) *Cf. L.* 11. *D. depos.* (16, 3). *L.* 41. *D. de reb. cred.* (12, 1). *L.* 18. 32. *D. de solut.* (46, 3). ⁸) *Malim et.* ⁹) *Cf. §.* 20. *I. de legat.* (2, 20).

¹⁰) *ti* = tantum *Vat. edd.* Correxerunt etiam Momms. ¹¹) si testamento *Vat. edd.* In *V^d.* tantum litterae to certae sunt et secunda

262. ¹Item. Sponsae res simpliciter donatae non insecutis nuptiis non repetuntur. sed etsi adfinitatis contrahendae causa donationes factae sunt et nuntium sponsus culpa sua remiserit, aequae non repetuntur. quod ita intellegi oportet, si 'reuocandi donationes² condicio non 'coniuncto matrimonio³ comprehendatur, non perficiendi contractus.

[695] **263.** ⁴Item. Eam, quae bona sua filiis per epistulam citra stipulationem donauit, si neque possessionem rerum singularum tradidit, neque per mancipationem praediorum dominium transtulit, nec interpositis delegationibus aut inchoatis litibus actiones nouauit, nihil egisse placuit.

264. ⁵Item. Matrem, quae sine tutoris auctoritate filio donationis causa praesentes seruos mancipio dedit, perfecisse donationem apparuit.

264^a. ⁶(Item.) Pollicitatio donationis inter priuatos uim obligationis non inducit.

265. Item. ⁷Aurum et argentum, quod in re praesenti fuit, pater filio sui iuris donauit, eiusque possessionem traditam esse, instrumento palam fecit: non idcirco donationem irritam factam existimaui, quod usum omnium rerum apud patrem filius reliquit.

266. ⁸Ulpianus lib. I. ad edictum de rebus creditis. In-^{VLP. L. I.}
debitum 'solutum⁹ accipimus, non solum si omnino non de-^{AD. ED.}
^{DE REB.}
^{CR.}

manus aliquid superscripsisse videtur, quod oportuit esse id, quod scripsimus. testamento parentes ed. Momms. de statu libero cogitans.

¹) Cf. L. 1. §. 1. D. de don. (39, 5). L. 2. 10. 11. 15. C. de don. ante n. (5, 8). ²) reuocantis donationis V. reuocandae donationis ed. Hollw. reuocandis donationibus condicio non comprae-

hendatur non coniuncto matrimonio n. p. c. ed. Momms. Non proba.

³) coniuncti matrimonio V. ⁴) Quo casu neque non secutis nuptiis neque secutis perficitur donatio. Cf. L. 22. §. 22. D. de don. int. vir. (24, 1). L. 4. C. de don. ante n. (5, 3). ⁵) Cf. §. 287. Consult. 6, 10. L. 42 pr. D. de m. c. don. (39, 9). ⁶) Hanc sententiam minusculis litteris inter versus scriptam ut scholium, quod tamen non habet, quo referatur, magis supplevisse corrector ut omissam videtur. Itaque Papiniani eam esse censui. Cf. Paul. 5, 12. §. 9.

L. 5. C. de contr. vel comm. stip. (8, 38). ⁷) Cf. §§. 314. 251.

⁸) Initium extat paucis mutatis in L. 26. §. 3. D. de cond. ind. (13, 6). ⁹) non solutum V. [non] solutum ed. Hollw. Sed fortasse Ulp. scripserat Indebitum non solum tum accipimus, ut posterius non solum delendum sit.

hebatur, sed et si per aliquam exceptionem peti non poterat, id est perpetuam exceptionem, quare hoc quoque repeti poterit, si quis perpetua exceptione tutus soluerit. unde si quis contra legem Cinciam obligatus non excepto soluerit, debuit dici, repetere eum posse;¹ nam semper exceptione Cinciae uti potuit, 'nec² solum ipse, uerum, ut Proculeiani contra Sabinianos putant, etiam quiuis, quasi popularis sit haec exceptio;³ sed et heres eius, nisi forte durante uoluntate decessit donator: 'tunc enim⁴ doli replicationem locum [696] habere, imperator noster rescripsit in haec uerba.⁵

ALEX 266^a. '[Greg. lib. XIII. tit.]⁶ Imp. Alexander Flauio Menandro. Professio donationis apud acta 'facta,⁷ cum neque mancipationem, neque traditionem subsecutam esse dicas, destinationem potius liberalitatis quam effectum rei actae continet. eapropter quod non habuit filius tuus dominium, si quae adfirmas, uera sunt, obligare pacto suo creditori non potuit; nec quod sine effectu gestum est, uindicationem tui iuris impedit. PP. III. kal. Ian. Alexandro Aug. III. et Dione II. cons.⁸

SEV. ET
ANTON.

267. Imp. Seuerus et Antoninus Augg. Cosoniae Hilarae. Actio noua ex promissione, quae donationis causa facta sit, [43]^{17.b} dari non solet⁹. PP. prid. kal. Ian. Romae, Antonino II. cons.¹⁰

VLP. L. II.
RESP. (7)

268. ¹¹Quaerebatur, 'si,¹² cum Seius filiam suam 'emanciparet,¹³ apud acta professus sit, ei se donare fundum, nec

¹) Cf. §. 311. ²) Ex V^d. Momms. ed. non Vat. edd. ceterae.

³) Cf. L. 7. D. de exc. (44, 1). L. 24. D. h. t. Sabiniani hoc negasse videntur propter heredem promissoris, cui tamen magis ex noua causa opponitur doli replicatio. Cf. quae seq. et §. 294.

⁴) Ex V^d. Momms. ed. etenim Vat. edd. ceterae. ⁵) Quae desiderantur. ⁶) Recentiore, ut videtur, addita manu. Mai. Vid. praefat. et cf. Haenel. ad Gr. C. p. 39.

⁷) Ex Meyerfeldii cj. factae Vat. ed. Hollw. De re cf. §§. 268. 285. ⁸) a. 229. ⁹) Sensus est: Licet noua actio i. e. institutoria vel restitutoria (L. 13. §. 1. L. 8. §§. 11—15. D. ad SC. Vellei. 16, 1) creditori dari soleat, apud quem mulier intercessit, hoc tamen non fit, si mulier pro eo, qui donare volebat, promittendo se obligauit. Cf. L. 8. §. 15. cit. Nec igitur noua (in nuda cum Hass.) nec promissione (in professione cum Wenck.) mutandum, nec expromissione cum Buchh. legendum est. ¹⁰) a. 205. Propter similitudinem huius subscriptionis inscriptio sequentis speciei peritisse eademque strages alterum consulem Septimium Getam absumpsisse videtur. ¹¹) Cf.

§§. 266^a. 285. ¹²) an Vat. edd. ¹³) emanciparit et ex cj. ed. Momms.

instrumenta donationis fecerit, an uideatur professione actorum perfecta esse donatio? Respondi, si neque mancipatio, neque traditio secuta est, solis actis dominium non transisse.

269. Ulpianus libro XLVI. ad Sabinum. 'Ut,¹ quod utendum mater filiae dedit, non uideatur donatum, et si donatum sit, non ualeat, in potestate filia constituta 'patris: aliud² esse, si dotem dedit.' Ulpianus: Constat, quod utendum filiae datum est, non esse donatum; sed etsi 'donata res³ esset, aequ[e] VLP.
L. XLVI.
AD SAB. [697] donatio non ualeret in filiam conlata, quae in patris erat potestate.⁴ plane si in dotem mater filiae dedisset, ualet, quod factum est: potest enim donare filiae, 'quamuis⁵ res mariti fiant, 'cum⁶ quandoque filia uel sola, si iuris sui fuerit, uel uoluntate filiae pater habeat rei uxoriae actionem.⁶ Merito igitur Sabinus ait, si inscia uxore uel inuita 'marito⁷ in dotem dedit, rem mariti non esse factam, et ideo uindicari ab herede mulieris posse. quod (si) sciente ea hoc factum sit, consequens erit dicere, in dotem conuersum esse id, quod datum est.

270. [Hermog. tit. de donationibus.]⁸ Diui Diocletianus et Constantius Caeciliae Anagrianae. Si donationibus in unam filiam conlatis, quarta non retenta, patrimonium exhaustum in fraudem ceterorum filiorum⁹ probetur, has rescindi ad instar inofficiosi testamenti, sacris constitutionibus parentum nostro- DIOCL.
ET CON-
STANT

¹) i. e. utut, quanquam. ²) patris. Aliud edd. ³) i. e. ipsa res, non usus. donatum ex Mai. cj. edd. Hollw. Momms. donator Vat. (ut geminandum sit sequens es, aut r pro nota accipiendum).

⁴) Schol.: Hic: Mater filio in potestate posito donando nihil agit Cf. L. 3. §. 4. L. 32. §. 16. D. de don. int. vir. (24, 1).

⁵) cum res mariti et quamuis quandoque Vat. edd. praeter meas 1. 2., ubi pro quamuis posueram quoniam. Sed ex mente Ulpiani manifestum est, cum et quamuis in Vat. locum inter se commutasse, itaque nunc correxi. ⁶) Cf. L. 7. C. sol. matr. (5, 18).

⁷) maritus Vat. mater de Blumii cj. edd. Hollw. Momms. Sed tunc antea filia pro uxore dicendum fuisset. (maritus i. d. cepit ed. Momms. min.) Ceterum intellige matrem ut filiae donaturam i. e. filiae nomine marito dedisse (cf. L. 17. C. de collat. 6, 20), qua non consentiente nulla donatio est; nam si suo nomine, dotem receptura, ut marito donaret, non video quin mariti fiat. L. 34. D. de iur. dot. (23, 3) prorsus alium casum tractat. ⁸) Cf. Haenel. ad Herm. C. p. 71. De re L. 37. §. 3. D. de leg. 3. §§. 271. 281. Tit. C. de inoff. don. (3, 29).

⁹) In quibus Caecilia Anagriana uidetur fuisse; cf. v. unam filiam.

rum euidenter continetur. Matre quoque 'filiae¹ res uenundante nihil ei 'auferri² posse, non ambigitur. Subscripta V. kal. Mai. Sirmii, Caess. cons.³

271. Iidem 'Boncio⁴ Secundo. Praeses prouinciae, amicus noster, notionem suam inpertiet, non ignorans pro sua auctoritate atque experientia, si docebitur immoderatis donationibus, non retenta quarta ad excludendam inofficiosi querelam nepotis ex filio nati, patrimonium suum aum exhausisse, 'plerisque constitutionibus⁵ huiusmodi commentis ad exemplum in- [698] officiosi querelae esse occursum. PP. Mogontiaci XI. kal. Iul. Maximo et Aquilino cons.⁶

PHILIPP.

272. '[Greg. lib. XIII. tit.]⁷ Imperator Philippus 'Agilio Cominio⁸ suo salutem. Inter patronos et liberos de iure donationum tractari non oportet, cum etsi perfectis donationibus in possessionem inductus libertus quantolibet tempore ea, quae sibi donata sunt, pleno iure ut dominus possederit, 'tamen⁹ omnis donatio mutata patronorum uoluntate reuocanda sit. Quod obseruabitur etiam circa | ea, quae libertorum nomine, pecunia tamen patronorum et beneficio comparata sunt, nam qui obsequiis suis liberalitatem patronorum prouocauerunt, sunt digni, 'qui¹⁰ eam non retineant, cum coeperint obsequia neglegere: cum magis eos conlata liberalitas ad obsequium inclinare debeat, quam ad insolentiam erigere. Fundus autem, quem Agilio liberto donasse te 'scribis,¹¹ et decuria, quae ipsius nomine 'comparata est, recte siue in rem actione siue conditione repetentur, nec ea libertus uindicabit, cum eas tantum donationes uel pecuniae largitiones¹² libertus ob-

¹) i. e. Caeciliae Anagrianae (genitivo casu). ²) V^d. ed. Momms. auferre Vat. edd. ceterae. ³) a. 294. — Sequitur ad marg. schol.: Hic de immodicis donationibus. ⁴) Bonicio Buchh. cj.

⁵) Ex Momms. cj. ad V^d. postque constitutiones Vat. edd. ceterae. ⁶) a. 286. ⁷) Quibusdam omissis vel mutatis extat L. 1. C. de rev. don. (8, 56). In marg. lemma: Hic: in liberos collatam a patrono donationem, si ingrati extent, reuocandam, uel si nomine eorum quid emptum sit. ⁸) Cosmino C. Iust. ⁹) C. Iust. inserit: si ingratus sit. Cf. §. 313. ¹⁰) Buchh. cj. quin V. ed. Holth. non sunt digni, quo eam retineant Iust. C. ¹¹) Buchh. cj. tribus V. edd. Librarium fefellit, quod decuria perumque iuxta tribum commemoratur. ¹²) Sic fere locum etiam in V^d. desperatae lectionis restituere mihi visus sum, de quo vid. est Momms. ed.

tinere debeat, circa quas uoluntas patronorum in supremam usque diem perseuerauerit. Hoc tamen ius stabit intra ipsorum tantum liberalitatem, qui donauerunt: ceterum neque filii eorum, neque successores ad 'hoc¹ beneficium peruenient. neque enim fas est omnimodo inquietari donationes, quas is, qui donauerat, in diem uitae suae non reuocauit. *Dat. XV. kal. Iul. Aemiliano II. et Aquilino cons.*²

[699] 273. 'Diuus³ Constantinus et Caess. 'Prisca⁴ legum aequitate 'prouisa,⁵ uariis ambagum uersutis exquisita donatio, licet 'titulum⁶ emptionis uel debiti tenorem comprehendere uideatur, tamen claris 'testationibus⁷ probata, debet in irritum deuocari; siquidem consultissima ratione uideatur esse prouisum, matrimonio constante donationes inter uirum et uxorem 'altrinsecus agitas⁸ nullam firmitatem habere. nec sibi debent mulieres⁹ blandiri, 'si tamquam¹⁰ uenditores uel debitores ad eludendas legum sanctiones mariti earum se falso uideantur esse professi. quare Vettium Rufinum, clarissimum uirum praefectum urbi, amicum nostrum, cuius notio est, adire non prohiberis, qui *partium* 'allegationibus examinatis¹¹ petitioni tuae secundum 'iuris¹² prouidebit iustitiam. *Dat. XIII. kal. Nou. Mediolano, Constantino et Licinio cons.*¹³

274. *Idem* Aureliae Sabinae siue Gaudiosae. Licet in potestate 'filius degens¹⁴ donationum effectum a patre sibi

Alia quaedam Momms. dedit, velut conlationes pro largitiones.

¹⁾ Sic ex *V^d. Momms. ed. et Iust. C. om. ceterae edd.* ²⁾ *Suppleta ex Iust. C. Est a. 249.* ³⁾ Sic *V^d. Diui ed. Hollw. Dominus ed. Momms. Caesares perperam adiectos esse, Momms. p. 405. notat.*

⁴⁾ *Fortasse: Prisco. Priscar(um), vel tantum Prisco. ut huic Prisco rescriptum fuerit; nisi is consulto omissus est. Cf. §§. 35. 249. — Schol. in marg.: De donationibus sub emptione . . . sub . . . tis Mai. Hic de donationibus sub emptionis titulo factis ed. Momms. recte.* ⁵⁾ *praeclusa ex cj. ed. Momms. At prouisa pertinet ad donatio, quae etiam hoc modo facta ne valeret, prisca legum aequitate prouisum erat.* ⁶⁾ *Ex V^d. Momms. ed. instrumentum Vat. edd. ceterae.* ⁷⁾ *Ita ex V^d. ed. Momms. donationibus Vat. edd. ceterae.* ⁸⁾ *Sic ex V^d. ed. Momms. re (sive res) insecuta non ratas Mai. ed.* ⁹⁾ *V^d. mulieris Vat. edd. ante Momms.* ¹⁰⁾ *Ex V^d. ed. Momms. quamquam edd. ceterae.*

¹¹⁾ *Hanc cj. Bark. Buchh. Rudorf. confirmavit V^d. allegationis exa . . . Vat. ed. Hollw.* ¹²⁾ *Fortasse: muneris.* ¹³⁾ *a. 315.*

¹⁴⁾ *Sic etiam Momms. ed. filii sunt (filiiu V^d.) degentes Vat. Sci-*

CON-
STAN-
TINVS.

'conlatarum¹ mox consequi 'minime² posse uideatur, tamen 'perseuerantia uoluntatis³ ad instar mortis causa donationis huiusmodi liberalitatem redigi oportere, retro principum rescriptis cognoscitur esse concessum.⁴ unde uirum clarissimum praefectum urbi, amicum nostrum, cuius notio est, adire non prohiberis, qui omnibus rite consideratis, quae in [700] precem tuam confereunda⁵ 'tibi sunt uisa,⁶ pro experientia sua recte 'sententiam dari faciet.⁷ Dat. idib. Augustis Romae, Constantino et Licinio Augg. consss.⁸

DIOCLET. 275. Diui Diocletianus et Constantius 'Sabinæ⁹ et Diodu-
[45]24.b.]ae. Perfectam dona[tionem] mutata uoluntate donatoris, etsi parum gratus existet, cui dono res data est, minime 'rescindi¹⁰ posse, saepe rescriptum est.¹¹ PP. V. non. Mart. Nicomediae, Maximo et Aquilino consss.¹²

276. ¹³Idem . . . iae. Si, 'ut ais,¹⁴ pater tuus nomine matris tuae de sua pecunia 'res quasdam emit¹⁵ donationis causa, eique tradidit et decedens non reuocauit id quod in eam¹⁶ contulisse uidetur, intellegis, frustra te uelle experiri, cum oratione diui Seueri huiusmodi donationes post obitum eorum, qui donauerunt, confirmentur. PP. pridie non. Mart. Antiochiae, Augg. IIII et III. consss.¹⁷

277. ¹⁸Idem Aurelio . . . 'Ne frater tibi eripiat, quam

licet primum ex filius factum filii s (= sunt), deinde ex degens degentes; cuius certum vestigium quod Vat. postea habet uideatur (uideantur edd.). filii [sunt] degentes ed. Hollw. ¹) conlatum V. edd. Correxerit etiam Momms. ²) Ex Rudorf. cj. et V^d. m . . Vat. 'non' ed. Hollw. ³) Ex Wenck. cj. et V^d. perseuerat et . . . satis Vat. perseuerante uoluntate ed. Hollw. ⁴) Cf. §§. 277. 278. 281. Paul. S. R. 5, 11. §. 3. L. 2. Gr. C. famil. erc. (3, 4 vel 6). L. 2. C. de inoff. don. (3, 39). ⁵) Addit m (in fine versus, ubi siglam m esse oportet) Vat. ⁶) Ad V^d. vestigia restitui. tu duxisti ed. Momms. ⁷) In V. initio fuerit sadari. iudicari curabit ed. Momms. ⁸) a. 315, ut uidetur; cf. Buchh. et Momms. ⁹) Sabinianae ed. Buchh. Sab . . na Vat. Antea Constantii nomen perperam additum esse, notat Momms. p. 405. ¹⁰) Ex ed. Momms. contendi Vat. ed. Hollw. ¹¹) Cf. L. 2—4. C. de revoc. don. (8, 56). ¹²) a. 286. ¹³) Cf. L. 32 pr. §§. 1. 2. D. de don. int. vir. (24, 1). ¹⁴) Ex V^d. Momms. ed. ¹⁵) Similia alii rest. ¹⁶) Ex V^d. et Momms. ed. '(contra) id quod in eam' edd. meae . . 2. ad (pro id) Vat. ¹⁷) a. 290. ¹⁸) Cf. not. 4.

*pater in te*¹ contulit donationem et decedens supremo iudicio non reuocauit, scilicet manente potestate, praeses prouinciae iuxta diuorum principum constitutiones super hac re factas uim prohibebit, de ceteris inter uos disceptaturus. PP. IIII. kal. Sept. Maximo et Aquilino cons.²

278. ¹⁸*Idem Aurelio Zoilo. Cum* adfirmes, patrem tuum [701] donationes perfectas in te contulisse et supremis iudiciis eas non reuocasse, poteris iure constituto, praesertim cum honori primipilari sis adstrictus,³ securo animo ea, quae donata sunt, possidere. PP. VIII. kal. Nou. Maximo et Aquilino cons.²

279. *Idem Benignae Superlatae. In filiam post emancipationem 'donationem'*⁴ a patre coulatam postea auferri ab ea non potuisse, dubitari non oportet. si igitur nihil aliud tibi de iure aduersatur, praeses prouinciae, ne qua tibi legitime possidenti fiat iniuria, intercessu auctoritatis suae providebit. PP. IIII. kal. Dec. Maximo⁵ et Aquilino cons.²

280. ⁶*Idem Aur. Anniano. In 'dubium'*⁷ non uenit, aduersus enormes donationes, quae 'tantummodo'⁸ in quosdam liberos uacuefactis facultatibus 'reliquorum'⁹ perniciem conferuntur, iamdudum diuorum principum statutis esse prouisum. Si igitur mater tua ita patrimonium suum profunda liberalitate in fratrem tuum euisceratis opibus suis exhausit, ut quartae partis dimidiam, quam ad excludendum inofficiosi 'ordinariam'¹⁰ querelam aduersum 'testamentum (sufficere) constat,¹¹ his donatis datisque 'non relictam tibi habeas,¹² praeses prouinciae, quod immoderate gestum est, reuocabit. 'namque'¹³

¹) Restitui. Paulo aliter Momms. et ego ipse priore ed.
²) a. 286. ³) Ut castrensis peculii factae donationes uideri possint.
⁴) Accessit ex V^d. ⁵) Maximino V. ed. Hollw. Maximo II. ed. Buchh. ⁶) Pars extat in L. 7. C. de inoff. don. (3, 29) inscr.: 'Idem AA. Ammiano', quod Buchh. h. l. restituit. Sed Anniano V^d. ed. Momms. In margine schol.: Hic de immodicis donationibus.
⁷) Ex V^d. et Momms. ed. ⁸) Ex V^d. et Momms. ed. ita Vat. ceterae edd. ⁹) Ita Momms. ex V^d. in filiorum Vat. edd. priores.
¹⁰) or in fine versus V^d. linea ante insuper ducta, ut puto pro ord., ut saepissime v. ordinarius in lapidibus notatur. ¹¹) Ad imaginem V^d. scripsi. In V. fuerit: itam constat, fortasse superscripta v. 'sufficere', de qua vid. Iust. C. aduersum te sufficere constat ed. Momms. ¹²) Ex V^d. ed. Momms., tantum pro non posito hau (haud?). ¹³) Ex Hollw. cj. eamque V^d. sane ed. Momms.

aeris alieni solutionem,¹ si ab intestato cum fratre tuo matri heres exstitisti, 'reuocare² non potes. Dat. Nicomediae V. non. Mart. Augg. III.³ et II. cons.

281. ⁴Idem Aurelio Seuero *Alexandro*. Pater in filium, [702] quem in potestate habet, conferens ipso iure *donationem* non [46]24.a. facit; sed ex praeceptis statutorum recepta | humanitate placuit,⁵ si in eodem iudicio perseuerans in fatum concesserit, liberalitatem eius salua lege Falcidia probari. Proinde si pater, qui per epistulam res tibi dono dedit, non reuocata liberalitate, nec mutata uoluntate, fatalem diem intestato obiit, inlibata donatio permanet, 'nisi tamen legis Falcidiae ratio comminui eam exegerit⁶; quod si locum habet, eatenus ex donatione fratres tui deducunt, quatenus id fieri indemnitas et iuris ratio⁷ in optinendis portionibus, quas eos habere necesse est, exigunt.⁸ Iuxta hanc iuris formam praeses prouinciae ad uicem familiae herciscundae officium sententiae suae legibus temperabit. PP. Byzantio, XI. kal. Apr. Maximo et Aquilino cons.⁹

282. Idem Calpurniae Aristenetae. Quoniam non contenta rescripto, quod ad primas preces acceperas, iterato supplicare uoluisti, ex iure rescriptum reportabis. Communes¹⁰ res in solidum donari nequeunt, sed portiones eorum, qui donant, ad eos, qui dono accipiunt, transitum faciunt. nec¹¹ ambigi oportet, donationes etiam inter absentes, si ex uoluntate donantium possessionem ii, quibus donatum est, nanciscantur, ualidas esse.¹² Restat, ut si¹³ filius tuus immoderatae liberalitatis effu-

¹) *Materni, cuius solutionem fratri donationis in eum collatae causa soli incubuisse Annianus putauerat. Cf. L. 15. C. de donat. (8, 54).* ²) *Ita Vat. ed. Hollw. reuocare V⁴. ed. Momms., et post potest pro potes.* ³) *Videtur corrigendum IIII., ut sit a. 287. At in I. C. subscriptum est: 'PP. V. Id. Maii, cons. ut supra' (Maximo II. et Aquilino cons. a. 286.).* ⁴) *Schol. marg.: Hic. Si pater in filium familias aliquid confert, liberalitas eius salua lege Falcidia probanda est.* ⁵) *Cf. not. 4. p. 776.* ⁶) *si tamen . . . nex exegerit V. prima manu, ed. Momms.* ⁷) *et inserit Vat.* ⁸) *Cf. L. 2. C. de inoff. don. (3, 29). L. 10. 16. 21. C. fam. erc. (3, 36).* ⁹) *a. 286.* ¹⁰) *Cf. L. 12. C. de don. (8, 54). Schol. marg.: Hic, communes res in solidum donari non posse. Donationes etiam inter absentes posse fieri et ualidas esse, si ex uoluntate donantium hi, quibus donatum est, nanciscuntur possessionem rerum donatarum.*

¹¹) *Est L. 6. C. de don. (8, 54).* ¹²) *Schol.: Idem supra pag. VIII. et infra pag. XV. et XXIII.* ¹³) *Hinc incipit L. 4. C. de inoff. don.*

sione patrimonium suum exhaustit, iuxta legum placita praesidis provinciae auxilio utaris; qui, discussa fide ueri, si integri restitutionem ex filii persona competere tibi ob inprobabilem [703] donationis enormitatem animaduenerit, in remouendis his, quae perperam gesta sunt, tibi subueniet. PP. III. id. Feb. Mediolani¹, Maximo et Aquilino cons.²

283. ³Idem 'Augg. et Caess. Zenoni.⁴ Si stipendiario-
rum '(praediorum)⁵ proprietatem dono dedisti, ita ut post
mortem eius, qui accepit, ad te rediret, donatio inrita est, cum
ad tempus proprietatem transferri nequiuert.⁶ si uero usum-
fructum in eam, contra quam supplicas, contulisti,⁷ usum-
fructum a proprietate alienare non potuisti.⁸ PP. V. id. Mart.
Maximo et Aquilino cons.²

284. ⁹Idem Alexandriae. Ea quidem, quae iure donatio-
nis a socru tua in te conlata sunt, manere inconcussa, rector
provinciae efficiet. 'De¹⁰ matrimonio uero retinendo tui arbi-
trii est, an uelis et filiis communibus interuenientibus in eodem
proposito perseuerare. PP. III. id. Oct. Heraclia Thracum,
Maximo et Aquilino cons.²

285. '[Greg. lib. XIII. tit.]¹¹ Idem Aurelio Abanti. Si filiae
 tuae possessiones, de quibus agitur, neque mancipasti, neque
 tradidisti, frustra uereri, | ne ex una professione uel 'apud^{22.a.}[47]
 $\frac{1}{3}$ pr.

(3, 29) in fine plenior. ¹ Cf. Mommsen Zeitf. d. Const. Diocl. p. 423. ² a. 286. ³ Mutatum extat in L. 2. C. de don. q. sub modo (8, 55) inscr. 'Impp. Diocl. et Max. AA. et CC. Zenoni.'

⁴ Ex I. C. correxi. Aurelio Carrenoni Vat. edd. Similiter in tribus Herm. C. constitutionibus tit. I. c. 1. tit. II. c. 1. tit. III. c. 1. (p. 65. 66. 68. Haen. et cf. eundem ad Gr. C. 3, 1. p. 16. Zimmern H. I. T. I. §. 46. p. 159. not. 24). 'Aurelius' ille imperator natus est ex 'Aug.', quasi id esset 'Aur.', omisso ante 'It.', vel 'Id.', quo tantum nova constitutio librario indicari videbatur.

⁵ Buchh. supplevit. ⁶ Quod Iustinianus demum et in leganda re mutavit L. ult. C. de leg. (6, 37). Idem est in obligatione. §. 3. I. de verb. obl. (3, 14). L. 55. D. de leg. 1. Dissimiles casus continentur L. 29. 42 pr. D. de mort. c. don. (39, 6). ⁷ Sc. ita ut post mortem eius, cui datus esset, ad te rediret. ⁸ i. e. tamen ad eum redibit ususfr., cuius mortis tempore proprietatem erit; nam donatio eiusmodi valet, cum ususfr. ad tempus dari possit.

⁹ Cf. L. 12. C. de don. a nupt. (5, 3). ¹⁰ * * Vat. 'In' edd. 'De' etiam Momms. Postea pro retinendo malim non retinendo.

¹¹ Cf. §§. 266^a. 268.

acta facta perfecta sit donatio,¹ *praesertim cum fundos tributarios esse eosque te possidere significes, quare*² *etiam ab iniuria temperari, quominus possideas, praeses prouinciae providebit*² . . . *Maximo et Aquilino cons.*³ [704]

286. '[Eodem libro eodem tit.]⁴ *Idem Iuliae Marcellae. Quoties donatio ita conficitur, ut post tempus id, quod donatum est, alii restituatur, ueteris iuris auctoritate rescriptum est, si is, in quem liberalitatis compendium conferebatur, stipulatus non sit, placiti fide non seruata ei, qui liberalitatis auctor fuit, uel heredibus eius condicticiae actionis persecutionem competere. sed cum postea benigna iuris interpretatione diui principes ei, qui stipulatus non sit, utilem actionem iuxta donatoris uoluntatem decernendam esse admiserint, actio, quae sorori tuae, si in rebus humanis ageret, potuit decerni, si heres ei (ut affirmas) ex asse facta es,*⁵ *tibi adcommodabitur. PP. 'Sirmii XI. kal. Oct. Augg. IIII. et III. cons.*⁶

CON-
STANTIN.

287. *'Constantinus et Caess. . . . Semel perfecte donata reuocari nec ea, quae matres in filios contulerunt, etsi ii parum grati sint, iura permittunt. Sane si generaliter res tuas donasti et tantum in iure cessione uel mancipatione totius patrimonii⁸ ea donatio, ut perhibes, celebrata est, id quod donatum est, stare non potest, cum hoc modo quicquam in alterum transferri non ualeat. qua ratione an aduersus filios tuos tibi consuli possit, rectorem prouinciae interpellare non prohiberis. PP. . . . Licinio V. et Crispo cons.*⁹

PROBVS.

288. [Greg. lib. XIII. tit.] *'Diuus¹⁰ imp. Probus 'Massiciae.¹¹ Recte tibi ab his, quos consuluisti, responsum est, si quidem donaturam te, quae donare statueras, dixisti, neque aut instrumenta fecisti, aut eundem, cui donatura eras, in posses-*

¹) Probabiliter rest. Buchh. ²) Ad sensum restitui. Cf. §. 293.

³) a. 286. ⁴) Sequitur L. 3. C. de don. q. sub modo (8, 55). Cf. L. 2. C. de his q. s. mod. leg. (6, 45). ⁵) Ad sensum restitui; nam in I. C. haec omittuntur. ⁶) Ex I. C. suppl. Est a. 290. ⁷) Cf. §. 268. Consult. 6, 10. Ad sensum restitui. ⁸) Cf. Spangenberg tab. negot. sol. p. 193. ⁹) a. 318. ¹⁰) Ita solita nota V. Dominus ed. Momms. Deinceps priorem rescripti partem restitui. De Ictis ante imperatorem consultis cf. L. 3. C. de ingen. manum. (7, 14).

¹¹) L. 4. C. de don. (8, 54) habet in plerisque lib. mss. 'Marsiae'.

[705] *sionem induxisti, perfectam ac 'solidam' tibi praedii, de quo agitur, donationem obici non posse, quando apud te eius rei proprietas remansit. Sed nec functionum depensiones² uel per eum, cui donata res non erat; uel ab actoribus ipsius nomine celebratae 'nunc' tibi obesse 'aduersus' eum possunt. Quodsi absens etiam tuum iustum magistrum sum-moueri ui de possessione fecit, praesidem prouinciae adi, ut is eum cum comminatione uidelicet uenire iubeat, et uim factam ueniente die ex praefinitione allega, ut si praesidi rem probaueris, aduersarius te restituere compellatur. PP. VI. kal. Ian. Messala et Grato cons.*⁵ |

289. ⁶. . . . Neque in excepta persona per stipendiarii²².b.[48] uel tributarii praedii mancipationem sine possessionis tradi-tione donatio perficitur. Pone igitur sollicitudinem, si con-stat, eum, qui in praediis tuo nomine degit, non tradidisse ea, uel quae ultro fecit, ex mandato uel uoluntate tua facta 'uocanda'⁷ non sunt. PP. Non Oct.

¹/₂ po.
INCERT.
IMP.

290. ⁸. . . . Secura esse potes, cum 'preces tuas fides'⁹ adiuuet. Ceterum quod proponis, nec inhonestam patris tui nec inutilem 'declarat'¹⁰ uoluntatem, cum tu filiasfamilias ut magnam mereres donationem ab eo perfecisti: si quidem 'feminiis'¹¹ quoque liberis et adhuc in potestate sua ac familia degentibus pater donationes recte conferat, etiamsi id tan-tundem eis uel paulo plus adeo emolumenti tribuat, quam fa-
[706] ciunt partes omnium liberorum aequales, quod 'sibi'¹² ex

¹) solam *Vat. edd.* Cf. *L. 1. §. 3. Th. C. de mat. bon.* (8, 18): 'solidum perfectumque dominium'. ²) Hinc incipit *L. 4. C. de don.* (8, 54). 'Si functiones [exactiones uel tributa] . . . celebratae sunt, tibi obesse non potest'. . . . siones *Vat. functiones ed. Hollw.* Quae sequuntur, spectare videntur querelam Massiciae, a se praedio praefectum iustum magistrum summotum esse ab eo, contra quem supplicabat. ³) Ex *V^d. ed. Momms.* non *Vat.* Hanc rem postea factam nondum *IClos* docuerat Massicia. ⁴) In *V^d.* postrema littera a est. Quae sequuntur, ad sententiam restitui Cf. *L. 71. 72. D. de iudic.* (5, 1). ⁵) a. 280. ⁶) Sensus restituendo declaravi. Primo versu ante stipendiarii *V^d.* habet p. Cf. §. 293. ⁷) Ita *V^d.* spernenda *Vat.* ⁸) Item restitui. ⁹) Ita ex *V^d.* *Momms. ed.* . . . a fides *Vat.* ¹⁰) dederat mox factum declarat *V.* ¹¹) Vox alia manu ad marginem adscripta, et, ut puto, glossema vocis 'liberis'. ¹²) *ibi *V.* tibi ed. *Hollw.*

patris rebus iure donationis uindicant.¹ Noli igitur metuere 'fratrum² tuorum inquietudinem, si qua donatio a patre tuo in te collata aequet portionem, quae tibi ex bonis patris ab intestato debetur, eamque in diem nouissimum uoluntas perseuerans ad instar mortis causa donationis redegit, uel etiam fundi ex pecunia a patre tibi donata comparati possessio pridem tibi tradita, ac postmodum reuocata non est. Tuum igitur quod ex donatione competit³ facta numerans, quod penes patrem remansit, cum fratribus ex aequo diuide. Dat. III. kal. Oct. Verona

291. 4. . . . A patre rerum donationem in te conlatam, licet in potestate fueris constitutus, si tamen in diem nouissimum uitae uoluntas eius durauit, non licet fratribus tuis impugnare: 'sed tu eorum,⁵ quae praetulisti, fidem iustis probationibus faciens, ne quid fiat contra uoluntatem defuncti, obtinebis ab eo, quem praeses prouinciae hereditatis arbitrum diuisioni dabit: qui in sententia dicenda hoc scilicet inprimis spectare debebit, ut tibi istae res praecipuae adiudicentur, et praeterea portio ex legibus ab intestato debita ex rebus hereditariis integra seruetur. PP. V. kal. Ian. Treueris⁶ II. cons.

DIACL.
ET
CONST.

292. 7. . . . Donatio quidem a patre in filium familias collata ipso iure non ualet; sed si in eadem uoluntate pater perseuerauit usque in diem uitae nouissimam,⁸ uoluntas, quam in extremum usque non mutauit, custodienda est, ut [49]18.b. et portio, quae ab intestato debetur, inlibata seruetur. Iuxta quae adi correctorem uirum clarissimum, amicum nostrum, et ea, quae in precem contulisti, adlega; qui in examinationibus eam sententiam promit, quam iuris atque aequitatis ratio dicta-^[707] uerit. PP. Mediolano, VII. kal. Ian. Tusco et Anullino cons.⁹

¹) Postremam sententiam inde a verbis 'etiamsi id' nunc paullo aliter quam in priore editione formavi. ²) V^d. res Vat.

³) Ita vel tat Vat. tii V^d. ⁴) Restitui. Cf. L. 18 pr. C. fam. erc. (3, 86). §. 290. ⁵) In V. fuerit s'tumor prima in correctis in e superscripta. nam (puta notatum) eorum Vat. istu mûrum V^d.

⁶) 'Ualeriano III. et Gallieno' supplevit Buchh., ut fuerit a. 255. Sed spatium haec non explent. ⁷) Est Diocletiani et Maximiani (cf. §. 28). Sententiam restitui. Cf. §§. 290. 291. ⁸) Ita Vat. nouissima V^d. ⁹) a. 295.

293. ¹*Idem* 'Aur. Luciano.² (1.) In donatione rei tributariae circa exceptam et non exceptam personam legis Cinciae nulla differentia est; cum et uacuae possessionis³ inductione celebrata in utriusque persona perficiatur, et si hanc secutam post huiusmodi placitum non 'constet manifeste,⁴ nec coepta uideatur. quapropter in his quidem, quae solo tributario consistunt, a maiore V et XX annis in uacuam inductos '(uos)⁵ possessionem ostendi conuenit; rerum autem mobilium siue mouentium, si (non) excepti fuistis, quae mancipi sunt, usucapta, uel mancipata, post uel antea maiore tempore a uobis anni possessa,⁶ auocari non possunt; nec mancipi uero, traditione facta, propter eiusdem interdicti potestatem similis possessionis probatio necessaria est. nam si exceptus fuisti, priuignus tum constitutus, sola traditio sufficit. (2.) Quod autem res⁷ tibi ab herede donatricis distractas esse proponis, duplicari tibi titulum possessionis non potuisse constat; sed ex perfecta donatione dominum factum frustra emisit, cum rei propriae emptio non possit consistere; ac 'tum id⁸ demum tibi profuerit, si ex donatione te non fuisse dominum monstretur. sane quoniam omnia '(bona)⁹ uobis ab¹⁰ ea¹⁰ donata et tradita dicitis, ad hoc a filio facta 'uenditio¹¹ rerum maternas adferre, perfecta etiam donatione, poterit defensionem, 'ne¹² exemplo inofficiosi testamenti possit haec auocare. Quibus omnibus praeses prouinciae suam notionem praebebit. PP. IIII. kal. Iun. Diocletiano et Maximiano V. et IIII. cons.¹³

294. ¹⁴Papinianus libro XII. Responsorum. Quod pater PAP.
LIB. XII.
RESP.

¹) *Pars posterior extat L. 4. C. de contr. empt. (4, 38).*

²) Augg. Luciano I. C. Cf. not. ad §. 283. sed etiam ad §. 316.

³) *Excidisse uidetur traditione et.* ⁴) constet, manifeste *edd.*

⁵) *Suppl. etiam Momms.* ⁶) Cf. §. 311. ⁷) *Incipit paulum mutata L. 4. C. cit.* ⁸) tum *Vat. edd. tunc Iust. C.* ⁹) *Ex Iust. C. supplevi.*

¹⁰) *Ex I. C. eo Vat. ed. Holhw.* ¹¹) *Ita I. C. uenditione V. ed. Holhw.* ¹²) in *V^d. ne uel I. C.* ¹³) *a. 293.*

¹⁴) Cf. §§. 256. 295. 296. L. 2. §. 2. D. pro her. (41, 5). L. 1. §. 1. D. pro don. (41, 6). Quae loca omnia spectant testato defunctum patrem. Cf. *Wenck praef. ad Haubold. opp. p. LII. et schol., quod hic est in marg.:* Hic: nihil prodesse filiofamilias donatum, si t (i. e. testamento) non confirmetur donatio, quamuis pater non mutauerit uoluntatem. Et sequens et tertia. Infra 7 pag. X. ad notam similis huic; inc.(ipit) ad not. q.

filiae, quam habuit ac retinuit in potestate, donauit, cum eam [708] donationem testamento non confirmasset, filiae non esse, respondi. nam et peculia non praelegata communia fratrum esse constabat.¹ Diuersa ratio est contra legem Cinciam factae donationis: tunc enim *exceptionem* uoluntatis perseuerantia doli replicatione perimit. *Verum* cum² pater filiis, quos habuit ac retinuit in potestate, donat, nihil prodest, non mutari uoluntatem, quoniam, quod praecessit, totum inritum est. unde cum filius in diuisione bonorum penes fratrem, quod pater donauerat, errore lapsus, reliquit, portionem eius non esse captam usu, Seruio Sulpicio placuit; quod neque frater [50] 18.a. ipse donauerat, neque pater donare poterat.³ | Cur ergo quod uir uxori dedit, morte soluto matrimonio, si uoluntas perseuerauit, *huius* decimarum⁴ auferri non oportere, maximi principes nostri suaserunt, et ita senatus censuit?⁵ Sed nimirum liberi, qui repulsam donationis auctoritate iuris tulerunt, aliis rationibus ad bona patris perueniunt; ac plerique plus habere quam fratres iurgii eiusmodi contendunt.

SEVER.
ET
ANTON. 295. ⁵Impp. Seuerus et Antoninus Augg. Atilio *'Natali* ⁶milli.⁷ Si frater tuus ⁸In potestate patris in diem mortis perseuerauit, donationes, quas a patre in eum conlatas esse adfirmas, nullius esse momenti, dubitare non debes. de patris igitur bonis diuidendis cum fratre tuo apud *'clarissimum uirum praesidem provinciae coheres*⁸ consiste. PP. XIII. [709] kal. Sept. Fausti[nia]no et Rufino cons.⁹

PAPIN.
L. XII.
RESP.

296. ¹⁰Papinianus lib. XII. Responsorum. Donationem,

¹) Cf. L. 18. C. fam. ere. (3, 36). ²) Cum edd. *Scripti, cum in V^d. sit perimitur cum, expuncta m.* ³) In marg. inferiore V. *librarius calamum explorans scripsit CYCNVS.* ⁴) i. e. duntaxat (non ultra) decimas bonorum, quas omnino mortis causa viro et uxori inuicem capere per leges decimarias licet. Cf. Ulp. 15. Ergo quod excedebat decimas, ex SCto non conualescebat. ⁵) Cf. L. 33. §§. 1. 2. 14. D. de don. int. vir. (24, 1). §. 276. ⁶) Ex cj. Buchh. natili Vat. ⁷) Schol. in marg.: Hic quod (quaere Momms. ed.) supra (sc. notatum est). Cf. not. 14 p. pr. ⁸) Ita locum corruptum emendandum esse post demum vidi. Cf. L. 9. C. de transact. (3, 4) et Brisson. de form. 3, 26. eum, de quo meres Vat. edd. quod sc. ex cū psdēp coheres omisso ps factum est. Vitium peperit, quod plerumque inverso ordine p. p. u. c. dicitur. ⁹) a. 210. ¹⁰) Cf. §. 294. XII. pro II. scripsi ex Mai. cj.

quam pater in filium, quem in familia retinuit,¹ frustra contulit, arbiter hereditatis diuidundae non sequitur. et ideo si frater coheres apud fratrem suum possessionem, errore iuris lapsus, reliquerit, usucapio partis non erit.

297. Diui Diocletianus et Constantius Clodiae Iuliae Ptolemaidi.² Cum matrem tuam donationis instrumenta in neptem suam fecisse, nec ea tradidisse dicas, in dubium non uenit, liberalitatem, 'quae non³ adsignatis instrumentis minime coepta est, inualidam esse. Igitur ut 'quaestio,⁴ quae inter uos orta est, cognita causa comprimatur, a uiua matre tua neque instrumenta, neque possessionem traditam esse ostende. PP. IIII. non. Nou. 'Sunista,⁵ Diocletiano Aug. II. et Aristobolo cons.⁶

298. Paulus lib. LXXI. ad edictum ad Cinciam. Personae^{PAYL. L. LXXI. AD ED.} igitur cognatorum excipiuntur in '(lege)⁷ his uerbis: 'siue quis cognatus cognata inter se, dum sobrius sobrinaue propiusue 'eo sit,⁸ siue quis in alterius potestate, 'manu mancipio⁹ erit, qui eos hac cognatione attinget, quorumue '(eorum quis)¹⁰ in potestate, 'manu mancipio⁹ erit, eis omnibus inter se donare, capere liceto.'

299. Item. Quinque igitur gradus pleni excepti sunt, et ex sexto una persona, sobrinus et sobrina.

[710] **300.** Item. Excipiuntur et ii, qui in potestate eorum uel manu mancipio, item quorum in potestate, manu mancipio erunt.

301. Item. 'Itaque¹¹ si is, 'qui quinto¹² gradu est, in potestate habeat 'alium, quamuis is¹³ mihi longiore | gradu[51]20.b.

¹) a. 210. ²) In marg.: Hic, donationem non adsignatis instrumentis non ualere. Cf. §. 314. ³) Ita recte Heimbach. in Re-pert. Lips. 1843. p. 153. §n V^d. = quoniam edd. Hollw. et Momms. quoniam non ed. Buchh. ⁴) Ita Buchh. et nunc ex V^d. Momms. ed. querella ed. Hollw. ⁵) In Pannonia (Forbiger Geogr. ant. III. p. 480.). Suneata V. edd. ⁶) a. 285. ⁷) Supplevi. ⁸) eoset. Vat. eos, et edd. eo sit erunt ed. Momms., qui et antea: siue qui cognati cognatae. Cf. L. 1. §. 1. D. de l. Iul. rep. (48, 11). ⁹) Ex Wenckii cj. etiam Momms. Cf. §. 300. matrimonio⁹ V. (sc. factum ex manumcipio) ed. Hollw. Alia causa est legis Iuliae §. 216. ¹⁰) Supplevi. 'is' suppl. Momms. ¹¹) Ex Mai. cj. ita V. edd. ¹²) quiq in eo V. qui in eo edd. ¹³) eum qui V. edd., ex quibus eum factum ex ium, cum al absorptum esset ab habe-at, qui ex quīs.

sit, dare ei potero. Sic et lex Furia scripta est: eo amplius, quod illa lex sex gradus et unam personam ex septimo gradu exceptit, sobrino natum.¹

302. Item. Excipiuntur et adfinium personae, ut priuignus priuigna, nouerca uitricus, socer socrus, 'gener² nurus, uir et uxor, sponsus, sponsa.

303. Item. 'Sed *duntaxat*³ adfines qui sunt tempore donationis, excipiuntur. Idemque etiam diuus Pius rescripsit: leges enim, quae uoluissent etiam eos excipere, qui fuissent, nominatim id cauisse.

304. 'Item excipit⁴ 'tutorem, 'ei, cuius⁵ tutelam gerit, si dare uolet: 'nam⁶ quia tutores quasi parentes proprii pupillorum sunt, permisit eis (*in*) infinitum donare. Contra ut possit pupillus donare, non exceptit.

305. Item. Item excipit: 'si quis mulieri uirginiue cognatus dotem conferre uolet.' Igitur quocumque gradu cognatus dotis nomine donare potest.

306. Item. 'Quaeritur,⁷ an et cognata cognatae ultra 'exceptum⁸ dotem dare⁹ possit? Labeo scribit, non posse; sed ratio aequitatis 'eadem¹⁰ in feminis est.

307. Item. Item excipit: 'si quis a seruis '(suis),¹¹ qui- que pro seruis seruitutem seruierunt, accipit 'duitue iis.' Ver- [711] bis¹² 'si quis a seruis suis' liberti continentur,¹³ ut patronis dare possint. sequentibus uero excipitur, ut is, qui bona fide seruiit, si postea liber pronuntiatus sit, possit dare ei, cui

¹) Cf. Ulp. 28, 7. coll. L. 1. §. 3. D. unde cogn. (38, 8). — §§. 158. 216. ²) V^d. omis. Vat. ³) sed in hac V. edd. Fuerat olim, ut puto: s' duntac; nam olim, cum ex pro X scriberent, etiam duntac. pro duntax. (Gai. 4, 48.) ut uc. pro ux. = uxor notasse videntur. ⁴) Item. Excipit edd. ⁵) tutorem qui V. edd. (sc. pro tutorē ei cui'). ⁶) Huc transtuli, cum in V. et edd. sit ante permisit. ⁷) quaesitur V^d. Quaesitum edd. ⁸) exceptam ed. Holw. exceptum gradum' ed. Momms. An grad(um) exceptum? ⁹) donare (sc. pro dot. dare) V. edd. ¹⁰) Ex Kellari cf. ed. Momms. ea V. aequē ed. Holw. ¹¹) Buchh. supplevit. ¹²) duit his (pro duitiis) uerbis V. duit. his uerbis ed. Holw. quod duit is. Verbis ed. Momms. Cf. §. 309. ¹³) Nam verba, quae in lege sequuntur qui . . . seruierunt attractione quadam etiam ad 'seruos suos' referenda sunt, qui cum seruierunt i. e. manumissi sunt, vere liberti huius olim domini fiunt.

'seruiit.¹ Sabinus utraque scriptura '(libertum ait)² contineri et bis idem dictum.

308. Item. Sed tantum patronum a liberto excipit. quidam '(tamen)³ putant, etiam liberos patroni exceptos, quoniam libertus continetur serui appellatione:⁴ et sicut in XII tabulis patroni appellatione etiam liberi patroni continentur,⁵ ita et in hac lege.

309. Item. Contra 'an item⁶ liberti a patronis excepti sunt? et hoc iure utimur, 'ut⁷ excepti uideantur, ut et dare et capere lex eis permittat.

310. ⁸Paullus lib. XXIII. ad edictum 'de breuiibus.⁹ Perficitur donatio in exceptis personis sola mancipatione uel promissione; quoniam neque Cinciae legis exceptio obstat, neque in factum¹⁰ SI NON DONATIONIS CAUSA MANCIPIA VEL PROMISI, ME DATVRVM. idque et diuus Pius rescripsit.

311. ⁸Item. Sed in persona non excepti sola mancipatio [712] uel promissio non perficit donationem: '(nam)¹¹ in rebus mobilibus, etiamsi traditae sint, exigitur, ut et interdicto VTRVBI superior sit is, cui donata '(res)¹² est, siue mancipi mancipata sit, siue nec mancipi tradita.

312. Diui Diocletianus et Constantius Aurelio Onesimo.¹³

[52] 20. a.
DIOCL.
ET
CONST.

¹) Ita Buchh. et V⁴. seruit Vat. ed. Hollw. ²) Supplevi; ex-cidit ob similitudinem vicinorum (sc-ribtura)c't-ineri cum scriptum esset lib'ta ait. 'libertos putat' suppl. Momms. ³) Supplevi (notatum erat tam). ⁴) Servus enim iure sui heredis etiam liberorum domini esse videbatur. ⁵) Cf. Collat. 16, 8. §. 2. ⁶) Ita ed. Buchh. autem Vat. ed. Hollw. ⁷) Ex Wenck. cj. ne V. edd. Hollw. Momms. Cf. §. 307. Fortasse ne huc aberravit, cum olim antea esset anne item, itaque post utim-ur omisum ut. Alii postea pro et . . et legunt nec . . nec. De re notandum, quod non item patronae exceptae esse visae sunt, ut liberti donare possent. Cf. §. 313. De posteriore iure vid. §. 272. ⁸) Cf. §§. 293. 266. — L. 9. §. 3. D. quod metus (4, 2). ⁹) h. e. ut mihi videtur, de eiusmodi edictis, quibus pr. urbanus non de suo quidquam statuerat, sed proposita aliqua lege vel SCo se secundum eam legem ius dicturum esse, breviter subnotaverat. Cf. Plin. ep. 5, 21. Quo in numero edictum de lege Cincia fuisse videtur, unde etiam exceptio legis Cinciae dicta est. De aliorum opinionibus cf. Rudorf. de lege Cinc. p. 31. Haubold opusc. II. p. 201. ¹⁰) Quae, ut puto, Latino peregrinove vel contra eum dabatur. ¹¹) Supplevi ex vicinis. ¹²) Ex Hasii cj. ¹³) Schol. ad marg.: Hic, nec (? fuerit uel) in-perfectam donationem a successoribus non posse reuocari. Deleta

Successoribus donatoris perfectam donationem reuocare non permittitur, 'cum (uel)¹ imperfectam perseuerans uoluntas per doli mali replicationem confirmet.² unde aditus praeses prouinciae si de possessione te pulsum animaduertit, nec annus excessit, ex interdicto VNDE VI restitui '(tibi) rem³ cum sua causa prouidebit; uel si hoc tempus finitum est, '(per) formulam promissam.⁴ 'quodsi⁵ nullas uires donationem habuisse dicatur, quaestione facti examinata, iure praeses prouinciae sententiam ferre curabit. PP. VIII. kal. Mart. Diocletiano V. et Maximiano IIII. cons.⁶

313. Idem 'Laelio Sempronio Laeporio.⁷ Donatio praedii, quod Mancipi est, inter non exceptas personas traditione atque mancipatione perficitur; eius uero, quod nec Mancipi est, traditione sola. Si igitur patrona tua in rebus humanis agens supradicto iure ex causa donationis, retento sibi usufructu, ad te eundem fundum transtulit, intellegis, ius tuum satis esse munitum; si tamen⁸ cum moreretur patrona, quam praedium donasse commemoras, possessionem rei donatae non reuocauit. Iuxta quae aditus is, cuius de ea re notio est, auctoritatem suam interponet. Dat. 'Aquileiae⁹ pridie kal. Apr. Diocletiano Aug. VI. et Constantio II. cons.¹⁰

314. Idem 'Aurelio¹¹ Apollonidae. In filium a patre do- [718]
nationum conscriptis instrumentis, 'si eum¹² in uacuam indu-
ctum possessionem, horum lectio manifestat, 'ceterum de

videtur non Mai. (?) ¹) Addidi; fuerit olim: c'u. ²) Cf. §§. 266. 272. 294. 250. ³) 'tibi' excidisse videtur ob -tui; te V. ed. Momms.

⁴) Cf. L. 1 pr. fin. D. de vi (43, 16). ad formulam p. ed. Momms.

⁵) quasi V (? nam q's. V^d. cum puncto, cum quasi sit q's) edd. Holth. Momms., virgula ante posita. sed antea de possessione pulso quaerebatur, ubi donatio an vires habuisset necne non referebat, nunc de alia controversia. ⁶) a. 293. ⁷) Malim: L. Aelio Symphoro liberto. In marg. lemma: Hic, donatio praedii Mancipii ab eo, quod nec Mancipi est, in quo discrepet. ⁸) Lemma: Hic, donationem praedii patronae in libertum ita firmam esse, si possessionem eius, cum moreretur, non reuocauit. Cf. §. 272. ⁹) Ex V^d.

Momms. omis. Vat. ¹⁰) a. 296. ¹¹) Correxit Momms. Aureliae V. edd. Lemma: Hic, traditionem inter parentes et filios non requiri: nec patris indignatione[m] iustam donationem debere rescindi.

¹²) cum V^d. eum edd. puncto posito post manifestat. si cum aberrasset in sequentem comprehensionem post ceterum effecit, ut ibi pro si de dubia scriberetur sine (s'n) dubia.

dubia facti quaestione¹ diuus Titus Antoninus parens noster, 'necessarii sanguinis'² rationem eius consortii, quod³ nascendi tempore liberis et parentibus datur, cogitans, non admitti scrupulosam inquisitionem statuit;⁴ nec idcirco patris indignatione posse donationem iustam umquam rescindi, summa cum ratione placuit. PP. V. id. Nou. Melantia, Caess. consss.⁵

315. Idem Ulpiae Rufinae.⁶ Cum ex causa donationis uterque dominium rei tributariae uindicetis, eum, cui priori possessio uel soli tradita est, haberi potiore conuenit. Dat. XII. kal. Mart. Dorocortoro, Tiberiano et Dione consss.⁷

316. Idem 'Aur. Homonoeae.⁸ Si non est in uacuum possessionem ex causa donationis inductus is, contra quem supplicas, 'nec ulla ratione tributarii praedii dominus constitutus extra, nec eius⁹ uindicationem habere potest. . . .

[Desunt, quae sequebantur.]

[714]

DE COGNITORIBVS ET PROCVRATORIBVS.

317. . . . *apud acta constituto*¹⁰ | procuratori haec satis-[53]62.b. datio remitti solet. nam cum apud acta nonnisi a praesente^{PAVL. L. LXXIV.} domino constituatur, cognitoris loco intellegendus est. Ad^{AD ED. (?)} defendendum cognitore constituto, dominus, non cognitor,

¹) ceterum sine dubia facti quaestione *V. edd.* Sed sic intolerabilis nascitur pleonasmus. 'super' pro 'de' *edd. meae* 1. 2. ex cj. Blum. in Bekker. Jahrb. III. p. 202., cuius reliquas lectiones iam antea non probaveram. ²) necessariis angustis *V. edd.* Sed et dativus ineptus nec quisquam 'angustos necessarios' Latine dixit. De sanguinis necessitudine vid. *L. 2. C. de adopt.* (8, 48). *L. 6. C. de susp. tut.* (5, 48); de sanguinis ratione *L. 2. D. unde cogn.* (38, 8). *L. 16. §. 1. D. de castr. pec.* (49, 17) etc. nec necessarias angustias, ratione *ed. Momms.* ³) a inserunt Rudorf. et Buchh.

⁴) Cf. *L. 4. Th. C. de donat.* (8, 12). §§. 265. 268. 297. *L. 2. C. de reuoc. don.* (8, 56). ⁵) a. 294. ⁶) Lemma: Hic, si in causa donationis duo sibi dominium rei tributariae uindicent, potiore esse, cui possessio tradita est. Cf. *L. 15. C. de rei vind.* (8, 32). ⁷) a. 291. ⁸) Aug. Homoneae *V. edd.* (Homonoeae *ed. Momms.*) Cf. §§. 326. 288. In marg. lemma: Hic, eum, cui non sit tradita possessio, rem ex donatione sibi uindicare non posse. ⁹) Scripsi; nulla r. t. p. d. c. extraneus *V. edd.*

¹⁰) Quae antea exciderint, docet Gai. 4, 97. 98.

actori '(iudicatum solui)¹ satisfacere cogendus est: cum uero procurator defensurus interuenit, non dominus, sed procurator iudicatum solui satisfacere compellitur. quae satisfactio adeo necessaria est, ut eam remitti non posse, etiamsi apud acta procurator constituitur, diuus Seuerus constituerit. cognitorem enim interueniente, iudicati actio domino uel in dominum datur: non alias enim 'cognitor iudicati² experietur uel ei actioni subicietur, quam si in rem suam cognitor factus sit. interueniente 'uero³ procuratore, iudicati actio ex edicto perpetuo ipsi et in ipsum, non domino uel in dominum, competit.

VLP.
L. VIII.
AD ED.

318. ⁴Ulp. lib. VIII. ad edictum. Non tamen sic 'putat⁵ certis uerbis cognitorem dari debere, ut si quid fuisset adiectum uel detractum, non ualeat datio, ut in legis actionibus.

PAVL.
L. VIII.
AD ED.(?)

319. Paullus.⁶ Etiam Graecis uerbis cognitorem dari posse, inter omnes constat.

VLP.
L. VI.
AD ED.(?)

320. ⁷. . . Sequuntur haec uerba:⁸ 'et qui eam, quam in potestate habet, genero mortuo, cum eum mortuum esse sciret, (intra id tempus, quo elugere uirum moris est, antequam uirum elugeret,) in matrimonium conlocauerit; eamue sciens '(qui)⁹ uxorem duxerit '(non iussu eius, in cuius potestate est),¹⁰ et qui eum, quem in potestate haberet, 'eam, de qua (supra comprehensum est)¹¹ uxorem ducere passus fuerit; 'quae(ue)¹² uirum, parentem, liberosue suos, uti mos [715] est, non eluxerit; 'quae(ue)¹² cum in parentis sui potestate non esset, uiro mortuo, cum eum mortuum esse sciret, intra id tempus, quo elugere uirum moris est, nupserit.'

321. 'Parentem', inquit. Hic omnes parentes accipe

¹) Geminando vicinas litteras notam i. s. effeci: quod nomen satisfactionis hic minus quam postea omitti poterat. Cf. Gai. 4, 101.

²) cognitorem V. pro cognitorem, ut puto. cognitorem edd. De re cf. Paul. S. R. 1, 2. §. 4. L. 7. Th. C. de cognit. (3, 12). L. 9. D. de d. m. exc. (44, 4). §. 331. ³) V⁴. ed. Momms. omis. Vat. ⁴) Cf. Gai. 4, 83.

⁵) Malim puta Postea pro ut est ū = uel in V⁴. ⁶) Ita Buchh. sc. lib. VIII. ad ed. ⁷) Suspicio fuisse Ulp. ⁸) Pleraque exstant in L. 1. D. de his qui not. inf. (3, 3).

⁹) Addidi ex Dig., ubi tamen est 'quis'. ¹⁰) Supplevi ex Dig. ¹¹) Correxī ex Dig. earum quam V. post uerba passus fuerit spatio relicto. Ibi sc. supplenda esse errore librarius putauit, quae antea exciderant.

¹²) Supplevi (item Momms.). Cf. L. 11. §§. 1. 3. D. de his, qui not. inf. (3, 3). L. 15. C. ex quib. caus. inf. (3, 12).

utriusque sexus: nam 'lugendi¹ eos mulieribus moris est. quamquam Papinianus lib. II. Quaestionum etiam a liberis uirilīs sexus lugendos esse dicat; quod nescio ubi legerit. Sed quatenus extendatur parentum appellatio, non est definitum apud quemquam.² itaque erunt lugendi etiam ex feminino sexu parentes. Liberos similiter accipere debemus et nepotes et deinceps ultiores exemplo parentum. Lugendi autem sunt parentes anno, item liberi maiores X annorum aequo anno.³ quem annum decem 'mensuum⁴ esse, 'Pomponius⁵ ait. nec leue argumentum est, annum X mensuum esse, cum minores liberi tot mensibus elugeantur, quot annorum decesserint, usque ad trimatum; minor trimo non lugetur, sed sublugetur; minor anniculo neque lugetur, neque sublugetur.

322. 'Paulus lib. VII.⁶ Verba autem edicti haec sunt: ^{PAVL. L. VII. AD ED. (?)} 'Alieno nomine, item per alios agendi potestatem non faciam in his causis, in quibus ne dent cognitorem, neue dentur, edictum comprehendit.'

323. Quod ait 'alieno nomine, item per alios', breuiter repetit duo edicta | 'cognitoria,⁷ unum, quod pertinet ad eos,^{[62]a.54.} qui dantur, '(alterum ad eos, qui dant);⁸ ut qui prohibentur uel dare uel dari cognitores, iidem et procuratores dare dariue arceantur.

324. Ob turpitudinem et famositatem prohibentur 'qui-
[716] dam⁹ cognituram suscipere; adsertionem nonnisi suspecti praetori.

325. Diui Diocletianus et Constantius Aureliae Pantiae.^{DIOCL. ET CON-STANT.} Actor rei forum sequi debet, et mulier 'quoque¹⁰ facere procuratorem sine tutoris auctoritate non prohibetur. si quam itaque habes actionem, experiri magis iure, quam aduersus ea,

¹) Malim lugeri. ²) sc. in huius edicti interpretatione.

³) Cf. Paul. S. R. 1, 21. §. 18. Plutarch. Num. 12. Coriol. 39.

⁴) De hac forma cf. Momms. ad h. l. ⁵) Superscriptum est in V^d. k. Num (ex) Cassio? Cf. L. 4. §. 2. D. de in ius voc. (2, 4).

⁶) . . . VII. V^d. Fuerit P. lib. VII., quo libro ad edictum Paulus de procuratoribus coepisse agere videtur. 'Ulp. lib. LXXVII.' ed. Momms. De re cf. Gai. 4, 124. ⁷) Ex Holtho. cj. cognitorium V

⁸) Supplevi. ⁹) quidem cj. Buchh. probante Savin. System d. Civilr. II. p. 215. ¹⁰) d V. (pro qq). quidem edd. Cf. §. 327.

quae pro tuo '(statu)¹ statuta sunt, quaecumque postulare debes. PP. V. id. Nou. Heracliae, Augg. V. et IIII. cons.²

326. *Idem*³ Aur. Agemachae. (1.) Actor rei forum, siue in rem, siue in personam sit actio, sequitur. unde perspicis, non eiusdem prouinciae praesidem adeundum, ubi res, de quibus agitur, sitae sunt, sed in qua is, qui possidet, sedes ac domicilium habet. (2.) In rem actio priuati iudicii quaestionem continet. (3.) '(In)⁴ dominae praesentia si procurator agat uel defendat, 'satisfactio non recte postulat.⁵ (4.) nam procuratorem tam puellam tutore auctore, quam adultam posse facere, nulli dubium est. PP. 'Sersum⁶ XVIII. kal. Feb. cons. ss.⁷

PAPIN.
L. XV.
RESP.

327. 'Papinianus⁸ lib. 'XV.⁹ Responsorum. Mulieres quoque et sine tutoris auctoritate procuratorem facere posse.

PAPIN.
L. II.
RESP.

328. *Idem* lib. II. Responsorum.¹⁰ Procurator absentis, qui pro euictione praediorum, quae uendidit, fidem suam adstrinxit, etsi negotia gerere desierit, obligationis tamen onere praetoris auxilio non releuabitur.

329. ¹¹Sub condicione cognitor non recte datur, non magis quam mancipatur aut acceptum uel expensum fertur. nec ad rem pertinet, an ea condicio sit inserta, quae non expressa [717] tacite inesse uideatur.

330. *Idem* lib. II. Responsorum. Papinianus¹² respondit, si procurator absentis aliquam actionem absentis nomine inferre uelit, cogendum eum aduersus omnes absentem defendere.¹³

331. ¹³Lib. II. Responsorum. Quoniam praesentis procura-

¹) Geminando supplevi; uidetur enim Pantia, cum forte sine tutore vel, si minor erat, sine curatore ageret, ab imperatoribus postulasse, ut tutorem (vel curatorem) sibi darent, qui contra absentem ageret, vel quo ipsa auctore procuratorem faceret. Cf. L. 14. C. de procur. (2, 18). ²) a. 293. ³) In marg.: Quod (?) XII. vel ait Vat., sed recentiori manu V^d. Interpretor: quattuor (sc. res) ait. ⁴) Supplevi. ⁵) V^d. et Momms. satisfactionem postulat Vat. ⁶) Corruptum: an Serhii (in Thracia)? Sestini cf. Buchh. ⁷) i. e. suprascriptis Mai. Est a. 293. ⁸) Suppl. ex Buchh. cf. ⁹) V^d. ed. Momms. XXI. Vat. pro Responsorum praestat respondit. ¹⁰) Est L. 67. D. de procur. (3, 3) paucis variantibus. Cf. §. 332. ¹¹) Cf. L. 77. D. de reg. iur. (50, 17). ¹²) P. Buchh., i. e. Papinianus, cuius haec omnia sunt. De re cf. L. 33. §§. 3. 4. D. de procur. (3, 3). ¹³) Cf. §. 317.

torem pro cognitore placuit haberi, domino causa cognita dabitur et in eum iudicati actio.

332. ¹Procurator absentis, qui pro domino uinculum obligationis suscepit, onus eius frustra recusat; et ideo nec iudicati actio post condemnatum procuratorem in dominum datur, aut procuratori, qui uicit, denegatur.

333. Lib. XV. Responsorum. Absentis procuratorem satisfacere debere de rato habendo, recte responsum est. multis enim casibus ignorantibus nobis mandatum solui potest, uel morte, uel reuocato mandato. Cum autem certum est, mandatum perseuerare, id est, cum praesens est dominus, 'dationis' ² necessitas cessat. |

PAPIN.
L. XV.
RESP.

[Desunt paginae aut quattuor aut octo.]

334. ³ . . . Per procuratorem dicitur actio quaeri, si ^{59.b} [55] uel maritum postulando dotis nomine efficiat, ut rei uxoriae actio heredibus mulieris conpetat, ⁴ uel sponsorem reuersum ⁵ e provincia ibi conuenerit, uel opus nouum facientem prohibeat, ut mihi interdicto uti liceat: cum si furem meo nomine deprehendat, non furti quidem omnino, sed tamen [718] furti manifesti mihi adquirat actionem: non mirum, quia furtum tantum furti actiones uindicant; Iulianus, et si meo creditori, oblata et deposita pecunia, procurator denuntiet, ne fiduciam distrahat, hoc modo mihi per eum fiduciae actionem quaeri ait. ⁶ Sed uerius tantum ius nostrum per eum retinemus, uelut si maritum dotis nomine postulet, uel si

¹ pr.
INCERT.
ICTVS.

¹) Cum §. 328. continetur L. 67. D. de procur. (3, 3). ²) Ita V. satisfationis ex Kelléri cj. ed. Hollw. Sed satis ex antecedentibus intellegi potest. Cf. Paul. S. R. 5, 9. §. 2. L. 43. §. 3. D. de procur. (3, 3). L. 2. §. 1. D. qui satisf. (2, 8). — De re cf. Gai. 4, 84. 98. Consult. 3. L. 39. §. 1. D. de procur. (3, 3). L. 26 pr. D. de minor. (4, 4). L. 3. §. 2. D. ut in poss. (36, 4). L. 1. C. de procur. (2, 13). ³) Restitui. Cf. L. 72. D. de procur. (3, 3). L. 24. §. 3. D. de usur. (22, 1). L. 17. D. de op. nov. nunt. (39, 1). L. 3 pr. D. quod vi a. clam (43, 24). — L. 40. D. de solut. (46, 3). ⁴) Cf. §§. 95. 112. ⁵) sc. post biennium, ex quo spoponderat, in Italiam, ubi per legem Furiam nisi interea conventus erat, statim liberabatur. Gai. 3, 131. ⁶) Putes etiam ita refingi posse, ut de denuntiatione mulieri facta, ne seruo meo se iungat (Paul. S. R. 2, 21⁴. §. 4.) et de denuntiatione creditori facta Iulianus locutus sit; sed de actione tantum quaesita totus locus agere uidetur.

sponsorem conueniat intra biennium; sed et si opus nouum nuntiauerit, ubi interdictum nobis utile est QVOD VI AVT CLAM. Plane tunc et obligat nobis reum procurator et acquirit actionem, si cui nostro nomine pecuniam mutuam det.

335. ¹Actor municipum, qui ex edicto defendere et de rato cauere cogitur, interdum ²neutrum praestare necesse habet, nec iudicati iudicium accipere cogitur, quod iudicio pro municipibus accepto damnatus est, sicut in cognitore obseruatur. et mutandi actoris potestas est in iisdem casibus, quibus et cognitorem mutare licet. et quanquam constitui ei potest, ³non tamen recte ei soluitur, sicut nec cognitori. Plurimumque tamen ⁴actor municipales etiam aduersus omnes defendere cogitur, sicut procurator, et ita demum recte defendere intellegitur, si ita ut a procuratore exigere solet, satis dederit; ceterum ne actio iudicati in eum detur, praetor eum adiuuare debet, sicut in procuratore praesentis custoditur.

PAVL.
L. I.
SENT.

336. ⁵Lib. I. Sententiarum. (1.) Cum quo agitur suo nomine, si quidem in rem, pro praede litis et uindictiarum aduersario satisfacere cogitur, uel iudicatum solui; quodsi in personam sit actio, depensi uel iudicati conuentus (iudicatum) s(olui) satisfacit. Alieno nomine in rem pro praede litis et uindictiarum uel i(iudicatum) s(olui), in personam i(iudicatum) s(olui) satisfacitur. (2.) Actoris ⁶procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisfacere cogitur. ^[719]

337. ⁷Procurator ante gesti negotii nomine, quo cui obligatus erat, accipere iudicium licet finito mandato frustra detrectat.

¹) Sensus restituendo significavi. Cf. L. 33. §. 3. D. de proc. (3, 3). L. 6. §. 3. D. quod cuiusq. univ. (3, 4). L. 4. §. 2. D. de re iud. (42, 1). L. 9. D. ratam rem (46, 8). Gai. 4, 99. Partim alia restituit Rudolf. Zeitschr. IV. p. 83. (de quibus cf. Bethmann-Hollweg, Civilproc. II. p. 411.) et ed. perpet. p. 51. ²) Maxime ex lege municipali, ut puto. ³) Cf. L. 6. §. 3. cit. L. 39. §. 1. D. de procur. (3, 3). ⁴) Cf. §§. 317. 331. ⁵) Initium ad sensum restitui. (Paullo aliter Momms.) Cf. Gai. 4, 89—91. 102. 25. ⁶) Haec exstant in Consult. 3, 7. ⁷) Sensus restituendo demonstravi. Cf. §§. 328. 332. Si postrema primi versus littera est p (ut habet V⁴), suppleendum videtur: Procurator antequam dominum ratum

338. ¹ *Diui Diocletianus et Constantius . . . Irrita esse, quae a procuratore citra mandatum domini gesta sunt, indu-* ^{DIOCL. ET CON-}
bitati iuris est. Si igitur | praedia, quae te comparasse ^{59. a. [56]}
perhibes, inuito domino a procuratoribus distracta sint, $\frac{1}{2}$ po.
dominus ea vindicare non prohibetur. ex superfluo autem
ea, quae procuratores egerunt, principali rescripto confir-
mare desideres. nam principum cum aliae partes sunt, tum
possessio tua, si temporis terminos perpetuae actioni statuti
egressa est, satis te tuetur. Data . . Mart. Nicomediae . . .

339. ² *Ulpianus lib. VI. ad edictum. Cognitore uel pro-* ^{PVL. (?)}
curatore ex eiusmodi causa damnato, quae periculum igno- ^{L. VI.}
miniae affert, neque dominus, neque ipse infamia notabitur; ^{AD ED.}
quia neque dominus condemnatus est, neque ipse suo nomine
iudicium accepit. sed et si cognitor in rem suam datus sit,
idem dicemus. Denique si quo primum in rem suam dato
'lis' ³ in dominum rursus tanquam procuratorem a procu-
ratore uel cognitore transfertur, neque is damnatus in-
famis fit.

340. ⁴ *Paullus lib. I. Sententiarum. (1.) Quoties actio* ^{PAVL. SENT.}
suo nomine condemnato famae periculum iurogat, solet ab eo
^[720] *cognitor dari, quia iudex condemnationem in cognitorem*
dirigere debet, ut neuter infamis fiat. (2.) ⁵ Ab actoris parte
actio popularis cognitorem ante litem contestatam non ad-
mittit. post litem contestatam admittit. (3.) ⁶ Ad litem susci-
piendam cognitor datus iudicium accipere cogitur, maxime⁷
si dominus iudicatum solui pro eo satisdedit: nisi ob causam,
uelut capitales inimicitias, quae inter ipsum et dominum in-
teruenerunt, iusta permittitur excusatio cognitori, ne iudi-
cium accipiat. (4.) ⁸ Placuit, si absens quis suspectus tutor

habiturum satisdederit, aduersarius accipere iudicium non compellitur. Sed hanc ipsam sententiam aliis verbis Paullus expressit Consult. 3, 9. ¹ Item restitui, quibusdam ab Hollw. monstratis. ² Item restitui, partim Blumio praeunte. Cf. L. 1. L. 6. §. 2. L. 14. D. de his qui not. (3, 2). L. 17 pr. D. de proc. (3, 3). Aliter Momms. ³ his Vat. edd.; lis iam confirmatur V^d. ⁴ Item restitui, quibusdam monstratis ab Hollw. Et cum aperte sententiae sint, Paulo eas attribuire non dubitavi. Ad (1) cf. §. 339. Gai. 4, 87. ⁵ Cf. L. 5. D. de pop. act. (47, 28). ⁶ Cf. L. 8. §. 3. D. de procur. (3, 3). ⁷ Cf. L. 12. 13. D. ib. ⁸ Quae sequuntur

postuletur, defensorem eius oportere etiam de rato cauere, ne reuersus ille uelit retractare, quod actum est. Sed non facile per procuratorem quis suspectus accusabitur, quoniam famosa causa est, nisi constet, ei a tutore mandatum nominatim.

VLP. (?)
L. IX
AD ED.

341. ¹Postquam circa cogendum cognitorem accipere iudicium de pluribus speciebus praetor locutus est, ² iam de iudicio transferendo cauetur: quod edicto praetor 'prospiciendum' ³ ideo recte putauit, ut praestaret domino facultatem uel a cognitore in alium cognitorem procuratoremue uel in se iudicium transferendi, ⁴ si iusta causa esse uideatur, nec captiosum ei fiat, quod lis cognitoris sit 'effecta'; ⁵ nam qui cognitoris opera ⁶ uti sua causa placuit ut possit, transferre non posse iudicium, ubi molesta sit, inciuile foret. Verba edicti talia sunt: 'Ei, qui cognitorem dedit, causa [721] cognita permittam, iudicium transferre.' His uerbis non solum ipsi, qui dedit, hoc permittitur, sed et heredi eius. ⁷ Quare autem cognitorem | solum nominauerit — — ⁸

Ulp. lib. IX. ad ed. refert ex Pomponii lib. XXV. ad ed. L. 39. §. 7. D. ib. Hoc loco non ex Ulp. ea petita esse, argumento est, quod longe alia apud eum in Dig. antecedunt, atque h. l., et quae ex Dig. primus Buchh. restituit, plura sunt, quam versus Vat. Cod. capere videatur. Est ibi etiam 'famae' loco v. famosa et in fine additur: 'aut si etiam absente tutore, quasi non defenderetur, praetor erat cogniturus.' Igitur Paullus haec ex Ulpiano vel ex Pomponio hausit. Cf. L. 6. D. ratam (46, 8). ¹) Item restitui, cum alia quaedam Blum. inchoasset, alia Hollw. item nunc alia Rudorff ed. perpet. p. 49. ²) Cf. L. 8. §. 3. L. 12. 13. D. h. t. — L. 17. §. 2. D. ib. ³) perspicien- edd. Sed in Vat. sine dubio est pspicien-. (Id testatur V^d.) ⁴) Cf. L. 17 pr. D. h. t. ⁵) Sic V^d. affecta Vat. Unde feceram: captiosa ei cognitoris sit affectata opera; nam qui ea uti etc. ⁶) Cf. L. 25. D. h. t. ⁷) Cf. L. 17. §. 1. D. h. t. ⁸) Ex Hollw. cf. restitui. Sed nunc care V^d. pro are. Itaque restitui potest: His uerbis non solum actori sed et reo cognitoris abdicandi potestas datur; abdicare autem cognitorem est dicere, nolle eum amplius cognitorem esse.

FRAGMENTA IVRIS ROMANI SINAITICA.

Ex foliis papyraceis, quae conglutinata inter se manuscripto cuidam monasterii Sinaitici libro pro integumento erant, vir Graece doctus Bernardakis, scholarcha Mytilenensis, praevia solutione, ea quae hic edimus fragmenta iuris Romani Graeca litterisque Graecis uncialibus, sed Latinis tam litteris quam totis verbis ac sententiis passim praepositis vel interiectis partimque, ut postea compertum, modo in fronte, in nonnullis etiam in dorso exarata, quatenus scriptura hic illic perquam male habita patiebatur, curiose et distinctis singulis versibus descripsit descriptaque Rudolpho Dareste Parisios misit, qui ea ordine eo, quo sibi transmissa erant, sane arbitrario a. 1880 in 'Bulletin de correspondance hellénique' Tom. IV p. 449—460 commentariolo singulis adperso et brevi post multo emendatius in 'Nouvelle revue de droit français et étranger' IV pag. 643 seq. sub litteris A—R in publicum edidit, quibus postea commodius numeri 1—20 totidem paginas vel fragmenta significantes substituti sunt. Nimirum deinde etiam nostrates in edendis his fragmentis iique admodum accuratius versati sunt, primum C. Zachariaeus de Lingenthal in relationibus menstruis acad. Berolin. a. 1881 p. 621 seq. et sequenti anno Paulus Krüger in 'Zeitschr. d. Savigny-Stiftung' IV p. 1 seq., uterque rursus transmissio sibi apographo Bernardacino usus, quod ipsum tamen saepe mendosum, interdum obscurum est.

Scholia haec esse ante Iustinianum sed post Theodosianum codicem editum confecta, ex ipsis primo aspectu patet; spectare ea Ulpiani libros LI ad Sabinum, nec tamen ipsis illis libris praemissis, sed ex iis, qui in titulos titulique in capita distribuuntur, singulis locis, ad quos adnotationes (*παρὰγραφαί*) vel indices pertinent, per exscripta initialia plerumque verba indicatis, Zachariaeus maxime ex fr. 8 et 17 docuit. Quae enim praeterea in usum vocantur sive iureconsultorum scripta, sive imperatorum constitutiones, eorum allegantur tantum libri et tituli, interdum etiam minuti articuli numeris, ut Graecis mos erat, designati. Sunt autem praeter tres codices, Greg. Herm. et Theod. et sin-

gulas aliquas constitutiones, Ulpiani (librorum sc. ad edictum) *πρῶτα* et responsa item Paulli ad Sabinum et responsorum libri, Marciani *ὑποθηκῆς μονόβιβλος*, (librorum de tutelis auctoris, Darestius opinatur Gaii, nomen perit) Florentini institutiones, Modestini regulae et differentiae. Ambitum totius operis, ex quo quae servata sunt scholia Ulpiani ad Sabinum lib. 36 et 37 spectant, ex numero quaternionis *λ' i. e.* vigesimo primo fr. 8 ad calcem adscripto aestimare licet. Auctor vel auctores totius operis et singulorum scholiorum incerti. Siglam SAB. quibusdam praescriptam fortasse significare Sabatium, quem Nov. 35. anni 535. Triboniani in condenda legislatione laudat adiutorem, Zachariaei est suspicio. Tutius conicias, hunc novissimum scholiastam et fortasse totius operis conditorem et editorem fuisse. Professorem iuris, sed etiam de iure interdum consultum (cf. fr. 2), non desunt, quae prodere eum videantur.

Omnia scholia ad ius matrimonii et quod etiam Ulpianus in Sabinianis libris post hoc tractavit, tutelae pertinent, ad illud fr. 1—13, ad hoc 14—20. Ceterum ordo, quo quaeque descripta pagina alteram in codice secuta sit, pro apographi, quo utimur, habitu, de quo vid. Zachar. p. 622 Krueg. p. 2 seq., in plerisque quidem, sed non ubique certo definiri potest, et diverse editores rationibus partim ex argumento cuiusque paginae respectu ordinis Sabiniani ex Digestis nobis aliquatenus noti habito, partim aliis ex indiciis ductis eum constituerunt, quod et in quaque pagina significavi. Ipse licet in quibusdam ab iis dissentiam, tamen ob id rursus novum ordinem taedio lectoris periclitari nolui. Neque enim omnino tantopere haec res refert, cum tamen nusquam hanc vel illam paginam alteram nullo interiecto excipere ostendi possit. Itaque novissimum editorem, qui suas rationes p. 28 seq. exposuit, quia eius editio plerisque ad manus erit, in universum secutus, tantum in notis interdum, ubi opus videbatur, etiam de hac re ut de aliis monui. Hiatuum vel litterarum deficientium significationes (ubi uncini angulati tantum suppleta, curvi notas explicatas denotant), ut scrupulose accipi non debeant, apographi facit habitus.

Denique licet sperem, post priorum editorum labores, a quibus saepius discessi, etiam meas curas his miseris nec tamen contemnendis reliquiis sive rectius legendis vel emendandis et supplendis sive intellegendis non sine omni fructu impensas esse, multum tamen abest, ut iam omnia, id quod maxime ex nova papyrorum collatione pendeat, sarta, ut aiunt, et tecta ut oportet, haberi possint.

1. (Dar. Zach. Kr.)¹

τὸν ἀπελεύθερον ἐδεξά² ——— *libertum* ———

ιονος³ ἀκίνδυνον εἶναι τὴν παρὰ-
 βασι[ν] | τῇ μνηστῇ κ(αι) τῷ μνη-
 στῇρι.⁴ ἀλλ' ἐν τῷ | γ' βι(βλίῳ)
 τοῦ Θεοδ(οσιανοῦ) κ(ώδικος)
 τί(τλῳ) ἐ' ἢ ἐ' τοῦ τί(τλον) δια-
 τα(ξίς) κρατύνει[ι] | τὰς περὶ συ-
 στάσεως τῶν γάμων poen[a]s |
 κ(αι) μέχρι τοῦ διπλοῦ⁶ ———

*stipulat]ionis sine pericu-
 lo esse violationem spon-
 sae et sponso ait. — Sed
 in libro tertio Theodosiani
 codicis titulo 15. tituli 15.
 constitutio⁵ confirmat de
 contrahendis nuptiis poe-
 nas et usque ad duplum
 [arrarum stipulatas].*

Σαβ.: Ἐκ πλευρου τῆς μνη-
 στῆς παραιτουμ(ένης) | τὸν γα-
 μον κέρησο τῇ ἐν τῷ γ' βι(βλίῳ)
 τοῦ Θεοδ(οσιανοῦ) | [κώδικος]
 διατά(ξει). περὶ γὰρ αὐτῆς μό-
 νη[ς]⁷ διαλέγεται. | εἰς δὲ τὸ
 πρόσωπον τοῦ μνηστῆρος δια-
 κωλυομέν(ον)⁸ τῇ ἐν τῷ ε' βι-
 (βλίῳ) τοῦ Γρεγ(οριανοῦ) κ(ώ-

*SAB.: Ex latere spon-
 sae recusantis nuptias
 utere constitutione in 3.
 libro Theodosiani codicis;
 de ea enim sola loquitur;
 in personam vero sponsi
 constitutione in 5. libro
 Gregoriani codicis 17., in
 qua dicitur, eum poenam*

¹) *Agitur de sponsalibus et nuptiis contrahendis etiam ab Ulp. ad Sab. lib. 35. 36. Cf. L. 4. 6. D. de spons. (23, 1). L. 6. D. de ritu nupt. (23, 2).* ²) *Haec in apographo ante aliquot versus litteris vacuos scripta an omnino ad haec scholia pertineant, incertum est.* ³) *stipulat]ionος recte Zach. suppl. Intellege poenalem frustrati matrimonii.* ⁴) *Additum hic P si est Latinum, potest significare P(aulum), qui hoc dicit L. 134 pr. D. de verb. obl. (45, 1), cf. infra fr. 2, 13. Sed Zach. verisimilius putat, esse siglam ab altera parte laesam verbi φησιν. Kr. omittit.* ⁵) *Nunc deperdita. Dar.* ⁶) *Perisse videtur τῶν ἀρξάβωνων ἐπερωτη-θῆσας. Cf. L. 5 (Leonis et Anthemii) C. de sponsal. (6, 1), qua multo anterior commentator haec videtur scripsisse. Zach. et Kr. καὶ vertunt et quidem nec curant, cuius rei duplum intelligendum sit.* ⁷) *Supplevit Dar.* ⁸) *Sic vel scriptum esse vel emendandum non dubito. Apogr.: δια|λυομεν Zach. (qui suspicatur δου|λυομεν vel τῷ | λεγομέ i. e. λεγομένῳ ἐν τῇ et in fine versus i' τί διατ . . . | φησὶ γὰρ) διακωλυομεν(?) Kr. (sed exspectari χρῶμεθα, et ita vertit) Aptē sponsa duci detrectans di-*

δικος) ις' διατ(άξει)¹, [ἐν ἡ λέ- interrogatum ex eo, quod
γεται]², αὐτὸν ἐπερωτηθέντα³ nuptiis impedimento fu-
πρόστιμον ἐκ | τοῦ ἐμποδίσαι τῷ erit, non teneri effica-
γάμῳ μὴ κατέχεσθαι | ἐνδυνάμως. ciler; in fine vero —
ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ⁴ —

2. (8 Dar. 2 Zach.)

πεβ(?) [ὅ]περ ἐν facto συνέβη — quod ex facto incidit
τ[ο]ῖςδε· ἔχω[ν] | τις ἀδελφὴν tali: habens quis sororem
καὶ δεόμενος Στεφάνου τιν[ός] | et indigens Stephani ali-
ἐπὶ τινι πράγματι ἐρῶντος τῆς cuius ad aliquam rem, qui
αὐ[τοῦ] ἀδελφῆς, ἐπηγγείλατο τῷ sororem suam amabat,
Στεφάνῳ, παρ(α)σκευάζειν τὴν promisit Stephano, ef-
ἀδελφὴν αὐτοῦ συναφθῆναι fecturum se, ut soror sua,
αὐτῷ ἐπερω(τη)θεῖς, καὶ πρόσ- matrimonio ei copuletur,
τιμον ἰ' ν(ομισμάτων), εἰ | μὴ stipulanti spondens, et
τοῦτο ποιήσῃ· ὁ δὲ οὐκ ἠδυνήθη poenam 10 aureorum, si
τὴν αὐτοῦ ἀδελφὴν πιέξειν,⁵ ἢ hoc non faceret. is vero
καὶ οὐ θέλει αὐτὴν ἐκδοθῆναι. non poterat suam sororem
κ(αὶ) ἐρωτηθεῖς εἰπον, ἀδύναμον | urgere, vel etiam non vult
εἶνα[ι] τὴν ἐπερώ(τησιν) ὥς con- eam nuptum dari. et con-
tra bonos mor(es) ὑπάρχου(σαν), | sultus dixi, inutilem sti-
[ῶ]σπερ φησὶν ὁ Παῦλ(ος) βι- pulationem ut contra bo-
(βλίῳ) ις' r(espon)son αὐτοῦ — | nos mores esse: sic ut ait
* * * de stipulatio[n*]⁶ — δὲ Paulus libro 15. respon-
τῆς μὲν πεύσεω[ς] — sorum eius — de sti-
pulation — quaestio-
nis —

citur παραιτουμένη τὸν γάμον, sponsus, qui non vult ducere,
διακωλύμενος.¹) Alia videtur Alexandri L. 2. C. de inutil.
stip. (8, 38). In apogr. videri excidisse tituli mentionem monet
Zach.²) λέγει γὰρ Zach. * * * τὰτ Kr. ὅπου λέγεται Dar.
3) Zach. vertit: qui stipulatus est; errore. 4) In fine eadem
Th. C. constitutio fortasse de arra sponsalitia aliud sponsam et
sponsum aequiperans sanxit. 5) πείθειν Dar. et Kr. — per-
suadere. 6) Qui locus exstat L. 184. D. de verb. obl. (45,
1). Dar.

3. (8 Dar. bis. 5 Zach.)¹

τὰ αὐτὰ ————— | *² ἐν τῷ *eadem* ————— *in Her-*
 ermog(eniano) κ(ώδικι) τί(τλω) *mogeniano codice titulo*
 ξθ' ἢ ρκ', ἥς ἢ [ἀ]ρχὴ u ——— | 69. (constitutio) 120.,
 blut n * ē.³ Σαβ.: κανόνα γὰρ *cuius initium est* — —
 ἔχε τοιοῦτον. | * * * * * ιονα⁴ *SAB. Regulam enim tene*
 προσήκει κρατεῖν τὰ μ[ῆ] ——— | *hancce:* ——— *convenit*
 —————⁵ ἀλλὰ καθαρὰ διαθέσει *valere, quae non* — —
 γινόμε[να]. | ὡς ἐν τῷ ermo- *sed sincera voluntate*
 g(eniano) κ(ώδικι) τί(τλω) μὰ ἢ *facta sunt, ut in Hermo-*
 ιδ' κ(αι) * *⁶ φησι ——— | ——— | *geniano codice titulo 41.*
 ——— θέμα, ἐφ' ᾧ τὸ εἰκονικὸν *constitutio 14. et* ———
 repu[dion] | ἀντὶ ἀληθοῦς λαμ- *dicit* ——— *casus, in quo*
 βάνεται. ὡς ὅτε ἢ e[man]cipata⁷ *simulatum repudium pro-*
 θυγάτηρ τὴν ficto ——— |⁸ * * *vero accipitur, ut cum*
 ἢ τὴν προῖκα καὶ ——— [ἐπι]- *emancipata filia ficto [re-*
 δῶ⁹ ταύτην τῷ ἀνδρὶ πάλιν τε- *pudio]* ——— *dotem hanc*
 λευτ ———¹⁰ *viro rursus* ———

¹) Spectare videtur paulo demum post tractatam rei uxoriae actionem, quando post divortium institui possit. ²) [ὦ]ς suppl. Zach. sed fuerit h. l., non postea, omissum διὰ ταξίς. ³) [ἀ]ρχιμ. . . (ubi Zach. Hg legit) | βικτυ * ē Apogr. Zach., qui Latina edidit: cum . . . victus esset et suspicatur esse hanc L. 9. C. de pact. (2, 3). Sed haec ex Gregor. non Herm. C. sumta erat. Cf. Consult. 9, 11. ⁴) verisimilius supplet [τὰ σύμφ]ωνα Zach. quam τὰ repudia Kr. sed idem hic deinde recte fraudem spectari putat, quae plenius L. 12. C. de repud. (6, 17) castigatur. ⁵) Zach. supplet κατὰ | ἀπάτην = in fraudem. Probo. ⁶) alius numerus, ut puto; sed deinde dictum fuerit, etiam excipi ibi casum, qui sequitur. ⁷) Nam sua non poterat soluto matrimonio de dote agere nisi communiter cum patre. ⁸) Post v. 10, qui incipit cipata, apogr. Kr. habet v. vacuum, quem ignorat apogr. Zach. Si hunc sequimur, possis tentare ficto repudio r(ei) u(xoriae) | χρωμέν-η (omissum ἀγωγήν ut saepe) τὴν προῖκα καὶ [νῶς κ(αι) ὡς ἔαντοῦ] ἐπιδῶ = ficto repudio rei uxoriae (actione) utens, dotem denuo et ut suam conferat hanc viro. ⁹) Apogr. Zach. ὦ Kr. ¹⁰) Secutum videtur: τελευτήσαντος τοῦ πατρὸς αὐτῷ σάφα συναφθεῖσα = viro rursus defuncto patre ei palam coniuncta.

4. (9 Dar. 6 Zach.)

¹ de sponsalib(us). ἀρχὴ τῶν ——— titulo] de sponsali-
 δητῶν de die pone | ci uera² ——— bus. initium allegatorum
 ἐχέτω πᾶς ἐξουσίαν repudio λύ- — — habeto quisque po-
 ει[ν] | τὸν [γα]μον καὶ μνηστεύαν. testatem repudio dissol-
 ἄτοπον γάρ, τὸν γάμον διηνεκούς vere matrimonium et
 τῆς ὁμολογίας δεόμ[ενον] διὰ] | sponsalia. absurdum
 τῆς poenas καὶ μὴ διαθῆσει συν- enim, matrimonium per-
 λιστασθαι. petuae concordiae in-
 digens poena et non con-
 sensu consistere.

Ὁ ἐπερωτηθεὶς ἦ καὶ ἡ³ Interrogatus et inter-
 ἐπερωτηθεῖσα. poenan, ἐὰν [δι]- rogata poenam si dissol-
 αλύσῃ τὸν γάμον, οὐ κατέχεται, verit matrimonium, non
 εἰ μὴ ἕως τοῦ | μέτρου τ[ῆ]ς ob tenetur, nisi usque ad
 mores,⁴ ὅσον ἡδύνατο παρακατέ- quantitatem (poenae) ob
 χειν ὁ ἀνὴρ διὰ τὰς μοίρας⁵ παί- mores, quantum poterat
 δων, [ἦ ἢ γυνή] | ἀνδρ[α] ἀπαι- retinere maritus propter
 τεῖν ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῷ προστί[μω] pōrtiones liberorum vel
 εἰ]περωτήσεως, ὅσον ἡδύνατο mulier a marito exigere.
 κινεῖν κατὰ τοῦ[τον].⁶ ex interrogatione circa
 poenam, in quantum po-
 terat agere contra hunc.

¹) Post duos versus litteris vacuos in apographo v. 3. 4. descripti allegabant fortasse duplex responsum; praeterea omnino sensu carent: v. 5 post τ' (= titulo, ut videtur) in fine v. 4, sequuntur quae sola transcribere operae pretium duxi. Editorum, etiam Zach. et Kr. suspensiones non moror. ²) Si haec sana sunt, videtur ille titulus habuisse duos articulos: de die poenae(?) et Si vero(?), quibus verbis incipiebant. ³) η καὶ Apogr. Correxī.

⁴) ob mortes Apogr. et Kr. recte corrigi vult Zach. (ad τῆς supplē poenas). ⁵) διὰ τ[ῆ]ς mortis Apogr. et edd. sine sensu. Correxī. Cf. Ulp. 6, 10—12. Fr. Vat. 120. itaque pro numero liberorum usque ad tres sextas. διὰ τῆς mortis παίδων [ἐπόντων] coniecit Kr. coll. Fragm. Vat. 120. Dig. 33, 4, 1. §. 1. 23, 4, 26. §. 2. 23, 4, 2. Quod non intellego. ⁶) Hoc quantum fuerit, disce ex Ulp. 6, 13.

5. (4 Dar. 12 Zach.)

————— ἐκποιήτο * * * * * | . . . alienatu . . .
 —————[νόμῳ] iulio¹ ει * * * * * | . . . lege Iulia . . .
 * * * * * tributarioi, ὡς ἐν . . . tributario ut in . . .
 τῷ — | — * ἐστίν² de dote ἡ 5' est de dote 6 et 7 . . .
 κ(αὶ) 5' ακ κ(αὶ) α * βι κ(αὶ) . . .³ | ait constitutio. plus disce:
 — ** φ[ησί] διάταξις. τὸ πλεόν etsi specialiter in dotali
 μάθε· καὶν ἰδικῶ[ς] | [γρᾱ]φῇ ἐν instrumento scriptum sit,
 τῷ προικῶφ, μὴ ἐξεῖναι τῷ ἀν- non licere viro oppigno-
 δρ[ί] | [ἐ]νεχυράζειν τὰ ἐπαρχια- rare provincialia praedia
 καὶ κτήμ[ατα], καὶ οὐτ[ω] | [σ]υν- etiam sic constitit eorum
 ἐστηκεν ἡ [ἀντῶν ὅ]ποθ[ήκη] ἡ hypotheca durante matri-
 ἐν [γὰρ] μῶφ γενομέ[νῃ] κατὰ τοῦ monio facta contra virum,
 ἀνδρός,⁴ ὡς βι(βλῶ) ε' τοῦ Gr(e- ut libro 5. Gregoriani co-
 gorianu κώδικος) | τί(τλῶ) παρα- dicis titulo penultimo 3.
 τελεύτῳ ἡ γ' τοῦ τί(τλου) φησί. (constitutio) tituli dicit.
 Sab. σημείωσαι τοῦ[το], | κ(αὶ) SAB. Notandum hoc, ne-
 μὴ συναρπαγῆς ἀπὸ τῆς⁵ δια- que turbere constitutione
 τά[ξεως] τοῦδ — | * * * * *⁶ μετὰ D(iocletiani?) — post
 τὸ[ν G]reg(orianon) κώδικα ἢ Gregorianum codicem vel
 τῆς ἐν τῷ ἰά' β(ιβλῶ) τοῦ G[r]e- in libro 11. Gregoriani
 gorianu | τί(τλῶ) ἰά', ἰβ' τοῦ titulo 11. duodecima ti-
 τ(ίλου) + — | Ex pecunia do- tuli [cuius est initium]:
 tali.⁷ τὸ ἀπὸ προικιμαία[ς οὐσί-] Ex pecunia dotali. — Ex

¹) Cf. Gai. 2, 63. ²) [τί ὅς] ἐστίν Zach. ³) Kr.
 pro ακ coniicit διάτ(αξις). ⁴) Quem nec contra uxorem dotem
 repentem excusat, quod talem fundum ei consentiente licet uxore
 pignori dare non licuerit. ⁵) Apogr. Zach. ἀπὸ τῆς * Kr.
⁶) Incertae in apogr. litterae post δ. Divi Pii coniectura supplevit
 Dar. parum probabili, cum Graeci Divum appellent Θεῖον. Zach.
 Sed pius Christianus scholiastes nec Pium 6, 4, nec fratres 14, 1
 divos vel Θεῖους appellare voluit. Igitur malim Deciou vel potius
 Dioc(etianu), ut in v. 12 sequens sigla vel κειμ(ένῃ), ut 19, 6, cui
 tamen litterae non respondent, vel cum de p constare dicatur,
 i(m)p(eratoris) sequente numerali littera (i' ? = 10) fuerit. ⁷) Zach.
 haec verba fortasse ex Ulp. libro 36. ad Sab. exscripta ibique
 proxime ante L. 27 D. de iure dat. (23, 8) ab eo posita putat. Sed
 tunc non intellegitur, quomodo Ulpianus eiusque commentator
 brevi ante quaestionem de fundo provinciali dotali oppignerando

ας ἀγοραζόμενον πρᾶγμα ὑπό- *dotali substantia emptā*
 κείται τῇ γυναικί.¹ | σημεῖωσαι) *res pertinet ad uxorem.*
 τὸ dotali.² τοῦτό φ(ησι) κ(αί) ὁ *notandum hoc dotali. Hoc*
 Marc(ianus) ἐν τῇ ὑπο[θηκα- *dicet et Marcianus in hy-*
 ρία]³ — *po(thecaria formula).*

6⁴. (9 Dar. bis. 13 Zach.)

S. ἰνστιζυ⁵ κ(αί) ἐπὶ τῆς — *et in (promissa?)*
 ἔχατ⁶ προικὸς κα(τ)έ[χε]ται ὁ *dote tenetur vir in quan-*
 ἀνὴρ εἰς ὁ[σον] δυν[ατ]ό[ς] *tum facere potest. Pul-*
 ἔ[στι].⁷ ὦ(ραῖον). Σαβ. Ἰαβο- *chrum. SAB. Iavolenus*

tractans ad hanc materiam (de qua etiam L. 22. §. 13. D. sol. matr. 24, 3 videnda) devenerit. Verisimilius igitur haec verba initialia sunt rescripti Diocletiani L. 12. C. de iure dot. (5, 12) sine dubio ex Greg. codice ibi relati itemque fundum provincialem spectantis, quamquam, ut nunc legitur, non apparet, quid in eo turbare potuerit. Hoc vero si probatur, post allegatam hanc constitutionem in fine v. 13. fere supplebimus ἥς ἡ ἀρχή ut in 3, 2. Ceterum hinc apparere mihi videtur, etiam Greg. Codicis, ut de Hermog. constat (Zeitschr. f. R. Gesch. VI. p. 393), maxime post eum editum vulgatarum vel repertarum constitutionum ratione habita, complures editiones factas esse, ita ut hae posteriores constitutiones primum in appendice collectae vulgarentur, inde sub imperatoris nomine et si eiusdem complures erant, per initialia verba, fortasse et numero (cf. 19, 6) allegandae, deinde ex hac in sequenti editione ipsius codicis titulis et libris insererentur: quare diligentiores, ut primae et posterioris editionis possessoribus aequae satisfacerent, eas, ut h. l. fit, duplici modo allegare soliti sunt.

¹) Non tamen in rem, sed actione de dote ab ea petenda. L. 12 cit. Praeterea cf. Gaii L. 54. D. eod. (23, 3). Basil. 29, 1, 50.

²) Nam inde sequi (hoc sentire videtur) non minus iuris in hoc fundo, quam in pecunia illa viro competere posse.

³) Supplevit Dar. collato ind. Florentino. ⁴) Ulpianus lib. 38. ad Sab. de hac materia egisse, scimus ex L. 49. D. de pactis (2, 14) collata cum 6, 11—15.

⁵) Incertae litterae sine sensu hic et postea ante προικὸς. In illis mihi videntur latere Latina (velut S(ed) constat), ad quae notatur. Quod Zach. tentavit hic: * aestimat et post: ἀεστιμάτης repugnare apographo testatur Kr.

⁶) Fortasse ἐπερ(ωτηθείσης); nam de dote promissa vid. L. 21. 22. pr. D. de re iud. (42, 1). ⁷) εἰς q[u]antu[m] s[acer]e potest] Zach. invito apographo, cui nec, quod Kr. exspectari dicit ὅσον δύνανται καταβάλλειν respondet.

Ι(ενος)¹ [ὡς καὶ M]od(estinus) *ut etiam Modestinus libro*
 β(ιβλίῳ) β' diff(eren)ti(on) αὐτοῦ 2. *differentiarum ipsius*
 τί(τλῳ) 6' ἀ(να)φέρει² Πιὺ διά- *titulo 6. refert Pii con-*
 τ(αξιν), λέγουσαν μὴ μόνον ἐπὶ *stitutionem, quae dicit,*
 προί]κός ἀλλὰ καὶ ἐπὶ παντὸς *non solum de dote sed*
 συναλλάγμα[τος ἐνάγγε]ισθαι³ τὸν *etiam ex omni contractu*
 ἄνδρα καὶ εἰς ὅσον ἔχει κα(ατα)- *conveniri virum et in*
 δικάζεσθαι. | (sequuntur quattuor *quantum habet condem-*
 versus, in quibus singulae tantum *nari.*
litterae apparent.)

[Δανεισ]τήs ἐπάκτευσεν πρὸς *Creditor pactus est*
 τὸν χρε[ώσ]την αὐτοῦ, τοσοῦτον *cum debitore suo, tantum*
 αὐτὸν ἀπαιτεῖν [μό]νον, ὅσον *modo ab eo se exacturum,*
 δύναται καταβάλλειν· ἰσχυρὸν *quantum facere potest.*
 τὸ | pacton. *valet pactum.*

Κ(αὶ) ὁ πατήρ καὶ ὁ [πά]- *Etiam pater et patro-*
 τρων κα(ατ)έχοντ[αι εἰ]ς ὅσον *nus tenentur duntaxat in*
 [έχου]σιν μόνον, οὐκ εἰς τὸ *quod habent, non in soli-*
 π[ᾶν]. *dum.*

7. (5 Dar. 9 Zach.)

Graviori: ὁ ἀνὴρ βαρὺ τι πλημ- *Graviori: vir, qui gra-*
 μελήσας οἱ *vius aliquid deliquit.*

8. (7 Dar. 8 Zach.)⁴

κανόνα γενικόν, τί ἐστὶν neces- *regulam generalem, quae*
 saria δαπανήματα. *sint necessariae impen-*

[N]ecessaria ἐστὶν δαπανή- *sae. Necessariae impen-*
 μ(ατα), ὧν μὴ γινο[μένων κατε]- *sae sunt, quibus non factis*

¹) IABOI Apogr. Zach. CABOI Kr. Neuter id explicat; ille tentat in dote? Mihi ex sat claris litteris Iavolenum (de quo Capitolino in Pii vita c. 12. fidem non derogo) non intellegere grave est. Quare deinde supplēvi ὡς καὶ M Tantum Modestinum inspexisse scholiastam patet. ²) Hunc locum exstare in L. 20. D. de re iud. (42, 1), monet Zach. ³) ἐναχθέντα Kr. contra apogr. Sed voluit hoc scholiastes postea καὶ oblitus delere.

⁴) De argumento huius paginae egit Ulp. libr. 36. ad Sab. L. 1. 3. 5. 9. 11. D. de impens. in res dot. (25, 1).

δικάζετο ὁ ἀνὴρ ἐναγόμενος τῇ | *condemnaretur vir (in*
 r(ei) u(xoriae). *actione) rei uxoriae.*

Nos generaliter.¹ ὁρᾷς πῶς *Nos generaliter. Vides,*
 κ(αι) Ulp(ianus) κανον[ς] | [ξει] *ut etiam Ulpianus regu-*
 ἡμῖν, ὅσα δαπανήματα πεποίηκεν *lam nobis ponat, quas im-*
 ὁ ἀνὴρ | [π]ρόσκ(αι)ρα τῶν καρ- *pensas fecit vir ad prae-*
 πῶν ἔνεκεν, ταῦτα τοῖ[ς] | [κ]αρ- *sens fructuum causa, eae*
 ποῖς compensατέται, οὐ μὴν *cum fructibus compen-*
 ποιεῖ τ(ήν) | retention(em), ὅσα *santur, nec faciunt re-*
 δ[ε] δι' ἀνάγκης ἡ² κ(αι) ἐπὶ | *tionem, quae vero ne-*
 [π]ολύ[ν] κ(αι)ρὸν | παρέχει τὴν *cessario vel etiam in mul-*
 χρεῖαν, ὅλον μῶλο[ς] ἡ | ἀρτοκο- *tum temporis praebent*
 πεῖον ἡ τὸ φυτεῦσαι, ταῦτα ne- *usum, velut agger, pistri-*
 ces[sa]ria ἐστὶ καὶ μειοῖ τὴν προῖ- *num vel cultura, hae ne-*
 κα. τοῦτό φ(ησι) κ(αι) | ὁ Pau- *cessariae sunt et minuunt*
 l(os) βιβλίῳ ζ' τῶν ad Sab(inum) *dotem. Hoc ait et Paulus*
 αὐτοῦ τί(τλω) λε'. | [U]bi non sunt *7. librorum eius ad Sa-*
 corpora:³ τό[τ]ε τὰ necessaria *binum titulo 35. Ubi non*
 δαπανήματα.⁴ . . *sunt corpora: tunc im-*
pensare necessariae. . .

9. (11 Dar. 7 Zach.)⁵

* να ἄλλα ————— [τὰ] | —————
 μέντοι voluptaria [ο]ὐδὲ ἀ[παίτεῖ] *tamen voluptaria neque*
 οὐδὲ λο|γ[ε]ται, εἰ μὴ ἄρα *exigit neque reputat, nisi*
 ἔλοιτο ἡ γυνὴ ἔχειν αὐτὰ. [εἰ] | δὲ *mulier habere eas volu-*
 οὐ βούλεται ἔχειν αὐτὰ ἡ γυνὴ, *erit: Si vero nolit habere*
 δ[δοταί] τῷ | ἀνδρὶ παρρησί- *eas mulier, datur viro li-*
 τοῦ ἀφελέσθαι αὐτὰ μὴ βλά- *centia tollendi, si modo*
 π[τ]οντι τὴν ἀρχαίαν [στά]σιν.⁶ *non laedat pristinum sta-*
tum.

¹) Haec verba ex Ulp. lib. 36. ad Sab. exstant L. 3. §. 1. D. de imp. in res dot. (25, 1). ²) Sic pressius ad apogr. malo quam cum Zach. Kr. διηνεκῇ ἡ. cf. necessario in L. 1. §. 3. D. h. t.

³) Item Ulp. verba ex eodem libro L. 5. pr. D. h. t. ⁴) Ad laevam in fine numerus (quaternionis) πα = vigesimus primus.

⁵) Ad initium pag. cf. L. 9. D. de impens. in res. dot. (25, 1) ex Ulp. lib. 36. ad Sab. ⁶) ὁ[ψ]ιν Zach. Kr. = speciem vel habitum.

Ob donationes.¹ μὴ ἰσχυέτω
 pacton ἀναιροῦ[ν] | τήν ob r(es)
 donatas ἢ ob impensas² ἢ ob i(es)
 a[mo]litas retentiona.

Sab. arbitr(ium) r(ei) u(xoriae).
 ἐν τῷ παρόντι ἐ' κεφα(λαίῳ) δι-
 δ[άσ]κει τοὺς δυναμένους κινεῖν
 τήν r(ei) u(xoriae).

Mora. σημ(είωσαι), ὅτι moras
 γενομέ(νης) ἐπὶ τῆς a[dden]ticias³
 προικὸς ὁ πατήρ ἔχει τήν r(ei)
 u(xoriae). μά[θ]ε, [ὅτι] | τελευ-
 τησάσης τῆς κόρης ὁ πατήρ ἔχει
 τήν ———

Ob donationes. — Ne
 valeat pactum, quod ob
 res donatas vel ob im-
 pensas vel ob res amotas
 tollit retentionem.

SAB. arbitrium rei
 uxoriae. — in praesenti
 15. capite exponit, qui rei
 uxoriae (actionem) mo-
 vere possint.

Mora. — Notandum,
 quod mora facta in dote
 adventicia pater habet
 rei uxoriae (actionem).
 disce: mortua nupta pa-
 ter habet (actionem) —

10. (12 Dar. 3 Zach.)

—————⁴ ὅτα[ν ἐν] |
 γάμω τελευτήσῃ ἡ γυνή καὶ αὐ[τῇ]
 οὐκ[] ἐπ[ε]ρωτή[σῃ], τὸ c(om)-
 mitteuθῇν[αι] ἰσχυ[ὸν] ἔχει [πρὸς] |
 τὸν ἐπερω[τῇ]σαντα.⁵

quando in matrimonio de-
 cesserit mulier et ipsa
 (stipulata non sit), ef-
 fectum habet quae com-
 missum est respectu sti-
 pulatoris.

Sab.* ἐν τῷ παρόντι ταχέως⁶

SAB. — in praesenti

*) Spatium apogr. hic notat Kr., quod Zach. ignorat.

¹) Non sunt eadem verba, quae alio sensu ex lib. 31. ad Sab. in L. 7. §. 5. D. sol. matr. (24, 8) leguntur. Zach. ²) Excidissee ἢ ob mores putat Zach. De re cf. L. 5. D. de pact. dot. (23, 4).

³) Apogr. habere adn . . . contendit Zach. Dubitanter cum edd. sic scripsi et verti. ⁴) Hucusque incertae litterae in apogr.

⁵) Sic fere locus in edd. lacunosus et desperatus sanari posse mihi videtur. Pro ἰσχυὸν fortasse scr. δύναν. Notandum, quod si ipsa haec postea mortua mulier soluto matrimonio dotem sibi reddi stipulata erat, non valebat. cf. Gai. 3, 100. ⁶) ταξεο Apogr. et Kr. corrupte. — [πλ]ατέω[s] Zach., cui in apographo nec spatium sufficere, notat Kr., sed et sensus repugnat, cum ex L. 5 seq. D. de iure dot. (23, 3) constet, Ulp. libro 31. de hac re late

διαλέγ[εται] | πε[ρ]ὶ τῆς adv(en)-
ticias προικός. |

de dote: παρὶ τῆς ad(ven)ticias
προικ[ός εἰ] | πον, φ(ησι),¹ εἴ[ν]
το[ῖς] προλαβοῦσιν β(ιβλῶ) λα' in
τί(τλω α'). ἀνάγ[νωθι] | τὰ ἐκεῖ
δηθέντα.²

ac socer. ὅτι [εἰ] ἀν³ εἰς τὸν πεν-
θερόν [ἡ προίξ] | ἔρχεται, δύνα-
ται διὰ pactu βλαβῆναι, καὶ | ὅτι
ὁ πατήρ ἐπιδούς προίκα δύναται
ποιῆσαι αὐτήν adventician. ση-
μ[είωσαι] ὥραϊον | ——— |⁴

Ἐ[ὰ]ν ὑπεξ(ούσι)ος δανεισά-
μ(ενος) ἐπιδῶ ἀργύρ(ιον) προίκα |
εἴ(νεκα)⁵ τῆς ἑαυτοῦ θυγατρὸς,
οὐκ ἔστι [profecticia αὐ]τῇ⁶ ἡ
προίξ. ἕτερον ἔστιν, εἴ τις
ἐν ———

obiter de adventicia dote
disserit.

de dote] 'de adven-
ticia dote dixi', inquit:
in antecedentibus libro
31. titulo primo. lege
quae ibi dicta sunt.

ac socer.] quodsi ad so-
cerum dos revertitur,
potest pacto condicio eius
deterior fieri, et quod
pater, cum dotem dat,
potest eam facere adven-
ticiam. Notandum pul-
chrum. —

Si filius familias mu-
tuatus det pecuniam in
dotem filiae suae nomine,
non est profecticia haec
dos; aliud est, si quis —

11. (10 Dar. bis. 10 Zach.)

ἐν] | τῷ εἴ[π]ι τῇ κοινῇ r(ei) [in] communi rei uxoriae
u(xoriae) διδόμε(νον) p(ro)cura-
torem θεῖ[ναι]⁷ δι[δόσθω] αὐτῷ torem constituendo detur

egisse. Itaque scribendum ἐν τῷ παρόντι = nunc, hoc loco, τα-
χέω[s] = celeriter, obiter, quo ad lib. 31. iam quasi remittitur.

¹) Sic apogr., quod omittunt editores = inquit (sc. Ulpianus).

²) Haec ut liber et titulus allegatus, rursus sunt verba scho-
liastae. ³) ὅτον Apogr. ⁴) Zach. addit καὶ | χρῆσιμον | =

pulcrum et utile ius. ⁵) ἀργυρ etc. Hoc mihi dubiae apographi
scripturae et sensui maxime convenire videtur. γαμ[βρ]ῶ προίκα |
[ὅπλ]ρ Zach. ἀδγωπριν (καὶ) | ε Kr. (suspiciens λόγῳ προικός —).

⁶) adventicia Zach. et Kr. contra sensum et veritatem, etiam L. 5.
§. 8. D. i. dot. (23, 3). L. 17. D. de SC. Maced. (14, 6). L. 8. 9.
D. de in rem (15, 3). ⁷) Sic fere apographi scriptura modeste
interpretanda vel corrigenda videtur. Cetera ante rei uxoriae et
post procuratorem in incerto relinquentes in fine supplet ὧ[σ]τε

[δι]δόςθω Zach. ο * τε — | δι — edit Kr.

m(an)daton τοῦ τε πατρὸς καὶ τῆ[ς] | θυγατρὸς· μᾶλλον δὲ ὁ μὲν πατὴρ ἐν[τελ]|λέσθω μόνος, ἡ δὲ κόρη συναινέτω.

Sab. e*osa. ἐν τῷ παρόντι ἰς κεφαλαίῳ διδάσκει τί νι κινδυνεύεται τὰ ἐπὶ τῇ προικὶ συμβαίνοντα. |

Ἐπὶ πάσῃ οἰαδήποτε προικὶ dolon κ(αι) cu[l]pa[m] | χρ[ε]-ωστῇ ὁ ἀνὴρ. ὁμ(όως) φ(ησί) κ(αι) ὁ Paul(os) β(ιβλίῳ) ἡ τῶν — re ū | ¹ αὐ[τ]οῦ πρὸ β' φ(ύλ-λων) τοῦ τέλους τοῦ β(ιβλίου) ὡς οροῖβ (?) | **χων τοῦ de liberis adgnosendis. — — τουτῶς.²

ei mandatum et patris et filiae. magis tamen pater mandat solus, nupta vero consentito.

SAB. in praesente 16. capite docet, cuius periculo sint, quae circa dotem eveniant.

In omni qualicunque dote dolum et culpam debet maritus. Similiter ait et Paulus libro 8. titulo de rei uxoriae(?) responsorum eius duobus foliis ante finem libri de liberis adgnosendis —

12. (3 Dar. 11 Zach.)

*** ιανελα*νον — | ***

³ ἐπὶ τοῦ πατρὸς ἐπερωτηθέντος προῖ[κα]. | ἀλλ' ἐσθότε μὴ ἀπαίτησας αὐτὸν ὁ ἀνὴρ [ἐγ]|καλ[εῖ]-ται, ὅτε adventicia εἴη ἡ προῖξ· καὶ ὁ πατὴρ | γὰρ ἐπιιδιούς ἐσθότε ποιεῖ τὴν προῖκα | adv(en)-tician. σημ(είωσαι), ὅτι κ(αι) ὁ πατὴρ ποιεῖ adven|tician προῖκα. |

cum pater dotem promissit; sed interdum vir, qui ab eo non petiit, culpatur, si adventicia sit dos; nam et pater, qui dotem dat, interdum facit dotem adventiciam. notandum, quod etiam pater facit dotem adventiciam.

Διελθε τὸ ἰς' καὶ ἡ' κεφά-(λαιον)· πάντα γὰρ⁴ τὰ ἐν (αὐ-.

Percurre 17. et 18. caput. omnia enim in iis

¹) responsorum interpretantur edd. Sed puto corruptum esse ex i de r(ei) u(xoriae) τῶν resp(onsor)um. Cf. potius Fr. Vat. 101. 103. 108 quam cum Zach. L. 72. §. 1. D. de iure dot. (23, 3). ²) ὡς etc. Haec quid sibi velint, nemo facile dixerit. ³) Haec spectare ad L. 33. D. de iure dot. (23, 3), Kr. animadvertit. Eius vero inscriptioni Florentinae 'Ulp. lib. sexto ad Sab.' iam Cuiacius inservit trigesimo (sexto). ⁴) πάντα τὰ τὰ Apogr. quod correxit Zach. fortasse rectius τὰ δ[η]τὰ Kr.

[τοῖς] | εἶπον ἄνω βι(βλίω) λε' (tractata) dixi supra in
 τί(τλω) β' κ(αί) γ'. ὁμοίως κ(αί) libro 35. titulo 2. et 3.
 ὁ Paul(os) βι(βλίω) ζ' τῶν ad Similiter et Paulus libro
 [S]ab[inum] τί(τλω) λγ'. ἐκεῖ πλα- 7. ad Sabinum titulo 33.
 τέως φ(ησί) περὶ τῆς | ἀμβλωσά- ibi late ait de muliere,
 σης γυναικὸς, ὅτι ἡ ἄκοντος τοῦ quae abortum fecit, quod
 ἀνδρὸς ἀμβλώσασα¹ ζημιούται quae invito viro fecit, pu-
 ἔκτη | τῆς προικὸς ὡς τεκούσα, nitur sexta dotis, quasi
 ὥσπερ καὶ ὡδε² φησ[ί]. pepererit, sicut et hic ait.

13. (15 Dar. 4 Zach.)

Ὁ Ulp[ιανός]³

Ulpianus. . .

Sab. Volenti: ἐν τῷ παρόντι SAB. Volenti. In prae-
 ιδ' κεφ(αλαίω) διδάσκει περὶ τῆς senti 14. capite docet de
 ἐν συνεστῶτι τῷ γάμῳ κ(ατα)- dote constante matrimo-
 βληθείσης προικὸς ἢ καὶ μειω- nio soluta vel etiam de-
 θείσης, κ(αί) σημ(είωσαι), ὅτι | minuta, et notandum,
 ὃν τρόπον γίνεται προικὸς αὕξη- quemadmodum fit dotis
 σις ἐν | [συ]νεστῶτι τῷ γάμῳ, augmentum matrimonio
 οὕτως καὶ μ[ε]λ[ω]σ[ι]ς προικὸς] constante, ita etiam de-
 ἐν συνεστῶτι τῷ γάμῳ προβαί- minutionem dotis con-
 [νει] |. [ὥς τ]οῦτο σοι ἐσημειω- stante matrimonio pro-
 σάμην ἐν τῇ λβ' παραγραφῇ | cedere. ut hoc tibi notavi
 τοῦ de i(n) i(n)te(g)rum r(esti- etiam in 32. paragrapho
 tutione) τῶν α' Ulp[iani], ὅπου ἡ tituli de in integrum re-
 ἀφῆλιξ γυνὴ ἀποκαθίσταται, εἰ stitutione τῶν πρώτων
 ναυαγήσῃ⁴ τὴν | προῖκα. τὸ Ulpiani, ubi minor mulier
 αὐτὸ φ(ησί) κ(αί) ὁ Flor(entinus) restituitur, si damnum in
 βι(βλίω) γ' τῶν inst(itutionum)⁵ dote passa est. Idem ait
 αὐτοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ βι(βλίου) et Florentinus libro 3.
 πρὸ ε' φ(ύλλων) τοῦ τέλους | ῥή- institutionum eius circa
 μαρσιν τουτοῖς· ut increm(en)l(um) finem libri 5 foliis a fine

¹ in quo simul culpa erat et nasci prohibitus odio mulieris habebatur pro nato. ² is, ad quem commentatur, Ulpianus.

³ ouāp: Zach. Kr. ⁴ νασμικ*νη Apogr. et Kr. sine sensu. pac[io] μειώσῃ Zach. aperte contra apogr. nec μικρύνει in nulla fere littera simile satisfacit, maxime cum praeteritum desideretur. Scripsi igitur ναυαγήσῃ, quod et de quovis damno dicitur.

⁵ Cf. L. 24 D. de pact. dot. (23, 4) Zach.

dotis prosit | et deminutio noceat.
 συνάδει τούτοις καὶ | ὁ Mod(estinus)
 βι(βλίω) α' reg(ularum) αὐ-
 τοῦ πρὸς ιζ' reg(ulas), τοῦ τέλους |
 τοῦ βι(βλίου) ἐν reg(ula), οὗ¹ ἡ
 ἀρχή· Dotis c(um)² divor[t]io |
 [s]empe[r] esse. κ(αὶ) ὁ Paul(os)
 β(ιβλίω) ε' τῶν ad S[a]bi[num]
 αὐτοῦ.

verbis his: 'Ut incremen-
 tum dotis prosit et demi-
 nutio noceat'. Consentit
 his etiam Modestinus libro
 1. regularum eius ante 17
 regulas a fine libri in re-
 gula, cuius initium: 'Do-
 tis cum divortio semper
 esse' (repetitionem?). et
 Paulus libro 5. eius ad
 Sabinum.

14. (15 Dar. bis. 18 Zach.)

διάτ(αξις) ἐσ[τ]ι, φησί, τῶν ἀδελ-
 φῶν³ λέγουσα, τῷ ἀπ[όν]τι [μὴ
 ἔχοντι]⁴ μήτ[ε] διὰ p(ro)cur(a-
 turos) δίδοσθαι ἐπίτροπον ἀπ'
 ἑθου[s] | ἢ νόμον. σημ(είωσαι)
 ταύτης μέμνηται τῆς διατ(άξεως)
 [μετὰ] | β' φ(ύλλα)⁵ πάλιν.

constitutio est, inquit,
 fratrum, quae dieit, ab-
 senti non habenti nec per
 procuratorem dari tuto-
 rem more vel lege. no-
 tandum: huius constitu-
 tionis post 2 folia rursus
 meminit.

in pano.⁶ ἡ [σ]ύντομος διά-
 γνωσις κ(αὶ) ἐξ ἐπιπ[ε]δου γί-
 νεται ὡς ἡ τῶν ἐπιτρόπων. διὰ
 τοῦτο κ(αὶ) | ἡ τοῦ in loc(um) ab-
 sentis διδομέ(νου) ἐπιτρό(που)
 [δ]ιάγν[ω]σις εὐ[θ]ὺς ἐξ ἐπιπ[ε]δου
 γυμνάζεται κ(αὶ) εἰ μ[ὴ] |
 παρ[ε]ίη.

de plano] brevis cognitio
 etiam de plano fit velut
 de tutoribus. propterea
 etiam cognitio de tutore
 in absentis locum dando
 confestim de plano exer-
 cetur, etiamsi praesens
 non sit.

[i]nsulas. τῆς Italiaς, [εἰ]ναι
 δοκοῦσιν κ(αὶ) α[ἰ] | νῆσοι τῆς
 Italiaς. οὐκοῦν ὁ τῆς [i]ta[li]ας
 ἐξορισθεὶς εἰρ[γ]εται κ(αὶ) τῶν
 νήσων [αὐ]τῆς.⁷

insulas] Italiae esse vi-
 dentur etiam insulae
 Italiae; igitur ex Italia
 relegatus arcetur etiam
 insulis eius.

¹) puta κανόνος.²) Nota an hoc significet, Kr. dubitat.³) Eiusdem meminit L. 10. D. de tut. dat. (26, 5) Dar. ⁴) Supplevit Dar. ἀνήθω Zach.⁵) Supplevit Zach: φ(ύλλων) Kr. errore. ⁶) errore pro de plano Zach. Kr. ⁷) Cf. L. 9. D. de iudic. (5, 1). L. 7. §. 17. D. de interd. et rel. (48, 22). Sed hic

[u]bicumque. ὁ ἀνθύ[π]ατος *Ubicumque* proconsul
ὁπουδῆποτε ὧν |¹ [τουτ]έ(στι) *ubicunque sit, id est etiam*
κ(αί) ἐ[ν ἄλ]λῃ ἐπαρχίᾳ, ἧς οὐ[κ] *in provincia, cui non*
ἄρ]χει, [διδο]ῖναι δύναται. οὕτω *praeest, dare potest. ita*
κ(αί) ὁ [ῥ]πατος. ὁ δὲ prae- *etiam consul; praetor*
(tor) ἐ[ν] | *aulem in ———*

15. (10 Dar. 16 Zach.)

in tute[li]s.² Sa]b. ἐν τῷ πα[ρόντι] *in tutelis* SAB. in prae-
τίτλω διαίλ[ε]γεται περὶ τ(esta)- *senti titulo disseritur de*
m(en)tarίων ἐπιτρο[φ]ῶν), κ(αί)³ *testamentariis tutoribus*
ὅτι ὁ δ[ε]δωκ[ώ]ς⁴ π[α]ισὶν ἐπι- *et quod is, qui dedit libe-*
τρο(πον) ἔδοξεν δεδωκέναι κ(αί) | *ris tutorem, videtur de-*
[το]ῖς p(os)tumois τὸν αὐτὸν ἐπί- *disse etiam postumis eun-*
τρο(πον). *dem tutorem.*

** det.⁵ Sab. τῇ τῶν παίδων *SAB. . . liberorum apel-*
προσηγορίᾳ [κ(αί) | ο]ἱ ἔγγονοι *latione nepotes compre-*
περιέχονται, οὐκέτι δὲ τῇ τῶ[ν] | *henduntur, non vero*
[υἱ]ῶν. διὰ τοῦτο ὁ δεδωκ[ώ]ς *filiorum. Ob id qui dedit*
τοῖς παισὶν ἐ[π]ιτρο(πον) ἔδοξεν *liberis tutorem videtur*
αὐτὸν καὶ τοῖς ἔγγονοις δεδω- *eum etiam nepotibus de-*
κέναι. *disse.*

16. (2 Dar. 14 Zach.)

εἶπεν⁶ ἐν τῷ de tutelis αὐτοῦ α' . . . dixit in eius de tute-
β(ιβλίῳ),⁷ ὥς ὁ[π]ου⁸ τις τοῦ *lis primo libro velut ubi*

poterat quaeri, an in insulis Italiae absens tutor ab Italia abesse videretur. ¹) Cf. L. 1. L. 2 pr. D. de offic. proc. (1, 16).

²) Sic incipit quidem (sequente voce testamentariis) L. 8. §. 1. D. de testam. tut. (26, 2) ex Ulp. lib. 36. ad Sab. sed non videtur idem locus esse secundum ea, quae hic et illic sequuntur. ³) καὶ

fortasse rectius non habet Zach. ⁴) δ[ε]δο[κ]ῶ[ς] suppl. Zach. et Kr. ⁵) Sic apogr. Unde [vi]det(ur) Zach. [Qui]d si Kr., ut sint

verba initialia L. 6. D. de testam. tut. (26, 2). Sed huic inscriptus est lib. 39. ad Sab. nec vitii iusta suspicio. ⁶) Probabiliter

Gaius; cf. eius Inst. 1, 188. Dar. Nisi in edicti praetoris urbani interpretatione, cuius libri etiam separatim allegantur. ⁷) Sed

fortasse hoc interpretandum μονοβ(ιβλίῳ) Zach. Kr. ⁸) Sic Kr. ὥσ[τ]ε[ν ἐ]π[ὶ] ποιν Zach. = velut, sicubi.

οἰκείου ἀδελφοῦ ἀπογραφ[έν]τος quis fratris sui impuberis
εἰς τὰς Latinas colonias ἐπιτρο- in Latinas colonias con-
πεύ|ει ἀνήβου ὄντος.¹ πάρελθε scripti tutor est. Prae-
ἕως τοῦ [τέ]|λους τοῦ κ[ε]φα- teri usque ad finem capi-
(λαίου) (καί) τὸ δ' κ(αί) ε' κε- tis et 4. et 5. caput: in-
φά[λαιον], εὐρήσεις [δὲ] | τοῦτο venies autem hoc in 5.
ἐν τῷ ε' κεφα(λαίῳ) ὡς μετὰ ρ' capite post verba cir-
ἔπη ἀπὸ τ[οῦ τέλους]: citer 100 a fine:

n(am) et **co q(ui)² a furioso Nam et cum qui a furio-
emit³ ὁ παρὰ μαιν[ομένου] | so] qui a furioso emit
ἀγοράσας δύναται u(su)c(apere). potest usucapere. SAB.
Sa[b.] πάρελθε ν' | ἔπη ἕως το[ῦ] | praeteri 50 verba usque
'et quidem cum res venit':⁴ οὐκ ad: 'et quidem cum res
ἄλλως γίνεται δε[σ]πότης ὁ ἀγο- venit'. non aliter dominus
ραστής. fit emtor.

17. (14 Dar. 15 Zach.)

(Post versus quattuor, qui legi non
potuerunt:)

⁵N(am) Latinus e lege Atilia tutor Nam Latinus e lege
dari n(on) p(otest).⁶ | ὅτι Λατῖνος Atilia tutor dari non pot-
οὐ δίδεται Ἀτιλιανὸς ἐπὶ (τροπος). est] quod (est) Latinus non

¹) Notandum est, non descriptum sed profectum demum in Latinam coloniam maiorem cap. deminutionem passum esse, qua tutela civis Rom. in eo peribat. Ceterum in obscuro est, qua haec pertinuerint. ²) CO9 Apogr. Zach. — — coq Kr. expectas fere: qui b(ona) f(ide) quid. Cf. L. 13. §. 1. D. de usurp. (41, 3). L. 2. §. 16. D. pro emt. (41, 4). Sed b. f. mentio etiam in fine v. 7 perisse potest. ³) emit scripsi pro ioti in apogr. primo i apud Zach. duobus punctis superpositis, quibus hic et alias (cf. Zach. p. 642) fortasse littera expuncta significabatur. ὅτι Zach. et Kr.

⁴) Puto, haec verba respexisse eo, quod iam tum, cum res veniret, oportet bonam fidem adesse (cf. libr. meum de Public. actione p. 60 seq.) et vereor, ne quaedam h. l. sint luxata. De re cf. L. 2. §. 16. D. pro empt. (41, 4). L. 13. §. 1. D. de usurp. (41, 3). Neuter tamen locus noster est. ⁵) Hoc fragm. spectare Ulp. lib. 37., non 36. ad Sab., ex ipsius verbis 17, 7. 10 evincitur, ubi apographi verba τοῦ ἐξῆς λη' β(βλίου) Kr. errore vertit sequentis XXXIX libri. ⁶) Quod addunt non adstipulante apogr. Zach. et Kr. σημ. eo potest carere. cf. 16, 7.

ὥς] | ἐν τῷ τέλει τοῦ ἐξῆς λη' datur Atilianus tutor, ut
β(ιβλίου) τοῦτο σοι ἰδ(ίδια). | in fine proxime sequentis
38. libri. hoc te docui.

Ὁ κ(ατά) Inq(ui)sitiona δοθεὶς Ex inquisitione datus
ἐπιτροπος καὶν π[α]θή [capitis de- tutor etiamsi patiatursi cap-
minuti] ona μένει ἐπιτρο(πος). pitis diminutionem, manet
παρελθεῖ ἔπη ἕως | ali[i]s (quo)- tutor. Praeteri 10 verba
q(ue) modis: ¹ ἡ αἰχμαλωσία τῶν usque ad 'aliis quoque
ἐπιτρόπων | ἥ καὶ τῶν ἐπιτρο- rum vel etiam eorum, qui
πενουμένων λυεῖ τὴν ἐπιτροπήν, sub tutela sunt, solvit tu-
ὁμοίως δὲ κ(αί) ὁ προσκ(αί)ρως telam; similiter vero etiam
δοθεὶς. ad tempus datus.

18. (14 Dar. 17 Zach.)

—— p. οὐκ ἔστιν —— | [ἐ]πι- . . . non est — Atilianus
τρ[οπ. .] [Atil]ianός [ἐ]πίτρ(ο- tutor neque abdicare pot-
πος) οὔτε ἀφ[ίστασθ]αι δύναται est neque in iure cedere
οὔτε in iure cedere [ἐ]τέρω.² | alii. praeteri 25 verba
πα[ρ]ελθε κα' ἔπη ἕως τοῦ | usque ad — tutelam. —
[Tu]telam ***³ ὁ ὑπεξ(ούσι)- Filius familias ut qui legis
ος ὡς μὴ ὦν legis ⁴ | δεκτικὸς οὐ capax non est, non pot-
δύναται [in iu]re [c]edere | ἐτέρω est in iure cedere alii
τὴν ἐπιτροπήν. capax. ὥσ[τε] tutelam. capax: ut igitur
οὖν⁵ | ὁ ὑπεξ(ούσι)[ος] ἐπί- filius familias tutor non

¹) Sunt verba initialia L. 14. §. 2. D. de tut. (26, 1) cui inscriptum est Ulp. ad Sab. lib. 37. Zach. ²) ἐτέρω scripsi i initio expuncto ut v. 7. Omittunt edd. ³) Suspicio hic legitimam per insolitam notam, ut multa alia in his foliis scriptum. ⁴) Excidisse putat actionis Zach. et ita adeo vertit Kr.: quo admissio vereor, ne sensus depravetur et error inducatur. Lex est XII tab., unde descendit legitima tutela; quae lex cum vocet proximum agnatum vel patronum, qui neuter filius fam. unquam esse potest, hic legis huius non est δεκτικὸς et ob id eam tutelam, quae sola cedi potest, quia non habere, nec in iure cedere nequit. Cf. pr. I. qui dari (1, 14) L. 7. pr. D. de cap. min. (4, 5), ubi, ut dudum defendi, cum Hal. legendum non deferuntur, quod h. l. nunc mirifice confirmatur. Gai. 2, 98 tantum docet, personis alieni iuris nihil in iure cedi posse. ⁵) Sic recte Zach., quamquam totum locum non intellexit.

τρ(οπος) οὐκ ἢ τὴν t(esta)m(en)-
tarian ἐχ[ε]ι ἐπιτρ(οπήν).¹

[Le]gitimos οὐ δύναται legi-
timo ἄλλ[ω in] | [iu]re cede[re]
τὴν ἐπιτρ(οπήν), οὐ γὰρ οἶόν τε
[τὸν] | [α]ὐτὸν κ(αί) legitimon
εἶναι κ(αί) cessionem.

(Sequuntur versus deleticii.)

nisi testamentariam ha-
beat tutelam.

Legitimus non potest
legitimo alii in iure ce-
dere tutelam, neque enim
consentaneum est, eun-
dem et legitimum esse et
cessionem.

19. (14 Dar. 19 Zach.)

vica]r.² Sab. παρακατιῶν ὁ [UL]-
p(ianos) ἐ[ν τῷ παρόντι τί(τλῶ)
κ(αί) κ]εφ(αλαίῳ) τὸ πλεόν
φ(ησί), ὅ[τι] κ(αί) ὁ το[π]οτη-
ρητῆς τῶν στ]ρατηγῶν διδῶσιν
ἐπ[ί]τ[ρ](οπον). ε[ἰ δὲ | θέλ]εις
εἰ[δ]έναι τὰ περὶ τῶν το[π]ο[τ]η-
ρούντων το[ῖς] ἄρχουσιν, ἀνά-
γ(νωθι) Θεοδ[οσιανοῦ κ(ώδικος)
β(ιβλίου) * τ(ίτλου) * * τὴν * * |
διάτ(αξιν) κ(αί)]⁴ τὴν ρεζ' διά-
τ(αξιν) κειμ(ένην) μετὰ τὸν νό-
μ[ον] [ἐπαρ]χικόν]. ἐξ ἐτέρων

vicar. SAB. infra Ulpia-
nus in hoc titulo et ca-
pite plus dicit, etiam vi-
carium praesidium dare
tutorem; si vero vis scire,
quae pertinent ad vicarios
iudicum, lege Theodosiani
codicis libri * tituli *;
constitutionem ** et 126.
constitutionem, quae po-
sita est post legem pro-
vincialem. Ex aliis docui
late, quid possint facere

¹) οὐκ etc. nisi mavis οὐχί ἢ t(est) etc. οὐτεῖ tmtuans | τρ
Apogr., ex quo Zach. fecit: οὐ[κ] αἰτεῖ (vel οὐκ ἐστὶ) τῷ eman-
c[ipa]to. Kr. sensu non quaesito: οὐτεῖ t(esta)m(en)tarian ἐ[πι]-
τρ(οπήν). Ulpianum puta in loco capax etc. plene dixisse filium
fam. nec legitimae nec plerumque vel certe sine inquisitione da-
tivae tutelae (et huius quidem, quod rem non habeat) capacem esse.
Cf. L. 7 cit.

²) Sic Zach. ut puto, recte. Non de vicariis viris
spectabilibus sermo est, sed de iis, quos spectat v. gr. tit. C. de
offic. eius, qui vicem alicuius iud. obtinet (1, 50). L. 9. Th. C. de
offic. praef. praet. (1, 5). Nov. 17. c. 10.

³) ἐν τῷ etc. Supplevi.
⁴) Θεοδ. etc. Item supplevi praeter numeros. Littera κ ante Θεοδ.
secundum Zach. perducta, opinor, ideo, quod de more ea post hoc
nomen proprium ponenda fuerit. Ceterum haec constitutio videtur
esse L. 2. C. de offic. eius cet., quae in Th. C. nunc deest. Edi-
tores locum ita acceperunt, ut una tantum Th. C. constitutio 126
allegata fuerit; mire, sane hoc numero et hoc modo.

⁵) Pro νεμ
apographi, quod post τὸν nihili est, scripsi νόμ[ον], ut similis
nisi eadem lex vel collectio cum accessionibus intellegenda videa-

ἐδίδαξα πλατέω[ς, τί δύ|νανται] vicarii, —
ποιεῖν οἱ τοποτηροῦντες, —

20. (6 Dar. 20 Zach.)¹

———— | ————— | — δύ|νανται — qui dant — possunt
κ(αἰ) excusa[ti]on[a]s | δοκιμάζειν etiam excusationes exa-
κ(αἰ) potiores. | [Ἄλ]λος Titiu minare et potiores. Alius
νόμου τ(ίτλος)² ἦν, τὸν ὄρφανον Titiae legis titulus erat,
δι' ἐαυτοῦ α[ἰ]τ[ε]ῖν ἐπ[ί]τ[ρο]ν pupillum per semet ipsum
πον], [ὅ]που³ δύ|νεται Latino petere tutorem, ubi potest
ἐπιτροπεύσιμος⁴ εἶν[αι], [ἀλλ' in Latini tutela esse, sed
οὐ]⁵ δύ|νεται, [ὅ]ποτε ἄλλος | non potest, quando alius
α[ἰ]τήσῃ αὐτῷ. ἑτερόν ἐστιν ἐπὶ ei petierit. aliud est in
τοῦ Ἀτιλια[νοῦ]. Atilianiano.

tur, atque municipalis (L. 1. C. de serv. reip. (7, 9) Nov. 17. praef. tit. D. 50, 1) et hic quidem 'lex illa annua' edicti iamdudum etiam in provinciis perpetui et quatenus provincias magis quam ius civile spectabat, etiam imperatorum magis (inde Ἀδριανόν) quam praetorum erat, ut posteriori aevo potissimum etiam mandata principum ad praefectos praetorio missa eo pertinerent; nam et L. 2. C. cit. non proprie constitutio est, sed teste inscriptione mandatorum pars. Eam ob causam sequentem hiatum coniiciendo explevi ἐπαρ|χικόν. ¹) Pleraque sub hoc numero in apogr. relatae litterae ipso Bernard. teste incertae sunt. Enotatae ab eo initio v. primi tantum sex, tertii fere octo, sed et omnes v. secundi (ubi post οἱ apographi Zach. et Kr. habent vocem διδῶσιν ita sensu omni carent, ut omittere eas satius duxerim. Suspicio tamen, v. 2 ante voces οὐ διδῶσιν fuisse [esta]m[en]tariam et post eas: ἐκ[τ]ὸς κ(ατὰ) in]q[ui]sitiona?) dativ(um). ²) i. e. rubrica. ³) Pro hoc [ὅ]τι Zach. [civis Romanus] Kr. suppl. ⁴) Zach. et Kr. vertunt: potest Latino tutor esse. Sed verba in -σιμος vel -ιμος formata pleraque habent passivam significationem, quae non inest tutori, sed ei, qui a tutore regitur. Praeterea non mirum, si lex in re merae fidei tantum ipsi pupillo petenti hoc indulsit: quem civem Rom esse in lege Romana ultro intellegitur. Postea Zach. pro ἐπιτροπεύσιμος, quae vox Graeca non sit (sed tamen ἀναλόγως est recte ficta denotans eum, qui τοῦ ἐπιτροπεύεσθαι ab aliquo capax sit), tentavit ἐπ[ί]τ[ρο]ν. λεγίτιμος. Nec vero, etsi antea scribas οὐ δύ|νεται, lex (Titia) potest videri praecepisse, ut quis legitimus (i. e. ex XII tab.) tutor sit vel non sit. ⁵) Pro nostro [ἀλλ' οὐ], ubi etiam fuisse potest οὐ γὰρ vel simile, καὶ ὅτι Zach. — Kr., pro nostro α[ἰ]τήσῃ α[ἰ]τεῖν Zach. — Kr. et ante hoc uterque [π]οτε pro [ὅ]ποτε. De re cf. supra 17 init. Fr. Vat. 172. .

VETERIS CIVIVSDAM IVRECONSVLTI CONSULTATIO.

Opusculum, quod hoc titulo nunc vulgo inscribitur, Iac. Cuiacius ex apographo codicis Antonii Loiselii circa a. 1563. ei communicato in fronte suarum Consultationum primus publici iuris fecit, et quidem, ut plerique nunc cum Puggaeo credunt, in operum suorum editione, quae Parisiis a. 1577. prodiit. Hoc vero exemplar, cum tam apographum quam ipse codex iam diu in oblivionem venerint, codicis numero nobis nunc habendum est. Neque ei dignitate aequandae sunt aliae huius Consultationis editiones, quae paucis licet annis post ab ipso Cuiacio vel ab aliis curatae sunt. Quamquam enim variantes lectiones non paucas continent, eae tamen eiusmodi sunt, ut magis coniecturae vel typographi errori, quam iteratae apographi vel ipsius codicis collationi deberi videantur. Sola Parisina Theodosiani Codicis etc. editio, quae a. 1586. prodiit, excipienda est: certe haec habet singularia nonnulla, quae nisi ex codice unde profecta sint, vix dicas. Omnium alicuius ponderis editionum discrepantes lectiones, in his etiam recentiorum Schultingianae (in iurispr. vet. anteiust.) et Bienerianae (in Hugonis iure civ. anteiust.) is, qui Consultationem adhuc diligentissime edidit, E. Puggaeus in corp. iur. Rom. anteiustin. p. 389 seq. accurate enotavit: quamobrem nobis hanc sequi editionem et ea tantum, quae in eius textu mutavimus, in notis indicare visum est. Leviora tamen quaedam supplementa in textu tantum distinxi. Denique c. VII. in duo, ut oportebat, distribui et omnia singula capita, quo facilius quaeque allegari et inveniri possent, in minusculas partes divisi, Arabicis numeris insignitas.

De incerto huius opusculi auctore, eius aetate et patria et ipsius scriptionis ratione post G. E. Heimbachium (Repert. Lips. 1843. p. 154 seq. 1845. p. 431.) aliosque Rudorffius peculiari commentario disputavit (Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 50 seq.). Qui cum ex verbis c. 6. *aliqua sibi principali rescripto aut praeceptione fuisse concessa . . . principem ea semper uelle concedere, quae legibus rationique conveniunt col-*

ligit, tum cum auctor scriberet, imperatorem Rom. fuisse, [723] non cogitavit, eodem iure ex similibus Leg. Rom. Burg. dictionibus velut tit. IV. VII. XXXIII. effici posse, eam stante imperio confectam esse.¹ Nec fortius eius argumentum est ex c. 7, 3. petitem,² quo probat vivis Valentiniano III. et Theodosio II. auctorem scripsisse, modo recte illum locum intellexeris, qua de re ibi diximus in nota. Quod vero c. 5. imperatoris Zenonis constitutio de plus petentibus emissā ignoratur, omnino nihil ad rem facit (licet id existimaverit Wieding. d. Libellprocess p. 137); post Marcianum enim et Leonem nullae amplius orientalium imperatorum constitutiones in occidente promulgatae sunt. Mihi quidem certum est, extincto demum imperio sub finem saeculi quinti haec scripta esse, ut sub 'summae potestatis' appellatione c. 7. et qui 'princeps' dicitur c. 6. et 7. rex aliquis lateat, imperatoris Romani tum vicem obtinens. Hoc demonstrant complures iudices loco unius, quorum sententia lis finitur secundum c. 7.; qui cum stante imperio (exceptis criminalibus causis L. 12. Th. C. de iurisd. 2, 1. L. 13. Th. C. de accus. 9, 1. Cassiod. Var. 4, 23.) ignorarentur, postea v. gr. in causa Gothi et Romani duo semper iudicabant ex Cassiod. Var. 7, 3. coll. Bethmann-Hollweg Civilproc. d. gem. Rechts IV. p. 162. Eiusdemque aevi est, quod secundum c. 5. et 6. lites non denuntiatione, quippe (certe si nomen spectas) usu iam abrogata, sed per actionis manu actoris subscriptae editionem moventur perinde atque Lege Rom. Burg. tit. XI. praescriptum est, et similiter Visigothi 'denuntiationem' ignorant. Vid. Bethmann-Hollweg, Gerichtsverf. u. Process p. 252 seq. Convenit etiam, quod Lege 8. Th. C. de pact. et transact. (2, 9) de eo praescriptum, qui, quae Dei nomine invocato promisit, non servaverit, c. 1. pariter ac L. Rom. Burg. tit. XXXVIII. ad omne pactum translatum legitur. Sed et singulae dictiones eandem sententiam videntur confirmare, velut *sicut est legum ex recta lectione* in c. 3, 2. pro 'legibus convenit' coll. L. Rom. Burg. tit. VIII. XXXIII.; *satisfactor* c. 3, 1. pro fideiussore coll. Interpr. ad Paul. S. R. 1, 11. §§. 1. 2.; *iuris formulae* c. 7, 8. pro sententiis ex libris iuris recitatis coll. Communit. Brev. Alaric.; *in Dei nomine* initio c. 4. et 5., qualiter etiam incipit altera Praef. L. Burg.; *sub hac voce* c. 2, 1. pro iuris titulo vel allegatione (cf. Ducange s. v.); *hospitia* ibid. pro aedificiis ad principalem villam pertinentibus, quae scilicet barbaris militibus hospitalitatis iure cum agri parte cedi solita erant; *carthola* pro scriptura vel tabulis, *summus pon-*

¹) Idem dicendum est de 'principe' in Lege Rom. Visigothorum, de quo, si placet, vid. Savigny Gesch. d. Röm. R. im M. I. p. 430.

²) Quae etiam Mommseni sententia est ad Ulp. ed. Boecking. 4. p. 118.

[724] *tificatus* pro episcopatu, *legatum dimissum* 6, 12. et multa similia. Attamen nec post id, quod diximus, tempus auctorem scripsisse, illud argumento est, quod Legis Rom. nec Burgundionum, nec, quam paullo post editam puto, Visigothorum mentionem fecit, et ex integris Paulli sententiarum et trium Codicum libris auctoritates citavit, quod certe in Visigothorum regno post emissam L. Romanam, ut ex Commonit. patet, non licebat. At, inquis, fortasse non in Gallia vel Burgundia, sed in Italia vixit. Hoc tamen eo prohibemur credere, quod c. 7, 8. acta confici iubentur *sub praesentia electarum personarum, defensore quoque adhibito*, nulla 'magistratus' mentione habita, qui in Italia omitti non poterat. Vid. Savigny l. c. I. p. 91. 111 seq. Sed ob eundem locum¹ neque in Visigothorum regno Consultationem scriptam esse puto, quorum Interpretatio, ut Savigny l. c. p. 306 seq. docuit, in gestis conficiendis ubique 'curiam et iudicem' desiderare solet, sed potius in Burgundionum; eorum enim lex Romana, quacum Consultatio, ut iam ex superioribus apparet, etiam in aliis multis partibus mirifice consentit, tit. XXII. et XXXVI. itidem 'defensoris' personam exigit. Et quod consult auctor c. 7, 9. de appellatione iudicum iudicare differentium, plane respondet Sigismundi regis praeepto in praefat. Leg. Burg. 2, 10. Eidemque regno Consultationem assignat, quod c. 7, 2. dicitur, principi etiam rebus iudicatis contra iudices iudicare licere; hoc enim ius L. Rom. Burg. tit. XXXIII. coll. Lege Burg. praef. 2, 5. 8—10. et aliquatenus iure Iustiniano L. 45. §. 1. D. de re iudic. (42, 1) L. 27. D. de poenis (48, 19), nec vero, quod sciam, a Visigothis receptum est. Itaque iam et duorum iudicum numerus, qui c. 7, 7. dicitur legalis et intelligitur c. 3, 2. 3. et c. 5, 3., eo spectare mihi videtur, quod cum in quavis Burgundionum civitate duo iudices a rege deputati essent, comes Burgundio et alter Romanus, Sigismundus rex l. c. 'nullam causam absente altero iudice vel Romanum comitem vel Burgundionem iudicare' vult. Accedit non minimi ponderis argumentum, quod Consultatio pariter atque Lex Rom. Burg. eaque sola ex istius temporis legibus tantummodo Paulli sententiarum et trium Codicum auctoritatibus utitur.² Denique iam mirum non est, quod Ivo epi-

¹) Accedit, quod ubique quidem, excepta tantum farragine illa lectionum in cap. ix., distinguuntur ex Paulo vel corporibus Gregoriano et Hermogeniano et ex Theodosiano allegatae auctoritates, utraque tamen legis nomine, non ut in Visigothorum regno usu veniebat, priores ad ius, posteriores ad leges referuntur. ²) Scio quidem, etiam Gaium in L. Rom. Burg. aliquoties laudari; sed id tam inepte fit, ut ex eo aliquid sumptum esse dici nequeat et laudationes illae glossis deberi videantur, quae post alieno loco in textum irrepserint.

scopus Carnutinus seculo XI. vel XII. Consultatione velut fonte iuris usus est (Savigny l. c. II. p. 311. not. f.); Burgundiae enim regnum cum postea Francorum dominationi cessasset, facile Consultatio in hanc vicinam Francorum civitatem pervenire potuit. Tantum de aetate et patria scriptoris. [725]

De ratione libelli haec habeto. Causidicus, ut Rudorffius l. c. recte statuit, in causis quibusdam, quas agebat, antiquo more ICTum aliquem (rectius dixisset ICTos aliquos), in illa regione celebrem, singulis propositis quaestionibus consuluerat, ad quas is hoc scripto ita respondet, ut tum omnino quaerentem de quavis re instituat sententiamque suam etiam oratorie exornet, unde et hac parte ICTos tum causidicorum imbecillitati subvenisse apparet, tum maxime 'lectionibus' ad rem pertinentibus ex libris iuris petitis, quibus in causa dicenda utatur, instruat. Unde intellegitur, hanc non tam consultationem esse, quam ad consultationem responsum. Nec tamen peccavit Cuiacius, cum consultationem eam inscriberet; ipse enim auctor c. 7^a. init. etiam ipsum responsum, quo consultanti consulebat, ex istius aevi Latinitate consultationem appellavit. Sane magis proprio titulo inscriberetur 'tractatus', quo vocabulo certe Ulpianus L. 1. §. 11. D. de extraord. cogn. (50, 13) de hac re utitur, quodque etiam postea in usu mansisse, ostendit non modo Ammian. 28, 4. §. 26., sed etiam ipse noster ICTus solenni illo 'quid debeat tractari' init. c. 4. 5. 6. Vide de hac voce Valesium ad Ammian. l. c. et Schulting. ad Paul. p. 217. Ceterum tres ipsa re distinctas partes opusculi esse c. 1—3., c. 4—6. et c. 7—8., quibus c. 9. tanquam auctarium auctoritatum accedit, easque ad diversos auctores videri referendas esse, iam G. E. Heimbachius in Repert. Lips. 1843. p. 154 seq. observavit. Itaque auctores opusculi caput regni, hoc est Arelate, tenuisse ibique quasi collegio quodam sociatos iuris scholam habuisse et oracula consulentibus dedisse suspicari licet.

I. I. Consuluisti me, utrum inter fratrem et sororem habita de rebus diuidendis pactio uirtutem aliquam possit retinere: quam tamen pactionem dicis mulierem illam metu mariti et imperio subscripsisse et ignorasse, quae uel quales condiciones ipsi pactioni fuissent inditae uel insertae. 2. Ergo si ita est, quemadmodum tua consultatione significas, pactum huiusmodi iure dissoluitur, nec stare poterit, quia legum beneficiis omnimodis impugnatur. 3. 'Primoreque iuxta id, quod

proposuisti, capite¹ inuiti pactio et metu coacti ipsis legibus
726] de pactis clamantibus apertissime infirmatur: nam manifeste
constitutum est, ne quispiam pacisci cogatur inuitus. 4. Dein
textus 'memoratarum² legum 'si³ continet:

quas libero arbitrio et uoluntate confecit:

quis erit tam destitutus sapientia et uacuu intellectus, ut dicat,
illam pactionem fortem et firmam esse debere, quam mulier
metu coacta mariti subscripsit imperio, ac si liberam uolun-
tatem et proprium arbitrium non intelligitur habuisse?⁴

5. Ac per hoc ipso legum capite, sicut iam supra dictum est,
tale pactum nullius iudicatur esse momenti, quantum leges
subter annexae testantur. 6. Ex corpore Gregoriani lib. II.:⁵

Imp. Seuerus A. Iulio Conserturino. Ea, quae per uim et
metum gesta sunt, etiam citra principale auxilium irrita esse
debere, iam pridem constitutum est. Accepta kal. Iul. Dextro
II. et 'Prisco⁶ coss.

7. Item alia ex corpore et libro supradicto:

7 Imp. Antoninus A. Iuliae Basiliae. Pacta, quae ab inuitis⁸
contra leges constitutionesque fiunt, nullam uim habere,
indubitati iuris est. et cet. PP. V. kal. Aug. Antonino A.
'IV.⁹ et Albino coss.

8. ¹⁰Imp. Alexander A. Dionysio. Ad locum: Pactum,
quod mala fide factum est, irritum esse, et cetera. PP. II.
id. Sept. Alexandro Aug. cons.

9. Item alia eod. libro et corpore:

Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Heraclidi. Si
non ex mandato uxoris tuae aduersario eius cautionem re-
misisti, idque euidentibus documentis monstrari potest,
quod citra conscientiam uxoris tuae et ea inuita factum est,

¹) h. e. ex prima causa, primum. ²) Iam in ipsa consulta-
tione; nam aduersarius hanc constitutionem (L. 3. Th. C. de pact.
et transact. 2, 9.) videtur pro se adlegasse; cf. c. 1 fin. ³) sic
edd., ut voce Quis nova periodus incipiat. ⁴) Edd. signum inter-
rog. post imperio, hic semicolon ponunt. ⁵) L. 1. Lib. II. tit.
de his quae vi etc. in Haenelii Greg. C. p. 9. Est anni 196.

⁶) Crispino edd.; vid. Haenel. ⁷) L. 2. ib. Haen. = L. 6. C. de
pact. (2, 3). a. 213. ⁸) Excidisse videtur aut vel uel. ⁹) Ex
Iust. C.; om. Par. 77.; VI. Par. 86. ¹⁰) Cf. L. 8 [9]. C. de pact.
(2, 3). a. 226.

carebit effectu. PP. VIII. id. Sept. Diocletiano 'IV.¹ et Max- [727]
miano III. coss.²

10. Item alia eodem libro et corpore:

Imp. Carus et Numerianus AA. Aurelio. Cum fraudis studio transactionem interpositam esse dicas, quod inter uos gestum est, infirmat iuris auctoritas. et reliqua. PP. VI. idus Decembr. Caro et Carino coss.³

11. Ergo si leges seruantur et custodiuntur principum statuta, pactionem, de qua locuti sumus, manifestissimum est nullas vires habere. 12. 'Etiam⁴ hoc loco Theodosiani legem de pactis pro hoc credidi inserendam, quia initium ipsius constitutionis tale est, 'ut dicas:⁵

Si aduersum pacta uel transactiones, quas libero arbitrio et uoluntate confecit, putauerit esse ueniendum, et poenam reddat, et emolumenta perdat, et infamiam incurrat; sed ille, qui liberum arbitrium habuit, non ille, qui inuitus fecit et faciendi uoluntatem non habuit.

11. I. Secundo loco me consulendum sub hac uoce duxisti, ut diceres, diuisionem in 'castello⁶ sic factam a marito mulieris ipsius, ut illa nesciente domus cum membris suis uel hospitibus circumiectis diuisa sit.⁷ 2. 'Sine conscientia uxoris⁸ si ea praedictus maritus fecerit nulla aequalitate seruata, nulla compensatione in omnibus custodita, ad haec uerba ex legum constitutione ' respondi,⁹ maritum in negotiis uxoris sine mandato non recte aliquid definire: nec posse aliquid firmum et stabile esse, quod sine conscientia uxoris de rebus uxoris uisus fuerit transegisse; praesertim si doceatur inutilis¹⁰ esse et sine aequalitate uel compensatione ipsa diuisio. 3. Notum

¹) V. Par. 86.; ceterae om.; corr. Pugg. ²) a. 290. ³) a. 283. ⁴) nam edd. ⁵) Si aduersarius eam alleget sc. L. 3. Th. C. de pact. (2, 9). sed ponenda sunt haec v. ante sed ille dicat Par. 86. et al. ⁶) i. e. villa vel curia, ut post dixerunt. Cf. Marin. pap. dipl. LXXXIX. anni 587. 'fundorum Laveriani, Speiani, Ancessani cum castello suo' etc. Item CVII. — L. 34. §. ult. D. de leg. 2. Ceterum de eadem specie agitur iam I. 1. proposita. ⁷) Cum Burgundione hospite, ut puto, qui regis beneficio hoc se habere fortasse iniuria dixerat. Cf. Barkow ad L. Rom. Burg. p. 58. Savigny Gesch. d. R. R. II. p. 35. ⁸) Edd. haec uerba antecedenti periodo attribuunt. ⁹) Malim responde aut respondeo. ¹⁰) i. e. nulla cum utilitate uxoris facta.

est, quod etiam si mandato uxoris niteretur, et fraudulenta
[728] diuisio uel minus aequalis posset ostendi, uacua et inanis 'specialiter¹ remaneret. 4. Adde, quod sine uxoris conscientia maritus dicitur definisse; qualem poterit (*id*) habere uirtutem? aut quid ualebit, cum primum 'haec² refragari uoluerit? 5. Sed ne forte dicat(ur): 'Amplexa es diuisionem et acquieuiisti rebus diuisis', respondendum est legaliter, et pro omni ueritate hoc specialiter habendum, quia etiam inter maiores personas et 'legales,³ si fraudulenta diuisio facta probetur, legibus rescinditur, et a iudice diuisio ipsa, aestimantibus magnis uiris, ad meliora reducitur, et facta compensatione firmior diuisio constituitur, sicut lex infra scripta euidenti lectione declarat. 6. Ex corpore Gregor. libro III.:⁴

Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Aureliae Seuerae. An diuisio, quam iam factam esse proponis, conuelli debeat, rector prouinciae praesente parte diuersa diligenter examinabit: et si fraudibus eam non caruisse perspexerit, quando etiam maioribus in perperam factis diuisionibus soleat subueniri, quod improbum atque inaequaliter factum esse constituerit, in melius reformabit. PP. XVII. kal. Iul. 'ipsis VI. et Constantio III. coss.⁵

7. Item alia eodem libro et corpore:

Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Aproniae Mamae. Si diuisio inter te et sororem tuam non bona fide facta est, etiam citra principalis restitutionis auxilium, quod etiam maioribus tribui solet, ad aequitatis temperamentum reformari potest, etc. PP. VI. kal. Iul. Maximiano II. et 'Aquilino⁶ coss.

III. 1. Tertio loco uel capite interrogandum me specialius censuisti, utrum contra iudicium iri possit, quod aduersus maritum in causa mulieris prius datum est, eo, quod mandato usus fuerit uxoris suae, et 'in causa ipsa uictus abscesserit,⁷ et contra eum iudicium prolatum fuerit. Addi-

¹) i. e. certissime uel ex hac speciali causa. ²) hoc edd.

³) i. e. quae lege de rebus suis constituendi ius habent. ⁴) Cf. L. 3. C. comm. utr. iud. (8, 38) et Haenel ad Gr. C. p. 22. ⁵) Corruptum. Ex I. C. lege: ipsis AA. IV. et III. coss. (290). ⁶) Ex Schult. cf. Aquila edd. Est a. 286. ⁷) h. e. ante sententiam, quum se victum sentiret, discesserit.

disti etiam, quod mandatum neque gestis legaliter fuerit allegatum, nec satisdatorem dedisset ille ipse procurator ab uxore ^[725] factus, et sic causam dixisset, 'quam agebat.¹ 2. Quod si uerum est, illud iudicium dici non potest. Sed nec 'iudices² sine uerecundia et turpitudine erunt, qui personam in ipso litis initio non inquisierunt, sicut est 'legum,³ nec fecerunt, ut satisdatorem daret procurator, quod et consuetudinis est et re uera legaliter obseruatur. ac praeterea si hoc factum non est, nullam personam habuit litigandi. sed nec illi potuerunt in causa proferre iudicium, ubi fuit 'procuratoris⁴ Iudicatoria, inanis et nulla persona. 3. Quid potest esse miserius? quid abiectius? quid legibus sic contrarium, ut ingrediatur audientiam, sedentibus iudicibus, ille, qui nullam in se habuit firmitatem, et citra legum solemnia uanas actiones intendant? 4. Respice leges subter adiectas: tunc intelliges, quod, qui mandato utitur, satisdatorem dare debet. Sed in illo mandato hoc futurum est, ubi aut uerbo mandatur, aut gestis epistola mandati non legitur allegata. 5. Ergo testimonium legum, sicut iam dictum est, sequentium diligenter 'attendite.⁵ Sic agnoscetis, iudicium stare non posse, ubi ad agendum sollemnus persona, id est solemniter ordinata, ingressa non fuerit. 6. Ex Paulli sententiarum lib. I.:⁶

Voluntarius procurator, qui se negotiis alienis offert, rem ratam dominum habiturum cauere debet.

7. Item alia eodem libro et corpore:⁷

Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisdare cogitur.

8. Item alia eodem libro et corpore:⁸

Petitoris procurator rem ratam dominum habiturum, desiderante aduersario, satisdare cogendus est; quia nemo in re aliena idoneus est sine satisfactione.

9. Item alia eodem libro et corpore:⁹

Si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine non datur.

¹) *Abest a. Par. 86.*

Burgundio; vid. Praef.

86. om. Par. 77. Pugg.

§. 3.

²) *i. e. deputati iudices Romanus et*

Par. 86. legitimum Par. 77.

³) *Causidicus et eius cliens.*

⁴) *I. 3.*

⁵) *Par. 86. legitimum Par. 77.*

⁶) *I. 3.*

⁷) *I. 3. §. 4.*

⁸) *I. 3. §. 5.*

⁹) *I. 3. §. 6.*

[730] 10. Quid apertius, quam leges supra scriptae declarant, quod nulla actio per procuratorem sine satisfactione intendi potest aut proponi? 11. Ergo si actio non datur illi procuratori, qui satis non dederit, quomodo poterit dici aut nominari iudicium, ubi 'satisfactionis'¹ uestigium nullatenus inuenitur? Quid testificantur principes per constitutiones innumeras, nisi nulla esse debere iudicia, ubi procurator satisfactionem non dederit, 'haud'² rem ratam dominum habiturum, eidentissima sponsione firmit? Attentus audi, 'quod'³ loquitur lex subter adiecta: tunc intelliges, cadere iudicia, quae sine procuratoris satisfactione fuerint omnino prolata. 12. Ex corpore Theodosiani lib. II.:⁴

Impm. Valentinianus et Valens AA. Commune negotium et quibusdam absentibus agi potest, si praesentes rem ratam dominum habiturum cauere sint parati, uel si, quod ab his petitur, iudicatum solui satisfactione firmauerint. PP. II. Id. Decembr. diuo Iouiano et Varronio coss.

13. Item eodem libro et titulo:⁵

Impm. Gratianus, Valentinianus et Theodosius AAA. Pancratio Pf. P. In principio quaestionis persona inquiri debet, utrum ad agendum negotium mandato utatur accepto. Quibus rite et solemniter constitutis potest esse sententia: praeteritis autem his, nec dici controuersiae solent, nec potest esse iudicium etc. Dat. prid. non. Apr. CP. Antonio et Syagrio coss.

IV. 1. 'In dei nomine quid tractari aut obseruari debeat, quoties pacta inter partes emissa fuerint, si condiciones tales interponantur, quae nec legibus, nec rationi conueniunt?'⁶
2. Quid agere aut obicere aduersario debeas, lectionibus subter annexis poteris eidentius informari, quod tantum de
[731] dubiis rebus pacisci possumus; de rebus enim certis, 'ex'⁷ in-

¹) *Ex Schultingii cj. accusationis edd.* ²) aut *edd.* ³) quid *edd.* ⁴) *L. 2. Th. C. de cognit. et proc. (2, 12) p. 224 Haen. = L. 2. I. C. de consort. (3, 40). a. 364.* ⁵) *L. 3. Th. C. eod. p. 225 Haen. coll. L. 24. I. C. de procur. (2, 13). a. 382.* ⁶) *Ipsa haec verba novae consultationis videntur, quae Ictus responso suo praemisit. Ideo interrogationis signum posui.* ⁷) et *edd.*

certis et futuris 'autem¹ de crimine transigi nulla paenitus ratione potest. 3. Paullus sentent. lib. I. tit. de pact. et conventionibus uel transactionibus:²

Functio dotis pacto mutari non potest; quia priuata conuentio iuri publico nihil derogat.

4. In bonae fidei contractibus pactum conuentum alio pacto dissoluitur: et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur. Eodem libro et titul.³

5. Enimuero si de re iudicata aliqua pactio interponatur, stare legibus non potest. Ad quam pactionem excludendam harum Paulli sententiarum proferes lectionem:

6. Post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, seruari non potest. Lib. I. tit. de transact.⁴

7. Item eodem lib. et tit.:⁵

Neque contra leges neque contra bonos mores pacisci possumus. — De criminibus propter infamiam nemo cum aduersario pacisci potest.

8. Idem lib. III. tit. de instit. hered.:⁶

Pacta uel condiciones contra leges uel decreta principum uel bonos mores nullius sunt momenti.

9. Ex corpore Hermogeniani tit. de pact. et transact.:⁷ Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Sebastiano. Neque ex nudo nascitur pacto actio, neque si contra bonos mores uerborum intercessit obligatio, ex his actionem dari conuenit, et reliqua. PP. IV. kal. Iun. iisdem coss.⁸

10. Item eodem corpore et 'tit.:⁹

Idem AA. et CC. Flauio Rumitalo. Inter cetera et ad locum: Pactum neque contra bonos mores, neque contra leges emissum ualet et reliqua. PP. i(s)d. AA. coss.¹⁰

11. Item eodem corpore et tit.:

Idem AA. et CC. Zeuxiano Antonino. Pacto transactionis exactio iudicati non tollitur. Unde si pater tuus condemnatus iudicio post transegit et soluit, solutione magis quam transactione tuum defende negotium, et reliq. PP. XVIII. kal. Ian. ipsis AA. coss.¹⁰

¹) aut *edd.*; de rebus enim certis nec incertis futuris aut *Schult. cj.* ²) *I. 1. §. 6.* ³) *I. 1. §. 2.* ⁴) *I. 1. §. 5.* ⁵) *I. 1. §§. 4. 7.* ⁶) *III. 4^b. §. 2.* ⁷) *Vid. Haen. Herm. C. p. 68.* ⁸) *a. 293—304.* ⁹) *Ex Schult. cj. lib. edd.* ¹⁰) *a. 293—304.*

V. 1. 'In dei nomine quid tractari debeat, quotiens aduersarius aliqua sibi direpta, 'uel ablata,¹ proposita intendit actione reposcere?'² 2. Primore in loco debet personam suam, quae sit ad repetendum idonea, euidenter ostendere: et dum claruerit, eum ad repetendum personam habere legitimam, in genere actionis quid, aut quantum, aut quas species, 'in modo et mensura uero³ summam et quantitatem debet specialiter designare et indubitanter exprimere. 3. Quae uniuersa secundum leges subter annexas 'hi, qui iudicaturi sunt⁴, peti-
torem implere compellunt: 'qui si aut neglexerit,⁵ aut satisfacere legibus fortasse nequiu-
erit, causam perdat, secundum leges subter annexas. 4. Quibus modis causa petitor cadat, leges lib. I. Paulli sentent. tit. de eo, qui causa cadit,⁶ ita:

(*Plus petendo*) causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qualitate. Loco, alibi: summa, 'maiores [petendo]:⁷ tempore, ante petendo (*quam debetur*): qualitate, eiusdem rei⁸ speciem '(etsi) uiliorem⁹ postulando.

5. Item lib. I. Paulli sentent. sub titulo si hereditas uel quid aliud petatur:¹⁰

Hereditas pro ea parte peti debet, pro qua ad nos pertinet: alioquin plus petendi periculum incurrimus et causam perdimus.

6. Ex corpore Hermogeniani, titul. de calumniatoribus et plus petendo:¹¹

[739] Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Dextro. In-

¹) sublata edd., *factum sc. ex ablata*. ²) *Vid. not. ad 4, 1.*

³) in modum et mensuram uel edd. *Intelligit Ictus res quae pondere numero vel mensura constant; quod antea quantum dixerat, ad partes rei vel hereditatis petita uidetur spectare.* ⁴) *Cf. not. ad 3, 2.* ⁵) qui si aut negligere edd. quae si aut neglexerit *Pugg. cj.*

⁶) *I. 16. §. 1., ubi vid. not. Pro sequente ita corrigo etc. (quia omissum erat plus petendo).* ⁷) in repetendo edd. *Fuerat re geminato maiorē [petendo], nam petendo suspectum.* ⁸) *Sic edd. quod ferri potest, rei appellatione generaliter accepta. Edd. 1. 2.*

scripseram debiti generis notans: Scriptura gener. primo vitium creauit, gene in simile dem abeunte: ante quod simile deuiti excidit geminato e' (eius) ex qualitate. ⁹) *meliores edd., licet uiliorem edd. meae 1. 2. sed etsi facilius post speciem excidere poterat.*

Cf. §. 33. I. de act. (4, 6). Gai. 4, 53. ¹⁰) I. 13^b. §. 5. ¹¹) Vid. Haenel. Herm. C. p. 69.

ter cetera et ad locum: Si tutor uel curator plus petierit, causa cadit. Quod cum factum esse dicas, frustra a nobis remedium quaeris: quia te ratio iuris impugnat. PP. IV. id. Decembr. Nicomedia, Constantio et Maximo coss.¹

7. 'Item eodem corpore et tit.:

Idem² AA. et CC. Claudio Menandro. Quotiescunque ordinatis actionibus aliquid petitur, ideo petitor cogitur specialiter genus litis edere, ne plus debito, aut eo, quod competit, postuletur. Siue itaque fideicommissum, siue fundus, siue pars fundi, siue domus, siue pars domus, siue debitum aut quodcunque petatur, specialiter designari debet petitionis summa uel quantitas, cum genus litis editur. Si quis igitur plus 'eo,³ quod ei competit uel debetur, petierit, rem et causam, de qua agitur, perdit. Plus 'enim⁴ petitur, sicut responsis prudentum continetur, summa, loco, tempore, causa, qualitate, aestimatione.⁵ Unde 'istius lege rescripti⁶ excipe aduersarium apud iudicem competentem; quem si iudex plus petiisse perspexerit, extinctis aduersarii tui petitionibus, pro partibus tuis sententiam dicet. PP. Mediol. XII. kal. Aprilis, Tusco et Aquilino coss.⁷

'Hic require, qualiter actionis editio pulsato fiat.⁸

VI. 1. 'Iuuante deo quid tractari debeat aduersus eum, [734] qui se heredem dicit alicuius, aut ad se hereditatem personae cuiuslibet aestimat posse competere?'⁹ 2. Et dum agere

¹) a. 294. ²) Idem eodem corpore et iisdem edd. ³) *Ex Schult. cf. ab eo edd.* ⁴) *Malim autem.* ⁵) *Sic edd. idque verum nunc puto; praeter quattuor enim iam ex vetere legis actionum iure traditos plus petendi modos post etiam ita velut iniuriarum vel vi bonorum raptorum actione plus quis petere poterat, quod cum iudici aestimatione relicta taxationem tantum ponere debebat, ipse rem aestimans aestimatam summam petebat. (siue) qualitatis aestimatione edd. meae 1. 2.* ⁶) *Lex rescripti est quod praescribitur, continetur rescripto. Videntur autem imperatores id, quod antecessit, iam prius alicui rescripsisse, quod nunc allegant. Et recte Haenel. ad Herm. C. p. 70. hanc totam periodum rescripto assignat, quam Pugg. subscriptionem ante eam revocans, Icti esse putavit; sed is iudices, non iudicem commemoraturus erat.* ⁷) a. 295. ⁸) *Haec consultor vel alius possessor tractatus ad marginem c. 6. adscripsisse credendus est. similes adnotationes repertae sunt in Fr. Vat. velut §. 112.* ⁹) *Vid not. ad 4, 1. Ceterum attende, hic actori, supra (5, 1) pulsato consuli.*

forsitan tentauerit, primore in loco debet euidenter ostendere, se personam habere legitimam: et hoc dum ostenderit, ut iuris legumque dictat auctoritas, genus actionis edere debet, in quo manu sua subscribat, 'quo,¹ dato genere actionis, 'a coeptis² triduanis induciis 'quarto die³ respondeat aduersarius suus, ut leges praecipiant, responsionibus saluis pulsato, quae de iure et legibus suffragantur; salua etiam actione calumniae, quia, dum calumniator, qui pulsat, ostensus fuerit, qualis sit poena calumniae, legibus subter annexis ostenditur: sic tamen, ut ipse probet, quemadmodum sua interest, et ostendat, ad se uniuersa, quae repetit, pertinere. 3. Illud praecipue summa cum cautela obseruari oportet, ut, si aduersarius scripturam aliquam donationis ostenderit, et primore in loco fidem faciat scripturae: quam dum fecerit, in eadem 'munificentis⁴ singulae quaeque res si scriptae fuerint, quae donantur, sicut leges iubent, ualet facta 'donatio: et⁵ si eas, dum uixit, in bonis suis habuit, aut eius iuri uel dominio competebant, aut si lite contestata de hac luce migrauerit. Quae uniuersa qualiter et quibus modis adstruere, 'defensare⁶ uel aduersario diuinitatis auxilio resistere debeas, inferius 'continent⁷ adscripta. 4. Et ne forte dicat aduersa pars, aliqua sibi principali rescripto aut praeceptione fuisse concessa, ad huius 'modi⁸ uersutiam potest pulsatus modis omnibus replicare, principem ea semper uelle concedere, quae legibus rationique conueniunt: quia causa, [795] quae nullam de legibus sortitur firmitatem, in praeiudicium alterius a principe non potest sumere firmitatem; sicut idem inferius declaratur.

5. Petitio hereditatis, cuius defunctus litem non erat

¹) i. e. ut; alioqui legendum foret cui dato generi actionis.
²) acceptis edd. post induciis posito commate. ³) Non, ut puto, ex quo genus actionis editum, sed ex quo lis mota et persona legitima ostensa erat; inde enim triduum petitori dat Lex Rom. Burg. tit. XI. actioni edendae, ut non ita edens litem perdat; quod ius post Nov. Valentin. 78 (Lib. II. tit. XXXIV.) §. 14. usu vel constitutione uidetur introductum. Idem vero triduum inducias quoque praestabat reo, ut quarto demum die responderet. Alia probant Rudorf. Zeitschr. XIII. p. 55. Wieding. Libellproc. p. 458.
⁴) munificentia edd. Vid. Du Cange s. v. munificare. ⁵) Malim donatio ita. ⁶) defensore edd. ⁷) continentur edd. ⁸) Par. 86. mali Par. 77. Pugg.

contestatus, ad heredem non transmittitur. 'P(aullus) lib. I. sentent. tit.¹ si hereditas uel quid aliud petatur.

Qui petit hereditatem, ipse probare debet, ad se magis, quam ad eum, qui possidet, siue ex testamento, siue ab intestato, pertinere.

6. Idem eod. lib. sententiarum receptarum, eodem titulo si hereditas etc.²

Eas res, quas quis iuris sui esse putat, petere potest: ita tamen, ut ipsi incumbat necessitas probandi, eas ad se pertinere.

7. Item eod. leges lib. et tit.:³

In petitione hereditatis ea ueniunt, quae defunctus mortis tempore dereliquit, uel ea, quae post mortem ante aditam hereditatem ex ea quaesita sunt. Eod. lib. et tit. si hereditas uel quid aliud petatur.⁴

8. Lib. II. sent. Paulli tit. ex empto et uendito:⁵

Heredibus debitoris aduersus creditorem, qui pignora uel fiducias distraxit, nulla actio datur, nisi a testatore inchoata ad eos transmissa sit.

9. Lib. III. Paul. sent. tit. de legatis:⁶

Post diem legati cedentem actio, quae inchoata non est, ad heredem non transmittitur.

10. Item qualiter donatio fieri debeat, ex corpore Hermogeniani, tit. de donat. inter uir. et uxor.

⁷ Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Septimio Sabiniano. Cum de bonis tuis partem quidem tertiam penes te retinuisse, partem uero tertiam in eum, quem 'in⁸ potestate 'habes,⁹ ac tertiam in emancipatum donationis titulo contulisse commemoras, non est iuris incerti, in eum quidem, qui in sacris familiae tuae remanet, destinationem magis paternae uoluntatis factam, quam 'perfectam¹⁰ donationem [736]

¹) lib. I. sentent. tit. 6. edd. Non dubito, quin signum 6. in codice fuerit P. = Paulus, et ab editoribus demum pone tit. translatum sit. Locus exstat I. 13^b. §. 4. ²) I. 13^b. §. 6. ³) Initio pro idem scripsi Item. Quod post tit. edd. addunt IV., natum uidetur ex sequenti in. Est I. 13^b. §. 7. ⁴) I. 13^b. §. 1. ⁵) II. 17. §. 12., ubi vid. not. ⁶) III. 6. §. 3. ⁷) Cf. L. 11. C. de donat. (8, 54). Haenel. ad Herm. C. p. 71. ⁸) Ex Iust. C. tu in edd. ⁹) Ex I. C. habebas edd. ¹⁰) Ex I. C. perpetuam edd.

peruenisse: nec in emancipatum translatam, si generaliter 'eidem partem¹ tertiam bonorum donasti: quia generaliter bonorum portionem donare non posses,² cum singulae res nominari debeant, quae 'donationis causa mancipatione,³ uel in iure cessione transferuntur, et reliqua. Dat. prid. kalend. Maii, Heraclea, ipsis AA. coss.⁴

11. Idem eod. lib. et tit.:

Imp. Diocletian. et Maximian. AA. Cretiano Maximo. Nec uenditio donationis causa bonorum omnium ualet: sed reum singularum nominatim donatio facta capit effectum etc. Dat. VIII. kal. Ianuar. Caesaribus coss.⁵

12. Item leges, legatum, si per codicillos dimissum fuerit, sine testamento ualere non posse, ex corpore Hermogeniani tit. de donat. inter uir. et uxor.:

'Idem⁶ AA. et CC. Aurelio Altino. Inter cetera et ad locum: Codicillis autem sine testamento legatum nec adimi, nec dari potest. Datum sub die VIII. kal. Ianuar. Nicomedia CC. coss.⁵

13. Item leges, qua poena calumniatores plectendi sint, ex corpore Hermogeniani tit. de calumniatorib.:⁷

Imp. Diocletian. et Max. AA. Quintiano: Tibi magis, quam aduersario, qui per calumniam petit, contra quem supplicas, iudicio tutelae conuenit excipere actionem, ad quam respondere debes; quippe si per calumniam hoc eum facere confidis, remedio repromissionis initio postulatae, calumniae decimae partis eius, quod petit, tibi condemnari eum desiderare potes. PP. kal. Nouembr. AA. coss.⁸

[737] 14. Item leges, qualiter petitor probare debeat, quod intendit, non ab aduersario instrui, ex corpore Hermogeniani tit. ad exhib.

⁹ Imp. Dioclet. et Maximian. AA. Aurelio, Diogeni. Nimis graue est, quod petitis, urgeri ad exhibitionem partem aduersam eorum, per quos sibi negotium fiat. Unde intelligi-

¹) *Ex Cuiacii ut vid. cf. idem pater Par. 77. al.* ²) *Cf. Plin. ep. 5, 1. §. 3. Fr. Vat. 287.* ³) *donationes emancipatione Par. 77. al., ubi e(manc.) factum videtur ex c(ausa).* ⁴) *a. 293—304.*

⁵) *a. 294—302.* ⁶) *Ex Schult. cf. Iisdem edd.* ⁷) *In Haenel. Herm. C. p. 70. Cf. Gai. 4, 175.* ⁸) *a. 293—304.* ⁹) *L. 7. C. de testib. (4, 20), variante inscriptione.*

tis, quod 'intentionis uestrae¹ proprias afferre debeatis probationes, non aduersum se ab aduersariis adduci.² PP. kal. Maii AA. et CC. coss.³

15. Idem eodem corpore titul. ubi agi debeat:

Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Flaulanae. Inter cetera et ad locum: Quaecunque ad te pertinentia detineri dicis ab his, quorum meministi, uel probaueris tibi deberi, praeses prouinciae restitui prouidebit. PP. VII. id. Ianuar. AA. coss.⁴

16. Idem eodem corpore tit. de instrum.:

Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Iulio Pancratio. Inter cetera et ad locum: Omissis itaque istiusmodi moris, si intentionem suam incipiat aduersarius tuus implere, praescriptionibus temporis uel alterius (*rei*) et tu causam magis tuam defende, habens securitatem uictoriae, si quod intendit aduersarius tuus, probationibus implere non possit. PP. DD. Diocletian. A. V. et Maximian. A. (IV.) coss.⁵

17. Item leges, quod scriptura, quae nullam de legibus habeat firmitatem, firmari a principe non debet, eodem corpore tit. de testament.:

Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Aurelio Secundino, Optioni. Inter cetera et ad locum: Scriptura, quae nec iure, nec legibus consistit, nec a nobis hanc confirmari conuenit; quippe cum 'beneficia (*nisi*) citra⁶ cuiusquam iniuriam petentibus decernere minime soleamus. PP. VII. kal. Nou. Martianopoli, CC. coss.⁷

18. Item leges, qualiter quod 'auctor⁸ habuit, hoc eius heredi possit competere, ex corpore Hermogeniani tit. de [738] successionibus:

Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Aurelio Asterio. Inter cetera et ad locum: Si secundum edicti formam testamentum obsignatum existit, bona, quae, cum moreretur 'auctor⁹ tuus, eius fuerunt, solenniter petes, et reliq. PP. III. kal. April. Sirmio, CC. coss.⁷

¹) *Ex I. C. intentiones uestras Par. 77. intentioni uestrae Par. 86.*

²) *Deesse uidetur: postulare uel oporteat.* ³) *Aut AA. et aut ut in I. C. et CC. delendum.* ⁴) *a. 293—304.* ⁵) *a. 293.* ⁶) *Supplevi v. nisi, cuius nota excidit. Haenel ad Herm. C. p. 73. susp. beneficia circa.* ⁷) *a. 294—302.* ⁸) *actor edd.* ⁹) *actor*

Par. 77.

19. Idem eodem corpore, titul. de pact. et transact.:

¹Impp. Dioclet. et Maxim. AA. Eusebio. Inter cetera et ad locum: Manifesti atque evidētis iuris est, antequam cerneret uel pro herede gereret uel bonorum possessionem peteret defuncta, successionem eam non potuisse ad heredes suos transmittere. PP. X. kal. Mart. iisdem AA. coss.

20. Item leges, qua poena calumniatores plectendi sunt, ¶(P.) lib. I. sentent. tit. de calumniator.:²

Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat.

21. Idem (eod.) 'lib. et tit.:³

'Et in priuatis et in publicis iudiciis⁴ omnes calumnioli extra ordinem pro qualitate admissi plectendi sunt.

VII. 1. Quantum ad nos delatae pactionis textus⁵ insinuat, potius contra bonos mores carthola ipsa litigii seminarium propagauit, quam amicabile⁶ deliberatione assurgentium iurgiorum scandala resecauit. Dignoscitur ita calliditas⁷ dictantis non habuisse prudentiam. 2. Dum igitur contra legum [739] iurisque ordinem ueniens iustam arbitrii ignorauit custodire mensuram, quae tanta duarum personarum dignitas potuit reperiri, aut quae intra regionem tanta fuit defectio iudicantium, ut nec triumuirale iudicium etiam de rebus iudicatis male paciscentium non 'temulentia,⁸ sed, quod 'uerius dici⁹ constat, 'facilitas¹⁰ eligeret? (de rebus enim iudicatis 'soli principi¹¹

¹) L. 7. C. de i. delib. (6, 30). a. 293—304. ²) I. 5. §. 1.

³) lib. V. tit. edd. ⁴) de priuat. et publ. iudic. edd. Correx. Schult. et Arndts. ad Paul. S. R. I. 5. §. 2. ⁵) Litigantes pacto, ut ex sequentibus apparet, post rem a tribus iudicibus (vid. Praef.) iudicatam convenerant, ut de eadem re per duos religiosos viros arbitros constitutos iterum iudicaretur. ⁶) quam tum utili edd. De amicabile compositione vel transactione vid. ex. gr. L. 22. §. 1. C. de ss. eccl. (1, 2). L. 51. C. de episc. et cler. (1, 8). L. 15. §. 5. C. de legit. hered. (6, 58). Error inde natus, quod am semel scriptum ic pro te = tunc vel tum sumptum est. ⁷) illam pactionis cartolam causidici vel ICTi ex novo litigio lucrum captantis.

⁸) tam electio edd. Nota novam ex barbarorum moribus profectam sed iuri civili ignoratam rationem pacta conuenta impugnandi, de qua consultor cogitasse videtur. ⁹) Par. 86. uerius (om. dici) Par. 77. ¹⁰) Erga causidicum haec persuadentem. ¹¹) Ipsi vel,

et contra iudices licuit iudicare) aut si ita conuenerat, ut iudicii uinculum solueretur?¹ 3. Ergo pactio ipsa iudicii ordinem et constitutionem 'infirmat atque² discingit, quod tamen non paciscendo, sed donando fieri potuisset, secundum sententiam Paulli iuridici, cuius sententias sacratissimorum principum scita semper ualituras, 'ac diualis constitutio,³ 'declarant.⁴

4. Paulli sentent. I. lib. (*tit.*) de pact.:⁵

Nec contra leges, nec contra bonos mores pacisci possumus.⁶

5. Item eod. lib. et *tit.*:⁶

Pactum contra ius aut constitutiones aut S. C. interpositum nihil momenti habet.

6. Item ex corpore Paulli de pact. et conuentis:⁷

Post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, seruari non 'oportet.⁸

7. Intelligis memoratae pactionis constitutionem iuridici auctoris sententiis 'uacuam.⁹ Quid, inquam, ulterius requirendum? Dicit pars aduersa: 'Pacti sumus libero arbitrio, nullo [740] cogentis imperio, 'sicut¹⁰ bonis moribus 'consonat.¹¹ Si certum, non contra 'ius esse aut¹² senatus consulta, quae iudicata sunt prius, effectui contradantur: 'at¹³ de his, quae alterationi superesse noscuntur, 'sit dignus¹⁴ ac legalis numerus iudicum, qui cuncta 'latae sententiae moderatione¹⁵ discingat.¹⁶ 8. Certe si necesse est, rusticis improbisque moribus aliquid amplius satisfieri, ipsi duo, quos praefata carthola no-

petentibus litigatoribus, per delegatos iudices, quorum tum maior numerus constitui solebat. Vid. Praef. ¹⁾ *Edd. et uncos, quos posuimus, et interrog. signum ignorant.* ²⁾ *Ex Puggaei* cf. infirmat quae *edd.* ³⁾ *i. e. perinde ac diualis constitutio (semper valet). Vid. Handii Tursell. I. p. 470. Quae potestas particulae ac non perpensa effecit, ut varie in hoc loco interpretando erraretur (Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 30. 63). Nec vero dixit diualem constitutionem, quia ipsae Constantini et Theodosii et Valentiniani leges (L. 2. 3. Th. C. de resp. prud. 1, 8) hoc additamentum non continebant. Denique diualis ei est diuorum principum, quorum constitutiones in Codicibus continebantur.* ⁴⁾ *declarat Par. 77. declarauit Par. 86.* ⁵⁾ *I. 1. §. 4.* ⁶⁾ *I. 1. §. 4^a.* ⁷⁾ *I. 1. §. 5.* ⁸⁾ *Ex Paul. epit. potest edd.* ⁹⁾ *Malim uacuari.* ¹⁰⁾ *tibi et Par. 77. sibi Par. 86.* ¹¹⁾ *constat edd.* ¹²⁾ *iussa et edd. Scriptum fuerat: I esse aut.* ¹³⁾ *et edd.* ¹⁴⁾ *sit dignus Par. 77. si dignus Par. 86.* ¹⁵⁾ *lata sententia moderata ratione Par. 77. Pugg. lata sententia moderatione Par. 86.* ¹⁶⁾ *Signa citandi nos addidimus.*

minauit, sub praesentia electarum personarum, defensore quoque adhibito, appellentur, ut, si praesumunt aut putant iustum uel legale, audiant, quae partes iurgantium crediderint intimanda: et si ipsius cartholae, quae iam dignoscitur iuris formulis uacuata, modum aestimant se supplere, promant de agnitis ¹legibus¹ sententiam. 9. Tunc et ipsi sentient, 'quae'² sit temeritas iudicantis, ubi minor numerus post maiorem, 'praeterea et religiosorum, quos non summi pontificatus honor attollit,³ contra res iudicio terminatas praesumpserit ferre sententiam: ac, si destiterint, contestatio allegetur, illos aut differre, aut non praesumere, 'ut⁴ electionem impleant paciscentium. 10. Demum si quae in contentionem ueniunt, aut ampliori numero iudicum, aut summae potestatis sunt arbitrio decernenda.

VII^a. 1. Deinde uero 'minime'⁵ fuerat necessarium, consultationem nostram tuis utilitatibus sciscitari,⁶ si auus maternus nepoti aliqua contulisse noscatur, utrum in iure eius manere debeant, an matri, in possessione sua consorti persuasionibus lubricis, 'imputari,⁷ pro eo fortasse, quod usu-
[741] fructuaria '(fuerit)⁸ de proprietate filii constituta:⁹ 'cum¹⁰ si 'filio eius¹¹ proprium uel cuilibet extraneo aliquid 'reliquit, ut¹² domino de facultate sua testari non licuit;¹³ 'cumque¹⁴ etiamsi pater filii superesset, nec ad ipsum ab auo materno quod nepoti collatum fuerat, pertineret, ut etiam C.

¹) legis edd. ²) quid edd. ³) Hoc significat: si saltem episcopi essent electi, tunc iudices sensu Nov. Valent. III. Lib. II. tit. 34 (Nov. 78.) pr. dici possent; cum simplices sint religiosi, nullo modo iudicandi partes suscipere possunt. De maiore numero iudicum post minorem iudicante cf. Concil. Antioch. c. 12. (Mansi II. 1313). ⁴) aut edd. ⁵) quod minime edd. ⁶) Schulting. retento ab initio quod, coniciebat sciscitaris. ⁷) in legitimam portionem, quod postea VII^a, 4. negatur. ⁸) Hoc ob similitudinem litterarum tuaria excidisse videtur. ⁹) sc. avi testamento, quo huius ususfr. metu inofficiosae donationis querelae mentio facta erat. ¹⁰) ac edd. c. siglum litterae a, inde duplicatae, adhaesit. ¹¹) filiae edd. pro filio e'. ¹²) reliquisset edd.; ad sensum fere correxi. ¹³) Hoc vult: consultatio mea primum ea de causa necessaria non fuit, quod si testamento avi ususfr. rerum nepoti donatarum matri datus dicitur, non potuit is de eo testari, cuius dominus esse desierat. ¹⁴) Edd. ante cumque puncto distinxerunt.

Th. declarat auctoritas. 2. Quod *'tutamen*¹ superfluum penes electas magnificasque personas fieri iudicamus: sed necesse est, ut ignorantia rusticitatis uel tergiuersationis iniquitas directis semper *'oblationibus*² comprimatur. 3. Ex Theodosiani lib. *'IIX.*³ sub tit. de mat. bon. et mat. gen. (*et*) cretione sublata:

Impp. Honor. et Arcad. AA. Florentio praef. urbi. Ad locum: Quicquid auus, auia, proauus, proauia, nepoti, nepti, pronepoti, pronepti cuiuslibet tituli largitate contulerint, id est, testamento, fideicommisso, legato, codicillo, donatione, uel etiam intestati successione, pater filio filiaeue integra illibataque custodiat. Dat. prid. id. Octobr. Mediolano, Olibrio et Probino coss.

4. Luce clarius constitit *'patefactum*,⁴ nec matri *'usum*⁵ obesse, ut de reliqua facultate *'portionem*⁶ debitam consequatur: et circa nepotem munus auaticum *'perpetuam liberalitatem*⁷ mansurum. Hoc et consultorum iura declarant, quae necessarium tractatui nostro non duximus adhiberi.

VIII. I. *'Quod demum*⁸ sollicitudinis tuae cura tracta- [742] uit, ut de effractoribus *'ex*⁹ manifesto crimine comprehensis *'quum*¹⁰ iudex debuit ferre sententiam, tractatus nostri pagina declaret, *'an*¹¹ maritus, quem iudiciariae potestatis cingit auctoritas, de seruis, qui res uxorias manifesto crimine absolutisse conuicti sunt, peremptoriam debuerit ferre sententiam, quasi id obici possit, in propria causa (*quod*) quis iudicet stulte: huic lex diuorum principum, quae infra legitur, opponenda, maritum illa tantum negotia uxoris uelut extraneum *'actorem*¹² prosecuturum, quae procuratio emissa *'praescripserit*.¹³ 2. Ex corpore Theodosiani:¹⁴

¹) tamen *edd.* *Sequentia iam non muto.* ²) *An:* obiectionibus? *vel* oblationibus? *vel* allegationibus? ³) IX. *edd.*; *sed est* L. 7. Th. C. 8, 18. L. 2. I. C. de bon. mat. (8, 60). a. 395. ⁴) *Par.* 86. patri factum *Par.* 77. ⁵) *Malim* usumfructum *sc.* in rebus nepoti donatis ab hoc eius persuasionibus concessum; *vid. supr.* §. 1. ⁶) possessionem *edd.*, cum portionem pro siglo possessionem acceptum esset. *Ceterum vid. VII^a, 1.* ⁷) perpetua liberalitate *edd.* ⁸) Adde dum *edd.* Addendum *Schult. cj.* At dudum *Roever. cj.* ⁹) et *edd.* ¹⁰) quam *edd.* ¹¹) aut si *edd.*, factum id, ut *puto*, *ex an.* Potest tamen etiam fuisse: declaretur, si. ¹²) auctorem *edd.* ¹³) *Ex Fugg. cj.* perscripserit *edd.* ¹⁴) L. 4. Th. C. de

Impp. Theodosius et Arcadius et Honorius AA. Victori proconsuli Asiae. Procurator, licet maritus sit, id solum exequi debet, quod procuratio emissa praescripserit. Dat. V. kal. Iul. Theodosio A. III. et Abundantio coss.

3. Agnoscis maritum uelut extraneum causam uxoriā prosecutum.¹ 4. 'Agnosce et² iudicem de manifestis reis non potuisse tardare sententiam. 5. Item ex corpore Theodosiani lib. IX. tit. de accusationibus et inscription.:³

Impp. Arcadius et Honorius AA. Nec diuersorum criminum rei uel desidia iudicum, uel quadam 'lenitatis⁴ ambitione per prouincias detenti in 'carcere⁵ crudelius differantur, moneantur omnes iudices, productos e custodiis reos discussioni debitae subiicere et, quod leges suaserint, definire. Datum III. non. Aug. CP. Arcadio III. et Honorio coss.

6. Hoc etiam specialiter post hanc legem iudex sibi metuat inferendum, quod si dignam tardarit ex lege ferre sententiam, dum principum praecepta respexit, ipse legibus damnabitur. 7. 'Unde⁶ ex corpore Theodosiani sub titulo 'de diuersis rescriptis:⁷

[748] Impp. Constantinus A. et Iulianus Caes. ad Taurum Pf. P. Ad locum: Multabuntur iudices, qui rescripta contempserint aut distulerint. Dat. III. non. Iul. Constantino A. VII. et Iuliano coss.

8. Intelligat nunc improbus accusator, cinctum iudicem et uxoria, uelut externa, debuisse negotia definire, et non licuisse, ut alienum reatum metueret, cui de manifestis reis non licuit tardare sententiam.

IX. 1. ⁸Ex corpore Hermogeniani:⁹

cognit. (3, 12). a. 393. ¹) Contra has hariolationes vid. Ulp. L. 10. D. de iurisdic. (2, 1). ²) Par. 86. agnoscis Par. 77. Pugg. ³) L. 18. Th. C. (9, 1). a. 396. ⁴) Ex Th. C. lenitatis edd. ⁵) Ex Th. C. carcerem edd. ⁶) Videtur legendum uide et superius despexit pro respexit. ⁷) Omittit Par. 77. id est auctoritatibus addit Par. 86. Vid. Haenel ad L. 7. Th. C. 1, 2., quae est a. 356. ⁸) Quae hic sequitur specierum legendarum farrago, finito tractatu, vel ab ipso eius auctore vel, quod verisimilius, ab alio (nam et alia allegandi ratione utitur) supplendis maxime iis, quae de pactis c. 7. tradita erant, addita esse videtur. ⁹) De his septem constitutionibus, quae ex corpore Hermogeniani citantur, vid. Haenel., ad Herm. C. p. 62. ad Th. C., p. 216. G. F. Puchta histor. iur. ed. 3. p. 656. I. Goltzofr. eas in Th. C., sex

Imp. Valens et Valentinianus AA. ad Volusianum praefect. urbis. Post sententiam pacisci non licere, iuris ordine prae-cauetur. Unde cum supplicans, inique se 'oppressum,¹ et post sententiam sacri auditorii depactum esse commemoret, Volusiane parens carissime et amantissime, amota poena, quam pacto contra ius facto serenitas tua inesse praeuiderit, legum auxilio consulat supplicanti. Dat. IV. id. Aug. Mediolani.²

2. Idem AA. Pompeo Fauonio. Hereditatem, quam tibi competere iure confirmas, negotii merito discusso, approbatis allegationibus, restitui efficiet legum fonte demanans sententia iudicantis, remota uidelicet pactione, quam dolo patuerit elicitam. Dat. VIII. id. Februar. Alleg. non. kal. April. in basilica Thermarum Comm. ipsis AA. coss.²

3. Idem Aug. Mamertino Pf. P. Inter cet. et ad locum: Pacta quidem per uim et metum apud omnes satis constat cassata uiribus esse respuenda. Dat. XII. kal. April. ipsis AA. coss.²

4. Idem AA. ad Valentinianum consularem Piceni. Non [744] dubium est, eum a fide placiti recessisse, qui, quae promiserat, implere 'noluit,³ Valentiniane carissime. Proinde si aduersario supersedente cominus explicare ea, quae sponderat, fides placiti uacillat, familiares litterae, quas ad se missas dicit, supplici Exoperio non oberunt. Fines etiam, quos temeratos asseuerat, amota praescriptione temporis, hi, qui peruaserunt, ut ratio iuris est, redhibere cogantur. Alleg. IV. kal. Maii Flauia 'Fanestri⁴ in secretario, ipsis AA. coss.²

5. Idem AA. Heliae Bauoniae. Lites trahi et sub quodam potentiae terrore infimos fatigari, iudiciorum 'spectat ad inuidiam.⁵ Unde si aduersarium tuum longe a filii tui successione positum haec in te, quae precibus texuisti, excogi-

prioris tit. de pactis (2, 9), ultimam, de qua vid. Wenck. ad Th. C. p. 242., tit. ad SC. Claud. (4, 9) intulit, alias interdum lectiones sequens, quas, unde petiverit, ignoro. ¹) Par. 88. oppressam Par. 77. Pugg. ²) a. 365., ipsis sc. Augustis primum coss.

³) Par. 88. nolit Par. 77. Pugg. ⁴) Fenestri edd. Corr. Gothofr. ⁵) expectat inuidia edd. ad iudiciorum spectat inuidiam ed. Gothofr.

tasse constiterit, rector prouinciae hominis, qui nec paci-
scendi nec colloquendi de negotio substantiam habuit, im-
pudentiam summoueatur, reddique faciat, quicquid claruerit
usurpatum: nec impudentia uindictet, quod concedere leges
et iura non possunt: maxime cum memores, 'nec¹ a prima
pactione, quae substantiam non habebat, secunda conuen-
tione discessum, 'sed etiam² inaniter '(res)³ resedissee, quod
non iam pactio, sed quaedam usurpationis non subsistentibus
causis immoderatio doceatur. Dat. III. kalend. Aug. Me-
diolani, ipsis AA. coss.

6. Imp. Valens et Valentinianus AA. Ampellae. Ea, quae
heredes inter se transactione interposita composuerint,
firma illibataque perseuerabunt. Et ideo secundum fidem
instrumenti competens tibi portio a possessoribus cum
fructibus restituatur per uirum clarissimum 'proconsulem⁴
Africae, amicum nostrum, fide gestorum diligenti examina-
tione comprobata. Dat. III. non. Iul. Sirmio, diuo Iouiano
et Varron. coss.⁵

7. Imp. Valentinian. et Valens AA. Felici consulari 'Ma-
cedoniae.⁶ Inter cetera et ad locum: Si seruilibus
contuberniis sese mulieres quondam ingenuae subdiderint,
et nunc contemnentes dominum minoris aetatis, seruitutis
iugum conantur effugere, grauitas tua his, 'quae⁷ ser-
uilem condicionem non statim in ipsis 'coniunctionum⁸
primordiis refugerunt,⁹ necessitatem subeundae seruitutis
imponat. Dat. XIV. kalend. Aug. Mediolani, ipsis AA.
coss.

8. Ex corpore Gregoriano:

¹⁰Imp. Antoninus A. Prisciano militi. Summa sententia
comprehensa, quam, cessantibus curatoribus quondam tuis,
iudex secutus iurisiurandi a te perlati religionem, in con-

¹) *Fuerit n̄ m i. e. non modo.* ²) et Gothofr. ³) *Geminando restit.* ⁴) *Ita Gothofr. proconsularem edd.* ⁵) a. 364. ⁶) *Campaniae I. Gothofr. in L. 5. Th. C. ad. SC. Claud. (4, 9).* ⁷) *Ex Schulting. cj. qui edd.* ⁸) *Schulting. cj. coniunctionem edd. coniunctionis Gothofr.* ⁹) *paciscendo, ut liberae manerent (cf. not. ad Gai. 1, 94. Paul. S. R. 4, 10. §. 2.); unde iam apparet, quid attinuerit, hanc constitutionem hic subnectere.* ¹⁰) *L. 1. Gr. C. de transact. (1, 11) p. 5. Haen. Cf. L. 5. C. de in lit. iur. (5, 53).*

demnationem deduxit, minui pacto non potuit: ac 'propterea¹ sublata cautione transactionis, quae nullo iure interposita est, Septimius Varianus rem iudicalem exequatur. PP. kal. Iul. Laeto II. et Cereale coss.²

9. ³Imp. Dioclet. et Maximian. AA. Ulpiae Marcellinae. Si praeses provinciae ignorantiam tuam fraudulenta transactione ac dolosis artibus generi tui circumscriptam esse cognoverit, si quidem Aquiliana stipulatio et acceptilatio insecuta non est, pactum callide scriptum, integris singulorum actionibus, amovebit. PP. III. non. Octobr. ipsis AA. coss.⁴

10. ⁵Imp. Gordianus A. Cliniae Antoniae. Pacta, quae contra bonos mores interponuntur, iuris ratio non tuetur. PP. non. Octobr. ipso A. II. et Pompeiano coss.⁶

11. ⁷Imp. Alexander Aurelio Dionysio. Cum posteaquam aduersarius matris tuae uictus esset, matrem tuam circumuenerit, ut pacisceretur, nullam se controuersiam de seruis moturam, id pactum mala fide factum irritum est. Et cum ex ea conuentione cum matre tua agi coeperit, iudex eam [746] liberabit; quia de re iudicata pacisci nemo potest. PP. prid. id. Sept. Alexandro A. cos.

12. Ex corpore Theodosiani:⁸

Imp. Honorius et Theodosius AA. Iuliano proconsuli Africae. Et mulieribus et minoribus in iis, quae praetermiserint uel ignorauerint, innumeris auctoritatibus constat esse consultum. Dat. prid. non. Mart. Rauennae, Constantino cos.

13. Item eodem corpore:

⁹Imp. Constantinus A. ad Maximum praefect. urb. Inter cetera et ad locum: Pactiones eas ualere uolumus, si cum legibus consentiant, et reliqua. Dat. VI. non. Febr. Romae, Sabino et Rufino coss.¹⁰

14. Ex corpore Gregoriani:

¹ Par. 86. praeterea Par. 77. Pugg. ² a. 215. ³ L. 5. Gr. C. de transact. (1, 11) Haen. p. 6. ⁴ a. 293—304. ⁵ Vid. Haen. Gr. C. p. 3. ⁶ a. 241. ⁷ L. 9. C. de pact. (2, 3). a. 226. Haen. Gr. C. p. 3. ⁸ L. 3. Th. C. de int. rest. (2, 16). L. 3. I. C. de in int. rest. min. (2, 22). a. 414. ⁹ De hac const. cf. Wenck. ad Th. C. p. 110. Haenel ad Th. C. p. 214. ¹⁰ a. 316.

¹Imp. 'Valerian.² et Gallienus AA. et Valeri(an)us Caesar Aurelio. Praeses provinciae aestimabit, utrum de dubia lite transactio inter te et ciuitatis tuae ordinem facta sit, an de re iudicata: quia de re iudicata pacisci nemo potest. PP. III. kalend. Iun. Aemiliano et Basso coss.

15. 'Item³ ex corpore Gregoriani tit. de transact.:⁴ Imp. Gordianus A. Flauio Hercolano. Super iudicato non subsecuta appellatione frustra transigi, non est opinionis incertae. PP. XIV. kalend. Nou. Sabino et 'Venusto⁵ coss.

16. Idem eodem corpore:⁶ Imp. Alexander Donato militi. Si certa quantitas in 'condemnationem⁷ 'iudicii⁸ deducta fuerit, pacisci exinde non posse, etc. PP. IX. kalend. Iun. Fusco II. et Dextro coss.

17. Item ex corpore Gregoriani:⁹ Qui contra arbitri sententiam petit, sola in eum poenae actio ex compromisso competit; non etiam 'exceptio¹⁰ pacti conueni. Lib. I. tit. X.

18. Ex eodem libro et tit.:¹¹ Imp. Diocletian. et Maximian. AA. Sergiae et Anagio. Inter cetera et ad locum: De dubia uero lite facta transactio rescindi non potest. PP. VIII. id. April. Caes. coss.

19. Item eodem corpore et titulo:¹² Imp. Diocletian. et Maximian. AA. Aurelio Hermogeni militi. Pactum, quod contra iuris formam provinciae rector factum animaduertit, id infirmare minime dubitabit. PP. XIV. kal. Nou. Caess. coss.

¹) *L. s. Gr. C. eod.* (1, 11) p. 6 *Haen. Cf. L. 12. C. de transact.* (2, 4). a. 259. ²) *Ex I. C. Schult. Valentinian. edd.* ³) Idem *edd.* ⁴) *L. s. Haen. p. 3. a. 240.* ⁵) *Veterano edd.* ⁶) *Tit. de pact. Haen. p. 6. a. 225.* ⁷) *condemnatione edd.* ⁸) *Non arbitrii. Tit. de pact. Haen. p. 4.* ⁹) *Tit. de pact. Haen. p. 4.* ¹⁰) *Ex Schult. cj. conceptio edd.* ¹¹) *Haen. ib. a. 294—302.* ¹²) *Haen. ib. a. 294—302.*

CYRILLVS. DOMNINVS. DEMOSTHENES. EVDOXIVS. PATRICIVS. AMBLICHVS.

Ex his prudentibus, quorum quaedam sententiae partim [748] a iurisconsultis Iustiniano coevis partim in Basilicorum scholiis commemorantur, quattuor medios, Dominum, Demosthenem, Eudoxium et Patricium, Iustiniano paullo antiquiores fuisse et in iuris schola, fortasse Berytensi (certo enim hoc affirmari non potest), Codices antiquiores ἀναγνώμασι (fr. 7. 8.) i. e. lectionibus interpretatos esse, post Reizium in exc. XX. ad Theophilum p. 1241 seq. demonstravit Carolus Guil. Ern. Heimbachius libro de Basilic. orig. Lips. 1825. p. 66 seq. Errorem vero superiorum fere omnium, Eudoxio et Patricio etiam Herois nomen tribuentium, frater Caroli Gustavus Heimbachius, in his studiis pariter versatus, Anecd. I. p. 203. primus convicit, non nomen proprium id esse ostendens, sed epitheton quoddam, quo aut magna horum virorum auctoritas aut iam defunctos eos esse significaretur: utroque enim sensu appellationem τοῦ ἥρωος a scriptoribus usurpatam esse. Quod ut non nego, ita proprium tamen quid huic cognomento inesse, cum istius aevi prudentibus datur, existimo. Primum enim quod ad ipsam significationem attinet, utrumque eo comprehendi puto, et defunctum virum esse et summam eius apud posteros auctoritatem atque gloriam. Utrumque enim etiam complectitur epitheton iisdem viris datum, quo τὸ τοῦ ἥρωος tantum variari videtur, ὁ τῆς εὐκλειδῆς μνήμης (fr. 6.), ὁ τῆς περιφανοῦς μνήμης (fr. 13.) et 'inclytæ recordationis', quo Iustinianus Patricium ornat Graecumque illud elogium Latine vertere videtur in const. Tanta circa §. 9. his verbis, quae primus C. Wittius (in Richter Krit. Jahrb. f. d. RW. I. p. 15.) recte scribere et intelligere docuit: 'vir ab antiqua stirpe legitima procedens (sc. Anatolius, unus ex XVI viris Digestis conficiendis), cum et pater eius Leontius et avus Eudoxius post Patricium inclytæ recordationis quaestorium et antecessorem, et Leontium, virum gloriosissimum praefectorium, consularem atque patricium, filium eius, optimam sui memoriam in legibus reliquerunt.' Deinde animadverti, τοῦ ἥρωος cognomentum

[749] illo aevo iis tantum iuris interpretibus dari solitum, qui ante Iustinianum claruerant, nec tamen multo ante, quia antiquiores omnino negligebantur, sive propter aetatem, sive quod iuris studium brevi ante Iustinianum novas vires ceperat antecessoresque rursus quasi novi Papiniani ad summorum honorum fastigium evehi coeperant. Qui enim sub Iustiniano vel post fuerunt, licet celeberrimi, velut Dorotheus, Theophilus, Thalelaeus, alii, post mortem saepissime quidem *ὁ μακαρίται* (loca congeffit Gust. Heimb. l. c. p. 204.), quo nomine antiquior semel tantum (Patricius fr. 25.) insignitur, nunquam vero *ἡρώας* appellantur. Causam vero huius quasi iubaris, quo antiquiorum antecessorum memoria coruscabat, in hoc positam fuisse puto, quod illi adhuc stante antiquo totius orbis imperio, integrisque adhuc atque illibatis fontibus iuris Romani maiore cum libertate atque auctoritate (cf. fr. 1.) ius traderant. Nam iidem *ὁ παλαιότεροι διδάσκαλοι* (fr. 9.) etiam *ὁ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλοι* (fr. 12.), *ὁ κοινὸς τῆς οἰκουμένης* vel simpliciter *ὁ κοινὸς διδάσκαλος* (fr. 1. 14.) appellantur, quod pariter de doctoribus Iustiniano coaevs vel inferioribus nunquam legi. — Quod ad singulorum aetatem attinet, ex verbis const. laudatae apparere videtur, Patricium et Eudoxium inter se fere aequales Iustinianum duabus paene aetatibus praecessisse, Patriciumque ut gloria superiorem, ita aetate paullo inferiorem Eudoxio fuisse. Comparat enim imperator Eudoxium, Anatolii avum, cum Patricio, Leontium, Anatolii patrem, cum Leontio Patricii filio: et uterque quidem avus et uterque pater tunc iam defuncti fuisse videntur; alterum vero Leontium Patricii filium inter Xviros Codici componendo paucis annis ante invenimus in const. de novo codice faciendo. His convenit, quod Thalelaeus Iustiniani aequalis Patricium *τὸν μακαρίτην* appellat, tanquam sua demum memoria defunctum. Domnum et Demosthenem rursus paullo antiquiores fuisse, inde concludimus, quod et multo rarior eorum mentio est, et uterque ante Eudoxium commemorantur (fr. 3.), et Demosthenis sententia a Patricio affertur (fr. 4.). Sane Domnum Theodorus, quem Tiberii II. tempora attigisse constat, praeceptorem suum vocat (fr. 4.); verum eo sensu, ut arbitror, quo Gaius 'nostros praeceptores', vel (quae sententia Zachariae est Anecd. p. XLVIII.) quasi ex libris eius didicerit. Neque igitur quidquam prohibet, ut Domnum, ad quem Zenonis epistola testantibus Basilicis 56, 6. c. 7., cui respondet restituta L. 7. C. de fide et iure hastae (10, 3), circa a. 487. data est, pro nostro Domnino habeamus. — Cyrillum, *τὸν ἡρώα* (fr. 1.), quem plerique cum posteriore Cyrillo, Digestorum sub Iustiniano interprete, confundunt, auctore C. E. Zachariaeo hist. iur. Graeco-Rom. p. 21. primo loco [750] posui; eius enim ipse Patricius (fr. 1.) commentarium 'definitionum', Latino igitur, ut videtur, sermone scriptum, lau-

ται ἐν πᾶσι τοῖς διγ. — Schol. *tinentia congegssit. nunc Basil. 11, 1. c. 67. T. I. p. 646. vero in totis Digestis dispersa sunt.*

2. ¹ Οὐ μὴ γένοιτο· κακῶς *Minime: male definiisti. ἐκανονίσθης. ἄλλο πάκτον καὶ Aliud est pactum, aliud ἄλλο διάλυσιν. τὸ γὰρ πάκτον transactio. Pactum enim ὁμολογημένου χρέους ἐστὶν ἀπαλ- est debiti non controversi τησις, ἢ δὲ διάλυσιν ἀμφιβαλλο- remissio, transactio autem μένου χρέους τομὴ. τὰ μὲν οὖν debiti dubii decisio. Debila ὁμολογημένως ὀφειλόμενα διὰ igitur confessa ideo et qui τοῦτο δύναται καὶ ὁ μὴ δεσπότης, non dominus est, sed tan- ἀλλὰ μόνον κύριος τοῦ διοικεῖν tum rerum alienarum ad- τὰ ἄλλότρια τῷδε δεβίτορι συγ- ministrator, debitori re- χωρεῖν, ἐπειδὴ δύναται ὡς διοι- mittere potest, quia tan- κητῆς ἀπαιτεῖσθαι δίκας ἢ προ- quam administrator con- δοῦς ἢ φανθυμίας ἀδικήσας, venire potest, si vel causam πλὴν εἰ μὴ ἄρα δι' ἀντιδώρων prodiderit, vel negligentia ὠφέλησε τὸν πρωτότυπον. τὸ domino nocuerit, nisi for- δὲ ἐπὶ τοῖς ἀμφιβόλοις διαλύ- te domino remuneratione εσθαι μόνου τοῦ δεσπότου ἐστὶ, profuerit. De rebusdubiis τοῦ ἔχοντος τελείαν αὐθεντίαν, autem transigere solius οὐκέτι δὲ καὶ προκουράτωρος· domini est, qui plenam ha- ἐγκαλούμενος γὰρ ὁ προκουρά- bet potestatem, nec vero τωρ ἐνταῦθα δύναται λέγειν, procuratoris. procurator ὅτι πάντως γὰρ τί ποτέ σοι ἔχε- enim appellatus tum dice- ῶσται;² χάριτα μέντοι ὀφείλεις re potest: numquid omni- μοι ὁμολογεῖν, ὅτι δι' ἐμοῦ καὶ no tibi debebat? gratiam μέρος ἔλαβες, ὧν λέγεις ὀφεί- igitur mihi habere debes, λεσθαι. οὔτε γὰρ ἐδείχθη, ὅτι quod per me vel partem ποτέ σοι ἐποφείλεται. οὔτως acceperis eorum, quae οὖν οὐ δεῖ κανονίζειν ἀπὸ τοῦ deberi dicis; neque enim [752] πάκτου τὴν διάλυσιν. οὕτω καὶ certum erat, tibi aliquid Κύριλλος ὁ ἥρω³ φησὶν. — Ste- deberi. Sic igitur ex pa- phanus in Schol. Basil. 11, 1. c. 12. cto transactionem definiri*

¹) Quaeritur de componenda L. 12. D. de pact. (2, 14) cum L. 60. D. de procur. (3, 3). ²) Signum interrogandi posui; edd. habent punctum contra sensum. ³) Eodem, ut puto, definitionum libro sub tit. de pactis.

— Ulp. L. 12. D. de pact. (2, 14). *non oportet. Sic et inclutus Cyrillus ait.*

3. Ταύτην τὴν διάταξιν¹ Δο- *Hanc constitutionem*
μνῖνος μὲν καὶ Δημοσθένης καὶ *Domninus et Demosthenes*
Εὐδόξιος οἱ πανάριστοι ἐπὶ πολι- *et Eudoxius viri excellen-*
τικῆς δίκης² ἐνόουν, ἐπειδὴ τὸ *tissimi de civili causa ac-*
παλαιὸν ἡ διάταξις αὕτη ἔλεγε· *ceperunt, quia olim in hac*
Μηδὲ τιμὰς δύνασθαι πράττειν *constitutione legebatur:*
τὸν ὑπὸ κατηγορίαν ἐγκληματι- *Reum criminis constitu-*
κὴν γενόμενον. Ὁ δὲ ἥρως Πα- *tum neque honoribus fun-*
τρίκιος καὶ ἐπὶ τῆς οἰασδῆποτε *gi posse.* *Sed inclutus*
δίκης ἐδέχετο τὸ νόμιμον, καὶ *Patricius eam de quacun-*
μᾶλλον τὴν αὐτοῦ γνώμην ἐδέξαν- *que causa accepit, cuius*
το οἱ περιφανεῖς κωδικευταί, ἐξ *etiam sententiam sequi*
ᾧν περιεῖλον τῆς διατάξεως τὴν *maluerunt illustres Codi-*
τῆς τιμῆς μνήμην.³ — Interpr. ad *cis architecti, qui ideo ho-*
L. 6. C. de procur. (2, 13) ed. a Ruhn- *norum mentionem ex hac*
ken. in Meermannii thes. iur. civ. et *constitutione sustulerunt.*
can. T. V. p. 56. Basil. 8, 2. c. 79.
T. I. p. 403. Heimb.

4. Ἡ πρὸς ἀνιόντας ἢ κατιόντας *Donatio etiam paren-*
ἢ οἰονσδῆποτε συγγενεῖς γενομένη *tibus vel liberis vel quibus-*
δωρεὰ ἀναλαμβάνεσθω καὶ ἐπὶ *cunque cognatis facta*
πράξεως ὑπομνημάτων, δηλονότι *actis excipiat, scilicet*
δωρεαστικοῦ μὴ ὑπόντος, ἢ ἐὰν *si donationis instrumen-*
τὸ ὠρισμένον ποσὸν ὑπερβάλῃ ἢ *tum non sit, vel si legiti-*
δωρεά. οὕτως γὰρ καὶ Πατρίκιος *mam quantitatem donatio*
ὁ μόνος⁴ διδάσκαλος ἐξηγήσατο *excedat. Sic enim et*
τὴν παροῦσαν διάταξιν. καὶ μὴ *Patricius unus magister* [753]
νοήσης⁵ αὐτὴν ἀδιαστρίκτως, ἐπεὶ *hanc constitutionem ex-*
καὶ ἡ κέ. διάταξις τοῦ παρόντος *posuit. Neque eam acci-*

¹) L. 6. C. de procur. (2, 13). *Alexandri a. 224., quae nunc in Greg. et Herm. C. desideratur.* ²) In qua quasi honore aliquo fungi videbatur procurator; accusatoris enim munus tum parum honorificum erat.

³) Quaquam ipsum ius retentum est. L. 7. D. de muner. et hon. (50, 4). L. 17. §. 12. D. ad munic. (50, 1).

⁴) ὁ κοινός cj. Zachariaei *Anecd. p. XLVIII.*; ὁ ἐμὸς cj. Heimb. Sed vid. Jacobs. add. anim. in *Athen. p. 131.* ⁵) Ex Heimb. cj. νομίσης edd.

τιτ. φησὶν ἀδιορίστως, πάντα δω- *prias sine distinctione, quo-*
 ρούμενον καὶ πράξεις ὀφείλειν *niam etiam const. 25. hu-*
 ποιῆσαι, ἀλλὰ δηλονότι ἐὰν ὑπερ- *ius tit. indistincte ait,*
 βαίνη τὸ ὠρισμένον ποσὸν τὸ δο- *quemlibet donatorem acta*
 θέν. ἐπεὶ καὶ ἐκ τούτου συνάγε- *debere conficere, scilicet*
 ται, ὅτι πᾶσα δωρεὰ γενομένη *si, quod datum est, legiti-*
 δέεται καὶ πράξεως, ὅπερ ἄτοπον. *tam quantitatem exce-*
 ἀνάγνωθι γὰρ τὴν λδ'. καὶ λς'. *dat. Alioquin ex eo se-*
 διάταξιν τοῦ παρόντος τιτ. πλήν *queretur, omnem dona-*
 ιστέον, ὅτι Δομνίνος ὁ πολυμα- *tionem etiam actorum con-*
 θῆς, ὁ ἐμὸς διδάσκαλος δέχεται *fectione indigere, quod*
 τὸ ῥητὸν τῆς προκειμένης διατά- *absurdum est. Lege enim*
 ξεως ἀδιαστίκτως, καὶ φησιν, ὅτι *const. 34. et 36. huius*
 καὶ συμβόλαιον προβῇ, καὶ μὴ *tit. Plane sciendum*
 ὑπερβῇ ἢ δωρεὰ τὸ εἰρημένον *est, Dominum eruditum*
 τοῖς νόμοις ποσὸν, χρεῖα πάντως *praeceptorem meum in-*
 καὶ πράξεως ὑπομνημάτων ἐπὶ *distincte textum huius*
 τῆς πρὸς συγγενεῖς γενομένης δω- *constitutionis accipere et*
 ρεᾶς,¹ καὶ ὅτι αὕτη ἐστὶν ἢ ἐπὶ *dicere, licet instrumen-*
 τῶν εἰρημένων προσώπων δια- *tum factum sit, et dona-*
 φορὰ πρὸς τοὺς ἐξωτικούς· ἐπεὶ *tio modum legibus dictum*
 ποῖα ἦν χρεῖα, τὴν διάταξιν τοῦτο *non excesserit, omnino*
 νομοθετεῖν; καὶ οἶμαι, αὐτὸς *tamen actorum confectio-*
 μᾶλλον καλῶς ἐδόξασε. — Theo- *ne opus esse etiam in do-*
 dori Schol. ad L. 27. C. de donat. *natione in cognatos col-*
 (8, 54).² Basil. 47. 1. c. 60. T. IV. *lata et hoc interesse in-*
 p. 585. Heimb. *ter dictas personas et*
extraneos: alioquin quid necesse erat, constitutionem hoc
sancire? Et puto eum rectius docuisse.

[754] 5. plenam potestatem agendi] *Hunc locum tanquam*
 Τοῦτο χωρίον ὡς περὶ γενικοῦ *de generali procuratore*
 προκουράτωρος ὁ ἥρως Πατρικίος *(loquentem) inclutus Pa-*
 ἐνόησεν, ἀναγαγὼν καὶ Δημοσθέ- *tricius cepit, laudans*
 νην οὕτως αὐτὸ νενοηκότα. Ἐγὼ *etiam Demosthenem, qui*
 δὲ οὐ νομίζω τοῦτο ἐμφαίνεσθαι *ita id ceperit. Ego vero*

¹) Ex Heimb. cf. ἔπειτα δὲ π. σ. γενομένη δωρεά edd.

²) = L. 5. Th. C. de donat. (8, 12) Constantini a. 333. data.

διὰ τῶν τῆς διατάξεως λέξεων κτλ. *non puto, id constitutio-*
 — Thalelaei Schol. ad L. 10. C. de *nis verbis significari etc.*
 procur. (2, 13)¹ in Meerm. thes.
 T. V. p. 60. Basil. 8, 2. c. 34. Heimb.
 T. I. p. 405.

6. . . . Ὁμολογουμένως δὲ ἐπὶ *Certo in omnibus bonae*
 πασῶν τῶν βόνα φῖδε χώρα τῷ *fidei iudiciis locus est iuri*
 νομίμῳ τῆς διατάξεως.² οὕτως *constitutionis. Sic enim et*
 γὰρ καὶ ὁ ἥρως Πατρίκιος παρέ- *inclytus Patricius et in*
 δωκεν καὶ ὁ ἥρως Εὐδόξιος. δοκεῖ³ *clytus Eudoxius tradide-*
 Δημοσθένει τῷ τῆς εὐκλεοῦς *runt. Demostheni clarae*
 μνήμης λέγοντι, ἐπὶ μόνῃς τῆς *memoriae in sola nego-*
 νεγοτιόρουμ γεστόρουμ χώραν *tiorum gestorum actione*
 ἔχειν τοῦτο τὸ νόμιμον· ἀλλὰ καὶ *locus esse constitutioni*
 τὰ⁴ φητὰ τῆς διατάξεως ἐπὶ ὅλων *videtur; verum textus*
 τῶν βόνα φῖδε τὸ εἰρημένον ἐπὶ *constitutionis in omnibus*
 τῆς διατάξεως ταύτης κρατεῖν. — *bonae fidei iudiciis hoc*
 Schol. Basil. 11, 2. c. 20. T. I. p. *valere dicit.*
 692. Heimb.

7. . . . Ταύτην τὴν διάταξιν⁵ *Hanc constitutionem*
 ὑπομνηματίζων ὁ ἥρως Εὐδόξιος *explicans inclytus Eudo-*
 ἀνήγαγεν ἀνάγνωσμα τοιοῦτον· *xius talem lectionem sub-*
 ἐὰν γάρ, φησὶν, γένηται παρὰ τὸ *iecit: Nam si, inquit, con-*
 νόμιμον τοῦτο διάλυσις περὶ τῶν *tra hanc legem transactio*
 ἀλιμέντων τοῦ μέλλοντος χρόνου *de alimentis futuri tempo-*
 δίχα τοῦ ἄρχοντος τῆς ἐπαρχίας, *ris sine praeside provin-*
 ἐπειδὴ ἡ διάλυσις οὐκ ἔρρωται, *ciae facta sit, quia trans-*
 ρεπετιτεύεται τὸ ὑπὲρ ταύτης τῆς *actio non valet, id, quod*
 διαλύσεως καταβεβλημένον. — *eius nomine solutum est,*
 Theodorus in Schol. Basil. 11, 2. *repetitur.*
 c. 25. T. I. p. 696. Heimb.

8. . . . καὶ μὴν ἡ μοιχεία οὐ δι' *Atqui adulterium neque*
 αἵματος οὐδὲ κεφαλικὴν ἔχει τὴν *sanguinis poenam neque*
 τιμωρίαν, ὥς πανταχοῦ μεμα- *capitalem irrogat, ut ubi-*

¹) *Alexandri ex a. 228., quae in Greg. et Herm. C. nunc non*
exstat. ²) = L. 3. C. de transact. (2, 4) *Alexandri data a. 224.*

in Greg. C. non superstes. ³) *Malim ἄλλο δοκεῖ.* ⁴) *Lege κατὰ*
vel κατὰ τὰ pro καὶ τὰ et in fine κρατεῖ. ⁵) = L. 8. C. de
nsact. (2, 4) Gordiani data a. 239. In Greg. C. iam non exstat.

θήκαμεν· ἀλλ' εἰς τὸ ἡμῖς *que didicimus: sed adul-*
μόνον δημεύεται ὁ σεμνὸς μοιχός. *teri honestioris condicio-*
πῶς οὖν καὶ μετὰ τῶν δι' αἵματος *nis bona pro dimidia parte*
ἐχόντων τὴν καταδίκην ὑπεξείλε *publicantur. Quomodo igi-*
τὴν μοιχείαν ἢ διάταξις αὕτη; *tur etiam inter crimina,*
μάθε, κατὰ τοὺς παλαιοὺς νομι- *quae sanguinis condem-*
κούς καὶ τὰς ἐν τῷ Ἑρμογενιανῷ *nationem habent, haec*
καὶ Γρηγοριανῷ διατάξεις¹ καλῶς *constitutio adulterium ex-*
λέγεις. ἀλλὰ σήμερον ἀπὸ διατά- *cepit? Disce, secundum*
ξεως Κωνσταντίνου ἀνενηνεγμέ- *veteres iurisconsultos et*
νης ἐν τῷ θ'. βιβλίῳ τούτου τοῦ *constitutiones in Codice*
κώδικος τίτλῳ θ'. διατάξει λ'. *Hermogeniano et Grego-*
κεφαλικὴ ἐστὶ. ἐν τῇ ι'. διατ. τοῦ *riano recte dicis. Sed*
τιτ. ἀρέσκει, τὸν μοιχὸν gladio *hodie ex const. Constan-*
feriri ἤγουν ξίφει ὑποκεῖσθαι, *tini lib. 9. huius Codicis tit.*
ὥστε οὖν οὐ μόνον κεφαλικόν *9. const. 30. relata adul-*
ἐστὶν τὸ τῆς μοιχείας ἐγκλημα, *terium capitale est. In*
ἀλλὰ καὶ δι' αἵματος ἔχει τὴν τι- *const. 10. hui. tit. placet,*
μωρίαν· καὶ ὅμως περὶ αὐτοῦ *adulterum gladio feriri.*
πακτεύειν ἢ διαλύεσθαι οὐκ ἔξε- *Itaque adulterii crimen*
στιν. σημείωσαι δὲ, ὅτι ἡ διάτα- *non solum capitale est,*
ξις αὕτη τὴν τοῦ ἥρωος Πατρι- *verum etiam sanguinis*
κίου ἐρμηνείαν ἐδέξατο. καὶ γὰρ *poenam irrogat: tamen de*
ὁ ἥρωος Εὐδόξιος ἔλεγεν, ὅτι ἐπὶ *eo pacisci vel transigere*
μὲν πάντων τῶν κεφαλικῶν, καὶ *non licet. Nota, hanc con-*
εἰς δεπορτατζίωνα ἤγουν ἐξορίαν, *stitutionem inclyti Patricii*
καὶ εἰς μέταλλον ἔχωσι τὴν τιμω- *interpretationem admis-*
ρίαν, ἔξεστι διαλύεσθαι. ὁ δὲ *se. Etenim inclytus Eudo-*
[756] ἥρωος Πατρίκιος ἐπὶ ἀναγνωσμά- *xius dicebat, de omnibus*
των ἰδικῶν ἔλεγεν, ὅτι ἐπὶ μὲν *criminibus capitalibus, si-*
τῶν δι' αἵματος πουβλίκων ἐξεῖναι *ve deportationis, id est*
διαλύεσθαι. αὕτη οὖν ἡ διάταξις *exilii, sive metalli poenam*
τῶν δι' αἵματος ἐχόντων τὴν κατα- *ingerant, transigere lice-*
δίκην προφανῶς ἐδέξατο καὶ ἐβε- *re. Inclytus Patricius*
βαίωσε τὴν τοῦ Πατρικίου παρὰ- *vero in recitationibus suis*
δοσιν. ἰδικῶν εἶπε πρὸς ἀντιδια- *dicebat, de publicis crimi-*
στολὴν τῶν γενικῶν, ἀφ' ὧν ὁ *nibus poenam sanguinis*

¹) Male hic interpungunt edd.

Εὐδόξιος ὥρμητο. εἰσὶ δὲ τὰ ἰδικὰ *irrogantibus transigere* τῶν γενικῶν ἐπικρατέστερα. καὶ *licere*. *Haec igitur consti-
ἀνάγνωθι* πρῶτον κεφάλ. τοῦ *tutio manifeste condem-
κά'*. τιτ. τοῦ μή. βιβ. τῶν διγ. *nationem eorum, quae
βοηθοῦν* τῷ ἥρωι Πατρικίῳ. — *sanguinis discrimen ha-
Theodori Schol. ad Basil. 11, 2. bent, recepit et Patricii
c. 35.¹ T. I. p. 704. Heimb. sententiam firmavit. Spec-
cialium dixit ad differentiam generalium, a quibus Eudo-
xius exorsus erat. Specialia autem sunt generalibus po-
tiora. Et lege cap. 1. tit. 21. lib. 48. Dig., inclytum Patri-
cium adiuvans..*

9. Ἐρώτησις. Οὐκ οἶδα, πῶς *Interrogatio. Nescio*
νοήσω τὴν διάταξιν ταύτην.² *quomodo hanc constitutio-
τότε γὰρ ἡ αὖξησης ἡ τῆς τιμωρίας nem intelligam. Tunc enim
φυλάττει τὴν ἐπιτιμίαν, ὅτε, εἰ δ' augmentum poenae fa-
ἂν ἡ τετυπωμένη καταδίκη ἐξη- mam conservat, cum, si
νέχθη, ἐμελλεν ἀτιμοῦσθαι ὁ κρι- condemnatio statuta illata
νόμενος· νῦν δὲ οὐδὲ εἰ ἐδιπλα- esset, iudicatus infamari
σιάσθη μόνον ὁ τῆς ἐξορίας χρό- deberet; nunc autem si
νος, ἐμελλεν ἀτιμωθῆναι. Αὖσις. exilii tempus tantum du-
Μάθε ἀληθῶς, ὅτι ὁ θεματισμὸς *plicatum fuerit, notari* [757]
τῆς διατάξεως, ὃν ὑπεθέμην, οὐ *infamia non deberet. So-
συνέστηκε, εἰ καὶ Εὐδοξίῳ τῷ lutio. Revera scias, non
ἥρωι, καὶ τοῖς ἄλλοις παλαιοτέ- esse eam speciem consti-
ροις διδασκάλοις ταῦτα εἴρηται. tutionis, quam posui,
ἀλλὰ διὰ τοῦτο αὐτῷ κατηκολού- quamvis ab Eudoxio in-
θησα, ἵνα αὐτοῦ τὸ ἀπίθανον clyto et aliis antiquioribus
διελέγξω. διελέγξω δὲ οὐκ ἐκ τῶν magistris haec dicta fue-
οἰκείων μου πόνων, ἀλλ' ἐκ τῶν rint. Sed ideo illum secu-
τοῦ ἥρωος Πατρικίου. αὐτὸς γὰρ tus sum, ut improbabilem
μόνος ἀληθῶς ἐπέστησε τῷ θέματι eius opinionem refellam:
ταύτης τῆς διατάξεως, καὶ χρὴ refellam autem non ex
κατὰ τὴν ἐκείνου παράδοσιν meis propriis laboribus,
ἡμᾶς θεματῖσαι, ὅτι οὗτος ὁ Πέ- sed ex inclyti Patricii. Is**

¹) Cui respondet L. 18. C. de transact. (2, 4) Diocl. et Maxim. ex a. 298., quae nunc in Greg. vel Herm. C. desideratur. ²) = L. 4. C. ex quib. caus. infam. (2, 12) Severi et Antonini ex a. 198., de qua vid. Glück. Pand. T. V. p. 156. Cramer dispunct. iur. civ. c. 1. p. 10. In Greg. et Herm. C. nunc non exstat.

προς τῇ λνιουριάρουμ ἐνήχθη τὴν *enim solus vere huius con-*
 ἀρχὴν, καὶ ἀντὶ τῆς εἰς τὰ χρή- *stitutionis speciem anim-*
 ματα καταδίκης ἐξωρίσθη πρὸς *advertit, et secundum eius*
 ἐνιαυτόν· εἴτα οὐκ ἐπέισθη τῇ *traditionem nos fingere*
 ἀποφάσει τῆς ἐξορίας· καὶ τοῦτο *debemus, hunc Petrum*
 μαθὼν ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἐξ αὐ- *iniuriarum actione ab ini-*
 θεντίας εἰς πενταετὴ χρόνον αὐ- *tio conventum et vice pe-*
 τὸν ἐξώρισεν, καὶ ἐπήγαγεν, *cuniarum condemnationis*
 αὐτὸν μὴ ἡτιμῶσθαι, οὐ διὰ τὸ *in annum relegatum fuis-*
 βάρος τῆς τιμωρίας τῆς ἐξ αὐτοῦ *se: deinde sententiae rele-*
 τοῦ βασιλέως ἐπενεχθείσης, ἀλλὰ *gationis non obtemperas-*
 διὰ τὸ βάρος τῆς πρώτης κατα- *se: quod cum imperator*
 δίκης, ὅτε ὑπὸ τῷ ἄρχοντι κρινό- *rescivisset, ipse ex aucto-*
 μενος ὡς ὑβριστῆς ἀντὶ χρημάτων *ritate sua in quinquennii*
 εἰς ἐξορίαν κατεδικάσθη. οὐ- *tempus eum relegavit et*
 τως οὖν ἔχων ὁ θεματισμὸς τῆς *subiecit, eum non esse in-*
 διατάξεως, κατ' οὐδὲν ἔπταισται. *famatum non propter se-*
 ἐὰν γὰρ ἐν τῇ πενταετίᾳ νοήσωμεν *veritatem poenae ab ipso*
 τὸ βεβαρῆσθαι αὐτόν, οὐδὲ ὅλως *principe ei inflictae, sed*
 ἡ διατάξις ἴσταται, καὶ σωθελήσαν *propter severitatem prio-*
 οἱ κόποι τοῦ μνημονευθέντος *ris condemnationis, cum*
 περιφανοῦς ἀνδρὸς, εἰς ἀπέραν- *a magistratu iudicatus*
 τον τὴν οἰκείαν διδασκαλίαν χα- *iniuriarum nomine loco*
 ριζόμενοι ἐν αὐτῷ τῷ πονήματι. *pecuniariae poenae adre-*
 [758] κακεῖνος¹ εἶπεν, ὅτι ἡνίκα δι- *legationem damnatus es-*
 πλασιαζόμενος ὁ χρόνος τῆς ἐξο- *set. Itaque si species con-*
 ρίας ὑπερβαίνει τὰ δέκα ἔτη· ἣν *stitutionis haec est, nihil*
 γὰρ τυχὸν εἰς ἐξ ἐνιαυτοῦς ἐκ τῆς *est, quod offendat. Nam*
 ἀποφάσεως ἐξορισθεῖς· τότε οὐκ *si accipiamus eum quin-*
 ἔστι διπλασίον ἔτους ἡ καταδίκη, *quennii poena oneratum*
 ἀλλὰ διηνεκῶς ἐξορίζεται. ἀλλὰ *esse, omnino non consistet*
 τοῦτο μὲν τὸ ἀνάγνωσμα ἀπὸ *constitutio et peribunt su-*
 τοῦ Θ'. βιβ. τῶν de officio pro- *diores memorati illustris*
 consulis² οὐ μόνον αὐτὸς, ἀλλὰ *viri in infinitum doctrinam*
 καὶ ὁ ἥρως Εὐδόξιος ἀνήγαγε· *suam largientes in ipso*

¹) *Patricius, cuius hactenus verba Thalelaeus attulit.* ²) *Ulpiani genuinos libros inspexerat, ex quibus deprompta est L. 8. D. de poen. (48, 21).*

κεῖται δὲ βιβ. μῆ'. τιτ. de poenis labore. et ille dicebat: ubi ἡ'. διγ. τοῦ τιτ. [ἦτοι βιβ. ξ'. τιτ. tempus relegationis duplica'. κεφ. ἡ']. — Thalelaeus catum decennium excedit, in Schol. Basil. 21, 3. c. 4. T. II. puta si in sexennium relegatus fuerit ex sententia. tunc non est duplicati temporis condemnatio, sed perpetuo relegatur. Verum hanc recitationem ex libro 9. de officio proconsulis non ipse tantum sed et inclytus Eudoxius retulit: exstat autem lib. 48. tit. de poenis Dig. 8. [seu lib. 60. tit. 51. cap. 8.].

10. Ὁ λέγων ἑαυτὸν ἀφήλικα Qui se minorem dicit, ὀφείλει δεῖξαι, ὃ διαβεβαιούται. probare debet, quod affirmat. ¹ Ἡρώως. ² Καὶ πῶς εἴρηται ἐν mat. Inclyti. 'Et quomodo τῷ β'. βιβ. τοῦ κωδ. τιτ. κα'. διατ. dicitur in lib. 2. Cod. tit. 21. δ'. ² [ἦτοι βιβ. ι'. τιτ. δ'. κεφ. νδ'.] const. 4. [seu lib. 10. tit. 4. [759] ὅτι οἱ διάδικοι τοῦ ἡττονος ὀφείλουσι δεῖξαι, ὥς παρήλθεν ὁ τῆς noris ostendere debere, ἀποκαταστάσεως χρόνος; μάθε tempus in integrum restitutionis esse praeterlapsum? Ante omnia igitur scias, in lile de restitutione duas quaestiones esse. Prima est, an minor fuerit, cum contraheret; secunda, an tempus in integrum restitutionis praeterierit. Et quia adolescens dicit, se minorem fuisse, merito ipse probatione huius rei oneratur, quod hoc loco

¹) Quo verbo Cyrillus indicat, se iam anteiustiniani doctoris verba interserere, et quidem Eudoxii, ut in fine apparet. Neque igitur Gust. Heimbachio Anecd. I. p. 204. nomen Eudoxii vel Patricii excidisse rato, neque fratri eius Gorgio ἡρώως ex nota vocis ἐρώτησις ortum esse ad h. l. opinato assentior. ²) Est L. 4. C. de in int. rest. min. (2, 22, aliis 21) et puta Cyrillum hoc modo transformasse Codicis citationem, quae in verbis Eudoxii spectabat ad Greg. C., in quo hoc Diocl. et Maxim. rescriptum a. 293. nunc non extat. ³) Scripsi; αὐτὸς edd.

ὑπὲρ αὐτοῦ εἰσενεχθὲν προνόμιον. *positum est. Non enim ad-*
 ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν τὸν ἀφήλικα, ὅτι *versarius eius probat, eum*
 ἦττων ὢν συνήλλαξε, καὶ δεῖξαι *maiolem fuisse, cum con-*
 τοῦτο, οὐκ ἐτι ὁ διάδικος αὐτοῦ *traheret, quia privilegium*
 εὐρίσκεται τι λέγειν περὶ τῆς ἡλι- *pro minore introductum*
 κίας, ἀλλὰ λοιπὸν εἰς τοὺς περὶ *adversus eum retorquere-*
 τῆς ἀποκαταστάσεως μετατρέπε- *tur. Cum vero minor dicit,*
 ται λόγους, καὶ ἀντιτίθῃσι λέγων· *se minore fuisse tempore*
 ἀλλὰ παρῆλθεν ὁ τῆς ἀποκαταστά- *contractus, idque ostendit,*
 σεως καιρὸς· καὶ εἰ μὴ δέλξη, βοη- *non amplius adversarius*
 θεῖται ὁ νέος. τὰ δύο οὖν περι- *eius de aetate invenitur*
 λαμβάνουσα ἡ εἰρημένη δ'. διά- *quidquam dicere, sed alio-*
 ταξις εἶπε πρὸς τὸν νέον, ὅτι ἐὰν *quin ad restitutionis cau-*
 δεικνύῃς, ὡς ἦττων ὑπάρχων *sam se convertit et oppo-*
 συνήλλαξας, καὶ μὴ δέλξη ὁ διά- *nit, dicens: at tempus re-*
 δικὸς σου, παρελθύνει τὸν *stitutionis praeterit. Quod*
 [760] χρόνον τῆς ἀποκαταστάσεώς σου, *si non probaverit, adole-*
 βοηθήσῃ. σημειῶσαι οὖν τὴν δια- *scenti subvenitur. Haec*
 φορὰν τῶν ἀποδείξεων. οὕτω γὰρ *igitur duo complectens*
 ὁ Εὐδόκιος ὁ ἥρως ἐνόησε τὴν *suprascripta const. 4.*
 τούτων διαίρεσιν κτλ. — Cyrillus *adolescenti dixit: 'si mino-*
 in Schol. Basil. 22, 1. 43.¹ T. II. *rem te fuisse, cum contra-*
 p. 488. Heimh. *heres, ostenderis, neque*
probaverit adversarius tuus, tempus tuae restitutionis prae-
teritisse, subvenietur tibi. Nota igitur differentiam probatio-
num.' Sic enim Eudoxius inclytus intellexit harum divisio-
nem etc.

11. Ἐάν τινι χαρίσῃται τις προῶγ- *Si quis alicui rem ita*
 μα, ἐφ' ᾧ μετὰ χρόνου δοῦναι *donaverit, ut post tempus*
 αὐτὸ ἄλλω, ὁ μὲν ἤδη τυχών² *eam alii daret, is quidem,*
 τῆς δωρεᾶς ἔχει τὸν ἐξ λέγε κον- *qui donationem iam na-*
 δικτικίον· ὁ δὲ μετὰ ταῦτα ὀφεί- *ctus est, ex lege condicti-*

¹) = L. 9. C. de probat. (4, 19) eiusdem anni, nec in Gr. vel Herm. C. superstes. ²) τυχὸν Fabr. Vitium inesse videtur, sed incertum, librarii an scholiastae; neque enim donum nactus sed doni auctor (L. 3. C. h. t.), non servata placiti fide, conductionem habet. Fortasse tamen Theodorus insuper habita L. 3. cit. sensit de eo, cui pacto tamen res donata est; huic enim condictio competit ex L. 35. §. 5. C. de donat. (8, 54).

λων λαβεῖν αὐτήν, εἰ μὲν ἐπηρώ- onem habet; is autem, qui
τησε, κινεῖ τὴν ἐκ στιπουλάτου. postea eam accepturus
εἰ δὲ μὴ ἐπηρώτησεν, ἔχει τὴν est, si quidem stipulatus
οὐτιλλάν ἀγωγὴν, τουτέστι, τὴν est, agit ex stipulatu: si
praescriptis uerbis. οὕτως γὰρ vero stipulatus non sit,
ὁ ἦρως Εὐδόξιος τὸ τῆς οὐτιλλᾶς utilem actionem habet, id
ὄνομα ἐνταῦθα ἐνόησεν. — Theo- est praescriptis uerbis.
dorus in Schol. Basil. 47, 1. c. 72.¹ Sic enim inclytus Eudo-
T. IV. p. 593. Heimh. xius vocem utilis hoc
loco intellexit.

12. Ταύτην τὴν διάταξιν² ὑπο- Hanc constitutionem [761]
μνηματίσαντες οἱ τῆς οἰκονόμενης commentati orbis terra-
διδάσκαλοι πρόστιμον ὑπέθεντο rum magistri finxerunt,
τὴν γυναῖκα ταύτην ἐπερωτηθεῖ- hanc mulierem poenam
σαν, εἰ ἐν ἀγῇ περὶ τῶν οἰκετῶν. promississe, si de servis
ἀμέλει ὁ ἦρως Πατρικίος καὶ θεω- controversiam fecisset.
ρίαν ὑπέβαλε ταύτῃ τῇ διατάξει, Certe inclytus Patricius
τὴν διδάσκουσαν, πότε ποῦ πρω- huic constitutioni conside-
τοτύπου ἀσθενοῦντος τὸ πρόστι- rationem subiecit, qua do-
μον ἔρρωται. ἐγὼ δὲ οὐδαμῶθεν cetur, quando poena va-
εὐρίσκω προστίμου μνήμην ἐν leat, licet principale infir-
ταύτῃ τῇ διατάξει κειμένην, ἀλλὰ tum sit. Ego vero nus-
μᾶλλον ψιλὸν σύμφωνον γεγονός quam poenae mentionem
κτλ. — — — ἐθαύμασα δὲ, ὅτι in hac constitutione fa-
τοῖς μνημονευθεῖσιν ἐπιφανεστά- ctam inuenio, sed potius
τοις διδασκάλοις ἔδοξεν εἰπεῖν nudum pactum ininitum etc.
διὰ τὸ μετὰ ἀπόφασιν γεγονέναι — — — Miratus au-
τὸ πάκτον, διὰ τοῦτο ἀνυπίστα- tem sum, commemoratis
τον αὐτὸ ἐκάλεσεν ἢ διάταξις. praeclarissimis praece-
καίτοι διαλύεσθαι μὲν πρὸς τὸν ptoribus placuisse di-
καταδικασθέντα οὐκ ἔξεστιν, cere, ideo, quod pactum
ἐπειδὴ ἡ διάλυσις ἀμφιβαλλομέ- post rem iudicatam ini-
νου χρέους ἔχει συμβιβασμόν tum sit, constitutionem id
πακτεύειν δὲ πρὸς τὸν ἡττηθέντα irritum vocare. Atqui
ἔξεστιν ὁμολογημένως κτλ.³ — transigere quidem cum

¹) — L. 3. C. de donat. quae sub modo (8, 55) Diocl. et Maxim. et a. 290. ex Greg. C. plenior servata est Fr. Vat. 286. ²) L. 9.

C. de pact. (3, 8) Alexandri data a. 226. nec in Gr. C. superstes.

³) Sententiae suae deinde etiam Codicis Iust. architectos testes

Schol. Basil. 11, 1. c. 70. T. I. *condemnato non licet, p. 649. Heimh. quia transactio debiti dubii continet compositionem, pacisci autem cum condemnato licere in confesso est etc.*

13. Ὁ μὲν τῆς περιφανοῦς μνή- *Patricius quidem prae-*
 μης Πατρικίος, τὸ εἰς διαφέρον *clarae memoriae in id,*
 [762] ἐνάγεσθαι τοὺς διαλυσαμένους *quod interest, conveniri*
 καὶ μὴ πληροῦντας, ἃ ἐπηγγέλ- *eos, qui transegerint nec*
 λαντο, πρὸς μόνην τὴν πραισκευρί- *promissa praestiterint, de*
 πτις βέρβεις ἐνόησεν, ὥς τῆς ἐξ *sola praescriptis verbis*
 στιπουλάτου μὴ δυναμένης εἰς τὸ *actione intellexit, cum ex*
 διαφέρον κινεῖσθαι, ἀλλὰ πάντως *stipulatu actio in id, quod*
 ῥητὴν ποσότητα ἀπαιτούσης. ἐγὼ *interest, moveri non pos-*
 δὲ λέγω κτλ. — Theodorus in *sit, sed certam quantita-*
 Schol. Basil. 11, 2. c. 23.¹ T. I. p. *tem omnino petat. Ego*
 695. Heimh. *vero dico etc.*

14. . . . Ὁ μὲν κοινὸς διδάσκα- *Communis magister Pa-*
 λος Πατρικίος πολὺν ἐκίνησε περὶ *tricius multa de hac re*
 τούτου λόγον, θεωρίαν ὑποτάξας *verba fecit, et huius operi*
 τῷ πονήματι ταύτης τῆς διατά- *constitutionis considera-*
 ξεως.² καὶ πρόχειρόν ἐστι, ταύτη *tionem subiecit, quam in-*
 καὶ ἐντυχεῖν καὶ μαθεῖν τὰ ἐκεί- *venire et discere ea, quae*
 νω δεδομένα. ἐμοὶ δὲ δοκεῖ μηδὲ *illi videantur, in promptu*
 ὅλως ἰσχυρῶς ἐνάγειν αὐτόν.³ *est. Mihi autem nequa-*
 τεθεματίσται γὰρ Ἀκουιλιανὴν *quam valide agere vide-*
 ποιησάμενος ἐπερώτησιν καὶ ἀκε- *tur. Nam fingitur Aqui-*
 πτιλατίονα. καὶ ποῖαν δύναται *lianam stipulationem et*
 λοιπὸν ἔχειν ἀγωγὴν, πᾶσαν ἀνε- *acceptilationem fecisse.*
 λὼν διὰ τῆς ἀκεπτιλατίου; εἰ *Qualem vero actionem re-*
 καὶ τὰ μάλιστα γὰρ τὸ παλαιόν, *liquam habere potest, omni*
 ὥς αὐτὸς ὁ ἥρως Πατρικίος ἐδὶ- *peremta per acceptilatio-*
 δαξεν, ἡδύνατό τις εἰπεῖν, ὅτι *nem? Quamvis enim olim,*
 περὶ τῆς νερεδιτάτις πετιπλονος *ut ipse inclytus Patricius*

producit, qui hanc const. in tit. de pactis, non de transactionibus posuerint. ¹ Cui respondet L. 6. C. de transact. (2, 4) *Alexandri data a. 231. In Greg. vel Herm. C. non extat.* ² L. 40. C. de transact. (2, 4) = L. 2. Th. C. de pact. (2, 9) *Gratiani, Valentiniani et Theodosii, data a. 381.* ³ Eum intellige, qui *pactus est.*

διελύσατο τῆς μὴ ἀναιρουμένης *docuit, dicere quis posset,*
 τότε διὰ τῆς Ἀκουιλιανῆς ἐπερω- *de hereditatis petitione*
 τήσεως, ὅμως σήμερον οὐδὲ τοῦτο *eum transegisse, quae tunc*
 προχωρεῖ τρακταῖζειν ἡμῖν, ἐπει- *Aquiliana stipulatione*
 δὴ ἢ ἐ'. διατ. καὶ τὴν νερεδιτάτις *non tollebatur, hodie ta-*
 πετιλόνα καὶ τὴν σπεκιαλίαν ἐν *men hoc tractare non pos-*
 ῥέμ ἐνομοθέτησεν ἀναιρεῖσθαι διὰ *sumus, quum constitutione* [763]
 τῆς Ἀκουιλιανῆς ἐπερωτήσεως. 15. *statutum sit, tam here-*
 κτλ. — Thalelaeus¹ in Schol. Basil. *ditatis petitionem quam*
 11, 2. c. 57. T. I. p. 722. Heimb. *speciale in rem actionem*
Aquiliana stipulatione perimi. etc.

15. Ἐνταῦθα νόησον ἀδιαιρέ- *Hoc loco intellige sine*
 τως μὴ μόνον τὸν τῶν ὠρείων *distinctione non solum*
 ἀληθῆ δεσπότην, ἀλλὰ καὶ τὸν *horreorum verum domi-*
 μισθοῦντα κατὰ μέρος οἰκήματα *num, sed etiam eum, qui*
 τοῦ ὠρείου, εἴτε καὶ καθ' ὁμάδα *per partes cellas horrei*
 τὸ ὠρεῖον ἐμισθώσατο καὶ μετα- *locavit, aut etiam totum*
 μισθοῦ. οὕτω γὰρ ὁ ἦρως Πατρί- *horreum conduxit et alii*
 κιος ἐνόησε τὴν διάταξιν. κτλ. *sublocat. Sic enim incly-*
 Schol. Basil. 20, 1. c. 63.² T. II. *tus Patricius constitutio-*
 p. 369. Heimb. *nem intellexit. etc.*

16. . . Ἀπλῶς γὰρ εἰπεῖν, τὴν *Nam ut breviter dicam,*
 εἰρημένην διάταξιν³ οὕτω θεμά- *dictae constitutionis spe-*
 τισον, ὥς Πατρίκιος ὁ ἦρως⁴ *cies ita constituenda est,*
 ἐθεμάτισε. γυνὴ γὰρ, φησί, τίς *ut Patricius inclytus eam*
 ἐχθραν ἔχουσα κατὰ τοῦ ἰδίου *constituit. Quaedam mu-*
 ἀνδρός, ὥμοσε κατὰ τῆς σωτηρίας *lier enim, inquit, cum ini-*
 τοῦ βασιλέως, ὥστε μηδέποτε διαλ- *miciliae inter ipsam eius-*
 λαγῆναι αὐτῷ, καὶ βουλομένη *que maritum intercede-*
 μετὰ ταῦτα τῆς πρὸς ἐκεῖνον *rent, per salutem impera-*
 ἀπηλλάχθαι μικροφυχίας ἐδεήθη *toris iuravit, se nunquam*
 βασιλέα διὰ Φέλικός τινος οὕτως *cum marito in gratiam*
 ὀνομαζομένου καὶ τῆς εἰρημένης *redituram: cumque post-*
 ἔτυχε διατάξεως πρὸς αὐτὸν ἀντι- *hac deponere animum*

¹) Cf. Zachariae *Anecd. p. XLVII.* ²) = L. 1. C. de lo-
 cato (4, 65) et extat apud Paullum Collat. 10, 9. §. 1. In Greg. C.
 desideratur. ³) L. 2. C. de reb. cred. (4, 1) ab Alexandro a. 224.
 data, quam Patricius aperte pleniorē in Greg. C. legerat. ⁴) ὁ
 Πατρίκιος ἦρως edd.

γραφείσης τὸν Φέλικα. — *Stephanus in illum vellet, nus in Schol. Basil. 22, 5. c. 13. preces obtulit imperatori T. II. p. 542. Heimh. per hominem quendam nomine Felicem et impetravit dictam constitutionem Felici rescriptam.*

[764] 17. . . Ὁ δὲ ἥρως Πατρικίος *Inclutus autem Patri-
ἐσημειώσατο ἔντοκον ποσότητα. εἰ cius notavit (haec verba)
γὰρ ἄτοκον ἐδάνεισεν, οὐκ ἐτιμω- 'foenebrem pecuniam'.
ρεῖτο. κτλ. — Schol. Basil. 23, 1. Nam si sine usuris credi-
c. 60.¹ T. II. p. 652. Heimh. disset, non plecteretur.*

18. Ὁ ἥρως Πατρικίος ἐκ τῆς *Inclutus Patricius ex
λέξεως ἐσημειώσατο, ὅτι μᾶλλον hac dictione notavit, si
εἰ μὴ ὡς ἐπιγινώσκων κατέβαλεν, non ut agnoscens cautio-
ἀλλ' ὡς κληρονόμος ἀγνοήσας τὸ nem solvit, sed ut heres
ἀληθές, ἢ ὡς φύσει λήθαργος ὢν, veritatem ignorans, aut
δύναται καὶ οὕτως κεχρησθαι τῇ ut natura obliviosus, posse
ἀναργυρίᾳ. — Thalelaeus in Schol. eum ita quoque uti ex-
Basil. 23, 1. c. 66.² T. II. p. 657. ceptione non numeratae
Heimh. pecuniae.*

19. Τῆς διατάξεως³ τῆς βουλο- *Constitutione, quae
μένης τὰς προσωπικὰς ἀγωγὰς actiones personales tri-
φθίρεσθαι τριάκοντα ἐνιαυτοῖς ginta annis extinguere vult,
εἰσενεχθείσης⁴ ὁ ἥρως Πατρικίος introducta inclutus Patri-
μέθοδον ἐπενόει τὴν τοιαύτην. cius hanc viam rationem-
ὡς δεῖ,⁵ φησὶν, ἀναιρεῖσθαι τὴν que excogitavit. Quomodo
προσωπικὴν ἀγωγὴν τῇ τῶν τριά- oportet, ait, tolli persona-
κοντα ἐνιαυτῶν παραδρομῇ; ἀναι- lem triginta annorum la-
ρεῖσθαι οὖν ἐπὶ τῷ κεφαλαίῳ καὶ psu? Tollatur igitur sortis
μόνῳ, ἐπειδὴ κατὰ τὴν τοῦ κεφα- eiusque solius nomine, cum
λαίου δόσιν διέδραμεν ἡ τριακον- post sortem datam tricen-
[765] ταετηρίς, οἱ δὲ τόκοι, φησὶν, ἀπαι- nium transactum est: at*

¹) = L. 16. C. si cert. pet. (4, 2) Honorii et Theodosii data a. 408. In Th. C. nunc non extat, sed iungenda videtur, adnotante Gothofredo, Legi 21. Th. C. de bon. proscr. (9, 42). ²) = L. 4.

C. de non numer. pec. (4, 30) Antonini, in Greg. C. iam non extat. ³) L. 1. Th. C. de act. certo temp. fin. (4, 14) = L. 3. C. de praescr. XXX vel XL ann. (7, 39) Theodosii II., data a. 424. ⁴) An le-

gendum οὐκ εἰσενεχθείσας (actiones) XXX annis non institutas? An εἰσενεχθείσης est (ad hanc materiam) allatae, adhibitae?

⁵) Correxi; ὥστε edd. sine sensu.

τείσθωσαν. οὐδὲ γὰρ πάντως, φη- usurae, inquit, petantur.
 σιν, ἀπεκλείσθησαν οἱ τόκοι τῇ Non enim, inquit, tricen-
 τριακονταετηρίδι, ἐπειδὴ ὁ τόκος nio exclusae sunt usurae,
 καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν τίκτεται. cum usurae singulis an-
 τριάκοντα ἐνιαυτῶν ἐπὶ τῷ κεφα- nis nascantur. Triginta
 λαίῳ παραδραμόντων εὐρίσκεται annis elapsis ratione sor-
 ἐπὶ τῷ τόκῳ τοῦ α'. ἐνιαυτοῦ δρα- tis, inveniuntur ratione
 μόντα καθ'. ἔτη, ἐπὶ δὲ τῷ τόκῳ usurarum primi anni
 τοῦ δευτέρου ἐνιαυτοῦ κη'. καὶ transacti anni XXIX., se-
 οὔτως ἐφεξῆς ἐπὶ τοῖς τόκοις τῶν cundi vero anni usurarum
 μετὰ ταῦτα ἐνιαυτῶν ἐλάττων ratione anni XXVIII. at-
 χρόνος εὐρίσκεται διαδραμῶν. τί que ita deinceps pro usu-
 δὲ αὐτὸ ἔλεγε καὶ περὶ καρπῶν, ris annorum sequentium
 ὅπερ καὶ περὶ τόκων. ἡ τοίνυν minus tempus elapsum
 παροῦσα διάταξις¹ ἀναιρεῖ τὸ deprehenditur. Idem et de
 τοιοῦτον νόμιμον, λέγουσα, ὅτι fructibus, quod de usuris
 αἰτοπὸν ἔστι, τῆς πρωτοτύπου dicebat. Haec igitur con-
 ἀγωγῆς ἀναιρεθείσης περὶ τόκων stitutio ius illud tollit di-
 ἢ καρπῶν φιλονεικεῖν. κτλ. — citque absurdum esse,
 Basil. 23, 3. c. 74. T. II. p. 730. actione principali sub-
 Heimb. Cf. Synops. Basil. p. 250. lata, de usuris et fructi-
 Leuncl. bus disputare. etc.

20. . . . καὶ ἀπλῶς ἐνταῦθα τὸ Denique quod hoc loco
 βόνα φρίδε ἀντὶ ἀληθοῦς τυχόν καὶ dicitur de bona fide, pro
 τοῦ μὴ δόλον² ἀμαρτάνειν νόη- veritate accipe et ne dolus
 σον. οὕτως γὰρ ὁ ἥρως Πα- admittatur. Sic enim et
 τρίκιος εἶπεν ταύτην τὴν διάτα- inclytus Patricius ait in-
 ξιν³ ὑπομνηματίζων. — Thale- huius constitutionis inter-
 laeus in Schol. Basil. 24, 3. c. 8. pretatione.
 T. III. p. 22. Heimb.

21. . . . ἀντέθηκε δὲ ὁ ἥρως Inclytus autem Patri-
 Πατρίκιος ἑαυτῷ τὴν α'. διατ. cius sibi opposuit constit. [766]
 τούτου τοῦ τίτλου λέγων· Τίλος 1. huius tit. Cur, inquit,
 ἔνεκεν περιόντα ἀπαγγέλλει τὸν superstitem debitorem
 χρεωστήν, ὅποτε ἐν ἐκείνῃ τῇ δια- fuisse dicit haec constitu-
 τάξει καὶ τελευτήσαντος αὐτοῦ tio, cum in illa constitu-

¹) L. 26 pr. C. de usur. (4, 32). ²) Malim δόλω. ³) L. 4. C. de obl. et act. (4, 10) a Diocl. et Maxim. data a. 290. Nunc non est in Greg. vel Herm. C.

τὴν οὐτίλλαν δέδωκε; καὶ ἀπέλυ- *tione mortuo quoque de-*
 σεν οὕτως· ὅτι ἡ διάταξις αὕτη¹ *bitore utilem dedit? Et*
 οὐδαμοῦ τὴν οὐτίλλαν ἀνεῖλεν *ita solvit: nequaquam*
 τελευτήσαντος αὐτοῦ, ἀλλὰ ζῶντος *haec constitutio tollit uti-*
 αὐτοῦ μέμνηται, ὡς μέλλουσα *lem actionem eo mortuo,*
 ἀντεισάγειν τὸ ex eius persona. *sed meminit eius super-*
 εἰ δὲ ἐτελεύτησεν, οὐκ ἔτι ἐδύνατο *stilis, cum vellet hoc sub-*
 ἐκ προσώπου αὐτοῦ κινήσαι, ἀλλὰ *icere, 'ex eius persona'.*
 λοιπὸν ἀνάγκην εἶχεν χρήσασθαι *Si vero decessisset, non*
 οὐτίλλαν ἐκ προσώπου ἰδίου. καὶ *poterat ex eius persona*
 κανονίζεται οὕτως, ὅτι ἐφ' ὅσον *agere, sed necesse habe-*
 μὲν ζῆν ὁ χρεώστης αὐτοῦ, ὁ τὸ *bat utili uti ex persona*
 γραμματεῖον ἐκχωρήσας, οὐκ ἔχει *sua. Atque ita definit:*
 οὐτίλλαν ὁ δανειστής, τελευτή- *quamdiu quidem vivit de-*
 σαντος δὲ αὐτοῦ ἔχει κτλ. — *bitor eius, qui nomen ces-*
 Schol. Basil. 24, 3. c. 10. T. III. *sit, creditor eius utilem*
 p. 23. Heimb. *non habet: habet autem*
mortuo eo. etc.

22. Ἐὰν ὁμόσαντος τοῦ ὀρφά- *Si iurante pupillo da-*
 νου καταδικασθῇ ὁ ἐπίτροπος, οὐ *mnatus sit tutor, non po-*
 δύναται μετὰ ταῦτα συμφωνεῖν, *test postea pacisci, ut mi-*
 ὥστε ἦττον δοῦναι αὐτῷ ὧν κατε- *nus eidet, quam id, in quod*
 δικασθῇ. πάκτον καλεῖ τὴν δια- *damnatus est. Pactum*
 λυσιν. οὕτω γὰρ καὶ ὁ ἥρως Πα- *vocat transactionem. Sic*
 τρίκιος ὑπέσημήνατο. — Theodo- *enim et inclytus Patricius*
 rus in Schol. Basil. 38, 16. c. 3.² *adnotavit.*
 T. III. p. 782. Heimb.

23. Εἴτε ἀντεξουσία ἦν, εἴτε *Sive filia sui iuris sit,*
 ὑπεξουσία ἡ θυγάτηρ, ἀδιάφορον. *sive in potestate constitu-*
 [767] οὐκ ἔστι δὲ τὸ αὐτὸ εἰπεῖν καὶ ἐπὶ *ta, nihil interest. Non ta-*
 τῆς μητρὸς. ἐκεῖ γὰρ ἑτέρα διά- *men idem dici potest et in*
 στιξίς κρατεῖ. εἰ μὲν ἐξ ἀρχῆς *matre. Ibi enim alia distin-*
 κατὰ γνώμην αὐτῆς συνήφθη τῷ *ctio valet. Siquidem ab*
 ἀνδρὶ, οὐ δοκεῖ παρέχειν ἐϋλογον *initio voluntate eius con-*

¹) L. 6. C. de obl. et act. (4, 10) a Diocl. et Maxim. a. 298. data; in Greg. vel Herm. C. non magis nunc extat, quam L. 1. C. eod. Verba ex eius persona in illa non recepit Iustinianus.

²) = L. 3. C. de in litem iur. (5, 58), ex Greg. C. etiam servata in Consult. 9, 8. Data ab Antonino a. 215.

αἰτίαν μίσους τῇ μητρὶ βουλομένη *iuncta sit marito, non vi-*
 αὐτὴν ῥεπουδιατεύειν τὸν ἴδιον *delur iustam causam odii*
 ἄνδρα. εἰ δὲ παρὰ γνώμην αὐτῆς *præbere matri volenti*
 ἐγαμήθη καὶ μετὰ ταῦτα ἀκού- *eam repudiare suum ma-*
 σασα ἀποστῆναι¹ οὐκ ἀπέστη, *ritum. Si vero citra vo-*
 εὐλογον ἔχειν αἰτίαν δοκεῖ ἡ μή- *luntatem eius nupserit et*
 τηρ τὴν καταφρόνησιν τῆς θυγα- *postea comperto iussu*
 τρός, ὥς εὐρήσειεν ἐν τῇ κ'. τοῦ *divertendi non divertat,*
 τίτλου διατάξει. οὕτω γὰρ καὶ ὁ *iustam videtur causam*
 ἥρως Πατρικίος τῶν δύο διατά- *habere mater contemptum*
 ξεων ταύτων μνευμόνεύσας ἰδι- *filiae, ut invenies in const.*
 κῶς ἐξηγήσατο αὐτάς. — Tha- *20. huius tituli. Sic enim*
 lelaeus in Schol. Basil. 39, 1. c. *et inclytus Patricius men-*
 46.² T. IV. p. 35. Heimb. *tionem harum duarum*
constitutionum faciens eas specialiter interpretatus est.

24. . . ἐξήτησε δὲ ὁ ἥρως Πα- *Quaesivit autem incly-*
 τρικός, εἰ ἄρα δύναται τις ἐκ τῆς *tus Patricius, an quis ex*
 διαιρέσεως ταύτης³ τῆς διατάξεως *distinctione huius consti-*
 ἐλκύσαι νόμιμον τοιοῦτον· εἶγε *tutionis tale ius posset*
 ἐπὶ πάσης δωρεᾶς μὴ ἐπὶ περι- *derivare, ut in omni do-*
 γραφῇ τῶν παίδων γονομένης *natione, quae in fraudem*
 κατὰ τινα περιστάσιν αὐτοὺς *liberorum facta non est,*
 βλαψάσης, χώρα τῶ νομίμῳ τῆς *aliquo autem eventu eos*
 διατάξεως, ἵνα ἀποσπασθῇ τὸ *laedit, locus sit iuri con-*
 γ'.⁴ καὶ οὐδὲν ἐπέκρινεν εἰπών, *stitutionis, ut triens detra-*
 ὅτι κατὰ καινοτομίαν εἰσηνέχθη *hatur. Et nihil definivit,*
 ἡ παροῦσα διάταξις. — Calocyrus *dicens, hanc constitutio-*
 Dux in Schol. Basil. 41, 4. c. 5. *neminnovandi iuris gratia*
 T. IV. p. 157. Heimb. *esse introductam.* [768]

25. . . ὁ δὲ μακαρίτης Πατρὶ- *Beatus autem Patri-*
 κιος τοὺς κορταλλίνους καλεῖ μὲν *cuius cohortales quidem*
 beneficiarios· λέγει δὲ, φροντίζειν *vocat beneficiarios: di-*
 αὐτοὺς τῶν ἀλλαγῶν τῶν ἱππῶν. *cit autem eos curam ha-*

¹) Fortasse legendum ἄκουσα ἀποστῆναι = a proposito (vel a viro) desistere nolens. ²) = L. 18. C. de inoff. test. (3, 28) Diocl. et Maxim., data a. 286. ³) L. 5. C. de inoff. donat. (3, 29) a Diocl. et Maxim. a. 286. data, nunc in Greg. vel Herm. C. de consideratur. ⁴) Ipsum Patricium, qui ante emissam Nov. 18. scribebat, quadrantem puta dixisse.

— Thalelaeus in Schol. Basil. 45, 2. *bere mutationum equorum.* c. 56.¹ T. IV. p. 502.

26. . . . ἀνάγνωνθι δὲ τὴν δ'. *Lege autem const. 4. διατ. τοῦ λθ'. tit. τοῦ παρόντος tit. 39. huius lib. 7. qua ζ. βιβ. γενικῶς λέγουσαν, ὅτι μετὰ generaliter dicitur, post μ'. ἔτη οὐδεὶς ἐνάγεται περὶ τὴν quadraginta annos adversus neminem de statu agi. πλὴν ὑπέξελε τὸν ἐναπόγραφον καὶ βουλευτήν. ὥς γὰρ κεῖται Excipe tamen adscripti βιβ. ια'. tit. μή. διατ. κγ'. οὐδέ- cium et curialem. Nam ut ποτε οἱ τοιοῦτοι ἐλευθεροῦνται habetur lib. 11. tit. 48. τῆς ἰδίας τύχης διὰ χρόνον παρα- const. 23. hi per temporis δρομῆς. πλὴν μὴ δέξῃ ἐναντία lapsum nunquam condi- τὰ νόμιμα. ἀλλὰ τὸ μὲν εἰρημένον cione sua liberantur. Ve- ἐνταῦθα ἐπὶ μόνου οἰκέτου νόη- rum ne iura contraria esse- ςον. τὰ δὲ ἐκέισε κείμενα ἐπὶ putes. sed quod hoc loco ἐλευθερίας ὑποκειμένων τύχη³ quidem dictum est, de solo καὶ περὶ ἐναπογραφῶν τρακτατ- servo intellige: quae au- ζουσιν. οὕτω γὰρ καὶ Πατρικίος tem illic posita sunt, tra- ὁ ἥρως ἐξηγήσατο.⁴ — Theodorus ctant de his, qui in liber- [769] in Schol. Basil. 48, 24. c. 1. T. IV. tatis condicione versan- p. 789. tur, et de adscripticiis.*

Sic enim etiam inclytus Patricius exposuit.

27. . . . ὁ δὲ ἥρως Πατρικίος *Inclytus autem Patri- φησὶν, ὅτι χρὴ ἐν προοιμίοις τῆς cius inquit, debere reum δίκης τὸν ἐναγόμενον ἀντιθεῖναι in initio litis opponere τὸν λόγον τῆς συκοφαντίας καὶ calumniae causam, et pe- αἰτῆσαι παρὰ τοῦ δικαστοῦ ὥστε tere a iudice, ut eam sibi ἀκέραιον αὐτὸν αὐτῷ φυλαχθῇ- integram conservet.*

¹) = L. 3. C. de heredit. decur. (6, 82) Constantii et a. 349. In Th. C. desideratur. ²) Ad L. 1. C. de longi temp. praescr. q. pro lib. (7, 22) a Diocl. et Maxim. datam a. 203—299., quae in Greg. vel Herm. C. nunc non extat. ³) De his tantum agit Anastasii L. 4. C. de praescr. XXX vel XL ann. (7, 39) cit. ⁴) At Patricius L. 23. C. de agric. (11, 48, al. 47.), quae a Iustiniano a. 531. data est, non novit. Puta igitur, L. 1. C. cit. cum interpretaretur, eum haec, quae Theodorus refert, exposuisse, sed aliis constitutionibus laudatis, velut L. 3. C. de longi temp. praescr. q. pro lib. (7, 22). L. 50. 55. C. de decur. (10, 81); nam et quae Iustinianus L. 23. cit. de adscripticiis sanxit, iam antea licet incerto iure videntur valuisse.

ναι. — Schol. Basil. 60, 1. c. 28.¹

T. V. p. 252. Heimb.

28. Πολλάκις γὰρ ἰν ὅπου· *Saepe enim in opus*
 πούβλικον κατεδικάσθη, ὅτε *publicum damnatur, ubi*
 ὀφείλει ὑπὸ τὴν χεῖρα τοῦ δεσπό- *debet in potestate domini*
 του μένειν. λέγει δὲ καὶ ὁ ἥρω· *manere. Ait autem et in-*
 Πατρίκιος· Δύνασαι δὲ καὶ ἀν- *clytus Patricius: Potes et*
 τὸς ἀδιακρίτως νοῆσαι, ὅτι πολ- *ipse indiscrete intelligere,*
 λάκις πρόσκαιρος ἦν ἐξενεχθεῖσα *saepe temporalem ei poe-*
 κατ' αὐτοῦ τιμωρία, καὶ ἀπολυ- *nam inferri, qua solutus*
 θεὶς αὐτῆς ὀφείλει ὑπὸ τὴν χεῖρα *debeat esse in potestate*
 εἶναι. — Schol. Basil. 60, 51. c. *domini.*

50.² T. V. p. 873. Heimb.

29. Τοῦτ' ἔστιν,³ οὐ μόνον δε- *Hoc est, non solum do-*
 σποτεία καὶ νομὴ καὶ κίνδυνος *minium et possessio et*
 καθίσταται λοιπὸν ἐπὶ τὸν δεπο- *periculum constituitur de-*
 σιτάριον, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπὸ δανείου *inceps apud deposita-*
 λοιπὸν ἀρμόττει κονδικτίκιος, ὡς *rium, sed et condictio*
 τοῦ συναλλάγματος ἀμειφθέντος. *postea ex mutuo compe-*
 καλῶς οὖν καὶ ἀρμωδίως ἄν τις *tit, quasi contractu im-*
 τοῦ ἥρωος Ἀμβλίου κεχρημένος *mutato. Bene igitur et*
 ῥήμασιν εἴποι· ὥ πόσα δύναται *apte quis verbis inclyti*
 τῶν συναλλαγμάτων ἢ φύσις· ὥ *Amblichi dicat: o quan-*
 πόσα δι' ἑνὸς μετασχημάτισται *tum potest contractuum*
 ῥήματος· ἅπαντα γὰρ τῷ χρῆσαι⁴ *natura! o quantum uno*
 μεταβέβληνται ῥήματι, δεσποτεία, *verbo transformatur!*
 νομὴ, συνάλλαγμα, κίνδυνος, *omnia enim verbo 'utere'*
 ἀγωγή. — Stephanus in Schol. *mutantur, dominium, pos-*
 Basil. 23, 1. c. 9. T. II. p. 601. *sessio, contractus, peri-*
 Heimb. *culum, actio.*

¹) = L. 1. C. de calumn. (9, 46) Alexandri, quae in Greg. C. iam non extat. ²) = L. 13. C. de poenis (9, 47) Diocletiani et Maxim., quae nunc in Greg. vel Herm. C. non invenitur. ³) Ad

L. 9. §. 9. D. de reb. cred. (12, 1) ex Ulp. lib. 26. ad edictum.

⁴) χρῆσαι edd., quasi esset infn. aor. act.; nec tamen infinitivus huius loci est, et cum vertunt 'uti', rursus peccant, cum activum κίρημι significet utendum dare. Est igitur imper. med. secunda persona, ut ποιῆσαι.

